ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 53 (1998)

ΧΡΟΝΙΚΑ Β΄2

ΑΘΗΝΑ 2004

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ντιάνα Ζαφειροπούλου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ελένη Λίτινα

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Μαρία Ψαρρού - Χριστίνα Μακαρατζή - Θεοδώρα Σκαναβή

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Χελένα Τζανέκα

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Εκδόσεις «Περπινιά» Ο.Ε.

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, Αθήνα 105 64
www.tap.culture.gr.

ISSN 0570-622X

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Φθιώτιδας: Λαμία (Οδός Πανουργιά 23, Πάροδος Αμφικτυόνων, Οδός Εκκλησιών, Οδός Λεβαδίτου 13, Οδός Αμαλίας, Οδός Ιπποκράτους, Οδός Αθανασίου Διάκου 30-32, Συμβολή των οδών Πλαταιών και Τανάγρας, Συμβολή των οδών Αχαιών και Ποσειδώνος, Συμβολή των οδών Δωριέων και Νεφέλης, Οδός Ανθήλης, Οδός Ποσειδώνος 45, Οδός Αργυροκάστρου 8), Αγία Παρασκευή, Θέση Σανίδι, Αχινός (Επαρχιακή οδός Λαμίας-Βόλου, Οδός Αχιλλέως), Αταλάντη (Οδός Εθνικής Αντιστάσεως, Οδός Δουμπιώτη, Θέση Παληόπυργος, Οδός Μάρκου 22, Συμβολή των οδών Οϊλέως και Ανδρούτσου, Οδός Περδίκα), Στυλίδα, Δομοκός, Φιλιαδόνα Δομοκού, Πελασγία (Θέση Άγιος Κωνσταντίνος, Θέση Κουμούλι), Καλαπόδι, Λιβανάτες, Μελιταία (Επαρχιακή οδός Μελιταίας-Μακρολίβαδου, Αγροτική οδός προς μονή Αγίας Τριάδας), Μώλος, Δύο Βουνά, Επαρχιακή οδός Υπάτης-Λαδικούς, Καραβόμυλος, Λιμογάρδι (Αρχαιολογικός χώρος Ναρθακίου). Παραδόσεις αρχαίων (Σχέδ. 1-5· Πίν. 147-152) ..... Σελ. 375-400

Αλές ..... » 400

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Μουσείο Δελφών, Μουσείο Άμφισσας. Ανασκαφικές εργασίες: Κίρρα (Οδός Αγίου Νικολάου, Μυκηναϊκός κλίβανος, Οδός Δ. Πλατή 16), Γαλαξίδι, Άμφισσα, Παραλία Τολοφώνας, Αντίκυρα (Οδός Αμαλίας και Ομήρου, Θέση Παλάτια, Συμβολή των οδών Περικλέους και 25ης Μαρτίου, Οδός Ομήρου, Οδός Περικλέους). Διαμορφώσεις. Δελφοί, Δίστομο-Γαλαξίδι (Σχέδ. 1· Πίν. 153-154) ..... » 401-406

Δελφοί ..... » 406

Πρόγραμμα Φωκίδας-Δωρίδας ..... » 406

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Αρχαιολογικό Μουσείο Αλμυρού, Μουσείο Βόλου. Εκπαιδευτικά Προγράμματα. Πολιτιστικές εκδηλώσεις - Συνέδρια. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Μαγνησίας: Σέσκλο, Διμήνι, Δημητριάδα (Ανάκτορο, Οδός Λεμεσού, Οικόπεδο Α. Μακρή, Οδός Πανός 1 και Πανάκειας, Οδός Προφήτη Ηλία, Οδός Δουλκέρογλου-Γλαύκου, Οδός Αρχιλόχου-Γ. Στεριανού, Οδός Αργυροκάστρου 11, Οδός Τερψιχόρης 28, Αγρός Μ. Μαύρου), Δήμος Νέας Ιωνίας (Συνοικία Οινόπνευμα - Οδός Κολοκοτρώνη), Αχίλλειο Πτελεού (Θέση Λυχούδα), Ανάβρα ή Γούρα (Θέση Χαραμόλογγος ή Κουμαρόραχη), Θέση Χολόρεμα - Έργο ΟΤΕ, Κανάλια, Έργα εθνικής οδού ΠΑΘΕ, Θέση Ποντίκα, Βελεστίνο (Οδός Ρήγα Φεραίου, Πλατεία Υπέρειας Κρήνης, Οδός Φερών, Υπέρεια Κρήνη. Σκιάθος. Πόλη της Σκιάθου. Σκόπελος. Πόλη της Σκοπέλου (Οικόπεδο Κ. Κωνσταντάρα - πρώην Γ. Λιθαδιώτη). Νομός Καρδίτσας: Γεωργικό - Ξινονέρι (Θέση Κούφια Ράχη, Θέση Κοτρωνάκι), Καλλίθηρο (Θέση Ραγάζι, Θέση Βρύση, Οικόπεδο Δημοτικού Σχολείου, Λόφος

Αγίου Αθανασίου), Μητρόπολη (Διαπλάτυνση επαρχιακής οδού Καρδίτσας-Μητρόπολης, Οικόπεδο Μ. Κουτζαμάνη), Μασχολούριο, Παλαμάς, Πρόδρομος, Συκεών, Ακρόπολη Κιερίου (Θέση Ογλάς), Αγναντερό (Θέση Χατζή-Μύλο ή Λειβάδι), Μουζάκι-Αρχαίοι Γόμφοι (Αγρός Δ. Καραλή, Αγρός Π. Κίσσα, Κοίτη Πάμισου ποταμού, Θέση Χαλιάδες Παλαιομονάστηρου), Πορτή, Αργιθέα, Ματαράγκα. Εργασίες στερέωσης-ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων. Ακρόπολη Σέσκλου, Διμήνι. Παραδόσεις αρχαίων (Σχέδ. 1-14· Πίν. 155-176) ..... Σελ. 407-454

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λάρισας: Λάρισα (Αρχαίο θέατρο, Οδός Σεφέρη και Βυζαντίου, Οδός Πουρναρίου). Νομός Γρεβενών: Βατόλακκος. Περισυλλογές-Παραδόσεις αρχαίων (Πίν. 177-178) » 455-458

Πρόγραμμα Γρεβενών ..... » 458

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αναστηλωτικές-Στερεωτικές εργασίες. Νομός Τρικάλων: Μετέωρα (Μονή Αγίου Στεφάνου, Μονή Μεταμορφώσεως, Μονή Βαρλαάμ), Καλαμπάκα, Σταγιάδες, Πύλη (Ναός Πόρτα Παναγιάς, Μονή Αγίου Βησσαρίωνος), Ελάφι, Ανθούσα, Λαγκαδιά, Σαρακίνα. Νομός Καρδίτσας: Καταφύγι, Φανάρι. Νομός Μαγνησίας: Βόλος, Ζαγορά. Νομός Ευρυτανίας: Βραγγιανά, Προυσός. Περιοδείες-Καταγραφές. Νομός Λάρισας: Σταυρός. Νομός Τρικάλων: Ελάφι, Κλεινοβός, Πύρρα (Ναός Αγίου Νικολάου, Μονή Προφήτου Ηλιού και Αγίου Μοδέστου, Λίθινο γεφύρι), Γαρδίκι (Μονή Ανταποδόσεως Θεοτόκου, Ναός Αγίας Τριάδας), Παναγία, Παράμερο. Νομός Μαγνησίας: Κεραμίδι, Βένετο, Κατηχώρι, Αργαλαστή, Αφέτες. Αλόννησος (Ναός Αγίου Αθανασίου, Μονή Αγίων Αναργύρων, Ναός Κοίμησης Θεοτόκου). Βραχονησίδα Παππούς. Γιούρα. Νήσος Αλατάς. Νομός Ευρυτανίας: Ψιανά, Κλειστό, Κρίκελο (Ναός Αγίου Νικολάου, Ναός Αγίου Δημητρίου), Βίνιανη, Άγραφα (Μονή Αγίου Νικολάου, Ναός Αγίου Δημητρίου). Νομός Φθιώτιδας. Συντήρηση τοιχογραφιών - εικόνων - ψηφιδωτών - λιθίνων - αντικειμένων μικροτεχνίας. Νομός Καρδίτσας: Πορτή, Ρεντίνα (Ναός Αγίου Γεωργίου, Ναός Αγίου Νικολάου). Νομός Τρικάλων: Καλομοίρα, Βυτουμάς. Νομός Φθιώτιδας: Μεγάλη Κάψη. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λάρισας: Λάρισα, Παλιουριά Μελιβοίας, Άζωρος, Μηλέα. Νομός Μαγνησίας: Φθιώτιδες Θήβες, Βόλος - Θέση Παληά (Οδός Σουλίου, Γήπεδο Μαγνησιακού, Οικόπεδο Π. Βενετά), Αλμυρός, Κρόκιο, Σούρπη, Μικροθήβες, Αερινό, Άγιος Γεώργιος Φερών (Σχέδ. 1-4· Πίν. 179-192) ..... » 459-482

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Πολιτιστικές εκδηλώσεις. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων: Πλαίσια, Πεδινή. Νομός Άρτας: Άρτα (Οικόπεδο Θεοδώρου, Οδός Πέντε Πηγαδιών, Οικόπεδο Δήμου, Οδός Μελανέως, Οδός Ηρακλείτου, Οδός Τζαβέλλα, Οδός Σουλίου, Οδός Φιλελλήνων, Οδός Ζάρρα και Πούλιου Δράκου, Αποχετευτικό έργο), Χανόπουλο, Ζυγός. Νομός Πρέβεζας: Νικόπολη (Μνημείο Οκταβιανού Αυγούστου, Έπαυλη Μάνιου Αντωνίνου, Ερευνητικό Πρόγραμμα «Κλεοπάτρα»). Νομός Λευκάδας: Λευκάδα (Μεγάλη Βρύση, Καλλιγόνι, Καλλιγόνι - Θέση Φραγκοκκλησιά). Εντοπισμός νέων θέσεων - Περισυλλογές - Παραδόσεις. Νομός Ιωαννίνων: Ε.Ο. Ιωαννίνων - Καλπακίου - Κακαβιάς, Εγνατία οδός, Δήμος Εκάλης - Ασφάκα, Δήμος Δελβινακίου - Μαυρόπουλο, Δήμος Κόνιτσας-Αμάραντος. Νομός Άρτας: Πηγές. Νομός Πρέβεζας: Κοκκινόπηλος, Πάργα (Σχέδ. 1-16· Πίν. 193-204) ..... » 483-519

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 520

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Κέρκυρας: Γαρίτσα (Οδός Θεοδώρου Δεσύλλα 151, 15η πάροδος Αλκινόου), Ανεμόμυλος, Κανόνι (Οικόπεδο Αργυρού, Οδός Ναυσικάς,

Οδός Φιγαρέτου 8), Έρμονες, Μανδριά - Παρασπορές, Άι-Ντρια (Αγρός Γ. Ασπιώτη, Οικόπεδο Α. Κουρή, Θέση Λεύκα του Παπαφώτιου, Θέση Μύρτω). Νομός Θεσπρωτίας: Λαδοχώρι (Οικόπεδο Α. Μπαρκαμπά, Οικόπεδο Φ. Προκόπη, Οικόπεδο Ν. Ζώη, Οικόπεδο Ιω. Αναστασίου, Οικόπεδο αφών Ρέβη, Οικόπεδο Π. Νανούση, Οικόπεδο Μ. Παππά), Πολυνέρι - Κούτσι (Αγρός Α. Τσόδουλου, Αγροί Πίγγιου-Μήτση), Καρτέρι, Ελευθέρι, Σαγιάδα, Δήμος Παραμυθιάς, Γραικοχώρι, Μεσοβούνι-Γκρίκα, Κρυσταλλοπηγή - Ψηλοράχη. Εντοπισμοί αρχαιοτήτων - Τυχαία ευρήματα. Λυγιά - Κάστρο Α, Καρυώτι, Καλύβια, Θάσος, Ζερβοχώρι, Αγία Κυριακή. Καθαρισμοί - Διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων. Λυγιά, Πύργος Ραγίου, Ελέα (Σχέδ. 1-7· Πίν. 205-210)..... Σελ. 521-546

ΙΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Νομός Κιλκίς. Μουσείο Κιλκίς. Εκπαιδευτικά προγράμματα. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Αρχαία αγορά, Ανάκτορα Γαλερίου - «χώρος Δ» και νότια στοά, Χώρος Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, Οδός Κ. Μελενίκου 22, Οδός Αγίου Δημητρίου 198), Ξηροκρήνη, Τούμπα (Οδός Δρυός 5, Οδός Μαλακοπής 44-46, Οδός Νεαπόλεως 42-46, Οδός Πόντου 7, Οδός Προύσσης 4, Συμβολή των οδών Κίμωνος και Βαλτετσίου), Χαριλάου (Οδός Θ. Γαζή, Οδός Εθνικής Αντιστάσεως), Θέρμη (Οδός Θ. Λίτσα, Οδός Πόντου, Οδός Μακεδονίας και Ειρήνης, Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου, Οδός Σεφέρη, Οδός Καραολή-Δημητρίου και Ιασωνίδου, Οδός Μακρυγιάννη, Οδός Παπαναστασίου, Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου), Τρίλοφος, Πλαγιάρι - Φενέρ Τούμπα, Μεσημέρι (οικόπεδα αριθ. 243α, 243β, 18β), Πολίχνη, Σταυρούπολη (Οδός Βελισσαρίου 2, Οδός Δαγκλή 12, Οδός Ωραιοκάστρου 104, Οδός Ωραιοκάστρου 122, Οδός Τραπεζούντος 13-15), Νέα Ευκαρπία, Ωραιόκαστρο (Θέση Παλαιόκαστρο), Νέα Φιλαδέλφεια, Λητή, Δρυμός, Δημοτικό Διαμέρισμα Μοδίου - Αρχαία Αρέθουσα. Νομός Χαλκιδικής: Ποτίδαια (Οικόπεδο Καλογήρου, Οικόπεδο Καραγιάννη), Άθυτος, Κριαρίτσι Συκιάς, Αρχαία Στάγειρα, Ιερισσός, Γομάτι. Νομός Κιλκίς: Ευρωπός. Νομός Πιερίας: Μακρύγιαλος (Νεολιθικός οικισμός, Αγροτεμάχιο αριθ. 951, Δεξιός παράπλευρος της εθνικής οδού), Κρανιά Νέου Παντελεήμονος. Αναστηλωτικές εργασίες - Διαμορφώσεις. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Αρχαία αγορά, Ανάκτορα Γαλερίου), Άγιος Αθανάσιος. Νομός Χαλκιδικής: Αρχαία Όλυνθος. Νομός Κιλκίς: Παλατιανό. Εργασίες συντήρησης. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη. Παραδόσεις. Άδειες κατοχής (Σχέδ. 1-10· Πίν. 211-236)..... » 547-598

9η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αναστηλωτικές εργασίες - Μελέτες - Ανάδειξη μνημείων. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου, Φρούριο Επταπυργίου, Οδός Αγίου Δημητρίου). Νομός Πιερίας: Κάστρο Πλαταμώνα, Λουλουδιές Κίτρους. Εργασίες συντήρησης. Θεσσαλονίκη (Βασιλική Αγίου Δημητρίου, Ναός Αγίας Σοφίας, Ροτόντα, Ναός Νέας Παναγίας, Ναός Αγίου Δημητρίου Νέας Ιωνίας). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Οδός Ολυμπιάδος 95, Οδός Λαμπουσιάδου 4, Πλατεία Διοικητηρίου, Συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου και Θησέως 6, Οδός Αντιπάτρου 9, Οδός Σοφοκλέους 20, Οδός Γιαννιτσών 46, Οδός Ιοκάστης 7, Οδός Λαγκαδά - οικοδομικό συγκρότημα «Αξιός», Οδός Κωνσταντοπούλου και Τζαχείλα, Οδός Αιόλου 21Α, Οδός Μπόρου 4, Συμβολή των οδών Αράχθου 25 και Μακρυγιάννη, Οδός Τριών Μαρτύρων 5, Οδός Απολλωνιάδος 19, Οδός Αργυροπούλου 11, Συμβολή των οδών Κλεισθένους 5 και Ολυμπιάδος, Οδός Μουσών 35). Παλιόκαστρο Ωραιοκάστρου, Θέρμη (Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου 41, Εργασίες ΟΑΘ). Νομός Πιερίας: Κάστρο Πλαταμώνα, Κρανιά Νέου Παντελεήμονος (Σχέδ. 1-14· Πίν. 237-246) ..... » 599-632

ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ (Σχέδ. 1· Πίν. 247-248) ..... » 633-637

10η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ..... » 638

ΙΖ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Μουσείο Φλώρινας. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Πέλλας: Πέλλα, Ηρώο Αρχοντικού Γιαννιτσών, Ραχώνα (Μακεδονικός τάφος Ε΄ Πέλλας, Τύμβος Α΄), Αγροσυκιά, Πενταπλάτανος, Γιαννιτσά Β΄, Έδεσσα, Άγρας, Δροσιά, Σκύδρα, Κωνσταντία (Θέση Δεξαμενή, Νεκροταφείο τύμβων). Νομός Ημαθίας: Βέροια (Οδός Βενιζέλου, Οδός Ακαταμαχήτου, Οδός Αλαμάνας 3, Οδός Σταδίου 39, Οδός Ηπείρου και Αβδήρων, Τούμπα δημόσιου δρόμου Βέροιας-Θεσσαλονίκης), Βεργίνα, Κοπανός, Λευκάδια, Τούμπα Αγγελοχωρίου, Τούμπα πολυπλατάνου, Κυψέλη (Αγρός Π. Τριανταφυλλίδη, Αγρός Ν. Ουσουλτζόγλου). Νομός Κοζάνης: Αιανή (Θέση Αγία Παρασκευή, Θέση Άγιος Αθανάσιος, Θέση Άγιος Γεώργιος, Θέση Ράχη Κομμένοι), Άνω Κώμη, Πολύμυλος, Ξηρολίμνη, Μεσιανή, Κοιλάδα, Κίτρινη Λίμνη-Κοιλάδα. Νομός Καστοριάς: Σοπότι Πορίας, Πεντάβρυσο, Καστοριά (Περιοχή Νταηλάκη, Κορυφή Ψαλίδα). Εργασίες διαμόρφωσης-συντήρησης. Νομός Πέλλας: Πέλλα. Νομός Ημαθίας: Μίεζα. Παραδόσεις - Περισυλλογές - Εντοπισμοί νέων αρχαιολογικών χώρων. Νομός Πέλλας: Επαρχία Γιαννιτσών, Κερασιά, Άλωρο, Δωροθέα, Κωνσταντία. Νομός Κοζάνης: Αιανή, Λειβαδερό, Περιοχή τεχνητής λίμνης Πολυφύτου, Περιοχή Κοινότητας Βαθυλάκκου, Περιοχή Λευκάρων, Καλαμιά-Αλωνάκι, Αλωνάκια, Ανθότοπος, Τετράλοφος, Άγιος Δημήτριος, Μαυροδένδρι, Κοίλα, Άνω Κώμη, Βλάστη, Καρυοχώρι, Ποντοκώμη. Νομός Φλώρινας: Λιγνιτικό Κέντρο Πτολεμαΐδας-Αμυνταίου. Νομός Καστοριάς: Άνω Πτεριά, Τσάκονη, Καστοριά. Κηρύξεις (Σχέδ. 1-8· Πίν. 249-266) ..... Σελ. 639-690

11η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειολογικές μελέτες - Προτάσεις. Νομός Κοζάνης: Αιανή, Βελβεντό, Σιάτιστα. Εκπαιδευτικά προγράμματα - Πολιτιστικές εκδηλώσεις - Δημοσιεύσεις. Προγραμματική σύμβαση ΥΠΠΟΤΑΠΑ-Δήμου Σερβίων, Αιανής, Βελβεντού. Μελέτες. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Ναός Αγίου Βλασίου, Ναός των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, Ναός Παναγίας Περιβλέπτου), Ντουρμάνι. Νομός Πέλλας: Νέα Πέλλα. Νομός Καστοριάς: Καστοριά (Ναός Αγίου Δημητρίου Ελεούσας, Ναός Αγίου Στεφάνου), Άγιος Ηλίας. Νομός Κοζάνης: Σιάτιστα (Αρχοντικό Πούλκως, Αρχοντικό Γρ. Βούρκα, Μητροπολιτικό Μέγαρο). Νομός Γρεβενών: Παλαιοχώρι, Παρασκευή, Παναγία-Τορνίκι, Περιβόλι (Μονή Αγίου Νικολάου, Ναός Αγίου Γεωργίου), Σαμαρίνα, Ζάβορδα, Σπήλαιο, Κάστρο. Νομός Φλώρινας: Πύλη, Πλατύ, Άγιος Γερμανός. Στερεωτικές-αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Πέλλας: Έδεσσα. Νομός Καστοριάς: Καστοριά (Αρχοντικό Τσιατσαπά, Αρχοντικό Νατζή), Ζευγοστάσι, Ομορφοκκλησιά, Κλεισούρα. Νομός Κοζάνης: Αιανή, Δίλοφο, Δρυόβουνο, Σέρβια, Γούλες, Λευκοπηγή, Φρούριο, Βελβεντό. Νομός Φλώρινας: Άγιος Αχίλλειος (Βασιλική Αγίου Αχιλλείου, Ναός Αγίου Δημητρίου, Μονή Παναγίας Πορφύρας). Ψαράδες-Μεγάλη Πρέσπα (Ασκηταριό Μεταμόρφωσης, Ασκηταριό Παναγίας Ελεούσας), Άγιος Γερμανός, Πλατύ. Νομός Γρεβενών: Παναγία-Τορνίκι, Παλαιοχώρι, Νουμπενίτσα, Μονή Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Μπουνάσιας, Αλατόπετρα. Συντήρηση εικόνων και τοιχογραφιών. Νομός Ημαθίας: Μουσείο Βέροιας, Ναός των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Νομός Κοζάνης. Νομός Καστοριάς: Βυζαντινό Μουσείο. Νομός Γρεβενών: Σπήλαιο, Παναγία - Τορνίκι. Αυτοψίες - Περιοδείες - Κηρύξεις. Νομός Κοζάνης: Ασπρούλα, Σέρβια, Σιάτιστα (Αρχοντικό Μ. Καρακουλάκη - Ι. Μπόντα, Αρχοντικό Κεραμάρη), Βλάστη. Νομός Γρεβενών: Κυπαρίσσι. Καταγραφές φορητών εικόνων-κειμηλίων. Νομός Καστοριάς: Ομορφοκκλησιά. Νομός Πέλλας: Γυψοχώρι. Νομός Κοζάνης: Κοζάνη. Νομός Φλώρινας: Φλώρινα. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ημαθίας: Βέροια. Νομός Πέλλας: Νέα Πέλλα, Έδεσσα (Οδός Κολοκοτρώνη 13-15, Οδός Αρχιερέως Μελετίου). Νομός Κοζάνης: Γαλάνι. Νομός Φλώρινας: Πρέσπες (Σχέδ. 1-10· Πίν. 267-278) ..... » 691-714

ΙΗ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Νομός Δράμας: Αρχαιολογικό Μουσείο Δράμας. Νομός Καβάλας: Μουσείο Θάσου. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Καβάλας: Καβάλα (Οικόπεδο Λ. Αθανασιάδη, Παναγία-

Οδός Θ. Πουλίδου), Αμυγδαλεώνας, Οφρύνιο. Θάσος. Λιμένας (Οικόπεδο Ρ. Λαδίκα, Αρχαίο τείχος, Ιερό Σώτειρας, Αποχετευτικό), Αστρίς Θεολόγου, Άγιος Ιωάννης Λουκάς, Τραπέζια Πρίνου. Νομός Σερρών: Άργιλος, Προμαχώνας - Topolnička, Άγιος Χριστόφορος, Αμφίπολη (Θέση Αλεπότρυπα Μεσολακκιάς, Ανατολικό νεκροταφείο, Ελληνιστικό νεκροταφείο Καστρόλακκα). Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Σερρών: Ξύλινη γέφυρα Στρυμόνα. Νομός Καβάλας: Θάσος. Λιμένας (Ποσειδώνιο, Αρχαίο θέατρο). Παραδόσεις - Τυχαία ευρήματα. Νομός Καβάλας: Θάσος. Νομός Σερρών. Νομός Δράμας: Δοξάτο, Καλαμπάκι. Περιοδείες - Εντοπισμοί. Νομός Καβάλας: Μουσθένη (Σχέδ. 1-7· Πίν. 279-291) ..... Σελ. 715-733

Θάσος (Πίν. 292-294) ..... » 733-734

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 1998 ήταν ένα από τα κρισιμότερα και γονιμότερα έτη στη σύντομη ιστορία της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ. Το έτος αυτό η Εφορεία με το ολιγάριθμο προσωπικό και τις χαμηλές χρηματοδοτήσεις απέδειξε την αποτελεσματικότητά της και την ικανότητα του έμψυχου δυναμικού της.

Εκτός του μεγάλου αριθμού των σωστικών ανασκαφών σε οικόπεδα των μεγάλων ανασκαφών στο νομό Φθιώτιδας κατά μήκος του αυτοκινητοδρόμου ΠΑΘΕ και των παρεπόμενων εργασιών (φωτογράφηση, αποτύπωση, συντήρηση, καταγραφή και άλλες εργασίες), οι οποίες απαίτησαν μεγάλο μέρος του χρόνου και των πιστώσεων, αντιμετωπίστηκε επιτυχώς και μια νέα πρόκληση, αυτή της οργάνωσης και επανέκθεσης του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Αταλάντης.

Η Αταλάντη πρωτεύουσα της επαρχίας Λοκρίδας, διοικητικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής, με τη βοήθεια των πρόσφατων ανασκαφικών δεδομένων, ταυτίζεται με τον αρχαίο Οπούντα, μητρόπολη στην αρχαιότητα και πρωτεύουσα των Ανατολικών Λοκρών.

Το Μουσείο στεγάζεται στο παλαιό Γυμνάσιο Αταλάντης, που μας παραχωρήθηκε από το Δήμο Αταλάντης, για να στεγάσουμε τα πολυάριθμα αρχαία από τις ανασκαφές των τελευταίων 25 ετών. Το κτίριο, που είχε ανεγερθεί στις αρχές του 20ού αι., είναι χαρακτηρισμένο ως ιστορικό διατηρητέο.

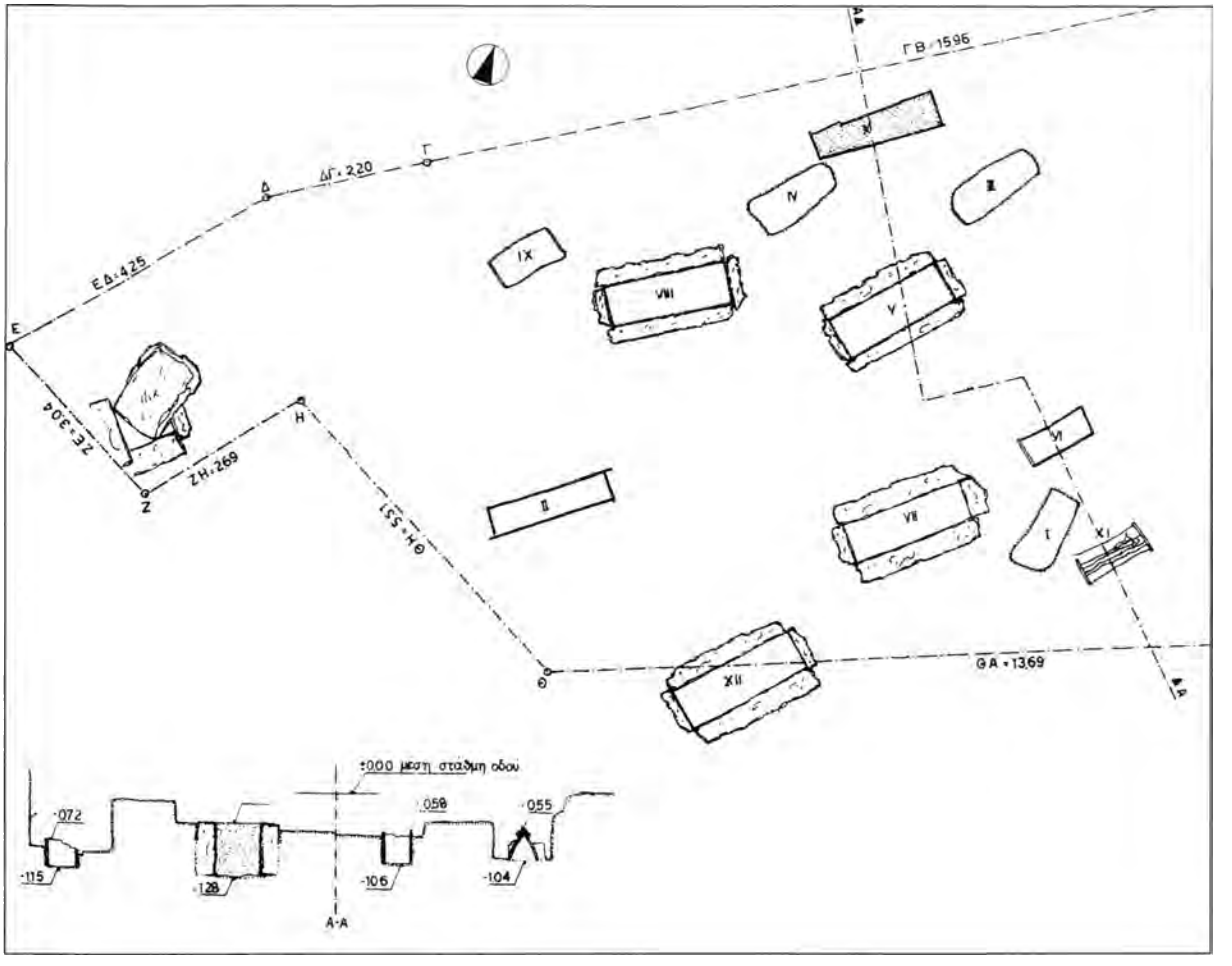
Η μέχρι πρόσφατα χρήση του ως γυμνασίου και οι αλλεπάλληλες προσθήκες και επισκευές είχαν αλλοιώσει τη μορφή του. Με αυτεπιστασία και μικρές εργολαβίες μικρού κόστους έγιναν όλες οι επισκευές και εργασίες αποκατάστασης της μορφής του, καθώς και οι απαραίτητες επεμβάσεις, για να λειτουργήσει ως μουσείο (κατασκευή ράμπας για άτομα με ειδικές ανάγκες, κατασκευή τουαλετών με πρόβλεψη για χρήση από άτομα με ειδικές ανάγκες κτλ.). Το κτίριο, που είναι διώροφο, διαθέτει γραφεία επιστημονικού προσωπικού, αποθήκες, εργαστήριο. Στις τρεις κεντρικές αίθουσες και στο διάδρομο εμπρός από αυτές εκτίθενται αρχαία από τις συστηματικές και σωστικές ανασκαφές της αρχαίας ανατολικής Λοκρίδας και του βορειοανατολικού τμήματος της αρχαίας Φωκίδας, που εμπίπτει στα όρια αρμοδιότητας της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ.

Για να καταστεί εφικτή η έκθεση, για την οποία ουδεμία προεργασία είχε γίνει τα προηγούμενα έτη, το προσωπικό της Εφορείας[1], με κάθε σχέση εργασίας, έδωσε τον καλύτερο εαυτό του και κατέθεσε γνώση, μεράκι και χρόνο. Συμπληρώθηκαν οι καταγραφές ευρημάτων όλων των ετών, η φωτογράφηση, η επανασυντήρηση και συμπλήρωση των αρχαίων ευρημάτων, η κατασκευή προθηκών, ενημερωτικών χαρτών και κειμένων και άλλες εργασίες, χωρίς ωστόσο να διαταραχθεί ή να καθυστερήσει το σύνηθες έργο της Υπηρεσίας, δηλαδή η διεκπεραίωση των πάσης φύσεως διοικητικών και οικονομικών υποθέσεων, των σωστικών ανασκαφών, των διαμορφώσεων αρχαιολογικών χώρων, των μικροστερεώσεων, του ευτρεπισμού, της περίφραξης των χώρων και μνημείων της αρμοδιότητάς μας.

Ο χρόνος που απαιτήθηκε για την ολοκλήρωση του έργου επανέκθεσης του Μουσείου Αταλάντης ήταν μόλις οκτώ μήνες και το κόστος δεν ξεπέρασε τα 35.000.000 δρχ. σε τιμές του 1998, συμπεριλαμβανομένων όχι μόνον των καθαρά επανεκθετικών αναγκών αλλά και όλων των εργασιών αποκατάστασης του κτιρίου. Τα χρήματα προήλθαν από τις χορηγηθείσες στην ΙΔ΄ ΕΠΚΑ πιστώσεις και

---

1. Το Μουσείο Αταλάντης είναι έργο μιας ομάδας ανθρώπων με την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου, ιδιότητα συχνά βαλλόμενη από την κοινή γνώμη, που έδειξε ότι ο δημόσιος τομέας μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην πρόοδο, όταν λειτουργεί με στόχο, ευθύνες και αρμοδιότητες. Ιδιαίτερη μνεία και έπαινοι αξίζουν στις μόνιμες αρχαιολόγους της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ Σ. Δημάκη και Ε. Ζάχου, αλλά και στις έκτακτες αρχαιολόγους Ε. Φρούσου, Φ. Τιλελή, Ό. Κυριαζή, Ν. Εμμανουήλ, Ι. Γκαρλαούνη, Ι. Δημάκη. Ο συντηρητής Χ. Βαπεράκης ξεπέρασε κάθε προσδοκία, αφού όχι μόνον κάλυψε τις ανάγκες συντήρησης κάθε είδους αρχαιολογικού υλικού, αλλά ήταν αυτός που κατασκεύασε τις βιτρίνες έκθεσης των ευρημάτων. Ο συντηρητής εξάλλου λιθίνων της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ Ν. Βαμβουκάκης υπήρξε πολύτιμος όχι μόνο στον τομέα καθαρισμού, συντήρησης, συγκόλλησης και στερέωσης των πάσης φύσεως γλυπτών, αλλά με την πείρα και την οξυδέρκειά του κατάφερε μέσα από τους σωρούς θραυσμάτων λιθίνων που κατά καιρούς είχαν συγκεντρωθεί από τις σωστικές ανασκαφές να αποκαταστήσει αριθμό πώρινων επιτύμβιων στηλών άγνωστης μέχρι τότε μορφής. Οι στήλες αυτές είναι τύπου που κατασκευάστηκε περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. αποκλειστικά στην Ανατολική Λοκρίδα και για το λόγο αυτό προτάθηκε ο τύπος να καλείται «λοκρικός» (Φ. Δακορώνια, *Άγνωστος τύπος επιτάφιας στήλης από την Ανατολική Λοκρίδα, Ταφικές πρακτικές και παραδόσεις της Μεσογείου από το 1100 π.Χ. έως το 400 μ.Χ., Διεθνές Αρχαιολογικό Συμπόσιο, Ρόδος 2000* (υπό έκδοση). Αλλά δεν αρκούσε η συμβολή των αρχαιολόγων και των συντηρητών για το αποτέλεσμα που επιτεύχθηκε. Πίσω από αυτούς λειτούργησαν με αυταπάρνηση και ζήλο οι διοικητικοί υπάλληλοι της Εφορείας Κ. Γεωργίου, Ε. Κωνσταντοπούλου, οι τεχνικοί Α. Τσεκούρα, Κ. Διαμαντής, Μ. Ανδρίτσος και οι οικονομικοί συνεργάτες Κ. Αμούντζιας και Δ. Καρβέλης και το υπόλοιπο προσωπικό, φύλακες, εργάτες, υπάλληλοι καθαριότητας, οδηγός υπηρεσιακού, που έδωσαν ο καθένας από το μετερίζι του τον αγώνα του για το σκοπό που λέγεται Μουσείο Αταλάντης. Όλους αυτούς ευχαριστώ για τη συμβολή τους στην επιτυχή κατά την άποψή μου παρουσία της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ.

Σχέδ. 1. Λαμία. Οδός Πανουργιά 23. Κάτοψη τμήματος του νεκροταφείου και τομή Α-Α.

από χορηγία του Δ. Χατζημιχάλη, προέδρου της ΑΕ, που ήταν και ο μόνος που ανταποκρίθηκε στο κάλεσμά μας για ενίσχυση του έργου μας.

Το προσωπικό της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ νοιώθει υπερήφανο για την ανεπανάληπτη αυτή επίδοση στο έργο που επιτελέστηκε το 1998.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Λαμία

Οδός Πανουργιά 23

Με αφορμή εκσκαφές για την ανέγερση νέας οικοδομής στο οικόπεδο Η. Δεληγιάννη αποκαλύφθηκαν αρχαίοι τάφοι. Η ανασκαφική διερεύνηση που ακολούθησε και κάλυψε όλη την έκταση του οικοπέδου έφερε στο φως συνολικά 14 τάφους (Σχέδ. 1).

Το οικόπεδο βρίσκεται σε μικρή απόσταση ανατολικά του αρχαίου γυμνασίου της Λαμίας[2] και στην περιοχή όπου εκτείνεται ένα από τα γνωστά ελληνιστικά νεκροταφεία της αρχαίας πόλης (το νοτιοανατολικό)[3]. Οι τάφοι ως εκ τούτου της οδού Πανουργιά 23 ανήκουν στο ίδιο νεκροταφείο. Από τους ερευνηθέντες τάφους τέσσερις (I,II,VI,X) ήταν κιβωτιόσχημοι μέσα σε ορθογώνιο όρυγμα στο παρθένο έδαφος με τοιχώματα και κάλυμμα από πήλινες πλάκες, τέσσερις (III, IV, IX, XI) κεραμοσκεπείς καλυβίτες και έξι (V, VII, VIII, XII, XIII, XIV) κιβωτιόσχημοι με πλευρές και κά-

2. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 323.

3. *ΑΔ* 32 (1977): Χρονικά, σ. 108-109· 33 (1978): Χρονικά, σ. 132-133. Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, *Το Κάστρο της Λαμίας*, Αθήνα 1994, σ. 12, πίν. 5.

λυμμα από λαξευμένες ασβεστολιθικές πλάκες. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι διατηρούσαν στα εσωτερικά τοιχώματά τους ίχνη κονιαμάτων λευκών και ερυθρών.

Όλοι οι τάφοι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. με μικρές αποκλίσεις. Όλοι ήταν γεμάτοι χώματα και μερικοί είχαν υποστεί τις συνέπειες του εκσκαφικού μηχανήματος, δεδομένου ότι η επίχωση πάνω από αυτούς ήταν ελάχιστη και πολλών η ανώτερη στάθμη σχεδόν συνέπιπτε με τη στάθμη της σύγχρονης οδού. Πολλοί από τους τάφους είτε δεν περιείχαν σκελετικά κατάλοιπα είτε αυτά ήταν τελείως αποσαθρωμένα. Εικάζεται ότι οι τάφοι αυτοί περιείχαν παιδικές ταφές, γεγονός που υποστηρίζεται από τις μικρές διαστάσεις μερικών από αυτούς. Σε όσους πάντως διατηρήθηκαν πιο ευκρινείς οι σκελετοί, παρατηρείται ότι οι νεκροί είχαν ταφεί εκτάδην με την κεφαλή προς Δ.

Αρκετοί τάφοι διέσωζαν τα κτερίσματά τους, που είχαν τοποθετηθεί μερικά μέσα στους τάφους και άλλα έξω από αυτούς, πάνω στο κάλυμμα. Τα ευρήματα, κυρίως κεραμική, τα οποία χρονολογούν το τμήμα αυτό του νεκροταφείου από τα τέλη του 4ου έως το α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., είναι τα εξής κατά τάφο:

Τάφος ΙΙ. Στο εσωτερικό του κεφαλή πήλινου ειδωλίου και όστρακα, από τα οποία συγκολλήθηκε σώμα λεκανίδας με μελανή διακόσμηση. Έξω από τον τάφο βρέθηκε πήλινο αλάβαστρο, θραύσμα πήλινου ειδωλίου και σιδερένια στλεγγίδα.

Τάφος ΙΙΙ. Στο εσωτερικό άωτο μελαμβαφές σκυφίδιο.

Τάφος V. Στο εσωτερικό του ακέραιος χάλκινος κρίκος.

Τάφος VI. Στο εσωτερικό του θραύσματα ειδωλίων γυναικείων μορφών, χάλκινο έλασμα, τρεις αστράγαλοι και δύο άβαφοι αρυτήρες, καθώς και πώμα λεκανίδας με μελανή διακόσμηση. Έξω από τον τάφο θραύσματα ειδωλίων, άωτο μελαμβαφές σκυφίδιο, ελλιπής αρυτήρας.

Τάφος VII. Εξωτερικά συνελέγησαν όστρακα και θραύσματα ειδωλίων. Στο εσωτερικό του τάφου, που ήταν ένας από τους λίγους που διατηρούσε ευκρινή σκελετό, βρέθηκαν γύρω από αυτόν: πέντε ακέραιες μελαμβαφείς δακρυδόχοι και όστρακα από άλλες, από τα οποία συγκολλήθηκαν δύο ολόκληρες και μία ελλιπής μελαμβαφής δακρυδόχος, καθώς και μία ελλιπής τεφρή δακρυδόχος με δύο πλαστικές λαβές, σώμα μελαμβαφούς λεκανίδας, άωτο μελαμβαφές σκυφίδιο, τρεις ερυθροβαφείς λύχνοι, μελαμβαφής κυλικόσχημος σκύφος, επτά χάλκινοι κρίκοι, χάλκινος δίσκος κατόπτρου, θραύσματα σιδερένιου αντικειμένου (;), χάλκινο δαχτυλίδι, χάλκινη σάλπιγγα (Πίν. 147 α) και μελαμβαφής λύχνος με πώμα (Πίν. 147 β)[4].

Τάφος VIII. Πάνω στο κάλυμμα βρέθηκαν θραυσμένα ειδώλια. Από το εσωτερικό του τάφου προήλθαν: μελαμβαφής ασκός, πρόχους μελαμβαφής κατά το ανώτερο τμήμα της, δύο κάνιστρα, δύο μελαμβαφείς κάνθαροι, τέσσερα άωτα μελαμβαφή σκυφίδια, μία μελαμβαφής ακέραιη και μία τεφρή δακρυδόχος με διακόσμηση λευκών ιωδών ταινιών από συγκόλληση οστράκων.

Τάφος XI. Έξω από τις καλυπτήριες ειδώλια θραυσμένα και ένας μελαμβαφής λύχνος.

Τάφος X. Εξωτερικά πάνω από τις καλυπτήριες βρέθηκαν: μικκύλο μελαμβαφές σκυφίδιο, άβαφος ελλιπής αρυτήρας, μικρή υδρία με λευκό επίχρισμα, ειδώλια γυναικείων ιστάμενων ενδεδυμένων μορφών σε θραύσματα. Από το εσωτερικό του τάφου προήλθαν: αστράγαλοι, πυραμιδόσχημη πήλινη αγνύθα, μικκύλος αρυτήρας, δύο γυάλινοι αμφορίσκοι τύπου millefiori, θραυσμένη χάλκινη περόνη, θραύσματα χάλκινου αντικειμένου.

Τάφος XI. Στο εσωτερικό του δεν βρέθηκαν κτερίσματα. Αρκετά κινητά ευρήματα όμως προήλθαν από το εξωτερικό του όπως: μικρή υδρία με λευκό επίχρισμα, ακέραιος μελαμβαφής κυλικόσχημος σκύφος, πέντε ακέραια ειδώλια όρθιων γυναικείων μορφών ενδεδυμένων και θραύσματα περισσοτέρων του ίδιου τύπου.

Τάφος XII. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν: δύο ακέραιες άωτες μελαμβαφείς λεκανίδες με πώμα διακοσμημένο με εγχάρακτα φυτικά κοσμήματα, μελαμβαφής λύχνος, δύο μελαμβαφείς δακρυδόχοι, τρεις τεφρές δακρυδόχοι με διακόσμηση ιωδών και λευκών ταινιών, άβαφος αμφορέας «μακεδονικού» τύπου, μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο, χάλκινος δακτύλιος, πήλινες χάντρες, χάλκινο κάτοπτρο, σιδερένια τριχολαβίδα, πήλινο ειδώλιο κουροφόρου και θραύσματα ειδωλίων.

Τάφος XIII. Εντός του τάφου βρέθηκαν όστρακα, από τα οποία συγκολλήθηκε υδρία με λευκό επίχρισμα, και θραύσματα ειδωλίων όρθιων γυναικείων ενδεδυμένων μορφών. Θραύσματα όμοιων ειδωλίων και έξω από τον τάφο, καθώς και μικρή άβαφη υδρία σε όστρακα.

Τάφος XIV. Από το εσωτερικό του τάφου προήλθαν: μικρογραφική μελαμβαφής λεκανίδα με πώμα, μικρός μελαμβαφής κάνθαρος, δύο μελαμβαφείς λύχνοι, μικρή άβαφη πρόχους, μία τεφρή και μία άβαφη δακρυδόχος, ελλιπής μικρογραφική πρόχους, θραύσματα ειδωλίων γυναικείων μορφών, τμήμα σιδερένιου μαχαιριού, χάλκινο κάτοπτρο.

Πάροδος Αμφικτυόνων

Κατά τις εργασίες διάνοιξης χάνδακα για την τοποθέτηση αποχετευτικού αγωγού από τη ΔΕΥΑΛ Λαμίας κατά μήκος ανώνυμης δημοτικής οδού, που είναι η πρώτη πα-

4. Φ. Δακορώνια, Ασυνήθιστοι τύποι ελληνιστικών αγγείων από την κοιλάδα του Σπερχειού, *Ελλάκη Θεσσαλίας*, Βόλος 2000, σ. 215, εικ. 1.

ράλληλη της οδού Ναυπάκτου και κάθετη της οδού Αμφικτυόνων σε απόσταση 42 μ. ανατολικά της γωνίας της με αυτήν και 5,50 μ. βόρεια της νότιας ρυμοτομικής γραμμής, βρέθηκε και μερικώς καταστράφηκε κιβωτιόσχημος τάφος των ελληνιστικών χρόνων.

Οι πλευρές και το κάλυμμα του τάφου συνίσταντο από κεραμίδες τετράγωνες, ο πυθμένας του δε ήταν το παρθένο βραχώδες έδαφος, σε αμελές λάξευμα του οποίου είχε κατασκευαστεί ο τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ.

Από την πρόσκρουση του εκσκαφέα καταστράφηκε η νότια μακριά πλευρά του και το κάλυμμα, θραύσματα των οποίων καταπλάκωσαν το σαθρό σκελετό νεκρού που είχε ταφεί στο δάπεδο εκτάδην με την κεφαλή προς Δ. Στο ανατολικό άκρο του τάφου σε μικρή απόσταση από τα πόδια του νεκρού διαπιστώθηκε σωρός σαθρών οστών, προφανώς ανακομιδή παλαιότερης ταφής, που χωριζόταν από τον υπόλοιπο τάφο και τον τελευταίο νεκρό από μία κάθετα τοποθετημένη κεραμίδα. Πάνω από το σωρό των οστών συγκεντρώθηκαν όστρακα από τα οποία προήλθε ελλιπής άβαφη πρόχους. Έξω από τον τάφο βρέθηκαν άωτο μελαμβαφές σκυφίδιο με απολεπισμένο γάνωμα του τέλους του 3ου ή των αρχών του 2ου αι. π.Χ.[5], όστρακα μελαμβαφών ψαροπινακίων της ίδιας εποχής[6].

Το νεκρό εντός του τάφου συνόδευαν ένα χάλκινο κάτοπτρο, τμήμα σιδερένιου μαχαιριού και δακρυδόχος από τεφρόχρωμο πηλό του α' μισού του 2ου αι. π.Χ.[7]. Η χρονολόγηση συνεπώς του τάφου στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής.

Ο τάφος δεν ήταν μεμονωμένος· από την ύπαρξη ενός δεύτερου της ίδιας μορφής, που βρέθηκε λίγο μακρύτερα, κατεστραμμένος από το μηχανικό εκσκαφέα και χωρίς κινητά ευρήματα, καθώς και θραυσμένων κεραμίδων κατ' αποστάσεις, προφανώς κατάλοιπα άλλων κατεστραμμένων τάφων, συμπεραίνεται ότι ανήκει σε συστάδα τάφων άγνωστου έως τώρα νεκροταφείου.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Οδός Εκκλησιών (στο ύψος της εκκλησίας των Αγίων Θεοδώρων)

Με αφορμή τη διάνοιξη τάφρου της ΔΕΥΑΛ για την τοποθέτηση αποχετευτικού αγωγού αποκαλύφθηκαν αρχαία. Ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα, η οποία έφερε στο φως κτιριακά λείψανα ελληνιστικών χρόνων (Σχέδ. 2).

Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν δύο τουλάχιστον χώροι οικοδομήματος, πιθανώς οικίας, οι οποίοι εκτείνονται από Α. προς Δ. και ορίζονται από δύο παράλληλους τοίχους από αργολιθοδομή με κατεύθυνση Α.-Δ. Ο Τ1 αποκαλύφθηκε σε μήκος 9 μ. Δυτικά συνεχιζόταν κάτω από το κατάστρωμα της οδού Εκκλησιών και ανατολικά συνδέεται με τον Τ3. Ο Τ4, παράλληλος με τον Τ1, αποκαλύφθηκε σε μήκος 8 μ. Ανατολικά συνεχίζεται κάτω από το κατάστρωμα της οδού και δυτικά συναντά τον Τ5. Το εσωτερικό του κτιρίου διαιρείται σε δύο χώρους από τον εγκάρσιο Τ2. Το έδαφος είναι επικλινές και η έδραση των τοίχων κυμαίνεται από βάθος 1,33 έως 1,74 μ.

Το κτίριο ήταν στεγασμένο, όπως απέδειξε το στρώμα καταστροφής από σπασμένες κεραμίδες που βρέθηκε στο εσωτερικό του. Κάτω από αυτό αποκαλύφθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της έκτασης του οικοδομήματος δάπεδο από στρώμα κονιάματος.

Τμήμα του δαπέδου καταστράφηκε σε μεταγενέστερη εποχή, προκειμένου να συντελεστούν τέσσερις ταφές σε ισάριθμους λάκκους διανοιγμένους στο έδαφος και αργότερα για την τοποθέτηση αγωγού. Οι νεκροί ήταν ακτέριστοι, με προσανατολισμό Α.-Δ., τοποθετημένοι εκτάδην με τα χέρια σταυρωμένα κάτω από το στήθος. Στη σύγχρονη εποχή τοποθετήθηκε πήλινος κυλινδρικός αγωγός στο νότιο τμήμα του χώρου. Νοτιότερα, στις επιχώσεις του κτιρίου σε ψηλότερο επίπεδο, βρέθηκε στρώμα από διαταραγμένα ανθρώπινα οστά, τα οποία, σύμφωνα με πληροφορίες περιοίκων, τοποθετήθηκαν εκεί κατά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο.

Από τις επιχώσεις του κτιρίου, η χρήση του οποίου κλιμακώνεται χρονολογικά από τον 3ο έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., προήλθαν όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης, λίγα όστρακα με εφυάλωση, τα οποία θα πρέπει να συνδεθούν με την ταφική χρήση του χώρου κατά τους βυζαντινούς χρόνους και τα εξής κινητά ευρήματα: αγνύθες, μάζες σιδήρου, οκτώ χάλκινα νομίσματα, μεταλλικά αντικείμενα, σιδερένια καρφιά, ένα ακέραιο άωτο σκυφίδιο, άωτο σκυφίδιο ελλιπές, πέντε άωτα σκυφίδια με έξω νεύον χείλος, τρία πινάκια, πώμα λεκανίδας με διακόσμηση τύπου «Δυτικής Κλιτύος», τα τελευταία ελλιπή και τα περισσότερα από αυτά συγκολλημένα από πολλά τεμάχια. Επίσης ένα μικκύλο αγγείο και ένα στήριγμα όπτησης αγγείου.

Οδός Εκκλησιών

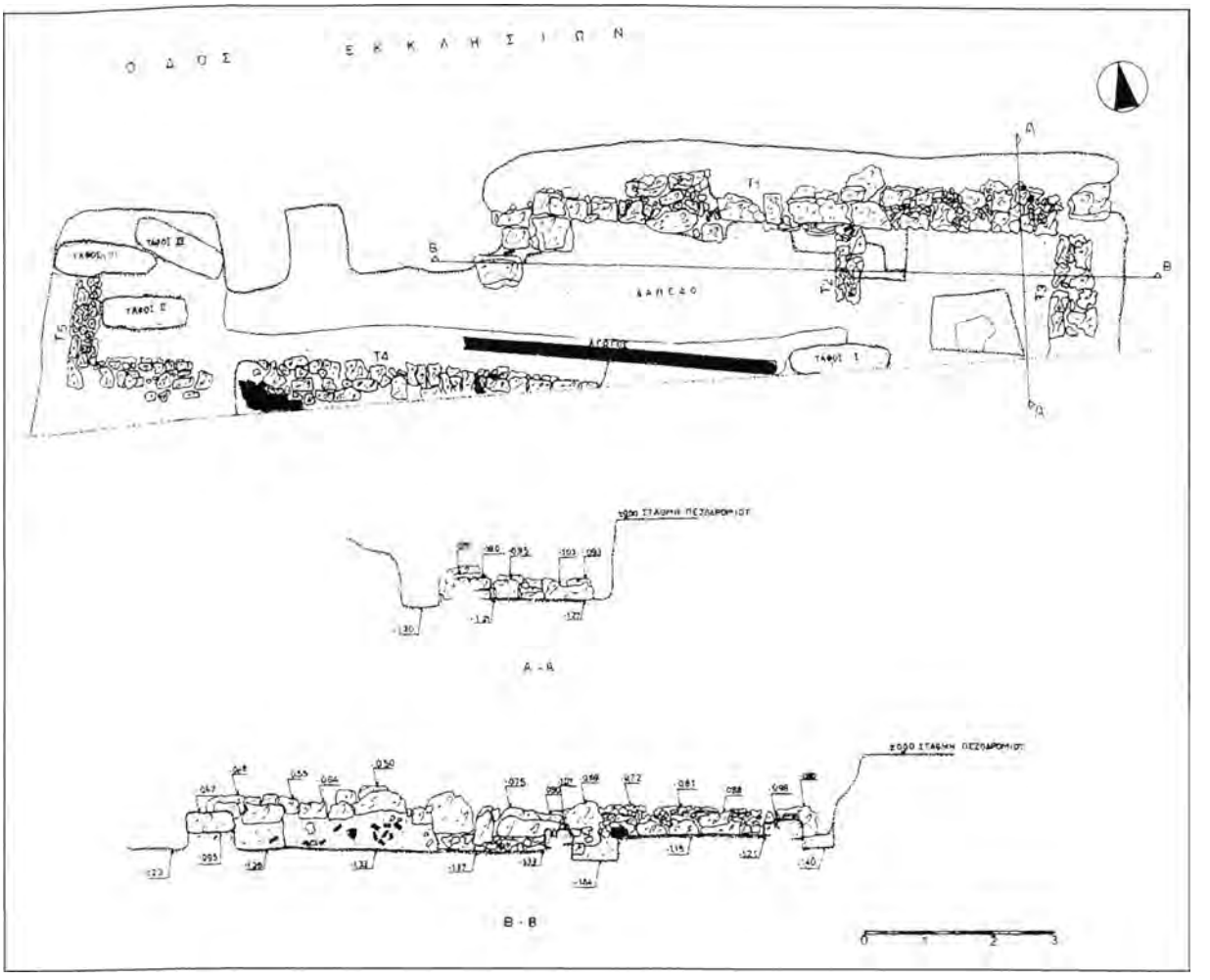
Με αφορμή εκσκαφικές εργασίες της ΔΕΥΑΛ στην οδό Εκκλησιών εντοπίστηκαν σε δύο διαφορετικά σημεία στο ύψος των αριθμών 91 και 42 αντίστοιχα αρχαία οικοδομικά λείψανα τριών τοίχων.

---

5. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας*, Αθήνα 1980, σ. 99, Π 2166, πίν. 64.

6. Φ. Δακορώνια, Σύνολα κεραμεικής από τάφους με νομίσματα από την Ανατολική Λοκρίδα, *Δ' ΕλλΚερ*, Αθήνα 1997, σ. 47.

7. J. Metzger, *Eretria* II, Bern 1969, σ. 66-67, αριθ. 7-8, πίν. 29.

Σχέδ. 2. Λαμία. Οδός Εκκλησιών. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β.

Ο τοίχος 1 είναι μια ισχυρή επιμελημένης δόμησης κατασκευή από λαξευτές λιθοπλίνθους από πωρόλιθο πολύ καλής αρμογής με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Φαίνεται να ανήκει σε δημόσιο οικοδόμημα. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 16,20 μ. και εδράζεται στο στέρεο έδαφος σε βάθος 1,50 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου. Σε απόσταση 7 μ. από το ανατολικό άκρο του ο Τ1 γωνιάζει με ένα σπάραγμα τοίχου (Τ3) από αδρά δουλεμένους πωρόλιθους, ο οποίος εδράζεται στο ίδιο βάθος με αυτόν.

Ο Τ2 βρέθηκε στα δυτικά σε αρκετή απόσταση από τους δύο προηγούμενους, με τους οποίους δεν συνδέεται. Είναι χτισμένος από αργούς λίθους, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται κατά τόπους λίγες κεραμίδες. Έχει κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. και εδράζεται σε βάθος 0,80 μ. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,10, έχει πλάτος 0,65 και ύψος 0,30 μ. Από τον καθαρισμό του προήλθαν άβαφα και λίγα εφυαλωμένα όστρακα.

Οδός Λεβαδίτου 13

Με αφορμή εργασίες της ΔΕΥΑΛ αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,22 μ. από τη στάθμη της οδού αποσπασματικά σωζόμενη ορθογώνια δεξαμενή, εσωτ. διαστ. 0,68×0,57×0,40 μ. Τα τοιχώματα και το δάπεδό της ήταν χτισμένα με μικρούς λίθους και κουρασάνι και εσωτερικά επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα. Στο μέσον της δυτικής πλευράς ήταν προσαρμοσμένος πήλινος κυλινδρικός αγωγός με οπή για την παροχέτευση νερού στο πρόσθιο τμήμα του.

Οδός Αμαλίας (έργα ΔΕΥΑΛ)

Με αφορμή εκσκαφικές εργασίες της ΔΕΥΑΛ για την εγκατάσταση αγωγού ομβρίων υδάτων στην οδό Αμαλίας, στο ύψος του οικοπέδου Μ. Φράγκου - Π. Τζωρτζάκη -

Δ. Παυλάκη[8], αποκαλύφθηκαν αρχαία. Η ανασκαφική έρευνα, η οποία ακολούθησε, έφερε στο φως οικοδομικά λείψανα κτιρίων διαφορετικών φάσεων, των οποίων η ταύτιση δεν είναι δυνατή λόγω της αποσπασματικής τους διατήρησης και της περιορισμένης αποκάλυψής τους εντός των ορίων της τάφρου (Σχέδ. 3).

Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν : α) Ένας ορθογώνιος χώρος (Α), οριζόμενος βόρεια και νότια από τους παράλληλους τοίχους 1 και 4. Ο Τ1 είναι χτισμένος από μεγάλους ορθογώνιους αδρά λαξευμένους λίθους, σώζεται σε ύψος τριών δόμων και εδράζεται σε βάθος 2,15 μ. Ο Τ4 είναι χτισμένος από μικρούς και μεγάλους λίθους και εδράζεται σε βάθος 1,50 μ. από τη στάθμη του δρόμου. Ο χώρος Α θα πρέπει να ήταν στεγασμένος, όπως αποδεικνύει το στρώμα καταστροφής από σπασμένες κεραμίδες που βρέθηκε στο εσωτερικό του, σε βάθος 0,65 μ. Στο ίδιο βάθος κοντά στον Τ1 βρέθηκαν θραύσματα πίθου. β) Σε ψηλότερο επίπεδο εδράζονται δύο κάθετοι τοίχοι, προφανώς μεταγενέστεροι των προηγουμένων: ο Τ3, ο οποίος είναι παράλληλος και εφαπτόμενος στον Τ1, και ο Τ2 με κατεύθυνση Β.-Ν. Είναι κατασκευασμένοι από μια σειρά μεγάλων αδρά επεξεργασμένων ογκόλιθων και σώζονται σε ύψος μιας στρώσης. γ) Στη βόρεια πλευρά του ανατολικού τμήματος του Τ4 και σε επαφή με αυτόν βρέθηκε ένας παράλληλος σε αυτόν τοίχος, ο Τ5, ο οποίος κατευθύνεται προς Α., έξω από το όριο της διανοιχθείσας τομής. δ) Ένας ακόμη τοίχος, Τ7, παράλληλος στον Τ1 και όμοιας δόμησης με αυτόν, βρέθηκε σε μικρή τομή στα νότια. ε) Πάνω από το δυτικό αποκαλυφθέν άκρο του τελευταίου τοίχου διέρχεται αγωγός με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένος από μικρούς λίθους και κουρασάνι. Η συνέχειά του προς Β. διασχίζει τη βόρεια τομή με την ίδια κατεύθυνση και εφάπτεται με το δυτικό άκρο του Τ4.

Λίγο πριν από τη συμβολή της οδού Αμαλίας με την οδό Ησαΐα, στο ανατολικό άκρο της οδού αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου από αργολιθοδομή με κατεύθυνση Β.-Ν.

Από τις διαταραγμένες επιχώσεις των οικοδομημάτων συγκεντρώθηκαν όστρακα κλασικών, ελληνιστικών αλλά και βυζαντινών χρόνων. Από τα κινητά ευρήματα αναφέρονται πέντε χάλκινα νομίσματα, σιδερένια καρφιά, τμήματα μεταλλικών αντικειμένων και τρεις πήλινες αγνύθες.

Οδός Ιπποκράτους

Με αφορμή εκσκαφικές εργασίες για τη διάνοιξη τάφρου της ΔΕΥΑΛ αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,70 μ. από τη στάθμη του δρόμου τμήμα πήλινου αγωγού με κατεύθυνση Α.-Δ. Η κατασκευή, αποκαλ. μήκ. 0,64 και εσωτ. πλ. 0,17 μ., εδραζόταν σε βάθος 1,46 μ. Η βόρεια εσωτερική πλευρά της ήταν επιχρισμένη εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα.

Πάνω από τον αγωγό διερχόταν ένας τοίχος κατασκευασμένος από αργούς λίθους, κεραμίδες και κουρασάνι με κατεύθυνση Α.-Δ. Στα νότια του αγωγού αποκαλύφθηκε ένα ακόμη τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν.

Η συνέχεια του ίδιου αγωγού είχε ανασκαφεί παλαιότερα στο οικόπεδο Τσακατάρα-Κοντοπούλου, στα νότια της τάφρου[9].

Οδός Αθανασίου Διάκου 30-32

Με αφορμή εργασίες της ΔΕΥΑΛ αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ., κατασκευασμένος από πλάκες πωρόλιθου (Πίν. 147 γ). Η καλυπτήρια αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,50 μ. από τη στάθμη του δρόμου. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν διαταραγμένα οστά, πήλινα ειδώλια και ένα σιδερένιο εγχειρίδιο. Περισυνελέγησαν τρία σιδερένια καρφιά, από τα οποία το ένα προέρχεται από το εσωτερικό του τάφου. Εσωτ. διαστ.: 1,50×0,65×0,95 μ. (ύψ.).

Τάφος ΙΙ. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ. Η ανώτερη επιφάνειά του αποκαλύφθηκε σε βάθος 1 μ. από τη στάθμη του δρόμου. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν δύο κρανία και ελάχιστα οστά.

Συμβολή των οδών Πλαταιών και Τανάγρας

Με αφορμή εργασίες διάνοιξης οδών στη νότια επέκταση του σχεδίου πόλης, αποκαλύφθηκε στη συμβολή των παραπάνω οδών ένας ημικατεστραμμένος κεραμοσκεπής καλυβίτης τάφος. Εδραζόταν στο στέρεο έδαφος, 0,38 μ. ψηλότερα από τη στάθμη της οδού Πλαταιών και είχε προσανατολισμό Α.-Δ. Εσωτ. διαστ.: 1,65×0,56×0,35 μ. (ύψ.).

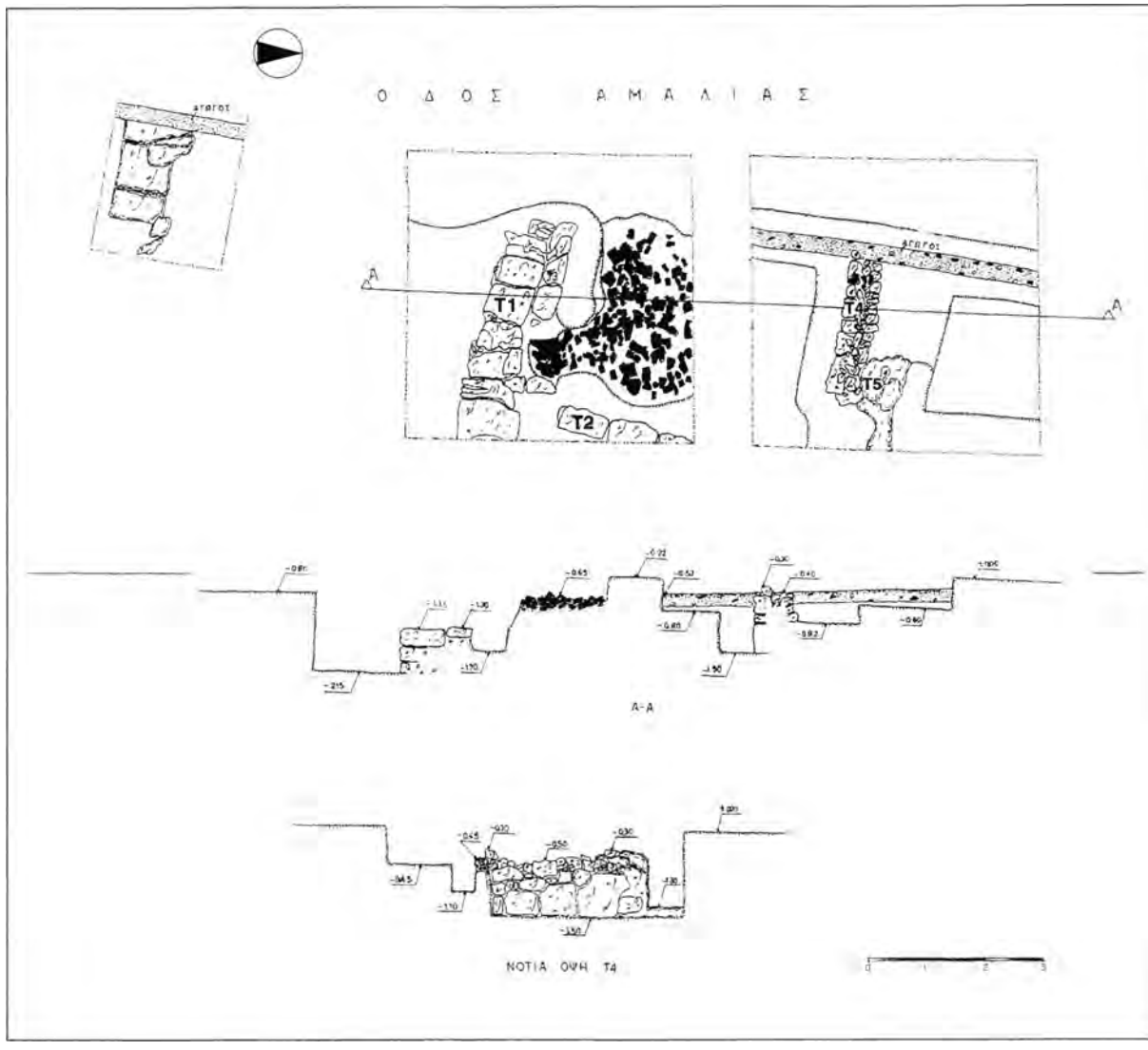
Οι καλυπτήριες κεραμίδες βρέθηκαν θραυσμένες σε πολλά κομμάτια, μερικά από τα οποία είχαν καταπέσει στο εσωτερικό του. Το κρανίο βρισκόταν στα δυτικά. Από την επίχωσή του συγκεντρώθηκαν όστρακα και ελάχιστα οστά κακής διατήρησης.

Συμβολή των οδών Αχαιών και Ποσειδώνος

Εκσκαφικές εργασίες της ΔΕΗ κατά μήκος των ανωτέρω οδών έφεραν στο φως έξι τάφους. Οι πέντε από αυ-

8. *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ. 131 κ.ε.

9. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 164 κ.ε.

Σχέδ. 3. Λαμία. Οδός Αμαλίας. Κάτοψη της ανασκαφής, τομή Α-Α και νότια όψη του τοίχου Τ4.

τούς ήταν κεραμοσκεπείς καλυβίτες και ο ένας ορθογώνιο όρυγμα στο στέρεο έδαφος.

Τάφος Ι. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Το νοτιοδυτικό τμήμα του ήταν κατεστραμμένο. Διαστ.: 0,60×0,20×0,56 μ. Κτερίσματα: υδρία, μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο, μυροδοχείο, λεκανίδα σε τεμάχια. Όστρακα συγκεντρώθηκαν από τον εξωτερικό καθαρισμό και από το εσωτερικό του τάφου.

Τάφος ΙΙ. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ. Οι καλυπτήριές του βρέθηκαν θραυσμένες και ελαφρώς μετατοπισμένες. Διαστ.: 1,60×0,60×0,40 μ. (ύψ.). Περιείχε διαταραγμένα οστά. Κτερίσματα: μυροδοχείο σε τεμάχια.

Τάφος ΙΙΙ. Ορθογώνιο όρυγμα λαξευμένο στο μαλακό βράχο με προσανατολισμό Α.-Δ., μερικώς ανεσκαμμένο. Από τις επιχώσεις του περισυνελέγη θραύσμα κεραμίδας.

Τάφος ΙV. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμό Α.-Δ. Σωζόταν μόνον η κεραμίδα της νοτιοανατολικής πλευράς του τάφου. Περιείχε θραυσμένα οστά και όστρακα λεκανίδας.

Τάφος V. Κεραμοσκεπής καλυβίτης με προσανατολισμο Α.-Δ., ημικατεστραμμένος. Περιείχε θραυσμένα οστά.

Στη συμβολή των οδών Ποσειδώνος και Ηρακλέους διαπιστώθηκαν θραύσματα κεραμίδων, τα οποία πρέπει να ανήκαν σε καλυπτήριες κεραμοσκεπούς καλυβίτη (τάφος VI). Η διερεύνησή του δεν στάθηκε δυνατή.

Συμβολή των οδών Δωριέων και Νεφέλης

Με αφορμή εκσκαφικές εργασίες στη νοτιοανατολική παρειά του οικοπέδου Θ. Αργύρη αποκαλύφθηκε ένας κεραμοσκεπής τάφος, κατεστραμμένος εν μέρει από τον εκσκαφέα. Περιείχε οστά άκρων, τμήματα κρανίων και τα εξής κτερίσματα: τέσσερα πήλινα αναρτώμενα ανθέμια, τεμάχια φιάλης και πινακίου, δύο ακέραια μυροδοχεία, τμήμα σιδερένιου αντικειμένου. Έξω από τον τάφο βρέθηκε τμήμα ανθεμίου όμοιου τύπου με τα προηγούμενα και τμήμα άβαφου αγγείου.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Οδός Ανθήλης (οικόπεδο Α. Μίγα)

Τέσσερις τάφοι διαφορετικών τύπων – δύο κιβωτιόσχημοι (ΤΙ, ΤΙΙ), μία πωρολιθική κιβωτιόσχημη σαρκοφάγος (ΤΙV), ένας κιβωτιόσχημος από κεραμίδες (ΤV) – των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων και ένας πλακοσκεπής χώρος ήλθαν στο φως με αφορμή εκσκαφές για ανέγερση πολυκατοικίας. Ανήκουν στο νοτιοανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας πόλης[10] και συνιστούν – επί του παρόντος – το νοτιότερο σημείο λειτουργίας του.

Η ανασκαφική εικόνα κατά τάφο είχε ως ακολούθως:

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος (εξωτ. διαστ. 2,51×1,27 μ.) από πωρολιθικές πλάκες, πάχ. 0,27-0,35 μ., με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Κατά χώραν σωζόταν μόνον η μία (δυτική) καλυπτήρια πλάκα. Την ανατολική είχε παραμερίσει ο μηχανικός εκσκαφέας. Άβαφα όστρακα αμφορέων ελληνιστικών χρόνων και κάποια με κτενωτή διακόσμηση και εφυάλωση βρέθηκαν στις διαταραγμένες επιχώσεις επάνω από τον τάφο. Στο εσωτερικό του η διατήρηση των οστών ήταν πολύ κακή. Όλα τα αγγεία είχαν εναποτεθεί στο ανατολικό τμήμα του τάφου, κυρίως κατά μήκος της βόρειας πλευράς. Εκτός από έναν αμφορέα «μακεδονικού» τύπου (α΄ μισού 3ου αι. π.Χ.)[11] και ένα άωτο σκυφίδιο, μελαμβαφές στο εσωτερικό και στο μεγαλύτερο τμήμα της εξωτερικής όψης (των αρχών του 3ου αι. π.Χ.)[12], το κύριο είδος κτερισμάτων ήταν τα γαστρώδη μυροδοχεία του τέλους του 4ου-αρχών 3ου αι. π.Χ. Συνελέγησαν δύο μελαμβαφή[13] (το ένα ελλιπές κατά το χείλος), ένα με εξίτηλο καστανό γάνωμα και πέντε φαιά με τις χαρακτηριστικές λεπτές καστανές ταινίες[14]. Θραύσματα ανάλογου φαιού μυροδοχείου και ειδωλίων βρέθηκαν επίσης κατά τον καθαρισμό του εσωτερικού του τάφου.

Τάφος ΙΙ. Κιβωτιόσχημος. Σώζονταν μόνον οι δύο στενές πλευρές και η βόρεια μακριά. Όστρακα από τρεις κοτύλες τύπου Bolsal (δύο μελαμβαφείς και μία ερυθροβαφής), μία λεκανίδα, αμφορέας και μαγειρικό σκεύος συνελέγησαν κατά τον καθαρισμό του τάφου.

Τάφος ΙΙΙ. Δύο ασβεστολιθικές πλάκες λειασμένες στην κατώτερη πλευρά τους κάλυπταν επίχωση, πάχ. 0,10 μ., επάνω από το στερεό. Από τον καθαρισμό των καλυπτηρίων συνελέγησαν μία βάση γαστρώδους μυροδοχείου και δύο άβαφα όστρακα. Δεν εντοπίστηκαν οστά.

Τάφος ΙV. Μικρή σαρκοφάγος, μήκ. 1,50, πλ. 0,70, ύψ. 0,70 μ. Το σχετικά μικρό λάξευμα, διαστ. 1,03×0,40 μ., στην πώρινη λιθόπλινθο ίσως αποτελεί ένδειξη ότι η θήκη φιλοξένησε τη σορό πολύ νεαρού ατόμου. Δεν έφερε κάλυμμα και είχε ισχυρά αποκρουσθεί στα τοιχώματά της. Ελάχιστα οστά βρέθηκαν εντός και εκτός αυτής. Στις επιχώσεις στο επίπεδο του περιχειλώματος βρέθηκαν θραύσματα ειδωλίων. Θραύσμα ειδωλίου και ανοιχτού μελαμβαφούς αγγείου συνελέγησαν και εντός της σαρκοφάγου.

Τάφος V. Το διαστάσεων 1,70×0,37×0,45 μ. όρυγμα είχε επενδυθεί με λακωνικές στρωτήρες κεράμους. Οι κέραμοι κάλυψης είχαν θραυσθεί στην επιφάνεια του τάφου. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί εκτάδην με το κεφάλι προς Α. Τα κεραμικά κτερίσματα είχαν εναποτεθεί γύρω από την οσφυϊκή χώρα. Πρόκειται για μικρό αρυτήρα (τέλους 4ου-α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ.)[15], μία μελαμβαφή φιάλη με τέσσερα εμπίεστα ανθέμια σταυροειδώς διατεταγμένα εντός κύκλου με εμπίεστα γραμμίδια (τέλους 4ου-αρχών 3ου αι. π.Χ.)[16] και ένα μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο. Συνελέγησαν επίσης μια σιδερένια αιχμή βέλους και ένα σιδερένιο καρφί.

---

10. Παπακωνσταντίνου, ό.π. (υποσημ. 3), σ. 10, εικ. 5.

11. Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, «Μακεδονικού» τύπου αμφορείς από το νοτιοανατολικό νεκροταφείο της Λαμίας, *ΕλλΚερ Θεσσαλίας*, Αθήνα 2000, σ. 199, 202 εικ. 5γ.

12. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Κλασικό και ελληνιστικό νεκροταφείο της αρχαίας Πέλλας. Τάφος 27α οικοπέδου Χατζοπούλου, *ΕλλΚερ Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 114-115. Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού, Ελληνιστικά αγγεία από τη Νίσυρο, *ΕλλΚερ Αιγαίου*, Μυτιλήνη 1994, σ. 131-132, εικ. 3, Α. Ωνάσογλου, Νεκροταφείο Οπουντίων Λοκρών στην Τριανταφυλλιά Λειβανατών, *Γ΄ΕλλΚερ*, Αθήνα 1994, σ. 62-63, πίν. 29α (α΄ τέταρτο 3ου αι. π.Χ.).

13. Φιλήμονος-Τσοποτού, ό.π., σ. 129, εικ. 2, σ. 130-131, εικ. 3.

14. K. Braun, Frühhellenistische Brandgräber aus dem Theonichosbezirk, *Γ΄ΕλλΚερ*, ό.π., σ. 28, αριθ. 3, πίν. 8α (α΄ τέταρτο 3ου αι. π.Χ.).

15. Βλ. Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, Ελληνιστική κεραμική από τη Λαμία, *Δ΄ΕλλΚερ*, Αθήνα 1997, σ. 53, Κ 8124, πίν. 38β (α΄ μισό 3ου αι. π.Χ.). Χ. Καραδήμα, Ταφικά σύνολα ελληνιστικής κεραμικής από τη Σαμοθράκη, ό.π., σ. 383 αριθ. Σ60, πίν. 286α, 287α (τελευταίο τέταρτο 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.).

16. Βλ. για ανάλογο σχήμα Π.Γ. Θέμελης - Γ.Π. Τουράτσογλου, *Οι τάφοι του Δερβενίου*, Αθήνα 1997, σ. 78, αριθ. Β48, πίν. 91.

Στις αναμοχλευμένες επιχώσεις βρέθηκαν επίσης ένας μελαμβαφής λύχνος του τύπου 30Β του Howland (μέσα 4ου-α΄ τέταρτο 3ου αι. π.Χ.)[17] και η πρώτη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από την πόλη της Λαμίας (Λ 1464). Έχει κατασκευαστεί από ασβεστόλιθο (ύψ. 0,85, πλ. 0,35 και πάχ. 0,12 μ.), παρουσιάζει αετωματική απόληξη και ημίεργη, μειούμενη προς τα κάτω βάση για πάκτωση. Σε γραφή του 3ου αι. π.Χ.[18] έχουν χαραχθεί σε τρεις στίχους τα ονόματα *ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ, ΠΟΛΥΣΤΡΑΤΟΣ, ΑΙΣΧΡΑ*. Τα ανδρικά ονόματα είναι κοινά αυτήν την εποχή στην κεντρική Ελλάδα[19]. Το όνομα της Αίσχρας έχει χαραχθεί αχνότερα και απαντά σε επιγραφή της Ερέτριας του 3ου-2ου αι. π.Χ.[20]. Πρόκειται για τρία πρόσωπα, τα οποία αποτέθηκαν σε οικογενειακό τάφο με μικρή χρονική διαφορά, μη διακριτή στο αλφάβητο της επιγραφής. Η στήλη δεν είναι δυνατόν να συνδεθεί με κάποιον από τους ανωτέρω τάφους, παρά το γεγονός ότι είναι σύγχρονή τους.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΜΠΟΥΓΙΑ

Οδός Ποσειδώνος 45 (οικόπεδο Κ. Σκάρλα)

Στο πλαίσιο κατασκευής μικρού τοιχίου στη βόρεια πλευρά του παραπάνω οικοπέδου αποκαλύφθηκε ημικατεστραμμένος κεραμοσκεπής-καλυβίτης τάφος με προσανατολισμό Α./ΒΑ.-Δ./ΝΔ. Στο εσωτερικό του διατηρούνταν αποσαθρωμένα οστά μικρού παιδιού, όπως υποδεικνύει το μέγεθός τους. Γύρω από την ταφή εντοπίστηκαν μία υδρίσκη με αμφικωνικό πόδι (Κ 9588), άβαφη στην παρούσα κατάσταση, με ίχνη λευκού χρώματος στην εξωτερική επιφάνεια, χρονολογούμενη πιθανώς στον 3ο αι. π.Χ.[21], δύο πήλινα δισκόμορφα αντικείμενα σε μορφή ρόδακα, με δύο οπές ανάρτησης, τα οποία χρησίμευαν ως επιρράμματα, ένα ειδώλιο ιστάμενου πτηνού (περιστεριού;) και τρία άλλα αρκετά φθαρμένα ειδώλια ανθρώπινων μορφών: δύο όμοιου τύπου αναπαριστούν μια ανδρική μορφή με λοξά ζωσμένο χιτώνα και γυμνό το δεξιό ώμο και μακριά κόμη. Κρατούν κάποιο αδιευκρίνιστο αντικείμενο στο αριστερό χέρι, μάλλον μικρό σακκούλι, οπότε οι μορφές μπορεί να αποδοθούν σε νεαρά αγόρια, που μεταφέρουν τους αστραγάλους τους. Το τρίτο ειδώλιο απεικονίζει μία πεπλοφόρο, με ρούχο μη ζωσμένο (όπως ταιριάζει σε μικρό κορίτσι), η οποία κρατεί ένα αδιευκρίνιστο αντικείμενο στο στήθος και στηρίζει στη δεξιά πλευρά της μια μορφή(;), εξίσου ασαφή, λόγω της μεγάλης φθοράς.

Ο τάφος φαίνεται ότι εντάσσεται σε τμήμα νεκροταφείου στη δυτική πλαγιά του λόφου της Ακρολαμίας, δείγματα του οποίου, χρονολογούμενα από τον 4ο έως και το 2ο αι. π.Χ., έχουν ανασκαφεί σε γειτονικά σημεία κατά τα παρελθόντα έτη[22].

Οδός Αργυροκάστρου 8 (οικόπεδο Χ. Σκάρλα)

Στο παραπάνω οικόπεδο κατά τις εργασίες ανέγερσης νέας οικοδομής εντοπίστηκαν θέσεις τάφων, μερικοί από τους οποίους αποκαλύφθηκαν τμηματικά, ήταν συλημένοι από την αρχαιότητα ή ημικατεστραμμένοι. Τα ταφικά δεδομένα ήταν τα εξής:

Τάφος Ι. Λάξευμα, διαστ. 1,05×0,60×0,20 μ., από κατεστραμμένο, αρχικά λαξευτό λακκοειδή τάφο με προσανατολισμό (με μικρή απόκλιση) Α.-Δ. Στο δάπεδό του υπήρχαν ίχνη καύσης.

Τάφος ΙΙ. Ορθογώνιο (τραπεζιόσχημο) λάξευμα, διαστ. 1,68×0,50×0,70 μ. (1,22 μ. στην ανατολική πλευρά), με προσανατολισμό Α.-Δ. και είσοδο από Δ. Σε αυτό το δυτικό όριο «ξεπρόβαλλε» τμήμα λίθινης πλάκας, μάλλον ως ένα είδος σήμανσης του τάφου. Εξάλλου, οι πωρολιθικές πλάκες κάλυψης κείτονταν θραυσμένες στο εσωτερικό του.

Στο εσωτερικό υπήρχε ταφή νεκρού, τοποθετημένου εκτάδην, με προσανατολισμό του κεφαλιού προς Α. Μαζί του βρέθηκαν δύο πρόχοι με ληκυθοειδές στόμιο, η μία (Κ 9577) ανατολικά του κρανίου, κοντά στο ανατολικό τοίχωμα του τάφου και η άλλη (Κ 9583) στο δυτικό τμήμα, πάνω στην αριστερή κνήμη, χρονολογούμενες στο 2ο αι. π.Χ.[23]. Στο σύνολο των κτερισμάτων περιλαμβάνονταν ακόμη μία στλεγγίδα στο δυτικό τμήμα, βόρεια του δεξιού μηρού, θραύσματα ενός γυάλινου αγγείου κοντά στο νότιο τοίχωμα, νότια του αριστερού άνω άκρου και θραύσμα

17. *Agora* IV, 1958, σ. 97, πίν. 15 και 41, αριθ. 421-422.

18. Για αυτή, βλ. χρονολογημένη επιγραφή από τη Βέροια στο *ΕλλΚερ Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1991, πίν. σ. 69.

19 P.M. Fraser - E. Matthews (επιμ.), *A Lexicon of Greek Personal Names* IIIB, *Central Greece: From the Megarid to Thessaly*, Oxford 2000, σ. 348-349, 356.

20. Ό.π., I, *The Aegean Islands. Cyprus, Cyrenaica*, Oxford 1987, σ. 20.

21. Παπακωνσταντίνου, ό.π. (υποσημ. 15), σ. 53-54, πίν. 40γ – σε ένα σύνολο, το οποίο καλύπτει τη χρονική περίοδο από τις αρχές έως το γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., βλ. σχετικά και Α. Γιαννικουρή, Υδρίες Hadra με λευκό βάθος από τη Ρόδο, *Γ΄ΕλλΚερ*, Αθήνα 1994, σ. 302-310. Ο τύπος, ως μελαμβαφής, συναντάται ήδη από τις αρχές του 4ου αι. π.Χ., βλ. *ΑΔ* 39 (1984): Μελέτες, σ. 115.

22. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 326-327 (οικόπεδο Ε. Χατζηγιάννη, οδός Αχαιών και Ποσειδώνος)· 38 (1983): Χρονικά, σ. 161-162 (οικόπεδο Ιω. Δημακού, οδός Ηρακλέους και Ποσειδώνος)· 43 (1988): Χρονικά, σ. 205-208 (οικόπεδο Ι. Αγγελακόπουλου, οδός Ποσειδώνος 55Α).

23. *Agora* XXIX, 1997, σ. 170. Η Κ 9577 έχει αμφικωνικό σώμα, ενώ η Κ 9583 σφαιρικό-πεπιεσμένο.

από ειδώλιο, από το οποίο σώζεται η τετράγωνη ψηλή βάση και τα πέλματα μιας ανθρώπινης μορφής.

Τάφος ΙΙΙ. Θαλαμωτός, με ταφικό χώρο ακανόνιστης ορθογώνιας κάτοψης (2,60 Ν., 1,90 Δ.-1,20 μ. Α.), σωζόμενο έως ύψος 1,20 μ., παρόλη την κατάρρευση της οροφής, με προσανατολισμό Α.-Δ. και είσοδο από Δ. (ύψ. 0,73 και πλ. 0,65 μ.), φραγμένη με πωρολιθικό λίθο, διαστ. 0,75×0,74×0,28 μ., στην οποία οδηγούσε ένας δρόμος, διαστ. 2,20×1,35×0,60 Δ.-0,85 μ. Α., στο δυτικό όριο του οποίου υπήρχαν δύο βαθμίδες, συνολ. ύψ. 0,73 μ.

Κοντά στην είσοδο διακρίνονταν διάσπαρτα οστά προερχόμενα από τις αρχαιότερες ταφές του τάφου. Στο εσωτερικό του κυρίως θαλάμου, στη βορειοδυτική γωνία, εντοπίστηκε πήλινο λυχνάρι (Κ 9693) υστερορωμαϊκής περιόδου, χρονολογούμενο στον 5ο-6ο αι. μ.Χ.[24], το οποίο ανήκει εμφανώς στην τελευταία φάση χρήσης του τάφου, όπως υποδεικνύεται από τα άλλα ευρήματα. Στη νοτιοανατολική γωνία υπήρχε ένα μικρό μυροδοχείο (Κ 9568) της μεταβατικής φάσης από το 2ο στον 1ο αι. π.Χ.[25]. Εξάλλου, από την αναμοχλευμένη επίχωση του εσωτερικού συνελέγησαν και τρία σιδερένια σύγχρονα εξαρτήματα από θύρα. Στο κέντρο του θαλάμου ήταν διανοιγμένο ορθογωνίου επίσης σχήματος λάξευμα, διαστ. 1,92×0,60×0,80 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ., με μικρή απόκλιση, στο οποίο οδηγούσαν δύο βαθμίδες. Μέσα σε αυτό εντοπίστηκαν επτά μυροδοχεία, πέντε εκ των οποίων βρέθηκαν συγκεντρωμένα κοντά στο βόρειο τοίχωμα του ορύγματος[26]. Αυτά εντάσσονται στο ίδιο χρονικό πλαίσιο με το ανωτέρω αναφερόμενο, μαρτυρούν εντούτοις και τη διάρκεια χρήσης του χώρου μέσα σε αυτούς τους δύο αιώνες. Επίσης, συνελέγη και ένα πήλινο λυχνάρι ταξινομημένο ανάλογα[27]. Χαρακτηριστική είναι η συγκέντρωση αστραγάλων στο βόρειο και κεντρικό τμήμα του ορύγματος.

Το δάπεδο, οι βαθμίδες και τα τοιχώματα του ταφικού ορύγματος, έως ύψος 0,35 μ., ήταν επιχρισμένα με κονίαμα. Ανάλογη διαμόρφωση αποκαλύφθηκε και στο ανατολικό τμήμα του θαλάμου, καθώς και στο δρόμο. Θραύσματα από κεραμίδες τοποθετημένες σε μια διάταξη κοντά στη βορειοανατολική γωνία του θαλάμου είναι δυνατόν να αποτελούσαν ένα είδος επίστρωσης δαπέδου.

Τάφος ΙV. Ημικατεστραμμένο λάξευμα (πλ. 0,57 και ύψ. 0,60 μ.), με προσανατολισμό Α.-Δ., με μικρή απόκλιση, το νοτιοδυτικό τμήμα του οποίου ήταν κατεστραμμένο και μάλλον συλημένο.

Τάφος V. Ορθογώνιο λάξευμα, διαστ. 0,95×0,05×0,77 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ., το ανατολικό τμήμα του οποίου είχε καταστραφεί από σύγχρονο τοίχο.

Τάφος VI. Λάξευμα ακανόνιστου σχήματος[28], με προσανατολισμό Α.-Δ. Τμήματα της βορειοανατολικής πλευράς καταστράφηκαν από νεότερο τοίχο. Οι καλυπτήριες πήλινες πλάκες ήταν θραυσμένες και πεσμένες στο εσωτερικό. Κάποια σιδερένια καρφιά εντός του ταφικού ορύγματος υποδηλώνουν την παρουσία ξύλινης υποστήριξης του νεκρού, εν είδει φερέτρου. Όσον αφορά την κεραμική, κάτω από την ανατολική καλυπτήρια υπήρχε ένα τμήμα (το ήμισυ) κυπέλλου (Κ 9679) με πολύ λεπτά, κυματοειδή τοιχώματα και βαφή υδαρή, καστανέρυθρη, ακανόνιστα διευθετημένη πάνω στο σώμα. Το αγγείο φαίνεται ότι μιμείται γυάλινα αγγεία του 1ου αι. π.Χ.[29]. Δίπλα σε αυτό υπήρχε ένα σιδερένιο, αδιάγνωστο στη μορφή εργαλείο. Κατά μήκος της νότιας παρειάς ήταν τοποθετημένα ένας μικρός αρυτήρας, αγγείο καθημερινής χρήσης (Κ 9576) του 2ου αι. π.Χ.[30], τρεις ερυθροβαφείς (terra sigillata) λάγυνοι (Κ 9587, Κ 9584, Κ 8586), με σφαιρικό σχεδόν σώμα, εντασσόμενες – τουλάχιστον – στις τελευταίες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ.[31], καθώς και ένα σιδερένιο εργαλείο. Ανάμεσα στα θραύσματα των καλυπτηρίων

24. Πρβλ. *Agora* V, 1959, αριθ. 2825, πίν. 44.

25. *ΑΔ* 38 (1983): Μελέτες, σ. 60-61, αριθ. 1721, Σχέδ. 25.

26. α) Κ 9572, β) Κ 9570, γ) Κ 9573, δ) Κ 9623, ε) Κ 9624, στ) Κ 9625, ζ) Κ 9569 – για χρονολόγηση, βλ. *ΑΔ* 38, ό.π.: α) ανάμεσα στο αριθ. 1792 και αριθ. 1654, σ. 58-60 (μέσα στο 2ο αι. π.Χ.), β) βολβόσχημο του 1ου αι. π.Χ.-1ου αι. μ.Χ., γ) αριθ. 1743, Σχέδ. 23 (β΄ μισό 2ου αι. π.Χ.), δ) αριθ. 1792, σ. 58-59 (β΄ μισό 2ου αι. π.Χ.), ε) αριθ. 1654, Σχέδ. 23, σ. 59-60 (τέλος 2ου αι. π.Χ.), αριθ. 1699, Σχέδ. 24, σ. 60 (πρώιμος 1ος αι. π.Χ.), ζ) αριθ. 1701, Σχέδ. 25, σ. 60-61 (πρώιμος 1ος αι. π.Χ.).

27. Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, Τα ελληνιστικά λυχνάρια του Εχίνου, *Ε΄ Ελλκερ*, Αθήνα 2000, βλ. πίν. 167, πρβλ. Κ 8082 ή Κ 6331 τύπου Εχ2, σ. 336 (2ος αι. π.Χ. - α΄ μισό 1ου αι. π.Χ.).

28. Ν.: 1,65 μήκ. ×0,35 ύψ., Δ.: 1,20×0,38/Β.: 0,84×0,65 / Δ.: 0,47× 0,50 μ. Η ανομοιομορφία ως προς τα μεγέθη οφείλεται και στη σημαντική φθορά των πλευρικών τοιχωμάτων.

29. Π. Χατζηδάκης, Κτίριο νότια του «Ιερού του Προμαχώνος». Μία taberna vinaria στη Δήλο, *Δ΄ Ελλκερ*, Αθήνα 1994, σ. 304, πίν. 226, κυρίως Ε, στ (βλ. και σχετική βιβλιογραφία). Βλ. επίσης, για το συγκεκριμένο τύπο αγγείων και *ΑΔ* 38 (1983): Μελέτες, σ. 43.

30. Α. Δούλγερη-Ιντζεσίλογλου, Κλειστό σύνολο κεραμεικής ελληνιστικής εποχής, *Δ΄ Ελλκερ*, Αθήνα 1997, σ. 69 και πίν. 52στ-η. Δρούγου - Τουράτσογλου, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 120-122 (η διάκριση μεταξύ των δύο τύπων είναι συνήθως μορφολογική και όχι πάντα χρονολογική), πρβλ. 1373, πίν. 21: χωρίς χείλος, μοναδικός για την ομάδα της Βέροιας.

31. Για κοντινά σχήματα όσον αφορά τις λαγύνους Κ 9587 και Κ 9584, πρβλ. *ΑΔ* 38 (1983): Μελέτες, αριθ. 1969, σ. 40 και G. Hübner, Zur Lagynos. Aspekte und Retrospektiven, *Ε΄ Ελλκερ*, Αθήνα 2000, πίν. 91 c-d. Για λευκά δείγματα, βλ. J.R. Metzger, Ein hellenistisches Grabmonument in Eretria, *Δ΄ Ελλκερ*, Αθήνα 2000, σ. 74 (β΄ μισό 2ου-πρώιμος 1ος αι. π.Χ.). Για Κ 9586 (ελλιπή ως προς το λαιμό και τη λαβή), βλ. Παπακωνσταντίνου, ό.π. (υποσημ. 15), πίν. 44β-γ, Κ 4347, σ. 57 (τέλη 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ.). Για το σχήμα, βλ. *BCH* 94 (1970), σ. 465-467, αριθ. 59.2, πίν. 75 (τέλη 2ου αι. π.Χ.)

εντοπίστηκαν ένας ακόμη αρυτήρας (Κ 9590), του τύπου που αναφέρθηκε ανωτέρω, καθώς και ένα βολβόσχημο μυροδοχείο.

Οι συγκεκριμένοι τάφοι φαίνεται ότι εντάσσονται σε ένα νεκροταφείο, που εκτεινόταν στη δυτική πλευρά του λόφου του κάστρου, δείγματα του οποίου έχουν ανασκαφεί και παλαιότερα[32].

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΛΗ

Αγία Παρασκευή

Στο αθλητικό γήπεδο της Κοινότητας Αγίας Παρασκευής στο νότιο πρανές του βρέθηκε λάκκος, ό,τι είχε απομείνει από τάφο άγνωστης μορφής που είχε διανοιχθεί στον εύθρυπτο ασβεστολιθικό βράχο της περιοχής. Η θέση του γηπέδου βρίσκεται προς Β. του προϊστορικού γηλόφου της Μεγάλης Βρύσης[33], κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου (Υ.Α. 1154/4.3.64, ΦΕΚ 91/19.3.64).

Ο λάκκος ερευνήθηκε και βεβαιώθηκε ότι ήταν τάφος από την παρουσία διαταραγμένων σκελετικών καταλοίπων. Παρά την αποσπασματική διατήρηση του τάφου διασώθηκαν δύο αγγεία που συνόδευαν το νεκρό. Πρόκειται για ακέραιο αμφορίσκο με μελανό θαμπό γάνωμα και τριφυλλόστομη οινοχόη (Πίν. 148 α), ίδιας τεχνοτροπίας. Τα αγγεία προφανώς προέρχονται από ντόπιο εργαστήριο της ύστερης γεωμετρικής εποχής.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Θέση Σανίδι

Δεξιά της Π.Ε.Ο., από Λαμία προς Δομοκό, στη θέση Σανίδι και στην αριστερή όχθη του χειμάρρου Ξηριά, στο πλαίσιο κατασκευής του νέου νεκροταφείου της πόλης, ήλθαν στο φως οικοδομικά λείψανα.

Η περιοχή ήταν γνωστή από την ύπαρξη ενός οικοδομήματος, το οποίο ανασκάφηκε κατά το παρελθόν σε μικρή απόσταση νοτιότερα από αυτά που αποκαλύφθηκαν πρόσφατα. Αυτό περιελάμβανε υδατοδεξαμενή και ψηφιδωτό δάπεδο· ταυτίστηκε με βαλανείο[34].

Τα λείψανα των εξεταζόμενων ετών ανήκουν σε ένα – τουλάχιστον – οικοδόμημα-οικοδομικό συγκρότημα (πιθανώς απομεινάρι ενός άλλου αποτελεί τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., στο βόρειο πέρας του ανεσκαμμένου χώρου· χωρίζεται από το κυρίως σύνολο με μία στενή δίοδο-στενωπό, πλ. 0,20-0,50 μ.), το οποίο συνίσταται σε ευρύχωρους χώρους-δωμάτια (Σχέδ. 4). Αν και η κάτοψή του είναι σχετικά σαφής, η έκτασή του και η διάταξη ορισμένων δωματίων δεν είναι βέβαιη, επειδή η ανασκαφή, λόγω του σωστικού χαρακτήρα της και της μεταφοράς του νέου νεκροταφείου σε άλλο σημείο της σύγχρονης πόλης, δεν προχώρησε σε εύρος.

Οι τοίχοι εντοπίστηκαν σχεδόν κάτω από την επιφάνεια του εδάφους· μερικοί σώζονταν σε ύψος πάνω από 0,50 μ. Αυτοί ήταν οικοδομημένοι από ποικίλο υλικό, από ακατέργαστους ασβεστόλιθους, στα μεσοδιαστήματα των οποίων χρησιμοποιήθηκαν και οπτές πήλινες πλάκες. Χαρακτηριστική είναι η σύζευξή τους με πωρόλιθους, οι οποίοι προέρχονται μάλλον από προγενέστερη χρήση του χώρου, όπως υποδεικνύει η παρουσία λειψάνων πωρολιθικών τοίχων σε κατώτερο επίπεδο από εκείνο των τοίχων του κύριου οικοδομήματος, συνήθως κάτω από εκτεταμένα στρώματα καταστροφής. Σε ορισμένα σημεία θραύσματα μαρμάρου χρησιμοποιήθηκαν επίσης ως οικοδομικό υλικό σε β΄ χρήση. Μερικοί χώροι έφεραν δάπεδα από κονίαμα, πήλινες πλάκες ή από χαλίκια και κουρασάνι (το τελευταίο αποκαλύφθηκε σε δύο επίπεδα).

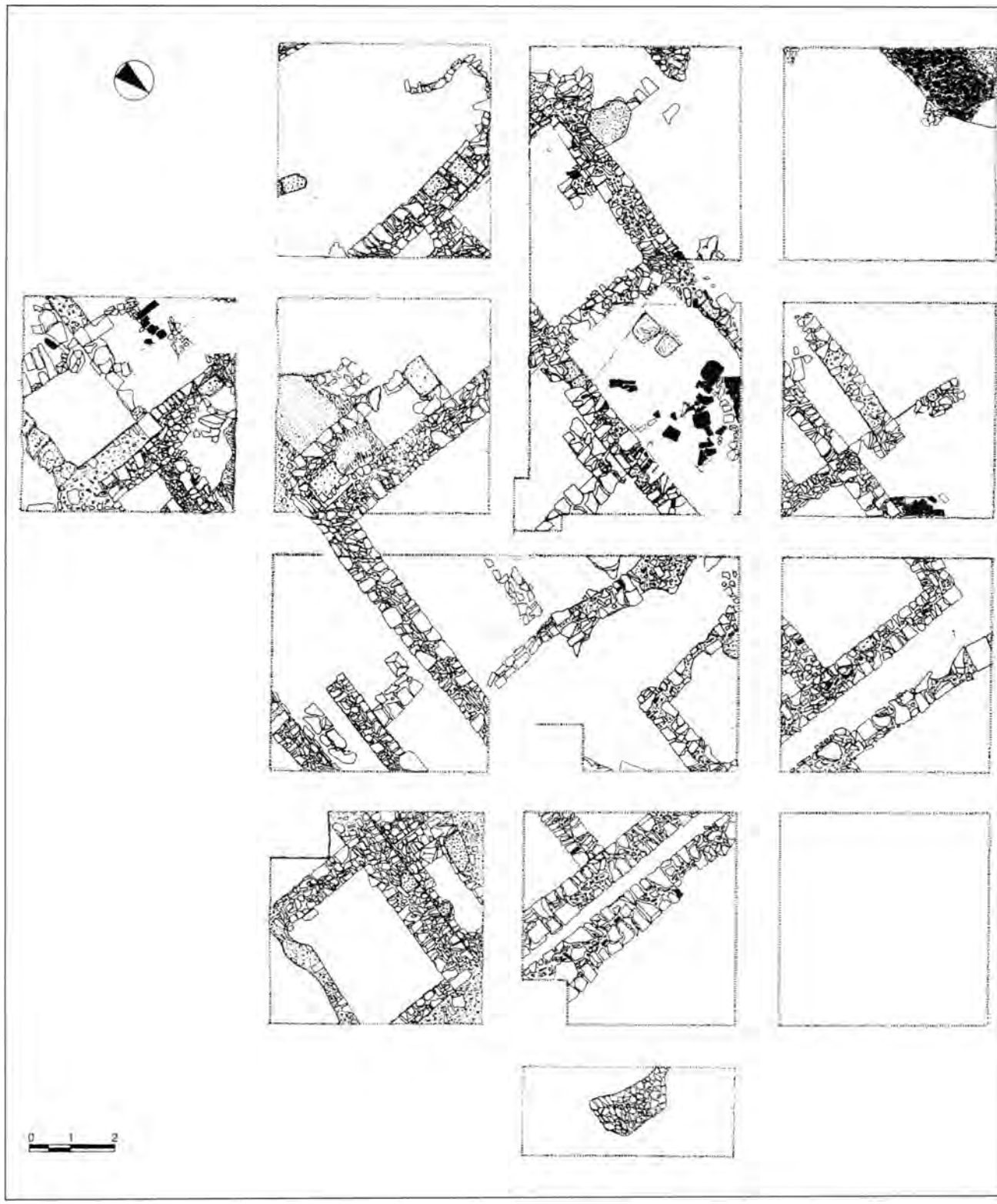
Στο εσωτερικό των δωματίων η κεραμική, αν και όχι απούσα, δεν σώθηκε πάντοτε σε ικανό μέγεθος και η ποιότητα διατήρησής της ήταν, τις περισσότερες φορές, πολύ χαμηλή, ώστε να παράσχει μια αρκετά ευκρινή εικόνα του συνόλου. Διαγνώσιμη εντούτοις είναι η παρουσία ενός ελληνιστικού στρώματος, το οποίο σχετίζεται με τους πωρολιθικούς τοίχους και χρονολογείται με βεβαιότητα στο 2ο-1ο αι. π.Χ. Ευδιάγνωστα δείγματα αυτής της εποχής αποτελούν θραύσματα από μεγαρικούς σκύφους, από πόδια κανθάρων, από οξύβαφα πινάκια περγαμηνού ρυθμού ή άλλα μικρά, από δακρυδόχους[35]. Περισσότερο ενδεικτικά για αυτή τη χρονολογική κατάταξη είναι ένα ερυθροβα-

32. Οδός Αργυροκάστρου 4 (οικόπεδο Τσαδήμα), *ΑΔ* 38 (1983): Χρονικά, σ. 164-166.

33. R. Hope Simpson - O.T.P.K. Dickinson, *A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age*, I: *The Mainland and Islands*, Göteborg 1979, σ. 265.

34. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 267-268 (αναφορά). Τ. Παπαναγιώτου, *Ιστορία και Μνημεία της Φθιώτιδος*, Αθήναι 1971, σ. 137, 141-142, εικ. 86-87. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 164· 45 (1990): Χρονικά, σ. 168-169 (πληρέστερη ανασκαφική διερεύνηση). Για αναφορά του ψηφιδωτού, χωρίς όμως σαφή περιγραφή και χρονολόγηση, βλ. και Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος* ΙΙ. *Πελοπόννησος-Στερεά Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 176.

35. Για μικρά πινάκια, πρβλ. *Agora* XXIX, 1997, αριθ. 811, 814, 150-125 π.Χ. και 150-110 π.Χ. αντίστοιχα. Για βαθύ πινάκιο-φιάλη περγαμηνού ρυθμού, πρβλ. *Agora* V, 1959, F4, πίν. 60 (γ΄ τέταρτο 1ου αι. π.Χ.). Για δακρυδόχους, πρβλ. *ΑΔ* 38 (1983): Μελέτες, σ. 58-60, αριθ. 1673, 1792, 1744.

Σχέδ. 4. Νομός Φθιώτιδας. Θέση Σανίδι. Κάτοψη των οικοδομικών λειψάνων.

φές λυχνάρι (Κ 9337)[36], καθώς και τέσσερα χάλκινα νομίσματα, τρία Θεσσαλών (Ν 5226 και 5227, 4698) (196-1ος αι. π.Χ.) και ένα Αιτωλών (279-196 π.Χ. περίπου)[37]. Μερικά θραύσματα από ανοιχτά αγγεία περγαμηνού ρυθμού (terra sigillata) είναι δυνατόν να εντάσσονται και στον 1ο αι. μ.Χ.[38], αλλά η φθορά και το μικρό μέγεθος τους δεν επιτρέπει επαρκή και βεβαιωμένα συμπεράσματα.

Ενδεικτικότερο είναι εντούτοις το στρώμα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, το οποίο σχετίζεται με τους επιφανειακά αποκαλυφθέντες τοίχους. Αν και σε αυτή την περίπτωση η κεραμική ήταν πολύ αποσπασματική και σε κακή κατάσταση διατήρησης, αναγνωρίστηκαν τυπολογικά και χρονολογικά χαρακτηριστικά. Ξεχωρίζουν αρκετά χρηστικά αγγεία, όπως χύτρες και καλύμματα αυτών, λοπάδες, μαγειρικά σκεύη[39], αμφορείς, πρόχοι, στάμνοι και πιθόσχημα από γκρίζο πηλό. Αξιοσημείωτα είναι οι αυλακώσεις στο σώμα κάποιων αγγείων, οι οποίες άλλοτε είναι περισσότερο αβαθείς και άλλοτε πυκνά διατεταγμένες, η κτενωτή διακόσμηση σε κυματοειδή διαμόρφωση σε κάποια αγγεία με γκρίζα επιφάνεια, η τιμηματική κάλυψη του σώματος του αγγείου (κυρίως του ανώτερου τμήματος) με ένα ανομοιόμορφης απόχρωσης γάνωμα, το οποίο κυμαίνεται από καστανέρυθρο ή κεραμιδί έως καστανομέλανο και σε μερικές περιπτώσεις – ως αποτέλεσμα εμβαπτίσματος του αγγείου σε αυτό – ρέει στο κατώτερο τμήμα του (mottled). Σε κάποια δείγματα διακρίνεται ταινιωτή διακόσμηση από υδαρή ερυθρή βαφή. Τα περισσότερα από τα ανωτέρω στοιχεία χαρακτηρίζουν την περίοδο μετά τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ., και οπωσδήποτε τους αιώνες ως το τέλος της Ρωμαιοκρατίας (4ος-6ος και πιθανώς 7ος αι. μ.Χ.)[40]. Σχετικά ευδιάγνωστα είναι και τα λεπτότερα αγγεία, κυρίως πινάκια κάθε τύπου[41] και οινοχόες. Ορατά στην επιφάνειά τους είναι τα ίχνη ενός καστανέρυθρου, θαμπού γανώματος, το οποίο στις μικρότερες επιφάνειες είναι ιδιαίτερα εξηρημένο. Αυτό το γάνωμα παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά εκείνου των sigillata (red-slip wares) της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου[42]. Χρονολογικούς δείκτες για την περίοδο χρήσης του χώρου αποτελούν πολλά λυχνάρια, μερικά από τα οποία έχουν ανασυσταθεί ολόκληρα· τα περισσότερα εντάσσονται με βεβαιότητα στον 5ο και 6ο αι. μ.Χ.[43], ενώ μερικά επίσης στον 3ο-4ο μ.Χ.[44]. Εξάλλου, από κάποια δωμάτια συνελέγησαν νομίσματα τα οποία τοποθετούνται σε ανάλογο χρονολογικό πλαίσιο: Ν 4720 (ασσάριο 2 Γρατιανού, δ΄ περιόδου 9/8/378-25/8/383), Ν 4699 (χάλκινο ασσάριο επί Κωνσταντίου Β΄ ως Αυγούστου και Ιουλιανού ως Καίσαρος 6/11/355-θέρος 361), ένα χάλκινο ασσάριο Κωνσταντίου ή Κώνσταντος (341-346 μ.Χ.) και ένα άλλο των αρχών του 5ου αι. μ.Χ.[45].

Σύμφωνα με τα ανωτέρω δεδομένα η χρήση του οικοδομικού συγκροτήματος ανάγεται στο χρονικό πλαίσιο από τα τέλη του 4ου αι. έως και τον 5ο αι. μ.Χ. Το είδος της κεραμικής, αλλά και αυτό των άλλων αντικειμένων, τα οποία εντοπίστηκαν στο χώρο (τριβεία, λίγα μεταλλικά εργαλεία – κυρίως μαχαιρίδια – καρφιά κ.ά.), υποδεικνύουν ότι το οικοδόμημα είχε οικιστικό χαρακτήρα και λειτουργούσε ως αγροτική έπαυλη[46].

---

36. Για το λυχνάρι (περγαμηνού ρυθμού), πρβλ. Παπακωνσταντίνου, ό.π. (υποσημ. 27), σ. 336, Κ 8028 (πίν. 167γ), του τύπου ΕΧ2.

37. *SNG* Cop. 312, 310-317, 324-328 και 28, αντίστοιχα. Οι ταυτίσεις όλων των νομισμάτων έγιναν από την αρχαιολόγο Π. Μπούγια (Νομισματικό Μουσείο).

38. Για πιθανές ταυτίσεις, κυρίως πινακίων ή φιαλών, πρβλ. *Agora* V, 1959, G 69, G 174, G 213, αλλά και *Hesperia* 42 (1973), αριθ. 169, πίν. 87, αριθ. 160, πίν. 88, αριθ. 169, πίν. 87 – κλειστό αγγείο – (γ΄ τέταρτο 1ου αι. μ.Χ.), σ. 462-463 – κλειστό αγγείο με ανάγλυφη διακόσμηση δικτυωτού (μίμηση barbotine;).

39. Stew pots, σύμφωνα με τη σύγχρονη αγγλική ορολογία, βλ. για σχετικά σκεύη *Corinth* XVIII, II, 1990, σ. 79 κ.ε.

40. *Agora* V, 1959, σ. 6.

41. Μερικές φορές σώζεται μικρό μόνον τμήμα του χείλους και η χρονολογική κατάταξη δεν είναι σαφής, δεδομένου και ότι κάποια σχήματα έχουν μακρά χρήση με μικρές διαφοροποιήσεις, πρβλ. έτσι τους τύπους Κ 13 (*Agora* V, 1959, μέσα 3ου αι. μ.Χ.) ή το σχετικό αριθ. 29 (J.W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London 1972, εικ. 16, σ. 105 και 107, α΄ μισό 6ου αι. μ.Χ.). Αρκετά από τα πινάκια πρέπει να ανήκουν στους τύπους που ο Hayes κατατάσσει ως 61-62 (ό.π. και εικ. 17), βλ. και G 174 (*Agora* V, 1ος-2ος αι. μ.Χ.). Σχετικοί είναι και οι τύποι 99 (Hayes, ό.π., εικ. 28, σ. 155, πρώιμος 6ος αι. μ.Χ.), L 61 (*Agora* V, πίν. 70, πρώιμος 5ος αι. μ.Χ.), Μ 290 (φιάλη του πρώιμου 5ου αι. μ.Χ.)

42. Hayes, ό.π., σ. 290-292 (African Red Slip Ware).

43. Κ 10148 - με το μονόγραμμα *XP* στο κέντρο και φυλλόσχημο μοτίβο στην περιφέρεια, πρβλ. *Agora* VII, 1961, πίν. 46, αριθ. 2924. Για το συγκεκριμένο μονόγραμμα, χρονολογούμενο στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ., βλ. επίσης Hayes, ό.π., σ. 312-314. Κ 10146 – πρβλ. *Agora* VII, πίν. 47G και σ. 201, Κ 10145 – ό.π., αριθ. 2777 (σχετική διακόσμηση) και 2492 (για περίγραμμα) ή για άλλους λύχνους, πρβλ. αριθ. 2924, πίν. 46 ή αριθ. 2854. Σε κάποια θραύσματα λύχνων διακρίνονται σταυρόσχημα μοτίβα στο κέντρο και εκφυλισμένοι βότρυες στην περιφέρεια.

44. Εντούτοις, η χρονολογική κατάταξη δεν είναι απόλυτα βεβαιωμένη: για τμήμα ερυθροβαφούς λύχνου, πρβλ. *Agora* VII, 1961, αριθ. 1818, πίν. 31, σ. 153 (μέσα 4ου αι. π.Χ.). Ερυθροβαφείς λύχνοι (του τύπου terra sigillata) συναντώνται στην Κόρινθο έως και το 360 μ.Χ. (βλ. *Corinth* XVIII, II, 1990, σ. 19). Ένας συγκολλημένος λύχνος, με αδιευκρίνιστη παράσταση στο κέντρο, είναι δυνατόν να εντάσσεται στον κύκλο των σχετικών με μυθολογικές παραστάσεις, χρονολογούμενων στον 3ο-4ο αι. μ.Χ. (*Agora* VII, 637). Εντούτοις, στην Κόρινθο λυχνάρια με μυθολογικά θέματα εμφανίζονται και στο τέλος του 5ου αι. μ.Χ., βλ. *Hesperia* 44 (1975), σ. 192, αριθ. 9. Ένα θραύσμα πιθανώς χρονολογείται στον πρώιμο 4ο αι. μ.Χ. (*Agora* VII, αριθ. 646).

45. *RIC* IX, 181, αριθ. 37 (Ν 4720), *RIC* VIII, 422, αριθ. 213 (Ν 4699), Carson, Hill, Kent, *LRBC* I (ασσάριο 341-346 μ.Χ.).

46. Y. Béquignon, *La vallée du Spercheios des origines au IVe siècle*, Paris 1937, σ. 274.

Μετά την εγκατάλειψή του ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Αυτό πιστοποιεί μια ομάδα από 19 τάφους, οι οποίοι διανοίχθηκαν εντός των προγενέστερων δωματίων, πάνω ή μέσα στα στρώματα καταστροφής ή, κάποιες φορές, αξιοποίησαν και τα οικοδομικά λείψανα του ελληνιστικού στρώματος. Είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και τη μορφή ελλειψοειδών λάκκων, οι οποίοι ήταν επενδυμένοι με πλακαρούς, ακανόνιστους λίθους, και έφεραν κάλυψη από ανάλογες πλάκες, ή σε μια περίπτωση από θραύσματα πίθου. Οι ταφές ήταν προσανατολισμένες προς Δ. Σε δύο περιπτώσεις εντοπίστηκαν και ανακομιδές. Εκτός από ελάχιστους (5) ακτέριστους, εκ των οποίων οι περισσότεροι παιδικοί (3), όλοι οι άλλοι περιελάμβαναν συνήθως έναν ικανοποιητικό αριθμό ευρημάτων-κτερισμάτων. Κάποιοι ήταν φτωχικά κτερισμένοι (ο Τ Χ περιείχε ένα σιδερένιο κρίκο, ο Τ VIII ένα σιδερένιο εγχειρίδιο και ο Τ XVI ένα αγγείο). Εκτός από κάποια μεταλλικά εργαλεία (κυρίως εγχειρίδια, αιχμή δόρατος, χάλκινο γάντζο) και κοσμήματα (κυρίως χάλκινες πόρπες, μία εκ των οποίων χρονολογούμενη με βεβαιότητα στον 5ο-6ο αι. μ.Χ.[47], χάλκινα δαχτυλίδια[48], χάλκινες χάντρες από περιδέραιο και χάλκινα ενώτια), τα οποία συναντώνται περιστασιακά και καθορίζουν φυλετικά ή ηλικιακά χαρακτηριστικά, τα εναποτεθειμένα αγγεία ακολουθούν μια σχεδόν τυπολογική επανάληψη, με μικρές παραλλαγές ως προς το συνδυασμό. Περισσότερο αντιπροσωπευόμενο[49] είναι ένα άωτο βαρελόσχημο αγγείο (τσουκαλάκι) από μελανόγκριζο πηλό, πολύ κακής κατασκευής (Πίν. 148 γ), το οποίο έχει ενταχθεί σε ένα κεντροευρωπαϊκό πολιτισμικό πλαίσιο. Η εμφάνισή του συνδέεται με τις αβαρικές επιδρομές στο τέλος του 6ου και στις αρχές του 7ου αι. μ.Χ.[50]. Αυτό συνοδεύεται μάλλον συστηματικά από μία ή δύο πρόχους ή τριφυλλόστομες οινοχόες, οι οποίες είναι άβαφες, με ομόκεντρες αυλακώσεις στη βάση του λαιμού, βαριά ταινιωτή λαβή και επίπεδη βάση (Πίν. 148 β). Οι τελευταίες χαρακτηρίζονται από πολύ πρόχειρο και γρήγορο πλάσιμο, χωρίς καμία επεξεργασία της επιφάνειας. Αν και η χρονολογική τους κατάταξη δεν είναι ιδιαίτερα σαφής και ανάλογη χρηστική κεραμική χαρακτηρίζει το μεγαλύτερο τμήμα της ύστερης αρχαιότητας, εντούτοις τα προαναφερθέντα ευρήματα των ταφών, αλλά και κάποια αντίστοιχα ειδολογικά πρότυπα από την Αθήνα ή την Κόρινθο τις κατατάσσουν ανάλογα στον 6ο-7ο αι. μ.Χ.[51]. Μόνο μία παιδική ταφή (Τ XIX) έφερε μαζί με μία οινοχόη ένα διαφορετικού τύπου αγγείο: ένα μόνωτο κύπελλο με ίδια εντούτοις χρονολογικά χαρακτηριστικά[52].

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΛΗ

Αχινός

Επαρχιακή οδός Λαμίας - Βόλου

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου Α. Παπαδημητρίου, όπου και κατά το παρελθόν είχε διενεργηθεί ανασκαφική έρευνα[53], αποκαλύφθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος.

Οι καλυπτήριες ήταν δύο ορθογώνιες πωρολιθικές πλάκες, οι οποίες βρέθηκαν στη θέση τους. Οι πλευρές του τάφου ήταν ορθογώνιες πλάκες από το ίδιο υλικό, από τις οποίες έλειπε η ανατολική στενή. Εσωτ. διαστ. τάφου 1,88×0,50×0,70 μ. ύψ., προσανατολισμός Α.-Δ. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν θραύσματα κρανίου, πολλά όστρακα, θραύσματα ειδωλίου και σιδερένιο αντικείμενο.

Οδός Αχιλλέως

Με αφορμή εκσκαφικές εργασίες στο οικόπεδο Α. Συγγούνη στον Αχινό αποκαλύφθηκαν δύο αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι.

Ο Τχ1 με κατεύθυνση Α.-Δ. βρισκόταν κάτω από τη νότια πλευρά της προϋπάρχουσας οικοδομής, η οποία στο σημείο αυτό εδραζόταν πάνω στον αρχαίο τοίχο. Ήταν χτισμένος από ορθογώνιες λαξευτές λιθοπλίνθους και σωζόταν σε μέγιστο ύψος τριών δόμων 1,60 μ. Η ανώτερη στρώση είχε μήκος 4,75, η μεσαία 3 και η κατώτερη 5,90 μ. Στο δυτικό άκρο του τοίχου, κάτω από τις λιθοπλίνθους της ανώτερης στρώσης υπήρχε μεταγενέστερη κατασκευή από αργούς λίθους και άφθονο κονίαμα.

Ο Τχ2, κάθετος στον Τχ1 και εδραζόμενος στο ίδιο περίπου βάθος με αυτόν, μήκ. 1,20 και πλ. 0,60 μ., ήταν χτισμένος από αργούς λίθους και σωζόταν σε ύψος μιας στρώσης.

---

47. *Το Ελληνικό κόσμημα, 6000 χρόνια παράδοση*, Αθήνα 1997, σ. 186, αριθ. 205.

48. Μ 7955 και Μ 7423· στις σφενδόνες τους διακρίνονται αφηρημένα σχήματα, βλ. *Hesperia* 43 (1974), σ. 518, εικ. 3.

49. Μόνο σε έναν τάφο από τους κτερισμένους δεν εμφανίζεται (Τ XIX), ο οποίος είναι παιδικός.

50. *Hesperia* 43 (1974), σ. 514-515, αριθ. 1, πίν. 110c, βλ. και για τα μεταλλικά αντικείμενα από το συγκεκριμένο τάφο, τα οποία ακολουθούν τα τυπολογικά αλλά και τα ταξινομικά χαρακτηριστικά αυτών των τάφων στη θέση Σανίδι.

51. Πρόχοι Κ 9336, Κ 9257: πρβλ. *Agora* V, N 2, N 3, N 4, πίν. 35, βλ. και Μ 364. Πρόχοι Κ 9258, Κ 9259, Κ 9338. Πρόχους Κ 10186, Οινοχόες - Κ 10140, Κ 10142: *Hesperia* 43 (1974), σ. 10-11, πίν. 2, αριθ. 7 (C-34-1693), (C-34-1592) αντίστοιχα.

52. Κ 10141, πρβλ. *Agora* V, M 355, 6ος αι. μ.Χ.

53. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 196 κ.ε.

Εκτός του συνήθους αριθμού οστράκων και θραυσμάτων κεραμίδων, από τις επιχώσεις των τοίχων περισυνελέγησαν τα εξής κινητά ευρήματα: αρτόσχημη αγνύθα, τμήμα λίθινου τριβείου, τρία σιδερένια καρφιά, τμήμα μαρμάρινου κιονίσκου.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Αταλάντη

Οδός Εθνικής Αντιστάσεως

Εκσκαφές για την απομάκρυνση των μπάζων παλαιάς οικοδομής από οικόπεδο των αφών Σπινάσα στην παραπάνω οδό ήταν η αφορμή να αποκαλυφθούν αρχαία οικοδομικά λείψανα στην ίδια στάθμη σχεδόν με τη σύγχρονη οδό.

Σωστική ανασκαφική έρευνα που κάλυψε ολόκληρο το οικόπεδο έφερε στο φως τμήματα τοίχων και κυκλικό αποθέτη των βυζαντινών χρόνων (Πίν. 149 α), όπως συμπεραίνεται από τα κινητά ευρήματα, κυρίως όστρακα, μερικά από τα οποία φέρουν χαρακτηριστική εφυάλωση.

Τα οικοδομικά λείψανα ανήκουν σε δύο φάσεις της βυζαντινής περιόδου, δεν συγκροτούν όμως ολοκληρωμένη κάτοψη ενός κτιρίου που να είναι δυνατόν να ταυτιστεί.

Μετά από γνωμοδότηση του ΤΣΜΣΕ και σύμφωνη γνώμη της 7ης ΕΒΑ τα λείψανα διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

Οδός Δουμπιώτη

Κατά την εκσκαφή οικοπέδου Γ. Ματτού και Α. Παναγιωτοπούλου στην παραπάνω οδό (Ο.Τ. 26) για την ανέγερση νέας οικοδομής βρέθηκε και ανασκάφηκε τμήμα του διατειχίσματος της αρχαίας πόλης, που υπήρχε εδώ και ταυτίζεται με την πρωτεύουσα των Ανατολικών Λοκρών, Οπούντα[54].

Το διατείχισμα (Σχέδ. 5) διασχίζει το οικόπεδο με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. σε μήκος 11 μ. Είναι κατασκευασμένο από δρομικά τοποθετημένες λαξευτές ορθογώνιες λιθοπλίνθους εδραζόμενες στο στέρεο βραχώδες έδαφος σε ύψος κυμαινόμενο από 1 έως 1,50 μ. πάνω από τη στάθμη της σύγχρονης οδού. Διατηρούνται τρεις δόμοι, ύψ. 1,50 και πλ. 0,75 μ. Σε απόσταση 0,80 μ. από τη βόρεια πλευρά του και παράλληλα προς αυτό διέρχεται πειόσχημος πήλινος αγωγός με κάλυψη από πήλινες πλάκες, εδραζόμενος στο ίδιο επίπεδο με το διατείχισμα. Τμήμα, μήκ. 1,20 μ., ενός δεύτερου αγωγού από κυλινδρικά στελέχη, πιθανώς παράλληλου προς το διατείχισμα και τον πειόσχημο αγωγό, σώζεται σε απόσταση 0,70 μ. βόρεια από αυτόν. Ο δεύτερος αυτός αγωγός εδραζόταν 0,60 μ. βαθύτερα από τον πειόσχημο.

Ο τρόπος δόμησης του διατειχίσματος και τα συγκεντρωθέντα όστρακα στις επιχώσεις γύρω από αυτό το χρονολογούν στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Το διατείχισμα μετά από γνωμοδότηση του ΤΣΜΣΕ διατηρήθηκε ορατό κατόπιν τροποποίησης της μελέτης θεμελίωσης.

Θέση Παληόπυργος

Κατά την εκσκαφή χάνδακα για την τοποθέτηση αγωγού ύδρευσης στην παραπάνω θέση αποκαλύφθηκαν σποραδικά λείψανα οικοδομήματος ή οικοδομημάτων της ύστερης Ρωμαιοκρατίας ή των πρώιμων βυζαντινών χρόνων, των οποίων η κάτοψη, λόγω της περιορισμένης έκτασης του προς έρευνα χώρου, δεν κατέστη σαφής.

Μόνο μία γωνία, η βορειοανατολική, ενός δωματίου παρουσιάζει κάποια ολοκληρωμένη μορφή. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με λίθους, σειρές οπτοπλίνθων και τεμάχια κεραμίδων συνδεδεμένα με ασβεστοκονίαμα. Σποραδικά στην τοιχοδομία τους έχουν περιληφθεί και μεγαλύτερες λαξευτές λιθόπλινθοι. Οι τοίχοι εδράζονταν στο βράχο, ο οποίος είχε υποστεί την κατάλληλη λάξευση γι' αυτό.

Από τις διαταραγμένες επιχώσεις γύρω από τα οικοδομήματα συνελέγησαν χαρακτηριστικά όστρακα, κυρίως από άβαφα οικιακά σκεύη, χρονολογούμενα μεταξύ του 4ου και 6ου αι. μ.Χ. Διακρίνονται όστρακα αποθηκευτικών αμφορέων και κυψελών.

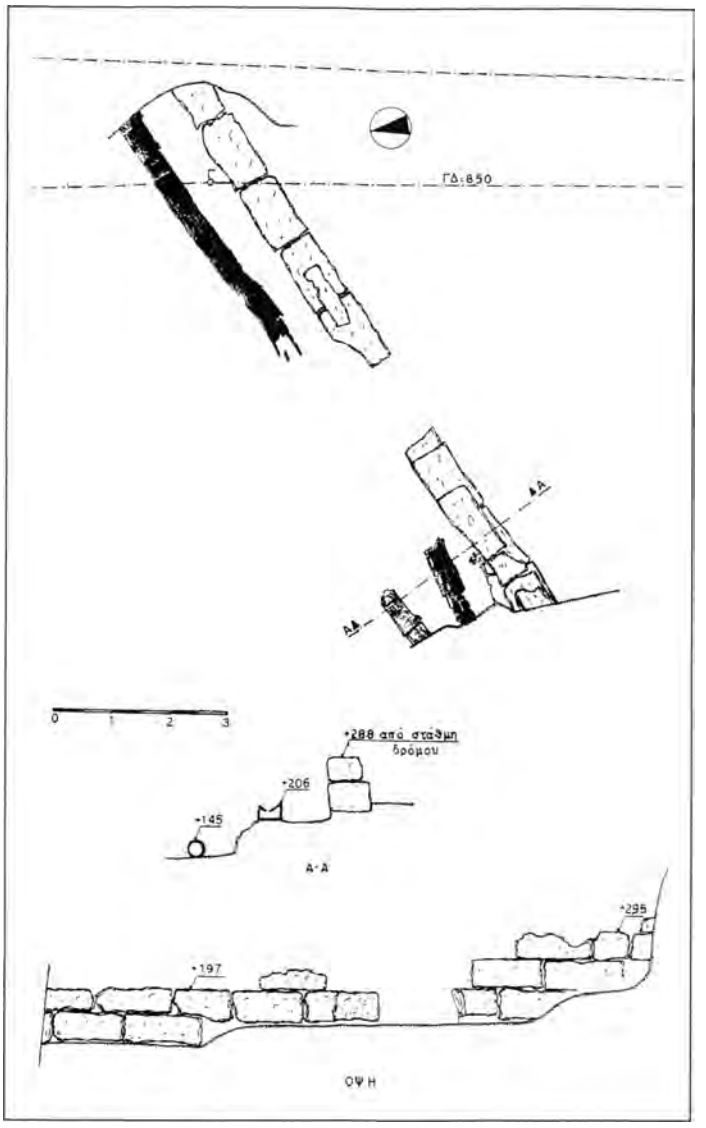
Οδός Μάρκου 22

Στο οικόπεδο Ιωάννου, κατά την εκσκαφή για ανέγερση νέας οικοδομής, αποκαλύφθηκε κατά μήκος της δυτικής πλευράς του οικοπέδου αγωγός κτιστός με καμαρωτή στέγη από λίθους και σκληρό κονίαμα. Στο εσωτερικό του ο αγωγός ήταν επιχρισμένος με παχύ υδραυλικό κονίαμα. Ο αγωγός αποκαλύφθηκε σε μήκος 14,30, είχε πλάτος 0,65 και ύψος 0,90 μ. Από το περιβάλλον του αγωγού και μέσα σε αυτόν συγκεντρώθηκαν όστρακα, που κλιμακώνονται χρονολογικά από τον 5ο αι. π.Χ. έως την εποχή της Τουρκοκρατίας, στην οποία ανήκει πιθανώς και ο αγωγός, τμήμα κάποιου υδραγωγείου της παλαιάς πόλης.

Συμβολή των οδών Οϊλέως και Ανδρούτσου

Κατά την εκσκαφή του υπογείου της νέας διώροφης οικοδομής Λ. Καραδήμου επί των παραπάνω οδών αποκαλύφθηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα και οι εργασίες διακόπηκαν για την ανασκαφική διερεύνηση του χώρου, τα αποτελέσματα της οποίας ήταν τα εξής:

54. J. Fossey, *The Ancient Topography of Opountian Lokris*, Amsterdam 1990, σ. 68 κ.ε. *Hesperia* 62 (1993), σ. 115 κ.ε.

Σχέδ. 5. Αταλάντη. Οδός Δουμπιώτη. Τμήμα του διατειχίσματος. Κάτοψη, τομή Α-Α και όψη από Β.

Στο νότιο όριο του οικοπέδου βρέθηκε πήλινος αγωγός κυκλικής διατομής, συνέχεια όμοιου αγωγού που είχε βρεθεί στο παρελθόν στο προς Δ. όμορο οικόπεδο Κουλιάφα[55]. Βορειότερα του αγωγού βρέθηκε μεγάλο τμήμα υδατοδεξαμενής, της οποίας οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους μικρού μεγέθους, συνδεδεμένοι με χαλαρό ασβεστοκονίαμα και σποραδικά τεμάχια κεραμίδων. Το δάπεδό της ήταν στρωμένο με υδραυλικό κονίαμα που έβαινε πάνω σε υπόστρωμα από μικρούς λίθους και κονίαμα.

Τέλος, βορειοανατολικά της δεξαμενής βρέθηκε κυκλικό φρέαρ, το οποίο μετά την εγκατάλειψή του χρησιμοποιήθηκε ως αποθέτης. Ο αποθέτης απέδωσε λίγα όστρακα και κεραμίδια, που κλιμακώνονται χρονολογικά από την ελληνιστική έως τη ρωμαϊκή εποχή. Ο αγωγός χρονολογείται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και όμοια είναι και η χρονολόγηση της υδατοδεξαμενής, όπως μαρτυρούν τα όστρακα των επιχώσεων και ο τρόπος κατασκευής της. Η υδατοδεξαμενή, όπως και ο αγωγός και ο αποθέτης, προφανώς ανήκουν στο συγκρότημα του κεραμικού εργαστηρίου που βρέθηκε στο όμορο οικόπεδο.

Εκτός του αριθμού οστράκων από τα οποία δεν συγκολλώ-

55. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 200.

νται αγγεία και τα οποία στο μεγαλύτερο μέρος τους προέρχονται από άβαφα αγγεία οικιακής χρήσης, η ανασκαφή απέδωσε και οκτώ πυραμιδόσχημες πήλινες αγνύθες από τις οποίες η μία έχει σφράγισμα *M* που έχει σχηματιστεί από σπιγμές με αιχμηρό εργαλείο στο μαλακό πηλό, ένα σιδερένιο καρφί, ένα χάλκινο νόμισμα, βάση ενός μεγάλου αγγείου από χονδροειδή ακάθαρτο πηλό με οπές, που χρησίμευε προφανώς ως ηθμός και ένα πήλινο πηνίο.

Τα αρχαία μετά από γνωμοδότηση του ΤΣΜΣΕ διατηρήθηκαν σε κατάχωση κάτω από τη νέα οικοδομή.

Οδός Περδίκα

Κατά τη διάνοιξη χάνδακα από τη ΔΕΗ για την τοποθέτηση καλωδίων ηλεκτροδότησης κατά μήκος της οδού Περδίκα στο ύψος του ΤΕΛ Αταλάντης βρέθηκε η νοτιοδυτική γωνία οικοδομήματος, που συνίσταται από δύο τοίχους, σωζ. ύψ. 0,53 και 0,45, σωζ. μήκ. 0,35 και 1,85 αντίστοιχα και πλ. 0,45 μ.

Η τοιχοποιία τους αποτελείται από μεγάλες λαξευτές λιθοπλίνθους, σειρές οπτοπλίνθων και ισχυρό κονίαμα. Όστρακα ή κινητά ευρήματα δεν βρέθηκαν στις γύρω επιχώσεις. Το είδος δομής συνηγορεί στη χρονολόγηση των τοίχων στους βυζαντινούς χρόνους.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Στυλίδα

Συμβολή των οδών Διολέττη και Καρυάς

Με αφορμή τη διάνοιξη τάφρου από τη ΔΕΥΑΣ αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου (Τχ1) με κατεύθυνση Α.-Δ. Ήταν κατασκευασμένος από ορθογώνιες λαξευτές λιθοπλίνθους και εδραζόταν στο στέρεο έδαφος σε βάθος 1,50 μ. από τη στάθμη του δρόμου. Η πορεία του συνεχιζόταν έξω από τα όρια της τάφρου και προς τις δύο κατευθύνσεις. Αποκαλ. μήκ. 1,85, πλ. 0,50-1, ύψ. 0,50 μ. Από τον καθαρισμό του συγκεντρώθηκε μικρός αριθμός οστράκων και θραυσμένων κεραμίδων.

Στα νότια του Τχ1 εντοπίστηκε εντός των ορίων της τάφρου μικρό τμήμα άλλου τοίχου (Τχ2), όμοιας κατεύθυνσης με τον προηγούμενο. Εδραζόταν σε βάθος 1,30 και αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,75 μ. Είχε πλάτος 0,65 και ύψος 0,30 μ.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Δομοκός

Στο προαύλιο του ναού της Αγίας Παρασκευής, μετά από αίτηση της Μητρόπολης Φθιώτιδας, χορηγήθηκε άδεια για ανέγερση αποθήκης, κατά τις εκσκαφές για τη θεμελίωση της οποίας αποκαλύφθηκε και ανασκάφηκε μονόχωρο ορθογώνιο οικοδόμημα, του οποίου σώζονται όλες οι πλευρές, θεμελιωμένο στο βράχο με προσανατολισμό Β.-Ν. Πρόκειται προφανώς για υδατοδεξαμενή. Είχε διαστάσεις 11,10×4,13, σωζόταν σε ύψος 2,80 μ. και οι τοίχοι της, κατασκευασμένοι από χυτή τοιχοποιία με μικρούς και μέτριους αργούς λίθους και ισχυρό κονίαμα, είχαν πάχος 0,75-0,90 μ. Κατά μήκος της δυτικής μακριάς πλευράς, στον πυθμένα της υπήρχε κτιστή βαθμίδα, ύψ. 0,30 και πλ. 0,45 μ. Ολόκληρο το εσωτερικό της – τοίχοι, βαθμίδα, πυθμένας – ήταν επιχρισμένα με παχύ σκληρό υδραυλικό κονίαμα, πορτοκαλόχρωμο. Ο πυθμένας κατά τόπους είχε καταστραφεί από παλαιότερες επεμβάσεις, όπως και το ανώτερο άκρο των τοίχων της.

Στις γύρω επιχώσεις συνελέγησαν όστρακα και κεραμίδια κλιμακούμενα χρονολογικά από τους ελληνιστικούς έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Από το εσωτερικό της δεξαμενής δεν προέκυψαν ευρήματα.

Το είδος της τοιχοποιίας της μας επιτρέπει την εκτίμηση ότι η δεξαμενή χρονολογείται στους ύστερους βυζαντινούς χρόνους ή στην εποχή της Τουρκοκρατίας.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Φιλιαδόνα Δομοκού

Θέση Τσιφλίκια

Με αφορμή λαθρανασκαφή στον αγρό Κ. Παπαευσταθίου αποκαλύφθηκε τετράγωνη δεξαμενή κατασκευασμένη από επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων και ασβεστοκονίαμα (Πίν. 149 β). Το εσωτερικό της ήταν επιχρισμένο με υδραυλικό κονίαμα και στο δάπεδο ήταν διανοιγμένα δύο αβαθή ορύγματα. Παράλληλα και σε επαφή με τη νοτιοανατολική πλευρά της δεξαμενής έβαινε ένας τοίχος από αργολιθοδομή, μήκ. 1,60 μ. Εσωτ. διαστ. 1,38×1,20×0,90 μ. (ύψ.). Βρέθηκαν θραύσματα πήλινου κυκλικού αγωγού, θραύσματα κεραμίδων, όστρακα, αγνύθα, σιδερένιο εγχειρίδιο, σιδερένιο καρφί, αστράγαλοι και δύο λίθινες σφαίρες.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Πελασγία

Θέση Άγιος Κωνσταντίνος

Στο πλαίσιο της διαπλάτυνσης του αυτοκινητοδρόμου ΠΑΘΕ, στο ύψος του 252ου χλμ., στο ύψωμα του Αγίου Κωνσταντίνου στην παραλία της Πελασγίας, ανασκάφηκε αρχαίος οικισμός (Πίν. 150 α-β).

Η ανασκαφή διενεργήθηκε από το θέρος του 1995 έως τις αρχές του 1998 και κάλυψε χώρο έκτασης 230 (Α.-Δ.)×25 (Β.-Ν.) μ. σε όλο το μήκος της νότιας πλαγιάς του υψώματος.

Αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα δύο τουλάχιστον φάσεων, κλιμακούμενα από το α΄ μισό του 5ου έως και τον 4ο αι. π.Χ. Το νοτιότερο τμήμα του οικιστικού συνόλου, προς την παραλία, καταστράφηκε κατά την αρχική διάνοιξη της Ε.Ο., όπως πιστοποιούν και τα αποσπασματικά σωζόμενα και διερευνηθέντα οικοδομικά λείψανα στην παράπλευρη αρτηρία του αυτοκινητόδρομου, αλλά και άλλα επιφανειακά διακρινόμενα οικοδομήματα μέσα στη θάλασσα. Από την ανεσκαμμένη στην πλαγιά του λόφου ζώνη, το ανατολικότερο τμήμα ήταν ιδιαίτερα κατεστραμμένο, λόγω και της μεγάλης κλίσης του εδάφους σε αυτή την περιοχή. Στο δυτικότερο εντούτοις αποκαλύπτεται πιο ολοκληρωμένη η κάτοψη, ώστε να είναι σχετικά ασφαλής η ταύτιση του χώρου.

Πρόκειται για την περιοχή κατοίκησης ενός οικισμού οργανωμένου σε οικοδομικά τετράγωνα (μάλλον σε ισοδομικό σύστημα), με προσανατολισμό Α.-Δ. (Πίν. 150 β). Οι εξωτερικοί τοίχοι, πολυγωνικής τοιχοδομίας, εδράζονταν στο φυσικό βράχο, είχαν πάχος – κυρίως – 0,65-0,75 μ., και στην περίπτωση που λειτουργούσαν ως άνδηρα, 0,90 μ. Ήταν οικοδομημένοι από λειασμένους ογκόλιθους και γέμισμα από μικρότερους λίθους και χώμα. Στο εσωτερικό λεπτότεροι τοίχοι, πάχ. 0,45 μ., οικοδομημένοι –κατά το ψευδοϊσόδομο σύστημα– από μικρούς αδρά πελεκημένους λίθους στις όψεις, καλής αρμογής, χωρίς συνδετικό υλικό, και γέμισμα από αργούς λίθους, διαμορφώνουν τα δωμάτια της κάθε ξεχωριστής ιδιωτικής κατοικίας[56]. Αυτοί οι τοίχοι σώζονται σε μερικά σημεία σε ύψος μεγαλύτερο από 1 μ. και έφεραν πλινθόκτιστη ανωδομή, όπως υποδεικνύουν οι μάζες πηλού, οι οποίες εντοπίστηκαν σε αρκετούς χώρους του οικισμού.

Τα οικοδομικά τετράγωνα διαχωρίζονται με ανοίγματα οδούς. Η ανίχνευση αυτών των τελευταίων ή ελεύθερων χώρων ανάμεσα στα οικοδομήματα δεν είναι εύκολη λόγω της μεγάλης κλίσης του εδάφους και της συνακόλουθης μετατόπισης των επιχώσεων και των αρχικών επιπέδων από Β. προς Ν. Μία οδός, σε αρκετό μήκος εκτεινόμενη, πλ. 2,70-3 μ., η οποία σταδιακά μειώνεται (1,70 μ.) είναι σχετικά εύκολα διακριτή στο βόρειο τμήμα του ανεσκαμμένου χώρου, με κατεύθυνση Α.-Δ. Μία περαιτέρω, με κατεύθυνση Β.-Ν., πλ. 2,50 μ., δημιουργεί μία σαφέστερη αντίληψη για το οδικό σύστημα του οικισμού. Στενότερες, πλ. 0,50-0,80 μ., εμφανείς σε μερικά σημεία, με κατεύθυνση Β.-Ν., αποτελούσαν ίσως στενωπούς για τον εξαερισμό και τη διέλευση των υδάτων. Σωζόμενες ασβεστολιθικές πλάκες σε μερικά σημεία του οικισμού, τοποθετημένες γειτονικά αλλά σε διαφορετικά επίπεδα, υποδηλώνουν την ύπαρξη λιθόστρωτων περασμάτων, βαθμιδωτά διαμορφωμένων, που ακολουθούν τη φυσική κλίση. Εξάλλου, ανοιχτοί χώροι μεταξύ των οικοδομημάτων, με πολλούς βραχώδεις σχηματισμούς και ανισοϋψές τοπίο, φαίνεται ότι έφεραν μεγάλο όγκο επίχωσης και λειτουργούσαν ως τεχνητά άνδηρα και «πλατείες». Οι είσοδοι στα οικοδομικά τετράγωνα δεν φαίνεται να ακολουθούν ένα σταθερό προσανατολισμό. Οι τρεις σωζόμενες κλίμακες, με κατεύθυνση Β.-Ν. είναι ίσως δηλωτικές, αλλά όχι βεβαιωτικές, ότι οι οικίες έβλεπαν προς Ν., συνήθης προσανατολισμός των σπιτιών κατά την αρχαιότητα.

Η διαρρύθμιση του εσωτερικού των κατοικιών αναγνωρίζεται από μερικά λείψανα οικοδομικών στοιχείων. Σύμφωνα με αυτή και με τη σχετικά καλή διατήρηση ορισμένων χώρων, προκύπτει με αρκετή βεβαιότητα, ότι οι οικίες είχαν τα χαρακτηριστικά αυτών με την «παστάδα»[57], δηλαδή έναν προστώο χώρο, πίσω από τον οποίο, συνήθως προς Β., αναπτυσσόταν ο οίκος με τρία κυρίως δωμάτια, ενώ εκείνο του συμποσίου, ο ανδρών, βρισκόταν συνήθως πλευρικά.

Τα δάπεδα κατασκευάζονταν από πατημένο χώμα ή – σπανιότερα – από ψιλό χαλίκι. Λιθόστρωτες μικρές εκτάσεις σε άμεση γειτνίαση με κάποιο άνοιγμα ήταν μάλλον αυλές (ανοιχτές;). Οι τρεις διατηρούμενες πηλόκτιστες εστίες βρίσκονταν πιθανώς μέσα σε αυτές, αν και μόνο σε μια περίπτωση η σχετική κατασκευή συνδέεται με ένα λιθοστρωμένο χώρο. Οι είσοδοι ξεχωρίζουν από τα λίθινα κατώφλια, ορθογωνισμένα και χωρίς περαιτέρω διαμόρφωση. Μόνο στο πλατύσκαλο της ανατολικότερης σωζόμενης κλίμακας διακρίνεται αύλακα για την απορροή των υδάτων, δείγμα ότι στον οικισμό είχε προβλεφθεί σύστημα αποχέτευσης. Τρεις τετραγωνισμένοι ογκόλιθοι, τοποθετημένοι σε κανονικές αποστάσεις, στήριζαν αντίστοιχους κίονες και αφήνουν την υπόνοια ότι σε αυτό το σημείο υπήρχε μια πρόστυλη αυλή. Πάντως, εκτός από ένα τμήμα λίθινου κιονίσκου και δύο άλλες πιθανές βάσεις, δεν διατηρήθηκε κανένα άλλο αξιομνημόνευτο αρχιτεκτονικό στοιχείο. Μόνον το πλήθος των κεραμίδων από τα στρώματα καταστροφής υποδεικνύει τον τρόπο στέγασης των κατοικιών.

56. Για τη μορφή τέτοιων οικιστικών συνόλων αντιπροσωπευτικός είναι και ο παραλληλισμός με την ελληνιστική Άλο, βλ. R. Reinders, *New Halos, A Hellenistic Town in Thessalia*, Utrecht 1988, σ. 108 κ.ε.

57. Για αυτό τον τύπο, βλ. *AA* 1977, σ. 164-179. H. Drerup, Prostashaus und Pastashaus, *Marburger - Winkelmann Programm*, 1967, σ. 6 κ.ε.

Η ακριβής χρήση των ανεσκαμμένων δωματίων δεν είναι προς το παρόν δυνατή, επειδή έχουν σε μεγάλο ποσοστό καταστραφεί. Ο οικιστικός όμως χαρακτήρας τους διαφαίνεται από το πλήθος των άβαφων οικιακών αγγείων (πίθων, αμφορέων, λεκανών, χυτρών, λοπάδων κ.ά.). Παράλληλα έχουν βρεθεί και όστρακα από λεπτότερα μελαμβαφή αγγεία (κύλικες, φιάλες, κύπελλα, πυξίδες, όλπες, κάνθαροι κ.ά.). Χαρακτηριστική είναι η συσσώρευση αγνύθων σε ορισμένους χώρους, σε μερικούς από τους οποίους υπήρξε δυνατή και η ανίχνευση της θέσης του αργαλειού.

Από τα άλλα ευρήματα αξίζει να σημειωθούν το πλήθος των σιδερένιων καρφιών (για τις ξυλοδεσιές που συγκρατούσαν την ανωδομή), των ελασμάτων κάθε είδους (μερικών διακοσμητικών προσαρτημάτων), τα χάλκινα άγκιστρα και τα βαρίδια ψαρέματος από μόλυβδο, που υπαινίσσονται μία από τις δραστηριότητες των κατοίκων (την αλιεία), τα σιδερένια εργαλεία (μαχαίρια, μικρά δρέπανα, σμίλες, λαβίδα;), μερικά κοσμήματα (χάλκινοι δακτύλιοι, πόρπες, περόνες), οι λίθινοι τριπτήρες και τα τριβεία, καθώς και κάποια νομίσματα.

Το πιο αξιόλογο κινητό εύρημα αποτελεί ένας ερυθρόμορφος καλυκόσχημος κρατήρας, ο οποίος εντοπίστηκε κατά χώραν σε θραύσματα, σε μια κοιλότητα, στο εσωτερικό ενός πολύ κατεστραμμένου δωματίου. Χρονολογείται στο μέσον του 5ου αι. π.Χ., ανήκει στο εργαστήριο του ζωγράφου των Νιοβιδών και διακοσμείται με την Απολλώνια τριάδα στη μία όψη και τη Θεοξενία των Διοσκούρων στην άλλη. Η θεματολογία του είναι πρωτότυπη και αποτελεί το μοναδικό αγγείο τόσο άρτιας αττικής παράδοσης στην περιοχή της Φθιώτιδας. Η αξία του ήταν αρκετά μεγάλη ακόμη και στην αρχαιότητα, όπως επισημαίνεται και από το γεγονός ότι επισκευάστηκε με χάλκινους συνδέσμους.

Όσον αφορά την ιστορία του οικισμού, παρατηρείται μια αναδιαμόρφωσή του μέσα στον 5ο αι. π.Χ. Σε αρκετά σημεία έχουν παρατηρηθεί ίχνη φωτιάς, αλλά δεν είναι βέβαιο ότι αυτή προέρχεται από ανθρώπινη παρέμβαση. Σε κάποια τμήματα υπήρξαν μικρής έκτασης επισκευές και μετασκευές των επιμέρους χώρων των δωματίων πάνω από στρώματα καταστροφής, εμφανείς ιδιαίτερα στις δύο δυτικότερες κλίμακες. Αξιοσημείωτες είναι και οι μετατοπίσεις οικοδομικού υλικού, συχνά εντοπισμένου στην αρχική θέση πτώσης, προερχόμενες εμφανώς από σεισμική επίδραση, όπως υποδεικνύουν και άλλες παραμορφώσεις, και όχι από μεταγενέστερες καταπτώσεις. Μια ιστορικά μαρτυρούμενη σχετική καταστροφή, η οποία ενέσκηψε σε όλη την έκταση των παραλίων του Μαλιακού, χρονολογείται στο 426 π.Χ.[58].

Ο χώρος «λειτούργησε» κατά τους ύστερους ελληνιστικούς (2ος-1ος αι. π.Χ.) και τους ρωμαϊκούς χρόνους, μετά την εγκατάλειψη του οικισμού, ως ταφικός, ιδιαίτερα στο ανατολικότερο τμήμα του και λιγότερο στο σωζόμενο σήμερα δυτικό. Αρκετοί από τους ανεσκαμμένους τάφους χρησιμοποίησαν το υπάρχον οικοδομικό υλικό ή διανοίχθηκαν εντός των προγενέστερων οικιών. Διερευνήθηκαν κεραμοσκεπείς, καλυβίτες, κιβωτιόσχημοι κτιστοί (κατά το σύστημα opus mixtum), ταφές μέσα στις διαμορφωμένες φυσικές κοιλότητες του βράχου και ένας εγχυτρισμός. Οι περισσότεροι από αυτούς τους τάφους χαρακτηρίζονταν από πολλαπλές ταφές και ανακομιδές. Απέδωσαν πολλά και ποικίλα ευρήματα: αγγεία (λυχνάρια, δακρυδόχοι, πρόχοι, πινάκια, λάγυνοι, κυάθια, σκυφίδια), κοσμήματα (ενώτια, δαχτυλίδια), σιδερένιες αιχμές δοράτων και βελών, ένα σφραγιδόλιθο, νομίσματα. Μοναδικός είναι ένας κτιστός με κόγχη και αψιδωτή οροφή, παλαιοχριστιανικής μάλλον περιόδου.

Η θέση των περιγραφέντων λειψάνων στο ύψωμα του Αγίου Κωνσταντίνου δεν είναι δυνατόν να ταυτιστεί με κάποια από τις αρχαίες πόλεις που παραδίδονται από τις πηγές, λόγω έλλειψης επιγραφικών μαρτυριών. Ο ανεσκαμμένος οικισμός απέχει 3,5 χλμ. από τον αρχαιολογικό χώρο της Λάρισας Κρεμαστής, μιας από τις σημαντικότερες πόλεις της Αχαΐας Φθιώτιδας, που βρίσκεται στην ενδοχώρα, προς ΒΑ. Είναι πιθανόν ότι αποτέλεσε κατά την αρχαιότητα το επίνειο της γνωστής πόλης των Αχαιών ή πρόδρομό της (με ιδιαίτερο χαρακτήρα, όπως μαρτυρούν όχι μόνον τα ευρήματα, αλλά και η σημαντικής έκτασης οχύρωση, η οποία διατηρείται ορατή, αν και πολύ κατεστραμμένη, σε όλο το μήκος της βορειοανατολικής πλαγιάς του υψώματος) (Πίν. 150 α), εφόσον η δεύτερη (Λάρισα Κρεμαστή), σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής δεδομένα, άνθησε από τον 4ο αι. π.Χ. κ.ε., όταν η παράλια πόλη άρχισε να παρακμάζει[59].

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΔΗ

Θέση Κουμούλι, αγρός Κ. Σταύρου

Άρχισε η ανασκαφική διερεύνηση του γνωστού από τη βιβλιογραφία τύμβου της Πελασγίας[60]. Ο τύμβος βρίσκεται στη θέση Κουμούλι, στην επίπεδη κορυφή ενός χαμηλού υψώματος στα νότια του χωριού, μεταξύ αυτού και του αυτοκινητόδρομου ΠΑΘΕ.

Ερευνήθηκε το εναπομείναν τμήμα του τύμβου, διαμ. 3,50 στην κορυφή, 7 περίπου στη βάση και ύψ. 2,64-3,56 μ. Ο τύμβος ήταν κατασκευασμένος από χώμα αναμεμειγμένο

58. Στράβ. I, 60 και 1.3.20.

59. F. Stählin, *Das hellenische Thessalien*, Amsterdam 1967², σ. 182-184.

60. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 243 κ.ε., Πίν. 211γ.

με στρώματα άψητου πηλού. Σύμφωνα με πληροφορίες ιδιοκτητών των γύρω αγρών, πριν από την επέμβαση των ιδιωτών το 1970, ο τύμβος ήταν ψηλότερος, η δε διάμετρός του υπερέβαινε τα 15 μ. Κατά τους ίδιους, η ανώτερη στάθμη της κορυφής του λόφου, στη σημερινή της μορφή, διαμορφώθηκε από τα μπάζα που έσκαψε και διασκόρπισε το εκσκαφικό μηχάνημα γύρω από τον τύμβο. Η πληροφορία αυτή φαίνεται να ενισχύεται από τα ανασκαφικά δεδομένα.

Ευρήματα από την ανασκαφή του δεν προέκυψαν, με εξαίρεση δύο ταφές οι οποίες συντελέστηκαν στον τύμβο σε μεταγενέστερους χρόνους. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι απευθείας στο έδαφος, εκτάδην, με τα κρανία στα δυτικά. Ο ένας είχε διατηρηθεί από τη μέση και κάτω, ενώ το άνω μισό του είχε καταστραφεί, προφανώς λόγω της αποκοπής μεγάλου μέρους του τύμβου κατά την «ανασκαφή» που διενεργήθηκε εκεί στο παρελθόν[61]. Θραύσματα του κρανίου και λίγα οστά βρέθηκαν στα μπάζα που ήταν συγκεντρωμένα στη βάση του. Ο δεύτερος σκελετός ήταν κτερισμένος με ένα ζευγάρι χάλκινα σκουλαρίκια.

Γύρω από τον τύμβο διανοίχθηκαν έξι τομές προκειμένου να διερευνηθεί ο περιβάλλων χώρος και να αποσαφηνιστεί η χρήση του, η οποία από την έρευνα του εξάρματος δεν έγινε σαφής.

Στις τομές που διανοίχθηκαν στο χώρο τον οποίο καταλάμβανε ο τύμβος, καθώς και σε αυτές στα ανατολικά και νοτιοανατολικά του δεν διαπιστώθηκαν οικοδομικά λείψανα. Σε μια τομή όμως στα νότια αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,80 μ. τα θεμέλια (;) κτίσματος από αργούς λίθους χαλαρής αρμογής σε σχήμα Π, οι επιχώσεις του οποίου περιείχαν κομμάτια άψητου πηλού και καλύπτονταν από λεπτό στρώμα σπάχτης. Η κατασκευή φαίνεται να περιβάλλεται από Δ., όπου η ανοιχτή πλευρά του Π, από ένα τοξοειδές έξαρμα κατασκευασμένο από ανοιχτόχρωμο σκληρό χώμα.

Το στέρεο έδαφος βρέθηκε σε βάθος 1 μ. περίπου. Τα όστρακα που περισυνελέγησαν ήταν λιγοστά, κυρίως τεφρά μινύεια, χονδροειδή χειροποίητα και κάποια αδιάγνωστα μεταγενέστερα, από τις διαταραγμένες μέχρι κάποιο βάθος επιχώσεις. Στα νότια του κτίσματος βρέθηκαν δύο άψητα πλιθιά.

Από τα μέχρι σήμερα συγκεντρωθέντα στοιχεία δεν πιστοποιείται η ταφική χρήση του χώρου, όπως αρχικά είχε υποτεθεί, ούτε είναι δυνατή η σύνδεσή του με τις δύο αμαυρόχρωμες πρόχους, οι οποίες αναφέρεται ότι προέρχονται από εκεί[62]. Η έρευνα θα συνεχιστεί.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

61. Βλ. ό.π.

62. Βλ. ό.π.

Καλαπόδι

Οικόπεδα Α. Δαλιάνη - Α. Μπακανδρίτσου

Κατά τη διάρκεια εργασιών διαμόρφωσης του προαύλειου χώρου της κατοικίας Α. Δαλιάνη βρέθηκε η άκρη θαλάμου μυκηναϊκού τάφου που εκτεινόταν και πέραν των ορίων του οικοπέδου Α. Μπακανδρίτσου.

Και οι δύο ιδιοκτησίες βρίσκονται εντός του οικοδομικού ιστού της πρώην Κοινότητας Καλαποδίου και στα βόρεια-βορειοδυτικά του οικισμού και για πρώτη φορά εντοπίστηκαν στην περιοχή αρχαιότητες.

Σωστική ανασκαφή που κάλυψε όλο τον ελεύθερο χώρο εκεί έφερε στο φως συστάδα τεσσάρων θαλαμωτών τάφων μυκηναϊκής περιόδου, που ανήκουν προφανώς σε νεκροταφείο της εποχής που είχε αναπτυχθεί στην περιοχή.

Οι τάφοι είχαν διανοιχθεί στο μαλακό ασβεστόλιθο της περιοχής (ασπρόγεια) με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και εμπίπτουν στον κλασικό τύπο μυκηναϊκού θαλαμωτού τάφου με θάλαμο, είσοδο στο νότιο τοίχωμα που έκλεινε με ξερολιθιά και δρόμο. Και οι τέσσερις τάφοι είχαν μακρείς δρόμους με συγκλίνοντα προς τα άνω τα πλευρικά τοιχώματα. Οι θάλαμοι των τριών (ΙΙ, ΙΙΙ, IV) είχαν ορθογώνια κάτοψη, ενώ ο ένας (Ι) είχε κυκλική. Δύο (Ι και ΙΙΙ) είχαν ανά ένα λάκκο για δευτερογενείς ταφές και οι ίδιοι είχαν και μικρό πλευρικό θάλαμο προφανώς για τον ίδιο σκοπό.

Οι τάφοι φαίνεται ότι είχαν μακρά χρήση που κλιμακώνεται χρονολογικά από την ΥΕ ΙΙΑ-Β έως και την ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο. Ήταν πλούσια κτερισμένοι εκτός ενός (ΙΙ) που απέδωσε μόνον ένα αμφικωνικό κουμπί από στεατίτη και λίγα όστρακα. Ο τάφος ΙΙ ήταν γεμάτος χώματα, διαταραγμένος από αρχαιοκαπήλους.

Τα κινητά ευρήματα κατά τάφο είναι τα εξής:

Τάφος Ι. Εννέα τρίωτα αλάβαστρα (Πίν. 151 α), τρεις τρίωτοι πιθαμφορίσκοι, δύο ζεύγη χάλκινων δίσκων ζυγών, αμφικωνικό σφονδύλι από στεατίτη, δύο χάλκινα μαχαίρια, δέκα χάλκινες αιχμές βελών, δύο χρυσές χάντρες, χάλκινη τριχολαβίδα, χάλκινη αιχμή δόρατος, χάλκινο ξίφος με ελαφάντινο μήλο και χρυσό κρίκο στη λαβή, χάλκινη παραξιφίδα, δύο σφραγιδόλιθοι από κορνήλιο, 11 χάντρες από αχάτη και κορνήλιο.

Τάφος ΙΙΙ. Πέντε τρίωτα αλάβαστρα, τρίωτος πιθαμφορίσκος, άβαφο άωτο αλάβαστρο, χρυσό δαχτυλίδι με παράσταση ζώου στη σφενδόνη (Πίν. 151 β), εννέα χρυσές χάντρες, 21 χρυσά επιρράμματα μορφής ρόδακα, τρία χρυσά ελάσματα, χάλκινη αιχμή δόρατος, ασημένια ωτογλυφίδα, τρία χάλκινα μαχαίρια, πέντε χάλκινες αιχμές βελών, δύο χάλκινα ελάσματα, ίσως από επένδυση κάποιου αντικειμένου, χάλκινο δαχτυλίδι με σφενδόνη, 13 χάντρες από ήλεκτρο, 16 χάντρες από καρνεόλη, δύο χά-

ντρες από υαλόμαζα, δύο χάντρες σφαιρικές, η μία από ορεία κρύσταλλο και η άλλη από αμέθυστο, τρία αμφικωνικά σφονδύλια από στεατίτη, δύο φακοειδείς σφραγιδόλιθοι από χαλκηδόνιο.

Τάφος IV. Έξι τρίωτοι πιθαμφορείς, δύο μόνωτες και δύο δίωτες κύλικες που σώζουν ίχνη επικασσιτέρωσης, αμφόστομος αμφορέας με ίχνη επικασσιτέρωσης και χρυσό επίθετο έλασμα στη βάση του λαιμού (Πίν. 151 γ), τρία χρυσά δαχτυλίδια εκ των οποίων το ένα με σφενδόνη με θρησκευτική παράσταση και τα δύο με κοκκίδωση και ένθετη υαλόμαζα, τέσσερις χρυσές χάντρες μορφής αχιβάδας, χρυσό περιδέραιο από 37 κρινόσχημες χάντρες, χρυσό περιδέραιο από 21 χάντρες μορφής ναυτίλου, χρυσό περιδέραιο από 12 χρυσές σωληνωτές χάντρες με αυλακώσεις, 28 χρυσά επιρράμματα σχήματος ρόδακα, ασημένια ελλιπής χέρνιβα, χάλκινο κάτοπτρο, δύο χάλκινοι οπείς, χάλκινη αιχμή βέλους, χάλκινος δίσκος, απόληξη χάλκινου σαυρωτήρα, 14 χάντρες από υαλόμαζα, φακοειδής σφραγιδόλιθος από ορεία κρύσταλλο, τρεις σφαιρικές χάντρες από αμέθυστο, δύο πλακίδια από ελεφαντοστό ελλιπή με παράσταση ζώου και θαλάσσια θέματα, πώμα κυκλικό από ελεφαντοστό με ρόδακες, επίμηκες ελλιπές πλακίδιο από ελεφαντοστό με διακόσμηση πολύ φθαρμένα.

Πολλά από τα ευρήματα εκτίθενται ήδη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αταλάντης.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ - ΣΟΦΙΑ ΔΗΜΑΚΗ

Λιβανάτες

Θέση Οβριά

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση νέας οικοδομής στο οικόπεδο Μακρή στην παραλία Λιβανατών αποκαλύφθηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα και διανοίχθηκε τομή, διαστ. 5×5 μ., η ανασκαφική διερεύνηση της οποίας έφερε στο φως τμήμα δαπέδου από σκληρό κονίαμα και τοίχο από αργολιθοδομή ευτελούς κατασκευής. Από την περισυλλεγείσα κεραμική βεβαιώθηκε ότι τα λείψανα ανάγονταν στην ύστερη βυζαντινή περίοδο. Η ανασκαφή σταμάτησε και ειδοποιήθηκε η 7η ΕΒΑ να αναλάβει τη συνέχισή της.

Μελιταία

Επαρχιακή οδός Μελιταίας-Μακρολίβαδου

Στο νότιο (αριστερό) κράσπεδο του επαρχιακού δρόμου Μελιταίας-Μακρολίβαδου, σε απόσταση 800 μ. από το όριο του οικισμού της Κοινότητας Μελιταίας, σε δημόσια δασική έκταση με πυκνή θαμνώδη βλάστηση ο φύλακας αρχαιοτήτων της περιοχής κατά την τακτική περιοδεία του διαπίστωσε λαθρανασκαμμένο τάφο, ο οποίος και ερευνήθηκε. Ο τάφος ήταν κεραμοσκεπής καλυβίτης του συνήθους τύπου, που είχε κατασκευαστεί σε ορθογώνιο αβαθές όρυγμα στο βράχο με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Η βορειοανατολική στενή πλευρά του οριζόταν επιπλέον με σειρά αργών λίθων, πιθανώς τοποθετημένων για στήριξη της κεραμίδας που την έκλεινε. Ο πυθμένας του τάφου ήταν στρωμένος με καμπύλες κεραμίδες, όμοιες με αυτές που τον κάλυπταν.

Ο τάφος ήταν διαταραγμένος και, εκτός από μερικά οστά και κεραμίδες που βρέθηκαν διάσπαρτα γύρω από αυτόν, δεν απέδωσε κινητά ευρήματα, που θα βοηθούσαν στην ακριβή χρονολόγησή του.

Αγροτική οδός προς μονή Αγίας Τριάδας

Νότια-νοτιοδυτικά των ορίων της Κοινότητας Μελιταίας, στον αγροτικό δρόμο που οδηγεί στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδας και στην ακρόπολη της αρχαίας ομώνυμης πόλης[63] κοντά στο εξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου, μετά από ισχυρή βροχόπτωση εμφανίστηκε πήλινη λάρνακα με κάλυμμα από κεραμικές πλάκες, που είχαν στο μεγαλύτερο τμήμα τους θραυσθεί από τον όγκο των υπερκείμενων επιχώσεων και είχαν καταπέσει μέσα στη λάρνακα, της οποίας τα τοιχώματα είχαν επίσης θραυσθεί για τον ίδιο λόγο και είχε κατακλυστεί από χώματα.

Η λάρνακα είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και στον πυθμένα της βρέθηκε σκελετός νεκρού, που είχε ταφεί εκτάδην με την κεφαλή προς Δ. Στα πόδια του νεκρού είχε τοποθετηθεί ακέραιος μελαμβαφής κυλικόσχημος σκύφος, που χρονολογεί τον τάφο στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.[64].

Η λάρνακα εντάσσεται σε ένα γνωστό νεκροταφείο της αρχαίας Μελιταίας, μερικοί τάφοι του οποίου έχουν αποκαλυφθεί και ερευνηθεί στο παρελθόν στην ίδια θέση και χρονολογούνται στην ίδια εποχή[65].

Μώλος

Κατά τις εκσκαφές για διαπλάτυνση της επαρχιακής οδού που συνδέει την Κοινότητα Μώλου με την Κοινότητα Αγίου Χαραλάμπους σε απόσταση 1 χλμ. από τα όρια του

63. Stählin, ό.π. (υποσημ. 59), σ. 162 κ.ε.
64. *Agora* XII, 1970, σ. 275, πίν. 6.
65. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 195-196.

σχεδίου της Κοινότητας Μώλου, στο δυτικό-νοτιοδυτικό κράσπεδο της οδού, βρέθηκε και μερικώς καταστράφηκε κτιστός τάφος των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Ο τάφος ήταν ορθογώνιος, εσωτ. διαστ. 2,10×1,30 μ., κατασκευασμένος με προσανατολισμό Α.-Δ. σε μαλακές επιχώσεις. Οι πλευρές του ήταν κατασκευασμένες από σειρές λαξευτών λιθοπλίνθων και κεραμικών πλακών εναλλάξ συνδεδεμένων με σκληρό ασβεστοκονίαμα μέχρι του ύψους που αρχίζει το τόξο της καμαρωτής στέγης του, από εκεί δε οι στενές πλευρές και μέχρι τη στέγη ήταν χτισμένες με χυτή τοιχοποιία. Το δάπεδό του ήταν στρωμένο με τετράγωνες κεραμικές πλάκες, όμοιες δε πλάκες ακτινωτά διατεταγμένες και συνδεδεμένες με σκληρό ασβεστοκονίαμα χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή της καμαρωτής στέγης του τάφου. Το ύψος του τάφου ήταν 1,89 μ.

Στο κέντρο των μακριών πλευρών του εσωτερικά είχαν διαμορφωθεί κόγχες, οι οποίες βρέθηκαν γεμάτες οστά, προφανώς από ανακομιδές παλαιότερων νεκρών.

Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκε σαθρός σκελετός νεκρού που είχε ταφεί εκτάδην με την κεφαλή προς Α. Από τις επιχώσεις του τάφου συγκεντρώθηκαν χάλκινο νόμισμα, σιδερένιο καρφί, άβαφη προχοΐσκη και αριθμός οστράκων, που χρονολογούνται από τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους έως την ύστερη Ρωμαιοκρατία και την πρώιμη βυζαντινή εποχή.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Δύο Βουνά

Με αφορμή λαθρανασκαφή σε χαμηλό λόφο στην ανατολική παρειά του δρόμου πριν από την είσοδο του χωριού διερευνήθηκε ένας συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και πλευρές από ασβεστολιθικές πλάκες, από τις οποίες η ανατολική στενή δεν βρέθηκε στη θέση της. Εσωτ. διαστ.: 1,30×0,62×0,72-0,86 μ. (ύψ.).

Επαρχιακή οδός Υπάτης-Λαδικούς

Στο 2ο χλμ. της επαρχιακής οδού Υπάτης - Λαδικούς, στο νότιο τμήμα του αγρού Η. Τσιλογιάννη, αποκαλύφθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος με αφορμή εργασίες βαθιάς άροσης (Πίν. 151 δ). Είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και ήταν κατασκευασμένος από μικρού πάχους πλάκες από πωρόλιθο. Όλες οι πλευρές ήταν θραυσμένες στο μέσον περίπου του μήκους τους και μετατοπισμένες από την αρχική τους θέση. Δάπεδό του ήταν το στέρεο έδαφος. Στο βορειανατολικό τμήμα του τάφου βρέθηκαν θραύσματα δύο κρανίων και σε διάφορα σημεία στο δάπεδο διαταραγμένα σκελετικά λείψανα. Βρέθηκαν δύο αμφορίσκοι, ένας λύχνος και ένα μυροδοχείο. Α΄ μισό 3ου αι. π.Χ.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Καραβόμυλος

Κατά τη διάρκεια εκτέλεσης εκσκαφικών έργων για τη διάνοιξη κοινοτικού δρόμου στην περιοχή νοτιοδυτικά του νηπιαγωγείου της εν λόγω κοινότητας καταστράφηκαν κάποιοι τάφοι, μάλλον κεραμοσκεπείς, όπως υποδεικνύουν οι θραυσμένες κεραμίδες σε δύο ή τρεις γειτνιάζουσες θέσεις. Σε μία από αυτές συνελέγησαν ένα ερυθρόμορφο αρυβαλλοειδές ληκύθιο, με παράσταση συσπειρωμένου ζώου (ελαφιού;), χρονολογούμενο στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.[66], ένα μικρό θραυσμένο μελαμβαφές κάνιστρο ανάλογης χρονολόγησης[67] και θραύσματα ειδωλίου μιας υδριαφόρου, γυναικείας πεπλοφόρου μορφής, χρονολογούμενης μάλλον στο τέλος του 5ου αι. π.Χ.[68]. Στον περιβάλλοντα χώρο εντοπίστηκαν εξάλλου και άλλα αγγεία σε θραύσματα: ένα μελαμβαφές κανθαροειδές (cup-kantharos) του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ.[69] και ένα μελαμβαφές, συγκολλημένο αρυβαλλοειδές ληκύθιο των πρωιμότερων φάσεων του ίδιου αιώνα[70]. Μία άλλη θέση χαρακτηριζόταν από την παρουσία λιγοστών οστών. Στην περιοχή γύρω από αυτά και εμφανώς εκτός τάφου ήταν συσσωρευμένα αρκετά ειδώλια σε θραυσματική κατάσταση. Τα περισσότερα από αυτά (οκτώ, κάποια σωζόμενα ολόκληρα ή μόνον ως προς τμήμα του κάτω σώματος ή της κεφαλής) ανήκουν στον ίδιο, πολύ ενδιαφέροντα τύπο μιας γυναικείας πεπλοφόρου μορφής, η οποία φορεί το ιμάτιο ως καλύπτρα στο κεφάλι και φέρει αγγείο (υδρία;) στο δεξιό χέρι. Ο πέπλος είναι αναδιπλωμένος και ζωσμένος ψηλά, κάτω από το στήθος και στο κάτω τμήμα του αφήνει το σώμα να διαγράφεται πλαστικά και χαριτωμένα κάτω από αυτόν, στην περιοχή της κοιλιάς, σαν διάφανος. Σχεδόν όλα τα δείγματα είναι πάρα πολύ καλής απόδοσης και

66. Πρβλ. Ν. Καλτσάς, *Άκανθος* Ι, *Η ανασκαφή στο νεκροταφείο κατά το 1979*, Αθήνα 1998, αριθ. 651, πίν. 9, σ. 29 και αριθ. 655, πίν. 11, σ. 31. Βλ. επίσης για σχήμα *Agora* XII, 1970, αριθ. 1124, σ. 154 (τέλος 5ου αι. π.Χ.).

67. *Agora* XII, 1970, αριθ. 757, εικ. 8, σ. 290 (375 π.Χ.).

68. Πρβλ. R.H. Higgins, *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*, Oxford 1969, I, πίν. 58-59 και II, σ. 118-121.

69. *Agora* XII, 1970, αριθ. 684, εικ. 7, σ. 120 (340-325 π.Χ.).

70. Ό.π., αριθ. 1137 (410-400 π.Χ.) και 1139 (375-350 π.Χ.), βλ. και σ. 154.

αντανακλούν, ως φαίνεται, έργο μεγάλης πλαστικής. Χρονολογούνται προς το τέλος του 5ου ή στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.[71]. Ένα μόνον ειδώλιο είναι διαφορετικού τύπου και αναπαριστά μία κοντή, σχεδόν νανόσχημη, γυναικεία μορφή, η οποία αποδίδεται ως καρικατούρα, ιδιαίτερα το πρόσωπό της. Φορεί άζωστο πέπλο και φέρει στην αριστερή της πλευρά μικρή μορφή, η οποία διαγράφεται πολύ σχηματικά, ως αφηρημένα αποδοσμένο ειδώλιο. Πιθανώς το σύμπλεγμα αποδίδει μια γριά «νέγρα» (αναγνωριζόμενη και σηματοδοτούμενη κατά την κλασική περίοδο από τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του προσώπου) με ένα μωρό στην αγκαλιά και εντάσσεται στο χρονικό πλαίσιο από το τέλος του 5ου έως και τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.[72].

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΔΗ

Λιμογάρδι

Αρχαιολογικός χώρος Νάρθακίου

Πρώτος ο Friedrich Stählin[73] και εν συνεχεία ο Yves Béquignon[74] περιηγήθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο παρά την Κοινότητα Λιμογαρδίου και αναφέρθηκαν στις υφιστάμενες αρχαιότητες –κυρίως στον οχυρωματικό περίβολο, ο οποίος επιστέφει το λόφο– και στις σχετικές επιγραφικές μαρτυρίες.

Τα πρώτα ανασκαφικά ευρήματα δικαιώνουν τόσο τη γνώμη του Stählin ότι η ακμή του οικισμού χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ., όσο και την άποψη του Béquignon ότι η οχύρωση κατασκευάστηκε κατά τον 4ο αι. π.Χ. Συγκρινόμενη μάλιστα με άλλες οχυρώσεις – όπως αυτή της Άλου[75] – πρέπει να θεωρηθεί και αυτή έργο των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Τα ευρήματα αλλά και τα ταφικά έθιμα είναι αποκαλυπτικά των σχέσεων του οικισμού με τους Μακεδόνες.

Α. Επειδή σε διάφορα σημεία μέσα στον τειχισμένο χώρο του αρχαίου Νάρθακίου διαπιστώθηκαν ίχνη λαθρανασκαφών, η Εφορεία διενήργησε μικρής κλίμακας δοκιμαστική ανασκαφή στο νοτιοανατολικό τομέα, όπου επιφανειακά διακρίνονται συστάδες κυκλικών περιβόλων, προκειμένου να διαπιστωθεί η φύση των απειλουμένων αρχαιοτήτων.

Η περισυλλεγείσα στον ευρύτερο χώρο κεραμική κλιμακώνεται από τον 4ο αι. π.Χ. μέχρι τον 6ο αι. μ.Χ. Χαρακτηριστικές είναι επίσης και οι σκωρίες, οι οποίες – μακροσκοπικά εξεταζόμενες – φαίνεται ότι ανήκουν στην κατηγορία των κρυσταλλικών σιδηρούχων με μάζα πορώδη και μεταλλική χροιά[76]. Τρία θραύσματα ασβεστολιθικής πλίνθου με σύμφυτη ανάγλυφη ασπίδα (Πίν. 152 α), διαμ. 0,54 μ. (Λ 1358), παραπέμπουν είτε σε παρόμοιες ανάγλυφες λιθοπλίνθους σε πύργους οχυρωματικών περιβόλων[77] είτε σε μνημεία με παρόμοια γλυπτή διακόσμηση, πολλά από τα οποία ανήγειραν Μακεδόνες από τα μέσα του 4ου έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. (π.χ. το Μνημείο των Ασπίδων στη Βέροια, το οποίο συνδέεται με την ανακήρυξη του Πύρρου ως βασιλιά της Μακεδονίας το 287 π.Χ.[78], το Μνημείο των Ασπίδων στο Δίο των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων[79] ή το Ηρώο στο Αρχοντικό Γιαννιτσών των μέσων του 3ου αι. π.Χ.[80]). Τα θραύσματα περισυνελέγησαν από ένα λιθοσωρό στο δυτικό άκρο του κορυφαίου ανδήρου. Ωοειδείς εντορμίες στην οπίσθια όψη τους και φθαρμένη επιγραφή με χαρακτήρες του 2ου αι. π.Χ. αποτελούν ένδειξη ότι οι συγκεκριμένοι λίθοι χρησιμοποιήθηκαν εκ νέου για τη στήριξη πιθανότατα αγάλματος.

Διερευνήθηκαν δύο κυκλικοί περίβολοι απέχοντες μεταξύ τους 30 μ. περίπου. Ο ένας (Ι) είχε εσωτερική διάμετρο 3,20 περίπου και πλάτος τοίχου 0,80 μ. περίπου· ο άλλος (ΙΙ) εσωτερική διάμετρο 3,80 περίπου και πλάτος τοίχου 1 μ. περίπου. Είναι κατασκευασμένοι από μια στρώση ασβεστολιθικών λίθων διαφόρων σχημάτων και μεγεθών ή υλικό από παλαιότερα διαλυθέντα οικοδομήματα σε δύο ενάλληλες σειρές. Λιθάρια και χώμα έχουν χρησιμοποιη-

71. G. Richter, *The Sculpture and Sculptors of the Greeks*, London 1970, σ. 70, εικ. 333 (για κίνηση κεφαλής, μέσα 4ου αι. π.Χ.) και σ. 71, εικ. 341 (για διευθέτηση ρούχου, τέλος 5ου αι. π.Χ.).

72. P. G. Leynaar-Plaisier, *Les terres cuites grecques et romaines*, Leiden 1979, αριθ. 63, πίν. 13 (μέσα 4ου αι. π.Χ.) ή αριθ. 62, πίν. 12, σ. 39-40 (αρχές 4ου αι. π.Χ.). Higgins, ό.π. (υποσημ. 3), αριθ. 855, πίν. 120, σ. 228-229 (τέλος 5ου αι. π.Χ.). S. Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romaines*, Paris 1972, III, για ανάλογο θέμα από τη Λαμία (τέλος 4ου αι. π.Χ.), βλ. και D 200, πίν. 44.

73. F. Stählin, *Das hellenische Thessalien*, Stuttgard 1924, σ. 188-189. *RE* 16Β, 1760-1765, λ. Narthakion. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο κυβόλιθος με τις εντορμίες για τη στήριξη παραστάδας – πιθανότατα της δυτικής πύλης –, τον οποίο έχει αποτυπώσει ο Stählin στο σχέδιό του, βρίσκεται στην ίδια θέση.

74. Béquignon, ό.π. (υποσημ. 46), σ. 286-291. Ο Béquignon διορθώνει τον Stählin σε κάποια σημεία: ακριβέστερες μετρήσεις, αναφορά μιας ακόμη πύλης (στα ΝΑ.) και μιας πυλίδας (στα ΒΑ.), άρνηση της ύπαρξης ακρόπολης στο νότιο άκρο του λόφου.

75. Reinders, ό.π. (υποσημ. 56), κυρίως σ. 68-98.

76. Α. Παπασταματάκης - Δ. Δημητρίου, Η παραγωγή χαλκού στην Πελασγία κατά την αρχαιότητα, *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών* 62 (1987), σ. 572.

77. F. Winter, *Greek Fortifications*, Toronto-Buffalo 1971, σ. 191.

78. *Hesperia* 68 (1999), σ. 238-239, 251-252.

79. Π. Χριστοδούλου, Δημόσια οικοδομήματα των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων στη Μακεδονία, *Αρχαία Μακεδονία* VI, 1999, σ. 307-312.

80. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 344 (όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία), 351, εικ. 20.

θεί ως βύσματα στους χαλαρούς αρμούς. Στον περίβολο ΙΙ είχε μάλιστα ενσωματωθεί ένας μερικώς ακρωτηριασμένος μαρμάρινος λέων. Επειδή – λόγω του βάρους του και της αμελούς διαμόρφωσης των περιβόλων από παρακείμενο υλικό – είναι απίθανο να έχει μεταφερθεί από το χώρο του νεκροταφείου στις δυτικές υπώρειες του λόφου, πρέπει να αποδοθεί σε δημόσια κατασκευή του οικισμού. Είναι όμως άγνωστο εάν ανήκει στο ίδιο κτίριο, από το οποίο προήλθε η πλίνθος με την ανάγλυφη ασπίδα. Μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου ο λέων είναι προσφιλές γλυπτό στη μνημειακή τέχνη. Μαυσωλεία στην Ιωνία και μνημεία μαχών στην Ελλάδα κοσμήθηκαν με λέοντες[81]. Ας σημειωθεί ότι και στη Θεσσαλία χρησιμοποιήθηκαν μαρμάρινοι λέοντες ως ταφικά σήματα[82].

Περίβολος Ι. Στο νοτιοανατολικό τεταρτημόριο του περιβόλου διακρίνονται ίχνη ενός όμοιου δακτυλίου εφαπτόμενου στην εξωτερική πλευρά του, αλλά σε ελαφρώς υψηλότερο επίπεδο. Η ανασκαφή στο εσωτερικό του περιβόλου έδειξε ότι πρόκειται για λάκκο, βάθ. 2,20 μ., διανοιγμένο σε χωμάτινη επίχωση, η οποία επικάθεται στο φυσικό βράχο. Αδρό κονίαμα, λευκωπό ή κατά τόπους ερυθρωπό, πάχ. 0,02-0,07 μ., κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος των τοιχωμάτων. Η επίχωση στο εσωτερικό περιείχε ασβεστολιθικές και πώρινες πέτρες. Η επεξεργασία πολλών από αυτές και η παρουσία λακωνικών κεραμίδων στέγης μαρτυρεί ότι προέρχονται από διαλυμένα οικοδομήματα. Ένα ακρωτηριασμένο μαρμάρινο αγαλματίδιο όρθιου παιδιού με ιμάτιο επάνω από τον αριστερό ώμο και πτηνό στο αριστερό χέρι (Α 1357), σύνηθες ανάθημα σε ιερά ή λατρευτικό αγαλμάτιο σε Ασκληπιεία ελληνιστικών χρόνων[83] είναι αποκαλυπτικό του χαρακτήρα κάποιων από αυτά. Έντονα ίχνη καύσης παρουσιάζει το χώμα στον κεντρικό χώρο μέχρι τον πυθμένα αλλά και η κεραμική, η οποία συνελέγη. Με εξαίρεση το επιφανειακό στρώμα, το οποίο περιείχε όστρακα από αμφορείς και πίθο και μερικά με κτενωτή διακόσμηση και εκείνο στον πυθμένα του λάκκου, στο οποίο αναγνωρίζονται όστρακα του β΄ μισού του 4ου-α΄ τετάρτου του 3ου αι. π.Χ., η πλειονότητα των κεραμικών αγγείων (πινάκια, κανθαροειδή, λύχνοι, μυροδοχεία), από τα οποία προέρχονται τα συλλεγέντα θραύσματα, χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ. Σιδερένια καρφιά, σιδερένια και χάλκινα ελάσματα, καθώς και αγνύθες είναι τα λοιπά ευρήματα.

Περίβολος ΙΙ. Ένα φθαρμένο χάλκινο νόμισμα του Φιλίππου Β΄[84], όστρακα του 2ου αι. π.Χ. και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και πολύ φθαρμένο ρωμαϊκό νόμισμα αλλά και λύχνο του 6ου αι. μ.Χ. περιείχαν οι επιχώσεις στο επίπεδο του δακτυλίου. Αυτός κατασκευάστηκε μόλις 0,20 μ. υπεράνω γωνίας ερειπωμένου κτιρίου, πιθανότατα οικίας (Πίν. 152 β). Terminus post quem για την κατασκευή του εν λόγω κτιρίου είναι το τέλος του 4ου-α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. σύμφωνα με τα κεραμικά ευρήματα (λεκανίδα, αρυβαλλοειδές ληκύθιο, πινάκιο, λύχνος με ευρεία οπή πλήρωσης) στο επίπεδο του θεμελίου του. Ο χώρος φιλοξένησε κάποιου είδους δραστηριότητα και κατά τη μυκηναϊκή εποχή, αφού βρέθηκαν και λίγα γραπτά όστρακα αυτής της περιόδου τόσο στο κατώτερο στρώμα – όπου αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος –, όσο και στα υπερκείμενά του με ευρήματα ελληνιστικής περιόδου. Ένα παχύ στρώμα καταστροφής με λακωνικούς στρωτήρες και καλυπτήρες και κεραμική του τέλους του 3ου - αρχών του 2ου αι. π.Χ. και ένα νόμισμα Θεσσαλών (196-1ου αι. π.Χ.)[85] κατά μήκος της εξωτερικής πλευράς του ανατολικού τοίχου του κτιρίου προέρχεται ενδεχομένως από την κατάρρευση της ανωδομής του. Επάνω σε αυτό το στρώμα πεσμένων κεράμων και εμπρός από τον τοίχο διαμορφώθηκε με επάλληλα θραύσματα κεραμίδων πεταλόσχημη κατασκευή (εστία;), συνολ. διαστ. 1,40×1,15 και ύψ. 0,26 μ., η οποία προφυλασσόταν (από τους βόρειους ανέμους;) με έναν τοίχο από υλικό σε β΄ χρήση (πώρινα και ασβεστολιθικά θραύσματα και αποτμήματα κεράμων).

Ένας άλλος παρόμοιας δομής τοίχος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., ο οποίος εφάπτεται της γωνίας του κτιρίου του περιβόλου ΙΙ, ίσως συνδέεται με αυτή τη φάση της μετασκευής.

Υπολείμματα μιας άλλης εστίας (;) και οικοδομικά σπαράγματα με στρώμα καταστροφής του 2ου αι. π.Χ. διαπιστώθηκε και σε μικρή δοκιμαστική τομή 2×1,50 μ. αμέσως ανατολικά της περιφέρειας του περιβόλου.

Σιδερένια καρφιά, χάλκινα και μολύβδινα ελάσματα, λίγα οστά ζώων και όστρεα, ένα μολύβδινο πυραμιδοειδές βάρος και σκωρίες βρέθηκαν στις επιχώσεις των στρωμάτων καταστροφής και υπεράνω αυτών. Δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί εάν οι σκωρίες συνιστούν ένδειξη πυρομεταλλουργικής κατεργασίας για εξαγωγή μετάλλου στον τόπο αυτό. Για την εργασία αυτή πάντως απαιτείται άφθονο πηγαίο νερό και καύσιμη ύλη[86]. Ούτε έχουν προκύψει επί του παρόντος σαφή αρχαιολογικά ευρήματα για δεύ-

81. O. Broneer, *The Lion Monument at Amphipolis*, Cambridge/Massachusetts 1941, σ. 49-54.

82. H. Biesantzt, *Die thessalischen Grabreliefs*, Mainz am Rhein 1965, σ. 119, πίν. 45, αριθ. L 41.

83. *AAA* XV (1982), σ. 246-247.

84. Βλ. για τον τύπο *SNG*, Coll. Evélpidis αριθ. 1385.

85. Ό.π., αριθ. 1647.

86. Παπασταματάκη - Δημητρίου, ό.π. (υποσημ. 76), σ. 568.

τερο στάδιο κατεργασίας με σκοπό τον καθαρισμό του μετάλλου. Ίσως το κράμα αποθηκευόταν στην ακρόπολη προς εμπορία[87]. Η λακκοειδής διαμόρφωση του περιβόλου Ι και η μόνωση των τοιχωμάτων του με κονίαμα υποβάλλει την ιδέα ενός αποθηκευτικού χώρου. Εάν εκεί φυλάχθηκαν μεταλλούχες σκωρίες και όχι π.χ. δημητριακά, όπως στην Όλυνθο[88], χρήζει περαιτέρω ανασκαφικής διερεύνησης, η οποία γενικώς θα διευκολύνει την καλύτερη κατανόηση των εκεί αρχαίων εγκαταστάσεων. Η λειτουργία πάντως των περιβόλων τοποθετείται μετά την καταστροφή του οικισμού κατά τον ύστερο 2ο αι. π.Χ.

Β. Τυμβωρυχική δραστηριότητα στο βόρειο κράσπεδο αγροτικής οδού στις υπώρειες του λόφου με τον οικισμό υπήρξε η αφορμή για περιορισμένη σωστική ανασκαφή ενός συλημένου τυμβόχωστου, διπλού κιβωτιόσχημου τάφου ελληνιστικών χρόνων[89] (Πίν. 152γ).

Η λαθρανασκαφή είχε διενεργηθεί με τη βοήθεια μηχανικού εκσκαφέα. Τα ίχνη του είναι εμφανή στα τοιχώματα του αρχαίου ορύγματος στο φυσικό βράχο, μέσα στο οποίο είχε διαμορφωθεί ο τάφος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη διατάραξη των επιχώσεων, την καταστροφή των καλυμμάτων των τάφων, την αναμόχλευση και διάλυση των ταφών και των κτερισμάτων τους και τελικά τη σύλησή τους. Συνανήκοντα στο ίδιο αγγείο όστρακα συνελέγησαν σε διάφορα βάθη.

Η σωστική ανασκαφή διερεύνησε τη διασαλευμένη αρχαία επίχωση με θραύσματα πωρολιθικών πλακών, κεραμίδων στέγης, οστών, αγγείων, ειδωλίων και κάποιων μεταλλικών αντικειμένων, με την οποία κάλυψαν εκ νέου τον τάφο οι αρχαιοκάπηλοι. Παρά την καταστροφή, οι προκύψασες αρχαιολογικές πληροφορίες από την ταφική κατασκευή και τα λείψανα των κτερισμάτων είναι πολύτιμες, επειδή για πρώτη φορά εντοπίστηκε ταφικό μνημείο του είδους αυτού στο συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο.

Πρόκειται για δίδυμο κιβωτιόσχημο τάφο, συνολ. διαστ. 2,25×2,30 και σωζ. βάθ. 1 μ., από πωρολιθικές πλάκες, πάχ. 0,42-0,50 μ. Μια ένδειξη για κάλυψή του με παρόμοιες πλάκες συνιστούν τα θραύσματα πωρολιθικών πλακών στην επίχωση πάνω από αυτές[90]. Καθεμιά από τις δύο όμοιες θήκες εκατέρωθεν του κοινού κεντρικού τοιχώματος έχει εσωτερικές διαστάσεις 1,90×0,48 (βόρεια: Α) και 1,85×0,45 μ. (νότια: Β).

Παρόμοιος διπλός κιβωτιόσχημος τάφος ελληνιστικών χρόνων έχει ανασκαφεί και στον Αχινό (αρχαίο Εχίνο)[91], επίσης πόλη της Αχαΐας Φθιώτιδος, αλλά και στο Άργος[92]. Ο τάφος όμως του Ναρθακίου καλυπτόταν από τύμβο, τα χώματα του οποίου συγκρατούσε κυκλικός περίβολος, εκτιμώμενης εσωτ. διαμ. 4,70 μ., από αργούς λίθους, 0,90-1,40 μ. πάνω από το χείλος των τάφων. Η διαφορά επιπέδου των λίθων της κυκλικής κρηπίδας συνιστά ένδειξη δύο αλλεπάλληλων τύμβων, οι οποίοι επικάλυψαν το ταφικό μνημείο μετά τις δύο τουλάχιστον διαδοχικές ταφές. Δίδυμος κιβωτιόσχημος τάφος (τέλους του γ΄ τετάρτου-αρχών τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ.) στην Αγροσυκιά Γιαννιτσών (Πελλαία χώρα) καλυπτόταν επίσης από τύμβο[93]. Κατά πάσαν πιθανότητα το ταφικό μνημείο στο Ναρθάκιο λειτούργησε ως οικογενειακό.

Τμήματα χρυσών φύλλων μυρτιάς και βελανιδιάς, χρυσού, σιδερένιων στλεγγίδων και ελασμάτων, λίγα καρφιά, δακτύλιο με κλειδί, θραύσματα ειδωλίων και πήλινων δίσκων με ανάγλυφους κάλυκες ανθέων είχαν διασκορπιστεί σε διάφορα επίπεδα της επίχωσης. Διακρίνονται δύο είδη καλύκων[94]: α) με έντονα ανάγλυφα, εναλλάξ μεγαλύτερα και μικρότερα πέταλα κρίνου και β) με δύο επάλληλες σειρές πετάλων σε χαμηλό ανάγλυφο. Κάποια από αυτά φαίνεται ότι φιλοξένησαν στο κέντρο τους μορφές, μάλλον Έρωτα. Παρόμοια πλακίδια με οπές ανάρτησης κτέρισαν και ταφές στον Αχινό[95].

Οι διαπιστωθέντες τύποι αγγείων έχουν επίσης παράλληλα από τον Αχινό. Τα περισσότερα όστρακα ανήκουν σε φαιά ατρακτόσχημα μυροδοχεία[96], βαθιά πινάκια με διαμορφωμένο[97] ή υποτυπώδη ομφαλό, καλυκωτά άωτα σκυφίδια, μελαμβαφή και ερυθροβαφή κύπελλα και δύο ερυθροβαφείς λαγύνους του β΄ μισού του 2ου αι. π.Χ.[98]. Μεμονωμένα ήταν τα όστρακα από λεκάνη, μελαμβαφή λύχνο με υπερυψωμένο κεντρικό στέλεχος και διπλούς μυκτήρες (τύπος 27D Howland: τέλη 3ου-150 π.Χ.), ερυ-

87. Ό.π., σ. 583, όπου διατυπώνονται ανάλογες σκέψεις για την περίπτωση του αρχαιολογικού χώρου στην Πελασγία (αρχ. Λάρισα Κρεμαστή).

88. Για τους σιρούς της Ολύνθου, βλ. *Olynthus* XII, 1946, σ. 297 κ.ε., πίν. 242-243.

89. Οι θολίτες, οι οποίοι βρίσκονταν στην άμεση γειτονία του τάφου (βλ. *BCH* 123 (1999), σ. 729) πρέπει να συνδεθούν με άλλο μνημείο.

90. Ένα τέτοιο είδος κάλυψης – πάντως το πιθανότερο – καθιστά προβληματική την ερμηνεία της λειτουργίας των λακωνικών κεραμίδων στέγης.

91. Α. Χαραμή, Αχινός 1991 (οικόπεδο Γ. Σπυροπούλου), *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 30 (1996), σ. 294-295, 299, εικ. 6.

92. *BCH* 94 (1970), σ. 481, 483, εικ. 118-119.

93. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 339-343.

94. *BCH* 92 (1968), σ. 56-71.

95. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 197 (Τάφος VIII).

96. Παπακωνσταντίνου, ό.π. (υποσημ. 15), σ. 57, πίν. 45β (μέσα 2ου αι. π.Χ.).

97. Ό.π., πίν. 45γ.

98. Ό.π., πίν. 44β-γ (τέλη 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ.). Χαραμή, ό.π. (υποσημ. 91), σ. 297, εικ. 5, 298 (από τάφο 2ου-1ου αι. π.Χ.). *BCH* 94 (1970), σ. 465, εικ. 75, 466, αριθ. 59.2 (τέλη 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ.).

θροβαφή ανάγλυφο σκύφο και ασκοειδές, μελαμβαφές κύπελλο με διακόσμηση «Δυτικής Κλιτύος» (κισσόφυλλο). Άλλα όστρακα προέρχονται από τραχιές λοπάδες και άβαφους αμφορείς. Ορθογώνιο σφράγισμα *ΕΠΙ ΠΕΙΣΙ/ ΣΤΡΑΤΟΥ / ΣΜΙΝΘΙΟΥ* στη ράχη της λαβής ροδιακού αμφορέα[99] των μέσων του 2ου αι. π.Χ. προσφέρει μια ακόμη χρονολογική ένδειξη για τη διενέργεια μιας τουλάχιστον από τις ταφές.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΜΠΟΥΓΙΑ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Και κατά το 1998 υπήρξαν μερικοί έντιμοι πολίτες οι οποίοι παρέδωσαν αρχαία που βρήκαν τυχαία κατά τη διάρκεια των γεωργικών τους ασχολιών. Οι παραδίδοντες όμως αρχαία σταδιακά μειώνονται λόγω απογοήτευσης από την καθυστέρηση καταβολής των ευρέτρων εκ μέρους του ΥΠΠΟ. Για όλες τις παραδόσεις κινήθηκε η νόμιμη διαδικασία για τη χορήγηση της προβλεπόμενης από το νόμο αμοιβής.

Ο Κ. Αυγίκος παρέδωσε αρχαίο κωλουροκωνικό τριπτήρα (μυλόλιθο) που εντόπισε στη θέση Αλποχώρι της κτηματικής περιφέρειας του Δήμου Υπάτης. Ο ίδιος περισυνέλεξε στη γέφυρα Ξεριά Υπάτης: α) Μαρμάρινη πλίνθο ανδριάντα, που σώζει τους άκρους πόδες ανθρώπινης μορφής, την απόληξη ενδύματος και στηρίγματος παρά τον αριστερό πόδα, β) τμήμα παλαιοχριστιανικού(;) μαρμάρινου θωρακίου με ανάγλυφο στεφάνι και στο κέντρο σταυρό.

Ο Δ. Τσιρόγιαννος βρήκε στην περιοχή Τιθορέας και παρέδωσε δύο ελλιπείς μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες, από τις οποίες η μία διατηρεί την ανθεμωτή επίστεψή της (σωζ. ύψ. 0,52, πλ. 0,385, πάχ. 0,135 μ.), η δε άλλη σώζει τμήμα της επίστεψης και του κυρίως κορμού διακοσμημένου με σχηματοποιημένους ρόδακες και την επιγραφή: *ΚΛΕΟΚΡΙΤΑ* (σωζ. ύψ. 0,74, πλ. 0,43, πάχ. 0,13 μ.). Οι στήλες ανήκουν σε τύπο γνωστό του 2ου αι. π.Χ., συχνό στην περιοχή της βορειοανατολικής Φωκίδας[100] και ασφαλώς προέρχονται από κάποιο νεκροταφείο της περιοχής.

Ο Π. Καλούσης εντόπισε και υπέδειξε στην Υπηρεσία μας τμήμα άγνωστης μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης, που βρισκόταν στο προαύλιο του εξωκκλησιού των Αγίων Θεοδώρων της κτηματικής περιφέρειας Μελιταίας. Η στήλη διατηρεί την ανθεμωτή επίστεψή της και ανήκει σε γνωστό τύπο της Θεσσαλίας των ελληνιστικών χρόνων[101].

Όλα τα παραδοθέντα αρχαία καταγράφηκαν και φυλάσσονται στις αρχαιολογικές συλλογές της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

99. Για τον τύπο του αμφορέα και του σφραγίσματος, βλ. I. Nicolaou - J.Y. Empereur, Amphores rhodiennes du Musée de Nicosie, *BCH* Suppl. XIII, 1986, σ. 526-528, αριθ. 11-13. I.K. Whitbread, *Greek Transport Amphorae: A Petrological and Archaeological Study*, Athens 1995, σ. 53.

100. H. Möbius, *Die Ornamente der griechischen Grabstelen*, 1968, σ. 54 κ.ε.

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΛΕΣ

Η ερευνητική ομάδα του Πανεπιστημίου Cornell εργάστηκε στις Αλές για έξι εβδομάδες, από 1 Ιουνίου έως 17 Ιουλίου 1998. Στην ομάδα συμμετείχαν οι J.E. Coleman (Διευθυντής), C. Iezzi (ανθρωποβιολόγος), Λ. Καραλή-Γιαννακοπούλου και Ι. Κάβουρα (μελετήτριες των οστράκων), J. Mitchell (συντηρήτρια), J.R. Opulencia (αρχιτέκτων), B. Petruska (υπεύθυνος ηλεκτρονικών υπολογιστών), L. Sparling (μελετητής της περιοχής Α και επιβλέπων των χώρων εργασίας), καθώς και οι αρχαιολόγοι A. Cohen, L.J. Cummings, M. Fillios, P. Kickland, M. Moss, P. Smith, R. Smith, C.C. Yen και K. Zunker.

Το καλοκαίρι του 1998 πραγματοποιήθηκαν συμπληρωματικές εργασίες της ανασκαφής του 1996 σε νεολιθικά επίπεδα και της περιόδου μελέτης του 1997. Συνεχίστηκε η μελέτη των στρωματογραφικών και αρχιτεκτονικών δεδομένων της περιοχής F, καθώς και της κεραμικής και των οστράκων από τα νεολιθικά επίπεδα. Στο πλαίσιο του καθαρισμού και της συντήρησης στην περιοχή F κατασκευάστηκε λίθινος αναλημματικός τοίχος και τοποθετήθηκε συρματόπλεγμα, για να στερεωθούν ορισμένοι τοίχοι και παρειές τομών. Επιπροσθέτως, συνεχίστηκε η κάλυψη των τομών στην περιοχή Α με χώμα, σύμφωνα με το πρόγραμμα που είχε κατατεθεί προηγουμένως στην Αρχαιολογική Υπηρεσία.

JOHN COLEMAN

101. C. Wolters, Recherches sur les stèles funéraires de Thessalie, *La Thessalie, Actes de Table Ronde*, III, Lyon 1979, σ. 85 κ.ε.

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1998 στην Ι΄ ΕΠΚΑ υπηρέτησαν πλην της υπογράφουσας, η οποία άσκησε καθήκοντα προϊσταμένου, οι αρχαιολόγοι Ρ. Κολώνια και Φ. Ντάσιος.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Δελφών

Το έργο της επέκτασης του Μουσείου Δελφών, που άρχισε το 1997, είναι ένα έργο σημαντικό όχι μόνο για τη λειτουργία του ίδιου του μουσείου, αλλά και για τη λειτουργία της Εφορείας, η οποία στεγάζεται στο ίδιο κτίριο. Το 1998 παραδόθηκαν τα νέα Γραφεία της Εφορείας στο ισόγειο της νότιας πτέρυγας της επέκτασης. Το σημαντικότερο όμως απόκτημα για την Εφορεία υπήρξαν τα νέα εργαστήρια συντήρησης των αρχαίων, στην ίδια επίσης πτέρυγα. Η κατασκευή τους, η οποία δεν προβλεπόταν από τη μελέτη του έργου, κατέστη δυνατή ύστερα από την τροποποίηση που έγινε στη μελέτη κλιματισμού του μουσείου και τη μεταφορά των μηχανημάτων του από τον ισόγειο χώρο της επέκτασης (όπου τελικά έγιναν τα νέα εργαστήρια) σε άλλο χώρο πίσω από το μουσείο.

Μετά την ολοκλήρωση του έργου της επέκτασης του μουσείου στις αρχές του επόμενου χρόνου, προβλέπεται να αρχίσει από το 2000 το έργο της επισκευής του παλαιού κτιρίου του, που θα ενταχθεί στο Γ΄ ΚΠΣ και θα περιλαμβάνει και τις εργασίες επανέκθεσης του μουσείου. Για τη σύνταξη της προμελέτης αυτού του έργου, που εγκρίθηκε ήδη από το ΚΑΣ, η Εφορεία έθεσε υπόψη των μελετητών τα αποτελέσματα της προεργασίας της για το νέο επανεκθετικό πρόγραμμα του μουσείου. Την τελική πρόταση θα επεξεργαστεί διεπιστημονική ομάδα εργασίας, η οποία πρόκειται να συγκροτηθεί για το σκοπό αυτό.

Μουσείο Άμφισσας

Το 1998 ολοκληρώθηκε η καταγραφή και η μεταφορά από τις αποθήκες του Μουσείου Δελφών στο υπό οργάνωση Μουσείο της Άμφισσας, όλων των αρχαίων, που προέρχονται από τις ανασκαφές τόσο στην ίδια την πόλη, όσο και στην ευρύτερη περιοχή της. Το 1998 ολοκληρώθηκε επίσης και εγκρίθηκε το εκθεσιακό πρόγραμμα του μουσείου, που στεγάζεται σε διώροφο νεοκλασικό κτίριο των αρχών του 20ού αι. Η έκθεση θα έχει εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Στον όροφο θα εκτεθούν κατά θεματικές ενότητες τα ευρήματα από την πόλη της Άμφισσας, ενώ στο ισόγειο θα φιλοξενηθούν ευρήματα από γνωστές ανασκαφές στην περιφέρεια του Νομού Φωκίδας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κίρρα

Οδός Αγίου Νικολάου (οικόπεδο Κοινοτικού Νηπιαγωγείου)

Το οικόπεδο, στο οποίο η Κοινότητα Κίρρας πρόκειται να ανεγείρει νηπιαγωγείο, βρίσκεται στο νότιο τμήμα του σύγχρονου οικισμού της Κίρρας, όπου έχουν εντοπιστεί σε παλαιότερες και νεότερες ανασκαφές λείψανα του οικισμού των κλασικών έως και των παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Στην πρώτη φάση της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου και σε μικρό βάθος κάτω από την επιφάνεια του εδάφους τμήματα τοίχων, που φαίνεται να ανήκουν σε κτίριο σημαντικών διαστάσεων. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου και σε μεγαλύτερο βάθος εντοπίστηκαν σπαράγματα τοίχων, πιθανότατα ελληνιστικών χρόνων. Με την ολοκλήρωση της ανασκαφής τον επόμενο χρόνο αναμένεται να αποσαφηνιστεί ο χαρακτήρας και η χρονολόγηση των ήδη εντοπισθέντων αρχιτεκτονικών λειψάνων.

Μυκηναϊκός κεραμικός κλίβανος

Κατά τη διάρκεια σύντομης έρευνας η ανασκαφή περιορίστηκε στην αφαίρεση του επιφανειακού στρώματος, μέσου πάχ. 0,20 μ., στο χώρο δύο ανασκαφικών τετραγώνων αμέσως στα δυτικά του κλιβάνου. Εντοπίσθηκε στρώμα σημαντικού πάχους από συσσωρευμένα θραύσματα οπτοπλίνθων, που προέρχονται πιθανότατα από τις αλλεπάλληλες, μετά από κάθε όπτηση, διαλύσεις του θόλου του κλιβάνου.

Για τον κεραμικό κλίβανο η Εφορεία έχει ζητήσει την τοποθέτηση ειδικού προστατευτικού κελύφους, προκειμένου να εξασφαλιστούν στο σημαντικό από κάθε άποψη αυτό μνημείο σταθερές συνθήκες περιβάλλοντος, δεδομένου ότι το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένο (ωμές πλίθρες) παρουσιάζει ανυπέρβλητες δυσκολίες στη συντήρησή του.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

Οδός Δ. Πλατή 16 (οικόπεδο Ε. Μαργώνη)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκε συμπαγές στρώμα από αργούς λίθους, πλ. 4,30-4,70 μ., που τέμνει το οικόπεδο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Το στρώμα αυτό συνεχίζεται με την ίδια κατεύθυνση και στο όμορο νοτιότερο οικόπεδο Αργυρόπουλου, όπου είχε εντοπιστεί παλαιότερα[1], χαρακτηρισμένο ως «λιθόστρωτο» από την ανασκαφέα. Πέραν της αργολιθοδομής, εντύπωση προκαλεί και η ανάκατη διάταξη των λίθων εκτός από τις παρειές του στρώματος, όπου διατάσσονται ομαλότερα. Σε βάθος 1,20-1,40 μ. βρέθηκε θαλασσινό νερό. Μεταξύ των λίθων συνελέγησαν μελαμβαφή όστρακα.

Η χρησιμότητα παρόμοιας λιθορριπής στην Κίρρα προβληματίζει: η κατά τα φαινόμενα εκτεταμένη πορεία της που θα πρέπει να προσεγγίζει βορειότερα τις δυτικές παρυφές του οχυρωμένου λόφου Κούμπλα, ενώ νοτιότερα διέρχεται κάθετα το οδόστρωμα της οδού Αγίου Νικολάου και απαντάται στην οικοδομή Σ. Παπαγιαννόπουλου-Ρόγγου[2] υποδηλώνει πιθανώς την ύπαρξη πρώιμου οχυρωματικού περίβολου, άμεσα συνδεδεμένου με την οχύρωση της κορυφής της Κούμπλας και ο οποίος θα έκλεινε από Δ. τον οικισμό της Κίρρας των κλασικών χρόνων και ιδιαίτερα το λιμάνι με τις λιμενικές εγκαταστάσεις. Όταν αργότερα στα υστεροκλασικά ή και πρώιμα ελληνιστικά χρόνια χτίστηκε ο εκτεταμένος νέος περίβολος της Κίρρας, ο παλαιός περίβολος έπεσε σε αχρηστία και το υλικό του χρησιμοποιήθηκε για άλλες ανάγκες.

ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ

Γαλαξίδι

Οικόπεδο Π. Αποστολίδου, Α. και Π. Πάνου

Το οικόπεδο βρίσκεται στη βόρεια κλιτύ της βραχώδους γλωσσοειδούς χερσονήσου του Γαλαξιδιού, η οποία προβάλλεται μεταξύ των δύο φυσικών λιμανιών του οικισμού και περιβάλλεται από οχυρωματικό περίβολο του 4ου αι. π.Χ.

Η αποκάλυψη λειψάνων της αρχαίας οχύρωσης στο συγκεκριμένο οικόπεδο (που βρίσκεται σε μικρή απόσταση νότια του λιμανιού του Χηρόλακκα), ήταν αναμενόμενη, δεδομένου ότι το τμήμα του βόρειου βραχίονα της οχύρωσης διατηρείται ορατό στο υπόγειο της όμορης προς Α. του οικοπέδου υπάρχουσας παλαιάς οικίας.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, που έχει έντονη κλίση από Ν. και Β. αποκαλύφθηκαν πράγματι δύο τμήματα της οχύρωσης, που σχηματίζουν μεταξύ τους αμβλεία γωνία και που τα ονομάσαμε τμήμα Α και τμήμα Β (Σχέδ. 1· Πίν. 153 γ). Το τμήμα Α έχει κατεύθυνση από Α. προς Δ. και διατηρεί καθ' ύψος μία σειρά ογκολίθων. Ανήκει στο βόρειο βραχίονα της οχύρωσης, ο οποίος κατά μήκος της βόρειας ακτής της χερσονήσου δέσποζε του λιμανιού του Χηρόλακκα. Η πορεία του, όπως φαίνεται και από την κατεύθυνση του τμήματος Α, ακολουθεί βαθμιαία κατηφορική κλίση προς το μυχό του λιμανιού. Με το τμήμα Β, που έχει κατεύθυνση από ΝΑ. προς ΒΔ. και διατηρείται σε ύψος δύο δόμων (Σχέδ. 1, Τομή Β-Β), η οχύρωση αλλάζει πορεία και κατευθύνεται πλέον σχεδόν κάθετα προς την ακτή και τη θάλασσα. Η πορεία αυτή της οχύρωσης, άγνωστη μέχρι σήμερα στην έρευνα, σχετίζεται αναμφίβολα με το παρακείμενο φυσικό λιμάνι του Χηρόλακκα. Με αυτό πρέπει να συνδεθεί και ένα άλλο, άγνωστο επίσης μέχρι σήμερα, τμήμα της οχύρωσης, το οποίο εντοπίστηκε στη νότια πλευρά του λιμανιού του Χηρόλακκα με την ευκαιρία της έρευνας του οικοπέδου Πάνου-Αποστολίδου. Η σχέση μεταξύ των αποκαλυφθέντων τμημάτων της οχύρωσης, καθώς και ενός άλλου ήδη γνωστού τμήματος της οχύρωσης που βρίσκεται επίσης στην περιοχή του λιμανιού[3] θα πρέπει να αναζητηθεί κάτω από το οδόστρωμα των παρακείμενων δρόμων και πεζοδρόμων.

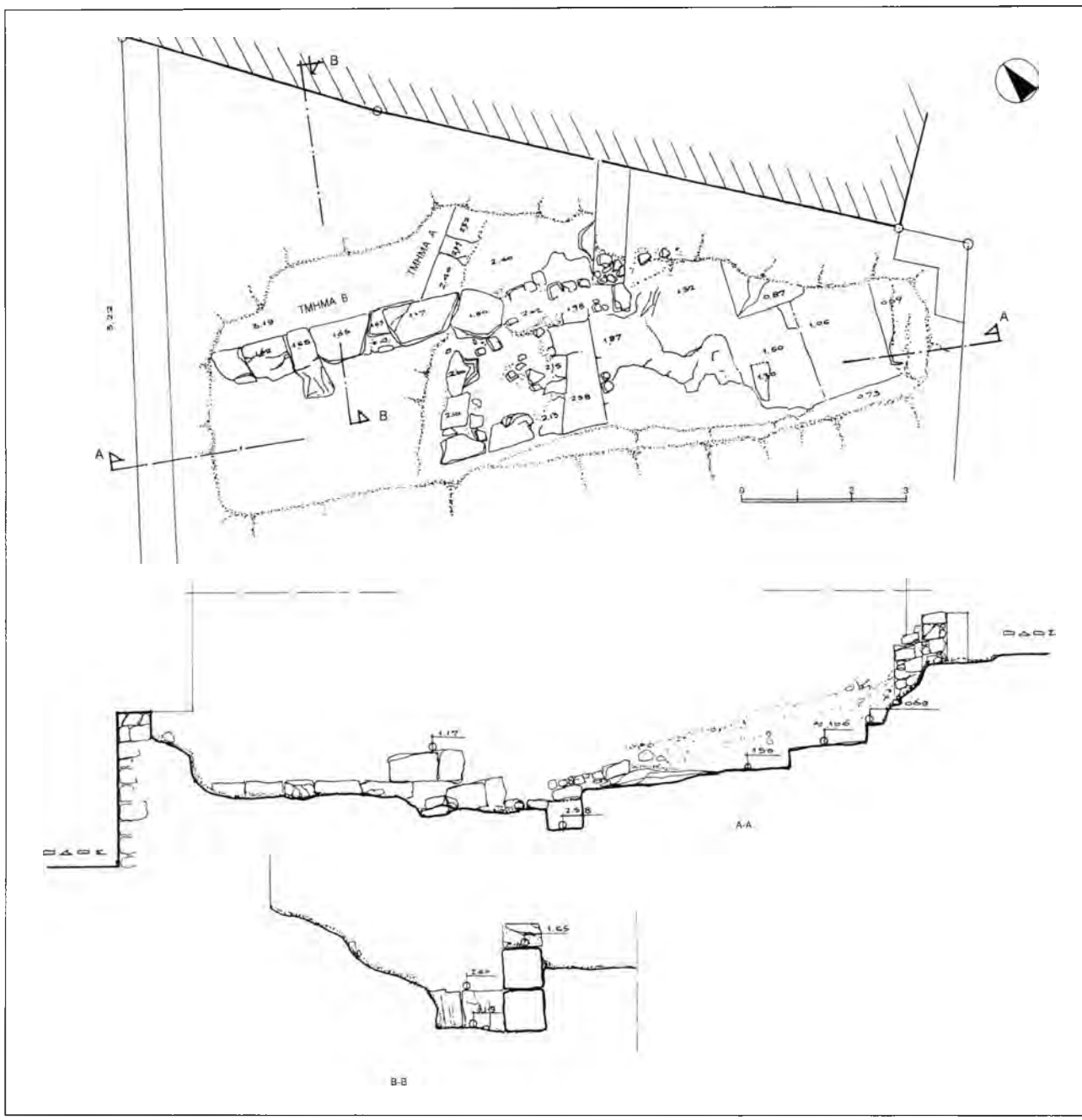
Ανάμεσα στις δύο παρειές της οχύρωσης, που έχει πλάτος 3 μ., υπάρχει γέμισμα από χώμα και λατύπη, που διακόπτουν κατά διαστήματα οι εγκάρσια τοποθετημένες μπατικές λιθόπλινθοι.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, που παρουσιάζει υψομετρική διαφορά 2,50 μ. από το βόρειο, αποκαλύφθηκε κλίμακα λαξευμένη στο βραχώδες πέτρωμα (Σχέδ. 1, Τομή Α-Α), η οποία οδηγούσε στο χώρο της συμβολής των δύο σκελών της οχύρωσης, που περιγράφεται παραπάνω.

Οι επιχώσεις σε όλη την έκταση του οικοπέδου ήταν διαταραγμένες, προφανώς από την κατασκευή της παλαιάς οικίας, που υπήρχε στο οικόπεδο και που κατεδαφίστηκε πριν από πολλά χρόνια, κατά δήλωση των ιδιοκτητών. Όπως είναι γνωστό από άλλες ανασκαφικές έρευνες[4], η οχύρωση του Γαλαξιδιού χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

1. *ΑΔ* 24 (1969): Χρονικά, σ. 213.
2. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 208.
3. *ΑΔ* 50 (1955): Χρονικά, σ. 358-359, Πίν. 124 στ.
4. *ΑΔ* 33 (1978): Χρονικά, σ. 146-147, Πίν. 49.

Σχέδ. 1. Γαλαξίδι. Οικόπεδο Π. Αποστολίδου, Α. και Π. Πάνου. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α και Β-Β.

Άμφισσα

Οδός Κοντογιώργη 13 (οικόπεδο Ν. Μερινόπουλου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση νέας οικοδομής στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι του 4ου αι. π.Χ. σε βάθος 0,40 μ. από τη στάθμη του δρόμου. Ηταν κατασκευασμένοι από μονοκόμματες ασβεστολιθικές πλάκες, στα χείλη των οποίων στηρίζονταν τρεις καλυπτήριες πλάκες.

Τάφος Ι (εσωτ. διαστ.: μήκ. 1,45, πλ. 0,75, βάθ. 0,85 μ.). Ο νεκρός είχε ταφεί με το κεφάλι στη βόρεια στενή πλευρά του τάφου και ήταν κτερισμένος με αγγεία (άβαφη οινοχόη, δύο μελαμβαφή λυχνάρια, ένα μελαμβαφές άωτο

κύπελλο) (Πίν. 153 α) και έναν ασημένιο οβολό των Οπουντίων Λοκρών (εμπρ.: αμφορέας και επιγραφή *ΟΠ ΟΝ*, οπισθ.: ασπέρι, 369-338 π.Χ., βλ. *SNG* Cop., αριθ. 55-57).

Τάφος ΙΙ (εσωτ. διαστ.: μήκ. 1,35, πλ. 0,75, βάθ. 0,85 μ.). Η νεκρή είχε ταφεί συνεσταλμένη με προσανατολισμό ίδιο με της προηγούμενης ταφής. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν μία τριφυλλόστομη οινοχόη, ένα ατρακτόσχημο μυροδοχείο, ένα μελαμβαφές λυχνάρι, ένα μελαμβαφές πινάκιο, γυναικείο ειδώλιο με χιτώνα και ιμάτιο (Πίν. 153 β), τμήμα σιδερένιου δαχτυλιδιού, μολύβδινο έλασμα που στερεωνόταν με χάλκινα καρφιά σε κάποιο σκεύος, θραύσματα χάλκινου περιδεραίου (;), που διατηρούν ίχνη χρυσού και ασημένιο τριώβολο (ημίδραχμο) της Σικυώνας του 4ου αι. π.Χ. (εμπρ.: χίμαιρα προς τα αριστερά και επιγραφή *ΣΙ*, οπισθ.: περισπέρι προς τα αριστερά, βλ. *SNG* Cop., αριθ. 57).

Παραλία Τολοφώνας

Αγρός Ι. Παπαϊωάννου

Στο λόφο της Πίθας, όπου εκτείνεται οχυρωμένος οικισμός που ταυτίζεται με την πόλη της δυτικής Λοκρίδας Οιάνθεια, πραγματοποιήθηκε ανασκαφή του αγροκτήματος Παπαϊωάννου, κατά την οποία ήλθαν στο φως οικοδομικές φάσεις εκτεταμένου κτιριακού συγκροτήματος με αποθηκευτικούς και εργαστηριακούς χώρους ελληνιστικών χρόνων (Πίν. 154 α).

ΡΟΖΙΝΑ ΚΟΛΩΝΙΑ

Αντίκυρα

Οδός Αμαλίας και Ομήρου (οικόπεδο Γ. Σταύρου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την παραλιακή οδό (Πίν. 154 β). Ανασκάφηκε σε δύο φάσεις: Στην πρώτη ανασκάφηκε το ανατολικό άκρο του οικοπέδου, όπου και εντοπίστηκε για πρώτη φορά στον οικισμό της Αντίκυρας τμήμα τείχους που «έκλεινε» την αρχαία πόλη και από την πλευρά της παραλίας. Συγκεκριμένα ήλθε στο φως τμήμα τείχισης, μήκ. 10,50 και σωζ. πλ. 2,80 μ., αποτελούμενο από ασβεστολιθικές κοκκινωπές μαλακές πέτρες, ισοδομικής ορθογώνιας τοιχοδομίας και με κρηπίδωμα (πατούρα) 0,10 μ. Σώζεται σε μέγιστο ύψος πέντε δόμων, συμπεριλαμβανομένης και της πατούρας 1,60-1,80 μ. Στο επίπεδο της πατούρας, όπου αναβλύζει θαλασσινό νερό, συνελέγησαν όστρακα υστεροκλασικών και κυρίως ελληνιστικών χρόνων. Κάθετα στο τείχος και σε ψηλότερο επίπεδο σώζονται τοιχάρια από αργές πέτρες, χώμα και κεραμίδες, γεγονός που δείχνει την εγκατάλειψη του τείχους ήδη από τα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια και τη χρησιμοποίησή του για οικιστικές ή άλλου είδους χρήσεις.

Σε δεύτερη φάση ανασκάφηκε το δυτικό τμήμα του παραπάνω οικοπέδου και διαπιστώθηκε η ύπαρξη τριών περιόδων, που έχουν επιβεβαιωθεί και από την ανασκαφή άλλων κοντινών οικοπέδων στην Αντίκυρα (οικόπεδο Ν. Ραμαντάνη)[5].

α) Η πλέον πρόσφατη είναι η παλαιοχριστιανική φάση που αντιπροσωπεύεται από την ύπαρξη ισχυρών τοίχων που ανήκουν σε ευρύτερα οικοδομήματα, τα οποία ανήκουν μάλλον σε λιμενικές εγκαταστάσεις λόγω γειτνίασης με το λιμάνι της πόλης. β) Ακολουθεί μια φάση με λείψανα τοίχων που ανάγονται στα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια. γ) Τελευταία έπεται η φάση των ελληνιστικών χρόνων, στην οποία ανήκουν σπαράγματα τοίχων καλυμμένα από στρώμα καταστροφής εντοπισμένο σε όλη την έκταση του οικοπέδου στα βαθύτερα στρώματα.

Το τμήμα του παραπάνω οικοπέδου με το αρχαίο τείχος παραχωρήθηκε με πράξη σύστασης δουλείας στο Δημόσιο, προκειμένου να προστατευθεί καλύτερα το μνημείο.

Θέση Παλάτια (οικοπέδο Ε. Καλύβα)

Στις χαμηλές ανατολικές υπώρειες του λόφου Σιρός Αντίκυρας και στο παραπάνω οικόπεδο σώζονταν ορατά τα σκαλιά μιας αρχαίας κλίμακας συμφυούς με τοίχο, που οι ντόπιοι απέδιδαν σε λείψανα θεάτρου. Η Εφορεία επιχείρησε πρώτα έναν εκτεταμένο καθαρισμό και στη συνέχεια μια ανασκαφική έρευνα που απέδειξε την ύπαρξη στην περιοχή του αρχαίου τείχους της πόλης. Πρόκειται για το ίδιο τείχος, τμήματα του οποίου εντοπίστηκαν και εντός του οικισμού (οικόπεδο Γ. Σταύρου, αποχετευτικό δίκτυο/οδός Περικλέους) με την ίδια τοιχοδομία (ισόδομη ορθογώνια) και αποτελούμενο σε όλο το πάχος του από το ίδιο πέτρωμα (κοκκινωπός μαλακός ασβεστόλιθος). Η κλίμακα διασώζει πέντε σκαλιά, μήκ.1,15-1,35, πλ. 0,27-0,30 και ύψ. 0,20-0,25 μ., που οδηγούν σε σκέλος τείχισης που ακολουθεί πορεία κατά μήκος του δυτικού ορίου του οικοπέδου Ε. Καλύβα. Είναι ένα ευθύγραμμο τμήμα, μήκ. 40 και πάχ. 2,85-3 μ., που σώζεται σε μέγιστο ύψος τεσσάρων δόμων (1,56 μ.). Διαθέτει και δύο ορθογώνιους πύργους με το βορειότερο και καλύτερα σωζόμενο, διαστ. 6,60×6,60 μ., να εξέχει εξ ολοκλήρου της γραμμής του σκέλους του τείχους. Στο σημείο όπου και ο παραπάνω πύργος, το σκέλος γωνιάζει και ακολουθεί μια άλλη ευθύ-

5. *ΑΔ* 34 (1979): Χρονικά, σ. 202.

γραμμη πορεία προς Β., που σώζεται σε μήκος 20 μ., αλλά σε μικρότερο πάχος (2,10 μ.). Στη συνέχεια η πορεία του τείχους δεν είναι ορατή.

ΑΠΟΧΕΤΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Συμβολή των οδών Περικλέους και 25ης Μαρτίου

Κατά τη διάνοιξη αποχετευτικού αγωγού στη διασταύρωση των παραπάνω οδών (παραλιακής) και επί του οδοστρώματος της οδού Περικλέους εντοπίστηκε η συνέχεια της πορείας του αρχαίου τείχους της Αντίκυρας που είχε εντοπιστεί και στο οικόπεδο Γ. Σταύρου στην οδό Αμαλίας. Συγκεκριμένα, ήλθε στο φως τμήμα του τείχους με κατεύθυνση από Ν./ΝΑ. προς Β./ΒΔ. και αποτελείται από ορθογωνισμένες πέτρες από μαλακό κοκκινωπό ασβεστολιθικό πέτρωμα. Σώζεται σε ύψος 1,60 (πέντε δόμων) και πλάτος 2,80-2,90 μ. Το σύστημα τοιχοδομίας του σκέλους είναι ισόδομο ορθογώνιο. Η γέμιση ανάμεσα στις δύο παρειές του τείχους είναι κατά βάση από το ίδιο υλικό με αυτό των παρειών, αλλά υπάρχουν κατά διαστήματα και αργές πέτρες.

Οδός Ομήρου

Επί της παραπάνω οδού και στο ύψος των ιδιοκτησιών αριθ. 67-69 βρέθηκαν ογκώδεις λιθόπλινθοι τραπεζιόσχημες, προερχόμενες από θεμελίωση κτίσματος. Δυστυχώς, το εκσκαφικό μηχάνημα της διάνοιξης του ορύγματος αποκόλλησε από τη θέση τους 15 από αυτές, που μεταφέρθηκαν παράπλευρα στα δυτικά, σε χώρο αδόμητο. Μερικές φέρουν στο μέτωπο ραβδώσεις. Από ό,τι μπορέσαμε να διαπιστώσουμε πρόκειται για κτίσμα ορθογώνιας κάτοψης, που οι παραπάνω λιθόπλινθοι εντοπίζονται στη βορειοδυτική γωνία του. Στα νοτιοανατολικά του κτίσματος νεότεροι τοίχοι με ίχνη από κουρασάνι και κεραμίδες «πατούσαν» πάνω του.

Οδός Περικλέους

Στο ύψος της διασταύρωσης των οδών Ομήρου και Περικλέους και επί του οδοστρώματος της οδού Περικλέους εντοπίστηκε γωνία από ισχυρή κατασκευή χτισμένη με καλοδουλεμένες λιθοπλίνθους τραπεζιόσχημης τοιχοδομίας. Σώζεται σε ύψος δύο δόμων (μέγ. ύψ. 0,90 μ.) και καλύπτει μια έκταση 8×5 μ. με εσωτερική διαίρεση από κάθετους τοίχους που δημιουργούν σταυρωτή διάταξη. Ο περιορισμένος χώρος του ανεσκαμμένου ορύγματος δεν επέτρεψε τη διερεύνηση του χαρακτήρα του κτίσματος στο οποίο ανήκε το παραπάνω κατάλοιπο, ούτε την ακριβή του έκταση. Επειδή στα βόρεια υπάρχει αδόμητος χώρος που περιλαμβάνεται στην απαλλοτριωτέα ζώνη Αντίκυρας, κρίθηκε αναγκαίο να παραμείνει το εύρημα ορατό, εν αναμονή μελλοντικής επέκτασης της ανασκαφής στα βόρεια.

ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Δελφοί

Στα πλαίσια του έργου «Διαμορφωτικές εργασίες για διευκόλυνση των επισκεπτών», που χρηματοδοτήθηκε από κοινοτικούς πόρους, κατασκευάστηκε στην κεντρική είσοδο του ιερού του Απόλλωνος καινούργιο εκδοτήριο σε αντικατάσταση του παλαιού ξύλινου. Την αρχιτεκτονική μελέτη εκπόνησε ο Γενικός Διευθυντής Αναστήλωσης Ι. Δημακόπουλος. Με την ευκαιρία αυτή ανακατασκευάστηκε η νεότερη λίθινη πλακόστρωση της πλατείας στην είσοδο του ιερού και διευρύνθηκε ο περιφραγμένος χώρος της, προκειμένου να διαχωριστεί η είσοδος από την έξοδο των επισκεπτών.

Στην αρχαία κρήνη Κερνά, που συναντά ο επισκέπτης στη διαδρομή μεταξύ του ιερού του Απόλλωνος και του αρχαίου σταδίου και η οποία είχε υποστεί σημαντικές φθορές το 1980 από την αποκόλληση και πτώση μεγάλου τμήματος του υπερκείμενου βραχώδους πρανούς, απομακρύνθηκαν οι σωροί των χωμάτων που είχαν καλύψει το χώρο, επισκευάστηκαν όλα τα νεότερα αναλήμματα που συγκρατούν τα γύρω πρανή, έγινε λεπτομερής καθαρισμός του μνημείου και τακτοποιήθηκε το διάσπαρτο αρχιτεκτονικό υλικό.

Στο ιερό του Απόλλωνα συνεχίστηκαν και φέτος: 1) η ανακατασκευή των πολυάριθμων νεότερων ξηρότοιχων, που συγκρατούν τα πρανή των αλλεπάλληλων επιπέδων του και 2) οι εργασίες παροχέτευσης των ομβρίων έξω από το χώρο των μνημείων. Το πρόβλημα των ομβρίων είναι μαζί με το φαινόμενο της διάβρωσης του ασβεστολιθικού υλικού τόσο των μνημείων του αρχαιολογικού χώρου, όσο και των βραχωδών πρανών των Φαιδριάδων, ιδιαίτερα σοβαρό και θα πρέπει να αντιμετωπιστεί στα πλαίσια μιας συστηματικής μελέτης, έργο που η Εφορεία έχει ήδη προτείνει να ενταχθεί στο Γ΄ ΚΠΣ.

Στο ιερό της Αθηνάς Προναίας και σε άνδηρο που είχε διαμορφωθεί βόρεια της θόλου για τις ανάγκες των έργων του Α΄ ΚΠΣ, κατασκευάστηκαν χώροι υγιεινής (WC).

Στην περιοχή της Κασταλίας πηγής, μεταξύ των ιερών του Απόλλωνος και της Αθηνάς Προναίας έγινε ανακατασκευή όλων των λιθοστρώτων, που είχαν κατασκευαστεί από τον ΕΟΤ στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και είχαν

υποστεί σημαντικές φθορές όχι μόνον από το χρόνο, αλλά κυρίως γιατί αλλεπάλληλες επιστρώσεις του ασφαλτοτάπητα της εθνικής οδού είχαν καλύψει την υψομετρική διαφορά των ρείθρων και η άνετη πλέον σπάθμευση των αυτοκινήτων πάνω στα λιθόστρωτα προκαλούσε καθιζήσεις και αποκολλήσεις που επιδείνωσαν τα νερά της βροχής.

Δίστομο - Γαλαξίδι

Στην περιφέρεια της Εφορείας πραγματοποιήθηκαν εργασίες εξωραϊσμού (τοποθέτηση κιγκλιδωμάτων ενιαίου τύπου – διαμορφωτικές εργασίες – τακτοποίηση αρχαίου υλικού) σε αστικούς αρχαιολογικούς χώρους (οικόπεδο Σφουντούρη στο Δίστομο Βοιωτίας και απαλλοτριωμένα οικόπεδα Κουτρουλιά και Γούναρη στο Γαλαξίδι Φωκίδας), στους οποίους διατηρούνται ορατά λείψανα αρχαίων οχυρώσεων.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΔΕΛΦΟΙ

Νοτιοανατολική έπαυλη

Η ανασκαφή στην παλαιοχριστιανική νοτιοανατολική έπαυλη ολοκληρώθηκε την άνοιξη του 1997 με μια μεγάλης κλίμακας ανασκαφική έρευνα[1].

Κατά τη διάρκεια του 1998 ολοκληρώθηκαν ο καθαρισμός, η συγκόλληση και η συντήρηση των ευρημάτων που ήλθαν στο φως το 1997. Η κεραμική φωτογραφήθηκε, σχεδιάστηκε και μελετάται, με στόχο τη δημοσίευσή της, μέσα στο 1999. Προχώρησε επίσης από την τριμελή ομάδα των ανασκαφέων η μελέτη των διαφόρων φάσεων του μνημείου, δόθηκε προς μελέτη το μαλακολογικό υλικό, ενώ σύντομα θα ξεκινήσει και η μελέτη του οστεολογικού υλικού της ανασκαφής. Για το λόγο αυτό κρίνεται απαραίτητη η μεταφορά του οστεολογικού υλικού από τους Δελφούς στα εργαστήρια του Πανεπιστημίου Αθηνών (λεπτομερής αίτηση θα αποσταλεί προσεχώς).

VINCENT DÉROCHE - ΠΛΑΤΩΝ ΠΕΤΡΙΔΗΣ - ALAIN BADIE

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΦΩΚΙΔΑΣ-ΔΩΡΙΔΑΣ

Οι καθηγητές J. Rosser (Boston College) και N. Wilkie (Carleton College) απασχολήθηκαν για αρκετό διάστημα στο Μουσείο της Άμφισσας, ταξινομώντας το υλικό που συνελέγη και ανασκάφηκε κατά τη διάρκεια της επιφανειακής έρευνας στη Φωκίδα και τη Δωρίδα. Επιπλέον, επέλεξαν ενδεικτικά όστρακα όλων των χρονικών περιόδων που ερευνήθηκαν, προκειμένου να εκτεθούν στο μουσείο.

JOHN ROSSER - NANCY WILKIE

1. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 451-452.

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Αλμυρού

Το 1998, μετά την έγκριση της μελέτης επανέκθεσης των αρχαιοτήτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Αλμυρού από το ΚΑΣ, ξεκίνησαν οι εργασίες επανέκθεσης με βάση τις σύγχρονες μουσειολογικές και μουσειοπαιδαγωγικές αντιλήψεις (Πίν. 155 α).

Το συντονισμό και την επιστημονική ευθύνη της επανέκθεσης είχε η Β. Αδρύμη-Σισμάνη, Προϊσταμένη της Εφορείας. Για την επιλογή και συστηματοποίηση του αρχαιολογικού υλικού συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Β. Αδρύμη-Σισμάνη, Ζ. Μαλακασιώτη, Α. Ευσταθίου, Β. Ροντήρη, R. Reinder και Μ. Αυγέρη. Την οργάνωση της βιβλιοθήκης ανέλαβε η αρχαιολόγος Α. Ιντζεσίλογλου, ενώ το σχεδιασμό και την οργάνωση του χώρου της έκθεσης ανέλαβε η τοπογράφος-μηχανικός Θ. Μακρή-Σκοτινιώτη σε συνεργασία με την αρχιτέκτονα Ρ. Γεωργίου.

Το 1998 διαμορφώθηκαν κατάλληλα τρεις αίθουσες, όπου εκτίθενται αντιπροσωπευτικά αρχαιολογικά ευρήματα από τις αρχαίες Φθιώτιδες Θήβες, από την ελληνιστική πόλη της Άλου και από οικισμούς της προϊστορικής περιόδου της επαρχίας Αλμυρού. Τα αρχαιολογικά ευρήματα τοποθετήθηκαν σε προθήκες από βαμμένο ξύλο (MDF) και φωτίστηκαν με ψυχρές οπτικές ίνες. Παράλληλα τα ευρήματα κάθε προθήκης πέρα από το συνήθη υπομνηματισμό υποστηρίχθηκαν θεωρητικά με αναλυτικά ενημερωτικά κείμενα, σχέδια, αναπαραστάσεις και πινακίδες σε δύο γλώσσες (ελληνικά και αγγλικά).

Στην αίθουσα 1 εκτίθενται ευρήματα από τις αρχαίες Φθιώτιδες Θήβες. Σε αυτήν παρουσιάζονται αρχαιολογικά ευρήματα από τα δύο ιερά της πόλης των Φθιωτίδων Θηβών και συγκεκριμένα από το ιερό της Αθηνάς Πολιάδας (6ος αι. π.Χ.-2ος αι. μ.Χ.) και από το ιερό του Ασκληπιού (4ος-1ος αι. π.Χ.), από τα τείχη, τις ελληνιστικές οικίες, έναν αρχαίο ληνό (πατητήρι) και από τα νεκροταφεία της πόλης (ανατολικό και δυτικό), καθώς και από το αρχαίο θέατρο, το οποίο λειτουργούσε από τον 4ο αι. π.Χ. έως και τον 4ο αι. μ.Χ. (Πίν. 155 β).

Στην αίθουσα 2 εκτίθενται ευρήματα από την Πύρασο και τη Μαγούλα Ζερέλια, όπου διεξήγαγαν ανασκαφές οι αρχαιολόγοι A.G.B. Wace, M.S. Thomson και Δ.Ρ. Θεοχάρης. Μονόχρωμα, γραπτά και εγχάρακτα αγγεία, πήλινα και μαρμάρινα ειδώλια, λίθινα και οστέινα εργαλεία, περίαπτα και αντικείμενα μικροτεχνίας αποτελούν μερικά από τα αρχαιολογικά ευρήματα που παρουσιάζονται στο κοινό. Στην ίδια αίθουσα εκτίθενται αγγεία και εργαλεία της μέσης εποχής Χαλκού από τον οικισμό Καστράκι στη θέση της Μονής Ξενιάς, καθώς επίσης και κτερίσματα (αγγεία, σιδερένια όπλα, εργαλεία και χάλκινα κοσμήματα) από το νεκροταφείο της πρώιμης γεωμετρικής περιόδου (εποχή Σιδήρου) στη θέση Βουλοκαλύβα Αλμυρού, όπου εντοπίστηκαν 40 ταφικοί τύμβοι.

Στην αίθουσα 3 παρουσιάζονται επιλεγμένα ευρήματα από την ελληνιστική πόλη της Άλου, στη θέση Κεφάλωση Πλατάνου. Οι ανασκαφές στις οικίες, στα τείχη και στα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης έφεραν στο φως ευρήματα που αποδεικνύουν ότι η Άλος υπήρξε σημαντική πόλη, που άνθησε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και καταστράφηκε από ισχυρούς σεισμούς. Τα αγγεία, τα εργαλεία, τα κοσμήματα και τα υπόλοιπα ευρήματα που εκτίθενται στην αίθουσα αυτή συνθέτουν την καθημερινή ζωή, τις ασχολίες και τις δοξασίες των κατοίκων της πόλης.

Τέλος, στην αίθουσα 4 οργανώθηκε η βιβλιοθήκη με αρχαιολογικά βιβλία, ιστορικά αρχεία και παλαιά χειρόγραφα της Φιλαρχαίου Εταιρείας Όθρυς.

Στην αυλή του μουσείου τοποθετήθηκαν σε στεγασμένο αίθριο οι ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες που βρέθηκαν στην περιοχή του Αλμυρού, ενώ γύρω από τον αύλειο χώρο, πάνω σε ξύλινο βάθρο τοποθετήθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη που φυλάσσονταν στο μουσείο.

Για τις ανάγκες ενημέρωσης του κοινού εκδόθηκε ένα τρίπτυχο ενημερωτικό φυλλάδιο στα ελληνικά και αγγλικά.

Η επανέκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Αλμυρού εγκαινιάστηκε στις 17 Μαΐου με την ευκαιρία διεξαγωγής της 1ης Επιστημονικής Συνάντησης στο Βόλο για την προβολή του έργου των Εφορειών Αρχαιοτήτων στη Θεσσαλία.

Μουσείο Βόλου

Οι εργασίες προχώρησαν με τη δημοπράτηση της αρχιτεκτονικής μελέτης, η οποία εκπονήθηκε σε συνεργασία με τις τεχνικές υπηρεσίες του Δήμου Βόλου και με τις τοπικές και κεντρικές υπηρεσίες του ΥΠΠΟ, αφού εγκρίθηκε

από τα αρμόδια συμβούλια. Οι εργασίες κατασκευής ξεκίνησαν μετά την υπογραφή της προγραμματικής σύμβασης μεταξύ του ΥΠΠΟ και του Δήμου Βόλου, ο οποίος προτίθεται να χρηματοδοτήσει τμήμα του έργου σε συνεργασία με το ΥΠΠΟ, τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας και το Δήμο Νέας Ιωνίας Βόλου.

Η επέκταση θα πραγματοποιηθεί σε δύο στάδια, ώστε να μην απομακρυνθούν οι αρχαιότητες από το χώρο του μουσείου. Έτσι με την προοπτική της άμεσης έναρξης των εργασιών επέκτασης, ξεκίνησε η μεταφορά και τακτοποίηση όλων των αρχαιολογικών ευρημάτων από τις αποθήκες του μουσείου που γκρεμίστηκαν, σε προσωρινούς χώρους φύλαξης (containers) στην αυλή του μουσείου, οι οποίοι εξοπλίστηκαν κατάλληλα (ντέξιον, συστήματα κλιματισμού και ασφάλειας).

Σύμφωνα με τη μελέτη επέκτασης προτείνεται η κατασκευή ενός διώροφου κτιρίου με υπόγειο. Η επέκταση θα γίνει στο πίσω μέρος του μουσείου, όπου σε επαφή με αυτό χτίζεται το νέο πολυώροφο κτίριο του νοσοκομείου. Η προτεινόμενη λύση θα δώσει 2.880 τ.μ. εκθεσιακού χώρου, αποθηκευτικών χώρων, εργαστηρίων και γραφείων και θα καλύψει τις ανάγκες της Υπηρεσίας για τα επόμενα χρόνια.

Στο υπόγειο προβλέπεται η κατασκευή ενός εκθεσιακού χώρου, όπου θα εκτεθεί η προϊστορική συλλογή του μουσείου. Ο εκθεσιακός αυτός χώρος, θα είναι ενιαίος, με δυνατότητα διαίρεσής του σε ενότητες με φορητά στοιχεία, καθώς σε αυτόν θα εκτεθούν ευρήματα όχι μόνον της νεολιθικής περιόδου αλλά και της εποχής του Χαλκού. Ο χώρος θα ονομαστεί «Αίθουσα Χρ. Τσούντα» με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 100 χρόνων από τις ανασκαφές του πρωτοπόρου αυτού ερευνητή στους οικισμούς του Σέσκλου και του Διμηνίου, το 2001, και η επανέκθεση θα συνδυαστεί με μια σειρά εκδηλώσεων. Παράλληλα στην ίδια αίθουσα θα παρουσιαστούν οι παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται στο Σέσκλο και στο Διμήνι στα πλαίσια του έργου «Στερέωση Ακροπόλεων Σέσκλου και Διμηνίου» με την έκθεση σχεδίων, φωτογραφιών και νέων ευρημάτων. Ακόμη θα εκτεθούν αρχαιολογικά ευρήματα από τις ανασκαφικές έρευνες του καθηγητή Vl. Milojčić, από τις ανασκαφές που διενεργήθηκαν τα τελευταία χρόνια στους πιο σημαντικούς νεολιθικούς οικισμούς της Μαγνησίας (Πετρομαγούλα, Πευκάκια), καθώς και από τις ανασκαφές της τελευταίας εικοσαετίας στους μυκηναϊκούς οικισμούς της ευρύτερης περιοχής του Βόλου (Διμήνι, Παλιά, Πευκάκια, Φερές). Η έκθεση των ευρημάτων θα πλαισιωθεί με χάρτες και ενημερωτικά κείμενα, ενώ ταυτόχρονα θα καταβληθεί προσπάθεια αυτά να συνδεθούν με τους μυθολογικούς κύκλους της περιοχής (π.χ. μύθος Αργοναυτικής εκστρατείας).

Επίσης, στο χώρο του υπογείου προβλέπεται η κατασκευή δύο χώρων, όπου θα οργανωθούν οι αποθήκες των κινητών αρχαιολογικών ευρημάτων.

Στο ισόγειο του κτιρίου θα δημιουργηθούν τέσσερις νέοι χώροι. Ο βασικός χώρος θα είναι εκθεσιακός με εσωτερικό αίθριο. Πρόκειται για ενιαίο χώρο που θα διαμορφωθεί σε ενότητες με κινητά στοιχεία. Η πρόσβαση του κοινού θα γίνεται από την κύρια είσοδο του μουσείου, που θα διαμορφωθεί σε χώρο εκδοτηρίου εισιτηρίων, πωλητέων ειδών και βεστιαρίου. Στον εκθεσιακό χώρο θα παρουσιαστούν στο κοινό ευρήματα της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου από ανασκαφές που διενεργήθηκαν τα τελευταία 40 χρόνια στις αρχαίες πόλεις της Μαγνησίας και στα νεκροταφεία τους, με ιδιαίτερη έμφαση στην αρχαία Δημητριάδα, στις αρχαίες Παγασές, στις Αμφανές, στις Φερές, καθώς και στην πόλη στο λόφο της Γορίτσας. Η έκθεση των αρχαιολογικών ευρημάτων θα πλαισιωθεί με σχέδια αρχιτεκτονικών κατόψεων δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων και θα εμπλουτιστεί με χάρτες και σαφή ενημερωτικά κείμενα. Επίσης στο χώρο του ισογείου θα δημιουργηθεί βιβλιοθήκη και χώρος υποδοχής και ενημέρωσης του κοινού.

Στον πρώτο όροφο θα διαμορφωθεί αίθριο και θα στεγαστούν η τεχνική υπηρεσία και τα εργαστήρια συντήρησης, ενώ στο δεύτερο όροφο θα στεγαστούν τα γραφεία των αρχαιολόγων, οι διοικητικές υπηρεσίες, το εργαστήριο φωτογραφίας και η αίθουσα καταγραφής ευρημάτων.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Σε όλη τη διάρκεια του 1998 έναν από τους βασικούς άξονες του προγράμματος δράσης της Εφορείας εξακολούθησε να αποτελεί η εκπόνηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων είτε σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα είτε με τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση της χώρας μας.

Έτσι συμμετείχαμε στο Ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Πολιτιστική Καινοτομία και Οικονομική Ανάπτυξη» (CIED) στον τομέα που αφορά την καινοτομία, τη βιωσιμότητα στις δράσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς και την αξιολόγηση πολιτιστικών προγραμμάτων.

Εκτός από τα εκπαιδευτικά προγράμματα που πραγματοποιήθηκαν σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ένωση, από τον Ιούνιο του 1998 είχαμε την ευκαιρία στα πλαίσια της ενίσχυσης και ανάπτυξης των Αρχαιολογικών Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, καθώς και της ενεργοποίησης των Εκπαιδευτικών Πολιτιστικών Δικτύων του ΥΠΠΟ, να συμμετέχουμε σε μια σειρά άλλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων του ΥΠΠΟ, με κυριότερο το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «ΜΕΛΙΝΑ - Εκπαίδευση και Πολιτισμός» που αφορά το Νεολιθικό πολιτισμό και τον αρχαιολογικό χώρο Διμηνίου.

Επίσης, το Μάιο του 1998 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες ενός εκπαιδευτικού προγράμματος που εκπονήθηκε στα πλαίσια των Εκπαιδευτικών Πολιτιστικών Δικτύων του ΥΠΠΟ και του Προγράμματος Κινητικότητας μαθητών του Εθνικού Ιδρύματος Νεότητας του Υπουργείου Παιδείας. Στο πρόγραμμα αυτό, που αφορούσε το νεολιθικό πολιτισμό και ειδικότερα τη μελέτη του θέματος «Προϊστορικοί οικισμοί Θεσσαλίας-Καστοριάς», συμμετείχαν το 5ο Λύκειο Βόλου και το Λύκειο Άργους Ορεστικού. Τα αποτελέσματα των εργασιών και οι εμπειρίες των μαθητών που αποκτήθηκαν μέσα από το πρόγραμμα αυτό παρουσιάστηκαν στην 1η Επιστημονική Συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο Βόλο το Μάιο του 1998.

Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Raphaël. Eu.Ne.Cu.

Το 1998 κατατέθηκε από την Υπηρεσία μας έκθεση προόδου προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις Βρυξέλλες όπου, με βάση τους αρχικούς στόχους του προγράμματος, οι δραστηριότητες που έχουν αρχίσει να υλοποιούνται και αφορούν το Μουσείο του Βόλου είναι οι εξής:

α) Στον Άναυρο, σε χώρο που παραχωρήθηκε από το Δήμο Βόλου, μπροστά από το Αρχαιολογικό Μουσείο κατασκευάστηκαν και λειτουργούν δύο εργαστήρια Πειραματικής Αρχαιολογίας με τη μορφή νεολιθικών οικίσκων που περιβάλλονται από δύο λιθόκτιστους περιβόλους σε αντιστοιχία με τους περιβόλους του νεολιθικού οικισμού στο Διμήνι (Πίν. 156 α).

β) Η παρουσίαση ενός ενημερωτικού εκπαιδευτικού εντύπου που αφορά το νεολιθικό πολιτισμό.

γ) Πολυθέαμα. Η ανάπτυξη του πολυθεάματος συνίσταται στην προβολή μιας ταινίας, διάρκειας 20 λεπτών, με θέμα το νεολιθικό τρόπο ζωής, όπως αυτός προκύπτει από τα αρχαιολογικά δεδομένα και τα στοιχεία που διαθέτουν οι τρεις εταίροι.

δ) Πολυμέσα. Εκτός από την πράξη που είναι ουσιαστική για τη διαδικασία της μάθησης, στο πρόγραμμα αυτό χρησιμοποιήσαμε και τη δυναμική της εικόνας ως βασικό μέσο πληροφόρησης και επικοινωνίας, έτσι ώστε να δίνεται στους μαθητές η δυνατότητα καλύτερης κατανόησης και προσέγγισης του νεολιθικού πολιτισμού μέσω της πληροφορικής.

Το σύνολο του προγράμματος, από το σχεδιασμό μέχρι τα αποτελέσματά του, μπορεί να αποθηκευτεί σε CD-ROM.

Το πακέτο πολυμέσων έχει ανατεθεί σε ανάλογη εταιρεία και τα αποτελέσματα αναμένονται έως τα τέλη του Ιουλίου. Επίσης ολοκληρώθηκε η συγγραφή του σεναρίου, που θα χρησιμοποιηθεί επιλεκτικά στο ντοκιμαντέρ και στις εφαρμογές πολυμέσων, το οποίο στάλθηκε και στους άλλους δύο εταίρους, από τους οποίους ζητήθηκε η αποστολή επιπλέον υλικού για τον εμπλουτισμό του.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Το Μουσείο Βόλου, παράλληλα με το αντικείμενό του, την προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, ασχολείται και με άλλες δραστηριότητες στα πλαίσια της παρέμβασης στα πολιτιστικά δρώμενα και της προσφοράς του στο ευρύτερο κοινό της πόλης μας. Η προσπάθεια επικοινωνίας του μουσείου με το πλατύ κοινό αποτελεί σημαντικό στόχο της Εφορείας, καθώς θεωρείται ως μια αμφίδρομη διαδικασία που αφορά αφενός το άνοιγμα ενός ζωντανού μη κερδοσκοπικού οργανισμού, όπως είναι το μουσείο, στον κοινωνικό περίγυρο και την παροχή γνώσης μέσα από την ψυχαγωγία και αφετέρου τη δυνατότητα του μουσείου να δέχεται τα λογής μηνύματα, να τα ερμηνεύει, να τα αξιοποιεί. Η επικοινωνία του Μουσείου Βόλου με την τοπική κοινωνία πραγματοποιείται με ποικίλους τρόπους, οι οποίοι δεν στέκονται μόνο στη στείρα παροχή επιστημονικής πληροφορίας αλλά γίνονται προσπάθειες προσέγγισής της μέσα από κοινωνικά και πολιτιστικά δρώμενα.

Έτσι φέτος το καλοκαίρι πραγματοποιήθηκε στην αυλή του Μουσείου Βόλου η καθιερωμένη συναυλία κλασικής μουσικής με τη συμφωνική ορχήστρα του Δήμου Βόλου. Κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης παρουσιάστηκε για πρώτη φορά και το ντοκιμαντέρ, που δημιουργήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος Raphaël με θέμα το νεολιθικό πολιτισμό στη Θεσσαλία.

1η Επιστημονική Συνάντηση για το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία

Στις 14-17 Μαίου του 1998 με πρωτοβουλία της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ πραγματοποιήθηκε στο Βόλο, υπό την αιγίδα του ΥΠΠΟ, η 1η Επιστημονική Συνάντηση με θέμα την «προβολή του έργου των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της από το 1990 έως το 1998». Στο συνέδριο συμμετείχαν η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ, η ΙΑ΄ ΕΠΚΑ, η ΙΕ΄ ΕΠΚΑ, η 7η ΕΒΑ, η 5η ΕΝΜ, η Εφορεία Σπηλαιολογίας και Παλαιοανθρωπολογίας και η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων. Παράλληλα με τις επιστημονικές ανακοινώσεις παρουσιάστηκαν 17 πίνακες, που εκτέθηκαν σε ειδικά διαμορφωμένη για το σκοπό αυτό αίθουσα.

Στο συνέδριο παρουσιάστηκε ακόμη μια θεματική ενότητα που αφορούσε το χώρο του Αιγαίου κατά την προϊστορική περίοδο, στα πλαίσια της οποίας παρουσιάστη-

καν σχετικές ανακοινώσεις από διακεκριμένους Έλληνες και ξένους επιστήμονες και δύο περιοδικές εκθέσεις σε συνεργασία με το Υπουργείο Αιγαίου και την Κ' ΕΠΚΑ, οι οποίες αφορούσαν τη «Ναυτική παράδοση στο Αιγαίο» και τον «Προϊστορικό οικισμό της Πολιόχνης».

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

Βελεστίνο (Αρχαίαι Φεραί)

Έκθεση για την επέτειο των διακοσίων χρόνων από το θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή

Το Σεπτέμβριο του 1998 στα πλαίσια των εκδηλώσεων που πραγματοποιήθηκαν για την επέτειο των διακοσίων χρόνων από το θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή διοργανώθηκε από τη ΙΓ' ΕΠΚΑ, σε συνεργασία με το Δήμο Βελεστίνου, και παρουσιάστηκε στο νεόδμητο Πνευματικό-Πολιτιστικό Κέντρο της πόλης μια έκθεση με θέμα «Η Επιπεδογραφία της Φεράς λεγομένης νυν Βελεστίνος. Διακόσια χρόνια μετά...». Η έκθεση περιελάμβανε εννέα μεγάλους πίνακες (posters), στους οποίους παρουσιαζόταν μια περιήγηση στο σημερινό Βελεστίνο με βάση την «Επιπεδογραφία...» του Ρήγα, δηλαδή το τοπογραφικό διάγραμμα του Βελεστίνου που εκπονήθηκε από τον ίδιο και περιλαμβάνεται στο περιθώριο της «Χάρτας της Ελλάδος», την οποία εξέδωσε στη Βιέννη το 1797. Με συνδυασμό εικόνων και κειμένων επιχειρήθηκε η παρουσίαση της σταδιακής εξέλιξης και της σημερινής μορφής των τόπων και των μνημείων, αρχαίων και νεότερων, που σημειώνονται από τον Ρήγα στην «Επιπεδογραφία». Τα στοιχεία για την έκθεση, την οποία επιμελήθηκε η υπογράφουσα, αντλήθηκαν από τη σχετική μελέτη του Ευ. Κακαβογιάννη[1], καθώς και από τα αποτελέσματα των νεότερων ερευνών στην περιοχή. Η Έκθεση κατά το 1999 μεταφέρθηκε στην Αθήνα και παρουσιάστηκε στο κτίριο του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων.

Σκόπελος (Αρχαία Πεπάρηθος)

Ευρωπαϊκές ημέρες πολιτιστικής κληρονομιάς

Στις 25, 26 και 27 Σεπτεμβρίου 1998 πραγματοποιήθηκαν για δεύτερη χρονιά στην πόλη της Σκοπέλου εκδηλώσεις στα πλαίσια του εορτασμού των ευρωπαϊκών ημερών πολιτιστικής κληρονομιάς με θέμα τα λιμάνια, που διοργανώθηκαν σε συνεργασία της ΙΓ' ΕΠΚΑ με το Δήμο Σκοπέλου και το Λαογραφικό Μουσείο Σκοπέλου, αλλά και με τη συνδρομή του Ελληνικού Ινστιτούτου Προστασίας της Ναυτικής Παράδοσης και προσωπικά του Χ. Τζάλα, καθώς και του Δήμου Κυρήνειας, της Κυπριακής Πρεσβείας και της Ένωσης Κυπρίων Νομού Μαγνησίας. Οι εκδηλώσεις φέτος περιστράφηκαν γύρω από το γνωστό αρχαίο «καράβι της Κυρήνειας», εξαιτίας της αδελφοποίησης του Δήμου Σκοπέλου με το Δήμο της Κυρήνειας, και περιελάμβαναν: α) Έκθεση με θέμα «Το καράβι της Κυρήνειας» και προβολή ταινίας με το ίδιο θέμα. Με την ευκαιρία της έκθεσης ετοιμάστηκε και διανεμήθηκε στους επισκέπτες σχετικό φυλλάδιο. β) Ομιλίες από την Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, αρχαιολόγο της ΙΓ' ΕΠΚΑ με θέμα: «Το Ασκληπιείο της αρχαίας Πεπαρήθου. Ένα ιερό κοντά στο λιμάνι», από τον Κ. Σύρο, Διευθυντή του Λαογραφικού Μουσείου Σκοπέλου με θέμα: «Δραστηριότητες στο λιμάνι της Σκοπέλου τα νεότερα χρόνια (1930-1970)» και από τον Α.Ι. Τζαμτζή, πλοίαρχο του Εμπορικού Ναυτικού με θέμα: «Το πρόγραμμα του Κυρήνεια ΙΙ. Η ναυπήγηση αντιγράφου ενός αρχαίου πλοίου». γ) Μουσικοχορευτική εκδήλωση με παραδοσιακούς χορούς.

ΑΡΓΥΡΩ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Σέσκλο

Φυλάκιο - εκδοτήριο εισιτηρίων

Αν και το Σέσκλο αποτελούσε τον παλαιότερο επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο του Νομού Μαγνησίας, ήταν εμφανής η έλλειψη των απαραίτητων υποδομών για την εξυπηρέτηση του φυλακτικού προσωπικού και την υποδοχή των επισκεπτών.

Το 1960 χτίστηκε για τον τότε Έφορο αρχαιοτήτων Δ.Ρ. Θεοχάρη χώρος διαμονής, που για μεγάλο χρονικό διάστημα εξυπηρετούσε συγχρόνως μέρος από τις παραπάνω ανάγκες. Παράλληλα για την υποδοχή των επισκεπτών, την παροχή πληροφοριών και την κοπή των εισιτηρίων κατασκευάστηκε ξύλινο περίπτερο στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Η λύση αυτή αποδείχτηκε γρήγορα ανεπαρκής λόγω της στενότητας του χώρου του ξύλινου οικήματος αλλά και των φθορών που υπέστη στο πέρασμα του χρόνου.

Επιπλέον, η συνολική διαμόρφωση του αρχαιολογικού

1. Ευ. Κακαβογιάννης, Η «Επιπεδογραφία της Φεράς» του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική, *Υπέρεια* Ι, Αθήνα 1990, σ. 423-448.

χώρου και της παλαιάς εισόδου συνέβαλαν ώστε το μεγάλο κτίριο διαμονής του Εφόρου να βρεθεί τελικά εκτός της πορείας των επισκεπτών, με αποτέλεσμα να θεωρείται ανεπαρκές και ακατάλληλο. Ωστόσο, για λόγους ιστορικούς θεωρήθηκε σκόπιμο να μην υποστεί καμία επέμβαση και να διατηρηθεί ανέπαφο στην αρχική του μορφή, εξυπηρετώντας πλέον ανάγκες της έρευνας με το να εξασφαλίζει χώρους για τη μελέτη των ευρημάτων και της κεραμικής.

Ήταν επιβεβλημένη λοιπόν η ανέγερση νέου φυλακίου-εκδοτηρίου εισιτηρίων, που συγχρόνως θα αποτελούσε χώρο πραγματοποίησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων και πωλητήριο ειδών, ενώ θα στέγαζε και χώρους υγιεινής για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών. Προς αυτή την κατεύθυνση πραγματοποιήθηκαν συγκεκριμένες εργασίες για την οριοθέτηση του χώρου κατασκευής του. Πιο αναλυτικά, αφού ολοκληρώθηκε η τοπογράφηση της περιοχής και η χαρτογράφηση των ορατών αρχαιολογικών λειψάνων, επιλέχθηκαν τρεις πιθανές θέσεις για την κατασκευή του κτιρίου με βάση λειτουργικά και ανασκαφικά δεδομένα και τις οδηγίες της ΔΙΠΚΑ. Μετά από συνεννοήσεις και τις απαραίτητες αποφάσεις από τις αρμόδιες υπηρεσίες του ΥΠΠΟ επιλέχθηκε η περιοχή που βρίσκεται στο μέσον περίπου της συνολικής έκτασης του αρχαιολογικού χώρου και δίπλα στο χώρο στάθμευσης των επισκεπτών. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζονταν η ορατότητα και η πληρέστερη φύλαξη όλου του χώρου, καθώς και η άμεση επαφή με τους επισκέπτες από τη στιγμή της άφιξής τους.

Μετά την οριοθέτηση της επιλεγμένης περιοχής για την κατασκευή του νέου φυλακίου-εκδοτηρίου εισιτηρίων ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα, προκειμένου να ερευνηθεί η πιθανότητα ύπαρξης αρχαιοτήτων στο χώρο. Η θέση της ανασκαφής αυτής βρίσκεται 110 μ. περίπου δυτικά του Σέσκλου Α και 80 μ. βορειοανατολικά του Σέσκλου Β. Καταλάμβανε έκταση 100 τ.μ. και οι ανασκαφικές εργασίες έφθασαν σε βάθος 1 μ. περίπου. Στο σημείο αυτό το έδαφος παρουσίαζε έντονη κλίση, με αποτέλεσμα όλος ο χώρος να καλύπτεται με φερτές επιχώσεις που συσσωρεύτηκαν με τον καιρό από ψηλότερα σημεία στα δυτικά. Γενικά, η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται από βαθιά προσχωσιγενή στρώματα, λόγω της δράσης των νερών της βροχής, που διέβρωσαν τα δυτικά υψώματα. Οι επιχώσεις που κάλυπταν το χώρο ήταν ανομοιόμορφες, γεμάτες μικρά χαλίκια, ενώ απουσίαζαν εντελώς από αυτές τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Στο βαθύτερο σημείο της ανασκαφής εντοπίστηκε λιθοσωρός από μεγαλύτερους λίθους, που πιθανώς να μην αποτελούν φερτό υλικό, αλλά τελικά δεν κατέστη δυνατή η διαπίστωση της προέλευσής τους. Στο ίδιο στρώμα εντοπίστηκαν διάσπαρτα και ελάχιστα σαθρά οστά. Γενικά, τα ευρήματα της ανασκαφής ανήκουν σε διάφορες περιόδους χωρίς σαφή στρωματογραφικό διαχωρισμό, γεγονός που οφείλεται στην παρουσία των φερτών επιχώσεων και στην έντονη διαταραχή που προκάλεσαν στο χώρο. Τα περισσότερα ευρήματα που συνελέγησαν είναι λίθινα απολεπισμένα εργαλεία από πυριτόλιθο και οψιανό. Η κεραμική που εντοπίστηκε αντιπροσωπεύει μικρό ποσοστό των ευρημάτων. Στα βαθύτερα στρώματα βρέθηκαν όστρακα που χρονολογούνται κυρίως στη μέση εποχή του Χαλκού μαζί με νεολιθικά. Στα επιφανειακά στρώματα μαζί με την κεραμική των προϊστορικών χρόνων υπήρχαν και εφυαλωμένα όστρακα νεότερων χρόνων.

Συμπερασματικά, η σωστική αυτή ανασκαφή έδειξε ότι η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται από βαθιά προσχωσιγενή στρώματα, λόγω της δράσης των νερών της βροχής, τα οποία διαβρώνουν τα υψώματα στα δυτικά. Η κατάσταση αυτή είναι εντελώς διαφορετική από την περιοχή που εντοπίστηκε ο οικισμός του Σέσκλου Β, λίγα μέτρα δυτικότερα. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα του οικισμού εκείνου είχαν εντοπιστεί σε μικρό σχετικά βάθος ελάχιστων εκατοστών κάτω από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους.

Μετά το τέλος της ανασκαφής έγινε λεπτομερής αποτύπωση και φωτογράφηση του χώρου. Στη συνέχεια, τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών μαζί με τον τεχνικό φάκελο του έργου υποβλήθηκαν για γνωμοδότηση στο ΚΑΣ έτσι ώστε να εκδοθεί η οικοδομική άδεια, για να καταστεί εφικτή η αποπεράτωση του έργου. Με την έκδοση της σχετικής έγκρισης, ο χώρος παραδόθηκε προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι εργασίες για την οικοδόμηση του νέου φυλακίου, αφού πρώτα καλύφθηκε το βαθύτερο σημείο της ανασκαφής με χοντρό στρώμα χαλικιού 3Α, ώστε να είναι εμφανές μελλοντικά το βάθος της σύγχρονης επέμβασης.

Διμήνι

Μυκηναϊκός οικισμός

Στα πλαίσια της χρηματοδότησης από το Β΄ ΚΠΣ συνεχίστηκε η συστηματική ανασκαφή του μυκηναϊκού κέντρου.

Συγκεκριμένα πραγματοποιήθηκε συστηματική έρευνα του μεγάλου και ιδιαίτερα σημαντικού κτιριακού συγκροτήματος, το οποίο είχε εντοπιστεί μετά τις γεωφυσικές έρευνες με ηλεκτρικές και μαγνητικές γεωσκοπήσεις από το Εργαστήριο Γεωφυσικής και Δορυφορικής Τηλεσκόπησης και Αρχαιοπεριβάλλοντος του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών που πραγματοποιήθηκαν το 1997. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των γεωφυσικών αυτών ερευνών, το κτίριο που εντοπίστηκε το 1997, επεκτείνεται προς Ν., ενώ ένα δεύτερο κτίριο, ίσως σπουδαιότερο, εντοπίζεται προς Β. Το δεύτερο κτίριο συνδέεται με το πρώτο με

μια κοινή αυλή. Τα δύο κτίρια αποτελούν ένα μεγάλο ενιαίο κτιριακό συγκρότημα.

Το καλοκαίρι οι ανασκαφές συνεχίστηκαν στον ίδιο χώρο όπου πραγματοποιήθηκαν κατά το 1997 και έφεραν στο φως ένα μέγαρο με επιφάνεια κάλυψης 500 τ.μ. περίπου. Το κτίριο αυτό βρίσκεται ανατολικά από το λόφο με τα νεολιθικά λείψανα και αποτελεί μοναδικό παράδειγμα μεγάλου κτιρίου με διάδρομο στο θεσσαλικό χώρο.

Στο μυκηναϊκό οικισμό του Διμηνίου επαναλήφθηκαν οι γεωφυσικές έρευνες σε μια έκταση 6.080 τ.μ. (σύνολο 10.000 τ.μ.), οι οποίες μετά την επεξεργασία των δεδομένων αποκάλυψαν την ύπαρξη ενός ακόμη κτιρίου, παράλληλου προς το πρώτο, το οποίο θα ερευνηθεί στο μέλλον.

Συνεχίστηκε η έρευνα του κτιρίου που ανασκάπτεται από το καλοκαίρι του 1997. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ. και η είσοδός του βρίσκεται στην ανατολική πλευρά. Ο βόρειος εξωτερικός τοίχος έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 36,50 μ., χωρίς να έχει ολοκληρωθεί. Ωστόσο, θεωρούμε ότι το κτίριο δεν πρέπει να επεκτείνεται ανατολικότερα, εφόσον δεν εντοπίστηκαν άλλα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, που να ορίζουν έναν επιπλέον κλειστό χώρο. Στη νότια πλευρά του κτιρίου αναπτύσσονται εξωτερικοί βοηθητικοί χώροι, η κάτοψη των οποίων δεν έχει προς το παρόν αναγνωριστεί. Το ίδιο φαινόμενο συναντούμε και στα βόρεια του κτιρίου, όπου επίσης φαίνεται ότι υπάρχει μια σειρά από βοηθητικούς χώρους. Αν και η επίχωση πάνω από το σωζόμενο ύψος των λίθινων τοίχων του κτιρίου δεν υπερβαίνει τα 0,30-0,40 μ., εντούτοις τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα διατηρούνται παρά τη σύγχρονη δενδροφύτευση και καλλιέργεια, σε πολύ καλή κατάσταση και μας δίνουν μια πλήρη εικόνα ενός μεγάλου κτιρίου της ύστερης εποχής Χαλκού.

Το κτίριο αποτελείται από δύο πτέρυγες που χωρίζονται από έναν ενδιάμεσο διάδρομο. Στη βόρεια πτέρυγα αναπτύσσονται στον ίδιο άξονα τέσσερα μεγάλα δωμάτια, που θεωρούμε ότι είναι χώροι διαμονής, εκτός από το τελευταίο προς Δ. «πίσω δωμάτιο», η χρήση του οποίου δεν αναγνωρίστηκε. Στη νότια πτέρυγα αναπτύσσονται πολλοί μικροί χώροι που αναγνωρίστηκαν ως βοηθητικοί ή εργαστηριακοί. Έτσι, ο διάδρομος φαίνεται ότι ενώνει χώρους που έχουν διαφορετική χρήση, όπως χώρους διαμονής και χώρους αποθήκευσης και εργαστηρίων.

Από τους χώρους της βόρειας πτέρυγας ανασκάφηκαν μέχρι το επίπεδο του δαπέδου τους μόνον το πρώτο και δεύτερο δωμάτιο από Α. (δωμάτια 7 και 6). Η είσοδος στο πρώτο δωμάτιο 7 γίνεται μέσω ενός προθαλάμου που βρίσκεται στη νότια πτέρυγα (δωμάτιο 10). Το δωμάτιο 7 είναι το μεγαλύτερο (8×8 μ.) του κτιρίου, εφόσον καταλαμβάνει και τμήμα του διαδρόμου στα ανατολικά. Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του δωματίου 7 αποκαλύφθηκαν οι βάσεις τριών ξύλινων κιόνων, διαμ. 0,60 μ., που έφεραν εξωτερικά επένδυση από λευκό ασβεστοκονίαμα. Με το ίδιο υλικό ήταν επιχρισμένο και το δάπεδο του δωματίου, το οποίο όμως έχει καταστραφεί στο μεγαλύτερο μέρος του και σώζεται μόνον το υπόστρωμα από χονδρό χαλίκι. Στην ένωση του δαπέδου με τους τοίχους σώζονται σε μικρό ύψος (0,10 μ. περίπου) τμήματα κονιάματος, γεγονός που αποδεικνύει ότι και οι τοίχοι του δωματίου ήταν επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα. Ωστόσο, στο εσωτερικό του δωματίου δεν εντοπίστηκαν πεσμένα κονιάματα από τους πλαϊνούς τοίχους. Μεγάλα κομμάτια ασβεστοκονιάματος βρέθηκαν πεσμένα στο δάπεδο κατά μήκος μόνον της νότιας πλευράς του, στο τμήμα του διαδρόμου. Θεωρούμε ότι το δωμάτιο αυτό, μετά την κατάρρευση των κονιαμάτων από τους τοίχους, καθαρίστηκε από τους ενοίκους ή από άλλους μεταγενέστερους κατοίκους, για να χρησιμοποιηθεί ξανά ως χώρος κατοίκησης. Στην ανατολική πρόσοψη, εξωτερικά του προθαλάμου, βρέθηκαν αρκετά κομμάτια ασβεστοκονιάματος που έφεραν ερυθρό χρώμα. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς, σε σημείο όπου το δάπεδο είχε καταστραφεί, αποκαλύφθηκε ένας κτιστός πέτρινος αγωγός αποχέτευσης που διέσχιζε εγκάρσια το δωμάτιο. Στο κέντρο του δωματίου 7 βρέθηκαν κομμάτια μεγάλης κυλινδρικής πήλινης καπνοδόχου.

Το δωμάτιο 7 επικοινωνεί με το επόμενο προς Δ. δωμάτιο 6, που είναι μικρότερο σε διαστάσεις (5,30×5,30 μ.) και στο κέντρο περίπου έχει μια τετράπλευρη πήλινη εστία με περιχείλωμα στην οποία σώζονται έντονα τα ίχνη της καύσης. Στο δωμάτιο αυτό το δάπεδο και οι τοίχοι ήταν καλυμμένοι με λευκό ασβεστοκονίαμα υψηλής ποιότητας. Ωστόσο, στο εσωτερικό του δωματίου 6, όπως και στο δωμάτιο 7, δεν βρέθηκαν πεσμένα κονιάματα από τους τοίχους. Έτσι, και για το δωμάτιο 6 υποθέτουμε ότι ακολούθησε καθαρισμός και ο χώρος ξαναχρησιμοποιήθηκε.

Και τα δύο δωμάτια επικοινωνούν με τον επιμήκη διάδρομο, μήκ. 19 και πλ. 1,40 μ., γεγονός που δεν παρατηρείται στο επόμενο προς Δ. δωμάτιο (δωμάτιο 8). Το δωμάτιο 8 (7,40×5,30 μ.) έχει ιδιαίτερα προσεγμένη αρχιτεκτονική κατασκευή, αφού οι τοίχοι και οι παραστάδες έχουν πλάτος 1 μ. Έχει και αυτό δάπεδο και τοίχους καλυμμένους από λευκό ασβεστοκονίαμα. Και εδώ δεν βρέθηκαν πεσμένα κονιάματα από τους τοίχους και πιστεύουμε ότι έγινε καθαρισμός και επαναχρησιμοποίηση. Σε αυτό συνηγορεί και η ύπαρξη μιας θήκης στη νοτιοδυτική πλευρά που δείχνει πρόχειρη και αμελή κατασκευή αλλά και η επιδιόρθωση ορισμένων σημείων του δαπέδου με ασβεστοκονίαμα κατώτερης ποιότητας.

Το δωμάτιο 8 θεωρούμε ότι αποτελούσε τον αρχικό πυρήνα του κτιρίου, που πριν από την ανάπτυξη των υπόλοιπων χώρων γύρω του, είχε τη μορφή ενός διμερούς με-

γαροειδούς κτίσματος με παραστάδες. Ανάλογα κτίσματα έχουν βρεθεί στις Μυκήνες, το Άργος και την Εύτρηση και χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΑ - ΙΙΙΒ περίοδο[2].

Στη νότια πτέρυγα έχουν αποκαλυφθεί δέκα μικρά δωμάτια που αποτελούν βοηθητικούς και εργαστηριακούς χώρους. Από τα δωμάτια αυτά ερευνήθηκαν μέχρι το επίπεδο του δαπέδου τους μόνον τα δωμάτια 3, 4 και 5. Στο εσωτερικό πάντως των περισσότερων δωματίων, αν και δεν έχουν ακόμη ερευνηθεί, είναι εμφανής η πληθώρα των ασβεστοκονιαμάτων που έχουν καταρρεύσει από τους τοίχους. Πεσμένα κονιάματα έχουν αποκαλυφθεί και κατά μήκος του διαδρόμου, κυρίως στο ανατολικό τμήμα του.

Το δωμάτιο 3 συνορεύει στα δυτικά με το δωμάτιο 4. Ο δυτικός τοίχος του δωματίου 3 είναι πρόσθετος και σε προηγούμενη αρχιτεκτονική φάση τα δωμάτια 3 και 4 αποτελούσαν έναν ενιαίο χώρο. Το δωμάτιο 3, αν και είναι μικρό (2,80×2,90 μ.) σε σχέση με τα δωμάτια της βόρειας πτέρυγας, είναι εξίσου προσεγμένη κατασκευή με κονιάματα στο δάπεδο και τους τοίχους. Στο εσωτερικό βρέθηκαν πεσμένα κομμάτια ασβεστοκονιάματος, γεγονός που δεν παρατηρήθηκε, όπως αναφέραμε, στους χώρους 6 και 7. Έτσι το δωμάτιο αυτό υποθέτουμε ότι μετά την καταστροφή του κτιρίου δεν ξαναχρησιμοποιήθηκε. Όλα τα κονιάματα, που είχαν καταρρεύσει μέσα στο δωμάτιο 3 από τους πλαϊνούς τοίχους, συνελέγησαν από τους συντηρητές του έργου με μεγάλη προσοχή με την ελπίδα να συγκολληθούν και να μας δώσουν στοιχεία για το ύψος του δωματίου, καθώς και στοιχεία για το μέγεθος των παραθύρων και το ύψος της θύρας. Τα αρχιτεκτονικά αυτά κατάλοιπα αποτελούν, άλλωστε, τα μοναδικά στοιχεία που διαθέτουμε για την ανωδομή του κτιρίου. Δεν είμαστε σε θέση προς το παρόν να αναγνωρίσουμε τη χρήση του συγκεκριμένου δωματίου. Στο δάπεδο πάντως βρέθηκαν ένας λίθινος σφραγιδόλιθος, καθώς και κομμάτια από χάλκινα αντικείμενα. Όσον αφορά την κεραμική διακρίνονται όστρακα από χειροποίητα πιθοειδή αγγεία, κάποια μάλιστα φέρουν ανάγλυφες ταινίες, καθώς και από τροχήλατα αδιακόσμητα αγγεία, κυρίως μονόχρωμες κύλικες.

Στο μικρότερο δωμάτιο 4 (1,20×2,80 μ.), που όπως είπαμε αποτελεί μεταγενέστερη κατασκευή, δεν διαπιστώθηκε καμία είσοδος που να εξυπηρετούσε την πρόσβαση στο χώρο αυτό. Ωστόσο, είναι πιθανόν να υπήρχε θυραίο άνοιγμα στη βόρεια πλευρά του δωματίου πάνω από το λίθινο θεμέλιο στο ύψος των ωμοπλίνθων. Το δωμάτιο 4 θεωρούμε ότι αποτελούσε ένα μικρό βοηθητικό χώρο. Στο κέντρο του δωματίου εντοπίστηκε ένας αποθέτης, διαμ. 1,05 και βάθ. 0,60 μ. Στο δωμάτιο 4 δεν εντοπίστηκε χρήση ασβεστοκονιάματος στο δάπεδο και τους τοίχους. Βρέθηκαν μόνο δύο πολύ μικρά κομμάτια κονιάματος σε ανώτερο στρώμα. Το δάπεδο του δωματίου είναι από πατημένο πηλό. Από το χώρο αυτό περισυνελέγη άφθονη κεραμική από αγγεία καθημερινής χρήσης (κύλικες, σκύφοι, κύαθοι, λεκανίδες, στάμνοι, υδρίες) και μαγειρικά σκεύη (κρατευτές και χύτρες). Ιδιαίτερα άφθονες στο δωμάτιο 4 είναι οι μονόχρωμες κύλικες. Καταμετρήθηκαν περισσότερες από 40 και ανήκουν στον τύπο της κύλικας με γωνιώδες περίγραμμα (FS 267) και με βαθύ χοανοειδές σώμα (FS 264)[3]. Ανάμεσά τους διακρίνεται και μία μικκύλη δίωτη κύλικα με υπερυψωμένες λαβές (FS 273). Στο εσωτερικό πολλών αγγείων διακρίναμε υπολείμματα τροφής, όπως οστά ζώων και θαλασσινά όστρεα. Έτσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο χώρος αυτός ήταν ένας χώρος προετοιμασίας τροφής, όπου επίσης φυλάσσονταν και τα καθημερινά σκεύη προετοιμασίας και κατανάλωσης τροφής. Την άποψη αυτή ενισχύουν και τα λίγα λίθινα εργαλεία που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο και χρησιμοποιούνται για την επεξεργασία των σιτηρών (τριπτήρες).

Το επόμενο προς Δ. δωμάτιο 5 είναι επίσης μικρό (3× 1,60 μ.) και είναι βέβαιο ότι αποτελούσε έναν αποθηκευτικό χώρο. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν χειροποίητα πιθάρια ποικίλων διαστάσεων, καθώς και όστρακα από χύτρες. Το δάπεδο του δωματίου είναι από πατημένο πηλό. Δεν εντοπίστηκε κανένα ίχνος ασβεστοκονιάματος στο εσωτερικό του. Το δωμάτιο αρχικά επικοινωνούσε στα βόρεια με το διάδρομο. Σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση χτίστηκε στη βόρεια πλευρά του ένα πρόχειρο τοιχίο και ο χώρος απομονώθηκε. Στην τελική φάση χρήσης του κτιρίου το δωμάτιο έχει πιθανώς τεθεί σε αχρηστία.

Οι υπόλοιποι χώροι του κτιρίου δεν έχουν ερευνηθεί προς το παρόν σε επίπεδο δαπέδου. Δεν είμαστε επομένως σε θέση να γνωρίζουμε τις αρχιτεκτονικές φάσεις του κτιρίου ούτε την περίοδο της θεμελίωσής του, αφού δεν έχουν ανασκαφεί τα βαθύτερα στρώματα. Από τους χώρους που ερευνήθηκαν μέχρι σήμερα μπορούμε αποσπασματικά μόνο να ανιχνεύσουμε κάποιες προσθήκες και μετασκευές χώρων. Το κτίριο θεωρούμε ότι εγκαταλείπεται στα τέλη της ΥΕ ΙΙΙΓ πρώιμης περιόδου. Το γεγονός ότι δύο από τα δωμάτια (6 και 7), που ερευνήθηκαν, βρέθηκαν καθαρισμένα από τα πεσμένα κονιάματα μαρτυρεί

2. G. Hiesel, *Späthelladische Hausarchitektur*. Mainz 1990, σ. 30, 47, 175.

3. *BSA* 62 (1967), εικ. 17. C. Blegen - M. Rawson, *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia*, Princeton 1966, I, II, εικ. 328. *Agora* XIII, 1971, σ. 127-128, πίν. 66.

μια μεταγενέστερη περιορισμένη χρήση του κτιρίου μέσα στην ΥΕ ΙΙΙΓ πρώιμη περίοδο. Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνεται και από την κεραμική των δαπέδων των δύο δωματίων. Δεν γνωρίζουμε ποια επιπλέον δωμάτια επιλέγονται για επανακατοίκηση. Ούτε είμαστε βέβαιοι για τη διάρκεια αυτής της κατοίκησης. Δεν εντοπίστηκαν στα μέχρι τώρα ανεσκαμμένα δωμάτια ίχνη καταστροφής από πυρκαγιά ή άλλη φυσική αιτία. Έτσι προς το παρόν δεν είναι δυνατόν να διατυπώσουμε μια άποψη σχετικά με την αιτία εγκατάλειψης του κτιρίου. Θα πρέπει να ολοκληρωθεί η έρευνά του και να συνεκτιμηθούν όλα τα δεδομένα, για να μπορέσουμε να δώσουμε μια πειστική εξήγηση.

Επίσης, δεν έχει ξεκινήσει η έρευνα της βόρειας πτέρυγας, όπου σύμφωνα με τα πορίσματα των ερευνών του Ινστιτούτου Τεχνολογίας και Έρευνας αναμένεται η αποκάλυψη ενός πιθανώς σπουδαιότερου κτιρίου, αφού στο σημείο αυτό οι ενδείξεις γεωφυσικών ανωμαλιών είναι πιο έντονες. Εξάλλου, για να ολοκληρωθεί η έρευνα της δυτικής πτέρυγας, είναι απαραίτητο να ολοκληρωθεί η απαλλοτρίωση του αγρού των αφών Γεωργούλα (23 στρέμματα), από όπου εκτός από το τμήμα του μυκηναϊκού κτιρίου, περνά και ο έκτος περίβολος του νεολιθικού Διμηνιού.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

Δημητριάδα

Ανάκτορο

Πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα βόρεια του ανατολικού περιστυλίου, έξω από τα όρια του τετραπυργίου, στο χώρο όπου επρόκειτο να ανεγερθούν το κτίριο εξυπηρέτησης επισκεπτών, η νέα περίφραξη και η επίσημη είσοδος στον αρχαιολογικό χώρο.

Στο χώρο που επιλέχθηκε για την ανέγερση του μικρού κτιρίου δεν υπήρχε αρχαιολογικό στρώμα και όλη η θεμελίωση σκάφτηκε στο βράχο.

Κατά μήκος της νέας περίφραξης διαπιστώθηκαν αποσπασματικά λείψανα τοίχων βόρεια του χώρου του κτιρίου εξυπηρέτησης επισκεπτών. Μετά την αποτύπωση και τη φωτογράφησή τους επιχώσθηκαν, διότι κατά το μεγαλύτερο μέρος βρίσκονται εκτός του περιφραγμένου χώρου σε αγροτική οδό. Ανατολικότερα, διαπιστώθηκε η ύπαρξη κτιρίου που σχετίζεται μάλλον με εργαστηριακό χώρο. Στη βορειοανατολική γωνία του περιφραγμένου αρχαιολογικού χώρου, κάτω και έξω από το βορειοανατολικό πύργο, εντοπίστηκε μικρό κτίριο, η θεμελίωση του οποίου είναι λαξευμένη στο φυσικό βράχο (Πίν. 156 β). Το κτίριο είναι μονόχωρο, ορθογώνιας κάτοψης, με είσοδο στα δυτικά. Εσωτερικά και εξωτερικά της εισόδου, υπήρχε από ένας αμφορέας. Η θέση και οι διαστάσεις του κτιρίου, μάς οδηγούν στη σκέψη ότι μάλλον πρόκειται για φυλάκιο του ανακτόρου, δοθέντος ότι ένα παρόμοιο αλλά πιο κατεστραμμένο κτίριο αποκαλύφθηκε ακριβώς στην αντίστοιχη θέση, κάτω και έξω από το βορειοδυτικό πύργο του τετραπυργίου.

Η πληθώρα κεραμικής στα δυτικά του κτιρίου μάς οδήγησε στην αποκάλυψη ενός μεγάλου αποθέτη με κεραμική του 3ου αι. π.Χ. Ανάμεσα στα όστρακα, ξεχωρίζει η μεγάλη ποσότητα αμφορέων και μάλιστα θασιακών, όπως αποδεικνύεται από τις ενσφράγιστες λαβές.

Συνεχίστηκε η συντήρηση κεραμικής και όλων των υπόλοιπων ευρημάτων.

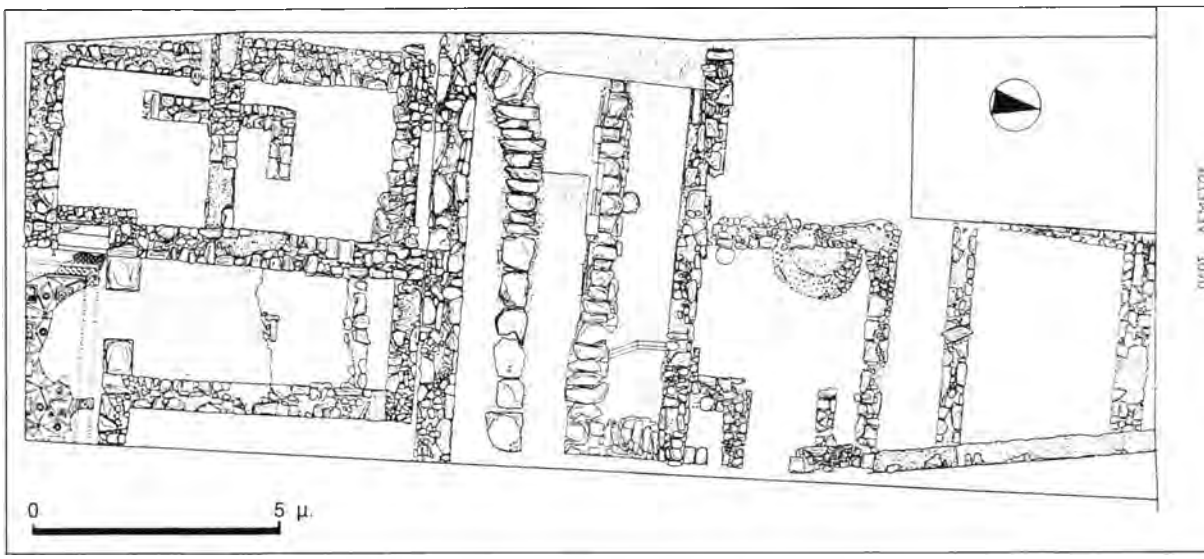
Εγκρίθηκαν από το ΚΑΣ οι μελέτες που είχαν συνταχθεί το 1997 και αφορούσαν την ανέγερση του κτιρίου εξυπηρέτησης επισκεπτών, την κατασκευή στεγάστρου, τη συντήρηση τοιχογραφιών και τη διαμόρφωση του χώρου. Αφού εκδόθηκε Κοινή Υπουργική Απόφαση για την ανέγερση του προαναφερθέντος κτιρίου και η οικοδομική άδεια, άρχισαν οι οικοδομικές εργασίες και κατασκευάστηκε ο σκελετός του κτιρίου. Κατασκευάστηκε επίσης η νέα περίφραξη στη βόρεια πλευρά του αρχαιολογικού χώρου και η νέα είσοδος.

Σε συνεργασία με τις τεχνικές υπηρεσίες του Δήμου Βόλου ασφαλτοστρώθηκε η οδός προσπέλασης στον αρχαιολογικό χώρο και τοποθετήθηκαν φωτιστικά σώματα. Σε συνεργασία επίσης με την Υπηρεσία Καθαριότητας του Δήμου Βόλου, αποψιλώθηκε ο περιβάλλων χώρος του ανακτόρου και απομακρύνθηκαν τα σκουπίδια και μπάζα από την περιοχή. Τοποθετήθηκαν από την Εφορεία ενημερωτικές πινακίδες.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Οδός Λεμεσού (οικόπεδο Π. Παπαχατζή)

Εκσκαφές για ανέγερση νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται στο βόρειο τομέα της Δημητριάδας στη συνοικία Αϊβαλιώτικα, ήταν η αφορμή να αποκαλυφθούν τοίχοι αρχαίου οικοδομήματος. Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα σε όλη την έκταση του οικοπέδου, η οποία έφερε στο φως αρχιτεκτονικά λείψανα τριών οικιστικών φάσεων και πλήθος κινητών ευρημάτων (Σχέδ. 1· Πίν. 157 α-γ). Στη βορειοανατολική πλευρά του οικοπέδου και σε βάθος 2 μ. από την επιφάνεια του εδάφους εντοπίστηκε ορθογώνιο δωμάτιο με θυραίο άνοιγμα στο βόρειο τοίχο. Στα νότια του δωματίου ήταν έντονα τα ίχνη καύσης και άφθονη η κεραμική (σκύφοι, πινάκια) που χρονολογεί το κτίριο στον 4ο αι. π.Χ. Τα νομίσματα Λάρισας (400-344 π.Χ.), Κορίνθου κ.ά., που βρέθηκαν, επιβεβαιώνουν τη

Σχέδ. 1. Δημητριάδα. Οδός Λεμεσού. Κάτοψη της ανασκαφής.

χρονολόγηση στον 4ο αι. π.Χ. Σε βάθος 0,40 μ. εντοπίστηκε τμήμα οικίας ελληνιστικής περιόδου, στο οποίο διαπιστώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις (Πίν. 157 δ). Στην αρχική φάση του 3ου αι. π.Χ. ανήκει ένας ισχυρός τοίχος, μήκ. 8,50 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Σώζεται σε ύψος 1,50 μ. και είναι κατασκευασμένος από μεγάλους δόμους γκρίζου λίθου. Το υλικό και ο τρόπος δόμησης θυμίζει τα μεγάλα δημόσια κτίρια της Δημητριάδας, όπως το ανάκτορο, το θέατρο, το τείχος. Στα νότια αυτού του τοίχου διέρχεται αρχαία οδός, πλ. 5 μ. Μέσα στο αρχαίο οδόστρωμα, σε απόσταση 1 μ. από τον τοίχο και παράλληλα προς αυτόν διέρχεται κτιστός αποχετευτικός αγωγός (Πίν. 157 ε). Στην ίδια φάση ανήκει επίσης ο πήλινος αγωγός και το πηγάδι (βόρεια του τοίχου), βάθ. 3 μ., λαξευμένο στο σκληρό φυσικό έδαφος με έξι σκαλιά στη νότια και πέντε στη βόρεια πλευρά.

Κατά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. το θυραίο άνοιγμα αυτού του τοίχου κλείστηκε και ο ίδιος τοίχος χρησιμοποιήθηκε και πάλι ως εξωτερικός ενός ορθογώνιου δωματίου με εστία στη νοτιοανατολική του γωνία. Στη νότια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα ρωμαϊκής οικίας, που συνεχίζεται εκτός των ορίων του οικοπέδου.

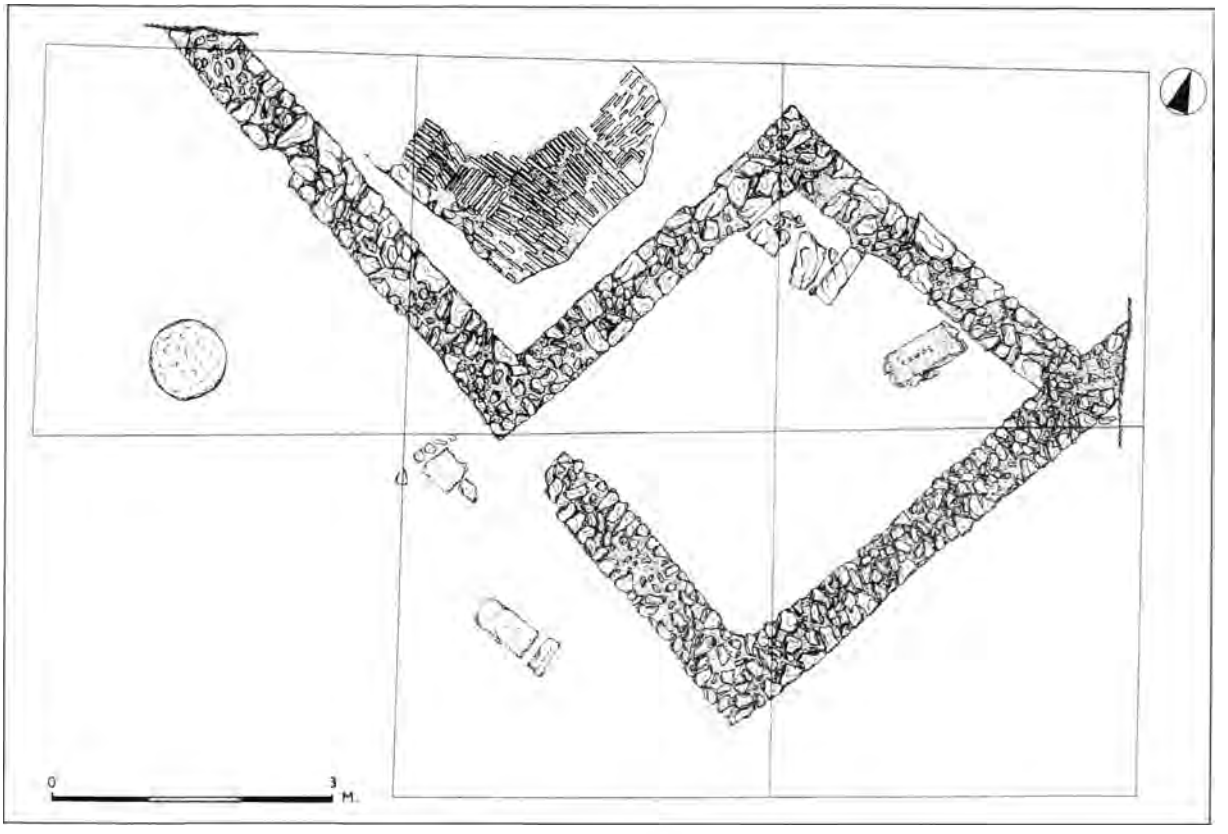
Και στη ρωμαϊκή εποχή διαπιστώνονται δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις. Στην παλαιότερη (1ος-2ος αι. μ.Χ.) χρονολογούνται οι λουτρικές εγκαταστάσεις με πήλινα κυλινδρικά υπόκαυστα, τμήματα από λουτήρες επενδεδυμένους με λευκό μάρμαρο και ψηφιδωτό δάπεδο. Το ψηφιδωτό δάπεδο είναι ασπρόμαυρο με γεωμετρικά σχέδια: ρόμβους, κύκλους, τετράγωνα, σπείρες και αβακωτό. Οι τοίχοι σώζονται σε ύψος 1 μ. και είναι επιχρισμένοι. Από το χώρο του ψηφιδωτού προέρχονται και κονιάματα λευκού, ερυθρού και πράσινου χρώματος. Ένας αποχετευτικός αγωγός των λουτρικών εγκαταστάσεων βαίνει προς το βόρειο τοίχο του ρωμαϊκού κτιρίου, χρησιμοποιώντας την ίδια αρχαία οδό των ελληνιστικών χρόνων, επιβεβαιώνοντας έτσι την άποψη ότι στα ρωμαϊκά χρόνια διατηρείται το ίδιο, προϋπάρχουν οδικό δίκτυο.

Η χρήση της οικίας, με κάποιες επισκευές και μετασκευές διήρκεσε έως και τον 3ο-αρχές 4ου αι. μ.Χ., οπότε και εγκαταλείφθηκε λόγω της καταστροφής της από πυρκαγιά, όπως εύγλωττα πιστοποιούν τα έντονα ίχνη καύσης στο στρώμα καταστροφής.

ΠΕΛΑΓΙΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Οικόπεδο Α. Μακρή (Ο.Τ. Γ36α)

Στη συνοικία Αϊβαλιώτικα, στο βόρειο τομέα της αρχαίας Δημητριάδας, ανασκάφηκε το παραπάνω οικόπεδο. Η σωστική ανασκαφή έφερε στο φως οικοδομικά λείψανα που ανήκουν σε οικοδόμημα ρωμαϊκής εποχής (Σχέδ. 2· Πίν. 158 α). Σε βάθος 0,40 μ., αποκαλύφθηκαν τρεις χώροι, από τους οποίους ο ένας ολόκληρος και οι δύο εν μέρει. Στο χώρο που βρίσκεται στα βορειοδυτικά του οικοπέδου και συνεχίζεται στο όμορο προς Δ. οικόπεδο, αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου από όρθια τοποθετημένα κεραμίδια. Η δοκιμαστική ανασκαφή που έγινε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, έξω από το κτίριο, απέδωσε άφθονη ρωμαϊκή κεραμική, αλλά σε βάθος 0,90 μ. αναβλύζει νερό,

Σχέδ. 2. Δημητριάδα. Οικόπεδο Α. Μακρή. Κάτοψη τμήματος του κτιρίου.

επειδή το υψόμετρο αγγίζει αυτό της στάθμης της θάλασσας, ενώ η επίχωση έχει την όψη και την οσμή βούρκου.

Μέσα και έξω από το ρωμαϊκό κτίριο εντοπίστηκαν συνολικά τρεις παιδικές ταφές, από τις οποίες οι δύο είναι εγχυτρισμοί και η μία είναι ταφή σε κεραμοσκεπή καλυβίτη τάφο. Όλες οι ταφές είναι ακτέριστες, αλλά μπορούν να χρονολογηθούν στην υστερορωμαϊκή εποχή.

Τα πενιχρά και αποσπασματικά αρχιτεκτονικά λείψανα διατηρήθηκαν σε κατάχωση κάτω από τη νέα οικοδομή.

ΕΡΓΟ ΔΕΥΑΜΒ

Στην περιοχή Αλυκές επεκτάθηκε το δίκτυο αποχέτευσης του Δήμου Βόλου. Το έργο αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη τάφων που ανήκουν στο νεκροταφείο των Αμφανών και της Δημητριάδας (τάφοι αριθ. 2-4, η συστάδα τάφων αριθ. 9-14 και οι τάφοι αριθ. 16-22), αλλά και αρχαίων οικοδομικών λειψάνων ελληνιστικής εποχής, εκτός των τειχών της Δημητριάδας. Η εκτέλεση του έργου εντός των τειχών της Δημητριάδας αποτράπηκε λόγω του προφανούς κινδύνου καταστροφής αρχαιοτήτων αλλά και της δυσκολίας διέλευσης των αγωγών από κεντρικά σημεία της αρχαίας πόλης. Στην περιοχή Σωρός, όπου βρίσκεται η κλασική πόλη Αμφανές, έχουν ανασκαφεί παλαιότερα εκατοντάδες τάφων, στα βόρεια του οικισμού[4]. Από το νεκροταφείο αυτής της πόλης προέρχονται οι τάφοι αριθ. 1, η συστάδα τάφων αριθ. 5-7 και ο τάφος αριθ. 15.

Οδός Πανός 1 και Πανάκειας

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,90×0,90 μ. Προσανατολισμός Β./ΒΑ.-Ν./ΝΔ. Ο μισός τάφος καταστράφηκε από το μηχανικό εκσκαφέα. Ήταν κατασκευασμένος με πλάκες από γκρίζο ασβεστόλιθο, αδρά δουλεμένες στην κάλυψη και στο δάπεδο. Οι πλάγιες πλευρές φέρουν αναθύρωση. Τα οστά βρέθηκαν μετατοπισμένα, πιθανώς από πλημμύρα και ανήκουν σε δύο σκελετούς ενηλίκων. Βρέθηκε

4. *ΑΔ* 40 (1985): Χρονικά, σ.186-191· 42 (1987): Χρονικά, σ. 246-251· 43 (1988): Χρονικά, σ. 242-243.

ένα αλάβαστρο σχεδόν ακέραιο και τμήματα δεύτερου αλαβάστρου. Χρονολογείται στα τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Οδός Προφήτη Ηλία

Συστάδα τάφων αριθ. 2-4. Τάφος 2. Κτιστός κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,90×0,70 μ. Προσανατολισμός Β.-Ν. Τοιχώματα χοντρά κατασκευασμένα από αργούς λίθους και σπασμένες κεραμίδες, επενδεδυμένα με ροδόχρωμο κονίαμα. Το δάπεδο είναι καλυμμένο με τετράγωνες κεραμίδες. Βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα. Χρονολογείται στον 4ο αι. μ.Χ.

Τάφος 3. Κεραμοσκεπής, κατεστραμμένος ολοκληρωτικά από το σκαπτικό μηχάνημα. Προσανατολισμός Β.-Ν. Χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Τάφος 4. Κτιστός κιβωτιόσχημος, κατεστραμμένος σχεδόν ολοκληρωτικά από τον εκσκαφέα. Προσανατολισμός Β.-Ν. Τοιχώματα χτισμένα με αργούς λίθους. Χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Μία συστάδα έξι τάφων ρωμαϊκής εποχής (αριθ. 9-14), βρέθηκε σε μικρή απόσταση από τη συστάδα των τάφων αριθ. 2-4. Οι τάφοι καταστράφηκαν σε μεγάλο βαθμό από το μηχανικό εκσκαφέα.

Τάφος 9. Κεραμοσκεπής. Προσανατολισμός Β.-Ν. Περιείχε πιθανώς παιδική ταφή, αφού το μήκος του δεν ξεπερνούσε το 1-1,20 μ. Ακτέριστος.

Τάφος 10. Κεραμοσκεπής. Προσανατολισμός Β.-Ν. Περιείχε πιθανώς παιδική ταφή. Καταστράφηκε ολοκληρωτικά από τον εκσκαφέα. Βρέθηκε σκυφίδιο με έσω νεύον χείλος του 2ου αι. π.Χ.

Τάφος 11. Κιβωτιόσχημος, μήκ. 2,20 μ. Προσανατολισμός Β.-Ν. Κατασκευασμένος από σχιστόπλακες. Καταστράφηκε από τον εκσκαφέα.

Τάφος 12. Κτιστός, κιβωτιόσχημος, διαστ. 2,20×0,50×0,65 μ. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Είχε δύο καλυπτήριες πλάκες, μία σχιστολιθική και μία βάση επιτύμβιας στήλης από λευκό μάρμαρο με ορθογώνιο τόρμο, όπου σωζόταν η μολυβδοχόηση. Τα τοιχώματα ήταν χτισμένα με μικρές πλακαρές πέτρες και επενδεδυμένα με λευκό κονίαμα. Ο τάφος περιείχε ίσως δύο ταφές. Βρέθηκε ένα γυάλινο μυροδοχείο, ρωμαϊκής εποχής.

Τάφος 13. Κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος, διαλυμένος από παλαιότερη επέμβαση έργων σε αυτό το σημείο. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Αποσπασματικά διατηρήθηκε το κιβώτιο, που ήταν χτισμένο επιμελώς με λαξευμένους ορθογώνιους λίθους. Μέρος του δαπέδου που σώθηκε ήταν κατασκευασμένο με τετράγωνες κεραμίδες, διαστ. 0,30×0,30 μ., κοσμημένες με διασταυρούμενες χιαστί ή καμπύλες γραμμές. Βρέθηκαν ελάχιστα σαθρά οστά και έξω από τον τάφο τα όστρακα κλειστού ραβδωτού αγγείου, που χρονολογείται στα τέλη του 2ου-αρχές 3ου αι. μ.Χ. Κάτω από το δάπεδο βρέθηκαν τα υπολείμματα κεραμοσκεπούς τάφου, που είχε καταστραφεί κατά την κατασκευή του τάφου 13.

Τάφος 14. Το σώμα ενός οξυπύθμενου αμφορέα βρέθηκε κοντά στη συστάδα των τάφων αριθ. 9-14. Λίγα σαθρά οστά παιδικής ταφής βρέθηκαν στον πυθμένα του.

Οδός Δουλκέρογλου-Γλαύκου

Η συστάδα των τάφων αριθ. 5-7 και 15 εντοπίστηκε στο ίδιο βάθος, 0,40 μ., είναι όμοιοι κατασκευαστικά και έχουν τον ίδιο προσανατολισμό.

Τάφος 5. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,10×0,30×0,40 μ. Προσανατολισμός Β./ΒΔ.-Ν./ΝΑ. Ο τάφος (καλυπτήριες και το κιβώτιο) αποτελούνταν από αδρά δουλεμένες σχιστόπλακες. Βρέθηκαν λίγα σαθρά τμήματα μακρών οστών παιδικής ταφής. Ακτέριστος.

Τάφος 6. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,20×0,45×0,55 μ. Προσανατολισμός Β./ΒΑ.-Ν./ΝΔ. Δεν βρέθηκαν καλυπτήριες. Οι πλάγιες πλευρές του κιβωτίου και ο πυθμένας είναι κατασκευασμένοι από αδρά δουλεμένες σχιστόπλακες. Βρέθηκαν ελάχιστα θραύσματα μακρών οστών παιδικής ταφής. Ακτέριστος.

Τάφος 7. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,73×0,40×0,57 μ. Προσανατολισμός Β./ΒΑ.-Ν./ΝΔ. Κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες. Πιθανώς περιείχε ταφές περισσότερες της μιας, όπως προκύπτει από την πληθώρα των διαταραγμένων οστών. Ακτέριστος.

Τάφος 15. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,70×0,65×0,57 μ. Προσανατολισμός Β./ΒΑ.-Ν./ΝΔ. Το κιβώτιο ήταν κατασκευασμένο από σχιστόπλακες. Καλυπτήριες δεν βρέθηκαν. Στο δάπεδο ήταν στρωμένες τρεις πλάκες. Ο τάφος καταστράφηκε από παλαιότερα έργα ύδρευσης.

Οδός Αρχιλόχου - Γ. Στεριανού

Τάφος 8. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,10×0,35×0,40 μ. Προσανατολισμός Β./ΒΑ.-Ν./ΝΔ. Κατασκευασμένος από σχιστολιθικές πλάκες, περιείχε παιδική ταφή, από την οποία σώθηκαν μόνο μερικά σαθρά οστά. Βρέθηκε λήκυθος κλασικής εποχής.

Οδός Αργυροκάστρου 11

Τάφος 16. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,75×0,70×0,60 μ. Προσανατολισμός Α.-Δ. Το κιβώτιο ήταν κατασκευασμένο από καλοδουλεμένες σχιστόπλακες πράσινου χρώματος στις πλάγιες πλευρές και στον πυθμένα. Περιείχε δύο ταφές. Εξωτερικά του τάφου βρέθηκε ένα τεφρόχρωμο μυ-

ροδοχείο και όστρακα δύο μελαμβαφών αγγείων, ενός ανοιχτού και ενός κλειστού. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα πολύ οξειδωμένο και στα πόδια του σκελετού της νεότερης ταφής ένας φανοστάτης με πώμα που περιείχε ένα λύχνο[5]. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Τάφος 17. Κιβωτιόσχημος, παιδικός, κατασκευασμένος με σχιστολιθικές πλάκες, αδρά δουλεμένες. Διαστ. 1×0,35×0,45 μ. Προσανατολισμός Α.-Δ. Εντοπίστηκε νότια του τάφου 16 και καταστράφηκε σε μεγάλο βαθμό από τον εκσκαφέα. Περιείχε: σταμνοειδή πυξίδα, μελαμβαφές μυροδοχείο, τεφρόχρωμο μυροδοχείο, δίωτο σκυφίδιο (bolsal)[6], μελαμβαφή κάλυκα με ανάγλυφη διακόσμηση εξωτερικά και ομφαλό, πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής, ίνες χρυσού και κουκούτσια σταφυλιού. Τα ευρήματα σχηματίζουν δύο ομάδες που έχουν αρκετή χρονολογική διαφορά η μία από την άλλη. Χρονολογείται στις αρχές του 4ου έως και αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 18. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος με σχιστολιθικές πλάκες, αδρά δουλεμένες. Διαστ. 1,52×0,40×0,50 μ. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Περιείχε τρεις ταφές. Εντοπίστηκε νότια του τάφου 17, σε απόσταση 2 μ. περίπου. Εξωτερικά του τάφου βρέθηκε μία μελαμβαφής λεκανίδα και στο εσωτερικό ένα τεφρόχρωμο μυροδοχείο και ένας λύχνος[7]. Χρονολογείται στα τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τάφος 19. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από σχιστόπλακες. Διαστ. 1,80×0,72×0,56 μ. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Εντοπίστηκε 5 μ. περίπου νότια του τάφου 18. Οι καλυπτήριες πλάκες δεν σώθηκαν και φαίνεται πως ο τάφος είχε καταστραφεί παλαιότερα, κατά την κατασκευή του δικτύου ύδρευσης. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε κτερίσματα.

Οδός Τερψιχόρης 28

Τάφος 20. Κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος από ασβεστολιθικές πλάκες με πολύ καλή επεξεργασία. Διαστ. 1,88×0,61×0,75 μ., πάχ. πλάγιων πλευρών 0,12 μ. Κάλυψη με μονολιθική ασβεστολιθική πλάκα, διαστ. 2,23×0,85×0,20 μ. (Πίν. 158 β). Προσανατολισμός Α.-Δ. Οι μακριές πλευρές κοσμούνταν με τρεις εγχάρακτους κίονες χωρίς κιονόκρανο. Μια εγχάρακτη ταινία συνδέει οριζόντια τους κίονες στο ανώτερο σημείο τους. Οι κίονες και η ταινία έφεραν ερυθρό χρώμα. Τα οστά και τα κτερίσματα βρέθηκαν μετακινημένα λόγω της εισροής υδάτων στον τάφο. Βρέθηκαν σπασμένη σιδερένια στλεγγίδα, τεφρόχρωμο μυροδοχείο, λάγυνος[8], πήλινος λύχνος μέσα σε σιδερένια υποδοχή, η οποία φέρει στην κάτω επιφάνεια του πυθμένα αποτύπωμα υφάσματος. Χρονολογείται στο α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.

Βορειοδυτικά του τάφου αποκαλύφθηκε μια κτιστή κατασκευή ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 1,34×1,46×0,60 μ. Οι λιθόπλινθοι εδράζονταν σε αδρά δουλεμένους δόμους και αργούς λίθους που συμπληρώνουν τα κενά. Ίσως πρόκειται για βάθρο ταφικού μνημείου, που σχετίζεται άμεσα με τον τάφο 20. Ο αγωγός ύδρευσης, που είχε κατασκευαστεί παλαιότερα, είχε προξενήσει μερική καταστροφή του μνημείου.

Τάφος 21. Τεφροδόχος κάλπη από γκρίζο μάρμαρο, χωρίς το καπάκι της και ελλιπής κατά ένα τμήμα του χείλους. Βρέθηκε σε βάθος 1,80 μ. Στο εσωτερικό της υπήρχαν μόνο λίγα καμένα οστά. Ύψ. 0,40, διάμ. 0,43 μ.

Τάφος 22. Εγχυτρισμός σε αμφορέα. Περιείχε οστά και ένα μυροδοχείο. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

Αγρός Μ. Μαύρου

Νότια της οδού Τερψιχόρης και παράλληλα προς αυτή, στον άξονα νέας οδού που χαράσσεται σε αδόμητο ακόμη χώρο, όπου θα γίνει η επέκταση του σχεδίου της πόλης του Βόλου, πραγματοποιήθηκαν εκσκαφές για την τοποθέτηση δικτύου αποχέτευσης.

Αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν. σε μήκος 8 και ύψος 1,40 μ. Πάνω από αυτό το ύψος, σε ένα τμήμα του τοίχου σώθηκε τμήμα της πλίνθινης ανωδομής, έτσι ώστε το συνολικό σωζόμενο ύψος να φθάνει τα 1,60 μ. Ο τοίχος ενισχύεται στη δυτική του πλευρά από αντηρίδα, πλ. 0,50 μ. Είναι χτισμένος από αργούς λίθους μεγαλύτερους στις παρειές και μικρότερους στο γέμισμα. Περισυνελέγη άφθονη κεραμική οικιακής χρήσης, που αντιπροσωπεύει όλα τα γνωστά σχήματα της ελληνιστικής εποχής, καθώς και δύο χάλκινα νομίσματα πολύ φθαρμένα και μία πήλινη αγνύθα. Επειδή δεν υπήρχε η οικονομική δυνατότητα για πληρέστερη ανασκαφική έρευνα, ο τοίχος αποτυπώθηκε, καλύφθηκε και επιχώσθηκε. Πιθανώς πρόκειται

5. Στ. Δρούγου, *Ανασκαφή Πέλλας 1957-1964, Οι πήλινοι λύχνοι*, Αθήνα 1992, αριθ. 42. Ο τάφος 16 δημοσιεύτηκε από την Π.Τριανταφυλλοπούλου, Νεκροταφείο των Αμφανών. Οι πρώιμοι ελληνιστικοί τάφοι, *ΕλλΚερ Θεσσαλίας*, Βόλος 2000, σ. 66 κ.ε.

6. *Agora* XII, 2, 1971, πίν. 24, αριθ. 556.

7. *Agora* IV, 1, 1958, αριθ. 221-222, πίν. 7, 36.

8. Α. Γιαννικουρή κ.ά., Χρονολογικά προβλήματα γραπτής κεραμικής από τη Ρόδο, *Β΄ΕλλΚερ*, Αθήνα 1990, σ. 173-186, πίν. 91Α, Π9943.

για αγροικία που βρίσκεται εκτός των τειχών της αρχαίας Δημητριάδας, νοτιοανατολικά του πύργου του Προφήτη Ηλία.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Δήμος Νέας Ιωνίας

Συνοικία Οινόπνευμα, Οδός Κολοκοτρώνη (έργο αγωγού φυσικού αερίου ΔΕΠΑ ΑΕ)

Το Φεβρουάριο του 1997 σε χαντάκι που άνοιξε η ΔΕΠΑ ΑΕ για την τοποθέτηση του αγωγού φυσικού αερίου, στην οδό Κολοκοτρώνη στη συνοικία Οινόπνευμα του Δήμου Νέας Ιωνίας[9] (Βόλος), αποκαλύφθηκαν τάφοι που ανήκουν στο νεκροταφείο που ανασκάφηκε τμηματικά από το 1981 έως το 1986 με αφορμή την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου του Δήμου Νέας Ιωνίας[10].

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες καταστράφηκαν δυοτρεις τάφοι, ενώ άλλων μόνον οι καλυπτήριες πλάκες τους, διότι οι εργασίες ξεκίνησαν χωρίς την επίβλεψη της Εφορείας. Ερευνήθηκαν συνολικά 11 τάφοι, από τους οποίους οκτώ ήταν κιβωτιόσχημοι, δύο λακκοειδείς και ένας θολωτός (Σχέδ. 3).

Οι τάφοι ανήκαν σε ενήλικες και παιδιά και χρονολογήθηκαν σε διάφορες περιόδους, στα πρωτογεωμετρικά και ένας στα κλασικά χρόνια, στοιχείο που αποδεικνύει τη μεγάλη διάρκεια χρήσης του χώρου αυτού ως νεκροταφείο.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος με τοιχώματα από κατεργασμένες σχιστολιθικές πλάκες. Από την εκσκαφή είχε καταστραφεί η καλυπτήρια πλάκα, της οποίας θραύσματα βρέθηκαν στο εσωτερικό του τάφου. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., διαστάσεις 2,15×0,63 και βάθος 0,78 μ. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με το κεφάλι στα βορειοανατολικά και τα οστά διαταραγμένα. Ο τάφος περιείχε ένα μικρό κοχύλι τύπου cerastoderma edulae στη βόρεια γωνία του και κομμάτια οξειδωμένης σιδερένιας στλεγγίδας προς την αριστερή μακριά πλευρά του.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος με σχιστολιθικές πλάκες: από μία στην κάθε στενή πλευρά του και περισσότερες της μιας στις μακριές πλευρές του. Είχε προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ., διαστάσεις 1,75×0,55 και βάθος 0,27 μ. Από τις καλυπτήριες, που ήταν σχιστοειδείς ακατέργαστες, μόνο μία βρέθηκε κατά χώραν. Στον πυθμένα του τάφου, που ήταν στρωμένος με μικρές πλακαρές πέτρες, ήταν τοποθετημένος ο νεκρός με το κεφάλι νοτιοανατολικά. Ο σκελετός ήταν αποσαθρωμένος και σώζονταν μόνον τα κάτω άκρα και τμήμα του κρανίου. Από το εσωτερικό του τάφου περισυνελέγησαν τα κτερίσματα: μία οπισθότμητη πρόχους, ένας μόνωτος σκύφος, ένα μόνωτο κύπελλο, τέσσερα χάλκινα βραχιόλια, χάντρες και ένας χάλκινος κρίκος.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος παιδικός με σχιστόπλακες, ανά μία σε κάθε πλευρά του κιβωτίου. Οι καλυπτήριες πλάκες είχαν αφαιρεθεί από τον εκσκαφέα. Είχε προσανατολισμό Β.-Ν., διαστάσεις 0,94×0,53 και βάθος 0,42 μ. Στο εσωτερικό του τάφου δεν βρέθηκαν ούτε οστά ούτε κτερίσματα.

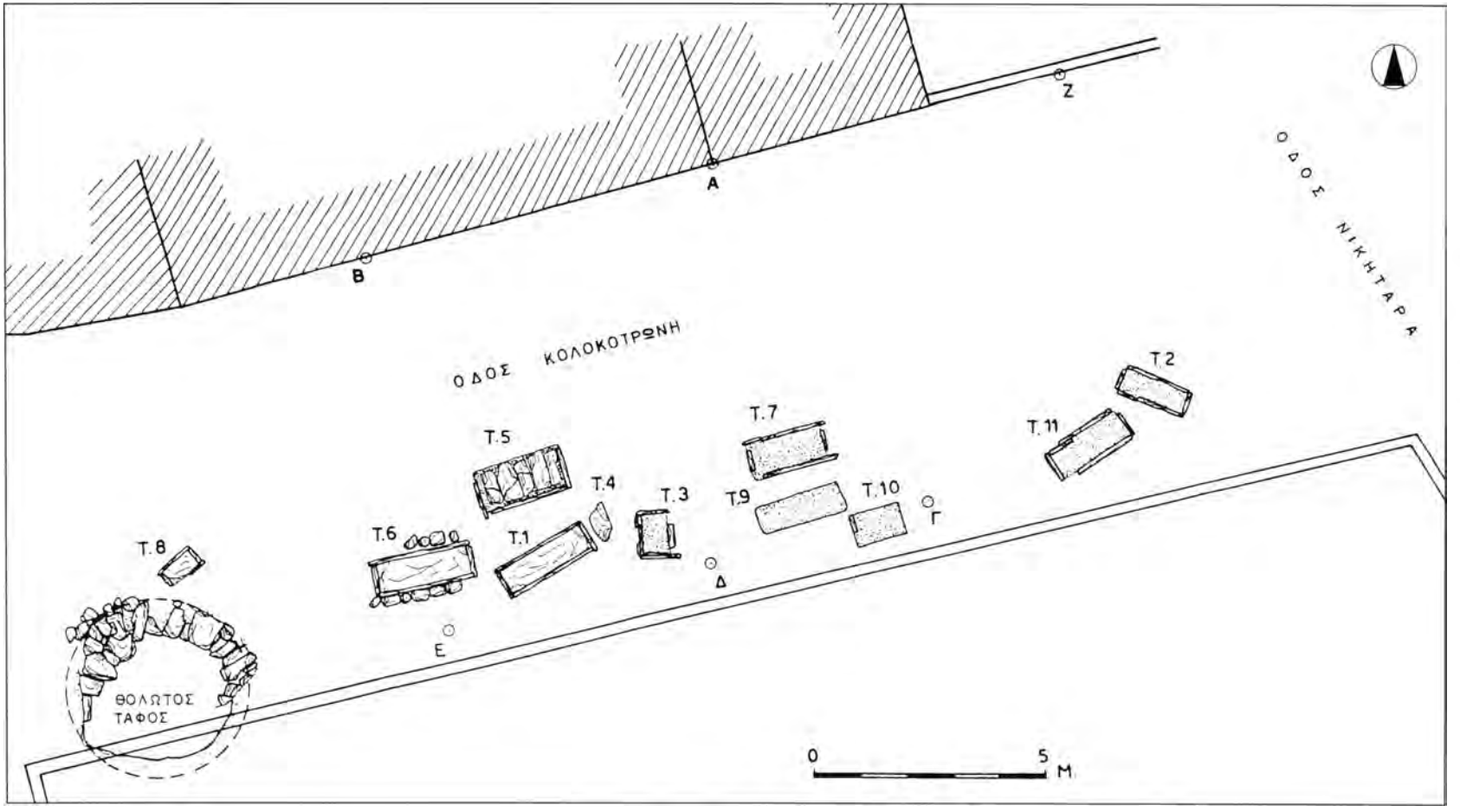
Τάφος 4. Λακκοειδής. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και η καλυπτήρια πλάκα που βρέθηκε κατά χώραν είχε διαστάσεις 0,76×0,44 μ. Πρόκειται για παλαιότερο τάφο, που βρέθηκε κάτω από τον τάφο 1, γι' αυτό και σώθηκε αποσπασματικά και μόνον το προς Α. τμήμα του. Από το σκελετό βρέθηκε μόνον το κρανίο, τοποθετημένο στην ανατολική στενή πλευρά του τάφου. Κτερίσματα δεν βρέθηκαν.

Τάφος 5. Εντοπίστηκε σε βάθος 0,94 μ. από το κατάστρωμα της οδού Κολοκοτρώνη. Ήταν κιβωτιόσχημος, κατασκευασμένος με σχιστοειδείς μονοκόμματες πλάκες. Μόνο μία καλυπτήρια πλάκα βρέθηκε κατά χώραν. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., διαστάσεις 2,03×0,80 και βάθος 0,37 μ. Εσωτερικά το δάπεδό του ήταν στρωμένο με πέντε μικρές σχιστολιθικές πλάκες. Ο σκελετός ήταν τελείως σαθρός και το κρανίο στη βορειοανατολική στενή πλευρά του τάφου. Περισυνελέγησαν: ένας δίωτος κρατήρας, μία χειροποίητη χύτρα, μία οπισθότμητη πρόχους, ένας δίωτος κάνθαρος, ένας δίωτος σκύφος, μία μόνωτη πρόχους, τμήμα σιδερένιου ξίφους με κατάλοιπα από την ξύλινη λαβή του, μία σιδερένια αιχμή βέλους και τέλος ένα μικρό σιδερένιο εργαλείο.

Τάφος 6. Κιβωτιόσχημος. Βρέθηκε σε βάθος 0,72 μ. και νοτιοδυτικά του κιβωτιόσχημου τάφου 1. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ., διαστάσεις 2,65×1,30 κλειστός και 2,08×0,80 ανοιχτός και βάθος 0,59 μ. Ήταν κατασκευασμένος με πρασινωπές μονοκόμματες σχιστολιθικές πλάκες, μία σε κάθε πλευρά. Εσωτερικά και γύρω-γύρω οι πλάκες είχαν διακόσμηση από μια ταινία, πλ. 0,08 μ., ενώ η υπόλοιπη επιφάνειά τους ήταν δουλεμένη με βελόνι και ακόμη στις κάθετες πλευρές τους στις γωνίες είχαν αναθύρωση, για να προσαρμόζονται καλύτερα μεταξύ τους, αλλά και για την καλύτερη έδραση των καλυπτήριων πλακών, που πιθα-

9. Η συνοικία Οινόπνευμα βρίσκεται στη βόρεια όχθη του χειμάρρου Κρανσίδωνα και σε απόσταση 500-600 μ. βορειοδυτικά του αρχαιολογικού χώρου των Παληών του Βόλου.

10. *ΑΔ* 39 (1984): Χρονικά, σ.140· 40 (1985): Μελέτες, σ. 17-70· 42 (1987): Χρονικά, σ. 254-255· 43 (1988): Χρονικά, σ. 243. Ακόμη στη θέση του Πνευματικού Κέντρου Νέας Ιωνίας είχαν ανασκαφεί το 1969 από τον Δ.Ρ. Θεοχάρη και τη σύζυγό του Μαρία μυκηναϊκοί τάφοι, βλ. *ΑΑΑ* III (1970), σ. 195-203.

Σχέδ. 3. Νέα Ιωνία Βόλου. Συνοικία Οινόπνευμα. Οδός Κολοκοτρώνη. Κάτοψη τμήματος του νεκροταφείου.

νότατα ήταν πέντε, όμως μόνο δύο βρέθηκαν κατά χώραν. Εξαιτίας της υψηλής στάθμης των υδάτων, στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκε λάσπη και νερό. Ο τάφος περιείχε τρεις νεκρούς, τοποθετημένους εκτάδην με τα κρανία στα ανατολικά. Στα κτερίσματα ανήκε μία λευκή αττική λήκυθος κοντά στα πόδια στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου, που χρονολογεί τον τάφο στο α' μισό του 5ου αι. π.Χ., καθώς και ένα χάλκινο δαχτυλίδι κοντά στο δεξιό χέρι.

Τάφος 7. Κιβωτιόσχημος από μονοκόμματες σχιστοειδείς πλάκες, με προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις εξωτερικές 1,80×1 και εσωτερικές 1,70×0,90 μ. Ο τάφος ήταν γεμάτος λασπώδη επίχωση λόγω της εισροής χωμάτων και νερών στο εσωτερικό του, γι' αυτό και τα σκελετικά κατάλοιπα ήταν διάσπαρτα και πολύ σαθρά. Τα κτερίσματα που βρέθηκαν σε διάφορα επίπεδα ανάμεσα στη λάσπη πάνω από το νεκρό ήταν δύο χάλκινες πόρπες, ένα μόνωτο κύπελλο, ένας κάνθαρος, ένας δίωτος σκύφος, ένας μεγαλύτερος δίωτος σκύφος, μία οπισθότμητη πρόχους και ένα κομμάτι από όστρεο πίνας.

Τάφος 8. Κιβωτιόσχημος, παιδικός. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και διαστάσεις 0,85×0,42×0,78 μ. Αποτελούνταν από τέσσερις σχιστόπλακες, μία σε κάθε πλευρά. Στοιχεία της κάλυψής του δεν βρέθηκαν.

Ο πυθμένας του κιβωτίου ήταν στρωμένος με μία μονοκόμματη σχιστόπλακα. Ο τάφος περιείχε τα οστά βρέφους πολύ σαθρά και δεν είχε κτερίσματα.

Τάφος 9. Λακκοειδής καλυμμένος με πέντε σχιστοειδείς πλάκες. Βρέθηκε σε βάθος 1,03 μ. από το οδόστρωμα. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και διαστάσεις 2,50×0,70×0,30 μ. Ο τάφος περιείχε το σκελετό ενός νεκρού, τοποθετημένου εκτάδην πάνω σε λεπτό στρώμα από μικρά χαλίκια με το κρανίο στη βορειοανατολική στενή πλευρά του τάφου. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν μία τριφυλλόστομη οινοχόη, ένας αρυτήρας, ένα μόνωτο κύπελλο, δύο δίωτοι σκύφοι, δύο χάλκινες πόρπες και μία εξαγωνική πήλινη χάντρα. Τα κτερίσματα ήταν τοποθετημένα κατά μήκος του νεκρού αριστερά και δεξιά.

Έξω από τον τάφο και από την επίχωση πάνω από τις καλυπτήριες πλάκες του βρέθηκαν και περισυνελέγησαν μία μελανόμορφη μικρή λήκυθος, ένας αρυτήρας και μία κοτυλίσκη. Είναι προφανές ότι τα αγγεία αυτά δεν σχετίζονται με τον τάφο 9, αλλά βρέθηκαν έξω από αυτόν παρασυρμένα από άλλο τάφο, που καταστράφηκε κατά τις εκσκαφές.

Τάφος 10. Εντοπίστηκε σε βάθος 0,75 μ. από το οδόστρωμα. Διακρινόταν μόνον η σχιστολιθική πλάκα της βόρειας μακριάς πλευράς του τάφου, ενώ το υπόλοιπο τμήμα του χανόταν στη νότια παρειά του σκάμματος κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού Κολοκοτρώνη. Παρά τις πρακτικές δυσκολίες, προχωρήσαμε στην εσωτερική έρευνα του τάφου, η οποία απέδωσε μόνο λίγα σκελετικά κατάλοιπα σαθρά και διαταραγμένα χωρίς κτερίσματα.

Τάφος 11. Κιβωτιόσχημος με σχιστολιθικές πλάκες, μία σε κάθε πλευρά εκτός από τη δυτική μακριά πλευρά που αποτελούνταν από δύο μικρότερες πλάκες. Στοιχεία της κάλυψής του δεν βρέθηκαν. Μέσα από τη λασπώδη επίχωση που είχε εισχωρήσει στο εσωτερικό του τάφου περισυνελέγησαν μόνο λίγα όστρακα. Κτερίσματα και οστά δεν βρέθηκαν.

Θολωτός τάφος. Συστάδα από ογκώδεις αλλά και μικρές πέτρες, που ανήκαν στη μισοκατεστραμμένη ανωδομή θολωτού τάφου, εντοπίστηκε σε βάθος 1,02 μ. από την επιφάνεια της οδού Κολοκοτρώνη. Ο τάφος βρίσκεται ανατολικότερα σε απόσταση 11 μ. περίπου από το θολωτό τάφο που είχε ανασκαφεί παλαιότερα[11].

Προχωρώντας η έρευνα, έδειξε ότι τμήμα της ανωδομής του θολωτού τάφου και χώματα είχαν πέσει στο εσωτερικό του. Προχωρώντας σε βάθος και αφαιρώντας τα πεσμένα υλικά, διαπιστώσαμε ότι τον τάφο κατέκλυζε συνεχώς νερό, εξαιτίας της υψηλής στάθμης των υπογείων υδάτων και η επίχωση ήταν εξαιρετικά λασπώδης. Με τη βοήθεια αντλίας αντιμετωπίσαμε το πρόβλημα των υπογείων υδάτων και έτσι η συνέχιση της έρευνας κατέστη δυνατή. Ακόμη η θέση του θολωτού τάφου δυσχέραινε εξαιρετικά την πλήρη ανασκαφική έρευνα και την αποκάλυψή του, επειδή το μεγαλύτερο προς ΝΑ. και Ν. τμήμα του θαλάμου και ολόκληρος ο δρόμος του θολωτού τάφου βρίσκονταν κάτω από περιφραγμένο ιδιωτικό οικόπεδο. Γι' αυτό το λόγο η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε μόνο στο θάλαμο του τάφου.

Η προσπέλαση σε αυτόν γινόταν από Ν. και η είσοδός του πλαισιωνόταν με μονολιθικές παραστάδες, ύψ. 1,27 μ., και ήταν φραγμένη με μία μεγάλη σχιστολιθική πλάκα.

Ο θόλος είχε κυκλική κάτοψη, διαμ. 2,80 μ., που γινόταν 3,76 μ. στο δάπεδο του τάφου. Δεν σώθηκε ολόκληρος και είχε σωζόμενο ύψος 1,79 μ. Χτίστηκε κατά τον εκφορικό τρόπο χωρίς ιδιαίτερη θεμελίωση με ασβεστολιθικές και σχιστοειδείς μεγάλες και ογκώδεις πέτρες, που συμπλέκονταν με μικρότερες ή πλακαρές, ενώ ενδιάμεσα τα κενά είχαν χτιστεί με μικρές πέτρες και λάσπη. Λόγω της διείσδυσης των υπογείων υδάτων στο εσωτερικό του τάφου, είναι πιθανόν κανένα από τα οστά που βρέθηκαν να μην είναι στην αρχική του θέση. Επίσης τα κτερίσματα παρουσίαζαν μεγάλη αναμόχλευση μέσα στο στρώμα της λάσπης που είχε πάχος 0,77 μ. περίπου.

11. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 231, Σχέδ. 1-2, Πίν. 77 α-ε.

Τα οστά εξαιρετικά σαθρά συσσωρεύτηκαν κυρίως στα αριστερά της εισόδου και τα κτερίσματα πλάι στα τοιχώματα του θόλου προς Β. και Α., απέναντι από την είσοδο. Στον τάφο είχαν τοποθετηθεί ως κτερίσματα πλήθος αγγείων, χάλκινα κοσμήματα, όπως βραχιόλια, πόρπες κ.ά., χάντρες, σιδερένια ξιφίδια, πηνία κτλ., η συντήρηση των οποίων βρίσκεται σε εξέλιξη.

Ωστόσο, από τα ευρήματα που σώθηκαν ακέραια διαπιστώνεται η μακρά χρήση του τάφου αυτού από τα πρωτογεωμετρικά χρόνια έως τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 159 α-β).

Αχίλλειο Πτελεού

Θέση Λυχούδα ή Λυχούδες ή Λυχούρες

Κατά τη διάρκεια σκαπτικών εργασιών που πραγματοποίησε το κοινοτικό διαμέρισμα του Αχιλλείου Δήμου Πτελεού για τη διάνοιξη μικρού κοινοτικού δρόμου σε λοφίσκο πάνω από τα τελευταία σπίτια του χωριού, εντοπίστηκαν τυχαία αρχαίοι τάφοι και ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα.

Τάφος 1. Λακκοειδής, καλυμμένος με τρεις ογκώδεις ασβεστολιθικές πλάκες. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και διαστάσεις 1,40×1,25×0,45 μ. Ο τάφος περιείχε δύο νεκρούς, τοποθετημένους εκτάδην με τα κρανία στη νοτιοδυτική πλευρά του τάφου. Ήταν ακτέριστος.

Τάφος 2. Λακκοειδής, καλυμμένος με πέντε ογκώδεις ασβεστολιθικές και σχιστολιθικές πλάκες. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και διαστάσεις 2×1,26×0,42 μ. Περιείχε τρεις νεκρούς, δύο ενήλικες και ένα παιδί, τοποθετημένους εκτάδην με τα κρανία στα νοτιοδυτικά. Κτερίσματα δεν βρέθηκαν.

Τάφος 3. Λακκοειδής. Κατά την εκσκαφή του αγροτικού δρόμου καταστράφηκε το βορειοανατολικό τμήμα του. Από την κάλυψή του μόνο μία πλάκα βρέθηκε κατά χώραν. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και σωζόμενες διαστάσεις 1×0,90 μ. Περιείχε δύο σκελετούς τοποθετημένους εκτάδην και τα κρανία στα νοτιοδυτικά. Βρέθηκαν τμήμα ασημένιας περόνης και μία πόρπη επίσης ασημένια.

Τάφος 4. Λακκοειδής, καλυμμένος με πέντε σχιστολιθικές πλάκες, ογκώδεις και ακανόνιστες. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και διαστάσεις 1,80×0,65×0,53 μ. Από το σκελετό σώζονταν το κρανίο στα νοτιοδυτικά του τάφου και ο κορμός μέχρι τους μηρούς. Από τον τάφο περισυνελέγη μία χάλκινη γλυφίδα δεξιά του κρανίου.

Τάφος 5. Λακκοειδής με κατεστραμμένο το βορειοανατολικό τμήμα του και καλυμμένος με πέντε μικρές πλάκες ασβεστόλιθου. Είχε προσανατολισμό όμοιο με τους προηγούμενους τάφους και διαστάσεις 1,63×0,42×0,50 μ. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν τα κρανία των δύο νεκρών, τοποθετημένα στη νοτιοδυτική στενή πλευρά του τάφου. Από τον τάφο προήλθαν δύο ζεύγη χάλκινων ενωτίων, που βρέθηκαν στο ύψος των αυτιών.

Τάφος 6. Λακκοειδής, καλυμμένος με τέσσερις πλάκες και προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Είχε διαστάσεις 1,60×0,50×0,50 μ. Περιείχε δύο νεκρούς με τα κρανία επίσης στα νοτιοδυτικά και τοποθετημένους στο πλάι, ο ένας μέσα στην αγκαλιά του άλλου. Ένα τρίτο κρανίο ήταν παραμερισμένο στις κνήμες των νεκρών. Στον τάφο αυτό βρέθηκε ζεύγος χάλκινων ενωτίων, σωζόμενων αποσπασματικά.

Τάφος 7. Λακκοειδής. Το μεγαλύτερο μέρος του είχε καταστραφεί και μόνο μία καλυπτήρια πλάκα σωζόταν κατά χώραν. Είχε προσανατολισμό, όμοιο με του τάφου 6 και διαστάσεις 0,62×0,60×0,43 μ.

Με τον καθαρισμό βρέθηκαν δύο κρανία κατά χώραν στη νοτιοδυτική στενή πλευρά του τάφου, ενώ τα υπόλοιπα οστά ήταν σαθρά και διαταραγμένα. Στο ύψος των κρανίων μία χάλκινη γλυφίδα και ένα ζεύγος χάλκινων ενωτίων με ελικοειδή ανάγλυφη διακόσμηση αποτελούσαν τα μοναδικά κτερίσματα του τάφου.

Τάφος 8. Λακκοειδής, με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Σώθηκε ένα πολύ μικρό τμήμα του με την καλυπτήρια πλάκα του, διαστ. 0,76×0,40 μ. Δεν βρέθηκε τίποτα.

Τάφος 9. Λακκοειδής. Κατά τις σκαπτικές εργασίες διάνοιξης του αγροτικού δρόμου καταστράφηκε ολοκληρωτικά. Μόνον τα κρανία των δύο νεκρών βρέθηκαν κατά χώραν, προς τη νοτιοδυτική στενή πλευρά του τάφου και μέρος του πάνω κορμού. Τα οστά περισυνελέγησαν για οστεοπαθολογική εξέταση στο μέλλον.

Εξαιτίας της μικρής ή και μεγαλύτερης καταστροφής των τάφων δεν βρέθηκαν αγγεία, κεραμική ή νομίσματα, ενώ τα άλλα κινητά ευρήματα δεν βοηθούν στην ακριβή χρονολόγηση των τάφων. Ωστόσο, από την κατασκευή τους και τη θέση των νεκρών συνάγεται μια χρονολόγηση στους υστερορωμαϊκούς χρόνους. Ακόμη θα πρέπει να αναφερθεί ότι στο χωριό αυτό στη θέση Λάκκα[12], έχουν βρεθεί ερείπια κτιρίων και τμήμα οχύρωσης των χριστιανικών χρόνων[13].

Κατόπιν αυτών των νέων ευρημάτων στις νοτιοδυτικές παρυφές του χωριού, η θέση όπου βρέθηκαν οι τάφοι κηρύχθηκε ως αρχαιολογικός χώρος.

---

12. Η θέση Λάκκα είναι στενή χερσόνησος στα ανατολικά του όρμου του Αχιλλείου και είναι γνωστός αρχαιολογικός χώρος.

13. Αικ. Καλατζή-Σπυράκη, Μονή Ξενιάς, Πτελεόν-Αλμυρός: Ιστορικοί σκινδάλαμοι από την βυζαντινή περίοδο της ιστορίας τους, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών*, Αλμυρός 1991, σ. 181-182.

Ανάβρα ή Γούρα

Θέση Χαραμόλογγος ή Κουμαρόραχη

Η παραπάνω θέση βρίσκεται στον ορεινό όγκο της Όθρυος. Πρόκειται για ένα βραχώδες ύψωμα, ανάμεσα σε δύο βαθιές χαράδρες, που δεσπόζει στα σύνορα των Νομών Μαγνησίας, Λάρισας και Φθιώτιδας. Στα δυτικά του υψώματος βρίσκεται το κάστρο της Μώρηας ή Μόργιας[14]. Στον ορίζοντα δυτικά φαίνεται ο Δομοκός, ενώ στα βορειοδυτικά το χωριό Σκοπιά Λάρισας.

Παρά τις δυσκολίες μετακίνησης (95 χλμ. από το Βόλο σε ορεινούς δρόμους και χωματόδρομους, στην πραγματικά δυσπρόσιτη αυτή περιοχή), η προθυμία των υπαλλήλων[15] της Εφορείας ήταν θαυμαστή. Στη θέση αυτή πραγματοποιήθηκε σωστική έρευνα σε δύο θολωτούς τάφους που είχαν υποστεί προηγουμένως λαθρανασκαφή από αγνώστους. Οι λαθρανασκαφείς είχαν παραβιάσει και καταστρέψει την ανωδομή των θόλων. Αφού απομακρύναμε τους σωρούς των πεσμένων υλικών, πέτρες και χώματα και κομμένους θάμνους, διαπιστώσαμε τα εξής:

Οι θόλοι των τάφων ήταν χτισμένοι με εκφορικό τρόπο, απευθείας πάνω σε μαλακό βράχο, που πρώτα είχε σκαφτεί, ώστε το επίπεδο της πρώτης σειράς των λίθων του θόλου, που συνέπιπτε με το δάπεδο του τάφου, να είναι 0,55 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο του δρόμου (δημιουργούνταν δηλαδή ένα σκαλοπάτι).

Οι θολωτοί τάφοι είχαν διαστάσεις: Θολωτός τάφος Ι, σωζ. ύψ. 1,60, διάμ. δαπέδου 2,60 μ. και θολωτός τάφος ΙΙ, σωζ. ύψ. 1,44, διάμ. δαπέδου 2,25 μ.

Η τοιχοποιία αποτελούνταν από πέτρες κυρίως σχιστολιθικές πλακαρές ή παχύτερες αλλά και ασβεστολιθικές, ενώ τα ενδιάμεσα κενά γέμιζαν με λατυποπαγείς μικρές πέτρες. Η προσπέλαση στους τάφους γινόταν από ΝΔ. και οι δρόμοι ήταν διανοιγμένοι απλά στο φυσικό βράχο και είχαν μια μικρή κλίση προς την είσοδο των τάφων (Πίν. 159 γ). Τα πλευρικά τοιχώματα του δρόμου στο θολωτό τάφο Ι ήταν στην αρχή χτισμένα με πελεκητές ως επί το πλείστον πέτρες. Το πλάτος του δρόμου ήταν μπαζωμένο με πέτρες άτακτα ριγμένες, που κάλυπταν τις πλάκες που έφραζαν το δρόμο λίγο πριν από την είσοδο στον ταφικό θάλαμο. Μετά την πλάκα φραγής τα πλευρικά τοιχώματα του δρόμου ήταν επενδεδυμένα με τρεις ογκώδεις πλάκες όρθια τοποθετημένες σε κάθε πλευρά. Στοιχεία κάλυψης του δρόμου δεν βρέθηκαν. Το μήκος του ήταν 4,70 μ.

Στο θολωτό τάφο ΙΙ τα πλευρικά τοιχώματα του δρόμου, που οδηγούσε στον ταφικό θάλαμο, ήταν επενδεδυμένα με μεγάλες πλάκες, όρθια τοποθετημένες τρεις δεξιά και πέντε αριστερά. Οι πλάκες δημιουργούσαν μια πατούρα πάνω στην οποία εδράζονταν τρεις μεγάλες, ογκώδεις και ορθογωνισμένες πλάκες, που στέγαζαν το δρόμο, ενώ μια πλάκα κάθετα τοποθετημένη στο πλάτος του δρόμου αποτελούσε φραγμό, για όποιον ήθελε να εισέλθει στο σκεπασμένο τμήμα του δρόμου, που είχε ολικό μήκος 3 μ. Στο θολωτό τάφο Ι προς το δυτικό τμήμα του θαλάμου αποκαλύφθηκε μικρός κιβωτιόσχημος τάφος, λαξευμένος στο μαλακό βράχο, επενδεδυμένος με μια σχιστοειδή πλάκα στην κάθε πλευρά του και καλυμμένος με δύο μικρές πλάκες. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 0,61×0,50×0,35 μ.

Το εσωτερικό του τάφου ήταν γεμάτο με χώμα και εύθρυπτη σαπόπετρα. Από εδώ συνελέγησαν λίγα οστά αποσπασματικά και δόντια που φαίνονταν ότι ανήκαν σε ενήλικα και ανήλικα άτομα. Ακόμη, βρέθηκαν λίγα κτερίσματα, όπως τμήμα λαβής σιδερένιου ξιφιδίου, χάλκινο δαχτυλίδι από ταινιωτό έλασμα, χάλκινοι κρίκοι, ίσως ενώτια. Ωστόσο, μερικά στοιχεία όπως η αταξία των οστών και η ποικιλία των δοντιών και των ευρημάτων ενισχύουν την άποψη ότι ο χώρος αυτός πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε ως αποθέτης.

Κεραμική, αγγεία ή όστρακα δεν βρέθηκαν στους θαλάμους των θολωτών τάφων Ι και ΙΙ. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται: από το θολωτό τάφο Ι τμήματα χάλκινου ταινιωτού δαχτυλιδιού περασμένο σε φάλαγγα δαχτύλου και μία χάλκινη περόνη. Από το θολωτό τάφο ΙΙ προήλθαν δύο χάλκινα νομίσματα, αδιάγνωστα εξαιτίας της έντονης οξείδωσης και ένα χάλκινο νόμισμα. Από τα κτερίσματα δεν μπορούν να εξαχθούν στοιχεία για την ασφαλή χρονολόγηση των τάφων. Ωστόσο, από τη μορφή, τη δομή τους και άλλα στοιχεία οι τάφοι πρέπει να χτίστηκαν στα τέλη του 10ου ή στο α΄ μισό του 9ου αι. π.Χ. (όμοιους βλ. στο Βελεστίνο της Μαγνησίας[16]), αλλά χρησιμοποιήθηκαν και στους ρωμαϊκούς χρόνους.

ΖΩΗ ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ

Θέση Χολόρεμα - Έργο ΟΤΕ

Εντοπίστηκε κυκλική κατασκευή λαξευμένη στο γεωλογικό στρώμα, με διάμετρο 3,75 μ. Πρόκειται για κλίβανο

14. Το κάστρο της Μόργιας βρίσκεται σε βραχώδες ύψωμα. Είναι χτισμένο με πολυγωνικό σύστημα και περιβάλλει λείψανα αρχαίων κτιρίων, ενώ γύρω αφθονούν όστρακα κοινών αγγείων των ελληνιστικών χρόνων και κέραμοι στέγης.

15. Ι. Νίκου, Θ. Παπαδογιάννης, μόνιμοι εργατοτεχνίτες της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ και Ν. Νασιόπουλος, έκτακτος εργατοτεχνίτης.

16. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 223, Σχέδ. 1, Πίν. 137 α-β.

της ρωμαϊκής περιόδου. Εξωτερικά του κλιβάνου εντοπίστηκε ασβεστοκονίαμα και στρώμα καύσης, το οποίο αφαιρέθηκε και από το εσωτερικό του σε επάλληλες στρώσεις. Επίσης εξωτερικά του κλιβάνου αποκαλύφθηκε το μισό τόξο της αψίδας. Συνελέγησαν επτά χάλκινα νομίσματα ελληνιστικής εποχής, θραύσματα γυαλιού και λύχνου. Η κεραμική ήταν ελάχιστη και περιλαμβάνει άβαφα τροχήλατα αγγεία καθημερινής χρήσης.

Καναλια

Αγρός Στ. Τσούκα

Στη νότια-νοτιοανατολική γωνία του παραλληλόγραμμου ορύγματος που ανοίχθηκε στον παραπάνω αγρό, κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων, αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι.

Τάφος 1. Κεραμοσκεπής καλυβίτης, διαστ. 1,15×0,55×0,40 μ. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Στο εσωτερικό του τάφου δεν βρέθηκαν οστά – ίσως πρόκειται για ακτέριστη ταφή νηπίου.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, εξωτ. διαστ. 1,70×1×0,50 μ. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Βρέθηκαν τέσσερις καλυπτήριες σχιστολιθικές πλάκες, τρεις ακέραιες και μία θραυσμένη. Οι καλυπτήριες πλάκες φέρουν στο ένα άκρο τους τριγωνική απόληξη, ένδειξη ότι πρόκειται για επιτύμβιες στήλες σε β΄ χρήση. Κατασκευασμένος από λεπτές μονολιθικές σχιστόπλακες στις δύο πλάγιες μακριές πλευρές. Οι δύο στενές πλευρές έχουν χτιστεί με δυο-τρεις σειρές λίθων. Περιείχε ακτέριστη ταφή, στη νοτιοδυτική πλευρά του, πάνω στο δάπεδο. Βρέθηκαν οστά από το κρανίο και το ένα χέρι. Πιθανότατα ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με το κρανίο στα νοτιοδυτικά.

Τάφος 3. Λακκοειδής. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Βρέθηκαν οκτώ καλυπτήριες σχιστολιθικές πλάκες. Περιείχε ακτέριστη ταφή. Ο σκελετός σωζόταν σχεδόν ακέραιος. Ο νεκρός τοποθετήθηκε σε ύπτια στάση με το κρανίο στα βορειοανατολικά.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Βρέθηκαν δύο σχιστολιθικές καλυπτήριες πλάκες που κάλυπταν το μισό νοτιοδυτικό τμήμα του τάφου. Κατασκευασμένος από λεπτές μονολιθικές σχιστολιθικές πλάκες στις πλάγιες πλευρές. Στο δάπεδο στρωμένη σχιστόπλακα. Περιείχε ακτέριστη ταφή. Βρέθηκαν ελάχιστα λείψανα οστών. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με το κρανίο στα βορειοανατολικά.

Όλοι οι τάφοι ήταν ακτέριστοι, στοιχείο που δυσχεραίνει τη χρονολόγησή τους. Αν και ήταν προσανατολισμένοι από Α. προς Δ. με ελαφρά απόκλιση, δεν μπορούμε να συμπεράνουμε με βεβαιότητα ότι πρόκειται για χριστιανικούς τάφους. Ωστόσο, οι τάφοι αυτοί μπορούν να χρονολογηθούν με βεβαιότητα σε περίοδο μεταγενέστερη της ελληνιστικής εποχής.

ΕΡΓΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΔΟΥ ΠΑΘΕ

Τμήμα Αλμυρός - Αερινό

Στο τμήμα της διαπλάτυνσης της Ε.Ο. από το Αερινό μέχρι τον Αλμυρό πραγματοποιήθηκαν σωστικές ανασκαφές, στις οποίες συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Ε. Πατρικιάδου, Κ. Αλματζή, Μ. Σιψή και Ε. Αποστόλου, καθώς και οι συντηρητές Ζ. Στάικου και Α. Παπαναστασούλης. Κατά τη διάρκεια του 1998 πραγματοποιήθηκαν οι εξής ανασκαφικές έρευνες:

Χ.Θ. 296.500. Η διάνοιξη της πορείας αποχετευτικού αγωγού αποστράγγισης ομβρίων υδάτων δυτικά της Ε.Ο. έφερε στο φως τμήμα κτιρίου ελληνιστικών χρόνων. Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τμήματα δύο τοίχων, που συναντώνται σε γωνία 65°. Οι τοίχοι σώζονται αποσπασματικά και είναι κατασκευασμένοι από μικρούς ακατέργαστους ασβεστολιθικούς λίθους. Ως συνδετικό υλικό χρησιμοποιήθηκε λάσπη. Έχουν πλάτος 0,50, σωζόμενο ύψος 0,30-0,70 και σωζόμενο μήκος 3-5 μ. Αποτελούν τμήμα της υποθεμελίωσης ενός κτιρίου και οριοθετούσαν έναν ενιαίο χώρο που στο εσωτερικό του έφερε κτιστές τετράγωνες κολόνες-παραστάδες αντιστήριξης, διαστ. 0,50×0,50 μ., σε απόσταση 4,10 μ. μεταξύ τους. Το κτίριο εκτείνεται κάτω από το σημερινό οδόστρωμα με έντονη κλίση από ΝΔ. προς ΒΑ.

Χ.Θ. 296.000. Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή του νέου οδικού κόμβου των Μικροθηβών, ανατολικά της Ε.Ο., αποκαλύφθηκαν τέσσερις λακκοειδείς τάφοι με προσανατολισμό Δ./ΒΔ./Α.ΝΑ. Οι νεκροί, τρεις ενήλικες και ένα παιδί, τοποθετήθηκαν σε ύπτια στάση με το κρανίο στα βορειοδυτικά. Οι ταφές ήταν ακτέριστες με εξαίρεση μία από αυτές, όπου βρέθηκε χάλκινο νόμισμα του Κοινού των Θεσσαλών.

Χ.Θ. 296.680. Ανατολικά της Ε.Ο. ερευνήθηκαν συνολικά εννέα ανασκαφικές τομές, στις οποίες δεν εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα. Η κεραμική, τα λίθινα εργαλεία και τα σφονδύλια μαρτυρούν ανθρώπινη δραστηριότητα στο χώρο κατά την πρώιμη εποχή του Χαλκού και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Χ.Θ. 296.800 (κιβωτιόσχημος τάφος). Ανατολικά της Ε.Ο. εντοπίστηκε ένας λιθόκτιστος κιβωτιόσχημος τάφος της ελληνιστικής περιόδου (Πίν. 160 α). Στο εσωτερικό του είχαν ταφεί δύο νεκροί. Πρόκειται για διαταραγμένη ταφή, όπως διαπιστώνεται από τα οστά των νεκρών που βρέθηκαν διάσπαρτα στο εσωτερικό του τάφου.

Επίσης εντοπίστηκε ένας λακκοειδής τάφος της ρωμαϊκής περιόδου. Τα κινητά ευρήματα (πήλινες αγνύθες, θραύσματα γυάλινων αγγείων, χάλκινα νομίσματα, σφονδύλια και κυρίως η κεραμική) χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο και στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Χ.Θ. 296.600-296.850. Οι 18 ανασκαφικές τομές που ερευνήθηκαν δεν απέδωσαν αρχιτεκτονικά λείψανα, αλλά μόνον κινητά ευρήματα που περιορίζονται σε όστρακα κεραμικής και σε λίγα πήλινα και λίθινα εργαλεία, κυρίως λεπίδες πυριτόλιθου και πήλινα σφονδύλια. Από το ανώτερο στρώμα των επιχώσεων συνελέγη κεραμική ρωμαϊκών χρόνων, ενώ από το κατώτερο κεραμική της τελικής νεολιθικής και της πρώιμης εποχής του Χαλκού.

Χ.Θ. 297.200 (ελληνιστική αγροικία). Αποκαλύφθηκε τμήμα του εξωτερικού τοίχου ιδιωτικής οικίας, καθώς και τμήματα τοίχων, οι οποίοι πιθανότατα ανήκαν στον περίβολο αυτής της αγροικίας. Στα βόρεια και βορειοδυτικά του εξωτερικού τοίχου της οικίας εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός από κεράμους στέγης. Η κεραμική που συνελέγη χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. Εκτός από την κεραμική βρέθηκαν πέντε χάλκινα νομίσματα του Κοινού των Θεσσαλών. Ελάχιστα υφαντικά βάρη και ένα πηνίο συμπληρώνουν την εικόνα των κινητών ευρημάτων της ανασκαφής.

Χ.Θ. 299.500 (λιθόστρωτοι δρόμοι). Εντοπίστηκαν τρεις λιθόστρωτοι δρόμοι στο σημείο που τέμνονται μεταξύ τους (Α-Γ). Όλοι οι δρόμοι αναπτύσσονται με κατεύθυνση Β.-Ν. με μικρές αποκλίσεις. Ο πρώτος (δρόμος Α) αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,60 μ., ενώ το πλάτος του ήταν 2,30 μ. Ο δεύτερος (δρόμος Β), πλ. 1,40 μ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 36 μ. Η αποκάλυψη του τρίτου δρόμου (δρόμος Γ), πλ. 5,50 μ., προχώρησε σε μήκος 88 μ. περίπου. Στη συνέχεια, αρκετά βορειότερα από το σημείο που βρέθηκαν οι τρεις λιθόστρωτοι δρόμοι, εντοπίστηκε η συνέχεια του δρόμου Α (δρόμος Α1). Ο δρόμος αυτός αποκαλύφθηκε σε μήκος 50,30 μ. περίπου. Όλοι οι δρόμοι κατασκευάστηκαν από ηφαιστειογενές και ασβεστολιθικό πέτρωμα, που προερχόταν από τη γειτονική περιοχή. Οι δρόμοι βαίνουν παράλληλα προς τη νέα ΠΑΘΕ και η χρονολόγησή τους είναι ακόμη προβληματική. Συνελέγη ένα χάλκινο νόμισμα και χονδροειδής τροχήλατη κεραμική.

Χ.Θ. 296.550 (οικισμός τελικής νεολιθικής - πρώιμης εποχής Χαλκού). Δυτικά της Ε.Ο. πραγματοποιήθηκε συστηματική επιφανειακή έρευνα που πιστοποιεί ανθρώπινη δραστηριότητα στο χώρο κατά την προϊστορική εποχή. Έτσι στο απαλλοτριωμένο τμήμα του αγρού Λάππα ορίστηκαν συνολικά 132 ανασκαφικές τομές, όπου διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα (ανασκαφή 15). Ερευνήθηκαν δέκα τομές και αποκαλύφθηκε προϊστορικός οικισμός της μεταβατικής φάσης του τέλους της νεότερης νεολιθικής περιόδου και της αρχής της πρώιμης εποχής Χαλκού. Ο οικισμός εξακολουθεί να αναπτύσσεται δυτικά, στο μη απαλλοτριωμένο τμήμα του αγρού Λάππα, αλλά και ανατολικά, κάτω από την Ε.Ο., με βάση τα αρχιτεκτονικά λείψανα που συνεχίζονται ανατολικά του ορισμένου καννάβου, όπως μαρτυρούν οι δοκιμαστικές ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στο χώρο (Πίν. 160 β).

Στο τμήμα που ανασκάφηκε έχουν έλθει στο φως κατάλοιπα οικιστικών συνόλων. Ειδικότερα, ανασκάφηκαν τρία στρώματα:

α) Επιφανειακό διαταραγμένο στρώμα με ελάχιστα κινητά ευρήματα, χειροποίητη κεραμική της τελικής νεολιθικής - πρώιμης εποχής Χαλκού και τροχήλατη κεραμική της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

β) Ανάμεσα στο επιφανειακό στρώμα και στις αρχαιολογικές επιχώσεις εντοπίστηκε διαταραγμένο στρώμα με λίγα ευρήματα. Συνελέγη κεραμική, κυρίως χειροποίητη, της τελικής νεολιθικής - πρώιμης εποχής Χαλκού και ελάχιστη τροχήλατη κεραμική της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου, ψημένες άμορφες μάζες πηλού, οστά ζώων και εργαλεία από πυριτόλιθο.

γ) Αρχαιολογικό στρώμα της τελικής νεολιθικής - πρώιμης εποχής Χαλκού με πολλά κινητά ευρήματα (εργαλεία από πυριτόλιθο και οστό, λίθινα λειασμένα εργαλεία, πήλινα σφονδύλια, χάντρες από πηλό, όστρεο, λίθο και οστό), χειροποίητη κεραμική, ψημένους άμορφους πηλούς, πάνω στους οποίους διακρίνονται αποτυπώματα από καλάμια και ξύλα, οστά ζώων και θαλασσινά όστρεα.

Χ.Θ. 297.060 (αγωγός ύδρευσης). Αποκαλύφθηκε αγωγός ύδρευσης που σώζεται τμηματικά σε μήκος 34,70 μ. Ο αγωγός ήταν κατασκευασμένος ως λιθόκτιστο αυλάκι τετράπλευρης διατομής με κτιστές τις κάθετες πλευρές του. Σε ένα τμήμα, στις παρειές του αγωγού σώζεται μία σειρά μεγάλων λίθων ή περισσότερες σειρές με μικρότερους λίθους. Σε άλλα δύο τμήματά του οι κάθετες πλευρές ήταν χτισμένες με μεγάλους λίθους, πηλόχωμα και μικρούς λίθους ενδιάμεσα. Ο αγωγός έφερε εσωτερικά επένδυση με υδραυλικό κονίαμα, ενώ ο πυθμένας του ήταν στρωμένος με λίθινες πλάκες. Ο αγωγός αυτός φαίνεται ότι αντικατέστησε έναν παλαιότερο, όπως μαρτυρούν τα θραύσματα από τα τοιχώματα και τα στόμια πήλινων σωλήνων, που βρέθηκαν μέσα στη νότια πλευρά του, καθώς και στην επίχωση του περιβάλλοντα χώρου. Ωστόσο δεν εντοπίστηκαν ευρήματα ενδεικτικά για τη χρονολόγησή του.

Χ.Θ. 296.820 (αγροικία ύστερης ρωμαϊκής εποχής). Η ανασκαφή στο χώρο αυτό έφερε στο φως αρχιτεκτονικά λείψανα ενός κτιρίου ιδιωτικού χαρακτήρα. Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι (τοίχοι α και β), μήκ. 4 και 5 μ. αντίστοιχα και πάχ. 0,45-0,50 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Οι δύο τοίχοι γωνιάζουν και ορίζουν έναν ενιαίο χώρο. Τμήμα ενός τρίτου (τοίχος γ), μήκ. 1,10 μ., εντοπίστηκε στο ανατολικό

άκρο του τοίχου α, αλλά παραμένει αδιευκρίνιστη η σχέση του με τους άλλους δύο. Οι τοίχοι σώζονται σε ορισμένα τμήματα σε ύψος τριών σειρών λίθων.

Η ανασκαφή δεν απέδωσε κινητά ευρήματα με εξαίρεση την κεραμική. Μεταξύ των οστράκων διακρίνονται μερικά με κτενωτή διακόσμηση και παραδείγματα γκρίζας κεραμικής της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

Τμήμα Άγιοι Θεόδωροι-Αλμυρός

Στα πλαίσια του έργου διαπλάτυνσης της νέας εθνικής οδού και αφού είχε προηγηθεί σχετική αλληλογραφία με το μελετητικό γραφείο και το ΥΠΕΧΩΔΕ και επιφανειακή έρευνα σε όλο το εύρος του έργου αυτού έγινε επίβλεψη των εργασιών απομάκρυνσης των φυτικών γαιών σε όλο το μήκος αρμοδιότητας της Εφορείας κατά τη διάρκεια της οποίας εντοπίστηκαν οι αρχαιολογικοί χώροι που συμπίπτουν με το εύρος κατάληψης του έργου.

Χ.Θ. 264.000. Η ανασκαφική έρευνα στη Χ.Θ. 264.000 του οδικού άξονα ΠΑΘΕ πραγματοποιήθηκε με αφορμή την κατασκευή μεγάλης κλίμακας έργου[17]. Πρόκειται για μια κοιλαδογέφυρα, η οποία διέρχεται από χαράδρα, βάθ. 300 μ. περίπου, αποφεύγοντας επικίνδυνες στροφές στη θέση Μεσορράχη. Για τις ανάγκες του έργου ήταν απαραίτητη η διέλευση της γέφυρας από τη νότια πλευρά βραχώδους λόφου με απόκρημνες πλαγιές. Η ανασκαφική έρευνα στην παραπάνω θέση άρχισε στις 9-9-1998 μετά από τον εντοπισμό αρχαίων λειψάνων στην κορυφή του λόφου και ολοκληρώθηκε στις 21-11 του ίδιου έτους.

Διερευνήθηκαν 19 ανασκαφικές τομές, διαστ. 4×4 μ., κατά μήκος του νέου οδικού άξονα στη νότια πλευρά του λόφου. Οι συνθήκες της ανασκαφικής έρευνας υπήρξαν πολύ δύσκολες λόγω του απόκρημνου της πλαγιάς. Οι εργασίες, οι οποίες περιελάμβαναν στην ουσία το επιφανειακό στρώμα και έφθαναν μέχρι τις ανώμαλες κόγχες του φυσικού βράχου, περιορίστηκαν στην αφαίρεση μικρού πάχους επίχωσης από βάθος 0,50 έως 1 μ.

Στη μικρή αυτή επίχωση δεν αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα παρά μόνο λίγα ίχνη ανθρώπινης εγκατάστασης, όπως τμήματα πηλού ή λιθοσωρών. Ο αριθμός των ευρημάτων που ήλθαν στο φως ήταν αντιστρόφως ανάλογος με το μέγεθος της επίχωσης. Βρέθηκαν σε αφθονία λίθινα εργαλεία απόκρουσης από πυριτόλιθο και οψιανό, κατά κύριο λόγο λεπίδες και αιχμές βελών, ενώ στα εργαλεία λείανσης συμπεριλαμβάνονται μυλόλιθοι, τριπτήρες, πελέκεις και αξίνες. Στα πήλινα ευρήματα συγκαταλέγονται, εκτός από τα όστρακα αγγείων, ένα μικρό μόνωτο κύπελλο, ένα ειδώλιο ζώου, υφαντικά βάρη, βλήματα, σφονδύλια και ένα κόσμημα. Τα χάλκινα ευρήματα περιελάμβαναν ελάσματα, σφηκωτήρες και ένα ενώτιο. Αξίζει να αναφέρουμε το χάλκινο εγχειρίδιο, το οποίο βρέθηκε κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας πάνω στο λόφο.

Τα κινητά ευρήματα χρονολογούν τον οικισμό στην πρώιμη και μέση Χαλκοκρατία. Ο οικισμός εκτεινόταν σε ολόκληρο το λόφο, μέρος του οποίου ανασκάφηκε για τις ανάγκες του έργου.

Χ.Θ. 265.800. Η ανασκαφική έρευνα στη θέση Παλιοπήγαδα δεξιά και αριστερά του οδικού άξονα άρχισε την 1-4-1998 και ολοκληρώθηκε στις 25-5 του ίδιου έτους. Οι διερευνητικές τομές, διαστ. 4×4 μ., κάλυψαν 624 τ.μ. στο σύνολό τους.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας αποκαλύφθηκαν θεμέλια κτιρίου σε βάθος 0,18 (ΒΔ.) και 0,23 μ. (ΝΑ.). Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα το κτίριο έχει ορθογώνια κάτοψη με διαστάσεις 4×5,50 μ. και προσανατολισμό Α.-Δ. Αποτελείται από ένα δωμάτιο, διαστ. 2,85×2,60, με άνοιγμα 0,85 μ. στην ανατολική πλευρά για τη θύρα. Οι τοίχοι του κτιρίου αποτελούνται από δύο σειρές λίθων, αμελώς λαξευμένων, διαφόρων μεγεθών, οι οποίοι εδράζονται ο ένας πάνω στον άλλο, συγκλίνουν μεταξύ τους και συμπλέκονται με μικρότερους λίθους, θραύσματα κεράμων και άφθονο κονίαμα ασβέστη και άμμου. Το πλάτος τους κυμαίνεται από 0,20 έως 0,70 μ.

Έξω από το κτίριο εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής από μικρούς λίθους και θραύσματα κεράμων, πιθανώς από τους υπόλοιπους βοηθητικούς στεγασμένους χώρους που υπήρχαν γύρω από το κύριο οικοδόμημα.

Εσωτερικά του κτιρίου από βάθος 0,30 έως 0,45 μ. υπάρχουν θραύσματα κεράμων που υποδηλώνουν την ύπαρξη στέγης, ενώ από το στρώμα των πεσμένων κεραμίδων συμπεραίνουμε ότι η στέγη ήταν δίριχτη κεραμοσκεπής. Το δάπεδο που εντοπίζεται σε βάθος 0,68 μ. αποτελείται από καλά πατημένο, ανοιχτό καστανό χώμα, αναμεμειγμένο με μικρά χαλίκια.

Εξωτερικά του κτιρίου, στη νότια πλευρά, υπάρχει εστία, η οποία αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,66 μ. είναι κυκλική, με διάμετρο 0,50×0,60 μ., κατασκευασμένη περιμετρικά από

17. Στην ανασκαφική έρευνα του 1998 στα πλαίσια του έργου κατασκευής του οδικού άξονα ΠΑΘΕ συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Ι. Γεωργίου, Δ. Καλατζής, Ε. Παππά, η οποία βοήθησε και στη σύνταξη των Χρονικών της ανασκαφικής έρευνας του 1998, και Ρ. Τσιλιώνη, η σχεδιάστρια Α. Χανή, καθώς και ο τοπογράφος μηχανικός Β. Καρούσος. Τους ευχαριστώ ιδιαίτερα. Επίσης, ευχαριστώ τον εργατοτεχνίτη Η. Κουτσοκέρα και όλο το έκτακτο προσωπικό για την πολύτιμη προσφορά τους στο ανασκαφικό έργο της εθνικής οδού κάτω από πραγματικά αντίξοες συνθήκες.

μικρούς ακατέργαστους λίθους που συνδέονται μεταξύ τους με θραύσματα κεράμων και κονίαμα άμμου. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν έντονα ίχνη καύσης, υπολείμματα σιδήρου, ένα λίθινο εργαλείο και τμήματα πήλινου αγγείου.

Η κεραμική που ήλθε στο φως είναι άφθονη. Αντιπροσωπευτικά της δείγματα αποτελούν μία φιάλη καστανέρυθρου πηλού με ίχνη καύσης, ένα αποθηκευτικό αγγείο (πιθάρι) στη νότια γωνία εξωτερικά του κτιρίου και δύο οξυπύθμενοι τροχήλατοι αμφορείς κατά χώραν με μικρές ραβδώσεις στην επιφάνειά τους.

Εκτός από τα παραπάνω ευρήματα η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως δύο γυάλινα σωληνωτά αγγεία, τρία τμήματα σιδερένιων μαχαιριδίων, ένα χάλκινο κόσμημα με δύο διαμπερείς οπές, ένα τμήμα λίθινου εργαλείου κρούσης από πράσινο σκληρό λεπτόκοκκο πέτρωμα, μία αιχμή βέλους από πυριτόλιθο, έναν πυρήνα πυριτόλιθου και ένα χάλκινο νόμισμα.

Τα ευρήματα από τη θέση Παλιοπήγαδα τοποθετούν τη χρήση του κτιρίου στα ρωμαϊκά χρόνια (1ος αι. π.Χ.-3ος αι. μ.Χ.), ενώ λίγα δείγματα εφυαλωμένης κεραμικής υποδεικνύουν τη συνέχειά της έως και τους βυζαντινούς χρόνους.

Η αποσπασματική κατάσταση διατήρησης του κτιρίου δυσχεραίνει την ερμηνεία της χρήσης του. Το ότι βρίσκεται κοντά στα σύνορα της χώρας της Άλου και είναι χτισμένο σε μια περιοχή, η οποία λόγω της γεωγραφικής της θέσης, ανάμεσα στα όρη Χλωμό και Όθρυ, επιτρέπει τον έλεγχο αυτής, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πιθανότατα χρησιμοποιούνταν και ως φυλάκιο-παρατηρητήριο, με όχι καθαρά στρατιωτικό χαρακτήρα ή ως σταθμός στο σταυροδρόμι μεταξύ βόρειου και νότιου τμήματος της Αχαΐας Φθιώτιδας.

Χ.Θ. 270.300. Η ανασκαφική έρευνα στη θέση Ποντίκα του οδικού άξονα ΠΑΘΕ και συγκεκριμένα αριστερά της οδού σε έκταση 960 τ.μ. ανασκαφικού καννάβου πραγματοποιήθηκε από τις 17-8-1998 έως τα τέλη του ίδιου έτους.

Οι εργασίες αποκάλυψαν αλλεπάλληλες στρώσεις λιθοσωρού με καύσεις, οι οποίες ξεκινούσαν από βάθος 1,36 και έφθαναν σε βάθος 1,87 μ. Αρχικά οι λιθοσωροί θεωρήθηκαν ότι αποτελούν τύμβο των ρωμαϊκών χρόνων, η πορεία όμως της έρευνας αναίρεσε αυτή την υπόθεση.

Στα λίγα ευρήματα που ήλθαν στο φως κατά την ανασκαφική έρευνα στη θέση Ποντίκα συμπεριλαμβάνονται λίθινα εργαλεία (πυριτόλιθοι, μυλόλιθοι, τριπτήρες, βλήματα, σμίλες, πελέκεις, αξίνες), μία χάλκινη περόνη και δύο χάλκινα νομίσματα. Στα πήλινα ευρήματα συγκαταλέγονται, εκτός από την κεραμική, πήλινα ειδώλια, ένα ακροφύσιο, μία αγνύθα και ένα πηνίο.

Η κεραμική, τα χάλκινα νομίσματα αλλά και τα υπόλοιπα ευρήματα τοποθετούν τους λιθοσωρούς στα ρωμαϊκά χρόνια. Για τη χρήση του παραπάνω χώρου είναι δύσκολο να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα λόγω του αποσπασματικού χαρακτήρα των αρχαίων λειψάνων, ο οποίος οφείλεται πιθανώς σε παλαιότερες σκαπτικές εργασίες για την κατασκευή της υπάρχουσας εθνικής οδού.

Σημειώνουμε εδώ ότι η ανασκαφική έρευνα στο πλαίσιο του έργου κατασκευής του οδικού άξονα ΠΑΘΕ στη θέση Ποντίκα πραγματοποιήθηκε παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα με αφορμή έργο του ΟΤΕ στην ίδια θέση και σε απόσταση 10 μ. περίπου δυτικά αυτής. Η αποκάλυψη κτιρίου των ρωμαϊκών χρόνων[18] σχετίζεται άμεσα χρονολογικά με τα ευρήματα της ανασκαφής στο πλαίσιο του έργου κατασκευής του οδικού άξονα ΠΑΘΕ και θα πρέπει να νοηθεί ως μια ενιαία οικιστική εγκατάσταση.

Χ.Θ. 271.300. Η κατασκευή του οδικού άξονα ΠΑΘΕ έφερε στο φως σημαντικό νεολιθικό οικισμό στην περιοχή Δρυμώνα, στη θέση Καμάρα. Η έρευνα ξεκίνησε στις 9 Ιουνίου του 1998 και ολοκληρώθηκε στις 31 Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου. Οι 147 ανασκαφικές τομές, διαστ. 4×4 μ., από τις οποίες ολοκληρώθηκαν 94, κάλυψαν όλο το εύρος του απαλλοτριωμένου χώρου.

Ο νεολιθικός οικισμός στη θέση Καμάρα Δρυμώνα εκτείνεται πάνω σε ένα πλάτωμα που σχηματίζεται στην κορυφή ενός χαμηλού εξάρματος. Βρίσκεται νοτιοανατολικά του Δρυμώνα και νότια της Σούρπης, ανάμεσα στα όρη Όθρυ και Χλωμό σε μια κοιλάδα, όπου ευημερεί η γεωργία και η κτηνοτροφία με οικιακό καθαρά χαρακτήρα. Το φυσικό έδαφος πάνω στην κορυφή του υψώματος σχηματίζει επίμηκες κοίλωμα με κατεύθυνση από τις πλαγιές των γειτονικών λόφων νοτιοδυτικά του οικισμού προς ΒΑ.

Αρχιτεκτονική. Εξαιτίας της συνεχούς άροσης του χώρου, δεν μπορούμε να βασιστούμε απόλυτα στη στρωματογραφία. Διακρίνονται δύο στρώματα. Το ανώτερο στρώμα είναι σε άλλα σημεία καστανόμαυρου χρώματος και σε άλλα καστανοκόκκινου με μεγάλη περιεκτικότητα σε άργιλο. Είναι σκληρό και κανονικό ως προς την υφή του. Το δεύτερο στρώμα είναι μαλακό, αμμώδες, λεπτόκοκκο με ελάχιστες προσμείξεις άμμου. Το χώμα του ποικίλλει από ερυθροκίτρινο έως καστανέρυθρο. Το φυσικό έδαφος αποτελείται από ασβεστολιθικές και αλλουβιακές αποθέσεις, εκτός από πέντε τομές με αργιλώδες, λεπτόκοκκο χώμα και εμφανίζεται από βάθος 1,45 έως 2 μ.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα που εντοπίστηκαν στα παραπάνω στρώματα είναι λίγα και αποσπασματικά και χαρακτηρίζονται από ένα συνδυασμό πέτρας και πασσάλων ως οικοδομικά υλικά.

18. Βλ. παρακάτω, έργο ΟΤΕ, Χ.Θ. 270.300, θέση Ποντίκα, σ. 434.

Αρχικά αποκαλύφθηκε μια πασσαλόπηκτη κυκλική οικία. Οι πασσαλότρυπες εντοπίζονται στο δεύτερο στρώμα, από βάθος 1,20 έως 1,30 μ., και το τελικό τους βάθος φθάνει στα 1,83 μ., που είναι και το φυσικό έδαφος. Η ανεύρεση μαζών ψημένου πηλού με αποτυπώματα ξύλου και ίχνη άχυρου μαρτυρεί την ύπαρξη στέγης. Σε απόσταση 1,50 μ. βορειοανατολικά της οικίας εντοπίζεται μια σειρά λίθων ελλειπτικής κάτοψης με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., μήκ. 1,55 και πλ. 0,30-0,55 μ. Η ύπαρξη μιας τέτοιας λίθινης κατασκευής θα μπορούσε με μεγάλη επιφύλαξη να μαρτυρεί μια πρόχειρη περίφραξη του οικισμού.

Ανατολικά αυτής της κατασκευής, σε απόσταση 2 μ., εντοπίζεται πλήθος πασσαλότρυπων, ανά ζεύγη, ελλειπτικής διάταξης. Η ανεύρεση στρώματος ψημένου πηλού με ίχνη καύσεων και υπολείμματα καμένου ξύλου και ο εντοπισμός μυλόλιθου κατά χώραν δηλώνουν ότι το στρώμα αυτό αποτελούσε το δάπεδο οικίας ή κάποιου τροφοπαρασκευαστικού χώρου.

Ο συνδυασμός λίθων και πασσάλων εντοπίζεται και σε άλλο σημείο του οικισμού, στα βορειοδυτικά. Πρόκειται για μια τετράγωνη κατασκευή με έντονες καύσεις. Τα τμήματα μαζών πηλού δηλώνουν την ύπαρξη ενός στεγασμένου χώρου. Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η αφθονία οστών ζώων.

Κεραμική. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι η κεραμική συγκεντρώθηκε από το δεύτερο στρώμα και είναι σχετικά καλής ποιότητας. Τη μεγαλύτερη ποσότητα αποτελεί η μονόχρωμη αδρή ή στιλβωμένη και διακρίνεται σε τέσσερις κατηγορίες:

α) Κεραμική καστανού πηλού. Δεν είναι τόσο καλής ποιότητας, με προσμείξεις, αδρή. Τα αγγεία που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία είναι κυρίως κλειστά, ανοιχτά (φιάλες, λεκανίδες) και αποθηκευτικά αγγεία.

β) Κεραμική πορτοκαλόχρωμου πηλού. Είναι μέτριας ποιότητας, αδρή με ελάχιστες προσμείξεις. Τα περισσότερα αγγεία είναι ανοιχτά (σκύφοι και φιάλες).

γ) Κεραμική καστανού στιλβωμένου πηλού. Σχετικά καλής ποιότητας. Διακρίνουμε ανοιχτά, κλειστά και αποθηκευτικά αγγεία.

δ) Κεραμική μαύρου πηλού. Μέτριας ποιότητας, αδρή.

Η γραπτή κεραμική είναι ελάχιστη, προέρχεται από κλειστά και ανοιχτά αγγεία και διακρίνεται στις εξής κατηγορίες ανάλογα με το τελείωμα της επιφάνειας:

α) Ερυθρού επιχρίσματος. β) Λευκού πάνω σε ερυθρό. γ) Διακόσμησης γραμμικού ρυθμού (Linear Style). δ) Διακόσμησης πυκνού ρυθμού (Solid Style). ε) Φλογόσχημα (Flame Pattern).

Ελάχιστη είναι και η κεραμική με εμπίεστη, στικτή, εγχάρακτη και αυλακωτή διακόσμηση, με ή χωρίς πλαστική απόφυση. Τέλος, τρία όστρακα ανήκουν στην κατηγορία της κεραμικής «μαύρο σε κόκκινο» (Black on Red).

Λιθοτεχνία: α) Εργαλεία απόκρουσης. Η παραγωγή εργαλείων απόκρουσης αποτελεί μια από τις πλουσιότερες κατηγορίες υλικού στο νεολιθικό οικισμό που εξετάζουμε. Εντυπωσιακή είναι η ποικιλία πρώτων υλών που χαρακτηρίζει την παραγωγή. Σε αρκετά υψηλά ποσοστά βρίσκεται μια κατηγορία χαλαζία και μια κατηγορία καστανέρυθρου (σοκολατί) πυριτόλιθου, πιθανότατα ντόπιας παραγωγής. Αντίθετα, σε χαμηλά ποσοστά βρίσκεται μια σειρά υψηλής ποιότητας πυριτόλιθων, αδιαφανών, με χρώματα που ποικίλλουν από λευκοκίτρινο, φαιό, ανοιχτό ή σκούρο γκρίζο και πράσινο. Επίσης, σημαντικές είναι και οι κατηγορίες δευτερογενών επεξεργασμένων εργαλείων, όπως λεπίδες, ξέστρα, φολίδες, αιχμές βελών, οπείς και απολεπίσματα. Εντυπωσιακός είναι και ο αριθμός των εργαλείων από οψιανό, γεγονός που δηλώνει την εμπορική δραστηριότητα των κατοίκων του οικισμού.

β) Εργαλεία λείανσης. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι κατηγορίες των λειασμένων και τριπτών εργαλείων, όπως πελέκεις, αξίνες, σμίλες, τριβεία, τριπτήρες, στιλβωτήρες και ύπεροι. Τα περισσότερα είναι κατασκευασμένα από σχιστολιθικά πετρώματα, ενώ ορισμένα από αυτά, όπως οι πελέκεις και οι αξίνες, από σερπεντίνη λίθο. Τα τριβεία είναι είτε ελλειπτικά είτε ορθογώνια με κοίλες ή επίπεδες επιφάνειες χρήσης και τα περισσότερα από ανδεσίτη λίθο. Οι σμίλες προέρχονται από μετασκευές αξίνων και πελέκεων. Σημαντική είναι και μια άλλη ομάδα εργαλείων από μάρμαρο, υλικό άφθονο στην ευρύτερη περιοχή, που έδωσε μια εύκολη λύση στους κατοίκους του οικισμού, καθώς απαιτείται ελάχιστος χρόνος για τη διαμόρφωσή του σε εργαλεία.

Στη λιθοτεχνία ανήκουν και δύο φιαλόσχημα αγγεία, ένα από πράσινο σχιστολιθικό πέτρωμα, ντόπιας παραγωγής, και ένα μαρμάρινο με δακτύλιο στη βάση.

Ειδωλοπλαστική. Τα ειδώλια που βρέθηκαν στη μαγούλα είναι 25 στο σύνολό τους και σώζονται άλλα ολόκληρα και άλλα αποσπασματικά. Όλα ανήκουν σε γυναικείες μορφές, εκτός από ένα που ανήκει στην κατηγορία των φαλλόσχημων με πυραμιδοειδή κορμό και ένα ζωόμορφο περίαπτο με σχετικά κυλινδρικό στυλιζαρισμένο σώμα. Ένα άλλο ειδώλιο σώζει μόνον το κεφάλι και είναι κυλινδρικό. Τα περισσότερα ανήκουν στην κατηγορία των σχηματοποιημένων ειδωλίων, καθιστών ή όρθιων, με διπλωμένα χέρια. Αξίζει να αναφέρουμε το ειδώλιο που παριστάνει γυναικεία μορφή, φορεί φούστα και έχει τα χέρια διπλωμένα κάτω από το στήθος.

δ) *Μικρά ευρήματα*. Από τα μικρά ευρήματα που ήλθαν στο φως στην ανασκαφική έρευνα της θέσης Καμάρα τα οστέινα εργαλεία εμφανίζονται σε μεγάλη ποικιλία και είναι κυρίως βελόνες, οπείς και σπάτουλες, αντικείμενα που οι κάτοικοι του οικισμού χρησιμοποιούσαν στις καθημερι-

νές τους εργασίες. Η παρουσία των πήλινων σφονδυλιών και των πηνίων αποτελούν ενδείξεις υφαντικής. Αντίστοιχα, η μεγάλη ποσότητα πήλινων βλημάτων σφενδόνας μαρτυρεί την εντατική άσκηση θηρευτικών δραστηριοτήτων. Πήλινα ομοιώματα από πόδια τραπεζών και κοχλιάρια συμπληρώνουν την εικόνα της ζωής στον οικισμό. Εντυπωσιακά είναι τα μικροσκοπικά λίθινα ενώτια, που ερμηνεύονται ως έσχατες σχηματοποιήσεις του ανθρώπινου σώματος.

Κοσμήματα. Τα υλικά κατασκευής των κοσμημάτων που απαντούν κατά κύριο λόγο στον οικισμό είναι τα όστρεα. Αυτά χρησιμοποιούνταν άλλοτε ως περίαπτα και άλλοτε ως βραχιόλια. Ο λίθος κατέχει σημαντική θέση στη νεολιθική κοσμηματοτεχνία λόγω των ποικίλων χρωματισμών του, καθώς και τα οστά εξαιτίας της ανθεκτικότητάς τους. Δεν λείπουν και τα οστέινα κοσμήματα των οποίων εξαιρετικά δείγματα αποτελούν οι χάντρες σφαιρικού σχήματος.

Διατροφικά κατάλοιπα. Ανάμεσα στα ευρήματα που απέδωσε η ανασκαφή, κυρίως από τα στρώματα κατοίκησης, ξεχωριστή θέση κατέχει ο σημαντικός αριθμός των οστών, πιθανότατα από βοοειδή και αιγοπρόβατα, των ψαριών, κυρίως του τόνου και των οστρέων, τα οποία μαρτυρούν την ιδιαίτερη σχέση των κατοίκων του οικισμού με την κτηνοτροφία αλλά και την αλιεία και γενικότερα τη σχέση τους με τη θάλασσα λόγω της γειτνίασής τους με αυτή.

Από όλα τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι ο νεολιθικός οικισμός του Δρυμώνα στη θέση Καμάρα αποτελούσε τη μόνιμη εγκατάσταση μιας γεωργοκτηνοτροφικής κοινότητας, η οποία χρονολογείται στη μέση νεολιθική περίοδο και εμφανίζει εξειδικευμένη τεχνολογική ανάπτυξη, όπως μαρτυρεί το πλήθος και η ποιότητα της λιθοτεχνίας, το αναπτυγμένο εμπόριο (ύπαρξη ποσότητας οψιανού) και η εκμετάλλευση πρώτων υλών, όπως ο πυριτόλιθος και ο χαλαζίας, και τέλος η παρουσία των λεγόμενων «δευτερογενών προϊόντων της νεολιθικής οικονομίας», δηλαδή προϊόντων υφαντικής (σφονδύλια, πηνία-κουβαρίστρες).

Χ.Θ. 272.100. Η ανασκαφική έρευνα στην παραπάνω χιλιομετρική θέση πραγματοποιήθηκε με αφορμή την παράδοση από τον Κ. Μακρή, κάτοικο Δρυμώνα, ενός ειδωλίου γυναικείας μορφής των αρχαϊκών χρόνων, το οποίο βρέθηκε σε αγρό της περιοχής. Δεδομένης στο σημείο αυτό της διαπλάτυνσης της οδού που οδηγεί από την εθνική οδό προς το χωριό θεωρήθηκε σκόπιμο να ερευνηθεί ο χώρος για τον πιθανό εντοπισμό αρχαιοτήτων της παραπάνω περιόδου.

Η ανασκαφική έρευνα ήταν μικρής κλίμακας και διήρκεσε από 17-8 μέχρι 8-9-1998. Αρχικά ο προς διερεύνηση χώρος χωρίστηκε σε 58 ανασκαφικές τομές, διαστ. 4×4 μ. Από αυτές μόνον τρεις απέδωσαν αρχαιολογικά ευρήματα, οι δε υπόλοιπες διερευνήθηκαν κατά το ήμισυ με μηχανικό εκσκαφέα (JCB) χωρίς αποτέλεσμα.

Οι τρεις ανασκαφικές τομές έφθασαν σε βάθος από 0,80 έως 2 μ. ανάλογα με την κλίση του εδάφους μέχρι το φυσικό έδαφος. Δεν βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα παρά μόνον κινητά ευρήματα. Αυτά περιελάμβαναν μικρή ποσότητα οστράκων, τμήμα πήλινου ειδωλίου, πήλινο υφαντικό βάρος και τμήματα λίθινων αντικειμένων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω αλλά και με τη μικρής κλίμακας επιφανειακή έρευνα ο οικισμός των αρχαϊκών χρόνων στον οποίο ανήκουν τα ευρήματα θα πρέπει να εκτεινόταν στο χαμηλό ύψωμα πάνω από το χώρο της ανασκαφής προς ΒΑ., όπου είχε εντοπιστεί και το γυναικείο ειδώλιο, χρήζει δε περαιτέρω έρευνας.

ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

Ακολούθως πραγματοποιήθηκαν σωστικές ανασκαφές στους χώρους αυτούς, ενώ παράλληλα επιβλέπονταν καθημερινά οι σκαπτικές εργασίες της αναδόχου τεχνικής εταιρίας ΕΤΕΠ Α.Ε. - ΜΕΤΩΝ Α.Ε. - ΒΕΝΤ Α.Ε.

Η εικόνα της έρευνας που διεξήχθη το 1998 ήταν η εξής:

Χ.Θ. 275.000 (αριστερά). Η ανασκαφή διεξήχθη, όταν κατά την αφαίρεση φυτικών γαιών στα αριστερά της υφιστάμενης οδού εντοπίστηκαν άφθονα όστρακα. Η Υπηρεσία μας προχώρησε σε δοκιμαστικές τομές στην παραπάνω θέση που βρίσκεται στη θέση Βελανιδιά Σούρπης, στον αγρό Περιστερά.

Αποκαλύφθηκε τμήμα αγωγού μεταφοράς νερού σε μήκος 27,35 μ. Είχε πλάτος 0,24 και βάθος 0,20 μ. Είχε κατασκευαστεί από πήλινα ημικυλινδρικά στοιχεία, μήκ. 0,70, πλ. 0,24, ύψ. 0,22 μ. Κάθε πήλινο στοιχείο είχε το ένα άκρο του ευρύ, ενώ στο άλλο παρατηρήθηκε σημαντική μείωση (πλ. 0,18 μ.). Και στα δύο άκρα του αγωγού από την κατασκευή είχε προβλεφθεί πατούρα 0,015 μ. για την καλύτερη αρμογή του με το επόμενο. Η κάλυψη του αγωγού γινόταν με πήλινες ορθογώνιες πλάκες, διαστ. 0,315×0,325×0,05 μ., οι αρμοί των καλυπτήριων πλακών διατηρούσαν ίχνη κονιάματος. Η χρονολόγηση του αγωγού με βάση την κεραμική που συνελέγη κατά την ανασκαφή ανάγεται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην ανασκαφή συμμετείχαν κατά περιόδους οι αρχαιολόγοι Γ. Γκαρδαλίνου, Α. Μουσιώνη, Β. Καραχρήστος, Αιμ. Καλογιάννη, Ν. Καραγιώργου.

Χ.Θ. 276.000 (δεξιά). Αφορμή για τη διεξαγωγή της ανασκαφής αυτής σπάθηκαν οι εκσκαφικές και χωματουργικές εργασίες που πραγματοποίησε εκσκαφικό μηχάνημα, χωρίς επίβλεψη πάνω σε χαμηλό γήλοφο, που βρίσκεται στη θέση Αμαξόλακκα Σούρπης, φέρνοντας στην επιφάνεια πλήθος από πέτρες, κεραμίδια και όστρακα.

Στην επιφανειακή έρευνα που ακολούθησε διαπιστώθηκε ότι η περιοχή ήταν κατάμεστη από όστρακα σε μια ακτίνα 100 μ. περίπου περιμετρικά του χώρου εκσκαφής.

Ο κάνναβος που ορίστηκε αφορούσε αρχικά τρεις τομές, διαστ. 4×4 μ., προσανατολισμένες στα σημεία του ορίζοντα. Στη συνέχεια ο κάνναβος επεκτάθηκε και ορίστηκαν 25 τομές που προοδευτικά έφθασαν τις 132 και αργότερα τις 168. Τα αποτελέσματα των ανασκαφικών εργασιών που ακολούθησαν θα παρουσιαστούν στα Χρονικά του έτους 1999.

Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Β. Καραχρήστος και Β. Πάππου.

Χ.Θ. 280.000 (δεξιά και αριστερά). Τείχος αρχαίας Άλου. Η διαπλάτυνση διήλθε και από τον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο της Άλου. Η Άλος είναι πόλη της Αχαΐας Φθιώτιδας. Το όνομα Άλος εμφανίζεται στον Όμηρο (*Ιλιάδα* Β 682) στο «Νεών κατάλογον». Σύμφωνα με τις πηγές στους ιστορικούς χρόνους είναι γνωστές δύο πόλεις με το όνομα Άλος στην πεδιάδα του Αλμυρού. Η παλαιά Άλος που καταστράφηκε το 346 π.Χ. από το μακεδονικό στρατό με τον Παρμενίωνα (Δημ. 19,163) και η Νέα Άλος (Στράβ. 9,5,8), της οποίας η ίδρυση χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή.

Τα μέχρι τώρα στοιχεία τοποθετούν την καταστροφή της Άλου στα μέσα του 3ου αι. π.Χ., πιθανώς από σεισμό. Το τοπογραφικό σχέδιο δείχνει την ύπαρξη δύο πόλεων, της «άνω πόλης» με τριγωνική κάτοψη και της κάτω πόλης με τετράγωνη περίπου κάτοψη.

Η έρευνα, που άρχισε το Φεβρουάριο του 1998, αποκαλύπτει σταδιακά κάτω από λεπτό στρώμα χώματος σημαντικό μνημείο πολύ καλά διατηρημένο.

Η σωστική ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιείται περιορίζεται στη νοτιοδυτική γωνία του τείχους της κάτω πόλης που βρίσκεται στα αριστερά της Ε.Ο. (τομείς Β1-Β2), μικρό τμήμα του νότιου σκέλους που βρίσκεται στα δεξιά της Ε.Ο. (τομέας Β5) και τη συνέχεια του δυτικού σκέλους στα δεξιά του οδικού άξονα (τομέας Β4).

Το 1998 αποκαλύφθηκε το τείχος καταρχάς στους τομείς Β1-Β2. Το δυτικό σκέλος σε μήκος 200 και το νότιο σε μήκος 50 μ. Το τείχος σώζεται σε ύψος από 1,60 έως 2,50 μ., σε τρεις έως τέσσερις σειρές δόμων. Η ευθυντηρία, όπου πατούν, ακολουθεί την κλίση του εδάφους και προεξέχει κατά 0,10 μ. από την όψη του τείχους. Η κατασκευή του τείχους είναι ιδιαίτερα προσεγμένη και ακολουθεί το ψευδοϊσόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα τειχοποιίας. Κατά διαστήματα στην κάτοψή του διακρίνονται εγκάρσιοι τοίχοι που συνδέουν τις δύο όψεις για μεγαλύτερη αντοχή. Το μεταξύ των δύο όψεων τμήμα του τείχους βρέθηκε γεμάτο με χώμα, ακατέργαστους λίθους και λατύπη. Το τείχος έχει πλάτος 2,90-3,10 μ. Αποκαλύφθηκαν τετράπλευροι πύργοι, διαστ. 6,70-6,55×2 μ., οι οποίοι απέχουν μεταξύ τους 33,90-34,90 μ. Όλοι οι πύργοι είναι όμοιοι κατασκευαστικά και οι γωνιαίοι δόμοι φέρουν στα άκρα κάθετες ταινίες ως οδηγούς κατά τη διαδικασία κατασκευής των πύργων. Ο πύργος που αποκαλύφθηκε στη συμβολή των δύο σκελών, του δυτικού και του νότιου, διέφερε από τους άλλους προβάλλοντας με τετράγωνη κάτοψη έξω από το σώμα του τείχους, ώστε να δημιουργεί την ίδια οπτική εντύπωση και στα δύο μέτωπα (Σχέδ. 4).

Κατά την αποκάλυψη των εσωτερικών παρειών της νοτιοδυτικής γωνίας του τείχους επιβεβαιώθηκε από τους άφθονους πεσμένους δόμους, που βρέθηκαν κοντά στην εσωτερική όψη και των δύο σκελών, η άποψη της καταστροφής της πόλης από σεισμό. Διακρίνονται και σήμερα οι σειρές των δόμων όπως κατέπεσαν.

Κατά την ανασκαφή αυτού του έτους στον τομέα Β1 βρέθηκαν ταφές νηπίων και βρεφών γεωμετρικής εποχής και λακκοειδείς τάφοι ενηλίκων από την υστερορωμαϊκή εποχή. Οι τελευταίοι ιδίως ήταν έξω από το νότιο σκέλος του τείχους. Σε αρκετούς τάφους βρέθηκαν κτερίσματα. Μερικούς από τους υστερορωμαϊκούς τάφους είχαν καταστρέψει δύο κυκλικές ασβεστοκάμινοι που λειτούργησαν αργότερα κοντά στο τείχος, για να εκμεταλλευθούν το πεσμένο οικοδομικό υλικό.

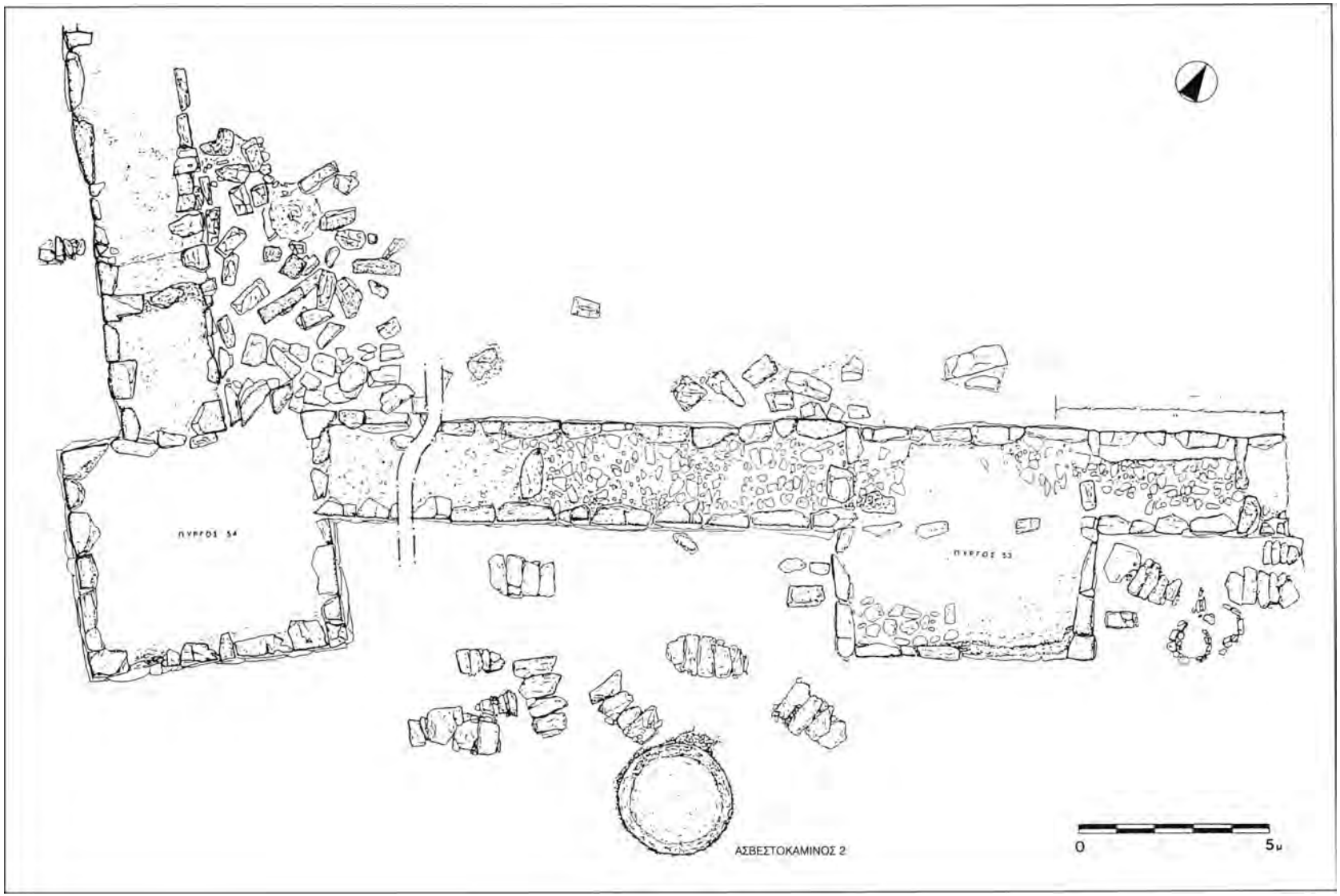
Στον τομέα Β5 άρχισε η αποκάλυψη μικρού τμήματος του νότιου σκέλους, μήκ. 10 μ. περίπου. Και εδώ παρουσιάστηκε η ίδια κατάσταση. Δόμοι που σφράγισαν με τη βίαιη πτώση τους τη ζωή στη μικρή πόλη της Αχαΐας Φθιώτιδας. Στον τομέα αυτό αποκαλύφθηκε στην εσωτερική όψη του τείχους πλακόστρωτο δάπεδο. Σε μια από τις σχιστολιθικές πλάκες που το αποτελούσαν, είχε λαξευτεί η επιγραφή: *ΠΑΤΡΟΚΛΕΑΣ*.

Στην πορεία της έρευνας έξω και δυτικά του τομέα Β1 (δυτικού σκέλους τείχους) αποκαλύφθηκε αψιδωτό κτίριο γεωμετρικής εποχής με επτά πήλινους πίθους στερεωμένους στο φυσικό έδαφος στο εσωτερικό της αψίδας περιμετρικά (Σχέδ. 5).

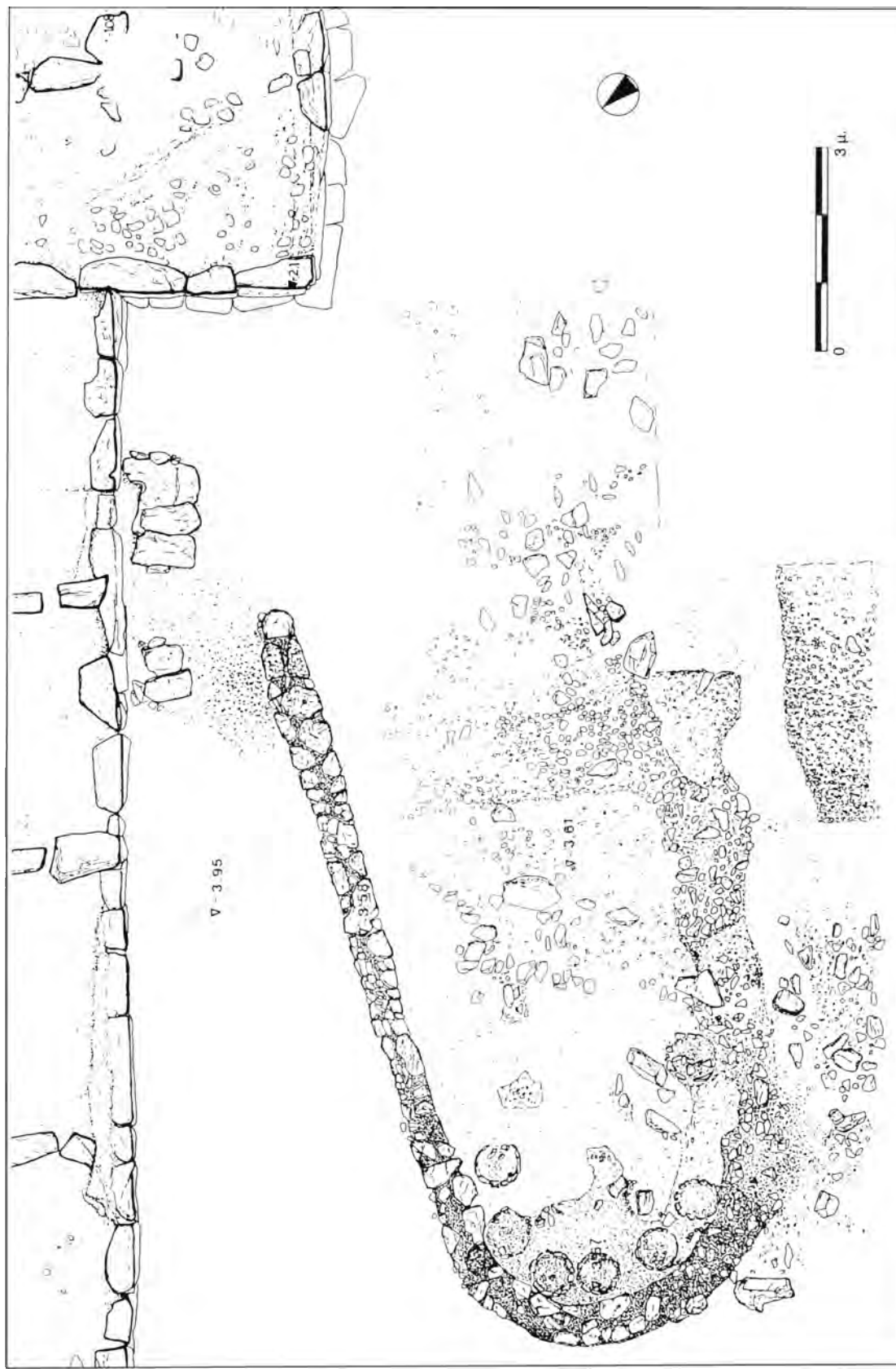
Το κτίριο αυτό, που δυστυχώς σώζεται σε ύψος μόνον ενός δόμου, η κεραμική γεωμετρικών χρόνων που βρέθηκε στα βαθύτερα στρώματα όλων σχεδόν των ανασκαφικών τομών και οι παιδικοί τάφοι της ίδιας εποχής που είναι διάσπαρτοι στο χώρο αποτελούν τις πρώτες ενδείξεις ύπαρξης οικισμού γεωμετρικών χρόνων στο χώρο όπου θεμελιώθηκε το δυτικό σκέλος της ελληνιστικής οχύρωσης της Άλου. Πιθανώς σε αυτόν ανήκουν και τα νεκροταφεία των τύμβων της θέσης Βουλοκαλύβα.

Άρχισε φέτος και η ανασκαφή του τομέα Β4. Τα πρώτα στοιχεία είναι ενδεικτικά της καλής διατήρησης του μνημείου και στα δεξιά της Ε.Ο. παρόλη την άμεση γειτνίασή του με τον οδικό κόμβο της Σούρπης.

Από την ανασκαφή προήλθε άφθονη κεραμική ελληνιστικών και γεωμετρικών χρόνων, πολλά μικροαντικείμενα από διάφορα υλικά και χάλκινα νομίσματα κυρίως ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Σχέδ. 4. Νομός Μαγνησίας. Έργα εθνικής οδού ΠΑΘΕ. Χ.Θ. 280.000. Αρχαία Άλος. Κάτοψη της νοτιοδυτικής γωνίας του τείχους.

Σχέδ. 5. Νομός Μαγνησίας. Έργα εθνικής οδού ΠΑΘΕ. Χ.Θ. 280.000. Αρχαία Άλος. Κάτοψη του αψιδωτού κτιρίου στα δυτικά του τείχους.

Στην ανασκαφή συμμετέχουν οι αρχαιολόγοι Φ. Τσιούκα, Κ. Κοντογιάννη, Β. Φίλου, Β. Καραχρήστος, Χ. Σπανοδήμος, Χ. Κατσαβού, Ν. Καραγεώργου.

Η ανασκαφή συνεχίζεται.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Τμήμα Αερινό - Μεγάλο Μοναστήρι (Άγιος Γεώργιος Φερών - Κόμβος Βελεστίνου)

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν φέτος οι μεγάλης κλίμακας σωστικές ανασκαφές στα πλαίσια της κατασκευής του ενωτικού δικτύου μεταξύ του αυτοκινητοδρόμου ΠΑΘΕ και της οδού Βόλου - Βελεστίνου, στο ύψος του Κόμβου Βελεστίνου και στην περιοχή της Κοινότητας του Αγίου Γεωργίου Φερών[19]. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας αυτής ανασκαφικής περιόδου αποκαλύφθηκαν τα ακόλουθα μνημεία:

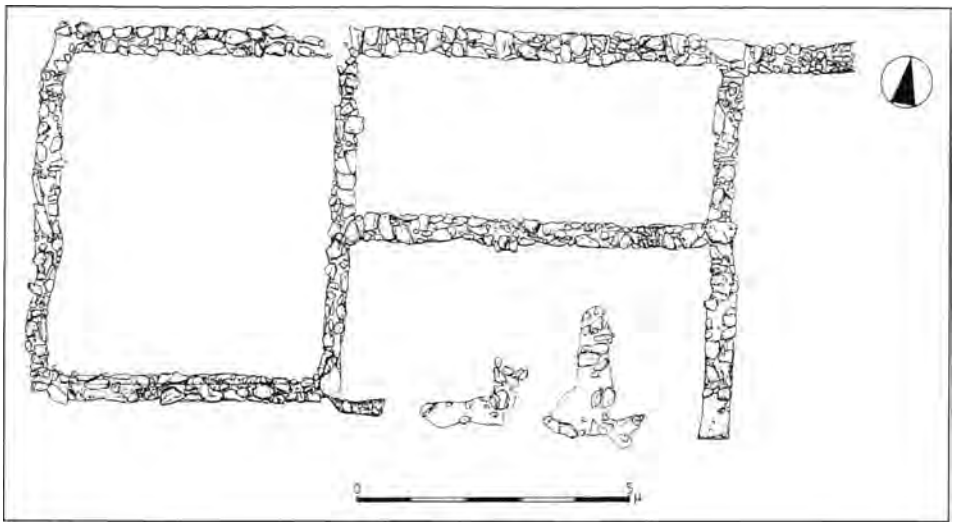
Μεγάλο τμήμα κτιρίου ή συγκροτήματος κτιρίων του 4ου αι. π.Χ. και των ελληνιστικών χρόνων. Επρόκειτο πιθανότατα για αρκετά εκτεταμένη αγροτική εγκατάσταση, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας δεν ανασκάφηκε, επειδή βρίσκεται εκτός του έργου, κάτω από την προς Β. παρακείμενη σιδηροδρομική γραμμή και την προς Ν. υπάρχουσα οδό Βόλου - Βελεστίνου. Οι ανασκαφικές τομές έφεραν στο φως ένα τουλάχιστον ευδιάκριτο κτίσμα ορθογώνιας κάτοψης και τμήματα άλλων σε αποσπασματική κατάσταση (Πίν. 161 α), καθώς και μεγάλο μέρος περιβόλου που προφανώς περιέκλειε αύλειο χώρο. Τα κτίσματα ανήκαν σε τρεις τουλάχιστον συνεχόμενες χρονικά οικοδομικές φάσεις και ήταν γενικά ευτελούς κατασκευής. Σωζόταν μόνον το λιθόκτιστο κάτω μέρος των τοίχων, μέγ. ύψ. 1,10 μ., κατασκευασμένο από αργούς λίθους και λάσπη. Παρατηρήθηκε ότι ορισμένοι τοίχοι είχαν επιχριστεί με κονίαμα για λόγους στεγανοποίησης. Η στέγη των κτισμάτων αποτελούνταν από κεράμους λακωνικού τύπου, πολλές από τις οποίες έφεραν σφραγίσματα με το όνομα *Κλεοδήμου*. Στο χώρο της αυλής υπήρχαν κυκλικές και ημικυκλικές πρόχειρες κατασκευές από αργούς λίθους ή τμήματα κεράμων, καθώς και σύστημα αποχέτευσης που κατέληγε σε ανοίγματα του περιβόλου. Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα, εκτός από την άφθονη κεραμική, συγκαταλέγονται και πολλές εκατοντάδες μικροαντικειμένων (μεταξύ των οποίων δεκάδες νομισμάτων), το είδος των οποίων συνηγορεί στην ερμηνεία του συγκροτήματος ως μιας πλούσιας αγροικίας. Το γεγονός μάλιστα ότι το συγκρότημα αυτό βρισκόταν δίπλα στην αρχαία οδό Φερών-Παγασών οδήγησε στη σκέψη ότι ίσως θα μπορούσε να ταυτιστεί με το γνωστό από τον Δημοσθένη «πανδοκείον» των Φερών (*Περί παραπρεσβείας*, XXX, 158), το οποίο σχετίζεται με γεγονότα που αφορούν τον Φίλιππο Β΄ της Μακεδονίας[20].

Κτίριο ελληνιστικών χρόνων. Επρόκειτο πιθανότατα για μια μικρή αγροικία, της οποίας αποκαλύφθηκε σχεδόν ολόκληρη η κάτοψη, μήκ. 15 και πλ. 7,50 μ. περίπου, σε βάθος μόλις 0,30 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους (Σχέδ. 6· Πίν. 161 β). Αποτελούνταν από τρεις τουλάχιστον χώρους, ενώ υπήρχε πιθανώς ένας ακόμη χώρος προς Α., που είχε καταστραφεί παλαιότερα. Σωζόταν μόνον το κάτω μέρος των τοίχων, χτισμένο με αργούς λίθους και λάσπη, σε αρκετά καλή κατάσταση διατήρησης και σε μέγιστο ύψος 0,50 μ. Η στέγη του κτιρίου αποτελούνταν από κεραμίδες λακωνικού τύπου. Εκτός από την κεραμική βρέθηκαν και αρκετά χαρακτηριστικά μικροαντικείμενα (τμήματα λύχνων, όστρακα ανάγλυφων σκύφων, χάλκινα νομίσματα, μολύβδινες αγνύθες).

Τμήμα νεκροταφείου όψιμων κλασικών - ελληνιστικών χρόνων με λάκκους αποτέφρωσης νεκρών. Πολύ κοντά στην προαναφερθείσα αγροικία και δίπλα στην αρχαία οδό Φερών - Παγασών - Δημητριάδας αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα νεκροταφείου, στο χώρο του οποίου περιλαμβάνονταν και δύο τετράγωνοι λάκκοι αποτέφρωσης νεκρών, ευρήματα σπάνια και μοναδικά μέχρι στιγμής στην περιοχή των Φερών. Ο ένας από τους λάκκους, πλευράς 2,30 περίπου και βάθ. 0,60 μ., διατηρούνταν σε άριστη κατάσταση. Τα εσωτερικά τοιχώματά του έφεραν επάλειψη με στρώση πηλού και ήταν έντονα καμένα, ενώ στον πυθμένα του υπήρχε παχύ στρώμα καύσης που περιείχε οστά, ξύλα και αντικείμενα σε αποσπασματική κατάσταση (πήλινα αγγεία, χάλκινα και μολύβδινα σκεύη, πολλά σιδερένια καρφιά κ.ά.). Προφανώς μέσα στο λάκκο αυτό είχε πραγματοποιηθεί καύση νεκρού ή νεκρών, οι οποίοι ήταν τοποθετημένοι πάνω σε ξύλινα φέρετρα-φορεία, όπως μπορεί κανείς να συμπεράνει από το μεγάλο αριθμό καρφιών, και συνοδεύονταν από τα κτερίσματά τους. Ο δεύτερος λάκκος αποτέφρωσης, όμοιος με τον πρώτο αλλά λίγο μικρότερος, ήταν εν μέρει κατεστραμμένος από μεταγενέστερό του κεραμοσκεπή καλυβίτη τάφο, στον οποίο είχε ενταφιαστεί ένας νεκρός σε ύπτια στάση. Ο κεραμοσκεπής τάφος με τη σειρά του έδωσε τη θέση του σε ένα λακκοειδή τάφο, ο οποίος ήταν καλυμμένος με λίθινες πλάκες και περιείχε το σκελετό ενός νεκρού ενταφιασμένου σε ύπτια στάση, συνοδευόμενου από τρία πήλινα αγγεία ως κτερίσματα.

19. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 363· 51 (1996): Χρονικά, σ. 342-345· 52 (1997): Χρονικά, σ. 470.

20. *ΑΑΑ* XVI (1983), σ. 95-106.

Σχέδ. 6. Νομός Μαγνησίας. Έργα εθνικής οδού ΠΑΘΕ. Άγιος Γεώργιος Φερών. Κόμβος Βελεστίνου. Κάτοψη της ελληνιστικής αγροικίας.

Στις παραπάνω ανασκαφές συμμετείχαν και οι συμβασιούχοι αρχαιολόγοι Γ. Γκαρδαλίνου, Μ. Ναούμη και Μ. Ζμα, ενώ τα σχέδια εκπονήθηκαν από τη σχεδιάστρια Σ. Παπαμαργαρίτη.

ΑΡΓΥΡΩ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Θέση Ποντίκα (έργο ΟΤΕ - Χ.Θ. 270.300)

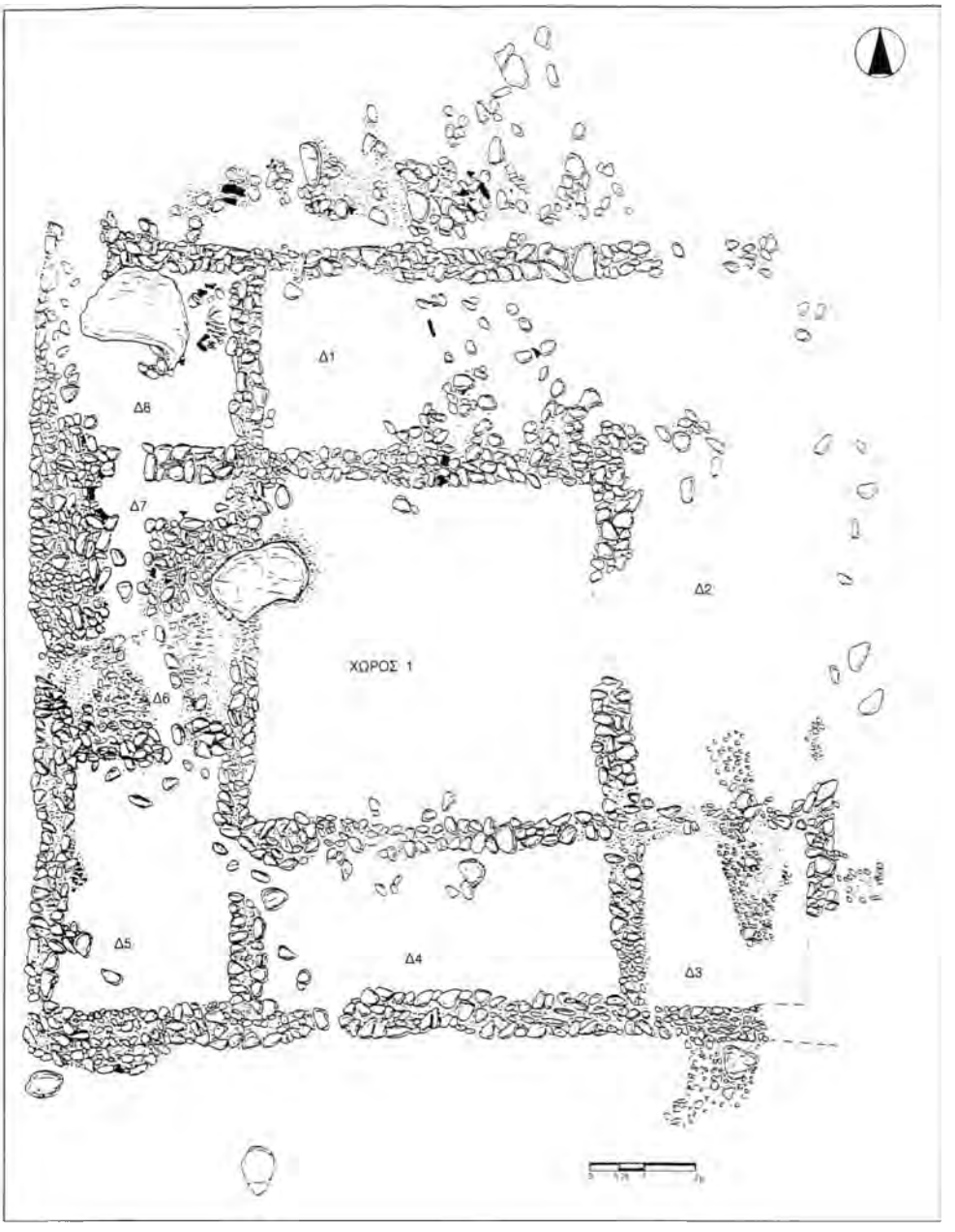
Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την εγκατάσταση καλωδίου οπτικών ινών από τον ΟΤΕ Μαγνησίας στην περιοχή της Σούρπης και συγκεκριμένα στη χιλιομετρική θέση 270.300 της Εθνικής Οδού Αθηνών-Θεσσαλονίκης, σε αγροτική περιοχή με την επωνυμία Ποντίκα εντοπίστηκαν αρχαιότητες[21].

Κατά το χρονικό διάστημα Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου 1998 ακολούθησε ανασκαφική έρευνα σε κάνναβο αποτελούμενο από 21 τομές, σε συνολική έκταση 332 τ.μ. κατά μήκος του ορύγματος του ΟΤΕ. Η έρευνα έφθασε σε βάθος από 0,30 έως 1,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

Κατά τις ανασκαφικές εργασίες αποκαλύφθηκε, από βάθος 0,30 έως 0,68 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, κτίριο ορθογωνικής κάτοψης, διαστ. 15,25×13,80 μ., αποτελούμενο από εννέα χώρους, μία κεντρική αυλή (χώρος 1) και οκτώ δωμάτια διατεταγμένα περιμετρικά αυτού (Σχέδ. 7). Πρόκειται για αγροικία, της οποίας οι άξονες συμπίπτουν με τους άξονες του ορίζοντα, ενώ η θεμελίωση του οικοδομήματος ακολουθεί την από Δ. προς Α. φυσική κλίση του εδάφους. Το ανατολικό τμήμα του κτιρίου καταστράφηκε σε μεγάλο βαθμό κατά τη μηχανική εκσκαφή του χώρου και σώζονται μόνον υπολείμματα των τοίχων του. Η είσοδος του κτιρίου δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί, πιθανώς όμως βρισκόταν στα ανατολικά λόγω καιρικών συνθηκών και ελέγχου του γύρω χώρου.

Το κτίριο διατηρείται σε επίπεδο θεμελίωσης. Η τοιχοδομία του είναι τύπου ξερολιθιάς, σώζονται από μία έως τρεις σειρές αργολιθοδομής και εδράζεται σε πακτωμένο χώμα που συνιστούσε και το δάπεδο του κτιρίου. Οι χώροι θα πρέπει να ήταν στεγασμένοι, γεγονός που αποδεικνύεται από το εκτεταμένο και αρκετά παχύ στρώμα καταστροφής που αποκαλύφθηκε κατά την πρώτη φάση της ανασκαφικής έρευνας στο εσωτερικό του κτιρίου και συγκεκριμένα στα δωμάτια 6-7 σε βάθος 0,50 μ., και το οποίο παρέχει στοιχεία για την κατασκευή της στέγης με κεραμίδες, πηλόμαζες – υπολείμματα πιθανώς της πλίνθινης ανωδομής του κτιρίου – σιδερένια καρφιά και συνδέσμους, πιθανώς για ξυλοδεσιές. Μεγάλο μέρος από τις κεραμίδες που συγκεντρώθηκαν φέρουν υπόλευκο επίχρισμα, ενώ σώζεται τμήμα κεράμου με γραπτό γραμμικό διάκοσμο σε λευκό και σκούρο καστανό χρώμα. Η αφαίρεση του στρώματος καταστροφής έφερε στο φως τμήμα των θεμελίων. Προβληματικός παραμένει ο προσδιορισμός της χρήσης των

21. Στην ανασκαφική έρευνα της θέσης Ποντίκα στα πλαίσια του έργου του ΟΤΕ συνεργάστηκαν η αρχαιολόγος Α. Καλογιάννη, η οποία συνέβαλε και στη σύνταξη των Χρονικών, και η σχεδιάστρια Β. Κρικέλη. Τις ευχαριστώ ιδιαίτερα. Επίσης, ευχαριστώ όλο το εργατοτεχνικό προσωπικό για τη συμβολή του στο δύσκολο έργο μας.

Σχέδ. 7. Νομός Μαγνησίας. Θέση Ποντίκα. Έργο ΟΤΕ. Χ.Θ. 270.300. Κάτοψη της αγροικίας.

δωματίων και ο τρόπος επικοινωνίας μεταξύ τους, αφού σε αυτό το βάθος δεν εντοπίστηκαν ανοίγματα-θύρες.

Εξάλλου, νότια του κτιρίου (Τ3-4, 10-11) αποκαλύφθηκε από βάθος 0,82 έως 1,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους τμήμα αποθέτη, διαστ. 9,45×6,20 μ., με έντονα τα ίχνη καύσης σε όλη του την έκταση. Ας σημειωθεί ότι στο δυτικό του όριο, σε βάθος 0,32 μ., εμφανίστηκε στρώμα καταστροφής, αποτελούμενο από μικρούς αργόλιθους, θραύσματα κεράμων και όστρακα αγγείων.

Η μελέτη του υλικού από την ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί, επιτρέπει όμως την εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε στο κτίριο και τον αποθέτη είναι άφθονη: βρέθηκε μεγάλη ποσότητα οικιακής χρηστικής κεραμικής, αρκετά καλής ποιότητας, άβαφης αλλά και διακοσμημένης, με αντιπροσωπευτικότερα σχήματα τα πινάκια, τα θήλαστρα και τους λύχνους. Χαρακτηριστικό ως προς τους τρόπους διακόσμησης είναι ότι εντοπίστηκαν λίγα μελαμβαφή όστρακα, ενώ μεγάλη είναι η συ-

γκέντρωση οστράκων ανοιχτών κυρίως αγγείων (πινάκια, κύπελλα κ.ά.) διακοσμημένων με ερυθρό στιλπνό επίχρισμα της κατηγορίας terra sigillata των ρωμαϊκών χρόνων. Μεγάλος είναι τέλος ο αριθμός των οστράκων αγγείων (αμφορέων κ.ά.) που φέρουν κτενωτό διάκοσμο. Όσον αφορά τα κινητά ευρήματα τα προερχόμενα από το κτίριο περιλαμβάνουν πήλινες πυραμιδόσχημες και αρτόσχημες αγνύθες, εκ των οποίων η μία φέρει σφράγισμα με παράσταση ακτινωτού κοσμήματος, πιθανώς ήλιου, και σφονδύλια, σιδερένια και χάλκινα αντικείμενα (καρφιά, διακοσμητικά αντικείμενα, αλυσίδες, χάλκινη πόρπη, σπάτουλα και ωτογλύφανο, ελάσματα, μαχαιρίδια, βάση μικρού χάλκινου αγγείου), οστέινα αντικείμενα, χάντρες από φαγεντιανή, πλήθος θραυσμάτων γυάλινων αγγείων (αναγνωρίζονται κύπελλα, φιαλόσχημα αγγεία κ.ά.), δύο νομίσματα της εποχής Τραϊανού, καθώς και ελάχιστα οστά ζώων και όστρεα.

Η μελέτη των παραπάνω ευρημάτων οδηγεί σε χρονολόγηση του κτιρίου και του αποθέτη σε μια ευρεία χρονική περίοδο από τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και σε όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου.

Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι, επειδή τα αρχαία ήταν σχεδόν επιφανειακά και η χρήση του χώρου συνεχής μέχρι σήμερα, οι επιχώσεις ήταν διαταραγμένες και για το λόγο αυτό δεν μπορεί να διευκρινιστεί με βεβαιότητα αν η χρήση του κτιρίου ήταν συνεχής ή αν παρουσιάζει δύο φάσεις, στους ύστερους ελληνιστικούς και στους ρωμαϊκούς χρόνους. Το κτίριο διατηρήθηκε σε κατάχωση.

Ο χώρος εξωτερικά του κτιρίου δεν ερευνήθηκε πέρα από ένα μικρό τμήμα στα ανατολικά του, συνολικής έκτασης 960 τ.μ.[22].

ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

Βελεστίνο (αρχαίαι Φεραί)

Οδός Ρήγα Φεραίου (οικόπεδο Χ. και Κ. Πάσχου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στις ανατολικές παρυφές του σχεδίου πόλης του Βελεστίνου, στα νοτιοανατολικά της κεντρικής οδού Ρήγα Φεραίου, και εμπίπτει στο βορειοανατολικό πεδινό τμήμα της αρχαίας πόλης των Φερών, μια περιοχή που ελάχιστα έχει ερευνηθεί μέχρι τώρα. Στο προς ΝΔ. όμορο οικόπεδο των ίδιων ιδιοκτητών, κατά τη διάνοιξη θεμελίων για ανέγερση οικοδομής το 1980, είχαν εντοπιστεί και ανασκαφεί τμήματα τοίχων που ανήκαν σε δύο κτίρια κλασικών-ελληνιστικών χρόνων[23]. Η παρούσα ανασκαφή πραγματοποιήθηκε επίσης ενόψει ανέγερσης νέας οικοδομής και είχε δοκιμαστικό χαρακτήρα εξαιτίας της άμεσης γειτνίασης του οικοπέδου με τα ευρήματα του 1980 αλλά και της ανεύρεσης πλήθους οστράκων κατά την εκσκαφή θεμελίων. Ξεκίνησε από βάθος 2,20 μ., στο οποίο σταμάτησε η εκσκαφή, και περιορίστηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, σε χώρο, διαστ. 5×5 μ. Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τοίχοι κτισμάτων από αργολιθοδομή, μέγ. ύψ. 0,50 μ., που χρονολογούνται με βάση την κεραμική στους όψιμους κλασικούς και στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους. Πρόκειται κατά πάσαν πιθανότητα για χώρο ιδιωτικών οικιών, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από το σύνολο των ευρημάτων. Ένας από τους τοίχους συνεχίζεται και κάτω από τις επιχώσεις της προς ΝΔ. όμορης ιδιοκτησίας. Η ανασκαφή σταμάτησε σε βάθος 3,30 μ. από το επίπεδο της οδού Ρήγα Φεραίου, αφού εντοπίστηκε το φυσικό έδαφος, και χωρίς να διαπιστωθεί στο σημείο αυτό η παρουσία επιχώσεων παλαιότερων της κλασικής εποχής.

Στην ανασκαφή αυτή συμμετείχε και η συμβασιούχος αρχαιολόγος Ευ. Μπανταλού.

Οδός Ρήγα Φεραίου (Κεντρική Αγορά - Δημοτικό έργο αποχέτευσης)

Κατά τη διάρκεια διάνοιξης χάνδακα, πλ. 1,50 μ., κατά μήκος της παραπάνω οδού και στο ύψος της Κεντρικής Αγοράς, στα πλαίσια δημοτικού έργου κατασκευής αποχετευτικού αγωγού και πεζοδρόμησης τμήματος της παραπάνω οδού, ήλθαν στο φως σε επτά σημεία και ανασκάφηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα, καθώς ο χώρος εμπίπτει μέσα στα όρια της αρχαίας πόλης των Φερών, στο ανατολικό τμήμα της. Από βάθος 1-1,30 μ. περίπου και κάτω αποκαλύφθηκαν τμήματα τεσσάρων τουλάχιστον κτιρίων, οι τοίχοι των οποίων, χτισμένοι με αργούς λίθους, θραύσματα κεράμων και λάσπη, ήταν αρκετά ισχυροί και σώζονταν σε μέγιστο ύψος 1,40 μ. Ανάμεσα στα κτίσματα εντοπίστηκαν ακόμη υπολείμματα εργαστηριακού χώρου με πιθανό κλίβανο, καθώς και τμήμα πήλινου κλειστού αγωγού ύδρευσης. Κάτω από το επίπεδο των τοίχων ενός από τα κτίρια, σε βάθος 2 μ., βρέθηκε κατά χώραν, μέσα σε λάκκο σκαμμένο στο φυσικό έδαφος, το κάτω τμήμα μεγάλου οξυπύθμενου πίθου, τα τοιχώματα του οποίου συνδέονταν με μολύβδινους συνδέσμους. Η ανασκαφή έφθασε έως και το βάθος των 2,50 μ. από το επίπεδο της οδού, αποκαλύπτοντας το φυσικό έδαφος. Με βάση την κεραμική και τα άλλα ευρήματα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα ανα-

22. Βλ. παραπάνω σ. 427.

23. Η ανασκαφή του 1980 πραγματοποιήθηκε από τον αρχαιολόγο Ευ. Κακαβογιάννη.

σκαφέντα αρχαία οικοδομικά λείψανα ανήκουν σε ιδωτικές οικίες, που χρονολογούνται στην όψιμη κλασική και στην ελληνιστική εποχή, ενώ από τις ανώτερες επιχώσεις δεν έλειπαν και τα όστρακα μεταβυζαντινών χρόνων.

Σε βαθύτερο επίπεδο ερευνήθηκαν ακόμη δύο μισοκατεστραμμένοι από το σκαπτικό μηχάνημα κιβωτιόσχημοι τάφοι, πιθανώς της εποχής του Χαλκού, που περιείχαν μόνον ελάχιστα οστά.

Στην ανασκαφή αυτή συμμετείχε και η Ευ. Μπανταλού, ενώ τα σχέδια εκπονήθηκαν από τη σχεδιάστρια Σ. Παπαμαργαρίτη.

Πλατεία Υπέρειας Κρήνης (οικόπεδο Σ. Μπακάλη)

Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του σχεδίου πόλης του Βελεστίνου, στα νοτιοανατολικά της Υπέρειας Κρήνης, και εμπίπτει στο κέντρο της αρχαίας πόλης των Φερών. Ενόψει επέκτασης της υπάρχουσας οικίας Σ. Μπακάλη και αφού αφαιρέθηκε με μηχανικό εκσκαφέα επίχωση νεότερων χρόνων, πάχ. 2 μ. περίπου, πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική ανασκαφή μικρής κλίμακας, σε χώρο, διαστ. 8×4 μ., και σε βάθος μεγαλύτερο του προβλεπόμενου επιπέδου θεμελίωσης της προσθήκης, προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη ή μη αρχαιοτήτων στο κεντρικό αυτό σημείο της αρχαίας πόλης. Σε ψηλότερο επίπεδο εντοπίστηκαν λιθοσωροί και επιχώσεις μεταβυζαντινών χρόνων, ενώ αμέσως πιο κάτω αποκαλύφθηκαν πυκνά οικοδομικά λείψανα κλασικής και ελληνιστικής εποχής (Πίν. 162 α). Πρόκειται για τοίχους κτισμάτων κατασκευασμένους με αργούς λίθους και λάσπη, καθώς και για υπολείμματα δαπέδων, που ανήκουν σε δύο τουλάχιστον επάλληλες οικοδομικές φάσεις με ελαφρώς διαφορετικό προσανατολισμό. Στην παλαιότερη πιθανότατα φάση ανήκει τμήμα ανοιχτού αγωγού που σχηματίζεται από λίθινες πλάκες στη σειρά, πάνω στις οποίες έχει λαξευθεί ρηχό συνεχόμενο αυλάκι. Το σύνολο των ευρημάτων συνηγορεί στην ερμηνεία των κτισμάτων αυτών ως ιδιωτικών οικιών. Η στενότητα του χώρου δεν επέτρεψε τη συνέχιση της ανασκαφής σε βάθος, δεδομένου μάλιστα ότι αποφασίστηκε η διατήρηση των αποκαλυφθέντων αρχαίων λειψάνων σε κατάχωση, κάτω από το επίπεδο της υπό κατασκευή προσθήκης της οικοδομής.

Στην ανασκαφή αυτή συμμετείχε και η Μ. Ζμα.

Οδός Φερών (οικόπεδο Δ. και Θ. Αποστολίνα)

Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά του σχεδίου πόλης του Βελεστίνου, στα νοτιοδυτικά της Υπέρειας Κρήνης, και εμπίπτει σε κεντρικό σημείο της αρχαίας πόλης των Φερών. Με αφορμή τη διάνοιξη βόθρου πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή, σε χώρο διαστ. 3×6 μ., κατά την οποία αποκαλύφθηκαν σημαντικά οικοδομικά λείψανα όψιμων κλασικών - πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Επρόκειτο για τμήματα δύο προφανώς κτιρίων με τον ίδιο προσανατολισμό, που σώζονταν σε μέγιστο ύψος 1,55 μ. και συνεχίζονταν πέραν του ανασκαφέντος χώρου, κάτω από τις επιχώσεις (Πίν. 162 β-γ). Η τοιχοδομία τους ήταν ιδιαίτερα ισχυρή και επιμελημένη, αποτελούμενη από λιθοπλίνθους, λίθους κατεργασμένους σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, αλλά και αργούς λίθους, ενώ ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί λάσπη από χώμα. Οι εξωτερικοί τοίχοι των δύο κτιρίων έβαιναν σε ευθυντηρία και ήταν μεταξύ τους παράλληλοι. Ανάμεσά τους κατά πάσαν πιθανότητα υπήρχε δρόμος, πλ. 2,75 μ., αν και δεν εμφανίστηκαν σαφή ίχνη οδοστρωμάτων. Περισυνελέγησαν πολλά μικροαντικείμενα, μεταξύ των οποίων και χάλκινα νομίσματα. Το σύνολο των ευρημάτων δεν παρείχε επαρκή στοιχεία για την ασφαλή αναγνώριση της χρήσης των κτιρίων, πιθανώς όμως επρόκειτο για μεγάλες ιδιωτικές οικίες. Κάτω από το επίπεδο των αρχιτεκτονικών λειψάνων υπήρχαν επιχώσεις με κεραμική γεωμετρικής, μυκηναϊκής και μέσης εποχής Χαλκού. Το φυσικό έδαφος εντοπίστηκε σε βάθος 4 μ. περίπου.

Στην ανασκαφή αυτή συμμετείχε και η Μ. Ζμα.

Ανασκαφές μικρής κλίμακας

Ενόψει κατασκευής βόθρων σε πέντε οικόπεδα του Βελεστίνου, που εμπίπτουν μέσα στα όρια της αρχαίας πόλης των Φερών, πραγματοποιήθηκαν μικρής κλίμακας δοκιμαστικές-σωστικές ανασκαφές με στόχο τη διερεύνηση των επιχώσεων σε διάφορα σημεία του αρχαιολογικού χώρου και την τυχόν συναγωγή χρήσιμων επιστημονικών συμπερασμάτων. Πρόκειται για τα οικόπεδα Α. Αποστολίνα, Γ. Γούση, Σ. Γεωργίου, Ν. Κανάτου και Β. Αγγελή. Σε όλες τις περιπτώσεις η ανασκαφή έφθασε μέχρι το φυσικό έδαφος αποκαλύπτοντας πενιχρά και αποσπασματικά οικοδομικά λείψανα κυρίως κλασικής και ελληνιστικής εποχής, αλλά και ελάχιστα μεταβυζαντινών χρόνων. Ειδικότερα στην περίπτωση του οικοπέδου Α. Αποστολίνα, όπου το βάθος της ανασκαφής έφθασε τα 5 μ. περίπου, συγκεντρώθηκαν επίσης πολλά ενδιαφέροντα κινητά μικροευρήματα, όπως πήλινα ειδώλια, χάλκινα νομίσματα κ.ά. Σε καμιά από τις παραπάνω περιπτώσεις δεν εντοπίστηκαν επιχώσεις παλαιότερες των κλασικών χρόνων.

Στην ανασκαφή αυτή συμμετείχαν και οι Μ. Ζμα και Μ. Τσιγάρα.

Υπέρεια Κρήνη

Τον Ιούλιο του 1998 στέρεψε εντελώς η Υπέρεια Κρήνη, η πανάρχαια πηγή, φυσικό και αρχαιολογικό μνημείο, ση-

μαντικό σημείο αναφοράς της διαχρονικής ιστορίας των αρχαίων Φερών και του νεότερου Βελεστίνου. Με αφορμή το γεγονός αυτό πραγματοποιήθηκε καθαρισμός, τοπογράφηση και σχεδίαση των αρχαίων αρχιτεκτονικών λειψάνων που είναι ορατά στο χώρο της Κρήνης, κυρίως στη βόρεια πλευρά της, και βρίσκονταν άλλοτε μέσα στο νερό. Επρόκειτο πιθανώς για μεγάλο κρηναίο οικοδόμημα κλασικής-ελληνιστικής εποχής, χωρίς να αποκλείεται ορισμένες προσπάθειες διαμόρφωσης να έγιναν και στους μεταβυζαντινούς χρόνους. Κατά τον καθαρισμό περισυνελέγησαν δεκάδες νομισμάτων, αρχαίων και κυρίως νεότερων χρόνων, τα οποία συνήθιζαν να ρίχνουν οι επισκέπτες μέσα στην κρήνη.

Δύο χρόνια πριν και εξαιτίας της παρατηρούμενης σταδιακής μείωσης των υδάτων της Υπέρειας Κρήνης είχε πραγματοποιηθεί στο Βελεστίνο διεπιστημονικό Συμπόσιο με θέμα τη μελέτη, τη διάσωση και την ανάδειξή της[24].

ΣΚΙΑΘΟΣ

Κατά το 1998 προσελήφθη και υπηρέτησε για λίγους μήνες στη Σκιάθο ως εποχιακή φύλακας αρχαιοτήτων η Ε. Κουτσογιάννη, η συνεχής παρουσία της οποίας είχε ως αποτέλεσμα αφενός την πιο αποτελεσματική προστασία των αρχαιοτήτων της νήσου και αφετέρου τον εντοπισμό νέων θέσεων με αρχαιότητες, άγνωστων μέχρι τώρα στην Εφορεία[25].

Πόλη της Σκιάθου

Μέσα στη σημερινή πόλη της Σκιάθου, που βρίσκεται στη θέση της αρχαίας ομώνυμης πόλης, και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή γύρω από το ναό της Παναγίας της Λιμνιάς, πραγματοποιήθηκαν μικρής κλίμακας σωστικές ανασκαφές με αφορμή την εκτέλεση οικοδομικών εργασιών στα οικόπεδα Γ. Σουλτάνη, Ο. Πασχάλη και Β. Πλωμαρίτη αλλά και στα πλαίσια των εργασιών του δημοτικού έργου αποχέτευσης. Σε όλες τις περιπτώσεις αποκαλύφθηκαν πενιχρά οικοδομικά λείψανα κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, που ανήκαν πιθανότατα σε ιδιωτικές οικίες, και περισυνελέγη κεραμική της ίδιας εποχής. Σε μια περίπτωση, μέσα σε χάνδακα του έργου αποχέτευσης που διανοίχθηκε κατά μήκος ανώνυμης δημοτικής οδού προς Α. της οδού Μωραΐτου και κάθετης σε αυτήν, εντοπίστηκε χαρακτηριστική λιθόπλινθος του αρχαίου τείχους της πόλης, πιθανότατα κατά χώραν. Με τις σωστικές αυτές ανασκαφές επιβεβαιώθηκαν παρατηρήσεις παλαιότερης έρευνας[26] ότι η αρχαιότερη φάση κατοίκησης της πόλης της Σκιάθου, θεμελιωμένη πάνω στο φυσικό βράχο, ανάγεται στην κλασική εποχή και ότι οι σωζόμενες αρχαίες επιχώσεις, τουλάχιστον στην περιοχή που ερευνήθηκε, έχουν πολύ μικρό πάχος, που σπάνια φθάνει το 1 μ., γεγονός που προφανώς οφείλεται στην εντατική οικοδομική δραστηριότητα κατά τους νεότερους χρόνους.

ΣΚΟΠΕΛΟΣ

Πόλη της Σκοπέλου

Οικόπεδο Κ. Κωνσταντάρα - πρώην Γ. Λιθαδιώτη

Το παλαιότερο τμήμα της σημερινής πόλης της Σκοπέλου, που βρίσκεται στη θέση της αρχαίας πόλης Πεπαρήθου, αποτελεί χαρακτηρισμένο παραδοσιακό οικισμό με πυκνοδομημένο πολεοδομικό ιστό και πολύ λίγους ελεύθερους χώρους. Για το λόγο αυτό ελάχιστες είναι οι δυνατότητες διερεύνησης της αρχαίας φάσης κατοίκησής της, ενώ το μόνο ορατό σήμερα αρχαίο μνημείο της είναι ένα τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου της ακρόπολης, κλασικών χρόνων, πάνω στο οποίο έχει θεμελιωθεί το μεσαιωνικό τείχος.

Ενόψει ανέγερσης οικίας στο οικόπεδο Κ. Κωνσταντάρα (πρώην Γ. Λιθαδιώτη), πολύ κοντά στην κορυφή της αρχαίας ακρόπολης και στα δυτικά-βορειοδυτικά του ναού του Αγίου Αθανασίου στο Κάστρο, πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική ανασκαφική τομή για τη διερεύνηση των επιχώσεων στο σημείο αυτό. Η ανασκαφή έφθασε μέχρι το φυσικό βράχο, που αποκαλύφθηκε σε βάθος 1 μ. περίπου από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, χωρίς να εντοπιστεί κανένα ίχνος οικοδομικών λειψάνων της αρχαιότητας, αλλά ούτε και αρχαία κεραμική. Ο ανασκαπτόμενος χώρος περιβάλλεται από τοίχους κτισμάτων πιθανώς μεταβυζαντινών και νεότερων χρόνων, για την κατασκευή των οποίων έχει προφανώς χρησιμοποιηθεί και αρχαίο οικοδομικό υλικό, όπως μικροί γωνιόλιθοι που φέρουν ίχνη κατεργασίας με βελόνι. Στον τοίχο της νοτιοδυτικής πλευράς του οικοπέδου (Πίν. 163 α) υπήρχε καμπυλόγραμμο άνοιγμα (καμάρα), το οποίο σε μεταγενέστερη

24. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 362.

25. Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Η αρχαία Σκίαθος μέσα από τα κείμενα και τα μνημεία της. Τελευταία συμπεράσματα και προοπτικές της αρχαιολογικής έρευνας της νήσου, *Αρχαιολογική Έρευνα στις Βόρειες Σποράδες, Πρακτικά Συνεδρίου, Αλόννησος 1996*, Αλόννησος 2001, σ. 99-120.

26. *ΑΔ* 40 (1985): Χρονικά, σ. 193-194.

φάση κλείστηκε με αργολιθοδομή, όπου εντοιχίστηκε και τμήμα μαρμάρινου κιονίσκου. Συμπεραίνεται ότι η απουσία αρχαίων επιχώσεων και κτισμάτων στο συγκεκριμένο χώρο οφείλεται στην εντατική οικοδομική δραστηριότητα κατά τις μεταγενέστερες εποχές.

ΑΡΓΥΡΩ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Γεωργικό - Ξινονέρι

Θέση Κούφια Ράχη

Κατά τη φετινή περίοδο συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα έξω και νότια του δρόμου του μυκηναϊκού θολωτού τάφου με σκοπό την πλήρη αποκάλυψη του ιερού των προγόνων που εντοπίστηκε για πρώτη φορά την περασμένη χρονιά[27]. Αποκαλύφθηκαν και άλλοι λιθοσωροί πάνω στους οποίους είχαν αποτεθεί αναθήματα, η πλειονότητα των οποίων ανήκει στην κατηγορία των σιδερένιων εγχειριδίων και των πρόχειρα κατασκευασμένων πήλινων ιππέων. Σε απόσταση 9 μ. περίπου ανατολικά του τοίχου που φράσσει το δρόμο του τάφου, σε μια περιοχή που δεν είχε λιθοσωρούς, και σε έκταση 130 τ.μ. περίπου τα χώματα πάνω από το φυσικό βράχο ήταν μαύρα και περιείχαν θρύμματα καμένων οστών ζώων, προδίδοντας τη χρήση του συγκεκριμένου χώρου ως περιοχής πραγματοποίησης θυσιών.

Μετά την ολοκλήρωση της αποκάλυψης των λιθοσωρών (Πίν. 163 β) και την αποτύπωσή τους αρχίσαμε να αφαιρούμε τους λίθους, εργασία που δεν ολοκληρώθηκε κατά τη φετινή περίοδο.

Στην περιοχή του δρόμου του θολωτού τάφου συμπληρώθηκαν τα κενά του ανατολικού τοίχου του, τα οποία είχαν δημιουργηθεί με τη διαρπαγή των λίθων από τους κατοίκους του Γεωργικού κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. Για τη συμπλήρωση του ανατολικού τοίχου του δρόμου χρησιμοποιήθηκαν λίθοι που βρέθηκαν μέσα στις επιχώσεις κατά την ανασκαφή. Το σημείο επαφής της αρχαίας με τη νέα κατασκευή οριοθετήθηκε με φύλλο μολύβδου.

Απομακρύνθηκαν επίσης οι επιχώσεις που υπήρχαν εξωτερικά και πάνω από το νότιο τμήμα των υπερθύρων του στομίου του τάφου, με σκοπό να αποκαλυφθεί η κατάσταση διατήρησης του ανακουφιστικού τριγώνου, το οποίο ήταν μέχρι τώρα ορατό μόνον από το εσωτερικό του κυκλικού θαλάμου. Με τον καθαρισμό του παραπάνω χώρου διαπιστώθηκε ότι το ανακουφιστικό τρίγωνο δεν σώζεται σε όλο το ύψος του στα πρώτα 6 μ. του νότιου τμήματος του στομίου. Στο σημείο αυτό αποκαλύφθηκε η παρειά ενός κάθετου προς το μήκος του στομίου τοίχου, μέσα στον οποίο δημιουργείται το άνοιγμα του ανακουφιστικού τριγώνου (ύψ. 1,35 μ.), το οποίο σώζεται σε όλο το μήκος του βόρειου τμήματος του στομίου, μέχρι τον κυκλικό θάλαμο του τάφου, δηλαδή σε μήκος 4,35 μ. Στο κάτω τμήμα του ανακουφιστικού τριγώνου βρέθηκαν πρόχειρα τοποθετημένοι αργοί λίθοι και λίθινες μικρού μεγέθους πλάκες, που έκλειναν το κάτω μέρος του ανοίγματος.

Κατά τη φετινή περίοδο έγιναν επίσης οι πρώτες εργασίες καθαρισμού του στομίου του θολωτού τάφου. Στο στόμιο διαπιστώθηκε ότι ο αγωγός με τις λίθινες καλυπτήριες πλάκες, που είχε βρεθεί κατά μήκος του δρόμου, υπάρχει και σε όλο το μήκος του στομίου δίπλα στο δυτικό του τοίχο. Στο εσωτερικό του στομίου και σε απόσταση 2,80 μ. από το νότιο όριό του αποκαλύφθηκαν πάνω στο δάπεδο ορισμένοι λίθοι που φαίνεται να σχηματίζουν τη νότια παρειά τοίχου κάθετου στον κατά μήκος άξονα του στομίου. Τα χώματα στο στόμιο ήταν διαταραγμένα από επεμβάσεις λαθρανασκαφέων, οι οποίοι είχαν καταστρέψει ακόμη και το λαξευμένο μαλακό βράχο του δαπέδου, ιδιαίτερα κατά μήκος του ανατολικού τοίχου.

Οι εργασίες απομάκρυνσης των επιχώσεων επεκτάθηκαν και στον κυκλικό θάλαμο του τάφου. Με την πρόοδο των εργασιών διαπιστώθηκε ότι το μεγαλύτερο τμήμα του δαπέδου του τάφου (λαξευμένος μαλακός βράχος) είχε κατασκαφεί από λαθρανασκαφείς. Οι δύσκολες συνθήκες ανασκαφής του κυκλικού θαλάμου είχαν ως αποτέλεσμα να μην ολοκληρωθεί ο καθαρισμός του κατά τη φετινή περίοδο.

Θέση Κοτρωνάκι (αγρός Β. Κουτζαμάνη)

Κατά τη διάρκεια εργασιών άροσης του παραπάνω αγρού, που βρίσκεται πάνω στον πρώτο χαμηλό λόφο δυτικά του μυκηναϊκού θολωτού τάφου του Γεωργικού-Ξινονερίου, ήλθαν στο φως τμήματα αρχαίων πήλινων σαρκοφάγων, που προσδιόριζαν τη χρήση του συγκεκριμένου χώρου κατά την αρχαιότητα ως νεκροταφείου. Με την ανασκαφή που ακολούθησε αποκαλύφθηκαν έξι συνολικά τάφοι από τους οποίους τέσσερις ήταν πήλινες σαρκοφάγοι και από ένας λακκοειδής και κεραμοσκεπής. Σε τρεις από τις σαρκοφάγους βρέθηκαν πεσμένα στο εσωτερικό τους κομμάτια από πήλινες σχεδόν τετράγωνες πλάκες, διαστ. 0,51 × 0,46 και πάχ. 0,03 μ., που χρησιμοποιήθηκαν για την κάλυψη των σαρκοφάγων. Από τα κτερίσματα (κυρίως αγγεία), που βρέθηκαν στο εσωτερικό ορισμένων τάφων, η

27. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 478-480. Στις ανασκαφικές εργασίες συμμετείχε η αρχαιολόγος Μ. Αγγελούση.

χρήση του νεκροταφείου μπορεί να χρονολογηθεί στον 4ο-3ο αι. π.Χ.

Καλλίθηρο

Θέση Ραγάζι

Κατά τη διάρκεια εργασιών τοποθέτησης νέου αγωγού ύδρευσης στο ανατολικό τμήμα του οικισμού του Καλλιθήρου και πιο συγκεκριμένα επί των οδών Μ. Αλεξάνδρου, 28ης Οκτωβρίου και Υψηλάντου βρέθηκαν 16 συνολικά αρχαίοι τάφοι. Οι τάφοι βρέθηκαν κοντά στα ανατολικά όρια του σύγχρονου οικισμού προς τη θέση Ραγάζι, όπου από παλαιότερα είχε εντοπιστεί η περιοχή του ανατολικού νεκροταφείου του αρχαίου οικισμού του Καλλιθήρου[28]. Από το σύνολο των ανευρεθέντων τάφων οι 13 ήταν κεραμοσκεπείς, ένας κτιστός με κροκάλες, ένας κιβωτιόσχημος (σώθηκε μόνον η πλάκα του πυθμένα) και μία πήλινη σαρκοφάγος με καλύμματα από πήλινες πλάκες. Από τα κτερίσματα, που ήταν άωτα σκυφίδια, σκύφοι και ένα ατρακτοειδές ληκύθιο, οι τάφοι μπορούν να χρονολογηθούν στον 3ο αι. π.Χ.

Θέση Βρύση

Κατά τις εργασίες τοποθέτησης νέου αγωγού ύδρευσης βρέθηκαν μεμονωμένα μεγάλα τμήματα ενός χειροποίητου άβαφου αμφορέα που μπορεί να χρονολογηθεί στη μεσοελλαδική περίοδο. Είναι η δεύτερη φορά που βρίσκεται, στην ίδια θέση, χειροποίητη κεραμική[29], η οποία αποτελεί τη μόνη μέχρι σήμερα ένδειξη για κατοίκηση της περιοχής πριν από την ίδρυση του τειχισμένου ελληνιστικού οικισμού στο Καλλίθηρο.

Οικόπεδο Δημοτικού Σχολείου

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την ανέγερση νηπιαγωγείου στο νότιο τμήμα της αυλής του Δημοτικού Σχολείου βρέθηκε η νότια παρειά ενός καλοχτισμένου αρχαίου τοίχου με γωνιόλιθους. Ύστερα από σωστική ανασκαφή που ακολούθησε[30] διαπιστώθηκε ότι στη θέση αυτή υπάρχει ένας από τους δρόμους του αρχαίου οικισμού (Πίν. 164 α) (αποκαλύφθηκε σε μήκος 20 και έχει πλάτος 4,20-4,60 μ.) με κατεύθυνση Α.-Δ., ο οποίος αποτελεί την προέκταση του δρόμου που είχε βρεθεί με ανασκαφή το 1982 στο οικόπεδο του Α. Λαγού[31]. Το νεότερο οδόστρωμα βρίσκεται σε βάθος 1,10 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους και αποτελείται από μικρές ψαμμολιθικές ποταμίσιες κροκάλες αλλά και μικρά κομμάτια πήλινων λακωνικών κεράμων και οστράκων. Στην παρειά της τάφρου που είχε διανοιχθεί από το μηχανικό εκσκαφέα διακρίνονται χαμηλότερα και άλλα οδοστρώματα, ενώ στον πυθμένα της (σε βάθος από 1,84 έως 2,11 μ.) υπάρχει στρώμα με μεγαλύτερα κομμάτια λακωνικών κεράμων, η παρουσία των οποίων δεν μπορεί προς το παρόν να ερμηνευτεί ικανοποιητικά. Οι παρειές των οικοδομικών τετραγώνων που ορίζουν το πλάτος του δρόμου, κυρίως από τη βόρεια πλευρά του, είναι χτισμένες με γωνιόλιθους ασβεστόλιθου σε σειρές δόμων. Στον τοίχο που ορίζει το δρόμο από Β. αποκαλύφθηκαν: α) ένα θυραίο άνοιγμα, πλ. 1,20 μ., μέσα από το οποίο γινόταν η πρόσβαση από το δρόμο στο κτίριο που εντάσσεται στο οικοδομικό τετράγωνο βόρεια του αρχαίου δρόμου[32] και β) ένα μικρό παραλληλόγραμμο άνοιγμα (αγωγός), μέσα από το οποίο χύνονταν στο δρόμο[33] τα υγρά απόβλητα των οικιών.

Το αρκετά μεγάλο πλάτος του δρόμου και η διαπίστωση ότι ο δρόμος έχει μήκος πάνω από 150 μ. περίπου (συνολ. μήκ. του δρόμου ανάμεσα στις δύο ανασκαφές που αποκάλυψαν τμήματα του ίδιου δρόμου-οικοπέδου Α. Λαγού και οικοπέδου Δημοτικού Σχολείου) κάνουν πολύ πιθανή την υπόθεση ότι ο δρόμος αυτός αποτελούσε την κύρια λεωφόρο, που διέσχιζε με κατεύθυνση από Α. προς Δ. το βόρειο τμήμα του οικισμού και οδηγούσε σε δύο πύλες των τειχών.

Λόφος Αγίου Αθανασίου

Κάστρο. Κατά το 1998 ολοκληρώσαμε την αποκάλυψη της δυτικής πλευράς του κάστρου, που βρίσκεται στην κορυφή του λόφου του Αγίου Αθανασίου στο Καλλίθηρο[34].

28. *ΑΔ* 40 (1985): Χρονικά, σ. 194· 45 (1990): Χρονικά, σ. 205.

29. Για την ανεύρεση χειροποίητης κεραμικής παλαιότερα, βλ. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 205.

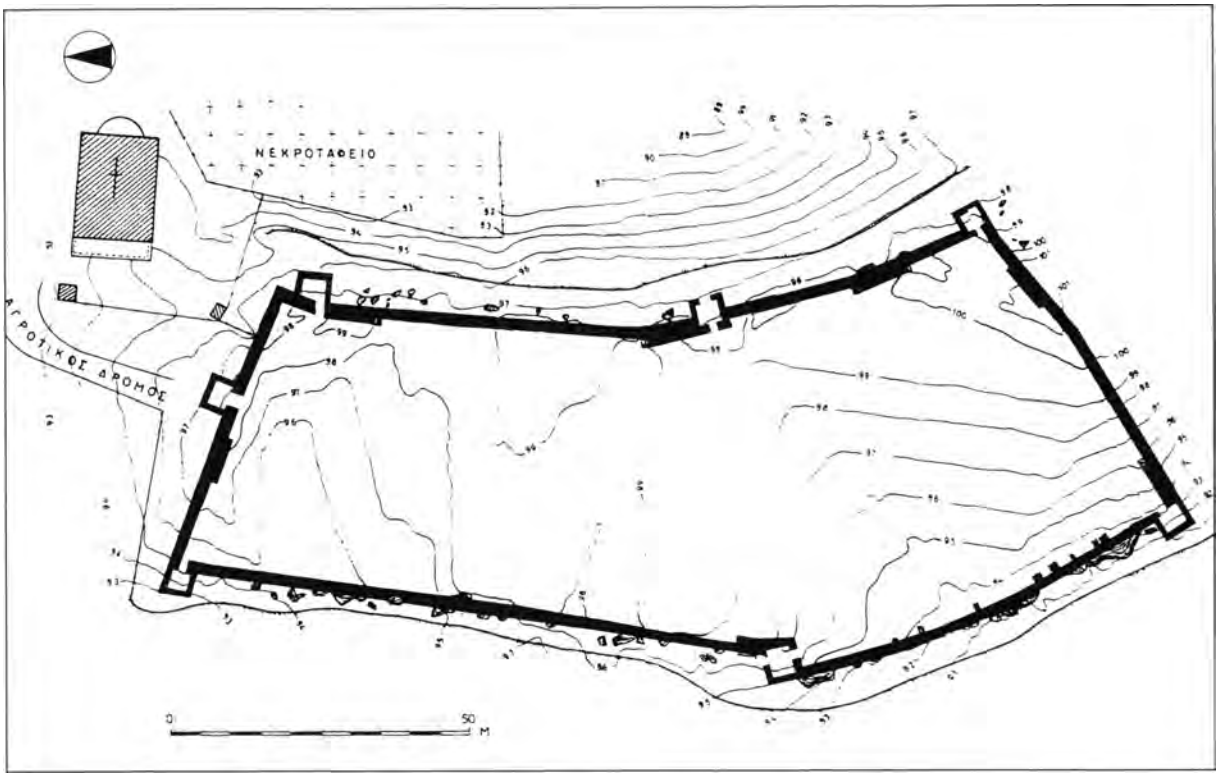
30. Στην ανασκαφή συμμετείχε η αρχαιολόγος Ιω. Οικονόμου.

31. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 232 (οικόπεδο Α. Λαγού). Επίσης, βλ. Μπάμπης Γ. Ιντζεσίλογλου, *Καλλίθηρα, Αρχαιολογικός και Ιστορικός Οδηγός μιας αρχαίας πόλης στο Καλλίθηρο (Σέκλιζα) Καρδίτσας*, Καλλίθηρο 1997, σ. 38-41.

32. Για ανάλογο θυραίο άνοιγμα που βρέθηκε παλαιότερα στην αρχαία πόλη στο Καλλίθηρο, βλ. Ιντζεσίλογλου, ό.π., σ. 20.

33. Για άλλα τοξωτά ή παραλληλόγραμμα ανοίγματα στη λίθινη κρηπίδα των οικοδομικών τετραγώνων του οικισμού, βλ. ό.π., σ. 19-20.

34. Το έργο χρηματοδοτείται στα πλαίσια του Β΄ ΚΠΣ.

Σχέδ. 8. Καλλίθηρο. Λόφος Αγίου Αθανασίου. Κάτοψη του κάστρου.

Το τείχος και στην πλευρά αυτή, όπως και στις άλλες τρεις, έχει πλάτος 1,90 μ. και είναι κατασκευασμένο από ασβεστολιθικούς γωνιόλιθους που προέρχονται από τα τείχη του προϋπάρχοντος στη θέση αυτή ελληνιστικού οικισμού. Λόγω του έντονα επικλινούς εδάφους η κατάσταση διατήρησης του τείχους δεν είναι τόσο καλή, ενώ η πορεία του ακολουθεί το ανάγλυφο του εδάφους. Τόσο προς Β. όσο και προς Ν. η δυτική πλευρά του κάστρου καταλήγει σε δύο τετράγωνους πύργους. Στο μέσον περίπου του μήκους της δυτικής πλευράς αποκαλύφθηκε η δυτική πύλη του κάστρου (Πίν. 164 β). Στο εσωτερικό της δημιουργείται ένας τετράγωνος χώρος με πλευρά 4,05 μ., μέσα στον οποίο βρέθηκαν στη θέση τους τα κάτω τμήματα πήλινων πίθων μαζί με λακωνικού τύπου κεραμίδια που έπεσαν στο εσωτερικό από τη στέγη. Το άνοιγμα της πύλης είναι σχετικά στενό (1,68 μ.) και βρίσκεται στη βόρεια πλευρά της.

Με τις φετινές εργασίες ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη των εξωτερικών παρειών των τειχών ενός σχεδόν τετράπλευρου κάστρου, το οποίο περικλείει έκταση 8,5 στρεμμάτων περίπου και καταλαμβάνει την κορυφή του λόφου του Αγίου Αθανασίου (Σχέδ. 8). Το κάστρο έχει περίμετρο 437 μ. και η άμυνά του ενισχύεται με τέσσερις τετράγωνους πύργους στις τέσσερις γωνίες του και έναν πέμπτο στο μέσον της βόρειας πλευράς του. Το τείχος έχει πλάτος 1,90 μ. και για την κατασκευή των εσωτερικών και εξωτερικών παρειών έχουν χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση γωνιόλιθοι που προέρχονται από τα τείχη της ελληνιστικής πόλης. Για το γέμισμα στο εσωτερικό του τείχους έχουν χρησιμοποιηθεί άπεργοι ασβεστόλιθοι μικρού μεγέθους αλλά και κομμάτια γωνιόλιθων σε β΄ χρήση. Όλοι οι λίθοι του τείχους συνδέονται μεταξύ τους με ασβεστοκονίαμα, το οποίο σε αρκετά σημεία έχει αποσαθρωθεί. Το σωζόμενο ύψος των τειχών ποικίλλει από 0,50 έως και πάνω από 2,50 μ. Εσωτερικά του τείχους σε πέντε διαφορετικά σημεία σώθηκαν ισάριθμες κτιστές κλίμακες (σώζονται μέχρι και πέντε βαθμίδες) για την άνοδο των στρατιωτών στον περίπατο του τείχους. Οι τέσσερις από τις πέντε κλίμακες βρίσκονται κοντά σε πύργους, ενώ μια κλίμακα βρίσκεται κοντά στην ανατολική πύλη του κάστρου. Βρέθηκαν επίσης οι βάσεις άλλων τριών κλιμάκων κοντά σε δύο πύργους και τη δυτική πύλη. Κατά διαστήματα τόσο στην ανατολική όσο και στη δυτική πλευρά του κάστρου, όπου οι κλίσεις του εδάφους είναι πιο έντονες, υπάρχουν διαμπερείς στενοί αγωγοί για την απομάκρυνση των υδάτων εκτός του κάστρου. Το ύψος που βρίσκονται οι αγωγοί πρέπει να αντιστοιχεί στο επίπεδο του εδάφους στο εσωτερικό του

κάστρου, πράγμα που δεν στάθηκε δυνατό να ελεγχθεί, επειδή ο καθαρισμός του τείχους δεν επεκτάθηκε στο εσωτερικό του κάστρου. Στο μέσον περίπου της ανατολικής και δυτικής πλευράς του κάστρου υπάρχει από μια τετράγωνη πύλη, μέσα από τις οποίες γινόταν η πρόσβαση στο εσωτερικό του.

Ο καθαρισμός των εξωτερικών παρειών του τείχους δεν έφερε στο φως ευρήματα που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην ασφαλή χρονολόγηση της κατασκευής του κάστρου. Στηριζόμενοι σε ένα νόμισμα του Ιουστινιανού (6ος αι. μ.Χ.), που βρέθηκε εκτός τειχών, υποθέτουμε ότι το κάστρο μπορεί να συγκαταλέγεται στις αναφερόμενες από τον Προκόπιο ανακαινίσεις των τειχών πόλεων που υλοποίησε ο παραπάνω αυτοκράτορας.

Ανατολική κλιτύς. Με την ανασκαφή της φετινής περιόδου ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα που είχε ξεκινήσει πριν από δέκα χρόνια σε ένα σημείο της ανατολικής κλιτύος του λόφου του Αγίου Αθανασίου[35].

Φέτος καθαρίστηκε σε μήκος 16 μ. ο αρχαίος δρόμος, πλ. 3,65 μ., που ακολουθεί εσωτερικά το ελληνιστικό τείχος της πόλης, και διαπιστώθηκε ότι ο χώρος του δρόμου δημιουργήθηκε, στο νότιο κυρίως μισό του, με λάξευση του φυσικού βράχου. Με την αφαίρεση των επιχώσεων στην περιοχή του δρόμου αποκαλύφθηκε επίσης σε όλο το ύψος της (μέγ. ύψ. 2 μ.) η ανατολική παρειά του αναλημματικού τοίχου (Πίν. 164 γ).

ΜΠΑΜΠΗΣ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Μητρόπολη

Διαπλάτυνση επαρχιακής οδού Καρδίτσας - Μητρόπολης (Γ΄ Εργολαβία)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για τη διάνοιξη του επαρχιακού δρόμου Καρδίτσας-Μητρόπολης εντοπίστηκαν αρχαιότητες κατά μήκος του έργου, οι οποίες γειτνιάζουν με το σημερινό οδόστρωμα και βρίσκονται στο δεξιό τμήμα του, δηλαδή βόρεια αυτού. Η ανασκαφική έρευνα άρχισε το Μάιο του 1997 διακόπηκε δε τον Οκτώβριο του ίδιου έτους λόγω έλλειψης χρηματοδότησης. Κατά την ανασκαφική έρευνα του 1997 αποκαλύφθηκαν τμήμα του τείχους της αρχαίας Μητρόπολης, τμήμα ενός ταφικού μνημείου των ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και τέσσερις κεραμικοί κλίβανοι και αποθέτης της ίδιας εποχής[36].

Η ανασκαφική έρευνα, που συνεχίστηκε και φέτος για δύο περίπου μήνες με νέα χρηματοδότηση (Γ΄ Εργολαβία) περιορίστηκε μόνο στον Τομέα Ε[37], όπου κατά το 1997 είχαν αποκαλυφθεί και οι κεραμικοί κλίβανοι.

Τομέας Ε. Η έρευνα κάλυψε το τμήμα του Τομέα Ε, το οποίο εκτείνεται δυτικά των κεραμικών κλιβάνων μέχρι το πέρας του έργου. Διερευνήθηκαν 23 ανασκαφικές τομές, διαστ. 4×4 μ., οι οποίες αποκάλυψαν τμήμα του νεκροταφείου της αρχαίας Μητρόπολης. Βρέθηκαν συνολικά 39 τάφοι από τους οποίους 16 ήταν κτιστοί, με πήλινες πλάκες, διαστ. 0,30 μ., οι περισσότεροι, 21 κεραμοσκεπείς και δύο λακκοειδείς, οι οποίοι ορίζονταν από μικρούς λίθους και κεράμους. Οι περισσότεροι έχουν προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. εκτός από τρεις που έχουν προσανατολισμό Α.-Δ.

Ο ενταφιασμός γινόταν απευθείας στο χώμα εκτός από μία ταφή, όπου ο νεκρός ακουμπούσε σε κεραμικές πλάκες. Ως υλικό για το χτίσιμό τους χρησιμοποιήθηκαν κεραμικές πλάκες, αρχιτεκτονικά μέλη από ψαμμόλιθο και ασβεστόλιθο σε β΄ χρήση, καθώς και αργόλιθοι. Οι τάφοι αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,50-1,70 μ. Οι σκελετοί σώζονται αποσπασματικά μόνο σε τρεις τάφους, ενώ κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους οι τάφοι ήταν ακτέριστοι.

Τα κτερίσματα ήταν λιγοστά και αποτελούνταν από γυάλινα και πήλινα αγγεία, λίθινα εργαλεία, λίθινες χάντρες και πήλινους λύχνους.

Τα ευρήματα, καθώς και οι τύποι των τάφων τοποθετούν το αποκαλυφθέν τμήμα του νεκροταφείου της αρχαίας Μητρόπολης κατά κύριο λόγο στα ρωμαϊκά χρόνια.

Αποκόλληση των κλιβάνων[38]. Εξαιτίας της μοναδικότητας των παραπάνω μνημείων και της καλής διατήρησής τους κρίθηκε σκόπιμη η αποκόλληση και η μεταφορά τους σε ασφαλή χώρο της Υπηρεσίας μας με σκοπό τη διατή-

35. *ΑΔ* 43 (1988): Χρονικά, σ. 254-255. Ιντζεσίλογλου, ό.π. (υποσημ. 31), σ. 48-51.

36. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 485-488.

37. Στην ανασκαφική έρευνα του 1997 συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Ε. Παππά και Ρ. Τσιλιώνη, η σχεδιάστρια Α. Χανή και οι εργατοτεχνίτες Β. Κατσιούφας, Μ. Κρομμύδας, Γ. Κωστόπουλος και Β. Χανής. Τους ευχαριστώ ιδιαίτερα. Επίσης, ευχαριστώ και όλο το έκτακτο προσωπικό για την προσφορά και τη βοήθειά του στις αντίξοες συνθήκες της ανασκαφικής έρευνας.

38. Ευχαριστώ θερμά όλους όσους βοήθησαν στη μεγάλη επιχείρηση, τη Νομαρχία Καρδίτσας, το Δήμο Μητρόπολης, την Αστυνομική Διεύθυνση, την Τροχαία, τους γερανίστες, καθώς και όλο το προσωπικό έκτακτο και μόνιμο της Υπηρεσίας μας. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον αρχαιοφύλακα Προδρόμου Δ. Αραμπατζή για την αμέριστη συμπαράστασή του. Δίχως αυτόν η επιχείρηση αυτή δεν θα είχε πραγματοποιηθεί.

ρησή τους και τη μελλοντική τους έκθεση στο νεόδμητο Αρχαιολογικό Μουσείο της Καρδίτσας.

Η δύσκολη επιχείρηση της αποκόλλησης πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 1998. Από τους τέσσερις κεραμικούς κλιβάνους αποκολλήθηκαν μόνον οι τρεις, αφού ο τέταρτος (κλίβανος Β) βρισκόταν κατά το ήμισυ κάτω από το οδόστρωμα.

Προηγήθηκε επίπονη εργασία δύο μηνών, η οποία αφορούσε την κάλυψη των τοιχωμάτων των κλιβάνων και όλων των κενών διαστημάτων με νάυλον, μοβιλίτ και πολυουρεθάνη, ώστε να αποφευχθεί και ο παραμικρός κραδασμός. Στη συνέχεια καλύφθηκαν με μεταλλικό περίβλημα, το οποίο επικολλήθηκε σε σιδερένιους αρμούς. Οι αρμοί αυτοί πέρασαν κάτω από τον πυθμένα των κλιβάνων έτσι ώστε να αποκολληθούν εντελώς από το έδαφος. Την ημέρα που πραγματοποιήθηκε η επιχείρηση οι κλίβανοι ανελκύστηκαν με τη βοήθεια του γερανού, αφού περάστηκαν από συρματόσχοινα και γάντζους. Στη συνέχεια τοποθετήθηκαν πάνω σε μεγάλη πλατφόρμα και μεταφέρθηκαν σε υπαίθριο χώρο στο Κονάκι Προδρόμου, όπου είναι και η έδρα της Εφορείας για το Νομό Καρδίτσας.

Οικόπεδο Μ. Κουτζαμάνη

Κατά τη διάρκεια εργασιών εκσκαφής για τη θεμελίωση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο στη Μητρόπολη βρέθηκαν αρχαιότητες. Ακολούθησε μικρής κλίμακας ανασκαφική έρευνα τον Ιούνιο του 1998.

Η ανασκαφική έρευνα περιελάμβανε τη διερεύνηση ενέα τομών, διαστ. 4×4 μ., οι οποίες έφθασαν μέχρι το βάθος των 1,85 μ.

Μετά το πέρας της ανασκαφής η εικόνα που παρουσίασε ο χώρος ήταν αποσπασματική. Το μεγαλύτερο τμήμα του οικοδομήσιμου χώρου δεν απέδωσε αρχιτεκτονικά λείψανα, γεγονός που οφείλεται μάλλον σε παλαιότερη διαταραχή στην αρχαιολογική του επίχωση. Αποκαλύφθηκαν μόνον τρία τμήματα τοίχων χτισμένων με αργολιθοδομή, πλ. 0,50-0,70 και μήκ. 0,50-1 μ., τα οποία βρέθηκαν σε βάθος 0,50 μ. Έχουν κατεύθυνση Α.-Δ. και βρίσκονται στη νότια και ανατολική παρειά του ανεσκαμμένου χώρου. Σημειώνουμε εδώ ότι το γειτονικό οικόπεδο στα ανατολικά παρουσίασε και αυτό τμήματα αρχαίου κτιρίου που έχουν σχέση πιθανώς με τις αρχαιότητες στο οικόπεδο Μ. Κουτζαμάνη.

Τα ευρήματα ήταν ελάχιστα και αποτελούνταν από όστρακα αγγείων και θραύσματα κεράμων, μία αρτόσχημη αγνύθα, ένα μυροδοχείο, ένα σιδερένιο καρφί, τμήμα ειδωλίου και δύο χάλκινα νομίσματα.

Σύμφωνα με τα κινητά ευρήματα της ανασκαφικής έρευνας και τα χάλκινα νομίσματα, τα λείψανα του αρχαίου κτιρίου τοποθετούνται στην ελληνιστική και στη ρωμαϊκή περίοδο.

ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

Μασχολούριο

Ποταμός Ονόχωνος

Στον επαρχιακό δρόμο Μασχολουρίου-Πύργου Κιερίου, στις όχθες του ποταμού Ονόχωνου εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τρεις τάφοι που βρίσκονταν σε βάθος 1,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους της περιοχής. Τα τοιχώματα, το δάπεδο και η κάλυψη των τάφων, όπου σωζόταν, ήταν από ασβεστολιθικές πλάκες. Κτερίσματα δεν βρέθηκαν.

Παλαμάς

Οδός Μαντοπούλου

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης της παραπάνω οδού, η οποία βρίσκεται ανατολικά της Μαγούλας Αγίου Αθανασίου, εντοπίστηκαν τμήματα δύο αρχαίων τοίχων εντελώς επιφανειακά.

Οι τοίχοι είναι παράλληλοι μεταξύ τους και έχουν κατεύθυνση Β.-Ν. Απέχουν μεταξύ τους 2,75 μ. και σώζονται σε μήκος, ο μεν δυτικός 3,26, ο δε ανατολικός 2,80 μ. Το πλάτος τους είναι 0,50 μ. Οι τοίχοι είναι της ίδιας κατασκευής. Χτίστηκαν από μικρές και μεγαλύτερες ασβεστολιθικές πέτρες. Γύρω από αυτούς αποκαλύφθηκε στρώμα πηλού που προέρχεται από διαλυμένες ωμές πλίνθους και υπολείμματα καμένων οργανικών ουσιών.

Από τις διαταραγμένες επιχώσεις συγκεντρώθηκαν άβαφα όστρακα, λίγα με μελανό γάνωμα, δύο με εφυάλωση και άλλα νεότερων εποχών.

Στην ανασκαφή συμμετείχε η αρχαιολόγος Ιω. Οικονόμου.

Πρόδρομος

Αγρός Ευ. Κωστόπουλου

Με αφορμή το έργο του ΟΤΕ για την τοποθέτηση καλωδίου οπτικών ινών που μας απασχόλησε και πέρυσι στη διαδρομή Πρόδρομος-Μυρίνη εντοπίστηκε τμήμα νεολιθικού οικισμού. Ερευνήθηκε στρώμα καταστροφής από πηλό και διαλυμένες πλίνθους και συνελέγησαν στρωματογραφημένες ομάδες κεραμικής. Άφθονα ήταν τα μικρά ευρήματα της ανασκαφής: πήλινα ειδώλια, θραύσματα λίθινων και οστέινων εργαλείων, τμήματα πήλινων αγγείων.

Στην ανασκαφή συμμετείχε η αρχαιολόγος Ρ. Τσιλιώνη.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Συκεών

Η ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό της Συκεώνος το 1998 έφθασε σε βάθος 2,15 μ. Τα νέα στοιχεία, που προέκυψαν από τις ανασκαφικές έρευνες σε τέσσερα σκάμματα και τρεις μάρτυρες, αφορούν αρχιτεκτονικά λείψανα και κατασκευές (Πίν. 165 α). Συγκεκριμένα, εντοπίζονται οι οπές 1-10 και τρεις πήλινες κατασκευές, η χρήση των οποίων δεν έχει ακόμη αποσαφηνιστεί. Η πηλώδης κατασκευή 1 βρίσκεται στο σκάμμα Γ (Πίν. 165 β). Το βορειοδυτικό περιχείλωμά της εντοπίζεται σε βάθος 1,48 και το νοτιοανατολικό σε βάθος 1,54 μ. Μέσα στην κατασκευή αποκαλύφθηκαν τέσσερις οπές και συνελέγησαν κάρβουνο και χώμα για τη μελέτη αρχαιοβοτανικών καταλοίπων. Μια δεύτερη πηλώδης κατασκευή εντοπίστηκε στο μάρτυρα ΙΙ σε βάθος 1,58 μ. και είχε παρόμοιο περιχείλωμα με εκείνο της πρώτης πηλώδους κατασκευής. Από την πηλώδη κατασκευή 3 αποκαλύφθηκε μόνον το περιχείλωμά της, στο σκάμμα Γ και σε βάθος 1,60 μ.

Μια κατασκευή κυκλικής διάταξης αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,50 μ. και σχηματίζεται από τμήματα πηλών που εκτείνονται στο μάρτυρα ΙΙ και στο σκάμμα Γ. Το κύριο τμήμα της καλύπτεται από στρώμα πηλού με ίχνη καύσης (Πίν. 165 γ).

Πρέπει επίσης να αναφέρουμε τις πλίνθους με έντονη καύση στο κέντρο τους που αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,80 μ. στο σκάμμα Β, καθώς και το τμήμα πηλού που αποκαλύφθηκε μαζί με πλίνθους και ίχνη καύσης στο σκάμμα Γ.

Στο σκάμμα Ε σε βάθος 1,33-1,38 μ., αποκαλύφθηκε στρώμα πηλού με ίχνη καύσης. Στη νοτιοδυτική παρειά του τετραγώνου 2 του σκάμματος Ε και σε βάθος 1,38 μ., εντοπίστηκε στρώμα πηλού, το οποίο αποτελείται από χώμα σφικτό με σβώλους πηλού και έντονη καύση. Στο τετράγωνο 3 του σκάμματος Ε και σε βάθος 1,48 μ., αποκαλύφθηκε νέο στρώμα πηλού με ίχνη καύσης. Στο σκάμμα Δ και σε βάθος 1,53 μ. εντοπίστηκε δάπεδο (Πίν. 166 γ).

Άφθονη κεραμική συνελέγη και φέτος, κατά κύριο λόγο μονόχρωμη, καθημερινής χρήσης, ενώ σημαντική είναι η παρουσία της διακοσμημένης γραπτής κεραμικής (φάσεις Αράπη, Λάρισα, Τσαγγλί, Τζάνη) (Πίν. 166 α-β, 167 α-β).

Τα λίθινα αντικείμενα από οψιανό και πυριτόλιθο (Πίν. 167 γ-δ) είναι η μεγαλύτερη κατηγορία μικροαντικειμένων που περισυνελέγησαν κατά την ανασκαφική περίοδο του 1998. Συνελέγησαν επίσης οστέινα και πήλινα αντικείμενα, όπως όστρεα, δόντια, γνάθοι, εργαλεία, κοσμήματα από spondylus gaederopus, ειδώλια κ.ά.

Ακρόπολη Κιερίου

Θέση Ογλάς

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο συνεχίστηκε ο καθαρισμός και η αποκάλυψη της εξωτερικής και εσωτερικής παρειάς του τείχους της ακρόπολης του Κιερίου[39] στη θέση Ογλάς, σύμφωνα με το σύστημα μέτρησης του 1996 και 1997. Η αποκάλυψη του τείχους των δύο προηγούμενων ετών είχε ως σημείο αναφοράς και μέτρησης τον πύργο στη βορειοανατολική πλευρά του τείχους. Οι εργασίες φέτος επικεντρώθηκαν αφενός στην παρειά του τείχους προς τη βόρεια-βορειοδυτική πλευρά αρχίζοντας από το σημείο Σ8 /38,66 μ. απόστασης από το σημείο Α4 του πύργου, αφετέρου στη νότια, νοτιοδυτική πλευρά από το σημείο Σ19/110,00 μ. και περαιτέρω.

Στο πρώτο τμήμα η κατασκευή του τείχους έχει γίνει με σχετικά μικρούς και μεσαίους ασβεστολιθικούς λίθους με καλή αρμογή σε όσα σημεία διατηρείται. Τη μεγαλύτερη ζημιά έχει υποστεί το τμήμα από τα σημεία Σ4/50 μ. έως Σ6/58 μ.

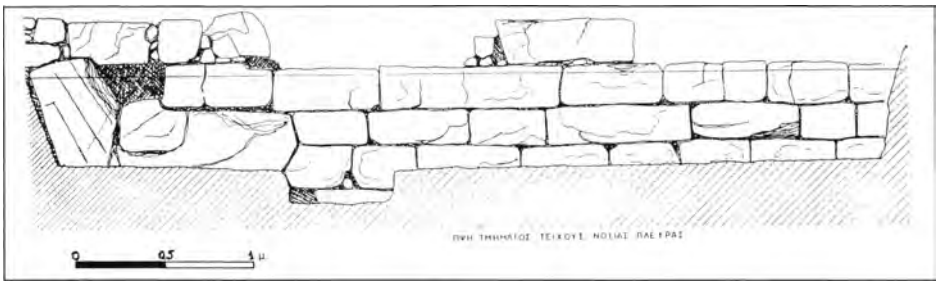
Στο δεύτερο τομέα έγινε ένας ακόμη καθαρισμός έως το φυσικό έδαφος των τμημάτων της δραστηριότητας του 1997 από τα σημεία Σ5/54,50 έως Σ19/110,50 μ. Η εξωτερική παρειά σώζεται σε μία, δύο ή τρεις σειρές δόμων ανάλογα με το βαθμό διατήρησης (Πίν. 168 γ).

Από τα σημεία Σ19/110,50 έως Σ32/162,50 μ. έγινε καθαρισμός τόσο στην εξωτερική όσο και στην εσωτερική παρειά του τείχους της ακρόπολης Κιερίου. Ανάμεσα στα Σ21/118,59 έως Σ23/126,50 μ. διαπιστώνεται μεγάλη καταστροφή και αφαίρεση πλίνθων. Στο τμήμα αυτό δημιουργείται η εντύπωση κάποιας εισόδου στο εσωτερικό της ακρόπολης, αλλά ανασκαφικά δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη εισόδου. Στην ίδια θέση υπάρχουν ορισμένες κατασκευές (τοίχος Δ12) με μικρούς και μεσαίους λίθους συνδεδεμένους με ασβεστοκονίαμα.

Εσωτερικά του τείχους στα σημεία Σ20 - Σ22 υπήρχε κτίσμα (τοίχοι Δ10-Ε10) με λίθινη θεμελίωση και πλιθιά στην ανωδομή με έντονα στοιχεία καύσης. Ανάμεσα στο κτίσμα αυτό και την εσωτερική παρειά του τείχους υπήρχε στενός διάδρομος.

Πολύ καλύτερα διατηρείται το τμήμα του τείχους στα σημεία Σ26 / 138,50 έως Σ29 / 150,50 μ. Η εξωτερική παρειά εδώ σώζεται σε ύψος 1,80 μ., κατασκευασμένη με ορθογωνισμένες πλίνθους ασβεστόλιθου κατά τον ισόδομο τρόπο σε επάλληλες σειρές (Σχέδ. 9· Πίν. 168 δ). Στο τμήμα αυτό του τείχους υπήρχαν πολλά τμήματα κεραμίδων. Παράλληλα προς την εσωτερική παρειά του τείχους στα σημεία Σ24-Σ27 υπήρχε τοίχος (Ε 11) που σχεδόν εφαπτό-

39. *RE* XI, 2087-2088. M. Leake, *Travels in Northern Greece* IV, London 1835, σ. 499. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 358 κ.ε. · 52 (1997): Χρονικά, σ. 473.

Σχέδ. 9. Ακρόπολη Κιερίου. Θέση Ογλάς. Όψη τμήματος του τείχους της νότιας πλευράς.

ταν της παρειάς, κατασκευασμένος από μικρές κατά βάση πέτρες, συνδεδεμένες με ασβεστοκονίαμα.

Από το Σ30 έως το Σ32 /162,50 μ. η εξωτερική παρειά διατηρείται σε μία σειρά, με πλίνθους ασβεστόλιθου μεγάλου μεγέθους και ακανόνιστου σχήματος.

Συγκεντρώθηκαν αρκετά μικρά κινητά ευρήματα από πηλό, μέταλλο, λίθο, γυαλί. Καταγράφηκαν 216 αντικείμενα, δηλαδή 93 σιδερένια, όπως καρφιά (Πίν. 168 α), αιχμές, εγχειρίδια, βελόνες (Πίν. 168 β) και άλλα αδιάγνωστα, 56 πήλινα, όπως σφονδύλια και αγνύθες, μεταξύ των οποίων μία με παράσταση ανθρώπινης μορφής (Πίν. 169 α), τμήματα λύχνων και ειδωλίων, ενσφράγιστες κεραμίδες (Σχέδ. 10), πηνία και άλλα. Επίσης, τμήματα γυάλινων αγγείων, λίθινα εργαλεία (Πίν. 169 β), καθώς και 25 χάλκινα νομίσματα.

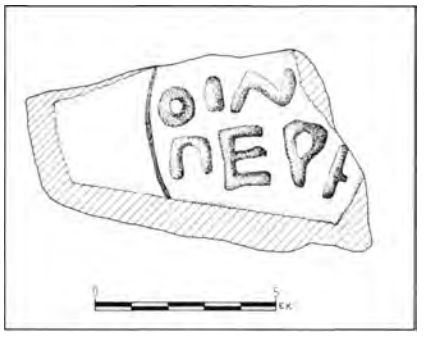
Άφθονη ήταν η κεραμική που συνελέγη, μονόχρωμη καθημερινής χρήσης με κοκκινωπό ή γκρίζο πηλό και μικρό δείγμα διακοσμημένης εγχάρακτης ή γραπτής. Αρκετά όστρακα ανήκουν σε μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία – πίθους – με διακόσμηση στο χείλος ή το σώμα των αγγείων (Σχέδ. 11).

Ορισμένα εργαλεία παραπέμπουν σε δραστηριότητες κατά την προϊστορική περίοδο, ενώ ο κύριος όγκος των ευρημάτων και της κεραμικής δηλώνει δραστηριότητες μετά τους αρχαϊκούς χρόνους και κυρίως στους ελληνιστικούς και στους ρωμαϊκούς. Βεβαιώθηκαν εγκαταστάσεις των ύψιμων ρωμαϊκών χρόνων.

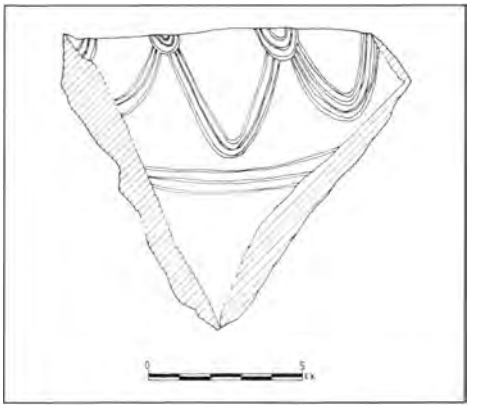
Αγναντερό

Θέση Χατζή-Μύλο ή Λειβάδι

Το χωριό αυτό βρίσκεται 15 χλμ. βόρεια της Καρδίτσας πάνω στον άξονα της εθνικής οδού Καρδίτσας-Τρικάλων. Παρά τη νότια όχθη του ρέματος Μπουρμπουλήθρα στη θέση Χατζή-Μύλο ή Λειβάδι σε κοινοτικό αγρό κατά τη διάρκεια άροσης από αγρότη αποκαλύφθηκαν τάφοι ύστερης εποχής του Χαλκού και ελληνιστικής περιόδου. Η θέση ανεύρεσης των τάφων βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο του Αγναντερού, δυτικά της εθνικής οδού Καρδίτσας-Τρικάλων. Οι τάφοι είχαν διαταραχθεί ήδη από τον αγρότη, όταν ειδοποιηθήκαμε από το Αστυνομικό Τμήμα Αγναντερού. Ορισμένα από τα ανευρεθέντα αντικείμενα παραλάβαμε από τον πρόεδρο της Κοινότητας Αγναντερού Ι. Τσαφίτσα και από το διοικητή του Αστυνομικού τμήματος Αγναντερού Χ. Χατζηφωτιάδη:

Σχέδ. 10. Ακρόπολη Κιερίου. Θέση Ογλάς. Τμήμα ενσφράγιστης κεραμίδας.

Σχέδ. 11. Ακροπολη Κιερίου. Θέση Ογλάς. Τμήμα πίθου με εγχάρακτη διακόσμηση.

α) Σφαιρική πεπιεσμένη πρόχους (FS 87) με διακόσμηση κισσού (FM 12). Χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΒ. β) Πεπιεσμένος ψευδόστομος αμφορέας ελλιπής (FS 180) με διακόσμηση σχηματοποιημένου άνθους (FM18) της ΥΕ ΙΙΙΒ1. γ) Μόνωτο κύπελλο (FS 222) με ολόβαφο εσωτερικό και γραπτή ταινία εξωτερικά στο χείλος. Σπάνιο το σχήμα του, χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΑ-Β. δ) Απιόσχημος πιθαμφορίσκος (FS 45), ελλιπής από τους ώμους και πάνω, με διακόσμηση φυλλοειδούς ταινίας (FM 64) της ΥΕ ΙΙΙ Α2. ε) Τμήμα απιόσχημου πιθαμφορέα της ΥΕ ΙΙΙΒ1[40]. στ) Το μεγαλύτερο τμήμα μόνωτης ερυθροβαφούς πρόχου όψιμης ελληνιστικής περιόδου με υπολείμματα μαύρης ουσίας στο εσωτερικό του πυθμένα. ζ) Γυάλινο μυροδοχείο συγκολλημένο από αρκετά τεμάχια με μακρόστενο λαιμό.

Συνεργείο της Υπηρεσίας προχώρησε αμέσως σε σωστική ανασκαφική έρευνα για τη διακρίβωση των ταφών.

Τάφοι. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας διαπιστώθηκε η ύπαρξη τεσσάρων ακόμη ταφών. Επρόκειτο για έναν κιβωτιόσχημο τάφο ύστερης εποχής Χαλκού, μία ταφή στο φυσικό έδαφος ίδιας εποχής και δύο ταφές σε αβαθείς λάκκους της όψιμης ελληνιστικής εποχής. Οι καλυπτήριες πλάκες του κιβωτιόσχημου τάφου βρίσκονταν περί τα 0,90 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Το κρανίο βρέθηκε στην ανατολική στενή πλευρά, ενώ τα υπόλοιπα οστά είχαν καταστραφεί. Αν και ο τάφος ήταν καλυμμένος, εντούτοις δεν περιείχε κτερίσματα. Αντίθετα αρκετά ήταν τα κτερίσματα της ταφής στο φυσικό έδαφος, όπως ένα αλάβαστρο (Πίν. 169 γ). Το κυλινδρικό αλάβαστρο συγκολλήθηκε από πολλά όστρακα. Ο πηλός έχει πολύ ανοιχτή καστανή απόχρωση. Έφερε ταινιωτή διακόσμηση στο λαιμό και το σώμα, ενώ ο ώμος ήταν διακοσμημένος με ομόκεντρα τόξα (FM 43). Το σχήμα του αγγείου ταυτίζεται με το FS 94 και χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΒ[41].

Ακόμη υπήρχαν αρκετά μικρά αντικείμενα, όπως χάντρες από φαγεντιανή, ήλεκτρο και υαλόμαζα. Η ταφή είχε προσανατολισμό από Β. προς Ν. Από το σκελετό ελάχιστα μικρά οστά βρέθηκαν.

Οι ταφές της ελληνιστικής εποχής βρέθηκαν στην ίδια τομή με αυτές της υστεροελλαδικής, δυτικότερα από αυτές και σε υψηλότερο επίπεδο. Από τις δύο ταφές η μία (Τ.3) διέσωζε μέρος του σκελετού και ορισμένα κτερίσματα, όπως δύο πρόχους (Πίν. 169 δ), μία οινοχόη (Πίν. 169 ε), ένα σκυφίδιο (Πίν. 170 α) και ένα χάλκινο νόμισμα.

Δεν έγινε δυνατό να διαπιστωθεί αν πρόκειται για οργανωμένο νεκροταφείο ή για μεμονωμένες ταφές, καθώς ο χώρος αυτός για πρώτη φορά παρέχει αρχαιολογικά τεκμήρια.

Προϊστορικός οικισμός. Στην πιο πάνω τομή αλλά και σε άλλα σημεία του καλλιεργούμενου κοινοτικού αγρού παρατηρήθηκαν, πέρα από όστρακα της ύστερης εποχής Χαλκού, όστρακα μέσης και πρώιμης εποχής Χαλκού, καθώς και της Χαλκολιθικής. Η διαπίστωση αυτή είναι σημαντική καθόσον στην ευρύτερη περιοχή του χωριού Αγναντερό δεν είχαν επισημανθεί ανάλογα αρχαιολογικά στοιχεία. Πρόκειται για ένα νέο προϊστορικό οικισμό. Διενεργήθηκε σύντομη δοκιμαστική έρευνα κατά το μήνα Οκτώβριο για τη διακρίβωση των επιχώσεων. Οι επιχώσεις δεν ήταν αρκετά παχείς – έως 1,04 μ. – ενώ είχαν υποστεί μεγάλη αναμόχλευση εξαιτίας της βαθιάς άροσης, η οποία μάλλον έγινε σκόπιμα. Ενδεικτικό της κατάστασης αυτής είναι η διαπίστωση ότι όστρακα που ανήκουν στο ίδιο αγγείο βρίσκονται διάσπαρτα από το αρχικό έως το τελικό βάθος. Σε κάθε δε «πάσα» συνυπάρχει κεραμική διαφορετικών ειδών και χρονολόγησης.

Στις τρεις τομές, διαστ. 4×4 μ., που ερευνήθηκαν, δεν διαπιστώθηκαν λίθινα αρχιτεκτονικά λείψανα. Άφθονη είναι η κεραμική, που κατανέμεται κατά κύριο λόγο στη χαλκολιθική και πρωτοελλαδική περίοδο, ενώ σποραδική και αποσπασματική η παρουσία μινυακής και μυκηναϊκής κεραμικής.

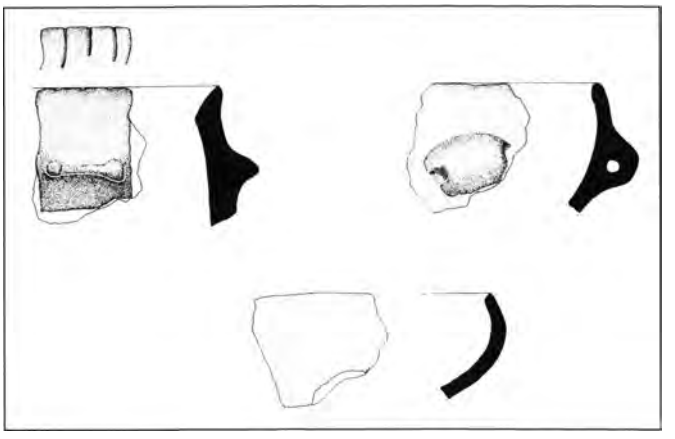
Κεραμική. Η χειροποίητη κεραμική της χαλκολιθικής και πρωτοελλαδικής περιόδου καταλαμβάνει το μεγαλύτερο ποσοστό. Πρόκειται κυρίως για μονόχρωμη χονδρή και κυρίως μεσαία κεραμική, με επίχρισμα και στίλβωση ερυθρού, ερυθροκαστανού, καστανού και μελανού χρώματος. Τα περισσότερα όστρακα ανήκουν σε χρηστικά αγγεία. Σε αρκετά από αυτά υπάρχουν έντονα ή λιγότερο έντονα ίχνη καύσης. Οι αποφύσεις μαστοειδείς, λοβοειδείς ή πηνιόσχημες (Σχέδ. 12), λειτουργικές ή όχι, χαρακτηρίζουν μεγάλο αριθμό οστράκων αυτής της περιόδου. Οι βάσεις των αγγείων είναι επίπεδες.

Στα σχήματα κυριαρχεί ο τύπος των ανοιχτών αγγείων, κυρίως φιάλες με εμπιέσεις και διακόσμηση είτε πάνω στο πλατύ χείλος (T-rim) είτε κάτω από αυτό, ενώ μικρότερο είναι το ποσοστό μεγαλύτερων αποθηκευτικών αγγείων. Η εγχάρακτη διακόσμηση είναι γραμμική, είτε σπειροειδής (Σχέδ. 13· Πίν. 170 β), χαρακτηριστική αυτής της περιόδου (Λιθαρές, Πετρομαγούλα Βόλου, Σέρβια, κ.α.)[42].

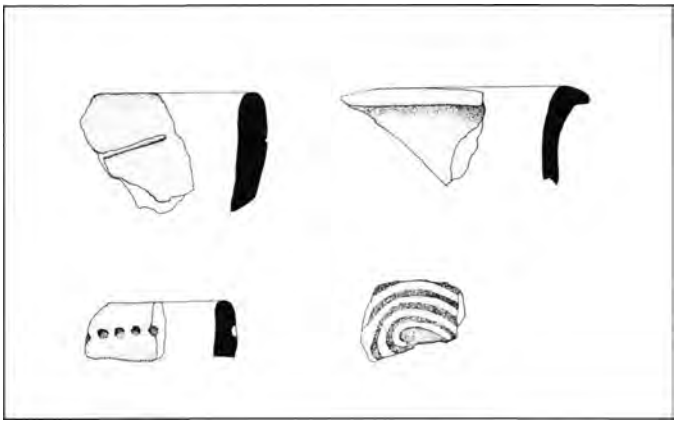
40. P.A. Mountjoy, *Μυκηναϊκή γραπτή κεραμική. Οδηγός ταύτισης*, Αθήνα 1994, σ. 106-107, για όλα τα παραπάνω αγγεία (α-ε).

41. Βλ. ό.π.

42. Χ. Τζαβέλλα-Evjen, *Λιθαρές*, Αθήνα 1984, σ. 163, σχέδ. 17α-ζ, κ.α. Λ.Π. Χατζηαγγελάκης, Ο προϊστορικός οικισμός της Πετρομαγούλας, *Αν-*

Σχέδ. 12. Αγναντερό. Θέση Χατζή-Μύλο ή Λειβάδι. Όστρακα με λαβές.

Σχέδ. 13. Αγναντερό. Θέση Χατζή-Μύλο ή Λειβάδι. Όστρακα με εγχάρακτη διακόσμηση.

Αν και το ποσοστό της μινυακής κεραμικής είναι μικρό, εντούτοις είναι αξιόλογη η παρουσία του στη θέση αυτή. Πρόκειται κυρίως για μικρά τεμάχια γκρίζων αγγείων, ενώ συγκολλήθηκε και ένα μόνωτο μινυακό μικρό κύπελλο (Πίν. 170 γ).

Η παρουσία της τροχήλατης κεραμικής σε σχέση με τη χειροποίητη είναι πολύ μικρότερη. Αφορά κυρίως τμήματα αγγείων, όπως αμφορείς (απλοί και ψευδόστομοι) (Πίν. 170 δ), κύλικες, κύαθοι, αλάβαστρο, με λεπτά τοιχώματα, πηλό υποκίτρινο έως ανοιχτό καστανό και αραιό επίχρισμα στο χρώμα του πηλού. Ο γραπτός διάκοσμος απολεπίζεται και τα διακοσμητικά θέματα αφορούν περιμετρικές ταινίες, σπείρες, ημικύκλια. Χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΒ - ΥΕ ΙΙΙΑ-Γ περίοδο.

Σημαντικός είναι ο αριθμός των μικρών κινητών ευρημάτων, όπως λεπίδες και τεμάχια οψιανών και πυριτόλιθων (Πίν. 171 α), πήλινα σφονδύλια (Πίν. 171 β) και πεσσοί, οστέινοι οπείς (Πίν. 171 γ) και βελόνες (Πίν. 171 δ).

Από όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω συνάγεται ότι πρόκειται για ένα νέο οικισμό της Δυτικής Θεσσαλίας (δεν μνημονεύεται στους καταλόγους των προϊστορικών θέσεων που συντάχθηκαν από τον Χρ. Τσούντα και τους Wace και

θρωπολογικά 5 (1984), σ. 7 εικ. 4 και 10, σχέδ. 4. H.J. Weisshaar, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia Magula in Thessalien* I, *Das späte Neolithikum und das Chalkolithikum*, Bonn 1989, T.62, 129 κ.α.

Thompson), ένα χαμηλό έξαρμα που καταστράφηκε από τη βαθιά καλλιέργεια. Οι αρχές κατοίκησης ανάγονται στη χαλκολιθική περίοδο. Η ανθρώπινη δραστηριότητα φθάνει έως την υστεροελλαδική περίοδο, χωρίς να καταστεί δυνατή η επιβεβαίωση κατοίκησης αυτή την περίοδο. Παράλληλα με τις ταφές αυτής της περιόδου εντοπίστηκαν και ελληνιστικές ταφές.

Η έκταση του οικισμού δεν φαίνεται ιδιαίτερα μεγάλη, βρίσκεται όμως σε πολύ σημαντική θέση, μάλλον κοντά σε δρόμο που οδηγούσε από Ν.-ΝΑ. προς Β.-ΒΔ. Εντυπωσιακή είναι η ομοιότητα των εγχάρακτων διακοσμητικών θεμάτων με την Πετρομαγούλα Βόλου και τα Σέρβια.

Μουζάκι - Αρχαίοι Γόμφοι

Αγρός Δ. Καραλή

Στον παραπάνω αγρό συνεχίστηκε το 1998 ο καθαρισμός των παλαιών[43] σκαμμάτων του τομέα 3, ενώ έγινε επέκταση προς ΒΔ. στα σκάμματα Ν, Ξ, Ο και Π. Αφαιρέθηκε η επιφανειακή επίχωση και απομακρύνθηκαν τα χώματα από την ανασκαφική έρευνα των προηγούμενων ετών. Η φετινή έρευνα στα πιο πάνω σκάμματα έφθασε στα 0,79 μ. Οι τοίχοι (ι και ισ΄) της ρωμαϊκής οικίας[44] συνεχίζονται προς ΒΔ., ενώ αποκαλύφθηκαν αρκετά τμήματα κεράμων στέγης (Πίν. 172 α). Άφθονη είναι η κεραμική ρωμαϊκής κατά βάση περιόδου. Τα μικρά αντικείμενα δεν διαφοροποιούνται σε σχέση με τα προηγούμενα, είναι δηλαδή τμήματα λύχνων και ειδωλίων (Πίν. 172 γ), τμήματα πήλινων πλακιδίων (Πίν. 172 β), πήλινες κωνικές και αρτόσχημες αγνύθες (Πίν. 172 δ), ορισμένες διακοσμημένες με διάφορες παραστάσεις, θραύσματα γυάλινων αγγείων (Πίν. 172 ε). Επίσης, βρέθηκαν διάφορα τμήματα μεταλλικών εργαλείων και αντικείμενα από σίδηρο, μόλυβδο και χαλκό, ορισμένα δε από αυτά ακέραια, όπως χάλκινο ειδώλιο Κερδώου Ερμή, βελόνες, πόρπες και λαβίδα (Πίν. 172 στ), χάλκινα νομίσματα και πολλά καρφιά.

Στον ίδιο τομέα (3) ανάμεσα στις παλαιές τομές Ε και Θ μετά την απομάκρυνση μέρους των κεραμίδων στέγης αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος χτισμένος με οπτοπλίνθους και επιχρισμένος με κοκκινωπό κονίαμα (Πίν. 173 α). Ο τάφος είχε προσανατολισμό από ΒΔ. προς ΝΑ. και καλυπτόταν με δύο μεγάλες λιθοπλίνθους ασβεστόλιθου σε β΄ χρήση.

Από το σκελετό ελάχιστα οστά διασώζονταν, ενώ ως κτερίσματα βρέθηκαν δύο αρτόσχημες αγνύθες στο δάπεδο του τάφου προς τη βορειοδυτική στενή πλευρά. Ο τάφος χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Αγρός ΙΙ. Κίσσα

Ο παραπάνω αγρός βρίσκεται μέσα στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο των αρχαίων Γόμφων στη βορειοανατολική πλευρά, στο πρανές ενός από τους λόφους που ορίζουν την αρχαία πόλη. Κατά τη διαμόρφωση μικρού πλατώματος του αγρού, ύστερα από άδεια της Υπηρεσίας, διαπιστώθηκαν ορισμένα αρχιτεκτονικά λείψανα και κεραμίδες. Η σύντομη σωστική ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., μήκ. 5,25 και πλ. 0,90 μ., κατασκευασμένου από αργούς λίθους (Σχέδ. 14). Στα κινητά αντικείμενα που βρέθηκαν περιλαμβάνεται κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, τμήματα κεραμίδων στέγης – ορισμένα ενσφράγιστα – τμήματα γυάλινων αγγείων και ένα μικρό ακέραιο μυροδοχείο, νομίσματα και καρφιά. Στην ίδια τομή βρέθηκε μία λίθινη κάλπη, στην οποία υπήρχαν τρία πήλινα ειδώλια (προτομές) γυναικείας μορφής (Πίν. 173 β) και τέσσερις λίθινες βάσεις διαφόρων μεγεθών.

Κοίτη Πάμισου ποταμού

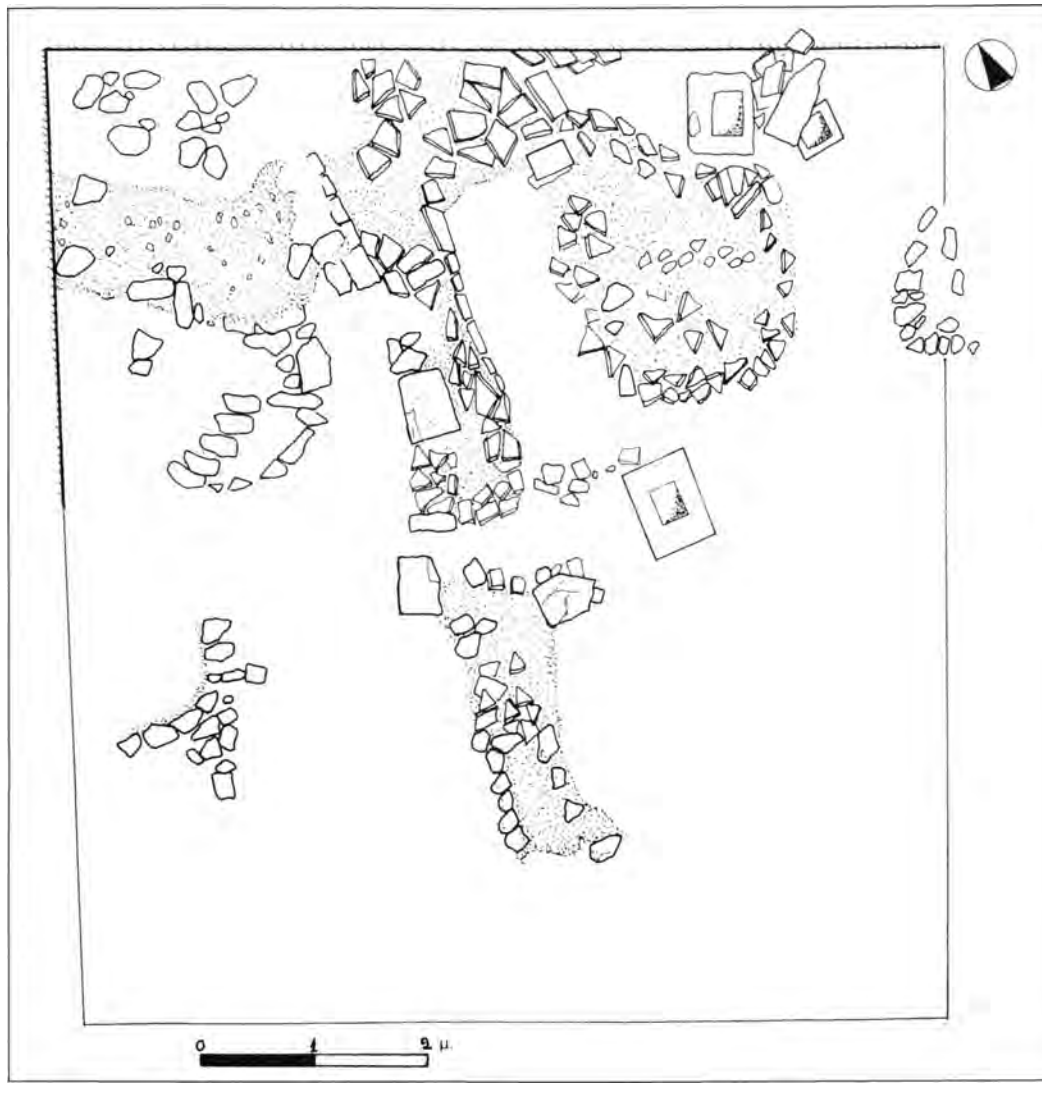
Όπως και τις προηγούμενες χρονιές[45] τα νερά του Πάμισου ποταμού αποκάλυψαν ορισμένους τάφους (Πίν. 174 α) στην ευρύτερη περιοχή του αρχαιολογικού χώρου των αρχαίων Γόμφων, στα δημοτικά διαμερίσματα Μαυροματίου και Γελάνθης. Στην κτηματική περιφέρεια Γελάνθης αποκαλύφθηκαν μία πήλινη λάρνακα και ένας κιβωτιόσχημος τάφος χωρίς τις καλυπτήριες πλάκες, με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Στον τάφο εντοπίστηκε ένας σκελετός πολύ αποσαθρωμένος. Στα κτερίσματα περιλαμβάνονται ένα ατρακτοειδές μυροδοχείο, ένας λύχνος (Πίν. 174 β), ένας αμφορίσκος και ένα ακόμη αγγείο φθαρμένο. Από τη λάρνακα έλειπε επίσης η καλυπτήρια πλάκα, ενώ στο εσωτερικό της βρέθηκαν λίγα οστά από το σκελετό, τμήμα ατρακτοειδούς μυροδοχείου και όστρακα αμφορίσκου που συγκολλήθηκε.

Στην κτηματική περιφέρεια Μαυροματίου αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι, ένας κιβωτιόσχημος, ένας κεραμοσκεπής, πάρα πολύ κατεστραμμένοι και δύο απλές ταφές απευθείας στην κοίτη του ποταμού. Από τον έναν κι-

43. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 329· 50 (1995): Χρονικά, σ. 380-381.

44. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 473-474.

45. *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 265· 49 (1994): Χρονικά, σ. 329.

Σχέδ. 14. Μουζάκι. Αρχαίοι Γόμφοι. Αγρός Π. Κίσσα. Κάτοψη της ανασκαφής.

βωτιόσχημο τάφο σωζόταν το βορειοδυτικό τμήμα, χωρίς τις καλυπτήριες πλάκες. Τα περισσότερα οστά είχαν παρασυρθεί από τα νερά του ποταμού. Από την ελάχιστη εσωτερική επίχωση του τάφου περισυνελέγησαν τμήματα από τρία γυάλινα αγγεία και διάσπαρτα καρφιά. Ο κεραμοσκεπής τάφος οριζόταν από τέσσερις κεραμίδες, οι οποίες είχαν διασκορπιστεί.

Από το σκελετό διασώθηκαν το κρανίο και λίγα οστά, ενώ από τα μικρά αντικείμενα συνελέγησαν λίγα όστρακα, δύο κεφαλές ειδωλίων και σιδερένια καρφιά, όλα πολύ διαβρωμένα από την υγρασία. Τα καρφιά και στις δύο πιο πάνω ταφές πιθανώς παραπέμπουν σε χρήση ξύλινων φορείων[46]. Από τις άλλες δύο ταφές βρέθηκαν ορισμένα από τα πήλινα κτερίσματα (Πίν. 174 γ). Οι ταφές χρονολογούνται στο 2ο και 1ο αι. π.Χ.

Θέση Χαλιάδες Παλαιομονάστηρου

Στη βορειοδυτική πλευρά του αρχαιολογικού χώρου των αρχαίων Γόμφων στη θέση Χαλιάδες της κτηματικής περιφέρειας Παλαιομονάστηρου, στα όρια των Νομών Καρδί-

46. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 356-357· 52 (1997): Χρονικά, σ. 474· 50 (1995): Χρονικά, σ. 376-377.

τσας και Τρικάλων, ύστερα από ειδοποίηση του γραμματέα της κοινότητας για λαθρανασκαφή στην περιοχή, εντοπίστηκε ένας συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος (Πίν. 174 δ), κατασκευασμένος από πλακαρές ασβεστολιθικές πέτρες με προσανατολισμό από Α. προς Δ. Από την ταφή περισυνελέγησαν ελάχιστα μόνον οστά, όστρακα και τμήμα λύχνου.

Πορτή

Θέση Παλιόκαστρο

Στα πλαίσια έργου της ΔΕΗ για την εγκατάσταση των πυλώνων σύνδεσης ρεύματος υπερυψηλής τάσης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Ιταλία πραγματοποιήθηκε αυτοψία στον αρχαιολογικό χώρο στη θέση Παλιόκαστρο νοτιοδυτικά του χωριού Πορτή στην ευρύτερη περιοχή Μουζακίου[47]. Κατά τη διάρκεια των εργασιών εκσκαφής για την τοποθέτηση των πυλώνων διαπιστώθηκε η ύπαρξη ορισμένων τάφων και ακολούθησε ανασκαφική έρευνα, η οποία αποκάλυψε τρεις κεραμοσκεπείς τάφους με προσανατολισμό από Β. προς Ν. Οι τάφοι είχαν καταστραφεί από τα εκσκαφικά μηχανήματα. Εξωτερικά του τάφου 1 βρέθηκαν ένα χάλκινο νόμισμα με επιγραφή *ΘΕΣΣΑΛΩΝ*, μία σιδερένια αιχμή και τμήματα σιδήρου και χαλκού. Από την εσωτερική επίχωση του τάφου 3 προέρχονται τρία μυροδοχεία και θραύσματα ενός ακόμη αγγείου. Οι ταφές σχετίζονται με τον αρχαίο τειχισμένο οικισμό στην παραπάνω θέση[48] και χρονολογούνται στα τέλη του 2ου και στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.

Αργιθέα (Έργο ΔΕΗ)

Πυλώνας 134. Οι εργασίες για την εγκατάσταση πυλώνων υπερυψηλής τάσης του ίδιου έργου της ΔΕΗ ήταν η αιτία για την έναρξη ερευνών της ΙΓ' ΕΠΚΑ και στον οικιστικό τομέα του αρχαιολογικού χώρου στη θέση Ελληνικά της Αργιθέας. Παλαιότερες ανασκαφικές έρευνες[49] στην ίδια περιοχή είχαν φέρει στο φως ένα εκτεταμένο νεκροταφείο, από τις ταφές του οποίου προέκυψαν πολλά και σημαντικά ευρήματα.

Στη θέση εγκατάστασης του πυλώνα 134 – βόρεια του ταφικού μνημείου –, όπου το έδαφος είναι βραχώδες με ελάχιστη καστανοκόκκινη επίχωση και παρουσιάζει εντονότατη κλίση, έγιναν τέσσερις δοκιμαστικές τομές. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκαλύφθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι, κατασκευασμένοι πάνω στο φυσικό βράχο από ντόπιες πλακαρές ασβεστολιθικές πέτρες, περισσότερες από μία στις μακριές πλευρές. Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό από Α. προς Δ., ήταν δε εν μέρει κατεστραμμένοι. Καλύπτονταν με δύο έως τέσσερις σειρές πλακαρών λίθων. Στην εσωτερική επίχωση του τάφου 1 βρέθηκαν ένας λύχνος, ένα χάλκινο νόμισμα και ένα λίθινο αντικείμενο. Ο σκελετός διατηρούνταν σε αρκετά καλή κατάσταση. Στον τάφο 2 ο σκελετός δεν διατηρούνταν στην ίδια με τον προηγούμενο κατάσταση, ενώ στα κτερίσματα περιλαμβάνονταν ένας λύχνος. Από τον τάφο 3 διασώζονταν τμήμα του μόνον και από το σκελετό μέρος του κρανίου.

Οι ταφές εντάσσονται στο ανατολικό νεκροταφείο της Αργιθέας και χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ.

Πυλώνας 135. Στον ίδιο αρχαιολογικό χώρο στη θέση εγκατάστασης του πυλώνα 135, που βρίσκεται περί τα 400 μ. δυτικά του πυλώνα 134, άρχισε η διενέργεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας στον οικιστικό χώρο της αρχαίας πόλης. Δημιουργήθηκε κάνναβος 48 τομών, διαστ. 4×4 μ. Οι εργασίες άρχισαν από τις τομές όπου το τοπογραφικό συνεργείο της ΔΕΗ τοποθέτησε καταρχάς τα τέσσερα σημεία στήριξης των ποδών του πυλώνα 135. Οι πρώτες ανασκαφικές έρευνες έγιναν στις τομές 9-11, 23-25, 36-38 και 42. Στις τομές 9 και 10 μετά τον επιφανειακό καθαρισμό άρχισε να αποκαλύπτεται τοίχος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., κατασκευασμένος από μερικώς κατεργασμένους ασβεστολιθικούς λίθους. Διατηρείται σε μήκος 3,73, πλάτος 0,55 και ύψος 0,50 μ. σε τρεις σειρές δόμων (Πίν. 175 α). Στη δυτική γωνία της τομής 11 εμφανίστηκε τμήμα τοίχου, μήκ. 1,30 και πλ. 0,50 μ., με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Από τις τομές αυτές συγκεντρώθηκαν διάφορα μικρά αντικείμενα, όπως σιδερένια καρφιά, χάλκινα και σιδερένια ελάσματα, πυριτόλιθοι, αγνύθες και κεραμική.

Οι τομές 23, 24 και 25 βρίσκονται βορειοδυτικά των τομών 9,10 και 11 και είναι παράλληλες προς αυτές. Στην τομή 23 αποκαλύφθηκε τοίχος, πάχ. 1,36 μ., που διατρέχει όλο το μήκος της τομής (4 μ.), πάχ. 1,36 μ., παράλληλα προς τη βορειοδυτική παρειά. Δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση, είναι κατασκευασμένος από μεγάλους ημίεργους λίθους και πρόκειται μάλλον για τμήμα αναλημματικού τοίχου.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα της τομής 24 εμφανίζεται τμήμα τοίχου με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., μήκ. 2,83 και πλ. 0,70 μ., κατασκευασμένος από αργούς λίθους σε μία σειρά. Ο ίδιος τοίχος συνεχίζεται σε μήκος 1 μ. μέσα στην τομή 25. Στα μικρά αντικείμενα που βρέθηκαν στις πιο πάνω τομές περιλαμβάνονται σιδερένιες εφηλίδες και ελάσματα, χάλκινο νόμισμα, λεπίδα πυριτόλιθου, σφονδύλια και κεραμική.

Στις τομές 36, 37 και 38, βορειοδυτικά και παράλληλα

47. *Αρχαιολογία* 34 (Μάρτιος 1990), σ. 82.

48. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 333.

49. *ΑΔ* 43 (1988): Χρονικά, σ. 252 κ.ε.· 52 (1997): Χρονικά, σ. 474-475. *Αρχαιολογία*, ό.π. (υποσημ. 47), σ. 76 κ.ε.

προς τις τομές 23, 24 και 25, αποκαλύπτονται επίσης αρχιτεκτονικά λείψανα. Έτσι στην τομή 36 εμφανίστηκε τοίχος, μήκ. 2,65 και πλ. 0,90 μ., κατά μήκος της βορειοδυτικής παρειάς και εφαπτόμενος προς αυτή με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Είναι κατασκευασμένος από ημίεργους λίθους (Πίν. 175 β). Στην τομή 37 εντοπίστηκε στην περιοχή της νότιας γωνίας τμήμα τοίχου με κατεύθυνση από Δ. προς Α., μήκ. 1,30 και πλ. 0,55 μ. Κεραμική και κεραμίδες στέγης, οστά ζώων, σφονδύλια είναι ορισμένα από τα κινητά μικρά αντικείμενα.

Στις τομές 41 και 42, βορειοδυτικά των προηγούμενων τομών έγινε καθαρισμός από τους διάσπαρτους αργούς λίθους, που είχαν καταπέσει από ψηλότερα επίπεδα, και αφαίρεση της επιφανειακής επίχωσης. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα που εντοπίζονται στις παραπάνω τομές αποτελούν μέρος της οικιστικής εγκατάστασης ιδιωτικού χαρακτήρα του βόρειου-βορειοδυτικού τμήματος της αρχαίας πόλης στη θέση Ελληνικά της Αργιθέας. Αυτά έχουν υποστεί σημαντικές φθορές από τις καταπτώσεις βράχων, καθώς το πρανές του βουνού είναι πάρα πολύ απότομο με αποτέλεσμα να διασώζονται αποσπασματικά.

Οι εργασίες στην πιο πάνω περιοχή διεξάγονται σε ένα χώρο δύσκολο από γεωμορφολογικής πλευράς, κλιματικών παραμέτρων μη σταθερών και απότομα εναλλασσόμενων, αλλά και επειδή το ίδιο το έργο της εγκατάστασης των πυλώνων της ΔΕΗ για τη σύνδεση της Ελλάδας με την Ιταλία με ρεύμα υπερυψηλής τάσης είναι ασυνήθων μεγεθών και δυσκολιών και θα απαιτήσει χρόνο, αντοχές και υπομονή. Στο εν λόγω έργο δοκιμάζεται η συνεργασία της Υπηρεσίας μας με ανάλογες Υπηρεσίες του ευρύτερου δημόσιου τομέα, όπως η ΔΕΗ.

Ματαράγκα

Θέση Οργόζινος

Η ανασκαφή στη συγκεκριμένη θέση πραγματοποιήθηκε για τις ανάγκες της χάραξης της Ε.Ο. Δέλτα Παλαμά - Ματαράγκας - Ιτέας. Δημιουργήθηκε κάνναβος 18 τομών, διαστ. 4×4 μ. (Τ 1-Τ 18). Το 1998 αποκαλύφθηκε τμήμα εγκατάστασης τα κατάλοιπα της οποίας εντοπίστηκαν σε σχετικά μικρό βάθος, κάτω από την ελάχιστη επιφανειακή επίχωση. Η θέση δεν είχε το χαρακτήρα μαγούλας.

Σωροί από κεραμίδες κάλυπταν μεγάλο μέρος του αρχαιολογικού χώρου. Σε δύο περιπτώσεις παρατηρήθηκαν δύο σωρεύσεις κεραμίδων, η μία κάτω από την άλλη και σε διαφορετικό βάθος, που συνηγορούν στην ύπαρξη δύο διαφορετικών φάσεων. Περισυνελέγησαν κεραμίδες με δαχτυλιές και με διακοσμητικά γραμμικά και καμπυλόγραμμα μοτίβα, καθώς και αρκετές τετραγωνισμένες κεραμίδες δαπέδου με ίχνη σφραγίσματος και τμήματα επιγραφών στο πλαίσιο. Σε πέντε τομές βρέθηκαν σωροί από πηλόχωμα, σε βάθος από 0,30 έως 0,79 μ. Οι σωροί των πηλών και τα τμήματα πλίνθων που εντοπίστηκαν μέσα σε αυτούς υποδεικνύουν τη μορφή και την κατασκευή των τοίχων των κτιρίων του οικισμού. Οι τοίχοι που αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,45 μ. αποτελούνται από μία ή δύο στρώσεις λίθων. Για κανέναν από τους τοίχους που αποκαλύφθηκαν μέχρι σήμερα δεν μπορούμε να υπολογίσουμε το συνολικό σωζόμενο ύψος, διότι δεν έχουν αποκαλυφθεί πλήρως και καλύπτονται ακόμη από χώμα.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ - ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Ακρόπολη Σέσκλου

Στα πλαίσια της χρηματοδότησης από το Β΄ ΚΠΣ συνεχίστηκαν στο Σέσκλο οι εργασίες για τη στερέωση του άνω και κάτω πρανούς, των τοίχων και θεμελίων της ακρόπολης (Σέσκλο Α), τη στερέωση των αρχιτεκτονικών λειψάνων του Σέσκλου Β και την κατασκευή νέου φυλακίου-εκδοτηρίου εισιτηρίων στο χώρο του Σέσκλου Β με παράλληλη διαμόρφωση διαδρόμων για τους επισκέπτες[50].

Ο οικισμός βρίσκεται πάνω σε αναβαθμίδα του Τριτογενούς, που καταλήγει στη μικρή παραλιακή πεδιάδα του Βόλου, σε μια περιοχή που τέμνεται βαθιά από ένα δίκτυο εποχικών ρευμάτων. Η θέση, στην οποία ιδρύθηκε ο οικισμός, δημιούργησε ιδιαίτερα προβλήματα όσον αφορά τη διατήρησή του. Σήμερα βρίσκεται μεταξύ δύο τέτοιων ρεμάτων, τα οποία έχουν διαβρώσει τη θέση σε μεγάλο βαθμό και έχουν παρασύρει σημαντικό μέρος της. Συγκεκριμένα, η αποσάθρωση των πετρωμάτων του νεολιθικού οικισμού, η διάβρωση του εδάφους, πάνω στο οποίο εδράζεται, αλλά και οι συνεχείς αποσπάσεις χωμάτινων όγκων στο πρανές του λόφου που παρασύρουν και τμήματα τοίχων των οικημάτων δημιούργησαν ιδιαίτερα σημαντικά προβλήματα.

Τα προβλήματα κατάρρευσης του πρανούς του λόφου ήταν ιδιαίτερα εμφανή ήδη από το 1901, όταν διεξήγαγε

50. Β. Αδρύμη-Σισμάνη, Ανάδειξη προϊστορικών οικισμών Διμηνίου και Σέσκλου, *Μνημεία της Μαγνησίας, Πρακτικά Συνεδρίου για την Ανάδειξη του διαχρονικού μνημειακού πλούτου του Βόλου και της ευρύτερης περιοχής, Βόλος, 11-13 Μαΐου*, Βόλος 2002, σ. 64-77.

έρευνες ο Χρ. Τσούντας, ενώ η διάβρωση έγινε ακόμη εντονότερη στη δεκαετία του 1970, όταν πραγματοποιούσε ανασκαφικές έρευνες ο Δ.Ρ. Θεοχάρης. Τότε ο ερευνητής είχε προχωρήσει σε επεμβάσεις στη νότια πλευρά του λόφου, έτσι ώστε ο οικισμός να προστατευτεί από τις συνεχείς διαβρώσεις των ομβρίων υδάτων που παρέσυραν τμήματα των οικιών. Κατασκεύασε ένα τοιχίο αντιστήριξης, ύψ. 2,50 μ., στις νότιες παρυφές του λόφου, κατά μήκος της κοίτης του ποταμού, και προχώρησε σε εκτεταμένες επιχώσεις διαμορφώνοντας ένα πρανές μέχρι το πλάτωμα του λόφου, με σκοπό την αντιστήριξη των πρανών και την προστασία των πετρωμάτων του λόφου από περαιτέρω διάβρωση. Ωστόσο, οι επεμβάσεις αυτές δεν είχαν το επιθυμητό αποτέλεσμα καθώς, εξαιτίας του ύψους του τοιχίου και της γεωμορφολογίας της περιοχής, διαμορφώθηκαν μεγάλες κλίσεις και φαινόμενα ολίσθησης. Επίσης, η έλλειψη της απαραίτητης μέριμνας για τη σωστή διάστρωση και συμπύκνωση των φερτών επιχώσεων είχε ως αποτέλεσμα η βάση του λόφου σήμερα να παρουσιάζει καθίζηση 2,50 μ. περίπου και τα πετρώματα που δομούν το λόφο να παραμένουν εκτεθειμένα στις καταστροφικές επιδράσεις των διαβρώσεων.

Από τότε μέχρι σχετικά πρόσφατα ο λόφος συνέχιζε να παρουσιάζει προβλήματα διάβρωσης και κατάρρευσης με αποτέλεσμα την καταστροφή τμημάτων του οικισμού. Η αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού αποτελούσε όλα αυτά τα χρόνια ένα σημαντικό έργο προτεραιότητας για την Εφορεία, αλλά μόλις το 1994 ξεκίνησε η ανάληψη πρωτοβουλιών για ουσιαστικές επεμβάσεις στο χώρο.

Συγκεκριμένα αποφασίσαμε να προχωρήσουμε στην εκπόνηση μιας σειράς από μελέτες, με στόχο να προσδιοριστούν με σαφήνεια οι αιτίες του προβλήματος και να δοθούν διαχρονικές και μόνιμες λύσεις για τη στερέωση του πρανούς και των αρχιτεκτονικών λειψάνων του οικισμού.

Το υποέργο «Στερέωση άνω και κάτω πρανούς ακρόπολης Σέσκλου» που εκτελεί η Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων σε συνεργασία με την Υπηρεσία μας ξεκίνησε το 1997 με την προκήρυξη της αρχιτεκτονικής και στατικής μελέτης του υποέργου και την ανάθεση της εκπόνησής της στους ανάδοχους μελετητές. Το 1998 η ΔΑΑΜ ενέκρινε το πρόγραμμα μελέτης και το χρονοδιάγραμμα, όπως αυτά υποβλήθηκαν από τους ανάδοχους μελετητές, ενώ παράλληλα το πρόγραμμα της μελέτης και το χρονοδιάγραμμα υποβλήθηκε στο ΚΑΣ για γνωμοδότηση.

Εκτός από τις εδαφοστατικές διερευνήσεις που προτείνονταν σύμφωνα με τη μελέτη, ταυτόχρονα εκπονήθηκε γεωτεχνική και γεωλογική μελέτη για τη διερεύνηση των γεωλογικών, τεκτονικών, σεισμολογικών και κλιματολογικών συνθηκών της περιοχής, καθώς και εργαστηριακές δοκιμές σε δείγματα υλικών και πετρωμάτων του λόφου. Με τη μελέτη αυτή διαπιστώθηκε ότι ο νεολιθικός λόφος αποτελείται από ιδιαίτερα ευπαθή στη διάβρωση κροκαλοπαγή πετρώματα. Η ασυνεχής δομή τους τα καθιστά ιδιαίτερα ευπαθή στη διείσδυση των ομβρίων υδάτων, αφού σε συνδυασμό με τα υπάρχοντα αργιλικά ορυκτά προκαλείται μεγάλη διόγκωση στο εσωτερικό τους, με αποτέλεσμα να προκαλούνται πλάγιες ωθήσεις και καταπτώσεις μεγάλων όγκων από τα πρανή. Εξάλλου το αργιλώδες έδαφος όπου εδράζεται ο οικισμός, το οποίο χρησιμοποιήθηκε και ως συνδετικό υλικό για το χτίσιμο των οικιών, είναι ευπαθές στις ατμοσφαιρικές διαβρώσεις.

Σέσκλο Α. Παράλληλα επεμβάσεις στερέωσης έγιναν και στους τοίχους και στα θεμέλια του νεολιθικού οικισμού της ακρόπολης, που παρουσιάζουν ανάλογα προβλήματα διάβρωσης. Η μελέτη άρχισε να εφαρμόζεται, μετά το γενικό καθαρισμό και την αποψίλωση ολόκληρου του αρχαιολογικού χώρου της ακρόπολης, ώστε να καταστεί δυνατή η στερέωση των τοίχων αλλά και η ανασκαφική έρευνα που θα ακολουθήσουν. Έτσι, το 1998 προχωρήσαμε στη στερέωση του μεγάρου της νεότερης νεολιθικής περιόδου, όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο.

Σέσκλο Β. Κατά τη διάρκεια του 1998 συνεχίστηκαν οι εργασίες για τη στερέωση των τοίχων και των θεμελίων των οικιών του Σέσκλου Β στο επίπεδο πρανές νοτιοδυτικά του λόφου της ακρόπολης. Η επέμβαση αυτή πραγματοποιήθηκε σε όλη την έκταση του κυρίως ανεσκαμμένου οικισμού του Σέσκλου Β, δηλαδή 1000 τ.μ. περίπου, ενώ απομένει και ένα τμήμα 300 τ.μ. περίπου στο οποίο οι ανασκαφές του Δ.Ρ. Θεοχάρη κατά την περίοδο 1966-1977 δεν είχαν προχωρήσει κάτω από το επιφανειακό στρώμα και συνεπώς οι τοίχοι των κτιρίων στην περιοχή αυτή αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά.

Διμήνι

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης των τοίχων και θεμελίων του νεολιθικού οικισμού και του θολωτού τάφου Λαμιόσπιτο[51], καθώς και εργασίες ανάπλασης του μυκηναϊκού οικισμού στο Διμήνι (Ιωλκός)[52].

Τοίχοι και θεμέλια νεολιθικού οικισμού. Οι εργασίες ανάδειξης του νεολιθικού οικισμού στο Διμήνι περιελάμ-

51. Ό.π., σ. 78-82. Β. Αδρύμη-Σισμάνη, Στερέωση - ανάδειξη του θολωτού τάφου «Λαμιόσπιτο», *Μνημεία της Μαγνησίας*, ό.π., σ. 86-93.

52. Β. Αδρύμη-Σισμάνη, Οικία με διάδρομο από την αρχαία Ιωλκό, *Το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998), Ιη Επιστημονική Συνάντηση, Βόλος, Μάιος 1998*, Βόλος 2000, σ. 279-291.

βαναν αρχικά την αποψίλωση ολόκληρου του αρχαιολογικού χώρου και τον καθαρισμό του από τις επιχώσεις παλαιότερων ανασκαφών, οι οποίες είχαν καλύψει σε μεγάλο βαθμό τα θεμέλια και τους τοίχους, προκαλώντας φθορές και αλλοιώσεις σε αυτά.

Στη συνέχεια, στα πλαίσια του έργου «Ανάδειξη Ακρόπολης Διμηνίου» πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης των τοίχων και των θεμελίων στη βορειοδυτική πλευρά, στο 2ο και 3ο περίβολο του νεολιθικού οικισμού, ενώ παράλληλα συνεχίστηκαν οι εργασίες για τις μετατροπές και βελτιώσεις στην πορεία του πλακόστρωτου διαδρόμου των επισκεπτών, που οδηγεί προς το νεολιθικό αλλά και το μυκηναϊκό οικισμό με σκοπό την ευκολότερη μετακίνηση ατόμων με κινητικές δυσκολίες. Τέλος, σε μια κατάλληλα διαμορφωμένη περιοχή στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου τοποθετήθηκε εποπτικό υλικό με κείμενα, σχέδια και φωτογραφίες για την ενημέρωση των επισκεπτών.

Θολωτοί τάφοι Διμηνίου. Στο Διμήνι είχαν βρεθεί και ανασκαφεί παλαιότερα δύο θολωτοί τάφοι, από τους οποίους ο πρώτος είναι γνωστός με το όνομα Λαμιόσπιτο και ο δεύτερος με το όνομα τάφος στην Τούμπα. Οι δύο τάφοι ερευνήθηκαν το 1884 και το 1901 αντίστοιχα.

Στους δύο τάφους είχαν πραγματοποιηθεί επεμβάσεις και στερεωτικές εργασίες ήδη από το 1914. Συγκεκριμένα, το 1914 ο Α. Αρβανιτόπουλος προχώρησε σε καθαρισμό περιορισμένης κλίμακας και στερέωση του θολωτού τάφου Λαμιόσπιτου, ενώ το 1968 ο τότε Έφορος Αρχαιοτήτων Δ.Ρ. Θεοχάρης, στα πλαίσια της συντήρησης και της λεπτομερούς δημοσίευσης των θολωτών τάφων της Θεσσαλίας, επιχείρησε τη στερέωση στην είσοδο του θολωτού τάφου.

Ο θολωτός τάφος Λαμιόσπιτο διατηρούνταν στην αρχική του μορφή εκτός από το κεντρικό τμήμα της οροφής του που είχε καταπέσει στο παρελθόν. Επιπλέον παρουσίαζε ρηγματώσεις στο υπέρθυρο της εισόδου, ενώ οι παραστάδες της εισόδου χαρακτηρίζονταν από έντονη κύρτωση. Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων ευστάθειας στο υπέρθυρο είχε κατασκευαστεί παλαιότερα από τον Δ. Ρ. Θεοχάρη ένα υποστήλωμα από λιθοδομή. Επίσης, είχε χτιστεί ένα κυκλικό στηθαίο εξωτερικά στην περίμετρο του κυκλικού ανοίγματος στο κέντρο της οροφής του τάφου, το οποίο συνδέει τα τοιχώματα του ανοίγματος που είχε δημιουργηθεί, αλλά καταπονούσε το φορέα με το βάρος του. Επίσης, οι τοίχοι του δρόμου του τάφου παρουσιάζουν έντονες παραμορφώσεις και προβλήματα ευστάθειας με κίνδυνο πιθανής κατάρρευσης. Έτσι το μνημείο κρίθηκε επικίνδυνο για την ασφάλεια των επισκεπτών και απαγορεύτηκε εντελώς η είσοδος σε αυτό.

Η διατάραξη της γεωμετρίας των τάφων εξαιτίας ποικίλων παραγόντων έχει ως αποτέλεσμα έντονα προβλήματα υγρασίας (κυρίως στο Λαμιόσπιτο) και κατά συνέπεια απολεπίσεις και μικρορηγματώσεις από την υγρασία και τα διαλυτά άλατα. Σε ορισμένα σημεία παρατηρείται φθορά της αρχικής επιφάνειας και μείωσή της κυρίως στα σημεία επαφής των λίθων (αρμοί) εξαιτίας της διέλευσης υδάτων. Σε άλλα σημεία παρατηρούνται εκτενέστερες ρηγματώσεις που οφείλονται κυρίως σε μηχανικές καταπονήσεις, καθώς και θραύσεις (βιοδιάβρωση) λόγω της μηχανικής δράσης μικροοργανισμών.

Γι' αυτό το λόγο σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων ξεκίνησε η εκπόνηση αρχιτεκτονικής και στατικής μελέτης για τη στερέωση και προστασία του μνημείου Λαμιόσπιτο, η οποία θα υποβληθεί για γνωμοδότηση και έγκριση. Η αναγκαιότητα εκπόνησης μελέτης κρίνεται επιτακτική, καθώς μετά την αφαίρεση των επιχώσεων του δρόμου οι παρειές του τάφου έχουν παρουσιάσει κλίσεις και ρηγματώσεις, ως αποτέλεσμα της μικρής σκληρότητας και της μέτριας πλοκής του ασβεστολιθικού υλικού που δεν αντέχει σε υπερβολικές πιέσεις.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα τα προτεινόμενα μέτρα στερέωσης θα έχουν σκοπό να εξασφαλίσουν τη στατική επάρκεια του μνημείου και η επιλογή τους γίνεται με αρχιτεκτονικά και στατικά κριτήρια.

Συντήρηση - Καταγραφές. Παράλληλα με τις στερεωτικές εργασίες πραγματοποιήθηκε το πλύσιμο της κεραμικής, καθώς και το πλύσιμο και η στερέωση των οστών από το Μέγαρο Α, ενώ ξεκίνησε και η συντήρηση και μελέτη της κεραμικής από τους χώρους του Μεγάρου Α και πιο συγκεκριμένα από το χώρο 4.

Από τους χώρους του Μεγάρου Α συγκολλήθηκαν και συμπληρώθηκαν 30 περίπου αγγεία, όπως κύλικες, λεκανίδες, σκύφοι, κύπελλα και αλάβαστρα, ενώ καταγράφηκαν 40 αγγεία περίπου κυρίως από το χώρο 4. Ακόμη από τους χώρους του Μεγάρου συντηρήθηκαν 100 περίπου λίθινα και πήλινα μικρά ευρήματα. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη συντήρηση και στερέωση των θραυσμάτων κονιαμάτων ερυθρού χρώματος που συγκεντρώθηκαν από τους χώρους 3, 7 και 8. Ακολούθησε καθαρισμός των επιχρισμένων με λευκό ασβεστοκονίαμα δαπέδων των δωματίων του Μεγάρου Α, όπου η ανασκαφική έρευνα είχε προχωρήσει μέχρι και το επίπεδο των δαπέδων των χώρων.

Στο εργαστήριο συντήρησης του αρχαιολογικού χώρου Διμηνίου συντηρήθηκαν 450 μικρά ευρήματα πήλινα, λίθινα και οστέινα. Η συντήρηση των μικρών ευρημάτων συμπεριελάμβανε συγκόλληση και στερέωση, όπου απαιτούνταν, καθώς και συμπλήρωση πήλινων αγγείων.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Δήμος Φύλλου

Συκεών - Ηλιάς

Από ορισμένες θέσεις του Δήμου Φύλλου, όπως από την περιοχή Συκεώνος, όπου ο γνωστός προϊστορικός οικισμός στη θέση Ζευγαρολίβαδο, το γειτονικό δημοτικό διαμέρισμα του Ηλιά και αλλού, ο Β. Καναράς, κάτοικος Ιτέας, περισυνέλεξε ορισμένα κεραμικά αντικείμενα, όπως ένα μόνωτο αγγείο – λείπει η λαβή του – ΜΕΧ (Πίν. 176 α), πέντε λίθινα εργαλεία – κατά βάση πελέκεις –, έξι σφονδύλια και δύο αγνύθες με διάκοσμο (Πίν. 176 β), ένα αγκυρόσχημο ειδώλιο (Πίν. 176 γ), ένα πηνίο και κεραμική νεολιθικής και ελληνιστικής περιόδου, τα οποία παρέδωσε στην Εφορεία.

Από το ίδιο δημοτικό διαμέρισμα του Ηλιά και από τη θέση Μαγούλα, κοντά στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, ο Δήμαρχος Φύλλου Α. Αναστασόπουλος παρέδωσε μια ομάδα από πέντε ακέραια λίθινα εργαλεία – αξίνες και πελέκεις –, σφονδύλι πήλινο και ορισμένα μεταλλικά μικρά αντικείμενα (Πίν. 176 δ).

Καλογριανά

Οι Θ. Καμινιώτης και Χ. Τσιχτής, κατά την άροση αγρού στη Μαγούλα Μερίχοβο περισυνέλεξαν και παρέδωσαν στην Εφορεία διάφορα μικρά πήλινα αντικείμενα (σφονδύλια, πηνία, τμήματα ειδωλίων), οστέινα και λίθινα εργαλεία – πελέκεις – (Πίν. 176 ε) και κεραμική νεολιθικής και κλασικής περιόδου.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1998 συνεχίστηκαν οι δραστηριότητες της Εφορείας με σωστικές ανασκαφές, περισυλλογές αρχαιοτήτων, αυτοψίες και τοπογραφικές έρευνες στους τρεις νομούς της αρμοδιότητάς της, καθώς και με εργασίες συντήρησης και καταγραφής αρχαίων στο Μουσείο της Λάρισας και στις Αρχαιολογικές Συλλογές της Εφορείας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Λάρισα

Αρχαίο θέατρο

Εκδόθηκε η οικοδομική άδεια για την κατεδάφιση των δέκα ακινήτων, τα οποία απαλλοτριώθηκαν το 1997 για την πλήρη αποκάλυψη του μνημείου. Η κατεδάφιση των ακινήτων αυτών με εκσκαφικά μηχανήματα άρχισε στις 7 Φεβρουαρίου 1998 και περατώθηκε περί τα τέλη Ιουνίου του ίδιου χρόνου. Παράλληλα την ίδια περίοδο καταργήθηκε και το τμήμα της οδού Παπαναστασίου (πρώην Ακροπόλεως) που διερχόταν επάνω από το αρχαίο θέατρο. Κατά την κατεδάφιση του δρόμου εντοπίστηκαν και μεταφέρθηκαν σε συγκεκριμένους χώρους 400 περίπου μαρμάρινα εδώλια, τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί ως υποδομή του (Πίν. 177).

Από ομάδα συντηρητών συνεχίστηκαν οι εργασίες συγκόλλησης και συντήρησης μαρμάρινων μελών του μνημείου σύμφωνα με λεπτομερείς οδηγίες του Κέντρου Λίθου και της Διεύθυνσης Συντήρησης του ΥΠΠΟ. Παράλληλα με εξειδικευμένους εργατοτεχνίτες της Εφορείας και τη χρήση αεροσυμπιεστών, άρχισαν εκτεταμένες εργασίες αφαίρεσης των θεμελίων από οπλισμένο σκυρόδεμα των οικοδομών που κατεδαφίστηκαν.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

Οδός Σεφέρη και Βυζαντίου (οικόπεδο Τσιτσιούμη)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής, εντοπίστηκε τμήμα του νότιου νεκροταφείου της αρχαίας Λάρισας και πραγματοποιήθηκε σύντομη σωστική έρευνα.

Οι τάφοι, κάποιοι από τους οποίους καταστράφηκαν από το εκσκαφικό μηχάνημα, έχουν ανοιχθεί από το επίπεδο όπου αρχίζει το φυσικό αμμώδες χώμα και μέσα σε αυτό, σε βάθος από 1,50 έως 2,50 μ. περίπου από τη σημερινή επιφάνεια του δρόμου. Είναι επάλληλα τοποθετημένοι, έως και σε τρία επίπεδα και η πυκνότητά τους είναι μεγαλύτερη στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Συνολικά ανασκάφηκαν 20 τάφοι, από τους οποίους οι 11 ήταν κεραμοσκεπείς, οι πέντε ελεύθερες ταφές και οι τέσσερις εγχυτρισμοί βρεφών.

Οι κεραμοσκεπείς τάφοι (Πίν. 178 γ) καλύπτονται από δύο έως τέσσερις στρωτήρες κεράμους στα πλαϊνά του τάφου και επιστέφονται με μία έως δύο καλυπτήρες, εκτός από την παιδική ταφή 17, που καλυπτόταν μόνον από μία κέραμο. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι εκτάδην, σε ύπτια στάση, με τα χέρια κατά μήκος των μηρών ή τις παλάμες ακουμπισμένες στη λεκάνη. Κτερίσματα έφεραν οι εξής τάφοι: *Τ. 13.* Πήλινη άβαφη οινοχοΐσκη και πήλινο σκυφίδιο με μελανό γάνωμα στο άνω μισό του σώματος.
Τ. 15. Χάλκινη δανάκη στο στόμα του νεκρού.
Τ. 16. Πήλινο δισκάριο στο στήθος του νεκρού με ανάγλυφη ερωτική σκηνή και τρεις οστέινοι αστράγαλοι.

Στις ελεύθερες ταφές ο λάκκος που ανοίγεται στο φυσικό αμμώδες χώμα σχεδόν δεν διακρίνεται και έχει μικρές διαστάσεις. Ο νεκρός τοποθετείται με τον ίδιο τρόπο, όπως και στις κεραμοσκεπείς ταφές, εκτός από τον τάφο 9, όπου οι κνήμες του νεκρού διασταυρώνονται. Βρέθηκαν: *Τ. 6.* Τμήμα πήλινου άβαφου λέβητα. *Τ. 12.* Πήλινο άβαφο βολβόσχημο μυροδοχείο και σιδερένιο μαχαιρίδιο.

Όσον αφορά τον προσανατολισμό των ταφών (κεραμοσκεπών και ελεύθερων), οι οχτώ έχουν Β.-Ν. (έξι από αυτούς με την κεφαλή προς Β.), οι πέντε ΒΑ.-ΝΔ. (τέσσερις από τους οποίους με κεφαλή προς ΒΑ.) και τρεις Α.-Δ. (οι δύο με κεφαλή προς Α.). Οι νεκροί ήταν όλοι ενήλικες εκτός από τον τάφο 17, που περιείχε παιδική ταφή. Στις ταφές 1, 9, 10 και 12 εντοπίστηκαν σιδερένια καρφιά που υποδηλώνουν τη χρήση ξύλινων φορείων.

Οι εγχυτρισμοί αποτελούνται από μεγάλα πήλινα άβαφα αγγεία (δύο πίθους και δύο λεκάνες, από τις οποίες η μία έφερε πώμα με κομβίο). Το αγγείο του Τ.2 καλυπτόταν από μία καλυπτήρια κέραμο. Κτέρισμα περιείχε μόνον το αγγείο του Τ. 19, ένα μικρό ατρακτόσχημο μυροδοχείο.

Τέλος, ερευνήθηκε λάκκος που περιείχε οστά παλαιότερων ταφών, καθώς και 12 πήλινα αγγεία που φαίνεται ότι καλύπτουν ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, από τις αρχές του 3ου έως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. περίπου. Βρέθηκαν

πέντε ατρακτόσχημα μυροδοχεία Μ98/34-38 (Πίν. 178 α), δύο κάνθαροι με γωνιώδες περίγραμμα και διακόσμηση κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος», τρία άωπα σκυφίδια, μικρός μακεδονικός αμφορέας τύπου Α και μαγειρικό σκεύος[1].

Μεταξύ των ταφών και στις επιχώσεις τους βρέθηκαν οστά από διαλυμένες ταφές και περισυνελέγησαν ακέραια πήλινα αγγεία και όστρακα, από τα οποία συγκολλήθηκε και το άβαφο φλασκί Μ98/44 (Πίν. 178 β)[2]. Ακόμη βρέθηκαν δύο πήλινες πυραμιδοειδείς αγνύθες, μία χάλκινη αιχμή και τρεις λίθινες ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες (98/1,2,3), που περιγράφονται στις περισυλλογές.

ΕΛΕΟΝΩΡΑ ΜΕΛΛΙΟΥ

Οδός Πουρναρίου

Κατά τη διάνοιξη σκάμματος για την εκτέλεση αποχετευτικών έργων εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν, σε βάθος από 2,20 έως 2,80 μ. από το κατάστρωμα της οδού, δύο τάφοι των ρωμαϊκών χρόνων από το νότιο νεκροταφείο της αρχαίας Λάρισας.

Τάφος 1. Κατεστραμμένος μερικώς από το εκσκαφικό μηχάνημα στο νοτιοδυτικό του πέρας. Είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Πρόκειται για κιβωτιόσχημο τάφο, κτιστό από ετερογενή υλικά σε β΄ χρήση. Για το κατώτερο τμήμα των τοιχωμάτων του χρησιμοποιήθηκαν λίθινες πλάκες τοποθετημένες κάθετα στο έδαφος, ενώ για τα ανώτερα οπτόπλινθοι, θραύσματα κεράμων στέγης, μαρμάρου και σχιστολιθικές πλάκες με λάσπη ως συνδετική ύλη. Κατά χώραν σώθηκαν δύο από τις καλυπτήριες μαρμάρινες πλάκες, τοποθετημένες εγκάρσια σε σχέση με τον άξονα του τάφου. Σωζ. διαστ.: μήκ. 1,30, πλ. 1,10, ύψ. 1,05 μ. (χωρίς τις καλυπτήριες). Από το εσωτερικό του τάφου περισυνελέγησαν τα πολύ φθαρμένα οστά τριών σκελετών, από τους οποίους κανείς δεν βρέθηκε κατά χώραν, εξαιτίας της πτώσης στο εσωτερικό τμήματος των τοιχωμάτων του τάφου και την εν συνεχεία πλήρωσή του από επιχώσεις. Τουλάχιστον ο ένας είχε τοποθετηθεί με την κεφαλή στο ανατολικό πέρας του τάφου. Βρέθηκε μικρός αριθμός χαντρών από υαλόμαζα και τμήματα σιδερένιων καρφιών.

Τάφος 2. Βρέθηκε σε απόσταση 32,60 μ. νότια του τάφου 1, είχε προσανατολισμό Δ.-Α., και το εκσκαφικό μηχάνημα κατέστρεψε τμήμα του δυτικού πέρατός του. Πρόκειται για απλό ορθογώνιο λάκκο, σκαμμένο στο σκληρό ασπρόχωμα. Σωζ. διαστ.: μήκ. 0,95, πλ. 1,10, ύψ. 0,60 μ., καλυπτήριες πλάκες δεν βρέθηκαν. Πιθανώς ήταν κατασκευασμένες από φθαρτά υλικά (π.χ. ξύλο) που δεν σώθηκαν. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν τα πολύ φθαρμένα οστά δύο παιδικών σκελετών που είχαν ενταφιαστεί με την κεφαλή προς το δυτικό πέρας του τάφου. Βρέθηκε μικρός αριθμός γυάλινων χαντρών περιδεραίου.

ΑΝΝΑ ΖΑΟΥΡΗ - ΕΛΕΟΝΩΡΑ ΜΕΛΛΙΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Βατόλακκος

Ενόψει εκτέλεσης από την ΥΕΒ της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Γρεβενών αρδευτικού έργου στη θέση Δεξαμενή της Κοινότητας Βατολάκκου, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα στην περιοχή του έργου, καθώς πρόκειται για αρχαιολογικό χώρο εντοπισμένο από το Ερευνητικό Πρόγραμμα Γρεβενών της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών με επιφανειακά ευρήματα της αρχαιότερης νεολιθικής περιόδου, εποχής Χαλκού, μυκηναϊκών και ελληνιστικών χρόνων. Η θέση βρίσκεται 1,5 χλμ. βορειοδυτικά του Βατολάκκου σε έναν επιμήκη λόφο με άξονα Α.-Δ., στην κορυφή του οποίου υπάρχει δεξαμενή και καλύπτεται από καλλιεργημένους αγρούς.

Οι ανασκαφικές εργασίες περιορίστηκαν κατά μήκος των αξόνων, όπου σύμφωνα με τα σχέδια του αρδευτικού έργου θα τοποθετούνταν οι υπόγειοι αγωγοί, καθώς και στη θέση κατασκευής του αντλιοστασίου, αμέσως δυτικά της υφιστάμενης δεξαμενής. Διανοίχθηκαν συνολικά 17 τομές, διαστ. 2×4 μ., οι οποίες ερευνήθηκαν σε βάθος 1,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους, όπου συναντάται το φυσικό ασπρόχωμα της περιοχής. Η έρευνα αυτή αποκάλυψε τα εξής.

Στα βορειοανατολικά του λόφου (τομές Α-Γ) υπήρχε επιφανειακή διασπορά κινητών ευρημάτων διαφόρων χρονικών περιόδων (νεολιθικά λίθινα εργαλεία, ποδίσκος πήλινης τράπεζας, ελάχιστα μελαμβαφή όστρακα, χάλκινη τοξωτή πόρπη), τα οποία σταματούσαν σε μικρό βάθος.

Κατά μήκος του αγροτικού δρόμου νότια της δεξαμενής διανοίχθηκαν οχτώ τομές και αποκαλύφθηκαν τα εξής. Τομή Δ: α) Λάκκος ημικυκλικής διατομής, διαμ. 1,40 και βάθ. 0,80 μ., με διαλυμένους και καμένους πηλούς, πολλά όστρακα και οστά. β) Λάκκος τετράγωνης διατομής, πλ. 0,50 και βάθ. 0,35 μ., με ίχνη καύσης. Μεταξύ των τομών Ε και ΣΤ: α) Ελεύθερη ταφή, προσανατολισμού Α.-Δ. (η κεφαλή θα ήταν στα δυτικά). Σώζονται μόνον τα πόδια του νεκρού σε ύπτια στάση. Ως κτερίσματα είχε άβαφο ρηχό

1. Α. Ζαούρη - Ε. Μέλλιου, Ελληνιστική κεραμική από τα νεκροταφεία της αρχαίας Λάρισας, *ΕλλΚερ Θεσσαλίας*, Αθήνα 2000, σ. 82 κ.ε.

2. Ό.π., σ. 98 κ.ε.

κύπελλο με ψηλή ταινιωτή λαβή και άβαφο σκύφο με κάθετη ψηλή ταινιωτή λαβή. β) Ελεύθερη ταφή με νεκρό νεαρής ηλικίας, σωζόταν από τη λεκάνη και κάτω, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. (η κεφαλή θα ήταν στα βορειοδυτικά) και μικρό άβαφο κύπελλο ως κτέρισμα. Τομή ΣΤ: Λάκκος ημικυκλικής διατομής, πλ. 0,67 και βάθ. 0,64 μ., πολλούς πηλούς και όστρακα. Στον πυθμένα του τμήματα οξυπύθμενου πίθου με κυλινδρικό έμβολο. Τομή ΙΒ: Λίγες ωμές πλίνθοι με έντονα ίχνη καύσης. Τομή ΙΔ: Μεγάλος οξυπύθμενος πίθος με κυλινδρικό έμβολο, που περιείχε πολλά θραύσματα μεγάλων άβαφων αγγείων και λίγα λίθινα εργαλεία.

Μεγάλη πυκνότητα ευρημάτων, κινητών και ακίνητων, παρατηρήθηκε στις τομές δυτικά της δεξαμενής (Η-Ι και ΙΕ-ΙΖ). Από αυτές συνελέγη πλήθος κεραμικής από χειροποίητα αγγεία, άβαφα, στιλβωμένα, χρώματος μελανού, καστανού, ερυθρού, με μαστοειδείς και κερατοειδείς αποφύσεις, εγχάρακτη διακόσμηση, τροπιδωτό σώμα, καθώς επίσης πολλές μεγάλες μάζες πηλού, λίθινες λεπίδες κ.ά. Ακόμη αποκαλύφθηκαν τα εξής. Τομή Η: Λάκκος, πλ. 1,30 και βάθ. 0,40 μ., καθώς επίσης και λάκκος, πλ. 0,75 και βάθ. 0,30 μ., που περιείχαν σκούρο χώμα και τρίμματα κεράμων. Τομή Θ: α) Δύο οξυπύθμενοι πίθοι με κυλινδρικό έμβολο κατά χώραν. Ο ένας έχει σωζόμενο ύψος 0,70, διάμετρο 0,74 μ. και λίθινο δισκόμορφο πώμα, διαμ. 0,47 μ., και ο δεύτερος ύψος 0,50 και διάμετρο 0,45 μ. β) Δύο λάκκοι που περιείχαν τρίμματα κεράμων και μάζες πηλού. Τομή Ι: Λάκκος, ίχνη δύο μικρών κυκλικών πυρών και βάση οξυπύθμενου πίθου. Τομή ΙΣΤ: Παιδική ελεύθερη ταφή σε μικρό λάκκο με προσανατολισμό Α.-Δ. (κεφαλή ανατολικά) και ως κτερίσματα γκριζωπό μόνωτο πινάκιο στα πόδια και διαμπερή χάντρα από υαλόμαζα στο στήθος. Τομή ΙΖ: Πυρά με μικρούς λίθους, κεράμους και οστά ζώων, καθώς και άφθονη κεραμική, ανάμεσά της και τμήματα μελαμβαφών αγγείων.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι στη θέση Δεξαμενή επιβεβαιώθηκε έντονη δραστηριότητα προϊστορικών χρόνων, κυρίως όσον αφορά τη νεολιθική κεραμική και τα εργαλεία (αξίνες, λεπίδες, φολίδες κ.ά.), που όμως δεν στάθηκε δυνατόν να συνδεθούν με συγκεκριμένα οικιστικά κατάλοιπα, εκτός από κάποιες μάζες πηλών, πλίνθους, ίσως και λάκκους. Βέβαιη είναι η χρήση του χώρου ως νεκροταφείο της εποχής του Χαλκού και του Σιδήρου, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου φαίνεται ότι καταστράφηκε, όταν κατασκευάστηκε η δεξαμενή στην κορυφή του λόφου. Όσον αφορά δε τα ευρήματα κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, θα πρέπει μάλλον να συνδεθούν με κάποιον πολύ κοντινό οικισμό, οι δραστηριότητες του οποίου έφθαναν ως εδώ.

ΕΛΕΟΝΩΡΑ ΜΕΛΛΙΟΥ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στο Μουσείο της Λάρισας μεταφέρθηκαν από διάφορες αρχαιολογικές θέσεις της Εφορείας αρκετές αρχαιότητες, οι οποίες ήλθαν στο φως κατά την εκτέλεση διαφόρων γεωργικών ή οικοδομικών εργασιών και παραδόθηκαν από ιδιώτες ή αστυνομικές αρχές. Παρακάτω δίνονται τα στοιχεία των αξιολογότερων από αυτές.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

1. (ΑΕΜΛ 98/1). Τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στην μπροστινή επιφάνειά της είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Ἀγέλαος
Λύκειος

Ύψ. 0,60, πλ. 0,495, πάχ. 0,12, ύψ. γραμμάτων 0,03 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

2. (ΑΕΜΛ 98/2). Τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκρίζο μάρμαρο. Λείπει το αριστερό και το κάτω τμήμα της. Κάτω από την τοξωτή επίστεψη φέρει εξάφυλλο ρόδακα μέσα σε ασπίδιο. Στην κύρια όψη της σώζει δίστιχη επιγραφή:

[----] ΣΕΘΡΑΣΩΣ
ἥρως χαῖρε

Ύψ. 0,52, πλ. 1,22, πάχ. 0,07, ύψ. γραμμάτων 0,03 μ.

3. (ΑΕΜΛ 98/3). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο. Φέρει τετράστιχη επιγραφή:

Νείκη Θρασυ-
λόχου ἀπελευ-
θέρα ἡρωὶς χρη[σ]-
τὴ χαῖρε

Στο κάτω μέρος της κύριας όψης έχει εγχάρακτη ερμαϊκή στήλη. Ύψ. 0,71, πλ. 0,385, παχ. 0,07, ύψ. γραμμάτων 0,03 μ.

4. (ΑΕΜΛ 98/9). Τοξωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ανθέμιο. Ύψ. 0,81, πλ. 0,62, πάχ. 0,16 μ.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Άτραξ

5. (ΑΕΜΛ 98/5). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο με ίχνη επιγραφής:

[----] Α Ι Σ

Ύψ. 1,12, πλ. 0,54, πάχ. 0,16 μ. Χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

6. (ΑΕΜΛ 98/6). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκρίζο μάρμαρο. Φέρει επιγραφή:

Κλεόνοστος

Ύψ. 0,50, πλ. 0,40, πάχ. 0,10, ύψ. γραμμάτων 0,03 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

7. (ΑΕΜΛ 98/7). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στην κύρια όψη της επάνω σε λειασμένη ταινία φέρει την ακόλουθη επιγραφή:

Μίκρα

Μεγ. σωζ. ύψ. 0,68, πλ. 0,31, πάχ. 0,09, ύψ. γραμμάτων 0,02 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Οι καθηγητές J. Rosser (Boston College) και N. Wilkie (Carleton College) μελέτησαν την κεραμική και τα λοιπά ευρήματα του Προγράμματος Γρεβενών επί μία εβδομάδα κατά τη διάρκεια του Ιουνίου. Στόχος της μελέτης τους ήταν η ολοκλήρωση του καταλόγου των ιστορικών ευρημάτων της επιφανειακής έρευνας.

JOHN ROSSER - NANCY WILKIE

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Οι μειωμένες πιστώσεις της 7ης ΕΒΑ κατά το 1997 μειώθηκαν περαιτέρω κατά το έτος 1998. Χάρις όμως στις συντονισμένες προσπάθειες του επιστημονικού, τεχνικού, διοικητικού, οικονομικού, εργατοτεχνικού προσωπικού και των συντηρητών έργων τέχνης της Εφορείας επιτεύχθηκε ένα πολύ σημαντικό και σοβαρό έργο που αποδεικνύει τη δραστηριότητα όλων των εργαζόμενων, μόνιμων και έκτακτων υπαλλήλων. Επιμέρους εκτίθεται και συνοπτικά το έργο τούτο από τους υπογράφοντες.

Κατά το έτος 1998 συνεχίστηκαν οι ανασκαφικές έρευνες σε διάφορες περιοχές αρμοδιότητας της Εφορείας, που έφεραν στο φως νέα και σημαντικά ευρήματα. Επίσης κατά το 1998 άρχισε η εφαρμογή του προγράμματος των ΠΕΠ του Β΄ ΚΠΣ με αντικείμενο τη στερέωση, αποκατάσταση και ανάδειξη των μνημείων των Μετεώρων και ορισμένων μνημείων του Νομού Ευρυτανίας. Συνεχίστηκε επίσης η στερέωση του Κάστρου του Φαναρίου Νομού Καρδίτσας, καθώς και άλλων μνημείων, οι εργασίες των οποίων είχαν αρχίσει τα προηγούμενα έτη.

Η αρχαιολόγος Β. Συθιακάκη, συνεπικουρούμενη από την Π. Φουντά, αρχαιολόγο επίσης της Εφορείας, με το συντονισμό του υπογράφοντος, ολοκλήρωσαν τη συγκέντρωση και τη μεταφορά των αρχαιολογικών αντικειμένων στις αποθήκες της έδρας της Εφορείας, για την καταγραφή και συντήρησή τους με προοπτική και κατόπιν σχετικής επιλογής την έκθεσή τους στο Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας με έδρα την Υπάτη.

Η Εφορεία συμμετείχε στην 1η Επιστημονική Συνάντηση με θέμα: «Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και στην ευρύτερη περιοχή της από το 1990 μέχρι σήμερα» που έλαβε χώρα στο Βόλο στις 14-17 Μαΐου 1998.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Μετέωρα

Μονή Αγίου Στεφάνου

Το έτος 1998 πραγματοποιήθηκαν εργασίες ανακατασκευής και ανάδειξης της ανατολικής πτέρυγας της μονής και συντήρησης του νότιου τμήματος του περιβόλου της.

Μονή Μεταμορφώσεως (Μεγάλο Μετέωρο)

Στα βορειοανατολικά του καθολικού υπάρχει το κτίριο της παλαιάς τράπεζας. Πρόκειται για ένα σπουδαίο και ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό οικοδόμημα που χτίστηκε το 1557. Πέντε κίονες το διαιρούν κατά μήκος σε δύο κλίτη, με θαυμαστής τελειότητας πλινθόκτιστα τόξα, σταυροθόλια και θόλους στη στέγη. Πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης και αποκατάστασής της. Συγκεκριμένα συνεργείο της μονής με την επίβλεψη της Εφορείας προέβη στην ενίσχυση της θεμελίωσης της ανατολικής πλευράς της τράπεζας, με εκσκαφές με το χέρι. Εν συνεχεία σε κυμαινόμενο βάθος κατασκευάστηκε παραθεμελίωση από οπλισμένο σκυρόδεμα και τέλος, συμπληρώθηκε το παλαιό δάπεδο της μονής με πέτρα παρόμοιας μορφής. Εσωτερικά και για την καλύτερη ενίσχυση του στατικού φορέα τοποθετήθηκαν ανοξείδωτοι μεταλλικοί ελκυστήρες. Πραγματοποιήθηκε επίσης καθαρισμός και αρμολόγηση των τοιχοποιιών, τσιμεντενέσεις, όπου απαιτούνταν, καθώς και αντικατάσταση της υφιστάμενης στέγης (επιτεγίδωση, κατασκευή πετσώματος, επικάλυψη με ασφαλτόπανο και επικεράμωση με κεραμίδια βυζαντινού τύπου). Συγχρόνως ανακατασκευάστηκε το προστώο (χαγιάτι) και διαμορφώθηκε το υπόγειο σε μουσειακό χώρο.

Μονή Βαρλαάμ

Πραγματοποιήθηκε ανακεράμωση της στέγης με κεραμίδια βυζαντινού τύπου στα κελιά της νότιας πτέρυγας. Πραγματοποιήθηκε επίσης εξυγίανση του χώρου του μαγκιπείου που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του μοναστηριακού συγκροτήματος και σήμερα έχει χρήση βιβλιοθήκης. Συγκεκριμένα, έγινε ανακατασκευή της βόρειας όψης με εξυγίανση της τοιχοποιίας, αντικατάσταση των σαθρών λίθων, βαθύ αρμολόγημα και επούλωση των ρωγμών, όπου αυτές υπήρχαν, και τέλος κατασκευάσθηκε ξύλινη οροφή. Διαμορφώθηκε και πλακοστρώθηκε ο προαύλειος χώρος στη νότια πλευρά, με παράλληλη διαμόρφωση των υπόγειων χώρων σε βοηθητικούς χώρους της μονής.

Καλαμπάκα

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου

Πρόκειται για μεγάλη τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με υπερυψωμένο το μεσαίο κλίτος και με στοιχεία από την

παλαιοχριστιανική έως και τη μεταβυζαντινή περίοδο. Στη νότια πλευρά του ναού υπήρχε προστώο, το οποίο προφύλασσε τις υφιστάμενες τοιχογραφίες και κατέρρευσε στα μετέπειτα χρόνια[1]. Πρόθεση της Ιεράς Μητροπόλεως Σταγών ήταν η επανακατασκευή αυτού του προστώου. Για το σκοπό αυτό η θεμελίωση του νότιου τοίχου ενισχύθηκε με πασσαλόπηξη.

Σταγιάδες

Μονή Κοίμησης Θεοτόκου (Μονή Σταγιάδων)

Λόγω της ετοιμορροπίας που παρουσίαζε η νότια πτέρυγα των κελιών μετά τους σεισμούς του 1995, συνεχίστηκε η διαμόρφωση των εσωτερικών χώρων των κελιών, με πολλή δυσκολία και με μεγάλη προσοχή, με την επίβλεψη της Εφορείας, αφού είχε προηγηθεί η στερέωση της εξωτερικής τοιχοποιίας τα προηγούμενα έτη. Καθαιρέθηκαν τα εσωτερικά διαφράγματα της τοιχοποιίας και τα κακότεχνα επιχρίσματα, τα οποία και ανακατασκευάστηκαν.

Πύλη

Ναός Πόρτα Παναγιάς

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του ναού με την κατασκευή αναλημματικών τοίχων, στραγγιστικού υποβάθρου με πέτρα περιοχής και τέλος, τμηματικές πλακοστρώσεις με την ίδια πέτρα. Τις εργασίες εκσκαφών παρακολούθησε ο επί συμβάσει αρχαιολόγος Χ. Αποστόλου, κατά τη διάρκεια των οποίων αποκαλύφθηκαν πολλές και επάλληλες ταφές που βάσει των ευρημάτων χρονολογούνται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Στην ίδια εποχή μάς οδηγούν και οι πληροφορίες των μοναχών της παρακείμενης μονής Δουσίκου, μετόχι της οποίας είναι ο ναός της Πόρτα Παναγιάς, και οι οποίοι μελέτησαν έγγραφα και σημειώματα που αναγράφονται σε φυλασσόμενα στη μονή βιβλία. Σύμφωνα με αυτές τις πληροφορίες μέχρι και το 19ο αι. λειτουργούσε εδώ η μονή Μεγάλων Πυλών[2]. Μετά από σφαγή που έγινε το 1823 οι μοναχοί αυτής αλλά και πολλοί λαϊκοί τάφηκαν πρόχειρα στον προαύλειο χώρο της Πόρτα Παναγιάς. Έτσι εξηγούνται οι πολλές και χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα και προσοχή ταφές και τα μη αξιόλογα ευρήματα, κυρίως χάλκινα δαχτυλίδια και σταυροί, διάφορα τμήματα από χάλκινα αντικείμενα καθημερινής χρήσης κτλ.

Μονή Αγίου Βησσαρίωνος (Μονή Δουσίκου)

Το μοναστηριακό συγκρότημα περιλαμβάνει και τρία παρεκκλήσια: των Αγίων Πάντων με τοιχογραφίες του 1746, των Εισοδίων της Θεοτόκου που αγιογραφείται το 1675 και του Τιμίου Προδρόμου με τοιχογραφικό διάκοσμο του 1693. Επειδή και οι τρεις τρούλοι παρουσίαζαν σημαντικές διαβρώσεις από την υγρασία, συντηρήθηκαν οι τοιχοποιίες των τυμπάνων και ανακατασκευάστηκαν οι στέγες τους, οι οποίες επικαλύφθηκαν με κεραμίδια βυζαντινού τύπου.

Ελάφι

Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης και ανάδειξης του ναού (Πίν. 179 α) που περιελάμβαναν: αποξήλωση της στέγης με ταυτόχρονη διαλογή των υλικών (ξυλεία) αυτής του νεότερου κυρίως ναού, ο οποίος έχει προσκολληθεί στο σταυρεπίστεγο ναΰδριο που αποτελεί το Ιερό του σημερινού ναού. Κατά τις εργασίες εξυγίανσης των τοίχων του μεταγενέστερου κυρίως ναού χρησιμοποιήθηκε υλικό που προέρχεται από τη διαλογή των λίθων των τοίχων αυτών. Απαραίτητη προϋπόθεση για την αποκατάσταση και συντήρηση της τοιχοποιίας ήταν η πλήρωση των εσωτερικών κενών, καθώς και η συγκόλληση των ρωγμών με ισχυρό υλικό δέσης, για να επέλθει η ίδια συνεκτικότητα και ομοιογένεια σε όλο το φέροντα οργανισμό. Υποθεμελιώθηκε ο ναός καθ' όλη την εσωτερική και εξωτερική του περίμετρο. Ακολούθησε προσεκτική απομάκρυνση φυτικών οργανισμών που υπήρχαν στις επιφάνειες των τοιχοποιιών του σταυρεπίστεγου ναΰδρίου (Ιερό), καθαιρέθηκαν μεταγενέστερα επιχρίσματα, καθώς και σαθρά ασβεστοκονιάματα, και αρμολογήθηκαν οι τοίχοι του εκ νέου. Αποκαταστάθηκαν επίσης και συντηρήθηκαν τμήματα της στέγης, τα γείσα, τα διακοσμητικά στοιχεία των ανοιγμάτων, καθώς και τα δάπεδα. Τέλος, καθαιρέθηκε ο μεταγενέστερος νάρθηκας και κατασκευάστηκε νέος από λιθοδομή και για προστατευτικούς λόγους κατασκευάστηκε στην είσοδό του προστώου.

Ανθούσα

Ναός Παναγίας

Συνεχίστηκαν και το έτος αυτό οι στερεωτικές εργασίες που είχαν ξεκινήσει το προηγούμενο έτος. Φέτος έγινε καθαίρεση της υφιστάμενης πλακοσκεπούς στέγης του καθολικού, με ανάσυρση των πλακών, καθαρισμό εσωτερικά από τα μπάζα, αντικατάσταση των σαθρών δοκών του ξύ-

1. *ΕΕΒΣ* ΣΤ΄ (1929), σ. 295, εικ. 3-4.
2. *ΑΒΜΕ* Α΄ (1935), σ. 5-40.

λινου φορέα, επικάλυψη με ασφαλτόπανο και επικάλυψη με σχιστόπλακες της περιοχής. Επίσης ανακατασκευάστηκε η ξύλινη δίριχτη στέγη της βορειοδυτικής πτέρυγας των κελιών, καθαιρέθηκαν τα υφιστάμενα νεότερα επιχρίσματα στις τοιχοποιίες των κελιών και πραγματοποιήθηκαν αρμολογήματα σε βάθος. Τέλος, κατασκευάστηκαν νέα ξύλινα κουφώματα των θυρών και των παραθύρων των κελιών.

Λαγκαδιά (Κόρμποβο)

Μονή Κοίμησης Θεοτόκου

Στα νοτιοανατολικά της μονής και πλησίον του παρακείμενου απόκρημνου βράχου βρίσκεται το παρεκκλήσι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, ένας μικρός καμαροσκέπαστος ναός κατάγραφος εσωτερικά με τοιχογραφίες του 1650. Κατά το έτος αυτό πραγματοποιήθηκαν εργασίες στο παρεκκλήσι της μονής: καθαιρέθηκαν τα εξωτερικά επιχρίσματα, αρμολογήθηκε η τοιχοποιία εξωτερικά και κατασκευάστηκε αποστραγγιστική αύλακα στη βόρεια πλευρά του ναού, η οποία, επειδή εφάπτεται με τον παρακείμενο βράχο, παρουσίαζε προβλήματα υγρασίας.

Σαρακίνα

Ναός Αγίων Αποστόλων

Πρόκειται για μονόχωρο ναό, χτισμένος, σε επαφή με βράχο, ο οποίος έχει εξομαλυνθεί και αποτελεί τη βόρεια πλευρά του ναού. Εσωτερικά είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες του 17ου αι. Στο μικρό αυτό ναό καθαιρέθηκε και ανακατασκευάστηκε η ξύλινη μονόριχτη στέγη και επικαλύφθηκε με κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Κατασκευάστηκε επίσης η ξύλινη οροφή με σανίδες, πλ. 0,18 μ., και αρμοκάλυπτρα (πηχάκια), πλ. 0,03 μ. Αντικαταστάθηκαν τα παλαιά κουφώματα με νέα, όπως επίσης οι θύρες και τα παράθυρα. Τέλος, αρμολογήθηκε σε βάθος η ανατολική, η νότια και η δυτική πλευρά του ναού.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ - ΚΡΥΣΤΑΛΛΙΑ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Καταφύγι

Μονή Πέτρας

Συνεχίστηκαν οι εργασίες στερέωσης του μνημείου με την επισκευή της φθαρμένης θολοδομίας του ορόφου του νάρθηκα. Συμπληρώθηκαν οι πλίνθοι που έλειπαν με όμοιες, ίδιων διαστάσεων, και ενισχύθηκαν τα σταυροθόλια με μικρού πάχους εκτοξευμένο σκυρόδεμα.

Φανάρι

Φρούριο

Συνεχίστηκαν και φέτος οι εργασίες επισκευής του βυζαντινού φρουρίου και επικεντρώθηκαν κυρίως στη δυτική πλευρά, όπου ολοκληρώθηκαν ο καθαρισμός και τα αρμολογήματα (Πίν. 179 β). Επίσης, στην εσωτερική πλευρά επισκευάστηκε η βόρεια όψη του πύργου 1 (Πίν. 179 γ) και το τμήμα μεταξύ των πύργων 1 και 2, που είχε υποστεί πολλές φθορές. Έγινε κατάλληλη διαμόρφωση του χώρου εξωτερικά με απομάκρυνση των πεσμένων ερειπίων μετά από επιλογή και συγκέντρωση των χρήσιμων λίθων. Για την καλύτερη προστασία των τειχών αρμολογήθηκαν με στεγανό κονίαμα οι οροφές των πύργων 1 και 2, καθώς και το μεταξύ τους τμήμα. Τέλος, καλύφθηκε η δεξαμενή που σώζεται στο εσωτερικό του φρουρίου από μεταλλικό στέγαστρο με φύλλα αλουμινίου.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Βόλος

Κωδωνοστάσιο ναού Αγίου Νικολάου

Σύμφωνα με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/49966π.ε./1797π.ε/2.7.96 εγκριτική απόφαση οι εργασίες που εκτελέσθηκαν για την επανακατασκευή και αποκατάσταση του κωδωνοστασίου του ναού είναι οι εξής:

1. Συντήρηση των μεταλλικών ικριωμάτων, τα οποία είχαν τοποθετηθεί κατά το παρελθόν για την αποσυναρμολόγηση του κωδωνοστασίου. Αντικαταστάθηκαν τα φθαρμένα μαδέρια.

2. Αποκόλληση και συντήρηση της βορειοδυτικής επίστεψης του δαπέδου του α' ορόφου και επανατοποθέτησή της με συνδετικό κονίαμα από λευκό τσιμέντο Δανίας.

3. Πάκτωση των μαρμάρινων στοιχείων της βορειοδυτικής επίστεψης του δαπέδου του α' ορόφου με μεταλλικούς συνδέσμους από ανοξείδωτο χάλυβα.

4. Τσιμεντενέσεις στο δάπεδο του α' ορόφου για την ασφαλέστερη έδραση των μαρμάρινων στοιχείων της βορειοδυτικής επίστεψης.

5. Επανατοποθέτηση των τεσσάρων πεσσών στο δάπεδο του α' ορόφου με μεταλλικούς συνδέσμους από ανοξείδωτο χάλυβα.

6. Περίδεση του ισογείου σε τρεις στάθμες με λάμες από ανοξείδωτο χάλυβα και ελεγχόμενη προένταση.

7. Τοποθέτηση στη στάθμη Ι μεταλλικών ελκυστήρων σε όλη την περίμετρο του α΄ ορόφου, από ανοξείδωτο χάλυβα, διαστ. 0,04×0,04 μ.

8. Τοποθέτηση των μαρμάρινων στοιχείων των ανακουφιστικών τόξων του α΄ ορόφου.

9. Τοποθέτηση στη στάθμη ΙΙ μεταλλικών ελκυστήρων χιαστί του α΄ ορόφου από ανοξείδωτο χάλυβα, διαστ. 0,04×0,04 μ.

10. Επανατοποθέτηση των κιονοκράνων στις στέψεις των πεσσών του α΄ ορόφου.

11. Τοποθέτηση στη στάθμη ΙΙΙ μεταλλικών λαμών χιαστί του α΄ ορόφου, διαστ. 0,04×0,02 μ., από ανοξείδωτο χάλυβα.

12. Τοποθέτηση των περιστυλίων έως την επιφάνεια έδρασης των μαρμάρινων στοιχείων του β΄ ορόφου με μεταλλικούς συνδέσμους και συνδετικό κονίαμα από λευκό τσιμέντο Δανίας.

Τις αναστηλωτικές εργασίες επέβλεψε ο πολιτικός μηχανικός της Εφορείας, Χ. Τσιλιμίγκας, τα αρχιτεκτονικά μέλη συντηρήθηκαν από το συντηρητή της Εφορείας, Κ. Δασκαλόπουλο. Το όλο έργο εκτελέστηκε με δαπάνες του Δήμου Βόλου.

Ζαγορά

Ναός Αγίου Ιωάννη Προδρόμου

Ολοκληρώθηκε η υποθεμελίωση του ναού στη δυτική, νότια και ανατολική πλευρά. Η νότια και ανατολική πλευρά επενδύθηκαν με λιθοδομή. Επίσης στερεώθηκε και υποστηλώθηκε η νοτιοανατολική γωνία του προσκολλημένου στο ναό παρεκκλησίου, του αφιερωμένου στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου[3].

Τις εργασίες επέβλεψε ο αρχιτέκτων μηχανικός της Εφορείας Ιω. Βλαχοστέργιος.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Βραγγιανά

Μονή Αγίου Ιωάννη Θεολόγου

Πρόκειται για μονόχωρη βασιλική με νάρθηκα[4]. Μετά από σχετική εγκριτική απόφαση του ΥΠΠΟ άρχισαν αναστηλωτικές εργασίες στην ανατολική και βόρεια πλευρά που παρουσίαζαν πιο έντονο πρόβλημα. Οι εργασίες περιλαμβάνουν: 1) Εκσκαφές θεμελίων και κατασκευή παραθεμελίωσης από οπλισμένο σκυρόδεμα. 2) Τοποθέτηση μεταλλικών ικριωμάτων για τοπικές καθαιρέσεις και ανακτίσεις σε τμήματα της τοιχοποιίας του μνημείου. 3) Βαθύ καθαρισμό και αρμολόγηση των επιφανειών της τοιχοποιίας. 4) Καθαίρεση και ανακατασκευή επιχρισμάτων, όπου σώζονταν.

Προυσός

Σχολή Γραμμάτων

Τριώροφο, λιθόκτιστο κτίριο με δίριχτη πλακοσκεπή στέγη που έχτισε ο λόγιος ηγούμενος Κύριλλος Καστανοφύλλης, όπως αποδεικνύεται από έγγραφο της 5ης Σεπτεμβρίου του 1819[5]. Πρόκειται για σχολή ανωτέρων γραμμάτων, η λειτουργία της οποίας προϋπέθετε άδεια από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σύμφωνα με έγγραφα, πατριαρχικά σιγίλλια κ.ά. που σώζονται στον κώδικα αριθ. 42 της μονής. Οι αναστηλωτικές εργασίες άρχισαν στις 17-9-1998, σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ μελέτη, και περιλαμβάνουν τα εξής: 1) Αποψίλωση και γενικότερο καθαρισμό του μνημείου και του περιβάλλοντος χώρου. 2) Τοποθέτηση μεταλλικού ικριώματος (Πίν. 180 α). 3) Σκυροδέτηση του περιβάλλοντος χώρου και των δαπέδων του υπογείου του μνημείου. 4) Καθαίρεση και ανακατασκευή μέρους της βόρειας, νότιας και δυτικής τοιχοποιίας. 5) Ολική καθαίρεση της πλάκας της στέγης και μερική καθαίρεση του ξύλινου στατικού φορέα της. 6) Καθαίρεση των υφιστάμενων επιχρισμάτων. 7) Μερικός εκβραχισμός του περιβάλλοντος χώρου δυτικά του μνημείου.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΦΛΩΡΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Σταυρός

Ναός Παναγίας Δεμερλιώτισσας

Πρόκειται για μονόχωρο ναό με νάρθηκα, που χωρίζεται σε τρία ψευδοκλίτη με δύο σειρές ξύλινων κιόνων. Στε-

3. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 304.

4. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 531.

5. Α. Τσιαπέρα, *Ιστορία Ι.Μ. Προυσιωτίσσης*, Αθήνα 1957. Α. Παλιούρα, *Το Μοναστήρι της Παναγίας στον Προυσό*, Αθήνα 1997, σ. 99.

γάζεται με δίριχτη στέγη με αποτμήσεις ανατολικά και δυτικά, ενώ μεταγενέστερα έχει τοποθετηθεί ξύλινος οκτάπλευρος τρούλος. Ο ναός χτίστηκε το 1778, σύμφωνα με επιγραφή πάνω από τη νότια είσοδο. Σύμφωνα με την ίδια επιγραφή, η αγιογράφηση του ναού έγινε το 1786 από τον Γεώργιο Γεωργίου από το Μαυρίλο Τυμφρηστού και τον Γεώργιο Αναγνώστου από το Φουρνά Ευρυτανίας[6] (Πίν. 181). Αξιόλογο επίσης είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού. Ο ναός χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ32/ΚΗΡ/17261/638/19-5-98 υπουργική απόφαση (ΦΕΚ 601/Β/16-6-98).

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΦΟΥΝΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ελάφι

Ναός Ταξιαρχών

Πρόκειται για ένα από τα σπάνια στη Θεσσαλία δείγματα σταυρεπίστεγου τύπου που εντοπίστηκε στην περιοχή των Τρικάλων. Ανήκει στον τύπο Α1, όπως τους όρισε ο Αν. Ορλάνδος σε άρθρο του για τους σταυρεπίστεγους ναούς[7], αλλά στο ναό αυτό εμφανίζεται μια ιδιαιτερότητα, καθώς αντί να υπερυψούται η εγκάρσια καμάρα, υπερυψούται η κατά μήκος. Βάσει των τεχνικών και τεχνοτροπικών στοιχείων χρονολογείται στο 13ο αι. Ο καθαρισμός των τοιχογραφιών που πιθανότατα είναι της ίδιας περίπου εποχής θα προσθέσει νέα στοιχεία για πιο ακριβή χρονολόγηση. Το σταυρεπίστεγο τμήμα αποτελεί σήμερα το Ιερό, ο κυρίως ναός έχει δεχθεί μεταγενέστερες επεμβάσεις, ενώ ο νάρθηκας προστέθηκε στη δυτική πλευρά στη δεκαετία του 1940[8].

Κλεινοβός

Ναός Αγίου Γεωργίου

Πρόκειται για σταυρεπίστεγο ναό μικρών διαστάσεων με μεταγενέστερο ξυλόστεγο νάρθηκα στη δυτική πλευρά[9] (Πίν. 180 β).

Πύρρα

Ναός Αγίου Νικολάου

Μονόχωρος ναός με τρίπλευρη κόγχη στην ανατολική πλευρά, πλακοσκεπής και με τοιχοποιία από αργολιθοδομή (Πίν. 182 α). Το τέμπλο είναι απλό μεταγενέστερο ξύλινο με δεσποτικές εικόνες που χρονολογούνται στο 19ο αι. Εξωτερικά και επί της νότιας πλευράς διασώζονται τοιχογραφίες του αγίου Νικολάου, της Παναγίας, του Χριστού και του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, ενώ σε κόγχη επί της ίδιας πλευράς τοιχογραφία του αγίου Νικολάου. Έχει κηρυχθεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. Β1/Φ32/21392/545/7-11-97 (ΦΕΚ 1032/Β'/24-11-97) υπουργική απόφαση.

Μονή Προφήτη Ηλιού και Αγίου Μοδέστου

Από τη μονή σώζεται σήμερα το καθολικό και στη νότια πλευρά διώροφο κτίσμα, όπου στον πρώτο όροφο λειτουργούσε αρχονταρίκι και στο δεύτερο το ηγουμενείο. Το καθολικό είναι αθωνίτικου τύπου με θολοσκέπαστο νάρθηκα στη δυτική πλευρά. Η τοιχοποιία είναι αργολιθοδομή με χρήση σχιστόλιθου. Εσωτερικά τόσο ο ναός όσο και ο νάρθηκας είναι κατάγραφοι με τοιχογραφίες του 19ου αι. που υπογράφουν σαμαριναίοι ζωγράφοι. Στην ανατολική είσοδο έχει χαραχθεί σταυρός και το έτος 1864. Έχει κηρυχθεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. Β1/Φ32/21388/530/7-11-97 (ΦΕΚ 1048/Β'/27-11-97) υπουργική απόφαση.

Λίθινο γεφύρι

Στα νοτιοδυτικά του χωριού και πάνω από παραπόταμο του Ασπροποτάμου υψώνεται μονότοξο λίθινο γεφύρι που χρονολογείται στις αρχές του 19ου αι.

Γαρδίκι

Μονή Ανταποδόσεως Θεοτόκου

Η μονή έχει ανεγερθεί επί της δεξιάς όχθης του Αχελώου ποταμού κοντά στη γέφυρα Αλεξίου, συνδετικός κρίκος των Νομών Τρικάλων και Άρτας. Από τη μονή σώζεται το καθολικό και στη βορειοδυτική γωνία μεταγενέστερη πτέρυγα κελιών. Το καθολικό είναι μονόχωρος ναός με τοιχοποιία από αργολιθοδομή και πλακοσκεπή στέγη, που σύμφωνα με επιγραφή *ἀνεκαινίσθη καὶ ἱστορήθη ἐπὶ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Σταγῶν Κυρίλλου.....ἔτος 1842, Ἰουνίου 18.* Σε άλλο σημείο αναγράφεται: .... *ἱστορήθησαν διὰ χειρὸς Ἀναγνώστου μὲ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Γρηγορίου*

---

6. Μ. Χατζηδάκης, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830)*, Αθήνα 1987, σ. 227.

7. *ΑΒΜΕ* Α' (1935), σ. 42.

8. Κ. Μαντζανά, Ιερός Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Ελαφίου Καλαμπάκας, *Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998), Ιη Επιστημονική Συνάντηση, Βόλος, Μάιος 1998*, Βόλος 2000, σ. 217-226.

9. Ό.π., σ. 224-225.

καὶ Δημητρίου τοῦ Κατζάνου, χωρίου Πλέσσα...[10]. Έχει κηρυχθεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. Β1/Φ32/21388/547/6-6-97 υπουργική απόφαση.

Ναός Αγίας Τριάδας

Ήταν άλλοτε καθολικό μεγάλης μονής. Πρόκειται για μονόχωρο ναό μικρών διαστάσεων. Εσωτερικά διασώζει αποσπασματικά τοιχογραφικό διάκοσμο, του οποίου τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά μάς οδηγούν στο 18ο αι.[11].

Παναγία

Ναός Γεννήσεως Θεοτόκου

Μονόχωρος καμαροσκεπής ναός, καθολικό της άλλοτε μεγάλης μονής γνωστής ως μονής Λιμποχόβου. Στην ανατολική πλευρά έχει εντοιχισθεί λιθανάγλυφη πλάκα με τη χρονολογία 1709, ενώ στη νότια πλευρά σε επίσης λιθανάγλυφη πλάκα αναγράφεται *Σταγών....Διονυσίου 1785*. Εσωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες του 18ου αι.

Παράμερο

Ναός Αγίας Παρασκευής

Μονόχωρος ναός με υπερυψωμένο νάρθηκα στη δυτική πλευρά που έχει δεχθεί πολλές μεταγενέστερες επεμβάσεις, με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί η αρχική αρχιτεκτονική του μορφή. Στην κόγχη της πρόθεσης σώζεται τοιχογραφία με την παράσταση της Αποκαθήλωσης και το παρακλητικό, όπου έχει αναγραφεί η επιγραφή: *Ζωγράφος Ν Ζ. Νούλα 1912.*

ΚΡΥΣΤΑΛΛΙΑ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Κεραμίδι

Ναός Αγίου Γεωργίου

Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική με υπερώο στη δυτική πλευρά. Στεγάζεται με δίριχτη στέγη με αποτμήσεις ανατολικά και δυτικά, που καλύπτεται από σχιστολιθικές πλάκες. Στοά περιβάλλει τις τρεις πλευρές του ναού, εκτός από την ανατολική. Η κόγχη του Ιερού είναι επτάπλευρη. Στο βόρειο και το νότιο τοίχο υπάρχει από μία είσοδος, με δύο λιθανάγλυφες επιγραφές εκατέρωθεν της βόρειας εισόδου: σταυρός και επιγραφή *IC XC* η μία και *ΕΤΟC 1797* η άλλη. Καταγράφηκαν 41 εικόνες[12]: Δεσποτικές εικόνες: 1. Ο άγιος Μόδεστος (διαστ.: 0,75×0,46 μ.), 2. Βημόθυρο (πρόθεσης) (διαστ.: 1,28×0,30 δεξιό φύλλο, 0,29 αριστερό φύλλο, 0,20 μ. η επίστεψη), 3. Ο Δείπνος ο Μυστικός (διαστ.: 0,645×0,485×0,022 μ.), 4. Ο άγιος Δημήτριος, *Ἀργυρόπουλος ἐκ Νεμβερ(;)ερ/ἐποίει/1885* (διαστ.: 0,765×0,46×0,03 μ.), 5. Ο άγιος Νικόλαος (διαστ.: 0,745×0,48×0,04 μ.), 6. Βημόθυρο (διαστ.: 0,98×0,31 μ.), 7. Ο άγιος Γεώργιος (διαστ.: 0,725×0,48×0,03 μ.), 8. *ΜΡ-ΘΥ* η Γλυκοφιλούσα (διαστ.: 0,755×0,495×0,05 μ.), 9. Βημόθυρο (κεντρικό) (διαστ.: 1,23×0,35 αριστερό, 0,37 μ. δεξιό), 10. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ.: 0,775×0,475×0,03 μ.), 11. Οι Τρεις Ιεράρχες (διαστ.: 0,745×0,45×0,04 μ.), 12. *Ὁ ἅγιος Συμεὼν καὶ ὁ ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Νέος ὁ ἀποχορίτης, Δηὰ συνδρομῆς/καὶ ἐξόδου καπη/τὰν γιάνι καὶ/τῶν γονέων αὐτοῦ/γηροστερργήου/1818* (διαστ.: 0,73×0,44×0,03 μ.). Φορητές εικόνες: 13. *IC - XC* (διαστ.: 0,48×0,74×0,03 μ.), 14. Οι άγιοι Ανάργυροι, *1871/Ἰανουαρίου 12/ΔΙΑ ΣΙΝΔΡΟΜΙΣ/ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ/ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ/ΚΙΣΑΦΑΚΑ/ΧΕΙΡ ΖΙΣΙ ΔΙΧΡ* (διαστ.: 0,28×0,215×0,03 μ.), 15. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ.: 0,825×0,66×0,03 μ.), 16. Τα Εισόδια της Θεοτόκου (διαστ.: 0,81×0,485×0,045 μ.), 17. Οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, 1886 (διαστ.: 0,36×0,27×0,035 μ.), 18. Η Πεντηκοστή (διαστ.: 0,46×0,315×0,04 μ.), 19. Η Αποτομή του Προδρόμου (διαστ.: 0,34×0,225×0,03 μ.), 20. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, *1773 Λέησις τοῦ δούλου* (διαστ.: 0,72×0,395×0,03 μ.), 21. Ο *IC-XC* ένθρονος (διαστ.: 0,67×0,41×0,035 μ.), 22. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ.: 0,72×0,355×0,04 μ.), 23. *ΜΡ-ΘΥ* Βρεφοκρατούσα, 18ος αι. (διαστ.: 0,745×0,46×0,04 μ.), 24. Ο άγιος Συμεών και ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, 18ος αι. (διαστ.: 0,655×0,45×0,045 μ.), 25. Ο Άρχων Μιχαήλ, 18ος αι. (διαστ.: 0,635×0,355×0,035 μ.), 26. *ΙΣ-ΧΣ* ένθρονος (διαστ.: 0,74×0,49×0,025 μ.), 27. *ΙΣ-ΧΣ* Παντοκράτωρ (διαστ.: 0,73×0,475×0,03 μ.), 28. Ο άγιος Νικόλαος (διαστ.: 0,525×0,33×0,025 μ.), 29. *ΜΡ-ΘΥ* Βρεφοκρατούσα (διαστ.: 0,51×0,395×0,04 μ.), 30. Αδιάγνωστος άγιος (διαστ.: 0,245×0,205×0,03 μ.), 31. Οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος (διαστ.: 0,65×0,455×0,04 μ.), 32. Ο άγιος Γεώργιος κι ο άγιος Δημήτριος (διαστ.: 0,525×0,395×0,03 μ.), 33. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, 34. Οι άγιοι Ελευθέ-

10. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 228.

11. Ό.π.

12. Η καταγραφή έγινε σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Ε. Τσιμπίδα.

ριος και Μόδεστος, 35. *ΙΣ-ΧΣ* (διαστ.: 0,525×0,25 μ.), 36. *ΜΡ-ΘΥ* (διαστ.: 0,525×0,17 μ.), 37. Ο άγιος Γεώργιος (εικόνα προσκυνηταρίου), 18ος αι. (διαστ.: δεν υπήρχε η δυνατότητα να μετρηθούν), 38. *ΙΣ ΧΣ* Βασιλεύς (εικόνα δεσποτικού θρόνου), *1816 χηρέφεκων στατη/μος σιλητζακότης* (διαστ.: 0,70×0,415 μ.), 39. Ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος (λυπηρό) (διαστ.: 1,13×0,32×0,20 μ.), 40. *ΜΡ-ΘΥ* (λυπηρό) (διαστ.: 1,10×0,32×0,22 μ.), 41. Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (διαστ.: 0,225×0,28×0,03 μ.)

Καταγράφηκαν και δύο Ευαγγέλια, εκ των οποίων το ένα χρονολογείται το 1696, ενώ η στάχωσή του είναι των μέσων του 18ου αι. (*174..*) και το δεύτερο το 1780.

Ο ναός χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με τη Β1/Φ32/ 30468/1032/9-12-99 υπουργική απόφαση (ΦΕΚ 2253/Β/31-12-99).

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΦΟΥΝΤΑ

Βένετο

Ναός Υπαπαντής του Χριστού

Μονόχωρος επιμήκης ναός, χωριζόμενος κατά μήκος σε τρία ψευδοκλίτη με ξύλινους στύλους (Πίν. 182 β). Το μεσαίο κλίτος στεγάζεται με καμάρα. Στα δυτικά ο ναός φέρει υπερυψωμένο νάρθηκα, που χωρίζεται από τον κυρίως ναό με καφασωτό κιγκλίδωμα. Την ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά κοσμούν εννέα αβαθή τυφλά αψιδώματα (Πίν. 182 γ). Σύμφωνα με λιθανάγλυφη επιγραφή ο ναός χτίστηκε το 1767. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο είναι έργο του 1861. Ο ναός έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. Β1/Φ32/63180/1404/15-10-82 (ΦΕΚ 1080/ Β/31-12-82) υπουργική απόφαση.

Κατηχώρι

Ναός Αγίου Αθανασίου

Μονόχωρη βασιλική με υπερώο και δίριχτη στέγη, που φέρει αποτμήσεις ανατολικά και δυτικά. Χρονολογείται στο τέλος του 18ου αι. Φέρει εντοιχισμένα λίθινα γλυπτά του 1860 και τοιχογραφία του τιμώμενου αγίου στην κόγχη πάνω από τη νότια θύρα με την επιγραφή *διὰ χειρὸς Δημητρίου Ἰω. Μπασδέκη 1864*. Καταγράφηκαν 112 εικόνες[13]: 1. Ο Ιησούς εν Γολγοθά ελκόμενος επί Σταυρού: *Δαπάνῃ ἀδελφῶν Ν. Μαυρογιάννη 1883 Ν. Ἀργυρόπουλος ἐκ Νεμβεγλέρι ἐποίει* (διαστ.: 1,70×1,05×0,025 μ.), 2. Δίζωνη εικόνα, Α΄ ζώνη: Δέηση. Β΄ ζώνη: Ο άγιος Αθανάσιος, οι άγιοι Απόστολοι, ο άγιος Στυλιανός: 19ος αι. (διαστ.: 0,42×0,35×0,02 μ.), 3. Ζωοδόχος Πηγή: 19ος αι. (διαστ.: 0,46×0,325×0,25 μ.), 4. Οι άγιοι Τεσσαράκοντα: 19ος αι. (διαστ.: 0,385×0,30×0,025 μ.), 5. Παναγία Οδηγήτρια: 17ος αι.(;) (διαστ.: 0,55×0,39×0,03 μ.), 6. Η αγία Άννα, ο άγιος Ιωακείμ και η Θεοτόκος παιδίσκη: 19ος αι. (διαστ.: 0,38×0,54×0,025 μ.), 7. Ο άγιος Βίκτωρ, ο άγιος Μηνάς, ο άγιος Βικέντιος ο Αιγύπτιος: τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,40× 0,305×0,023 μ.), 8. Ο άγιος Γεώργιος, αρχές 20ού αι. (διαστ.: 0,39×0,27×0,04 μ.), 9. Ο άγιος Ευστάθιος, η αγία Θεοπίστη η σύζυγος αυτού, *Διὰ χειρὸς Νικολάου Κ. Τζιαμτζῆ ἐξ Ἄνω Βόλου 1898* (διαστ.: 0,46×0,33×0,027 μ.), 10. Ο άγιος Αθανάσιος και ο άγιος Τρύφων, 20ός αι. (διαστ.: 0,40×0,30×0,022 μ.), 11. Ο λιθοβολισμός του αγίου Στεφάνου, τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,405×0,314×0,024 μ.), 12. Ο άγιος Θεόδωρος ο Τύρων, τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,62× 0,41×0,03 μ.), 13. Ο άγιος Τρύφων, άγιος Αντώνιος, τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,61×0,27×0,025 μ.), 15. Η Κυριακή του Παραλύτου, τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,41×0,335×0,02 μ.), 16. *Ο άγιος Γεράσιμος, ο άγιος Βισαρίων, Διὰ χειρὸς Νικολάου Κ. Τζιαμτζῆ ἐξ Ἄνω Βόλου 1898* (διαστ.: 0,45× 0,328×0,025 μ.), 17. Η Γέννηση του Προδρόμου, 188... (διαστ.: 0,37×0,275×0,015 μ.), 18. Ο Ιερός Νιπτήρ, τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,38×0,315×0,02 μ.), 19. Ο Μυστικός Δείπνος, *Αφιέρωμα Γεωργίου Ζ. Στατίου 1884* (διαστ.: 0,79× 1,25 μ.), 20. Ο άγιος Γεώργιος, τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,445× 0,325×0,32 (με το πλαίσιο 0,50×0,40 μ.), 21. Ο άγιος Στέφανος Ιερομάρτυς, 1871 (διαστ.: 0,475×0,345× 0,02 μ.), 22. Δέηση, 19ος αι. (διαστ.: 0,43× 0,43×0,025 μ.), 23. Η Έγερση του Λαζάρου, 19ος αι. (διαστ.: 0,41×0,34×0,025 μ.), 24. Η Κυριακή της Σαμαρείτιδος, 19ος αι. (διαστ.: 0,41× 0,335×0,017 μ.), 25. Η Μεταμόρφωση του Χριστού, *Διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνας τοῦ κυρίου Παρασκευᾶ Κυριάκου καὶ διὰ χειρὸς Ἰω. Γ.: Β. 1864 Μαρτίου 21* (διαστ.: 0,455×0,30×0,018 μ.), 26. Ο άγιος Κωνσταντίνος, η αγία Ελένη, 1867 (διαστ.: 0,70×0,48×0,02 μ.), 27. Η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, 1866 (διαστ.: 0,37×0,43×0,026 μ.), 28. Ο άγιος Αλέξιος, ο άνθρωπος του Θεού, 19ος αι. (διαστ.: 0,37×0,28×0,02 μ.), 29. Δίζωνη εικόνα, Α΄ζώνη: Ο άγιος Στέφανος, Β΄ ζώνη: άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων και δύο αδιάγνωστοι άγιοι, τέλη 18ου-αρχές 19ου αι. (διαστ.: 0,43×0,29×0,02 μ.), 30. Οι άγιοι Αχίλλειος και Ελευθέριος, τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,30×0,225×0,027 μ.), 31. Ο απόστολος Φίλιππος, αρχές 20ού αι. (διαστ.: 0,36×0,24× 0,025 μ.), 32. Η αγία Ειρήνη, 1926 (διαστ. 0,30×0,28× 0,026 μ.), 33. Οι άγιοι Θεόδωρος ο Τήρων, Βλάσιος Σεβαστείας, Χαράλαμπος, 20ός αι. (διαστ.: 0,48×0,35×0,025 μ.),

13. Η καταγραφή ξεκίνησε από την αρχαιολόγο Κ. Φλώρου και ολοκληρώθηκε από τις αρχαιολόγους Π. Φουντά και Ε. Τσιμπίδα.

34. Ο άγιος Αντώνιος, *Ν. Ἀργυρόπουλος 1884* (διαστ. 0,50×0,305×0,025 μ.), 35. Η Ύψωση του Σταυρού, *Διὰ χειρὸς Νικολάου Κ. Τζιαμτζῆ ἐξ Ἄνω Βόλου 1898* (διαστ.: 0,53×0,37×0,029 μ.), 36. Η Γέννηση του Χριστού, 19ος αι. (διαστ.: 0,415×0,34×0,02 μ.), 37. Η Κυριακή του Τυφλού, *Ν. Ἀργυρόπουλος 1883* (διαστ.: 0,40×0,30×0,025 μ.), 38. Η Αγία Πεντηκοστή, 19ος αι. (διαστ.: 0,40×0,32×0,022 μ.), 39. Οι άγιοι Πάντες, *Ν. Ἀργυρόπουλος 1883* (διαστ.: 0,40×0,30×0,025 μ.) (Πίν. 183), 40. Οι άγιοι Απόστολοι Βαρθολομαίος και Βαρνάβας, 1891 (διαστ.: 0,40×0,30×0,02 μ.), 41. Η Κυριακή της Σαμαρείτιδος, 19ος αι. (διαστ.: 0,40×0,28×0,027 μ.), 42. Η Ανάληψη του Χριστού, 19ος αι. (διαστ.: 0,41×0,36×0,025 μ.), 43. Η αγία Ματρώνα, ο άγιος Γεράσιμος, ο άγιος Αρτέμιος, 20ός αι. (διαστ.: 0,40×0,29×0,022 μ.), 44. Η Μεσοπεντηκοστή, 19ος αι. (διαστ.: 0,30×0,277×0,03 μ.), 45. Ο άγιος Δημήτριος, 20ός αι. (διαστ. 0,47×0,35×0,02 μ.), 46. Ο άγιος Αρτέμιος, η αγία Κυριακή, ο άγιος Σάββας και ο άγιος Τρύφων, *Δαπάνη Ζ. Γαϊτανᾶ ἐπιτρόπου 1884* (διαστ.: 0,39×0,27×0,02 μ.), 47. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, 19ος αι. (διαστ.: 0,62×0,405×0,03 μ.), 48. Η αγία Κυριακή, η αγία Ματρώνα, ο άγιος Ανδρέας, ο άγιος Νεομάρτυς Γεώργιος εξ Ιωαννίνων, 19ος αι. (διαστ.: 0,70×0,50×0,03 μ.), 49. Ο άγιος Προκόπιος, 18ος αι. (διαστ.: 0,68×0,455×0,045 μ.), 50. Η Αγία Τριάδα, 18ος αι. (διαστ.: 0,59×0,425×0,035 μ.), 51. Ο Χριστός Φωτοδότης, 17ος αι. (διαστ.: 0,72×0,765×0,025 μ.), 52. Ο άγιος Χαράλαμπος και σκηνές του βίου του, 18ος αι. (διαστ.: 0,78×0,50×0,03 μ.), 53. Ο άγιος Βλάσιος, 17ος αι. (διαστ.: 0,66×0,40×0,035 μ.), 54. Η Αγία Πεντηκοστή, 19ος αι. (διαστ. 0,42×0,34×0,025 μ.), 55. Η αγία Σύναξη των Ταξιαρχών, 17ος αι. (διαστ.: 0,93×0,435×0,02 μ.), 56. Ο προφήτης Ηλίας ο Θεσβίτης, τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,355×0,25×0,032 μ.), 57. Ο άγιος Θεόδωρος Τήρων, 1893 (διαστ.: 0,65×0,395×0,04 μ.), 58. Η Ψηλάφιση του Θωμά, 1804 (διαστ.: 0,375×0,22×0,02 μ.), 59. Οι Τρεις Ιεράρχες, 19ος αι. (διαστ.: 0,81×0,69×0,02 μ.), 60. Ο άγιος Σεραφείμ με σκηνές του βίου του, 19ος αι. (διαστ.: 0,915×0,67×0,025 μ.), 61. Ο αρχάγγελος Μιχαήλ, 18ος αι. (διαστ.: 0,675×0,47×0,03 μ.), 62. Ο άγιος Αθανάσιος και ο άγιος Κύριλλος, 19ος αι. (διαστ.: 0,33×0,25×0,015 μ.), 63. Ο άγιος Συμεών ο Στυλίτης, 1876 (διαστ.:0,355×0,255×0,025 μ.), 64. Η Ανάσταση του Χριστού (δυτικού τύπου), 19ος αι. (διαστ.: 0,45×0,31×0,03 μ.), 65. Η Γέννηση της Θεοτόκου, 19ος αι. (διαστ.: 0,41×0,38×0,02 μ.), 66. Το άγιο Μανδήλιο, 19ος αι. (διαστ.: 0,35×0,30×0,025 μ.), 67. Ο άγιος Σπυρίδων, 19ος αι. (διαστ.: 0,68×0,48×0,03 μ.), 68. Ο άγιος Ονούφριος, 19ος αι. (διαστ.: 0,32×0,25×0,03 μ.), 69. Ο άγιος Γεράσιμος, 20ός αι. (διαστ.: 0,325×0,245×0,02 μ.), 70. Οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, 19ος αι. (διαστ.: 0,66×0,51×0,03 μ.), 71. Η Φιλοξενία του Αβραάμ, 17ος αι. (διαστ.: 0,39×0,32×0,025 μ.), 72. Ο άγιος Μόδεστος, 19ος αι. (διαστ.: 0,93×0,68×0,03 μ.). 73. Ο Ιερός Νιπτήρ, 17ος αι. (διαστ.: 0,41×0,336×0,02 μ.), 74. Ο άγιος Βικέντιος, ο άγιος Μηνάς, ο άγιος Βίκτωρ, 19ος αι. (διαστ.: 0,38×0,26×0,02 μ.), 75. Ο άγιος Απόστολος ο Νέος, τέλη 19ου αι. (διαστ.: 0,40×0,31×0,015 μ.), 76. Τα Εισόδια της Θεοτόκου, 19ος αι. (διαστ.: 0,415×0,365×0,025 μ.), 77. Ο άγιος Βησσαρίων, 19ος αι. (διαστ.: 0,74×0,50×0,025 μ.), 78. Οι άγιοι Τεσσαράκοντα, 19ος αι. (διαστ.: 0,28×0,215×0,02 μ.), 79. Ο Μέγας Αρχιερεύς, 1873 (διαστ.: 0,375×0,295×0,025 μ.), 80. Η αγία Οικουμενική Α΄ Σύνοδος, αρχές 20ού αι. (διαστ.: 0,44×0,365×0,025 μ.), 81. Ο άγιος Κωνσταντίνος και η αγία Ελένη, 19ος αι. (διαστ.: 0,33×0,25×0,02 μ.). Δεσποτικές εικόνες: 82. Ο άγιος Δημήτριος, *1902 Γκραῖκος* (διαστ.: 0,98×0,485×0,03 μ.), 83. Ο αρχάγγελος Μιχαήλ, *1902 Γκραίκος* (διαστ.: 0,98×0,485×0,03 μ.), 84. Ο άγιος Νικόλαος, *1902 Γκραῖκος* (διαστ.: 0,98×0,485×0,03 μ.), 85. Ο άγιος Αθανάσιος, *Δημ. Ἰωάννου Φιλίππου Βόλος 1912* (διαστ.: 0,98×0,485×0,03 μ.), 86. Θεοτόκος Ένθρονη Βρεφοκρατούσα, *1902 Γκραῖκος* (διαστ.: 0,98×0,485×0,03 μ.), 87. Ιησούς Μέγας Αρχιερεύς, *1902 Γκραῖκος* (διαστ.: 0,98×0,485×0,03 μ.), 88. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, *1902 Γκραῖκος* (διαστ.: 0,98×0,485×0,03 μ.), 89. Ο άγιος Μόδεστος (διαστ.: 0,565×0,48×0,025 μ.), 90. Ο Άρχων Γαβριήλ, *1901 Γκραῖκος* (διαστ.: 0,98×0,485×0,025 μ.), 91. Ο άγιος Στυλιανός και ο άγιος Συμεών ο Στυλίτης (διαστ.: 0,61×0,44×0,02 μ.), 92. Βημόθυρο: 92α αρχάγγελος Γαβριήλ, 92β Παναγία, *Εἰς μνημόσυνον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Κ. Ματσάγγου καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ Γαροφαλιάς διὰ δαπάνης Στυλ. Γ. Ματσάγγου Α΄ Αὐγούστου 1900* (διαστ.: 1,31×0,45×0,04 μ.), 93. Οι άγιοι Πάντες, 1932 (διαστ.: 0,40×0,30×0,035 μ.). Εικόνες τέμπλου: 94. Ο προφήτης Ααρών, 95. Ο προφήτης Σολομών, 96. Ο προφήτης Δαυίδ, 97. Ο προφήτης Μωυσής. Εικόνες Δωδεκαόρτου: 98. Υπαπαντή, 99. Ίαση Παραλύτου, 100. Σύναξη των Αγίων Πατέρων, 101. Εισόδια της Θεοτόκου, 102. Βάπτιση, 103. Εις Άδου Κάθοδος, 104. Βαϊοφόρος, 105. Ανάληψη, 106. Σταύρωση, 107. Ο Απόστολος Παύλος, 108. Μυστικός Δείπνος, 109. Αποκαθήλωση, 110. Η Ανάσταση, 111. Ο Χριστός και η Σαμαρείτις, 112. Η Ίαση του Τυφλού, 113. Η Πεντηκοστή, 114. Η Ίαση του Τυφλού, 115. Η Συνάντηση με τη Μάρθα και τη Μαρία, 116. Ο Απόστολος Πέτρος, 117. Η Μεταμόρφωση του Χριστού, 118. Ο άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας, 19ος αι. (διαστ.: 0,355×0,22×0,025 μ.), 119. Αρτοφόριο, 1904 (διαστ.: 0,34× 0,24 μ.), 120. Ο άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας (διαστ.: 0,295×0,225×0,03 μ.), 121. Η αγία Παρασκευή (διαστ.: 0,365×0,24×0,015 μ.), 122. Αδιάγνωστη (διαστ.: 0,47× 0,32×0,03 μ.).

Το τέμπλο φέρει επιγραφή: *Τῇ 15 Μαρτίου 1900 Δαπάνῃ Τριανταφύλλου Ἀνδρεάδου / Ἔργο Γεωργίου Ε. Φάπα ἐκ Λαύκου.*

Ο ναός έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. ΑΡΧ/Β1/Φ32/69670/2108/ 22-12-83, ΦΕΚ 129/Β/8-3-84 υπουργική απόφαση.

Αργαλαστή

Ναός Αγίου Νικολάου

Ο ναός βρίσκεται στον οικισμό Καλλιθέα και ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής. Χρονολογείται με επιγραφή το 1834. Τα τρία κλίτη καλύπτονται με καμάρες, στο κέντρο των οποίων διαμορφώνονται αψίδες. Η αψίδα του κεντρικού κλίτους διαγράφεται και εξωτερικά στη στέγη. Μετά από τις ζημιές που υπέστη από τους σεισμούς του 1994 ο ναός έχει τεθεί εκτός λειτουργίας. Καταγράφηκαν 21 εικόνες: 1. Άγιος Γεώργιος ο Τροπαιοφόρος, άγιος Θεόδωρος ο Τήρων, 19ος αι. (διαστ.: 0,80×0,55×0,035 μ.). 2. Άγιος Κωνσταντίνος και αγία Ελένη (διαστ.: 0,80× 0,55×0,035 μ.). 3. Άγιος Νικόλαος ο Μύρων, 1862 (διαστ.: 0,80×0,55×0,035 μ.), 4. Θεοτόκος Ρόδον το Αμάραντον, 1862 (διαστ.: 0,80×0,55×0,035 μ.), 5. Ο Μέγας Αρχιερεύς, 1863 (διαστ.: 0,80×0,55×0,035 μ.), 6. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, 1863 (διαστ.: 0,80×0,55×0,035 μ.), 7. Ο άγιος Μόδεστος, 19ος αι. (διαστ: 0,80×0,55×0,035 μ.), 8. Ο άγιος Ευστάθιος και ο άγιος Δημήτριος, 19ος αι. (διαστ.: 0,80× 0,55×0,035 μ.), 9. Άγιος Γεώργιος και άγιος Θεόδωρος, 19ος αι. (διαστ.: 0,21×0,255×0,02 μ.), 10. Άγιος Κωνσταντίνος και αγία Ελένη, 19ος αι. (διαστ.: 0,18×0,24×0,02 μ.), 11. Άγιος Νικόλαος, 19ος αι. (διαστ.: 0,20×0,235×0,02 μ.), 12. Θεοτόκος Οδηγήτρια, 19ος αι. (διαστ.: 0,20×0,235× 0,02 μ.), 13. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, 19ος αι. (διαστ.: 0,24×0,32×0,02 μ.), 14. Άγιος Δημήτριος και άγιος Ευστάθιος, 19ος αι. (διαστ.: 0,21×0,255×0,03 μ.), 15. Προφήτης Ηλίας, 1836 (διαστ.: 0,35×0,50×0,05 μ.), 16. Ο άγιος Μόδεστος. Εικόνες Δωδεκαόρτου: 17. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, 18. Η Κοίμηση της Θεοτόκου, 19. Η Θεοτόκος η Οδηγήτρια, 20. Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, 21. Ο άγιος Χαράλαμπος.

Αφέτες (Νιάου)

Ναός Τιμίου Προδρόμου

Ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής και είναι έργο του 1802, χτισμένη από το λαϊκό αρχιτέκτονα Δήμο Ζαπανιώτη, σύμφωνα με εντοιχισμένη επιγραφή στη νότια πλευρά. Ανατολικά διαγράφονται τρεις κόγχες, που κοσμούνται με αβαθή τυφλά αψιδώματα. Οι τοίχοι του κυρίως ναού είναι επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα, σώζονται όμως οι τοιχογραφίες του Ιερού. Στην κόγχη της πρόθεσης, όπου απεικονίζεται ο Επιτάφιος Θρήνος, υπάρχει η χρονολογία 1816. Καταγράφηκαν 18 εικόνες: 1. Αγία Ειρήνη, 1849 (διαστ.: 0,73×0,37 μ. χωρίς πλαίσιο), 2. Αγία Αικατερίνη, *Δέησις παρὰ Θ. 1849* (διαστ.: 0,73×0,37 μ. χωρίς πλαίσιο), 3. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰω.*, 19ος αι. (διαστ.: 0,73×0,40 μ.), 4. Οι Τρεις Ιεράρχες, *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ λεξανδρῆ 1849 Χεὶρ ΙΩ* (διαστ.: 0,73×0,40 μ.), 5. Ο άγιος Αθανάσιος, *Διὰ συνδρομῆς Νικολά ανα..1843* (διαστ.: 0,80×0,48 μ.), 6. Ο άγιος Γεώργιος, *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ γεωρι,* 19ος αι. (διαστ.: 0,80×0,60 μ.), 7. Ο Χριστός Παντοκράτωρ *ΙC ΧC*, *Ἡμῖν χεὶρ Πανταξῆ Μνήλο 1853* (διαστ.: 0,80×0,60 μ.), 8. Ο άγιος Σπυρίδων, *Χεὶρ Πανταξῆ 1856* (διαστ.: 0,80×0,35 μ.), 9. Άγιος Αρχάγγελος Μιχαήλ, 19ος αι. (διαστ.: 0,80×0,50×0,02 μ.), 11. Η Αποτομή του Προδρόμου, 19ος αι. (διαστ.: 0,65× 0,50×0,02 μ., 0,61×0,46 χωρίς πλαίσιο), 12. Προφήτης Ηλίας, *Δι' ἐξόδων Γ. Κακουτοπούλου ἔτος 1881* (διαστ.: 0,71×0,48×0,03 μ.), 13. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, *Δαπάνη Νικολή κω/ κατίνου κουστίδας 1881* (διαστ.: 0,41× 0,31×0,01 μ., 0,30×0,29, χωρίς πλαίσιο), 14. Ο άγιος Αντώνιος, 19ος αι. (διαστ.: 0,65×0,50×0,02 μ., 0,60×0,45 χωρίς πλαίσιο), 15. Ο άγιος Νικόλαος, 19ος αι. (διαστ.: 0,70×0,50× 0,03 μ.), 16. Ο άγιος Νικόλαος, 1743 (διαστ.: 0,80×0,48× 0,02 μ., 0,76×0,43 χωρίς πλαίσιο), 17. Ο άγιος Χαράλαμπος, 18ος αι. (διαστ.: 0,72×0,40×0,02 μ.), 18. Η Κοίμηση της Θεοτόκου, 1882 (διαστ.: 0,55×0,40×0,02 μ., 0,52 χωρίς πλαίσιο).

ΑΛΟΝΝΗΣΟΣ[14]

Ναός Αγίου Αθανασίου

Καταγράφηκαν οι εικόνες του ναού[15]. Εικόνες τέμπλου: 1. Ο άγιος Χαράλαμπος 2. *ΜΡ-ΘΥ* 3. *ΙC-ΧC «Ο ΠΑΝ-ΤΟ-ΚΡΑ/ΤΟΡ»*, 1873, 4. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, 5. Ο άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας. Φορητές εικόνες: 6. *ΙC-ΧC* (διαστ.: 0,29×0,545×0,05 μ.), 7. *ΜΡ-ΘΥ* (διαστ.: 0,26× 0,545×0,045 μ.), 8. Η Γέννηση του *ΧC*, τέλη 17ου αι. (διαστ.: 0,70×0,45×0,03 μ.), 9. Αδιάγνωστος άγιος (διαστ.: 0,395× 0,52×0,03 μ.), 10. *ΙC-ΧC* (διαστ.: 0,39×0,525×0,03 μ.), 11. *ΜΡ-ΘΥ*, τέλη 17ου αι. (διαστ.: 0,385×0,52×0,03 μ.).

14. Οι καταγραφές έγιναν από την Ε. Τσιμπίδα, αρχαιολόγο επί συμβάσει, και τον Ε. Μπακιρτζή, αρχιτέκτονα επί συμβάσει.

15. *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 260.

Μονή Αγίων Αναργύρων

Βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά του νησιού. Από τη μονή σώζεται ακέραιο μόνον το καθολικό, στον περιβάλλοντα χώρο του οποίου υπάρχουν ενδείξεις ύπαρξης παλαιών κτισμάτων. Το καθολικό ανήκει στον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς με σχετικά χαμηλό τρούλο. Η στέγη και ο τρούλος καλύπτονται με σχιστολιθικές πλάκες.

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου (Παναγίτσα του Βουνού)[16]

Καταγράφηκαν: 1. Βημόθυρο (διαστ.: 1,105 ύψ. αριστερού φύλλου μέχρι και την επίστεψη, 0,982 ύψ. δεξιού φύλλου, 0,295 πλ. δεξιού φύλλου, 0,03 μ. περίπου πάχ.). Εικόνες τέμπλου: 2. *ΙΧ-ΧC* (διαστ.: 0,35×0,49×0,03 μ.), 3. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ.: 0,385×0,575×0,03 μ.). Φορητή εικόνα: 4. Η Κοίμηση της Θεοτόκου (διαστ.: 0,53×0,37×0,017 μ.).

ΒΡΑΧΟΝΗΣΙΔΑ ΠΑΠΠΟΥΣ

Ναός Ευαγγελιστρίας

Βρίσκεται στο μέσον περίπου της βραχονησίδας. Λιθόκτιστος ναός μικρών διαστάσεων (Πίν. 184 α). Ανήκει στον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς με νάρθηκα στη δυτική πλευρά. Τόσο η στέγη του κυρίως ναού όσο και η δίριχτη, εγκάρσια προς αυτή στέγη του νάρθηκα, καλύπτονται από πλάκες σχιστόλιθου. Στον περιβάλλοντα χώρο του ναού υπάρχουν τέσσερα στόμια στέρνας. Λιθανάγλυφες εντοιχισμένες επιγραφές στο βόρειο τοίχο φέρουν τις χρονολογίες 1668 και 1892.

ΓΙΟΥΡΑ

Ναός Ευαγγελιστρίας (Γιουρίτισσας)

Μικρών διαστάσεων ναός, στον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς, επιχρισμένος τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά. Σε πολλά σημεία της ανωδομής κυρίως διακρίνονται ρωγμές. Στο εσωτερικό του ναού διατηρείται ξυλόγλυπτο τέμπλο. Καταγράφηκαν δέκα εικόνες 18ου και κυρίως 19ου αι. Εικόνες από τη ζώνη των δεσποτικών: 1. *ΜΡ-ΘΥ* (διαστ.: 0,437×0,59×0,03 μ. περίπου), 2. *ΙC-ΧC* (διαστ.: 0,455×0,59×0,03 μ. περίπου), 3. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου (διαστ.: 0,445×0,59 μ.). Φορητές εικόνες: 4. Ο άγιος Τρύφων (διαστ.: 0,217×0,166×0,022 μ.). 5. Ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ.: 0,302×0,237×0,027 μ.), 6. Η εις Άδου Κάθοδος (διαστ.: 0,272×0,213×0,024 μ.), 7. Οι άγιοι Ανάργυροι (διαστ.: 0,275×0,21×0,025 μ.), 8. Οι άγιοι Ονούφριος και Ιωάσαφ (διαστ.: 0,273×0,21×0,02 μ.), 9. Οι Τρεις Ιεράρχες (διαστ.: 0,235×0,305×0,024 μ.), 10. *ΙC-ΧC «Ο Παντοκράτωρ»* (διαστ.: 0,36×0,285×0,03 μ.).

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΦΛΩΡΟΥ

ΝΗΣΟΣ ΑΛΑΤΑΣ

Μονή Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων

Ανατολικά της Μηλίνας, στην περιοχή της οποίας τοποθετείται η αρχαία Ολιζών, βρίσκεται το νησί Αλατάς[17]. Το αρχαίο του όνομα δεν είναι γνωστό. Προστατεύει το λιμάνι της Ολιζώνας από τους ανέμους.

Ο Απ. Αρβανιτόπουλος πιστεύει πως ο Αλατάς είναι η αρχαία Λως που μνημονεύεται από τον Στέφανο Βυζάντιο.

Ο Αλατάς συνδέεται και με την Ελληνική Επανάσταση. Εδώ έγινε στις 14/26 Μαρτίου 1823 μεγάλη μάχη στην οποία νικήθηκαν οι Τούρκοι. Αρχηγός ο καπετάν Αγγελής Γάτζιος. Στις 14 Ιουνίου 1823 έγινε άλλη μεγάλη μάχη κοντά στο μοναστήρι. Και πάλι οι Τούρκοι νικήθηκαν.

Η μονή των Αγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων βρίσκεται στο κέντρο περίπου του νησιού. Αποτελείται από το καθολικό, τις τέσσερις πτέρυγες των κελιών, καθώς και άλλους χώρους έξω από το μοναστηριακό συγκρότημα (Πίν. 184 β).

Καθολικό. Μονόχωρος ναός στεγασμένος εσωτερικά με καμάρα. Εξωτερικά καλύπτεται με σχιστόπλακες. Ανατολικά καταλήγει σε ημικυκλική κόγχη, η οποία κοσμείται εξωτερικά με πέντε τυφλά αψιδώματα. Η τοιχοποιία αποτελείται από αργολιθοδομή και ζώνη με πλίνθους και εξωτερικά είναι αρμολογημένη και ασπρισμένη. Είσοδος υπάρχει και από τη νότια πλευρά. Πάνω από τις δύο εισόδους στο εσωτερικό διαμορφώνεται από μια τυφλή κόγχη. Ο ναός έχει τέσσερα παράθυρα στη νότια πλευρά και ένα στη δυτική. Στο εσωτερικό δεν υπάρχουν τοιχογραφίες αλλά ούτε και εικόνες. Το τέμπλο και τα στασίδια είναι σύγχρονα. Το δάπεδο του ναού καλύπτεται από μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες ποικίλων γεωμετρικών σχεδίων. Οι αρμοί των πλακών πληρώνονται με βότσαλα. Το Ιερό αποτελείται από την κε-

16. Ό.π., σ. 262.

17. Ν. Μάγνης, *Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας*, Αθήνα 1860, σ. 79.

ντρική κόγχη και τις πλάγιες, πρόθεση και διακονικό, οι οποίες εγγράφονται στον ανατολικό τοίχο.

Στη νότια πλευρά του καθολικού και σε χαμηλότερο ύψος υπάρχει παρεκκλήσι, πάνω από την είσοδο του οποίου πεσσίσκος παλαιοχριστιανικής εποχής έχει χρησιμοποιηθεί ως υπέρθυρο. Στη νότια πλευρά του καθολικού και δυτικά του παρεκκλησίου υπάρχει στοά ξυλόστεγη, η οποία καλύπτεται με σχιστόπλακες. Σε ένα δοκάρι της στοάς χαραγμένη η χρονολογία 1750, η οποία χρησιμεύει ως terminus ante quem για τη χρονολόγηση του μοναστηριακού συγκροτήματος. Το καθολικό περιβάλλεται από τέσσερις πτέρυγες κελιών και άλλων χώρων του μοναστηριακού συγκροτήματος, το οποίο έχει φρουριακό χαρακτήρα με κύρια είσοδο στη νότια πλευρά.

Βόρεια πτέρυγα. Διατηρείται κτίσμα με τοξωτή είσοδο. Πιθανώς πρόκειται για το μαγκιπείο. Στεγάζεται με γαλλικά κεραμίδια και σχιστόπλακες.

Ανατολική πτέρυγα. Είναι κατεστραμμένη περίπου η μισή και επισκευασμένη σε πολλά σημεία. Στο μέσον περίπου σώζεται δεξαμενή με τοξωτή κάλυψη. Στο κέντρο πηγάδι με προστομιαίο φρέατος. Διατηρείται και κλίμακα – είχε πιθανώς και β΄ όροφο. Μετά τη δεξαμενή υπάρχει τοξωτή είσοδος από Α. Στη νοτιοανατολική γωνία παρεκκλήσι στεγασμένο με τρούλο και σφαιρικά τρίγωνα και Ιερό με δύο αβαθείς κόγχες.

Νότια πτέρυγα. Περίβολος ψηλός πέτρινος με είσοδο απλή. Κοντά στο παρεκκλήσι και προς Δ. τοξωτή κατασκευή άγνωστου προορισμού. Ίσως και η νότια πτέρυγα είχε κελιά, όπως δείχνουν τα στοιχεία που διατηρήθηκαν.

Δυτική πτέρυγα. Κελιά διατεταγμένα σε δύο ορόφους και επισκευασμένα από την Κοινότητα Τρικερίου, η οποία είναι ιδιοκτήτης όλου του νησιού, καταλαμβάνουν την πτέρυγα αυτή. Στο υπόγειο διατηρούνται τα κελάρια (τέσσερα κτίσματα). Σε τοξωτό κτίσμα υπάρχουν μέχρι σήμερα επτά πιθάρια. Στη βορειοδυτική γωνία του ορόφου βρίσκεται η τράπεζα της μονής.

Έξω από το μοναστηριακό συγκρότημα υπάρχουν κτίσματα, όπως το ελαιοτριβείο σε ερειπιώδη μορφή, το αλώνι, ο ταρσανάς. Επίσης διατηρούνται και τα όρια του μοναστηριού με περίβολο από αργολιθοδομή στη βόρεια και τη νότια πλευρά. Στην περιοχή του μοναστηριού αλλά και έξω από αυτή υπάρχει διάσπαρτη κεραμική από την παλαιοχριστιανική έως τη μεταβυζαντινή εποχή.

Η μονή των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων ανάγεται στο 17ο αι., είναι δε πολύ πιθανόν να οικοδομήθηκε πάνω σε ερείπια προγενέστερων κτισμάτων της παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Προτάθηκε ο χαρακτηρισμός όλου του μοναστηριακού συγκροτήματος ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου, σύμφωνα με τις διατάξεις του ΚΝ 5351/1932 «Περί Αρχαιοτήτων», καθώς και των εξωτερικών κτισμάτων (ελαιοτριβείο, αλώνι, ταρσανάς), με ζώνη προστασίας τα όρια του νησιού και κηρύχθηκαν με την Υ.Α. ΥΠΠΟ /ΑΡΧ/Β1/Φ32/ ΚΗΡ/ 36195/1403/ 28-7-1998, ΦΕΚ 937/Β/1-9-98.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Ψιανά

Ναός Γεννήσεως Θεοτόκου

Μονόχωρη, λιθόκτιστη βασιλική με δίριχτη στέγη και πεντάπλευρη κόγχη στην ανατολική πλευρά. Ο ναός μνημονεύεται από τα τέλη του 19ου αι. Πραγματοποιήθηκε καταγραφή των εικόνων: Δεσποτικές εικόνες: 1. Άγιος Γεώργιος, 2. Άγιος Νικόλαος, 3. Η Γέννηση της Θεοτόκου, 4. Η Παντάνασσα, 5. Ιησούς Χριστός ο Ελεήμων, 6. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, 7. Άγιος Αθανάσιος, 8. Άγιος Δημήτριος ο Μυροβλήτης (διαστ. εικόνων: 0,94×0,405×0,02 μ.). Λοιπές εικόνες του ναού: 9. Ο Μέγας Αρχιερεύς (διαστ.: 0,71×0,55 μ.), 10. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ.: 0,48×0,395×0,02 μ.), 11. *ΜΡ ΘΥ* (διαστ.: 0,63×0,43×0,02 μ.), 12. *ΙΣ ΧΣ* (διαστ.: 0,515×0,405×0,025 μ.).

Οι εικόνες είναι σύγχρονες με το τέμπλο και χρονολογούνται στον 20ό αι. Είναι έργα του ίδιου ζωγράφου και αποτελούν σύμφωνα με επιγραφή: *ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΨΙΑΝΩΝ*.

Ο ναός χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ΄ αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ32/ΚΗΡ/28311/1148/2-7-98 (ΦΕΚ 762/Β/24-7-98) υπουργική απόφαση.

Κλειστό

Ναός Αγίου Νικολάου

Ο παλαιός ναός είναι εγκαταλελειμμένος σήμερα, λόγω φθορών που υπέστη από σεισμούς. Πρόκειται για λιθόκτιστη ξυλόστεγη βασιλική με δίριχτη στέγη. Εσωτερικά δύο τοξοστοιχίες από τσατμά χωρίζουν το χώρο σε τρία κλίτη. Ο ναός γειτνιάζει άμεσα με τη σύγχρονη εκκλησία του Αγίου Νικολάου, στον οποίο έχει μεταφερθεί το τέμπλο του παλαιού μαζί με τα προσκυνητάρια. Στα προσκυνητάρια, που είναι σύγχρονα του τέμπλου αναγράφεται η χρονολογία 1856. Καταγράφηκαν οι εικόνες που χρονολογούνται στο 19ο αι. Κατά τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου του ναού βρέθηκαν λειψανοθήκες.

Κρίκελο

Ναός Αγίου Νικολάου

Ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο, νάρθηκα και πειόσχημο γυναικωνίτη. Ανατολικά απολήγει σε τρεις κόγχες. Οι κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού είναι επτάπλευρες, η κεντρική σχεδόν ημικυκλική. Η κάλυψη του ναού διαρθρώνεται από δύο σταυρωτές καμάρες, στο κλειδί των οποίων υψώνεται ο τρούλος. Η είσοδος στο ναό γίνεται και από τις τρεις πλευρές, δυτική, βόρεια και νότια μέσω θυρών που φέρουν αετωματική επίστεψη. Η επίστεψη κοσμείται με ανάγλυφες παραστάσεις, όπου και η χρονολογία 1903. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο και οι δεσποτικές εικόνες είναι έργα του 1923. Στο ναό όμως φυλάσσονται και 27 εικόνες, οι οποίες και καταγράφηκαν: 1 Κοίμηση Θεοτόκου, 19ος αι. (0,87×0,57×0,025 μ.), 2. Άγιος Νικόλαος, 1843 (0,57×0,85×0,03 μ.) (Πίν. 185), 3. Η Αγία Πεντηκοστή, τέλη 19ου αι. (0,30×0,34×0,02 μ.), 4. Η Μεσοπεντηκοστή (0,29×0,345×0,023 μ.), 5. Η Γέννηση του Χριστού (0,34×0,30×0,023 μ.) (Πίν. 186), 6. Ο Μυστικός Δείπνος (0,293×0,345×0,025 μ.), 7. Τα Εισόδια της Θεοτόκου (0,323×0,30×0,02 μ.), 8. Η Βάπτιση του Χριστού (0,337×0,30×0,022 μ.), 9. Απόστολος Θωμάς (0,29×0,34×0,02 μ.), 10. Άγιος Ευθύμιος - άγιος Σάββας - άγιος Αντώνιος (0,30×0,34×0,02 μ.), 11. Άγιος Χαράλαμπος - άγιος Μόδεστος - άγιος Πολύκαρπος (0,34×0,295×0,025 μ.), 12. Βαϊοφόρος (0,34× 0,29×0,025 μ.), 13. Ανάληψη του Χριστού (0,34×0,30×0,025 μ.), 14. Ευαγγελισμός της Θεοτόκου (0,345×0,29×0,03 μ.), 15. Άγιος Στέφανος - άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης - άγιος Θεόδωρος ο Τήρων (0,34×0.30×0,025 μ.), 16. Αγία Αικατερίνη - αγία Μαρίνα - αγία Βαρβάρα (0,37×0,31×0,02 μ.), 17. Έγερση του Λαζάρου (0,34×0,29×0,025 μ.), 18. Γέννηση της Θεοτόκου (0,33×0,29×0,035 μ.), 19. Γενέθλιον του Προδρόμου (0,32×0,29×0,02 μ.), 20. Άγιος Γεώργιος ο Νεομάρτυρας ο εξ Ιωαννίνων, τέλη 19ου αι. (0,343×0,27×0,02 μ.), 21. Τρίζωνη εικόνα: κεντρική παράσταση: Σαράντα Μάρτυρες. Πλαισιώνεται κυκλικά από τις εξής παραστάσεις: Υπαπαντή Χριστού, Μεταμόρφωση Χριστού, Ιωάννης ο Ευαγγελιστής, άγιος Ανδρέας, άγιος Νικόλαος, άγιος Δαμιανός, άγιος Κοσμάς, άγιος Νικόλαος ο Ευσεβής, άγιος Μάρκος ο Ευαγγελιστής, 1841 (0,465×0,345×0,025 μ.), 22. Σύναξη των Αποστόλων (0,52×0,44×0,02 μ.), 23. Άγιος Γεώργιος (0,69×0,405×0,032 μ.), 24. Άγιος Γεώργιος (0,32×0,34×0,035 μ.), 25. Άγιος Βασίλειος - άγιος Ιωάννης - άγιος Γεώργιος (0,69×0,50×0,035 μ.), 26. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, 1843 (0,86×0,58×0,03 μ.), 27. Ιησούς Χριστός (0,88×0,575× 0,035 μ.). Ο ναός τελεί υπό κήρυξη.

Ναός Αγίου Δημητρίου

Ο ναός βρίσκεται βορειοανατολικά της Κοινότητας Κρικέλου. Πρόκειται για λιθόκτιστη μονόχωρη βασιλική του 19ου αι., με δίριχτη στέγη που φέρει αποτμήσεις ανατολικά και δυτικά (Πίν. 187 α). Καταγράφηκαν 22 εικόνες 19ου και 20ού αι.: 1. Οι Τρεις Ιεράρχες (0,60×0,90×0,03 μ.), 2. Άγιος Νικόλαος (0,58×0,86×0,035 μ.), 3. Άγιος Δημήτριος, 1887 (0,85×0,575×0,03 μ.), 4. Παναγία Οδηγήτρια (0,87×0,59×0,025 μ.), 5. Ο Σωτήρ του Κόσμου (0,87×0,585×0,031 μ.), 6. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (0,87×0,59×0,03 μ.), 7. Αγία Τριάδα, 1856 (0,86×0,57×0,035 μ.), 8. Άγιος Γεώργιος (0,87×0,595×0,025 μ.), 9. Ο Σωτήρ του Κόσμου, 1856 (0,83×0,57×0,035 μ.), 10. *Ο ΙΣ ΧΣ Ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ*, 11. Η Κοίμηση της Θεοτόκου, 1856 (0,97×0,54×0,025 μ.) (Πίν. 187 β), 12. Τρίζωνη εικόνα: κεντρική παράσταση: άγιος Δημήτριος. Η κεντρική παράσταση πλαισιώνεται κυκλικά από σκηνές του βίου του αγίου (0,695×0,525×0,038 μ.), 13. Μήτηρ Θεού - άγιος Νικόλαος - άγιος Βασίλειος, 1858 Φεβρ. 18 (0,47×0,30×0,03 μ.), 14. Δίζωνη εικόνα: α) Δέηση, β) Άγιος Γεώργιος, άγιος Κωνσταντίνος, αγία Ελένη, άγιος Δημήτριος 19ος αι. (0,47×0,32×0,025 μ.). Εικόνες Δωδεκαόρτου: 1) Άγιος Κωνσταντίνος - αγία Ελένη, 2) Σύλληψη της Αγίας Άννης, 3) Άγιο Μανδήλιο, 4) Άγιοι Ανάργυροι, 5) Περιτομή του Χριστού, 6) Ζωοδόχος Πηγή, 7) Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, 8) Προφήτες. Ο ναός τελεί υπό κήρυξη.

Βίνιανη

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Στο σύγχρονο ναό της Παναγίας φυλάσσονται 26 εικόνες, οι 18 από τις οποίες προέρχονται από τον παλαιό ναό των Αγίων Αποστόλων, που βρίσκεται στον εγκαταλελειμμένο, παλαιό οικισμό της Βίνιανης και οι τέσσερις (αριθ. 19-22) από το εξωκκλήσι του Αγίου Ιωάννη: 1. Κοίμηση Θεοτόκου, τέλη 18ου αι. (0,49×0,37×0,03 μ.), 2. Άγιοι Πάντες, τέλη 18ου αι. (0,311×0,444×0,023 μ.), 3. Άγιος Σπυρίδων (;) – αδιάγνωστος, 1769 (0,266×0,368×0,017 μ.), 4. Άγιος Γεώργιος, τέλη 17ου αι. (0,361×0,472×0,025 μ.), 5. Άγιος Ελευθέριος - άγιος Παντελεήμων, 1874 (0,38×0,277×0,023 μ.), 6. Άνοδος του Προφήτου Ηλιού (0,395×0,33×0,025 μ.), 7. Τρεις αδιάγνωστοι άγιοι (0,445×0,355×0,024 μ.), 8. *ΙΣ ΧΣ*, τέλη 19ου αι. (0,475×0,60×0,02 μ.), 9. Άγιος Σπυρίδων, 1853 (0,33×0,417×0,02 μ.), 10. Δώδεκα Απόστολοι (0,50×0,39×0,022 μ.), 11. Η εις Άδου Κάθοδος, 17ος; αι. (0,29×0,39×0,035 μ.), 12. Τρίζωνη εικόνα: στο κέντρο η Δέηση, ενώ στην α΄ ζώνη ο Ευαγγελιστής Ιωάννης και αδιάγνωστοι άγιοι και στην γ΄ ζώνη ο

άγιος Νικόλαος, ο άγιος Σπυρίδων και ο άγιος Χαράλαμπος (όλες οι παραστάσεις εικονίζονται σε ανάγλυφα τόξα) (0,43×0,31×0,025 μ.), 13. Άγιος Παντελεήμων (ρωσική), 19ος αι. (0,324×0,276×0,025 μ.), 14. Άγιος Σπυρίδων - άγιος Σεραφείμ - άγιος Μάμας, 19ος αι. (0,36×0,27×0,023 μ.), 15. Άγιος Τρύφων, 1853 (0,28×0,40×0,02 μ.), 16. Παναγία Θεοτόκος, τέλη 17ου αι. (0,90×0,287×0,036 μ.), 17. *ΙΣ ΧΣ* Ο Μέγας Αρχιερεύς (0,90×0,287×0,036 μ.), 18. Άγιοι Απόστολοι, 1884 (0,90×0,535×0,035 μ.), 19. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (0,665×0,45×0,025 μ.), 20. *ΙΣ ΧΣ*, 1848 (0,67×0,453×0,023 μ.), 21. *ΜΡ ΘΕΟΥ* (0,67×0,453×0,025 μ.), 22. Η Αποτομή του Προδρόμου (0,67×0,45×0,024 μ.), 23. Άγιος Γεώργιος - άγιος Δημήτριος, 178 (;) (0,233×0,17×0,02 μ.), 24. Άγιος Χαράλαμπος, 18ος αι. (0,185×0,145×0,02 μ.), 25. Αμφιπρόσωπο εικονίδιο: α) Απόστολος Ματθαίος β) Άγιος Νέστωρ, 18ος αι. (0,155×0,125×0,02 μ.), 26. Αμφιπρόσωπο εικονίδιο: α) Απόστολος Λουκάς, β) Άγιος Δημήτριος, 18ος αι. (0,155×0,125×0,02 μ.).

Άγραφα

Μονή Αγίου Νικολάου

Με ενέργειες του ιερέα και συμμετοχή των κατοίκων της Κοινότητας Αγράφων αποκαλύφθηκε τμήμα της μονής του Αγίου Νικολάου, βορειοανατολικά της κοινότητας, που καταστράφηκε, όπως λέγεται, από ρέμα που υπερχείλισε πριν από 300 χρόνια. Αποκαλύφθηκε μέρος του μικρών διαστάσεων καθολικού. Η τοιχοποιία είναι από αργολιθοδομή και σώζεται σε ύψος 1 μ. Ανατολικά απολήγει σε ημικυκλική κόγχη. Διατηρείται επίσης το λιθόστρωτο δάπεδο. Λόγω καιρικών συνθηκών δεν ήταν δυνατή πιο λεπτομερής καταγραφή των στοιχείων του κτίσματος.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΦΛΩΡΟΥ

Ναός Αγίου Δημητρίου

Ο ναός είναι μεγάλη λιθόκτιστη βασιλική του 1895, σύμφωνα με τη λιθανάγλυφη επιγραφή πάνω από τη νότια είσοδο. Εδώ φυλάσσονται οι εικόνες του τέμπλου του παλαιού ναού της Παναγίας, που έχει καταστραφεί και στη θέση του ανεγέρθηκε νέο κτίριο τον 20ού αι. Πρόκειται για το μεγαλύτερο μέρος του συνόλου και αποτελείται από τέσσερις δεσποτικές εικόνες, τη σειρά της Μεγάλης Δέησης, δύο βημόθυρα, το Σταυρό και τα λυπηρά.

1. Εικόνα Χριστού Παντοκράτορα (0,97×0,58 μ.). Εικονίζεται ένθρονος και φέρει την επιγραφή *Ο ΔΙΚΑΙΟΣ ΚΡΙΤΗΣ*.

2. Εικόνα Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας (0,97×0,58 μ.). Εικονίζεται επίσης ένθρονη. Και οι δύο είναι αντίστοιχης τέχνης και μπορούν να χρονολογηθούν στο 17ο αι.

3. Εικόνα αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (0,99×0,53 μ.). Ολόσωμος και φτερωτός, κρατώντας ειλητό και σκήπτρο. Μικρές διαφορές στο ανάγλυφο πλαίσιο και το φωτοστέφανο την ξεχωρίζουν από τις προηγούμενες και επιβεβαιώνουν την πληροφορία του ιερέα ότι προέρχεται από άλλο τέμπλο. Μπορεί να χρονολογηθεί στο 16ο αι.

4. Δίζωνη εικόνα με τη Γέννηση της Θεοτόκου στο επάνω τμήμα και την Κοίμηση στο κάτω (0,96×0,41 μ.).

5. Βημόθυρο πλάγιας θύρας Ιερού, διαστ. 1,49×0,58 μ. Στο επάνω τμήμα εικονίζεται ο ευαγγελιστής Λουκάς ένθρονος και κάτω ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος στο συνήθη τύπο σε αντικίνηση, στραμμένος προς τον αετό.

6. Βημόθυρο Ωραίας Πύλης σε δύο φύλλα, διαστ. 1,15×0,37 μ. το καθένα. Εικονίζεται ο Ευαγγελισμός με τη Θεοτόκο σε καθιστή στάση και κάτω τέσσερις ιεράρχες. Από τα οικοδομήματα του βάθους προβάλλουν οι προφήτες Δαβίδ και Σολομών. Στο κάτω μέρος η επιγραφή *ΕΤΟΥΣ* (αριστερά) *ΖΡΗ* (1600, δεξιά).

7. Ζώνη Μεγάλης Δέησης. Αποτελείται από πέντε τμήματα. Το κεντρικό (0,63×0,425 μ.) περιέχει τη Δέηση με το Χριστό ένθρονο ως Δίκαιο Κριτή (Πίν. 188) και τα δύο πλευρικά (1,70×0,45 μ. το καθένα) από έξι μορφές ένθρονων αποστόλων. Σώζεται επίσης ο σταυρός της επίστεψης μαζί με τα λυπηρά της Θεοτόκου και του Ιωάννη του Θεολόγου, καθώς και δύο μορφές ολόσωμων αρχαγγέλων που ήταν τοποθετημένες στα πλάγια. Από τα παραπάνω τμήματα συνάγεται ότι το πλάτος του τέμπλου – και κατά συνέπεια και του ναού της Παναγίας – ήταν κατά προσέγγιση 4,60 μ.

Οι περισσότερες από τις παραπάνω εικόνες είναι σε κακή κατάσταση και χρειάζονται συντήρηση. Μπορούν να χρονολογηθούν στα 1600, βάσει της σωζόμενης χρονολογίας στο βημόθυρο, εφόσον παρουσιάζουν τεχνοτροπική ενότητα, με την εξαίρεση της εικόνας του Προδρόμου, που ίσως είναι προγενέστερη. Αποτελούν ένα πολύ σημαντικό από ιστορική και καλλιτεχνική άποψη σύνολο, διότι δεν έχουν σωθεί πολλά χρονολογημένα δείγματα της περιόδου αυτής στην περιοχή των Αγράφων, όπου τα τοιχογραφημένα μνημεία τοποθετούνται μετά το 1610 (ναός Αγίου Γεωργίου Αγράφων). Η μεγάλη ομοιότητα του βημόθυρου του τελευταίου ναού με το χρονολογημένο του ναού της Παναγίας δείχνει ότι πιθανότατα έγιναν από τον ίδιο καλλιτέχνη και παρέχει στοιχεία για τις εικόνες του τέμπλου του ναού Αγίου Γεωργίου Αγράφων, από τις οποίες ελάχιστες έχουν σωθεί.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΑΡΟΛΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Καταγράφηκαν: α) τα λίθινα αντικείμενα που μεταφέρθηκαν στις αποθήκες του Φρουρίου Λάρισας από τις αποθήκες του Μουσείου Λαμίας και την Αρχαιολογική Συλλογή Αταλάντης, καθώς και τα μαρμάρινα μέλη του ναού του Ταξιάρχη Λοκρίδας που μεταφέρθηκαν από το χωριό Άγναντη, β) τα νομίσματα (παλαιοχριστιανικά, βυζαντινά, Φραγκοκρατίας, Ενετοκρατίας, Τουρκοκρατίας) που μεταφέρθηκαν από τις αποθήκες του Μουσείου Λαμίας και γ) οι πήλινοι λύχνοι που μεταφέρθηκαν από τις αποθήκες του Μουσείου Λαμίας.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ - ΕΙΚΟΝΩΝ - ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ - ΛΙΘΙΝΩΝ - ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑΣ

Στα εργαστήρια συντήρησης του Βόλου από τους συντηρητές της Εφορείας Ιω. Σκοτεινιώτη, Κ. Χρυσόπουλο και Κ. Κορμάζο και στο εργαστήριο της Λάρισας που απασχολείται ο Μ. Μητσάτσικας, απόφοιτος των ΤΕΙ, συντηρήθηκαν μεταξύ άλλων εικόνες του ναού του Αγίου Νικολάου Μεταξοχωρίου, της μονής Κορώνας, του ναού του Αγίου Αθανασίου των Αμπελακίων, της μονής Αγίου Ιωάννη Θεολόγου Ζάρκου, της συλλογής εικόνων της Ιεράς Μητροπόλεως Τρίκκης, του ναού της Κοίμησης στη Χρύσω Ευρυτανίας και του ναού του Ταξιάρχου των Μηλεών. Επίσης, συντηρήθηκαν τοιχογραφίες από το καθολικό της μονής Άνω Ξενιάς Αλμυρού.

Στα εργαστήρια της Εφορείας στη Λάρισα συντηρήθηκαν, από το υλικό που μεταφέρθηκε στις αποθήκες του Μουσείου Λαμίας και πρόκειται να εκτεθεί στο υπό σύσταση Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας στην Υπάτη, τα ακόλουθα αντικείμενα: τα μαρμάρινα μέλη του ναού του Ταξιάρχου Λοκρίδας και του ναού Μεταμορφώσεως Αλεποσπίτων, καθώς και ορισμένα από τα ευρήματα (μαρμάρινα μέλη και κεραμική) από την ανασκαφή των Δαφνουσίων Λοκρών, από τους επί συμβάσει συντηρητές ΤΕ Ιω. Στεφανή και Α. Κριτσιμάλλη· από το συντηρητή της Εφορείας Σ. Σφέτσα και το συνεργείο του πραγματοποιήθηκε επαναληπτική συντήρηση των ψηφιδωτών δαπέδων που μεταφέρθηκαν από τις αποθήκες της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ με σκοπό την ενίσχυση των υποστρωμάτων τους.

Στα εργαστήρια της Εφορείας στις Φθιώτιβες Θήβες (Νέα Αγχίαλο) συντηρήθηκαν από το συντηρητή Δ. Μαλτέζο τα ψηφιδωτά δάπεδα του συγκροτήματος των τριών βασιλικών του Αρχιερέως Πέτρου και ολοκληρώθηκε η συντήρηση του ψηφιδωτού δαπέδου από το οικόπεδο Κακλέα Υπάτης. Ο συντηρητής της Εφορείας Κ. Δασκαλόπουλος απασχολήθηκε με τον καθαρισμό, τη συντήρηση και τη συγκόλληση των ευρημάτων των ανασκαφών, κιονοκράνων, θωρακίων και κιόνων από τις βασιλικές και τα αστικά κτίσματα της παλαιοχριστιανικής πόλης των Φθιωτίδων Θηβών, καθώς και τη συμπλήρωση και συγκόλληση της λίθινης τράπεζας από την ανασκαφή της οδού Διαμαντοπούλου στη Νέα Αγχίαλο. Επίσης η συντηρήτρια των αντικειμένων μικροτεχνίας Α. Ντίνα ασχολήθηκε με τη συντήρηση κοσμημάτων προερχόμενων από την έρευνα τάφων της περιοχής Αερινού Νομού Μαγνησίας (Πίν. 189 α-β), των χάλκινων νομισμάτων από την ανασκαφή του Αγίου Γεωργίου στο Δομένικο Νομού Λάρισας και των ανασκαφών στη περιοχή του Χολορέματος. Επίσης ασχολήθηκε με τη στερέωση και συμπλήρωση αγγείων, πινακίων και λυχναριών από τις σωστικές ανασκαφές της Νέας Αγχιάλου και της περιοχής του Χολορέματος. Τέλος, ασχολήθηκε με την αισθητική αποκατάσταση και τη χρωματική συμπλήρωση διαφόρων κεραμικών.

Παράλληλα πραγματοποιήθηκαν επιτόπιες εργασίες συντήρησης τοιχογραφιών σε ναούς των παρακάτω νομών αρμοδιότητας της Εφορείας.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Πορτή

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου

Συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες του ναού που χρονολογούνται το 1619, του ζωγράφου Ιωάννου.

Ρεντίνα

Ναός Αγίου Γεωργίου

Συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες και οι ξυλόγλυπτες οροφές του ναού, ο οποίος χρονολογείται το 1719.

Ναός Αγίου Νικολάου

Συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες και οι ξυλόγλυπτες οροφές του ναού, στον οποίο μέχρι πρόσφατα διακρίνονταν ελάχιστα τμήματα τοιχογραφιών στο Ιερό, επειδή καλύπτονταν από νεότερα επιχρίσματα. Αποκαλύφθηκε όλος ο διάκοσμος του Ιερού, ο οποίος διατηρείται σε καλή κατάσταση και παρουσιάζει μεγάλη συγγένεια με την τέχνη του ναού του Αγίου Γεωργίου. Τα ξυλόγλυπτα ταβάνια και στους δύο ναούς παρουσιάζουν μεγάλο πλούτο σχεδίων και διακοσμητική ποικιλία.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Καλομοίρα

Ναός Αγίας Παρασκευής

Συντηρήθηκε ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού (19ος αι.).

Βυτουμάς

Μονή Κοίμησης Θεοτόκου

Η παραπάνω μονή, που είναι χτισμένη πάνω στις ανατολικές πλαγιές του Κόζιακα, ιδρύθηκε το 1161 με έξοδα του Κ. Ταρχανιώτη και της συζύγου του Ζωής. Το καθολικό της μονής, που είναι τρίκλιτη βασιλική με υπερυψωμένο το κεντρικό κλίτος, εσωτερικά είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες του 1600, ενώ ο νάρθηκας είναι μεταγενέστερος, του 1662. Συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες και ενισχύθηκαν τα κονιάματά τους.

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ

Μεγάλη Κάψη

Ναός Αγίας Τριάδας

Συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες του ναού του 18ου αι.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΑΛΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θεομηνία το Δεκέμβριο 1998 στη Νέα Αγχίαλο είχε ως αποτέλεσμα το ξερίζωμα δέκα πανύψηλων κυπαρισσιών και πεύκων στον αρχαιολογικό χώρο της βασιλικής Αγίου Δημητρίου, τα οποία με την πτώση τους κατέστρεψαν τη στέγη του φυλακίου και ανέτρεψαν ορισμένα γλυπτά της υπαίθριας συλλογής που είχε καταρτισθεί από την εποχή του πρώτου ανασκαφέα του χώρου, του αείμνηστου καθηγητή Γεωργίου Σωτηρίου. Συντάχθηκε πρόγραμμα αποκατάστασης των ζημιών.

Στο Νομό Μαγνησίας έγιναν επίσης οι παρακάτω εργασίες: 1. Καθαρισμός όλων των αρχαιολογικών χώρων και των ανεσκαμμένων μνημείων στα Παληά Βόλου. 2. Καθαρισμός παλαιοχριστιανικών βασιλικών Πλατανιδίων και Δημητριάδας. 3. Καταγραφή και σχεδίαση των ευρημάτων των ανασκαφών[18]. 4. Επίσκεψη και εξέταση μνημείων των νήσων Σκιάθου, Σκοπέλου και Αλοννήσου.

Στον αρχαιολογικό χώρο των Φθιωτίδων Θήβων έγιναν οι παρακάτω εργασίες: 1. Καθαρισμός του αρχαιολογικού χώρου και των ανεσκαμμένων μνημείων και ψεκασμός για την καταπολέμηση της άγριας βλάστησης. 2. Ανακατασκευή των φθαρμένων τμημάτων της περίφραξης του αρχαιολογικού χώρου. 3. Κάλυψη με πλαστικά φύλλα και άμμο των ψηφιδωτών δαπέδων των βασιλικών για προστασία από τις καιρικές συνθήκες. 4. Καταγραφή ευρημάτων προερχομένων από συστηματικές και σωστικές ανασκαφές της αρχαίας πόλης. 5. Σχεδιαστική αποτύπωση των ευρημάτων των ανασκαφών.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Λάρισα

Οδός Φειδίου 2

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων στο οικόπεδο Δ. Σαμσαρέλλου - Β. Μίχου εντοπίστηκε ισχυρός τοίχος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Βρίσκεται σε βάθος 1,75-2 μ. από τη στάθμη της οδού Φειδίου και συνεχίζεται προς Α. κάτω από την όμορη ιδιοκτησία (Πίν. 189γ). Αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,20 μ., αλλά αρχικά θα εκτεινόταν τουλάχιστον έως τη δυτική παρειά του οικοπέδου, όπου διαγράφεται το ίχνος του στη θεμελίωση της γειτονικής οικοδομής. Αποτελείται από συμπαγές τμήμα λιθοδομής, ύψ. 0,40-0,45 μ., που στηρίζεται σε τρεις πεσσούς, ύψ. 1,50 και πλευράς 0,90 μ., με ενδιάμεσα κενά 1,70 και 1,30 μ. Η τοιχοδομία αποτελείται από αργολιθοδομή με σποραδικές πλίνθους και ασβεστοκονίαμα. Από τη μορφή του πιθανολογείται ότι θα έφερε αγωγό ύδρευσης, αποτελούσε δηλαδή τμήμα υδραγωγείου.

Στη δυτική άκρη της η παραπάνω κατασκευή τέμνεται από λιθόκτιστο αγωγό που έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και συνεχίζεται κάτω από την οδό Φειδίου. Σώζεται σε μήκος 2,40 και οι εσωτερικές διαστάσεις του είναι 0,25×0,24 μ. Πιθανώς πρόκειται για αποχετευτικό αγωγό που λειτουργούσε την ίδια εποχή με τον παραπάνω. Από την κεραμική που βρέθηκε στις επιχώσεις οι παραπάνω κατασκευές μπορούν να χρονολογηθούν στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια.

18. Η σχεδίαση έγινε από τις σχεδιάστριες Β. Σιούρα και Γ. Παρδάλη.

Παλιουριά Μελιβοίας

Αγρός Γ. Πλάδα

Στον παραπάνω αγρό και στη νότια όχθη του ρέματος της Παλιουριάς εντοπίστηκε ισχυρό κτίσμα βυζαντινής εποχής (κτίριο Α) μετά από διάνοιξη δρόμου με μηχανικό εκσκαφέα. Είναι χτισμένο σε πλαγιά χαμηλού λόφου και η δυτική πλευρά του είναι καταχωσμένη. Η θέση είναι σημαντική, διότι σε μικρή απόσταση (3 μ. προς Α.) βρίσκονται οι εκβολές του χειμάρρου της Παλιουριάς, όπου τοποθετείται η αρχαία πόλη Ριζούς[19] και η βυζαντινή θέση Ταρσανάς[20]. Στη βόρεια όχθη είχαν εντοπιστεί στο παρελθόν αρχιτεκτονικά μέλη και ερείπια βυζαντινού ναού, ενώ σε γειτονικές θέσεις υπάρχουν λείψανα βυζαντινών μοναστηριών, με σημαντικότερο εκείνο στη Μονόπετρα[21], που εντάσσονται στη μοναστική κοινότητα του Όρους των Κελλίων[22]. Σε σύντομη έρευνα, που χρηματοδότησε η Κοινότητα Μελιβοίας, πραγματοποιήθηκε τμηματικός καθαρισμός του κτίσματος από τα χώματα και τη βλάστηση, ώστε να μπορεί να διαμορφωθεί μια πρώτη άποψη.

Πρόκειται για ορθογώνιο χώρο με εξωτερικές διαστάσεις 10×5,50 και διακρινόμενο ύψος 3,80 μ. (στη βόρεια πλευρά) (Σχέδ. 1· Πίν. 189 δ). Στην ανώτερη πλευρά και σε βάθος 1,30 μ. διαμορφώνεται αίθριος χώρος, του οποίου σε β΄ χρήση περιορίστηκε το μήκος στα 7 μ., ενώ φέρει και εσωτερικό χώρισμα. Το δάπεδό του είναι κατασκευασμένο από ακανόνιστους λίθους σε παχύ ασβεστοκονίαμα, το οποίο αποτελεί συγχρόνως και την κάλυψη του ισόγειου χώρου, του οποίου δεν βρέθηκε άνοιγμα μέχρι στιγμής. Ο χώρος του ορόφου μέχρι πρόσφατα χρησιμοποιούνταν ως ανοιχτή δεξαμενή και έφερε επίχρισμα από τσιμέντο, το οποίο αφαιρέθηκε, με αποτέλεσμα να διακρίνεται στους τοίχους κατά τόπους το αρχικό επίχρισμα από κουρασάνι, καθώς και το δάπεδο από πήλινες πλάκες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η βόρεια πλευρά του κτιρίου, που είναι χτισμένη με το αμελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα και τεμάχια πλίνθων τοποθετημένα οριζόντια μεταξύ των λίθων, όπως και στα άλλα βυζαντινά μνημεία της ευρύτερης περιοχής.

Στην κύρια όψη (τη βόρεια) προσαρτάται ορθογώνιος χώρος, διαστ. 1,60×1,80 και ύψ. 0,80 μ., ο οποίος φέρει εσωτερικά επίχρισμα από κουρασάνι. Σε αυτόν καταλήγει αγωγός από το εσωτερικό του κτίσματος. Το στοιχείο αυτό, σε συνδυασμό με το μέγεθος και τον τύπο του κυρίως οικοδομήματος, οδηγούν στην υπόθεση ότι πρόκειται για εγκατάσταση επεξεργασίας κρασιού (ληνό), ενώ η μικρή δεξαμενή αποτελούσε το υπολήνιο.

Ως ενισχυτικό της υπόθεσης θα μπορούσε να προστεθεί η έντονη τοπική παράδοση ότι εδώ χυνόταν με πήλινους αγωγούς το κρασί των μοναστηριών που βρίσκονταν στον παραπάνω λόφο, και μάλιστα πιστεύεται ότι υπήρχε μεγάλη σειρά παρόμοιων κτιρίων, διατεταγμένα προς Α. του περιγραφόμενου. Μικρή έρευνα οδήγησε σε αποκάλυψη τμήματος ενός από αυτά, σε απόσταση λίγων μέτρων προς Α., διαστ. (σήμερα) 3×2 και μέγ. ύψ. 2 μ. (κτίριο Β). Το εσωτερικό του είναι στρωμένο με πήλινες πλάκες, 0,48×0,23 μ., ενώ οι τοίχοι φέρουν επίχρισμα από κουρασάνι. Επάνω στο δάπεδο βρέθηκαν τμήματα εφυαλωμένης κεραμικής του 12ου αι., μεταξύ των οποίων πυθμένας επιπεδόγλυφου πινακίου με παράσπαση λαγού. Στη νότια πλευρά του εισερχόταν πήλινος αγωγός που κατέβαινε από την πλαγιά του βουνού, ενώ υπήρχε έξοδος του αγωγού και στη βόρεια πλευρά, κατά τις μαρτυρίες του ιδιοκτήτη. Τα τελευταία χρόνια έγιναν επεμβάσεις στην περιοχή με μηχανικά μέσα που προκάλεσαν αρκετές καταστροφές στο χώρο, διότι από αρκετούς κατοίκους της περιοχής μαρτυρείται η ύπαρξη και άλλων κτισμάτων.

Η επισήμανση του ληνού θεωρείται πολύ σημαντική, διότι παρόλο που ο συγκεκριμένος τύπος είναι γνωστός από τα ρωμαϊκά χρόνια – έχει διατυπωθεί δε η άποψη ότι αναφέρεται σε εγκατάσταση εντατικότερης παραγωγής κρασιού από ότι ο τύπος με υπολήνιο πιθάρι[23] – δεν υπάρχουν πολλά παραδείγματα ληνών με κτιστό υπολήνιο από τα βυζαντινά χρόνια[24].

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ

19. Ν. Νικονάνος, Έρευνες στην επαρχία Αγιάς Λαρίσης, *Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών* 2 (1973), σ. 43.

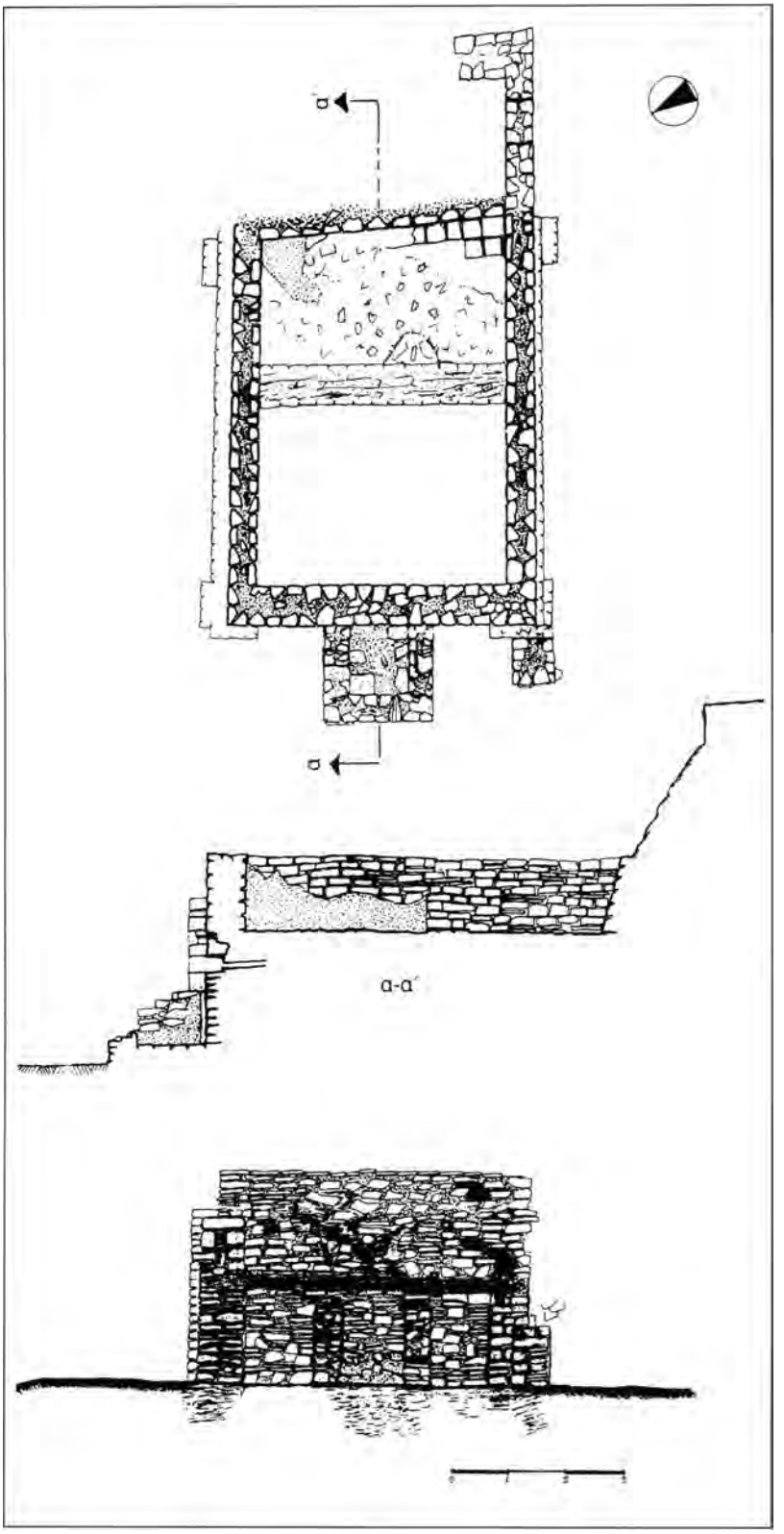
20. Ό.π. και F. Hild - J. Koder - Κ. Σπανός - Δ. Αγραφιώτης, Η Βυζαντινή Θεσσαλία, Οικισμοί - Τοπωνύμια, Μοναστήρια - Ναοί, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 12 (1987), σ. 100 (με την προηγούμενη βιβλιογραφία), μετάφραση με προσθήκες από το *Tabula Imperii Byzantini, Hellas und Thessalia*, Wien 1976.

21. Ό.π., σ. 82 (λήμμα Παλαιομονάστηρο της Αγιάς).

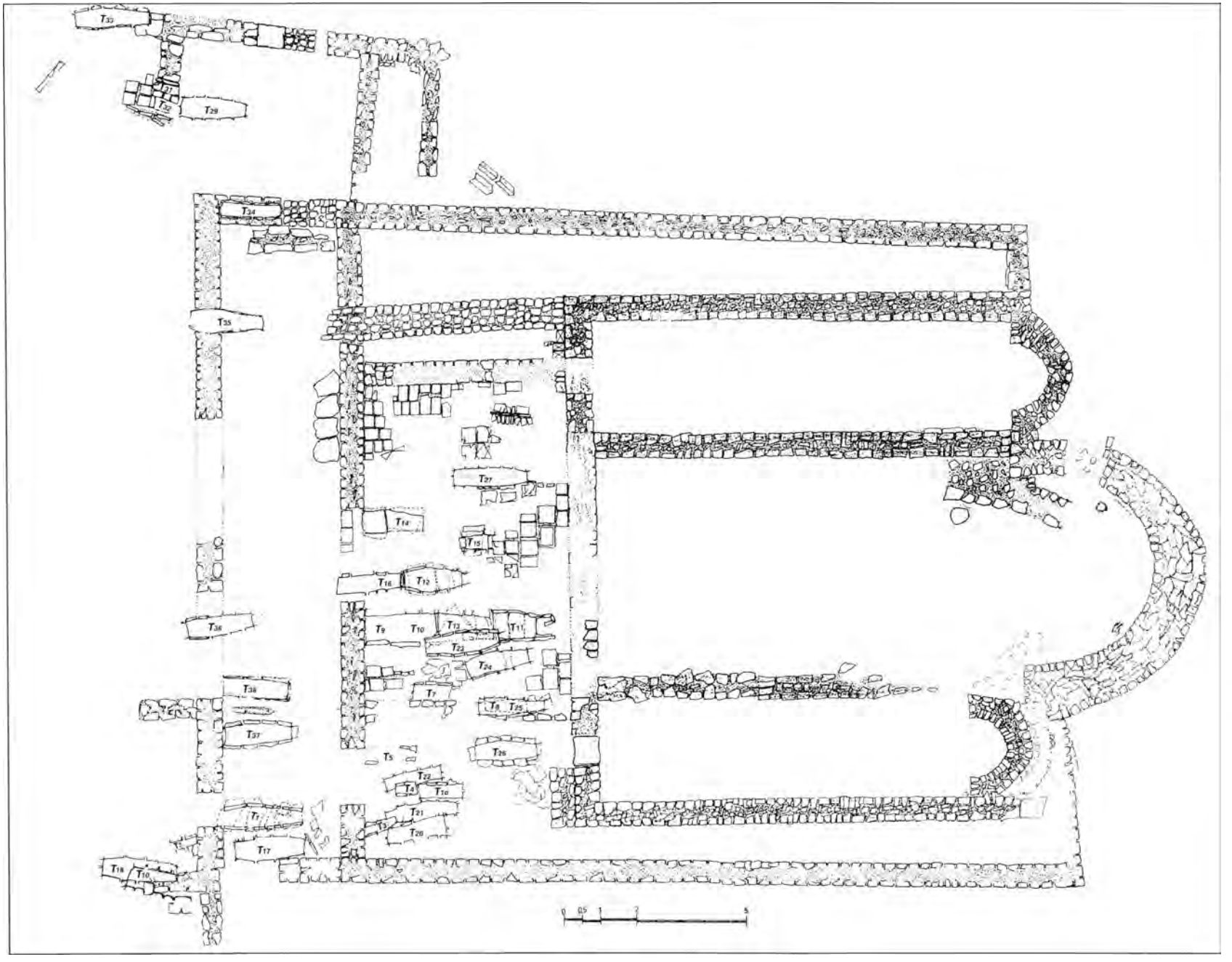
22. Ό.π., σ. 58. Σ. Γουλουλής, «Όρος των Κελλίων». Συμβολή τοπογραφική και ιστορική, *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία στη Μνήμη του Δημήτρη Π. Θεοχάρη*, Αθήνα 1992, σ. 473 κ.ε.

23. Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Αγροτικές εγκαταστάσεις παραγωγής κρασιού στην περιοχή των Φιλίππων (4ος-6ος αι. μ.Χ.), στο: P. Doukelis - L. Mendoni (επιμ.), *Structures rurales et sociétés antiques. Actes du colloque de Corfou, 14-16 mai 1992*, Paris 1992, σ. 463 κ.ε.

24. *ΑΕΜΘ* 5 (1991), σ. 291, εικ. 299 κ.ε., όπου και άλλα παραδείγματα. Ενδιαφέρουσα σύμπτωση και εδώ η γειτνίαση των ληνών με τη θάλασσα, αφού το θαλασσινό νερό χρησίμευε για την απολύμανση των δεξαμενών,

Σχέδ. 1. Νομός Λάρισας. Παλιουριά Μελιβοίας. Αγρός Γ. Πλάδα. Κάτοψη, τομή α-α΄ και βόρεια όψη του κτιρίου Α.

Σχέδ. 2. Νομός Λάρισας. Μηλέα. Θέση Αγία Τριάδα. Κάτοψη της ανασκαφής.

Άξωρος

Θέση Παλιοκκλήσι

Συνεχίστηκε από τον επί συμβάσει αρχαιολόγο Σ. Κουγιουμτζόγλου η ανασκαφική έρευνα στην παραπάνω θέση με χρηματοδότηση της Κοινότητας Αξώρου και του ΥΠΠΟ. Από το 1997 είχε εντοπιστεί νεκροταφείο της παλαιοχριστιανικής και μεσοβυζαντινής περιόδου, βόρεια και ανατολικά του ναού. Αποκαλύφθηκαν συνολικά ακόμη 68 τάφοι, εκ των οποίων οι 15 ανήκουν στην παλαιοχριστιανική περίοδο, είναι λακκοειδείς, ενώ οι υπόλοιποι είναι κιβωτιόσχημοι της μεσοβυζαντινής περιόδου. Βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα της παλαιοχριστιανικής περιόδου και χάλκινα ενώτια, δαχτυλίδια, περιδέραια της μεσοβυζαντινής. Επίσης και μία μαρμάρινη στήλη των κλασικών χρόνων που φέρει στο πλάι της το όνομα *ΒΟΣΚΑΤΕΒΑ* (Πίν. 190 α).

Μηλέα

Θέση Αγία Τριάδα

Ξεκίνησε ανασκαφική έρευνα στην παραπάνω θέση, η οποία βρίσκεται πάνω στον παλαιό δημόσιο δρόμο που οδηγεί από το χάνι Χατζηγώγου στο Λιβάδι Ελασσόνας. Η ανασκαφή διενεργήθηκε με επιχορήγηση του Δήμου Σαρανταπόρου από τον Σ. Κουγιουμτζόγλου.

Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε δύο ναούς, διαφορετικών χρονικών περιόδων (Σχέδ. 2). Ο παλαιότερος ανάγεται στην παλαιοχριστιανική περίοδο και ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με νάρθηκα (διαστ. 19×17 μ. περίπου) και πιθανώς αίθριο. Ο δεύτερος ναός, του ίδιου αρχιτεκτονικού τύπου, με τρεις κόγχες στην ανατολική πλευρά και νάρθηκα, έχει κατασκευαστεί μέσα στον πρώτο και ανάγεται πιθανώς στη μεσοβυζαντινή περίοδο (Πίν. 190 β). Ίχνη δαπέδων από πήλινες πλάκες, διαφόρων διαστάσεων, επισημάνθηκαν στο νάρθηκα του δεύτερου ναού. Μετά την εγκατάλειψη και του ναού αυτού, ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Βρέθηκαν συνολικά 38 ταφές με πλούσια κτερίσματα, που είναι δυνατόν να χρονολογηθούν από τη μεσοβυζαντινή μέχρι τη μεταβυζαντινή περίοδο.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχίαλος)

Οδός Αγίου Γεωργίου

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για οικοδόμηση στο οικόπεδο Γ. Πατσιαούρα αποκαλύφθηκε τάφος καμαροσκέπαστος σε πολύ καλή κατάσταση διατήρησης, διαστ. 2,45×1,40×1,80 μ., και τρεις βαθμίδες στην ανατολική πλευρά (Σχέδ. 3). Ο τάφος αυτός ανήκει στο παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο των Φθιωτίδων Θηβών, όπου έχουν επισημανθεί και ερευνηθεί τάφοι του ίδιου τύπου με ενδιαφέρουσες επιτύμβιες στήλες.

Μετά την έρευνα, τη σχεδιαστική αποτύπωση και τη λεπτομερή φωτογράφηση διατηρήθηκε ανέπαφος σε κατάχωση.

Βόλος - Θέση Παληά

Οδός Σουλίου

Κατά τις εργασίες κατασκευής αγωγού φυσικού αερίου στην παραπάνω οδό και συγκεκριμένα στο τμήμα μεταξύ των οδών Λαχανά και Βελισσαρίου, κοντά στο νότιο κράσπεδο σε βάθος 0,22-0,60 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα του οχυρωματικού τείχους, πλ. 2,60 μ. Επίσης αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων, πλ. 0,65-0,70 μ., στο ίδιο βάθος.

Στη βόρεια πλευρά της παραπάνω οδού, κατά τις εργασίες ασφαλτόστρωσης, αποκαλύφθηκε η συνέχεια του τείχους, ίδιου πλάτους, καθώς και λείψανα τοιχοποιίας στα νότιά του. Πρόκειται για το παλαιοχριστιανικό τείχος του κάστρου του Βόλου, για την κατασκευή του οποίου έχει γίνει χρήση αρχαίου υλικού[25] (Σχέδ. 4).

Προς διατήρηση των σημαντικών αυτών στοιχείων επιλέχθηκε άλλο σημείο για τη διέλευση του αγωγού.

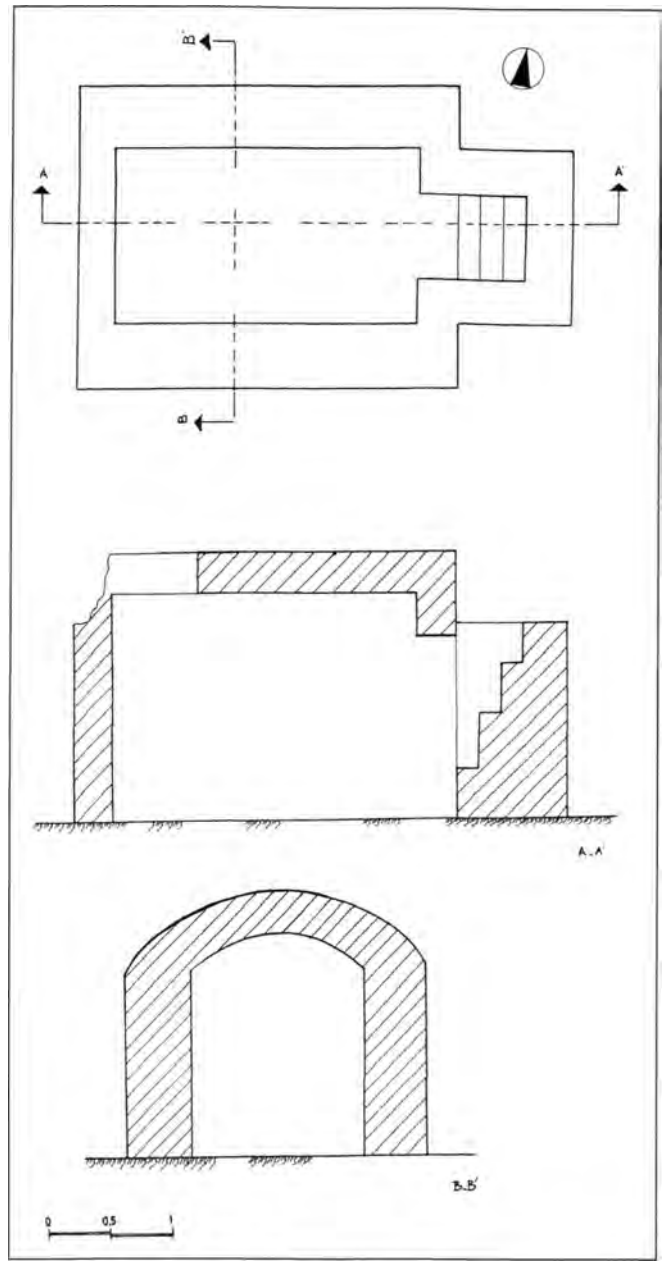
Γήπεδο Μαγνησιακού

Κατά τις εργασίες ανάπλασης του παραπάνω γηπέδου επισημάνθηκαν στη συμβολή των οδών Λαχανά και Σουλίου λείψανα τοιχοποιίας αρχαίων κτιρίων. Ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε σε τέσσερις τομείς (ΤΜ-Α, ΤΜ-Β, ΤΜ-Γ, ΤΜ-Δ) αποκάλυψε λείψανα 11 τοίχων χωματόκτιστων, οι οποίοι δεν στοιχειοθετούν κάποια συγκεκριμένη μορφή οικοδομήματος.

Στον τομέα ΤΜ-Α βρέθηκε, σε βάθος 0,40 μ. από το δάπεδο του γηπέδου, ακέραιο πιθάρι, ύψ. 1,65 και διαμ. περιφέρειας 1,50 μ., σκεπασμένο με σχιστολιθική πλάκα και

σύμφωνα με βυζαντινά κείμενα. Κτιστά υπολήνια βρέθηκαν επίσης στη βυζαντινή Μαρώνεια (*ΑΕΜΘ* ό.π., σ. 293και σε παλαιοχριστιανική εγκατάσταση στο Αϊδίνιο Μαγνησίας, βλ. *ΑΔ* 26 (1971): Χρονικά, σ. 312-313, Σχέδ. 5, Πίν. 286 γ.

25. *ΑΔ* 46 (1991): Χρονικά, σ. 238-239.

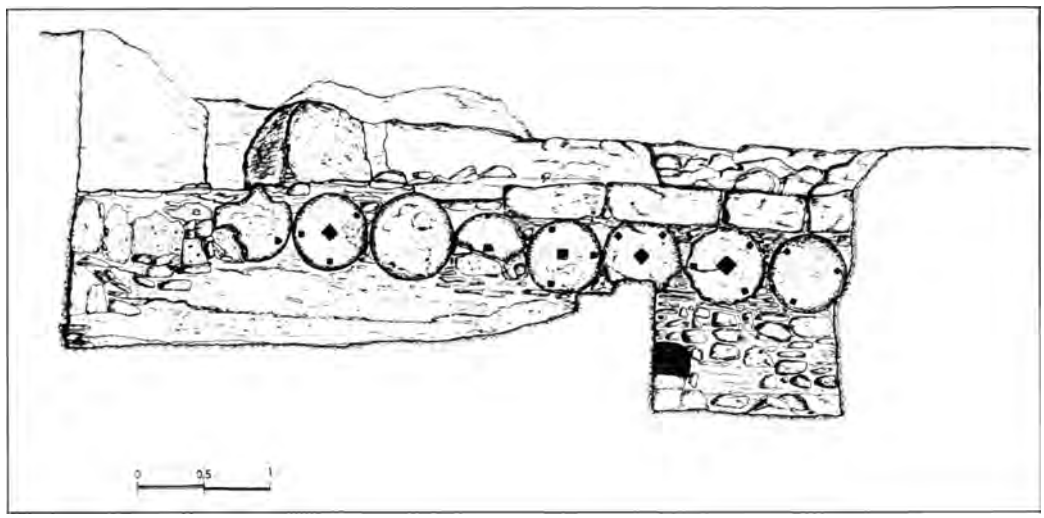
Σχέδ. 3. Νομός Μαγνησίας. Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχίαλος). Οδός Αγίου Γεωργίου. Κάτοψη και τομές Α-Α΄και Β-Β΄του καμαροσκέπαστου τάφου.

πλίνθους. Στην εσωτερική πλευρά του πιθαριού και κάτω από το χείλος του, διαμ. 0,60 μ., διατηρείται «τζινέτι» μολύβδινο για στερέωση παλαιάς ρωγμής. Μεταφέρθηκε στο οικόπεδο της Υπερτοπικής αγοράς, αφού προηγήθηκε στερέωση της ρωγμής και έγινε χρήση ιμάντων για την ασφαλή μεταφορά. Από την ανασκαφική έρευνα περισυνελέγησαν πάρα πολλά όστρακα παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Οικόπεδο Π. Βενετά[26]

Πραγματοποιήθηκε πλήρης σωστική ανασκαφική έρευ-

26. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 548-550.

Σχέδ. 4. Βόλος. Θέση Παληά. Οδός Σουλίου. Όψη τμήματος του παλαιοχριστιανικού τείχους.

να στο παραπάνω οικόπεδο, τα αποτελέσματα της οποίας είναι τα εξής:

α) Σε βάθος 2,25 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα του παλαιοχριστιανικού τείχους. β) Τμήματα βυζαντινών κτιρίων σε βάθος 1,05-1,25 μ. γ) Τμήμα του κυκλικού πύργου του Κάστρου του Βόλου σε βάθος 0,10-0,55 μ. (Πίν. 190 γ). δ) Λείψανα τοιχοποιίας και αγωγοί που ανήκουν σε χάνι της εποχής της Τουρκοκρατίας.

Από την ανασκαφική έρευνα περισυνελέγησαν όστρακα παλαιοχριστιανικής, βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου.

Αλμυρός

Θέση Χολόρεμα

Στη χ.θ. 292.500 της εθνικής οδού (Ε.Ο.) Αθηνών-Θεσσαλονίκης (ΠΑΘΕ), στη θέση Χολόρεμα, όπου επρόκειτο να διαπλατυνθεί η υπάρχουσα εθνική οδός, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα[27]. Στην ανατολική πλευρά της ανωτέρω θέσης και σε μήκος 1 χλμ. περίπου ανασκάφηκαν 14 τομείς (ΤΜ-Ε, ΤΜ-Λ, ΤΜ-Τ, ΤΜ-ΙΓ, ΤΜ-Υ, ΤΜ-Ν, ΤΜ-Χ, ΤΜ-Μ, ΤΜ-ΣΤ, ΤΜ-Ο, ΤΜ-Π, ΤΜ-Ρ, ΤΜ-Ξ, ΤΜ-ΙΕ).

Τομέας Ε. Ερευνήθηκαν 24 τομές και σε βάθος 1,87 μ. αποκαλύφθηκε το στέρεο έδαφος, με έντονη λιθορριπή. Βρέθηκε πλούσια κεραμική, της οποίας το μεγαλύτερο μέρος είναι πλίνθοι, άβαφα όστρακα, ελάχιστα εφυαλωμένα, καθώς και άλλα ευρήματα, όπως πυραμιδόσχημη αγνύθα κ.ά.

Τομέας Λ. Διενεργήθηκαν εννέα τομές. Σε βάθος 1,10 μ. επισημάνθηκε το στέρεο έδαφος. Περισυνελέγη πλούσια κεραμική (θραύσματα πλίνθων, άβαφα όστρακα, λαβές αγγείων, ελάχιστα εφυαλωμένα) κυρίως στο δεύτερο στρώμα της τομής 5. Επίσης, σιδερένιο αντικείμενο με κυκλική οπή.

Τομέας Τ. Ερευνήθηκαν 28 τομές (Πίν. 191 α). Σε βάθος 1,82 μ. εντοπίστηκε το στέρεο έδαφος. Περισυνελέγησαν πολλά θραύσματα πλίνθων, άβαφα και εφυαλωμένα όστρακα, τμήματα πετάλων και σιδερένια αντικείμενα

Τομέας ΙΓ. Έγιναν 16 τομές. Σε βάθος 1,43 μ. αποκαλύφθηκε το στέρεο έδαφος. Περισυνελέγησαν πολλά θραύσματα πλίνθων, άβαφα όστρακα ποικίλου πάχους και ελάχιστα εφυαλωμένα, καρφιά, ελάσματα, τεμάχιο πλίνθου με σφράγισμα.

Τομέας Υ. Ερευνήθηκαν 16 τομές μέχρι βάθος 3,05 μ., όπου το στέρεο έδαφος. Και σε αυτόν τον τομέα βρέθηκαν πολλά κομμάτια πλίνθων, άβαφα όστρακα, λαβές αγγείων, λίγα όστρακα παλαιοχριστιανικής εποχής, αρκετά εφυαλωμένα, μεταξύ των οποίων και εγχάρακτο με σπειροειδές μοτίβο, πιθανώς του 12ου αι.

Τομέας Ν (Πίν. 191 β). Έγιναν 24 τομές και η έρευνα έφθασε σε βάθος 3,15 μ. Πλούσια κεραμική (πλίνθοι, άβαφα όστρακα, εφυαλωμένα), μεταλλικά ελάσματα, τμήμα πετάλου, τμήματα γυάλινων κοσμημάτων (ψελίων), θραύσματα γυάλινων αγγείων, σιδερένια καρφιά, αιχμηρή πέ-

27. Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε δαπάναις του έργου με τη συνεργασία των επί συμβάσει αρχαιολόγων Ε. Γλώσσα, Μ. Μαμαλούδη και Ιω. Μαμαλούδη.

τρα (εργαλείο), κεραμικό αντικείμενο δισκοειδούς σχήματος, θαλάσσια όστρεα, χάλκινα νομίσματα, σπόροι, σιδερένιο έλασμα.

Τομέας Χ. Ερευνήθηκαν 27 τομές, όπου βρέθηκαν άφθονα άβαφα όστρακα χρηστικών αγγείων και εφυαλωμένα, θραύσματα οστρέων, σιδερένια καρφιά, σιδερένια ελάσματα και χάλκινο αντικείμενο.

Τομέας Μ (Πίν. 191 γ). Διενεργήθηκαν 40 τομές και αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,59 μ. το στέρεο έδαφος. Βρέθηκε πλούσια κεραμική αποτελούμενη από πληθώρα πλίνθων, άβαφων οστράκων και ποικιλόχρωμων εφυαλωμένων. Επίσης, σιδερένια καρφιά, όστρεα, θραύσματα γυάλινων ψελίων, θραύσματα γυάλινων αγγείων, μεταλλικά ελάσματα, πήλινο σφονδύλι, σιδερένια βελόνη, μαχαιρίδιο, χάλκινο νόμισμα, σιδερένιο ψέλιο, λαβή πώματος πήλινου αγγείου, λαβή μεταλλικού χρηστικού αγγείου, τμήμα πετάλου, λίθινο αντικείμενο με διαμπερή οπή (εργαλείο), λίθινη χάντρα, βάση γυάλινου αγγείου, τμήμα από οδοντωτή ζεύξη ορθομαρμάρωσης, πυραμιδοειδής αγνύθα, χάλκινος κρίκος.

Τομέας ΣΤ. Ερευνήθηκαν 39 τομές μέχρι βάθος 1,48 μ. Ο τομέας ΣΤ απέδωσε εξαιρετικά πλούσια κεραμική περιλαμβάνουσα πέραν των πλίνθων, πλήθος άβαφων και εφυαλωμένων οστράκων, καθώς και όστρακα από παλαιοχριστιανικούς αμφορείς και κομμάτια πιθαριών. Στις τομές 14, 15, 20 και 23 εντοπίστηκαν συσσωρευμένες πλίνθοι (πλινθοσωροί), ενώ στην τομή 15 ήλθε στο φως και λιθοσειρά. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην τομή 10 αποκαλύφθηκε πλίνθος με τις χαρακτηριστικές δαχτυλιές.

Βρέθηκαν επίσης χάλκινα ευρήματα, χάλκινα ελάσματα, σιδερένια καρφιά (οξειδωμένα), σιδερένιο ατρακτοειδές αντικείμενο, τμήματα γυάλινου αγγείου, ελλιπές χάλκινο ομοίωμα ζώου, μεταλλικό αντικείμενο με δύο οπές, σιδερένιο αντικείμενο, μονόστομο σιδερένιο μαχαίρι, χάλκινος δακτύλιος, χάλκινο ενώτιο με φακοειδές δισκάριο.

Τομέας Ο. Έγιναν 21 τομές και σε βάθος 1,39 μ. εντοπίστηκε το στέρεο. Μεγάλος αριθμός οστράκων από άβαφη χρηστική κεραμική και πολλά θραύσματα πλίνθων. Πλήθος εφυαλωμένων οστράκων καλής ποιότητας, πολλά συνανήκοντα. Στην τομή 15 εντοπίστηκαν διάσπαρτα ίχνη καύσης στα πρώτα στρώματα. Ελάχιστα παλαιοχριστιανικά όστρακα. Βρέθηκαν επίσης μεταλλικά ελάσματα, σιδερένια καρφιά ακέραια με πεπλατυσμένες κεφαλές και πολλά ελλιπή, σιδερένιες βελόνες, χάλκινα νομίσματα, θραύσματα γυάλινων αγγείων, μεταλλικό στέλεχος μαχαιριδίου, πήλινο σφαιρίδιο, θαλάσσια όστρεα, ομάδα αιχμηρών λίθων (πιθανώς επεξεργασμένα εργαλεία), λίθινο ορθογώνιο στέλεχος (εργαλείο), όστρακα με διαμπερείς οπές, λαβή πώματος πήλινου αγγείου.

Τομέας Π. Διενεργήθηκε ανασκαφή σε 32 τομές μέχρι βάθος 1,29 μ. Περισυνελέγη αρκετή κεραμική από όστρακα άβαφων χρηστικών αγγείων και όχι ιδιαιτέρως αξιόλογα εφυαλωμένα, θραύσμα γυάλινου αγγείου, μεταλλικό έλασμα, πλήθος οστρέων και χάλκινο νόμισμα. Ενδιαφέρουσα η κεραμική παλαιοχριστιανικής εποχής. Ερευνήθηκε ταφή λακκοειδής ακτέριστη.

Τομέας Ρ. Διερευνήθηκαν 36 τομές και σε βάθος 1,32 μ. αποκαλύφθηκε το στέρεο έδαφος. Πλούσια κεραμική από χρηστικά άβαφα σκεύη διαφόρων μεγεθών, πολλά θραύσματα πλίνθων και πολυάριθμα εφυαλωμένα όστρακα πολύ καλής ποιότητας και λυχνάρι με παράσταση πτηνού.

Τομέας Ξ. Ερευνήθηκαν 24 τομές μέχρι βάθος 1,55 μ. Περισυνελέγησαν θραύσματα πλίνθων, άβαφα όστρακα και ελάχιστα εφυαλωμένα, πέταλο, τμήμα μεταλλικού ψελίου, νόμισμα και σιδερένιο αντικείμενο με οπή.

Τομέας ΙΕ. Διενεργήθηκε ανασκαφή σε 15 τομές. Αρκετή χονδροειδής κεραμική. Τα ευρήματα που αποκαλύφθηκαν στην ανατολική πλευρά της χ.θ. 292.500 της Ε.Ο. (περιοχή Χολορέματος) ανήκουν στην παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο. Κτιριακά λείψανα δεν διασώθηκαν λόγω του ότι η περιοχή χρησιμοποιούνταν για καλλιέργεια και οι αρόσεις έχουν προξενήσει μεγάλες καταστροφές.

Κρόκιο

Κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης της νέας Ε.Ο. Αθηνών-Θεσσαλονίκης (ΠΑΘΕ), στο ύψος του Κροκίου Αλμυρού και στη δυτική πλευρά ήλθαν στο φως και ερευνήθηκαν επτά λακκοειδείς τάφοι του συνήθους τύπου με σκελετό σε θέση χριστιανικής ταφής, χωρίς κτερίσματα.

Σούρπη

Επ' ευκαιρία των έργων διαπλάτυνσης της Ε.Ο. Αθηνών-Θεσσαλονίκης (ΠΑΘΕ) στη χ.θ. 273.500 διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα[28], επειδή στην περιοχή υπήρχαν διάσπαρτα κεραμικά ευρήματα παλαιοχριστιανικής, βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής. Σε μικρή απόσταση δε από την ανωτέρω θέση η ΙΓ' ΕΠΚΑ ερεύνησε εννέα τάφους λακκοειδείς πλακοσκεπείς, οι οποίοι σχετίζονται με τα ευρήματα που ήλθαν στο φως στη χ.θ. 273.500.

Η θέση που πραγματοποιήθηκε η ανασκαφική έρευνα βρίσκεται στο 273.500 χλμ. (με τη νέα μέτρηση 272.800) της Ε.Ο. Αθηνών-Θεσσαλονίκης, στην πλευρά του ρεύματος

28. Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε δαπάναις του έργου και με τη συνεργασία του επί συμβάσει αρχαιολόγου Δ. Μπάρδαβου.

προς Αθήνα. Ανατολικά-βορειοανατολικά του χώρου της ανασκαφής βρίσκονται τα χωριά Αγία Τριάδα και Σούρπη, ενώ στα νότια το χωριό Δρυμώνας. Η θέση είναι πεδινή. Δυτικά και νότια περιβάλλεται από το όρος Όθρυς και ανατολικά βρίσκεται το χαμηλό όρος Χλωμό. Ουσιαστικά ανασκάφηκαν δύο θέσεις που τις χωρίζει μια απόσταση 200 μ., όπου και παρεμβάλλεται αγρός αναπαλλοτρίωτος. Οι δύο θέσεις διακρίνονται ως προς τα γενικά τους χαρακτηριστικά.

Η θέση 1 (Πίν. 192 α) περιλαμβάνει τους τομείς Α΄, Β΄, Γ΄, και Δ΄ με διαστάσεις 15×15 μ., τρεις υποτομείς-τομείς Ε΄, ΣΤ΄ και υποτομέας Δ΄ και 17 τομές με κατεύθυνση προς Β. με χαρακτήρα δοκιμαστικό. Η θέση 2 περιλαμβάνει τους τομείς Ζ΄ και Η΄ με διαστάσεις 15×15 μ. και τον υποτομέα Ζ΄, καθώς και μία περιοχή Χ, όπου έγιναν δοκιμαστικές τομές με εκσκαφικό μηχάνημα. Το βάθος της επίχωσης κυμαίνεται μεταξύ 0,62 μ. (τομείς Δ΄, Ζ΄) και 1,06 μ. (τομέας Α΄).

Το σημαντικότερο ίσως στοιχείο από τη θέση 1 είναι μια έκταση 60 τ.μ. περίπου, η οποία καλύπτεται από ακατέργαστους λίθους (τομέας Γ΄). Θεωρούμε ότι οι λίθοι αυτοί αποτελούσαν οικοδομικό υλικό (ξερολιθιά), κάποιας μορφής οικιστικής δραστηριότητας, όχι απαραίτητα με τη στενή έννοια του οικισμού, αλλά κάποιων κατασκευών με περισσότερο αγροτικό χαρακτήρα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η περιοχή αυτή περιβάλλεται κατά κάποιον τρόπο από τέσσερις αποθέτες στα βόρεια, νότια, νοτιοανατολικά και ανατολικά (τομείς Α΄, Δ΄ (δύο), Γ΄ αντίστοιχα). Σε γενικές γραμμές οι αποθέτες αυτοί έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά, τόσο στις κατασκευαστικές τους λεπτομέρειες, όσο και στα ευρήματα. Πρόκειται για λακκοειδείς κατασκευές, με κάτοψη κυκλική ή ελλειψοειδή, διαμ. 2,20-2,80 και βάθ. μεταξύ 1,12 (αποθέτης 3) και 2,10 μ. (αποθέτης 4).

Αξιοσημείωτο είναι ότι στον τομέα Α΄ αποκαλύφθηκε ταφή ανθρώπινου κρανίου σε βάθος 0,94 μ., όπου βρέθηκε χάλκινο δαχτυλίδι, στη σφενδόνη του οποίου έχει χαραχθεί ισοσκελής σταυρός.

Η θέση 2 (Πίν. 192 β) βρίσκεται 200 μ. νότια της θέσης 1. Το κύριο χαρακτηριστικό της είναι οι 14 τάφοι που αποκαλύφθηκαν, εκ των οποίων οι πέντε στον τομέα Ζ΄. Από τις ταφές του τομέα αυτού, η μία ήταν ανηλίκου και οι τέσσερις ενηλίκων. Όλες οι ταφές είναι προσανατολισμένες στον άξονα Α.-Δ. με μικρές αποκλίσεις. Μόνον η μία από τις ταφές του τομέα Ζ΄ καλυπτόταν εξ ολοκλήρου από τρεις καλυπτήριες σχιστολιθικές πλάκες (τάφος 1).

Στον τομέα Ζ΄ αποκαλύφθηκε μία επιμήκης κατασκευή, λαξευμένη στο ασβεστολιθικό στρώμα, με διαστάσεις 1×1,50 μ., καμπυλωτές τις στενές πλευρές και προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ., στο βορειοανατολικό άκρο της οποίας βρέθηκε ακέραιο αγγείο (οινοχόη).

Βορειοανατολικά των τάφων αποκαλύφθηκε έκταση που καλυπτόταν από αργούς λίθους και καταλάμβανε έκταση 55 τ.μ. περίπου (τομέας Ζ΄). Στα ανατολικά είχε διαταραχθεί από την εκσκαφή του ΟΤΕ.

Με το λιθοσωρό αυτό πρέπει να συνδεθεί και το πιθάρι 1 που σώζεται σε χαμηλό ύψος, καθώς επίσης και τρεις ακόμη κυκλικές κατασκευές, όπως ονομάστηκαν, στις οποίες πιθανότατα ήταν προσαρμοσμένα πιθάρια, που αποτελούσαν αποθηκευτικούς χώρους του οικισμού.

Περισυνελέγησαν εννέα χάλκινα νομίσματα (αδιευκρίνιστα), χάλκινο νόμισμα της Τουρκοκρατίας, τέσσερα χάλκινα νομίσματα εποχής Ιουστινιανού (527-565 μ.Χ.), χάλκινο νόμισμα της εποχής του Ιουστίνου, τέσσερα χάλκινα νομίσματα (φθαρμένα), χάλκινο δαχτυλίδι με εγχάρακτο ισοσκελή σταυρό στη σφενδόνη, οινοχόη με αποστρογγυλεμένη βάση και σχεδόν σφαιρικό σώμα, τοξοειδής χάλκινη πόρπη, φλασκί, μαγειρικό σκεύος, μυλόπετρα σε τέσσερα θραύσματα, θραύσματα λύχνου με παράσταση αιγάγρου στο κοίλο του δίσκου, άνω μέρος λύχνου με παράσταση κανθάρου στο κοίλο του δίσκου, 16 αγνύθες πυραμιδόσχημες, κωνικές κτλ., αρκετά καρφιά και αδιευκρίνιστα σιδερένια αντικείμενα, καθώς επίσης και πολλά θραύσματα γυάλινων αγγείων.

Τα ευρήματα που αποκαλύφθηκαν στην ανωτέρω θέση ανήκουν στην παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή. Πρόκειται για αγροτικές εγκαταστάσεις. Μεγάλες ζημιές έχουν προκληθεί από τις αρόσεις, επειδή η περιοχή χρησιμοποιείται για καλλιέργεια βαμβακιού. Το άροτρο έχει διαταράξει και το φυσικό έδαφος.

Μικροθήβες

Στη χ.θ. 297.000 της νέας Ε.Ο. (ΠΑΘΕ), η οποία συμπίπτει με το σχηματιζόμενο κόμβο Μικροθηβών, πραγματοποιήθηκαν κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης της οδού δοκιμαστικές τομές, οι οποίες έδωσαν στοιχεία για την ύπαρξη αρχαιολογικής θέσης. Η έρευνα άρχισε τον Οκτώβριο του 1998 στον τομέα Α΄, στον οποίο χαράχθηκαν 88 τομές. Περισυνελέγη κεραμική παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή. Η έρευνα θα συνεχιστεί το επόμενο έτος.

Αερινό

Προκειμένου να συνεχιστούν οι εργασίες διαπλάτυνσης της Ε.Ο. Αθηνών-Θεσσαλονίκης (ΠΑΘΕ) στο Αερινό, οι τάφοι του βυζαντινού νεκροταφείου[29] μετά την έρευνα,

29. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 547-548.

περισυλλογή κοσμημάτων, σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση διαλύθηκαν μετά από σχετική απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού και οι καλυπτήριες πλάκες, καθώς και οι πλάκες των πλευρικών τοιχωμάτων τους μεταφέρθηκαν και φυλάσσονται στον αρχαιολογικό χώρο των Φθιωτίδων Θηβών (Νέας Αγχιάλου).

Άγιος Γεώργιος Φερών

Έγινε επίβλεψη των έργων του ΟΤΕ[30], για την τοποθέτηση καλωδίου οπτικών ινών από την Α΄ ΒΙΠΕ Βόλου μέχρι το Βελεστίνο. Το μεγαλύτερο μέρος της διαδρομής δεν παρουσίασε αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Στον αγρό Α. Κόκκαλη εντοπίστηκε στρώμα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος (Πίν. 192 γ). Κάτω από τα επιφανειακά στρώματα, σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, συναντήσαμε ψαμμιτικά πετρώματα και από κάτω συμπαγές στρώμα από καφέ χώμα και μικρού μεγέθους λίθους. Το στρώμα αυτό εκτείνεται σε μήκος 5 μ. και στη συνέχεια χάνεται. Αφήσαμε τμήμα 5 μ. για διερεύνηση και συνεχίσαμε την εκσκαφή. Σε βάθος 0,40 μ. διακρίναμε νέο τμήμα, το οποίο εκτείνεται σε μήκος 8,50 μ. Και αυτό θα διερευνηθεί το επόμενο έτος.

Στον αγρό Μπομπότη οι εκσκαφικές εργασίες οδήγησαν στην αποκάλυψη αρχαιολογικού στρώματος. Σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους φάνηκε στρώμα, πάχ. 0,20 μ., αποτελούμενο από ψιλή κροκάλα. Σε βάθος 0,50 μ. αποκαλύφθηκε σειρά λίθων. Οι εκσκαφικές εργασίες διακόπηκαν, για να διερευνηθεί ο χώρος το επόμενο έτος.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

30. Τις εργασίες παρακολούθησε η επί συμβάσει αρχαιολόγος Α. Γιαννούκου.

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1998[1], όπως και κατά τα προηγούμενα έτη, το μεγαλύτερο μέρος των κονδυλίων και των δραστηριοτήτων του επιστημονικού και λοιπού προσωπικού της ΙΒ΄ ΕΠΚΑ απορροφήθηκαν από τις σωστικές ανασκαφές στην πόλη της Άρτας (αρχαία Αμβρακία). Το πολυσχιδές όμως έργο της Εφορείας, το συντονισμό του οποίου είχε ο υπογράφων, αντιμετωπίστηκε με επιτυχία και σε διάφορους άλλους τομείς, χάρη και στις άοκνες προσπάθειες του έκτακτου προσωπικού, το οποίο εργάστηκε με επιστημονική μεθοδικότητα. Από τη θέση αυτή ευχαριστώ τους συμβασιούχους αρχαιολόγους Α. Γεωργίου, Χ. Καππά, Μ. Παπαγεωργίου, Θ. Κύρκου, Μ. Σκανδάλη, Β. Γιαννάκη, Κ. Σιώζου, Κ. Λάζαρη, Χ. Φατούρο, Β. Δημητρούλα, Μ. Νιάρου και Θ. Αρκουμάνη και τους αρχιτέκτονες Σ. Μπερρή και Χ. Τσακούμη.

Εκτός από τις καθαρά ανασκαφικές δραστηριότητες, σύντομες εκθέσεις των οποίων ακολουθούν με την υπογραφή των αρχαιολόγων που τις επέβλεψαν, αναφέρονται περιληπτικά και οι εξής δραστηριότητες: συνεχίστηκε η ταξινόμηση παλαιών και νέων ευρημάτων στις αποθήκες των μουσείων της Εφορείας, καθώς και η καταγραφή τους στους αντίστοιχους καταλόγους. Ειδικότερα στη Νικόπολη συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή των ευρημάτων από τις ανασκαφές στο Μνημείο του Αυγούστου πάνω στον ιερό λόφο του Απόλλωνα. Στο ίδιο το Μνημείο του Αυγούστου, εκτός από τις ανασκαφικές εργασίες που περιγράφονται πιο κάτω, πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης-στερέωσης μέρους του αναλημματικού τοίχου και των τοίχων θεμελίωσης της στοάς με ασβεστοκονίαμα, τη σύνθεση του οποίου υπέδειξε το Κέντρο Λίθου του ΥΠΠΟ. Επίσης πραγματοποιήθηκε διάνοιξη νέας κοινοτικής οδού βόρεια του μνημείου, ώστε να υπάρξει απόσταση ασφαλείας από τα μνημεία, όπως προβλέπεται από τη μελέτη ανάδειξης, η οποία ολοκληρώθηκε και εγκρίθηκε με ορισμένες παρατηρήσεις από το ΚΑΣ κατά την επίσκεψη των μελών του στη Νικόπολη το θέρος του 1998. Επίσης, τοποθετήθηκε περίφραξη στο χώρο του μνημείου σε μήκος 500 μ. και έγιναν οι προεργασίες για την κατασκευή της διαδρομής πρόσβασης των επισκεπτών.

Στον εκτεταμένο ερειπιώνα της Νικόπολης συνεχίστηκε επίσης το Πρόγραμμα Ηλεκτρονικής Τεκμηρίωσης των Μνημείων (Πρόγραμμα Κλεοπάτρα), στα πλαίσια του οποίου έγιναν εκτεταμένες αποψιλώσεις σε αγροτεμάχια ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ και ιδιωτών, στα οποία εντοπίζονται ορατά μνημεία. Εκτεταμένες αποψιλώσεις δρομολογήθηκαν στο Στάδιο της Νικόπολης στα πλαίσια του αναπτυξιακού προγράμματος Leader. Η πυκνή βλάστηση έχει καλύψει εντελώς το χώρο του σταδίου με αποτέλεσμα να έχουν εξαφανιστεί τα περιγράμματά του και να είναι αδύνατη η προσπέλασή του. Με τη χρήση μηχανικών και χειρωνακτικών μέσων αφαιρέθηκε το μεγαλύτερο μέρος της πυκνής βλάστησης που κάλυπτε το Στάδιο. Οι εργασίες θα συνεχιστούν το επόμενο έτος.

Τις εργασίες διάνοιξης της Εγνατίας οδού, η οποία διασχίζει το Νομό Ιωαννίνων από τα όρια με τη Θεσπρωτία έως και τα υψίπεδα της Κατάρας, συνέχισε ανελλιπώς να επιβλέπει η Εφορεία με την πρόσληψη ωρομίσθιου προσωπικού, το οποίο επωμίστηκε το έργο της παρακολούθησης των χωματουργικών εργασιών. Επίσης, συνεχής επίβλεψη των χωματουργικών εργασιών πραγματοποιήθηκε και στα έργα οδοποιίας στο τμήμα Καλπακίου-Κακαβιάς της Ε.Ο. Ιωαννίνων-Καλπακίου-Κακαβιάς.

Στα εργαστήρια συντήρησης του Μουσείου Ιωαννίνων συντηρήθηκε και φέτος σημαντικός αριθμός αρχαίων αντικειμένων. Στις εγκαταστάσεις επίσης του Μουσείου Ιωαννίνων, όπως και των λοιπών μουσείων της Εφορείας φιλοξενήθηκαν Έλληνες και αλλοδαποί επιστήμονες, οι οποίοι μελέτησαν ευρήματα διαφόρων περιόδων της αρχαιότητας.

Στη βιβλιοθήκη του Μουσείου Ιωαννίνων από αγορές και δωρεές προστέθηκαν 63 τόμοι βιβλίων, 37 τόμοι περιοδικών και 13 ανάτυπα.

Το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων εξέδωσε καλαίσθητο δίγλωσσο φυλλάδιο για το Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων, το κείμενο του οποίου συνέγραψε η αρχαιολόγος Α. Ντούζουγλη.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κατά του θερινούς μήνες άρχισαν εργασίες διαφόρων έργων υποδομής για την έκθεση των αρχαιολογικών ευρημάτων στο νέο Μουσείο Λευκάδας. Ένας μικρός αριθμός ευρημάτων της αρχαίας Λευκάδας εκτίθεται στην Αρχαιολογική Συλλογή του νησιού στο ισόγειο πολυκατοικίας. Ο χώρος όχι μόνο δεν επαρκεί, αλλά κρίνεται και ακατάλ-

1. Η έκθεση των Χρονικών του 1998 αφιερώνεται στη μνήμη του πατριώτη εκπαιδευτικού Β. Γιαννούλα από τα Πλαίσια Ιωαννίνων, ο οποίος χορήγησε στην Εφορεία το ποσό του 1.000.000 δρχ. ως συμβολή στις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στην ιδιαίτερή του πατρίδα.

ληλος μετά από αλλεπάλληλα επεισόδια διαρροής λυμάτων από τους αγωγούς, που διέρχονται από την οροφή του χώρου, όπου εκτίθενται οι αρχαιότητες.

Μετά από επίπονες προσπάθειες της Εφορείας, οι οποίες δεν έτυχαν θετικής ανταπόκρισης από τη Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου, και χάρη στο αμέριστο ενδιαφέρον και την καλή συνεργασία με το δήμαρχο Λευκάδας Σταματέλο, παραχωρήθηκαν στο ΥΠΠΟ τέσσερις αίθουσες στο ισόγειο του νεόδμητου πολιτιστικού κέντρου του δήμου. Στους εκθεσιακούς χώρους τοποθετήθηκε κλιματισμός, συναγερμός, νέες ηλεκτρικές εγκαταστάσεις, κατασκευάστηκαν βιτρίνες αυτοφωτιζόμενες διαφόρων τύπων, εκδοτήριο, βιτρίνες πωλητέων του ΤΑΠ και έγιναν οι κατάλληλοι χρωματισμοί. Με την ευκαιρία της επικείμενης έκθεσης πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες συντήρησης των ευρημάτων, καθώς και μεταφορά οστράκων από τις αποθήκες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου στα εργαστήρια της Εφορείας, τα οποία προέρχονται από τις ανασκαφές του Dörpfeld στη Χοιροσπηλιά. Επίσης, πραγματοποιήθηκαν καταγραφές ευρημάτων, τα οποία δεν είχαν αριθμό μουσείου και προορίζονται να εκτεθούν στο νέο μουσείο.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Στο πλαίσιο της προβολής του έργου της Εφορείας ο υπογράφων και η συνάδελφος Α. Ντούζουγλη έδωσαν διαλέξεις στην Αθήνα στην ημερίδα με θέμα «Το πρόσφατο έργο των Αρχαιολόγων του Υπουργείου Πολιτισμού ΙΙ. Θεσσαλία-Ήπειρος-Κέρκυρα-Λευκάδα», που διοργάνωσε ο Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων στις 30 Μαΐου. Επίσης, ο υπογράφων έδωσε τις εξής διαλέξεις σε διάφορα ιδρύματα της ημεδαπής και της αλλοδαπής κατά τη διάρκεια του 1998. Το Φεβρουάριο στο Πανεπιστήμιο του Sheffield της Αγγλίας με θέμα «Νεολιθική Μεταλλουργία». Την ίδια διάλεξη στις 31 Μαρτίου, στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα. Στις 20 Μαΐου στην αίθουσα της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών στα Ιωάννινα με θέμα : «Η αρχαιολογική επιστήμη στην εποχή της Πληροφορικής. Το παράδειγμα της ψηφιακής τεκμηρίωσης της Αρχαίας Νικόπολης». Στις 22 Μαΐου στο Κέντρο Μελετών Ακρόπολης στη διημερίδα «Αυτοφυής βλάστηση στους αρχαιολογικούς χώρους» που διοργάνωσε η Ένωση Φίλων Ακροπόλεως με την εισαγωγική ομιλία «Αυτοφυής χλωρίδα στους αρχαιολογικούς χώρους: Η ελληνική εμπειρία»[2].

Στο πλαίσιο της προσπάθειας της εξοικείωσης των πολιτών με τα αρχαία μνημεία και της διαφορετικής προσέγγισής τους, πραγματοποιήθηκε στο χώρο των Βόρειων Θερμών (Μπεντένια) στις 26 Ιουλίου μουσική εκδήλωση με τη συμμετοχή του Δήμου Πρέβεζας. Η εκδήλωση «Μια νύχτα Jazz στις Βόρειες Θέρμες Νικοπόλεως» ήταν αφιερωμένη σε συνθέσεις G. Gershwin, M. Davis, J. Coltrane και G. Barbieri, τις οποίες με εξαιρετική επιτυχία απέδωσε το μουσικό σύνολο Jazz Note.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πλαίσια

Θέσεις Κακολάγκαδο, Στεφέικα

Το 1993 στη θέση Κακολάγκαδο της Κοινότητας Πλαισίων διενεργήθηκε σύντομη ανασκαφική έρευνα, η οποία έφερε στο φως δύο επιτύμβιες στήλες και τμήμα ταφικού περιβόλου[3]. Ο περίβολος είχε εντοπιστεί σε αρδευτική τάφρο, κατά μήκος της οποίας είχαν βρεθεί λείψανα ταφικών κατασκευών: μία μικρή συλημένη θήκη (Θήκη 1) και δύο τάφοι, ένας ακτέριστος κεραμοσκεπής (ΚΕΡ 1) και ένας συλημένος κιβωτιόσχημος (ΚΙΒ 2). Ο περίβολος, ο οποίος περιέκλειε έναν κιβωτιόσχημο (ΚΙΒ 1) και μία θήκη (Θήκη 2), είχε αποκαλυφθεί κατά το ήμισυ[4].

Το 1998 χάρη στην ευγενική χειρονομία του αείμνηστου εκπαιδευτικού Β. Γιαννούλα, ο οποίος προσέφερε το ποσό του ενός εκατομμυρίου δρχ. για τη συνέχιση της έρευνας στο χώρο, αποφασίστηκε η διενέργεια ανασκαφής στον παρακείμενο αγρό Ε. και Γ. Μπαράτσα, στον οποίο συνεχιζόταν ο περίβολος.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας αποκαλύφθηκε σε όλο το μήκος της η βορειοανατολική κεραία του περιβόλου (Πίν. 193 β). Αποτελούνταν από τρεις δόμους και είχε συνολικό μήκος 2,71, πλάτος 0,85 και ορατό ύψος 0,90 μ.[5]. Παράλληλα προς τη βορειοανατολική κεραία αποκαλύφθηκε τοίχος από ξερολιθιά (Τχ1), με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Ο

2. Για τη δημοσίευση της ανακοίνωσης, βλ. *Αυτοφυής βλάστηση στους αρχαιολογικούς χώρους, Διημερίδα, Αθήνα, 22-23 Μαΐου 1998*, Αθήνα 1998, σ. 9-17.

3. *ΑΔ* 51-52 (1996-1997): Μελέτες, σ. 173-196.

4. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 267-268.

5. Συνολ. διαστ. περιβόλου, νοτιοανατολική κεραία: μήκ. 4,30, μέγ. πλ. 1,20 μ., νοτιοδυτική κεραία: μήκ. 1,90, πλ. 0,90 μ.

τοίχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,80 μ. Αποτελούνταν από μικρούς αργόλιθους, οι περισσότεροι από τους οποίους βρέθηκαν σκορπισμένοι προς Α. Αποτελούσε μεταγενέστερη κατασκευή και έβαινε εγκάρσια του εσωτερικού του περιβόλου, καταλαμβάνοντας τμήμα του ΚΙΒ 1.

Κατά την αφαίρεση τμήματος του Τχ1, ο οποίος εισχωρούσε στον περίβολο προέκυψαν νέα δεδομένα για τις διαστάσεις του ΚΙΒ 1. Ο τάφος, εξωτ. διαστ. 2×1,29 μ., καταλάμβανε ολόκληρο σχεδόν το εσωτερικό του περιβόλου. Ήταν κατασκευασμένος από τέσσερις ασβεστολιθικές πλάκες και είχε ύψος 1,31 μ. Η δυτική και η νότια πλευρά του όριζαν συγχρόνως τις αντίστοιχες πλευρές της Θήκης 2.

Κατά μήκος της εσωτερικής παρειάς της δυτικής πλευράς αποκαλύφθηκαν κάτω από στρώμα κεράμων, οστά σαρκοβόρων ζώων (πιθανώς σκύλων). Οστά προερχόμενα από το σκελετό διαφόρων ζώων εντοπίστηκαν και στο βόρειο τμήμα του τάφου. Από το ίδιο τμήμα προέρχεται θραύσμα από την πρόσθια όψη επιτύμβιας στήλης, πιθανότατα της 7615, η οποία είχε βρεθεί το 1993 στην επίχωση του τάφου. Σώζεται τμήμα του εγκοίλου ορθογωνίου και τα δύο γράμματα της κατάληξης ανδρικού ονόματος (Πίν. 193 α).

/---]ΟΣ

Στο βόρειο τμήμα του τάφου βρέθηκαν επίσης απανθρακωμένα υπολείμματα ξύλου, πιθανώς από φέρετρο. Στα ευρήματα συγκαταλέγονται σιδερένια καρφιά, μία χάλκινη χυτή βάση αγγείου, ένα πήλινο μυροδοχείο και θραύσμα από το λαιμό ασκόμορφου(;) αγγείου (3ος-2ος αι. π.Χ.).

Εκτός περιβόλου αποκαλύφθηκε ένας δεύτερος κιβωτιόσχημος τάφος (ΚΙΒ 3). Ο τάφος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., είχε εσωτερικές διαστάσεις 2×0,97 και εξωτερικές 2,20×1,50 μ. Η βόρεια και η νότια πλευρά του ήταν κατασκευασμένες από μία λιθόπλακα, ενώ η ανατολική και η δυτική κτιστές. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν μεγάλες δουλεμένες λιθόπλακες και στα μεταξύ τους κενά, μικρότερες. Ο τάφος περιείχε δύο σκελετούς. Ο υπερκείμενος νεκρός ήταν θαμμένος εκτάδην με προσανατολισμό Ν.-Β. Διατηρούνταν μόνον η λεκάνη και τα κάτω άκρα, το δεξιό χέρι και ένα τμήμα του αριστερού.

Κάτω ακριβώς από αυτόν αποκαλύφθηκε δεύτερος σκελετός. Ο νεκρός ήταν θαμμένος πρηνηδόν με λυγισμένο στην πλάτη το δεξιό χέρι. Είχε ύψος 1,53 μ. και ήταν λοξά τοποθετημένος με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Τον υπερκείμενο νεκρό συνόδευε μία λάγυνος (2ος αι. π.Χ.), ενώ η δεύτερη ταφή ήταν κτερισμένη με έναν αμφορέα. Βρέθηκαν επίσης οκτώ πήλινες χάντρες, σιδερένια ελάσματα, καρφιά και μία πόρπη σε κακή κατάσταση, η οποία έφερε αποτύπωμα χονδρού υφάσματος.

Υπολείμματα κιβωτιόσχημου τάφου (ΚΙΒ 4) αποκαλύφθηκαν στην επίχωση της νότιας παρειάς του ρέματος. Μαζί με τον περίβολο και τις προαναφερθείσες ταφικές κατασκευές αποτελούσε τμήμα εκτεταμένου νεκροταφείου, το οποίο προφανώς σχετιζόταν με παρακείμενο οικισμό.

Λείψανα του οικισμού αυτού εντοπίστηκαν σε μικρή απόσταση από τον περίβολο, στη θέση Στεφέικα. Η θέση βρίσκεται στις υπώρειες των ορεινών όγκων που ορίζουν το λεκανοπέδιο από Δ., σε απόσταση 1,5 χλμ. από την Κοινότητα Πλαισίων. Διακρίνονται θεμέλια τοίχων, τα οποία οριοθετούν άνδηρα με διάσπαρτα θραύσματα κεραμιδιών. Ο οικισμός πιθανώς ανήκε στην κατηγορία των ατείχιστων κωμών.

ΙΟΥΛΙΑ ΚΑΤΣΑΔΗΜΑ

Πεδινή

Θέση Αγία Μαρίνα

Στην παραπάνω θέση είναι ήδη γνωστή η ύπαρξη «επιφανειακών θεμελίων τοίχων και οστράκων άβαφης ντόπιας κεραμικής»[6]. Τα θεμέλια τοίχων είναι αβέβαιης χρονολόγησης, ενώ στην παραπομπή δεν δίνονται περισσότερες πληροφορίες για τα όστρακα.

Η Εγνατία οδός διέρχεται σε επίχωμα στους βόρειους-βορειοδυτικούς πρόποδες του λόφου. Ο εντοπισμός κατά τη διάρκεια των χωματουργικών εργασιών διάσπαρτων οστράκων, αλλά και τμημάτων χειροποίητου αγγείου θραυσμένου κατά χώραν σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους επέβαλαν τη διακοπή των εργασιών. Η διασπορά των ευρημάτων οδήγησε στη δέσμευση μικρής έκτασης στους πρόποδες του λόφου με σκοπό τη διεξαγωγή σωστικής ανασκαφικής έρευνας. Η θέση του έργου δίπλα ακριβώς στον επαρχιακό δρόμο προς Δωδώνη επέβαλε επείγουσα ανασκαφική διερεύνηση, ώστε να αποφευχθεί η μακρόχρονη παρακώλυση της κυκλοφορίας. Η ανασκαφή, η οποία ξεκίνησε το Δεκέμβριο του 1998, πραγματοποιήθηκε κάτω από εξαιρετικά αντίξοες καιρικές συνθήκες (παγετός, χιονοπτώσεις, βροχόπτωση) με τη χρήση πρόχειρων στεγάστρων, τα οποία προμήθευσε η Εγνατία οδός Α.Ε.

Ερευνήθηκαν δύο τομές, διαστ. 4×4 μ., σε απόσταση 70 μ. η μία από την άλλη κατά μήκος του άξονα Α.-Δ. της δεσμευμένης περιοχής. Εντοπίστηκαν λείψανα κατασκευών, σωζόμενα σε αποσπασματική μορφή σε πολύ μικρό ύψος και περιορισμένη έκταση, από αργούς λίθους, συσχετισμένα

6. *ΑΔ* 32 (1977): Χρονικά, σ. 152.

με στρώμα καταστροφής αποτελούμενο από όστρακα χειροποίητης κεραμικής και δύο πήλινα σφονδύλια. Η κεραμική, που είναι αρκετά ομοιογενής και περιλαμβάνει όστρακα άβαφων χονδρότοιχων κυρίως αγγείων και άλλων με πλαστική, εγχάρακτη ή εμπίεστη διακόσμηση, παρουσιάζει ομοιότητες με αυτήν από την Καστρίτσα[7] και την Κρύα[8] Ιωαννίνων. Με βάση την κεραμική τα ευρήματα αποδίδονται προκαταρκτικά στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου. Ακριβέστερη χρονολόγηση αναμένεται μετά την ανάλυση δείγματος άνθρακα από το στρώμα καταστροφής.

Η ολοκλήρωση των ανασκαφών προγραμματίζεται για τις αρχές του 1999.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα (Σχέδ. 1)

Οδός Κομμένου (οικόπεδο Θεοδώρου) (αριθ. 166)

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφή του μεγάλου οικοπέδου, στο οποίο έχει εντοπιστεί τμήμα του νοτιοδυτικού νεκροταφείου της Αμβρακίας με τη μνημειακή λεωφόρο και τους επιμελημένους ταφικούς περιβόλους εκατέρωθέν της[9] (Σχέδ. 2). Στις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους ολοκληρώθηκε η έρευνα στα ανατολικά της λεωφόρου και έτσι φέτος ανασκάφηκαν περίβολοι στο δυτικό ανάλημμα της οδού. Ερευνήθηκαν συνολικά 14 τάφοι και δύο ταφικές θήκες. Οι περισσότεροι τάφοι (οκτώ στον αριθμό) ήταν λακκοειδείς, τέσσερις ήταν κιβωτιόσχημοι και δύο κεραμοσκεπείς. Οι δύο από τους κιβωτιόσχημους τάφους χρησιμοποιήθηκαν περισσότερες από μία φορές, καθώς ο ένας περιείχε τρεις ενταφιασμούς και ο άλλος έναν ενταφιασμό και μία καύση μέσα σε στάμνο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ένας κεραμοσκεπής τάφος, που περιείχε την ταφή ενός ενήλικου ατόμου (μητέρας;) και ενός παιδιού. Οι τάφοι χρονολογούνται με βάση τα κτερίσματα από τον 4ο έως το 2ο αι. π.Χ.

Στα ευρήματα εντός και εκτός τάφων περιλαμβάνονται κυρίως πήλινα αγγεία (ατρακτόσχημα μυροδοχεία, σκύφοι, λύχνοι, κάνθαροι, ληκύθια, άωτα σκυφίδια, αρυτήρες, πυξίδες, οινοχόες και δύο τεφροδόχοι αμφορείς), πήλινα ειδώλια, τμήματα επιτύμβιων στηλών, χρυσές δανάκες, ένα χρυσό δαχτυλίδι σε σχήμα φιδιού, χρυσά φύλλα δρυός, σιδερένιες στλεγγίδες, τμήματα οστέινου αυλού με χάλκινο επιστόμιο και μία μαρμάρινη κεφαλή ανδρικής νεανικής μορφής (Πίν. 194 α).

Οδός Πέντε Πηγαδιών (οικόπεδο Γελαδάρη) (αριθ. 250)

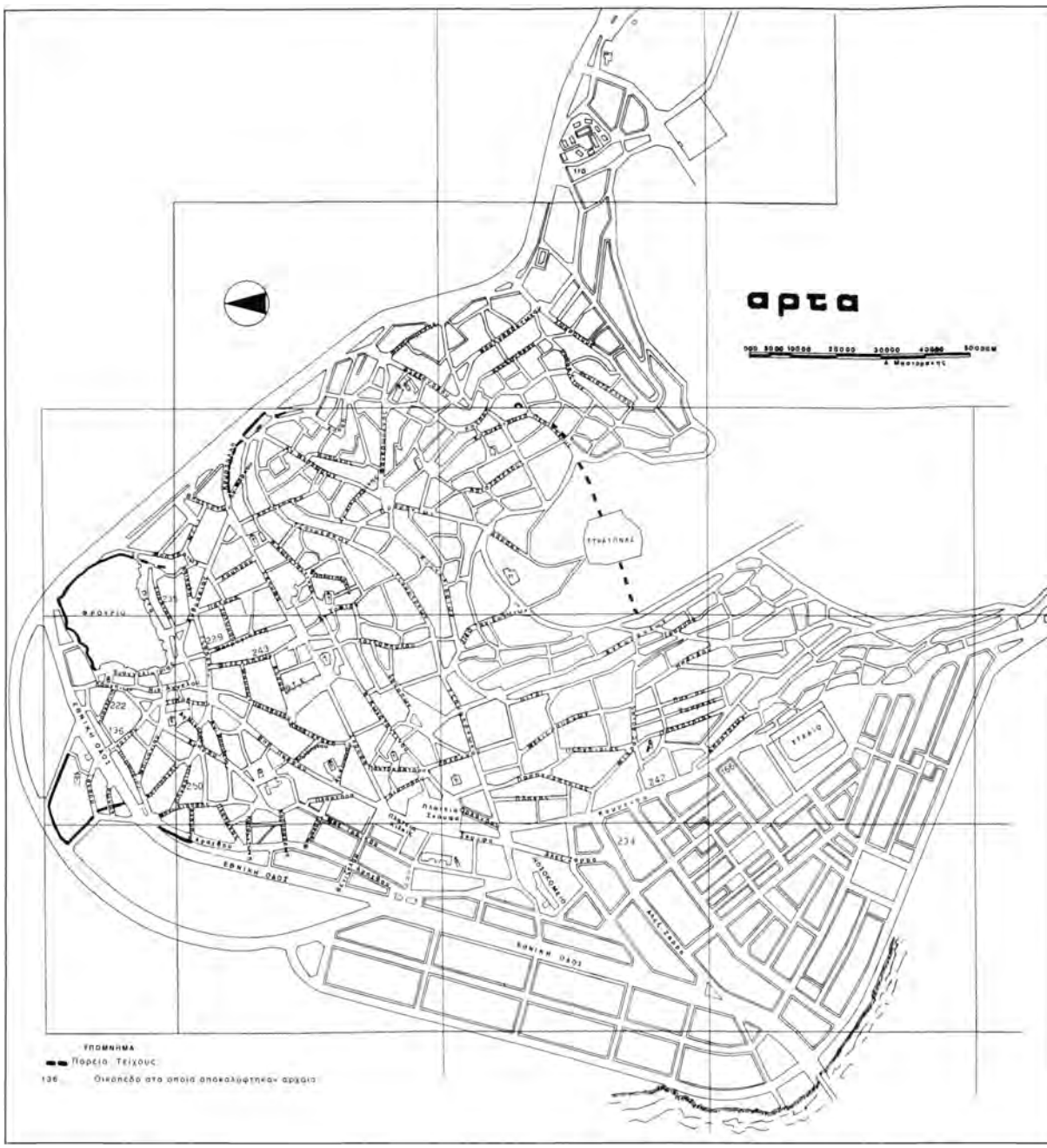
Στο οικόπεδο ανασκάφηκε χώρος εμβαδού 85 τ.μ., όπου αποκαλύφθηκε τμήμα δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., με πεζοδρόμιο κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του και αποσπασματικά σωζόμενα λείψανα παρόδιας οικίας (Σχέδ. 3· Πίν. 194 γ). Ο δρόμος έχει μέγιστο αποκαλυφθέν πλάτος 2,80 και μήκος 5,50 μ. Το οδόστρωμα συνίσταται από πατημένο χώμα με χαλίκι, βότσαλα, θρυμματισμένα κεραμίδια και όστρακα και ήταν σε χρήση από τον 4ο αι. π.Χ. έως και τους ελληνιστικούς χρόνους. Το πεζοδρόμιο, που αποτελείται από ασβεστολιθικές και αμμολιθικές πλάκες, έχει πλάτος 1,10 μ. και τοποθετήθηκε πάνω στο οδόστρωμα κατά τη διάρκεια του 3ου αι. π.Χ. Ο δρόμος εντάσσεται στον πολεοδομικό ιστό της Αμβρακίας, όπως μας είναι γνωστός από τις σωστικές ανασκαφές στην πόλη της Άρτας. Πρόκειται δηλαδή για έναν από τους χαραγμένους ανά 30,50 μ. παράλληλους δρόμους που διέτρεχαν την πόλη από Β. προς Ν., τους οποίους έτεμναν κάθετα πλατύτερες πλακόστρωτες λεωφόροι, κάθετα χαραγμένες, με κατεύθυνση από Α. προς Δ.

Η παρόδια οικία παρουσιάζει τρεις οικοδομικές φάσεις. Στην παλαιότερη φάση ανήκει ο τοίχος Τ4, με κατεύθυνση παράλληλη στο δρόμο, που χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ. και είναι κατασκευασμένος από πλακοειδείς ασβεστολιθικές πέτρες, λίγους αργούς λίθους και λίγες κροκάλες. Τον 4ο αι. π.Χ. ο χώρος ανατολικά του Τ4 μπαζώνεται με πυκνό στρώμα από πέτρες, λίγες κροκάλες και θραύσματα κεραμίδων και χωρίζεται σε δωμάτια με τον τοίχο Τ3 και μία λιθόπλινθο σε απόσταση 2,30 μ. στα βόρειά του, η οποία πατά πάνω σε δύο ασβεστολιθικές πλάκες (η συνέχεια της λιθοπλίνθου βρίσκεται στο μη ανεσκαμμένο χώρο του οικοπέδου). Την ίδια εποχή κατασκευάζεται ο εξωτερικός τοίχος της οικίας Τ1, ο οποίος πατά πάνω στον Τ4 και αποτελείται από δύο δόμους με μεγάλες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, επιμελώς τετραγωνισμένες στην εξωτερική τους όψη και αδρά δουλεμένες στην εσωτερική. Σε επαφή με τον τοίχο Τ3, που είναι κατασκευασμένος από ορθογωνισμένες ασβεστολιθικές πέτρες, τοποθετείται αγωγός απορροής υδάτων, κατα-

7. *ΠΑΕ* 1951, σ. 173-183.

8. *ΗπειρΧρον* 31 (1994), σ. 11-50.

9. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 260-261· 48 (1993): Χρονικά, σ. 275-278· 50 (1995): Χρονικά, σ. 412· 51 (1996): Χρονικά, σ. 387.

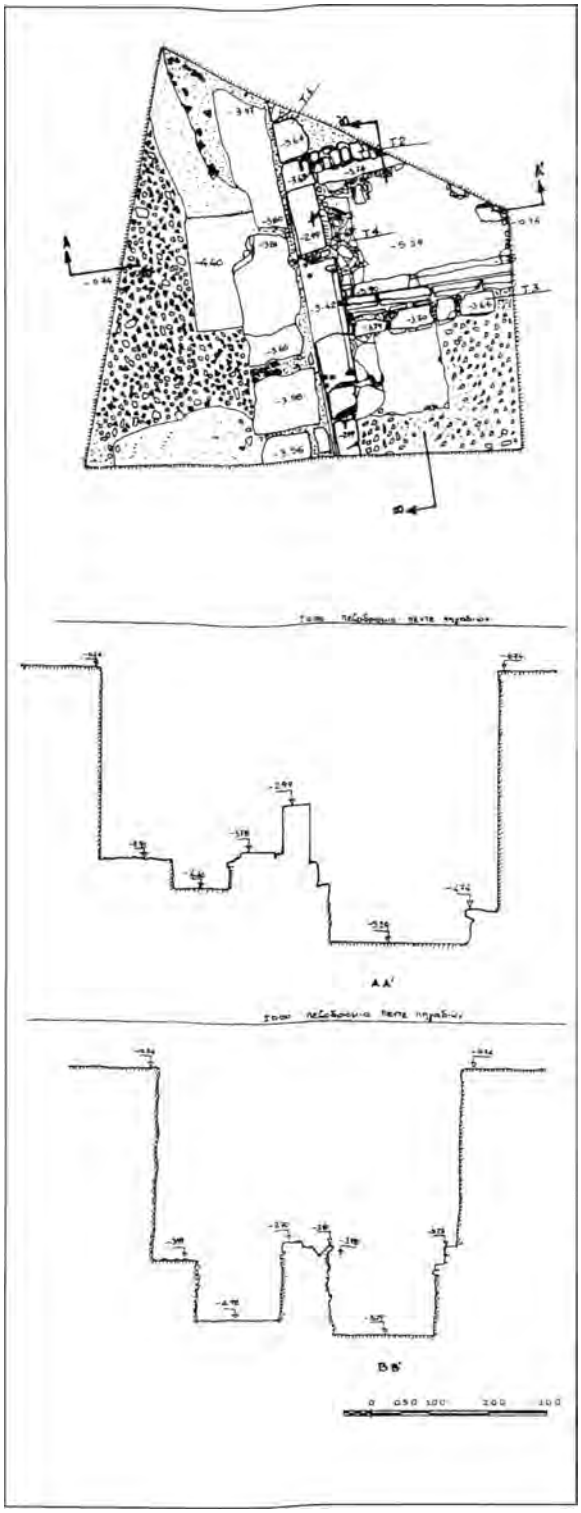
Σχέδ. 1. Άρτα. Τοπογραφικός χάρτης όπου σημειώνονται τα ανεσκαμμένα κατά το 1988 οικόπεδα.

σκευασμένος από δύο σειρές ασβεστολιθικών πλακών που συγκλίνουν και εφάπτονται μεταξύ τους. Ο αγωγός οδηγούσε τα νερά έξω από την οικία, μέσω ενός κενού στον τοίχο Τ3.

Τον 3ο αι. π.Χ. τοποθετείται πάνω στον Τ1 ένα καλοδουλεμένο κατώφλι με οπές για τους μεντεσέδες της θύρας, μήκ. 2,40 μ., και εκατέρωθέν του δύο ασβεστολιθικοί ορθοστάτες. Την ίδια περίοδο κατασκευάζεται πάνω στη λιθόπλινθο ο τοίχος Τ2, που αποτελείται από αργούς λίθους, κροκάλες και κεραμίδες. Με αυτή την οικοδομική φάση της οικίας πρέπει να συνδέεται ως «εγκαίνιον» μία ομάδα 40 μικκύλων αγγείων, που βρέθη-

Σχέδ. 2. Άρτα. Οδός Κομιένου. Κάτοψη τμήματος του νεκροταφείου.

Σχέδ. 3. Άρτα. Οδός Πέντε Πηγαδιών. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α΄και Β-Β΄.

καν κάτω από μία ασβεστολιθική πλάκα μέσα σε χώμα με έντονα ίχνη καύσης[10].

Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνονται, εκτός από την κεραμική και τα 40 μικκύλα αγγεία, 45 χάλκινα νομίσματα γνωστών τύπων του νομισματοκοπείου της Αμβρακίας (Εμπρ.: κεφαλή Διώνης με καλύπτρα Οπισθ.: βαίτυλος, Εμπρ.: κεφαλή Ηρακλή Οπισθ.: Απόλλων Άκτιος, Εμπρ.: κεφαλή Απόλλωνα Οπισθ.: Δίας με κεραυνό και αιγίδα, Εμπρ.: κεφαλή Διός Οπισθ.: γρύπας καλπάζων, Εμπρ.: κεφαλή Αθηνάς Οπισθ.: αδιάγνωστο) και ένα του Κοινού των Ηπειρωτών (Εμπρ.: κεφαλή Διώνης Οπισθ.: τρίποδας και επιγραφή: *ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ*), ένα αργυρό νόμισμα ρωμαϊκών χρόνων, τμήματα πήλινων ειδωλίων, ένα τμήμα πήλινου κιονοκράνου, ένα ακέραιο και ένα αποσπασματικά σωζόμενο πήλινο επίκρανο και μία μικροσκοπική κεφαλή ανδρικής μορφής από κίτρινο γυαλί, που ήταν προφανώς επίθετη σε γυάλινο αγγείο «φοινικικού τύπου».

Οδός Κομμένου (οικόπεδο Δήμου) (αριθ. 242)

Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή του νοτιοδυτικού νεκροταφείου της Αμβρακίας, ανατολικά του οικοπέδου Μανάρα, όπου έχει αποκαλυφθεί μνημειώδης ταφικός περίβολος-κενοτάφιο και τμήμα της λεωφόρου που διέσχιζε το νεκροταφείο[11]. Η ανασκαφή του οικοπέδου, που έγινε με έξοδα των ιδιοκτητών, διήρκεσε τρεις εβδομάδες και θα συνεχιστεί του χρόνου. Φέτος ερευνήθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, επτά λακκοειδείς και τέσσερις ταφικές θήκες, που χρονολογούνται στους κλασικούς και τους ελληνιστικούς χρόνους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κιβωτιόσχημος τάφος Ι, ο οποίος περιείχε περισσότερες από μία ταφές, τα οστά των οποίων ήταν συγκεντρωμένα κυρίως στο μέσον του τάφου. Στα κτερίσματα, που δεν είναι δυνατόν να αποδοθούν σε συγκεκριμένες ταφές, περιλαμβάνονται 43 αγγεία, πέντε χρυσές δανάκες, μία χάλκινη στλεγγίδα και τμήματα μιας σιδερένιας, μία σιδερένια αιχμή δόρατος, τμήματα πήλινων ειδωλίων, μία πήλινη αγνύθα, ένας οστέινος αστράγαλος κ.ά. Ανάμεσα στα αγγεία υπερτερούν αριθμητικά τα ατρακτόσχημα μυροδοχεία (17 συνολικά) και ακολουθούν οι σκύφοι, ένας ημίτομος σκύφος με ανάγλυφη σκηνή

10. Για τη χρησιμοποίηση των μικκύλων αγγείων ως «εγκαίνιον» των ιδιωτικών κτιρίων στην Αμβρακία, βλ. Ι. Ανδρέου - Η. Ανδρέου, Τα μικρογραφικά αγγεία ως ιδιαίτερη παραγωγή των ελληνιστικών εργαστηρίων της Αμβρακίας, *Ε΄ΕλλΚερ*, Αθήνα 2000, σ. 301-310.

11. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 259-260· 39 (1984): Χρονικά, σ. 180-182.

κυνηγιού, λύχνοι, κυάθια, φιάλες, πυξίδες, οινοχόες, λάγυνοι και ένα πώμα.

Ιδιαίτερη κατασκευαστικά είναι η ταφική θήκη Ι, οι πλευρές της οποίας δεν αποτελούνται από ασβεστολιθικές πλάκες, όπως συνηθίζεται στα νεκροταφεία της Αμβρακίας, αλλά από στρωτήρες κεράμους.

Από τα κτερίσματα των υπόλοιπων τάφων ξεχωρίζουν μία μελαμβαφής τεφροδόχος πελίκη με ραβδώσεις στο σώμα και κεφαλές Μέδουσας κάτω από τις λαβές (Πίν. 194 β).

ΑΝΘΗ ΑΓΓΕΛΗ

Οδός Μελανέως (οικόπεδο Θάνου) (αριθ. 136)

Στο παραπάνω οικόπεδο, ένα τμήμα του οποίου είχε ερευνηθεί κατά τα έτη 1989-1991[12], ολοκληρώθηκε η β΄ φάση της ανασκαφικής έρευνας, που είχε αρχίσει το 1996.

Κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους είχαν αποκαλυφθεί σε μια έκταση 723 τ.μ. τμήματα τεσσάρων οικιών, διατεταγμένων ανά δύο εκατέρωθεν αρχαίας λεωφόρου. Η συνέχεια της πορείας της λεωφόρου έως τη συμβολή της με το τείχος αποκαλύφθηκε στο όμορο οικόπεδο Λάμπρου[13] (Σχέδ. 4). Τόσο στις οικίες όσο και στον αρχαίο δρόμο είχαν διαπιστωθεί επάλληλες φάσεις χρήσης από τον πρώιμο 6ο έως και τις αρχές του 2ου αι. π.Χ.[14].

Κατά την τελευταία ανασκαφική περίοδο η έρευνα επικεντρώθηκε στη συνέχιση της αποκάλυψης της οικίας Γ, στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Η οικία αποκαλύφθηκε σε όλο το πλάτος της (κατά τον άξονα Α.-Δ.), που φθάνει τα 14 μ. κατά την κλασική και ελληνιστική φάση, ενώ το νότιο τμήμα της δεν ερευνήθηκε, δεδομένου ότι εκτεινόταν εκτός των ορίων του οικοπέδου. Στο εσωτερικό της ερευνήθηκαν χώροι που αντιστοιχούν σε τρεις κύριες οικοδομικές φάσεις, αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Από τη νεότερη οικοδομική φάση της οικίας, που χρονολογείται από τις αρχές του 3ου έως τον ύστερο 2ο-α΄ μισό 1ου αι. π.Χ., είχε αποκαλυφθεί κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο η γωνία της πρόσοψης και του ανατολικού τοίχου. Και οι δύο τοίχοι σώζονται έως ύψος 1 μ., είναι κατασκευασμένοι από επιμελημένης λάξευσης λιθοπλίνθους και αποτελούν αντίστοιχα αναλήμματα αρχαίας λεωφόρου και κάθετης σε αυτήν οδού με πλακόστρωτο πεζοδρόμιο, που συμβάλλουν ακριβώς μπροστά από τη βορειοανατολική γωνία της οικίας Γ. Στο εσωτερικό της οικίας ερευνήθηκαν εξ ολοκλήρου οι τρεις ευρύχωροι χώροι (Πίν. 195 α) που αναπτύσσονται νότια του τοίχου της πρόσοψης (Τ15). Έχουν όλοι μήκος 4,30 μ. (Β.-Ν.), ενώ το πλάτος τους κυμαίνεται από 3 έως 5 μ. Στο ανατολικό και μεγαλύτερο από τα τρία δωμάτια, δίπλα στον τοίχο της πρόσοψης, βρέθηκε ομάδα μικκύλων αγγείων επάνω σε στρωτήρα κέραμο κορινθιακού τύπου. Τμήματα δύο ακόμη χώρων από την ίδια οικοδομική φάση ερευνήθηκαν στη δυτική πλευρά της οικίας προς τον αγωγό, ενώ το νοτιοδυτικό τμήμα του σπιτιού είχε υποστεί μεγάλης κλίμακας καταστροφή κατά τη μεταβυζαντινή εποχή και την εποχή της Τουρκοκρατίας. Οι τοίχοι της ελληνιστικής οικοδομικής φάσης εντοπίστηκαν σε βάθος από 2,50 έως 3,50 μ. από το οδόστρωμα της σύγχρονης οδού Μελανέως.

Σε βάθος 3,40-3,75 μ. περίπου από το οδόστρωμα της οδού Μελανέως εντοπίστηκαν τα θεμέλια της προηγούμενης οικοδομικής φάσης της οικίας που τοποθετείται στον 5ο αι. π.Χ. Τα θεμέλια είναι κατά κανόνα κατασκευασμένα από ορθογώνιους, αδρολαξευμένους, μικρούς κατά κανόνα λίθους, τοποθετημένους εγκάρσια (μπατικοί) και σώθηκαν σε ελάχιστο ύψος, προφανώς επειδή κατά την κατασκευή της ελληνιστικής οικίας χρησίμευσαν ως υποθεμελίωση και εν μέρει διαταράχθηκαν για να ισοπεδωθεί ο χώρος (Πίν. 195 β). Όπως φαίνεται, οι ελληνιστικοί τοίχοι θεμελιώθηκαν κατά κανόνα απευθείας επάνω στα θεμέλια της προηγούμενης κλασικής οικοδομικής φάσης. Η διάταξη αυτή ισχύει τόσο για τους εξωτερικούς τοίχους της πρόσοψης, όσο και για τους εσωτερικούς τοίχους Τ83Α και τον παράλληλο με αυτόν Τ63, κατεύθυνσης Β.-Ν., που είναι χτισμένοι κάτω ακριβώς από τους ελληνιστικούς τοίχους Τ83 και Τ58 αντίστοιχα, οριοθετώντας τρεις χώρους στο βόρειο τμήμα της οικίας. Στον ανατολικότερο από τους χώρους αυτούς, κοντά στο νότιο τοίχο, βρέθηκε μέσα σε στρώμα με έντονα ίχνη καύσης, ομάδα μικκύλων αγγείων, τοποθετημένων εκεί πιθανώς ως εγκαίνιο της νέας κλασικής οικίας[15]. Από το νοτιότερο τμήμα της οικίας αποσπασματικά ερευνήθηκαν δύο ακόμη χώροι, που εν μέρει ορίζονται από τους τοίχους.

Η κλασική οικοδομική φάση της οικίας διαμορφώθηκε με τη σειρά της με την καθ' ύψος προσθήκη στους τοίχους της πρωιμότερης αρχαϊκής οικοδομικής φάσης – άλλοτε απευθείας επάνω στους αρχαϊκούς τοίχους, άλλοτε στον ίδιο άξονα αλλά μετά τη μεσολάβηση αμμώδους στρώ-

12. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 271-273.

13. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 569-570.

14. Ό.π., σ. 566-569.

15. Για τη συνήθεια απόθεσης μικκύλων αγγείων κατά τη θεμελίωση των σπιτιών στην Αμβρακία, βλ. Ανδρέου, ό.π. (υποσημ. 10).

Σχέδ. 4. Άρτα. Οδός Μελανέως. Κάτοψη της ανασκαφής.

ματος ποταμίσιας πλημμύρας – καθώς και με τη θεμελίωση νέων τοίχων στο εσωτερικό της.

Από την αρχαϊκή φάση της οικίας Γ, αποκαλύφθηκαν σε βάθος από 3,70 έως 4,20 μ. οι τρεις εξωτερικοί τοίχοι (ο βόρειος τοίχος της πρόσοψης, ο δυτικός προς τον αγωγό και μικρό τμήμα του ανατολικού), γεγονός που επέτρεψε να διαπιστωθεί για πρώτη φορά το συνολικό πλάτος, μιας αρχαϊκής οικίας της Αμβρακίας, που φθάνει τα 13 μ., είναι δηλαδή ελάχιστα μικρότερο από το πλάτος της υπερκείμενης ελληνιστικής οικίας. Εσωτερικά η οικία διαμορφώνεται από τρία παρατακτικά διατεταγμένα δωμάτια (Γ1, Γ3, Γ4) στο βόρειο τμήμα της. Το βορειοδυτικό δωμάτιο Γ1, διαστ. 3,50×3,30 μ., είχε αποκαλυφθεί κατά την α΄ φάση της ανασκαφής[16]. Το κεντρικό δωμάτιο Γ3, πλ. 3,50 και μήκ. 4,50 μ., έχει κοινούς τους δύο τοίχους (βόρειο εξωτερικό και νότιο) και ίσο πλάτος, με το προηγούμενο δωμάτιο Γ1. Στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου αυτού θα πρέπει να βρισκόταν ο αργαλειός, όπως φαίνεται από το σύνολο των εννέα αγνύθων που βρέθηκαν συγκεντρωμένες επάνω στο δάπεδο του χώρου Γ1 στο σημείο αυτό. Το βορειοανατολικό δωμάτιο Γ4 (Πίν. 195 β) βρέθηκε σε περισσότερο αποσπασματική κατάσταση. Ο βόρειος τοίχος του – που αποτελεί εξωτερικό τοίχο για την αρχαϊκή οικία – εμφανίζει στο ανατολικό του ήμισυ διαφορετική τοιχοποιία, που δίνει την εντύπωση πρόχειρης και επείγουσας επισκευής, ενώ παρόμοια εικόνα παρουσιάζει ο κάθετος σε αυτόν ανατολικός εξωτερικός τοίχος που σώζεται σε μήκος μόνον 0,70 μ. Οι αρχαϊκοί τοίχοι έχουν διατηρηθεί σε όλο το ύψος της λίθινης κρηπίδας, επάνω στην οποία θα εδραζόταν η πλινθοδομή, που φθάνει έως 1-1,20 μ. Οι τρεις προαναφερόμενοι χώροι δεν επικοινωνούν απευθείας μεταξύ τους, αλλά μέσω θυραίων ανοιγμάτων στο νότιο τοίχο τους, επικοινωνούν με κοινό επιμήκη διάδρομο, πλ. 2,50 μ. Ο διάδρομος (χώρος Γ2) σώζει δάπεδο από λεπτά χαλίκια στην α΄ οικοδομική φάση, ενώ σε μια φάση της επισκευής κατασκευάστηκε κατά 0,10 μ. περίπου ψηλότερα, νέο δάπεδο από μεγαλύτερα ποταμίσια βότσαλα. Ο νότιος τοίχος του διαδρόμου ερευνήθηκε σε μήκος 9 μ., ενώ συνεχίζεται ανατολικά εκτός του σκάμματος.

Πιθανώς κατά τη θεμελίωση της αρχαϊκής οικίας του κτιρίου κατασκευάστηκαν μόνον τα δύο δυτικότερα δωμάτια και τμήμα του διαδρόμου στα νότιά τους, ενώ σε μία φάση επισκευής του κτιρίου, στο β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ., θα πρέπει να ανήκει η προσθήκη του τρίτου δωματίου στα ανατολικά και του ανατολικού τμήματος του διαδρόμου που κατά μήκος του δωματίου Γ3 είναι πλατύτερος.

Νότια του διαδρόμου αναπτυσσόταν υπαίθριος αύλειος χώρος της, δεδομένου ότι ο εξωτερικός δυτικός τοίχος της οικίας συνεχίζεται και νοτιότερα του διαδρόμου, υποδηλώνοντας την ύπαρξη και άλλου χώρου στα νότιά του. Ο νοτιότερος αυτός χώρος αποτελούσε πιθανότατα ένα υπαίθριο, ευρύχωρο και σχετικά ανεξάρτητο τμήμα της οικίας[17] αλλά δυστυχώς δεν διαθέτουμε περισσότερα στοιχεία, γιατί αναπτύσσεται σχεδόν εξ ολοκλήρου εκτός του ανασκαφικού χώρου.

Μεταξύ των κινητών ευρημάτων περιλαμβάνονται θραύσματα ενσφράγιστων κεραμίδων, αρκετά χάλκινα νομίσματα Αμβρακίας, καθώς και εισηγμένη και εγχώρια κεραμική του 6ου αι. π.Χ.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΛΙΑΚΟΥ - ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

Οδός Ηρακλείτου (οικόπεδο Λάμπρου) (αριθ. 222)

Ολοκληρώθηκε φέτος η ανασκαφή του παραπάνω οικοπέδου, η οποία άρχισε την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο[18] και είχε περιοριστεί στα επιφανειακά στρώματα. Η ανασκαφή αποκάλυψε την προς Α. συνέχεια της λεωφόρου του όμορου οικοπέδου Θάνου[19] σε μήκος 15 μ., τμήματα οικιών εκατέρωθεν αυτής, μικρό τμήμα οδού κάθετης στη λεωφόρο, καθώς και τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου της Αμβρακίας στο ανατολικό άκρο του οικοπέδου (Σχέδ. 5 · Πίν. 196 α).

Η λεωφόρος, πλ. 5,90 μ., έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και αποτελείται από επάλληλα οδοστρώματα ελληνιστικών και κλασικών χρόνων. Το ελληνιστικό οδόστρωμα συνίσταται από πατημένο χώμα με ψιλό χαλίκι και θρυμματισμένο κεραμίδι, ενώ το κλασικό, ιδιαίτερα σκληρό, περιέχει μικρούς αργούς λίθους και λατύπη. Στο νότιο άκρο του οικοπέδου βρέθηκαν τρεις ασβεστολιθικές πλάκες, πλ. 0,90 μ., εν είδει πεζοδρομίου, χωρίς όμως να συνδέονται με το νότιο ανάλημμα της λεωφόρου, παρότι βρίσκονται στη νοητή ευθεία του προς Α.

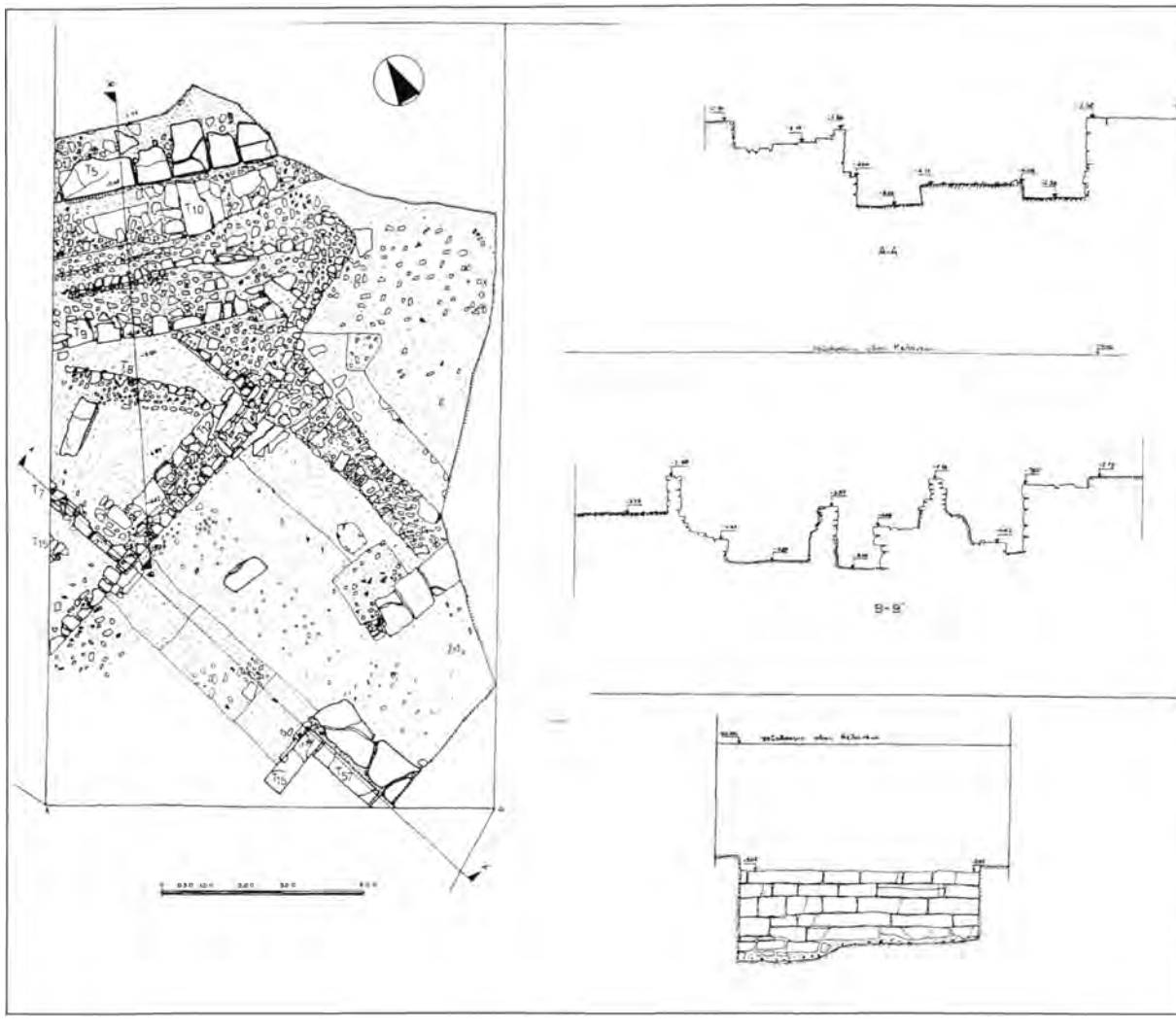
Διερευνητική τομή στη λεωφόρο αποκάλυψε κάτω από το ελληνιστικό οδόστρωμα τμήμα τοίχου, πλ. 1,20-1,50 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. Η δυτική παρειά του είναι κατασκευασμένη από σχετικά μεγάλες ακανόνιστες και πλακοειδείς πέτρες, ενώ η ανατολική από αργούς λίθους. Τόσο η κατασκευή όσο και η κατεύθυνση του τοίχου δείχνουν ότι

16. Βλ. ό.π. (υποσημ. 12) και Γ. Πλιάκου, Αρχαϊκές οικίες Αμβρακίας, *Μύρτος*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 75-89.

17. Πλιάκου, ό.π.

18. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 569-570.

19. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 271-273· 52 (1997): Χρονικά, σ. 566-569 και ό.π.

Σχέδ. 5. Άρτα. Οδός Ηρακλείτου. Κάτοψη της ανασκαφής, τομές Α-Α΄, Β-Β΄ και εσωτερική όψη του τείχους.

σχετίζεται με αντίστοιχο τοίχο του παρακείμενου οικοπέδου Χρόνη[20], ο οποίος χρονολογείται στους υστεροαρχαϊκούς - πρώιμους κλασικούς χρόνους.

Η βόρεια οικία σώζεται αποσπασματικά και παρουσιάζει διαδοχικές φάσεις με προσθήκες και ανακατασκευές, που χρονολογούνται από την πρώιμη κλασική έως και την ελληνιστική περίοδο. Αρχικά η οικία είχε ορθογώνια κάτοψη και αποτελούσε το πέρας της οικοδομικής νησίδας, που σχηματίζεται βόρεια της λεωφόρου. Το πλάτος της νησίδας παρουσιάζεται μεγαλύτερο κατά 5 μ. προς Α., απ' ό,τι το σύνηθες – στις οικοδομικές νησίδες της Αμβρακίας – πλάτος των 30 μ., προφανώς λόγω της γειτνίασης με το τείχος.

Δύο παράλληλοι μεταξύ τους τοίχοι, κατασκευασμένοι από μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες και τμήματα λιθοπλίνθων, συνολ. πλ. 3,20 και μήκ. 5 μ., αποκαλύφθηκαν παράλληλα με το τείχος, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Ο ανατολικός τοίχος εφάπτεται σχεδόν του τείχους στο βάθος του 5ου δόμου, ενώ ο δυτικός τέμνει διαγώνια τον εξωτερικό τοίχο της οικίας, περιορίζοντας έτσι την έκτασή της. Από τα μέχρι σήμερα δεδομένα δεν έχει διευκρινιστεί η ερμηνεία της χρήσης και της θέσης των δύο παράλληλων τοίχων στον πολεοδομικό ιστό και την οχυρωματική τεχνική της Αμβρακίας. Είναι πιθανόν η ανασκαφή του όμορου

20. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 274.

προς Β. οικοπέδου Μπουραντά, που θα πραγματοποιηθεί την επόμενη ανασκαφική περίοδο, να δώσει επαρκή στοιχεία για την ερμηνεία των κατασκευών σε άμεση γειτνίαση με το τείχος.

Η επόμενη οικοδομική φάση της οικίας αναγνωρίζεται κυρίως στον εξωτερικό προς τη λεωφόρο τοίχο, μήκ. 7,70 μ., με την προσθήκη καθ' ύψος μεγάλων ακανόνιστων και ορθογώνιων λίθων, στους οποίους παρεμβάλλονται γκρίζες ποταμίσιες πέτρες, και στην κατασκευή κάθετου τοίχου στο δυτικό άκρο του χώρου. Η φάση αυτή, σύγχρονη με την κατασκευή του ελληνιστικού οδοστρώματος, χρονολογείται στα μέσα του 3ου αι. π.Χ.

Στην ύστερη φάση χρήσης του χώρου η οικία επεκτείνεται προς ΒΑ. και καλύπτει τον υπαίθριο χώρο προς το τείχος. Ο εξωτερικός προς τη λεωφόρο τοίχος ενισχύεται σε ύψος και επεκτείνεται κατά 4,50 μ. σε αμβλεία γωνία (με μικρή κλίση προς Β.), πατώντας επάνω στο οδόστρωμα της λεωφόρου. Ταυτόχρονα κατασκευάζεται τοίχος στη βορειοανατολική πλευρά, παράλληλος του τείχους και σε απόσταση 1,50 μ. από αυτό, διαμορφώνοντας την τελική τριγωνική κάτοψη της οικίας. Οι τοίχοι αποτελούνται από ακανόνιστες και πλακοειδείς πέτρες, αργούς λίθους και γκρίζες κροκάλες, σε ιδιαίτερα πρόχειρη κατασκευή. Δύο τοίχοι όμοιας κατασκευής στο εσωτερικό της οικίας, ελάχιστα σωζόμενοι, ορίζουν επιμέρους χώρους. Το πυκνό στρώμα καταστροφής από αργόλιθους, κροκάλες και τμήματα κεράμων, που κάλυπτε ολόκληρη την έκταση της οικίας και εκτεινόταν και στη λεωφόρο, χρονολογεί την εγκατάλειψη του χώρου στο β΄ μισό του 2ου-1ο αι. π.Χ. Η έντονη καταστροφή που παρατηρήθηκε σε όλη την έκταση της βόρειας οικίας και έφθανε μέχρι τα κατώτερα στρώματα (σε αντίθεση με τη νότια οικία), η οποία δεν επέτρεψε την ασφαλή ερμηνεία και χρονολόγηση των οικοδομικών λειψάνων, θα πρέπει να αποδοθεί στην άμεση γειτνίαση του χώρου με το τείχος (Πίν. 196 α).

Τα υπόγεια ύδατα, που ανέβλυζαν στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, δεν επέτρεψαν την περαιτέρω διερεύνηση της θεμελίωσης του τείχους, πέραν της αποκάλυψης του ελαφρώς προεξέχοντος – σε σχέση με τους υπερκείμενους – 6ου δόμου. Με την αποκάλυψη του τείχους στο οικόπεδο αυτό διαγράφεται πλέον με αρκετή σαφήνεια η πορεία του οχυρωματικού περιβόλου της Αμβρακίας στο βορειοδυτικό τμήμα της, όπως αυτή αποκαλύφθηκε – ακολουθώντας πορεία από Β. προς Δ.– στο οικόπεδο Χουλιάρα[21], στην οδό Μελανέως (αποχετευτικό έργο 1997)[22], στα οικόπεδα Μπουραντά (προς ανασκαφή) και Χρόνη[23] εκατέρωθεν του οικοπέδου Λάμπρου, και τέλος στην οδό Ηρακλείτου (αποχετευτικό έργο 1997).

Ως προς τα κινητά ευρήματα η ανασκαφή έδωσε εκτός από ενδιαφέρουσα κεραμική, μεγάλο αριθμό χάλκινων νομισμάτων, πολλά πήλινα ειδώλια και μεταλλικά μικροαντικείμενα.

Οδός Τζαβέλλα (οικόπεδο Ντόβα, οικοδομή Α΄) (αριθ. 229)

Στο παραπάνω οικόπεδο, επί των οδών Τζαβέλλα και Μακρυγιάννη, όπου πρόκειται να ανεγερθούν δύο ανεξάρτητες οικοδομές, έγινε το 1997 σύντομη ανασκαφική έρευνα στο χώρο της οικοδομής Β΄, με πρόσωπο στην οδό Μακρυγιάννη[24]. Φέτος πραγματοποιήθηκε η ανασκαφή στο χώρο της οικοδομής Α΄, με πρόσωπο στην οδό Τζαβέλλα, η οποία αποκάλυψε τμήματα τριών κτιρίων και δύο πλακοστρωμένων αποχετευτικών αγωγών, κάθετων μεταξύ τους, που απορρέουν σε τρίτο, πλατύτερο των άλλων, επίσης πλακοστρωμένο αγωγό (Σχέδ. 6). Στα οικοδομικά λείψανα παρατηρούνται δύο επάλληλες φάσεις κατασκευής και χρήσης των χώρων, που χρονολογούνται στους κλασικούς κυρίως και τους ελληνιστικούς χρόνους και ακολουθούν – με προσθήκες και ανακατασκευές – την ίδια σχεδόν διάταξη των χώρων (Πίν. 196 β).

Στην πρωιμότερη οικοδομική φάση, το κτίριο Α, στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, ορίζεται από το δυτικό εξωτερικό τοίχο, μήκ. 8 μ., που διατρέχει το οικόπεδο στον άξονα Β.-Ν., ενώ επιμέρους χώροι διαμορφώνονται από δύο κάθετους τοίχους στο νότιο τμήμα του κτιρίου. Η προσθήκη καθ' ύψος λαξευτών λιθοπλίνθων, κυρίως στον εξωτερικό τοίχο, καθώς και η θεμελίωση τρίτου (κάθετου) τοίχου στο βόρειο τμήμα του κτιρίου, διαμορφώνουν την κλασική φάση του κτιρίου Α, του οποίου ο κεντρικός χώρος, μήκ. 4,50 μ., καλύπτεται με δάπεδο από κονίαμα σε υπόστρωμα από λευκά βότσαλα.

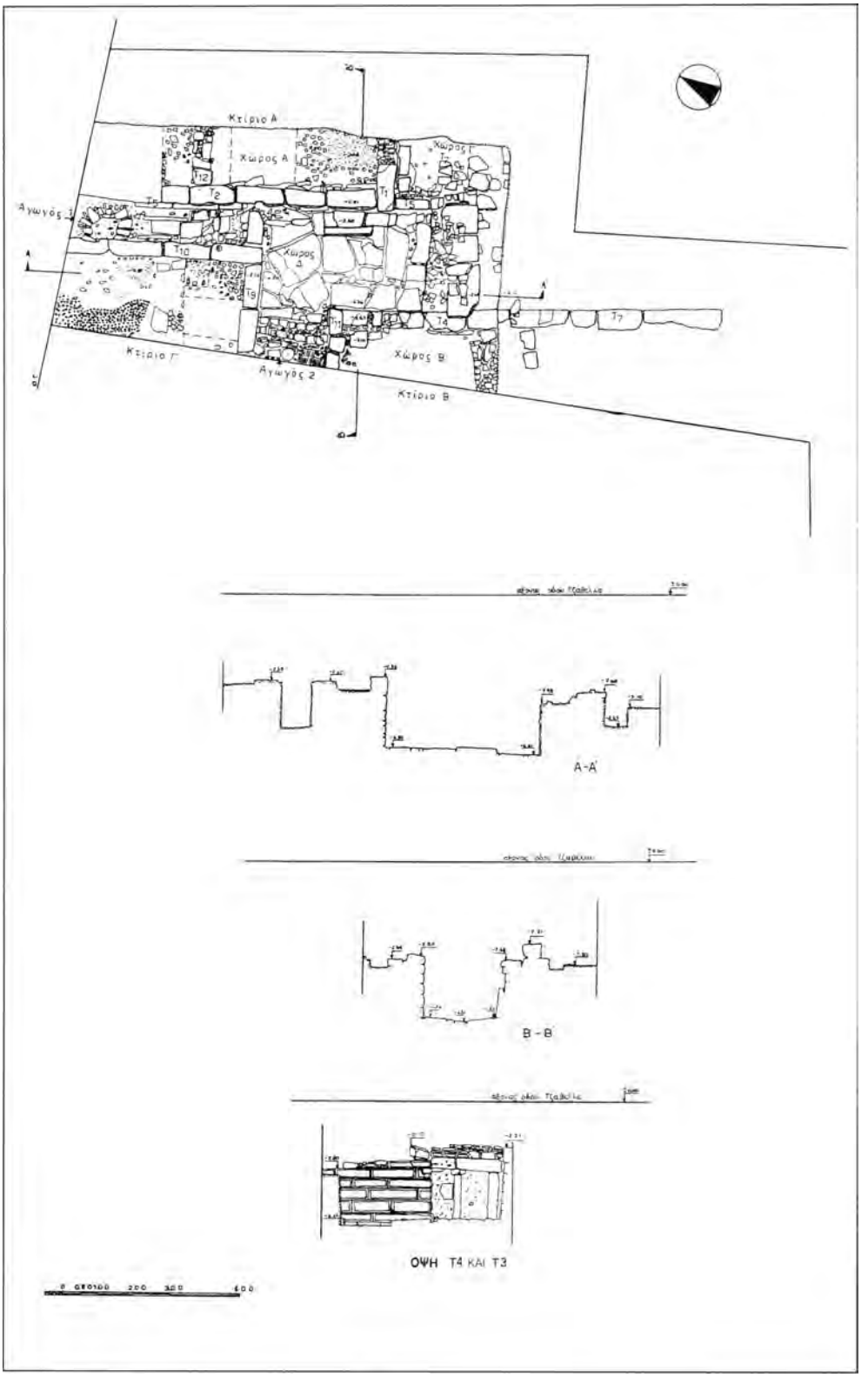
Από το κτίριο Β στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε η ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής εξωτερική γωνία του ανατολικού και του βόρειου τοίχου, η οποία αποτελείται από έξι δόμους λαξευμένων λιθοπλίνθων, συνολ. ύψ. 1,80 μ. Ο ανατολικός τοίχος, μήκ. 5 μ., συνεχίζεται προς Ν. στο χώρο της οικοδομής Β΄, όπου είχε αποκαλυ-

21. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 264.

22. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 572.

23. Τα τμήματα του τείχους που αποκαλύφθηκαν στα οικόπεδα Χουλιάρα και Χρόνη έχουν χρονολογηθεί σε κατασκευαστική φάση προγενέστερη αυτής του 4ου αι. π.Χ., όπου χρονολογείται το μεγαλύτερο τμήμα του περιβόλου.

24. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 570-571.

Σχέδ. 6. Άρτα. Οδός Τζαβέλλα. Κάτοψη της ανασκαφής, τομές Α-Α΄, Β-Β΄ και όψη των τοίχων Τ4 και Τ3.

φθεί πέρυσι η ανώτερη επιφάνειά του κατά 9,50 μ. (ως τοίχος Τ7). Κατά συνέπεια και η βόρεια οικία της οικοδομής Β΄ αποτελεί τμήμα του κτιρίου Β, το οποίο πλέον οριοθετείται από τη στενωπό νότια, τον ανατολικό εξωτερικό τοίχο στα ανατολικά και το μνημειώδη αγωγό του όμορου (προς ΝΔ.) οικοπέδου Νάστου-Χαλκιά[25] προς Β. Μικρό τμήμα κάθετου τοίχου διαμορφώνει δύο εσωτερικούς χώρους του κτιρίου Β. Θεμελιώνεται πάνω σε προγενέστερο τοίχο αρχαϊκών χρόνων με την ίδια κατεύθυνση, κατασκευασμένο από γκριζες ποταμίσιες πέτρες, ο οποίος εδράζεται στο φυσικό κόκκινο πηλόχωμα.

Βόρεια του κτιρίου Β, στη δυτική γωνία του οικοπέδου, ερευνήθηκε τμήμα του κτιρίου Γ, του οποίου αποκαλύφθηκαν οι εξωτερικοί τοίχοι στα ανατολικά και στα νότια. Διακρίνονται δύο φάσεις κατασκευής που ταυτίζονται χρονολογικά με τις οικοδομικές φάσεις του κτιρίου Α. Στην ελληνιστική φάση του κτιρίου Γ, το εσωτερικό του καλύπτεται με αποσπασματικά σωζόμενα δάπεδα από κονίαμα και ποταμίσια βότσαλα.

Οι εξωτερικοί τοίχοι των κτιρίων Α και Γ, παράλληλοι μεταξύ τους και σε απόσταση 1,10 μ., ορίζουν αγωγό, μήκ. 5,40 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Το αρχικό πλάτος του αγωγού (0,90-1 μ. κατά την κλασική φάση) στη συνέχεια περιορίζεται σε 0,45 μ. με την τοποθέτηση κάθετων ασβεστολιθικών πλακών και ορθογώνιων λίθων στα τοιχώματα. Ο πυθμένας του αγωγού είναι πλακόστρωτος και στις δύο φάσεις του, με κλίση προς ΝΑ.

Δεύτερος αγωγός, κάθετος στον προηγούμενο, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., ορίζεται από τους εξωτερικούς τοίχους των κτιρίων Β και Γ και αποτελεί την ανατολική απόληξη του κεντρικού αγωγού του οικοπέδου Νάστου-Χαλκιά. Το αρχικό πλάτος 1,95 μ. μειώνεται αργότερα σε 0,72 μ. με την τοποθέτηση δύο κάθετων ασβεστολιθικών πλακών, οι οποίες δεν εφάπτονται στα πλευρικά τοιχώματα, αλλά τα διαστήματα γεμίζονται με χώμα και αργούς λίθους. Ασβεστολιθική λιθόπλινθος που βρέθηκε θραυσμένη πάνω από τις κάθετες πλάκες αποτελεί πιθανότατα καλυπτήρια πλάκα του αγωγού. Και στις δύο φάσεις χρησιμοποιείται ο ίδιος πλακόστρωτος πυθμένας με κλίση προς ΒΑ. (Πίν. 196 γ).

Οι δύο κάθετοι αγωγοί απορρέουν σε τρίτο αγωγό, πλ. 2,80 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., που ορίζεται από τους εξωτερικούς τοίχους των κτιρίων Α και Β. Έχει τον ίδιο πλακόστρωτο πυθμένα με τους κάθετους αγωγούς με κλίση προς ΝΑ. και φέρει καλυπτήρια ασβεστολιθική πλάκα. Στην ελληνιστική φάση χρήσης του χώρου, κατά την οποία περιορίζεται το πλάτος των κάθετων αγωγών, παρατηρείται αντίστοιχη μείωση του πλάτους του κεντρικού αγωγού σε 2,15 μ., με την τοποθέτηση κάθετων ασβεστολιθικών πλακών κατά μήκος του ανατολικού ορίου του (εξωτερικός τοίχος κτιρίου Α).

Ως προς τα κινητά ευρήματα η ανασκαφή έδωσε εκτός από κεραμική κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, λίγα όστρακα αρχαϊκά, 61 χάλκινα νομίσματα Αμβρακίας, ελάχιστα πήλινα ειδώλια και μεταλλικά μικροαντικείμενα.

Οδός Σουλίου (οικόπεδο Λαζαροπούλου, νότια οικοδομή) (αριθ. 235)

Το οικόπεδο, στο οποίο πρόκειται να ανεγερθούν δύο ανεξάρτητες οικοδομές, βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της πόλης και είναι όμορο προς Δ. με το οικόπεδο Γεωργούλα[26]. Φέτος πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στο χώρο της νότιας οικοδομής, όπου αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού με πλακόστρωτο πεζοδρόμιο και τμήματα οικιών εκατέρωθεν αυτής (Σχέδ. 7· Πίν. 197 α). Πρόκειται για έναν από τους πυκνούς, παράλληλους – ανά 30 μ. – δρόμους, που διατρέχουν την Αμβρακία με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Η οδός, πλ. 5 μ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 15 μ. και διατρέχει το οικόπεδο κατά τον άξονα Β.-Ν. Διασώζονται επάλληλα οδοστρώματα με την ίδια σύσταση: ψιλό χαλίκι, βότσαλα και λατύπη με όστρακα και θρυμματισμένα κεραμίδια, που χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς χρόνους έως την ύστερη ελληνιστική εποχή, όπου ανάγεται και το πλακόστρωτο πεζοδρόμιο. Το πεζοδρόμιο αποτελείται από μεγάλες ορθογώνιες ασβεστολιθικές πλάκες, πλ. 0,95 μ., που εδράζονται στο οδόστρωμα.

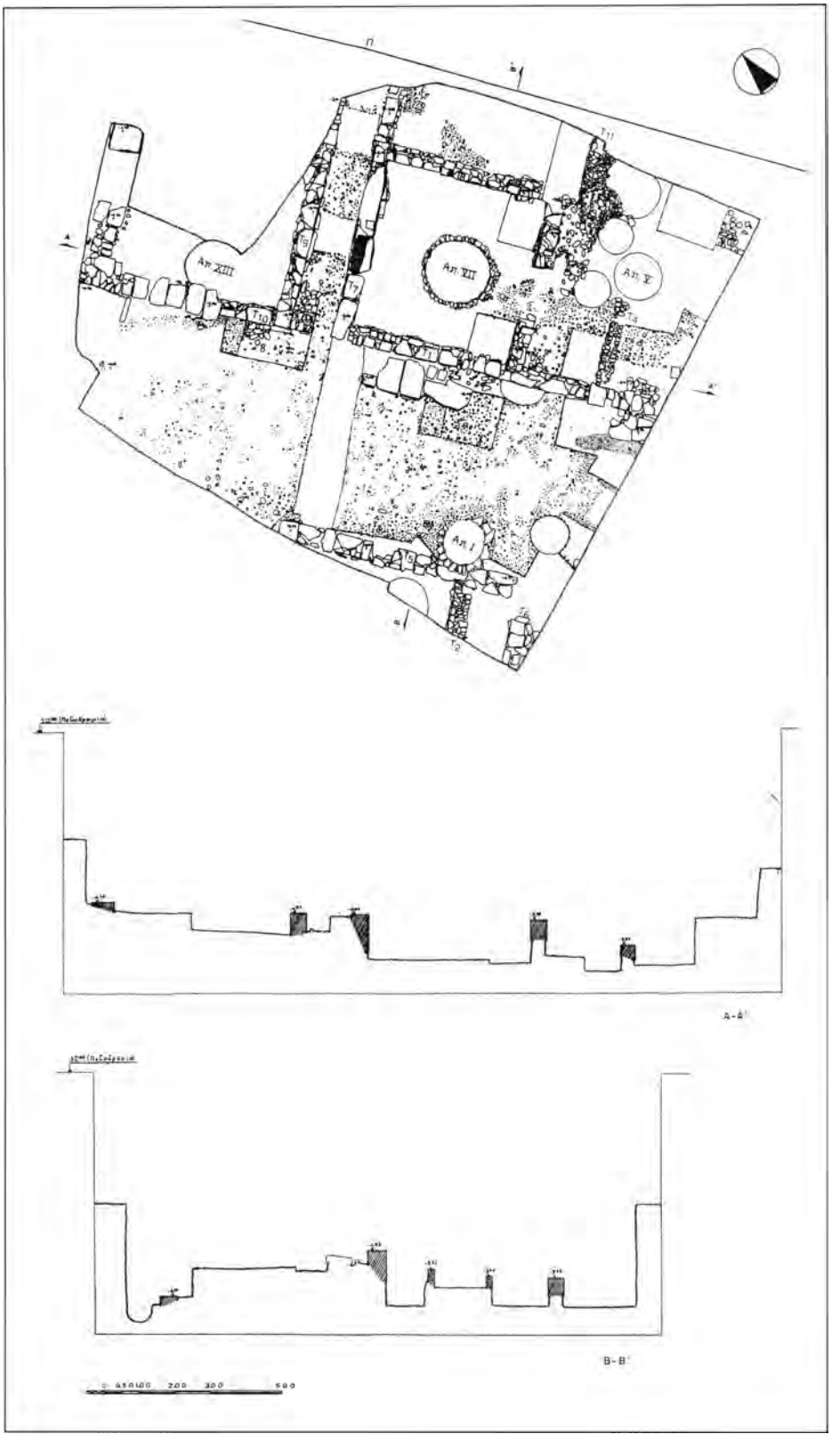
Τρεις αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι, που αποκαλύφθηκαν δυτικά της οδού, ορίζουν χώρους παρόδιας οικίας, η οποία εκτείνεται στο όμορο προς Δ. οικόπεδο.

Ανατολικά της οδού αντίστοιχα, οι τοίχοι που αποκαλύφθηκαν διαμορφώνουν τμήματα δύο παρόδιων οικιών, οι οποίες χωρίζονται από κάθετο προς την οδό διάδρομο (στενωπό), με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., μήκ. 7 και πλ. 1,15 μ. Η στενωπός καλύπτεται από όμοιας σύστασης με το οδόστρωμα δάπεδα. Η συμβολή της στενωπού με την οδό, κατά την ύστερη φάση χρήσης του χώρου, έκλεισε με τη χρήση ακανόνιστων λίθων, τους οποίους κάλυψε το ελληνιστικό οδόστρωμα της οδού.

Οι τοίχοι των οικιών σώζουν επάλληλες οικοδομικές φάσεις, αντίστοιχες με τα δάπεδα της οδού, οι οποίες ανάγονται από τους αρχαϊκούς έως και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Από τη βόρεια οικία αποκαλύφθηκε

25. *ΑΔ* 31 (1976): Χρονικά, σ. 195.

26. *ΑΔ* 41 (1986): Χρονικά, σ. 109.

Σχέδ. 7. Άρτα. Οδός Σουλίου. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α΄ και Β-Β΄.

μόνον η γωνία στη συμβολή της οδού με τη στενωπό, αφού εκτείνεται στο χώρο της βόρειας οικοδομής που θα ανασκαφεί την επόμενη ανασκαφική περίοδο.

Από τη νότια οικία, η οποία ταυτίζεται με την Οικία Α του οικοπέδου Γεωργούλα, διακρίνονται τρεις χώροι, οι οποίοι με προσθήκες και ανακατασκευές ακολουθούν την ίδια διάταξη στην κλασική και την ελληνιστική φάση χρήσης του χώρου. Οι τοίχοι εδράζονται είτε στο φυσικό κόκκινο πηλόχωμα της περιοχής είτε σε στρώμα αρχαϊκής εποχής. Από την αρχαϊκή φάση της οικίας διασώζεται αποσπασματικά τμήμα τοίχου από ποταμίσιες κροκάλες, που βρέθηκε στο νοτιότερο δωμάτιο.

Τα αρχαία στρώματα έχουν κατά τόπους διαταραχθεί από τη μεταγενέστερη διάνοιξη 15 βυζαντινών και μεταβυζαντινών λάκκων και κτιστών αποθετών, που εντοπίστηκαν σε όλη σχεδόν την έκταση του οικοπέδου.

Η ανασκαφή έδωσε εκτός από ενδιαφέρουσα κεραμική, αρκετά πήλινα ειδώλια, χάλκινα νομίσματα, Αμβρακίας κυρίως, και πλήθος μεταλλικών μικροαντικειμένων.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

Οδός Φιλελλήνων (οικόπεδο Ψαθά-Τράμπα-Μουζάκη, Ο.Τ. 112) (αριθ. 243)

Το παραπάνω οικόπεδο έχει συνολικό εμβαδόν 333 τ.μ. Στον οικοδομήσιμο χώρο του (233 τ.μ.) έγινε σωστική ανασκαφή διάρκειας τριών μηνών, η οποία έφερε στο φως λείψανα οικιών της Αμβρακίας, που χρονολογούνται από τους υστεροαρχαϊκούς έως τους ελληνιστικούς χρόνους (Σχέδ. 8· Πίν. 197 β)[27].

Η ανώτερη στάθμη των αρχαίων βρίσκεται σε βάθος 2,36 μ. από το οδόστρωμα της οδού Φιλελλήνων. Από την αρχή της ανασκαφικής έρευνας παρουσιάστηκαν έντονα πρακτικά προβλήματα από τα υπόγεια νερά που αναβλύζουν συνεχώς στο οικόπεδο, λόγω της υψηλής στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα στην περιοχή αυτή. Η συνεχής εξάλλου χρήση του χώρου μέχρι τα νεότερα χρόνια έχει ως αποτέλεσμα την καταστροφή σημαντικού μέρους των οικοδομικών λειψάνων, ιδιαίτερα στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, όπου η εικόνα που παρουσιάζεται είναι αρκετά συγκεχυμένη.

Σαφέστερη είναι η εικόνα στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, όπου διακρίνονται δύο μεγάλοι τετράπλευροι χώροι ελληνιστικής οικίας (χώροι Ι, ΙΙ). Οι δύο χώροι αρχικά επικοινωνούσαν μεταξύ τους με θύρα, της οποίας σώζεται το κατώφλι στον τοίχο 8. Αργότερα, στους υστεροελληνιστικούς χρόνους, ο τοίχος επισκευάστηκε και το άνοιγμα έκλεισε. Στο χώρο Ι σώζεται δάπεδο από λευκά ποταμίσια βότσαλα. Στο μέσον του χώρου αυτού, σε βαθύτερο επίπεδο, αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι (Τ14, Τ20) και δάπεδο παλαιότερης οικίας, που από την κεραμική χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους. Το δάπεδο είναι από πατημένο ερυθρωπό πηλό, ο οποίος κατά τόπους εμφανίζεται ψημένος και καμένος, πιθανότατα από πυρκαγιά. Ίδιας κατασκευής δάπεδο, επίσης καμένο κατά τόπους, βρέθηκε και στο χώρο ΙΙ, στη γωνία των τοίχων Τ8 και Τ23. Ο Τ23 παρουσιάζει δύο οικοδομικές φάσεις, την κατώτερη, κλασικών χρόνων, στην οποία ανήκει και το δάπεδο, και την ανώτερη, ελληνιστικών χρόνων. Νότια του Τ23 καθαρίστηκε τμήμα δαπέδου από βότσαλα, σύγχρονο με την ανώτερη οικοδομική φάση του τοίχου.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι. Οι Τ17-19, όπως και οι Τ16, Τ22, Τ26, χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή, ενώ οι Τ10, Τ12 είναι υστεροελληνιστικοί.

Από τα κινητά ευρήματα ενδιαφέρον παρουσιάζει ο μεγάλος αριθμός πήλινων ειδωλίων και πλακιδίων με παραστάσεις ανακεκλιμένων μορφών, που βρέθηκαν στην ανατολική γωνία που σχηματίζουν οι τοίχοι Τ1 και Τ12.

Οδός Ζάρρα και Πούλιου Δράκου (οικόπεδο κληρονόμων Τάχου, Ο.Τ. 416) (αριθ. 234)

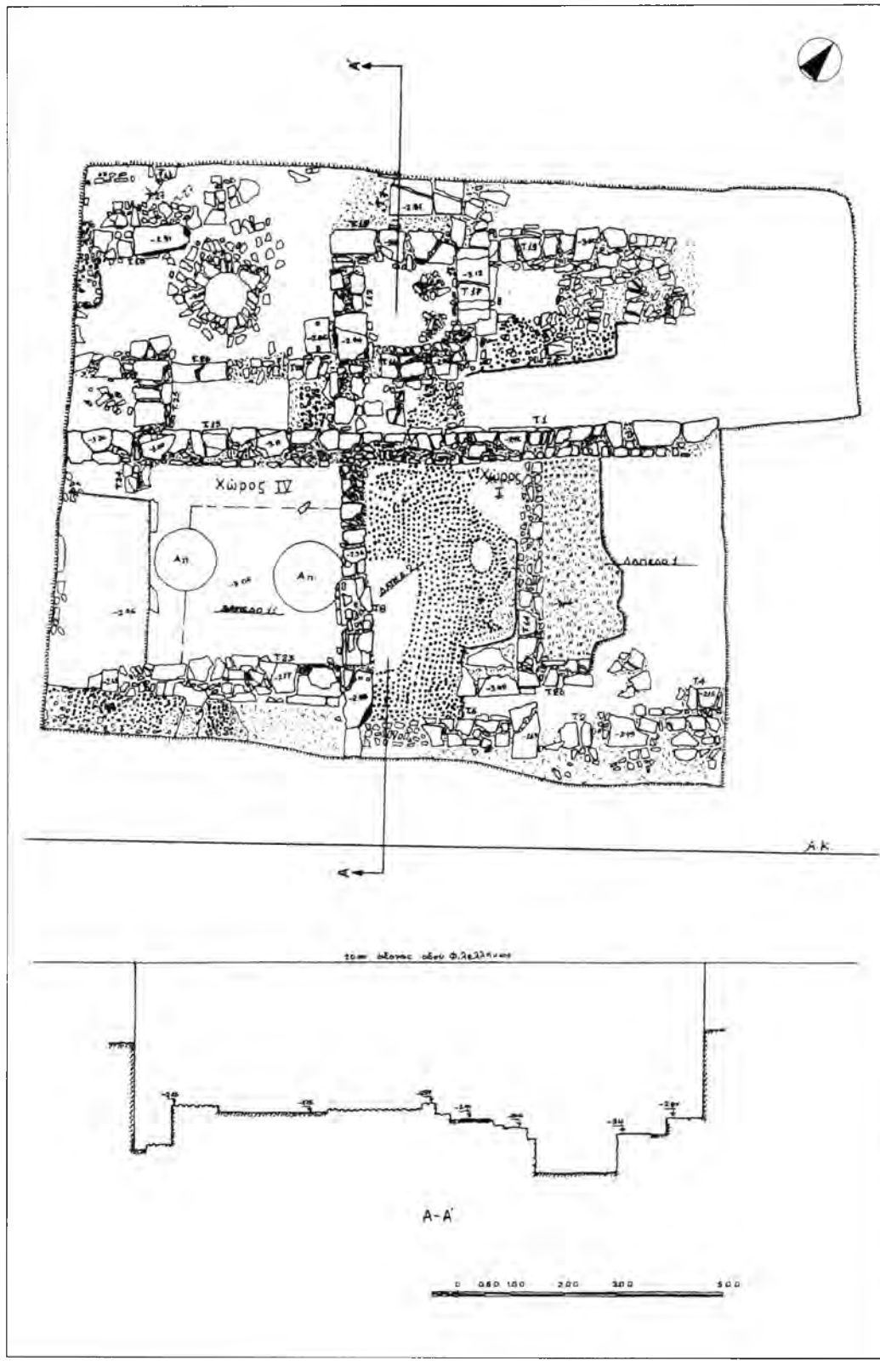
Συνεχίστηκε η ανασκαφή που άρχισε στο οικόπεδο τον περασμένο χρόνο. Κατά τις φετινές εργασίες, διάρκειας 5 μηνών περίπου, αποκαλύφθηκε τμήμα της οχύρωσης της Αμβρακίας, μήκ. 32,85 μ.[28] (Σχέδ. 9· Πίν. 197 γ).

Το τείχος, του οποίου μόνον η άνω επιφάνεια αποκαλύφθηκε προς το παρόν, διασχίζει διαγώνια το οικόπεδο από Α. προς Δ. και παρουσιάζει ελαφρά κατωφέρεια προς Δ., ακολουθώντας προφανώς το φυσικό ανάγλυφο της περιοχής. Σε απόσταση 24,15 μ. από το ανατολικό άκρο του σχηματίζει προβάλλουσα γωνία, καθώς στο υπόλοιπο προς Δ. τμήμα, η ευθεία της όψης του βρίσκεται 1,20 μ. νοτιότερα της όψης του ανατολικού τμήματος.

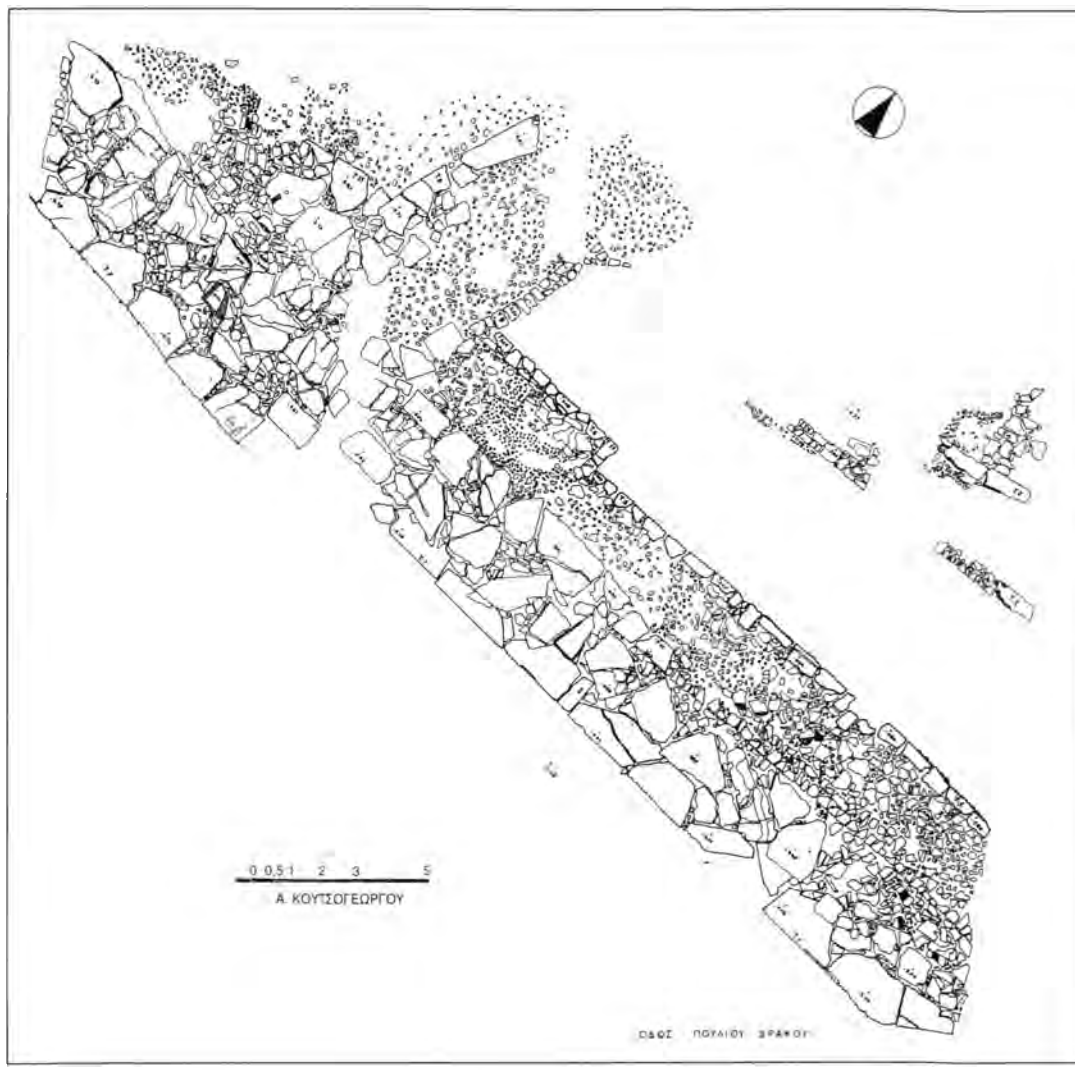
Το πλάτος του τείχους είναι 3,50 μ. Η εξωτερική παρειά του είναι χτισμένη με ασβεστολιθικούς ογκόλιθους, μήκ. 1,50-2,65 και πλ. 0,80-1,35 μ. Η εξωτερική (νότια) πλευρά των ογκόλιθων είναι ευθυγραμμισμένη, ενώ η εσωτερική (βόρεια) είναι ακανόνιστη. Η εσωτερική παρειά είναι κα-

27. Την ανασκαφή επέβλεψε η αρχαιολόγος Μ. Παπαγεωργίου.

28. Την ανασκαφή επέβλεψε με ιδιαίτερο ζήλο ο αρχαιολόγος Θ. Αρκουμάνης. Την ύπαρξη του τείχους είχαμε ήδη προβλέψει κατά τις περσινές εργασίες, βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 564.

Σχέδ. 8. Άρτα. Οδός Φιλελλήνων. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α΄.

Σχέδ. 9. Άρτα. Οδός Ζάρρα και Πούλιου Δράκου. Κάτοψη τμήματος του τείχους.

τασκευασμένη από αδρά πελεκημένους ογκόλιθους, μερικοί από τους οποίους σώζουν στενόμακρους τόρμους για την τοποθέτηση ξύλινων σφηνών λατομίας. Το γέμισμα μεταξύ των δύο παρειών αποτελείται από ογκόλιθους ακανόνιστου σχήματος, μικρότερους λίθους, χώμα και λατύπη. Η ανωδομή του τείχους ήταν κατασκευασμένη με άψητες πλίνθους, όπως αποδεικνύουν οι μάζες πηλού που βρέθηκαν στο στρώμα καταστροφής[29].

Εσωτερικά του τείχους αποκαλύφθηκε τοίχος (Τ.3, 10, 6) παράλληλος στο ανατολικό σκέλος, ο οποίος στο δυτικό του τμήμα σχηματίζει γωνία. Είναι κατασκευασμένος από ορθογώνιες λιθοπλίνθους, μήκ. 0,55-1,20 και πλ. 0,30-0,50 μ. Μεταξύ αυτού και της εσωτερικής παρειάς του τείχους καθαρίστηκε γέμισμα από λιθάρια και χώμα. Στο ανατολικό άκρο του χώρου διαγράφεται άλλος τοίχος (Τ3Α), από μικρές πέτρες, εφαπτόμενος στην εσωτερική παρειά του τείχους. Είναι σαφές ότι ο Τ. 3,10,6, ο ενδιάμεσος Τ3Α και το γέμισμα των μικρών λίθων ανήκουν σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση και αποτελούν ενίσχυση του τείχους, πλ. 3 μ. περίπου, η οποία πιθανότατα χρονολογείται στους χρόνους της ρωμαϊκής πολιορκίας, όταν οι Αμβρακιώτες αμυνόμενοι με σθένος στις επιθέσεις του εχθρού,

29. Για την πλίνθινη ανωδομή του τείχους, βλ. *ΗπειρΧρον* 28 (1986/87), σ. 13.

έχτιζαν νυχθημερόν τα κατεστραμμένα τμήματα της οχύρωσης, αναγκάζοντας τους Ρωμαίους να επιχειρήσουν τη διάνοιξη υπόγειας σήραγγας κάτω από το τείχος[30]. Η χρονολόγηση του εκτεταμένου στρώματος καταστροφής, που καθαρίστηκε πάνω και δίπλα στο τείχος, στο 2ο αι. π.Χ. ενισχύει την παραπάνω άποψη, αν και ασφαλή συμπεράσματα θα έχουμε μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής.

Εσωτερικά της οχύρωσης εκτός από τους τρεις αποσπασματικά σωζόμενους τοίχους (Τ1, Τ2, Τ4), που αποκαλύφθηκαν πέρυσι, αποκαλύφθηκαν άλλοι δύο τοίχοι (Τ8, Τ9) κάθετοι προς το τείχος: ο Τ8, χτισμένος με μικρούς ασβεστόλιθους, αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,27 μ. και σχηματίζει γωνία με τον Τ6. Ο Τ9, παράλληλος προς τον Τ8, βρίσκεται 3,50 μ. περίπου δυτικά του και είναι όμοιας κατασκευής με την εσωτερική παρειά του τείχους, με την οποία φαίνεται να γωνιάζει. Οποιαδήποτε ερμηνεία όλων αυτών των τοίχων, που αποκαλύφθηκαν εσωτερικά της οχύρωσης, είναι προς το παρόν αδύνατη, δεδομένου ότι η έρευνα βρίσκεται ακόμη στα αρχικά της στάδια.

Κατά την ανασκαφή του οικοπέδου βρέθηκαν πέντε ταφές βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων. Οι ταφές Ι (λακκοειδής) και ΙΙ (κεραμοσκεπής) βρέθηκαν στην επίχωση της εξωτερικής παρειάς του τείχους. Η ταφή ΙΙΙ (λακκοειδής) εντοπίστηκε δίπλα στην εσωτερική παρειά του ανατολικού σκέλους του τείχους, δίπλα στον Τ6. Η ταφή IV (λακκοειδής) βρέθηκε πάνω στο στρώμα καταστροφής, που κάλυπτε το ανατολικό σκέλος του τείχους. Δίπλα της εντοπίστηκε ανακομιδή λειψάνων. Τέλος, η ταφή V βρέθηκε πάνω στο γέμισμα της ενίσχυσης της οχύρωσης.

Εκτός από άφθονη κεραμική (4ου και κυρίως 3ου και 2ου αι. π.Χ., καθώς και βυζαντινών-μεταβυζαντινών χρόνων), από την οποία αξίζει να αναφερθεί όστρακο σκύφου με εγχάρακτη την επιγραφή *HPA*, βρέθηκαν τρία αργυρά και οκτώ χάλκινα νομίσματα, πήλινα ειδώλια, θραύσμα ενσφράγιστης κεραμίδας και διάφορα μετάλλινα αντικείμενα.

Λόγω της μεγάλης έκτασης του οικοπέδου η ανασκαφή θα συνεχιστεί και τα επόμενα έτη.

ΒΙΒΗ ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

Αποχετευτικό έργο

Συνεχίστηκε και κατά το 1998 η κατασκευή νέου αποχετευτικού δικτύου στην πόλη της Άρτας, κατά τις εργασίες της οποίας αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τμήματα του οχυρωματικού περιβόλου της Αμβρακίας και λείψανα τοίχων που ορίζουν δρόμους, αποχετευτικούς διαδρόμους (αγωγούς) και τμήματα οικιών.

Στην οδό Βασιλέως Κωνσταντίνου, στο βορειοανατολικό άκρο της πόλης και μεταξύ των οδών Τζουμέρκων και Κοραή, αποκαλύφθηκαν δύο τμήματα του τείχους της Αμβρακίας. Το πρώτο τμήμα αποτελεί τη συνέχεια προς Δ. του ορατού τμήματος του τείχους, πάνω στο οποίο εδράζεται ο ναός των Αγίων Θεοδώρων. Αποκαλύφθηκε η εξωτερική παρειά του τείχους με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., σε μήκος 4,20 και συνολικό ύψος 0,52 μ. Σώζεται στο ύψος δύο δόμων από καλά λαξευμένες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, πλ. 0,70 μ. Σε απόσταση 18 μ. νοτιότερα αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα του τείχους, μήκ. 2,25 και πλ. 0,85-0,90 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Αποκαλύφθηκε ο πρώτος δόμος, ύψ. 0,30 μ., καθώς σε επαφή με το τείχος διέρχονται αγωγοί κοινής ωφελείας που δεν επέτρεψαν την περαιτέρω διερεύνησή του.

Στην οδό Αγίου Βασιλείου αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενα λείψανα που ορίζουν δρόμους, αποχετευτικούς αγωγούς και χώρους οικιών με χρήση από τα τέλη του 6ου έως τα τέλη του 2ου-1ο αι. π.Χ. Η ελάχιστη κεραμική γεωμετρικών χρόνων που περισυνελέγη δεν σχετίζεται με οικοδομικά κατάλοιπα, ενώ η συνεχής κατοίκηση στην περιοχή κατά τις μεταγενέστερες περιόδους επέφερε, με τη διάνοιξη βυζαντινών-μεταβυζαντινών αποθετών αλλά και νεότερων πηγαδιών, σαφή διατάραξη των αρχαίων στρωμάτων.

Αποκαλύφθηκαν τμήματα πέντε παράλληλων ανά 30 μ. περίπου δρόμων, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και πλάτος από 4,95 έως 5 μ. Φέρουν ως επί το πλείστον πεζοδρόμιο από ασβεστολιθικές και αμμολιθικές πλάκες κατά μήκος του ανατολικού ή του δυτικού ορίου τους πλην ενός που φέρει πεζοδρόμιο και στα δύο αναλήμματά του. Οι δρόμοι σχετίζονται με τα αντίστοιχα τμήματα που είχαν αποκαλυφθεί τόσο στις εργασίες του αποχετευτικού έργου του 1997 στην οδό Κύπρου[31], όσο και στο παρακείμενο οικόπεδο Μπαικούση[32]. Τα αναλήμματα των οδών αποτελούνται από δύο έως πέντε ανισοϋψείς δόμους ασβεστολιθικών λιθοπλίνθων, τα δε οδοστρώματα από πατημένο χώμα με ψιλό χαλίκι και θρυμματισμένα κεραμίδια και όστρακα. Αποκαλύφθηκαν επίσης τμήματα δύο αποχετευτικών αγωγών, παράλληλων με τους δρόμους, ο δυτικός εκ των οποίων ταυτίζεται με τον αγωγό του οικοπέδου Καρασούλα[33]. Ενδιαφέρον παρουσιάζει τμήμα επιστρωμένου

30. Πολύβ. XXI, 28, 1-4

31. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 574.

32. *ΑΔ* 41 (1986): Χρονικά, σ. 105.

33. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 260.

με μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες χώρου, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 5,50 και πλάτος 0,80 μ. κάτω από πυκνό στρώμα καταστροφής του β΄ μισού του 2ου-1ου αι. π.Χ. Ο χώρος οριοθετείται από δύο παράλληλους τοίχους, εκ των οποίων ο ανατολικός αποτελεί και ανάλημμα δρόμου.

Στη συμβολή της οδού Αγίου Βασιλείου με την οδό Κύπρου αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας ελληνιστικών χρόνων, σε χώρο της οποίας διατηρείται πηγάδι με πλακόστρωτη επένδυση στο ύψος του δαπέδου. Εκατέρωθεν της πλακόστρωσης του πηγαδιού σώζονται αποσπασματικά τμήματα δαπέδων επιμελημένης κατασκευής από λευκά και γκρίζα βότσαλα, πυκνά τοποθετημένα σε κονίαμα, τα οποία οριοθετούνται από κατακόρυφες κεραμίδες (Πίν. 198 α-β). Σε άλλο χώρο της οικίας βρέθηκε πλήθος θραυσμάτων πήλινων ειδωλίων και πλακιδίων (αρκετά με ανάγλυφες παραστάσεις νεκρόδειπνων), κεραμική ελληνιστικών κυρίως χρόνων, καθώς και τμήμα κίονα από πωρόλιθο, άπεργου στο μεγαλύτερο τμήμα του, που φέρει ραβδώσεις στο ένα άκρο. Τα λείψανα βρέθηκαν σε μικρό βάθος από το κατάστρωμα της σύγχρονης οδού και ανάμεσα σε κοιλότητες του φυσικού βράχου. Στην ίδια περιοχή εντοπίστηκε και αρχαϊκό στρώμα χωρίς οικοδομικά λείψανα.

Σε τμήμα της οδού Φ. Μανωλάκη προς την οδό Αγίου Βασιλείου, αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενα λείψανα τοίχων που ορίζουν χώρους οικίας ελληνιστικών χρόνων, εκ των οποίων ο ένας φέρει επίστρωση από ασβεστολιθικές πλάκες. Σε μεγαλύτερο βάθος βρέθηκε αρχαϊκή κεραμική χωρίς οικοδομικά λείψανα.

Στο δυτικό τμήμα της οδού Αγίου Νικολάου αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων του 4ου και 3ου αι. π.Χ., σε πολύ αποσπασματική μορφή λόγω των μεταγενέστερων επεμβάσεων στο χώρο.

Στο βόρειο τμήμα της οδού Μητροπολίτου Ιγνατίου αποκαλύφθηκε τμήμα της λεωφόρου των οικοπέδων Θάνου και Λάμπρου[34], το οδόστρωμα της οποίας, πλ. 5,95 μ., συνίσταται από χαλίκι και βότσαλα με θρυμματισμένο κεραμίδι. Νότια της λεωφόρου αποκαλύφθηκαν δύο διαγώνια τεμνόμενοι αγωγοί, πλ. 0,50 μ., εκ των οποίων ο ένας είναι παράλληλος της λεωφόρου και σε απόσταση 15 μ. από αυτήν. Το σύμπλεγμα των αγωγών χρονολογείται στον 4ο και 3ο αι. π.Χ. Κεραμική του 5ου αι. π.Χ. περισυνελέγη από τμήματα βοτσαλωτών δαπέδων που κάλυπταν εσωτερικούς χώρους οικιών.

Στην οδό Κατσαντώνη αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενα τμήματα τοίχων που ορίζουν χώρους οικιών και τμήμα δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Περισυνελέγη κεραμική του 5ου-2ου αι. π.Χ., καθώς και τμήμα ημικίονα από πωρόλιθο.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

Χανόπουλο

Τον Ιανουάριο του 1998 άρχισαν εργασίες αποψίλωσης και καθαρισμού στο φρούριο, που εντοπίστηκε στην κορυφή λοφίσκου πάνω από τις εγκαταστάσεις των Ιαματικών Λουτρών Χανόπουλου. Πρόκειται για μικρή οχυρή εγκατάσταση, η οποία ταυτίστηκε με το αναφερόμενο στην συνθήκη καθορισμού συνόρων μεταξύ της Αμβρακίας και της γειτονικής πόλης Χαράδρου φρούριο[35]. Οι εργασίες διήρκησαν 12 συνολικά ημέρες, με μεγάλα διαστήματα διακοπών μεταξύ τους, λόγω των άσχημων καιρικών συνθηκών. Αποψιλώθηκε από θάμνους και πουρνάρια μια ζώνη, πλ. 40 μ. περίπου, κατά μήκος της βόρειας πλευράς του φρουρίου. Έγιναν επίσης τέσσερις ερευνητικές τομές στη βορειοδυτική γωνία του φρουρίου, στις οποίες φάνηκε η θεμελίωσή του πάνω στο φυσικό βράχο. Στις τομές βρέθηκαν πολλά σπασμένα κεραμίδια και όστρακα άβαφης κεραμικής, ενώ κατά τους καθαρισμούς περισυνελέγησαν λίγα όστρακα ελληνιστικών χρόνων και ένα κομμάτι ενσφράγιστης κεραμίδας.

Βρέθηκαν επίσης πολλές μάζες άψητου πηλού, γεγονός που οδηγεί στην υπόθεση ότι η ανωδομή του τείχους ήταν χτισμένη, όπως και στην οχύρωση της Αμβρακίας, με άψητες πλίνθους[36].

Έξω από το τείχος φάνηκαν πολλοί πεσμένοι ογκόλιθοι. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τέσσερις λιθοσωροί από αργούς λίθους, οι οποίοι εντοπίστηκαν κατά μήκος της βόρειας πλευράς του φρουρίου. Οι σχηματισμοί αυτοί, που δεν φαίνονται τυχαίοι, είναι πιθανότατα τα απομεινάρια των όρων, που τοποθετήθηκαν, όπως ρητά αναφέρεται στη συνθήκη, κατά μήκος της βόρειας πλευράς του φρουρίου[37]. Η χρήση λιθοσωρών ως όρων είναι γνωστή από την περίπτωση της Ερμιονίδας και της Επιδαυρίας, καθώς επίσης και της Σπάρτης, της Τεγέας και του Άργους[38]. Αν η ερμη-

34. Βλ. παραπάνω, σ. 490-494.

35. Β. Καρατζένη, Το Ιερόν όρος και το επιφανές όρος Κράνεια της Αμβρακίας, *Φηγός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη*, Ιωάννινα 1995, σ. 391 κ.ε. Η ίδια, Τοπογραφικά της χώρας των Αμβρακιωτών, *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 233 κ.ε.

36. Βλ. παραπάνω υποσημ. 29.

37. *BCH* 109 (1985), σ. 499-542.

38. Ν. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά- Λακωνικά*, Αθήνα 1976, σ. 284, 305, υποσημ. 1.

νεία αυτή ευσταθεί, πράγμα που μόνον η μελλοντική έρευνα μπορεί να αποδείξει, τεκμηριώνεται ότι η αφετηρία των μετρήσεων για τον καθορισμό των ορίων των δύο πόλεων ήταν το φρούριο του Χανόπουλου[39].

ΒΙΒΗ ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

Ζυγός

Κατά την εκσκαφή βόθρου στην οικία του Σ. Γαλάξιου εντός της Κοινότητας Ζυγού εντοπίστηκε στην παρειά του ορύγματος αρχαίος τάφος. Πρόκειται για κιβωτιόσχημο τάφο με προσανατολισμό Α.-Δ., επιμελώς κατασκευασμένο από σχιστολιθικές πλάκες. Οι κάθετες πλευρές του ήταν ενιαίες, ενώ η καλυπτήρια πλάκα αποτελούνταν από τέσσερα τμήματα. Ο τάφος περιείχε μία ταφή σε ύπτια στάση, εκτάδην, με την κεφαλή προς Δ., και μία ανακομιδή, τα οστά της οποίας είχαν παραμεριστεί στα πλαϊνά του τάφου, ενώ το κρανίο βρισκόταν δίπλα στο κρανίο της άλλης ταφής. Το μοναδικό κτέρισμα που περιείχε ο τάφος ήταν ένα σιδερένιο εγχειρίδιο. Στην παρειά του ορύγματος του βόθρου διακρίνονταν σε αρκετά σημεία όστρακα και σε λίγα σημεία ίχνη από κάρβουνο.

ΑΝΘΗ ΑΓΤΕΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Νικόπολη

Μνημείο Οκταβιανού Αυγούστου

Κατά το 1998 πραγματοποιήθηκαν για τέταρτη συνεχή χρονιά ανασκαφικές εργασίες και ευρείας έκτασης καθαρισμοί των λειψάνων στο χώρο του μνημείου, στο πλαίσιο διαμόρφωσης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου (Σχέδ. 10). Η ανασκαφική έρευνα και οι καθαρισμοί κάλυψαν τους εξής τομείς:

Αναλημματικός τοίχος. Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη του αναλημματικού τοίχου που εκτείνεται σε συνολικό μήκος 71 μ. περίπου, νότια και σε απόσταση 3,70 μ. κατά μέσον όρο κατά μήκος της τοιχοποιίας του ποδίου. Ο τοίχος, που είναι κατασκευασμένος από λιθόδεμα με όψη opus quasi reticulatum (Πίν. 199 γ), εμφανίζει έντονες παραμορφώσεις ως προς τον αρχικά ευθύγραμμο άξονά του, αποκολλήσεις της επένδυσής του, αλλά και διαμπερείς θραύσεις τμημάτων του, στο βορειοδυτικό και το νοτιοανατολικό άκρο του. Ευρείας έκτασης καθαρισμοί και κατά τόπους ανασκαφικές τομές έφεραν στο φως τη συνέχεια του θεμελίου του αναλήμματος, που έχει τη μορφή αναβαθμού, πλ. 0,40-0,55 μ., με στρώση από κονίαμα στην επιφάνειά του, η οποία εντοπίστηκε αποσπασματικά (Πίν. 199 δ). Ο αναβαθμός εντοπίζεται σε στρώμα αργιλώδους, ωχροκίτρινου χώματος με προσμείξεις κονιαμάτων και κεραμικής. Ο εντοπισμός πρώιμων ρωμαϊκών οστράκων, μεταξύ των οποίων και θραύσματα πινακίου terra sigillata που σώζει στον πυθμένα του σφράγισμα με τους χαρακτήρες *GELLI* (με ανεστραμμένα *LL*), σε planta pedis[40] και ενός νομίσματος εποχής Αυγούστου[41] χρονολογεί τον αναλημματικό τοίχο στους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους. Κατά τόπους και στο ίδιο στρώμα εντοπίστηκαν αποτμήματα πήλινων αρχιτεκτονικών μελών. Το κατώτατο στρώμα θεμελίωσης είναι ωχροκίτρινο, αργιλώδες και καθαρό. Η αποκάλυψη σημαντικού αριθμού πήλινων αρχιτεκτονικών μελών σε συνδυασμό με τη μελέτη ομοίων τους, που εντοπίστηκαν στο μνημείο κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους, οδήγησε στη διατύπωση μιας βασικής τυπολογίας, ως εξής:

Ακροκέραμα. Στον πρώτο τύπο ανήκουν αποτμήματα ανθεμωτών ηγεμόνων με ανάγλυφη παράσταση μορφής εξανθρωπισμένου γοργονείου στον πυρήνα τους (ΑΚΜΑ[42] 781) (Πίν. 199 α). Το ανθέμιο του μετώπου τους διαθέτει εννέα πέταλα, που εκφύονται απευθείας από τον πυρήνα. Τα πέταλα είναι πλατιά, σφιχτοδεμένα μεταξύ τους, αποδίδονται σε χαμηλό ανάγλυφο και περιβάλλονται από εξηρμένο περίγραμμα σαν νεύρωση. Το μέτωπο καταλήγει στο κάτω μέρος σε ανάγλυφο κανόνα, εφαπτόμενο στον πυρήνα και παράλληλο με τα χαμηλότερα πέταλα[43].

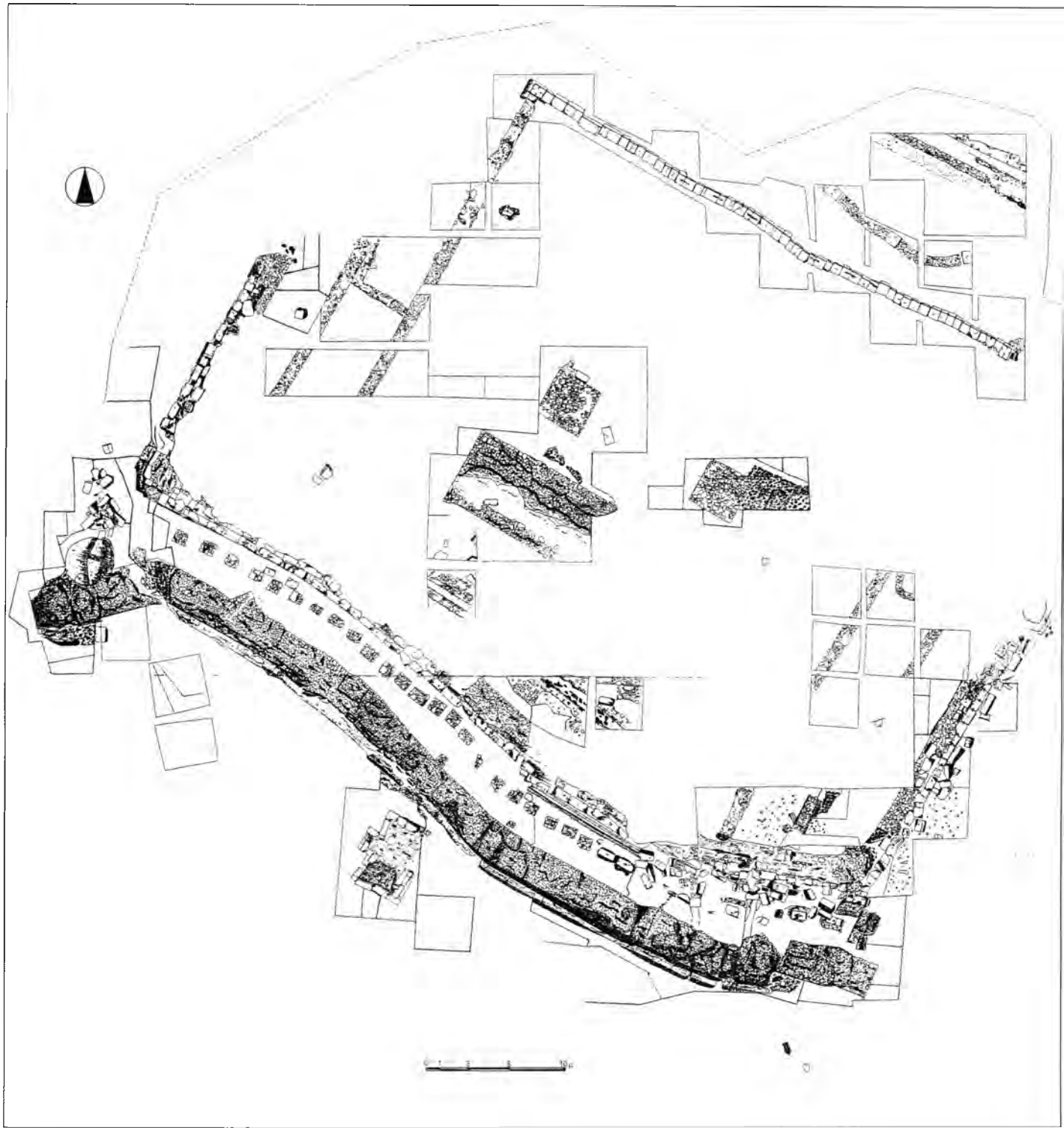
39. Υποστηρίχθηκε πρόσφατα η άποψη ότι αφετηρία των μετρήσεων ήταν άλλο φρούριο, στη θέση του Προφήτη Ηλία (βλ. σχετικά *ΑΔ* 51-52 (1996-1997): Μελέτες, σ. 141 κ.ε.), του οποίου όμως η ύπαρξη παραμένει υποθετική.

40. Για το σχήμα του πινακίου, βλ. C. Goudineau, *La céramique arretine lisse*, Paris 1968, τύπος 39a, σ. 306, που εμφανίζεται μετά το 15 μ.Χ. Ως προς το σφράγισμα, είναι πολύ συχνό, εμφανίζεται σχεδόν πάντα σε planta pedis, με διαφόρους τρόπους, και αποδίδεται στο όνομα του L. Gellius Quadratus, βλ. Goudineau, ό.π., σ. 216, 90.

41. Εμπρ.: *[ΚΤΙΣΜΑ] ΣΕΒΑΣΤΟΥ* και κεφαλή γυμνή του Αυγούστου προς τα δεξιά, Οπισθ.: *ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ ΙΕΡΑ* και Νίκη ιστάμενη προς τα αριστερά, κρατώντας στεφάνι. Το νόμισμα χρονολογείται μετά το 27 π.Χ., οπότε ο Οκταβιανός πήρε τον τίτλο του Σεβαστού (Augustus). Βλ. Μ. Καραμεσίνη-Οικονομίδου, *Η Νομισματοκοπία της Νικοπόλεως*, Αθήνα 1975, σ. 18 και αριθ. 1 Αυγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.), σ. 68, πίν. 5.

42. ΑΚΜΑ: Αριθμός Καταγραφής Μνημείου Αυγούστου.

43. Για το γοργόνειο, βλ. C. Vermeule, *Greek and Roman Sculpture in America*, California 1981, σ. 241, πίν. 201. Για τον τύπο του ακροκεράμου, βλ. *Museo Nazionale Romano, Le Terrecotte*, III, 1, Roma 1983, σ. 138 κ.ε.

Σχέδ. 10. Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Κάτοψη του Μνημείου Οκταβιανού Αυγούστου.

Στο δεύτερο τύπο ανήκουν αποτμήματα ανθεμωτών ηγεμόνων με φλογόσχημο ανθέμιο και σιγμοειδείς έλικες στο κάτω μέρος του μετώπου που καταλήγουν σε σπείρες. Το ανθέμιο αποτελείται από οκτώ φλογόσχημα πέταλα που εκφύονται ένθεν και ένθεν του κεντρικού λογχόσχημου και περιβάλλονται από εξηρμένο περίγραμμα σαν νεύρωση (ΑΚΜΑ 447) (Πίν. 199 β). Τα πλευρικά πέταλα είναι λεπτόμισχα, πλαταίνουν προς τα άνω και καταλήγουν σε ισχυρή καμπύλη που στρέφεται προς το εσωτερικό. Κατά την έρευνα εντοπίστηκε και ακροκέραμο του ίδιου τύπου με εκφυλισμένα τα χαρακτηριστικά του, πιθανότατα χρονολογικά μεταγενέστερο.

Πήλινες σίμες. Στον πρώτο τύπο σίμης ανήκουν αποτμήματα που σώζουν δύο ειδών ανάγλυφες παραστάσεις: η μία απεικονίζει παράσταση τύπου lupa romana, που θηλάζει τους δύο μυθικούς ήρωες της Ρώμης, Ρωμύλο και Ρέμο, και η άλλη απεικονίζει θαλάσσιο κήτος, προφανώς δελφίνι (ΑΚΜΑ 548) (Πίν. 200 α).

Στο δεύτερο τύπο ανήκει η σίμη με ανάγλυφη διακόσμηση παράλληλων και εναλλασσόμενων εννεάφυλλων ανθεμίων και ανθέων λωτού (ΑΚΜΑ 809) (Πίν. 200 β). Στη βάση των ανθεμίων και των ανθέων λωτού ελίσσεται ζεύγος από οριζόντιες αντίρροπες έλικες. Το επίπεδο μέτωπο της σίμης περιτρέχεται στο πάνω μέρος από κοιλόκυρτο κυμάτιο και οριζόντια ταινία και στο κάτω τμήμα από ανάγλυφο κανόνα.

Επίσης, εντοπίστηκαν αποτμήματα πήλινης διακοσμητικής πλάκας, η οποία φέρει ανάγλυφη διακόσμηση λυρόσχημων ανθεμίων και δρεπανόσχημων φύλλων και επιστέφεται από σειρά εννεάφυλλων μικρότερων ανθεμίων. Η ακριβής θέση της πλάκας στα οικοδομήματα του μνημείου δεν έχει έως τώρα διευκρινιστεί.

Η μελέτη των απόλυτων υψομέτρων εμφάνισης του αναβαθμού θεμελίωσης καταδεικνύει τις συνέπειες του γεωλογικού ερπυσμού του εδάφους πάνω στα λείψανα: έτσι, από το βορειοδυτικό άκρο και σε μήκος 33 μ. περίπου προς ΝΑ. εντοπίζεται μικρή καθίζηση της τάξης των 0,54 μ. (από 72,05 έως 71,51 μ.). Από εκεί και σε απόσταση 12 μ. περίπου παρατηρείται έντονη κατακρήμνιση της τάξης των 1,43 μ. (έως τα 70,08 μ. απόλυτο υψόμετρο). Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται, εξάλλου, θραύση του μετώπου των τοιχοποιιών, τόσο του ποδίου όσο και του αναλημματικού τοίχου. Από εκείνο το σημείο και προς Α. το θεμέλιο εμφανίζει ανοδική υψομετρικά πορεία μέχρι τα 71,97 μ., στο ίδιο δηλαδή ύψος με αυτό της βορειοδυτικής γωνίας. Κατά την ανασκαφή, στο επιφανειακό στρώμα, νότια του αναλημματικού τοίχου συνελέγη χάλκινο νόμισμα Καρακάλλα, κοπής Νικοπόλεως[44].

Κυκλική κατασκευή. Στο δυτικό άκρο και στη βόρεια, εσωτερική όψη του αναλημματικού τοίχου εντοπίστηκε κυκλική κατασκευή, εσωτ. διαμ. 3,50 μ. Τα τοιχώματά της είναι κατασκευασμένα από άψητο πηλό, ερυθρού χρώματος, πάχ. 0,25 μ., και εμφανίζουν κατά τόπους καύσεις που προσανατολίζουν στην ερμηνεία της ως καμίνι. Οι εσωτερικές επιχώσεις αποτελούνταν από ετερογενή υλικά, χαλαρά στην υφή, από όπου συνελέγησαν αποτμήματα πήλινων αρχιτεκτονικών μελών και ένα ύστερο εφυαλωμένο όστρακο. Για την κατασκευή της καταστράφηκε τμήμα της χυτής τοιχοποιίας του αναλημματικού τοίχου, στον οποίο και εντοιχίστηκε. Βόρεια της κατασκευής και σε άμεση επαφή με τα τοιχώματά της εντοπίστηκε συσσώρευση λιθοπλίνθων από ασβεστόλιθο που προέκυψε από την κατακρήμνιση της βορειοδυτικής γωνίας της τοιχοποιίας του ποδίου. Μεταξύ των λιθοπλίνθων εντοπίστηκαν μερικές που σώζουν τμήματα από αγκυρόσχημη λάξευση για την υποδοχή χάλκινου εμβόλου και πιθανότατα προέρχονται από την πρώτη λάξευση του ποδίου, η οποία δεν σώζεται κατά χώραν. Η ακριβής χρονολόγηση της κατασκευής δεν είναι εφικτή λόγω της απουσίας αξιόπιστων στρωματογραφημένων αρχαιολογικών ευρημάτων. Το γεγονός, ωστόσο, ότι στο εσωτερικό της δεν βρέθηκαν λιθόπλινθοι από την τοιχοποιία του ποδίου, όπως συμβαίνει στις βόρειες όμορες τομές, σημαίνει ότι η κυκλική κατασκευή δημιουργήθηκε όχι μόνο μετά την κατασκευή του μνημείου αλλά και κατόπιν της καταστροφής της τοιχοποιίας του.

Χώρος μεταξύ ποδίου και αναλημματικού τοίχου. Δρομολογήθηκαν ευρείας έκτασης καθαρισμοί της τοιχοποιίας του ποδίου, κατά τους οποίους εντοπίστηκε η θεμελίωση της βορειοδυτικής γωνίας του και η τελευταία προς ΝΑ. αγκυρόσχημη λάξευση. Στην πρώτη περίπτωση, η θεμελίωση αποτελείται από ψαμμίτες και αμμολιθικούς αργόλιθους με κονίαμα ως συνδετική ύλη, θεμελιώνει την ευθυντηρία του ποδίου, εντοπίζεται δε σε στρώμα ωχροκίτρινου αργιλώδους συμπαγούς χώματος χωρίς ευρήματα ή κεραμική σε υψόμετρο από 74,12 έως 72,58 μ. Με την αποκάλυψη της νοτιοανατολικής γωνίας, το συνολικό μήκος του ποδίου υπολογίζεται στα 60,50 μ. περίπου και ο αριθμός των αγκυρόσχημων λαξεύσεων ανέρχεται μέχρι τώρα στις 35[45]. Επίσης, συνεχίστηκε η αποκάλυψη των τε-

44. Εμπρ.: επιγραφή *ΜΑΥΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ* και κεφαλή δαφνοστεφής προς τα δεξιά εντός στικτού κύκλου. Οπισθ.: *ΝΕΙΚΟΠΟΛΕΩΣ*, με παράσταση Αφροδίτης ισταμένης προς τα αριστερά, η οποία κρατεί κέρας Αμάλθειας και φιάλη (:), εντός στικτού κύκλου. Βλ. Καραμεσίνη-Οικονομίδου, ό.π. (υποσημ. 41), Καρακάλλας (198-217 μ.Χ.), αριθ. 43, σ. 113, πίν. 34.

45. Ο αριθμός αυτός στηρίζεται στα έως τώρα ορατά λείψανα και σε στατιστικούς υπολογισμούς, ενδέχεται ωστόσο να μεταβληθεί με την απομάκρυνση των πεσμένων αρχιτεκτονικών στοιχείων της όψης, τα οποία καλύπτουν τις λεπτομέρειες κατάστασης διατήρησης των λαξεύσεων.

τράπλευρων πεσσών που συνιστούν το σύστημα στήριξης των χάλκινων και εντοπίζονται ακριβώς απέναντι και σε ακριβή αντιστοιχία με τις αγκυρόσχημες λαξεύσεις του ποδίου. Εντοπίστηκαν έξι επιπλέον πεσσοί στήριξης, που ανεβάζουν τον αριθμό τους στους 28:

Στο δυτικό τμήμα εντοπίστηκαν δύο πεσσοί, μέσων διαστ. 1,05×0,90 μ., σε μέση απόσταση 0,80 μ. από την ευθυντηρία του ποδίου. Είναι κατασκευασμένοι από ντόπιους ψαμμόλιθους σε ένα δόμο, με πηλόχωμα και χαλαρό κονίαμα ως συνδετική ύλη (Πίν. 200 γ).

Στο ανατολικό τμήμα του ποδίου εντοπίστηκαν τέσσερις πεσσοί: οι δύο θεμελιώνονται σε ασβεστολιθική λαξευμένη πλίνθο, επιμήκους σχήματος, και σώζουν τόρμους με μολυβδοχόηση στην επάνω επιφάνειά τους (Πίν. 200 δ). Οι άλλοι δύο πεσσοί, που εντοπίστηκαν στο ανατολικό άκρο του ποδίου, εμφανίζουν διαφορές στην κατασκευή τους, καθώς οι λιθόπλινθοι είναι εντοιχισμένες σε τοιχοποιία opus insertum με ισχυρό κονίαμα. Η απόστασή τους από την ευθυντηρία του ποδίου ποικίλλει, λόγω της παραμόρφωσης των λειψάνων από τον ερπυσμό του εδάφους.

Η παραμόρφωση αυτή εκδηλώνεται στο πόδιο με την αποκόλληση της εξωτερικής επένδυσης της τοιχοποιίας του και πτώση των ασβεστολιθικών λιθοπλίνθων που τη συνιστούν. Την εικόνα καταστροφής συμπληρώνουν τμήματα πεσμένης τοιχοποιίας opus testaceum, νοτιοανατολικά της ανατολικής γωνίας του ποδίου που πιθανότατα συνδέεται με την όμοια τοιχοποιία του τοίχου 8[α], του σκέλους της στοάς που είχε εντοπιστεί στο ανατολικό τμήμα του ανδήρου[46].

Στο σημείο αυτό εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής, πλούσιο σε πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη (ακροκέραμα με διακόσμηση φλογόσχημου ανθεμίου ή εξανθρωπισμένου γοργονείου, δύο τεμάχια πώρινων κιλλιβάντων υπερθύρου, αποτμήματα σιμών με παράσταση της λύκαινας με την αντίστοιχη υδρορροή και αρκετά αποτμήματα ενσφράγιστων κεράμων).

Με βάση τα ευρήματα αυτά αποκαθίσταται η μορφή της σίμης που αποτελείται από παραστάσεις της lupa romana και του δελφινιού που τοποθετούνται εναλλάξ (βλ. παραπάνω). Στην παράσταση της lupa romana, το ζώο στρέφεται προς τα δύο βρέφη που θηλάζουν έχοντας στραμμένη την πλάτη τους προς το θεατή. Απότμημα της παράστασης αυτής σώζει συμφυές τμήμα πήλινης υδρορροής με πλαστική διακόσμηση οξύρυγχου ζώου, πιθανότατα λύκαινας. Η αποκάλυψη τμημάτων, όπου το ζώο είναι στραμμένο πότε προς τα δεξιά και πότε προς τα αριστερά, δηλώνει ότι οι παραστάσεις τοποθετούνταν αντικριστά, ένθεν και ένθεν της κεντρικής υδρορροής. Στην περίπτωση της παράστασης του δελφινιού, το κήτος εικονίζεται ολόσωμο με την ουρά προς τα πάνω, στραμμένο προς τα αριστερά, αλλά και προς τα δεξιά σε διαφορετικά αποτμήματα. Εδώ οι ενδιάμεσες υδρορροές είναι πλαστικά διαμορφωμένες με παράσταση κεφαλής επίσης δελφινιού, από τις οποίες εντοπίστηκαν αρκετά θραύσματα.

Επίσης, από το στρώμα καταστροφής συνελέγη χάλκινο νόμισμα που χρονολογείται στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ.[47].

Ορθογώνια κατασκευή. Νότια, σε απόσταση 2 μ., και στο μέσον του συνολικού μήκους του αναλημματικού τοίχου συνεχίστηκε η αποκάλυψη της κρηπίδας της κατασκευής, το βόρειο τμήμα της οποίας είχε εντοπιστεί κατά την έρευνα του 1997[48]. Η κατασκευή έχει ορθογώνια κάτοψη με ορθογώνια, επίσης, κόγχη στη δυτική πλευρά και διαστάσεις: μήκ. 6 και πλ. 3,90 και 5 μ. στο ύψος της οδόντωσης. Είναι κατασκευασμένη από επιμελώς λαξευμένους ασβεστόλιθους, συνδεδεμένους με τόρμους σχήματος Π και είναι διαμορφωμένη βαθμιδωτά, με τουλάχιστον τρεις βαθμίδες. Εσωτερικά εμφανίζει γέμισμα από εναλλάξ επάλληλες στρώσεις αργόλιθων και κεραμοειδών (αποτμήματα πλίνθων και κεράμων), σε χώμα ερυθρωπό χωρίς κεραμική. Το γέμισμα αυτό συνιστά παράλληλα και τη θεμελίωση της κατασκευής, η οποία έχει βάθος 0,85 μ. Κατά τη μερική έρευνα εντός του γεμίσματος, στην πρώτη στρώση των κεράμων, συνελέγησαν δύο θραύσματα πήλινων ανθεμωτών ηγεμόνων, εκ των οποίων το ένα, με ίχνη χρώματος, παρουσιάζει σαφώς παλαιότερη τυπολογία, πιθανότατα ελληνιστικής εποχής. Η κρηπίδα που ανήκει πιθανότατα σε μικρό σηκό για την τοποθέτηση λατρευτικού αγάλματος, διαφοροποιείται σαφώς τόσο κατασκευαστικά όσο και στρωματογραφικά από το υπόλοιπο μνημείο, γεγονός που σημαίνει ότι δεν πρέπει να περιλαμβανόταν στο αρχικό οικοδομικό πρόγραμμα.

Τοιχοποιίες πλευρικών αναλημματικών τοίχων. Ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος, κάθετος του ποδίου, είναι ορατός σε συνολικό μήκος 23 μ. περίπου. Φέτος ερευνήθηκε τμήμα της τοιχοποιίας του, μήκ. 4,65 μ., στο χώρο του άνω ανδήρου. Η τοιχοποιία, συνολ. πλ. 2,20 μ., είναι κατασκευασμένη από ντόπιους αμμόλιθους και χαλαρό κονία-

46. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 395-398.

47. Εμπρ.: *GAL. VALERIA AUG.*, προτομή της Γαλερίας Βαλερίας, κόρης του Διοκλητιανού και δεύτερης συζύγου του Γαλερίου με διάδημα. Οπισθ.: *VENERI VITRICI* και Αφροδίτη ιστάμενη προς τα αριστερά κρατώντας μήλο. Βλ. D.R. Sear, *Roman Coins and their Values*, London 1981, αριθ. 3630, σ. 304, πίν. 10.

48. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 576-778.

μα ως συνδετική ύλη, εξωτερικά δε είναι επενδεδυμένη από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, συνδεδεμένες μεταξύ τους με τόρμους σχήματος Τ, οι οποίες φέρουν κατά τόπους μοχλοβόθρια. Οι λιθόπλινθοι της επένδυσης είναι λαξευμένες σύμφωνα με την τεχνική rustica (με λειασμένες τις ακμές και αδροδουλεμένη την εσωτερική επιφάνεια του μετώπου τους). Οι δύο μορφές της τοιχοποιίας συνδέονται μεταξύ τους με κατά τόπους εγκάρσιες (μπατικές) λιθοπλίνθους. Εντοιχισμένο στην εσωτερική τοιχοποιία εντοπίστηκε πήλινο ακροκέραμο με ανθεμωτό μέτωπο.

Ο δυτικός αναλημματικός τοίχος, κάθετος επίσης του ποδίου είναι ορατός σε μήκος 17 μ. περίπου. Σε ανασκαφική τομή στο βορειοδυτκό άκρο του διαπιστώθηκε διακοπή της πορείας του, η οποία προήλθε πιθανώς από κατακρήμνιση της τοιχοποιίας του δεδομένης της ύπαρξης του ρέματος στα δυτικά του μνημείου.

Άνω άνδηρο. Κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας στο χώρο του ανδήρου εντοπίστηκαν τα εξής λείψανα:

1. Θεμελίωση βάθρου, διαστ. 3,60×3,55 μ., κατασκευασμένη από ντόπιους εύθρυπτους ψαμμόλιθους, κροκάλες και χαλαρό κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Όμοια κατασκευή είχε εντοπιστεί στο δυτικό τμήμα του ανδήρου[49] και διαπιστώνεται ότι τα δύο βάθρα είναι τοποθετημένα στο μέσον του υπαίθριου χώρου, σε απόσταση 16 μ. νότια του στυλοβάτη της στοάς και σε ίσες αποστάσεις (11 μ.) από τα πλευρικά σκέλη της. Στην περιφέρεια του βάθρου εντοπίστηκε ευρεία στρώση λιθολογήματος, πιθανότατα ένα τρίτο βάθρο, διαφορετικά κατασκευασμένο, το οποίο δεν πρέπει να συμπεριλαμβανόταν στον αρχικό σχεδιασμό του τεμένους.

2. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του ανδήρου η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τμήμα θεμελίωσης μιας επιμήκους ορθογώνιας κτιστής κατασκευής με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., πλ. 6,05 και μέγ. αποκαλ. μήκ. 11,50 μ. Η κατασκευή είναι χτισμένη με αμμόλιθους ντόπιας προέλευσης, με ωχροκίτρινο πηλώδες κονίαμα ως συνδετική ύλη και κροκάλες. Οι όψεις της είναι επιμελημένες και συνίστανται από ανισομεγέθεις λαξευτούς αμμόλιθους, δρομικά τοποθετημένους κατά το σύστημα opus vitatum. Ο βραχύς άξονας της κατασκευής βαίνει παράλληλα προς το βορειοδυτικό σκέλος της πειόσχημης στοάς και σε απόσταση 8,20 μ. από τον εσωτερικό τοίχο του. Είναι διαμορφωμένη σε δύο βαθμίδες με ύψος αναβαθμού 1 μ. Η κατασκευή αποτελούσε πιθανώς πειόσχημο βωμό, ορθογώνιας κάτοψης. Πλησίον της ανατολικής πλευράς βρέθηκε θραύσμα μαρμάρινου τραπεζοφόρου με ανάγλυφα λεοντοπόδαρα[50], που ενισχύει την άποψη ότι η κατασκευή ήταν βωμός.

Στις ανώτερες επιχώσεις εντοπίστηκαν θραύσματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών που σώζουν ανάγλυφη διακόσμηση. Σώζονται αποτμήματα με ιωνικό κυμάτιο (ζώνη ανάγλυφων ωών που εναλλάσσονται με λογχοειδή φύλλα, η οποία ορίζεται από ζώνη ανάγλυφου αστραγάλου), θραύσματα με διακόσμηση ανάγλυφης κυματιοφόρου ταινίας και ανάγλυφου πλοχμού. Μεταξύ των μαρμάρινων ευρημάτων αξιομνημόνευτα είναι τρία αποτμήματα μαρμάρινης σίμης με ανάγλυφη διακόσμηση ανθεμίου και άνθους λωτού[51], εκ των οποίων τα δύο προέρχονται από επαέτια και το τρίτο από καταέτια, δύο αποτμήματα μαρμάρινων γείσων που διασώζουν γεισήποδες και αποτμήματα μαρμάρινων κιονοκράνων κορινθιακού τύπου.

Αξιοσημείωτη θεωρείται η αποκάλυψη, στο άνω και στο κάτω άνδηρο, δύο συγκολλώμενων αποτμημάτων αγάλματος θωρακοφόρου μορφής[52], τα οποία προέρχονται από το πάνω μέρος του θώρακα και διασώζουν ανάγλυφη παράσταση γοργονείου.

3. Κατά τον καθαρισμό των τοιχοποιιών και την αφαίρεση των παλαιότερων ανασκαφικών μαρτύρων αποκαλύφθηκε σε συνολικό μήκος 25 μ. η θεμελίωση του εσωτερικού τοίχου του δυτικού σκέλους της στοάς. Στο σημείο επαφής του με το στυλοβάτη ο τοίχος φέρει ασβεστολιθική λιθόπλινθο, η οποία εξέχει της θεμελίωσης κατά 0,35 μ. Σε απόσταση 8,50 μ. από το στυλοβάτη εντοπίστηκε εντός του δυτικού σκέλους της στοάς μεταξύ των τοίχων 1 και 3 εγκάρσιος τοίχος (Τχ13), ο οποίος γωνιάζει με τμήμα τοιχοποιίας εφαπτόμενης εσωτερικά του τοίχου 1. Η κατασκευή του από μικρούς αργόλιθους και κονίαμα, καθώς και η ανυπαρξία οργανικής σχέσης με τους υπόλοιπους τοίχους μαρτυρεί μια μεταγενέστερη επέμβαση και ίσως χρήση των χώρων της στοάς. Εντοιχισμένο επίσης βρέθηκε και απότμημα φλογόσχημου ακροκεράμου.

Κατά την ανασκαφή, τόσο στο κάτω άνδηρο, όσο και στο άνω, στις τάφρους θεμελίωσης και στα επιμέρους στρώματα καταστροφής εντοπίστηκαν αποτμήματα ενσφράγιστων κεράμων. Σε συνδυασμό με τα αντίστοιχα από τις παλαιότερες ανασκαφικές περιόδους (1995-1998) μπορούμε να διακρίνουμε τους εξής τύπους:

- *ΝΙΚΟΒΟΥΛΟΥ ΑΒΑ*: Όλα τα αποτμήματα προέρχονται από την ίδια σφραγίδα.

49. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 427.

50. G. Richter, *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, London 1966, πίν. 578. *ΑΑ* 95 (1980), σ. 439, εικ. 41.

51. Χρονολογούνται στο β΄ μισό του 1ου αι. π.Χ. Βλ. *Hesperia* 19 (1950), σ. 65, σχέδ. 11, σ. 67-68, πίν. 47a.

52. P. Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus*, Michigan 1988, σ. 200, σχέδ. 155.

- *ΔΙΑΚΡΙΤΟΥ*: Ως προς τους χαρακτήρες το *P* εμφανίζεται ανεστραμμένο.

- *ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ ΚΡ*(συμπίλημα) *Ο ΚΥ* (συμπίλημα): Το όνομα εντοπίζεται σε διάφορα αποτμήματα, από διαφορετικές σφραγίδες και με διαφορετικούς χαρακτήρες.

- *ΘΡΑΣΩΝΟΣ*: Το όνομα δεν σώζεται ολόκληρο σε κανένα απότμημα, αποκαθίσταται ωστόσο πιθανώς ως Θράσωνος. Εμφανίζεται σε δύο τύπους σφραγίδων με ανεστραμμένους τους χαρακτήρες.

- *ΝΙΚΟΜΑΧΟΥ*: Έχουν εντοπιστεί αρκετά αποτμήματα, με ανεστραμμένο το *N*, τα οποία προέρχονται όλα από την ίδια σφραγίδα. Το όνομα εμφανίζεται επίσης σε ενσφράγιστη κέραμο από την Απολλωνία των ύστερων ελληνιστικών χρόνων[53].

- *ΣΩΤΗΡΙΧΟΥ*: Το όνομα αυτό συναντάται επίσης συχνά στο μνημείο και όλα τα αποτμήματα προέρχονται από την ίδια σφραγίδα. Η καμπύλη απόδοση του C και του Ω προσανατολίζει σε μια πιθανή χρονολόγηση τουλάχιστον στους ύστερους ελληνιστικούς και πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους.

Γενικά, ως προς τις ενσφράγιστες κεράμους παρατηρείται ποικιλία ονομάτων, αλλά και τύπων συμβόλων και χαρακτήρων που συναντώνται μεταξύ των σφραγισμάτων, για τη χρονολόγηση και ανάλυση των οποίων απαιτείται ιδιαίτερη μελέτη. Η εκφορά των ονομάτων σε πτώση γενική πρέπει πάντως να συνδέεται με το όνομα του κεραμέα, ενώ τα συμπιλήματα που εμφανίζονται σε μερικά από αυτά (*ΝΙΚΟΒΟΥΛΟΥ ΑΒΑ* και *ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ ΚΡΟΚΥ*) συνδέονται ίσως με την καταγωγή του προσώπου που αναφέρεται στις κεράμους.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ - ΧΑΡΑ ΚΑΠΠΑ

Έπαυλη Μάνιου Αντωνίνου

Κατά το έτος 1998 συνεχίστηκε για δεύτερη ανασκαφική περίοδο η έρευνα στη ρωμαϊκή έπαυλη του Μάνιου Αντωνίνου (αγροτεμάχιο αριθ. 143, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ, πρώην ιδιοκτησίας Κ. Ντόμαρη).

Η ανασκαφική έρευνα, η οποία κάλυψε έκταση 700 τ.μ. περίπου αποσκοπούσε στην όσο το δυνατόν πληρέστερη αποκάλυψη της κάτοψης του κτιρίου.

Αποκαλύφθηκαν δέκα ακόμη χώροι της οικίας στο βόρειο και το δυτικό τμήμα της, τμήματα ψηφιδωτών δαπέδων με γεωμετρικά διακοσμητικά θέματα και ένας δεύτερος αύλειος χώρος με περίτεχνη τετράγωνη δεξαμενή στο κέντρο του, το «τετράστυλο» της οικίας (cavaedium tetrastylon) (Σχέδ. 11).

Βόρεια του αιθρίου αποκαλύφθηκε ολόκληρος ο χώρος Β2 (διαστ. 5,30×3,80 μ.), καθώς και το ψηφιδωτό του δάπεδο (Πίν. 201 α-β), το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου είχε αποκαλυφθεί πέρυσι[54]. Φέτος αποκαλύφθηκαν τα διακοσμητικά θέματα που πλαισιώνουν την κύρια σύνθεση του ψηφιδωτού. Στο νότιο άκρο του χώρου Β2 η σύνθεση του ψηφιδωτού κλείνει με μία ταινία με λευκές ψηφίδες, πλ. 0,62 μ. Βόρεια αυτής υπάρχει ταινία, πλ. 0,46 μ., από φαιόχρωμες ψηφίδες με γεωμετρικά διακοσμητικά μοτίβα πάνω σε λευκό φόντο, όπου μέσα σε ρομβοειδή πλαίσια εγγράφονται ρόμβοι και τετράγωνα εναλλάξ. Στο βόρειο άκρο του χώρου Β2 το υπόλοιπο τμήμα του ψηφιδωτού που αποκαλύφθηκε έχει διαστάσεις 2,90×4 μ. Στο βορειοανατολικό άκρο του έχει καταστραφεί το διακοσμητικό μοτίβο του σχηματοποιημένου άνθους λωτού, από τη βάση του οποίου εκφύονται πέταλα και βλαστόσπειρες. Σώζονται μόνον οι βλαστόσπειρες. Στο βορειοδυτικό άκρο του ψηφιδωτού σώζεται το μοτίβο του σχηματοποιημένου κανθάρου από το στόμιο του οποίου εκφύονται κλάδοι με καρδιόσχημα φύλλα κισσού. Τα διακοσμητικά μοτίβα στις τέσσερις γωνίες του ψηφιδωτού διατάσσονται χιαστί[55]. Ακολουθεί ταινία, πλ. 0,93 μ., όπου πάνω σε λευκό φόντο αναπτύσσεται διακοσμητικό μοτίβο με ρόμβους στο κέντρο των οποίων εγγράφονται μικρότεροι ρόμβοι. Ακολουθεί ταινία, πλ. 0,60 μ., χωρίς διακόσμηση. Στα κινητά ευρήματα του χώρου αυτού συγκαταλέγονται σιδερένια καρφιά, μικρά χάλκινα ελάσματα, θραύσματα γυάλινων αγγείων, αρκετά θραύσματα χρηστικών αγγείων, καθώς και πολλοί στρωτήρες και καλυπτήρες από την κεράμωση της στέγης, η οποία βρέθηκε πεσμένη κατά χώραν πάνω από το ψηφιδωτό δάπεδο (Πίν. 201 β). Χαρακτηριστικό για τη χρονολόγηση του ψηφιδωτού δαπέδου είναι χάλκινο νόμισμα (σηστέρτιος) εποχής Crispinas μετά το 177 μ.Χ.[56].

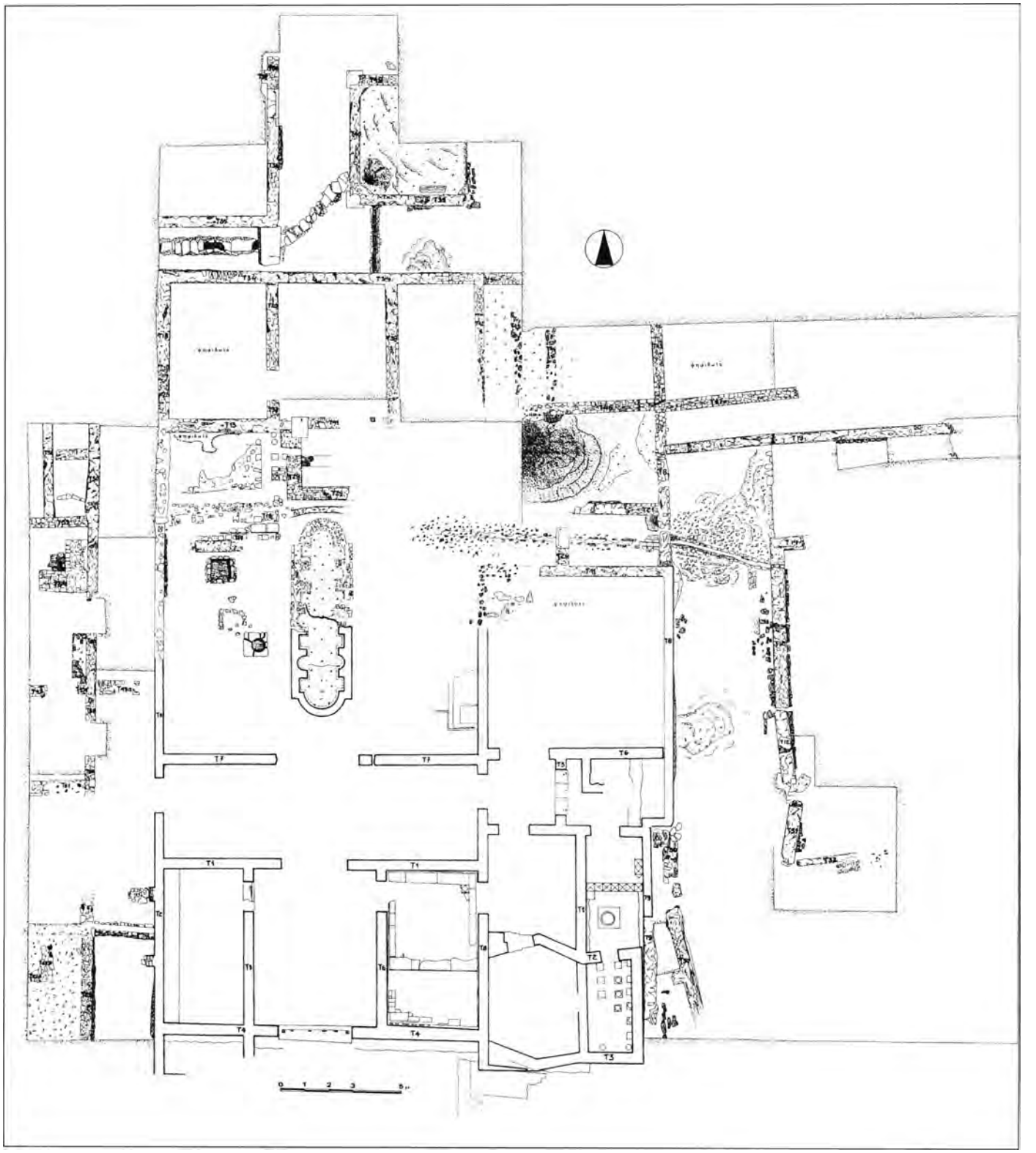
Ο χώρος Β2 επικοινωνούσε με το χώρο Β3 μέσω ενός ανοίγματος-εισόδου. Στο χώρο Β3 δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη η έρευνα, όπως και στους χώρους Β4, Β5 και Β6, που ακολουθούν. Από το χώρο Β3, διαστ. 4,30×5,50 μ., περισυνελέγησαν διάσπαρτες ψηφίδες, γεγονός που μας οδηγεί στην υπόθεση ότι και αυτός ο χώρος ήταν στρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο, το οποίο δεν έχει εντοπιστεί ακόμη. Το ίδιο συμβαίνει και με το χώρο Β4 (διαστ. 3×

53. N. Ceka, Timbres antiques trouvés dans la contrée entre Aoos et Genusus, *Illiria* 1982, 1, σ. 103-130, πίν. V.

54. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 592-595.

55. Ό.π.

56. Εμπρ.: Προτομή της Κρισπίνας προς τα δεξιά *CRISPINA AUGU-S[TA]* και οπισθ.: *CONCORDIA S.C.* Η Concordia καθισμένη προς τα αριστερά. Βλ. Sear, ό.π. (υποσημ. 47), αριθ. 1587, σ. 172.

Σχέδ. 11. Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Κάτοψη της έπαυλης Μάνιου Αντωνίου.

5,50 μ.), ο οποίος φαίνεται να επικοινωνεί με το υπόλοιπο σπίτι μέσω του αιθρίου. Από το χώρο αυτό συνελέγη πολλή χρηστική κεραμική (1ος-4ος αι. μ.Χ.)

Ακολουθούν δύο στενοί διάδρομοι στρωμένοι με δάπεδο από καστανό σκληρό χώμα και τριμμένο κεραμίδι καλά πατημένο και ανατολικά αυτών χώρος Β5, ο οποίος πιθανότατα ταυτίζεται με λουτρό, η χρήση του οποίου διακόπηκε κάποια στιγμή και ιδιαίτερα μετά την κατασκευή του τοίχου. Ο χώρος ήταν στρωμένος με υδραυλικό κονίαμα. Από το χώρο αυτό περισυνελέγη λίγη οικιακή χρηστική κεραμική, αποτμήματα λύχνων[57] και ένα χάλκινο νόμισμα εποχής Γαλλιηνού (253-268 μ.Χ.)[58].

Στο χώρο Β6, τα όρια του οποίου δεν έχουν ακόμη αποκαλυφθεί, βρέθηκαν σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου. Διακρίνεται ζώνη με το διακοσμητικό μοτίβο ρόμβων, στο κέντρο των οποίων εγγράφονται μικρότεροι ρόμβοι και ακολουθεί πλοχμός. Από την υπόλοιπη διακόσμηση διακρίνεται αποσπασματικά το μοτίβο του οκτάφυλλου άστρου με ρομβοειδή πέταλα. Δεν σώζεται η κύρια σύνθεση – το κεντρικό θέμα του ψηφιδωτού. Οι ψηφίδες είναι ασβεστολιθικές, φαιόχρωμες, ροδόχρωμες και λευκές. Από το χώρο Β6, ο οποίος δεν έχει ερευνηθεί πλήρως, συνελέγησαν θραύσματα γυάλινων αγγείων, οστέινη περόνη, απότμημα μυλόπετρας, οστά ζώων, θαλάσσια όστρεα και οικιακή χρηστική κεραμική του 3ου-4ου αι. μ.Χ. (θραύσματα αμφορέων[59], πινακίων κτλ.).

Προς Β. υπήρχε ένας δεύτερος αύλειος χώρος, που δεν έχει αποκαλυφθεί πλήρως, στο κέντρο του οποίου αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος (3/4) περίτεχνης τετράγωνης δεξαμενής: το τετράστυλο των ρωμαϊκών επαύλεων (cavaedium tetrastylon). Στο βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό άκρο του τετράστυλου σώζονται οι δύο από τις τέσσερις ασβεστολιθικές βάσεις, διαστ. 0,68×0,68 μ., πάνω στις οποίες εδράζονται κίονες, διαμ. 0,43 μ., οι οποίοι δεν σώζονται. Το νοτιοανατολικό τμήμα της κατασκευής έχει καταστραφεί, όπως και μέρος του πυθμένα της, ο οποίος ήταν στρωμένος με κουρασάνι (Πίν. 201 γ).

Από το τετράστυλο έχουν την αφετηρία τους δύο αποχετευτικοί αγωγοί. Ο ένας έχει κατεύθυνση ΝΔ.-Δ. και ο δεύτερος, πιο μικρός Β.-Ν. Ο πρώτος έχει μήκος 8 μ. περίπου και συνεχίζεται προς Δ., πλάτος 0,30 και βάθος 0,25 μ. Είναι κατασκευασμένος με οπτοπλίνθους και ο πυθμένας του είναι στρωμένος με το ίδιο υλικό (Πίν. 202 α). Καλύπτεται από ασβεστολιθικές πλάκες, μία εκ των οποίων αποτελεί μεγάλο ασβεστολιθικό κατώφλι σε β΄ χρήση. Κοντά στο δυτικό άκρο του δεν σώζονται για διάστημα 1 μ. καλυπτήριες πλάκες. Στο σημείο αυτό ο αγωγός έχει ανακατασκευαστεί και στα τοιχώματά του δεν υπάρχουν οπτόπλινθοι, αλλά ασβεστολιθικές πλάκες.

Ο μικρός αγωγός έχει μήκος 2,50, πλάτος 0,17 και βάθος 0,38 μ. Είναι κατασκευασμένος με πλίνθους και κονίαμα. Η ποιότητα των επιχώσεων που βρέθηκαν μέσα στον αγωγό (καστανό χώμα με πολύ κονίαμα, όστρακα, πέτρες, αποτμήματα επιτοίχιων κονιαμάτων και οστά ζώων) μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο αγωγός αυτός σε κάποια φάση της οικίας έπαψε να χρησιμοποιείται και επιχώσθηκε πρόχειρα με υλικά που υπήρχαν στο χώρο πιθανώς από τη σύγχρονη ανακαίνιση της έπαυλης.

Στο επίπεδο αποκάλυψης των αγωγών σε πολλά σημεία του αύλειου χώρου και κυρίως κοντά στους τοίχους σώζονται ίχνη δαπέδου κατασκευασμένου με κουρασάνι.

Δυτικά του τετράστυλου αποκαλύφθηκε εν μέρει ένας ακόμη χώρος της οικίας, ο οποίος επικοινωνούσε με την αυλή μέσω μιας εισόδου στο βορειοανατολικό άκρο του, όπου βρέθηκε κατά χώραν μονολιθικό κατώφλι. Το κατώφλι, κατασκευασμένο από ασβεστόλιθο, φέρει έξεργη ταινία στην εξωτερική του πλευρά και δύο τόρμους σε κάθε άκρο του για τη στερέωση του δίφυλλου θυρώματος. Στα κινητά ευρήματα από το χώρο Γ2 συγκαταλέγονται σιδερένια καρφιά, ένα πήλινο σφονδύλι, χρηστική κεραμική (3ου-4ου αι. μ.Χ.) και λίγα χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων δύο χρονολογούνται στα μέσα του 4ου αι. μ.Χ.[60].

Στο νότιο και ανατολικό τμήμα της έπαυλης βρέθηκαν ελάχιστα κινητά ευρήματα και λίγα οικοδομικά λείψανα, μικρά τμήματα τοίχων (Τ12, Τ39, Τ31, Τ32), τα οποία έχουν υποστεί καθίζηση και εμφανίζουν εικόνα έντονης

57. Χαρακτηριστικό ένα απότμημα λύχνου με διακόσμηση σπειροειδούς κοσμήματος, που χρονολογείται στον 3ο-4ο αι. μ.Χ. Πρβλ. *Agora* VII, 1961, πίν. 5.1.

58. Εμπρ.: *CORN. SALONINA AUG.* Προτομή της Σαλωνίνας προς τα δεξιά, συζύγου του Γαλλιηνού μέσα σε ημισέληνο. Οπισθ.: *PIETAS AUG.* Η Pietas όρθια κρατεί μυροδοχείο. Βλ. Sear, ό.π. (υποσημ. 47), αριθ. 2942, 2954, σ. 255.

59. Χαρακτηριστικά: α) απότμημα χείλους αμφορέα του 3ου αι. μ.Χ., πρβλ. *Agora* V, 1959, πίν. 15 αριθ. K 111, σ. 68 και β) Τμήμα χείλους και λαιμού αμφορέα που χρονολογείται από τα μέσα του 3ου-4ου αι. μ.Χ., πρβλ. *BSA* 78 (1983), σχέδ. 24 (73), 26 (96).

60. α) Εποχής Κωνσταντίου Β΄ (337-361 μ.Χ.) Εμπρ.: *CONSTANTIUS P.F. AUG.* Προτομή Κωνσταντίου προς τα δεξιά και οπισθ.: *GLORIA EXERCITUS.* Δύο στρατιώτες όρθιοι, σε κάθε πλευρά από ένα έμβλημα. Κάτω διακρίνονται τα γράμματα *SMKA.* Βλ. Sear, ό.π. (υποσημ. 47), αριθ. 3886, σ. 325. β) Αναμνηστική κοπή της περιόδου 330-346 μ.Χ. Εμπρ.: *CONSTANTINOPOLIS.* Προτομή της Κωνσταντινουπόλεως με κράνος, αυτοκρατορικό μανδύα και σκήπτρο προς τα αριστερά. Οπισθ.: Νίκη όρθια προς τα αριστερά, πατώντας σε πλώρη, κρατώντας σκήπτρο και στηριζόμενη σε ασπίδα. Βλ. Sear, ό.π., αριθ. 3790, σ. 316.

καταστροφής, πιθανότατα εξαιτίας κάποιας σεισμικής δόνησης. Στο χώρο που ορίζεται ανατολικά των τοίχων Τχ14, 12 και 32 πιθανότατα υπήρξε ο κήπος της οικίας (viridarium) και ίσως τα λείψανα των τοίχων αυτών να οριοθετούν τον κήπο ή να αποτελούν τα απομεινάρια ενός περιστυλίου (;). Η άποψη ότι πρόκειται για κήπο ενισχύεται και από το γεγονός ότι μικρός αγωγός που φαίνεται να έχει την αφετηρία του στο impluvium[61] καταλήγει στο χώρο αυτό.

Τέλος, στο δυτικό τμήμα της οικίας αποκαλύφθηκαν έξι μικροί βοηθητικοί χώροι, οι οποίοι επικοινωνούν μεταξύ τους με ανοίγματα-εισόδους (Πίν. 202 β). Στο δυτικό άκρο του τοίχου Τχ50 σώζεται μία κατασκευή (Τχ50-54) με πλίνθους και κονίαμα (opus testaceum), που πιθανότατα ανήκει σε κλιμακοστάσιο, το οποίο οδηγούσε στα διαμερίσματα του άνω ορόφου. Βόρεια του κλιμακοστασίου σώζεται μικρό τμήμα δαπέδου με κεραμίδες. Στα κινητά ευρήματα ανήκουν λίγα καρφιά και χρηστική κεραμική του 3ου-4ου αι. μ.Χ.

Οι περισσότεροι τοίχοι της οικίας είναι κατασκευασμένοι με οπτοπλίνθους και κονίαμα (opus testaceum), εκτός από μερικούς που σώζονται στο ύψος της υποθεμελίωσης και είναι κατασκευασμένοι με αργούς λίθους και κονίαμα. Όλοι ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα, όπως διαπιστώνεται από την εύρεση υπολειμμάτων του πάνω στους τοίχους και από διάσπαρτα αποτμήματα, μερικά από τα οποία έφεραν ίχνη ερυθρού ή κυανού χρώματος. Όπου δεν υπήρχε κονίαμα χρησιμοποιούσαν ορθομαρμαρώσεις, πολλά τμήματα των οποίων έχουν βρεθεί.

Η ανασκαφική έρευνα δεν αποκάλυψε ακόμη όλους τους χώρους της έπαυλης και ως εκ τούτου δεν μπορούμε να την εντάξουμε σε κάποιο τύπο.

Η έπαυλη παρουσιάζει δύο οικοδομικές φάσεις. Η κατασκευή της τοποθετείται στο 2ο αι. μ.Χ., ενώ η β΄ οικοδομική φάση τοποθετείται στα μέσα του 3ου ή στον 4ο αι. μ.Χ. Τη β΄ αυτή φάση μαρτυρούν το άνοιγμα ή το κλείσιμο εισόδων, διαδρομών κτλ., η κατασκευή νέων τοίχων ή η ανακατασκευή παλαιών, η χρήση ως οικοδομικού υλικού των λίθινων αρχιτεκτονικών μελών της προηγούμενης φάσης (π.χ. κατώφλια), η επιχωμάτωση του μικρού αγωγού του αύλειου χώρου και άλλες μικρές επισκευές και τροποποιήσεις του αρχικού σχεδίου μέσα στους δύο αιώνες χρήσεις της οικίας.

Το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής που περισυνελέγη από την έως τώρα έρευνα, χρονολογείται στον 3ο-4ο αι. μ.Χ., καθώς και τα περισσότερα από τα νομίσματα της ανασκαφής που μπόρεσαν να διαγνωστούν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ - ΘΑΛΕΙΑ ΚΥΡΚΟΥ

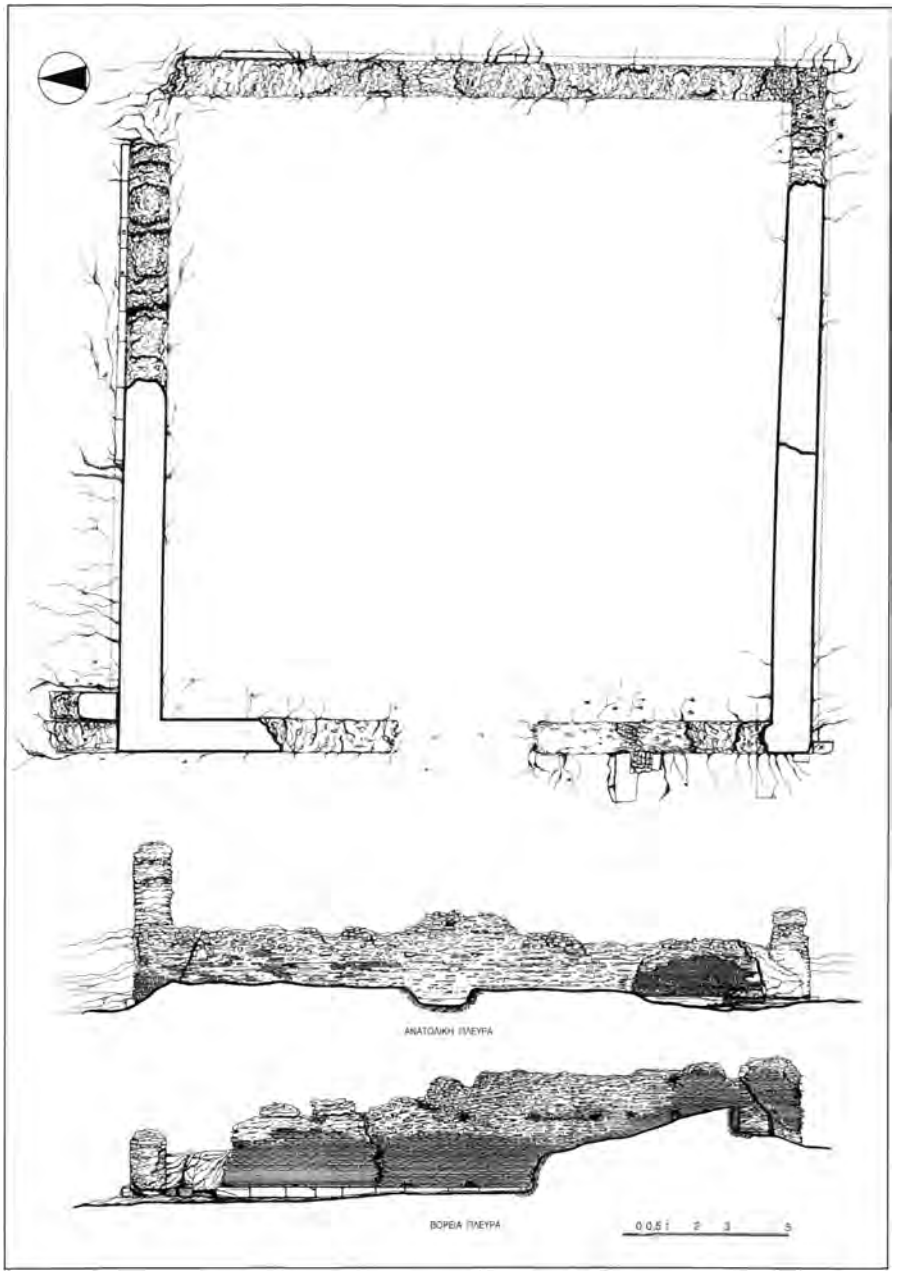
Ερευνητικό Πρόγραμμα «Κλεοπάτρα»

Το 1998 συνεχίστηκαν οι εργασίες καθαρισμού και αποψιλώσεων σε επιλεγμένα αγροτεμάχια ιδιοκτησίας του ΥΠΠΟ στη Νικόπολη στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος «Κλεοπάτρα». Οι εργασίες επικεντρώθηκαν στο αγροτεμάχιο αριθ. 195 (Μύτικας 1930), όπου βρίσκεται το Ωδείο, εντός των παλαιοχριστιανικών τειχών, πλησίον της δυτικής πύλης, γνωστής ως Αραπόπορτα, και σε αγροτεμάχια στο δυτικό τμήμα του αρχαιολογικού χώρου της Νικόπολης, εξωτερικά των ρωμαϊκών τειχών, όπου εντοπίζεται η Δυτική Νεκρόπολη. Σκοπός των εργασιών ήταν η καταγραφή των επιφανειακά σωζόμενων μνημείων, η φωτογραφική και η σχεδιαστική τους τεκμηρίωση, ώστε να ενταχθούν στον Ψηφιοποιημένο Τοπογραφικό Χάρτη του Ευρύτερου Αρχαιολογικού Χώρου της Νικόπολης.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 195 (Μύτικας 1930) καθαρίστηκαν από την πυκνή βλάστηση τα λείψανα ενός οικοδομήματος, τετράπλευρης κάτοψης και εσωτ. διαστ. 19,60× 19,50 μ., το οποίο βρίσκεται σε μικρή απόσταση δυτικά του Ωδείου (Σχέδ. 12). Οι τοίχοι του οικοδομήματος, μέγ. σωζ. ύψ. 2,40 μ. πάνω από την επιφάνεια του εδάφους, είναι χτισμένοι από χυτή τοιχοποιία (opus caementicium) στον πυρήνα και επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων στις όψεις κατά το σύστημα opus testaceum. Η ανωδομή εδράζεται πάνω σε μεγάλες ορθογωνισμένες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, που σχηματίζουν αναβαθμό, πλ. 0,23-0,26 μ., όπως συμπεραίνεται από εμφανή τμήματα της θεμελίωσης στο βόρειο και ανατολικό τοίχο του. Ως υποθεμελίωση έχει χρησιμοποιηθεί παχιά στρώση χυτής τοιχοποιίας, η οποία είναι εμφανής στη βορειοανατολική γωνία του οικοδομήματος. Στο βόρειο και το νότιο τοίχο κατά διαστήματα υπάρχουν διαμπερείς δοκοθήκες με τοιχώματα λοξά προς τα έξω. Στο μέσον του δυτικού τοίχου εντοπίστηκε η είσοδος στο εσωτερικό του, όπου και φέρει παχιά επίχωση. Η είσοδος του οικοδομήματος πρέπει να είχε μνημειακή διαμόρφωση, όπως εικάζεται από τον εντοπισμό δύο τετράπλευρων κτιστών κατασκευών εκατέρωθεν της εισόδου, που εξέχουν προς Δ. Από τη θέση του οικοδομήματος πλησίον του Ωδείου και τη μνημειακή κατασκευή του υποθέτουμε ότι πρόκειται για ένα κτίριο δημόσιου χαρακτήρα.

Στο ίδιο αγροτεμάχιο και νοτιοδυτικά του Ωδείου εντοπίστηκαν τα λείψανα ενός επιμήκους οικοδομήματος. Η

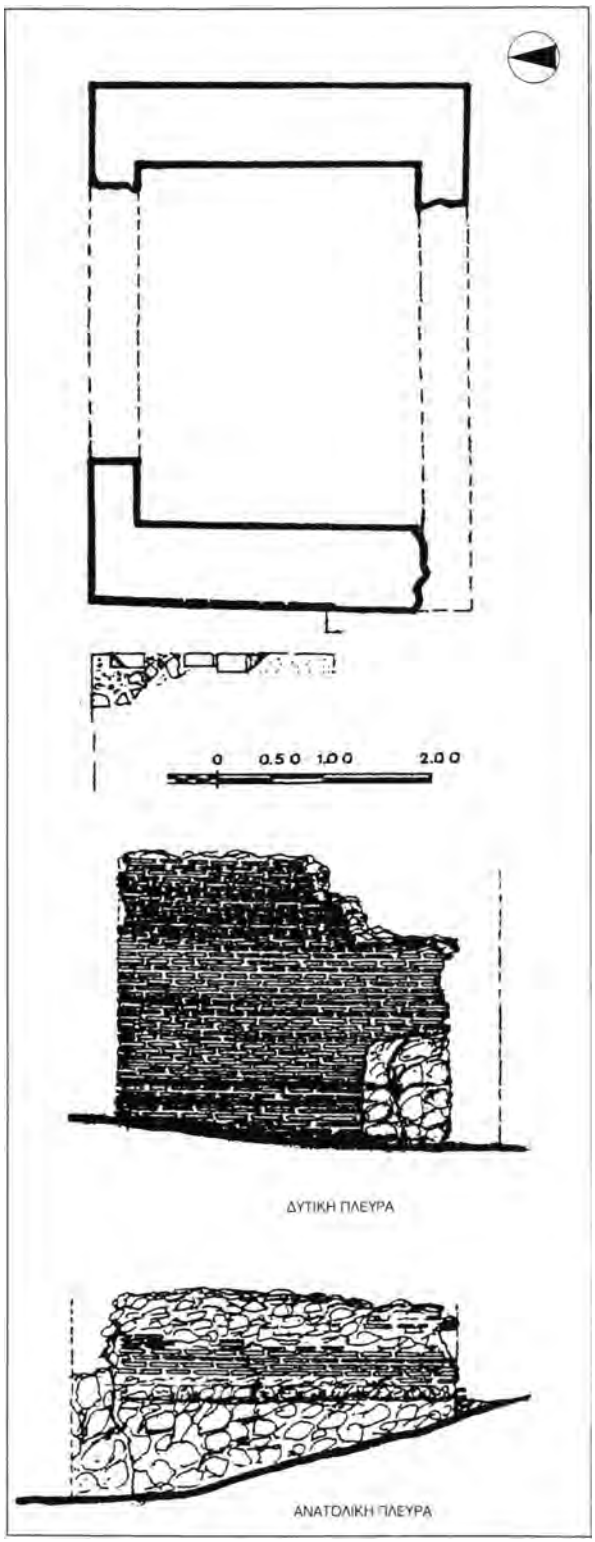
61. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 592-593.

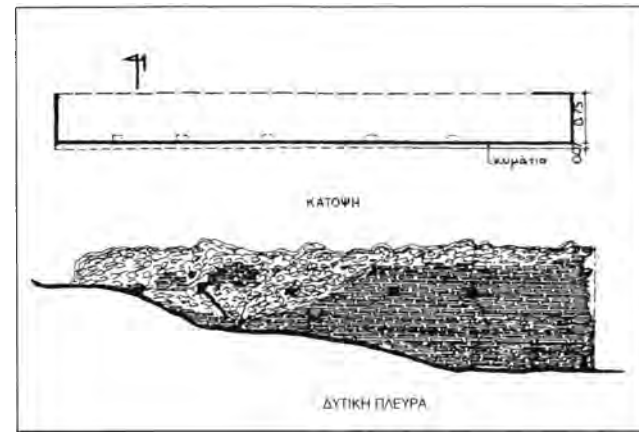
Σχέδ. 12. Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Κάτοψη του τετράπλευρου οικοδομήματος και η ανατολική και η βόρεια πλευρά του.

ακριβής μορφή του δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί από τα σωζόμενα επιφανειακά λείψανα.

Εντός των παλαιοχριστιανικών τειχών, πλησίον της Αραπόπορτας, είναι ορατά τα λείψανα μεγάλου κτιριακού συγκροτήματος. Διακρίνεται το ανατολικό και δυτικό του τμήμα. Οι τοίχοι του συγκροτήματος είναι χτισμένοι από επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων κατά το σύστημα opus testaceum. Το ανατολικό τμήμα του αποτελείται από δύο χώρους, ορθογώνιας κάτοψης, το βόρειο και το νότιο. Από τα σωζόμενα λείψανα δεν είναι σαφές εάν οι δύο χώροι επικοινωνούσαν. Στο δυτικό τμήμα του συγκροτήματος εντοπίστηκαν, επίσης, δύο χώροι, ο βόρειος και ο

Σχέδ. 13. Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Δυτική Νεκρόπολη. Κάτοψη του μαυσωλείου 4 και η δυτική και η ανατολική πλευρά του.

Σχέδ. 14. Πρέβεζα. Νικόπολη. Δυτική Νεκρόπολη. Κάτοψη του μαυσωλείου 5 και η δυτική πλευρά του.

νότιος. Τα όρια του νότιου χώρου δεν είναι εμφανή, ενώ ο βόρειος, εσωτ. διαστ. 2,10×5,85 μ., είναι καμαροσκεπής (σώζεται μικρό τμήμα της στέγασης).

Στο χώρο όπου εντοπίζεται η Δυτική Νεκρόπολη της Νικόπολης ερευνήθηκαν τα αγροτεμάχια αριθ. 156, 127 και 126 (Μύτικας 1930), στα οποία εντοπίστηκαν τα λείψανα επτά υπέργειων ταφικών κτισμάτων, των οποίων η μνημειακή μορφή μας επιτρέπει να τα κατατάξουμε στην κατηγορία των μαυσωλείων. Οι τοίχοι των μαυσωλείων είναι χτισμένοι από χυτή τοιχοποιία στον πυρήνα (opus caementicium) και επάλληλες σειρές από οπτοπλίνθους στις όψεις (opus testaceum).

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 156 εντοπίστηκαν τα λείψανα τριών μαυσωλείων, το μαυσωλείο 4 (Σχέδ. 13), το μαυσωλείο 5 (Σχέδ. 14) και το μαυσωλείο 6[62]. Το μαυσωλείο 4 διαθέτει ένα θάλαμο ορθογώνιας κάτοψης, εσωτ. διαστ. 3,28×2,65 μ., με είσοδο στη βόρεια πλευρά του. Ο θάλαμος πρέπει να ήταν καμαροσκεπής. Από το μαυσωλείο 5, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση ανατολικά του μαυσωλείου 4, είναι ορατός ο δυτικός τοίχος, που ορίζει το θάλαμό του σε μήκος 7,45 μ. Το μαυσωλείο 6 είναι καταχωσμένο με εξαίρεση τμήματα του βόρειου και νότιου τοίχου σε μέγιστο μήκος 1,40 μ. Ορίζουν ένα θάλαμο, πλ. 3 μ.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 127 εντοπίστηκαν τα λείψανα

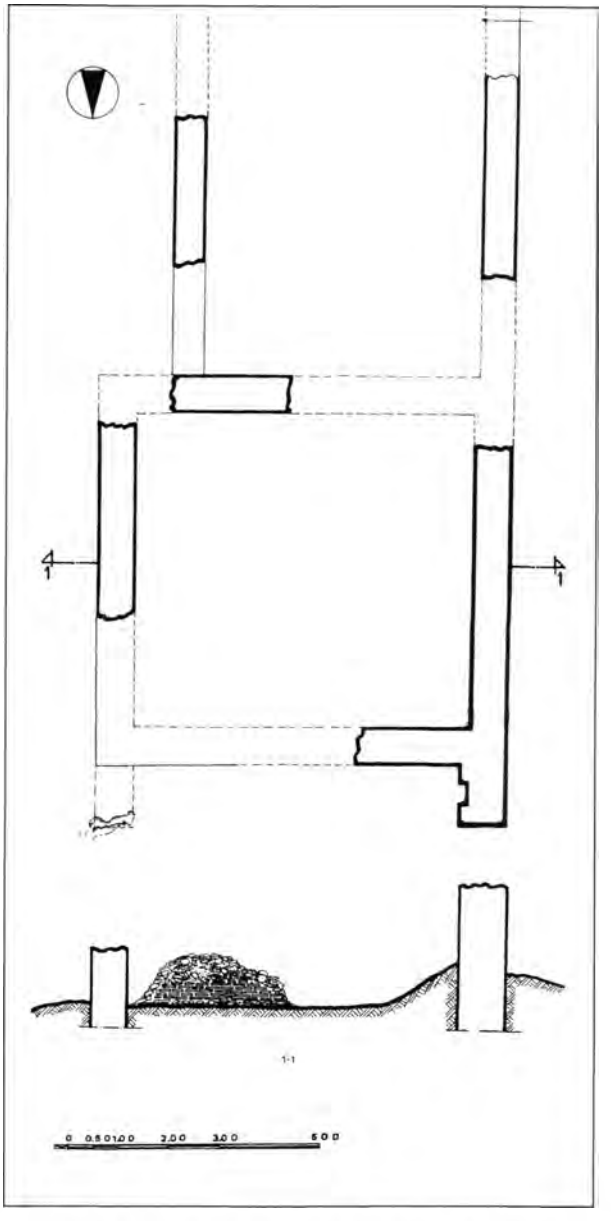
62. Στα μαυσωλεία δίνεται αρίθμηση κατ' αύξοντα αριθμό σύμφωνα με τη σειρά εντοπισμού τους και σε συνέχεια της αρίθμησης που έχει δοθεί σε μαυσωλεία που εντοπίστηκαν κατά το προηγούμενο έτος, βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 581 κ.ε.

του μαυσωλείου 7 και ενός πειόσχημου ταφικού μνημείου 8. Το μαυσωλείο 7 διαθέτει δύο ταφικούς θαλάμους (βόρειος και νότιος θάλαμος), τετράπλευρης κάτοψης και με προσανατολισμό Β.-Ν. κατά το μακρύ τους άξονα (Σχέδ. 15). Οι θάλαμοι φέρουν παχιά επίχωση από πεσμένο δομικό υλικό. Ο βόρειος θάλαμος έχει εσωτερικές διαστάσεις 5,25×6,45 και ο νότιος θάλαμος 5,25×6,85 μ. Στην εσωτερική όψη του δυτικού τοίχου του βόρειου θαλάμου έχει ανοιχθεί μία ορθογώνια κόγχη, ύψ. 0,90 και πλ. 0,40 μ. Λόγω της αποσπασματικότητας των επιφανειακών λειψάνων δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί η θέση της κύριας εισόδου στο μαυσωλείο και δεν είναι σαφές εάν οι θάλαμοι επικοινωνούσαν.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 126 εντοπίστηκαν τα λείψανα δύο ακόμη πειόσχημων ταφικών μνημείων (ταφικά μνημεία 9 και 10). Και τα δύο ταφικά μνημεία έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. κατά το μακρύ τους άξονα και πρόσοψη στη βόρεια πλευρά τους. Το ταφικό μνημείο 9 έχει εσωτερικές διαστάσεις 1,65×2,60 μ., ενώ από το ταφικό μνημείο 10 είναι ορατός ο δυτικός τοίχος, μήκ. 2,20 και πλ. 0,90 μ.

Από τη θέση και τον προσανατολισμό των παραπάνω ταφικών μνημείων εικάζεται ότι διατάσσονταν κατά μήκος της νότιας πλευράς μιας ευρείας ταφικής οδού. Η ταφική οδός ταυτίζεται με τμήμα ενός από τους κύριους οδικούς άξονες (Decumanus Maximus), που διέσχιζε τη Νικόπολη με κατεύθυνση Α.-Δ. και μέσω της Δυτικής Πύλης των ρωμαϊκών τειχών τη συνέδεε με το δυτικό λιμένα της, τον Κόμαρο.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ - ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Σχέδ. 15. Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Δυτική Νεκρόπολη. Κάτοψη του μαυσωλείου 7 και τομή 1-1.

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Λευκάδα

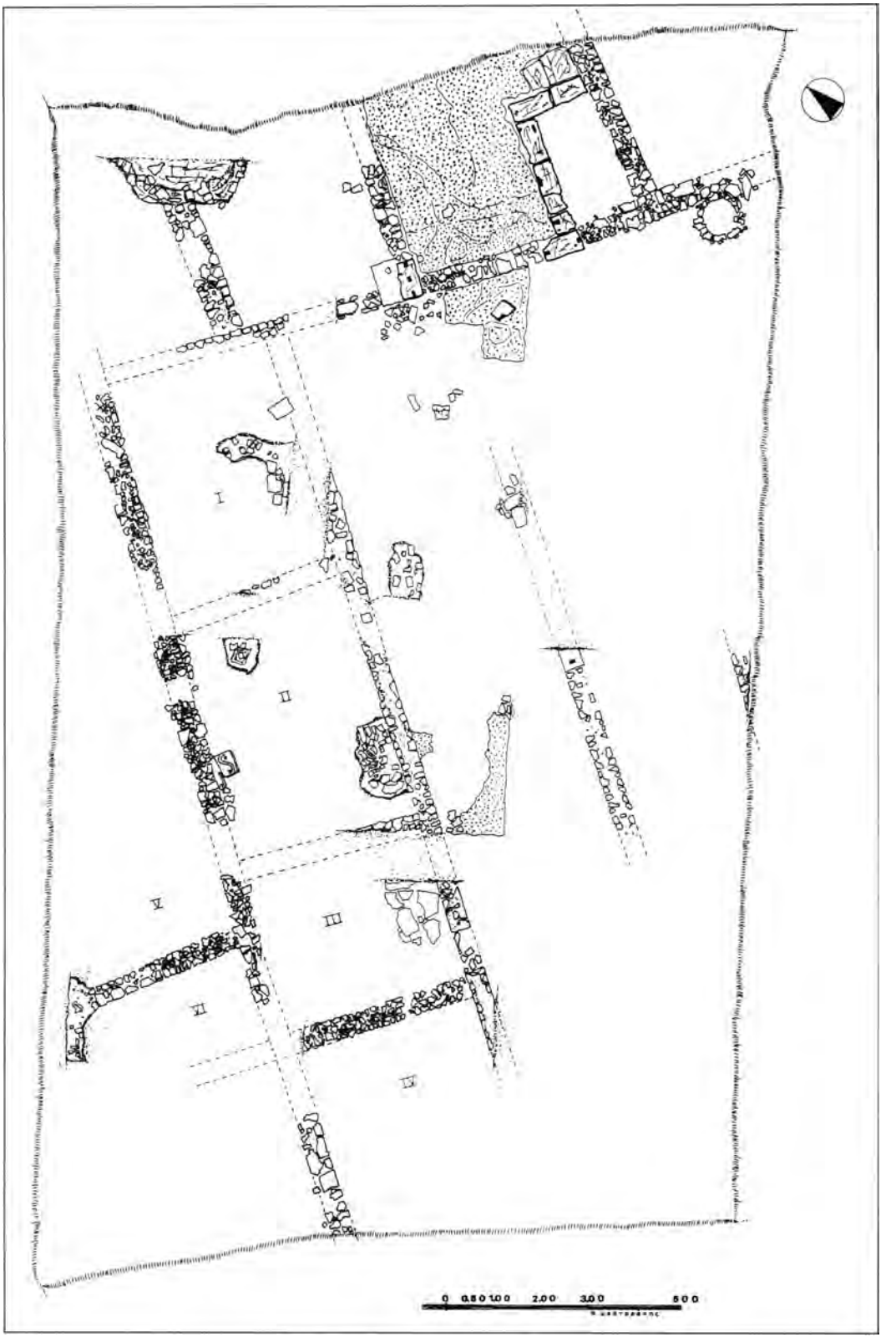
Μεγάλη Βρύση (οικόπεδο Α. Λάζαρη)

Συνεχίστηκε κατά την τρέχουσα ανασκαφική περίοδο η ανασκαφή που διερευνητικά είχε ξεκινήσει τον προηγούμενο χρόνο, όταν στην πεδινή περιοχή που αναπτύσσεται στη βορειοανατολική ακτή του νησιού, 1.000 μ. περίπου βόρεια των τειχών της αρχαίας Λευκάδας αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα ύστερων ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων[63].

Η έρευνα κάλυψε έκταση 350 τ.μ. περίπου και έφερε στο φως τμήμα οικοδομήματος μεγάλων διαστάσεων, στο οποίο αναγνωρίστηκαν δύο οικοδομικές φάσεις (Σχέδ. 16).

Από την πολύ καλά διατηρημένη νεότερη φάση του κτιρίου, που εντοπίστηκε σε βάθος 1,20-1,60 μ. περίπου από την επιφάνεια του αγροτεμαχίου, ανασκάφηκε τμήμα έκτασης 23×15 μ. περίπου, χωρίς να αποκαλυφθούν τα όριά του προς κάποια πλευρά. Οι χώροι που ερευνήθηκαν κατανέμονται σε δύο κυρίως τμήματα με διαφορετική δομή και εσωτερική διάταξη των χώρων τους. Στο ανατολικό τμήμα του κτιρίου – το οποίο επεκτείνεται ανατολικότερα εντός του όμορου αγροτεμαχίου–, ερευνήθηκαν τμήματα

63. *ΑΔ*, ό.π., σ. 598.

Σχέδ. 16. Λευκάδα. Μεγάλη Βρύση. Κάτοψη των οικοδομικών λειψάνων.

τεσσάρων χώρων διατεταγμένων στον άξονα Β.-Ν. Από την κύρια πτέρυγα που αναπτύσσεται στο βορειοανατολικό τμήμα του κτιρίου και το μεγαλύτερο μέρος της θα πρέπει να εκτείνεται ανατολικότερα, εντός του όμορου αγροτεμαχίου, ερευνήθηκαν τμήματα τεσσάρων χώρων. Το κεντρικό ευρύχωρο δωμάτιο σώζει σε καλή κατάσταση δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα (Πίν. 203 α), ενώ οι τοίχοι του είναι κατασκευασμένοι από μεγάλες ορθογώνιες λιθοπλίνθους πολύ επιμελημένης λάξευσης, που σώζουν στην επιφάνειά τους τόρμους συνδέσμων και έχουν χρησιμοποιηθεί ως δομικό υλικό του κτιρίου σε β΄ χρήση. Στο χώρο βόρεια του κεντρικού δωματίου βρέθηκε μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής και αποθηκευτικών αγγείων και ενδεχομένως να εξυπηρετούσε οικιακές δραστηριότητες και αποθηκευτικές ανάγκες.

Στα δυτικά αυτού του τμήματος του κτιρίου που περιελάμβανε τους κυρίως χώρους ενδιαίτησης, αναπτύσσονται κατανεμημένοι σε επιμήκεις πτέρυγες προσανατολισμού Α.-Δ., μέσου πλ. 3,50 και μήκ. μεγαλύτερου των 19 μ., οι βοηθητικοί χώροι του κτιρίου (Πίν. 203 β). Η κεντρική πτέρυγα αποτελεί μακρύ διάδρομο που εξασφάλιζε την πρόσβαση και επικοινωνία με τις υπόλοιπες πτέρυγες που αναπτύσσονται εκατέρωθεν. Στο βόρειο τοίχο του διαδρόμου βρέθηκε κατά χώραν μονολιθικό κατώφλι, ενώ σπαράγματα δαπέδου από κονίαμα και θρυμματισμένο κεραμίδι βρέθηκαν διάσπαρτα σε διάφορα σημεία του. Εκατέρωθεν του διαδρόμου αναπτύσσονται οι πλάγιες πτέρυγες, δύο στα βόρεια και μία στα νότιά του. Στην πτέρυγα αμέσως βόρεια του διαδρόμου εγκάρσιοι τοίχοι σχηματίζουν τέσσερις παρατακτικά διατεταγμένους χώρους (I-IV), των οποίων τα κινητά ευρήματα, αγνύθες, οστέινες βελόνες και χάλκινες πόρπες υποδηλώνουν ότι χρησιμοποιούνταν κυρίως για γυναικείες δραστηριότητες. Στη βορειότερη πτέρυγα εντοπίστηκαν μέχρι στιγμής δύο χώροι (V-VI), ενώ στην πτέρυγα νότια του διαδρόμου η ανασκαφή δεν προχώρησε σε βάθος και δεν αποκαλύφθηκαν επί του παρόντος εγκάρσιοι τοίχοι. Τα κινητά ευρήματα στους δύο χώρους της βορειότερης πτέρυγας, καθώς και στη νότια, όπως είναι η μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής, τα χάλκινα αγκίστρια, τα μολύβδινα και σιδερένια βαρίδια και τα σιδερένια εργαλεία προσδιορίζουν το χαρακτήρα των χώρων αυτών ως βοηθητικών και μαρτυρούν την ενασχόληση των κατοίκων με γεωργοκτηνοτροφικές και αλιευτικές δραστηριότητες. Οι τοίχοι στο τμήμα αυτό του κτιρίου είναι κατά κανόνα κατασκευασμένοι από αργόλιθους με θραύσματα κεράμων πακτωμένα σε παχύ στρώμα κονιάματος, ενώ η οπτοπλινθοδομή συναντάται μόνον κοντά στα ανοίγματα.

Οι μεγάλες διαστάσεις του κτιρίου, η κατανομή των χώρων και η θέση του στην πεδινή εκτός τειχών περιοχή, κοντά στην ακτή, σε συνδυασμό με το χαρακτήρα των ευρημάτων, οδηγούν στην ταύτιση του κτιρίου με αγροικία. Τα κινητά ευρήματα χρονολογούν τη χρήση του κτιρίου από τον 1ο αι. π.Χ. έως τουλάχιστον το τέλος του 2ου αι. μ.Χ. Εκτός από την πληθώρα άβαφης χρηστικής κεραμικής στα ευρήματα συγκαταλέγονται ανάγλυφοι λύχνοι με παράσταση στο δίσκο (Πίν. 204 α), ανάγλυφοι σκύφοι, καθώς και αρκετά θραύσματα πινακίων και σκύφων terra sigillata. Ορισμένα από αυτά φέρουν πλαστική διακόσμηση σπείρας ή προτομών (Πίν. 204 β), ενώ ξεχωρίζει βάση μικρού πινακίου με σφραγίδα σε pleda pedis: *P. CLOD. PR*[64]. Μεταξύ των νομισμάτων τέλος, συγκαταλέγεται χάλκινο νόμισμα Νικοπολέως εποχής Αδριανού, με παράσταση Αρτέμιδος στον οπισθότυπο.

Στην παλαιότερη φάση με βεβαιότητα ανήκει τμήμα ενός μόνον τοίχου στη βόρεια γωνία του ανασκαπτόμενου χώρου, βόρεια του χώρου με το υδραυλικό κονίαμα. Ο τοίχος είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή και χαλαρό συνδετικό κονίαμα και αποτελούσε πιθανότατα το βορειοδυτικό όριο του κτιρίου σε αυτή την οικοδομική φάση, δεδομένου ότι στο χώρο βόρειά του δεν βρέθηκαν σχεδόν καθόλου ευρήματα, σε αντίθεση με το εσωτερικό του. Η α΄ οικοδομική φάση του κτιρίου ανιχνεύθηκε κυρίως στο χώρο του μεταγενέστερου διαδρόμου. Κάτω από το δάπεδο του διαδρόμου εντοπίστηκε παλαιότερο στρώμα καταστροφής, μέσα στο οποίο βρέθηκαν πίθος επισκευασμένος με μολύβδινους συνδέσμους, σπόνδυλος κίονα, βάση κιονοκράνου και επιτύμβιες στήλες. Οι τελευταίες αποσπάστηκαν προφανώς από το βόρειο νεκροταφείο της αρχαίας Λευκάδας που βρίσκεται λίγο βορειότερα, για να αποτελέσουν δομικό υλικό σε β΄ χρήση. Είναι πιθανόν η κατανομή των χώρων να ταυτίζεται εν μέρει στις δύο οικοδομικές φάσεις, αφού πολλοί τοίχοι της α΄ οικοδομικής φάσης χρησιμοποιούνται ως υποθεμελίωση των υστερότερων.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη μικρής ποσότητας μελαμβαφούς κεραμικής και νομισμάτων του 4ου-3ου αι. π.Χ. κατά τόπους στα στρώματα της νεότερης οικοδομικής φάσης. Αν και η ανασκαφή δεν έχει προχωρήσει σε βάθος, η ανεύρεση των ευρημάτων αυτών σε συνδυασμό με τη χρήση αρχαίου δομικού υλικού, που δεν θα μεταφέρθηκε από μεγάλη απόσταση, υποδεικνύουν πιθανώς την ύπαρξη και αρχαιότερου οικοδομήματος κλασικών χρόνων στη θέση αυτή.

64. Παρόμοια σφραγίδα από την Κόρινθο έχει αποδοθεί στο εργαστήριο του P. Clodius Proculus, πρβλ. *Hesperia* 42 (1973), σ. 438, αριθ. 61, πίν. 69.

Η συνέχιση της ανασκαφής κατά το επόμενο έτος θα δώσει περισσότερα στοιχεία για την κάτοψη και τη δομή της αγροικίας.

Καλλιγόνι (οικόπεδο Σ. και Ε. Λιβιτσάνου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του οικισμού Καλλιγονίου, σε απόσταση 50 μ. περίπου από την ανατολική ακτή. Με αφορμή την αίτηση οικοδόμησης, καθαρίστηκε κατά μήκος του νότιου ορίου του οικοπέδου τμήμα του τείχους της αρχαίας Λευκάδας (Πίν. 204 γ). Συγκεκριμένα σε βάθος 0,10 μ. από την επιφάνεια του εδάφους καθαρίστηκε η εξωτερική παρειά του βόρειου σκέλους του οχυρωματικού περιβόλου, σε μήκος 56 μ., έως τη συμβολή του με το παράκτιο ανατολικό σκέλος του. Το τείχος είναι κατασκευασμένο από μεγάλες ορθογώνιες λιθοπλίνθους και σε απόσταση 20 μ. περίπου από τη βορειοανατολική γωνία του σώζεται ορθογώνιος πύργος και πιθανώς πύλη. Στην επιφάνεια των λιθοπλίνθων εδράζονται εν μέρει δύο παράλληλες μεταξύ τους σειρές ακατέργαστων ογκόλιθων, που δίνουν την εντύπωση εντελώς πρόχειρης κατασκευής. Πρόκειται ενδεχομένως για κάποια επείγουσα επισκευή του τείχους στο σημείο αυτό[65]. Δυστυχώς ο υψηλός υδροφόρος ορίζοντας και τα αναβλύζοντα ύδατα δεν επέτρεψαν τον πλήρη καθαρισμό και τη στρωματογραφική διερεύνηση του τείχους.

Διερευνητικές τομές – έως βάθος 1 μ. περίπου, όπου ο υδροφόρος ορίζοντας – στην εκτός τειχών περιοχή του οικοπέδου απέδωσαν μεγάλη ποσότητα κεραμικής, κυρίως θραύσματα μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, χωρίς όμως να εντοπιστούν οικοδομικά λείψανα.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΛΙΑΚΟΥ

Καλλιγόνι-θέση Φραγκοκκλησιά (οικόπεδο Κ. Αραβανή)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης δοκιμαστικών τομών στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του οικοπέδου Σταύρακα[66], εντοπίστηκε μία ταφική θήκη και δύο σαρκοφάγοι, που ανήκουν στο βόρειο νεκροταφείο της Λευκάδας.

Η θήκη βρέθηκε σε βάθος 2,24 μ. από την αρχική στάθμη του οικοπέδου και αποτελούνταν από ασβεστολιθικές πλάκες στα τοιχώματα, τον πυθμένα και την καλυπτήρια. Περιείχε ένα χάλκινο τεφροδόχο λέβητα, ύψ. 0,30 και διαμ. σώματος 0,43 μ., σε πολύ καλή κατάσταση διατήρησης.

Σε μικρή απόσταση από τη θήκη βρέθηκαν οι δύο πώρινες σαρκοφάγοι σε βάθος 1,74 και 2,33 μ. αντίστοιχα, οι οποίες εφάπτονταν στη μία στενή πλευρά. Έφεραν καλυπτήριες πλάκες κατασκευασμένες επίσης από πωρόλιθο. Η μία σαρκοφάγος περιείχε μία παιδική ταφή, κτερισμένη με μία κύλικα χωρίς πόδι, μία μικρή μελανόγραφη λήκυθο με ανθέμια και μία μικρή μελαμβαφή τριφυλλόστομη οινοχόη. Περιείχε επίσης τρεις χάλκινες στλεγγίδες και ένα χελώνειο που χρησιμοποιήθηκε ως ηχείο λύρας. Μέσα στο χελώνειο βρέθηκαν οστέινοι αστράγαλοι και ακριβώς δίπλα του ένα οστέινο κλειδί για το χόρδισμα. Από τα κτερίσματα η ταφή χρονολογείται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

Η δεύτερη σαρκοφάγος περιείχε δύο ανακομιδές και μία ταφή σε ύπτια στάση. Στα κτερίσματα, τα οποία δεν μπορούν να συσχετιστούν με συγκεκριμένη ταφή, περιλαμβάνονται μία μελαμβαφής κύλικα, μία ταινιωτή κύλικα που φέρει παράσταση άρματος μεταξύ ανθεμίων στη ζώνη μεταξύ των λαβών, μία άβαφη λήκυθος και όστρακα μελαμβαφούς κλειστού αγγείου, καθώς και ένα χάλκινο κομβίο και δύο μικροί χάλκινοι κρίκοι.

Εκτός των τάφων βρέθηκαν κεραμίδες και θραυσμένα αγγεία, που ίσως αποτελούσαν τμήμα κατεστραμμένου κεραμοσκεπούς τάφου, ένας αμφορέας με στρεπτές λαβές και τμήμα ασβεστολιθικής στήλης με επιγραφή των αρχαϊκών χρόνων.

ΑΝΘΗ ΑΓΓΕΛΗ - ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΝΕΩΝ ΘΕΣΕΩΝ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ε.Ο. Ιωαννίνων-Καλπακίου-Κακαβιάς

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες οδοποιίας στο τμήμα Καλπακίου-Κακαβιάς της Ε.Ο. Ιωαννίνων-Καλπακίου-Κακαβιάς[67]. Στη θέση Χάνι Δελβινάκι εντο-

65. Ο Λίβιος (33, 17, 10) στη λεπτομερή περιγραφή της πολιορκίας και κατάληψης της Λευκάδας από το στόλο του Λεύκιου Κόιντου Φλαμινίνου, αναφέρει ότι οι Λευκάδιοι νύχτα και μέρα επισκεύαζαν τα βαλλόμενα τείχη. Δεν αποκλείεται λοιπόν η πρόχειρη προσθήκη στο τείχος του οικοπέδου Λιβιτσάνου να σχετίζεται με το γεγονός αυτό. Δυστυχώς απουσιάζουν τα στρωματογραφικά δεδομένα που θα τεκμηρίωναν με ασφάλεια αυτή την υπόθεση.

66. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 595-597.

67. Ό.π., σ. 600-601.

πίστηκαν διάσπαρτα όστρακα άβαφων χειροποίητων αγγείων, θραύσματα κεράμων και πήλινο υφαντικό βάρος, ενώ από τη διασταύρωση προς Λίμνη-Βήσσανη συγκεντρώθηκαν όστρακα αγγείων διαφόρων περιόδων.

Εγνατία οδός

Η μελέτη για τη διέλευση της Εγνατίας Οδού από το Νομό Ιωαννίνων εγκρίθηκε με την αριθ. πρ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ39/4052/711/29-3-1994 απόφαση. Η Εγνατία οδός διασχίζει το Νομό Ιωαννίνων από ΝΔ. προς ΒΑ., και το προβλεπόμενο μήκος της στην Ήπειρο φθάνει τα 130 χλμ. Η μελέτη στο τμήμα εντός της κοιλάδας της Δωδώνης τροποποιήθηκε το 1995 με μετατόπιση του άξονα βορειότερα, με σκοπό την πληρέστερη και αποτελεσματικότερη προστασία των μνημείων του σημαντικότατου αυτού αρχαιολογικού χώρου (ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ39/55493/3336/13-11-97). Το έργο διαιρείται σε δύο μεγάλα τμήματα, το πρώτο από Ψηλορράχη-ποταμό Άραχθο και το δεύτερο από ποταμό Άραχθο-ανισόπεδο κόμβο Παναγίας.

Οι εργασίες στο πρώτο τμήμα ξεκίνησαν το 1995, χωρίς ευρήματα. Η κατάσταση άλλαξε το 1998, με την έναρξη των εργασιών στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων. Ο εντοπισμός ευρημάτων ήταν αναμενόμενος λόγω της ύπαρξης πολυάριθμων θέσεων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος στο λεκανοπέδιο (π.χ. Καστρίτσα, Κουτσελιό, Πεδινή), με ευρήματα που καλύπτουν μεγάλη περίοδο, από τους πρωτοϊστορικούς έως και τους ιστορικούς χρόνους. Οι περισσότερες περιπτώσεις αφορούν εντοπισμό κινητών ευρημάτων από την περιφέρεια των ήδη γνωστών θέσεων. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως σημειώθηκαν και εντοπισμοί νέων θέσεων (αναλυτικός κατάλογος και χάρτης θα περιληφθεί στα Χρονικά του 1999).

Δήμος Εκάλης - Ασφάκα

Σε διάρκεια αυτοψίας στην περιοχή του γηπέδου της κοινότητας και συγκεκριμένα στα πρανή αγροτεμαχίων κοντά σε παρακείμενη «λούτσα» εντοπίστηκε στρωματογραφημένος ορίζοντας οστράκων χειροποίητων αγγείων. Η Ασφάκα είναι γνωστή από την πρώτη περίοδο των ερευνών της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ήπειρο. Αναφέρεται από τον E.S. Higgs[68] ως θέση εντοπισμού στρωματογραφημένων και χρονολογημένων (7800± 240 ΠΣ) νεολιθικών ευρημάτων.

Δήμος Δελβινακίου - Μαυρόπουλο

Σε αυτοψία κατά τη διάρκεια ελέγχου για την εκτέλεση αρδευτικού έργου εντοπίστηκαν στα πρανή του λόφου της Αγίας Αναστασίας, σε σημείο εκτεθειμένο από παλαιές εργασίες οδοποιίας, στρωματογραφημένα ευρήματα ρωμαϊκών χρόνων (όστρακα αγγείων και θραύσματα κεράμων) και λείψανα τοιχοποιίας. Το δασωμένο τμήμα του λόφου μέχρι το πλάτωμα στην κορυφή του, όπου και ο ναός της Αγίας Αναστασίας, είναι διάσπαρτο με βραχοπτώσεις και διαθέτει παχιές επιχώσεις. Κινητά ευρήματα εντοπίστηκαν και στο πλάτωμα μπροστά από το ναό. Μερικά από τα ευρήματα ανήκουν πιθανώς στους χριστιανικούς χρόνους.

Στην ευρύτερη περιοχή της θέσης αυτής είναι γνωστή η ύπαρξη και άλλων θέσεων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, όπως λείψανα τοίχων και κινητά ευρήματα ελληνιστικών χρόνων, καθώς και πληροφορίες για ύπαρξη τάφων κλασικών και πρωιμότερων χρόνων στα Κτίσματα, ενώ για το ίδιο το Μαυρόπουλο αναφέρεται η «ύπαρξη αρχαίου κάστρου»[69], χωρίς να προσδιορίζεται η ακριβής θέση του.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜ

Δήμος Κόνιτσας - Αμάραντος

Θέση Κουβάρου

Ο Π. Ζακόπουλος παρέδωσε όστρακα άβαφων αγγείων, τα οποία περισυνέλεξε κατά τη διάρκεια γεωργικών δραστηριοτήτων στη θέση Κουβάρου, Κοινότητας Αμάραντου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Πηγές

Θέση Άγιος Βασίλειος

Σε αυτοψία που έγινε στην παραπάνω θέση της Κοινότητας Πηγών λόγω της έναρξης εργασιών κατασκευής φράγματος στον ποταμό Αχελώο διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαίων λειψάνων. Οι εργασίες είχαν ήδη ξεκινήσει σε δύο μέτωπα, σε επίπεδα χωράφια δίπλα ακριβώς στον ποταμό. Σε ένα από τα μέτωπα εντοπίστηκαν μικρές ποσό-

68. *ProcPrHistSoc* XXXII (1966) 8, σ. 22-23.

69. A. Philippson, *Die griechischen Landschaften*, II, Frankfurt am Main 1956, σ. 91.

τητες κεραμικής ρωμαϊκών χρόνων, ενώ στο δεύτερο βρέθηκαν επίσης ποσότητες κεραμικής, καθώς και ένας κατεστραμμένος τοίχος κατασκευασμένος από ντόπιο καστανόφαιο λίθο και κονίαμα. Μετά από υπόδειξη κατοίκων της περιοχής εντοπίστηκε μία λίθινη λαξευτή δεξαμενή μικρών διαστάσεων, η οποία έφερε και συμφυή λίθινη κλίμακα, καθώς και ένας κιβωτιόσχημος τάφος στην παρειά ενός ρέματος, ο οποίος είχε ήδη ανοιχθεί προφανώς από κάποιον ντόπιο. Τέλος, σύμφωνα με τις μαρτυρίες ιδιοκτητών των αγρών της περιοχής, σε περασμένα έτη είχαν αποκαλυφθεί στους αγρούς με την άροση πολλοί τάφοι, καθώς και μεγάλες ποσότητες κεραμικής.

ΑΝΘΗ ΑΓΓΕΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Κοκκινόπηλος

Κατά το 1997 έγιναν από το Δασαρχείο Πρέβεζας, χωρίς την προηγούμενη έγκριση της Υπηρεσίας, εργασίες συντήρησης παλαιού αντιπυρικού δρόμου στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο του Κοκκινόπηλου (ΦΕΚ 404/Β/6-7-65). Μετά τη διαπίστωση της εκτέλεσης των εργασιών η ΙΒ΄ ΕΠΚΑ επέβαλε την τοποθέτηση μπάρας στις δύο εισόδους του δρόμου, ώστε να αποτραπεί η οδική πρόσβαση στο χώρο και οι κίνδυνοι τους οποίους αυτή συνεπάγεται.

Το Φεβρουάριο του 1998, και στη διάρκεια αυτοψίας με αντικείμενο τον έλεγχο της αποτελεσματικότητας του μέτρου, εντοπίστηκαν στα πρανή αγροτικού δρόμου, ο οποίος οδηγεί προς Ριζοβούνι-Θεσπρωτικό, λίθινο αμφίπλευρο εργαλείο (πέλεκυς) και πυριτολιθικά αποκρούσματα[70]. Τα ευρήματα προέρχονταν από επιχώσεις ερυθρογής, οι οποίες εκτείνονται ανατολικά των ήδη γνωστών από προηγούμενες έρευνες.

Το αμφίπλευρο εργαλείο σώζεται σχεδόν ακέραιο και σε στάδιο προχωρημένης εξαλλοίωσης. Ζυγίζει 270 γρ. και οι διαστάσεις του είναι οι εξής: σωζ. μήκ. 0,102, μέγ. πλ. 0,074 και μέγ. πάχ. 0,049 μ.

Οι αποθέσεις ερυθρογής του Κοκκινόπηλου αποτελούν μία από τις σημαντικότερες υπαίθριες θέσεις εντοπισμού παλαιολιθικών τεχνέργων (κυρίως Μέσης Παλαιολιθικής περιόδου) στον ελλαδικό χώρο. Λόγω του μεγάλου γεωμορφολογικού ενδιαφέροντος η θέση έχει αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής μελέτης και διαμάχης από την εποχή του εντοπισμού της, κατά τη δεκαετία του 1960[71]. Από την ίδια θέση προέρχεται και ο εκτιθέμενος στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων πέλεκυς (ΑΜΙ 8265), ο οποίος εντοπίστηκε το 1991 κατά τη διάρκεια των επιφανειακών διασκοπήσεων στο πλαίσιο του προγράμματος συνεργασίας της Εφορείας με το Πανεπιστήμιο Βοστώνης, και αποδίδεται στην Κατώτερη Παλαιολιθική περίοδο[72].

ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜ

Πάργα

Όρμος Αγίου Ιωάννη

Θραύσμα μαρμάρινου κιονοκράνου, που έστεφε κιονίσκο παραδόθηκε από τον Χ. Κυριάκη. Το θραύσμα περισυνελέγη από τον όρμο Αγίου Ιωάννη, που βρίσκεται 6 χλμ. ανατολικά της Πάργας και πλησίον της ακρόπολης της Αγίας Κυριακής.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

70. *Το Έργο του Υπουργείου Πολιτισμού στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς* 2 (1998), σ. 104.

71. *ProcPrHistSoc* XXX (1964), σ. 199-244. G. Bailey - V. Papaconstantinou - D. Sturdy, Asprochaliko and Kokkinopilos: TL Dating and Reinterpretation of Middle Palaeolithic Sites in Epirus, North-West Greece, *Cambridge Archaeological Journal* 2/1 (1992), σ. 136-144.

72. *JFieldA* 20/2 (1993), σ. 191-203.

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ.τ.Συντ. Η 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του *ΑΔ*.

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το έργο της Η΄ ΕΠΚΑ συνεχίστηκε κατά το 1998 σύμφωνα με το εγκεκριμένο πρόγραμμα και στους δύο νομούς εποπτείας της. Καθήκοντα αναπληρώτριας του ελλείποντος Προϊσταμένου της Εφορείας κατά την εν λόγω περίοδο ασκούσε η αρχαιολόγος Φ. Λιάπη. Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στο σωστικό ανασκαφικό έργο, με το οποίο ήλθαν στο φως σημαντικά ευρήματα. Συνεχίστηκε παράλληλα ο καθαρισμός και η συντήρηση των απαλλοτριωμένων αρχαιολογικών χώρων, καθώς και η συντήρηση και καταγραφή των αρχαιοτήτων, ενώ προχώρησε η προετοιμασία των εργασιών επανέκθεσης του Μουσείου Ασιατικής Τέχνης και του νέου Μουσείου Παλαιόπολης Mon Repos.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στο πλαίσιο των μουσειακών εργασιών συντηρήθηκαν κινητά ευρήματα στα εργαστήρια συντήρησης της Κέρκυρας, προερχόμενα – κατά κύριο λόγο – από τις ανασκαφές του Νομού Κέρκυρας, ενώ άλλα 850, προερχόμενα από τις ανασκαφές του Νομού Θεσπρωτίας, συντηρήθηκαν στα εργαστήρια συντήρησης της Θεσπρωτίας. Καταγράφηκαν στο ευρετήριο του Αρχαιολογικού Μουσείου Κέρκυρας 490 ευρήματα από το Νομό Κέρκυρας, καθώς και 190 ευρήματα στο τηρούμενο για τα προερχόμενα από το Νομό Θεσπρωτίας ευρετήριο. Σε αυτά θα πρέπει να προστεθούν τα 70 νομίσματα, που καταγράφηκαν στο ευρετήριο νομισμάτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Κέρκυρας, και τα 260 του ευρετηρίου Θεσπρωτίας, προερχόμενα από τους δύο νομούς αντίστοιχα.

Στο Μουσείο Ασιατικής Τέχνης ολοκληρώθηκε η συσχέτιση των παλαιών καταλόγων με τα ταυτισμένα αντικείμενα της Συλλογής Γρηγορίου Μάνου, ώστε να προχωρήσει το έργο της σύνταξης οριστικών καταλόγων της συλλογής, τακτοποιήθηκε το παλαιό φωτογραφικό αρχείο και οριστικοποιήθηκε η διάταξη της έκθεσης των μνημειακών αιθουσών του α΄ ορόφου.

Στα πλαίσια της προετοιμασίας της έκθεσης του μουσείου του αρχαιολογικού χώρου Παλαιόπολης Mon Repos από τους αρχαιολόγους Γ. Μεταλληνού και Δ. Ζερνιώτη προχώρησε η συγκέντρωση και φωτογράφηση του αρχαιολογικού υλικού, που αρχικά κρίθηκε κατάλληλο για έκθεση στο μουσείο, και συγκροτήθηκαν ειδικοί φάκελοι, ενημερωμένοι βιβλιογραφικά, κατά ανασκαφικό έργο, με καρτέλες καταγραφής και φωτογραφίες των ευρημάτων, ώστε να γίνει εφικτή μια πρώτη διαλογή του αρχαιολογικού υλικού, πριν από την κατάρτιση της μουσειολογικής μελέτης. Παράλληλα, σε συνεχείς συσκέψεις με την ομάδα εργασίας, που συστήθηκε για την εκπόνηση της μελέτης επανέκθεσης, διερευνήθηκε ο στόχος του νέου μουσείου και ο τρόπος έκθεσης των αρχαιολογικών ευρημάτων στο νεοκλασικό κτίριο της περιόδου της Αγγλοκρατίας. Παράλληλα, έγινε βιβλιογραφική ενημέρωση, αγορά συγγραμμάτων σχετικών με την περίοδο της Αγγλοκρατίας στην Κέρκυρα και την εποχή της αντιβασιλείας γενικότερα. Ακολούθησε έρευνα στο Ιστορικό Αρχείο της Κέρκυρας, στην Αναγνωστική Εταιρεία και τα αρχεία της οικογένειας Παλατιανού-Adam, όπου εντοπίστηκε ενδιαφέρον αρχειακό υλικό (συμβόλαια, κρατικές αποφάσεις), ενώ αποδελτιώθηκαν και σημαντικές τοπικές εκδόσεις της εποχής (Gazzetta Ionia). Το έργο αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εξαχθούν πολλές πληροφορίες για το ιστορικό της ανέγερσης, το ιδιοκτησιακό καθεστώς, την ιστορία και τη ζωή των πρώτων του κατοίκων, την κοινωνική ζωή κατά την εποχή αυτή και εν γένει την ιστορία του κτιρίου από το 1832 έως το 1967.

Στο αρχαιολογικό μουσείο, στον προθάλαμο του α΄ ορόφου, οργανώθηκε στα πλαίσια των πολιτιστικών εκδηλώσεων περιοδική έκθεση με έργα κερκυραίων καλλιτεχνών, η οποία σημείωσε μεγάλη επιτυχία.

Σε συνεργασία με την 8η ΕΒΑ προχώρησε ο ευπρεπισμός και η συντήρηση του χώρου του Πύργου της Νεραντζίχας, του τμήματος της οχύρωσης της αρχαίας πόλης, που σώθηκε σε άριστη κατάσταση, καθώς ενσωματώθηκε σε εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία.

Τέλος, σημαντική υπήρξε κατά το 1998 και η έναρξη της επισκευής των εξωτερικών όψεων του κτιρίου (κηρυγμένου μνημείου) της Ρολίνας, όπου στεγάζονται τα γραφεία της Εφορείας, καθώς και τα εργαστήρια συντήρησης και μέρος των αποθηκών του Αρχαιολογικού Μουσείου.

Καθώς από την Εφορεία δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο σωστικό ανασκαφικό έργο, ακολουθεί αναλυτική αναφορά από τους ανασκαφείς.

ΑΓΛΑΪΑ ΚΑΡΑΜΑΝΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΙΩΝ

Γαρίτσα (νεκρόπολη αρχαίας πόλης)

Οδός Θεοδώρου Δεσύλλα 151 (οικόπεδο Μωραΐτη)

Κατά την έρευνα που διενεργήθηκε στον αύλειο χώρο του οικοπέδου, εμβαδού 32 τ.μ., κατά τη διάρκεια εργασιών ανακατασκευής της υπάρχουσας οικίας, αποκαλύφθηκε τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου[1].

Οι ταφές ήταν πυκνότατες, η μία επάνω ή δίπλα στην άλλη και διάσπαρτες σε στρώμα καστανό-γκρι, αργιλώδες, ανάμεικτο με άμμο. Το οικόπεδο ανασκάφηκε μέχρι βάθος 3,03 μ., όπου το φυσικό έδαφος της περιοχής, που είναι καθαρή άμμος. Στο χώρο ανοίχθηκαν τρεις τομές, 3×3 μ. η καθεμία. Μέχρι βάθος 1 μ. περίπου η επίχωση περιείχε όστρακα των νεότερων χρόνων. Συνολικά στο χώρο αυτό ερευνήθηκαν:

1. Πέντε απλές ταφές στο έδαφος (1, 3, 4, 10, 12). Ο προσανατολισμός των ταφών ποίκιλλε, ενώ η στάση του νεκρού ήταν ύπτια. Από τους τάφους ένας μόνον (12) περιείχε κτερίσματα.

2. Έντεκα κεραμοσκεπείς τάφοι, από τους οποίους οι τέσσερις (5-8) πολύ κατεστραμμένοι, έδειχναν να είναι κιβωτιόσχημοι, τέσσερις ήταν με βεβαιότητα κιβωτιόσχημοι και τρεις (11, 14, 15) καλυβίτες, τύπος που απαντά στην Κέρκυρα κατά την ελληνιστική εποχή κυρίως.

Σε μια περίπτωση παρατηρήθηκε ο συνδυασμός ενταφιασμού και καύσης (15). Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος δίπλα και μέσα σε στρώμα πυράς. Τέσσερις από τους τάφους (9, 11, 13, 14) περιείχαν κτερίσματα κλασικής και ελληνιστικής εποχής. Ενδεικτικά αναφέρουμε το χάλκινο δισκοειδές κάτοπτρο[2] της ταφής 14. Ο προσανατολισμός των ταφών ποίκιλλε και η στάση του νεκρού ήταν ύπτια. Ο τάφος (11) περιείχε δύο σκελετούς.

3. Δύο πυρές εναγισμών. Πυρά 1: Ανατολικά των ταφών 4 και 12, σε βάθος 1,60 μ., εμφανίστηκαν ίχνη πυράς, διασπ. 0,90×0,45 μ. Πυρά 2: Αποκαλύφθηκε νότια και εντός του τάφου 15, σε βάθος 1,97 μ., είχε μήκος 5,70 και πλάτος 1 μ.

4. Πήλινη κατασκευή βόρεια του τάφου 11 σε βάθος 0,99 μ. τοξοειδούς σχήματος, με χορδή 1,10, πάχος 0,25 και ύψος 0,30 μ.

Το σημαντικότερο όμως εύρημα της ανασκαφής ήταν η αποκάλυψη τμήματος λίθινου κυκλικού ταφικού μνημείου αρχαϊκής εποχής σε βάθος 1,54 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου συνεχίζεται προς Α. κάτω από την υπάρχουσα οικία Μωραΐτη. Το αποκαλυφθέν τμήμα του ταφικού μνημείου είναι κατά τι μικρότερο του μισού, η δε διάμετρός του ανέρχεται στα 7,81 μ. Η αποκαλυφθείσα δυτική πρόσοψή του έχει περίμετρο 11 και συνολικό ύψος 1,08 μ. Το μνημείο είναι κατασκευασμένο από πλακοειδείς λίθους με μίμηση ψευδοϊσοδομικού συστήματος σε επτά δόμους. Στη βάση δημιουργείται είδος κρηπίδας, ενώ δεν σώζεται η επίστεψή του. Εξωτερικά η τοιχοποιία ενισχύεται από πλακοειδείς λίθους σε κλιμακωτή ως προς το κέντρο διάταξη. Λόγω της ύπαρξης παρακείμενου νεότερου φρέατος έχει διαταραχθεί η επίχωση στο εσωτερικό του και δεν βρέθηκαν στοιχεία για το τι περιέκλειε το μνημείο.

ΓΟΥΛΙΕΛΜΑ-ΚΥΡΙΑΚΗ ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ

15η πάροδος Αλκινόου (οικόπεδο Γεωργαρά)

Το παραπάνω οικόπεδο γειτνιάζει προς Δ. με τα οικόπεδα Όρφανου[3], Μαυρογιάννη[4] και Μόκκα, στα οποία έχουν αποκαλυφθεί τμήματα λιμενικών εγκαταστάσεων, και προς Α. με τα οικόπεδα Δεσύλλα και Τριμάρτυρος, όπου επίσης έχουν αποκαλυφθεί κατασκευές που σχετίζονται με λιμενικά έργα[5]. Στο οικόπεδο δεν αποκαλύφθηκαν κτιριακά λείψανα ή λιμενικές εγκαταστάσεις, διαπιστώθηκε όμως ισχυρό μπάζωμα με συσσώρευση κεραμικής. Ανοίχθηκαν έξι σκάμματα, συνολ. βάθ. 1,80 μ., και η παρατηρηθείσα στρωματογραφία έχει ως εξής:

Στρώμα Ι: Από την επιφάνεια του δρόμου μέχρι και βάθος 0,80 μ. νεότερο μπάζωμα.

Στρώμα ΙΙ: Από 0,80 έως και 1,50 μ. Περιείχε το μπάζωμα της αρχαίας κεραμικής, όχι όμως σε μια κανονική διαδοχή εποχών. Αποκαλύφθηκαν σε μεγάλη πυκνότητα θραύσματα οξυπύθμενων αμφορέων και κέραμοι στέγης, που χρονολογούνται ανάμεσα στον 3ο αι. π.Χ. και τον 4ο αι. μ.Χ.[6].

Στρώμα ΙΙΙ: Από 1,50 έως 1,80 μ. Αποτελούνταν από λάσπη θαλάσσης, όστρεα και άμμο, χωρίς κανένα απολύτως

1. *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 341.

2. E.M. De Juliis (επιμ.), *Gli ori di Taranto in età ellenistica*, Milano 1984, σ. 360, αριθ. 330.

3. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 412-413.

4. Ό.π., σ. 413.

5. *ΠΑΕ* 1966, σ. 85-94.

6. D. Kourkoumelis-Rodostamos, *Recherches archéologiques à Corfou: Topographie, questions historiques, amphores de transport et commerce antique*, Aix-Marseille 1998. D.P.S. Peacock - D.F. Wiliams, *Amphorae and the Roman Economy*, London - New York 1986.

εύρημα. Η ανασκαφή δεν μπόρεσε να συνεχιστεί σε μεγαλύτερο βάθος, λόγω της ύπαρξης πάρα πολλών υπόγειων υδάτων. Έτσι, αφού ερευνήθηκαν και οι μάρτυρες, χρησιμοποιήθηκε μηχανικός εκσκαφέας για τον εντοπισμό τυχόν αρχιτεκτονικών λειψάνων. Οι τομές του εκσκαφέα έφθασαν μέχρι το βάθος των 3 μ., όπου και εντοπίστηκαν μόνο φύκια και άμμος.

Ως συμπέρασμα προκύπτει ότι κάποτε η επιφάνεια του οικοπέδου ήταν υδάτινη και επιχώσθηκε βαθμιαία, είτε με φυσική απόθεση λάσπης (καθώς η λάσπη βρέθηκε πάνω από τα φύκια), είτε με τεχνητή επίχωση (μπάζωμα από την Παλαιόπολη), όπως άλλωστε και στην ευρύτερη περιοχή του Ανεμόμυλου, όπου ήταν το λιμάνι του Αλκινόου[7].

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΖΕΡΝΙΩΤΗ

Ανεμόμυλος

Οδός Εμμανουήλ Θεοτόκη (οικόπεδο Αρίων Α.Ε.)

Ως σημαντικότερη ανασκαφή στο Νομό Κέρκυρας κατά το 1998 πρέπει να θεωρηθεί εκείνη στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο είναι όμορο με το ξενοδοχείο Αρίωνας.

Το οικόπεδο της Αρίων Α.Ε. βρίσκεται στη βορειοανατολική παρυφή της αρχαίας πόλης της Κέρκυρας, στη σημερινή συνοικία του Ανεμόμυλου και συγκεκριμένα στην οδό Εμμανουήλ Θεοτόκη, η οποία από την περιοχή της Παλαιόπολης (αρχαία αγορά, παλαιοχριστινική βασιλική) και της κεντρικής εισόδου του κτήματος Mon Repos οδηγεί στην περιοχή των ομώνυμων θαλάσσιων λουτρών, έχοντας προς τα δεξιά το λόφο όπου η μονή Αγίας Ευφημίας. Ο λόφος της Αγίας Ευφημίας είχε θεωρηθεί από τους παλαιότερους μελετητές, ως βέβαιο όριο προς Ν. του «κατά την Ήπειρον λιμένος» του Θουκυδίδη ή του «λιμένος του Αλκινόου» των μεταγενέστερων συγγραφέων.

Η ανασκαφή στο χώρο ξεκίνησε το 1997, μετά τον εντοπισμό αρχαιοτήτων στο οικόπεδο, και σε συνέχεια της χορήγησης άδειας οικοδομής από την αρμόδια – λόγω της γειτνίασης με το ναό των Αγίων Ιάσωνος και Σωσιπάτρου – 8η ΕΒΑ.

Στην πρώτη φάση αποκαλύφθηκαν στο τμήμα ΙΙ του οικοπέδου ερείπια ρωμαϊκών αρχαιοτήτων και η Εφορεία απέστειλε το θέμα για γνωμοδότηση στο ΚΑΣ. Στη συνέχεια χορηγήθηκε καταρχήν οικοδομική άδεια στους ιδιοκτήτες για το οικόπεδο, με την προϋπόθεση να ολοκληρωθεί η ανασκαφική έρευνα και στο τμήμα εκείνο, το οποίο καταλάμβαναν και οι δευτερεύουσες εγκαταστάσεις του ξενοδοχείου (πισίνα, διώροφο κτίσμα), ώστε να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Η εν λόγω κατεδάφιση καθυστέρησε, με αποτέλεσμα η ανασκαφή να ξεκινήσει και πάλι στο τέλος του 1998, οπότε άρχισε η αποκάλυψη ισχυρών κρηπιδότοιχων, που είχαν σχέση με λιμενικές εγκαταστάσεις. Η ανασκαφή έγινε από την αρχαιολόγο Φ. Λιάπη.

Η΄ ΕΠΚΑ

Κανόνι

Οικόπεδο Αργυρού

Η έρευνα συνεχίστηκε για τρίτη χρονιά και διενεργήθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Σε βάθος από 2,66 έως 2,84 μ. αποκαλύφθηκε η προς Α. συνέχεια του ήδη εντοπισμένου τοίχου Τ1, που έχει συνολικό μήκος 50, πλάτος 0,72, ύψος 0,65 μ. και κατεύθυνση από Δ. προς Α. Ο τοίχος είναι κατασκευασμένος από μία μόνο σειρά ακανόνιστου σχήματος και μεγέθους λίθων και εδράζεται στο φυσικό έδαφος σε βάθος 3,36 μ. Στα βορειοδυτικά του Τ1 αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής, που μάλλον προέρχεται από τον ανωτέρω τοίχο, ενώ στα νότια και σε απόσταση 3,30 μ., λείψανα κτιριακής κατασκευής, που πιθανώς σχετίζονται με τον Τ1.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής πιστοποιούν τη χρήση του χώρου από τους κλασικούς έως και τους ελληνιστικούς χρόνους. Μεταξύ αυτών: τμήμα πήλινου κοίλου ειδωλίου σατύρου, που οκλάζει, των μέσων του 5ου αι. π.Χ., χάλκινη περόνη «ιλλυρικού» τύπου, χάλκινες αιχμές βελών, τμήματα οξυπύθμενων κερκυραϊκών αμφορέων του 5ου, 4ου και 3ου αι. π.Χ., αγνύθες, μελαμβαφή όστρακα κυρίως κλασικής εποχής και νομίσματα, μεταξύ των οποίων χάλκινα κερκυραϊκά νομίσματα του 4ου αι. π.Χ. και του 300-299 π.Χ.[8] και ένα του Δημητρίου Πολιορκητή που χρονολογείται το 289-288 π.Χ.[9].

ΓΟΥΛΙΕΛΜΑ-ΚΥΡΙΑΚΗ ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ

Οδός Ναυσικάς (οικόπεδο Ν. Χαλικιόπουλου)

Το οικόπεδο, συνολικού εμβαδού 623 τ.μ., βρίσκεται στην περιοχή Φιγαρέτο της πόλης της Κέρκυρας,[10] παραπλεύρως του οικοπέδου Κεφαλλωνίτη, όπου κατά την ανα-

7. *ΠΑΕ* 1965, σ. 66-77.

8. *Catalogue of Greek Coins, Thessaly to Aetolia*, Bologna 1963, σ. 182-185.

9. *SNG* Cop., αριθ. 1181-1183.

10. Σε μικρή απόσταση από τα οικόπεδα Πανδή, Παπουΐλη, Βουτσελά, Ζωχιού, όπου έχουν διενεργηθεί σωστικές ανασκαφές.

σκαφή του 1993 αποκαλύφθηκε πηγάδι, αγωγός και τμήματα τοίχων.

Μετά τον εντοπισμό αρχαιοτήτων κατά τις εργασίες θεμελίωσης νέας οικοδομής κατά το έτος 1998, έγινε σωστική ανασκαφική έρευνα σε έκταση 24×12 μ. στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου (τομέας Α) και 27×9 μ. στο βορειοανατολικό τμήμα (τομέας Β), κατά την οποία αποκαλύφθηκαν σε επίπεδο θεμελίωσης τμήματα τοίχων, που σώζονται αποσπασματικά στο νοτιοδυτικό κυρίως τμήμα του οικοπέδου (Πίν. 205 γ).

Στο μεγαλύτερο μέρος του τομέα Β αποκαλύφθηκε το φυσικό έδαφος (καγιάς), η επιφάνεια του οποίου στα ανατολικά βρίσκεται σε αρκετά υψηλό επίπεδο λόγω του σχηματισμού προς Α. υψώματος, το οποίο παρουσιάζει έντονη κλίση προς Δ.

Στην αρχαιότερη σωζόμενη οικοδομική φάση ανήκει ο τοίχος Τ3, αρχαϊκών χρόνων, που διασχίζει σε μήκος 8,10 μ. το δυτικό τμήμα του οικοπέδου, ακολουθώντας την κλίση του εδάφους με κατεύθυνση Α.-Δ. Ο τοίχος θεμελιωμένος στο υγρό φυσικό έδαφος σώζεται σε τρεις δόμους σε ύψος που κυμαίνεται από 0,40 έως 1,05 μ. και έχει πλάτος 0,80-1 μ. Εισχωρεί προς Δ. στον άσκαφο χώρο, ενώ το ανατολικό πέρας του φαίνεται ότι έχει υποστεί καταστροφή.

Οι παρειές του, από τις οποίες η νότια αποτελούσε την κύρια όψη, είναι κατασκευασμένες από ανισομεγέθεις αδροδουλεμένους λίθους, ενώ το εσωτερικό έχει γεμιστεί με μικρούς αργόλιθους.

Στην ίδια περιοχή και με την ίδια κατεύθυνση, Α.-Δ., κάτω από επιχώσεις, πάχ. 2,50 μ., κατασκευάστηκε χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια σε ανώτερο κατά 0,40 μ. επίπεδο ο τοίχος Τ2, ο άξονας του οποίου δεν βρίσκεται στην ίδια ευθεία και σχηματίζει γωνία με εκείνον του Τ3, ενώ παράλληλα το ανατολικό άκρο του γωνιάζει με σειρά αδρά δουλεμένων λίθων από Β. προς Ν.

Ο τοίχος Τ2 των ύστερων αρχαϊκών χρόνων, αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,50, πλάτος 0,50-0,60 και μέγιστο ύψος 0,70 μ., κατεστραμμένος κατά σημεία, όπως ενδεικτικά φαίνεται από τους πεσμένους λίθους στα βόρεια και νότια των παρειών του.

Στο νοτιοδυτικό όριο του σκάμματος στο ίδιο επίπεδο αποκαλύφθηκαν υπολείμματα ερυθρόχρωμου δαπέδου από άψητο πατημένο πηλό[11] της ίδιας εποχής.

Η χρονολόγηση αυτού του στρώματος επιβεβαιώνεται και από την εύρεση μεγάλης ποσότητας κεραμικής αρχαϊκών χρόνων και πήλινου γυναικείου ειδωλίου δαιδαλικού τύπου.

Κατά την επόμενη φάση της χρήσης του χώρου, στους υστεροκλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους, κατασκευάστηκε ανατολικότερα σε ανώτερο επίπεδο ο τοίχος T_1 με κατεύθυνση Β.-Ν., ως ανάλημμα για την αντιστήριξη των έντονων ωθήσεων του εδάφους από Α. προς Δ.

Ο τοίχος φαίνεται να αποτελεί συνέχεια του τοίχου T_9, ο οποίος είχε αποκαλυφθεί στο όμορο προς Β. οικόπεδο Κεφαλλωνίτη. Είναι θεμελιωμένος στο φυσικό έδαφος. Αποκαλύφθηκε κάτω από ισχυρό μπάζωμα κεραμικής σε μήκος 9,80 μ. και φθάνει σε πλάτος το 1 μ. Διατηρεί δύο ανισοϋψείς δόμους αποτελούμενους από ορθογώνιες λαξευτές λιθοπλίνθους, εντόπιας προέλευσης μεγάλων διαστάσεων, που εδράζονται σε μικρούς ακανόνιστους λίθους.

Το στρώμα καταστροφής που κάλυπτε ολόκληρο σχεδόν τον ερευνηθέντα χώρο και των δύο οικοπέδων χρονολογεί την εγκατάλειψή του στον 1ο αι. π.Χ. Περιελάμβανε θραύσματα κεράμων λακωνικού και κορινθιακού τύπου, θραύσματα οξυπύθμενων αμφορέων και κοινή οικιακή κεραμική χρηστικού χαρακτήρα που χρονολογείται από το β΄ μισό του 4ου έως τον 1ο αι. π.Χ., η οποία περιλαμβάνει στην πλειονότητά της θραύσματα σκύφων, άωτων σκυφιδίων[12], πινακίων, λύχνων[13] και λεκανών[14].

Στα κινητά ευρήματα που προέρχονται από τον ευρύτερο ανασκαφικό χώρο ανήκουν επίσης χάλκινα καρφιά, πήλινα ειδώλια και χάλκινα νομίσματα, τα περισσότερα από τα οποία ανήκουν στους γνωστούς νομισματικούς τύπους της Κέρκυρας (300-229 π.Χ.)[15], καθώς και της Ηπείρου (229-272 π.Χ.) και της Κεφαλληνίας (431-330 π.Χ.).

Στις ρηχές επιχώσεις του τομέα Β εντοπίστηκε επίσης στρώμα καταστροφής και μεγάλος αριθμός σφηνών, αγνυθών, καθώς και πήλινων ή σιδερένιων μαζών, ευρήματα ενδεικτικά εργαστηριακών εγκαταστάσεων.

Ο αγωγός που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Κεφαλλωνίτη και φαίνεται να καταλήγει στο εν λόγω οικόπεδο στη βορειοδυτική γωνία του σκάμματος, καθώς και τα έντονα ίχνη καύσης στα βόρεια του Τ3 αποτελούν ενδείξεις για τέτοιου είδους εγκαταστάσεις.

Σύμφωνα μάλιστα με τα έως τώρα γνωστά στοιχεία για την οικοδομική της αρχαίας Κέρκυρας οι παραπάνω κατασκευές δεν θα πρέπει να ανήκουν σε ιδιωτικές οικίες, όπου το πάχος των τοίχων δεν ξεπερνά συνήθως τα 0,50-0,60 μ.

Η σαφής ερμηνεία της χρήσης, καθώς και της θέσης τους στον πολεοδομικό ιστό δεν έχει ακόμα εξακριβωθεί.

11. Το ίδιο δάπεδο αποκαλύφθηκε και στο οικόπεδο Δουκάκη στα βορειοδυτικά του οικοπέδου Χαλικιόπουλου: *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 339.

12. Για τα σκυφίδια: *Agora* XII, 2, 1970, πίν. 33, 841 (325 π.Χ.).

13. Για τα λυχνάρια: *Agora* IV, 1958, πίν. 43/515 (125-100 π.Χ.).

14. Τα χείλη των λεκανών χρονολογούνται από το α΄ τέταρτο του 3ου έως το β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Βλ. σχετικά *Corinth* VII.3, 1975, σ. 110-111, αριθ. 625, 626, πίν. 22, 59.

15. *BMC* (Thessaly) Kerkyra, αριθ. 625, 626, πίν. 22, 59.

Η αποσπασματική διατήρηση των αρχαίων οφείλεται στη χρήση του χώρου κατά τους νεότερους χρόνους μετά την ισοπέδωσή του κατά τον 1ο αι. π.Χ., όπως μαρτυρούν ύστερες παραβιάσεις κατά σημεία και η ανεύρεση κεραμικής των αντίστοιχων εποχών.

ΥΠΑΤΙΑ ΦΑΚΛΑΡΗ

Οδός Φιγαρέτου 8 (οικόπεδο Β. Σουέρεφ)

Το οικόπεδο βρίσκεται 150 μ. βόρεια του υπό ανασκαφή οικοπέδου Παμφίλη-Ευελπίδη και περίπου στην ίδια απόσταση ανατολικά του οικοπέδου Μικάλεφ, όπου έχει αποκαλυφθεί εργαστήριο κεραμικής.

Κατά τη διάρκεια ελέγχου, λόγω επισκευών στην υπάρχουσα οικία, το καλοκαίρι του 1998 εντοπίστηκαν αρχαιότητες και ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα που διακόπηκε λόγω περικοπών στις χρηματοδοτήσεις.

Κατά την πρώτη αυτή ανασκαφική περίοδο αποκαλύφθηκε σε βάθος 8,41/8,15/8,05 μ. εντελώς πρόχειρα κατασκευασμένος τοίχος (Τχ 1), με κατεύθυνση σχεδόν Β.-Ν., σε μήκος 6,20 μ. Έχει πλάτος 0,50-0,70 μ. και σώζεται σε ύψος που κυμαίνεται από 0,30 έως 0,90 μ. Αποτελείται από ασβεστόλιθους διαφόρων μεγεθών, κατεργασμένους και μη, με πιο προσεγμένη τη δυτική παρειά του. Για να αποκαλυφθεί, αφαιρέθηκε στρώμα (στρ. 3) με πυκνά θραύσματα λίθων, κεραμίδων στέγης και αγγείων. Ο Τχ 1 εκτείνεται και εκτός ανεσκαμμένου χώρου τόσο προς Ν. όσο και προς Β. Δημιουργείται δε η εντύπωση ότι αποτελούσε ενιαία κατασκευή με το στρώμα πυκνής κεραμικής και λίθων που αφαιρέθηκε.

Μέσα στο στρώμα αυτό βρέθηκε σε θραύσματα το μεγαλύτερο τμήμα μαρμάρινου αγαλματιδίου (Λ 3, Λ 4) της θεάς Αρτέμιδος ως κυνηγού, έργο ρωμαϊκών χρόνων. Σώζεται η μορφή από το λαιμό έως τη σύμφυτη βάση, ενώ δεν βρέθηκαν ολόκληρα τα χέρια. Κοντά στα πόδια της στέκεται κυνηγετικός σκύλος, ενώ ανάμεσά τους βρίσκεται τμήμα κορμού δέντρου. Η μορφή σε στάση άνετου-σταθερού σκέλους, φορεί κοντό χιτώνα και χαμηλά ζωσμένο ιμάτιο, ενώ φέρει φαρέτρα με βέλη στην πλάτη.

Άλλο σημαντικό εύρημα είναι πήλινος καλυπτήρας ακροκέραμος με μορφή παπποσειληνού ή υποκριτή.

Κατά την πρώτη αυτή ανασκαφική περίοδο και έως το βάθος που έφθασε η έρευνα βρέθηκε κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Διαπιστώθηκε ωστόσο η επέμβαση-διατάραξη κατά τη νεότερη και σύγχρονη εποχή κυρίως στο δυτικό τμήμα. Σε διερευνητική τομή ανατολικά του ανασκαφικού σκάμματος εντοπίστηκε και πάλι το ίδιο στρώμα με πυκνά θραύσματα λίθων, κεραμίδων στέγης και αγγείων. Την εποπτεία της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Φ. Λιάπη.

ΜΑΡΙΑ ΝΑΚΟΥ

ΔΗΜΟΣ ΠΑΡΕΛΙΩΝ

Έρμονες

Οικόπεδο Ε. Σαββάτη - Γ. Πρωτόπαππα

Το εν λόγω οικόπεδο, διαμορφωμένο σε άνδηρο, έκτασης 650 τ.μ. περίπου, τετράγωνο και επίπεδο, με ελαφρότατη κλίση, σε υψόμετρο 45-50 μ. περίπου από την επιφάνεια της θάλασσας, από την οποία απέχει 200 μ. περίπου, βρίσκεται στη δυτική άκρη, δηλαδή στην πλευρά προς τη θάλασσα, του λόφου, στον οποίο απλώνεται ο κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος των Ερμόνων με αρχαιότητες της εποχής του Χαλκού[16]. Ακριβώς δίπλα, από την ανατολική πλευρά βρίσκεται το οικόπεδο Μέξα, ένα μέρος του οποίου έχει στο παρελθόν ερευνηθεί.

Στον αναφερόμενο χώρο τα ευρήματα, που με δυσκολία εξήχθησαν μέσα από μικρές βραχώδεις κόγχες, φθίνουν εντελώς, καθώς η έρευνα δεν απέδωσε ιδιαίτερα σημαντικά αποτελέσματα, εκτός λίγων χονδροειδών, χειροποίητων, άβαφων οστράκων από καστανότεφρο ή καστανέρυθρο πηλό με πολλά έγκλειστα, τα οποία κατά πάσαν πιθανότητα έχουν κατολισθήσει με τα νερά των βροχών από την υπερκείμενη κορυφή. Η επιφάνειά τους έχει λειανθεί και έχει καλυφθεί με υδαρές επίχρισμα στο χρώμα του πηλού.

Τα πιο αξιόλογα όστρακα είναι: α) θραύσμα διχαλωτής λαβής κυκλικής τομής, β) τοξοειδής επίπεδη λαβή σκύφου, γ) πεπλατυσμένη ταινιόσχημη λαβή σκύφου, δ) θραύσμα μικρού δικωνικού σφονδυλιού. Στα λιγοστά ευρήματα προστίθενται και μεγάλος οδοντικός τραπεζίτης βοοειδούς, καθώς και πολλά θαλάσσια κοχλιοειδή όστρεα, που αποτελούσαν προφανώς το μεγαλύτερο μέρος της βασικής τροφής των κατοίκων. Χρονολογούνται όλα στην εποχή του Χαλκού.

ΔΗΜΟΣ ΕΣΠΕΡΙΩΝ

Μανδριά - Παρασπορές

Οικόπεδο Ε. Μούσα-Μάγερ

Στην περιοχή των Καρουσάδων της βόρειας Κέρκυρας είχαν εντοπιστεί παλαιότερα τα θεμέλια ελληνιστικής στοάς,

16. *ΑΔ* 44-46 (1989-1991): Μελέτες, σ. 209-221, Πίν. 85-88.

μήκ. 16 μ.[17]. Επίσης στην παραλιακή θέση Ντούρη της ίδιας περιοχής είχαν εντοπιστεί λείψανα αρχαίων κτιρίων που συνεχίζονταν και μέσα στη θάλασσα. Ακόμη το 1905 είχαν βρεθεί στην περιοχή (δεν είναι γνωστή η θέση) 34 θραύσματα πήλινων ειδωλίων της Αρτέμιδος.

Φέτος στη θέση Μανδριά-Παρασπορές, σε αυτοψία που έγινε προηγουμένως για την περίφραξη του παραπάνω οικοπέδου, διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαιοτήτων. Στη σύντομη ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε αποκαλύφθηκε σε μεγάλο λάκκο (διαστ. 15×15 και σε βάθος 0,80-1,70 μ. περίπου), που ανοίχθηκε στο φυσικό έδαφος, ο αποθέτης κεραμικών ενός καλοστημένου νοικοκυριού κάποιας οικογένειας, που προφανώς κατοικούσε στη γύρω περιοχή. Πολυάριθμα θραύσματα κεραμιδιών στέγης (στρωτήρων κορινθιακού τύπου) δηλώνουν καλή κατασκευή κάποιου κτιρίου, που δεν βρέθηκε όμως σε αυτό το σημείο.

Ο αποθέτης περιείχε θραύσματα από μεγάλα πιθάρια, οξυπύθμενους αμφορείς, λεκάνες, μαγειρικά σκεύη, τρεις πυραμιδόσχημες αγνύθες, αλλά και λεπτότερα μελαμβαφή αγγεία, όπως σκυφίδια, πινάκια ή κυάθια (Πίν. 205 α-β). Η βάση ενός οξυπύθμενου αμφορέα μάς δίνει terminus post quem στον 5ο αι. π.Χ.[18], ενώ μερικά όστρακα ρωμαϊκών αγγείων με κτενωτή διακόσμηση μας δίνουν terminus ante quem στον 4ο-5ο αι. μ.Χ.[19].

Η εν λόγω ανασκαφή θεωρείται σημαντική, όχι τόσο για τα ευρήματα, όσο για τον εντοπισμό μιας νέας και άγνωστης αρχαιολογικής θέσης στο νησί, εκτός της πόλης της Κέρκυρας.

ΔΗΜΟΣ ΛΕΥΚΙΜΜΑΙΩΝ

Άι-Ντρια

Μετά τις επί σειρά ετών επιφανειακές έρευνες στην περιοχή, και τον καταρχήν εντοπισμό αρχαιοτήτων το καλοκαίρι του 1992 στον ελαιώνα του Γ. Ασπιώτη[20] στη θέση του Άι-Ντρια της περιοχής Λευκίμμης, ακολούθησε η πρώτη δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα, η οποία εντάχθηκε στο πρόγραμμα δράσης της Εφορείας για το έτος 1998. Η χρηματοδότηση έγινε εξ ολοκλήρου από το Δήμο Λευκιμμαίων με το ποσό των 1.500.000 δρχ. και η έρευνα διήρκεσε 20 ημέρες. Ερευνήθηκαν πολύ σύντομα τέσσερα σημεία.

Αγρός Γ. Ασπιώτη

Το πρώτο σημείο που ανασκάφηκε, μετά και από τη σύμφωνη γνώμη του ιδιοκτήτη, ήταν στον ελαιώνα του, στην εν λόγω θέση. Ο χώρος που είχαμε στη διάθεσή μας, με βάση κυρίως το περιορισμένο χρονικό πλαίσιο του ενός μήνα, έχει έκταση 12×6 μ. περίπου. Αποκαλύφθηκαν ερείπια οικίας, η οποία χτίστηκε πάνω στο σκληρό και γκρίζο αργιλώδες (καγιά) χώμα της περιοχής.

Αποτελείται από δωμάτια, οι τοίχοι όμως συνεχίζονται κάτω από το άσκαφο του παρακείμενου ελαιώνα. Οι τοίχοι φθάνουν σε πλάτος μέχρι και 0,70 μ. και η στέγη είχε καλής ποιότητας και μεγάλης ποικιλίας κεραμίδια, όπως δείχνουν τα άπειρα θραύσματα. Στη γωνία ενός δωματίου βρέθηκε η εστία, όπως δηλώνουν τα πολλά απανθρακωμένα ξύλα, και ακριβώς δίπλα πολλά θραύσματα πήλινων μαγειρικών σκευών (κατσαρόλες, λοπάδες κ.ά.). Επίσης δίπλα αποκαλύφθηκε ένας μικρότερος αποθηκευτικός χώρος, εσωτ. διαστ. 1,80×1,50 μ., εντός του οποίου σώθηκε ακέραιο μεν, αλλά πολύ ραγισμένο ένα μικρό πιθάρι, που από κάποιο σεισμό ίσως έπεσε και παρέμεινε αναποδογυρισμένο. Ακόμη βρέθηκε θραύσμα προσωπείου παπποσειληνού (Πίν. 206 α), θραύσματα μεγάλων πιθαριών, μεγάλων και μικρών αμφορέων, λεκανίδων, κάδων και άλλων αποθηκευτικών μεγάλων αγγείων, δείγματα της πλούσιας παραγωγής σε αγροτικά προϊόντα. Επίσης, μικρότερα και λεπτότερα αγγεία καθημερινής οικιακής χρήσης, όπως βάσεις από πινάκια και σκυφίδια, αγνύθα και θραύσμα λυχναριού, καθώς και μία χάλκινη καρφίδα με περίτεχνη απόληξη, στρεπτές λαβές, ενσφράγιστες λαβές (Πίν. 206 β-δ). Μερικά μικρά θραύσματα μεγαρικών σκύφων με φυτική ανάγλυφη διακόσμηση μας δίνουν εκτός των άλλων μια σίγουρη χρονολόγηση στα ελληνιστικά χρόνια.

Οικόπεδο Α. Κουρή

Στην ίδια περιοχή, σε ένα δεύτερο σημείο, που βρίσκεται ακριβώς στην όχθη του ομώνυμου ποταμού, μέσα σε ελαιώνα, και ύστερα από την πρόθυμη άδεια του ιδιοκτήτη, αποκαλύφθηκε σε παράλληλη και πολύ σύντομη ανασκαφική έρευνα ένας κλίβανος, του οποίου η κατασκευή (με ελάχιστες ενδείξεις) ανάγεται επίσης στους ελληνιστικούς χρόνους, και χρησιμοποιήθηκε διαχρονικά μέχρι και τους νεότερους βενετσιάνικους χρόνους. Ο κλίβανος αυτός είναι από τους καλύτερα σωζόμενους που έχουν

17. *ΑΔ* 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 206. *BCH* 82 (1962), σ. 757, εικ. 14. Ιω. Μπουνιάς, *Κερκυραϊκά*, Κέρκυρα 1958, σ. 111, Β59.

18. D. Kourkoumelis-Rodostamos, *Recherches archéologiques à Corfou*, 1988, σ. 131, 143 (αδημοσίευτη διδ. διατριβή).

19. *Agora* V, 1959, πίν. 31, Group M, 321.

20. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 357-358.

αποκαλυφθεί στο νησί της Κέρκυρας[21]. Διατηρεί τον υπόγειο θάλαμο καύσης με την υαλοποιημένη από την πυράκτωση οροφή, την κολόνα στο κέντρο του και το στόμιο πυροδότησης, ενώ έχει καταστραφεί η μία πλευρά του. Επίσης, σώζεται το μεγαλύτερο μέρος της εσχάρας από πυρακτωμένο πηλό (Πίν. 207 α). Από τό θόλο που ήταν υπέργειος και κάλυπτε όλη την κατασκευή, δεν σώζεται τίποτα.

Η κατασκευή του, δίπλα ακριβώς στο χείμαρρο, στην απομακρυσμένη αυτή περιοχή στα νότια του νησιού, δηλώνει την ύπαρξη κάποιου κεραμικού εργαστηρίου, τμήμα ίσως μιας οργανωμένης κοινωνίας με βιοτεχνική παραγωγή. Τα προϊόντα αυτής της παραγωγής είχαν τη δυνατότητα, μέσω του ποτάμιου δρόμου να οδηγούνται προς τη θάλασσα και από εκεί στο εμπορικό κέντρο της αρχαίας πόλης, και ευρύτερα στα λιμάνια της Μεσογείου.

Θέση Λεύκα του Παπαφώτιου - Οικόπεδο Σ. Κάντα

Μια τρίτη κατά σειρά έρευνα, με την άδεια επίσης του ιδιοκτήτη και με τη χρήση μηχανικού εκσκαφέα αυτή τη φορά, έγινε στη θέση Λεύκα του Παπαφώτιου στην ίδια περιοχή, ακριβώς δίπλα στο ποτάμι, λίγο παρακάτω από τη θέση που βρέθηκε ο κλίβανος, όπου οι κάτοικοι της περιοχής βεβαίωναν ότι πριν από 40-50 χρόνια υπήρχε μια πέτρινη σκάλα και ένας μεταλλικός (χάλκινος ή σιδερένιος) κρίκος μεγάλης διαμέτρου. Το σημείο αυτό μάλιστα θεωρούνταν μέχρι τώρα ως το πιο δημοφιλές και γνωστό σε όλη τη Λευκίμμη, καθώς γύρω του εστιαζόταν ολόκληρη η λαϊκή φιλολογία και προφορική παράδοση του χωριού, σχετικά με τα υποτιθέμενα ανάκτορα και πλοία του Αλκινόου. Σύμφωνα με την πίστη των κατοίκων, ο τόπος τούτος συνδέεται άμεσα με τον ομηρικό μύθο των Φαιάκων, σύνδεση την οποία διεκδικεί ολόκληρη η Κέρκυρα, και όχι μόνο. Κατά μαρτυρία κατοίκου το σημείο τούτο είχε επισκεφθεί ανεπίσημα ο ίδιος ο H. Schliemann κατά τη διάρκεια της απελπισμένης αναζήτησής του και στην Κέρκυρα για απάντηση στα ομηρικά ζητήματα.

Με αυτή τη βάση έγινε μια μικρή επιφανειακή έρευνα, δυστυχώς όμως δεν βρέθηκε κανένα αρχαιολογικό στοιχείο. Ίσως οι πληροφορίες για τη θέση δεν ήταν πολύ ακριβείς και οι επιφανειακές ενδείξεις, αν πράγματι υπήρχαν, να έχουν διαφοροποιηθεί από την οργιώδη βλάστηση και τις επιχώσεις του ποταμού στο πέρασμα των χρόνων.

Θέση Μύρτω - Αγρός Δ. Βούλγαρη

Ένα τέταρτο σημείο, που ερευνήθηκε την ίδια περίοδο στην περιοχή του Άι Ντρια και σε πολύ μικρή απόσταση από το ομώνυμο ποτάμι, ήταν στον παραπάνω αγρό, κοντά στη βρύση του Πελοπίδα. Εντοπίστηκαν και καθαρίστηκαν επιφανειακά εσχάρες συγκροτήματος κλιβάνων, πιθανώς νεότερης εποχής.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΑΝΤΑ-ΚΙΤΣΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

ΔΗΜΟΣ ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑΣ

Λαδοχώρι

Η έντονη οικοδομική δραστηριότητα, που παρουσιάζεται στην περιοχή του κάμπου του Λαδοχωρίου Ηγουμενίτσας, βόρεια του παλαιότερου ομώνυμου οικισμού, ως συνέπεια της επέκτασης του σχεδίου πόλης στην εν λόγω περιοχή, είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό – προ μιας μόλις πενταετίας[22] – ενός άγνωστου μέχρι τότε παράλιου οικισμού των ύστερων ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων. Κατά την τελευταία πενταετία έχουν ανασκαφεί αρκετά οικόπεδα ιδιωτών, φέρνοντας στο φως σημαντικά τμήματα του οικισμού. Κρίθηκε σκόπιμο η αναλυτική παρουσίαση των ανασκαφικών ερευνών στον κάμπο του Λαδοχωρίου να συνοδεύεται από απόσπασμα χάρτη της πρόσφατης επέκτασης του σχεδίου πόλης στην περιοχή, με σημειωμένη τη θέση κάθε οικοπέδου που ερευνήθηκε, καθώς και των γειτονικών του, όπου εντοπίστηκαν αρχαιότητες κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους (Σχέδ. 1).

Οι εργασίες στην περιοχή διεξάγονται συνήθως σε βάθος τριών-τεσσάρων ή και περισσότερων μέτρων, κάτω από ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες, καθώς η στάθμη του υδροφόρου ορίζοντα βρίσκεται υψηλότερα από το βάθος διεξαγωγής της έρευνας, ενώ το επίπεδο αποκάλυψης των αρχαιοτήτων βρίσκεται συχνά στο επίπεδο της θάλασσας ή και αρκετά χαμηλότερα από αυτό.

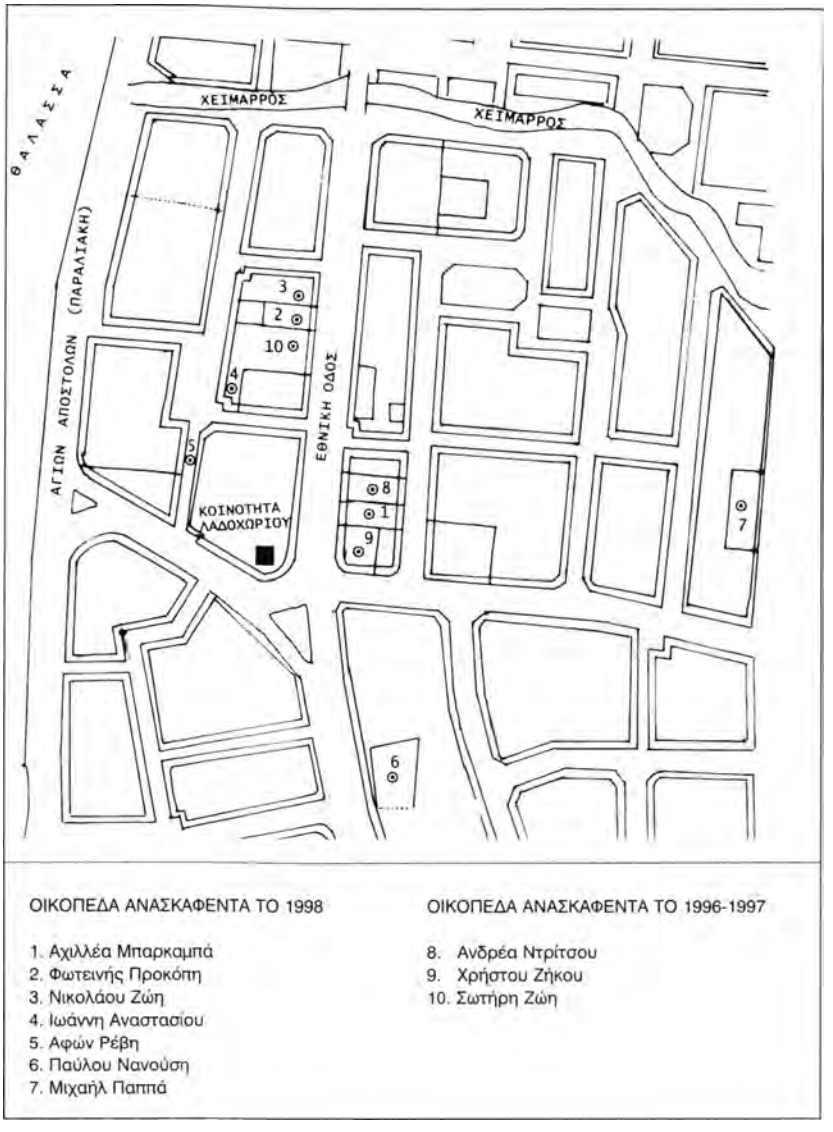
Οικόπεδο Α. Μπαρκαμπά (Σχέδ. 1.1)

Με την ολοκλήρωση[23] της ανασκαφικής έρευνας ήλθε στο φως σημαντικό τμήμα του οικοδομικού ιστού του αρ-

21. K. Preka-Alexandri, A Ceramic Workshop in Figareto, Corfu, *BCH* Suppl. XXIII, 1992, σ. 41-52.

22. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 318-319, Σχέδ. 2.

23. Για την α΄ φάση της έρευνας, βλ. τη σχετική αναφορά στο *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 623-624. Στη β΄ φάση της ανασκαφικής έρευνας απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Χ. Γκάνια.

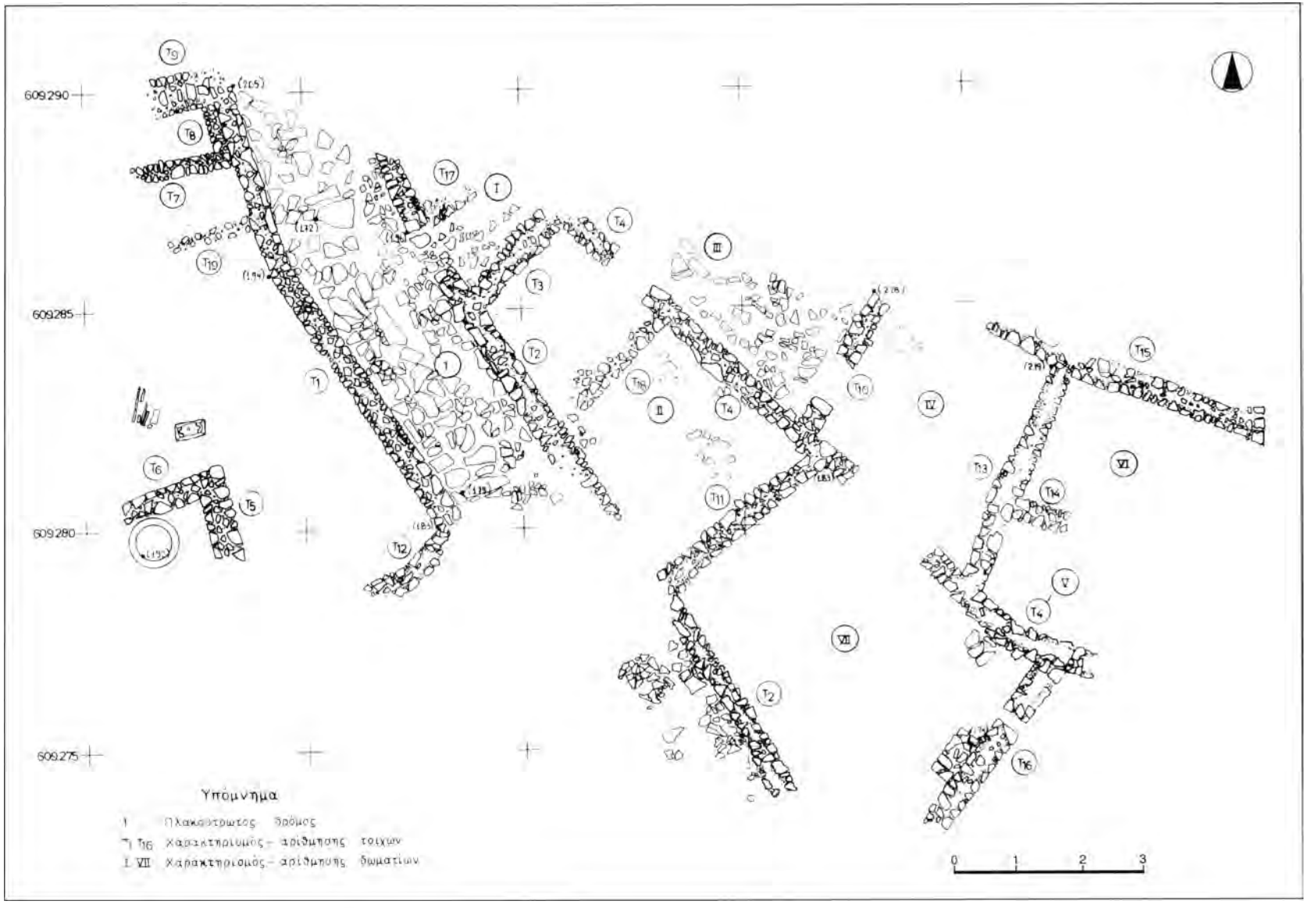
Σχέδ. 1. Νομός Θεσπρωτίας. Λαδοχώρι. Τοπογραφικό σχέδιο, όπου σημειώνονται οι σωστικές ανασκαφές κατά την περίοδο 1996-1998.

χαίου οικισμού, μεταξύ των ερευνηθέντων κατά τα έτη 1995 και 1996 όμορων οικοπέδων Ντρίτσου (Σχέδ. 1.8)[24] και Ζήκου (Σχέδ. 1.9)[25] αντίστοιχα.

Συγκεκριμένα, σε βάθος 2 μ. περίπου από το αρχικό επίπεδο του οικοπέδου και της ασφαλτοστρωμένης επιφάνειας της παρακείμενης κοινοτικής οδού αποκαλύφθηκε πλακόστρωτος δρόμος, ανατολικά και δυτικά του οποίου αναπτύσσονται τμήματα δύο οικοδομικών συγκροτημάτων (Σχέδ. 2), που συνεχίζονται και εκτός των ορίων του σκάμματος προς τα προαναφερθέντα όμορα οικόπεδα, συμπληρώνοντας την αποσπασματική εικόνα, που είχαμε μέχρι σήμερα σχηματίσει για το συγκεκριμένο τμήμα του αρχαίου οικισμού.

Ο με κατεύθυνση Β.-ΝΑ. πλακόστρωτος δρόμος, το πλάτος του οποίου κυμαινόταν μεταξύ 2,35 και 2,60 μ., αποκαλύφθηκε σε συνολικό μήκος 15 μ. Το καλύτερα διατηρημένο τμήμα του ήταν κατασκευασμένο από λευκές ανισομεγέθεις πολυγωνικές πλάκες, ενώ σε κάποια

24. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 445-446, Σχέδ. 6.
25. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 417-419, Σχέδ. 9, Πίν. 112 γ.

Σχέδ. 2. Νομός Θεσπρωτίας. Λαδοχώρι. Οικόπεδο Α. Μπαρκαμπά. Κάτοψη της ανασκαφής.

σημεία είχε υποστεί φθορές από σύγχρονες παρεμβάσεις.

Από το οικοδομικό συγκρότημα ανατολικά-βορειοανατολικά του δρόμου αποκαλύφθηκαν πλήρως τρεις ακέραιοι (ΙΙ, IV, VII) και τμήματα άλλων τεσσάρων (Ι, ΙΙΙ, V, VI) τετράπλευρων παράγωνων χώρων, διατεταγμένων σε δύο σειρές (Σχέδ. 2), οι οποίοι όχι μόνο φαίνεται να αποτελούν συνέχεια των ήδη γνωστών από το οικόπεδο Ντρίτσου[26], αλλά σε αρκετές περιπτώσεις οι αποκαλυφθέντες τοίχοι είναι οι κοινοί κάποιων όμορων χώρων.

Οι τοίχοι, μέσου πλ. 0,50-0,60 μ., κατασκευασμένοι από ορθογώνιους, ανισομεγέθεις, πλακοειδείς λίθους και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό, σώζονται κατά μέσο όρο σε ύψος 0,40 μ. Θυραία ανοίγματα, πλ. 1-1,10 μ., εξασφάλιζαν την επικοινωνία των χώρων μεταξύ τους. Η ύπαρξη κατωφλιών, σε ύψος 1,65 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, στα θυραία ανοίγματα μεταξύ των χώρων ΙΙ και ΙΙΙ, συνετέλεσε τα μέγιστα στον εντοπισμό των δαπέδων τους, τα οποία – αποτελούμενα από πατημένο χώμα – θα ήταν ίσως αδύνατον να καθοριστούν με ακρίβεια, κάτω από τις ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες που διεξήχθη η έρευνα.

Η κακή – λόγω και των σύγχρονων παρεμβάσεων – κατάσταση διατήρησης του τοίχου Τ2 δεν επιτρέπει να ισχυριστεί κανείς με απόλυτη βεβαιότητα ότι οι δύο μεγαλύτεροι σε μέγεθος χώροι (ΙΙ και VII) δεν διέθεταν θυραία ανοίγματα προς τον πλακόστρωτο δρόμο και ως εκ τούτου δεν επικοινωνούσαν απευθείας με αυτόν, αλλά πιθανότατα διά μέσου μιας εσωτερικής πλακόστρωτης αυλής (ΙΙΙ). Με την αυλή αυτή επικοινωνούν όλα τα δωμάτια ανατολικά του πλακόστρωτου δρόμου, είτε απευθείας, όπως στην περίπτωση του δωματίου ΙΙ, είτε διά μέσου των όμορών τους χώρων, όπως στην περίπτωση του μεγαλύτερου όλων δωματίου VII, το οποίο επικοινωνεί με την αυλή διά του χώρου IV (Σχέδ. 2).

Παλαιότερη χρήση του χώρου μαρτυρεί η ύπαρξη των τοίχων Τ17 και Τ18, οι οποίοι, σωζόμενοι σε μικρό ύψος, εντοπίστηκαν χαμηλότερα από το επίπεδο των δαπέδων, κατασκευασμένοι από αργούς λίθους και χώμα.

Τη δυτική πλευρά του πλακοστρωμένου δρόμου[27] οριοθετεί ο Τ1, σωζ. μήκ. 11,50 μ., στο βόρειο πέρας και εσωτερικά του οποίου αποκαλύφθηκε χώρος, πλ. 1,04 και σωζ. μήκ. 2,15 μ., που ταυτίστηκε με δεξαμενή. Δυτικότερα – στο εσωτερικό χώρου, οριζόμενου από τους τοίχους Τ5 και Τ6, που συνεχίζονται εκτός του σκάμματος, με κατεύθυνση προς Ν. και προς Δ. αντίστοιχα – αποκαλύφθηκε μερικώς και κάτω από το πρανές κυκλική κατασκευή, διαμ. 0,75 και βάθ. 1 μ., πιθανότατα λουτήρας (Σχέδ. 2).

Η έρευνα του στρώματος καταστροφής των χώρων απέδωσε άφθονη χρηστική κεραμική, ανάμεσα στην οποία αρκετά όστρακα με κτενωτή διακόσμηση και δύο πήλινα λυχνάρια, εκ των οποίων ένα με ανάγλυφη διακόσμηση τριγώνων και σπειρών. Περισυνελέγησαν επίσης στέλεχος μικρής χάλκινης ζυγαριάς, βάση κίονα, καθώς και 140 χάλκινα νομίσματα.

Οικόπεδο Φ. Προκόπη (Σχέδ. 1.2)

Η εκσκαφή θεμελίων για ανέγερση οικοδομής έγινε αιτία να αποκαλυφθεί τμήμα κτιρίου, πιθανότατα πολυτελούς ιδιωτικής οικίας, μέγ. διαστ. 11×12 μ., το οποίο εκτείνεται προς όλες τις κατευθύνσεις εκτός των ορίων του ανασκαφέντος χώρου (Πίν. 207 β). Τα ανασκαφέντα[28] οικοδομικά λείψανα εντάσσονται στον πολεοδομικό ιστό του αρχαίου οικισμού στο Λαδοχώρι και πιο συγκεκριμένα αποτελούν συνέχεια των ερευνηθέντων – κατά τα ανασκαφικά έτη 1993, 1997 και 1998 – όμορων οικοπέδων Σ. Ζώη (Σχέδ. 1.10)[29] και Ν. Ζώη (Σχέδ. 1.3)[30].

Το αποκαλυφθέν κτίριο αποτελείται από έναν κεντρικό χώρο και τέσσερις μικρότερους περιμετρικά του. Ο κεντρικός χώρος 4, το δυτικό όριο του οποίου βρίσκεται εκτός του σκάμματος, ήταν επιμήκης με πλάτος 4 και αποκαλυφθέν μήκος 9,50 μ. Το συνολικό βέβαια μήκος του δε θα πρέπει να ήταν κατά πολύ μεγαλύτερο από το αποκαλυφθέν, αν λάβει κανείς υπόψη ότι σώζεται μικρό τμήμα του διακοσμητικού μοτίβου, το οποίο περιέβαλλε από Δ. το κεντρικό θέμα του ψηφιδωτού δαπέδου, που κοσμούσε τον εν λόγω χώρο.

Βόρεια του χώρου 4, χωρίς την παρεμβολή τοίχου, αναπτύσσεται ο χώρος 3, διαστ. 5,50×3,50 μ. Στο εσωτερικό του υπήρχε ιδιόμορφη ημικυκλική κατασκευή, διαμ. 4 μ., κατασκευασμένη από συσσώρευση χώματος, θραύσματα λίθων και πλίνθων και επενδεδυμένη εξωτερικά με πήλινους στρωτήρες, το νότιο τμήμα της οποίας εδράζεται επί του ψηφιδωτού. Αντίστοιχοι στρωτήρες κάλυπταν και το δάπεδο του χώρου 3 γύρω από την ημικυκλική κατασκευή.

26. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 445-446, Σχέδ. 6.

27. Για τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στη δυτική πλευρά του πλακόστρωτου δρόμου, ευρήματα της α' ανασκαφικής περιόδου, τα οποία εδώ αναφέρονται επιγραμματικά, προκειμένου να συσχετιστούν τοπογραφικά με το σύνολο των οικοδομικών καταλοίπων στο οικόπεδο, πρβλ. περιγραφή στο *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 623-624.

28. Στην ανασκαφή απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Β. Λάμπρου.

29. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 318-319, Σχέδ. 2.

30. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 620 κ.ε.· παρακάτω, σ. 531.

Τη βορειοδυτική γωνία της ανασκαφής καταλαμβάνει ο χώρος 2, σωζ. διαστ. 3,50×4,50 μ., σε επαφή με το νότιο τοίχο του οποίου αποκαλύφθηκαν δύο κτιστοί πεσσοί (Πίν. 207 β). Το δάπεδό του ήταν χωμάτινο, ενώ δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη θυραίων ανοιγμάτων, για κάποιου είδους επικοινωνία με τους παρακείμενους χώρους 3 και 4.

Στα νότια του κεντρικού, αναπτύσσεται ο χώρος 1, ένα κλειστό δωμάτιο, διαστ. 4×3,50 μ., με δάπεδο από πατημένο χώμα, λατύπη και μικρά θραύσματα κεραμιδιών, ο οποίος μέσω θυραίου ανοίγματος, πλ. 0,75 μ., επικοινωνούσε με τον κεντρικό. Στα ανατολικά του χώρου 1 αποκαλύφθηκε εν μέρει ένας ακόμη χώρος, την αρχική μορφή της κάτοψης του οποίου δεν είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε με ακρίβεια. Ο χώρος αυτός διέθετε πλακόστρωτο δάπεδο, καθώς και θυραίο άνοιγμα προς το χώρο 4, πλ. 1 μ., ενώ σε μικρή απόσταση εντοπίστηκε μετακινημένο το κατώφλι του, μήκ. 0,97 μ.

Ανατολικά αποκαλύφθηκε ο αύλειος, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, χώρος 5, ο οποίος οριζόταν στα βόρεια από περίβολο (Τ8) και στα ανατολικά από τον Τ7. Ο τελευταίος, σε πρώτη φάση διέθετε δύο ανοίγματα επικοινωνίας με το χώρο 4, τα οποία αργότερα κλείστηκαν με λίθους και χώμα. Το στρώμα πήλινων κεραμιδιών, που αποκαλύφθηκε σε ζώνη, πλ. 3,50 μ., κατά μήκος του Τ7 και το πλακόστρωτο δάπεδο κάτω από αυτό, σε συνδυασμό με το προαναφερθέν πλακόστρωτο ανατολικά του Τ6, μας οδηγούν στη σκέψη ότι κατά μήκος των Τ6 και Τ7 υπήρχε ένα είδος στεγάστρου. Ανατολικά του πλακόστρωτου τμήματος του χώρου 5 εντοπίστηκε χωμάτινο δάπεδο, στοιχείο που έρχεται να ενδυναμώσει την προηγούμενη υπόθεση.

Οι τοίχοι του κτιρίου είχαν πλάτος περί τα 0,60 μ. και σώζονται σε ύψος 0,40-0,80 μ., με εξαίρεση τον Τ1 που διατηρήθηκε σε ύψος 1 μ. Ήταν κατασκευασμένοι με σειρές λίθων, εμβόλιμες πλίνθους και συνδετικό υλικό κονίαμα. Εξαίρεση αποτελούν οι τοίχοι του χώρου 2, οι οποίοι είναι λιθόκτιστοι με συνδετικό υλικό χώμα και φαίνεται ότι ανήκουν σε κάποια μεταγενέστερη φάση.

Το ψηφιδωτό δάπεδο του κεντρικού χώρου 4 διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση. Τμήματά του επικαλύπτονται μεν από συσσωρεύσεις αλάτων, μπορεί όμως να διακρίνει κανείς σαφώς ότι αποτελείται από ένα κύριο κεντρικό θέμα και μία απλή περιμετρική διακοσμητική ζώνη. Μια δεύτερη διακοσμητική ζώνη υπήρχε κατά μήκος του βόρειου τμήματος του ψηφιδωτού. Το κεντρικό θέμα, που καταλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της σύνθεσης, ήταν γεωμετρικό και αποτελούνταν από διάχωρα που σχηματίζονταν από κυκλικά κομβία, συνδεόμενα μεταξύ τους με ταινίες. Στην περιμετρική διακοσμητική ζώνη σειρά τεμνόμενων ημικυκλίων σχημάτιζαν οξυκόρυφα τόξα. Η δεύτερη διακοσμητική ζώνη περιελάμβανε σχηματοποιημένο βλαστό με φύλλα. Τα χρώματα που χρησιμοποιήθηκαν στη σύνθεση ήταν το λευκό, το ρόδινο και το μαύρο τόσο για τα πλαίσια, τα οποία διαχώριζαν σαφώς τις διακοσμητικές ζώνες μεταξύ τους, όσο και για τα περιγράμματα όλων των επιμέρους στοιχείων της σύνθεσης. Η διαπίστωση ύπαρξης συνδετικού αρμού κατά πλάτος της σύνθεσης, η οποία διαιρείται κατ' αυτό τον τρόπο σε δύο μέρη, αποτελεί σαφή ένδειξη μεταγενέστερων επεμβάσεων στο αρχικό σχέδιο. Στο δυτικό τμήμα μάλιστα τα διάχωρα του κεντρικού διακοσμητικού θέματος παρουσίαζαν πυκνότερη διάταξη. Επί του ψηφιδωτού αποκαλύφθηκε κατά χώραν μαρμάρινη βάση και παραπλεύρως τμήμα κιονίσκου. Στην επιφάνεια του ψηφιδωτού διακρίνονται ίχνη έδρασης δεύτερης παρόμοιας βάσης, ώστε να πιθανολογείται η ύπαρξη ενός τετρακιόνιου στο κέντρο του χώρου.

Η τεχνική κατασκευής του ψηφιδωτού, τα σχηματοποιημένα γεωμετρικά διακοσμητικά θέματα και η σχέση του με άλλα παρόμοια ψηφιδωτά συνηγορούν στη χρονολόγησή του στην ύστερη αρχαιότητα[31]. Στην ίδια εποχή παραπέμπουν τα 12 χάλκινα, φακόσχημα κυρίως, νομίσματα, που συνελέγησαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, καθώς και η ανευρεθείσα κεραμική, η οποία περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο όστρακα μεγάλων αγγείων, όπως λαγύνους, οξυπύθμενους αμφορείς, μαγειρικά σκεύη κτλ.

Με το πέρας των εργασιών, μετά από τροποποίηση των σχεδίων και μετακίνηση της αρχικής θέσης της οικοδομής, οι αποκαλυφθέντες τοίχοι του κτιρίου, καθώς και το ψηφιδωτό δάπεδο διατηρήθηκαν σε κατάχωση στον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου.

Οικόπεδο Ν. Ζώη (Σχέδ. 1.3)

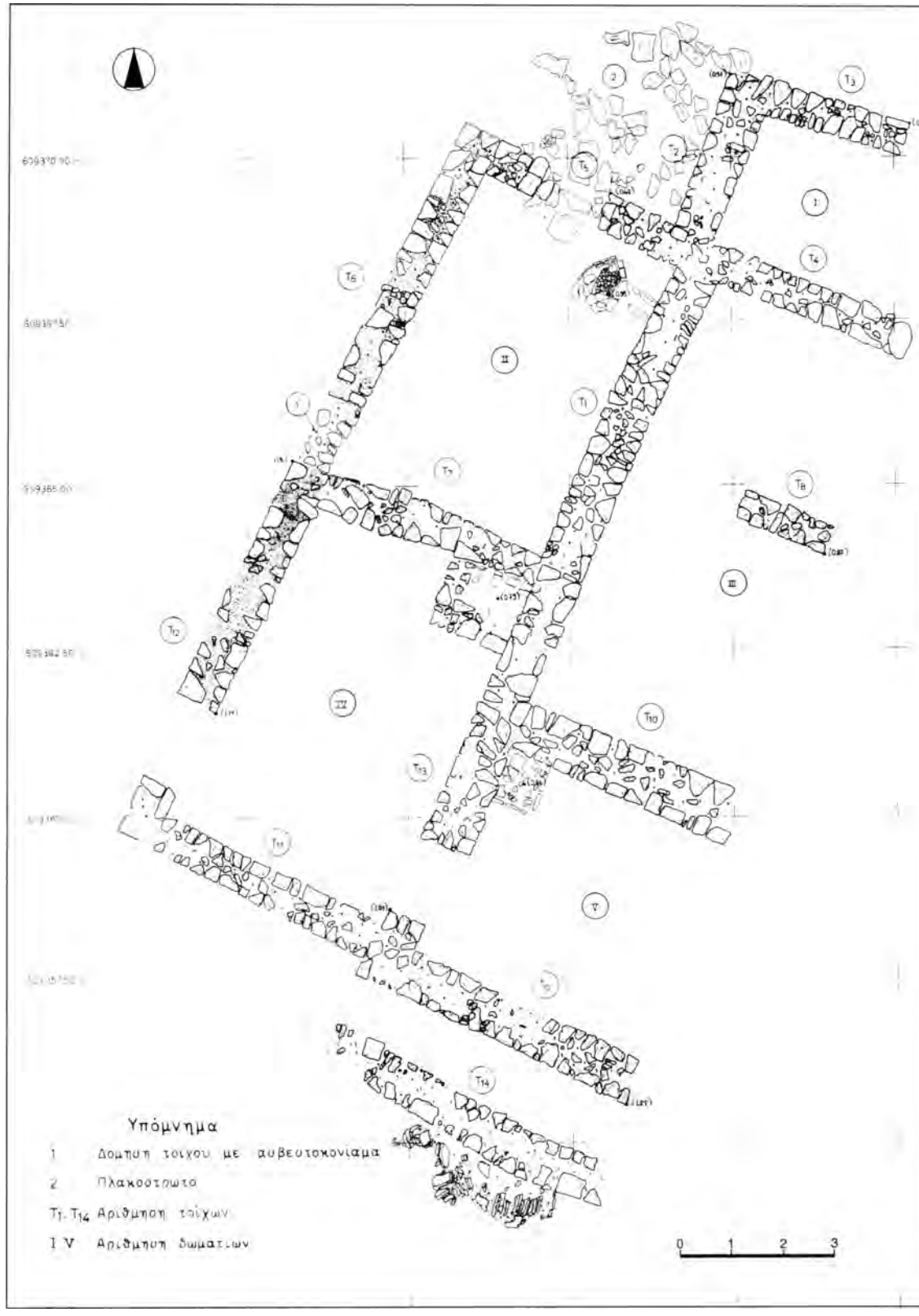
Σε συνέχεια της ανασκαφικής έρευνας του 1997, η οποία αποκάλυψε εκτεταμένο πλακόστρωτο και τμήματα τοίχων στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου[32], σε σκάμμα, διαστ. 3×5 μ., στο κέντρο του και σε άμεση γειτνίαση με τα αποκαλυφθέντα οικοδομικά λείψανα στο οικόπεδο Προκόπη, ήλθε στο φως πλακόστρωτο από ασβεστολιθικές πλάκες.

Οικόπεδο Ιω. Αναστασίου (Σχέδ. 1.4)

Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως μεγάλο τμήμα κτιρίου, σωζ. διαστ. 12×8,90 μ., αποτελούμενου από πέντε

31. Σ. Πελεκανίδης, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδας*, Ι, *Νησιωτική Ελλάς*, Θεσσαλονίκη 1974. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών δαπέδων της Ελλάδας*, ΙΙ, *Πελοπόννησος-Στερεά Ελλάς*, Θεσσαλονίκη 1987.

32. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 619 κ.ε.

Σχέδ. 3. Νομός Θεσπρωτίας. Λαδοχώρι. Οικόπεδο Ιω. Αναστασίου. Κάτοψη τμήματος του κτιρίου.

δωμάτια (I-V), καθώς και μικρής έκτασης πλακόστρωτο – υπαίθριο πιθανότατα – χώρο, καλύπτοντας το σύνολο της οικοδομήσιμης έκτασης του οικοπέδου[33].

Τα δωμάτια ΙΙ και IV, που αποκαλύφθηκαν σε όλη τους την έκταση, καθώς και ο πλακόστρωτος χώρος, όριζαν το κτίριο από Δ. (Σχέδ. 3), ενώ τα δωμάτια Ι, ΙΙΙ και V αποκαλύφθηκαν εν μέρει, εκτεινόμενα προς Α. και εκτός των ορίων του οικοπέδου.

Οι τοίχοι του κτιρίου ήταν κατασκευασμένοι από επάλληλες ανισοϋψείς στρώσεις αδρά επεξεργασμένων και πλακοειδών λίθων, με την παρεμβολή πήλινων πλίνθων και θραυσμάτων κεραμιδιών στέγης, καθώς και σαθρό ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Διατηρούνταν κατά μέσο όρο σε ύψος 0,60 μ., ενώ το πλάτος τους κυμαινόταν μεταξύ 0,50 και 0,60 μ.

Το δωμάτιο ΙΙ έχει εσωτερικές διαστάσεις 5×3 μ. και φέρει στο βόρειο τοίχο (Τ5) θυραίο άνοιγμα με κτιστό κατώφλι, το οποίο οδηγεί προς τον υπαίθριο πλακόστρωτο χώρο. Δύο άλλα θυραία ανοίγματα, ένα στα δυτικά και το δεύτερο στα ανατολικά, προς το δωμάτιο ΙΙΙ, κλείστηκαν πρόχειρα με αργούς λίθους και χώμα σε κάποια μεταγενέστερη φάση.

Στο δωμάτιο IV (5×3,50 μ.) διατηρούνται δύο θυραία ανοίγματα. Το δυτικό, πλ. 1,30 μ., συμπίπτει με το όριο της ανασκαφής και για το λόγο αυτό δεν είναι δυνατόν να διευκρινιστεί πού οδηγούσε. Μέσω του ανατολικού ανοίγματος, πλ. 1,20 μ., του οποίου σώζεται και το κτιστό κατώφλι, εξασφαλιζόταν η επικοινωνία με το δωμάτιο V, πλ. 3,50 και αποκαλ. μήκ. 3,80 μ.

Βόρεια του δωματίου V ανασκάφηκε το δωμάτιο ΙΙΙ, το οποίο ήταν και το μεγαλύτερο του εν λόγω συγκροτήματος, με μήκος 7 και αποκαλυφθέν πλάτος 3,50 μ. (Σχέδ. 3). Στο εσωτερικό του και στο μέσον περίπου του μήκους του αποκαλύφθηκε τμήμα λεπτότερου τοίχου (Τ8), σωζ. μήκ. 0,60 και πλ. 0,40 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-Α., ο οποίος πιθανότατα διαιρούσε το μερικώς αποκαλυφθέντα χώρο σε δύο μέρη κατά τον άξονα Β.-Ν.

Το βόρειο όριο του συγκροτήματος αποτελούσαν το προαναφερθέν υπαίθριο πλακόστρωτο και στα ανατολικά του, βόρεια του δωματίου ΙΙΙ, το ανεξάρτητο σε σχέση με τα υπόλοιπα, δωμάτιο Ι, πλ. 2 και ορατού μήκ. 3,30 μ.

Τα δάπεδα των δωματίων, σε ύψος 0,20-0,25 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, αποτελούνταν από πατημένο χώμα και χαλίκι, με εξαίρεση το δωμάτιο V, όπου εντοπίστηκε δάπεδο από κουρασάνι.

Στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου IV και στη βορειοδυτική του δωματίου V εντοπίστηκαν τετράγωνες κτιστές εστίες, κατασκευασμένες από λιθοπλίνθους και θραύσματα πήλινων κεραμιδιών, ενώ αποσπασματικά σωζόμενη κατασκευή στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου ΙΙ θα μπορούσε επίσης να χαρακτηριστεί ως εστία.

Σε απόσταση 1 μ. από το νότιο εξωτερικό τοίχο του κτιρίου (Τ9) και παράλληλα με αυτόν (Σχέδ. 3) εντοπίστηκε μικρό τμήμα δεύτερου κτιρίου, το οποίο συνεχίζεται εκτός των ορίων του ανασκαφέντος χώρου. Αποκαλύφθηκε μέρος του βόρειου εξωτερικού τοίχου του (Τ14), καθώς και δύο καταπεσμένοι πεσσίσκοι, αποτελούμενοι από λιθοπλίνθους και πήλινες πλίνθους με ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Η κεραμική περιελάμβανε κατά κύριο λόγο όστρακα από χρηστικά αγγεία μεγάλου μεγέθους, μεταξύ των οποίων αρκετά με κτενωτή διακόσμηση. Περισυνελέγησαν επίσης έξι χάλκινα φακόσχημα νομίσματα, χάλκινο δαχτυλίδι, σιδερένιο εγχειρίδιο, χάλκινος και τρεις σιδερένιοι ήλοι, θραύσματα γυάλινων αγγείων και δύο θραύσματα λίθινων αγγείων.

Οικόπεδο αφών Ρέβη (Σχέδ. 1.5)

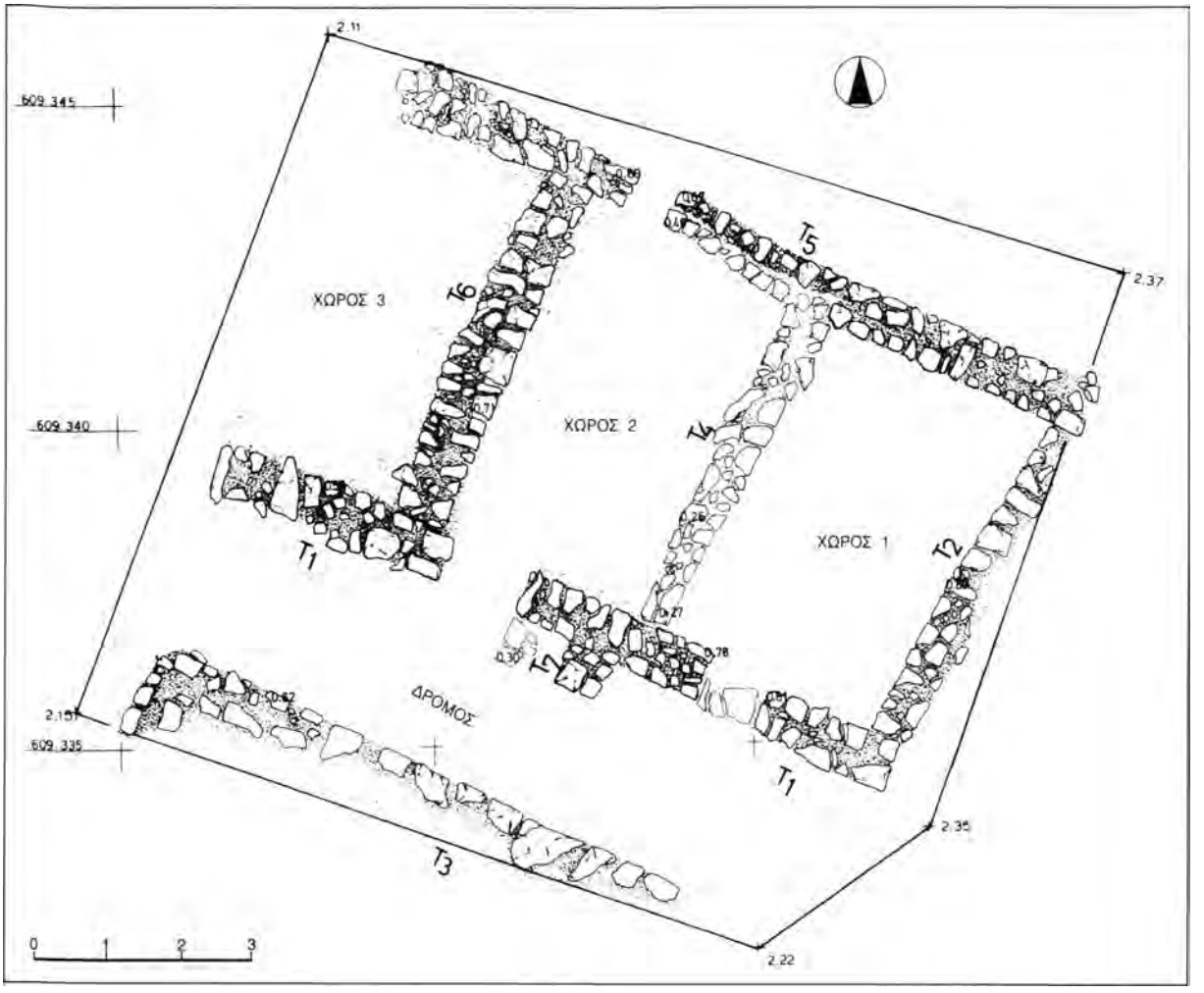
Με αφορμή τον εντοπισμό αρχαίου τοίχου σε σκάμμα στο ανατολικό όριο του οικοπέδου διενεργήθηκε μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα, η οποία έφερε στο φως τμήμα δρόμου, πλ. 2,70 και σωζ. μήκ. 11 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. Εκατέρωθεν και κατά μήκος του δρόμου αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο οικοδομικών συγκροτημάτων (Σχέδ. 4)[34].

Από το βόρειο συγκρότημα αποκαλύφθηκαν τρεις διαδοχικοί, περίπου ισομεγέθεις και ανεξάρτητοι μεταξύ τους χώροι. Οι χώροι 1 και 2, εσωτ. διαστ. 3,50/3,15×5,70/5 μ., που αποκαλύφθηκαν πλήρως, έφεραν προς την πλευρά του δρόμου από ένα θυραίο άνοιγμα, πλ. 1 και 1,20 μ. αντίστοιχα. Ο χώρος 2 έφερε και δεύτερο, μικρότερο θυραίο άνοιγμα προς Β. Ο χώρος 3, ο οποίος συνεχίζεται προς Δ. και εκτός των ορίων του σκάμματος, πρέπει να ήταν μεγαλύτερος των 1 και 2. Οι τοίχοι του κτιρίου, μέσου πλ. 0,60 μ., ήταν κατασκευασμένοι από επάλληλες ανισοϋψείς στρώσεις αδρά επεξεργασμένων και πλακοειδών λίθων, με χώμα ως συνδετικό υλικό.

Η ύπαρξη κτιστού θρανίου-πάγκου (Τ7) σε επαφή με

33. Στην ανασκαφή απασχολήθηκε ο αρχαιολόγος Ά. Σκέντος.

34. Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση ξενοδοχείου στο δυτικό ήμισυ του οικοπέδου προς τη θάλασσα δεν εντοπίστηκαν ίχνη αρχαιοτήτων. Στην ανασκαφική έρευνα απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Κ. Παππά.

Σχέδ. 4. Νομός Θεσπρωτίας. Λαδοχώρι. Οικόπεδο αφών Ρέβη. Κάτοψη της ανασκαφής.

τον εξωτερικό τοίχο του χώρου 2 και πλησίον του θυραίου ανοίγματός του, καθώς και η γενικότερη διάταξη και μορφή των χώρων του συγκροτήματος που βρίσκεται βόρεια του δρόμου, σε σχέση με το δρόμο αυτό (Σχέδ. 4) συνηγορούν στην πιθανή ταύτισή τους με καταστήματα ή εργαστηριακούς χώρους.

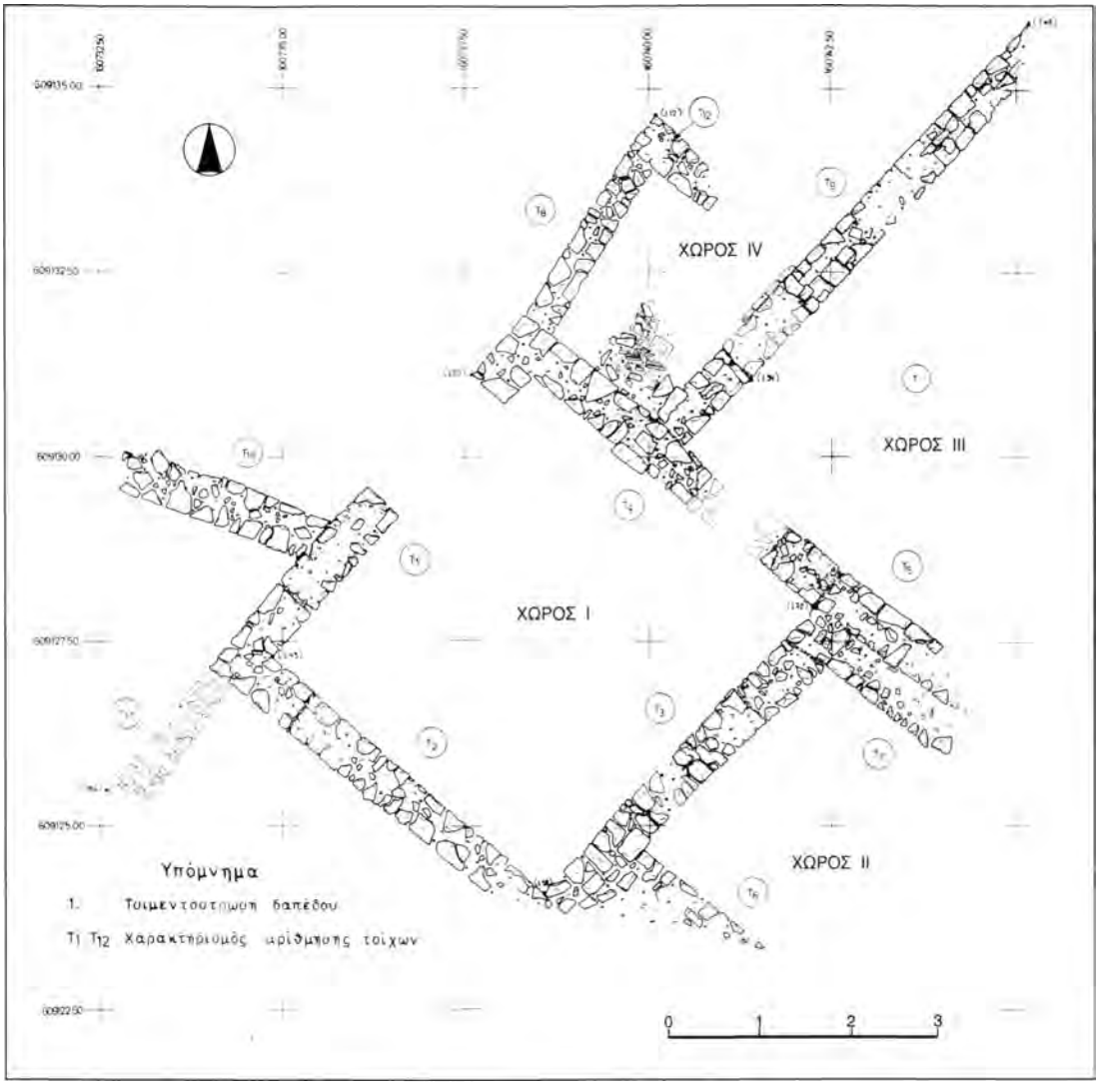
Από το νότιο συγκρότημα εντοπίστηκαν εντός των ορίων του ανασκαφέντος χώρου τμήματα δύο τοίχων. Ο πρώτος (Τ3) έχει σωζόμενο μήκος 8,20 και πλάτος 0,70 μ. Στο δυτικό όριό του γωνιάζει συνεχίζοντας σε μικρό μήκος προς Ν., εκτός του σκάμματος. Κατασκευαστικά οι δύο αυτοί τοίχοι ήταν περισσότερο επιμελημένοι από του πρώτου συγκροτήματος, καθώς σε αυτούς γίνεται χρήση ασβεστοκονιάματος ως συνδετικού υλικού.

Με αφορμή τις κατασκευαστικές διαφοροποιήσεις των δύο συγκροτημάτων πιθανολογείται χρονολογική διαφοροποίησή τους, χωρίς όμως αυτή να μπορεί να πιστοποιηθεί. Η ανυπαρξία σημαντικών κινητών ευρημάτων και η ελάχιστη ανευρεθείσα χρηστική κεραμική των ύστερων ρωμαϊκών και των παλαιοχριστιανικών χρόνων δεν βοηθούν στην ένταξη των αρχιτεκτονικών λειψάνων σε ακριβές χρονολογικό πλαίσιο και στο σαφή προσδιορισμό της αρχικής χρήσης τους.

Μετά το πέρας των εργασιών οι αποκαλυφθείσες αρχαιότητες διατηρήθηκαν σε κατάχωση, εν μέρει κάτω από τον κοινοτικό πεζόδρομο και εν μέρει κάτω από τον αύλειο χώρο του ξενοδοχείου στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου.

Οικόπεδο Π. Νανούση (Σχέδ. 1.6)

Η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο, που ακολούθησε τον εντοπισμό αρχαιοτήτων κατά τη διάρκεια της εκσκα-

Σχέδ. 5. Νομός Θεσπρωτίας. Λαδοχώρι. Οικόπεδο Π. Νανούση. Κάτοψη τμήματος του οικοδομικού συγκροτήματος.

φής θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής, ολοκληρώθηκε φέρνοντας στο φως τμήμα οικοδομικού συγκροτήματος[35], διαστ. 12,40×11 μ. Το συγκρότημα αυτό αποτελείται – συμπεριλαμβανομένου και του εντοπισθέντος και εν μέρει μόνον ανασκαφέντος κατά την α΄ φάση της έρευνας τετράπλευρου χώρου – από τέσσερις χώρους (I-IV). Από αυτούς, οι ΙΙ και ΙΙΙ αποκαλύφθηκαν εν μέρει, καθώς εκτείνονται προς Α. και Ν. εκτός των ορίων του ανεσκαμμένου χώρου (Σχέδ. 5).

Ο μεγαλύτερος χώρος Ι, διαστ. 5,30×4,85 μ., διέθετε τρία θυραία ανοίγματα: το πρώτο, πλ. 2,10 μ., οδηγούσε στα βορειοδυτικά σε αύλειο πιθανότατα χώρο, ενώ τα άλλα δύο, πλ. 1,05 και 1,20 μ., εξασφάλιζαν την επικοινωνία με τους χώρους ΙΙ και ΙΙΙ αντίστοιχα.

Οι τοίχοι του χώρου Ι είχαν κατασκευαστεί τμηματικά με τη χρήση τριών συστημάτων τοιχοποιίας, και πιο συγκεκριμένα αργολιθοδομικό με συνδετικό υλικό κονίαμα, ψευδοϊσοδομικό με ανισομεγέθεις πλακοειδείς ασβεστόλιθους, ενώ αλλού σειρές πλίνθων εναλλάσσονταν με σειρές πλακοειδών λίθων. Ο χώρος έφερε δάπεδο από σκληρό

35. Για την α΄ φάση της έρευνας, βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 625. Στη β΄ φάση της ανασκαφής απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Ε. Τσουμάνη.

πατημένο χώμα με χαλίκι. Περιμετρικά του κεντρικού χώρου Ι αναπτύσσονται οι υπόλοιποι χώροι του συγκροτήματος. Του χώρου ΙΙ στα νοτιοανατολικά, σωζ. διαστ. 4,40×3,80 μ., οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι με ανισομεγέθεις αργούς λίθους.

Από το χώρο ΙΙΙ στα βορειοανατολικά αποκαλύφθηκε σε μέγιστο μήκος 7,40 μ. ο βορειοδυτικός τοίχος του (Τ9). Ήταν ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής, με εναλλασσόμενες σειρές πλακοειδών λίθων και πλίνθων με συνδετικό κονίαμα, και επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα. Ο νότιος τοίχος (Τ5) του ίδιου χώρου αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,45 μ. Σε αντίθεση με τους υπόλοιπους χώρους του συγκροτήματος, ο χώρος ΙΙΙ διέθετε δάπεδο από ιδιαίτερα ισχυρό κονίαμα.

Ο μικρών διαστάσεων χώρος IV (2,60×2,25 μ.), με δάπεδο από σκληρό πατημένο χώμα, ήταν ουσιαστικά ανοιχτός, καθώς στη βορειοανατολική στενή του πλευρά διέθετε άνοιγμα, πλ. 1,40 μ., ενώ σε κάποια προγενέστερη φάση διέθετε και δεύτερο άνοιγμα, πλ. 1,20 μ., το οποίο εξασφάλιζε την επικοινωνία των χώρων ΙΙΙ και IV.

Στα ευρήματα, που κατά κύριο λόγο περισυνελέγησαν από το χώρο Ι, συμπεριλαμβάνονται μεταξύ άλλων όστρακα οξυπύθμενων αμφορέων, μαγειρικών σκευών, θραύσμα μαρμάρινης λεκανίδας και λίθινος αμφικιονίσκος με τη βάση του, καθώς και θραύσματα tegulae mammatae.

Οικόπεδο Μ. Παππά (Σχέδ. 1.7)

Η πραγματοποιηθείσα, με αφορμή την εκσκαφή θεμελίων για ανέγερση οικοδομής ανασκαφική έρευνα[36] έφερε στο φως λείψανα μικρού λουτρού, μεγ. σωζ. διαστ. 14×8 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ. (Πίν. 207 γ).

Στο βορειοδυτικό-δυτικό τμήμα του συγκροτήματος εντοπίστηκε χώρος, μέγ. μήκ. 7,80 μ. κατά τον άξονα Β.-Ν., σωζ. πλ. 4,10 μ. κατά τον άξονα Α.-Δ. Ο εν λόγω χώρος κατά μήκος της βόρειας πλευράς του έφερε κτιστό πεζούλι, πλ. 0,60 μ., και είχε δάπεδο από μαρμάρινες πλάκες. Ο χώρος αυτός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το αποδυτήριο του λουτρού, το οποίο επικοινωνούσε με το κυρίως λουτρό, που ανοίγεται στα ανατολικά μέσω μικρής μαρμάρινης κλίμακας, ίχνη της οποίας αποκαλύφθηκαν στο μέσον του ανατολικού του τοίχου.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του συγκροτήματος αποκαλύφθηκε δεξαμενή, εξωτ. διαστ. 2,10×2,20 μ. (εσωτ. διαστ. 1,30×1,20 μ.), της οποίας οι τοίχοι φέρουν εσωτερικά επένδυση από ισχυρό υδραυλικό κονίαμα. Το δάπεδό της αποτελούν μαρμάρινες πλάκες, ενώ κτιστό πεζούλι, πλ. 0,30 μ., υπάρχει κατά μήκος της βόρειας πλευράς της. Λαμβανομένων υπόψη των μικρών διαστάσεων του λουτρού, πρόκειται πιθανώς για το frigidarium.

Ανατολικά των δύο αυτών χώρων αποκαλύφθηκε ο υπόγειος χώρος των υποκαύστων, ο οποίος αποτελείται από δύο ανισομεγέθεις μεταξύ τους χώρους, εσωτ. διαστ. 3,10×1,50 μ. (χώρος ΙΙ) και 2,70×2,20 μ. (χώρος IV) αντίστοιχα. Οι χώροι αυτοί επικοινωνούσαν μεταξύ τους μέσω ανοίγματος, πλ. 0,90 μ., στον κοινό τους τοίχο Τ1, το οποίο σε κάποια μεταγενέστερη φάση στένεψε με την προσθήκη πεσσίσκου σε επαφή με το νότιο τμήμα του τοίχου.

Ο χώρος ΙΙ είχε τρεις σειρές από πεσσίσκους κυκλικής ή τετράγωνης διατομής. Στο χώρο IV αποκαλύφθηκαν τέσσερις σειρές από πέντε παρόμοιους πεσσίσκους[37]. Διαπιστώθηκε ότι αρκετοί από τους πεσσίσκους (στυλίσκους) κατέληγαν σε τετράγωνες πλίνθους, πάνω στις οποίες στηριζόταν το δάπεδο.

Ο χώρος των υποκαύστων φαίνεται να εκτείνεται – κάτω από τους τοίχους Τ11 και Τ15 – στο υποδαπέδιο τμήμα των ημικυκλικής μορφής χώρων ΙΙΙ και IV στα ανατολικά και βόρεια αντίστοιχα. Οι δύο αυτοί χώροι, οι οποίοι εξωτερικά έφεραν ενίσχυση από ορθογώνιες αντηρίδες (Πίν. 207 γ)[38], ήταν εσωτερικά επιχρισμένοι με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα. Πρόκειται για ατομικούς λουτήρες, αν κρίνουμε από την όλη μορφή τους, αλλά και τους αποχετευτικούς αγωγούς, εκ των οποίων αυτός του χώρου ΙΙΙ σώζεται λίγο υψηλότερα από τις πήλινες πλάκες του δαπέδου του.

Μεταξύ των εξωτερικών τοίχων και της εσωτερικής επένδυσης του κτιστού λουτήρα ΙΙΙ μεσολαβεί κενό, που πιθανότατα χρησίμευε για τη θέρμανση του νερού του λουτήρα. Το γεγονός αυτό – σε συνδυασμό με την ύπαρξη του praefurnium του λουτρού στα ανατολικά – μας οδηγεί να ταυτίσουμε το λουτήρα ΙΙΙ με το θερμό λουτρό. Αντίστοιχη κατασκευή δεν φαίνεται να υπάρχει στον κτιστό λουτήρα V, το νερό του οποίου θερμαινόταν μόνο μέσω των υποκαύστων και ως εκ τούτου ταυτίζεται με το χλιαρό λουτρό.

Η ύπαρξη οκτώ συνολικά ημικυκλικών κοιλοτήτων (κογχών), από δύο στο νότιο και βόρειο και τεσσάρων στο δυ-

36. Στην ανασκαφική έρευνα απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Χ. Γκάνια.

37. Για τη μορφή των υποκαύστων, βλ. J.M. Degbomont, *Hypocaustes*, Liège 1984², σ. 99-102.

38. Η εξωτερική ενίσχυση των θερμών χώρων με αντηρίδες αποτελεί κοινό στοιχείο πολλών παλαιοχριστιανικών λουτρών της βορειοδυτικής Ελλάδας (Νικόπολη, Κέφαλος Αμβρακικού κτλ.). Βλ. Δ. Πάλλας, Οι χαρακτήρες και η ακτινοβολία της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της Νικόπολης, *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, 23-29 Σεπτεμβρίου 1984*, Πρέβεζα 1987, σ. 225-239.

τικό τοίχο του χώρου ΙΙ, σε συνδυασμό με την αποκάλυψη κατά χώραν στο νότιο τοίχο δύο θραυσμάτων tegulae mammatae, αλλά και την ανεύρεση πολλών άλλων κατά την ανασκαφική έρευνα του ίδιου χώρου, μας βοηθούν στην κατανόηση της λειτουργίας του λουτρού και του τρόπου απομάκρυνσης του θερμού αέρα από το χώρο των υποκαύστων.

Οι τοίχοι του κτιρίου είναι κατασκευασμένοι, κατά κύριο λόγο με σειρές λίθων και δευτερευόντως πλίνθων, με συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα.

Τα προσεγμένα υδραυλικά κονιάματα, τα μαρμάρινα δάπεδα των χώρων, καθώς και τα πάμπολλα θραύσματα ορθομαρμαρώσεων από την επένδυση των τοίχων του κτιρίου προσδίδουν έναν πολυτελή χαρακτήρα στο μικρών διαστάσεων αυτό λουτρό, από το οποίο δεν φαίνεται να απουσιάζει κανείς από τους γνωστούς χώρους ενός τυπικού λουτρικού συγκροτήματος των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Προγενέστερος της οικοδομικής φάσης του λουτρού ίσως είναι ο τοίχος Τ22, πλ. 1,10 μ., τον οποίο φαίνεται να χρησιμοποίησαν ως θεμέλιο κάποιοι από τους τοίχους της νότιας πλευράς του λουτρού, καθώς και ο πήλινος αγωγός, συνολ. μήκ. 2,40 μ., που μετέφερε το νερό στη δεξαμενή.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας συνελέγησαν λιγοστά θραύσματα γυάλινων αγγείων και κεραμική, αποτελούμενη κυρίως από όστρακα μεγάλων άβαφων αγγείων (λεκανίδες, αμφορείς κτλ.), καθώς και ορισμένα με κτενωτή διακόσμηση. Τέλος, νότια του λουτρού βρέθηκε μαρμάρινο κιονόκρανο, συμφυές με επίκρανο που φέρει διακοσμητικό σταυρό[39], προερχόμενο πιθανότατα από κάποιο εκκλησιαστικό κτίριο της παλαιοχριστιανικής φάσης του οικισμού.

ΔΗΜΟΣ ΣΥΒΟΤΩΝ

Πολυνέρι-Κούτσι (θέση Μπάρδα)

Αγρός Α. Τσόδουλου

Στο δημοτικό διαμέρισμα Πολυνερίου του Δήμου Συβότων, στα όρια με το δημοτικό διαμέρισμα Καρτερίου του Δήμου Μαργαριτίου, εντοπίστηκαν στον ελαιώνα Α. Τσόδουλου αδρά λαξευμένοι γωνιόλιθοι. Με την πραγματοποιηθείσα στη συνέχεια μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα[40] διευκρινίστηκε ότι πρόκειται πιθανότατα για τη βορειοδυτική γωνία ταφικού περιβόλου.

Στην εσωτερική γωνία του δυτικού (2,50) και του βόρειου (3 μ.) τοίχου του περιβόλου βρέθηκε χάλκινο νόμισμα και οστό. Στον εξωτερικό χώρο, παράλληλα προς το βόρειο τοίχο του κτιρίου, μέσα σε κλειστή κατασκευή από μικρούς αργούς λίθους βρέθηκαν δύο ακέραια αγγεία, εκ των οποίων ένα χυτροειδές, τοποθετημένο πάνω σε σιδερένιο εγχειρίδιο. Σε απόσταση λίγων εκατοστών από αυτό βρέθηκε χάλκινο νόμισμα.

Αγροί Πίγγιου - Μήτση

Σε απόσταση 700 μ. από τον προαναφερθέντα αγρό Τσόδουλου και νοτιοανατολικά της ελληνιστικής ακρόπολης Πολυνερίου, στα όρια των αγρών ιδιοκτησίας Πίγγιου και Μήτση εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας και στη συνέχεια ανασκάφηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι, διαστ. 1,70×0,75 μ., καθώς και ισάριθμες, συλημένες ταφικές θήκες.

Όλες οι ταφές συνοδεύονταν από κτερίσματα: τρία ακέραια λυχνάρια, ακέραιη προχοΐσκη, τμήματα χάλκινου αγγείου (μελανοδοχείου;), χάλκινος κονδυλοφόρος, χάλκινη περόνη, χάλκινη ωτογλυφίδα, χάλκινος δακτύλιος, ασημένιο δαχτυλίδι, οστέινο κουτάλι, οστέινο αρτόσχημο κομβίο (Πίν. 208 α), οστέινος αυλός, χάντρες υαλόμαζας από τρία τουλάχιστον διαφορετικά περιδέραια (Πίν. 208 β-γ) και δέκα χάλκινα νομίσματα.

ΔΗΜΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΙΟΥ

Καρτέρι

Πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή στο χώρο της παιδικής χαράς στο κέντρο του δημοτικού διαμερίσματος Καρτερίου, στην ίδια θέση όπου κατά το 1992-1993 είχε αποκαλυφθεί μονόχωρος βυζαντινός ναΐσκος και νεκροταφείο κιβωτιόσχημων τάφων της ίδιας περιόδου[41].

Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκαλύφθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι, οι οποίοι αποτελούσαν τμήμα του παραπάνω νεκροταφείου. Ήταν κατασκευασμένοι από

39. Για ανάλογο επίκρανο, βλ. *ΑΔ* 23 (1968): Μελέτες, Πίν. 9. Πρβλ. επίσης V. Vemi, *Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque paléochrétienne*, Athènes 1989 για ανάλογα παραδείγματα της παλαιοχριστιανικής περιόδου από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο.

40. Ο εντοπισμός έγινε από τον αρχαιοφύλακα της Η΄ ΕΠΚΑ Ε. Ντόκο. Στις σωστικές ανασκαφές στο Πολυνέρι, Καρτέρι και Ελευθέρι απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Κ. Παππά.

41. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 355-357.

πλακοειδείς λίθους με προσανατολισμό Α.-Δ. Περιείχαν από ένα σκελετό, ο οποίος σωζόταν ακέραιος μόνο στον έναν από τους τάφους, στον οποίο βρέθηκε και ζεύγος χάλκινων ενωτίων. Στους δύο άλλους τάφους ο σκελετός σωζόταν εν μέρει και δεν συνοδευόταν από ευρήματα.

Ελευθέρι

Στο πλαίσιο παρακολούθησης του Αρδευτικού Έργου του κάμπου Μαργαριτίου, το οποίο καλύπτει τα δημοτικά διαμερίσματα της Καταβόθρας, του Μαργαριτίου και του Ελευθερίου, πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού και αποψίλωσης στο πολυγωνικό κτίριο, στη θέση Πυργί στο Ελευθέρι[42]. Πρόκειται για οικοδόμημα, διαστ. 15×10 μ., κατασκευασμένο από ογκώδεις γωνιόλιθους σύμφωνα με το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας. Η σωζόμενου ύψους 1,50-1,80 μ. τοιχοποιία έχει πολλές ομοιότητες με την αντίστοιχη του λεγόμενου Νεκρομαντείου στην Εφύρα. Σώζονται η βόρεια, η νότια, η δυτική και ίχνη της ανατολικής πλευράς. Πρόκειται πιθανώς για πύργο ή φρυκτωρία των ελληνιστικών χρόνων.

Κατά τις εργασίες καθαρισμού και αποψίλωσής του, καθώς και σε περιορισμένης έκτασης σωστική ανασκαφή που ακολούθησε στον περιβάλλοντα χώρο της δυτικής πλευράς του κτιρίου, αποκαλύφθηκε τοίχος (Τχ 1) κατασκευασμένος από μεγάλους γωνιόλιθους τοποθετημένους σε δύο επάλληλες σειρές[43]. Σώζεται σε μήκος 17, ύψος 0,70, πλάτος 0,60 μ. και έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Ο τοίχος αυτός είναι παράλληλος προς το πολυγωνικό κτίριο και ίσως στο παρελθόν αποτελούσε κάποιου είδους περίβολο. Στα όρια του παραπάνω χώρου βρέθηκε χάλκινο νόμισμα – στον εμπροσθότυπο του οποίου απεικονίζεται γυναικεία κεφαλή, ενώ στον οπισθότυπό του πάνοπλη γυναικεία μορφή, η οποία φέρει στο αριστερό της χέρι δόρυ – καθώς και ελάχιστα όστρακα. Στον περιβάλλοντα χώρο του κτιρίου και δυτικά αυτού αποκαλύφθηκαν δύο ακόμη τοίχοι από αργούς λίθους, οι οποίοι φαίνεται ότι ανήκουν σε μεταγενέστερη εποχή.

Σε μικρή απόσταση από το κτίριο, στην αριστερή πλευρά του δρόμου που οδηγεί στο Ελευθέρι, βρέθηκε κενός συλημένος κιβωτιόσχημος τάφος, καθώς και ένας κατεστραμμένος κεραμοσκεπής τάφος, από τον οποίο περισυνελέγησαν δύο μελαμβαφή αγγεία και θραύσμα λύχνου.

ΔΗΜΟΣ ΣΑΓΙΑΔΑΣ

Σαγιάδα

Θέση Καστρί

Μετά από υπόδειξη του Μ. Πασιάκου, κατοίκου Σαγιάδας, διενεργήθηκε αυτοψία στην κορυφή του λοφίσκου Καστρί, στην είσοδο του παραμεθόριου παράλιου χωριού της Σαγιάδας, όπου εντοπίστηκε τμήμα πολυγωνικού τοίχου. Ακολούθησε καθαρισμός - αποψίλωση της κορυφής του υψώματος και περιορισμένης χρονικής διάρκειας ανασκαφική έρευνα εσωτερικά του πολυγωνικού τοίχου[44]. Η έρευνα έφερε στο φως μικρό χώρο, οριζόμενο στις δύο πλευρές του από το φυσικό βράχο και στις άλλες δύο από τοίχους αποτελούμενους από αδρά επεξεργασμένους λίθους, με δάπεδο εν μέρει το φυσικό βράχο και εν μέρει πατημένο χώμα. Τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα αλλά και η άμεση οπτική επαφή του χώρου με τη θάλασσα συνηγορούν στην ταύτισή του με μικρό οχυρό.

Από το στρώμα καταστροφής του χώρου περισυνελέγη μεγάλη ποσότητα πήλινων στρωτήρων κορινθιακού τύπου, ορισμένοι από τους οποίους ήταν ενεπίγραφοι, άβαφη χρηστική κεραμική, καθώς και τμήμα κυλινδρικής πυξίδας. Από το ίδιο στρώμα προέρχονται τέσσερα χάλκινα και ένα ασημένιο νόμισμα (Πίν. 208 δ), σφραγιδόλιθος, χάλκινα καρφιά και εφηλίδες, σιδερένιες αιχμές βελών, μολύβδινο πλακίδιο και άλλα μεταλλικά αντικείμενα, καθώς και τμήμα από λίθινο πατητήρι.

ΔΗΜΟΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ

Αρδευτικό έργο κάμπου Παραμυθιάς (δ΄ φάση)

Ανασκαφική έρευνα σωστικού χαρακτήρα διενεργήθηκε στην περιοχή της Κυρά Παναγιάς του δημοτικού διαμερίσματος Καρβουναρίου, σε τρεις θέσεις στο δυτικό τμήμα της πεδιάδας της Παραμυθιάς, στις οποίες εντοπίστηκαν αρχαιότητες στο πλαίσιο εκτέλεσης του συγκεκριμένου έργου[45]. Συγκεκριμένα, στους πρόποδες του λόφου Λιμινάρι, ΝΑ. και ΝΔ. του ναΐσκου της Αγίας Παρασκευής, ανασκάφηκαν οικιστικά κατάλοιπα, που πιθανώς σχετίζονται με ατείχιστο οικισμό στους πρόποδες του λόφου, στην κορυφή του οποίου υπάρχει μικρή τειχισμένη ακρόπολη[46].

42. Δάκαρης, ό.π. (υποσημ. 61), σ. 142

43. Οι δαπάνες μισθοδοσίας της αρχαιολόγου και του ανασκαφικού συνεργείου καλύφθηκαν απολογιστικά από τον προϋπολογισμό του έργου, μέσω της αναδόχου εταιρείας.

44. Στην έρευνα, η οποία διεξήχθη με χρηματοδότηση του Εκπολιτιστικού Συλλόγου Σαγιάδας, συμμετείχε ο αρχαιολόγος Ά. Σκέντος.

45. Αρχαιολογικές εργασίες έχουν γίνει στα πλαίσια του ίδιου έργου και τα προηγούμενα έτη, βλ. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 348, 360.

46. Σ. Δάκαρης, *Θεσπρωτία*, Αθήνα 1972, σ. 139-140, 184. Στην ανασκαφική έρευνα απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Ε. Σβανά.

α) Στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του λόφου και σε άμεση γειτνίαση με το ανασκαφέν το 1997 κτίριο[47] ερευνήθηκε τμήμα κτιρίου οικιακής πιθανώς χρήσης. Τα ευρήματα ήταν σχεδόν επιφανειακά και κατεστραμμένα. Δεκαπέντε τοίχοι (ή τμήματα τοίχων), σωζόμενοι σε επίπεδο θεμελίωσης, ορίζουν εν συνόλω τουλάχιστον έξι διαφορετικούς χώρους, οι οποίοι αφενός μεν εκτείνονται σε όλο το πλάτος του αγροτικού δρόμου, αφετέρου δε εισχωρούν προς Β. και προς Ν., στις παρακείμενες αγροτικές ιδιοκτησίες, καθιστώντας αδύνατη την ακριβή οριοθέτηση του κτιρίου ή των κτιρίων στα οποία ανήκουν. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από τοπικό λευκό ασβεστόλιθο, με πλάτος κυμαινόμενο από 0,35 έως 0,60 μ. Στους χώρους που ερευνήθηκαν δεν επισημάνθηκε στρώμα καταστροφής, ενώ στα λιγοστά κινητά ευρήματα συμπεριλαμβάνονται κυρίως θραύσματα άβαφων αγγείων καθημερινής χρήσης.

β) Σε απόσταση 200 μ. νοτιοανατολικά της Αγίας Παρασκευής ολοκληρώθηκε ανασκαφική έρευνα, η α΄ φάση[48] της οποίας είχε εν μέρει αποκαλύψει μικρό αγροτικό ιερό. Πρόκειται για ορθογώνιο κτίριο με προσανατολισμό Α.-Δ. (Σχέδ. 6), οι τοίχοι του οποίου, κατασκευασμένοι από γωνιόλιθους τοπικού λευκού ασβεστόλιθου, σώζονται στο επίπεδο θεμελίωσης. Κάποιοι γωνιόλιθοι έχουν σπάσει και προφανώς έχουν μετακινηθεί ελαφρώς από την αρχική τους θέση, με αποτέλεσμα οι τοίχοι να παρουσιάζουν μικρή κλίση προς το εσωτερικό του κτιρίου. Στα ανατολικά του κτιρίου υπάρχει εμφανώς διαβρωμένη μονολιθική κατασκευή, διαστ. 1,25×0,82 μ., η οποία ταυτίζεται με βωμό. Πυκνό στρώμα καταστροφής εσωτερικά και εξωτερικά του ναΐσκου απέδωσε μεγάλο αριθμό θραυσμάτων πήλινων ειδωλίων.

Στο νότιο τμήμα του ερευνηθέντος χώρου εντοπίστηκε σειρά λίθων (Σχέδ. 6), μήκ. 12,75 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., η οποία δεν φαίνεται να σχετίζεται με το κτίριο. Πιθανώς πρόκειται για κάποια σχετικά νεότερη κατασκευή (καλντερίμι).

Αξιόλογα για το χαρακτηρισμό και τη χρονολόγηση της θέσης είναι τα κινητά ευρήματα που απέδωσε ο χώρος. Τα ειδώλια (Πίν. 209 α-β), τα οποία παριστάνουν γυναικείες ντυμένες μορφές, ποικίλλουν ως προς το μέγεθος, τον τρόπο κατασκευής και τους τύπους που απεικονίζουν. Οι μορφές παριστάνονται μετωπικά, είναι ολόσωμες, όρθιες ή καθιστές, αλλά και σε προτομή, ενώ αρκετές κρατούν κάποιο αντικείμενο (καρπό ή ζώο). Τα περισσότερα είναι κοίλα, αλλά υπάρχουν και συμπαγή. Όπου έχει σωθεί ακέραιο το ανώτερο τμήμα του ειδωλίου, υπάρχει σχεδόν πάντα οπή ανάρτησης. Όλα τα μέχρι στιγμής συντηρημένα και καταγεγραμμένα τμήματα ειδωλίων μπορούν να χρονολογηθούν από τον 4ο μέχρι και τον 1ο αι. π.Χ. Τα στοιχεία που μας παρέχουν δεν είναι επαρκή για την ταύτιση της λατρευόμενης θεότητας[49].

Βρέθηκαν επίσης πολλά μικκύλα αγγεία, από τα οποία αρκετά ακέραια. Πρόκειται ως επί το πλείστον για άωτα σκυφίδια με δακτυλιόσχημη βάση και έσω νεύον χείλος ή για κοτυλίσκες, αλλά και για τμήματα αγγείων μεγαλύτερου μεγέθους. Περισυνελέγησαν επίσης αρκετά μεταλλικά αντικείμενα, όπως χάλκινα και σιδερένια καρφιά, χάλκινες εφηλίδες, σιδερένιο εγχειρίδιο, σιδερένιο δαχτυλίδι με εγχάρακτη παράσταση στη σφενδόνη και χρυσό ενώτιο[50]. Τέλος, βρέθηκαν αρκετά χάλκινα νομίσματα και δύο ασημένια. Από τα χάλκινα, το ΘΕ 2139 είναι του Κοινού των Ελεατών (β΄ μισό 4ου αι. π.Χ.)[51], το ΘΕ 2130 είναι της Ηπειρωτικής Συμμαχίας (τέλη 4ου αι. π.Χ.)[52], το ΘΕ 2132 της Αμβρακίας (238-168 π.Χ.)[53]. Από τα ασημένια το ΘΕ 2126 είναι πιθανότατα κορινθιακής προέλευσης (τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.)[54], ενώ το ΘΕ 2127 είναι ασημένιο τετράδραχμο Μεγάλου Αλεξάνδρου[55].

γ) Στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου ερευνήθηκε τμήμα κτιρίου ανάλογου χαρακτήρα με το προαναφερθέν στους νοτιοανατολικούς πρόποδες. Εκτείνεται σε όλο το πλάτος του αγροτικού δρόμου μέχρι τις παρυφές του λόφου στα βόρεια και μέχρι τα όρια αγροτεμαχίου στα νότια. Πρόκειται για λείψανα τεσσάρων τοίχων, που φαίνεται να δημιουργούν μικρούς ορθογώνιους χώρους, οι οποίοι καλύπτονται από στρώμα καταστροφής, χωρίς όμως να είναι προς το παρόν σαφή τα όρια και οι διαστάσεις τους.

47. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 610.

48. Ό.π., σ. 610. Λόγω του ιερού, μετατοπίστηκε η πορεία του αγωγού.

49. Σε ένα ειδώλιο (ΘΕ 4893) είναι σαφές ότι πρόκειται για κεφάλι Αθηνάς, σε έναν τύπο που μπορεί να χρονολογηθεί από τον 4ο έως και τον 1ο αι. π.Χ., πρβλ. S. Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains*, III, *Époque hellénistique et romaine, Grèce et Asie Mineure*. Paris 1972, σ. 191, πίν. 272, αριθ. D 1408.

50. Το ενώπιο (ΘΕ 4912) είναι κυκλικό, κατασκευασμένο με τη στριφτή τεχνική και έχει απόληξη λεοντοκεφαλής. Πρόκειται για τύπο ιδιαίτερα διαδεδομένο από τον 4ο μέχρι και το 2ο αι. π.Χ., πρβλ. *Το Ελληνικό κόσμημα, 6.000 χρόνια παράδοση*, Αθήνα 1997, σ. 112, αριθ. 103, σ. 128, αριθ. 130.

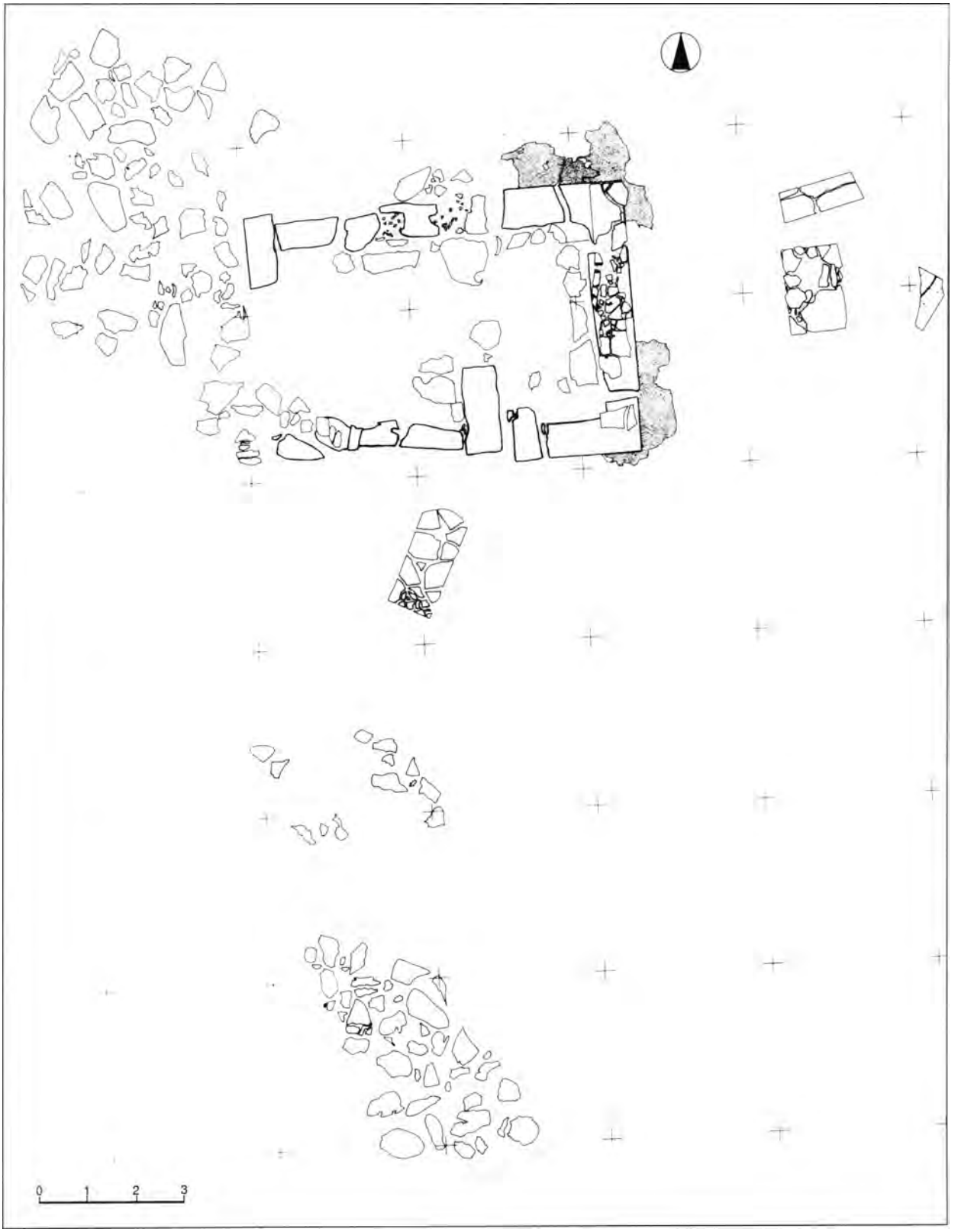
51. *BMC*, 6, σ. 100, αριθ. 4-5, πίν. XVIII, 11-12.

52. Ό.π., σ. 88, αριθ. 1, πίν. XVIII, 1. P.R. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961, σ. 125, πίν. 12-13.

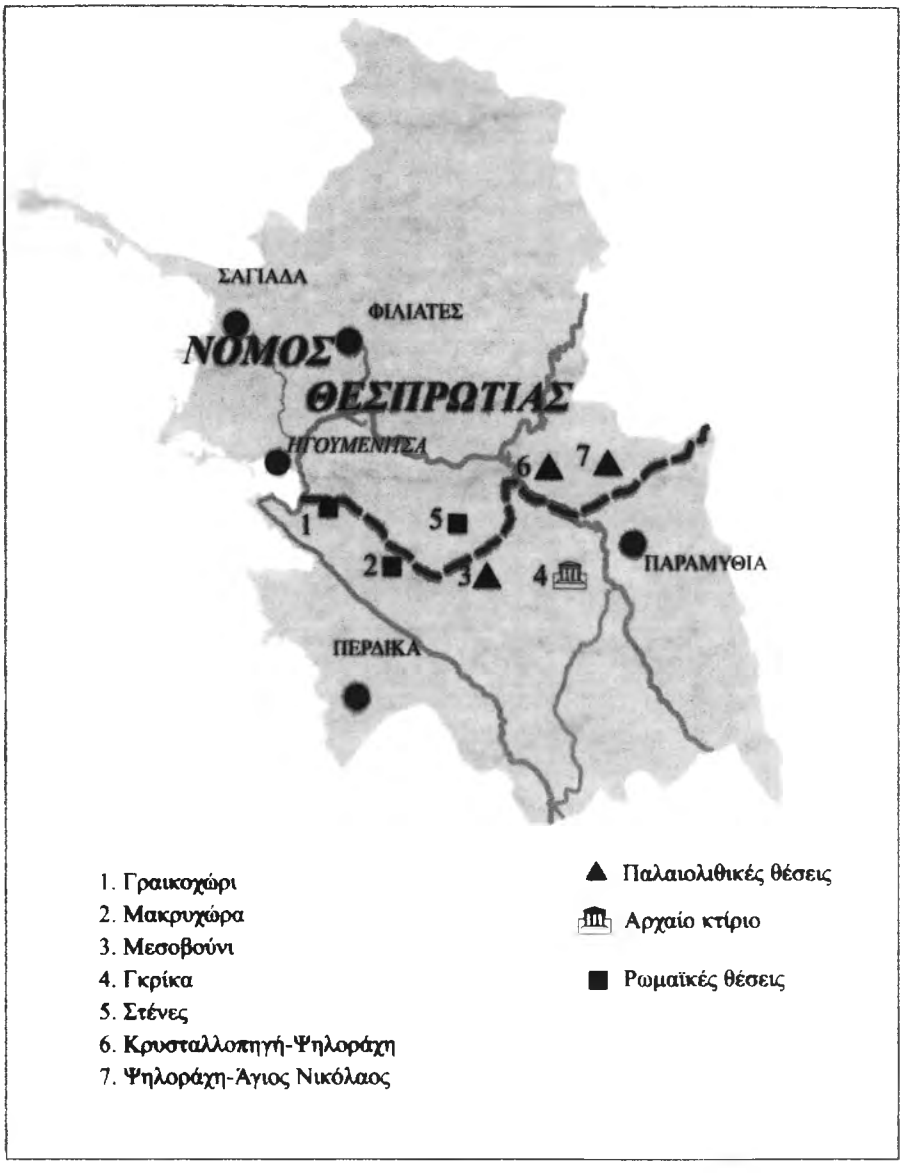
53. *BMC* 6, σ. 95, αριθ. 20, πίν. XVII, 4.

54. *BMC*, 12, σ. 41, αριθ. 355, πίν. X, σ. 24, 45, αριθ. 381, πίν. XI, 12.

55. Μ. Οικονομίδου, *Αρχαία νομίσματα*, Αθήνα 1996, σ. 152, 237, εικ. 134.

Σχέδ. 6. Νομός Θεσπρωτίας. Αρδευτικό έργο κάμπου Παραμυθιάς. Κάτοψη του αγροτικού ιερού.

Σχέδ. 7. Νομός Θεσπρωτίας. Χάρτης του νομού, όπου σημειώνεται η πορεία της Εγνατίας οδού και οι παρακείμενες αρχαιολογικές θέσεις.

Κατασκευή Εγνατίας οδού

Οι εργασίες κατασκευής του οδικού άξονα της νέας Εγνατίας οδού εντός των ορίων του Νομού Θεσπρωτίας άρχισαν το έτος 1995. Στο πλαίσιο κατασκευής της από τότε μέχρι και σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί εκτεταμένες αρχαιολογικές έρευνες, είτε σε θέσεις όπου εντοπίστηκαν αρχαιότητες με τη συστηματική παρακολούθηση του συνόλου των εκσκαφικών εργασιών, είτε σε ήδη γνωστούς στην έρευνα αρχαιολογικούς χώρους (Σχέδ. 7).

Στη θέση Λιθάρια Μονοβύζας (Σχέδ. 7.4) του δημοτικού διαμερίσματος Γκρίκας του Δήμου Παραμυθιάς σώζονται λείψανα οικοδομήματος ελληνιστικών χρόνων, το οποίο – σύμφωνα με την εγκριτική για την κατασκευή της Εγνατίας οδού απόφαση του ΚΑΣ – προβλεπόταν να καταστραφεί. Το κτίριο αυτό, το οποίο σε μεγάλο βαθμό είναι λαξευμένο στο φυσικό βράχο της περιοχής, παρέμεινε τελικά εκτός του άξονα της Εγνατίας, καθώς η οριστική χάραξη της υπό κατασκευή οδού παρέκαμψε το συγκεκριμένο σημείο. Δύο από τους γωνιόλιθούς του έχουν πακτω-

θεί σε κοντινό σημείο παράπλευρα του επαρχιακού δρόμου Παραμυθιάς-Γκρίκας και έχουν συνδεθεί με την τοπική λαϊκή παράδοση της Μονοβύζας[56].

Πέραν των παλαιότερων αρχαιολογικών ερευνών στην περιοχή του χωριού Μακρυχώρα (Βασιλικός), όπου αποκαλύφθηκε κεραμικός κλίβανος[57] (Σχέδ. 7.2), καθώς και στη θέση Στένες Γκρίκας (Σχέδ. 7.5), όπου ήλθε στο φως κτίριο με πλούσια κτερισμένο τάφο στο εσωτερικό του και 17 ακόμη ταφές στην ευρύτερη περιοχή[58], το 1998 αποκαλύφθηκαν πέντε καλυβίτες τάφοι στη θέση Αμυγδαλεώνας (Σχέδ. 7.1) του δημοτικού διαμερίσματος Γραικοχωρίου του Δήμου Ηγουμενίτσας, ενώ ιδιαίτερα σημαντικός ήταν ο εντοπισμός και η ανασκαφική έρευνα μιας σειράς παλαιολιθικών θέσεων στα όρια των Δήμων Παραμυθιάς (Μεσοβούνι, Σχέδ. 7.3) και Μαργαριτίου (Ελευθεροχώρι, Σχέδ. 7.6), που παρουσιάζονται διεξοδικότερα αμέσως παρακάτω.

Γραικοχώρι

Θέση Αμυγδαλεώνας (Σχέδ. 7.1)

Στη θέση αυτή του Παλαιού Γραικοχωρίου ανασκάφηκε[59] συστάδα από πέντε κεραμοσκεπείς-καλυβίτες τάφους, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και διαστάσεις από 1,30×0,50 έως 1,70×0,80 μ. Δύο από αυτούς (τάφοι 2 και 3) φιλοξενούσαν κατά πάσαν πιθανότητα παιδικές ταφές. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι απευθείας στο φυσικό έδαφος, με εξαίρεση αυτόν του τάφου 1, ο οποίος είχε τοποθετηθεί επάνω σε πήλινους στρωτήρες. Στην περίπτωση των τάφων 1 και 5 μικροί λίθοι είχαν χρησιμοποιηθεί ως προσκεφάλαιο του νεκρού.

Όλες οι ταφές, εκτός αυτής του τάφου 5, συνοδεύονταν από κτερίσματα: άωτο αγγείο με διακόσμηση από χοντρές γραμμώσεις, χυτροειδές αγγείο, ακέραιο πήλινο λυχνάρι με έκτυπο φυτικό διάκοσμο αμπέλου (Πίν. 209 γ), που με ελάχιστες παραλλαγές απαντάται καθ' όλη τη διάρκεια των αυτοκρατορικών χρόνων, σιδερένιο εγχειρίδιο, σιδερένιο και χάλκινο έλασμα, δύο χάλκινοι κρίκοι, χάλκινο δαχτυλίδι, τμήμα μικρής χάλκινης αλυσίδας, χάλκινη περόνη, θραύσματα μικρού γυάλινου αγγείου και τέσσερα χάλκινα νομίσματα, εκ των οποίων τρία Αυρηλιανού (3ος αι. μ.Χ.)[60].

Σε απόσταση 700 μ. στα βορειοδυτικά εντοπίστηκε συλημένη παιδική ταφή με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., καλυμμένη με λίθινη πλάκα ακανόνιστου σχήματος.

Μεσοβούνι-Γκρίκα (Σχέδ. 7.3)

Σε τμήμα μεταξύ των σηράγγων Μεσοβουνίου-Γκρίκας, μετά τον εντοπισμό κατά τη διάρκεια αυτοψίας λίθινων τεχνέργων σε αποθέσεις ερυθρογής, πραγματοποιήθηκε συστηματική επιφανειακή και εν συνεχεία μικρής έκτασης και χρονικής διάρκειας ανασκαφική έρευνα[61]. Ερευνήθηκαν τέσσερις δοκιμαστικές τομές σε βάθος 0,80-1,50 μ., αποκαλύπτοντας στρώμα ερυθρού αργιλικού χώματος με προσμείξεις μαγγανίου και πυριτολιθικών ψηγμάτων.

Από την ανασκαφική έρευνα στη συγκεκριμένη θέση, η οποία δεν κατέστη δυνατόν να ολοκληρωθεί για λόγους ανεξάρτητους από τη θέληση της Εφορείας, συγκεντρώθηκαν συνολικά 509 λίθινα τέχνεργα (Πίν. 209 δ) από πυριτόλιθο έντονα πατιναρισμένο. Πρόκειται κυρίως για φολίδες, ενώ βρέθηκε και περιορισμένος αριθμός λεπίδων. Στα εργαλεία κυριαρχούν οι απλές και διπλές πλευρικές ράσπες. Με βάση την τεχνική επεξεργασίας τους, τα λίθινα αυτά τέχνεργα χρονολογούνται πιθανότατα στη μέση παλαιολιθική περίοδο. Από το επιφανειακό στρώμα συνελέγη μικρή ποσότητα άβαφης και εφυαλωμένης κεραμικής.

Κρυσταλλοπηγή-Ψηλοράχη (Σχέδ. 7.6)

Στο τμήμα Κρυσταλλοπηγή-Ψηλοράχη έρευνες επιφανείας αποκάλυψαν σειρά παλαιολιθικών θέσεων[62], στις οποίες ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα. Οι περισσότερες από τις θέσεις αυτές βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή του δημοτικού διαμερίσματος Ελευθεροχω-

56. Δάκαρης, ό.π. (υποσημ. 46), σ. 140. Σπ. Μουσελίμης, *Αρχαιότητες της Θεσπρωτίας. Θρύψαλα, συντρίμμια και χαλάσματα*, Ιωάννινα 1980, σ. 130-131.

57. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 419.

58. Ό.π., σ. 419-420.

59. Στην παρακολούθηση των εκσκαφικών εργασιών και την ανασκαφή απασχολήθηκε ο αρχαιολόγος Χ. Κυριάκης. Η δαπάνη μισθοδοσίας αρχαιολόγου και εργατοτεχνικού προσωπικού καλύφθηκε απολογιστικά από τον προϋπολογισμό του έργου, μέσω της αναδόχου κοινοπραξίας.

60. P. Grierson, *Roman Coins and their Values*, London 1974, σ. 272, αριθ. 3176.

61. Στην επιφανειακή και ανασκαφική έρευνα απασχολήθηκε η αρχαιολόγος Β. Λάμπρου.

62. Στις έρευνες επιφανείας και τις σωστικές ανασκαφές απασχολήθηκαν οι αρχαιολόγοι Α. Παπαδέα, Ο. Πάλλη, Δ. Παπαϊωάννου, Ε. Σβανά, Α. Τζωρτζάτου και Α. Χριστοφιλοπούλου. Η δαπάνη μισθοδοσίας των αρχαιολόγων και του εργατοτεχνικού προσωπικού καλύφθηκε απολογιστικά από τον προϋπολογισμό του έργου, μέσω της αναδόχου κοινοπραξίας.

ρίου του Δήμου Παραμυθιάς. Το ορεινό αυτό τοπίο χαρακτηρίζεται από εναλλαγή γυμνού ασβεστόλιθου και εκτεταμένων αποθέσεων ερυθρογής.

Στα δυτικά του μεταβυζαντινού κάστρου του Ελευθεροχωρίου, στα όρια του ομώνυμου εγκαταλελειμμένου χωριού, σε φυσική διέξοδο των εποχιακών χειμάρρων ανάμεσα στα όρη Χαντακωμένο και Γκορίλας, δημιουργήθηκε, ως αποτέλεσμα της μακροχρόνιας διάβρωσης, μέρος των ανωτέρω αποθέσεων. Οι αποθέσεις αυτές αποτελούνται κατά κύριο λόγο από ερυθρογή (terra rossa). Στα όρια του Νομού Θεσπρωτίας παρόμοιες αποθέσεις, στις οποίες έχουν εντοπιστεί επιφανειακά λίθινα τέχνεργα παλαιολιθικής περιόδου, συναντώνται στο Μόρφι, στη Μαζαρακιά, στο Καρβουνάρι[63] και στον Παραπόταμο[64].

Η σχεδιαζόμενη διέλευση του οδικού άξονα από την προαναφερθείσα περιοχή του Ελευθεροχωρίου, στην οποία θα διαμορφωνόταν ταυτόχρονα και ένας σύγχρονος αποθεσιοθάλαμος, τόπος δηλαδή εναπόθεσης υλικού προερχόμενου από τις εκσκαφικές εργασίες της κατασκευάστριας εταιρείας, οδήγησε στον εντοπισμό των θέσεων που αναφέρονται διεξοδικά στη συνέχεια. Η πλειονότητα των παλαιολιθικών θέσεων (1, 3, 6) εντοπίστηκε εντός των ορίων του αποθεσιοθαλάμου αυτού. Στις παρυφές του η εναπόθεση ερυθρογής σε φυσικά έγκοιλα είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πλατωμάτων με χαρακτηριστικότερα εκείνα των θέσεων 5 και 7.

Δεδομένου του σωστικού χαρακτήρα της, η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε με βάση τοπογραφικούς καννάβους, χωρισμένους σε σκάμματα, διαστ. 3×3 μ., με μέγιστο πάχος αφαιρούμενης στρώσης 0,10 μ. Συνελέγησαν δείγματα κάρβουνου για τη ραδιοχρονολόγηση των θέσεων και γεωλογικά δείγματα για ιζηματολογικές αναλύσεις.

Θέση 1. Βρίσκεται στο ανατολικό όριο του αποθεσιοθαλάμου, στις υπώρειες του όρους Χαντακωμένο, πλησίον μεταβυζαντινής βρύσης. Μια κατασκευή από αργούς λίθους, πιθανότατα λιθόστρωτο μονοπάτι μεταβυζαντινής περιόδου, διασχίζει τη θέση από ΒΑ. προς ΝΑ.

Συνολικά ερευνήθηκαν 56 σκάμματα, σε μέγιστο βάθος 1,54 μ. Από γεωλογική άποψη η θέση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω της ποικιλομορφίας των στρωμάτων, από τα οποία σημαντικότερα είναι τα αργιλικά στρώματα καστανοκίτρινων και καστανέρυθρων αποχρώσεων, καθώς και καστανό στρώμα αμμουδερής υφής, με έντονη περιεκτικότητα σε ψηφίδες κερατόλιθου διαφόρων διαμέτρων, προφανώς απόθεση παλαιότερου χειμάρρου.

Από το επιφανειακό στρώμα περισυνελέγησαν όστρακα χονδροειδούς αδιάγνωστης κεραμικής, υπολείμματα χρωστικής ουσίας, σιδηρόμαζες, θραύσμα πυραμιδόσχημης αγνύθας, οστά και δόντια ζώων, καθώς και ένα χάλκινο νόμισμα. Τα σημαντικότερα όμως ευρήματα της θέσης είναι τα 20.000 περίπου λίθινα τέχνεργα παλαιολιθικής περιόδου, η πλειονότητα των οποίων προέρχεται από το επιφανειακό και τα δύο προαναφερθέντα στρώματα. Ως πρώτη ύλη για την κατασκευή τους έχει χρησιμοποιηθεί ως επί το πλείστον πυριτόλιθος κιτρινωπής και καφέ απόχρωσης, ο οποίος σε αρκετές περιπτώσεις παρουσιάζει έντονη πατίνα. Αντιπροσωπεύονται όλα τα στάδια της κατάτμησης (πυρήνες, αποκρούσματα, εργαλεία, απορρίμματα). Χαρακτηριστική είναι η παρουσία τύπων της μέσης (πυρήνες και φολίδες Levallois) και ανώτερης (ωρινιάκιες λεπίδες και ξέστρα, μικροξέστρα, γλυφίδες) παλαιολιθικής περιόδου.

Σε απόσταση μερικών δεκάδων μέτρων δυτικά της θέσης 1 εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, η πλειονότητα των οποίων ήταν αρμοδιότητας της 8ης ΕΒΑ, που εν συνεχεία ανέλαβε και τη διεξαγωγή της ανασκαφής (θέση 2).

Θέση 3. Βρίσκεται σε απόσταση 100 μ. ανατολικά της θέσης 1. Ερευνήθηκαν 12 σκάμματα, τα οποία απέδωσαν συνολικά 7.295 λίθινα τέχνεργα. Ο μεγαλύτερος αριθμός τους προέρχεται από ιδιαίτερα συμπαγές στρώμα αργιλικού σκούρου καστανέρυθρου χώματος, με μαύρες κηλίδες, πιθανώς προσμείξεις μαγγανίου. Από το ίδιο στρώμα προέρχονται μάζες με προσμείξεις μετάλλου και υπολείμματα χρωστικών ουσιών, ενώ οστά ζώων και θραύσματα κεραμικής (μεταξύ αυτών ένα εφυαλωμένο όστρακο από πινάκιο) περισυνελέγησαν από το επιφανειακό στρώμα.

Για τη λιθοτεχνία έχει χρησιμοποιηθεί ως πρώτη ύλη ο πυριτόλιθος. Αντιπροσωπεύονται όλα τα στάδια της κατάτμησης (πυρήνες, αποκρούσματα, εργαλεία, απορρίμματα), ενώ χαρακτηριστική είναι η παρουσία λίθινων τέχνεργων που σχετίζονται με τη μέση (μουστέρια αιχμή, αιχμή Levallois) και ανώτερη παλαιολιθική περίοδο (ωρινιάκια ξέστρα, γλυφίδες).

Θέση 4. Βρίσκεται εκτός του αποθεσιοθαλάμου σε απόσταση 1.500 μ. περίπου ανατολικά του κάστρου του Ελευθεροχωρίου. Συνολικά ερευνήθηκαν τέσσερα σκάμματα, διαστ. 2×2 μ., σε μέγιστο βάθος 1,30 μ., από όπου συγκεντρώθηκε μικρός αριθμός λίθινων τέχνεργων από πυριτόλιθο. Στο σύνολό τους παρουσιάζουν πατίνα σε τέτοιο βαθ-

63. *ProcPrHistSoc* 32 (1966), σ. 2, 4-6, 9, 21-22, εικ. 1, 3-4.

64. V. Papakonstantinou - D. Vassilopoulou, The Middle Palaeolithic Industries of Epirus, στο: G.N. Bailey (επιμ.), *Klithi: Palaeolithic Settlement and Quaternary Landscapes in Northwest Greece*, 2, Cambridge 1997, σ. 459-466.

μό, ώστε σε πολλές περιπτώσεις να είναι αδύνατος ακόμη και αυτός ο τυπολογικός χαρακτηρισμός τους.

Θέση 5. Βρίσκεται σε πλάτωμα δυτικά του αποθεσιοθαλάμου, στις υπώρειες του όρους Χαντακωμένο. Σε στρώμα καστανής σκούρας αργίλου με προσμείξεις χαλικιών και ψηγμάτων πυριτόλιθου συνελέγησαν 2.103 λίθινα τέχνεργα από γκρίζο και καφέ πυριτόλιθο (Πίν. 210 α-β), ημιδιάφανο σε ορισμένες περιπτώσεις. Μεγάλος αριθμός των λίθινων τέχνεργων παρουσιάζει έντονη πατίνα. Τα παραδείγματα των ανευρεθέντων πυρήνων είναι ελάχιστα σε σχέση με τον αριθμό των αποκρουσμάτων. Τα τελευταία αντιπροσωπεύονται κυρίως από φολίδες – μεταξύ των οποίων και τεχνικής Levallois – και ακολουθούν οι λεπίδες. Τον κύριο όγκο των εργαλείων καταλαμβάνουν οι ράσπες (απλές πλευρικές, εγκάρσιες και πλαγιοσυγκλίνουσες). Δεν λείπουν παραδείγματα μουστέριων αιχμών, οδοντωτών και εγκοπών, ενώ σε ικανοποιητικό αριθμό απαντώνται ξέστρα, μεταξύ των οποίων αρκετά ωρινιάκια. Τα παραπάνω στοιχεία οδηγούν σε μια πρώτη χρονολογική τοποθέτηση της εν λόγω θέσης στη μέση και ανώτερη παλαιολιθική περίοδο.

Οι έρευνες στη θέση 5 δεν ολοκληρώθηκαν, καθώς η συγκεκριμένη περιοχή έμεινε τελικά εκτός των ορίων επέμβασης των εργασιών για την κατασκευή του δρόμου.

Θέση 6. Σε μικρή απόσταση νότια της θέσης 5 ο εντοπισμός λίθινων τέχνεργων κατά τη διάρκεια επιφανειακών εκσκαφικών εργασιών οδήγησε στη διερεύνηση τριών συνολικά σκαμμάτων, σε μέγιστο βάθος 0,40 μ. Παρά τη μικρή έκταση της έρευνας, περισυνελέγησαν 426 λίθινα τέχνεργα, στην πλειονότητά τους έντονα πατιναρισμένα, ως πρώτη ύλη των οποίων έχει χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά γκρίζος και καφέ πυριτόλιθος. Ο μεγαλύτερος όγκος του υλικού αντιπροσωπεύεται από φολίδες (μεταξύ των οποίων και τεχνικής Levallois) και σε μικρότερο ποσοστό από λεπίδες. Στα εργαλεία κυριαρχούν οι ράσπες, κυρίως απλές πλευρικές. Το σύνολο του υλικού ανήκει στη μέση και ανώτερη παλαιολιθική περίοδο.

Θέση 7. Βρίσκεται στο δυτικό όριο του αποθεσιοθαλάμου, σε μεγάλο πλάτωμα πάνω από τον κάμπο Παραμυθιάς. Ερευνήθηκαν 55 σκάμματα, τα οποία απέδωσαν συνολικά περί τα 35.000 λίθινα τέχνεργα, τα περισσότερα εκ των οποίων προέρχονται από στρώμα αργιλικό καστανέρυθρο καθαρό. Στο ίδιο στρώμα βρέθηκε επίσης λιγοστή, αδιάγνωστη χονδροειδής άβαφη κεραμική, ένας ύπερος (γουδί) και ένας λίθινος πέλεκυς, νεολιθικής πιθανώς εποχής.

Ως πρώτη ύλη της λιθοτεχνίας έχει χρησιμοποιηθεί πυριτόλιθος. Τα λίθινα τέχνεργα είναι στην πλειονότητά τους έντονα πατιναρισμένα. Αντιπροσωπεύονται όλα τα στάδια της κατάτμησης (πυρήνες, αποκρούσματα, εργαλεία, απορρίμματα). Από τυπολογική και τεχνολογική άποψη μπορούν να τοποθετηθούν στη μέση παλαιολιθική περίοδο (μουστέριες αιχμές, φολίδες Levallois, ράσπες τύπου Quina). Ακολουθούν χαρακτηριστικοί τύποι του μεταβατικού ωρινιάκιου σταδίου (ξέστρα), ενώ δεν λείπουν στοιχεία της ανώτερης παλαιολιθικής περιόδου (πυρήνες λεπίδων, λεπίδες απλές ή διαμορφωμένες σε εργαλεία, γλυφίδες).

Θέση 8. Βρίσκεται νότια του αποθεσιοθαλάμου, πλησίον του επαρχιακού δρόμου Ελευθεροχωρίου-Παραμυθιάς. Από το επιφανειακό αργιλικό, μαυριδερό, πλούσιο σε πέτρες και ρίζες στρώμα, καθώς και από αργιλικό, καστανέρυθρο στρώμα συγκεντρώθηκαν λιγοστά θραύσματα πήλινων κεραμιδιών στέγης και όστρακα χονδροειδούς κεραμικής.

Θέση 9. Βρίσκεται σε μικρό πλάτωμα στο νοτιοανατολικό όριο του αποθεσιοθαλάμου και ανατολικά της θέσης 8. Συνολικά ερευνήθηκαν επτά σκάμματα, σε μέγιστο βάθος 0,60 μ. Από το επιφανειακό και από αργιλικό σκούρο ερυθρό στρώμα περισυνελέγησαν 194 λίθινα τέχνεργα, ιδιαίτερα πατιναρισμένα, καθώς και λιγοστά όστρακα κεραμικής διαβρωμένα σε μεγάλο βαθμό. Ο βαθμός πατίνας των λίθινων δυσχεραίνει τη σαφή τυπολογική και τεχνολογική τους κατάταξη.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, ο κύριος όγκος των ευρημάτων αφορά λίθινα τέχνεργα μέσης και ανώτερης παλαιολιθικής περιόδου[65]. Η συστηματική τεχνολογική και τυπολογική μελέτη των λιθοτεχνιών θα οδηγήσει σε σαφέστερα συμπεράσματα για το χαρακτήρα και το χρονολογικό τους πλαίσιο, πέραν αυτών της παρούσας πρώτης προσέγγισης, η οποία επιβαρύνθηκε από το μεγάλο όγκο του υλικού. Οι εν λόγω λιθοτεχνίες πιστεύεται ότι θα συμβάλουν τα μέγιστα στη μελέτη της παλαιολιθικής περιόδου στη Θεσπρωτία, αλλά και στον ευρύτερο χώρο της Ηπείρου, αποσαφηνίζοντας μια σειρά προβληματισμών σχετικά με τις θέσεις σε αποθέσεις ερυθρογής[66], τη διασπορά των παλαιολιθικών θέσεων και

65. Η τυπολογική και τεχνολογική κατάταξη των λιθοτεχνιών βασίζεται κυρίως στις μονογραφίες των F. Bordes, *Typologie du paléolithique ancien et moyen*, I-II, Paris 1981 και P.Y. Demars - P. Laurant, *Types d'outils lithiques du paléolithique supérieur en Europe*, Paris 1992.

66. Διαφωτιστική θα ήταν μία συγκριτική μελέτη με τη θέση του Κοκκινόπηλου στο Νομό Ιωαννίνων, για την οποία βλ. D.R. Harris - C. Vita-Finzi, Kokkinopilos. A Greek Badland, *The Geographical Journal* 134 (1968), σ. 539-546, εικ.1, πίν. 2. και G. King - D. Sturdy - G. Bailey, The Tectonic Background to the Epirus Landscape, *Klithi* ό.π. (υποσημ. 64), σ. 554-557.

τη συγκρότηση σαφών τεχνολογικών και τυπολογικών κριτηρίων.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΔΗΜΟΣ ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑΣ

Λυγιά-Κάστρο Α

Πραγματοποιήθηκε καθαρισμός και απομάκρυνση θραυσμάτων πίθου στην παρειά αγροτικού δρόμου, που εν μέρει διέρχεται μέσα από τον αρχαιολογικό χώρο[67]. Το αγγείο, διαστ. 1,25×0,33 μ., έφερε διακόσμηση από παράλληλες έξεργες γραμμώσεις και μια κυματοειδή γραμμή.

ΔΗΜΟΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ

Η έναρξη των εργασιών της δ΄ φάσης του αρδευτικού έργου στον κάμπο της Παραμυθιάς είχε ως συνέπεια – με τις εκτεταμένες εκσκαφές για τη διάνοιξη αγροτικών δρόμων, αρδευτικών αγωγών και αποστραγγιστικών καναλιών – τον εντοπισμό αρκετών νέων αρχαιολογικών θέσεων[68].

Καρυώτι

Κατά τη διάνοιξη σύγχρονου αρδευτικού αγωγού, δυτικά της επαρχιακής οδού Παραμυθιάς-Πρέβεζας εντοπίστηκε, νότια του ναού του Σωτήρος και σε βάθος 1,10 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, τμήμα πήλινου αγωγού. Ο αγωγός αυτός, ορθογώνιας διατομής, αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,50 μ. και έχει κατεύθυνση Α.-Δ.[69]. Η μορφή του είναι ιδιαίτερα επιμελημένη: πυθμένας και πλαϊνές πλευρές αποτελούν ενιαία κατασκευή σχήματος ανεστραμμένου Π, καλυπτόμενη από πήλινες ορθογώνιες πλάκες, οι οποίες ενώνονται τόσο μεταξύ τους όσο και με τα πλαϊνά τοιχώματα με κονίαμα. Ο αγωγός αυτός σχετίζεται πιθανότατα με τη ρωμαϊκών χρόνων εγκατάσταση, που αναφέρεται για την περιοχή[70].

Καλύβια

α) Στους πρόποδες λοφίσκου νοτιοδυτικά-δυτικά της σύγχρονης πόλης της Παραμυθιάς, εντοπίστηκε τμήμα κτιστού αγωγού, σχεδόν τετράγωνης διατομής, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 2 μ. και πιθανότατα κατέληγε σε παραπόταμο του Κωκυτού, που διέρχεται λίγα μέτρα νοτιότερα. Το δάπεδο του αγωγού είναι κτιστό με αργούς λίθους και μικρές πλάκες, οι πλαϊνές πλευρές του είναι κτιστές με μικρού μεγέθους αργούς λίθους, ενώ καλύπτεται από λίθινες πλάκες, ακανόνιστου σχήματος.

β) Νοτιότερα και συγκεκριμένα παραπλεύρως των σταυλικών εγκαταστάσεων Δονάτου Πασά εντοπίστηκε ελεύθερη ακτέριστη ταφή, καθώς και όστρακα εφυαλωμένης κεραμικής εντός του ίδιου κτήματος.

Θάσος

Στο βορειοδυτικό τμήμα της πεδιάδας, νότια της επαρχιακής οδού Ηγουμενίτσας-Παραμυθιάς, επισημάνθηκε επιφανειακά σε αρκετά αγροτεμάχια ύπαρξη πυκνής κεραμικής, γεγονός αναμενόμενο, καθώς η περιοχή βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με τη ρωμαϊκή αποικία της Φωτικής[71].

Κατά τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου μερικές εκατοντάδες μέτρα δυτικότερα σε περιοχή πλησιέστερα στη ρωμαϊκή αποικία εντοπίστηκαν τμήματα δύο τοίχων με κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Ζερβοχώρι

Θέση Στερνάρι

Στα δυτικά του ποταμού Κωκυτού, κοντά στη θέση Δελβίτσι[72], εντοπίστηκαν δύο λακκοειδείς τάφοι με προσανατολισμό Α.-Δ., που περιείχαν από μία ακτέριστη ταφή.

Αγία Κυριακή

Θέση Ρόγκα, Αρέντα

Στο πλαίσιο των εργασιών για την κατασκευή της Εγνατίας οδού, στα όρια του τμήματος Ψηλοράχη-Άγιος Νικόλαος, εντοπίστηκαν επιφανειακά σε αποθέσεις ερυθρογής λίθινα τέχνεργα (Σχέδ. 7.7).

67. Την ανασκαφή διεξήγαγε η αρχαιολόγος Χ. Γκάνια.

68. Τις εκσκαφικές εργασίες της αναδόχου κοινοπραξίας παρακολούθησαν διαδοχικά οι Κ. Μπίκας και Ε. Ντόκος.

69. Η αποχωμάτωση πραγματοποιήθηκε με τη σύμπραξη του Σ. Πατσούρα, κατοίκου Παραμυθιάς, ιδιοκτήτη και χειριστή μηχανικού εκσκαφέα.

70. Δάκαρης, ό.π. (υποσημ. 46), σ. 201.

71. Ό.π., σ. 201-202.

72. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 361.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ-ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΔΗΜΟΣ ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑΣ

Λυγιά

Πραγματοποιήθηκε αποψίλωση στο Κάστρο Α του αρχαιολογικού χώρου Λυγιάς[73], αποκαλύπτοντας τόσο την περίμετρο της οχύρωσης με τους κυκλικούς και ορθογώνιους πύργους όσο και θεμέλια αρχαίων κτιρίων εντός αυτής (Πίν. 210 γ).

Πύργος Ραγίου

Ολοκληρώθηκε η μελέτη αποκατάστασης του Πύργου Ραγίου μεταβυζαντινής περιόδου, στα πλαίσια του επιχειρησιακού προγράμματος INTERREG II, όπου είχε ενταχθεί, και υποβλήθηκε για έγκριση στην αρμόδια διεύθυνση του ΥΠΠΟ.

ΔΗΜΟΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ

Ελέα

Πραγματοποιήθηκε μερική αποψίλωση του αρχαιολογικού χώρου της Ελέας με χρηματοδότηση του Συμβουλίου Περιοχής Γ΄ Εδαφικής Ενότητας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΗΓΙΝΟΣ

73. Δάκαρης, ό.π. (υποσημ. 46), σ. 105-106.

ΙΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Αρχικά, ως συνοπτικό απολογισμό, αναφέρουμε ότι, από όσα σχεδιάστηκαν ήδη από το 1994[1] από τον Οργανισμό Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης (ΟΠΠΕ)-Θεσσαλονίκη 1997 σε συνεργασία με την Εφορεία, δεν εκτελέστηκαν λόγω μεταφοράς κονδυλίων τα εξής έργα: 1. Το Μουσείο Προϊστορικής Θεσσαλονίκης στο Στρατόπεδο Κόδρα. 2. Η διαμόρφωση κτλ. του αρχαιολογικού χώρου του Διοικητηρίου. 3. Η διαμόρφωση σε αρχαιολογικό πάρκο του αρχαιολογικού χώρου του Δερβενίου. 4. Το στέγαστρο του μακεδονικού τάφου του Αγίου Αθανασίου. 5. Η διαμόρφωση του προϊστορικού οικισμού της Τούμπας Θεσσαλονίκης. 6. Η διαμόρφωση του ανατολικού αρχαιολογικού περιπάτου (η Εφορεία ήταν αρμόδια για το τμήμα από το ανάκτορο Γαλερίου έως τη Ροτόντα). Για όλα αυτά τα έργα ωστόσο είχαν ολοκληρωθεί οι απαιτούμενες μελέτες (υπ' αριθ. 2, 4 και 6 με δαπάνες του ΟΠΠΕ-Θεσσαλονίκη 1997 αποκλειστικά) και οι 1 έως 4 είχαν αποδεσμευθεί σε γενικές γραμμές από ανασκαφική άποψη. Τα αίτια της μεταφοράς των κονδυλίων ουδέποτε μας γνωστοποιήθηκαν επισήμως από την πλευρά του ΟΠΠΕ-Θεσσαλονίκη 1997, οπωσδήποτε όμως διαφαινόταν μια διάχυτη, καθυστερημένα βέβαια, δυσφορία για τις δαπάνες που είχαν απαιτηθεί για τη μισθοδοσία ενός υπερβολικού αριθμού, για τα όποια τρέχοντα δεδομένα, προσωπικού (53 αορίστου χρόνου, δηλαδή 14 αρχαιολόγοι, 10 αρχιτέκτονες, 11 συντηρητές, διοικητικοί, τεχνίτες, φύλακες, ειδικοί στους Η/Υ και 100 κατά μέσο όρο εργάτες ορισμένου χρόνου για τις διάφορες ανασκαφές). Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι δεν έγινε η έκθεση για τους «Δρόμους του κρασιού», η οποία είχε σχεδιαστεί στο πλαίσιο του ΟΠΠΕ-Θεσσαλονίκη 1997 (ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, ΙΗ΄ ΕΠΚΑ). Το σύνολο σχεδόν του επιστημονικού και μέρος του λοιπού προσωπικού συνέχισε να εργάζεται και κατά το 1998, κατανεμημένο στις διάφορες δράσεις της Εφορείας, σε μία από τις οποίες, με τίτλο «Σύνθεση δεδομένων από τις ανασκαφές των οικοπέδων στη Θεσσαλονίκη και την ευρύτερή της περιοχή», εντάχθηκαν επτά αρχαιολόγοι. Το έργο προχώρησε σε πολύ μεγάλο βαθμό· το θεωρώ υψίστης σημασίας για τα αρχαιολογικά πράγματα της Μακεδονίας και πρέπει πάση θυσία να ολοκληρωθεί.

Συνεχίστηκαν και τα δέκα έργα στο πλαίσιο του ΠΕΠ και εκτελέστηκαν, όπως και κατά το 1997, πάνω από 50 δράσεις και άλλες δέκα περίπου εκτός του προγράμματος των δράσεων. Ο μέγιστος, όπως πάντα και αναγκαστικά, αριθμός των δράσεων αυτών ήταν οι σωστικές ανασκαφές. Ωστόσο, και παρά τη λήξη του έτους της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας, δεν σταμάτησε (κάθε άλλο μάλιστα) το επανεκθετικό έργο στο πλαίσιο των δράσεων της Εφορείας:

1. Ύστερα από τη μεταφορά των ευρημάτων της Βεργίνας στη Βεργίνα, στην ίδια αίθουσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα εγκαινιάστηκε μια νέα έκθεση με τίτλο «Ο χρυσός των Μακεδόνων», έκθεση δηλαδή ανάλογου περιεχομένου, με ταφικά ευρήματα της ίδιας εποχής, με πυρήνα βεβαίως το πρόσφατα δημοσιευμένο εύρημα του Δερβενίου, το οποίο ανέκαθεν εκτίθεται στο Μουσείο ήδη από τη δεκαετία του 1960.

2. Μεγάλο μέρος από τις βιτρίνες της πρώην έκθεσης της Βεργίνας χρησιμοποιήθηκε στη γενική επανέκθεση του Μουσείου Πολυγύρου, η οποία και εγκαινιάστηκε με τίτλο: «Σάνη, Άκανθος, Στάγειρα: τρεις αποικίες των Ανδρίων στη Χαλκιδική». Στα εγκαίνια έγινε και η παρουσίαση του τόμου των πρακτικών του ομότιτλου συνεδρίου που είχε γίνει στην Άνδρο.

3. Στον ισόγειο χώρο της νέας πτέρυγας του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης εγκαινιάστηκε έκθεση με τίτλο «Προϊστορική Θεσσαλονίκη: πρώιμες κοινότητες και ενδοχώρα του Θερμαϊκού». Ο επανεκθεσιακός σχεδιασμός και η εκτέλεση (εποπτικό υλικό κτλ.) είχαν σχεδόν πλήρως ολοκληρωθεί με δαπάνες του ΟΠΠΕ-Θεσσαλονίκη 1997, αφού η επανέκθεση προοριζόταν για το Μουσείο Προϊστορικής Θεσσαλονίκης στο Στρατόπεδο Κόδρα.

4. Στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης έγιναν δύο περιοδικές εκθέσεις, η μία για τον πάπυρο του Δερβενίου και η άλλη για τα αρχαία λιμάνια του Θερμαϊκού· η δεύτερη έγινε στο πλαίσιο ανάλογων εκδηλώσεων του ΥΠΠΟ.

5. Έκθεση εποπτικού υλικού για την αρχαία Όλυνθο σε κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο των αποθηκών-γραφείων τού εκεί αποθηκευτικού χώρου με τίτλο: «Όλυνθος, Χαλκιδικής πρωτεύουσα, 432-348 π.Χ.».

6. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς εγκαινιάστηκαν ταυτόχρονα δύο επανεκθέσεις για την αρχαία Ευρωπό και το Παλατιανό, θέσεις ενταγμένες στο πρόγραμμα του ΠΕΠ.

Για όλες αυτές τις περιφερειακές επανεκθέσεις (Όλυνθος, Πολύγυρος, Μουσείο Κιλκίς) άρχισαν ή θα αρχίσουν να λειτουργούν εκπαιδευτικά προγράμματα.

---

1. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 421· 52 (1997): Χρονικά, σ. 629.

Αναστηλωτικό έργο ενταγμένο στις δράσεις της Εφορείας είναι η κατασκευή επέκτασης του στεγάστρου του μακεδονικού τάφου της Βέτλανς στον Άγιο Αθανάσιο του Νομού Θεσσαλονίκης και κτιριολογικό οι συστηματικές εργασίες συντήρησης του Μουσείου Κιλκίς.

Τα μεγάλα έργα της προηγούμενης χρονιάς συνεχίστηκαν στους ίδιους τομείς με την προσθήκη της Εγνατίας οδού και την εμπλοκή της Εφορείας, καταρχήν, σε ανασκαφές στην περιοχή Δερβενίου-Λητής και τη συνέχιση των διαδικασιών για τη διεκπεραίωση του έργου από αρχαιολογικής πλευράς σε όλο το μήκος της εθνικής αυτής οδού μέχρι την περιοχή της Ασπροβάλτας.

Μέρος του προσωπικού της Εφορείας στεγάστηκε σε λυόμενους οικίσκους, με πλήρη εξοπλισμό, στις ταράτσες του Αρχαιολογικού Μουσείου της Θεσσαλονίκης, κατασκευασμένους με δαπάνες του ΟΠΠΕ-Θεσσαλονίκη 1997.

Τέλος, έγιναν αρκετές εκδηλώσεις στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης με τη φροντίδα και του συλλόγου «Φίλοι του Μουσείου της Θεσσαλονίκης», συλλόγου ο οποίος συνέβαλε και οικονομικά στην ολοκλήρωση μερικών επανεκθεσιακών δράσεων της Εφορείας.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡΑΜΜΕΝΟΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Μουσείο Κιλκίς

Στο Μουσείο Κιλκίς πραγματοποιήθηκαν εργασίες αναγκαίες για τη συντήρηση του κτιρίου. Αντικαταστάθηκαν τα σιδερένια κουφώματα και οι υαλοπίνακες, στους οποίους είχαν προκληθεί ρηγματώσεις λόγω της παλαιότητας των κουφωμάτων. Τοποθετήθηκαν νέα κουφώματα αλουμινίου διπλής υάλωσης. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκε στεγανοποίηση της οροφής με επαλείψεις μονωτικών υλικών. Το πρόβλημα της θέρμανσης του κτιρίου αντιμετωπίστηκε με την τοποθέτηση κλιματιστικών μηχανημάτων, όχι μόνο στο χώρο του φυλακίου, αλλά και στους εκθεσιακούς χώρους. Έγινε μερική αντικατάσταση των ειδών υγιεινής και οι εργασίες ολοκληρώθηκαν με την αντικατάσταση του παλαιού συστήματος συναγερμού και τον ελαιοχρωματισμό εσωτερικά του κτιρίου.

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Κατά το 1998 το μόνιμο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Εφορείας «Θεσσαλονίκη Φιλίππου Βασίλισσα» συνέχισε σε καθημερινή βάση τη λειτουργία του έως τον Ιούνιο. Στο διάστημα αυτό επισκέφθηκαν το πρόγραμμα 3.700 μαθητές. Παράλληλα, και με τη βοήθεια ειδικών εντύπων αξιολόγησης, διαδικασία που είχε ήδη ξεκινήσει με την έναρξη του προγράμματος, συγκεντρώσαμε τις απόψεις, τις παρατηρήσεις και τις κρίσεις των εκπαιδευτικών, έργο καθοριστικό για την αποτίμηση της προσπάθειάς μας. Έγινε λοιπόν φανερό τόσο από τη διαδικασία αξιολόγησης όσο και από τις δικές μας παρατηρήσεις ότι το μείζον πρόβλημά μας εστιάζεται στις αδυναμίες που πηγάζουν από την έλλειψη ενός ειδικού χώρου, αφιερωμένου αποκλειστικά στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Πραγματικά, από την έως σήμερα λειτουργία μας, το διάστημα δηλαδή από το Σεπτέμβριο του 1996 έως τον Ιούνιο του 1998, το πρόγραμμα «περιπλανήθηκε» σε ολόκληρο το Μουσείο, στην αίθουσα «Μανόλης Ανδρόνικος», στην παλαιά και τη νέα είσοδο, ακόμη και μέσα στους εκθεσιακούς χώρους. Αποφασίσαμε να ιεραρχήσουμε ως πρώτη μας προτεραιότητα τη δημιουργία ενός χώρου, που θα προσφέρει στα παιδιά αλλά και σε εμάς το κατάλληλο περιβάλλον για τις εκπαιδευτικές μας δραστηριότητες και εκεί να επαναλειτουργήσουμε το πρόγραμμά μας. Ώσπου να πραγματοποιηθεί το φιλόδοξο αυτό σχέδιο, αποφασίσαμε να εγκαινιάσουμε ένα νέο, εναλλακτικό, υπαίθριο πρόγραμμα, σε έναν από τους πλέον σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους της πόλης, αυτόν της αρχαίας αγοράς.

Έτσι εκπονήθηκε το πρόγραμμα «Η αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης. Ιστορία και Τοπογραφία». Το πρόγραμμα φιλοδοξεί να ζωντανέψει την ιστορία του σημαντικού αυτού χώρου στους μικρούς επισκέπτες, να προκαλέσει την ενεργό συμμετοχή τους σε όλη τη διάρκεια της εφαρμογής του και να εξάψει δημιουργικά τη φαντασία τους. Συγκεκριμένα, το πρόγραμμα έχει στόχο να βοηθήσει τους μαθητές, έτσι ώστε: α) Να γνωρίσουν την ιστορία της πόλης, ιδιαίτερα κατά τη ρωμαϊκή εποχή, που τους είναι συνήθως άγνωστη ενώ αποτελεί μια ιδιαίτερα λαμπρή περίοδο στη μακρά πορεία της. β) Να εξοικειωθούν με την οργάνωση του χώρου της αρχαίας αγοράς, όπως αυτή αποκαλύπτεται μέσα από τα σωζόμενα μνημεία της. γ) Να έρθουν σε επαφή με έναν από τους πιο σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους της πόλης, που σήμερα αποτελεί βίωμα της καθημερινής τους ζωής. δ) Να προσεγγίσουν έναν ιστορικό χώρο-εργοτάξιο με εργασίες ανασκαφής και αναστήλωσης σε εξέλιξη. ε) Να αποκτήσουν την ιστορική γνώση με το παιχνίδι, τις κατασκευές, τη δραματοποίηση, δραστηριότητες που απορρέουν μέσα από τον κοινωνικό-εκπαιδευτικό ρόλο που πρέπει να παίζουν τα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι σήμερα.

Το πρόγραμμα εφαρμόστηκε σε σχολικές ομάδες της

πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, η διάρκειά του είναι δύο ώρες και διαρθρώνεται σε τρία στάδια ως εξής: α) Υποδοχή των μαθητών και εισαγωγή στις θεματικές ενότητες του προγράμματος από τους εκπαιδευτές, με τη βοήθεια κατάλληλου εποπτικού υλικού. β) Περιήγηση στα βασικά κτίρια της αρχαίας αγοράς και εμπέδωση του πρώτου μέρους μέσα από την προσωπική παρατήρηση και τη γνωριμία. γ) Ολοκλήρωση του προγράμματος, με τη συμμετοχή των μαθητών σε μια ομαδική εκπαιδευτική δραστηριότητα (δραματοποίηση), μέσα από την οποία τα παιδιά προσεγγίζουν με βιωματικό τρόπο το γνωστικό αντικείμενο. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές παραμένουν στο χώρο του ωδείου, τον οποίο επισκέπτονται τελευταίο, όπου και καλούνται να ζωντανέψουν μια από τις βασικές λειτουργίες του μνημείου, αυτήν του βουλευτηρίου. Τα παιδιά δηλαδή, φορώντας ένα απλό πανί, μεταβάλλονται σε πολίτες της Θεσσαλονίκης του 2ου αι. μ.Χ. Κατόπιν τους δίνεται ένα πρόβλημα της πόλης, από αυτά που αποτελούσαν τα συνήθη θέματα του βουλευτηρίου και το οποίο συζητούν.

Με το τέλος του προγράμματος, προσφέρουμε στους συνοδούς εκπαιδευτικούς, σε ειδικό φάκελο, μια σειρά ασκήσεων και τους καλούμε να τις φωτοτυπήσουν και να τις συμπληρώσουν ομαδικά στην τάξη.

Καθιερώσαμε έτσι ένα δεύτερο, μόνιμο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το οποίο λειτούργησε δύο φορές ημερησίως (10-12 π.μ. και 3-5 μ.μ.) από Δευτέρα έως Παρασκευή κατά τους μήνες Οκτώβριο-Δεκέμβριο. Συνολικά επισκέφθηκαν το πρόγραμμα αυτό 1.700 μαθητές. Η πρόσκληση ενδιαφέροντος πραγματοποιήθηκε με δελτία τύπου, αλλά και fax στις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Για πληρέστερη ενημέρωση τυπώσαμε, εκ των ενόντων, δεκασέλιδες ενημερωτικές εγκυκλίους, όπου παρέχονται όλες οι πληροφορίες, και τις οποίες αποστείλαμε σε όλα τα δημοτικά και τα γυμνάσια της πόλης. Παράλληλα, διαμορφώσαμε έντυπο αξιολόγησης, έτσι ώστε να συγκεντρώσουμε τις απόψεις των εκπαιδευτικών και για το νέο μας εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στην πειραματική εφαρμογή του παραπάνω προγράμματος σε μαθητές με ειδικές ανάγκες και συγκεκριμένα στο Ειδικό Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης. Προηγήθηκε επίσκεψή μας στην τάξη με σκοπό τη γνωριμία με τους μαθητές και την καλύτερη προετοιμασία του προγράμματος. Το πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε στις 8 Νοεμβρίου 1998, αφορούσε 18 μαθητές και στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία.

Ως μουσειοπαιδαγωγοί τέλος, εργάστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του 1998 η Κ. Λαχανίδου και ο Δ. Λιάκος, ενώ η Ό. Σακαλή παρέμεινε η βασική συνεργάτιδα τόσο σε θέματα σχεδιασμού όσο και εφαρμογής των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

Διοργάνωση ημερίδας

Στο πλαίσιο του διεθνούς σεμιναρίου CAMBA 98, που διοργανώθηκε από το ICCROM και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης για τη συντήρηση των τοιχοποιιών αρχαίων κτισμάτων, διοργανώθηκε ημερίδα με θέμα: «Η αποκατάσταση των ανακτόρων του Γαλερίου». Στην ημερίδα, όπου συμμετείχαν ξένοι και έλληνες επιστήμονες, αρχιτέκτονες και αρχαιολόγοι, ανταλλάχθηκαν απόψεις σχετικά με τη μεθοδολογία αποκατάστασης.

ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Αρχαία αγορά

Κατά το 1998 έγιναν σημαντικές ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες στο χώρο της αρχαίας αγοράς, στις οποίες εργάστηκε μεγάλη επιστημονική ομάδα και πολλοί ειδικευμένοι εργατοτεχνίτες. Συγκεκριμένα, εργάστηκαν ως επιστημονικοί συνεργάτες με σύμβαση ορισμένου χρόνου από το Β΄ ΚΠΣ οι αρχαιολόγοι Η. Ζωγράφου, Β. Καλάβρια, Α. Μαυρομιχάλη, Α. Μπόλη, Γ. Σκιαδαρέσης και οι αρχιτέκτονες Α. Βαλαβανίδου, Δ. Καλλιγά, Β. Καλταπανίδου.

Από τον Ιανουάριο έως το Δεκέμβριο του 1998 ανασκάφηκαν χώροι του βαλανείου, καθώς και οικοδομήματα του τομέα Ν στη νοτιοανατολική γωνία του αρχαιολογικού χώρου, έξω από το οικοδόμημα της αγοράς των αυτοκρατορικών χρόνων, του δρόμου που οδηγεί στην αγορά από Α., της πλατείας, του ωδείου και της «εμπορικής» οδού, στα νότια της κρυπτής στοάς (Πίν. 211 α).

Βαλανείο. Η έρευνα ξεκίνησε από την τομή στο ανατολικό πέρας του δρόμου που οδηγεί στην αγορά, στο ύψος του ορθογώνιου δωματίου του βαλανείου, που εντοπίστηκε στα βόρεια του πυριατηρίου[2]. Κύριος στόχος της

2. Σχετικά με το βαλανείο, βλ. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 351-364· 12 (1998), σ. 85-102.

ανασκαφής ήταν ο εντοπισμός του βόρειου ορίου του δωματίου και το αν υπήρχε άνοιγμα του δωματίου προς το δρόμο. Η ανασκαφή στο συγκεκριμένο σημείο είχε αρχίσει ήδη από το 1997. Έτσι ολοκληρώθηκε η αφαίρεση του πλουσιότατου σε ευρήματα στρώματος καταστροφής του ορθογώνιου δωματίου φθάνοντας στο επίπεδο του δαπέδου, με όμοιο μαρμαροθέτημα με αυτό του πυριατηρίου, σε βάθος 16,10 μ. Πλησιάζοντας στο δάπεδο πλήθαιναν οι σπασμένες κεραμίδες, ενώ διάσπαρτες ήταν και οι ψηφίδες του, όσες είχαν αποκολληθεί από το μαρμαροθέτημα (Πίν. 211 β). Στο εσωτερικό του ολοκληρώθηκε η αφαίρεση του πλούσιου στρώματος καταστροφής, χωρίς να προκύψει κανένα νέο στοιχείο που να διαφοροποιεί τη μέχρι τώρα εικόνα του ορθογώνιου δωματίου, που εξαιτίας των πλούσιων τροφικών καταλοίπων ονομάστηκε συμβατικά «ταβέρνα».

Εργαστήκαμε επίσης και στο χώρο δυτικά του ορθογώνιου δωματίου του λουτρού, που έχει οριστεί ως ΔΝ7. Το νότιο τμήμα του ΔΝ7 είχε ερευνηθεί με δοκιμαστικές τομές το 1995-1996. Στη συνέχεια μπαζώθηκε προκειμένου στη θέση αυτή να χτιστεί το φυλάκιο του αρχαιολογικού χώρου. Με τον εντοπισμό όμως της λεγόμενης «ταβέρνας», οριακά στη θέση όπου θα ανεγειρόταν το φυλάκιο, το σχέδιο αυτό ματαιώθηκε, η θέση του φυλακίου μετατοπίστηκε και αποφασίστηκε η ολοκλήρωση της έρευνας σε βάθος.

Με την έναρξη των ανασκαφικών εργασιών συναντήσαμε όμοια εικόνα με την τομή που είχε γίνει το 1996, στο νότιο τμήμα του χώρου. Διατηρώντας και συνεχίζοντας τη στρωματογραφική ακολουθία της προηγούμενης ανασκαφής, παρατηρούμε τα εξής: Από το βάθος των 18 μ. έως το βάθος των 17,35 και 17,60 μ. συναντούμε μια επίχωση, χαρακτηριζόμενη από συμπαγή και τριμμένα λευκά κονιάματα, σχιστολιθικές πέτρες διαφόρων μεγεθών και ελάχιστη, άβαφη ως επί το πλείστον, βυζαντινή κεραμική. Πρόκειται για μια ενιαία επίχωση που το 1996 είχε χαρακτηριστεί ως στρώμα 3.

Το επόμενο στρώμα που συναντήσαμε – συμβατικά στρώμα 4 – το παρακολουθήσαμε έως το βάθος των 16,80 μ. στη δυτική περιοχή και έως το βάθος των 17,30 μ. στην ανατολική, χαρακτηρίζεται δε από σκουροκάστανο χώμα ανάμεικτο με τριμμένα, άμορφα κονιάματα του ανώτερου στρώματος 3, διάσπαρτα σε ολόκληρη την έκταση του ανασκαπτόμενου χώρου.

Στη συνέχεια εντοπίζουμε το στρώμα καταστροφής του ορόφου της λεγόμενης «ταβέρνας». Χαρακτηρίζεται από σκούρο πορτοκαλοκάστανο χώμα, με κατά τόπους ίχνη καύσης και άνθρακες, οργανικά στοιχεία και πλούσια ρωμαϊκή κεραμική: αμφορείς, μυροδοχεία, πινάκια, σκύφοι, λεκανίδες terra sigillata, αγγεία με λεπτά τοιχώματα ή με διακόσμηση barbotine, λυχνάρια με ανάγλυφες παραστάσεις, ειδώλια, αγγεία καθημερινής χρήσης και ειδών καλλωπισμού, με υπολείμματα του περιεχομένου τους, χάλκινα νομίσματα, πολλά τμήματα γυάλινων αγγείων, καθώς και άφθονα οστά (κυρίως μικρών ζώων) και όστρεα.

Από το βάθος των 16,80 μ. συναντάμε μια ενιαία κατάσταση από σπαράγματα κονιαμάτων τοίχων και οροφής, ανάμεσα στα οποία εντοπίζονται και τμήματα μαρμαροθετημένου δαπέδου με υπόστρωμα από υδραυλικό κονίαμα. Ανάμεσα στα κονιάματα, και ιδιαίτερα προς τις κατώτερες στρώσεις, εντοπίστηκαν πεσμένες κεραμίδες στέγης. Η εικόνα αυτή οδήγησε στη σκέψη ότι πιθανώς η κατάρρευση της στέγης έγινε προς το κέντρο του δωματίου, καταπλακώνοντας τον όροφο και παρασέρνοντας το δάπεδο του ορόφου και την οροφή του ισογείου, από όπου φαίνεται ότι προέρχονται τα κονιάματα και τα τμήματα του δαπέδου.

Στο χώρο ΔΝ7 η εικόνα είναι ακόμη πιο ξεκάθαρη, ώστε να μπορούμε να δεχθούμε τη διαμόρφωση ορόφου και ισογείου. Μάλιστα, μια πρώτη παρατήρηση των κονιαμάτων του ΔΝ7 έδειξε ότι πρόκειται για τμήματα επένδυσης τοίχων και οροφής. Κάποια κομμάτια διατηρούν υπολείμματα καλαμιών, ενώ σε άλλα τα αναγνωρίζουμε από τα ίχνη τους. Έτσι, γνωρίζουμε καλύτερα τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες των τοίχων του δωματίου. Τα σπαράγματα των κονιαμάτων ποικίλλουν σε μέγεθος, πάχος, σχήματα και ποιότητα. Τα περισσότερα έχουν ακόσμητες, λείες επιφάνειες, πολύ λίγα διατηρούν ίχνη χρώματος, ενώ αναγνωρίζονται και ζώνες φυτικών παραστάσεων. Πράσινο, σκούρο μπλε και ερυθρό είναι τα μόνα χρώματα που διασώζονται. Από το σχήμα κάποιων σπαραγμάτων με διπλή καμπύλη όψη οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο όροφος ήταν χωρισμένος σε πολλά, μικρών διαστάσεων, καμαροσκεπή δωμάτια, από τις μεσοτοιχίες των οποίων προέρχονται τα παραπάνω τμήματα.

Μετά το στρώμα των κονιαμάτων και των κεραμίδων στέγης, εντοπίστηκε το στρώμα καταστροφής του ισογείου, το οποίο, όπως δείχνουν τα ευρήματα θα λειτουργούσε ως ένας χώρος προετοιμασίας πλούσιων γευμάτων. Μέσα σε άφθονο στρώμα καύσης συνελέγη πλούσια κεραμική κυρίως μεγάλων άβαφων αγγείων καθημερινής χρήσης. Η ποσότητα και το είδος της κεραμικής (μυροδοχεία, αλατιέρες, σκυφίδια, αρυβαλλοειδή μικρά αγγεία, λυχνάρια κτλ.) σε συνδυασμό με τη σύσταση του χώματος δηλώνουν ίσως ότι στη θέση αυτή υπήρχε ξύλινο ράφι όπου ήταν τοποθετημένη όλη αυτή η ποσότητα της κεραμικής.

Το στρώμα καταστροφής του ισογείου δεν διαφέρει και πολύ από το αντίστοιχο του ορόφου ως προς τη σύσταση του χώματος και την κεραμική. Βέβαια – όπως θα περίμενε κανείς από ένα «μαγειρείο» – πληθαίνουν σημαντικά τα σχήματα των αγγείων καθημερινής χρήσης, χωρίς να αποκλεί-

ουν και την παρουσία των γνωστών πια κινητών ευρημάτων: λυχνάρια δίμυξα, ένα πολύμυξο και πολλά απλά με επαναλαμβανόμενες ανάγλυφες παραστάσεις[3] από το μυθικό, ερωτικό, φυτικό και ζωικό κόσμο, γυάλινα αγγεία και terra sigillata, σε ποικίλα σχήματα και μεγέθη, τηγανόσχημα αγγεία, χύτρες, χυτρίδια, αρύταινες, μυροδοχεία, σκύφοι, πινάκια, λεκανίδες, οινοχόες απλές και τριφυλλόστομες, αμφορείς και αμφορίσκοι είναι τα συνηθέστερα σχήματα αγγείων του στρώματος. Συνελέγησαν επίσης πολλά ειδώλια και πήλινα θεατρικά προσωπεία, μάρτυρες των παιχνιδιών και των δρωμένων που λάμβαναν χώρα. Την εικόνα των πολυτελών γευμάτων που προετοιμάζονταν στο χώρο αυτό συμπληρώνει μια σημαντική ποσότητα οστών ζώων και οστρέων, που παραπέμπουν στις γαστρονομικές προτιμήσεις των Θεσσαλονικέων του 1ου αι. μ.Χ.

Με την απομάκρυνση του στρώματος καταστροφής του ισογείου εντοπίστηκε το δάπεδο του δωματίου. Πρόκειται για μαρμαροθέτημα, κατασκευασμένο με ψηφίδες σε απαλές αποχρώσεις του γκρίζου, γαλάζιου, ρόδινου, λευκού και πράσινου, ποικίλων μεγεθών και σχημάτων: τετράγωνες, τριγωνικές, πολυγωνικές και επιμήκεις. Τοποθετούνται σε υπόστρωμα από συμπαγές υδραυλικό κονίαμα σχηματίζοντας ζώνες, πλ. 0,52 μ.

Στα πλαίσια των εργασιών συντήρησης των λουτρών, διενεργήθηκε στο χώρο του πυριατηρίου τομή στο χάλασμα των λουτήρων 7, 8 και 9. Κύριος στόχος αυτής της τομής ήταν η αποστράγγιση της υγρασίας που τους φθείρει. Ξεκινήσαμε περίπου 0,30 μ. κάτω από τον πυθμένα των λουτήρων (βάθ. 15,80 μ.). Συναντήσαμε χώμα ανοιχτό καστανοκίτρινο έως καστανέρυθρο, με κατά τόπους καύση, μαλακό και υγρό, με λίγες πέτρες και ως επί το πλείστον ελληνιστική κεραμική, με αρκετά χαρακτηριστικά πρώιμα παραδείγματα. Σε βάθος 15,50 μ. ολοκληρώθηκε το στρώμα, καθώς εντοπίστηκε το σταθερό: είναι κιτρινωπό, με – διαφόρων μεγεθών – φυσικές πέτρες. Την ίδια κατάσταση, δηλαδή στρώμα με έντονα στοιχεία καύσης πάνω στο κιτρινωπό σταθερό, συναντήσαμε και κατά την έρευνα του διπλανού προς Δ. χώρου, του ΔΝ6. Έτσι, διαπιστώνεται και στο σημείο αυτό ότι το βαλανείο πάτησε αμέσως επάνω σε ένα πρώιμο ελληνιστικό στρώμα καύσης.

Τομέας Μ. Ολοκληρώθηκε, επίσης, η ανασκαφή στον Τομέα Μ, και πάλι στα νότια της αγοράς, έξω από τα όριά της των αυτοκρατορικών χρόνων, κατά μήκος της σύγχρονης οδού Φιλίππου, που είχε ξεκινήσει το 1992 και είχε διακοπεί λόγω άλλων προτεραιοτήτων. Αφαιρέθηκε από το βάθος των 16,20 μ. το σκληρό, πορτοκαλέρυθρο χώμα, που περιείχε σκόρπιες ευμεγέθεις κεραμίδες, ίσως στέγης, και πέτρες τοίχων, πιθανότατα υπολείμματα του ελληνιστικού στρώματος καταστροφής του 1992. Όμοια κατάσταση παρατηρείται έως το βάθος των 15,85 μ., οπότε εντοπίζουμε σκούρο καστανέρυθρο χώμα, με αρκετή επίσης ελληνιστική κεραμική, λίγες μικρές πέτρες και σπασμένα κεραμίδια. Το στρώμα αυτό χαρακτηρίζουμε ως στρώμα 4, ακολουθώντας τη στρωματογραφία του 1992. Το παρακολουθούμε στα νοτιοδυτικά έως το βάθος των 15,50 μ., οπότε εντοπίζουμε ένα λεπτό στρώμα στάχτης. Στο επίπεδο του σταθερού ανοίγονται λάκκοι, πασσαλότρυπες και βαθύνσεις επιφανειακές. Το στρώμα 4 και το σταχτόχωμα πιθανώς λειτουργούσαν ως ένα επίπεδο χρήσης του σταθερού, όπου εντοπίζονται δύο λάκκοι, ο ΜΛ2 και ο ΜΛ3. Πρόκειται για έναν κυκλικό, ελληνιστικό λάκκο, διαμ. 1,25 μ., με πυθμένα σε βάθος 15,10 μ. Στρωματογραφικά αλλά και κατασκευαστικά, φάνηκε ότι ανήκουν σε πολύ κοντινές χρονολογικά ελληνιστικές φάσεις.

Μετά το στρώμα 4 αφαιρούμε σκληρό, ιζηματογενές, με πολλές μικρές πέτρες, καστανέρυθρο χώμα, το οποίο χαρακτηρίζουμε ως στρώμα 5. Δίνει λίγη ελληνιστική κεραμική, σχεδόν σύγχρονη με αυτήν του στρώματος 4. Κάτω από το στρώμα 5 αρχίζουμε να εντοπίζουμε το σταθερό στο νότιο ήμισυ του χώρου. Και εδώ, όπως φαίνεται, χαρακτηρίζεται από τη διάνοιξη λάκκων και αβαθή ορύγματα. Έτσι, σε βάθος 15,10 μ. εντοπίστηκε το πηγάδι (διάμ. 1 μ.), στα τοιχώματα του οποίου δημιουργούνται εσοχές για την κάθοδο στο εσωτερικό του. Τα ευρήματά του εξακολουθούν να τοποθετούνται χρονολογικά από το 2ο έως τον 1ο αι. π.Χ., με χαρακτηριστικότερα ένα ανάγλυφο αγγείο terra sigillata με τη σφραγίδα *ATTIUS*, γνωστού ιταλικού εργαστηρίου του 1ου αι. π.Χ., ομηρικό σκύφο, χείλος και λαβή αμφορέα με δύο σφραγίδες: μία στη λαβή με το ρόδο της Ρόδου, σε κυκλικό πλαίσιο, όπου επιγράφεται: *ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ* και ενσφράγιστο *Α* κάτω από τη λαβή.

Συνοψίζοντας καταλήγουμε: στο επίπεδο σταθερού εδάφους ανοίγονται λάκκοι, αβαθείς κοιλότητες, αυλάκια και πασσαλότρυπες, σημάδια όλα μιας πρώτης, πρόχειρης χρήσης του χώρου. Το σταθερό εντοπίζεται από βάθος 15,80 στο ψηλότερο έως 15,10 μ. στο χαμηλότερο σημείο του, γεγονός που οφείλεται στη φυσική κατωφέρεια του εδάφους. Οι λάκκοι φαίνονται με μια πρώτη ματιά χρονολογικά σύγχρονοι – ή τουλάχιστον πολύ κοντινοί – και χρονολογούνται με σχετική ασφάλεια μέσα στο 2ο αι. π.Χ., ενώ κάποιοι φθάνουν έως και τον 1ο αι. π.Χ.

Στο σταθερό, σε μια δεύτερη φάση, ανοίγονται κοίτες τοίχων. Αμέσως επάνω στο σταθερό (στο ΔΝ1) εντοπίζεται ελληνιστικό στρώμα (επίσης του 2ου αι. π.Χ.) χαρακτηριζόμενο από μαλακό, γκριζοπράσινο χώμα. Δεν διακρί-

3. Πολλά λυχνάρια είναι ανά πεντάδες με όμοια διακοσμητικά μοτίβα, ενδεικτικός αριθμός ίσως των δωματίων που υπήρχαν στον όροφο.

νονται σαφείς οικοδομικές φάσεις στο σύνολο του χώρου, καθώς όλες τοποθετούνται στην υστεροελληνιστική εποχή (2ος-1ος αι. π.Χ.) και απέχουν χρονολογικά ελάχιστα μεταξύ τους.

Τομέας Λ - «ρωμαϊκή» οδός. Με τις εργασίες διαμόρφωσης της ανατολικής πλευράς του αρχαιολογικού χώρου προβήκαμε σε αφαίρεση του πεζοδρομίου της οδού Αγνώστου Στρατιώτου, με τη συναίνεση πάντοτε του Δήμου Θεσσαλονίκης. Έτσι δημιουργήθηκε ένας νέος ανασκαφικός χώρος που ονομάστηκε Τομέας Λ. Κατά τις εκσκαφικές εργασίες αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι, οι οποίοι και όρισαν το χώρο. Συνεχίζοντας την αρίθμηση των τοίχων του Τομέα Λ, τους ονομάζουμε συμβατικά ΤΛ34 και ΤΛ35. Και οι δύο έχουν προσανατολισμό Β.-Ν., πλάτος 0,50 μ. και απέχουν μεταξύ τους περίπου 2,70 μ.

Στρωματογραφικά, έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής: την έρευνα ξεκινήσαμε από το βάθος των 16,90 μ. στα βόρεια και των 19,10 μ. στα νότια. Αφαιρέσαμε έως το βάθος των 18,50 μ. χώμα χαλαρό, καστανό σκούρο, με διαλυμένα κονιάματα και ελάχιστη περιεκτικότητα σε υστεροβυζαντινή κεραμική. Πρόκειται ουσιαστικά για φερτή επίχωση, την οποία αφαιρούμε έως το στρώμα 1 και η οποία αναμειγνύεται με διάφορα σύγχρονα αντικείμενα, όπως πορσελάνες.

Από το βάθος των 18,50 και έως το βάθος των 17,85 μ. το στρώμα είναι σκούρο καστανόγκριζο, με λίγους άνθρακες, μαλακό, χαλαρό, με ελάχιστη βυζαντινή κεραμική. Ενδιαφέροντα ευρήματα αποτελούν ακέραιο σχεδόν λυχνάρι πρώιμης βυζαντινής περιόδου (4ος αι. μ.Χ.) και πεντανούμμιο εποχής Ιουστινιανού. Τέλος, από το βάθος των 17,85 μ. έως τους αγωγούς, αφαιρέσαμε χώμα ανοιχτό καστανέρυθρο, με σπαράγματα άμορφων κονιαμάτων και ρωμαϊκή κεραμική. Το στρώμα ονομάστηκε στρώμα 3.

Συνεχίστηκε επίσης η έρευνα στο χώρο ΔΛ11, δυτικά της ανατολικής πτέρυγας του ωδείου. Το ανατολικό του τμήμα είχε σκαφθεί σε προηγούμενες χρονιές.

Το 1992 είχαν παρακολουθηθεί επτά ανασκαφικά στρώματα έως το βάθος των 17 μ., όπου είχε εντοπιστεί τμήμα καλά πατημένου, χωμάτινου δαπέδου.

Αφαιρέθηκε καστανέρυθρο στρώμα με κατά τόπους καύση και στάχτη κάτω από το δάπεδο. Χαρακτηρίστηκε ως στρώμα 8 και παρακολουθήθηκε έως το βάθος των 16,69 μ. Η κεραμική που συλλέγεται πρέπει να τοποθετηθεί προς τον 1ο αι. μ.Χ. Το στρώμα 8 δίνει την εντύπωση φερτής κατά την αρχαιότητα επίχωσης, στο τέλος του οποίου (βάθ. 16,69 μ.) εντοπίζεται δάπεδο κατασκευασμένο από λεπτές πλίνθους, σφηνωμένες λοξά, σε παράταξη, ένα χαρακτηριστικό δάπεδο των ύστερων ελληνιστικών χρόνων. Καλύπτει τη νότια περιοχή της φετινής τομής και διακόπτεται από το λίθινο θεμέλιο στα νότια και ανατολικά. Τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά και η υπερκείμενή του κεραμική το χρονολογούν στα υστεροελληνιστικά και πρώτα ρωμαϊκά χρόνια. Προς το βόρειο όριό του διατηρείται επένδυση υδραυλικού κονιάματος, ενώ οι σωζόμενες διαστάσεις του είναι 1,50×0,80 μ. Έχει υποστεί ελαφρά καθίζηση από τους τοίχους που το κατέστρεψαν, ενώ αμέσως δυτικά του δαπέδου και στην ίδια σχεδόν στάθμη εντοπίζεται το πορτοκαλέρυθρο σταθερό χώμα.

Έτσι η τομή συνεχίζεται σε βάθος στην περιοχή στα βόρεια του δαπέδου. Μέσα στο στρώμα 8 και σε βάθος 16,59 μ. εντοπίστηκε τοίχος, ελληνιστικής εποχής, με κατεύθυνση Α.-Δ. Πρόκειται για τον τοίχο που ορίζει στα βόρεια το πλίνθινο δάπεδο. Είναι λασπόκτιστος και θεμελιώνεται πάνω στο σταθερό. Λίγο βορειότερα και με τον ίδιο προσανατολισμό, εντοπίστηκε σε βάθος 16,10 μ. άλλος ένας ελληνιστικός τοίχος, ο οποίος θεμελιώνεται μέσα στο φυσικό.

Από το βάθος των 16,10 μ. σκάψαμε καθαρό ελληνιστικό στρώμα καύσης (2ος αι. π.Χ.) πρωιμότερο του στρώματος 8. Αυτό δείχνουν η ποσότητα και τα σχήματα των αγγείων (σκύφοι, πινάκια, κάνθαροι «Δυτικής Κλιτύος» με στιλπνό ιριδίζον γάνωμα). Το στρώμα καύσης παρακολουθούμε έως το βάθος των 15,60 μ. Το σταθερό έχει κοπεί κατά τρόπο που θυμίζει λάκκο, ο οποίος γεμίζει με το στρώμα καύσης. Από το βάθος των 15,60 μ. η καύση αναμειγνύεται με υγρό, φυσικό πηλόχωμα. Αφαιρείται έως το στρώμα 9, αν και τελικά αποδεικνύεται ότι αποτελεί γέμισμα του λάκκου. Χάλκινο νόμισμα, μελαμβαφή σκυφίδια, πινάκια με εμπίεστα ανθέμια και rouletting, τμήματα κανθάρων με ραβδωτό σώμα – όλα με εξαιρετικό, στιλπνό γάνωμα – τηγανόσχημα αγγεία, μελανοδοχείο κ.ά. τοποθετούν το στρώμα 9 και το λάκκο στον 3ο αι. π.Χ., ίσως και στις αρχές του 2ου, ενώ δεν λείπουν και αντικείμενα του τέλους του 4ου αι. π.Χ.

Η έρευνα διακόπηκε σε βάθος 14,30 μ., παρά το γεγονός ότι η κεραμική πλήθαινε αισθητά, καθώς φθάνουμε στον υδροφόρο ορίζοντα.

«Εμπορική» οδός. Μετά την αφαίρεση της σύγχρονης επίχωσης, η κατάσταση διαμορφώνεται ως εξής: Από το ύψος του δέκατου δωματίου – και έως τα μισά περίπου του δωδέκατου – και από ένα μέσο βάθος 13,85 έως 13,40 μ. εντοπίζονται αλλεπάλληλοι αγωγοί, ενώ κατά μήκος της οδού Φιλίππου (κάτω από το κράσπεδο) εμφανίζονται τοίχοι, που βαίνουν ως επί το πλείστον παράλληλα προς την παρειά και – όπου είναι δυνατόν να εντοπιστεί γωνία – διαπιστώνεται πως ανήκουν σε οικοδομικά τετράγωνα, που ανοίγονται προς Ν., δηλαδή κάτω από το δρόμο.

Από τα μέσα περίπου – και πάντοτε στο ύψος – του δωδέκατου καταστήματος, και όσο προχωρήσαμε φέτος έως το δέκατο τρίτο κατάστημα, το χώρο καλύπτουν πεσμένες πλίνθοι, δεμένες με σκληρό, λευκόφαιο κονίαμα, που πιθανότατα ανήκει σε καμαροσκεπή κατασκευή.

Πιο αναλυτικά: όσο αφαιρούμε την αρχαία επίχωση (στρώμα 1), που καλύπτει την περιοχή με τους αγωγούς, το χώμα είναι σκούρο καστανέρυθρο και κατά τόπους καστανόφαιο, με πολύ μικρή σε ποσότητα και χαμηλής ποιότητας υστερορωμαϊκή-πρώιμη βυζαντινή κεραμική. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν κάποια σημεία, όπου – καθαρίζοντας ουσιαστικά την περιοχή γύρω από τους αγωγούς – εντοπίζεται πρωιμότερη κεραμική. Αν και δεν σκάβουμε αυτό το στρώμα, το αναφέρουμε ενδεικτικά.

Συνολικά αποκαλύφθηκαν πέντε αγωγοί και ένας τουρκικός βόθρος, με λίθινα τοιχώματα και εντοιχισμένα αρχιτεκτονικά μέλη.

Στο ύψος του δωδέκατου καταστήματος και σε βάθος 14,61 μ. εντοπίσαμε καμαροσκεπή κατασκευή. Την εικόνα αυτή παρακολουθούμε κυρίως στη βόρεια περιοχή, προς τον εμπορικό δρόμο, ενώ προς την οδό Φιλίππου εξακολουθούμε να αφαιρούμε το στρώμα 1 (πρώιμο βυζαντινό). Η πεσμένη καμάρα εντοπίζεται σε όλο το υπόλοιπο ύψος του δωδέκατου και δέκατου τρίτου καταστήματος. Το επίπεδο σταδιακά ανεβαίνει, ενώ το ανώτερο σημείο εντοπίζεται με την εύρεση σχεδόν ακέραιου πεσσού, πεσμένου οριζόντια προς την ανασκαπτόμενη περιοχή, με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο πεσσός είναι επίσης κατασκευασμένος με πλίνθους δεμένες με λευκόφαιο, συμπαγές κονίαμα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι οι πλίνθοι έχουν πάχος 0,03 μ. και το κονίαμα κυμαίνεται από 0,25 έως 0,45 μ. Την κατασκευή θα πρέπει να χρονολογήσουμε στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, όχι μόνο λόγω των κατασκευαστικών χαρακτηριστικών της καμάρας, αλλά και από τρία χάλκινα νομίσματα που βρέθηκαν μέσα στα χαλάσματα και αναγνωρίζονται πιθανότατα ως ιουστινιάνειες υποδιαιρέσεις νουμμίων.

Με αφορμή τις εργασίες αποκατάστασης των μαρμάρινων πλακών της «εμπορικής» οδού, διενεργήθηκε διερευνητική τομή στο χώρο μεταξύ των πλακών 5 και 6, προκειμένου να έχουμε στοιχεία για τη στρωματογραφία του κεντρικού αγωγού, που διέρχεται κάτω από την πλακόστρωση του δρόμου. Έτσι, από το βάθος των 13,70 έως τα 12,90 μ. αφαιρούμε σκούρο καστανόφαιο, λασπώδες χώμα, με ελάχιστη κεραμική, πολύ χαμηλής ποιότητας. Κανένα αξιόλογο ή χαρακτηριστικό εύρημα δεν είναι ικανό να χρονολογήσει με ακρίβεια την κεραμική του στρώματος (στρώμα 1), φαίνεται όμως με μια πρώτη ματιά υστερορωμαϊκή-πρώιμη βυζαντινή.

Από το βάθος των 12,90 έως τα 11,90 μ. σκάβουμε το επόμενο στρώμα 2, το οποίο δεν διαφέρει από το υπερκείμενο στρώμα 1: είναι λασπώδες, πρασινωπό, με κεραμική όμοια με του στρώματος 1. Σε βάθος 12,90 μ., όπου δηλαδή ξεκινά το στρώμα 2, εντοπίζεται στα λίθινα τοιχώματα του αγωγού τμήμα πήλινου πυθμένα. Στο βάθος των 11,90 μ. εντοπίζεται το σταθερό. Έχει κοπεί έτσι, ώστε να λειτουργήσει στο εξής ως τοίχωμα του αγωγού. Το θεωρούμε ως στρώμα 3: χαρακτηρίζεται από λασπώδες, σκούρο καστανόφαιο χώμα, με κεραμική όμοια με των στρωμάτων 1 και 2.

Έτσι, αναγνωρίζουμε δύο πολύ κοντινές χρονολογικά φάσεις: α) τον αγωγό, τα τοιχώματα του οποίου είναι ανοιγμένα στο σταθερό και β) τον αγωγό με τα λίθινα τοιχώματα και τον πλίνθινο πυθμένα.

Πλατεία. Συνεχίστηκε η έρευνα στη νοτιοδυτική περιοχή της πλατείας, και πιο συγκεκριμένα στους μάρτυρες μεταξύ των τετραγώνων Κ1-Κ2, Λ1-Λ2, Μ1-Μ2 και στα τετράγωνα Μ1, Μ2, Ν1, Ν2, Ν3 και Λ2. Ως επί το πλείστον ισχύει η στρωματογραφία του νοτιοδυτικού τμήματος της πλατείας, όπως το γνωρίζουμε από τις έρευνες των προηγούμενων ετών (Πίν. 211 α). Επισημαίνουμε ότι έως το σταθερό φθάσαμε μόνο στους μάρτυρες, ενώ στα τετράγωνα ακολουθήσαμε διαφορετική τακτική: στόχος μας ήταν ο εντοπισμός του συμβατικά οριζόμενου στρώματος 3, δηλαδή του εργαστηριακού επιπέδου εποχής Αυγούστου, με τους λάκκους και την οργανωμένη πασσαλόπηξη.

Καθαιρέσαμε τους μάρτυρες μεταξύ των τετραγώνων Κ1-Κ2, Λ1-Λ2 και Μ1-Μ2. Η στρωματογραφία τους ήταν σε γενικές γραμμές κοινή. Αρχικά αφαιρέθηκε καστανό μαλακό χώμα με αρκετή, άβαφη κεραμική, το οποίο χαρακτηρίζουμε ως στρώμα 1.

Στο μάρτυρα Λ1-Λ2 και σε βάθος 15,30 μ., εντοπίζεται το στρώμα 2 της πλατείας: χώμα ανοιχτό καστανό, με αρκετούς άνθρακες και πλούσια κεραμική. Στα ανατολικά το παρακολουθούμε έως το βάθος των 15-14,80 μ. και στα δυτικά έως το βάθος των 14,50 μ., ενώ στο σημείο σύγκλισης των Λ1-Λ2 και Μ1-Μ2, το στρώμα 2 διαδέχεται το γνωστό ελληνιστικό στρώμα 4 της πλατείας.

Στους μάρτυρες Λ1-Λ2 , Κ1-Κ2 η κατάσπαση διαμορφώνεται ως εξής: στα δυτικά του Λ1-Λ2 αναμειγνύονται τα στρώματα 3 και 4 της πλατείας. Από τα ευρήματα ξεχωρίζει ένας ωοειδής σφραγιδόλιθος, ίσως από κεχριμπάρι, με σφραγίδα γυναικείας μορφής που σπένδει, ίσως Αθηνάς.

Από 14,65-14,50 έως 14,30 μ., όπου εντοπίζεται το σταθερό, παρακολουθούμε χώμα υγρό, μαλακό, πορτοκαλέρυθρο, με άνθρακες, ημίοπτες πλίνθους και πολλές, ανισομεγέθεις πέτρες. Η κεραμική που βρέθηκε είναι φτωχή ποσοτικά και ποιοτικά, άβαφη στο σύνολό της, εκτός από μερικά όστρακα μελαμβαφών αγγείων, όπως ομφαλωτά πινάκια.

Στο μάρτυρα Μ1-Μ2, σε βάθος 15,30-15,10 μ., εντοπίζεται καστανοκίτρινο έως πορτοκαλόχρωμο, συμπαγές χώμα, με λίγες πέτρες, μικρού μεγέθους και σχετικά φτωχό σε κεραμική, από την οποία ξεχωρίζουν λίγα terra sigillata. Το ονομάζουμε στρώμα 2, αν και στα χαρακτηριστικά του διαφοροποιείται από το στρώμα 2 του μάρτυρα Λ1-Λ2 και της πλατείας γενικότερα.

Με το στρώμα 2 της πλατείας συμπίπτει το στρώμα 3 του μάρτυρα, το οποίο παρακολουθούμε από το βάθος των 15,10-15 μ. Δίνει πλούσια κεραμική εποχής Αυγούστου, κυρίως άβαφη, αλλά και με αρκετά τμήματα ερυθροβαφών και αγγείων terra sigillata ανατολικού τύπου.

Μέσα στο στρώμα αυτό, από το βάθος των 15,10 μ., εντοπίζεται λάκκος, διαμ. 0,66 μ. Στον πυθμένα του (βάθ. 14,79 μ.) βρίσκονται σφηνωμένα πολλά θραύσματα αμφορέων και πιθαριών. Η υπόλοιπη κεραμική είναι πλούσια, με χαρακτηριστικά ειδικά ευρήματα (λυχνάρια του 2ου-1ου αι. π.Χ. και λαβή διακοσμημένη με γενειοφόρο μορφή, με κέρατα και κισσόφυλλα). Αμέσως δυτικά του λάκκου εντοπίζεται επίμηκες, αβαθές όρυγμα, διαστ. 0,80×0,30 μ., και δύο πασσαλότρυπες, διαμ. 0,17 και 0,15 μ.

Το στρώμα της πλατείας (το στρώμα 4 του μάρτυρα) αφαιρούμε έως 14,65 μ. Εντοπίζουμε άλλες τέσσερις πασσαλότρυπες, ανοιγμένες σε αυτό, διαμ. από 0,13 έως 0,25 μ. Δίνει λίγη κεραμική υστεροελληνιστικών-πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων, με λίγα θραύσματα μελαμβαφών και αγγείων terra sigillata.

Από το βάθος των 14,65 έως τα 14,50 μ., όπου συναντούμε το σταθερό, αφαιρούμε το γνωστό ελληνιστικό (2ος αι. π.Χ.) στρώμα 4 της πλατείας. Επικρατούν τα θραύσματα ειδωλίων, ενώ τη χρονολόγηση του στρώματος επιβεβαιώνουν λυχνάρια του 2ου αι. π.Χ. και χάλκινα νομίσματα. Από την πλούσια κεραμική ξεχωρίζουν τα τμήματα αμφορέων, μυροδοχείων, σκύφων, τηγανόσχημων και με μαύρο ή κοκκινωπό γάνωμα αγγείων[4].

Στο τετράγωνο Μ1, όπου το 1996 η έρευνα είχε φθάσει στο επίπεδο του στρώματος 3 (επίπεδο εργαστηριακής χρήσης) της πλατείας (βάθ. 15-14.80 μ.), ανιχνεύονται οκτώ πασσαλότρυπες, διαμ. από 0,10 έως 0,20 μ. Μαζί με τις αντίστοιχες του μάρτυρα Μ1-Μ2, αριθμούμε συνολικά 14 πασσαλότρυπες για κάποιες με πρόχειρα υλικά κατασκευές που θα στέγαζαν τις εργασίες των πηλοπλαστών.

Σε βάθος 14,80 μ. και στη νοτιοδυτική περιοχή του τετραγώνου εντοπίζεται το στρώμα των μαρτύρων Λ1-Λ2 και Κ1-Κ2 και σε βάθος 14,60 μ. το σταθερό. Στο ίδιο βάθος και στο υπόλοιπο Μ1, εντοπίζεται το γνωστό στρώμα 4 της πλατείας: χώμα μαλακό, σκούρο καστανόφαιο, με άνθρακες, πολλά οργανικά υλικά και πλούσια κεραμική του 2ου αι. π.Χ.: λυχνάρια, ενσφράγιστες λαβές, μυροδοχεία, αμφορείς, πινάκια, σκύφοι, λάγυνοι, τηγανόσχημα αγγεία κτλ. Πολλά είναι και τα ειδώλια (ιερόδουλοι, γυναικεία κεφάλια, ακέραιο μικρογραφικό ειδώλιο μητρικής μορφής), νομίσματα, χάλκινα αντικείμενα, χάλκινα και μολύβδινα ελάσματα, σιδηρόμαζες και χαλκόμαζες, οστά και όστρεα.

Μετά την αφαίρεση του στρώματος 4 έως το βάθος των 14,30 μ. εντοπίζουμε παντού το σταθερό. Η εικόνα που δίνεται, με το σταθερό αρκετά ψηλότερα στη νοτιοδυτική γωνία και χαμηλότερα στον υπόλοιπο χώρο, θυμίζει διαμόρφωση λάκκου, ως γέμισμα του οποίου χρησιμοποιήθηκε το ελληνιστικό στρώμα 4.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

Ανάκτορα Γαλερίου - «χώρος Δ» και νότια στοά

Στον αρχαιολογικό χώρο της Πλατείας Ναυαρίνου, όπου σώζεται ο κεντρικός πυρήνας του γαλεριανού ανακτόρου, κατά το 1998 ερευνήθηκε ανασκαφικά ο «χώρος Δ», η περιοχή δηλαδή μεταξύ Οκταγώνου και Νυμφαίου, προκειμένου να αποκατασταθεί η στάθμη του δαπέδου μπροστά από τη μαρμάρινη μνημειακή κλίμακα, στο πλαίσιο των εργασιών ανάδειξης. Αποκαλύφθηκε υποκείμενη στρώματος καταστροφής η κυρίως ρωμαϊκή φάση, με πλέγμα τοίχων, επιχρισμένων κατά τα εσωτερικά μέτωπα.

Βαθύτερα ήλθαν στο φως αργολιθικές τοιχοποιίες ελληνιστικών χρόνων και δίκτυο από πασσαλότρυπες που ανήκουν στο υστεροελληνιστικό συγκρότημα εργαστηρίων, το οποίο εντοπίστηκε και κάτω από τη βόρεια και δυτική στοά. Συνελέγησαν τριπτήρες, καμινεύματα, ομοειδή ειδώλια, πυραμιδόσχημες αγνύθες, τεφρόχρωμη κεραμική και κεραμική «Δυτικής Κλιτύος».

Στη νότια στοά αφαιρέθηκε μικρή επίχωση καθ' όλη την έκτασή της, προς επανατοποθέτηση του γαλεριανού ψηφιδωτού. Ήδη το 1996 σε δοκιμαστική τομή είχε εντοπιστεί σε μικρό βάθος κάτω από το νότιο περίβολο δάπεδο από χονδρό ψηφιδωτό με θαλάσσια θέματα[5]. Μετά το υπόστρωμα του ψηφιδωτού της στοάς, με μεσολάβηση μικρής φυσικής επίχωσης και στρώματος καταστροφής αποκαλύφθηκαν συνεχόμενοι τοιχογραφημένοι χώροι. Σε νωπογραφία που σωζόταν σε άριστη κατάσταση στο βόρειο μέτωπο του ανατολικού χώρου εικονίζονταν αναρτημένες δορές μικρών ζώων που αποδίδονταν με μαύρο περίγραμμα, ώχρα και καστανό, σε πορφυρό βάθος (Πίν. 212 α). Στο νότιο τμήμα της στοάς άρχισε να αποκαλύπτεται εσω-

4. Σχετικά με τους κλειστούς λάκκους της πλατείας, βλ. Π. Αδάμ-Βελένη - Π. Γεωργάκη - Β. Καλάβρια - Α. Μπόλη, Κλειστά χρονολογημένα σύνολα από την Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης, *Ε΄ΕλλΚερ*, Αθήνα 2000, σ. 280-282.

5. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 426.

τερικό μέτωπο με τοιχογράφηση που μιμούνταν ορθομαρμάρωση σε ξηρογραφία. Η πλήρης έρευνα της νότιας στοάς εκκρεμεί μετά τα σημαντικά ευρήματα που παραπέμπουν σε επίσημο ρωμαϊκό ενδιαίτημα προϋπάρχον του ανακτόρου. Νομίσματα Γορδιανού, Φιλίππου Άραβα και Τραϊανού Δεκίου μέσα στο στρώμα καταστροφής οριοθετούν το χρόνο καταστροφής της κυρίως ρωμαϊκής φάσης στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ., πιθανότατα από ευρείας έκτασης πυρκαγιά.

ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΑΡΑΜΠΕΡΗ

Χώρος Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, Βόρεια Πύλη

Στο πλαίσιο των έργων του ΟΠΠΕ-Θεσσαλονίκη 1997 πραγματοποιείται από τον Απρίλιο έως και τον Ιούνιο του 1998 η ανακατασκευή των πυλών και της διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης. Όπως είναι γνωστό, η έκτασή της καλύπτει μεγάλο μέρος του ανατολικού νεκροταφείου της ελληνιστικής και ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης[6], καθώς και λείψανα μιας νεολιθικής εγκατάστασης, από τις αρχαιότερες της περιοχής, σύμφωνα με το αναπάντεχο εύρημα του 1993[7].

Οι χώροι της ανατολικής και της νότιας εισόδου έχουν ισοπεδωθεί και διαμορφωθεί κατάλληλα, για να υψωθούν οι νέες μετάλλινες κατασκευές των πυλών χωρίς να γίνει σε βάθος εκσκαφή, πέρα από λίγες μεμονωμένες περιπτώσεις, στη διάρκεια των οποίων δεν έχουν αποκαλυφθεί αρχαιότητες.

Αντίθετα, στην έκταση των 1.000 τ.μ. της βόρειας πύλης και σε μικρό βάθος έχουν αποκαλυφθεί σε τρία επάλληλα στρώματα συνολικά 408 τάφοι, οι οποίοι καλύπτουν ένα ευρύ χρονικό φάσμα από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. έως και τον 4ο αι. μ.Χ. (Πίν. 213 α). Ανάμεσά τους ερευνήθηκαν και κάποιες βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, σχετικές προφανώς με τη χρήση του, όπως μία κινστέρνα[8] μεσαιωνικών χρόνων, ένας ασβεστόλακκος, καθώς και κατάλοιπα ενδεχομένως ενός εργαστηρίου πηλοπλαστικής.

Η κινστέρνα, στο μέσον περίπου του σκάμματος, εδράζεται πάνω σε τάφους, που φυσικά έχουν υποστεί μεγάλες φθορές. Έχει ορθογώνιο σε κάτοψη σχήμα, διαστ. 7,50×5,50 μ. περίπου, και προσανατολισμό από ΒΔ. προς ΝΑ. Σώζεται αποσπασματικά σε ύψος 1 μ. περίπου μαζί με τμήμα πήλινου αγωγού για τη διοχέτευση του νερού. Στα κινητά ευρήματα της κινστέρνας συγκαταλέγονται κυρίως χάλκινα φθαρμένα νομίσματα, μεταξύ των οποίων ένα υστερορωμαϊκό του 4ου αι., καθώς και ένα δεύτερο, προϊόν του νομισματοκοπείου της Κωνσταντινουπόλεως επί Μαρκιανού (450-457 μ.Χ.).

Ενδιαφέρον προκαλεί και η ύπαρξη του γειτονικού ασβεστόλακκου, διαμ. 1 μ. περίπου, με υπολείμματα ασβέστου, καθώς και ενός στενού δρόμου από πατημένο πηλόχωμα με κατεύθυνση από ΒΔ. προς ΝΑ. (Πίν. 213 β), μήκ. 13,50, πλ. 1,50-2 μ., που πλαισιώνεται από χαλίκια, τα οποία αποτελούν και την υποδομή του σε βάθος έως 0,50 μ. Μικρή δοκιμαστική τομή δίπλα στο δρόμο και στο επίπεδο αυτό έχει αποδώσει μικρή ποσότητα κεραμικής με χαρακτηριστικό εύρημα τη βάση μελαμβαφούς κανθάρου, η οποία επιτρέπει τη συσχέτιση της κατασκευής του δρόμου με την αυγή της ελληνιστικής εποχής.

Στην ίδια περιοχή μπορεί να υποθέσει κανείς και την ύπαρξη ενός εργαστηρίου πηλοπλαστικής[9]. Η έρευνα χώρου, διαστ. 2×1 μ., με παχύ στρώμα καύσης, απέδωσε πλήθος πήλινων πανομοιότυπων ειδωλίων ζώων, όπως σκύλων, ταύρων, καθώς και ενός μοναδικού πετεινού μαζί με λυχνάρι τύπου Εφέσου, που συμβάλλει στη χρονολόγηση του ευρήματος στον 1ο αι. μ.Χ.

Οι τάφοι, πυκνά διατεταγμένοι, έχουν προσανατολισμό ως επί το πλείστον από ΒΑ. προς ΝΔ. ή από ΒΔ. προς ΝΑ. με το κρανίο των νεκρών συνήθως στην ανατολική πλευρά. Διαπιστώνεται και σε αυτό τον τομέα του αρχαίου νεκροταφείου η εναπόθεση ενηλίκων και παιδιών χωρίς διάκριση, γνωστό άλλωστε στοιχείο και από τις προηγούμενες έρευνες. Στα έθιμα ταφής υπερέχει ο ενταφιασμός: στο σύνολο των 408 τάφων έχουν ανασκαφεί 57 καύσεις, σχεδόν όλες δευτερογενείς, σε ποσοστό δηλαδή 14%. Οι παιδικοί τάφοι είναι 90, ποσοστό 22%, αντιπροσωπευτικό στοιχείο της παιδικής θνησιμότητας της εποχής.

Στο χώρο της βόρειας πύλης της ΔΕΘ αντιπροσωπεύονται όλα τα γνωστά είδη τάφων, στα οποία υπερέχουν σε

6. Βλ. ενδεικτικά *ΑΔ* 21 (1966): Χρονικά, σ. 334-336· 22 (1967): Χρονικά, σ. 391-392· 36 (1981): Χρονικά, σ. 311. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 207 κ.ε.

7. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 303 κ.ε. Μ. Παππά, Νεολιθική κατοίκηση στη Θεσσαλονίκη. Η εγκατάσταση στη Διεθνή Έκθεση, *Θεσσαλονικέων Πόλις* 2 (1997), σ. 6 κ.ε.

8. Ένα άλλο δείγμα κινστέρνας έχει εντοπιστεί και στην ευρύτερη περιοχή του νεκροταφείου Ευαγγελιστρίας, όπου ανασκάφηκε από την 9η ΕΒΑ ένα ακόμη τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης. Το εύρημα δεν αναφέρεται στην πρώτη δημοσίευση των ανασκαφικών δεδομένων, βλ. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 373 κ.ε., γιατί ήλθε στο φως σε νεότερη ερευνητική περίοδο.

9. Εργαστηριακοί κλίβανοι έχουν ερευνηθεί και στο οικόπεδο του Βυζαντινού Μουσείου, που καλύπτει επίσης τμήμα του ανατολικού νεκροταφείου της αρχαίας Θεσσαλονίκης, βλ. *ΑΔ* 44 (1989): Χρονικά, σ. 352.

όλη τη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων οι κεραμοσκεπείς και οι κτιστοί κιβωτιόσχημοι, που παρουσιάζουν ποικιλία στην κατασκευή και τη διακόσμησή τους, με την οποία προφανώς σχετίζονται και κάποια πήλινα ακροκέραμα, διακοσμημένα με ανάγλυφο ανθέμιο ή προσωπείο.

Στο σύνολο διακρίνεται μία μικρή ομάδα απλών τάφων, οι οποίοι επικαλύπτονται με λιθόκτιστο σήμα-βωμό[10], ύψ. 1-1,50 μ. περίπου, πάνω από την κάλυψη του τάφου. Πρόκειται για συμπαγή κατασκευή, επιχρισμένη με κονίαμα, συχνά διαμορφωμένη με βαθμιδωτή βάση, και διακοσμημένη κάποιες φορές με χρωματικό διάκοσμο. Μοναδική σε αυτή την ομάδα είναι η περίπτωση του τάφου 245, όπου το επιτάφιο μνημείο περιέκλειε πήλινο αγωγό χοών για τις νεκρικές προσφορές σύμφωνα με τα ταφικά έθιμα[11].

Στην ίδια κατηγορία μνημείων πρέπει να συνυπολογιστούν και μερικές επιτάφιες, κτιστές, επίσης, κατασκευές-βωμοί, στο πάχος των οποίων έχουν διευθετηθεί πήλινοι αγωγοί χοών. Οι κατασκευές αυτές, ορθογώνιου ως επί το πλείστον σχήματος, χαρακτηρίζονται από αργολιθοδομή με ιδιαίτερα ισχυρό συνδετικό κονίαμα και πάχος που έφθανε το 1 μ. Σε κάποιες περιπτώσεις εδράζονται απευθείας στην κάλυψη του τάφου, σε άλλες παρεμβάλλεται στρώμα επίχωσης, ύψ. έως και 2 μ. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο εσωτερικό δύο τάφων και πάνω στο θώρακα των νεκρών βρέθηκαν οστά αιγοπροβάτων ακριβώς κάτω από τους αγωγούς. Ο συγκεκριμένος τύπος μνημείου εξάλλου αποκαλύπτεται σε όλους τους τομείς των νεκροταφείων της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης, πάνω συνήθως από κιβωτιόσχημους ή κεραμοσκεπείς[12].

Δεν απουσιάζει από το χώρο και η συστάδα δύο καμαροσκεπών τάφων της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου με είσοδο στη νότια πλευρά, κτιστό θρανίο στο εσωτερικό και κόγχες διευθετημένες στο πάχος των τοίχων. Στο δάπεδο του ενός, στρωμένο με μικρές μαρμάρινες και πήλινες πλάκες, έχει διασωθεί τμήμα από το αρχικό, κατεστραμμένο ψηφιδωτό. Οι τάφοι αυτοί πρέπει να έχουν επισκευαστεί και χρησιμοποιηθεί τουλάχιστον δύο φορές.

Στο σκάμμα διαπιστώθηκε και η ύπαρξη ενός περιβόλου τάφων, πιθανότατα μελών μιας οικογένειας, που βρέθηκε σε αποσπασματική κατάσταση να περιβάλλει δύο κιβωτιόσχημους.

Ένας ακόμη οικογενειακός πιθανώς τάφος αποτελεί ένα ιδιαίτερο και σπάνιο ταφικό μνημείο, που περικλείει έναν κεραμοσκεπή, εγκιβωτισμένο σε ισχυρή αργολιθοδομική κατασκευή με αετωματική απόληξη, καθώς και δύο άβαφα τεφροδόχα αγγεία σε όρθια θέση, ένα μικρό πιθαμφορέα και μία σιπύη, διακοσμημένη με εγχάρακτο κυματοειδές μοτίβο στη ζώνη του ώμου (Πίν. 213γ). Σύμφωνα με την κεραμική το ταφικό σύνολο μπορεί να αναχθεί χρονολογικά στα τέλη του 2ου ή στον πρώιμο 3ο αι. μ.Χ. Ένα εξίσου ενδιαφέρον κινητό εύρημα, ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα με ελεγειακό δίστιχο, έχει προκύψει κατά την αποκάλυψη του καλυβίτη, πάνω στον οποίο είχε τοποθετηθεί.

Ως προς τα κτερίσματα οι τάφοι στην έκταση της βόρειας πύλης είναι μάλλον λιτοί. Χρησιμοποιούνται κυρίως άβαφα, αλλά και ερυθροβαφή, καθώς και κάποια γκρίζα κεραμικά προϊόντα. Στα σχήματα πρωτεύουσα θέση έχουν τα μυροδοχεία, τα κύπελλα και οι οινοχόες. Η ερυθροβαφής κεραμική, απλή ή με ανάγλυφο φυτικό διάκοσμο, αντιπροσωπεύεται από πινάκια ως επί το πλείστον και σκυφίδια. Δεν απουσιάζουν τα λυχνάρια, καθώς επίσης και τα γυάλινα αγγεία, τα κοσμήματα και τα χάλκινα στην πλειονότητά τους νομίσματα.

Στο πλήθος των τάφων της Ρωμαιοκρατίας περιορισμένος είναι ο αριθμός των ελληνιστικών που έχει αποκαλυφθεί σε βαθύτερα στρώματα, όπου στάθηκε δυνατό να ερευνηθούν[13]. Αντιπροσωπεύονται αποκλειστικά από λακκοειδείς, απλούς ή με τοιχώματα επιχρισμένα με ασβεστοκονίαμα, και χρονολογούνται από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. μέχρι και την πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο. Στα κτερίσματα της ελληνιστικής εποχής συγκαταλέγονται κυρίως πήλινα μυροδοχεία, σκυφίδια, λάγυνοι, ειδώλια, διάφορα κοσμήματα και χάλκινα νομίσματα.

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Κ. Μελενίκου 22

Το καλοκαίρι του 1997 διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή, διάρκειας δυόμισι περίπου μηνών, σε οικόπεδο επί της παραπάνω οδού, σε επαφή με το οικόπεδο που είχε ανασκαφεί το 1994 (Σχέδ. 1)[14]. Είχε προηγηθεί ανασκαφική έρευνα από την 9η ΕΒΑ, κατά τη διάρκεια της οποίας αποκαλύφθηκε θεμελίωση ορθογώνιας αίθουσας και μεγάλου αψιδωτού κτίσματος προσανατολισμένου προς Α.[15]. Οι εργασίες της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ περιορίστηκαν αναγκαστικά

10. Πρβλ. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 377.

11. Πρβλ. *ΠΑΕ* 1949, σ. 154-159 και *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 377.

12. Βλ. π.χ. τις δύο προηγούμενες σημειώσεις.

13. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 213-214.

14. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 433-436, Σχέδ. 1-3, Πίν. 137-139.

15. Η ανασκαφή διεξήχθη από τη συνάδελφο Ε. Πελεκανίδου, την οποία και ευχαριστώ για την αρμονική μας συνεργασία, κυρίως σε διοικητικά θέματα.

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Οδός Κ. Μελενίκου 22. Κάτοψη της ανασκαφής.

στο εναπομείναν τμήμα του οικοπέδου και ολοκληρώθηκαν με τον εντοπισμό του φυσικού αργιλώδους εδάφους της περιοχής, σε βάθος 7 μ. περίπου από τη σημερινή επιφάνεια. Στην ανασκαφή εργάστηκε η αρχαιολόγος Α. Καϊάφα.

Αποκαλύφθηκε, όπως αναμενόταν, τμήμα του γνωστού ανατολικού ρωμαϊκού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης παρουσιάζοντας εικόνα παρόμοια με το προηγούμενο οικόπεδο. Ερευνήθηκαν συνολικά 114 τάφοι σε επάλληλα και αλληλοκαλυπτόμενα στρώματα, διαφόρων ειδών και τύπων. Ο προσανατολισμός τους ποικίλλει, με επικρατέστερο εκείνον από ΒΔ. προς ΝΑ. ή αντίστροφα, αλλά και Α.-Δ. (Σχέδ. 1).

Πρόκειται για έξι εγχυτρισμούς, 19 απλούς λακκοειδείς, δύο πλινθόκτιστους κιβωτιόσχημους, καθώς και ένα μεγάλο αριθμό κεραμοσκεπών τάφων, στην πλειονότητά τους ακτέριστων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ομάδα των επιτάφιων βωμόσχημων κατασκευών, ενός τύπου που αποδεικνύεται ότι συνηθίζεται ιδιαίτερα στα νεκροταφεία της ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης[16]. Εδώ οι κτιστές κατασκευές από επιμελημένη αργολιθοδομή και επιχρισμένες με ασβεστοκονίαμα, με διβαθμιδωτή ή και τριβαθμιδωτή διαμόρφωση στο πάνω μέρος, εγκιβώτιζαν ποικιλία τάφων: κεραμοσκεπείς απλούς ή καλυβίτες, κιβωτιόσχημους, καθώς και έναν ιδιόμορφο εγχυτρισμό (Τ47) σε ζεύγος οξυπύθμενων οστεοδόχων αγγείων, προφανώς κατασκευασμένων ειδικά για ταφική χρήση και αντωπά τοποθετημένων (Πίν. 212 β). Σε επτά περιπτώσεις κάτω από το βωμό υπήρχαν απλά αβαθείς λάκκοι με τα υπολείμματα νεκρικών καύσεων. Σε μία περίπτωση, πάνω από απλό ενταφιασμό εντοπίστηκε βωμός μερικώς αποξηλωμένος (Τ3), ο οποίος ωστόσο διέσωζε κατά χώραν τμήμα μαρμάρινης ενεπίγραφης στήλης (Πίν. 212 γ).

Αξιοσημείωτη είναι και η περίπτωση ενός βωμού (Τ26) που εγκιβώτιζε τρεις διαφορετικές ταφές, δύο κεραμοσκεπείς καλυβίτες και έναν απλό κεραμοσκεπή, στον οποίο κατέληγε πήλινος σωλήνας χοών. Παρόμοιοι σωλήνες νεκρικών χοών εντοπίστηκαν αρκετοί στους επιτάφιους βωμούς του οικοπέδου, καταλήγοντας κυρίως σε κεραμοσκεπείς αλλά και σε απλούς λακκοειδείς τάφους. Πάντοτε όμως σχετίζονταν με ταφές ύστερα από καύση, οι οποίες άλλωστε και υπερτερούσαν σημαντικά σε σχέση με τους ενταφιασμούς.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των τάφων ήταν τελείως ακτέριστο, υπήρξαν ωστόσο και ορισμένοι που περιείχαν λίγα αλλά χαρακτηριστικά για την εποχή κτερίσματα. Ανάμεσά τους αναφέρουμε κυρίως τα πήλινα μυροδοχεία, λίγα λυχνάρια και ειδώλια, ελάχιστα χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα, οστέινες περόνες και γυάλινα αγγεία, καθώς και 19 χάλκινα νομίσματα. Ιδιαίτερα όμως σημαντικό εύρημα αποτελεί ο «θησαυρός» 44 νομισμάτων των αυτοκρατορικών χρόνων από λακκοειδή τάφο του κατώτερου στρώματος. Πρόκειται για 28 ασημένια νομίσματα, σε ιδιαίτερα καλή κατάσταση διατήρησης (Βεσπασιανού, Δομιτιανού, Νέρβα και κυρίως Τραϊανού) και 16 χάλκινα νομίσματα κοπών Θεσσαλονίκης, ψευδοαυτόνομα και μη.

Από το σύνολο των ανασκαφικών δεδομένων πιστοποιείται η χρήση του συγκεκριμένου τμήματος του ανατολικού νεκροταφείου τουλάχιστον από το β' μισό του 1ου έως και τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ., ενώ η προγενέστερη χρήση του χώρου προκύπτει μόνον από σποραδικά μελαμβαφή όστρακα, κυρίως κανθάρων, των ελληνιστικών χρόνων.

Οδός Αγίου Δημητρίου 198

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής οικοπέδου επί της οδού Αγίου Δημητρίου 198 εντοπίστηκαν στοιχεία ύπαρξης αρχαίου νεκροταφείου. Ακολούθησε σύντομη ανασκαφική έρευνα, το Δεκέμβριο του 1997, κατά την οποία αποκαλύφθηκαν συνολικά 12 τάφοι συγκεντρωμένοι στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος που κυμαινόταν γύρω στα 5,30-6,50 μ. από τη σημερινή στάθμη του εδάφους (Σχέδ. 2).

Επρόκειτο για τρεις κεραμοσκεπείς και εννέα απλούς λακκοειδείς τάφους με κάλυψη από σχιστολιθικές πλάκες και ποικίλο προσανατολισμό, κυρίως όμως από ΒΔ. προς ΝΑ. Από τα κτερίσματα που περιείχαν ορισμένοι από αυτούς, οι τάφοι χρονολογούνται στα ύστερα κλασικά-πρώιμα ελληνιστικά χρόνια. Στην ανασκαφή εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Α. Μπιλούκα και Α. Καϊάφα.

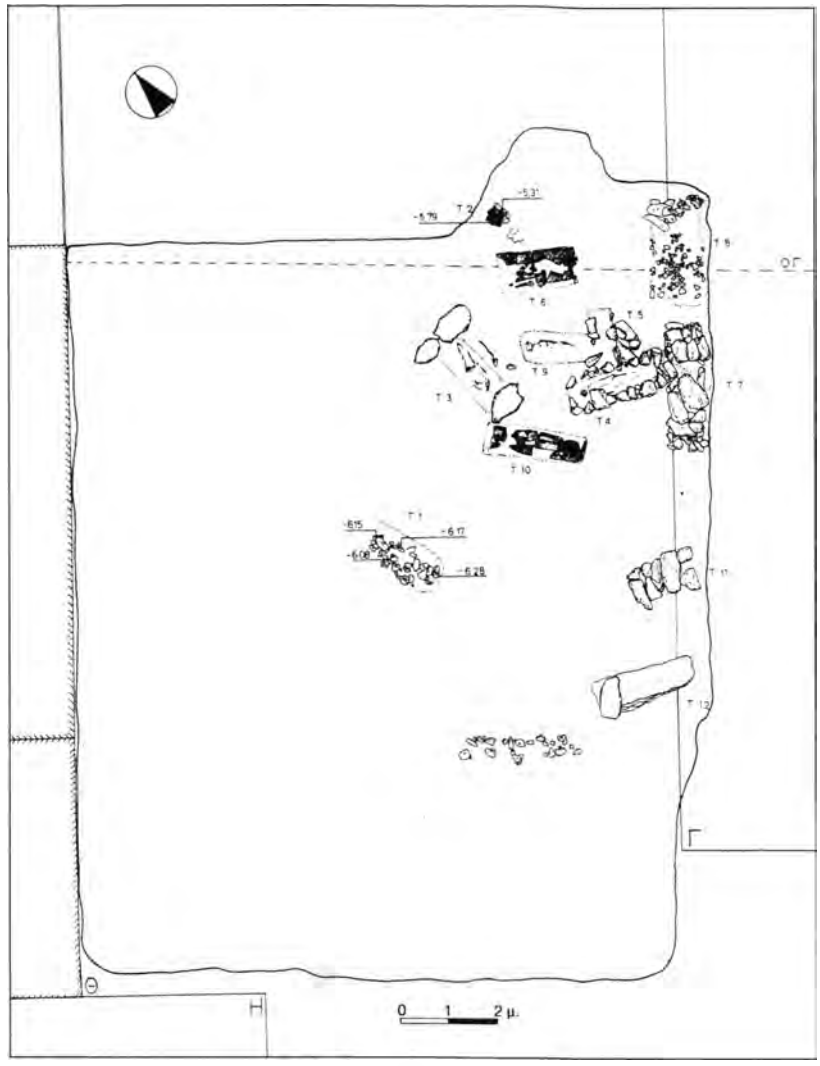
ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ

Ξηροκρήνη

Συμβολή των οδών Συνταγματάρχου Φρυζή 2 και Μαργαροπούλου

Το Σεπτέμβριο του 1998 στη διάρκεια της εκσκαφής θεμελίων του οικοπέδου στη συμβολή των παραπάνω οδών σε βάθος 4,10 μ. από την επιφάνεια του καταστρώματος του δρόμου αποκαλύφθηκε τμήμα νεκροταφείου της όψιμης αρχαιότητας (Πίν. 214 α). Συνολικά σε 145 τ.μ. εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν 26 ταφές. Κεραμοσκεπείς στο

16. Πρβλ. *ΠΑΕ* 1951, σ. 145-146 (Ανατολικό νεκροταφείο). *ΑΔ* 26 (1971): Χρονικά, σ. 373-382· 39 (1984): Χρονικά, σ. 216. *ΑΕΜΘ* 5 (1991), σ. 225-226 (Δυτικό νεκροταφείο), καθώς και *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 433-436.

Σχέδ. 2. Θεσσαλονίκη. Οδός Αγίου Δημητρίου 198. Κάτοψη τμήματος του νεκροταφείου.

μεγαλύτερο τμήμα τους, εγχυτρισμοί, κιβωτιόσχημοι, λάκκοι, λακκοειδείς με σχιστολιθική κάλυψη και ανακομιδές.

Από το σύνολο των 26 ταφών οι 15 αφορούν ενήλικες, οι επτά παιδιά και οι τέσσερις βρέφη. Οι περισσότεροι έχουν προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., ενώ ελάχιστοι ΒΑ.-ΝΔ. Στο σύνολό τους οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι σε ύπτια στάση με τα άκρα σε έκταση ή παράλληλα στο σώμα.

Τα περισσότερα κτερίσματα είναι πήλινα και γυάλινα αγγεία μεσαίου και μικρού μεγέθους, δύο χρυσά περίτεχνα σκουλαρίκια, γυάλινες χάντρες και πέντε χάλκινα νομίσματα, τα οποία τοποθετούν το νεκροταφείο στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ.

ΕΛΕΝΗ ΛΑΜΠΡΟΘΑΝΑΣΗ

Τούμπα[17]

Οδός Δρυός 5

Τα στοιχεία της ανασκαφής κατά το 1998 στο οικόπεδο της παραπάνω οδού (Άνω Τούμπα) στη νότια πλευρά της τράπεζας επιβεβαίωσαν τις πληροφορίες που αποκομί-

17. Για στρωματογραφικά στοιχεία από την τράπεζα, βλ. *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 215-225· 7 (1993), σ. 287-301· 8 (1994), σ. 189-196· 10Α (1996), σ. 299-406.

σαμε από τις έρευνες των τελευταίων χρόνων στα γειτονικά οικόπεδα (Δρυός 9 και 10)[18].

Επιχώσεις και αραιά κατάλοιπα της ύστερης εποχής Χαλκού και της πρώιμης εποχής Σιδήρου και στη συνέχεια συνεκτικές οικοδομικές φάσεις του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. υποδηλώνουν τη διαρκή κατοίκηση του χώρου. Σε αντίθεση με τη στρωματογραφική πυκνότητα των φάσεων της εποχής Χαλκού και της πρώιμης εποχής Σιδήρου στην καθαυτό τούμπα που διερευνά η ομάδα προϊστορικής αρχαιολογίας του ΑΠΘ και τα ισχνά δεδομένα που απέμειναν εκεί από τα λεγόμενα ιστορικά χρόνια[19], διαπιστώνουμε στην τράπεζα που ανασκάπτει η Εφορεία το αντίστροφο φαινόμενο. Τα ευρήματα της εποχής Χαλκού από την τράπεζα δεν είναι όλα φερτά από το λοφίσκο, αλλά γύρω από αυτόν υπήρχε κατοίκηση με χαρακτήρα διασποράς[20]. Στα χρόνια της εποχής Σιδήρου, αντίθετα, όπως τεκμηριώνεται από τα δεδομένα των ανασκαφών της Εφορείας τα τελευταία χρόνια, η τράπεζα που περιβάλλει το λοφίσκο κατοικήθηκε συστηματικά[21].

Στο οικόπεδο που ανασκάφηκε κατά το μεγαλύτερο τμήμα του το καλοκαίρι του 1998 αποκαλύφθηκε μεγάλος αποθηκευτικός χώρος με πιθάρια. Με βάση τα όστρακα κεραμικής η εγκατάλειψη του πιθεώνα τοποθετείται στον 6ο αι. π.Χ. Η αποθήκη αυτή ανήκε μάλλον σε ιδιωτική οικία, αν κρίνουμε από παρόμοια δοχεία των ίδιων αρχαϊκών χρόνων που γνωρίζουμε από τις σαφέστερες οικοδομικές φάσεις γειτονικών οικοπέδων (Δρυός 9, Καλαβρύτων 19)[22].

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα του 5ου αι. π.Χ. σύμφωνα με την αττική κεραμική, που υπέρκεινται του πιθεώνα, φανερώνουν την αλλαγή χρήσης του χώρου. Η διαμόρφωση κατοικιών με οργανωμένο ιστό που διαπιστώθηκε σε πολλά σημεία της τράπεζας πρέπει να είχε συμπεριλάβει και το οικόπεδο αυτό. Μελανόμορφα όστρακα από τη φάση αυτή, γνωστά και από τα υπολείμματα σπιτιών στα γειτονικά οικόπεδα επιβεβαιώνουν την εκτίμηση που εκθέσαμε.

Η χρησιμοποίηση της περιοχής για στρατιωτικές εγκαταστάσεις στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και αργότερα από τους πρόσφυγες και τους απόρους της Κοινωνικής Πρόνοιας κατέστρεψε κατά πάσαν πιθανότητα τις φάσεις του 4ου αι. π.Χ. Αυτό συνάγεται τόσο από την πληθώρα ανάμεσα σε άλλα μελαμβαφών οστράκων του 4ου αι. που περισυνελέγησαν στο οικόπεδο, όσο και από τα συγκροτημένα αρχιτεκτονικά υπολείμματα στο γειτονικό οικόπεδο (Δρυός 9)[23].

Λίθινα εργαλεία, όπως οι συνήθεις λειασμένες αξίνες ή οι τριπτήρες, πυρήνες, ξέστρα και λεπίδες από πυριτόλιθο της εποχής Χαλκού φανερώνουν την τοπική εργαλειακή εξειδίκευση και παράδοση με την κατεργασία και τη χρήση της πέτρας. Όστρακα κεραμικής της ύστερης εποχής Χαλκού με εγχάρακτη διακόσμηση και λευκή ένθετη ασβεστώδη ύλη είναι από τα χαρακτηριστικά ευρήματα των επιχώσεων στο οικόπεδο αυτό. Θραύσμα πιθαριού με εμπίεστη διακόσμηση της πρώιμης εποχής Σιδήρου υποδηλώνει την οργανωμένη ήδη κατοίκηση στην περιοχή αυτή της τράπεζας. Πήλινες αγνύθες, κομβία και πηνία φανερώνουν, τέλος, τη διαχρονική ενασχόληση στα σπίτια με τους αργαλειούς και την ύφανση.

Οδός Μαλακοπής 44-46

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο (Κάτω Τούμπα) καλυπτήριες πλάκες τάφων οδήγησαν στην ανασκαφική διερεύνηση του οικοπέδου.

Στο οικόπεδο ερευνήθηκαν συνολικά 20 τάφοι αρχαϊκών χρόνων, λακκοειδείς στην πλειονότητά τους – μόνον ο Τφ. 5 ήταν κιβωτιόσχημος – και με σχιστολιθική κάλυψη αποκλειστικά. Σε κάποιους τάφους η κάλυψη οριζόταν περιμετρικά με μικρούς αργούς λίθους, οι οποίοι είχαν τοποθετηθεί με επιμέλεια (Τφ. 1,2,3,6,7,9).

Η πλειονότητα των νεκρών έχει τοποθετηθεί με το κεφάλι στα δυτικά. Μόνο σε δύο τάφους (Τφ. 11,17) η τοποθέτηση του νεκρού είναι ακριβώς η αντίθετη, η οποία ίσως να υποδηλώνει και διαφορετική χρονολόγηση. Αυτό ισχύει κυρίως στην περίπτωση του Τφ. 11, ο οποίος έχει κατασπρα-

18. Για τις αρχαιολογικές έρευνες στα οικόπεδα της οδού Δρυός 9 και 10, βλ. *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 273-293· 7 (1993), σ. 287-301.

19. Τα ανασκαφικά στοιχεία από την καθαυτό τούμπα (λοφίσκο) που διερευνάται συστηματικά από την ομάδα προϊστορικής αρχαιολογίας του ΑΠΘ συνοψίζονται στο *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 369-387, όπου περιλαμβάνεται και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

20. Υπολείμματα κατοίκησης από την εποχή Χαλκού αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο της οδού Δρυός 10, βλ. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 287-301, και στην περιοχή ανατολικά, έξω από την τράπεζα, όπου η είσοδος στο ναό της Αγίας Μαρίνας, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 189-340.

21. Κατάλοιπα κατοίκησης από την πρώιμη εποχή Σιδήρου έχουν εντοπιστεί σε όλα σχεδόν τα οικόπεδα της τράπεζας, βλ. *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 299-406, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

22. Πρβλ. τα στοιχεία για τους πιθεώνες των οικοπέδων της οδού Δρυός 9 και της οδού Καλαβρύτων 19, *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 273-293 και 8 (1994), σ. 189-196.

23. Το οικόπεδο της οδού Δρυός 7 που γειτνιάζει άμεσα με της οδού Δρυός 5 της φετινής ανασκαφής δεν είχε ερευνηθεί ανασκαφικά, αλλά η αυθαίρετη εκσκαφή θεμελίων πριν από το 1985 για την οικοδόμηση πολυκατοικίας κατέστρεψε καθετί. Γι' αυτό τα κυριότερα δεδομένα για τον πολεοδομικό ιστό προέρχονται από το οικόπεδο στην οδό Δρυός 9.

φεί από τον Τφ. 1. Ο καθορισμός του φύλου των νεκρών στάθηκε εφικτός μόνο σε λίγες ταφές κυρίως εξαιτίας των κτερισμάτων αλλά και της στάσης του νεκρού. Οι Τφ. 1 και 4 ανήκουν σε γυναίκες – η μια είχε χάλκινα κοσμήματα (Τφ. 4) και οι δύο ήταν τοποθετημένες σε εμβρυακή συνεσταλμένη στάση. Ήταν γυρισμένες προς τα δεξιά με το κεφάλι γυρισμένο προς τα κάτω, τα δύο πόδια ελαφρώς λυγισμένα και το αριστερό χέρι, τοποθετημένο πάνω στο σώμα, κατά την κλίση του σώματος. Εντοπίστηκαν επίσης δύο παιδικές ταφές (Τφ. 6, 18). Στον Τφ. 6 το παιδί έχει τοποθετηθεί σε εμβρυακή στάση, ενώ στον Τφ. 18 σε ύπτια στάση μαζί με κάποιο μικρό ζώο: η παιδική αυτή ταφή είναι τοποθετημένη ακριβώς επάνω από τον Τφ. 19. Οι υπόλοιποι νεκροί είναι τοποθετημένοι σε ύπτια στάση έχοντας κάποιες φορές το κεφάλι γυρισμένο προς τα αριστερά (Τφ. 6, 7, 9). Τα χέρια είναι συνήθως τοποθετημένα παράλληλα με το σώμα, αλλά κάποιες φορές το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο και τοποθετημένο πάνω στο θώρακα (Τφ. 3), άλλοτε η αριστερή (Τφ. 7) ή η δεξιά (Τφ. 9) παλάμη είναι τοποθετημένη πάνω στη λεκάνη και άλλοτε οι δύο παλάμες είναι σταυρωμένες στο υπογάστριο (Τφ. 18, 20). Το ύψος των γυναικών κυμαίνεται από 1,23 έως 1,35 μ. και των υπόλοιπων νεκρών, στην περίπτωση που αυτοί διατηρούνται ακέραιοι, από 1,55 έως 1,63 μ.

Όσον αφορά τη διατήρηση των οστών, σε γενικές γραμμές είναι αρκετά καλή, καθώς διατηρούνται σε αρκετούς νεκρούς οστά του κρανίου, του κορμού, της λεκάνης και των άνω και κάτω άκρων. Στους τάφους που εντοπίστηκαν στο ανατολικό πέρας του οικοπέδου η διατήρηση των οστών είναι κακή έως και ανύπαρκτη εξαιτίας μάλλον της υγρασίας που παρουσιάζει το χώμα στο σημείο εκείνο.

Τα κτερίσματα είναι αγγεία και χάλκινα κοσμήματα. Τα αγγεία είναι κυρίως σκύφοι, οι οποίοι καλύπτονται τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά με αραιό πορτοκαλέρυθρο γάνωμα που διατηρείται σε μικρή έκταση (Τφ. 1, 3, 5, 8, 9, 10, 16), μόνωτα αγγεία (Τφ. 2, 8) και αγγεία με προχοή (Τφ. 12, 16). Μεμονωμένο είναι το παράδειγμα φλασκόσχημου αγγείου που εντοπίστηκε στον Τφ. 1. Τα χάλκινα κοσμήματα που εντοπίστηκαν προέρχονται αποκλειστικά από τον Τφ. 4. Πρόκειται για δύο χάλκινα ενώτια, δύο χάλκινα ψέλια και δύο χάλκινα δαχτυλίδια. Στον παιδικό τάφο (Τφ. 6) εντοπίστηκαν δύο χάντρες, μία πήλινη και μία από πολύτιμο λίθο. Τέλος, στον Τφ. 11 εντοπίστηκε χρυσό επιστόμιο.

Το χώμα που κάλυπτε τους τάφους ήταν σκούρο καστανό έως καστανοκόκκινο, μέτριας σκληρότητας. Το χώμα εντός του ταφικού λάκκου ήταν κυρίως σκούρο καστανό, μαλακό. Οι περισσότεροι νεκροί ήταν τοποθετημένοι πάνω στο φυσικό έδαφος, το οποίο ήταν καστανοκίτρινο, συμπαγές με διάσπαρτες μικρές σχιστολιθικές πέτρες. Μεμονωμένο είναι το παράδειγμα του Τφ. 2, στον οποίο όλος ο λάκκος είναι επενδεδυμένος με μικρούς αργούς λίθους. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ότι στους Τφ. 4 και 18 το κεφάλι του νεκρού φαίνεται να έχει τοποθετηθεί πάνω σε μικρή επίπεδη πέτρα. Αξιοπερίεργη είναι η παρουσία δύο λεπτών σχιστολιθικών πλακών επάνω στο θώρακα και μιας πέτρας επάνω στη λεκάνη του νεκρού του Τφ. 3.

Τέλος, σχετικά με τη μορφολογία του εδάφους θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι παρουσιάζει μια κατωφερή κλίση από Α. προς Δ.[24].

Οδός Νεαπόλεως 42-46

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής θεμελίων στο οικόπεδο αυτό (Κάτω Τούμπα) εντοπίστηκε ένας τάφος, ενώ κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν πέντε λακκοειδείς τάφοι με σχιστολιθική κάλυψη αρχαϊκών χρόνων. Η κακή διατήρηση των σκελετών, όπου υπήρχαν, δεν μας επέτρεψε να γνωρίσουμε το φύλο των νεκρών, καθώς και τη στάση τους, εκτός από τον Τφ. 3, στον οποίο ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με το δεξιό χέρι τοποθετημένο κατά μήκος του σώματος και το αριστερό λυγισμένο και τοποθετημένο πάνω στο θώρακα. Οι Τφ. 1 και 5 είχαν προσανατολισμό Α.-Δ., οι Τφ. 2 και 3 Β.-Ν. και ο 4 ΒΔ.-ΝΑ.

Κτερίσματα εντοπίστηκαν μόνο σε τρεις τάφους (Τφ. 1, 2, 3). Πρόκειται κυρίως για σκύφους, οι οποίοι άλλοτε είναι άβαφοι και άλλοτε καλύπτονται με πορτοκαλέρυθρο γάνωμα – μόνο στο σκύφο που εντοπίστηκε στον Τφ. 1 διατηρούνται ίχνη μαύρου γανώματος στην εξωτερική επιφάνεια. Επίσης, εντοπίστηκαν δύο μόνωτα άβαφα αγγεία, το ένα χωρίς, το άλλο με προχοή.

Το δάπεδο του Τφ. 1 ήταν ιδιαίτερα επιμελημένο, καθώς όλη του η επιφάνεια είχε καλυφθεί με μικρούς αργούς λίθους και σχιστόλιθους. Τόσο τα αγγεία του Τφ. 2 όσο και το ένα αγγείο του Τφ. 3 είχε τοποθετηθεί πάνω σε μικρούς λιθοσωρούς.

Οδός Πόντου 7

Μετά τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών στο παραπάνω οικόπεδο (Κάτω Τούμπα) και τον εντοπισμό δύο τάφων, αποφασίστηκε η ανασκαφική διερεύνηση του οικοπέδου, που περιείχε συνολικά 13 τάφους των αρχαϊκών κυρίως χρόνων (Πίν. 214 β).

---

24. Πληροφορίες για το αρχαίο νεκροταφείο στην Τούμπα Θεσσαλονίκης, βλ. *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 369-387 (όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία)· 11 (1997), σ. 337-341. Βλ. επίσης τα Χρονικά του *ΑΔ* από το 1994 κ.ε.

Οι περισσότεροι τάφοι ήταν λακκοειδείς και έφεραν σχιστολιθική κάλυψη, εκτός από κάποιους που πρέπει να ήταν ελεύθερες ταφές (Τφ. 5, 10, 11, 12) και έναν τάφο, ο οποίος περιμετρικά οριζόταν από μικρές σχιστολιθικές πέτρες ακανόνιστου σχήματος και η άνω επιφάνειά του καλυπτόταν με χώμα (Τφ. 2). Σε έναν από τους τάφους με τη σχιστολιθική κάλυψη (Τφ. 8) εντοπίστηκε και δεύτερη σχιστολιθική κάλυψη σε μεγαλύτερο βάθος.

Η πλειονότητα των τάφων έχει προσανατολισμό Δ. (κεφάλι)-Α. (πόδια), εκτός από τον Τφ. 12, ο οποίος έχει προσανατολισμό Ν. (κεφάλι)-Β. (πόδια). Ο διαφορετικός προσανατολισμός του τάφου σε συνδυασμό με την τοποθέτηση άλλου νεκρού πάνω από αυτόν ίσως διαφοροποιούν χρονολογικά τον τάφο από τους υπολοίπους. Στους Τφ. 3 και 5 έχουμε γυναίκες – στον 5 ταφή μικρού κοριτσιού –, καθώς εντοπίστηκαν χάλκινα κοσμήματα: ψέλια, ενώτια. Στους Τφ. 7 και 9 έχουμε ανδρικές ταφές, καθώς εντοπίστηκαν σιδερένια μάχαιρα και εγχειρίδιο αντίστοιχα. Ανδρικές ταφές υποθέτουμε και για τους Τφ. 1, 8 και 13, στους οποίους βρέθηκαν σιδερένια αντικείμενα που θα μπορούσαν να αποτελούν εξοπλισμό πολεμιστή, ωστόσο η διάβρωση δεν μας επιτρέπει να το πούμε με βεβαιότητα.

Η στάση στην οποία είχαν τοποθετηθεί οι περισσότεροι νεκροί είναι η ύπτια. Σε ορισμένες περιπτώσεις το κεφάλι είναι ελαφρώς γυρισμένο προς τα αριστερά (Τφ. 1, 8), τα χέρια τοποθετημένα είτε κατά μήκος του σώματος (Τφ. 9, 10) με τις παλάμες, όπου αυτές διατηρούνται, τοποθετημένες επάνω στη λεκάνη (Τφ. 8) είτε λυγισμένα και τοποθετημένα πάνω στη λεκάνη (Τφ. 12) είτε έχοντας το ένα από τα δύο χέρια – το αριστερό – λυγισμένο και τοποθετημένο στο θώρακα ή στη λεκάνη (Τφ. 1, 4). Ιδιάζουσα είναι η στάση του νεκρού του Τφ. 10. Έχει τοποθετηθεί με το πάνω τμήμα του σώματός του σε ύπτια στάση και το κεφάλι γυρισμένο προς τα δεξιά και τα κάτω άκρα του λυγισμένα και γυρισμένα προς τα δεξιά. Το σωζόμενο ύψος των νεκρών κυμαίνεται από 0,82 (Τφ. 5) έως 1,85 μ. (Τφ. 7). Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι στους τάφους, όπου υπάρχει υποψία ανδρικής ταφής, το ύψος κυμαίνεται από 1,56 έως 1,85 μ.

Όσον αφορά τη διατήρηση του σκελετικού υλικού σε γενικές γραμμές ήταν αρκετά καλή, καθώς διατηρούνται σε αρκετούς από αυτούς οστά του κρανίου, του κορμού και των άνω και κάτω άκρων. Στους άλλους τάφους η κακή διατήρηση πρέπει να οφείλεται στην έντονη υγρασία που παρουσιάζει στο συγκεκριμένο χώρο το χώμα.

Τα κτερίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς είναι κυρίως αγγεία, καθώς και κάποια μεταλλικά αντικείμενα. Τα αγγεία είναι σκύφοι (Τφ. 2, 4, 6, 9), μόνωτα αγγεία με προχοή (Τφ. 2, 3), μόνωτα άβαφα αγγεία (Τφ. 1), δίωτα φιαλόσχημα (Τφ. 11) και ένα κλειστό αγγείο με κάθετες λαβές «σιπύη» (;) (Τφ. 3). Τα μεταλλικά αντικείμενα είναι κυρίως σιδερένια εγχειρίδια (Τφ. 9, 13), μία λόγχη (Τφ. 8) και μία μάχαιρα (Τφ. 7), μία διπλή σιδερένια περόνη (Τφ. 10), καθώς και κάποια άλλα σιδερένια αντικείμενα, τα οποία λόγω της έντονης οξείδωσης δεν είναι αναγνωρίσιμα (Τφ. 1, 8). Εντοπίστηκαν χάλκινα κοσμήματα: ενώτια, σπειροειδή (Τφ. 3) ή απλά (Τφ. 5), χάλκινα σπειροειδή ψέλια (Τφ. 5). Μεμονωμένο είναι το παράδειγμα χρυσού επιστομίου σε σχήμα ορθογωνίου παραλληλογράμμου με τρεις μικρές κυκλικές οπές στη μία στενή πλευρά.

Το χώμα που κάλυπτε τους τάφους ήταν σκούρο καστανό έως καστανοκόκκινο, μέτριας σκληρότητας με κάποια θραύσματα άβαφων τροχήλατων αγγείων, καθώς και κάποια χειροποίητων αγγείων της εποχής Σιδήρου. Το χώμα εντός του ταφικού λάκκου ήταν κυρίως σκούρο καστανό, μαλακό, σε μερικές περιπτώσεις εξαιρετικά υγρό (Τφ. 2, 3). Σχετικά με τη μορφολογία του εδάφους θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι παρουσιάζει μια κατώτερη κλίση από Α. προς Δ.

Οδός Προύσσης 4

Στην ανασκαφική διερεύνηση του παραπάνω οικοπέδου στην Κάτω Τούμπα εντοπίστηκαν τρεις τάφοι – συμπεριλαμβανομένου και του τάφου που εντοπίστηκε κατά τις δοκιμαστικές τομές. Οι δύο τάφοι (Τφ. 1, 2) έφεραν σχιστολιθική κάλυψη και ο τρίτος (Τφ. 3) πρέπει να αποτελούσε ελεύθερη ταφή (αβαθής λάκκος χωρίς επικάλυψη).

Στον Τφ. 1 ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με προσανατολισμό Β. (κεφάλι)-Ν. (πόδια). Το μοναδικό κτέρισμα του τάφου ήταν ένα άβαφο μόνωτο αγγείο, το οποίο εντοπίστηκε στη νοτιοδυτική γωνία του λάκκου, ακριβώς κάτω από τα πόδια του νεκρού.

Στον Τφ. 2 ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με το κεφάλι ελαφρώς κεκλιμένο προς τα αριστερά και με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν: α) δίωτο κλειστό αγγείο στα πόδια του νεκρού «σιπύη» (;), β) χάλκινη τοξωτή πόρπη στον αριστερό βραχίονα του νεκρού, γ) χάλκινη τοξωτή πόρπη στο δεξιό βραχίονα του νεκρού.

Στον Τφ. 3 ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση με το κεφάλι ελαφρώς κεκλιμένο προς τα αριστερά και με προσανατολισμό Δ.-Α. Τα κτερίσματα του τάφου ήταν: α) Άβαφο εξάλειπτρο με μαστοειδείς αποφύσεις εκατέρωθεν της λαβής, το οποίο εντοπίστηκε πάνω στο δεξιό πόδι του νεκρού. β) Άβαφο μόνωτο αγγείο, το οποίο εντοπίστηκε πάνω στην αριστερή λαγόνα της λεκάνης του νεκρού. γ) Περιδέραιο τοποθετημένο σε διπλή σειρά στο λαιμό του νεκρού. Αποτελούνταν από σχεδόν αμφικωνικές χάντρες κατασκευασμένες από υαλόμαζα και καλυμμένες εξωτερικά με πηλό. δ) Μεγάλη χάντρα από υαλό-

μαζα καλυμμένη με πηλό, η οποία εντοπίστηκε στον αριστερό αγκώνα. ε) Χάλκινη τοξωτή πόρπη, η οποία εντοπίστηκε στην αριστερή ωμοπλάτη. Δύο μεγάλες αμφικωνικές χάντρες που εντοπίστηκαν στο στόμα του νεκρού πρέπει να προέρχονται από το περιδέραιο.

Η διατήρηση των σκελετών και στους τρεις τάφους δεν ήταν ιδιαίτερα καλή εξαιτίας μάλλον των όξινων συνθηκών του εδάφους της συγκεκριμένης περιοχής. Δυστυχώς δεν στάθηκε δυνατός ο καθορισμός του φύλου των νεκρών, ίσως στον Τφ. 3 να έχουμε γυναικεία ταφή.

Το χώμα το οποίο κάλυπτε τους τάφους ήταν καστανοκόκκινο, μέτριας σκληρότητας με έντονα ίχνη μάργας (κιμιλιάς). Μέσα στο χώμα αυτό ήταν σκαμμένοι και οι λάκκοι των τάφων. Το χώμα εντός των λάκκων – εξαίρεση αποτελεί ο Τφ. 3 – ήταν σκούρο καστανό, μαλακό. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι πάνω σε ένα λεπτό στρώμα καστανοκόκκινου, μαλακού χώματος, πάχ. 0,02-0,03 μ., το οποίο είχαν στρώσει πάνω στο φυσικό έδαφος, που ήταν καστανοκίτρινο, συμπαγές με μικρές διάσπαρτες σχιστολιθικές πέτρες. Το χώμα αυτό πρέπει να χαρακτηρίζει όλη την ευρύτερη περιοχή, καθώς έχει εντοπιστεί τόσο στο οικόπεδο επί της οδού Μαλακοπής 44-46, όσο και στο οικόπεδο επί της οδού Πόντου 7.

Μετά τη διερεύνηση των τάφων, την αποτύπωσή τους και τη γενική φωτογράφηση όλου του οικοπέδου, ανοίχθηκαν δύο δοκιμαστικές τομές, μία στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου, διαστ. 1,50×1 μ., και μία στη βορειοδυτική, διαστ. 2×1,50 μ. Στην πρώτη το φυσικό έδαφος εντοπίστηκε σε βάθος 1,39-1,42 μ. και στη δεύτερη σε βάθος 1,63-1,69 μ., επιβεβαιώνοντας έτσι για μια ακόμη φορά την κλίση που πρέπει να είχε το έδαφος στη συγκεκριμένη περιοχή.

Συμβολή των οδών Κίμωνος και Βαλτετσίου

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής για την ανέγερση του 80ού Δημοτικού Σχολείου Τούμπας στη συμβολή των παραπάνω οδών στην περιοχή της Κάτω Τούμπας εντοπίστηκαν διάσπαρτες κεραμίδες, οι οποίες στάθηκαν αφορμή για την ανασκαφική διερεύνηση του χώρου. Το έργο χρηματοδοτήθηκε από τη Νομαρχία Θεσσαλονίκης. Η ολοκλήρωση των ανασκαφικών εργασιών μάς έδωσε τμήμα ρωμαϊκής αγροικίας (Σχέδ. 3· Πίν. 215 α-β).

Μετά τον καθαρισμό του επιφανειακού στρώματος διαπιστώθηκε εκτεταμένο στρώμα καταστροφής. Κεραμίδες οροφής κάλυπταν το μεγαλύτερο τμήμα του χώρου και ανάμεσα σε αυτές ήταν πλέον ορατοί τοίχοι.

Ο μοναδικός χώρος που δεν καλυπτόταν από κεραμίδες στέγης είναι ένα σχεδόν τετράγωνο δωμάτιο, διαστ. 4×5 μ. (Χώρος Α). Τη μισή και παραπάνω έκταση του δαπέδου του καταλάμβαναν μικρές πέτρες, τα ενδιάμεσα κενά των οποίων καλύπτονταν με ασβέστη. Πρόκειται για το υπόστρωμα πάνω στο οποίο τοποθετήθηκαν τετράγωνες πήλινες πλάκες δαπέδου, συνδεόμενες μεταξύ τους με υδραυλικό κονίαμα, ελάχιστες από τις οποίες εντοπίστηκαν κατά χώραν στα νότια του χώρου. Στα βόρεια του χώρου, όπου το δάπεδο είναι κατεστραμμένο, υπήρχε μικρή ορθογώνια πέτρινη κατασκευή, η μία πλευρά της οποίας εφάπτεται στον τοίχο που ορίζει στα βόρεια το χώρο. Πάνω σε αυτήν εντοπίστηκε ενσωματωμένο τμήμα μυλόπετρας, η οποία πρέπει να σχετίζεται μάλλον με τη χρήση και τη λειτουργία της κατασκευής. Η απουσία από την επιφάνεια του χώρου κεραμίδων στέγης σε συνδυασμό με την παρουσία υδραυλικού κονιάματος στους αρμούς των πλακών, το οποίο εξασφαλίζει τη στεγανότητα του χώρου, οδήγησαν στη σκέψη ότι έχουμε πλακόστρωτη αυλή, περιμετρικά της οποίας αναπτύσσονταν τα δωμάτια του οικοδομικού συγκροτήματος. Νοτιοδυτικά η αυλή αυτή επικοινωνούσε με θυραίο άνοιγμα με ένα χώρο, η διερεύνηση του οποίου δεν στάθηκε εφικτή σε όλη του την έκταση. Εδώ, κάτω από τις κεραμίδες στέγης εντοπίστηκε απορριμματικός λάκκος, μεγ. διαμ. 1,64 και βάθ. 0,49 μ., με άφθονη κεραμική – εντοπίστηκαν θραύσματα κυρίως μεγάλων κλειστών άβαφων αγγείων, όπως αμφορείς, χυτροειδή με έντονα ίχνη καύσης στην εξωτερική τους επιφάνεια, ελάχιστα ερυθροβαφή πινάκια και σκυφίδια, κομμάτια πλίνθων, κεραμίδες, καθώς και πολλά μικροευρήματα, οστέινα και μεταλλικά[25]. Στα βόρεια ο χώρος με το λάκκο επικοινωνούσε με θυραίο άνοιγμα με άλλο στεγασμένο δωμάτιο, η χρήση του οποίου παραμένει άγνωστη, καθώς η δημιουργία νοσοκομείου (σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων) κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου κατέστρεψε ολοκληρωτικά το χώρο.

Στα νότια η αυλή επικοινωνούσε και πάλι με θυραίο άνοιγμα με ένα στεγασμένο δωμάτιο (Χώρος Β1), το οποίο χωριζόταν στα δύο από ένα μικρό ενδιάμεσο τοίχο (Τχ. 16). Δυτικά του τοίχου αυτού εντοπίστηκαν κατά χώραν αρκετά, σχεδόν ακέραια αγγεία, όπως ένας οξυπύθμενος αμφορέας – ο χώρος στον οποίο ήταν τοποθετημένος ο αμφορέας ήταν κατασκευασμένος από συμπαγή πηλό, πάνω στον οποίο είχαν ενσωματωθεί μικρές μαρμάρινες ψηφίδες ακανόνιστου σχήματος – μεγάλο χυτροειδές αγγείο με έντονα ίχνη καύσης στην εξωτερική του επιφάνεια, καθώς και ένας μεγάλος αμφορέας με ψηλό κυλινδρικό λαιμό, ελλειψοειδές σώμα, που καλύπτεται εξωτερικά με οριζό-

25. Τα περισσότερα μικροευρήματα της ανασκαφής προέρχονται από το χώρο αυτό.

Σχέδ. 3. Νομός Θεσσαλονίκης. Κάτω Τούμπα. Συμβολή των οδών Κίμωνος και Βαλτετσίου. Κάτοψη τμήματος της ρωμαϊκής αγροικίας.

ντιες ραβδώσεις. Στα ανατολικά του χωρίσματος εντοπίστηκαν δύο μεγάλα πιθάρια, από τα οποία το ένα κατεστραμμένο. Το άλλο πιθάρι εντοπίστηκε κατά χώραν ενσωματωμένο στο δάπεδο του δωματίου.

Στο εσωτερικό του βρέθηκε μεγάλο θαλάσσιο κοχύλι και υπολείμματα φυτικών υλών. Ο πυθμένας του ήταν κατασκευασμένος από κεραμίδες, οι οποίες συνδέονταν μεταξύ τους με συμπαγές συνδετικό υλικό και μάλλον εξασφάλιζε τη στεγανότητα του αγγείου.

Στο χώρο που αναπτύσσεται νότια και ανατολικά του πιθεώνα εντοπίστηκε το εκτενέστερο τμήμα του στρώματος καταστροφής (Χώρος Β2). Ο χώρος καλυπτόταν σε όλη του την έκταση από κεραμίδες στέγης, μετά την αφαίρεση των οποίων εντοπίστηκαν οι τοίχοι που όριζαν το χώρο. Ο μικρός τοίχος (Τχ. 11), με κατεύθυνση Β.-Ν. πρέπει να λειτουργούσε ως διαχωριστικό, ανατολικά του οποίου εντοπίστηκαν μυλόπετρες, δύο σχεδόν ακέραιοι οξυπύθμενοι αμφορείς και ένα μεγάλο ερυθροβαφές πινάκιο, πάνω στο οποίο σώζονταν οστά ζώου. Και αυτός ο χώρος, όπως και ο προηγούμενος, πρέπει να σχετίζεται με την αποθήκευση και την επεξεργασία των τροφών.

Στα ανατολικά της πλακόστρωτης αυλής αποκαλύφθηκε ο πλέον ενδιαφέρων χώρος της ανασκαφής αυτής (Χώρος Γ). Πρόκειται για ένα ημιστεγασμένο σχεδόν τετράγωνο δωμάτιο, διαστ. 8×8 μ., η πρόσβαση στο οποίο πρέπει να γινόταν και πάλι από την αυλή. Στη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου στην άνω επιφάνεια του τοίχου διατηρούνται κατάλοιπα του υποστρώματος της πλακόστρωτης αυλής. Στο κέντρο περίπου του δωματίου (Χώρος Γ1) εντοπίστηκε ελλειψοειδής κατασκευή, διαστ. 2,50×1,64 μ. Περιμετρικά αυτή οριζόταν από μεγάλες σχιστολιθικές πέτρες οι οποίες είχαν τοποθετηθεί κάθετα, ενώ στα βόρεια από μικρό πέτρινο τοίχο, μήκ. 2 μ. Δυτικά και ανατολικά, εσωτερικά του τοίχου, εντοπίστηκαν θραύσματα κεραμίδων στέγης, που ήταν επίσης τοποθετημένες κάθετα σε κυκλική διάταξη. Το εσωτερικό της κατασκευής, το οποίο ήταν κοίλο, καλυπτόταν με πήλινες πλάκες δαπέδου. Η κατασκευή ήταν τοποθετημένη πάνω σε τριπλή στρώση πλίνθων. Επάνω στις πλίνθους πατούσε μακρόστενη πέτρινη κατασκευή, η οποία πρέπει να σχετίζεται με την ελλειψοειδή κατασκευή. Ίσως αποτελούσε ένα είδος θρανίου για την εξυπηρέτηση των αναγκών. Σε όλο το χώρο τόσο εντός της κατασκευής όσο και περιμετρικά αυτής υπήρχαν έντονα ίχνη καύσης, τα οποία σε συνδυασμό με την παρουσία συσσωρευμένων κεραμίδων με έντονα ίχνη καύσης, βόρεια της κατασκευής μάς οδήγησαν στη σκέψη ότι έχουμε έναν ελλειψοειδή κλίβανο, τα τοιχώματα του οποίου πρέπει να ήταν κατασκευασμένα από επάλληλες στρώσεις κεραμίδων. Ο μικρός τοίχος που εντοπίστηκε στο βόρειο πέρας της κατασκευής ίσως αποτελούσε τμήμα του φράγματος ενός ανοίγματος στην κορυφή του θολωτού κλιβάνου. Όσον αφορά την τροφοδοσία της φωτιάς, αυτή ίσως γινόταν από τους μικρούς ημικυκλικούς χώρους που όριζαν οι κεραμίδες που εντοπίστηκαν εκατέρωθεν στο βόρειο πέρας του κλιβάνου, εντός των οποίων υπήρχαν επίσης έντονα ίχνη καύσης. Η εσχάρα του κλιβάνου δεν σώζεται, αλλά η παρουσία κομματιών πλίνθων με έντονο κοκκινωπό χρώμα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του επιβεβαιώνει την ύπαρξή της. Το δάπεδο του κλιβάνου ήταν κοίλο για την καύσιμη ύλη. Η τοποθέτηση του κεραμικού κλιβάνου πάνω στην τριπλή στρώση των πλιθιών μπορεί να σχετίζεται με την καλύτερη μόνωση του χώρου. Ίδιος πρέπει να είναι και ο λόγος ύπαρξης, κάτω από τις πήλινες πλάκες του κλιβάνου, στρώματος από πέτρες με συμπαγές συνδετικό υλικό. Ανάλογοι ελλειψοειδείς κεραμικοί κλίβανοι στρωμένοι με πήλινες πλάκες μάς είναι γνωστοί ήδη από τα ελληνιστικά χρόνια τόσο από το χώρο της Μακεδονίας (Πέλλα)[26] όσο και από την υπόλοιπη Ελλάδα – πανομοιότυπος εντοπίστηκε από τον Χρ. Ντούμα στην πόλη της Ρόδου[27]. Φυσικά ο δικός μας κλίβανος είναι σχετικά μικρών διαστάσεων. Άμεσα συνδεδεμένο με τη χρήση της κατασκευής είναι και το τμήμα πήλινου σωλήνα στα δυτικά του κλιβάνου. Νότια της κατασκευής (Χώρος Γ2) ο χώρος φαίνεται ότι ήταν στεγασμένος, σε αντίθεση με εκείνον που καταλαμβάνει ο κλίβανος.

Ανατολικά του δωματίου με τον κεραμικό κλίβανο εντοπίστηκε μακρόστενος χώρος, το βόρειο τμήμα του οποίου μετά την αφαίρεση του στρώματος καταστροφής καλυπτόταν με πήλινες πλάκες δαπέδου, οι οποίες είχαν καταπραφεί στο μεγαλύτερο τμήμα του χώρου (Χώρος Δ). Στο νότιο μισό του ορθογώνιου αυτού χώρου, όπου εντοπίστηκαν μεγάλες πέτρες στην ίδια σχεδόν ευθεία, με κατεύθυνση Β.-Ν., η απουσία στρώματος καταστροφής και κινητών ευρημάτων σηματοδοτεί πιθανώς εξωτερικό χώρο. Η καταστροφή που έχει υποστεί η νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Προβληματική είναι τέλος και η χρήση του χώρου που αναπτύσσεται κοντά στο ανατολικό πέρας του οικοπέδου (Χώρος Ε). Πρόκειται για έναν ορθογώνιο χώρο που καλυπτόταν και αυτός σε όλη του την έκταση με κεραμίδες στέγης. Σε αυτόν ανακαλύφθηκαν διάσπαρτα νομίσματα. Τα περισσότερα είναι του Γορδιανού ΙΙΙ και λιγότερα του Φιλίππου Ι και ένα μόνον του Τραϊανού Δεκίου. Η συγκέντρωση των νομισμάτων στο συγκεκριμένο χώρο ίσως σχετίζεται και με τη χρήση του, ωστόσο τα στοιχεία είναι ελ-

26. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 176 κ.ε.

27. *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 957.

λιπή για τη διατύπωση συγκεκριμένων συμπερασμάτων. Επίσης, αρκετά είναι και τα οστά ζώων που εντοπίζονται στο χώρο.

Στο βορειοανατολικό και βόρειο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκαν εκτεταμένοι σωροί αργών λίθων, επάνω από τους οποίους βρέθηκαν θραύσματα μαρμάρινων πλακών από εβραϊκούς τάφους. Κατά την ανασκαφική διερεύνηση των λιθοσωρών δεν εντοπίστηκε κανένα κινητό εύρημα. Ίσως οι λιθοσωροί αυτοί προέρχονται από περίβολο με ξερολιθιά που θα περιέτρεχε το οικοδόμημα.

Η λειτουργικότητα και η αυτάρκεια που παρουσιάζει ο χώρος σε συνδυασμό με τη δημιουργία του οικοδομήματος εκτός των τειχών της πόλης της Θεσσαλονίκης οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για αγροικία, μια villa rustica[28]. Η παρουσία νερού στο ρέμα που βρίσκεται δυτικά της αγροικίας θα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επιλογή του χώρου.

Στη συγκεκριμένη αγροικία που εντοπίσαμε στην Τούμπα, καθώς και σε άλλα σημεία του βορειοελλαδικού χώρου με ανάλογη παράδοση, όπως στην περίπτωση των Αβδήρων[29], και γενικότερα στις ανατολικές επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας επικρατούν οι ελληνικού τύπου κατοικίες. Οι τοίχοι της αγροικίας στην Τούμπα είναι κατασκευασμένοι στην πρώτη και παλαιότερη φάση με ισομεγέθεις αργούς λίθους σε κανονική διάταξη, χωρίς συνδετικό υλικό – τα ενδιάμεσα κενά γεμίζονται με πολύ μικρές πέτρες, θραύσματα κεραμιδιών ή και οστράκων (Τχ. 1). Στη δεύτερη και νεότερη φάση παρατηρήθηκε μια αμέλεια στην κατασκευή τους. Χρησιμοποιούνται ανισομεγέθεις αδρές πέτρες, οι οποίες τοποθετούνται ακανόνιστα και συνδέονται με λάσπη και ασβέστη (Τχ. 2). Για την ανωδομή του κτιρίου οι πληροφορίες μας είναι ανεπαρκείς. Όσον αφορά όμως τη στέγη, αυτή πρέπει να ήταν κατασκευασμένη από ξύλα, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα άφθονα καρφιά που εντοπίστηκαν σε όλους τους χώρους και καλύπτονταν από τις κεραμίδες.

Η κύρια φάση κατοίκησης της αγροικίας της Τούμπας θα πρέπει να χρονολογηθεί στο α΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ. και πιο συγκεκριμένα στα χρόνια του Γορδιανού ΙΙΙ, καθώς εντοπίστηκαν αρκετά χάλκινα νομίσματα, ανάμεσα σε αυτά και κάποιες ρωμαϊκές κοπές. Οι ελληνικές κοπές φέρουν στον εμπροσθότυπό τους το πορτραίτο του Γορδιανού ΙΙΙ γυρισμένο προς τα δεξιά και στον οπισθότυπό τους άλλοτε τη Νίκη (214 μ.Χ.)[30], άλλοτε τον Απόλλωνα (238-241 μ.Χ.)[31] και άλλοτε τη Νίκη με τον Κάβειρο (238-241 μ.Χ.)[32] και πάντα την επιγραφή *θεσσαλονικέων νεωκορέων*[33]. Οι ρωμαϊκές κοπές φέρουν το πορτραίτο του Γορδιανού στεφανωμένο και γυρισμένο προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο τη Felicitas (244 μ.Χ.)[34] και τη Salus (προσωποποίηση της υγείας και της σωτηρίας)[35], όπως επίσης και μία γυναικεία όρθια μορφή με δόρυ (238-239 μ.Χ.)[36]. Επίσης, έχουμε ένα νόμισμα με το πορτραίτο του Γορδιανού στραμμένο προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο μια μορφή καθιστή στραμμένη προς τα αριστερά και πίσω από αυτή όρθια γυναικεία μορφή που στεφανώνει την πρώτη (Νίκη)[37].

Η καταστροφή και η εγκατάλειψη[38] της αγροικίας θα πρέπει να τοποθετηθεί κοντά στα μέσα του αιώνα, καθώς πάνω από το στρώμα καταστροφής εντοπίστηκαν δύο νομίσματα του Φιλίππου Ι, ένα ρωμαϊκής κοπής με το πορτραίτο του Φιλίππου γυρισμένο προς τα δεξιά στον εμπροσθότυπο και στον οπισθότυπο την απεικόνιση της Annona (247-249 μ.Χ.)[39] και μία ελληνική κοπή με το πορτραίτο του Φιλίππου γυρισμένο προς τα δεξιά στον εμπροσθότυπο και τον Απόλλωνα με τον Κάβειρο στον οπισθότυπο και την επιγραφή: *Πυθιάδι Β΄* (244-245 μ.Χ.)[40]. Επίσης, εντοπίστηκε ένα χάλκινο νόμισμα ρωμαϊκής κοπής του Τραϊανού Δεκίου με το πορτραίτο του αυτοκράτορα στραμμένο προς τα δεξιά στον εμπροσθότυπο και την απεικό-

28. J. Percival, The Villa in Italy and the Provinces, στο: J. Wacher (επιμ.), *The Roman World* II, London and New York 1987, σ. 527-548.

29. *ΑΕΜΘ* 5 (1991), σ. 458-461· 6 (1992), σ. 686-690.

30. I. Touratsoglou, *Die Münzstätte von Thessaloniki in der römischen Kaiserzeit (32-31 v.Chr. bis 268 n.Chr.)*, Berlin 1988, σ. 261, πίν. 38.

31. Ό.π., σ. 72, 276, πίν. 40 R 90.

32. Ό.π., σ. 261, πίν. 38 R 12.

33. Έτσι τιτλοφορείται για πρώτη φορά η Θεσσαλονίκη στα νομίσματα των χρόνων του Γορδιανού ΙΙΙ και του Φιλίππου του Άραβα στη συνέχεια. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι ο τίτλος αυτός παρουσιάζεται για πρώτη φορά μέσα στον 3ο αι. μ.Χ., σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τότε εμφανίζεται και το αξίωμα της αρχιεροσύνης, θα πρέπει μάλλον ακριβώς μέσα στον αιώνα αυτό η αυτοκρατορολατρεία στην πόλη της Θεσσαλονίκης να οργανώνεται συστηματικότερα. βλ. Σ. Πελεκίδης, *Από την πολιτεία και την κοινωνία της αρχαίας Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1934, σ. 83-84.

34. *RIC* IV, III: Gordian III - Uranius Antoninus, London 1968, σ. 206, πίν. 64.

35. Ό.π., σ. 202, πίν. 62.93.

36. Ό.π., σ. 192, πίν. 59.2.

37. Ό.π., σ. 210, πίν. 66.158.

38. Η καταστροφή είναι πιθανόν να προκλήθηκε από βίαιη αιτία, καθώς κάτω από το εκτεταμένο στρώμα καταστροφής εντοπίστηκαν αρκετά νομίσματα και πλήθος αντικειμένων. Τα παραπάνω συνηγορούν υπέρ μιας βιαστικής φυγής και όχι μιας οργανωμένης εγκατάλειψης.

39. *RIC* IV, σ. 223, πίν. 70.93-94.0.

40. Touratsoglou, ό.π. (υποσημ. 30), σ. 73.

νιση της Abundantia (προσωποποίηση της αφθονίας) στον οπισθότυπο (249-251 μ.Χ.)[41].

Η καταστροφή της αγροικίας θα μπορούσε να συσχετιστεί με τις επιθέσεις των Κάρπων επί αυτοκρατορίας του Φιλίππου το 246-247 μ.Χ.[42], οι οποίες είχαν και ως αποτέλεσμα το κλείσιμο όλων των νομισματοκοπείων της Μακεδονίας, της Θράκης αλλά και της Κάτω Μυσίας[43].

Πέρα από την παραπάνω φάση του 3ου αι. εντοπίστηκε και μια ακόμη παλαιότερη, πάνω στους τοίχους της οποίας χτίστηκαν οι τοίχοι του 3ου αι. Σε μια μόνο περίπτωση διαπιστώθηκε κατάργηση του παλαιότερου τοίχου και δημιουργία νέου. Η φάση αυτή θα πρέπει να χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ., ίσως και πιο παλιά.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, εκτός από τα νομίσματα, ήταν οστέινα αντικείμενα, κοχλιάρια, βελόνες, περόνες, γραφίδες[44]. Αρκετά από αυτά διακοσμούνταν με εγχάρακτη ή εμπίεστη διακόσμηση. Επίσης, εντοπίστηκαν αρκετά υφαντικά βάρη (αγνύθες και αποστρογγυλεμένα όστρακα με οπή), κομβία αλλά και πηνία. Αρκετά ήταν και τα μεταλλικά αντικείμενα, όπως τρία κουδουνάκια, δύο χάλκινα και ένα σιδερένιο, χάλκινη ατρακτόσχημη χάντρα, χάλκινο κλειδί. Άφθονη ήταν και η κεραμική, κυρίως από αδρά κλειστά αγγεία, τα οποία πολλές φορές είχαν έντονα ίχνη καύσης, αλλά και κάποια με οριζόντιες ραβδώσεις στην εξωτερική τους επιφάνεια. Περιορισμένα ήταν τα θραύσματα ερυθροβαφών αγγείων (σκυφίδια, πινάκια) και λυχναριών.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

Χαριλάου

Οδός Θ. Γαζή

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων οικοδομής βρέθηκαν τάφοι και ακολούθησε ανασκαφή.

Αποκαλύφθηκαν 15 συνολικά τάφοι των ρωμαϊκών χρόνων. Τέσσερις από αυτούς (Τφ. 2, 4, 10, 13) ήταν κεραμοσκεπείς καλυβίτες, ένας (Τφ. 15) πλινθόκτιστος κεραμοσκεπής με κονίαμα ως επικάλυψη, οκτώ λακκοειδείς κεραμοσκεπείς ή με λίθινη κάλυψη (Τφ. 1, 5-9, 11, 12).

Ο τάφος 7 είχε σήμα από λιθοσωρό, ύψ. 0,40 μ. Ο τάφος 3 καταστράφηκε από το εκσκαφικό μηχάνημα και ο τάφος 14 σώθηκε αποσπασματικά.

Οι τάφοι 7, 8 και 9 περιείχαν καύσεις. Οι τάφοι 11 και 12 περιείχαν μάλλον παιδικές ταφές, δεν σώθηκαν όμως οστά. Ο προσανατολισμός των τάφων ήταν κυρίως ΒΔ.-ΝΑ. Τα ευρήματα εντός των τάφων ήταν περιορισμένα. Από ένα χάλκινο νόμισμα βρέθηκε στους τάφους 4, 5, 7, 10, 15. Στον τάφο 11 βρέθηκαν τέσσερα χάλκινα νομίσματα, ενώ στον τάφο 13 ένα χάλκινο νόμισμα εντοπίστηκε εσωτερικά και ένα στην επίχωση εξωτερικά. Σιδερένια καρφιά βρέθηκαν στον τάφο 6, καθώς και σιδερένιος κρίκος με δύο συμφυή καρφιά. Σιδερένιο δαχτυλίδι βρέθηκε επίσης στον τάφο 13. Τμήματα μικρών αγγείων και λεκανίδα με πεπλατυσμένο χείλος συναποτελούσαν κτερίσματα του τάφου 13.

Τα συντηρηθέντα νομίσματα χρονολογούν τη συστάδα των τάφων του οικοπέδου στο 2ο αι. μ.Χ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΕΡΕΦ - ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΓΚΑΛΙΝΙΚΗ

Οδός Εθνικής Αντιστάσεως (περιοχή Φοίνικα)

Το Φεβρουάριο του 1997, κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών της ΔΕΠΑ για την τοποθέτηση του αγωγού φυσικού αερίου μέσης πίεσης στην οδό Εθνικής Αντιστάσεως, εντοπίστηκε μπροστά στην πύλη του Στρατοπέδου Νταλίπη και σε βάθος 1,80 μ. κιβωτιόσχημος τάφος με τοιχώματα από εύθρυπτο κιτρινωπό πωρόλιθο. Έφερε αμφικλινή καλυπτήρια πλάκα από το ίδιο υλικό, η οποία βρέθηκε κατεστραμμένη, πιθανότατα από προγενέστερη σύληση. Ο τάφος είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και εξωτερικές διαστάσεις 1,52×0,78×0,58 μ. (βάθ.). Στο εσωτερικό του βρέθηκαν πήλινη πυξίδα με πώμα, μελαμβαφής σκύφος, καθώς και έξι χάλκινες τοξωτές πόρπες και υπολείμματα άλλων. Την ανασκαφή διενήργησε η αρχαιολόγος Κ. Χατζηνικολάου.

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ

Θέρμη

Συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα του αρχαίου νεκροταφείου που ανασκάπτεται από το 1988 σε οικόπεδα του σύγχρονου οικισμού της Θέρμης Θεσσαλονίκης. Φέτος ερευνήθηκαν τα οικόπεδα αριθ. 29ε, 28α και 387α. Εξάλλου, κατά την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου της

41. A.S. Robertson, *Roman Imperial Coins in the Hunter Coin Cabinet* III: *Pertinax to Aemilian*, London, Glasgow, New York 1977.

42. Το νόμισμα του Τραϊανού Δεκίου εντοπίστηκε σε διαταραγμένο στρώμα, γεγονός που δεν μας επιτρέπει να το χρησιμοποιήσουμε ως χρονολογικό δεδομένο.

43. Φ. Παπάζογλου, Πολιτικές και διοικητικές εξελίξεις, *Μακεδονία 4000 χρόνια*, Αθήνα 1982, σ. 53.

44. Ανάλογα είναι τα μικροευρήματα που βρέθηκαν στην Κόρινθο, βλ. G.R. Davidson, *The Minor Objects, Corinth* XII, Princeton, New Jersey 1952, σ. 146 κ.ε.

Θέρμης εντοπίστηκαν τάφοι κάτω από το οδόστρωμα των οδών Μ. Αλεξάνδρου, Σεφέρη, Καραολή και Δημητρίου, Ιασωνίδου, Μακρυγιάννη και Παπαναστασίου.

Οδός Θ. Λίτσα (οικόπεδο Α. Καφτεράνη, 29ε, Ο.Τ. 9)[45]

Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του οικισμού της Θέρμης και εντοπίστηκε σε αυτό μία χωριστή συστάδα του αρχαίου νεκροταφείου, μακριά από τον κύριο πυρήνα του, ο οποίος βρίσκεται και ανασκάπτεται στο βορειοανατολικό τμήμα του οικισμού. Αποκαλύφθηκαν 26 τάφοι (Σχέδ. 4). Από αυτούς οι 18 ήταν λακκοειδείς με κάλυψη από σχιστόπλακες ή χωρίς κάλυψη. Ένας από αυτούς είχε δάπεδο επενδεδυμένο με μικρές αλάξευτες πέτρες, ενώ στη μια πλευρά του σώθηκε μία κατακόρυφα τοποθετημένη σχιστόπλακα. Υπήρχαν επίσης επτά εγχυτρισμοί σε ταφικά πιθάρια (Πίν. 215 γ). Αν και τα κτερίσματα των τάφων αυτών δεν συντηρήθηκαν ακόμη, είναι δυνατή η χρονολόγησή τους στην ύστερη εποχή του Σιδήρου και στην αρχαϊκή εποχή (6ος αι. π.Χ.).

Οδός Πόντου (οικόπεδο αφών Γεωργιαδή, 28α, Ο.Τ. 9)[46]

Στην ίδια περιοχή του οικισμού της Θέρμης βρίσκεται και το οικόπεδο αυτό, στο οποίο αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι. Ο ένας ήταν λακκοειδής καλυμμένος με μία πλάκα πωρόλιθου και επενδεδυμένος στα εσωτερικά πλευρικά του τοιχώματα με μικρές κροκάλες. Ήταν ακτέριστος. Ο δεύτερος τάφος ήταν επίσης λακκοειδής, αλλά βρέθηκε κατεστραμμένος κατά το ήμισυ.

Οδός Μακεδονίας και Ειρήνης (οικόπεδο Δ. Παπαδοπούλου, 387 α, Ο.Τ. 79)[47]

Το οικόπεδο αυτό ανασκάφηκε κατά τα 3/4 της επιφάνειάς του[48]. Αποκαλύφθηκαν 170 τάφοι, από τους οποίους ερευνήθηκαν εσωτερικά οι 105. Είχαν τοποθετηθεί σε ένα πυκνό στρώμα πλημμύρας από μικρές και μεγαλύτερες κροκάλες που είχε διαχυθεί στην περιοχή πριν από τη λειτουργία του νεκροταφείου (Πίν. 216 α). Η διάταξη των τάφων ήταν ιδιαίτερα πυκνή, επειδή η περιοχή αυτή βρίσκεται στον πυρήνα του νεκροταφείου που βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα του οικισμού της Θέρμης. Σε αρκετές περιπτώσεις διαπιστώθηκαν αλληλοεπικαλύψεις τάφων. Επαναλαμβάνονται οι γνωστοί από την ανασκαφή και άλλων οικοπέδων της Θέρμης τύποι των τάφων, δηλαδή κιβωτιόσχημοι, λακκοειδείς με ή χωρίς κάλυψη και εγχυτρισμοί για τους ενταφιασμούς των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων και τεφροδόχα αγγεία για τις καύσεις των ίδιων περιόδων, ενώ εντοπίστηκαν για πρώτη φορά τεφροδόχοι λάκκοι (Πίν. 216 β) και μία τεφροδόχος θήκη που χρονολογούνται από τα κτερίσματά τους στον 6ο και 5ο αι. π.Χ. Αρκετοί τάφοι ανάγονται στους ρωμαϊκούς χρόνους (1ος αι. μ.Χ.) και ήταν είτε καύσεις σε μια τεφροδόχο θήκη, σε έναν τεφροδόχο λάκκο και σε μια τεφροδόχο κεραμοσκεπή κατασκευή, είτε ενταφιασμοί σε λακκοειδείς και καλυβίτες τάφους και σε έναν κτιστό τάφο με οπή για υγρές προσφορές (Πίν. 216 γ). Οι τάφοι των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, αν και στο σύνολό τους συλημένοι, ήταν πλούσια κτερισμένοι. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε.

Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου[49]

Στη συμβολή της παραπάνω οδού με την οδό Α. Παπαναστασίου κατά την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου αποκαλύφθηκαν σε απόσταση 5,30 μ. μεταξύ τους δύο τάφοι. Ο ένας (τάφος Τ1) ήταν λακκοειδής, μισοκατεστραμμένος και συλημένος, που καλυπτόταν με μία πωρόπλακα. Τα εσωτερικά του τοιχώματα ήταν επενδεδυμένα με κροκάλες και άλλες μικρές αλάξευτες πέτρες. Ο άλλος (Τ2) ήταν κιβωτιόσχημος με καλυπτήρια πωρόπλακα, η οποία βρέθηκε σπασμένη εξαιτίας της εξωτερικής διαταραχής του τάφου. Από τα ευρήματά του (μελαμβαφή αγγεία, ένα ερυθροβαφές και ένα χάλκινο βραχιόλι), αν και κανένα από αυτά δεν συντηρήθηκε, διαπιστώνεται ότι ο τάφος ανήκε σε μία γυναίκα και μπορεί χρονολογηθεί στον 4ο αι. π.Χ. Σε απόσταση 31 μ. βορειότερα του προηγούμενου τάφου εντοπίστηκε σε βάθος 2,25 μ. κάτω από τη βόρεια πλευρά της οδού και τρίτος τάφος (Τ3), ο οποίος ήταν λακκοειδής καλυμμένος με μια μονοκόμματη, αδροδουλεμένη πωρόπλακα που βρέθηκε σπασμένη. Τα πλευρικά τοιχώματα και το δάπεδο του τάφου έφεραν επάλειψη από πη-

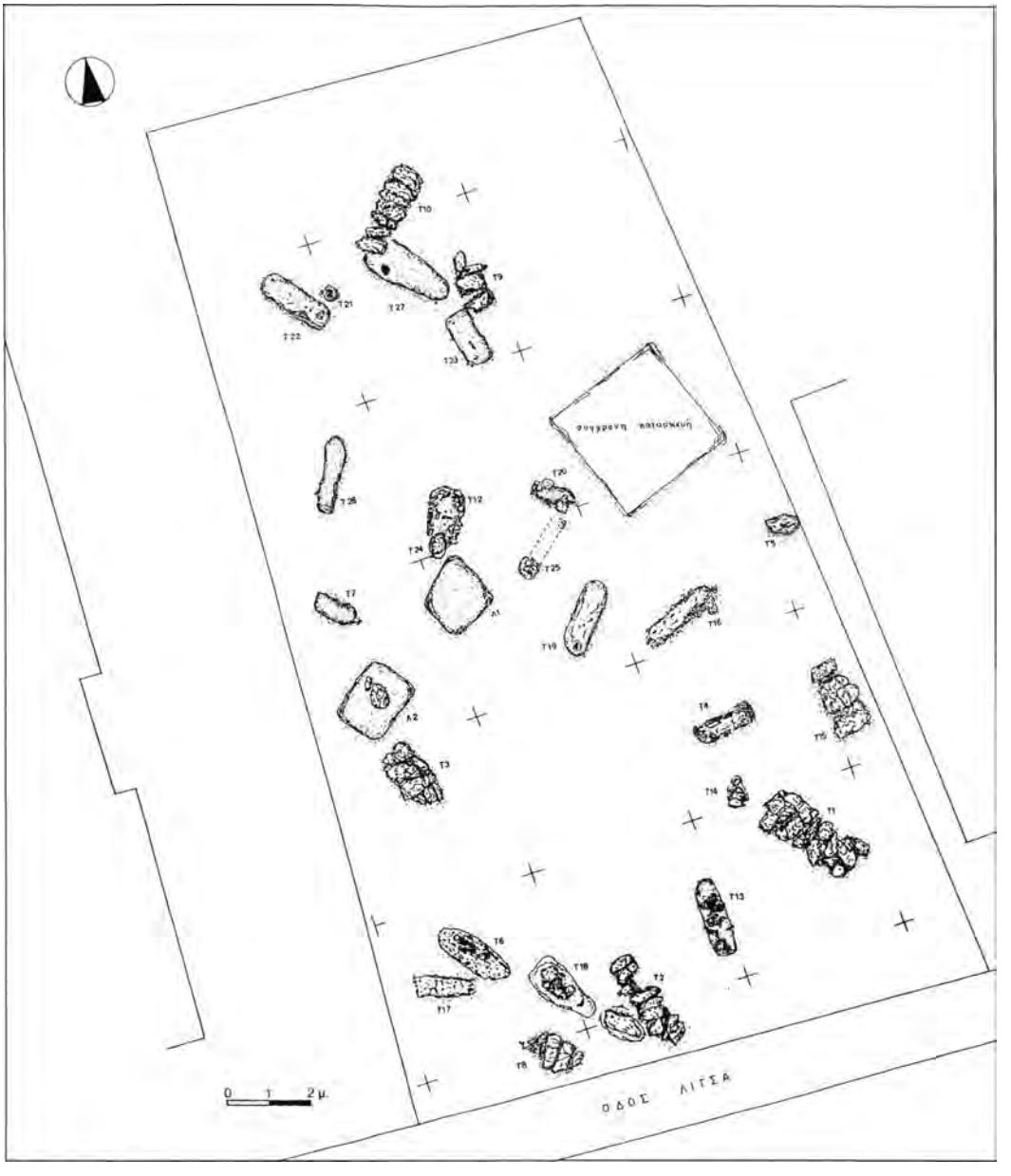
45. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Γ. Καραΐσκου. Την αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή.

46. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Β. Τζανακούλη. Την αποτύπωση έκανε η σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή.

47. Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Γ. Καραΐσκου. Την αποτύπωση έκαναν οι σχεδιάστριες Σ. Κυριμλή και Δ. Ζαπουνίδου.

48. Εξαιτίας της αιφνίδιας διακοπής της χρηματοδότησης.

49. Την επίβλεψη των ανασκαφών που πραγματοποιήθηκαν σε οδούς της Θέρμης με αφορμή την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου του οικισμού είχε η αρχαιολόγος Α. Κακιούση. Την αποτύπωση των τάφων έκανε η σχεδιάστρια Σ. Κυριμλή και η αρχιτέκτων Μ. Πισκουλιάν. Κανένα από τα ευρήματα των τάφων δεν συντηρήθηκε.

Σχέδ. 4. Νομός Θεσσαλονίκης. Θέρμη. Οδός Θ. Λίτσα. Κάτοψη της ταφικής συστάδας.

λόχωμα, το οποίο καλυπτόταν από λεπτή επίστρωση λευκού κονιάματος που σώθηκε σε μερικά μόνο σημεία. Δύο βαθύνσεις στις στενές πλευρές του δαπέδου χρησίμευαν για την ένθεση των ποδιών ξύλινης κλίνης ή φορείου όπου είχε τοποθετηθεί ο νεκρός. Στο κεφάλι του φορούσε στεφάνι από χάλκινα επιχρυσωμένα φύλλα και πήλινους επιχρυσωμένους καρπούς, αλλά ήταν σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένο[50]. Το στεφάνι και ένα χάλκινο νόμισμα πολύ φθαρμένο που βρέθηκε στο εσωτερικό του τάφου (κανένα από τα δύο δεν συντηρήθηκε) τον τοποθετούν στο β΄ μισό του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Στα βορειοανατολικά

50. Επίχρυσα χάλκινα στεφάνια με επιχρυσωμένους πήλινους καρπούς έχουν βρεθεί σε τάφους ανδρών του 4ου και 3ου αι. π.Χ., βλ. ενδεικτικά *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 31 κ.ε., σημ. 21, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία, από τους Πύργους Εορδαίας στη Δυτική Μακεδονία. Επίσης, βλ. *ΑΕΜΘ* 10Β (1996), σ. 774, εικ. 9, από τη νεκρόπολη της Θάσου.

του τάφου αυτού, σε απόσταση 14 μ. και στη συμβολή των οδών Μεγάλου Αλεξάνδρου και Κολοκοτρώνη εντοπίστηκε και άλλος τάφος (Τ4), ανάλογης κατασκευής με τον προηγούμενο. Στο δάπεδό του υπήρχε διαμορφωμένη ορθογώνια κλίνη από πηλόχωμα, στενή και χαμηλή (ύψ. 0,10 μ.). Και ο νεκρός αυτός έφερε κατεστραμμένο στεφάνι από χάλκινα επιχρυσωμένα φύλλα και πήλινους επιχρυσωμένους καρπούς. Η τυπολογική ομοιότητα των δύο τελευταίων τάφων και των στεφανιών που βρέθηκαν σε αυτούς συνηγορούν στην υπόθεση ότι ανήκουν χρονολογικά στην ίδια περίοδο.

Οδός Σεφέρη

Αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν συνολικά εννέα τάφοι, οι οποίοι ήταν εγκατεσπαρμένοι κυρίως στο κεντρικό τμήμα της οδού και ο καθένας σε διαφορετικό βάθος από το οδόστρωμα. Από αυτούς οι πέντε ήταν κιβωτιόσχημοι και χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή, ίσως ο ένας από αυτούς που περιείχε πολλά χάλκινα κοσμήματα να ανήκει στην ύστερη εποχή του Σιδήρου. Ένας ταφικός πίθος που βρέθηκε κατεστραμμένος από νεότερες επεμβάσεις πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί για έναν εγχυτρισμό. Τέλος, υπήρχαν και δύο λακκοειδείς τάφοι. Ο ένας από αυτούς με καλυπτήριες σχιστόπλακες ήταν συλημένος, ο άλλος που ήταν καλυμμένος με μια πωρόπλακα είχε τα εσωτερικά του τοιχώματα επενδεδυμένα με πηλόχωμα, πάνω από την οποία υπήρχε επάλειψη λευκού κονιάματος. Ο τελευταίος τάφος που ανήκε σε έναν άνδρα ήταν πλούσια κτερισμένος με χρυσά και χάλκινα κοσμήματα, γυάλινα και πήλινα αγγεία. Η χρονολόγησή του στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. φαίνεται η πιο πιθανή. Κανένα από τα κτερίσματα των τάφων αυτών δεν συντηρήθηκε.

Οδός Καραολή - Δημητρίου και Ιασωνίδου

Μπροστά στον αριθμό 36 της οδού Καραολή και Δημητρίου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,15 μ. από το οδόστρωμα λακκοειδής τάφος (Τ1), του οποίου η καλυπτήρια πωρόπλακα βρέθηκε σπασμένη και μετακινημένη από την αρχική της θέση, πιθανώς κατά τις εργασίες κατασκευής της οδού. Ο σκελετός σωζόταν σε κακή κατάσταση, όπως και τα δύο κτερίσματα που περιείχε ο τάφος, ένα θρυμματισμένο μικροσκοπικό αγγείο και θραύσματα χρυσού ελάσματος, πιθανότατα ρομβόσχημου επιστομίου. Μπροστά στο κτίριο του Πολιτιστικού Κέντρου του Δήμου Θέρμης στην οδό Ιασωνίδου εντοπίστηκαν και άλλοι δύο τάφοι. Ο ένας (Τ2), σε βάθος 1,93 μ. από το οδόστρωμα, ήταν εγχυτρισμός σε πιθάρι, του οποίου τα τοιχώματα είχαν σπάσει και εν μέρει διαλυθεί από νεότερες επεμβάσεις. Στο εσωτερικό του υπήρχε σκελετός, από τον οποίο σωζόταν ο κορμός και το κρανίο ενήλικου ατόμου. Σπασμένο σε πολλά κομμάτια βρέθηκε μαζί με το σκελετό ένα φιαλόσχημο αγγείο με προχοή. Ο δεύτερος τάφος επί της οδού Ιασωνίδου (Τ3) εντοπίστηκε σε απόσταση 34 μ. από τη γωνία της οδού Καραολή και σε βάθος 1,07 μ. από το οδόστρωμα. Ήταν λακκοειδής, καλυμμένος με σχιστόπλακες, με προσανατολισμό από Β. προς Ν. Στο εσωτερικό του δεν βρέθηκε παρά ένας επιμήκης λιθοσωρός από μικρές πέτρες (ίσως αρχικά επένδυση του εσωτερικού του τάφου), μερικά τρίμματα οστών και θραύσματα αγγείου με λεπτά τοιχώματα.

Οδός Μακρυγιάννη

Μπροστά στον αριθμό 22 της παραπάνω οδού και σε βάθος 1,18 μ. από το οδόστρωμα αποκαλύφθηκαν μετακινημένες από τη θέση τους σχιστόπλακες, οι οποίες αρχικά κάλυπταν ένα ταφικό πιθάρι που ήταν και αυτό τελείως διαταραγμένο. Ανάμεσα στα κομμάτια του πιθαριού και τις σχιστόπλακες βρέθηκαν υπολείμματα σκελετού ενήλικου ατόμου, καθώς και μερικά από τα κτερίσματα της ταφής, όπως θραύσματα από τρία εγχώριας παραγωγής φιαλόσχημα αγγεία με ερυθροκάστανο γάνωμα, μία χάλκινη αμφικωνική χάντρα και μία κυκλική από ήλεκτρο (κεχριμπάρι). Η ταφή ήταν γυναικεία και χρονολογείται στο β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ.

Οδός Παπαναστασίου

Τέσσερις ακόμη τάφοι, από τους οποίους οι δύο σαρκοφάγοι με μονοκόμματη καλυπτήρια πλάκα, ο ένας κιβωτιόσχημος και ο άλλος λακκοειδής, αποκαλύφθηκαν σε βάθος από 1,54 έως 1,80 μ. από το οδόστρωμα. Η μία από τις σαρκοφάγους (Τ1) ανήκε σε άνδρα, αλλά ήταν συλημένη. Έξω και μέσα σε αυτή βρέθηκαν κομμάτια από εξάλειπτρο, από αττικά μελανόμορφα αγγεία και από σιδερένια όπλα. Στην άλλη σαρκοφάγο (Τ2), που ήταν ασύλητη, είχε ταφεί μία γυναίκα, την οποία συνόδευαν χάλκινα (τέσσερις τοξωτές πόρπες) και αργυρά κοσμήματα (δύο ψέλια και ένα δαχτυλίδι-κρίκος) και ένας αττικός ερυθρόμορφος σκύφος. Ο τάφος αυτός κατά πάσαν πιθανότητα χρονολογείται στα ύστερα αρχαϊκά χρόνια. Ο κιβωτιόσχημος τάφος (Τ3) καλυπτόταν από μονοκόμματη πώρινη πλάκα, καλολαξευμένη και ελαφρώς αμφικλινή, σπασμένη στο κέντρο της όταν συλήθηκε ο τάφος κατά την αρχαιότητα. Τα μονοκόμματα πλευρικά τοιχώματα του τάφου, επίσης από πωρόλιθο και με αρκετά επιμελή λάξευση, είχαν σπάσει και συγκλίνει προς το κέντρο με τρόπο που να εφάπτονται χιαστί μεταξύ τους (Πίν. 217 γ). Στο εσωτερικό του

βρέθηκαν μόνον υπολείμματα οστών του σκελετού και ενός σιδερένιου ξίφους που δείχνουν ότι ο νεκρός ήταν άνδρας. Ο τάφος 4 καλυπτόταν από στενές σχιστόπλακες, κάτω από τις οποίες υπήρχε μια στρώση, πάχ. 0,32 μ., από μικρές και πυκνές κροκάλες, οι οποίες κάλυπταν το νεκρικό, στενό λάκκο. Τα τοιχώματά του στο κάτω μέρος ήταν επενδεδυμένα επίσης με μικρές κροκάλες. Η ταφή, αν και ασύληητη, διέσωζε στο εσωτερικό της υπολείμματα του σκελετού μιας γυναίκας δίπλα στην οποία είχε τοποθετηθεί ένα σιδερένιο εγχειρίδιο.

ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου (οικόπεδο αριθ. 375α, Ο.Τ. 76)

Το 1998 πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται στη Θέρμη Θεσσαλονίκης στην οδό Ηρώων Πολυτεχνείου, με ιδιωτική εξ ολοκλήρου χρηματοδότηση από την εταιρεία ΔΟΜΕΡΓΑ ΑΕ.[51]. Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκε ένα ακόμη τμήμα του γνωστού νεκροταφείου της περιοχής, που βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα του σύγχρονου οικισμού, μόλις λίγα μέτρα δυτικά από την τράπεζα των ιστορικών χρόνων, με την οποία και σχετίζεται[52].

Ανασκάφηκαν συνολικά 67 τάφοι που καλύπτουν ένα ευρύ χρονικό πλαίσιο από τον 7ο έως και το τέλος του 4ου με αρχές του 3ου αι. π.Χ.[53] (Σχέδ. 5). Ερευνήθηκαν 12 κιβωτιόσχημοι, πέντε σαρκοφάγοι, πέντε εγχυτρισμοί σε μεγάλους άβαφους πίθους ή αμφορείς και 45 λακκοειδείς τάφοι, οι περισσότεροι από τους οποίους ανοίγονται σε στρώμα πλημμύρας, όπως συμβατικά αποκαλείται ένα στρώμα που προϋπάρχει του νεκροταφείου και αποτελείται από χαλίκια, άμμο, ποταμίσιες κροκάλες αλλά και μεγαλύτερους λίθους, μεμονωμένους ή μη.

Το στρώμα αυτό, που θεωρείται ότι προέρχεται από πλημμυρίδα χειμάρρου[54], παρουσιάζει μια διάχυση από Β. προς Ν. κυρίως, ενώ στον υπόλοιπο χώρο εντοπίζεται το φυσικό έδαφος της περιοχής, ένα κοκκινωπό αργιλώδες και σχετικά σκληρό χώμα.

Οι τάφοι του 7ου αι., είναι όλοι λακκοειδείς, που συχνά έχουν κτιστά εσωτερικά τοιχώματα με κροκάλες και ανοίγονται σε σχετικά βαθύ όρυγμα. Τα λίγα δείγματα της εποχής αυτής κτερίζονται με ένα μόνωπο φιαλόσχημο, με ή χωρίς προχοή, αγγείο (Πίν. 217 α), που όταν δεν είναι άβαφο, φέρει συνήθως διακόσμηση με ομόκεντρους κύκλους. Σποραδικά είναι τα σκυφοειδή και κρατηροειδή αγγεία, άβαφα ή διακοσμημένα με ταινιωτά συνήθως θέματα, που συχνά επιβιώνουν μέχρι τα αρχαϊκά χρόνια. Σιδερένια όπλα συνοδεύουν τους άνδρες, χάλκινα κυρίως κοσμήματα τις γυναίκες. Πρόκειται για οκτώσχημες πόρπες, αμφικωνικές χάντρες μακεδονικού τύπου, σφηκωτήρες, περίαπτα, περόνες, σπειροειδή ελάσματα, που έχουν επίσης μακρόχρονη επιβίωση (Πίν. 217 β).

Γενικά στις πρώιμες ταφές έχει ήδη επισημανθεί η συνήθεια να πετιούνται τα αγγεία μέσα στον τάφο, γι' αυτό και συχνά βρίσκονται θρυμματισμένα. Σε δύο ωστόσο περιπτώσεις[55] τα σπασμένα φιαλόσχημα βρέθηκαν επιμελώς τοποθετημένα κάτω από το κρανίο του νεκρού, κάτι που δείχνει ιδιαίτερη φροντίδα για τη φύλαξη του σκεύους και προφανώς κάποια τελετουργία πριν από την απόθεση της σορού. Το κεραμίδι εξάλλου, που ήταν προσεκτικά τοποθετημένο πάνω στο μηρό δύο νεκρών των τάφων 5 και 45 (Πίν. 218 α), πρέπει να υποκρύπτει κάποιες άγνωστες σε μας δοξασίες, όπως υποστηρίχθηκε για παρόμοιες πρακτικές στα νεκροταφεία της Βίτσας και της Ακάνθου[56].

Στα αρχαϊκά χρόνια, στα οποία εντάσσεται η πλειονότητα των τάφων του οικοπέδου, έχουμε και τη μεγαλύτερη ποικιλία στους τύπους των μνημείων. Ο λακκοειδής παραμένει πάντα σε χρήση, περιορίζεται όμως το βάθος του και συχνά οριοθετείται με ποταμίσιες κροκάλες. Συχνή είναι η επάλειψη πηλού στα εσωτερικά τοιχώματα, στο δάπεδο και σπανιότερα στο περιχείλωμά του (Πίν. 218 β). Την εποχή αυτή εξάλλου κυριαρχεί ο κιβωτιόσχημος τάφος, κα-

51. Την εποπτεία της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Β. Τζανακούλη, ενώ εργάστηκαν ως σχεδιάστριες η Σ. Κυριμλή και η Β. Μποδίτση, καθώς και ο τοπογράφος Ν. Αλεξάκης. Τη συντήρηση των αντικειμένων ανέλαβαν οι συντηρητές της Εφορείας Σ. Δεληλάμπου και Τ. Μοδίτσης.

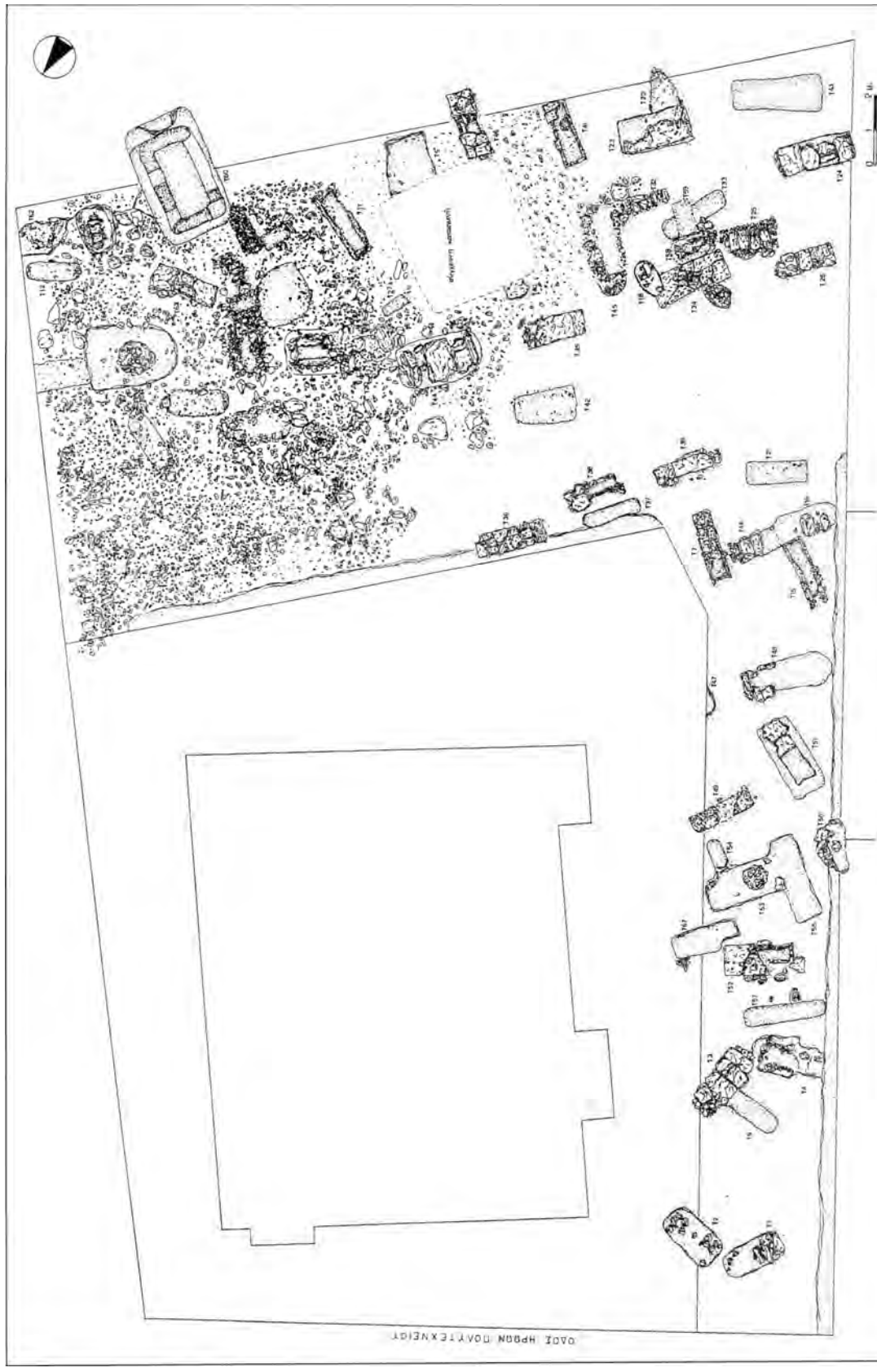
52. Για την ανασκαφή του νεκροταφείου των ιστορικών χρόνων, βλ. *Μακεδονικά* ΚΖ΄ (1990), σ. 278-284, πίν.4-7. *ΑΕΜΘ* 2 (1988), σ. 283-295. *ΑΔ* 43 (1988): Χρονικά, σ. 359· 44 (1989): Χρονικά, σ. 320-321· 45 (1990): Χρονικά, σ. 308-309· 46 (1991): Χρονικά, σ. 279-281· 48 (1993): Χρονικά, σ. 328-334· 49 (1994): Χρονικά, σ. 450-451· 50 (1995): Χρονικά, σ. 461-465· 51 (1996): Χρονικά, σ. 436-441· 52 (1997): Χρονικά, σ. 638. Δ. Ιγνατιάδου, Η Θέρμη κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο, *Θέρμη Ιστορία και πολιτισμός*, Θέρμη 1997, σ. 24-68. *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 477-490.

53. Η ανασκαφή αυτή μαζί με την έρευνα δύο άλλων οικοπέδων παρουσιάστηκε αναλυτικά στο *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 153-166.

54. *ΑΕΜΘ* 10Α (1996), σ. 478.

55. Τ.6, Τ.57.

56. Ι. Βοκοτοπούλου, *Βίτσα. Τα νεκροταφεία μιας μολοσσικής κώμης*, Αθήνα 1986, σ. 335. Εδώ γίνεται λόγος για δύο μικρές πλακοειδείς πέτρες που βρέθηκαν στη θέση των ματιών ενός νεκρού, ενώ στο νεκροταφείο της Ακάνθου παρατηρήθηκαν πέτρες ή σχιστόπλακες που κάλυπταν το κεφάλι και άλλα σημεία του σώματος σε ταφές του τέλους του 7ου και του 6ου αι. π.Χ. Βλ. Ν. Καλτσάς, *Άκανθος* Ι. *Η ανασκαφή στο νεκροταφείο κατά το 1979*, Αθήνα 1998, σ. 300.

Σχέδ. 5. Νομός Θεσσαλονίκης. Θέρμη. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου. Κάτοψη της ανασκαφής.

τασκευασμένος από διάφορα υλικά, ενώ ελάχιστες είναι οι σαρκοφάγοι (Πίν. 218 γ). Η κτέριση των τάφων αυτών είναι πλουσιότερη, τα καλύτερα ωστόσο δείγματα εντάσσονται στο β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ. Κυριαρχούν τα αγγεία της αττικής και κορινθιακής κεραμικής, καθώς και οι ντόπιες απομιμήσεις τους. Ανάμεσα στα εγχώρια μακεδονικά ξεχωρίζει ένας κιονωτός κρατήρας[57] με φυτικό κόσμημα, παρόμοιος με έναν παλαιότερο από το ίδιο νεκροταφείο[58], που χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. (Πίν. 219 α).

Στον 5ο και τον 4ο αι. π.Χ. συνεχίζεται η ίδια ποικιλία τάφων, όπου κυριαρχεί πια η εισαγόμενη αττική κεραμική. Εντελώς επιλεκτικά αναφέρουμε δύο σύνολα που χρονολογούνται γύρω στο 470 π.Χ. Το ένα από αυτά απαρτίζεται από κορινθιακό εξάλειπτρο, μελαμβαφή κύλικα-σκύφο και μελανόμορφη, αποσπασματικά διατηρημένη, λήκυθο (Πίν. 219 β)[59]. Από το δεύτερο ξεχωρίζει ένας ερυθρόμορφος αττικός κρατήρας[60] με δύο ιθυφαλλικές ερμαϊκές στήλες (Πίν. 219 γ), ένα θέμα ιδιαίτερα αγαπητό αυτή την εποχή.

Τέλος, οι τέσσερις πρώιμοι ελληνιστικοί τάφοι που χρονολογούνται στα τέλη του 4ου-αρχές του 3ου αι. π.Χ., είναι όλοι λακκοειδείς, ο ένας διαθέτει εσωτερικό περιμετρικό αναβαθμό (Τ60), ο άλλος οριοθετείται με κροκάλες στις δύο στενές πλευρές (Τ3), ενώ οι δύο άλλοι είναι αβαθείς λάκκοι ανοιγμένοι στο φυσικό έδαφος. Κτερίζονται με μέτριας ποιότητας μελαμβαφή, κυρίως αττική, κεραμική και χάλκινα νομίσματα του Αλέξανδρου Γ΄ και του Κασσάνδρου.

Με την ανασκαφή του οικοπέδου αυτού επιβεβαιώνονται ορισμένα στοιχεία της χωροοργάνωσης του νεκροταφείου, που έχουν επισημανθεί ήδη και σε άλλα τμήματά του, όπως π.χ. η κανονική διάταξη και συχνά ο όμοιος προσανατολισμός ορισμένων ταφικών συστάδων[61]. Εδώ, επιπλέον, είναι χαρακτηριστικός ένας πλατύς διάδρομος προσπέλασης που δίνει την εντύπωση κάποιου ενδιάμεσου δρόμου.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ

57. Τ.39. Το αγγείο προέρχεται από κιβωτιόσχημο τάφο και συνοδευόταν από τοπικά άβαφα αγγεία και ένα κορινθιακό εξάλειπτρο των αρχών του 5ου αι. π.Χ. Για το εξάλειπτρο, βλ. *Σίνδος*, Αθήνα 1997², σ. 222, αριθ. 356.

58. *Ελληνικός Πολιτισμός. Μακεδονία. Το βασίλειο του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, Αθήνα 1993, σ. 179, αριθ. κατ. 194.

59. Τ.38. Προέρχονται από κιβωτιόσχημο τάφο. Για το εξάλειπτρο, βλ. *Σίνδος*, ό.π., σ. 286, αριθ. 470. Για την κύλικα-σκύφο, βλ. *Agora* XII, 1970, σ. 276, αριθ. 577, πίν. 25.

60. Τ.53. Για το θέμα του κρατήρα, βλ. P. Zanker, *Wandel der Hermesgestalt in der attischen Vasenmalerei*, 1965. Συνοδευόταν από ένα κορινθιακό εξάλειπτρο και μία άποδη μελαμβαφή κύλικα τύπου Ρήνειας. Για το εξάλειπτρο, βλ. *Σίνδος*, ό.π., σ. 286, αριθ. 470.

61. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 153-166.

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου του οικισμού της Θέρμης εντοπίστηκαν σε αρκετούς δρόμους τμήματα υδροδοτικών και αποχετευτικών αγωγών. Συγκεκριμένα, στις οδούς Κολοκοτρώνη, Σεφέρη, Αγίου Γεωργίου, Μακρυγιάννη, Υψηλάντου, Λίτσα και Δημοκρίτου αποκαλύφθηκαν τμήματα ενός καμαροσκέπαστου υδροδοτικού αγωγού πιθανώς των παλαιοχριστιανικών χρόνων. Στις οδούς Κολοκοτρώνη και Μακρυγιάννη, καθώς επίσης στις οδούς Ηρώων Πολυτεχνείου, Καραολή και Δημητρίου αποκαλύφθηκαν τμήματα μικρών υδροδοτικών και αποχετευτικών αγωγών των χρόνων της Τουρκοκρατίας που σχετίζονται με τη ζωή του οικισμού Σέδες κατά την εποχή αυτή. Της ίδιας περιόδου πρέπει να είναι η μικρή, κτιστή και τετράπλευρη δεξαμενή νερού στην οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου. Την τεκμηρίωση και τη μελέτη των καταλοίπων αυτών ανέλαβε η 9η ΕΒΑ. Λάκκοι που περιείχαν αγγεία ή όστρακα αγγείων της εποχής της Τουρκοκρατίας αποκαλύφθηκαν σε μερικούς δρόμους της Θέρμης: δύο λάκκοι μπροστά στον αριθ. 5Α-Β της οδού Α. Παπαναστασίου, ένας στη συμβολή των οδών Α. Παπαναστασίου και Μεγάλου Αλεξάνδρου και ένας λάκκος στον αριθ. 23 της οδού Μεγάλου Αλεξάνδρου.

ΕΥΔΟΚΙΑ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

Τρίλοφος

Τον Οκτώβριο του 1998 διεξήχθη σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο του Δ. Πολύζου. Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως 13 τάφους που αποτελούν προφανώς τμήμα ενός ευρύτερου νεκροταφείου (πιθανώς μεταβυζαντινών χρόνων) που υπήρχε στην περιοχή.

Οι τάφοι στο σύνολό τους έχουν κοινό προσανατολισμό προς Α. Κάποιοι από αυτούς διατηρούν ακέραιη την κάλυψή τους που αποτελείται από πλάκες πωρόλιθου ή σε άλλη περίπτωση από πλάκες πωρόλιθου και αργούς λίθους μεγάλων διαστάσεων. Η πλειονότητα των τάφων ανήκει στους λακκοειδείς. Μόνον τρεις ανήκουν στον τύπο των κιβωτιόσχημων. Μία από τις ταφές είναι παιδική. Οι νεκροί είναι τοποθετημένοι σε ύπτια στάση, με εξαίρεση μία ταφή όπου ο νεκρός είναι διαμελισμένος. Σε τρεις ταφές γύρω από το λαιμό του νεκρού είναι τοποθετημένες κεραμίδες. Τα οστά δεν διατηρούνται σε καλή κατάσταση. Οι περισσότεροι τάφοι είναι ακτέριστοι. Τα μοναδικά κτερίσματα αποτελούν δύο χάλκινα ενώτια, ένα χάλκινο νόμισμα, ένα σιδερένιο αντικείμενο και ένα σιδερένιο έλασμα.

Η κεραμική που συνελέγη από το οικόπεδο περιλαμβά-

νει, εκτός από εφυαλωμένα όστρακα, και κεραμίδες, και πολλά νεολιθικά όστρακα, καθώς και εργαλεία: πελέκεις, φολίδες πυριτόλιθου και θραύσματα τριπτών εργαλείων.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡΑΜΜΕΝΟΣ - ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΤΣΟΣ

Πλαγιάρι - Φενέρ Τούμπα

Οικόπεδο Φιλοθέου (αριθ. 1036)

Κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών στο παραπάνω οικόπεδο, στους νοτιοανατολικούς πρόποδες της Φενέρ τούμπας, όπου προϊστορικός οικισμός[62], εντοπίστηκαν δύο λακκοειδείς τάφοι, σκαμμένοι μέσα στο φυσικό έδαφος, το οποίο είναι αργιλώδες και συμπαγές. Η κάλυψη και των δύο είχε γίνει από μεγάλες πλάκες κατασκευασμένες από ιζηματογενές πέτρωμα.

Στον τάφο 1 ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση, με το κεφάλι στα βόρεια και τα πόδια στα νότια. Η διατήρηση του σκελετού είναι πολύ κακή – διατηρούνται ελάχιστα οστά του κρανίου, του δεξιού μηρού και των δύο κνημών. Η ταύτιση του φύλου δεν ήταν εφικτή. Εντοπίστηκε ένα μικρό χάλκινο ψέλιο. Στο χώμα με το οποίο είχε γεμίσει ο ταφικός λάκκος εντοπίστηκαν αρκετά θραύσματα χειροποίητων αγγείων.

Στον τάφο 2 ο νεκρός, ύψ. 1,70 μ., είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση, με το κεφάλι ελαφρώς γυρισμένο προς τα δεξιά και τα χέρια τοποθετημένα κατά μήκος του σώματος (Πίν. 220 α). Η διατήρηση του σκελετού δεν ήταν καλή. Ακριβώς κάτω από τη σιαγόνα υπήρχε χάλκινη χάντρα. Επίσης, εντοπίστηκαν δύο χάλκινα ενώτια, ένα χάλκινο περιδέραιο, το οποίο φαίνεται να ήταν τοποθετημένο πάνω σε αυτόν, δύο χάλκινοι κρίκοι και ένα λεπτό σιδερένιο έλασμα, το οποίο εντοπίστηκε στον αριστερό βραχίονα.

Στις άλλες τομές που έγιναν περιμετρικά των τάφων βρέθηκε άφθονη κεραμική της ύστερης εποχής του Χαλκού και της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, καθώς και κάποια λίθινα εργαλεία, υφαντικά βάρη και μία λίθινη μήτρα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΟΥΕΡΕΦ

Μεσημέρι

Οικόπεδο αριθ. 243α, Ο.Τ. 40

Κατά την εκσκαφή των θεμελίων για ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο Π. Αβραμίδου στο Μεσημέρι βρέθηκαν τρεις τάφοι, ένας κιβωτιόσχημος και δύο λακκοειδείς. Και οι τρεις τάφοι είχαν προσανατολισμό Β.-Ν. Οι δύο από αυτούς βρέθηκαν συλημένοι, ενώ ο τρίτος, ένας παιδικός λακκοειδής περιείχε δύο οστέινες χάντρες.

Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Σ. Γκαλινίκη.

Οικόπεδο αριθ. 243β, Ο.Τ. 40

Κατά την εκσκαφή των θεμελίων στο οικόπεδο Ι. Αβραμίδη - Ε. Μαρμαρίδου στο Μεσημέρι, που είναι όμορο με το προηγούμενο, βρέθηκαν έξι κιβωτιόσχημοι τάφοι. Όλοι οι τάφοι έχουν προσανατολισμό Β.-Ν. και βρέθηκαν συλημένοι. Λιγοστά αντικείμενα που ξέφυγαν της προσοχής των αρχαιοκαπήλων υποδηλώνουν τον πλούτο των τάφων και τη χρονολόγησή τους στα αρχαϊκά και πρώιμα κλασικά χρόνια. Στον τάφο 2 βρέθηκε ένα χρυσό αγγειόσχημο περίαπτο, στον τάφο 3 ένα ασημένιο δαχτυλίδι και ένα σιδερένιο δρεπανόσχημο μαχαιρίδιο με οστέινη λαβή, ενώ ένα ακόμη σιδερένιο μαχαιρίδιο βρέθηκε στον τάφο 4.

Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Σ. Γκαλινίκη.

Οικόπεδο αριθ. 18β, Ο.Τ. 3

Το οικόπεδο Ι. Βασιλειάδη βρίσκεται στα δυτικά της τούμπας Κοτζιά (οικισμός εποχής Χαλκού), στα πρανή ενός υψώματος που διαχωρίζεται από την Τούμπα με τη μεσολάβηση ενός ρέματος.

Την ανασκαφική έρευνα άρχισε η 9η ΕΒΑ, επειδή στο παρακείμενο οικόπεδο 18α είχαν διαπιστωθεί οικοδομικά λείψανα βυζαντινών χρόνων. Στη συνέχεια διαβιβάστηκε η υπόθεση στη ΙΣΤ' ΕΠΚΑ, επειδή κρίθηκε ότι οι αρχαιότητες που αποκαλύφθηκαν ήταν της αρμοδιότητάς της.

Σε βάθος 2 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά οι τρεις τοίχοι ενός ορθογώνιου κτίσματος, μήκ. 11,40 και μέγ. σωζ. πλ. 2 μ. Οι τοίχοι του σώζονται σε σχήμα Π, έχουν κατασκευαστεί από λιθοπλίνθους σε β' χρήση. Ο κατά τον άξονα Β.-Ν. τοίχος αποτελείται από μεγαλύτερες λιθοπλίνθους, πλ. 0,60 μ., ενώ οι δύο κάθετοι τοίχοι κατά τον άξονα Α.-Δ. έχουν πλάτος 0,40-0,50 μ. και αποτελούνται κυρίως από μικρά κομμάτια σπασμένων λιθοπλίνθων. Οι τοίχοι σώζουν μία σειρά λιθοπλίνθων καθ' ύψος και πατούν επάνω σε στρώμα κεραμιδιών μετά από μεσολάβηση χώματος, πάχ. 0,20 μ. Η νοτιοδυτική γωνία του κτίσματος είναι κατεστραμμένη, ίσως λόγω της κατασκευής λάκκου μεταγενέστερου που βρέθηκε στο τμήμα αυτό.

Η κεραμική που περισυνελέγη προέρχεται από διαταραγμένες επιχώσεις και περιέχει όστρακα ελληνιστικά

62. Πρβλ. *ΑΕΘΜ* 12 (1998), σ. 237-240, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

αλλά και εφυαλωμένα μεταγενέστερων χρόνων.

Την επίβλεψη της ανασκαφής είχε η αρχαιολόγος Σ. Γκαλινίκη.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ

Πολίχνη

Οδός Ναυαρίνου 8, 9 και 11

Τα τρία οικόπεδα βρίσκονται σε απόσταση 150 μ. βορειοανατολικά του οικισμού της τράπεζας Λεμπέτ, ενός αρχαιολογικού χώρου που χρονολογείται από την πρώιμη εποχή του Σιδήρου μέχρι την ύστερη κλασική εποχή[63]. Είναι εμφανές ότι οι 67 ταφές, που εντοπίστηκαν στα τρία οικόπεδα και χρονολογούνται στην αρχαϊκή και στην κλασική εποχή, σχετίζονται άμεσα με τον οικισμό της τράπεζας[64]. Η μεγαλύτερη πυκνότητα τάφων διαπιστώθηκε στα οικόπεδα της οδού Ναυαρίνου 8 και 11, τα οποία καταλαμβάνουν τον πυρήνα του νεκροταφείου της εποχής αυτής (Πίν. 220 β), ενώ, όπως αποδείχθηκε από τις ανασκαφές του 1997, το νεκροταφείο της εποχής του Σιδήρου και της γεωμετρικής εποχής βρίσκεται στην απέναντι (δυτική) πλευρά της τράπεζας, με τη μεγαλύτερη πυκνότητά στο οικόπεδο της οδού Ωραιοκάστρου 139.

Οι ταφές εντοπίστηκαν σε βάθος από 0,40 μέχρι 1,50 μ. και ανήκαν σε πέντε τύπους: λακκοειδείς (44), κιβωτιόσχημες με τοιχώματα και κάλυψη από σχιστόλιθο (15), κιβωτιόσχημες πηλόκτιστες (πέντε), πωρολιθικές σαρκοφάγοι (δύο) και ένας εγχυτρισμός σε κιβωτιόσχημη με πλευρές και κάλυψη από σχιστόλιθο. Ο προσανατολισμός των περισσότερων τάφων είναι από ΒΔ. προς ΝΑ. (31), με το κρανίο συνήθως στη βορειοδυτική πλευρά του τάφου (19). Συνηθίζεται επίσης και ο προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. (19) με το κρανίο στη βορειοανατολική πλευρά (12 φορές). Άλλοι προσανατολισμοί είναι Α.-Δ. (οκτώ), Δ.-Α. (δύο), Β.-Ν. (οκτώ) και Ν.-Β. (ένας). Οι ταφές ανήκουν κυρίως σε ενήλικες (40) και λιγότερο σε παιδιά (12). Το 75% των τάφων βρέθηκε κτερισμένο με πήλινα κυρίως αντικείμενα (130). Από τα 44 συνολικά μεταλλικά αντικείμενα τα 27 είναι κοσμήματα (17 χάλκινα, επτά ασημένια και τρία χρυσά), τα 15 είναι μέρη οπλισμού (οκτώ αιχμές δοράτων, πέντε εγχειρίδια, μία χάλκινη περικεφαλαία κορινθιακού τύπου και μία αιχμή βέλους), τα εννέα είναι νομίσματα, ενώ βρέθηκαν ακόμη μία σιδερένια και μία χάλκινη στλεγγίδα, μία χάλκινη εφηλίδα και μία σιδερένια πόρπη ζώνης.

Στα πήλινα κτερίσματα κυριαρχούν οι ανάγλυφες πήλινες γυναικείες προτομές (37), που διατηρούν μεγάλο ποσοστό των αρχικών χρωμάτων, και τα αγγεία (24 μελαμβαφείς σκύφοι ποικίλου μεγέθους, δέκα κορινθιακά εξάλειπτρα, δέκα μελαμβαφή αρυβαλλοειδή ληκύθια, πέντε μελαμβαφείς κάνθαροι, έξι μυροδοχεία, πέντε κυάθια, τέσσερις μελαμβαφείς κάνθαροι, τρεις μελαμβαφείς πυξίδες και μικρότερος αριθμός από οινοχοΐσκες, κύλικες και ληκύθους). Τα ειδώλια ανθρώπων και ζώων εκπροσωπούνται με μικρό αριθμό (έξι και δύο αντίστοιχα).

Σταυρούπολη

Οδός Βελισσαρίου 2

Η σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο ιδιοκτησίας του Δήμου Σταυρούπολης έφερε στο φως ακόμη ένα τμήμα του νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου με 30 ταφές, μέσα στο οποίο είχαν γίνει και τρεις ταφές της ελληνιστικής εποχής (Πίν. 221 α). Είκοσι έξι ταφές της εποχής του Σιδήρου ήταν στον τύπο του λακκοειδούς με κάλυψη από σχιστολιθικές πλακαρές πέτρες, τρεις ήταν κιβωτιόσχημες με ωμές πλίνθους ή πέτρες και ένας εγχυτρισμός. Οι ταφές της ελληνιστικής εποχής ήταν καύσεις τοποθετημένες σε κιβωτιόσχημους τάφους (θήκες) κατασκευασμένους με πηλό (Πίν. 221 β). Ο προσανατολισμός των μισών ταφών ήταν Α.-Δ., συχνοί ήταν όμως και οι προσανατολισμοί ΝΔ.-ΒΑ. και Β.-Ν., ενώ το κεφάλι των νεκρών τοποθετείται τις περισσότερες φορές στα ανατολικά, τα δυτικά και τα βόρεια. Περισσότεροι από τους μισούς τάφους (18) βρέθηκαν κτερισμένοι με πήλινα αγγεία και χάλκινα κοσμήματα (Πίν. 221 γ), ενώ οι ελληνιστικοί ήταν πλούσια κτερισμένοι με κλίνες που είχαν και επίθετη πήλινη επίχρυση διακόσμηση και χάλκινα επίχρυσα στεφάνια – δυστυχώς όμως ήταν συλημένοι από την αρχαιότητα. Η εντυπωσιακότερη ταφή ήταν στον τάφο 1 (Πίν. 221 β), από την καύση της οποίας ανασύρθηκαν περισσότερα από 1.000 κομμάτια της πήλινης επίχρυσης διακόσμησης της κλίνης, ένα επίχρυσο χάλκινο στεφάνι σε 222 κομμάτια, μία μολύβδινη πυξίδα, 30 γυάλινοι πεσσοί παιχνιδιού, 56 χάλκινες σωληνωτές χάντρες περιδεραίου, 100 χάλκινα καρφιά και μία σιδερένια στλεγγίδα.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

63. Η ανασκαφή είχε διάρκεια δύο μηνών, από τις 30/3 μέχρι τις 29/5/1998, διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Μ. Μανδάκη, χρηματοδοτήθηκε δε από τον εργολάβο του οικοπέδου Γ. Γλαβέλη.

64. Για την τράπεζα Λεμπέτ, βλ. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 265 κ.ε.· 11 (1997), σ. 317 κ.ε. Για τα παλαιότερα ανεσκαμμένα οικόπεδα της ίδιας περιοχής (Ναυαρίνου 4 και 6), βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 642.

Οδός Δαγκλή 12

Κατά την περίοδο Μαΐου-Ιουνίου 1998 διεξήχθη σωστική ανασκαφή σε οικόπεδο επί της παραπάνω οδού, μέσα στα όρια του νεολιθικού οικισμού που είναι γνωστός στην περιοχή[65].

Η ανασκαφική έρευνα που έφθασε μέχρι το επίπεδο του φυσικού αργιλώδους υποστρώματος απέδωσε σημαντικές πληροφορίες για τη χρήση του χώρου κατά τη νεολιθική αλλά και την υστεροκλασική περίοδο. Συγκεκριμένα, στην ύστερη αυτή φάση αποκαλύφθηκαν τρεις τάφοι, ένας εκ των οποίων ήταν κτερισμένος και κιβωτιόσχημος.

Στο σύνολο των έξι τετραγώνων που ανασκάφηκαν, αποκαλύφθηκαν τα ορύγματα πέντε λάκκων που διανοίχθηκαν στο φυσικό. Ένας τουλάχιστον από αυτούς χρησιμοποιήθηκε ως υπόσκαφη οικία, στο εσωτερικό της οποίας βρέθηκαν υπολείμματα δαπέδων και πηλόκτιστης εστίας. Παρόμοια χρήση προφανώς είχε και δεύτερος λάκκος, στον πυθμένα του οποίου αποκαλύφθηκαν τμήματα επίσης πηλόκτιστης κλειστής εστίας. Στο οικόπεδο εντοπίστηκαν λείψανα άλλων δύο εστιών η μία εκ των οποίων ήταν πασσαλόπηκτη και η άλλη ανοιχτή. Οι άλλοι λάκκοι χρησίμευαν ως βοηθητικοί χώροι, όπως για την απόθεση απορριμμάτων.

Από τα κινητά ευρήματα τη μεγαλύτερη ποσότητα εκπροσωπεί η κεραμική με γνωστές κατηγορίες της νεότερης νεολιθικής περιόδου[66]. Περισσότερα είναι τα αδρά όστρακα (6.860 προς 256.490 γρ.), τα μαύρα και καστανά στιλβωμένα (6.652 προς 116.675 και 1.166 προς 25.405 αντίστοιχα). Τα διακοσμημένα όστρακα είναι λιγότερα και ανήκουν στις εξής κεραμικές ομάδες: ερυθροστεφή, μελανοστεφή, αυλακωτά, ριτιδωτά, barbotin, black on red κτλ.

Τα μικρά ευρήματα αριθμούν συνολικά 216 αντικείμενα, μεταξύ των οποίων τα περισσότερα είναι λίθινα εργαλεία (απολεπισμένα και λειασμένα), αποστρογγυλεμένα όστρακα και πήλινα βάρη. Επίσης, βρέθηκαν πήλινα ειδώλια, οστέινα εργαλεία, πεσσοί, σφονδύλια κ.ά.

Οδός Ωραιοκάστρου 104

Κατά την περίοδο Μαΐου-Ιουνίου 1998 διεξήχθη σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο το οποίο εντάσσεται στα όρια του νεολιθικού οικισμού που έχει εντοπιστεί στην περιοχή[67].

Η ανασκαφική έρευνα ολοκληρώθηκε με την αποκάλυψη του φυσικού αργιλώδους υποστρώματος και έδωσε στοιχεία για τη χρήση του χώρου κατά τη νεολιθική περίοδο. Η φάση που σχετίζεται με τη χρήση του φυσικού υποστρώματος αποτελεί και την πρώτη χρονολογικά οικοδομική φάση. Χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ενός λάκκου και υπολειμμάτων εστίας. Στη δεύτερη οικοδομική φάση εντάσσονται τμήματα δαπέδου που βρίσκονται μέσα στο λάκκο, καθώς και κάποια υπολείμματα, πιθανώς εστίας. Η τρίτη οικοδομική φάση χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ορύγματος με κάθετο τοίχωμα μέσα στο φυσικό, που χαρακτηρίστηκε ως τάφρος. Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε τμήμα του νότιου ορίου της. Τέλος, η τέταρτη και τελευταία φάση χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη υπολειμμάτων ενός τοίχου.

Η ανασκαφή έφερε στο φως και πλήθος από κινητά ευρήματα: κεραμική, οστά, όστρεα και 258 μικρά ευρήματα (πήλινα ειδώλια, εργαλεία λίθινα και οστέινα, αποστρογγυλεμένα όστρακα, πήλινα βάρη και άλλα).

Οδός Ωραιοκάστρου 122

Κατά την περίοδο Δεκεμβρίου-Ιανουαρίου 1998-1999, διεξήχθη σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται μέσα στα όρια του νεολιθικού οικισμού που έχει εντοπιστεί στην περιοχή[68].

Η ανασκαφική έρευνα ολοκληρώθηκε με την αποκάλυψη του φυσικού αργιλώδους υποστρώματος και έδωσε στοιχεία για τη χρήση του χώρου κατά τη νεολιθική περίοδο. Αποκαλύφθηκαν λάκκοι μέσα στο φυσικό έδαφος, οι οποίοι αποτελούν και τη μοναδική οικοδομική φάση που εντοπίστηκε στο οικόπεδο. Η απουσία αρχιτεκτονικών υπολειμμάτων ίσως υποδηλώνει μια πιθανή χρήση τους ως χώρων απόθεσης απορριμμάτων. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι μικρών διαστάσεων και αβαθείς.

Η ανασκαφή έφερε στο φως πλήθος κινητών ευρημάτων: κεραμική, οστά, όστρεα και 207 μικρά ευρήματα (πήλινα ειδώλια, εργαλεία λίθινα και οστέινα, αποστρογγυλεμένα όστρακα, πήλινα βάρη και άλλα).

Τη μεγαλύτερη ποσότητα εκπροσωπεί η κεραμική με κυριότερες τις εξής κατηγορίες: αδρά όστρακα 7.696 προς 362.995, μαύρα στιλβωμένα 6.234 προς 129.220 και καστανά στιλβωμένα 355 προς 25.260. Συχνή είναι και η παρουσία της κεραμικής barbotin, αυλακωτής και γραπτής.

65. Κ. Ρωμιοπούλου, Κλειστά ταφικά σύνολα υστεροκλασικών χρόνων από τη Θεσσαλονίκη, *Φίλια Έπη εις Γεώργιον Ε. Μυλωνάν*, Γ', Αθήνα 1989, σ. 200-202.

66. Δ.Β. Γραμμένος, *Νεολιθικές έρευνες στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία*, Αθήνα 1991, σ. 42-44.

67. Ρωμιοπούλου, ό.π. (υποσημ. 65).

68. Ό.π.

Οδός Τραπεζούντος 13-15

Κατά την περίοδο του Αυγούστου 1998 διεξήχθη σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο στην Πολίχνη (περιοχή Ανθόκηποι), στην περιφέρεια της γνωστής τούμπας Λεμπέτ[69].

Η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε σε μια μόνον τομή, διαστ. 4×4 μ., και ολοκληρώθηκε φθάνοντας σε βάθος τα 5 μ. Οι επιχώσεις εμφανίζονται διαταραγμένες μέχρι την αποκάλυψη του φυσικού υποστρώματος. Η αφαίρεσή τους συντελέστηκε χωρίς να εντοπιστούν αρχιτεκτονικά υπολείμματα.

Η ποσότητα των κινητών ευρημάτων που συνελέγη (κεραμική, οστά, όστρεα, μικροευρήματα) δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Στην κεραμική περιλαμβάνονται όστρακα ιστορικών χρόνων, όστρακα της εποχής Χαλκού, καθώς και νεολιθικά.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΤΣΟΣ - ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡΑΜΜΕΝΟΣ

Νέα Ευκαρπία

Συμβολή των οδών Γ. Θέμελη και 28ης Οκτωβρίου

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο, εντοπίστηκε τμήμα του νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου (Πίν. 222 α).

Ακολούθησε σωστική ανασκαφή, κατά τη διάρκεια της οποίας αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν συνολικά 81 τάφοι σε οικόπεδο 350 τ.μ.

Το νεκροταφείο αναπτύσσεται οριζόντια με πυκνή τοποθέτηση χωρίς σταθερό προσανατολισμό. Οι τάφοι είναι λακκοειδείς με σχιστολιθική κάλυψη (Πίν. 222 β), ελάχιστοι λιθοσωροί και λάκκοι δίχως κάλυψη. Άλλοι είναι πλούσια και άλλοι φτωχά κτερισμένοι. Περίπου το 40% αυτών έχουν κτερίσματα, τα οποία είναι: α) Αγγεία: καν θαρόσχημα κύπελλα, μόνωτα κύπελλα, φιαλόσχημα με επίπεδη λαβή και βάση. β) Κοσμήματα: χάλκινα πολύσπειρα βραχιόλια ή απλά με περίτεχνες απολήξεις ή ρομβόσχημη σφενδόνη, χάλκινα περίαπτα σε σχήμα διπλού πέλεκυ, χάλκινες χάντρες. Χαρακτηριστικά είναι τα χάλκινα επιχρυσωμένα κομβία, τα οποία κοσμούσαν κάλυμμα κεφαλής ή διάδημα.

Ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι το ότι οι τάφοι έχουν ίδια έκταση, ίδιας ποιότητας κτερίσματα και τυχαία κατανομή στο χώρο του νεκροταφείου.

69. *BCH* 41-43 (1917-1919), σ. 105 κ.ε. L. Rey, *Observations sur les premiers habitats de la Macédoine*, Paris 1921, σ. 108, αριθ. 5.

Ωραιόκαστρο

Θέση Παλαιόκαστρο, Ο.Τ. Γ72

Στη θέση Παλαιόκαστρο του Δήμου Ωραιοκάστρου, στο Ο.Τ. Γ72, κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων εντοπίστηκε τμήμα νεκροταφείου της εποχής του Σιδήρου. Ακολούθησε σωστική ανασκαφή, η οποία αποκάλυψε και ερεύνησε συνολικά 72 τάφους σε έκταση 250 τ.μ.

Το νεκροταφείο αναπτύσσεται οριζόντια με πυκνή τοποθέτηση των τάφων χωρίς σταθερό προσανατολισμό. Βασικός τρόπος ταφής είναι ο ενταφιασμός. Οι τάφοι είναι λακκοειδείς με σχιστολιθική κάλυψη και λίγοι υποτυπωδώς κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι με ανισομεγέθεις πλακαρές πέτρες. Παρατηρούνται ελάχιστοι εγχυτρισμοί και ταφές σε αβαθείς λάκκους δίχως κάλυψη. Είναι κτερισμένοι κατά το 40% περίπου και τα κτερίσματα ανήκουν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες. α) Αγγεία: κανθαρόσχημα κύπελλα, μόνωτα κύπελλα, φιαλόσχημα με επίπεδη λαβή και βάση, πρόχοι. β) Κοσμήματα: χάλκινα και σιδερένια βραχιόλια, δαχτυλίδια, σφηκωτήρες. γ) Εργαλεία. δ) Όπλα.

ΕΛΕΝΗ ΛΑΜΠΡΟΘΑΝΑΣΗ

Νέα Φιλαδέλφεια

Συνεχίστηκε για τέταρτη χρονιά[70] η ανασκαφή στη Νέα Φιλαδέλφεια, η οποία διεξάγεται με αφορμή τη νέα χάραξη της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Αλεξανδρούπολης στον Γαλλικό ποταμό και χρηματοδοτείται από την ΕΡΓΑ ΟΣΕ Α.Ε.

Η έρευνα επικεντρώθηκε σε δύο τομείς[71]: α) στο φυσικό ύψωμα βορειοανατολικά της τούμπας της εποχής Χαλκού, στο οποίο αποκαλύφθηκε οικισμός εποχής Σιδήρου και β) στο νεκροταφείο της εποχής Σιδήρου, το οποίο εκτείνεται στην πεδιάδα σε απόσταση 420 μ. βορειοανατολικά του οικισμού.

Οικισμός εποχής Σιδήρου. Μετά από απόφαση του ΥΠΠΟ, με την οποία εγκρίθηκε η διατήρηση του μεγάλου τετράχωρου κτιρίου (χώροι 1, 2, 4α, 4β) (Σχέδ. 6) που ανασκάψαμε τα προηγούμενα έτη, η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε στο τμήμα της χάραξης ανατολικά και νοτιοανατολικά του. Με την περαιτέρω έρευνα σε βάθος δι-

70. Για τα αποτελέσματα των προηγούμενων ανασκαφικών περιόδων, βλ. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 470-472· 51 (1996): Χρονικά, σ. 442-444· 52 (1997): Χρονικά, σ. 645. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 311-317.

71. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 259-268, σχέδ. 1, όπου γίνεται λεπτομερειακή παρουσίαση της ανασκαφής.

ρευνήθηκε η διαδοχή των φάσεων χρήσης του χώρου και σπάθηκε δυνατόν να διευκρινιστεί σε αρκετά σημεία η σχέση μερικών τοίχων ή κατασκευών με τις φάσεις οικοδόμησης του παρακείμενου τετράχωρου κτιρίου.

Ειδικότερα, σε απόσταση 2,50 μ. ανατολικά του τετράχωρου κτιρίου είχε αποκαλυφθεί σε μήκος 9,20 μ. ένας παχύς διπλός τοίχος, πλ. 1,10 μ. (Τ16). Ο τοίχος αυτός, κατεύθυνσης Β.-Ν., φαίνεται ότι λειτουργούσε ως ανάλημμα ή όριο εξωτερικού χώρου και εδράζεται πάνω σε ένα στρώμα ερυθροκίτρινου πηλοχώματος. Καθώς το επίπεδο της έδρασής του βρίσκεται βαθύτερα από την επίχωση, πάνω στην οποία θεμελιώνονται οι τοίχοι της οικοδομικής φάσης 2 του χώρου 2, η κατασκευή του μπορεί να συνδεθεί με τη φάση 3, την οποία είχαμε εντοπίσει στο εσωτερικό του τετράχωρου κτιρίου, στο χώρο 4. Η χρήση του ωστόσο συνεχίστηκε και στις μεταγενέστερες φάσεις, οπότε ένα νέο κτίσμα προστίθεται στο ανατολικό του μέτωπο.

Διαπιστώθηκε ακόμη ότι οι υπαίθριες κατασκευές που οριοθετούνται από Ν. με τον αναλημματικό τοίχο (Τχ 7) χρησιμοποιούνται κατά τη νεότερη οικοδομική φάση (Φ1). Πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι, όπως φάνηκε από τα υπολείμματα διαλυμένων λίθινων κατασκευών που βρέθηκαν μέσα στην υποκείμενη γκρίζα επίχωση μαζί με κατάλοιπα οστών ζώων, οστρέων και χονδροειδούς κεραμικής καθημερινής χρήσης, ο υπαίθριος αυτός χώρος είχε την ίδια λειτουργία και στην παλαιότερη φάση 2, δηλαδή χρησιμοποιούνταν για τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες. Ανάλογη χρήση φαίνεται ότι εξυπηρετούσε και ένας κυκλικός φούρνος (Φ1), διαστ. 0,70×0,90 μ., που βρέθηκε βόρεια των κατασκευών.

Κάτω από το φούρνο διέρχεται ο αργολιθοδομικός τοίχος 21 (Πίν. 223 α), ο οποίος γωνιάζει και συνεχίζεται προς Ν. σε μήκος 2,50 μ. Σώζει μόνο μια σειρά λίθων καθ' ύψος και θεμελιώνεται 0,80 μ. βαθύτερα από τον αναλημματικό τοίχο 7 πάνω σε μια ωχροκίτρινη επίχωση χωρίς κεραμική. Οριοθετεί ένα χώρο (Χ5), του οποίου η λειτουργία είναι ασαφής, επειδή επιχώσθηκε χωρίς να αφήσει ίχνη της χρήσης του. Η ωχροκίτρινη επίχωση φαίνεται ότι είναι ανθρωπογενής, αποτελεί δηλαδή μια «ταράτσα», με την οποία καλύφθηκε η προγενέστερη χρήση του χώρου. Η «ταράτσα», μέγ. πάχ. 2,20 μ., απλώνεται οριζόντια στο κεντρικό τμήμα, όπου δηλαδή εδράζεται ο τοίχος 21, και φαίνεται ότι συνεχίζεται και κάτω από το τετράχωρο κτίριο. Αντίθετα, «σβήνει» στα νότια προς τον αναλημματικό τοίχο 7 και στα βόρεια προς το βόρειο άκρο του υψώματος, αποκτώντας μια έντονα ανοδική κλίση.

Κάτω από την «ταράτσα» εμφανίζεται μια γκρίζα λιπαρή επίχωση, πάχ. 0,75 μ., η οποία περιέχει αποσαθρωμένα οργανικά υλικά αλλά και κατάλοιπα φωτιάς (καμένα πλιθιά, κάρβουνα) κατά τόπους. Μολονότι δεν παρατηρούνται οικοδομικά λείψανα παρά μόνο συσσωρεύσεις λίθων σε ορισμένες περιοχές, χαρακτηρίζεται από άφθονη κεραμική, γραπτή γεωμετρική και ντόπια άβαφη καλής ποιότητας. Η επίχωση αυτή, που τουλάχιστον στο νότιο τμήμα του χώρου εφάπτεται στο φυσικό βραχώδες επικλινές έδαφος, ακολουθεί τις κλίσεις της υπερκείμενης ταράτσας. Συνεπώς δίνεται η εντύπωση ότι το χώρο καταλαμβάνει μια μισγάγκεια[72], μία από τις πολλές που υπάρχουν και σήμερα στον περιβάλλοντα χώρο του οικισμού, η οποία είχε χρησιμοποιηθεί στην εποχή Σιδήρου ως χώρος απορριμμάτων, αλλά πιθανώς και άλλων δραστηριοτήτων, και η οποία στη συνέχεια επιχώσθηκε.

Προς το τέλος της χρονιάς στο βόρειο πρανές του υψώματος, σε βάθος 4,75 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, άρχισε να εμφανίζεται η αργολιθοδομική θεμελίωση ενός κτιρίου (κτίριο 6), το οποίο μετά την εγκατάλειψή του επιχώσθηκε από παχύ στρώμα ερυθροκίτρινου χώματος. Πρόκειται για το παλαιότερο οικοδόμημα που αποκαλύπτεται στο βόρειο τμήμα του υψώματος, το οποίο εδράζεται πάνω στο φυσικό βραχώδες έδαφος.

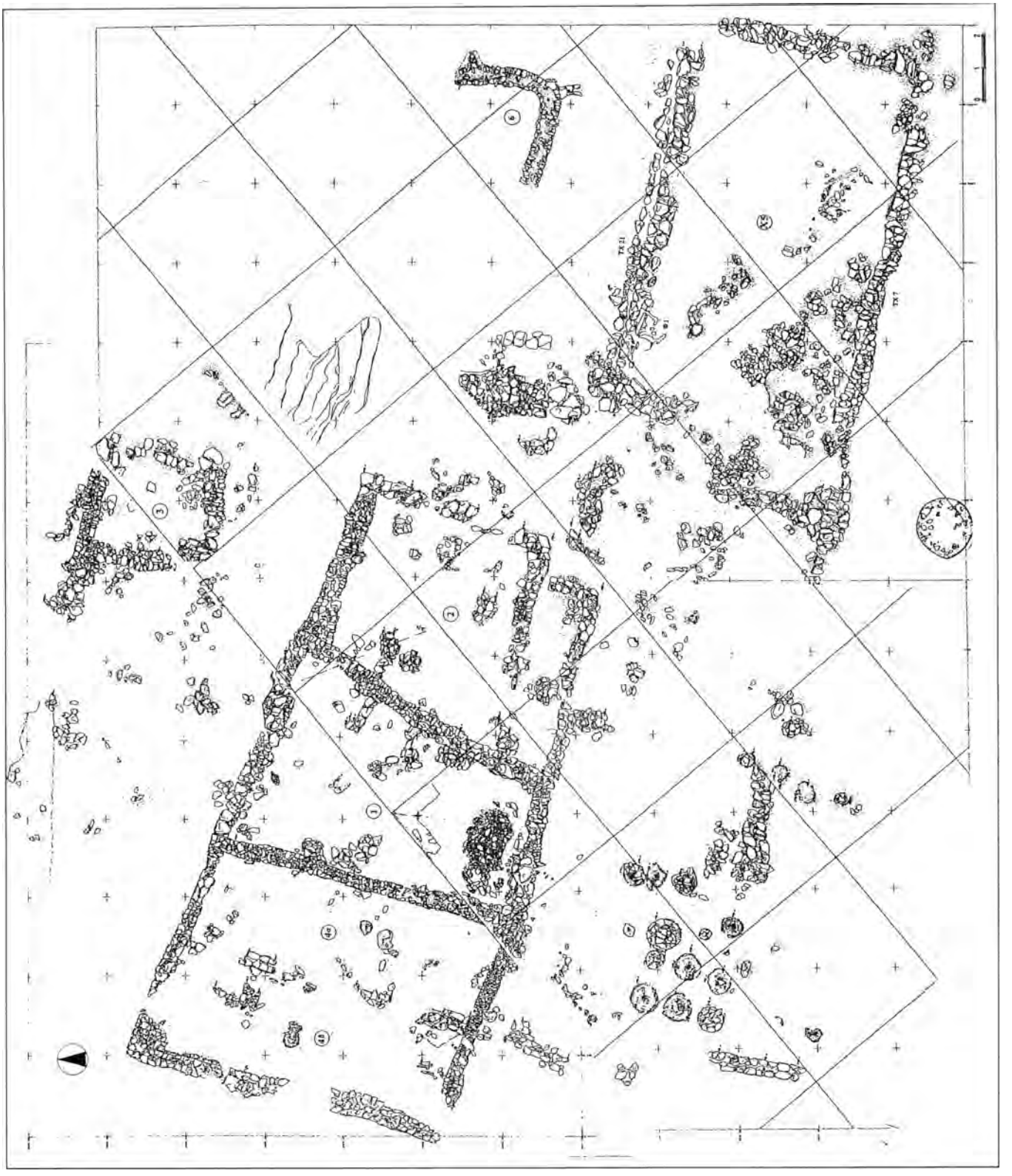
Στην ανασκαφή συνεργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Ε. Ηλιοπούλου, Α. Τζώνη, Σ. Βασιλείου.

Νεκροταφείο εποχής σιδήρου. Συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στο νεκροταφείο της εποχής Σιδήρου, το οποίο άρχισε να ανασκάπτεται την περσινή χρονιά. Έχει βρεθεί το βόρειο και βορειοανατολικό όριό του, το οποίο διαμορφώνεται με τη διάταξη των ακριανών τάφων σε σειρά, καθώς επίσης και το νότιο όριο (Πίν. 223 β). Η διάταξη των τάφων είναι ιδιαίτερα πυκνή.

Φέτος ερευνήθηκαν 1.101 τάφοι, οι περισσότεροι από τους οποίους εμφανίστηκαν σε μικρό βάθος κάτω από την επιφάνεια του εδάφους. Παρουσιάζουν τους ίδιους τύπους με αυτούς της περσινής ανασκαφής. Επικρατούν δηλαδή οι λακκοειδείς και κιβωτιόσχημοι τάφοι, ενώ αποκαλύφθηκαν λίγοι ενταφιασμοί σε πιθάρια και 32 τεφροδόχα αγγεία (Πίν. 224 β). Ανάλογη ομοιότητα με τις ταφές του προηγούμενου χρόνου υπάρχει και στα κτερίσματα. Το νεκρό συνοδεύουν ως επί το πλείστον πήλινα αγγεία (πρόχοι, θήλαστρα, φιαλόσχημα, κύπελλα, μόνωτα κανθαρόσχημα), χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα (πόρπες, περόνες, περίαπτα, ψήφοι, ψέλια, δαχτυλίδια, επιχρυσωμένα ομφάλια) (Πίν. 224 α) και εργαλεία (σιδερένια μαχαιρίδια, πήλινα υφαντικά σφονδύλια).

Όπως είχε από το 1997 διαπιστωθεί το νότιο τμήμα του νεκροταφείου χρησιμοποιήθηκε για ενταφιασμούς και στον 4ο

72. Την ερμηνεία αυτή πρότεινε ο καθηγητής της γεωλογίας στο ΑΠΘ Γ. Σιρίδης.

Σχέδ. 6. Νομός Θεσσαλονίκης. Νέα Φιλαδέλφεια. Κάτοψη τμήματος του οικισμού της εποχής Σιδήρου.

αι. π.Χ. Φέτος ανάμεσα στους απλούς τάφους της εποχής Σιδήρου και τους τάφους του 4ου αι. π.Χ. βρέθηκε και ένας μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος (Τ1110), διαστ. 2,25×3,40 μ., του τύπου με είσοδο και δρόμο (Πίν. 224 γ). Η κάλυψή του είναι αετωματική αποτελούμενη από τέσσερις τριγωνικές και μία ορθογώνια λιθόπλινθο. Τα τοιχώματα του τάφου αποτελούνται από τρεις σειρές λιθοπλίνθων, συνολ. ύψ. 1,60 μ., και είναι επιχρισμένα με υπόλευκο κονίαμα.

Ο τάφος 1110 βρέθηκε ασύλητος. Περιείχε τρεις ταφές, εκ των οποίων οι δύο ήταν καύσεις και η μία ενταφιασμός. Τα καμένα οστά του ενός νεκρού τοποθετήθηκαν σε μία απλή άβαφη στάμνο και του δεύτερου πιθανώς σε κιβωτίδιο από φθαρτό υλικό διακοσμημένο με οκτώ επίχρυσα δισκάρια και εννέα επίχρυσους ρόδακες. Τα σημαντικότερα ευρήματα του τάφου ήταν μία χρυσή γυναικεία κεφαλή, ύψ. 0,03 μ., κρεμασμένη από κοντή αλυσίδα[73] και ένα στριφτό ενώτιο με μορφή ερωτιδέα, τα οποία χρονολογούνται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Συνεργάτες στην ανασκαφή του νεκροταφείου ήταν οι αρχαιολόγοι Α. Αναγνωστοπούλου, Ε. Κλεινάκη, Α. Τσαπράνη, Κ. Παπαστάθης και Κ. Φίλης.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ

Λητή

Θέση Δερβένι, Εγνατία οδός

Κατά τη διάνοιξη του αριστερού παράπλευρου της Εγνατίας οδού, σε απόσταση 1 χλμ. περίπου βορειοανατολικά των γνωστών κιβωτιόσχημων τάφων του Δερβενίου, οι οποίοι ανασκάφηκαν το 1962, αποκαλύφθηκε ένας συλημένος και διαρπαγμένος τάφος, με μνημειακές διαστάσεις και κυκλικό θάλαμο, που εντάσσεται στο νεκροταφείο της αρχαίας Λητής.

Το μνημείο αποτελείται από δρόμο-πρόσβαση, πλ. 1,50 μ., ορθογώνιο προθάλαμο και κυκλικό θάλαμο (Πίν. 225 α). Όλες οι λιθόπλινθοι που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του βρέθηκαν κατατετμημένες σε μικρού μεγέθους κομμάτια, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν ως οικοδομικό υλικό. Έτσι, ουσιαστικά εντοπίστηκε μόνον το όρυγμα, στο εσωτερικό του οποίου χτίστηκε, και στη θέση του κυκλικού θαλάμου έχει διάμετρο 5,50 μ. Την εσωτερική διάμετρο, 3,10 μ., μας δίνει ωστόσο το επιχρισμένο δάπεδό του, που διασώθηκε κατεστραμμένο. Τα τοιχώματα του θαλάμου και του προθαλάμου ήταν επιχρισμένα επίσης με χρωματιστά κονιάματα, πολλά από τα οποία μιμούνται ορθομαρμάρωση.

Από την ανωδομή του μνημείου δεν διασώθηκαν άλλα στοιχεία, παρά μόνο μία πώρινη ανθεμωτή επίστεψη, που διατηρήθηκε σε πολύ καλή κατάσταση (Πίν. 225 β). Είναι διακοσμημένη με ανάγλυφα και γραπτά φυτικά στοιχεία, και ήταν ενταγμένη πιθανότατα στην πρόσοψη του προθαλάμου, πάνω από το υπέρθυρο της εισόδου.

Από τις ταφικές κατασκευές σώθηκε μία λίθινη λάρνακα, στο εσωτερικό της οποίας ήταν τοποθετημένο τεφροδόχο αγγείο. Το μνημείο συγκολλήθηκε από πολλά κομμάτια και αποκαταστάθηκε χάρη στην εξαιρετική υπομονή και επιδεξιότητα του μαρμαροτεχνίτη του Μουσείου Θεσσαλονίκης Δ. Δημητριάδη. Τα λίγα πήλινα αγγεία, οι πήλινες προτομές που απεικονίζουν τη θεά προστάτιδα των νεκρών και ένα χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου, που κόπηκε μετά το 306 π.Χ., μας οδηγούν στη χρονολόγηση του μνημείου στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Το σχήμα του θαλάμου, η κατασκευή του δρόμου, ο οποίος ήταν στεγασμένος με κεραμίδες στερεωμένες σε ξύλινα δοκάρια, και το μεγάλο μήκος του (σπάθηκε δυνατόν να αποκαλυφθεί σε μήκος 10 μ.) αποτελούν τα στοιχεία εκείνα που μας επιτρέπουν να συσχετίσουμε τον κυκλικό αυτό τάφο με ένα σημαντικό αριθμό αντίστοιχων ταφικών μνημείων των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, που εντοπίστηκαν κυρίως στα γεωγραφικά όρια της σημερινής Βουλγαρίας και Ανατολικής Θράκης. Τα κύρια χαρακτηριστικά τους είναι ο μακρύς δρόμος, ο οποίος, μέσω μιας σειράς προθαλάμων, οδηγεί σε κυκλικό θάλαμο, που καλυπτόταν με εκφορικό τρόπο (Mezek, Malko Belovo, Kirklareli A B, Valcepol). Το κυκλικό ταφικό μνημείο του Δερβενίου είναι το πρώτο παράδειγμα που αποκαλύπτεται στο χώρο της Μακεδονίας και ιδιαίτερα στην περιοχή της αρχαίας Μυγδονίας, συνδέεται δε, όπως και το νεκροταφείο του Δερβενίου, με τον ακμάζοντα στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια οικισμό της αρχαίας Λητής.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ

Δρυμός

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής στο οικόπεδο των Ε. Τζουτζούρη - Γ. Τουρίδη στον Δρυμό εντοπίστηκαν συνολικά πέντε τάφοι, από τους οποίους δύο ήταν κιβωτιόσχημοι και τρεις λακκοειδείς. Οι τάφοι σύμφωνα με τα ευρήματά τους χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΕΡΑΜΑΡΗΣ

73. Πρβλ. ανάλογη γυναικεία μορφή ως εξάρτημα ενωτίων από τον Τάραντα, βλ. Αικ. Δεσποίνη, *Αρχαία χρυσά κοσμήματα*, Αθήνα 1996, σ. 116, αριθ. 95-96.

Δημοτικό Διαμέρισμα Μοδίου - Αρχαία Αρέθουσα

Η αρχαία Αρέθουσα, μια πόλη με μεγάλη ακμή στην ύστερη κλασική, την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή, βρίσκεται στη δεξιά (νότια) πλευρά της εισόδου στα στενά της Ρεντίνας και σε απόσταση περίπου 1 χλμ. ανατολικά της υστεροβυζαντινής εκκλησίας της Αγίας Μαρίνας. Η πόλη διαθέτει ακρόπολη στη βορειότερη κορυφή του λόφου Αγία Μαρίνα, ενώ ο οικισμός εκτείνεται σε μια έκταση 200 στρεμμάτων δυτικά του λόφου, με ορατά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των οικιών και της οχύρωσης. Ακόμη δυτικότερα και μέχρι την εθνική οδό Θεσσαλονίκης-Καβάλας εκτείνεται το νεκροταφείο της πόλης, το οποίο τις τελευταίες δεκαετίες λεηλατείται συστηματικά από αρχαιοκαπήλους. Σε μια τέτοια απόπειρα των αρχαιοκαπήλων καταστράφηκαν με τη μέθοδο της βαθιάς άροσης ταφές σε απόσταση 500 μ. νότια της εκκλησίας της Αγίας Μαρίνας. Στη σωστική ανασκαφή που χρηματοδότησαν τα (νυν) δημοτικά διαμερίσματα Ασπροβάλτας, Σταυρού, Βρασνών και Νέας Μαδύτου, ερευνήθηκαν 15 ταφές, οι περισσότερες στον τύπο του κεραμοσκεπούς καλυβίτη, που ανήκουν στο ελληνιστικό-ρωμαϊκό νεκροταφείο της αρχαίας πόλης. Τα κτερίσματα ήταν πήλινα μυροδοχεία, πήλινα ειδώλια, πήλινες γυναικείες προτομές, ένα χάλκινο δαχτυλίδι, μία χάλκινη στλεγγίδα, καθώς και χάλκινα νομίσματα και ένα ασημένιο.

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Ποτίδαια

Οικόπεδο Καλογήρου (Ο.Τ. 15, 58)

Στα νοτιοανατολικά του σύγχρονου οικισμού της Ποτίδαιας διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή σε οικόπεδο μικρής έκτασης. Βρέθηκαν τμήματα τοίχων και κάτω από στρώμα καταστροφής κεραμίδων αποσπασματικά σωζόμενο δάπεδο από πακτωμένες κεραμίδες σε υπόστρωμα από βότσαλα. Στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου εντοπίστηκε πρόχειρα κατασκευασμένο ψηφιδωτό δάπεδο από μεγάλες ακανόνιστες ψηφίδες, ανοιχτόχρωμες στην πλειονότητά τους και ελάχιστες μαύρες ανάμεσά τους, πακτωμένες σε υπόστρωμα υδραυλικού κονιάματος. Το σύνολο της κεραμικής και των κινητών ευρημάτων της ανασκαφής ανήκει στα ύστερα ελληνιστικά και τα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια.

Υδροδοτικό δίκτυο

Για τις ανάγκες του έργου της κατασκευής του υδροδοτικού δικτύου της Νέας Ποτίδαιας ανοίχθηκαν κατά μήκος των δρόμων του οικισμού συνολικά 98 τάφροι με πλάτος 0,70 και βάθος 0,60-0,70 μ. Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τοίχοι, δάπεδα, στρώματα καταστροφής κεραμίδων, καθώς και πέντε ταφές. Συνελέγησαν 94 ομάδες κεραμικής, 99 μικροευρήματα και 13 νομίσματα.

ΝΤΙΝΑ ΚΟΥΣΟΥΛΑΚΟΥ

Οικόπεδο Καραγιάννη (Ο.Τ. 30, 117)

Σε σωστική ανασκαφή μέσα στο χωριό αποκαλύφθηκε τμήμα κτιρίου και θεμέλια κατασκευών της ελληνιστικής και πρώιμης ρωμαϊκής εποχής. Το κτίσμα έχει αποσπασματική μορφή λόγω κακής διατήρησης και διαρπαγής. Σώζονται στο επίπεδο της θεμελίωσης δύο τοίχοι από αργολιθοδομή και δόμους σε β΄ χρήση. Ο χώρος που ορίζουν ήταν στεγασμένος και εντοπίστηκε το στρώμα καταστροφής της στέγης. Δυτικά του κτίσματος υπάρχει τμήμα καμπύλου θεμελίου που συνεχίζεται σε γειτονικό οικόπεδο. Αποσπασματική είναι και η εικόνα που παρουσιάζει το ανατολικό τμήμα της ανασκαφής, όπου βρέθηκαν τμήματα τριών τοίχων κατασκευής που συνεχίζεται κάτω από τον κοινοτικό δρόμο. Διερευνήθηκαν επίσης δύο λάκκοι, ο ένας από τους οποίους έφερε επίχρισμα πηλού με έντονη καύση. Τέλος, εντοπίστηκαν 19 τάφοι που ανήκουν σε νεκροταφείο της ύστερης αρχαιότητας, γνωστό από προηγούμενες ανασκαφές[74]. Βρέθηκαν 18 λακκοειδείς και ένας κεραμοσκεπής τάφος. Οι ταφές ήταν ακτέριστες, με ελάχιστες εξαιρέσεις χάλκινων κοσμημάτων, είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και ο νεκρός ήταν σε ύπτια στάση, στραμμένος προς Α.

ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΙΛΟΥΚΑ

Άθυτος

Οικόπεδο Α. Λιάκου

Κατά την εκσκαφή των θεμελίων για ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται δίπλα στην επαρχιακή οδό Νέας Φώκαιας - Καλλιθέας αποκαλύφθη-

74. *ΑΔ* 46 (1996): Χρονικά, σ. 282.

καν 13 τάφοι[75], οι οποίοι ανήκουν στο νεκροταφείο της αρχαίας Άθυτης.

Οι τάφοι βρέθηκαν σε βάθος 1,10-2 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και είχαν προσανατολισμό συχνότερα Β.-Ν. και σπανιότερα Α.-Δ. Στην πλειονότητά τους ήταν λακκοειδείς με κάλυψη, ενώ βρέθηκαν και δύο κιβωτιόσχημοι. Οι λάκκοι ήταν αβαθείς (βάθ. 0,22-0,40 μ.) και τέσσερις από αυτούς ήταν παιδικοί και σχεδόν παντελώς ακτέριστοι (ο ένας μόνον περιείχε ένα χάλκινο δαχτυλίδι). Οι υπόλοιποι τάφοι περιείχαν πήλινα αγγεία και χάλκινα κοσμήματα. Επικρατούν κυρίως μελανόμορφες και ερυθρόμορφες λήκυθοι, μελανόμορφες (ανθεμωτές) και μελαμβαφείς κύλικες, μελαμβαφείς σκύφοι, ενώ συναντώνται δύο άβαφα αγγεία με γραπτή διακόσμηση, ένας αμφορέας και μία λεκανίδα (Τ12). Τα κοσμήματα είναι συνήθως ενώτια και δαχτυλίδια, βρέθηκε όμως και μία τοξωτή πόρπη.

Από τα κτερίσματα βεβαιώνεται ότι οι τάφοι κατασκευάστηκαν κατά τη διάρκεια του 5ου αι. π.Χ., ενώ ο πρωιμότερος (Τ9) χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ

Κριαρίτσι Συκιάς

Ταφικός τύμβος στη θέση Κριαρίτσι της Κοινότητας Συκιάς εντοπίστηκε τον Απρίλιο του 1997 με αφορμή καταγγελία του «Συλλόγου Προστασίας Περιβάλλοντος και Ποιότητας Ζωής Σιθωνίας» για καταστροφή αρχαιοτήτων στην περιοχή κατά τη διάρκεια αλλεπάλληλων εκσκαφών για έργα υποδομής μεγάλου παραθεριστικού οικισμού. Αποτέλεσμα των έργων υποδομής ήταν η μερική καταστροφή τριών αρχαιολογικών χώρων, ενώ μετά από συστηματικές επιφανειακές έρευνες εντοπίστηκαν στην ευρύτερη περιοχή 12 ακόμη θέσεις με αρχαιότητες.

Η θέση Κριαρίτσι βρίσκεται 5 χλμ. από το σύγχρονο οικισμό της Συκιάς, είναι ιδιαίτερα δύσβατη, βραχώδης, με ελάχιστη επιφανειακή επίχωση 0,20 μ. περίπου, και καλύπτεται από χαμηλή θαμνώδη βλάστηση.

Ο ταφικός τύμβος εντοπίζεται πάνω σε ένα χαμηλό σχετικά λόφο (απόλυτο υψόμετρο 41,03 μ.), που υψώνεται σχεδόν κάθετα στην επιφάνεια της θάλασσας. Στην κορυφή του διαμορφώνεται μικρό πλάτωμα 400 τ.μ., το οποίο καταλαμβάνει το νεκροταφείο. Η ανασκαφική έρευνα του χώρου ξεκίνησε στα μέσα Απριλίου του 1998 και ολοκληρώθηκε το Νοέμβριο του ίδιου έτους[76].

Η απομάκρυνση της φυσικής επιφανειακής επίχωσης αποκάλυψε πυκνό στρώμα αργών επί το πλείστον και λιγότερο ημίεργων λίθων, που εκτεινόταν σε όλη την επιφάνεια του πλατώματος. Η αφαίρεση των λίθων έφερε στο φως συνολικά 30 περιβόλους που καλύπτονταν με λιθοσωρούς (Σχέδ. 7). Την περιφέρεια των περιβόλων διαγράφουν εν μέρει κατεργασμένοι ή επιλεγμένοι ημίεργοι λίθοι, επιμελώς τοποθετημένοι, που εδράζονται στο φυσικό βράχο. Οι περισσότεροι διατηρούν μία σειρά λίθων καθ' ύψος, ενώ ίχνη δεύτερης σειράς διακρίνονται μόνο σε τέσσερις από αυτούς (VII, VIII, IX, XXI). Ιδιαίτερη κατασκευαστική επιμέλεια παρατηρείται στους περιβόλους VII και XV.

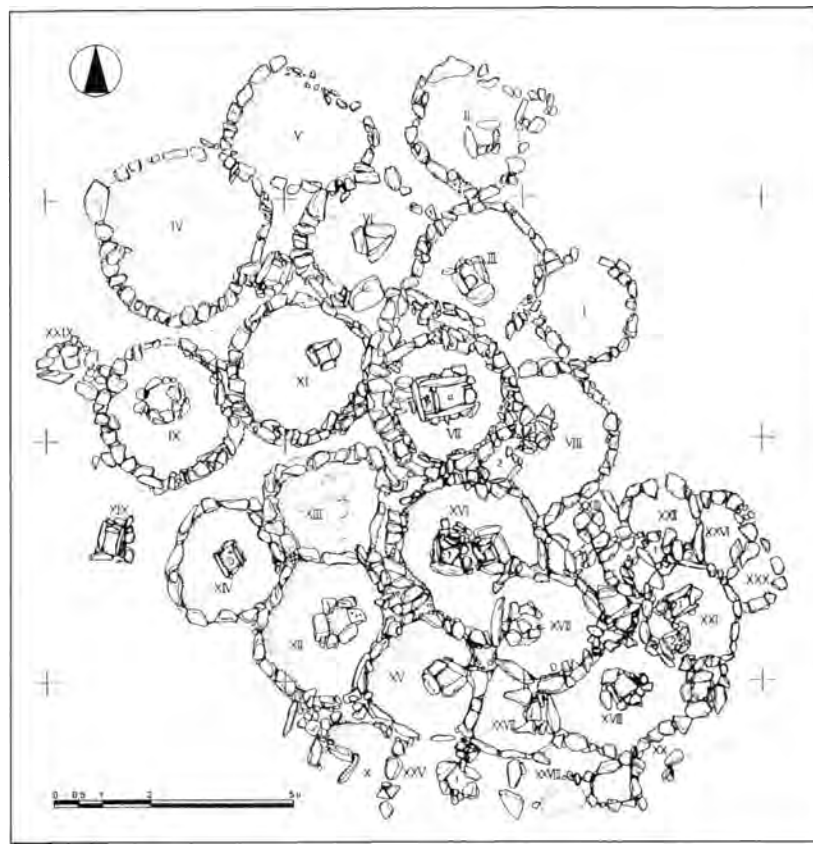
Οι περίβολοι ως προς το σχήμα τους μπορούν να διακριθούν σε: α) κυκλικούς, με μέγιστη διάμετρο 3,10 μ. (IV), που οριοθετούνται αυτόνομα (οι 13 από τους 30) και β) ελλειπτικούς ημικυκλικούς ή ακανόνιστους, που οριοθετούνται και με τη βοήθεια όμορών τους περιβόλων (οι υπόλοιποι 17).

Λόγω της έντονης κατωφέρειας του εδάφους έχει κατολισθήσει το μεγαλύτερο τμήμα της περιφέρειας των περιβόλων στη βόρεια, τη δυτική και τη νότια πλευρά του τύμβου. Στους περισσότερους ταφικούς περιβόλους εγγράφεται μία ταφική θήκη, ορισμένοι περιέχουν και δεύτερη, ενώ η θήκη του περιβόλου VII είναι διπλή (Σχέδ. 7). Το σχήμα τους ποικίλλει: διακρίνονται τριγωνικές, τετραγωνικές, ορθογώνιου και ακανόνιστου σχήματος. Κάποιες είναι επιμελώς κατασκευασμένες από λαξευμένους λίθους κάθετα τοποθετημένους επάνω στο φυσικό βράχο, ενώ άλλες είναι υποτυπώδεις από ημίεργους ή επιλεγμένους λίθους, οι οποίοι δίνουν περισσότερο την εντύπωση ότι απλώς πλαισιώνουν το τεφροδόχο αγγείο.

Η καύση αποτελεί τον αποκλειστικό τρόπο ταφής στο νεκροταφείο. Ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με την πρακτική ταφής του νεκρού έδωσε η έρευνα σε δέκα συνολικά περιβόλους, ενώ οι υπόλοιποι 20 βρέθηκαν διαταραγμένοι. Τα καμένα οστά συγκεντρώνονται μέσα σε τεφροδόχα αγγεία που με τη σειρά τους τοποθετούνται συνήθως μέσα στις μικρές ταφικές θήκες των περιβόλων, που εδράζονται στο φυσικό βράχο (Πίν. 225 γ) ή, σε λίγες περιπτώσεις, στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ των περιβόλων. Πλάκες, κυρίως μεγάλου μεγέθους, καλύπτουν τις θήκες με τα τεφροδόχα αγγεία και στη συνέχεια λιθοσωρός, που πιθα-

75. Αναφορά στους τάφους του οικοπέδου Λιάκου γίνεται και στο *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 306-308.

76. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 269-282.

Σχέδ. 7. Νομός Χαλκιδικής. Κριαρίτσι Συκιάς. Κάτοψη των ταφικών περιβόλων.

νώς είχε τη μορφή τύμβου ή τύμβων, καλύπτει τον περίβολο. Δεν έχουν εντοπιστεί, τουλάχιστον μέχρι στιγμής, χώροι αποτέφρωσης.

Το σχηματολόγιο των αγγείων είναι σχετικά περιορισμένο λόγω της συγκεκριμένης τους χρήσης στο νεκροταφείο. Είναι όλα χειροποίητα και διακρίνονται ως προς τη χρήση τους σε: α) Τεφροδόχα (τετράωτοι και δίωτοι αμφορείς, υδρίες, μικρά κλειστά αγγεία με σφαιρικό σώμα κ.ά.) (Πίν. 225 δ). β) Αγγεία που κάλυπταν τα τεφροδόχα (φιάλες και κωδωνόσχημα κύπελλα). γ) Κτερίσματα (κύπελλα μικρού μεγέθους, που βρέθηκαν εντός των τεφροδόχων αγγείων).

Το νεκροταφείο στο Κριαρίτσι αποτελεί μοναδικό παράδειγμα στον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας τόσο ως προς την κατασκευαστική του δομή όσο και ως προς την πρακτική ταφής που είναι αποκλειστικά η καύση.

Η επέκτασή του είχε προσθετικό χαρακτήρα (Σχέδ. 7). Φαίνεται ότι οι αρχικοί κυκλικοί περίβολοι λειτούργησαν ως πυρήνες πλάι στους οποίους προσαρτήθηκαν τόξα που οριοθετούν τους όμορούς τους, ενώ οι ταφές που εντοπίστηκαν στα κενά διαστήματα μεταξύ των περιβόλων οφείλονται ίσως σε λόγους οικονομίας χώρου. Πιθανώς η αρχική μορφή του νεκροταφείου παρουσίαζε την εικόνα χαμηλών τυμβίσκων, εικόνα που προσέδιδε η κάλυψη των αυτόνομων περιβόλων με λιθοσωρό και σταδιακά να έλαβε τη μορφή τύμβου, αποτέλεσμα του λιθοσωρού που κάλυψε τους όμορους περιβόλους, καθώς και τα μεταξύ τους διαστήματα.

Ο συσχετισμός της κεραμικής του νεκροταφείου με χρονολογημένα παραδείγματα κεραμικής της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, του βορειοανατολικού Αιγαίου και των παραλίων της Μικράς Ασίας παρέχει μια πρώτη χρονολογική προσέγγιση[77], που εντάσσει τον ταφικό τύμβο του Κριαριτσίου στα τέλη της μέσης

77. J.E. Coleman, Greece, the Aegean and Cyprus, στο: R.W. Ehriched (επιμ.), *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago 1992, σ. 247, 279, εικ. 2.

και στην ύστερη φάση της πρώιμης εποχής του Χαλκού.

Ως προς την κατασκευή ο ταφικός τύμβος στο Κριαρίτσι συναντά ελάχιστα παράλληλα στην πρώιμη εποχή του Χαλκού, όπως οι ταφικοί τύμβοι της Λευκάδας. Περισσότερες ομοιότητες ανιχνεύονται σε ανάλογα παραδείγματα διαφορετικών όμως χρονικών περιόδων. Λίθινοι περίβολοι έχουν βρεθεί σε νεκροταφεία της ύστερης εποχής του Χαλκού, όπως αυτό της Gornja Strazava[78] του πολιτιστικού κύκλου Donja Brjica στη Γιουγκοσλαβία, ενώ η σύγκριση του ταφικού τύμβου του Κριαριτσίου με το νεκροταφείο της πρώιμης εποχής Σιδήρου στο Γυναικόκαστρο του Νομού Κιλκίς[79] προσφέρει ως προς την κατασκευή τον καλύτερο δυνατό παραλληλισμό.

ΣΟΦΙΑ ΑΣΟΥΧΙΔΟΥ

Αρχαία Στάγειρα

Κατά το 1998, ένατο κατά σειρά έτος της συστηματικής ανασκαφής των αρχαίων Σταγείρων, οι εργασίες που έγιναν στο χώρο ήταν ανασκαφικές, κυρίως όμως – όπως και πέρυσι – στερεωτικές και αναστηλωτικές[80]. Αναφορικά με τις ανασκαφικές καταρχάς εργασίες, αυτές διεξήχθησαν στα παρακάτω δύο σημεία του αρχαιολογικού χώρου:

α) Προκειμένου να κατασπεί δυνατή η εφαρμογή της εγκεκριμένης αρχιτεκτονικής μελέτης για την αποκατάσταση της κλασικής στοάς στην αγορά των Σταγείρων, ιδίως όμως για να διαμορφωθεί ο χώρος μπροστά της[81], διερευνήθηκε ανασκαφικά η περιοχή αυτή σε μια επιφάνεια, διαστ. 6× 34 μ. (Πίν. 226 α-β). Πιο συγκεκριμένα, διενεργήθηκαν συνολικά έξι στη σειρά ανασκαφικές τομές, με τις οποίες διαπιστώθηκε παντού η ύπαρξη αρχαίων επιχωματώσεων, της εποχής προφανώς της κατασκευής της στοάς. Η έρευνα έφθασε μέχρι και το φυσικό βράχο, στον οποίο αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός μικρών σχετικά λαξευμένων λάκκων, κυκλικού ή ορθογώνιου σχήματος. Λείψανα δύο λιθόκτιστων τοίχων στη δυτική πλευρά της ανασκαφής χρονολογήθηκαν (από τα κινητά κυρίως ευρήματα) στην αρχαϊκή περίοδο. Ανάμεσα στα ευρήματα αυτά αξιοσημείωτα ήταν και τμήματα δύο πήλινων φαλλών με φυσιοκρατική απόδοση (Πίν. 226 γ).

β) Προκειμένου να προχωρήσουμε σε εργασίες αντιστήριξης τμημάτων του δυτικού σκέλους της κλασικής οχύρωσης[82], διερευνήθηκε ανασκαφικά η περιοχή έξω από αυτή, σε μια ζώνη, πλ. 2 ακόμη και συνολ. μήκ. 57 μ. (Πίν. 227 α). Η έρευνα στο σημείο αυτό αποκάλυψε τη συνέχεια του επιμελημένου λιθόστρωτου δρόμου, του οποίου ένα μικρό τμήμα είχε έλθει στο φως με την ανασκαφή του 1993. Ο δρόμος αυτός που αποκαλύφθηκε μέχρι τώρα σε μήκος 30 και πλάτος 4 μ. βαίνει παράλληλα και κατά μήκος του εξωτερικού μετώπου του δυτικού τείχους και φαίνεται ότι οδηγούσε μέσα στην πόλη των Σταγείρων από την πύλη που υπάρχει στο σημείο αυτό.

Όσον αφορά τις εργασίες αποκατάστασης, αναστήλωσης, στερέωσης και διαμόρφωσης κατά το 1998, σημειώνουμε ότι τέτοιες έγιναν στα εξής σημεία του αρχαιολογικού χώρου:

1) Στην κλασική στοά (βλ. παραπάνω, αριθ. α, Πίν. 226 α-β). Σε αυτήν οι εργασίες αποκατάστασης και διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου (κυρίως μπροστά της), που είχαν ξεκινήσει τον προηγούμενο χρόνο[83], ολοκληρώθηκαν σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη.

2) Στο δυτικό σκέλος της κλασικής οχύρωσης (βλ. παραπάνω, αριθ. β, Πίν. 227 α). Εδώ έγιναν αντιστηρίξεις με ξύλο καστανιάς, σε τρία σημεία του τείχους που παρουσίαζαν επικίνδυνες κλίσεις από τον κατακόρυφο άξονα.

3) Στο νότιο κλασικό τείχος[84]. Σε αυτό συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκατάστασης και στερέωσης (χωρίς ωστόσο να έχουν ακόμη ολοκληρωθεί), κυρίως στο νοτιοδυτικό του τμήμα και με βάση την εγκεκριμένη αρχιτεκτονική μελέτη (Πίν. 227 β).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ

Ιερισσός

Αρχαία Άκανθος

Νεκροταφείο. Η φετινή έρευνα του γνωστού νεκροταφείου της Ακάνθου στην παράλια ζώνη της Ιερισσού περι-

78. D. Krstić, *Zbornik Narodnog Muzeja* XIV-1, Musée National Beograd MCMXCI, σ. 231-243 (βλ. αγγλική περίληψη, Prehistoric Necropolii in Gornja Stražava, σ. 243).

79. *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 305-306, εικ. 2-4· 2 (1988), σ. 219-220.

80. Για τις εργασίες των προηγούμενων ετών στα Στάγειρα, βλ. στα Χρονικά του *ΑΔ* 1990-1997 και αναλυτικότερα *ΑΕΜΘ* 4 (1990), σ. 375-383· 5 (1991), σ. 320-333· 6 (1992), σ. 451-456· 7 (1993), σ. 429-443· 8 (1994), σ. 275-287· 9 (1995), σ. 383-393· 10Α (1996), σ. 279-295· 11 (1997), σ. 469-479.

81. Για τη στοά, βλ. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 433-435, σχέδ. 1, εικ. 13-15· 10Α (1996), σ. 286, σχέδ. 1,3, εικ. 5α.

82. Για το δυτικό κλασικό τείχος των Σταγείρων, βλ. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 430-431, σχέδ. 1, εικ. 4-5.

83. Βλ. σχετικά *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 474, εικ. 13.

84. Βλ. γι' αυτό *ΑΕΜΘ* 5 (1991), σ. 321 κ.ε.· 6 (1992), σ. 451 κ.ε.· 10Α (1996), σ. 279 κ.ε. και, ειδικά για εργασίες αποκατάστασης, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 474 κ.ε., εικ. 17-24.

λαμβάνει δύο συνεχόμενα οικόπεδα, με αριθμό 112 και 113, ιδιοκτησίας Π. Ψιλιάγκου. Η έκταση της ανασκαφής αποτελεί ενιαίο χώρο, συνολικού εμβαδού 350 τ.μ. περίπου. Ερευνήθηκαν 162 τάφοι με το συνήθη προσανατολισμό, ΝΑ.-ΒΔ. ή Α.-Δ., και χρονολογική ένταξη στους κλασικούς κυρίως χρόνους. Ως προς το είδος η πλειονότητα των τάφων αντιπροσωπεύεται από λακκοειδείς (83) και εγχυτρισμούς (35). Στη σειρά κατάταξης ακολουθούν οι κεραμοσκεπείς και οι ορθογώνιοι λάκκοι με τοιχώματα επιχρισμένα με πηλό ή επενδεδυμένα με πλιθιά, ενώ σημειώνεται μία μόνο περίπτωση ενταφιασμού σε πίθο (Πίν. 228 α). Εντυπωσιακό στο σύνολο είναι το υψηλό ποσοστό των ενήλικων νεκρών (73%) σε σύγκριση με άλλους τομείς προηγούμενων ανασκαφικών περιόδων, όπου υπερτερούν οι παιδικές ταφές[85]. Η ανασκαφική έρευνα των οικοπέδων απέδωσε 71 κτερισμένες ταφές, ποσοστό 43,9%, και 91 ακτέριστες, ποσοστό 56,1%, στοιχεία που εναρμονίζονται σε γενικές γραμμές με τα έως τώρα γνωστά[86]. Στα ευρήματα, πήλινα αγγεία ως επί το πλείστον, συγκαταλέγονται 36 χάλκινα νομίσματα, μετάλλινα κοσμήματα και εξαρτήματα καλλωπισμού, καθώς και διάφοροι ενδιαφέροντες τύποι δειγμάτων κοροπλαστικής[87].

Οικισμός. Στη θέση Λαδιάβα, τη γνωστή και από την παλαιότερη έρευνα πλαγιά της αδόμητης ζώνης του αρχαιολογικού χώρου της Ακάνθου, συνεχίζονται οι εργασίες καθαρισμού των τοίχων στο πλαίσιο της διερεύνησης των διαφόρων οικοδομικών φάσεων του ελληνιστικού-κλασικού οικοδομήματος, που στοχεύουν στο έργο ανάδειξής του, ενταγμένο στα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα. Παράλληλα ξεκινούν οι στερεωτικές επεμβάσεις στα σαθρά και αποκολλημένα κονιάματα του χώρου Α, καθώς και οι διανοίξεις λάκκων για τη θεμελίωση των σιδερένιων υποστυλωμάτων του οριστικού στεγάστρου των αρχαιοτήτων που προβλέπεται από τη μελέτη ανάδειξης. Η διάνοιξη δύο μικρών λάκκων, στη βορειοανατολική και βορειοδυτική γωνία του χώρου Α, έχει ως αποτέλεσμα τη διαπίστωση της ύπαρξης αρχαιότερων λειψάνων κατοίκησης, επάνω στα οποία εδράζονται τα κλασικά-ελληνιστικά κατάλοιπα: λείψανα λιθόκτιστου τοίχου και το κατώτερο τμήμα άβαφου αποθηκευτικού αγγείου, πιθανώς κατά χώραν, έχουν αποκαλυφθεί απευθείας στο φυσικό, στέρεο έδαφος της περιοχής, το μαλακό ασβεστόλιθο. Οι υπόλοιπες εργασίες σχετίζονται με επιμέρους καθαρισμούς και εξομαλύνσεις στο εσωτερικό των χώρων, όπου διατηρούνται τα στρώματα καταστροφής της στέγης. Ανάμεσα στα τμήματα των κεραμίδων του χώρου Ε διατηρείται και μία ενσφράγιστη (Πίν. 228 β). Τα ευρήματα της φετινής περιόδου, όπως είναι εύλογο, είναι περιορισμένα. Στα πιο ενδιαφέροντα ανήκει ένα μεγάλο θραύσμα λουτήρα, που ήλθε στο φως κατά την αφαίρεση επίχωσης σε λάκκο για τη θεμελίωση έξω από τη νοτιοανατολική γωνία του κτίσματος[88].

Τυχαία ευρήματα. Στη διάρκεια της κατασκευής αντιπλημμυρικού έργου στην πρόσφατη επέκταση του ρυμοτομικού σχεδίου Ιερισσού αποκαλύφθηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα στην κοίτη του βόρειου, παράλιου τμήματος χειμάρρου, το οποίο γειτονεύει άμεσα με τον αρχαιολογικό χώρο της Ακάνθου. Ο χείμαρρος Σουίλως μάλιστα στο ψηλότερο νοτιοδυτικό τμήμα του αποτελεί και το δυτικό όριο της θεσμοθετημένης ως κύριας, αδόμητης, ζώνης προστασίας. Μικρής διάρκειας έρευνα των λειψάνων αυτών είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό ενός ορθογώνιου χώρου κτιρίου, του οποίου η βορειοανατολική πλευρά είναι παράλληλη στην ακτογραμμή. Το οικοδόμημα είναι κατασκευασμένο ως επί το πλείστον με γρανιτοπλίνθους, που διαπιστώθηκαν σε ύψος δύο τουλάχιστον επάλληλων δόμων. Το ορατό τμήμα του, διαστ. 13,13×5,20 μ., ορίζεται προς το παρόν από τρεις μόνον πλευρικούς τοίχους. Στην προσπάθεια εντοπισμού του τέταρτου, νοτιοδυτικού, τοίχου αποκαλύφθηκε μέρος αποχετευτικού αγωγού. Άλλοι χώροι δεν διαγράφονται στο πλάτος της κοίτης του χειμάρρου και, εφόσον σώζονται, θα πρέπει να εκτείνονται κάτω από τις ψηλές επιχώσεις των παρακείμενων οικοπέδων. Τα περιορισμένα ευρήματα, λίγα όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης και πέντε χάλκινα νομίσματα, εντάσσουν χρονολογικά το κτίσμα στους κλασικούς χρόνους[89]. Η έρευνά του, λόγω έλλειψης επαρκών πιστώσεων, προγραμματίζεται από την αρμόδια νομαρχία και το δήμο για τον επόμενο χρόνο.

Γομάτι

Θέση Καλογερικά

Το έργο κατασκευής της επαρχιακής οδού Γοματίου - Ιερισσού προσφέρει για πρώτη φορά φέτος τη δυνατότητα της σωστικής ανασκαφής στην περιοχή, που είναι ελάχι-

85. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 413. *ΑνδρΧρ* 29 (1998), σ. 93 κ.ε.

86. Πρβλ. Καλτσάς, ό.π. (υποσημ. 56), σ. 301.

87. Στην ανασκαφή συμμετείχαν η Ε. Ηλιάδου, αρχαιολόγος, και η Μ. Πισκουλιάν, αρχιτέκτων.

88. Στην υλοποίηση του έργου συνεργάστηκαν η αρχαιολόγος Ο. Νασιώκα και η αρχιτέκτων Μ. Πισκουλιάν.

89. Στην πενθήμερη έρευνα συμμετείχε η Ε. Ηλιάδου και ο αρχιτέκτων Γ. Μουγγρίδης.

στα γνωστή ως προς τα πολιτισμικά κατάλοιπα της δραστηριότητας των κατοίκων της στην αρχαιότητα.

Στη θέση Καλογερικά, 1.200 μ. περίπου βορειοανατολικά του οικισμού του Γοματίου προς Ιερισσό, και σε χαμηλό έξαρμα γης εντοπίζεται τμήμα αρχαίου νεκροταφείου, η έρευνα του οποίου χρηματοδοτείται στο πλαίσιο των έργων της 2ης ΔΕΚΕ Θεσσαλονίκης και της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας.

Στη διάρκεια της έρευνας, που λόγω του χειμώνα και της περιορισμένης πίστωσης δεν στάθηκε δυνατόν να συμπληρώσει ούτε ένα πλήρες δίμηνο εργασίας, έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη ταφικών περιβόλων με κυκλική, ως επί το πλείστον, διάταξη, καθώς και περιορισμένου χώρου με ίχνη καύσης (Πίν. 228 γ). Μολονότι δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί η χρονολογική ένταξη του νεκροταφείου, η αρχική χρήση του ευρύτερου χώρου, σύμφωνα με την κεραμική των επιχώσεων, μπορεί να αναχθεί στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Η ανασκαφή θα συνεχιστεί την επόμενη περίοδο[90].

ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Ευρωπός

Με την απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ39/30745/1890/16-7-98 εγκρίθηκε η διεξαγωγή ανασκαφικής έρευνας[91] σε συγκεκριμένα σημεία του αρχαιολογικού χώρου, προκειμένου να εκτελεστούν εργασίες απαραίτητες για την ολοκλήρωση της διαμόρφωσης και της ανάδειξης του τμήματος του νεκροταφείου με τους καμαροσκεπείς τάφους. Η έρευνα περιορίστηκε στο χώρο νότια των τάφων του Κοτζιά και του Τ51[92].

Αποκαλύφθηκαν 100 τάφοι που ανήκουν στις κατηγορίες των κεραμοσκεπών και λακκοειδών τάφων πάνω από το παρθένο υπέδαφος της περιοχής και στο χώρο της «διαμορφούμενης πλατείας» (Πίν. 229 α). Η πλειονότητα των τάφων ήταν ακτέριστοι, ενώ οι υπόλοιποι ήταν κτερισμένοι με ένα αγγείο, συνήθως οινοχόη καθημερινής χρήσης και σιδερένια ή χάλκινα ή ακόμη σπανιότερα ασημένια δαχτυλίδια και σκουλαρίκια.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση της οικιστικής χρήσης του χώρου στην εποχή του Σιδήρου με την αποκάλυψη τριών πιθαριών και ποσότητας κεραμικής καθημερινής χρήσης (Πίν. 229 β). Μάλιστα μετά από συγκόλληση των οστράκων σχηματίστηκε ευμεγέθης πύραυνος.

Στον υπόλοιπο χώρο προχώρησαν οι εργασίες ανάδειξης ως εξής:

Επιχωματώθηκε ο χώρος, η έρευνα του οποίου είχε εξαντληθεί, προκηρύχθηκε η κατασκευή του στεγάστρου στον «τάφο του Κοτζιά», η τοποθέτηση του οποίου ολοκληρώθηκε στα τέλη του έτους. Παράλληλα άρχισε και η διαμόρφωση των περιπάτων μέσα στον αρχαιολογικό χώρο. Ο περίπατος είναι υπόσκαφος και τα πλευρικά τοιχώματα στερεώνονται με πασσαλοδιαφράγματα από ξύλο καστανιάς, κατάλληλα επεξεργασμένης για υπαίθρια χρήση και έκθεση στις καιρικές συνθήκες.

Πραγματοποιήθηκε περιμετρική δενδροφύτευση με κυπαρίσσια και θαμνώδη φυτά, έγινε υδροδότηση του χώρου και κατασκευάστηκε δεξαμενή για τις ανάγκες των νεαρών φυτών. Το είδος των φυτών και των δέντρων καθορίστηκε από το χαρακτήρα του αρχαιολογικού χώρου και τη χλωρίδα της περιοχής.

Με ενέργειες του δήμου βελτιώθηκε ο αγροτικός δρόμος που οδηγεί στον αρχαιολογικό χώρο και έγινε ομόφωνα αποδεκτή η πρόταση της Εφορείας για την εξαίρεση του αρχαιολογικού χώρου από τη διαδικασία αναδασμού. Με τον τρόπο αυτό απαλλάσσεται ο χώρος από τις ιδιοκτησίες και η κυριότητά του περιέρχεται στο Δημόσιο.

Σε αγροτεμάχιο της ευρύτερης περιοχής του αρχαιολογικού χώρου στον αγρό Δουλκερίδη, στη διάρκεια των γεωργικών εργασιών, αποκαλύφθηκε από το άροτρο μονοθάλαμος καμαροσκέπαστος τάφος. Ο τάφος περιείχε τους σκελετούς πέντε ατόμων και δύο, πιθανότατα, παιδιών. Κτερίσματα των ταφών αποτελούσαν τέσσερα πύλινα λυχνάρια και ένας οξυπύθμενος πίθος. Την είσοδο του τάφου έφρασσε ανάγλυφη επιτύμβια στήλη με παράσταση δύο μορφών, ενός αγένειου και ενός γενειοφόρου άνδρα, ρωμαϊκών χρόνων (Πίν. 229 γ).

ΘΩΜΑΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Μακρύγιαλος

Νεολιθικός οικισμός

Η ανασκαφή στο νεολιθικό οικισμό του Μακρύγιαλου συνεχίστηκε σε δύο σύντομες ανασκαφικές περιόδους το

90. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε με τη συμβολή της συναδέλφου Ε. Ηλιάδου.

91. Η απαγόρευση διεξαγωγής των συστηματικών ανασκαφών είχε ως αποτέλεσμα την αναστολή της πορείας των εργασιών στον αρχαιολογικό χώρο της Ευρωπού. Ο λόγος ήταν ότι στην περίπτωση της Ευρωπού δεν είχαν προηγηθεί ανασκαφές και με την έναρξη του προγράμματος των ΠΕΠ ξεκίνησαν ταυτόχρονα η αποκάλυψη του νεκροταφείου και η διαμόρφωσή του σε επισκέψιμο χώρο που αποτελούσε και τον αντικειμενικό στόχο του έργου.

92. Η μελέτη διαμόρφωσης εγκρίθηκε στο σύνολό της από το ΚΑΣ στη συνεδρία της σύμφωνα με την υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΑΑΜ/295/11825/1-3-2000 απόφαση του ΥΠΠΟ.

1997 και 1998, στο πλαίσιο του έργου κατασκευής των παράπλευρων αγροτικών δρόμων κατά μήκος της εθνικής οδού στο τμήμα Θεσσαλονίκη - Κατερίνη.

Διερευνήθηκαν τμήματα της αρχαιότερης φάσης του οικισμού, της φάσης Μακρύγιαλος Ι, που χρονολογείται στα τέλη της 6ης χιλιετίας π.Χ.: ένα τμήμα της εξωτερικής κύριας τάφρου Α στο νοτιοδυτικό άκρο του οικισμού, ένα τμήμα της ενδιάμεσης τάφρου Γ, αλλά και σποραδικοί λάκκοι κατοίκησης στο βορειοδυτικό τμήμα του ενδοκοινοτικού χώρου[93].

Τάφρος Α. Σκάφθηκε σε μήκος 16 μ. περίπου. Στο σημείο αυτό είχε πλάτος 6-7 μ. στο επιφανειακό στρώμα και στον πυθμένα 0,50-1 μ. Το σωζόμενο βάθος έφθανε τα 2,30 μ. Κατά την ανασκαφή του τμήματος αυτού της τάφρου Α μας απασχόλησε κυρίως το θέμα της ύπαρξης λίθινου ενισχυτικού τοίχου στην εξωτερική ως προς τον οικισμό πλευρά της, ο οποίος βρέθηκε γκρεμισμένος στο εσωτερικό της τάφρου, κατά μήκος πάντα της βόρειας πλευράς της (Πίν. 230 α).

Ενδεικτική για τη λειτουργία της τάφρου, αλλά και την ποικιλομορφία στην κατασκευή της είναι η διαμόρφωση του πυθμένα στο σημείο αυτό, μια λεπτομέρεια που για πρώτη φορά διαπιστώθηκε στην κοίτη της τάφρου. Το βαθύ αυλάκι που έχει εντοπιστεί και σε άλλα σημεία της διακόπτεται περίπου στο μέσον της ανασκαφής από έναν αναβαθμό. Η συγκράτηση του νερού της βροχής, όπως συμπτωματικά συνέβη κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, καταδεικνύει μια πιθανή εκδοχή για τον τρόπο αξιοποίησης της τάφρου, αφενός ενισχύοντας την αποτελεσματικότητά της ως εμποδίου και αφετέρου αυξάνοντας τα αποθέματα της κοινότητας σε νερό. Η ποικιλομορφία στον τρόπο κατασκευής και διαμόρφωσης της τάφρου, όπως έχει έως τώρα αποτυπωθεί από την ανασκαφή, δείχνει ότι μπορεί να κατασκευάστηκε σε διάφορα χρονικά στάδια, κάτι άλλωστε λογικό για ένα έργο αυτού του μεγέθους.

Τάφρος Γ. Κατά την ανασκαφή της τάφρου Γ είχε επιβεβαιωθεί η ύπαρξη δύο διαφορετικών φάσεων ανάλογων με αυτών της τάφρου Α. Στην πρώτη, παλαιότερη φάση σχηματίζεται μία αλυσίδα από συνεχόμενους λάκκους, σκαμμένους στο φυσικό, ενώ στη δεύτερη ξανασκάβεται με ενιαία κοίτη σε σχήμα V, πάντα μέσα στα όρια της φάσης Μακρύγιαλος Ι.

Δύο είναι οι λάκκοι που εντοπίστηκαν από την πρώτη αυτή φάση της τάφρου Γ. Ο πρώτος έχει διάμετρο 2-1,50 και βάθος γύρω στο 1,80 μ. Στο εσωτερικό του εντοπίστηκε στρώμα με ακατάστατη συγκέντρωση λίθων, ανάμεσά τους και κάποιων κεράτων, τριβείων και οστράκων. Οι επιχώσεις του τέμνονται από τη δεύτερη φάση της τάφρου. Ο δεύτερος λάκκος, που παρουσιάζει και μεγαλύτερο ενδιαφέρον, ήταν σχεδόν κυκλικός, με διάμετρο 3,20-3 μ. περίπου και συνολικό βάθος γύρω στα 3,80 μ. Η επίχωσή του στο πάνω τμήμα κοβόταν από τη δεύτερη κατασκευαστική φάση της τάφρου, ενώ βαθύτερα ήταν σχεδόν ενιαία μέχρι την αποκάλυψη του πυθμένα του. Τη χαρακτήριζαν, σε μεγάλα ποσοστά, συγκεντρώσεις οργανικών καταλοίπων, διαλυμένοι πηλοί, κομμάτια πλιθιών από κιτρινόχρωμο πηλό και αρκετοί άνθρακες. Ο λάκκος όμως αυτός αποδείχθηκε ότι είχε ιδιαίτερη σημασία, αφού ανάμεσα στις επιχώσεις του διατηρήθηκε πλούσιο οργανικό υλικό, χάρη στο γεγονός ότι τα στρώματα σφραγίστηκαν από λεπτές στρώσεις λάσπης. Με μια πρώτη ματιά διακρίνονται φύλλα δρυός, καθώς και άλλα παλαμοσχιδή φύλλα, ίσως από σφενδάμια ή πλατάνια (Πίν. 230 β).

Ως προς τα υπόλοιπα ευρήματα, ο λάκκος δεν παρουσιάζει ιδιομορφίες. Περιείχε αρκετή κεραμική, κυρίως από αδρά χοντρά αγγεία και ήταν σε μεγάλο ποσοστό καμένη. Η λιγοστή μαύρη στιλβωμένη κεραμική προερχόταν κυρίως από μικρότερα βάθη. Οι ποσότητες των οστών και των οστρέων δεν είναι αξιοσημείωτες, ενώ αρκετά ήταν τα τριβεία που βρέθηκαν στο εσωτερικό του λάκκου, σπασμένα όμως και αρκετά από αυτά καμένα.

Στη δεύτερη φάση της τάφρου Γ σκάβεται ενιαία κοίτη, η οποία στον πυθμένα της καταλήγει σε κάποια σημεία σε στενό, επίμηκες αυλάκι. Η κοίτη έχει πλάτος από 1,50 έως 3 και βάθος από 1,60 έως 2 μ. Το ρηχό αυλάκι του πυθμένα είχε συγκεντρώσει λεπτά στρώματα λάσπης και χαλίκια στο νοτιότερο και βαθύτερο σημείο του, προφανώς από τα νερά της βροχής. Το αυλάκι αυτό έχει πλάτος από 0,50 έως 0,75 και βάθος έως 0,10 μ.

Στην ακολουθία των στρωμάτων κατά τη διαδικασία επίχωσης της τάφρου, παρατηρούμε, πολύ συχνά και εδώ, λεπτά στρώματα λάσπης. Αυτό όμως στο οποίο αξίζει να αναφερθούμε, είναι η παρουσία λιθοσωρών αλλά και πεσμένων πλιθιών κατά μήκος της βόρειας πλευράς της τάφρου. Πρόκειται, όπως και στην περίπτωση της τάφρου Α, για τοίχο χτισμένο στη μία πλευρά της τάφρου, που σταδιακά γκρεμίστηκε στο εσωτερικό της.

Τα ευρήματα από την τάφρο Γ είναι κυρίως κεραμική (στιλβωμένη μαύρη και καστανή, αρκετή ποσότητα μελανοστεφούς, αδρή), λίγα οστά και όστρεα, αρκετά τριπτά εργαλεία (ανάμεσά τους πολλά τριβεία), αρκετά οστέινα εργαλεία και κέρατα, καθώς και ελάχιστα απολεπισμένα εργαλεία.

93. Για ολοκληρωμένη παρουσίαση των προηγούμενων ανασκαφικών ετών, βλ. M. Pappa - M. Besios, The Neolithic Settlement at Makriyalos, Northern Greece: Preliminary Report on the 1993-1995 Excavations, *JFieldA* 26 (1999), σ. 177-195, καθώς και στο *ΑΑΑ* XXIII-XXVIII (1990-1995), σ. 13-30. Η ανασκαφική έρευνα των περιόδων 1997 και 1998 παρουσιάστηκε αναλυτικά στο *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 283-289.

Λάκκοι κατοίκησης Σ. Στο νοτιοδυτικό τμήμα της ανασκαφής ερευνήθηκαν μερικοί από τους λάκκους κατοίκησης της φάσης Ι, πολύ διαβρωμένοι και χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η διάμετρός τους φθάνει τα 3 μ., είναι όμως πολύ αβαθείς λόγω της διάβρωσης, περιείχαν ωστόσο σημαντική ποσότητα κεραμικής.

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΠΑ

Αγροτεμάχιο αριθ. 951 (βόρειο νεκροταφείο Πύδνας)

Συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφή στο αγροτεμάχιο αριθ. 951 της Κοινότητας Μακρύγιαλου. Ερευνήθηκαν άλλοι 194 τάφοι και έτσι ο αριθμός τους ανήλθε μέχρι στιγμής στους 797. Είχαμε πάλι μικρό αριθμό τάφων της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και κυρίως της κλασικής και πρώιμης ελληνιστικής εποχής. Επικρατούν οι λακκοειδείς τάφοι, ενώ δεν λείπουν και οι κεραμοσκεπείς, καθώς και οι εγχυτρισμοί σε οξυπύθμενους αμφορείς. Ερευνήθηκε ακόμη ένας κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος από ωμά πλιθιά και μία λίθινη σαρκοφάγος. Ο ενταφιασμός επικρατεί απόλυτα εκτός από δύο καύσεις. Στη μία περίπτωση τα καμένα οστά του νεκρού τοποθετήθηκαν μέσα σε χάλκινο λέβητα, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η καύση του νεκρού πραγματοποιήθηκε απευθείας μέσα σε ορθογώνιο λάκκο.

Δεξιός παράπλευρος της εθνικής οδού Αθηνών - Θεσσαλονίκης

Με χρηματοδότηση του ΥΠΕΧΩΔΕ πραγματοποιήθηκε σύντομη ανασκαφική έρευνα σε δύο νεκροταφεία στις θέσεις Αγίασμα και Αερογέφυρα της Κοινότητας Μακρύγιαλου. Οι τάφοι ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής αναπτύσσονταν σε μικρό πλάτος αριστερά και δεξιά από δύο δρόμους, που ξεκινούσαν από τον οικισμό της Πύδνας και οδηγούσαν στο εσωτερικό της βόρειας Πιερίας.

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ

Κρανιά Νέου Παντελεήμονος

Συνεχίστηκαν από το καλοκαίρι του 1998 οι εργασίες που είχαν αρχίσει στα τέλη του 1997. Η θέση ορίζεται νότια από τις βορειοανατολικές υπώρειες του λόφου του Κάστρου Πλαταμώνα και βόρεια από το λόφο του παλαιοχριστιανικού νεκροταφείου και των ασβεστοκαμίνων όπου ανέσκαψε η 9η ΕΒΑ. Για τις ανάγκες της εργολαβίας οι εργασίες της ΙΣΤ ΕΠΚΑ επικεντρώθηκαν στο νότιο άκρο της περιοχής. Η έκταση που ανασκάφηκε ήταν 1 στρέμμα και 131 τ.μ., η απόσταση από τη θάλασσα 200 μ. περίπου και η απόσταση από το κάστρο Πλαταμώνα 370 μ. Ανατολικά τού υπό ανασκαφή χώρου και σε πολύ μικρή απόσταση βρίσκεται η παλαιά σιδηροδρομική γραμμή.

Οι αρχαίες επιχώσεις ήταν διαταραγμένες από ένα παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο, ένα καμίνι της Τουρκοκρατίας, ένα σπαστήρα της εποχής που κατασκευαζόταν η υπάρχουσα σιδηροδρομική γραμμή, και ένα κοινοτικό δρόμο προς την παραλία. Η μεγαλύτερη διατάραξη έγινε στο κεντρικό και χαμηλότερο τμήμα της ανασκαφής από ένα μικρό ρέμα του Ολύμπου που προκάλεσε δύο τουλάχιστον μεγάλες πλημμύρες και καταστροφές στη διάρκεια της ιστορίας. Υπάρχει ωστόσο η πληροφορία γηραιοτέρων κατοίκων ότι «κάποια από αυτά τα χαλάσματα» της αρχαιότητας σώζονταν σε αρκετό ύψος μέχρι την εποχή που εγκαταστάθηκε ο σπαστήρας για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής στις αρχές του 20ού αι.

Οι ελληνιστικές-κλασικές-γεωμετρικές οικοδομικές φάσεις που εντοπίστηκαν πιθανότατα σχετίζονται με το πιερικό Ηράκλειο, πρώτη πόλη της Μακεδονίας από τα Τέμπη πριν από την ίδρυση της Φίλας στις εκβολές του Πηνειού. Η υπάνεμη περιοχή των ανασκαφών βόρεια από το λόφο του κάστρου είναι πιθανόν ότι σχετίζεται με εκείνη του αναφερόμενου από την αρχαιότητα λιμανιού της πόλης.

Το Ηράκλειο είναι γνωστό στους ιστορικούς για την άλωσή του από τους Ρωμαίους[94]. Το γεγονός φαίνεται να

94. Βλ. Πολύβιος 28 11 *Τὸ Ἡράκλειον ἥλω ἰδίαν τινὰ ἅλωσιν. ἐχούσης τῆς πόλεως ἐφ' ἑνὸς μέρους ἐπ' ὀλίγον τόπον ταπεινὸν τεῖχος, οἱ Ῥωμαῖοι τρεῖς σημεῖας προεχειρίσαντο. καὶ τῇ μὲν πρώτῃ τοὺς θυρεοὺς ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς ποιήσαντες συνέφραξαν, ὥστε τῇ τῶν ὅπλων πυκνότητι κεραμωτῷ καταρρύτῳ γίγνεσθαι παραπλήσιον.*

Κεραμωτόν, τακτικὴ διάταξις ὅπερ ἐποίουν Ῥωμαῖοι ἐν παιδιᾶς μέρει.

28 13 *Οἱ δὲ περὶ τὸν Πολύβιον καταλαβόντες τοὺς Ῥωμαίους ἐκ μὲν τῆς Θετταλίας κεκινηκότας, τῆς δὲ Περραιβίας στρατοπεδεύοντας Ἀζωρίου μεταξὺ καὶ Δολίχης, τὴν μὲν ἔντευξιν ὑπερέθεντο διὰ τοὺς περιεστῶτας καιρούς, τῶν δὲ κατὰ τὴν εἴσοδον τὴν εἰς Μακεδονίαν κινδύνων μετεῖχον. ἐπεὶ δὲ τοῦ στρατεύματος κατάραντος ἐπὶ τοὺς καθ' Ἡράκλειον τόπους ἔδοξε καιρὸς εἶναι πρὸς ἔντευξιν, ἅτε τοῦ στρατηγοῦ δοκοῦντος ἠνύσθαι τὸ μέγιστον τῶν προκειμένων, τότε λαβόντες καιρὸν τὸ ψήφισμα τῷ Μαρκίῳ προσήνεγκαν καὶ διεσάφουν τὴν τῶν Ἀχαιῶν προαίρεσιν διότι βουληθεῖεν αὐτῷ πανδημεὶ τῶν αὐτῶν μετασχεῖν ἀγώνων καὶ κινδύνων.*

28 17 *Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀγέπολιν ἀφικόμενοι πρὸς τὸν Κόιντον, καταλαβόντες αὐτὸν ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς Ἡράκλειον στρατοπεδεύοντα διελέγοντο ἐπὶ ὧν εἶχον τὰς ἐντολάς.*

Σούδα *Σημαία, σπεῖρα, τάγμα: ταυτόν ἐστιν οἱ δὲ ἡγεμόνες τούτων κεντυρίωνες καὶ ταξίαρχοι. καὶ Σημαιοφόρος, ὁ ἡγεμών.*

Βλ. Σημαία: *τάξις πολεμική, δι' ἧς τὸ Ἡράκλειον ἥλω ἰδίαν τινὰ ἅλωσιν. ἐχούσης τῆς πόλεως ἐφ' ἑνὸς μέρους ἐπ' ὀλίγον τόπον ταπεινὸν τεῖχος, οἱ Ῥωμαῖοι τρεῖς σημαίας προεχειρίσαντο, καὶ τῇ μὲν πρώτῃ τοὺς θυρεοὺς ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς ποιήσαντες συνέφραξαν, ὥστε τῇ τῶν ὅπλων πυκνότητι κεραμωτῷ καταρρύτῳ γίγνεσθαι παραπλήσιον. ἐφεξῆς δὲ ἕτεραι δύο.*

υπομνηματίζεται από στρώμα καταστροφής των μέσων του 2ου αι. π.Χ. που κάλυπτε ολόκληρο τον ανασκαφικό χώρο. Η καταστροφή σηματοδοτεί την αρχή μιας φάσης εγκατάλειψης μέχρι τα αυτοκρατορικά χρόνια, οπότε φαίνεται να κατασκευάστηκαν σειρά ασβεστοκάμινων που ανασκάπτονται από την 9η ΕΒΑ. Από την οικοδομική φάση που καταστράφηκε στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. σώθηκε μία κατασκευή στο υπερυψωμένο ανατολικό τμήμα της τομής, η οποία ονομάστηκε συμβατικά «ανατολικές βεράντες». Είναι παράγωνη και ακολουθεί τη φυσική διαμόρφωση του βράχου με δύο εσωτερικά χωρίσματα. Φαίνεται να δημιουργεί μία σειρά από αλλεπάλληλα άνδηρα που οδηγούν από το επίπεδο της θάλασσας ψηλότερα στο λόφο, όπου και απλώνεται η κυρίως πόλη του αρχαίου Ηρακλείου. Πρόκειται για την επισκευή μιας προηγούμενης φάσης που είχε και πάλι καταστραφεί βίαια στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. Το στρώμα καταστροφής του 3ου αι. είναι ακόμη εντυπωσιακότερο από εκείνο του 2ου και ίσως σχετίζεται με την επιδρομή του αιτωλού Σκόπα στην Πιερία.

Από τη φάση του 5ου και του 4ου αι. π.Χ. διασώθηκαν θεμέλια κτιρίων, μάλλον εργαστηριακών, που είχαν καταστραφεί από τους χειμάρρους και τα νεότερα κτίρια. Από τη φάση του 4ου αι. ενδιαφέρον παρουσιάζουν 20 εμπορικοί κρασαμφορείς ανάποδα τοποθετημένοι. Από τη φάση του 5ου σώθηκαν και δύο κυκλικές κατασκευές, ίσως χώροι εγκατάστασης κεραμικού τροχού, σε επαφή με βαθύ αποθέτη. Στη φάση του 5ου αι. βρέθηκαν 54 κρασαμφορείς σε ημιυπόγειο χώρο. Είναι πρωιμότεροι αλλά ανήκουν στον ίδιο τύπο με τους προηγούμενους.

Δεν φαίνεται να υπήρξε, σε αυτή τουλάχιστον τη θέση, αρχαϊκή φάση. Η αμέσως προηγούμενη ανήκει στα τέλη του 8ου και αρχές του 7ου αι. Εκτός από κάποιες πρόχειρες κατασκευές κύριο κτίσμα της εποχής είναι ένα ωοειδές κτίριο, στην υπερυψωμένη θέση όπου αργότερα χτίστηκαν οι ανατολικές βεράντες. Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για τη στέγαση του αψιδωτού κτιρίου. Βρέθηκαν λιγοστά θραύσματα κεραμιδιών και τρία θραύσματα από πέτρινες πλάκες αδιάγνωστης χρήσης. Στο κέντρο περίπου της νότιας αψίδας υπάρχει λίθος με δύο επίπεδες-λειασμένες πλευρές που ίσως στήριζε δοκάρι για τη στήριξη της στέγης. Στο σημείο όπου γεννάται η νότια αψίδα υπάρχει βάθυνση, ίσως δοκοδόχος, που ξεκινά από τον πρώτο λίθο του θεμελίου. Στο κέντρο περίπου του κτιρίου βρέθηκαν δύο εφαπτόμενες κυκλικές εστίες, η επιφάνεια των οποίων καλύπτεται με βότσαλα. Σπαράγματα βοτσαλωτού δαπέδου εντοπίστηκαν στο βορειοδυτικό τμήμα του κτιρίου και έξω από αυτό, με στρώμα καταστροφής του τέλους του 8ου αι.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Αρχαία αγορά

Οι εργασίες συμπληρώσεων και ανακατασκευών που έγιναν το 1998 στην αρχαία αγορά της Θεσσαλονίκης είχαν στόχο την κατά το δυνατόν ολοκλήρωση των εργασιών στην ανατολική πτέρυγα της αγοράς και στην προώθηση των εργασιών στη νότια πτέρυγά της. Μεγάλο τμήμα των εργασιών αυτής της κατηγορίας αφορούσε την ανακατασκευή αρχιτεκτονικών μελών των δύο κιονοστήριχτων στοών (Πίν. 231 α). Έτσι στην ανατολική πτέρυγα έγιναν οι παρακάτω εργασίες:

1. Συμπλήρωση του εξωτερικού δακτυλίου του ωδείου στο νότιο μισό του σε τέτοιο ύψος ώστε η εξωτερική παρειά του δακτυλίου να αποτελέσει προστατευτικό πέτασμα του κεκλιμένου διαδρόμου σύνδεσης του ωδείου με την παλαιά οδό Φιλίππου.

2. Οριστική διαμόρφωση της ανώτερης ανακατασκευασμένης στάθμης των τοιχοποιιών ανάμεσα στα θυρώματα του δυτικού τοίχου του ωδείου. Στον ίδιο τοίχο και ειδικότερα στα αρχαία τμήματά του ξεκίνησαν, χωρίς να έχουν ολοκληρωθεί ακόμη, οι συμπληρώσεις κατεστραμμένων πλίνθων. Τέτοιου είδους τοπικές συμπληρώσεις γίνονται με κριτήριο την κατάσταση διατήρησης των πλίνθων, καθώς και το βάθος στο οποίο έχει προχωρήσει η αποσάθρωσή τους. Το ελάχιστο βάθος έχει οριστεί να ανέρχεται τουλάχιστον στα 0,05 μ.

3. Ολοκλήρωση του τελειώματος της ανώτερης στάθμης της νότιας και της δυτικής τοιχοποιίας του νομισματοκοπείου. Το σημαντικότερο τμήμα των ανακατασκευών στους δύο αυτούς τοίχους είχε ολοκληρωθεί κατά τα προηγούμενα έτη. Έτσι το 1998 συμπληρώθηκε ζώνη πλίνθων, ύψ. 0,60 μ. περίπου, στις δύο τοιχοποιίες, ενώ ειδικότερα στο νότιο τοίχο συμπληρώθηκε στενή ζώνη λίθων

Βλ. Στεφ. Βυζάντιος *α Ἡράκλεια, πόλις Θράκης ἐν τῷ Πόντῳ, διάσημος. β Σικελίας. γ Λυδίας. δ Λιβύης. ε Σαρδοῦς. ς Ἰταλίας. ζ Κελτικῆς, η Θεσσαλίας. θ Καρίας, ι ἐν τῷ Λυδίῳ Ταύρῳ. ια μεταξὺ Σκυθίας καὶ Ἰνδικῆς. ιβ νῆσος ἐν τῷ Καρπαθίῳ πελάγει. ιγ Συρίας. ιδ Φοινίκης. ιε Πιερίας ις πόλις καὶ νῆσος... ιζ Κρήτης. ιη Πισαϊκή. ιθ Καρίας, ἡ λεγομένη Ἀλβάνιος, μεσόγιος. κ πόλις πρὸς τῇ Κυμαίᾳ τῆς Αἰολίδος. κα Ἀκαρνανίας πόλις. κβ νῆσος ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ. κγ Μακεδονίας, Ἀμύντου τοῦ Φιλίππου κτίσμα. τὸ ἐθνικὸν Ἡρακλεὺς καὶ Ἡρακλειώτης καὶ Ἡρακλεώτης. καὶ Ἡράκλειον καὶ Ἡρακλεωτικόν.*

επάνω από τις πλίνθους, όπως υπαγορεύεται από τη μορφολογία της όψης του τοίχου. Σκοπός αυτής της συμπλήρωσης ήταν η καλύτερη δυνατή προστασία του τοίχου, καθώς οι λίθοι είναι ανθεκτικότεροι των πλίνθων στις καιρικές συνθήκες. Τέλος, διαμορφώθηκε το ανατολικό πέρας του νότιου τοίχου του νομισματοκοπείου. Στη συμβολή του νότιου με τον ανατολικό τοίχο του παραπάνω κτιρίου είναι εμφανής μια φάση επέμβασης στην αρχική όψη του. Επιλέχθηκε ο παρακάτω χειρισμός: το κενό ανάμεσα στις δύο τοιχοποιίες γεφυρώθηκε με την τοποθέτηση ξύλινων πασσάλων καστανιάς, οι οποίοι στο πίσω μέρος τους ενισχύονται με ξερολιθιά, ώστε να μπορέσουν να συγκρατήσουν τον όγκο των χωμάτων του υπερκείμενου πρανούς.

4. Συμπλήρωση του αρχικού βόρειου τοίχου του δωματίου 6 του ανασκαφικού τομέα ΣΤ. Στη μορφολογία του τοίχου είναι σαφείς δύο οικοδομικές φάσεις, οι οποίες έγιναν εμφανείς και στο τμήμα όπου έγιναν οι συμπληρώσεις. Παράλληλα έγιναν εργασίες συμπλήρωσης, προστατευτικού χαρακτήρα, στο νότιο τοίχο του νότιου κλίτους του νομισματοκοπείου και στο βόρειο τοίχο του δωματίου του ανασκαφικού τομέα ΣΤ.

Στη νότια πτέρυγα της αγοράς έγιναν οι παρακάτω εργασίες ανακατασκευών και συμπληρώσεων.

1. Ανακατασκευή δύο τμημάτων της ημικυλινδρικής καμάρας της νότιας στοάς της κρυπτής στοάς ανάμεσα στους 4ο-5ο και 22ο-23ο πεσσό.

2. Ανακατασκευή του 5ου και του 22ου πεσσού της νότιας πεσσοστοιχίας της κρυπτής στοάς. Και στις δύο περιπτώσεις οι ανακατασκευές έγιναν με βάση τη μορφολογία που προέκυψε αφενός από τα ίχνη των αρχικών πεσσών στα δομικά στοιχεία που τους περιέβαλλαν, αφετέρου από τη μορφολογία των πεσσών της βόρειας πεσσοστοιχίας.

3. Συμπλήρωση του 4ου πεσσού έως το ύψος έδρασης των υφαψιδίων του.

4. Κατασκευή, λάξευση και τοποθέτηση 13 τμημάτων υφαψιδίων στον 4ο, 5ο, 6ο και 22ο πεσσό.

5. Ανακατασκευή πλίνθινων τόξων ανάμεσα στον 22ο και τον 23ο πεσσό της νότιας και της κεντρικής πεσσοστοιχίας της κρυπτής στοάς, καθώς και ανακατασκευή των πλίνθινων τόξων ανάμεσα στους 4ο-5ο και 5ο-6ο πεσσό της νότιας πεσσοστοιχίας κατ' αντιστοιχία των ανοιγμάτων του διπλού θυρώματος.

6. Μερική συμπλήρωση του ανατολικού άκρου του νότιου τοίχου της κρυπτής στοάς, ώστε να εδραστεί σε αυτόν η σύγχρονη κλίμακα ανόδου από το επίπεδο του αρχαίου εμπορικού δρόμου μέσω του διπλού θυρώματος στο δάπεδο της νότιας στοάς της αρχαίας αγοράς, όπως αυτή προβλέπεται από τη Μελέτη Διαμόρφωσης και Χρήσεων.

7. Συμπλήρωση της υποδομής της νότιας κρηπίδας στο δυτικό άκρο της. Μετά την ολοκλήρωση της υποδομής συμπληρώθηκαν οι τρεις βαθμίδες της κρηπίδας με τεχνητό λίθο σε μήκος 7 μ. περίπου.

8. Ανακατασκευή του ανατολικού τοίχου του πυριατηρίου του βαλανείου, σε ύψος 2,30 μ., συμπεριλαμβανομένης της θεμελίωσης του τοίχου.

9. Κατασκευή και λάξευση 14 απλών βάσεων, οι οποίες πρόκειται να τοποθετηθούν στη νότια και την ανατολική στοά.

10. Κατασκευή πέντε οπλισμένων βάσεων, επάνω στις οποίες πρόκειται να κατασκευαστούν ολόκληροι κίονες. Από αυτές λαξεύθηκαν πλήρως οι τρεις και η λάξευση βρίσκεται σε εξέλιξη στις υπόλοιπες δύο.

11. Κατασκευή και μερική λάξευση τριών οπλισμένων κιόνων, με ειδικής σύστασης λευκό οπλισμένο σκυρόδεμα.

12. Κατασκευή, λάξευση και τοποθέτηση 16 θολιτών και μιας βάσης οπαίου, αρχιτεκτονικά μέλη που χρησιμοποιήθηκαν στην ανακατασκευή του τμήματος της ημικυλινδρικής καμάρας της νότιας στοάς Cryptoporticus που αναπτύσσεται ανάμεσα στον 22ο και 23ο πεσσό.

13. Λάξευση των αρμών των συμπληρωμένων τμημάτων της νότιας και βόρειας κρυπτής στοάς.

14. Λάξευση του υπερθύρου του κεντρικού θυρώματος της δυτικής όψης του ωδείου, καθώς και του κατωφλιού της δίδυμης θύρας που οδηγεί από τον αρχαίο εμπορικό δρόμο στο δάπεδο της νότιας στοάς της αρχαίας αγοράς.

15. Τέλος, τμηματική ανακατασκευή των εγκάρσιων στην οδό Φιλίππου, νεότερων τοίχων του οικοδομικού τετραγώνου που ξεκινούσε από την οδό Ειδώλων και αναπτυσσόταν προς Δ.

ΝΕΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Στη διάρκεια του 1998 έγιναν οι παρακάτω εργασίες με βάση την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ μελέτη διαμόρφωσης και χρήσεων.

1. Κατασκευή κελύφους δεύτερου υπόγειου αποθηκευτικού χώρου στην προς Δ. προέκταση του πρώτου υπόγειου αποθηκευτικού χώρου που είχε ανεγερθεί το 1997. Ταυτόχρονα διαμορφώθηκε χώρος στην είσοδο του πρώτου αποθηκευτικού χώρου. Στη συνέχεια μέχρι το πέρας του 1998 ολοκληρώθηκε η πρώτη στρώση επιχρίσματος του δεύτερου υπογείου, καθώς και τμήμα της διαχωριστικής τοιχοποιίας ανάμεσα στον αποθηκευτικό χώρο και στο μηχανοστάσιο των υπογείων.

2. Κατασκευή αναλημματικού τοίχου στο βόρειο πέρας της ανατολικής κρηπίδας με κατακόρυφες σιδηροδοκούς ΗΕΑ 300, τα διάχωρα των οποίων θα πληρωθούν με ξύλινα πετάσματα κατασκευασμένα με πασσάλους καστανιάς, οι οποίοι έχουν υποστεί επεξεργασία με λινέλαιο. Οι πάσσαλοι εδράζονται πάνω σε τοιχίο από σκυρόδεμα, ύψ. 0,20 μ.

3. Διαμόρφωση τμήματος του πρανούς της οδού Φιλίππου και ειδικότερα στο νεότερο οικοδομικό τετράγωνο που ξεκινάει από την οδό Ειδώλων και επεκτείνεται προς Δ. Στην περιοχή αυτή, αφού ανακατασκευάστηκαν τμήματα των εγκάρσιων τοιχοποιιών, στα ενδιάμεσα κενά διαμορφώθηκαν βαθμιδωτά επίπεδα χώματος, τα οποία υποστηρίζονται από ξύλινα αναλημματικά πετάσματα κατασκευασμένα με πασσάλους καστανιάς, που τοποθετούνται κατακόρυφα ο ένας δίπλα στον άλλο και συνδέονται στην πίσω μεριά τους με μεταλλικές λάμες. Οι ξύλινοι αυτοί πάσσαλοι προηγουμένως υφίστανται κατεργασία με λινέλαιο, πίσσα και καμένα λάδια αυτοκινήτων.

4. Διαμόρφωση και κατασκευή τμήματος του χώρου περιπάτου, όπως αυτός προβλέπεται από τη Μελέτη Χρήσεων και Διαμόρφωσης στο πρανές της οδού Ολύμπου. Έτσι στη διάρκεια του 1998 αποχωματώθηκε, διαμορφώθηκε στάθμη υποθεμελίωσης, κατασκευάστηκε ο ξυλότυπος και σκυροδετήθηκε ο χώρος περιπάτου σε μήκος 34 μ. περίπου.

5. Τέλος, ολοκληρώθηκε η κατασκευή του υποστρώματος για την επανατοποθέτηση των ψηφιδωτών της βόρειας άκρης της ανατολικής στοάς της αγοράς. Το υπόστρωμα αποτελείται από ζώνη εγκάρσια τοποθετημένων αργών λίθων, πάχ. 0,15 μ., η οποία εδράζεται πάνω στο υλικό κατάχωσης (ισομερές μείγμα άμμου, χαλικιού και 3Α). Στη συνέχεια τοποθετούνται κροκάλες σε ζώνη, πάχ. 0,05 μ. και τέλος τσιμεντοκονίαμα με ειδική σύσταση, πάχ. 0,08 μ. περίπου.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

Ανάκτορα Γαλερίου

Το 1998, στο πλαίσιο των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) Κεντρικής Μακεδονίας, συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκατάστασης των ανακτόρων του Γαλερίου στην πλατεία Ναυαρίνου Θεσσαλονίκης υπό την εποπτεία της γράφουσας. Οι εργασίες που αφορούσαν: 1) Την αποκατάσταση της ανατολικής και της νότιας τοιχοποιίας της κεντρικής κτιριακής ενότητας. Την αποκατάσταση των τοιχοποιιών και του πλίνθινου δαπέδου του διώροφου κτιρίου. 3) Την αποκατάσταση των δαπέδων (ψηφιδωτού και opus sectile) της δυτικής στοάς έγιναν σύμφωνα με τις εγκεκριμένες από το ΚΑΣ μελέτες των αρχιτεκτόνων Φ. Αθανασίου, Β. Μάλαμα, Μ. Μίζα και Μ. Σαραντίδου[95]. Η αποτύπωση και η μελέτη των τοιχοποιιών των δύο αυτών κτιριακών συνόλων (κεντρικής κτιριακής ενότητας και διώροφου κτιρίου) συνέβαλε αφενός στο να καταγραφούν τα τεχνικά χαρακτηριστικά και οι τρόποι δόμησης και αφετέρου στο να αποσαφηνιστούν οι οικοδομικές φάσεις και οι επισκευές κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας. Στο πλαίσιο αυτό ολοκληρώθηκαν:

Η αποκατάσταση της ανατολικής και νότιας τοιχοποιίας της κεντρικής κτιριακής ενότητας. Η ανατολική και η νότια τοιχοποιία ανήκουν αντίστοιχα στην ανατολική και τη νότια στοά που περιβάλλει την κεντρική κτιριακή ενότητα του ανακτόρου (Σχέδ. 8). Ο τρόπος δόμησης των τοιχοποιιών αυτών, που έχουν κατασκευαστεί με λευκό ασβεστοκονίαμα, είναι το opus mixtum που κυριαρχεί και σε όλο το γαλεριανό συγκρότημα.

Η νότια τοιχοποιία χαρακτηρίζεται από τη μνημειακή μαρμάρινη κλίμακα που βρίσκεται περίπου στο μέσον της και οδηγεί σε έναν κύριο άξονα του ανακτόρου (μη ανεσκαμμένο) με κατεύθυνση προς τη θάλασσα. Οι μαρμάρινοι δόμοι που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή της, μήκ. 1-1,35, πλ. 0,40-1 και ύψ. 0,25 μ., ανήκουν στην κατηγορία των λευκών μαρμάρων και πιθανώς προέρχονται από την περιοχή της Καβάλας. Αξιοσημείωτη είναι η ύπαρξη σχεδόν σε κάθε δόμο εγχάρακτης σκακιέρας (παιχνίδι), η οποία αποτελείται από δύο σειρές πέντε τετραγώνων με στιγμή στο κέντρο (Πίν. 231 β). Ο τρόπος κατασκευής της κλίμακας και ορισμένοι από τους δόμους που είναι σε β΄ χρήση παραπέμπουν σε ανακατασκευή της σε ύστερη φάση.

Το θεμέλιο της τοιχοποιίας, όπως διαπιστώθηκε από την ανασκαφική έρευνα που έγινε το 1995 στο νότιο τμήμα της (περιοχή του Οκταγώνου), είναι κατασκευασμένο με ισχυρό κονίαμα και λίθους άτακτα ριγμένους μέσα σε όρυγμα, εδράζεται δε σε προγενέστερες του ανακτόρου οικοδομικές φάσεις.

Τοπικές επιδιορθώσεις της τοιχοποιίας κατά την αρχαιότητα, επιβεβαιώθηκαν από τη μείωση του πλάτους του τοιχοβάτη προς Α. και από τη σε διαφορετικό ύψος θεμελίωση των αντηρίδων.

Επεμβάσεις που αφορούν κυρίως τις μετασκευές ανοιγμάτων παρατηρήθηκαν κατά μήκος της τοιχοποιίας. Ειδικότερα, το θυραίο άνοιγμα στα ανατολικά της μαρμάρινης κλίμακας καταργείται (Σχέδ. 8, Θ), όταν σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση ο χώρος μεταξύ της νότιας στοάς και της μεγάλης αίθουσας των λουτρών μετατρέπεται σε δεξαμενή. Αντίθετα, τμήμα της τοιχοποιίας δυτικά της κλίμακας καταστρέφεται για την κατασκευή ανοίγματος (Σχέδ. 8, Α), το οποίο επέτρεπε την επικοινωνία της νότιας στοάς με το ανατολικό πρόσκτισμα του οκταγώνου.

Σημαντική μετασκευή παρατηρείται στο ανατολικό τμήμα της τοιχοποιίας. Αφορά την καταστροφή τμήματος της τοιχοποιίας (πλ. 1,20 μ.) και τη διαμόρφωση παρειών από

95. Στη σύνταξη των σχεδίων συμμετείχε η σχεδιάστρια Μ. Νάννου.

λεπτές πλίνθους και κονίαμα με θραυσμένο κεραμικό (Σχέδ. 8, Μ). Η νέα κατασκευή (κρήνη;), που πιθανώς σχετίζεται με τη δεξαμενή που υπάρχει στα νότια, καταργείται όταν η δεξαμενή επισκευάζεται σε ύστερη φάση, με αποτέλεσμα τα στοιχεία που σώζονται σήμερα να είναι ελάχιστα.

Κατά την ανασκαφική έρευνα, που έγινε κατά μήκος του θεμελίου (ανατολική παρειά) της ανατολικής τοιχοποιίας, διαπιστώθηκε: α) ότι οι κάθετες σε αυτήν τοιχοποιίες, νότια του διώροφου κτιρίου (Σχέδ. 8) ανήκουν σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση και β) ότι υπάρχει σημαντική υψομετρική διαφορά μεταξύ του βόρειου και του νότιου τμήματος του τοιχοβάτη της, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πιθανώς εδράζεται σε προγενέστερη τοιχοποιία.

Στο βόρειο τμήμα της τοιχοποιίας η ύπαρξη τριών μόνον αντηρίδων (Σχέδ. 8) οδήγησε στην υπόθεση ότι οι υπόλοιπες καταστράφηκαν κατά το κτίσιμο του διώροφου κτιρίου ή κατά την προσθήκη των κάθετων τοιχοποιιών. Η υπόθεση όμως αυτή δεν επαληθεύθηκε από την ανασκαφή.

Από τη μελέτη του τρόπου δόμησης της ανατολικής και της νότιας τοιχοποιίας συμπεραίνεται ότι έγιναν διάφορες ανακατασκευές, που οφείλονται πιθανώς στην επισκευή του συγκροτήματος μετά από καταστροφή ή στη μετατροπή των αρχικών σχεδίων.

Για τη στερέωση και προστασία των τοιχοποιιών απομακρύνθηκαν τα διαβρωμένα κονιάματα από τους αρμούς και οι τοιχοποιίες αρμολογήθηκαν εκ νέου με συμβατό παραδοσιακό κονίαμα, η σύσταση του οποίου μελετήθηκε σε συνεργασία με το εργαστήριο σιδηροπαγούς σκυροδέματος του τμήματος Πολιτικών Μηχανικών του ΑΠΘ (υπεύθυνη καθηγήτρια Ι. Παπαγιάννη). Παράλληλα, η άνω επιφάνεια των τοιχοποιιών καλύφθηκε με προστατευτική στρώση, ύψ. 0,30 μ., από πλίνθους ή λίθους ανάλογα με την κατάσταση διατήρησης κάθε τοιχοποιίας. Οι πλίνθοι που χρησιμοποιήθηκαν ήταν χειροποίητες και οι διαστάσεις και το χρώμα προέκυψαν από τη μελέτη των αρχαίων πλίνθων.

Προστατευτική στρώση δεν τοποθετήθηκε στο νότιο τμήμα της ανατολικής τοιχοποιίας, όπου σώζονται τα αποτυπώματα των ξύλινων δοκαριών της αρχαίας σκαλωσιάς, αφενός γιατί η τοιχοποιία ήταν σε καλή κατάσταση διατήρησης και αφετέρου για να παραμείνουν τα στοιχεία αυτά ορατά. Αντίθετα στο βόρειο τμήμα, όπου ο πυρήνας της τοιχοποιίας σωζόταν σε μεγάλο ύψος, για την προστασία από τη διάβρωση κρίθηκε αναγκαία η ανάκτιση της όψης (Πίν. 232 α).

Αποκατάσταση διώροφου κτιρίου. Το ισόγειο του κτιρίου (Σχέδ. 9), που κατέλαβε σε ύστερη φάση τον επιμήκη χώρο (διάδρομο) ανάμεσα στην κεντρική κτιριακή ενότητα και τη βασιλική, καλύπτεται με ημικυλινδρική καμάρα και χωρίζεται με τοιχοποιίες που φέρουν τοξωτά ανοίγματα σε τέσσερα ίσα τμήματα. Δύο μικρές και απότομες πέτρινες σκάλες (Πίν. 232 β), πλ. μόλις 0,50 μ., ενσωματωμένες στις δύο όψεις του ισογείου, οδηγούν στον όροφο που πιθανώς, λόγω και της μορφής των κλιμάκων, δεν ήταν χώρος κυρίας χρήσης.

Οι τοιχοποιίες του κτιρίου αποτελούνται από λευκό ασβεστοκονίαμα που περιέχει ως αδρανές θραυσμένο κεραμικό σε μεγάλη ποσότητα. Η ζώνη των πλίνθων αποτελείται από τέσσερις σειρές, ύψ. 0,30 μ., οι πλίνθοι έχουν διαστάσεις 0,40×0,31×0,03 μ. και φέρουν έξεργα σφραγίσματα. Στις τοιχοποιίες του ορόφου μόνον εξωτερικά ακολουθήθηκε η τεχνική του opus mixtum, ενώ εσωτερικά είναι χτισμένες με πλίνθους και επιχρισμένες με δύο στρώσεις υδραυλικού κονιάματος.

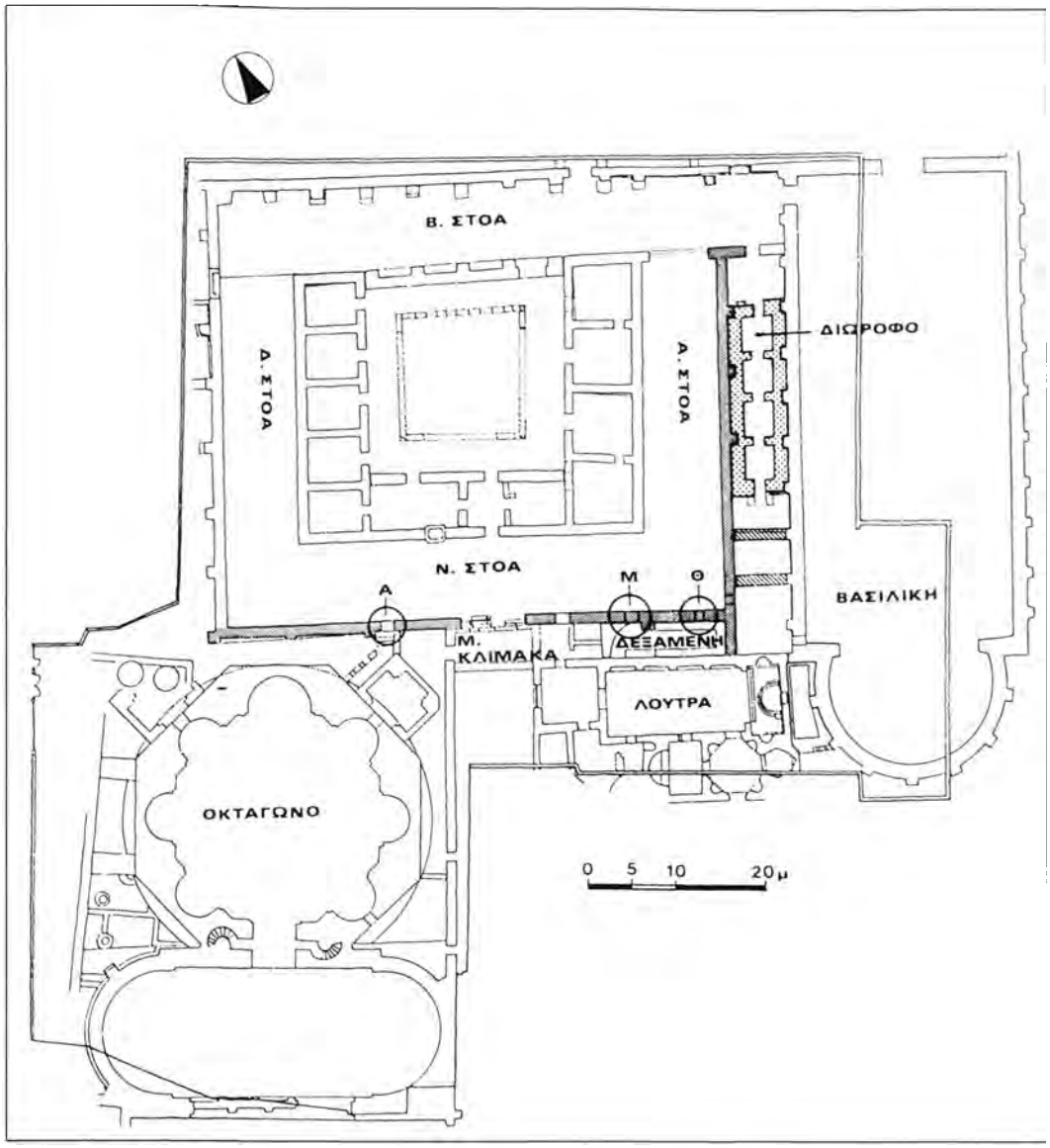
Αντωπές πλίνθινες παραστάδες, στις οποίες βαίνουν πλίνθινα τόξα για την ενίσχυση της ανωδομής, χωρίζουν τον όροφο σε τέσσερα ίσα μέρη αντίστοιχα του ισογείου. Το δάπεδο του ορόφου (Σχέδ. 9) αποτελείται από τέσσερις σειρές πλίνθων (σώζονται κυρίως οι πλίνθοι της δεύτερης και τρίτης σειράς) και είναι αναπόσπαστο τμήμα της δομής του κτιρίου, καθώς κατασκευάζεται από την πρώτη ζώνη των πλίνθων των τοιχοποιιών, η οποία συνεχίζεται σε όλο το πλάτος του χώρου.

Ο όροφος στεγαζόταν με ημικυλινδρική καμάρα, όπως διαπιστώνεται από τις πλίνθους που σώζονται στη γένεση του τόξου της, στο βόρειο τμήμα του κτιρίου, το οποίο διατηρείται σε ύψος 2,50 μ. Όσον αφορά το άνοιγμα που υπάρχει στη βόρεια όψη, τα ίχνη καταστροφής στις πλίνθινες παρειές του δείχνουν ότι η αρχική διαμόρφωση είχε μικρότερο πλάτος και άρχιζε 0,80 μ. ψηλότερα από τη στάθμη του δαπέδου. Το ύψος του ανοίγματος (1,60 μ.), καθώς και η γεωμετρική χάραξη του υπερθύρου είναι όμοια με αυτά του ανοίγματος του ισογείου.

Από τη μελέτη των στοιχείων προέκυψε η γραφική αποκατάσταση του ανοίγματος (Σχέδ. 10), του οποίου η μορφή ταιριάζει απόλυτα και με τη χάραξη της γραμμής ανάβασης της πλίνθινης κλίμακας, που ξεκινάει από το μικρό πλατύσκαλο στο οποίο καταλήγει η κλίμακα του ισογείου. Οι δύο κλίμακες, παρόλο που έχουν κατασκευαστεί με διαφορετικά υλικά, έχουν τις ίδιες διαστάσεις.

Αν δεχθούμε ότι το κτίριο δεν είχε άλλο όροφο και εξαιτίας της θέσης των υδρορροών, που διαμορφώνονται στις δύο όψεις του, συμπεραίνεται ότι μια τρίτη κλίμακα οδηγούσε στο δώμα του κτιρίου.

Όσον αφορά τη χρήση του κτιρίου, από το δίκτυο των αγωγών και της δεξαμενής που συνδέεται με τον όροφο, τα υδραυλικά κονιάματα και τις τέσσερις σειρές πλίνθων στο δάπεδο, συμπεραίνεται ότι επρόκειτο για δεξαμενή, όπου από τις στέγες της βασιλικής και της ανατολικής στοάς συγκεντρώνονταν τα νερά της βροχής.

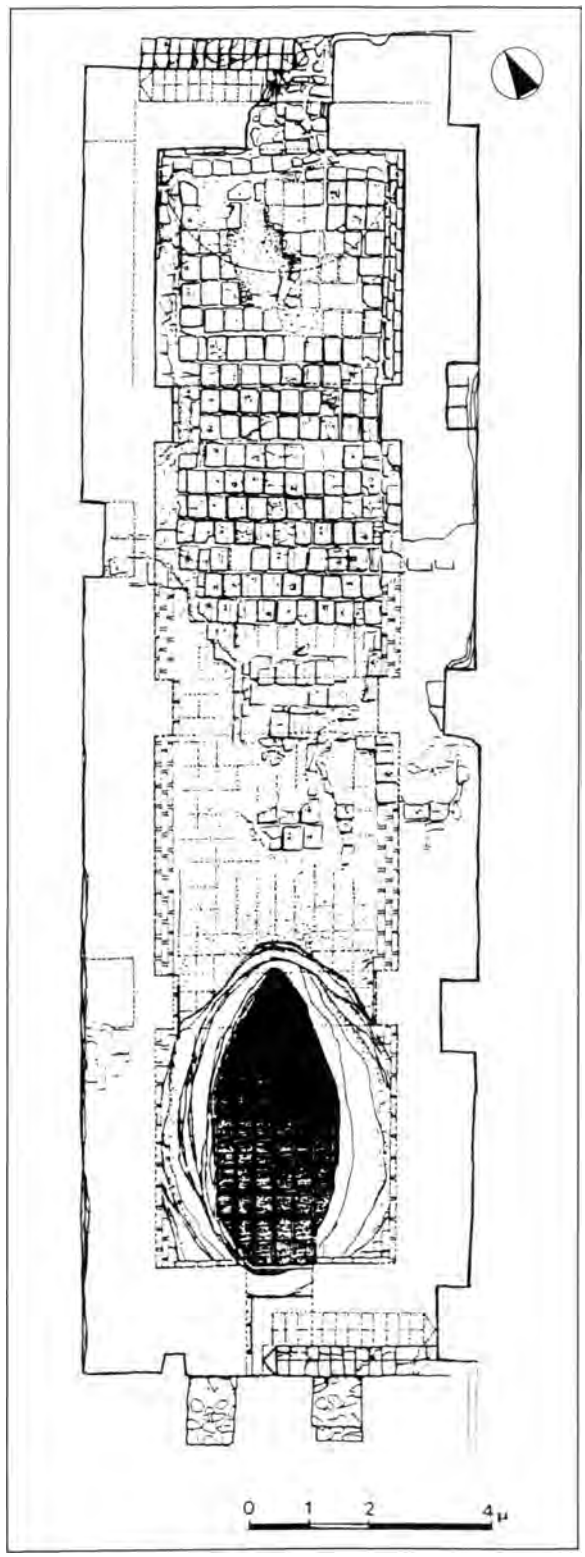
Σχέδ. 8. Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου. Κάτοψη.

Κατά τη δεκαετία του 1970 έγιναν στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες, που αφορούσαν την αποκατάσταση της κλίμακας της νότιας όψης του κτιρίου. Από τη μελέτη διαπιστώθηκε ότι κατά την επέμβαση έχουν αλλοιωθεί οι διαστάσεις των αναβαθμών (πλάτος και ύψος), με αποτέλεσμα να καταλήγει χαμηλότερα από τη στάθμη του δαπέδου του ορόφου.

Σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ μελέτη, έγινε στερέωση (αρμολόγημα) και προστασία της ανατολικής και της δυτικής τοιχοποιίας του κτιρίου, με την κατασκευή στην άνω επιφάνειά τους προστατευτικής στρώσης κατά το σύστημα δόμησης των τοιχοποιιών. Το κονίαμα που χρησιμοποιήθηκε ήταν συμβατό με το αρχαίο και η σύστασή του μελετήθηκε από το εργαστήριο σιδηροπαγούς σκυροδέματος του ΑΠΘ.

Παράλληλα, έγινε και η αποκατάσταση του πλίνθινου δαπέδου με τη μερική συμπλήρωση νέων πλίνθων, εκεί όπου υπήρχαν ίχνη στο κονίαμα. Η επιδιόρθωση της κλίμακας δεν υλοποιήθηκε λόγω έλλειψης χρηματοδότησης.

Αποκατάσταση ψηφιδωτών βόρειας και δυτικής στοάς. Συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκατάστασης του ψηφιδωτού της βόρειας στοάς με τη συμπλήρωση κατά χώραν του

Σχέδ. 9. Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου. Διώροφο κτίριο. Κάτοψη του ορόφου.

σχεδίου σύμφωνα με τη μελέτη της γραφικής αποκατάστασης. Τοποθετήθηκαν επίσης οι καλυπτήριες πλάκες (καπάκια) του σύγχρονου αγωγού αποστράγγισης. Οι πλάκες κατασκευάστηκαν στο εργοτάξιο σύμφωνα με τις προδιαγραφές που δόθηκαν από το εργαστήριο σιδηροπαγούς σκυροδέματος. Παράλληλα, έγινε η επανατοποθέτηση των ψηφιδωτών δαπέδων της δυτικής στοάς (Πίν. 232 γ) από τους συντηρητές Α. Μοδίτση (υπεύθυνος έργου), Π. Κουρτίδη και Χ. Κανέλλη.

Σύνταξη μελετών. Από την ομάδα των αρχιτεκτόνων ολοκληρώθηκε η μελέτη αποκατάστασης της βασιλικής και του ιπποδρόμου. Την περίοδο αυτή έγινε και η αποτύπωση των νέων αρχαιολογικών στοιχείων που προέκυψαν κατά την ανασκαφή του χώρου νότια της μεγάλης κλίμακας (υπεύθυνη ανασκαφικής έρευνας Μ. Καραμπέρη).

ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Άγιος Αθανάσιος

Σε όλη τη διάρκεια των ετών 1997 και 1998, πραγματοποιήθηκαν κατά τακτά χρονικά διαστήματα εργασίες που αποσκοπούσαν στον καθαρισμό του περιβάλλοντος χώρου, στη βελτίωση των περιφράξεων και των προσωρινών στεγάστρων και κατά συνέπεια στην καλύτερη προσπασία των τεσσάρων μακεδονικών τάφων (I-IV) που έχουν αποκαλυφθεί στην περιοχή του Δήμου Αγίου Αθανασίου[96].

Επιπλέον, το φθινόπωρο του 1997 στα πλαίσια της διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του τρίτου ταφικού τύμβου[97], διενεργήθηκε σύντομη ανασκαφική έρευνα μπροστά από τον κτιστό τάφο που είχε εντοπιστεί το 1982 γύρω στα 25 μ. δυτικά του τύμβου, αλλά δεν είχε τότε ανασκαφεί ολοκληρωτικά[98]. Πρόκειται για μεγάλο κιβωτιόσχημο τάφο με οριζόντια στέγαση και είσοδο στην ανατολική πλευρά, έναν τύπο μνημείου που επιχωριάζει στον Άγιο Αθανάσιο, αφού μέχρι τώρα έχουν ανασκαφεί άλλοι πέντε παρόμοιοι[99]. Οι εξωτερικές του διαστάσεις είναι 3,60×2,16×2,56 μ. ύψ.

Κατά τις εργασίες του 1997 αποκαλύφθηκαν και σχεδιάστηκαν οι τρεις γωνιόλιθοι που φράσσουν το θυραίο άνοιγμα[100], καθαρίστηκε και αποτυπώθηκε όλο το μνη-

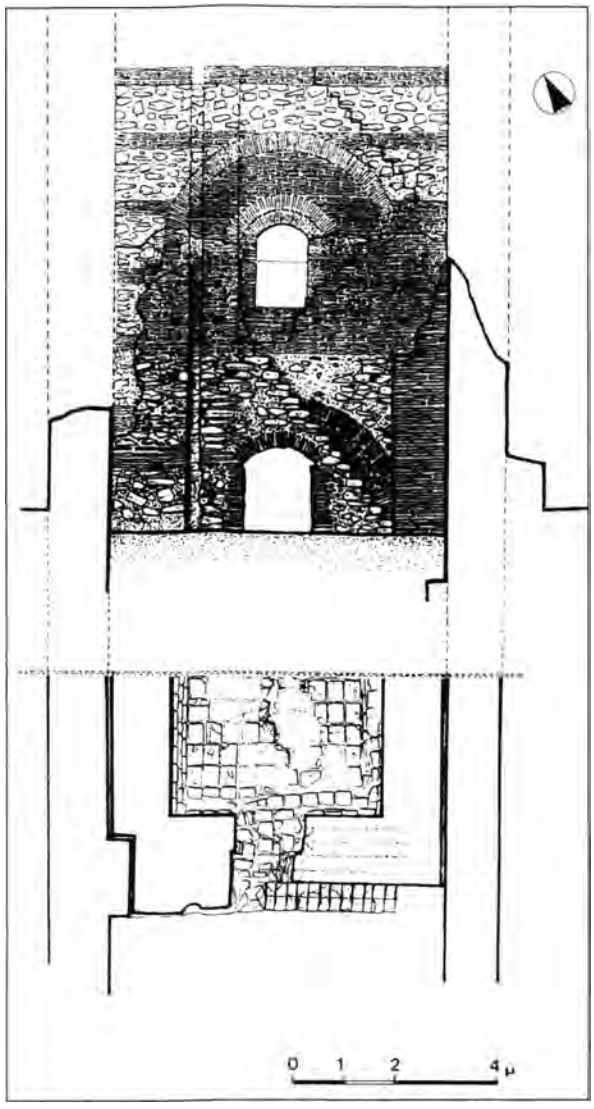
96. Συνοπτική παρουσίαση των ανασκαφικών ερευνών στην περιοχή, βλ. *ΑΕΜΘ* 10 (1996), σ. 427-442.

97. Σχετικά, βλ. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 301-311 και *ΑΔ* 50 (1985): Χρονικά, σ. 472-474.

98. *ΑΔ* 37 (1982): Χρονικά, σ. 281-282.

99. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σημ. 1, με τη σχετική βιβλιογραφία.

100. Διασπ. των γωνιόλιθων (από πάνω προς τα κάτω): α) 2,32×0,70, β) 2.04×0,65, γ) 2,45×0,75 μ. και πάχος 0,30 μ. περίπου.

Σχέδ. 10. Θεσσαλονίκη. Ανάκτορα Γαλερίου. Διώροφο κτίριο. Αναπαράσταση της βόρειας όψης.

μείο, καθώς και η στρωματογραφία της ελαφρώς επικλινούς καθόδου προς την είσοδό του (Πίν. 233 α). Παρά τις προσδοκίες μας, η πρόσοψη του τάφου, επιχρισμένη απλά με λευκό ασβεστοκονίαμα, όπως άλλωστε και τα εσωτερικά τοιχώματα, δεν παρουσιάζει κάποια ιδιαίτερη διαμόρφωση. Ο τάφος φαίνεται ότι άνοιξε αρκετές φορές στην αρχαιότητα για να δεχθεί μεταγενέστερες ταφές, όπως πιστοποιείται από τη μετακίνηση των γωνιόλιθων αλλά και τον εντοπισμό υπολειμμάτων από τρία τουλάχιστον στρώματα καύσεων μπροστά από την είσοδο. Τις εργασίες επέβλεψε η αρχαιολόγος Κ. Χατζηνικολάου.

Στη συνέχεια τοποθετήθηκε προσωρινό χαμηλό στέγαστρο στον τάφο, ενώ ολοκληρώθηκε η προμελέτη για την κατασκευή μόνιμου στεγάστρου στο μακεδονικό τάφο IV και τη συνολική διαμόρφωση του χώρου, η οποία και υποβλήθηκε για έγκριση στο ΥΠΠΟ.

Επίσης, κατά το 1998 βελτιώθηκε ο τρόπος στέγασης του μακεδονικού τάφου ΙΙ με την ιωνική πρόσοψη, που είχε αποκαλυφθεί το 1970 στην τότε ιδιοκτησία του εργοστασίου της «Βέτλανς-Νάουσα»[101]. Μία λιτή μεταλλική κατασκευή προστέθηκε στο ήδη υπάρχον τσιμεντένιο στέγαστρο, με κύριο σκοπό την προστασία των χρωμάτων της πρόσοψης από την επίδραση των καιρικών φαινομένων. Κατά το σχεδιασμό της επέκτασης έγινε προσπάθεια να δεθεί αυτή αρμονικά με την προγενέστερη κατασκευή, ενώ τα κυκλικά στοιχεία της ανωδομής παραπέμπουν στα αντίστοιχα της καμαρωτής οροφής των μακεδονικών τάφων (Πίν. 233 β). Μία χαμηλή μεταλλική περίφραξη σηματοδοτεί και οριοθετεί το ζωτικό χώρο του μνημείου. Τα σχέδια του στεγάστρου και η επίβλεψη των τεχνικών εργασιών έγιναν από τον αρχιτέκτονα Γ. Νιαούρη.

Παράλληλα, το καλοκαίρι του 1998 πραγματοποιήθηκαν εντατικές εργασίες αποχωμάτωσης στο βόρειο εσωτερικό πρανές του σκάμματος του μεγάλου τύμβου στο ανατολικό όριο του οικισμού, όπου το 1994 είχε αποκαλυφθεί ο μακεδονικός τάφος (ΙΙΙ) με τη μοναδικά τοιχογραφημένη πρόσοψη[102]. Οι εργασίες διήρκεσαν 40 μέρες περίπου και αποσκοπούσαν στη δημιουργία της κατάλληλης υποδομής για την κατασκευή μεταλλικής εξέδρας εργασίας, απαραίτητης προϋπόθεσης για τη δημιουργία του μόνιμου κελύφους προστασίας του μακεδονικού τάφου, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη, και χρηματοδοτήθηκαν από τον ΟΠΠΕ-Θεσσαλονίκη 1997, όπως άλλωστε και όλες οι αντίστοιχες στην περιοχή του Αγίου Αθανασίου.

Τη συστηματική αποχωμάτωση, που έγινε με εργατικά χέρια και συνεχή αποτύπωση της αποκαλυπτόμενης στρωματογραφίας, προκειμένου να συμπληρωθούν τα δεδομένα για τα τεχνικά χαρακτηριστικά της κατασκευής του μεγάλου τύμβου, επέβλεψε η αρχαιολόγος Θ. Παπαγγελοπούλου. Αφαιρέθηκε τμήμα, πλ. 3 μ. περίπου συνολικά και ύψ. 9,20 μ., μέχρι το βάθος του φυσικού εδάφους, όπου και εδράστηκαν τα τέσσερα από τα προβλεπόμενα οκτώ μεταλλικά πλαίσια για τη στήριξη της εξέδρας εργασίας. Η κατασκευή ωστόσο δεν στάθηκε δυνατόν να ολοκληρωθεί φέτος, λόγω εξάντλησης των σχετικών κονδυλίων.

Συνεχίστηκε, τέλος, η συντήρηση των τοιχογραφιών του μακεδονικού τάφου ΙΙΙ και του εσωτερικού του θαλαμω-

101. *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 677. Το εργοστάσιο δεν λειτουργεί σήμερα και όλη η έκταση είναι πια κοινόχρηστη, με προοπτική να λειτουργήσει ως ενιαίο αρχαιολογικό πάρκο.

102. *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 231-240. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 453-455.

τού τάφου του μεγάλου τύμβου[103], ενώ ολοκληρώθηκε η συντήρηση των έγχρωμων κονιαμάτων στην πρόσοψη του μακεδονικού τάφου ΙΙ.

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Αρχαία Όλυνθος

Το καλοκαίρι του 1998 στο πλαίσιο του προγράμματος «Αξιοποίηση - Ανάδειξη της Αρχαίας Ολύνθου», που χρηματοδοτείται από το Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ μελέτη η αποκατάσταση των τελευταίων έξι οικιών του δυτικότερου οικοδομικού τετραγώνου της κλασικής πόλης του βόρειου λόφου. Πρόκειται για τις οικίες Α7-Α2 (από Ν. προς Β.) της «σειράς» Α, των οποίων η ιδιαιτερότητα συνίσταται στο ότι ο δυτικός εξωτερικός τοίχος αποτελεί σύμφωνα με τον ανασκαφέα D. Robinson και το δυτικό σκέλος του οχυρωματικού τείχους της πόλης (Πίν. 234 α-β).

Την περίοδο αυτή πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα από την αρχαιολόγο Σ. Πρωτοψάλτη στους δρόμους ΙΧ, VIII και σε τμήμα της λεωφόρου Α. Παράλληλα συνεχίστηκε η έρευνα στην περιοχή του επονομαζόμενου από τον ανασκαφέα οπλοστασίου και ολοκληρώθηκε ο καθαρισμός στην περιοχή της κρήνης.

Την ίδια χρονιά έγιναν εργασίες εντός του κτιρίου του ΤΑΠΑ για τη δημιουργία ενός μόνιμου εκθεσιακού χώρου. Στην ανακαινισμένη αίθουσα του κτιρίου, που βρίσκεται στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, οργανώθηκε από την Εφορεία έκθεση με θέμα: «Όλυνθος Χαλκιδέων πρωτεύουσα».

Η έκθεση που εγκαινιάστηκε τον Ιούλιο του 1998 παρουσιάζει στον επισκέπτη με τη βοήθεια εποπτικού υλικού την αρχιτεκτονική των σπιτιών της Ολύνθου και την καθημερινή ζωή των κατοίκων της.

ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ

Παλατιανό

Το 1998 συνεχίστηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Παλατιανού στα πλαίσια του Β΄ ΚΠΣ.

Στο κεντρικό τμήμα του χώρου που περιλαμβάνει τις οικίες ΙΙΙ και IV, τον περίβολο του Ηρώου (Πίν. 235 α), τον περίβολο ΙΙ με τα τρία δωμάτια στη δυτική του πλευρά και τον αρχαίο δρόμο, ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στερέωσης και προστασίας των τοιχοποιιών των αρχαίων κτισμάτων (Πίν. 235 β). Προστέθηκαν στους τοίχους μια ή περισσότερες προστατευτικές στρώσεις και έγινε προσπάθεια ώστε η προσθήκη αυτή να μην ξεπερνάει σε πάχος τα 0,20-0,30 μ. στους εξωτερικούς τοίχους των κτισμάτων σε σχέση πάντα με τα δάπεδά τους και τα 0,10-0,20 μ. στους εσωτερικούς τοίχους.

Αποκαταστάθηκαν τα δάπεδα στην αρχική τους στάθμη και τα κατώφλια μόνο στις περιπτώσεις όπου υπήρχαν σαφή ίχνη τους, και γενικά επεμβάσεις έγιναν μόνον εκεί όπου υπήρχαν ασφαλή στοιχεία (Πίν. 235 γ).

Στις περιπτώσεις όπου τα στοιχεία δεν επαρκούσαν, όπως π.χ. στον εσωτερικό χώρο του περιβόλου ΙΙ ή στο δυτικό τμήμα των οικιών ΙΙΙ και IV, η αποκατάσταση των δαπέδων έγινε με απλούς και εύκολα αναστρέψιμους τρόπους, ώστε να μπορούν εύκολα να γίνουν διορθώσεις ή συμπληρώσεις, όταν γίνει περαιτέρω μελέτη των ανασκαφικών στοιχείων.

Παράλληλα με τις εργασίες αποκατάστασης ολοκληρώθηκε η επίστρωση του δρόμου κίνησης των επισκεπτών με χρωματιστό χαλίκι της περιοχής και κατασκευάστηκαν κανάλια και αγωγοί για την απορροή των υδάτων.

Η επιλογή των υλικών έγινε με κριτήριο την αναστρεψιμότητα της κατασκευής και όλες οι εργασίες διαμόρφωσης έγιναν με εργατικά χέρια.

Στην πρόσοψη του χώρου τοποθετήθηκε επιμελημένη περίφραξη και διπλή πόρτα εισόδου στο χώρο.

ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΛΥΧΡΟΝΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Αρχαία αγορά

Καθ' όλη τη διάρκεια του έτους έγινε προσπάθεια να καθαριστούν και να συντηρηθούν οι αρχαίες τοιχοποιίες. Στην ανατολική πτέρυγα της αγοράς έγιναν οι παρακάτω εργασίες:

1. Καθαρισμός και αρμολόγημα του ποδίου και των εδράνων του κοίλου του ωδείου. Επίσης, καθαρισμός από βρύα και λειχήνες του δαπέδου του βουλευτηρίου, το οποίο στη συνέχεια ψεκάστηκε προληπτικά με Enviroseal B (υδατοδιαλυτό μείγμα σιλοξενίου και σιλενίου).

103. Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, «...λάρναξ' ἐς ἀργυρέην...», *Μύρτος, Μελέτες στη μνήμη της Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 543-575.

2. Καθαρισμός των συνδετικών κονιαμάτων και εργασίες προστασίας και στερέωσης της ανώτερης στάθμης του τοίχου του προσκηνίου στην ορχήστρα του ωδείου.

3. Καθαρισμός σαθρών συνδετικών κονιαμάτων και εργασίες τοπικών συμπληρώσεων στις τοιχοποιίες ανάμεσα στα θυρώματα του δυτικού τοίχου του ωδείου.

4. Εκτεταμένοι καθαρισμοί με χρήση συρματόβουρτσας στο σύνολο των τοιχοποιιών βόρεια του ωδείου για την απομάκρυνση των σαθρών κονιαμάτων, των χωμάτων και των βρύων.

5. Αρμολόγημα και καθαρισμός των τοίχων ΣΤ4, 6Β, καθώς και του βόρειου μισού του εξωτερικού δακτυλίου του ωδείου. Επίσης, οι ίδιες εργασίες έγιναν στον όψιμο βυζαντινό τοίχο της δυτικής πλευράς των βόρειων παρασκηνίων του ωδείου.

6. Καθαρισμός όλων των τοιχοποιιών του ανασκαφικού τομέα Λ στη νοτιοανατολική γωνία του αρχαιολογικού χώρου. Στόχος η διερεύνηση και ανάλυση των οικοδομικών φάσεων της περιοχής, ώστε να είναι δυνατή η μερική κατάχωση τμημάτων του τομέα, όπου πρόκειται μέσα στο 1999 να ανεγερθεί το εκδοτήριο του αρχαιολογικού χώρου.

7. Τέλος, έγιναν εκτεταμένες εργασίες συντήρησης στο πυριατήριο του λουτρικού συγκροτήματος στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου (Πίν. 236 α). Έτσι συντηρήθηκαν τα κονιάματα των λουτήρων και ο μεταγενέστερος τοίχος που διασχίζει με κατεύθυνση Α.-Δ., τη βόρεια πλευρά του χώρου. Τέλος, έγινε καθαρισμός και αρμολόγημα του ανατολικού τοίχου της μεταγενέστερης δεξαμενής που εδράζεται στο δυτικό τοίχο του πυριατηρίου.

Στη νότια πτέρυγα της αγοράς έγιναν οι παρακάτω εργασίες συντήρησης:

1. Μηχανικός καθαρισμός με συρματόβουρτσα των πεσσών και των τοιχοποιιών της κρυπτής στοάς από άλατα, βρύα και λειχήνες.

2. Καθαρισμός και αρμολόγημα της μεταγενέστερης δεξαμενής που βρίσκεται ανάμεσα στον αρχαίο εμπορικό δρόμο και στο 8ο από Α. κατάστημα της αρχαίας εμπορικής οδού.

3. Υποστύλωση με τοιχίο από οπλισμένο σκυρόδεμα του ανατολικού τοίχου της νεότερης οδού Ειδώλων, όπως αυτή προβάλλει εγκάρσια στο πρανές της οδού Φιλίππου.

4. Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης του αρχαίου εμπορικού δρόμου, στο νότιο πέρας του αρχαιολογικού χώρου (Πίν. 236 β). Οι εργασίες ξεκίνησαν από Α. προς Δ. Αρχικά τακτοποιούνται στη θέση που βρίσκονται τα τμήματα των μαρμάρινων πλακών του δρόμου. Στις περιπτώσεις που γίνεται ταύτιση τμημάτων της ίδιας πλάκας και τα σημεία επαφής είναι σαφή τότε αυτά συγκολλώνται με τον εξής τρόπο: Στις πλευρές επαφής διανοίγονται οπές βάθους, κατά περίπτωση, 0,15-0,25 μ., οι οποίες συνδέονται με ανοξείδωτο οπλισμό. Βοηθητικά τοποθετούνται ενισχύσεις σχήματος Π στα πλαϊνά, καθώς και στο κάτω μέρος των πλακών.

Μετά το πέρας αυτής της διαδικασίας – με την οποία στο β΄ μισό του 1998 έχει ήδη καλυφθεί απόσταση 25 μ. του αρχαίου δρόμου και υπολείπονται ακόμη 60 μ. περίπου – θα ακολουθήσει ο έλεγχος όλων των θραυσμάτων για πιθανές συγκολλήσεις που έχουν διαφύγει στην πρώτη φάση των εργασιών και οι υπόλοιπες πλάκες του δρόμου θα συμπληρωθούν με λευκό, οπλισμένο σκυρόδεμα, το οποίο στη συνέχεια θα λαξευθεί.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Στην κυριότητα της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ περιήλθαν από παραδόσεις οι παρακάτω αρχαιότητες:

1. Ένα αργυρό, 20 χάλκινα νομίσματα και ένα χρυσό έλασμα παρέδωσε η Μ. Μπαγιάτη, κάτοικος Νέας Ποτίδαιας Χαλκιδικής, τα οποία προέρχονται από την περιοχή της παραπάνω κοινότητας. Πρόκειται για ένα αργυρό δηνάριο Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (*RRC*, 337/3), καθώς και χάλκινα νομίσματα βασιλέων της Μακεδονίας (Φιλίππου Β΄, Αλεξάνδρου Γ΄, Κασσάνδρου, Δημητρίου Α΄ και Περσέως). Τα παραπάνω καταγράφηκαν με αριθμούς ευρετηρίου ΑΕΝ: 1145-1 έως 21, καθώς και ΜΘ: 21641.

2. Ο Τ. Χαράλαμπος, κάτοικος του Δήμου Νέων Μουδανιών Χαλκιδικής, παρέδωσε 25 χάλκινα νομίσματα μαζί με πέντε χάλκινα και μολύβδινα μικροαντικείμενα (πεσσό, αγνύθα, ελάσματα), τα οποία προέρχονται από τις περιοχές των Κοινοτήτων της Ποτίδαιας, του Αγίου Μάμαντος και του Πολυχρόνου Χαλκιδικής. Η πλειονότητα των νομισμάτων αφορά πόλεις της Χαλκιδικής (Σκιώνη, Κασσάνδρεια), βασιλείς της Μακεδονίας (Φίλιππο Β΄, Αλέξανδρο Γ΄, Περσέα, Φίλιππο Ε΄), καθώς και αυτοκράτορες της υστερορωμαϊκής και της βυζαντινής περιόδου. Τα παραπάνω καταγράφηκαν με αριθμούς ευρετηρίου ΑΕΝ: 1146-1 έως 25, καθώς και ΜΘ: 19657 έως και ΜΘ: 19661.

3. Επτά πήλινα αγγεία, τέσσερα χάλκινα κοσμήματα και 41 χάλκινα νομίσματα παρέδωσε η Λ. Στεριανοπούλου, κάτοικος Θεσσαλονίκης, τα οποία βρέθηκαν στην περιοχή της Κοινότητας Ορμύλιας Χαλκιδικής. Η πλειονότητα των νομισμάτων αφορά εκδόσεις της Χαλκιδικής Συμμαχίας, πόλεις και βασιλείς της Μακεδονίας (Φιλίππους, Πέλλα, Θεσσαλονίκη, Φίλιππο Β΄, Αλέξανδρο Γ΄, Αντίγονο Γονατά), ενώ εμπεριέχονται και κοπές βυζαντινών αυτοκρατόρων. Τα παραπάνω καταγράφηκαν με αριθμούς ευρετηρίου ΜΘ: 19714 έως και ΜΘ: 19724, καθώς και ΑΕΝ: 1150-1 έως 41.

ΑΔΕΙΕΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

1. Ο Α. Γώδης, κάτοικος Θεσσαλονίκης, κατέστη κάτοχος 284 νομισμάτων, ήτοι 49 αργυρών και 235 χάλκινων με την υπ' αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α2/Φ25/16297/1016/15478/903/18.5.98 απόφαση του ΥΠΠΟ. Από τα αργυρά ξεχωρίζουν: στατήρ Κορίνθου (Ravel, 12η σειρά, 1091), τετράδραχμον Φιλίππου Β' (Le Rider, Amphipolis III (c. 323/2 316/5), πίν. 45, 5-6), τετράδραχμον Αλεξάνδρου Γ' (Price, 474), τετράδραχμον Μαρώνειας (*SNG* Cop. 637-41), τετράδραχμον Μακεδονίας (Aesillas, *SNG* Cop. 1327 κ.ε.), δύο δηνάρια Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (*RRC*, 422/1b και 344/3), δηνάριον Αυγούστου (*RIC* I, 167a), δηνάριον Μακρίνου (*HCC* III, σ. 106, αριθ. 30). Η πλειονότητα των χάλκινων περιλαμβάνει κοπές πόλεων και βασιλέων της Μακεδονίας, υστερορωμαϊκά «ασσάρια» και βυζαντινούς φόλλεις. Τα παραπάνω προέρχονται από οικογενειακή κληρονομιά.

2. Ο Χ. Παναγιωτίδης, κάτοικος της Κοινότητας Περιστερώνα Θεσσαλονίκης, κατέστη κάτοχος ενός αργυρού και 98 χάλκινων νομισμάτων με την υπ' αριθ. πρωτ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α2/Φ25/ 25891/1577/17.6.98 απόφαση του ΥΠΠΟ. Πρόκειται για ένα δηνάριο Αλεξάνδρου Σεβήρου (*HCC* III, σ. 142, αριθ. 44-6), ενώ η πλειονότητα των χάλκινων αφορά εκδόσεις της Μακεδονίας αυτοκρατορικών χρόνων (Φίλιππων, Θεσσαλονίκης, Κοινού Μακεδόνων), ρωμαίων αυτοκρατόρων του 3ου και 4ου αι. μ.Χ., καθώς και κοπές των Κομνηνών και των Αγγέλων. Τα νομίσματα προέρχονται από την περιοχή της παραπάνω κοινότητας.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΤΖΟΛΗΣ

9η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Τα Χρονικά του 1998 συντάχθηκαν σύμφωνα με τις οδηγίες της υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ34/50103/3782/-11.12.1986 εγκυκλίου και αποτελούν παράθεση όσων εκθέσεων κατατέθηκαν. Οι υπογράφοντες φέρουν την ευθύνη της σύνταξης των περιγραφών, της τεκμηρίωσης, της εικονογράφησης και της γλωσσικής μορφής των εκθέσεων. Συνοπτική εικόνα του έργου της Εφορείας κατά το 1998 δημοσιεύθηκε στο *Έργο του Υπουργείου Πολιτισμού στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς* 2 (1998), σ. 200-202.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΜΕΛΕΤΕΣ - ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Ναός Παναγίας Αχειροποιήτου

Στο εργοτάξιο του παραπάνω ναού κατά το έτος 1998 έγιναν κυρίως εργασίες ενίσχυσης της δυτικής τοιχοποιίας του κεντρικού κλίτους.

Μετά την απομάκρυνση των νεωτερικών επιχρισμάτων, η πλινθόκτιστη ανωδομή των αρχών του 20ού αι. αποκαλύφθηκε με τοπικές ρηγματώσεις, κονιορτοποιημένες ξυλοδεσιές, ενώ κατασκευαστικά δεν έδενε με τις παράπλευρες απολήξεις των τοξοστοιχιών. Καθαρίστηκε σε θέσεις ρωγμών, αρμολογήθηκε, εκκενώθηκαν τα κενά των ξυλοδεσιών, επανατοποθετήθηκαν νέα ξύλα και έγινε η προετοιμασία της για ενέματα.

Η δυτική τοιχοποιία κάτω από τις ποδιές του πεντάλοβου παραθύρου, και κυρίως στα μεσοκιόνια διαστήματα, παρουσίαζε μεγάλα κενά στη μάζα της και σοβαρές καταστροφές, που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της επέμβασης στερέωσης των μεταλλικών δοκών της οροφής του νάρθηκα. Τα τμήματα αυτά καθαρίστηκαν σε βάθος, δέθηκαν με ανακτίσεις με τα πλευρικά τους και προετοιμάστηκαν για ενέματα.

Η απομάκρυνση των διαβρωμένων από την ανερχόμενη υγρασία του εδάφους επιχρισμάτων στις βάσεις των πεσσών αποκάλυψε στη νότια παραστάδα του τριβήλου φάση διάνοιξης περάσματος. Η πόρτα αυτή, χτισμένη σήμερα με άτακτη δόμηση από λίθους, λίγες πλίνθους και ανύπαρκτα κονιάματα, καθαρίστηκε, πλύθηκε σε βάθος και αρμολογήθηκε, όπως ακριβώς βρέθηκε. Στη συνέχεια έγιναν ενέματα σε ολόκληρη την επιφάνεια της δυτικής τοιχοποιίας με τη συνεργασία των συντηρητών ψηφιδωτών και τοιχογραφιών για την προληπτική στερέωση των ψηφιδωτών των εσωραχίων των τόξων και της τοιχογραφίας του νότιου μετώπου της νότιας τοξοστοιχίας του ισογείου.

Σύμφωνα με τη μελέτη στερέωσης έγινε προληπτικός έλεγχος των πακτώσεων των πέντε ζευκτών της στέγης του κεντρικού κλίτους στη δυτική τοιχοποιία. Η διάβρωση των ξύλων αυτών ήταν προχωρημένη και κρίθηκε αναγκαία η ενίσχυσή τους με ανοξείδωτες λάμες στις εδράσεις ζευκτών και φουρουσιών.

Βάσει της μελέτης στερέωσης του μνημείου, που προβλέπει ενίσχυση των γωνιών του και των συμβολών τοιχοποιίας και τοξοστοιχιών με αγκύρια τιτανίου, ξεκίνησαν οι διατρήσεις για τη ραφή της αποκολλημένης από τις πλευρικές της δυτικής τοιχοποιίας του κεντρικού κλίτους. Έγιναν αγκυρώσεις με κατεύθυνση Δ.-Α., που ράβουν τη δυτική τοιχοποιία του κεντρικού κλίτους με τις τοξοστοιχίες των υπερώων και με κατεύθυνση Β.-Ν. για τη ραφή της με τις παράπλευρες τοιχοποιίες της δυτικής όψης. Οι εργασίες των διατρήσεων και της ενίσχυσης της δυτικής τοιχοποιίας ολοκληρώθηκαν και απομακρύνθηκε η σκαλωσιά αντιστήριξης τόσο από το εσωτερικό όσο και από την εξωτερική πλευρά του ναού.

Η απομάκρυνση του παλαιού ηλεκτρολογικού δικτύου οδήγησε σε σειρά εργασιών, που είχαν ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη στην περιοχή του νάρθηκα της θύρας που επί Τουρκοκρατίας είχε διανοιχθεί στο κέντρο της δυτικής τοιχοποιίας του νάρθηκα του ναού, κάτω από τον κεντρικό λοβό του τρίλοβου παραθύρου. Προβλήματα που εντοπίστηκαν τοπικά στις τοιχοποιίες του νάρθηκα αντιμετωπίστηκαν με ανακτίσεις, αρμολογήματα και ενέματα.

Ολοκληρώθηκαν τα ενέματα σε όλες τις εξωτερικές τοιχοποιίες του ναού εκτός από την κόγχη του Ιερού. Επίσης σύμφωνα με τη μελέτη στερέωσης έγινε έλεγχος των πακτώσεων των ξύλων, που στηρίζουν τα δάπεδα των υπερώων και τις στέγες των πλευρικών κλιτών, η κατάσταση των οποίων είναι γενικά καλή.

ΑΝΝΑ ΖΟΜΠΟΥ-ΑΣΗΜΗ

Φρούριο Επταπυργίου

Το 1998 πραγματοποιήθηκαν στο Επταπύργιο οι παρακάτω εργασίες που αφορούσαν το έργο «Στερέωση-αποκατάσταση του Βυζαντινού Φρουρίου» και είχαν στόχο τη στερέωση και την επισκεψιμότητα του μνημείου, την αποκατάσταση των νεότερων κτισμάτων και τη διαμόρφωση-ανάπλαση του περιβάλλοντος χώρου του Επταπυργίου (Σχέδ. 1· Πίν. 237 α).

Στον τομέα των μελετών:

1. Ολοκληρώθηκε η αποτύπωση των νεότερων κτισμάτων. 2. Άρχισε η κατασκευή σε ψηφιακή μορφή του τρισδιάστατου μοντέλου της υπάρχουσας κατάστασης του Επταπυργίου. 3. Συντάχθηκε μελέτη για την αποκατάσταση του δαπέδου του περιδρόμου και του τρόπου απορροής των ομβρίων. 4. Έγιναν τεχνικές εκθέσεις και κατασκευαστικά σχέδια για το κτίριο των γυναικείων φυλακών (Κ4), του κτίσματος Δ2 που βρίσκεται στην εσωτερική αυλή του νότιου περιβόλου και του βοηθητικού κτίσματος Β14 νοτιοανατολικά του φρουρίου στον περιβάλλοντα χώρο του.

Στα πλαίσια των στερεωτικών επεμβάσεων στο Βυζαντινό Φρούριο έγινε:

1. Η αποκατάσταση των πύργων Π7, Π9, Π10 – με αρμολογήματα, ενέματα, τοπικές μικροανακτίσεις, κυρίως στις ανώτερες περιοχές των τοιχοποιιών, τοποθέτηση ξυλοδεσιών σε άδειες δοκοθήκες και ενίσχυση με ανοξείδωτες χαλύβδινες ράβδους σε τμήμα του πύργου Π7, που παρουσίαζε πρόβλημα κατάρρευσης – και τμημάτων των μεσοπυργίων διαστημάτων της βόρειας πλευράς (Πίν. 237 α).

2. Η αποκατάσταση του λιθόστρωτου δαπέδου τμημάτων του νότιου περιδρόμου και απορροή των ομβρίων (Πίν. 237 β).

Επισκεψιμότητα. Προκειμένου το συγκρότημα του Επταπυργίου να αναδειχθεί ως επισκέψιμο μνημείο, συνεχίστηκαν οι εργασίες με την κατασκευή προσωρινών διαδρόμων προσπέλασης στους πύργους Π1 και Π8, την τοποθέτηση σιδηρών κιγκλιδωμάτων στην κλίμακα ανόδου και στον περίδρομο, τη συντήρηση των τοιχοποιιών του διαδρόμου εισόδου, την τοποθέτηση ειδικής πινακίδας πληροφόρησης στο κεντρικό φυλάκιο και τη διαμόρφωση δύο χώρων του εξωτερικού φυλακίου σε πωλητήριο βιβλίων.

Από το 1997 το μνημείο είναι ανοιχτό στο κοινό.

Συντηρήσεις. Από ειδικό συνεργείο της υπηρεσίας πραγματοποιήθηκε καθαρισμός και συντήρηση των κεραμοπλαστικών διακοσμητικών στοιχείων, μαρμάρινων μελών, τοιχογραφιών κτλ.

Νεότερα κτίρια. Συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκατάστασης-ανακαίνισης των νεότερων κτιρίων, προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των νέων χρήσεων με εξυγίανση τοιχοποιιών, αντικαταστάσεις δαπέδων, συντήρηση κουφωμάτων με προσθετικές εργασίες και κατασκευή νέων, επιχρίσματα, χρωματισμούς, δημιουργία χώρων υγιεινής, εγκατάσταση κεντρικής θέρμανσης, συστημάτων ασφαλείας, διαμορφώσεις αύλειων χώρων με επιστρώσεις πλακών, φυτεύσεις, συστήματα απορροής ομβρίων κτλ. Οι εργασίες αυτές σε μεγάλη ή μικρότερη κλίμακα πραγματοποιήθηκαν στα κτίρια που αναφέρονται παρακάτω συνοπτικά:

α) Κοιτώνες φυλακών (Κ1-Κ5)

Κ1. Προετοιμασία του χώρου για την εγκατάσταση στους δύο ορόφους των μόνιμων εκθέσεων που αφορούν το Επταπύργιο και τη βυζαντινή οχυρωτική.

Κ2. Προστασία του χώρου από υγρασία προκειμένου το κτίριο να παραμείνει επισκέψιμο, ως αντιπροσωπευτικό δείγμα των συνθηκών διαβίωσης των φυλακισμένων.

Κ3. Συντήρηση και αποκατάσταση των δύο ορόφων προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για την αποθήκευση ευρημάτων κεραμικής.

Κ4. Συντήρηση-αποκατάσταση του ορόφου.

Κ5. Στερεωτικές επεμβάσεις, συντήρηση, αποκατάσταση και διαμόρφωση αύλειου χώρου. Το κτίριο φιλοξενεί τα γραφεία της 9ης ΕΒΑ.

β) Κτίρια διοίκησης φυλακών (Δ1-Δ3)

Εργασίες συντήρησης στο κτίσμα Δ1 και σε τμήμα της δυτικής όψης του Δ3. Στον όροφο του κτιρίου Δ2 διαμορφώθηκε μικρός ξενώνας και στο ισόγειο χώροι υγιεινής για τους επισκέπτες του μνημείου.

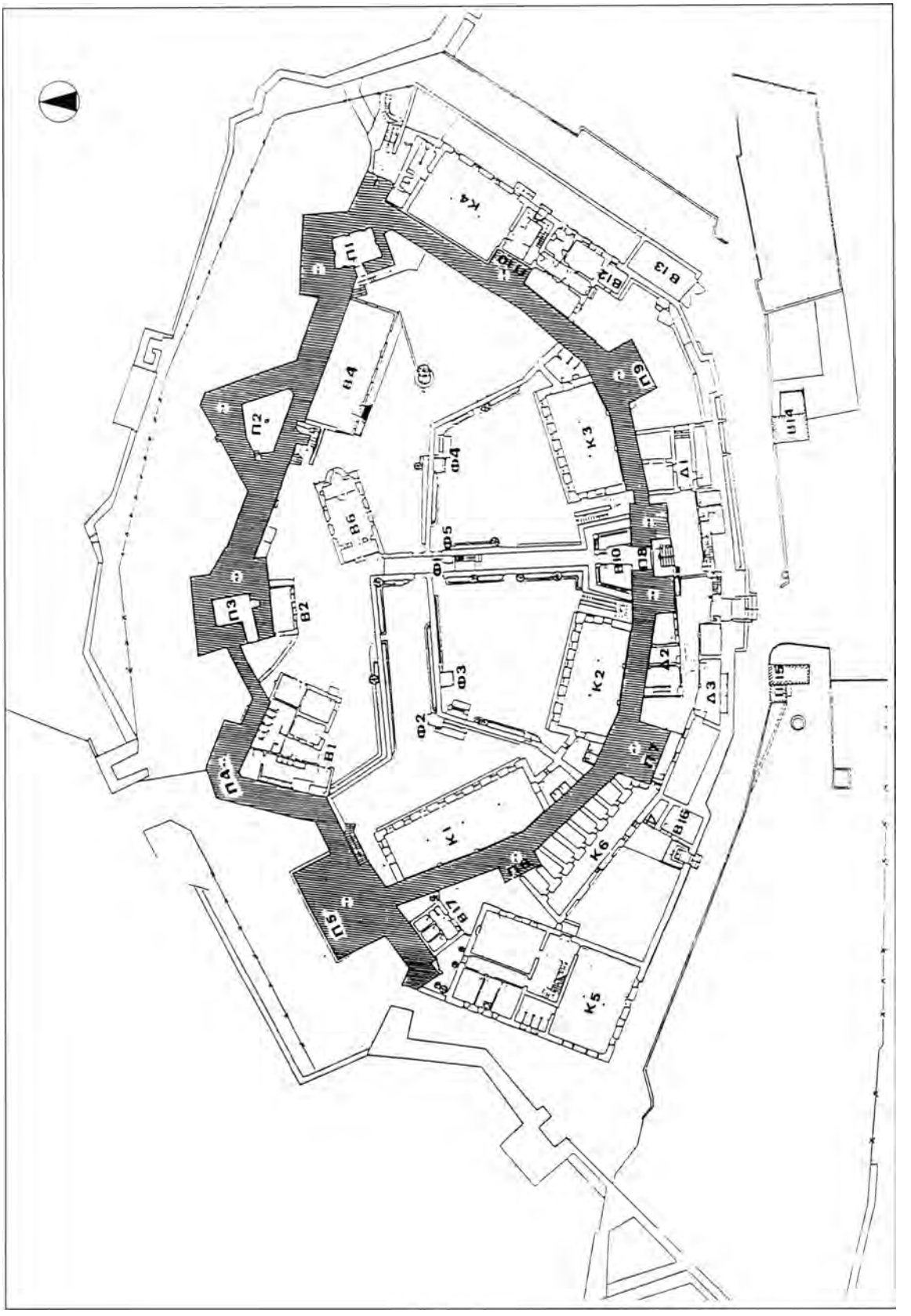
γ) Βοηθητικά κτίσματα (Β14, Β15, Β6, Β10, Β12)

Β15. Αποκατάσταση και κατάλληλη διαμόρφωση χώρων στο ισόγειο κτίσμα έξω από το συγκρότημα του φρουρίου, που χρησιμοποιείται ως φυλάκιο του μνημείου και ως πωλητήριο βιβλίων.

Β14. Στο βοηθητικό κτίσμα που βρίσκεται έξω από το συγκρότημα του φρουρίου, εκτός από τις εργασίες συντήρησης, πραγματοποιήθηκε μικρή επέκταση με μεταλλική κατασκευή και επένδυση των πλευρών με θερμομονωτικά panels πολυουρεθάνης. Στεγάζει ξυλουργείο που εξυπηρετεί τις ανάγκες του εργοταξίου.

Ταυτόχρονα πραγματοποιήθηκαν επεμβάσεις και σωστικές εργασίες σε κτίρια διοίκησης και βοηθητικά κτίσματα (Β6, Β10, Β12).

Συνεχίστηκε η απομάκρυνση των πρόχειρων κατασκευών και πραγματοποιήθηκαν οι απαραίτητες εργασίες υποδομής: υπόγεια δίκτυα μόνιμης παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, νέα υδροδότηση, υπόγεια κατασκευή αποχέτευσης και σύνδεση με τον κεντρικό αποχετευτικό αγωγό, τηλεφωνικό κέντρο, συστήματα ασφαλείας, πυροπροστασία-πυρανίχνευση, γείωση, κάμερες ελέγχου, συναγερμοί, τοποθέτηση αλεξικέραυνου και βελτίωση του υπάρχοντος συστήματος απορροής ομβρίων.

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Φρούριο Επταπυργίου. Κάτοψη του ιερείου.

Διαμόρφωση άμεσου περιβάλλοντος χώρου. Περιορίστηκε μόνο σε εκσκαφές, επιχώσεις, διαμορφώσεις πρανών και απομάκρυνση μπάζων.

Παράλληλα πραγματοποιήθηκαν και εργασίες για την προστασία και ασφάλεια του εργοταξίου, καθαρισμοί εσωτερικών αυλών και περιβάλλοντος χώρου, ικριώματα-δάπεδα εργασίας, περιφράξεις, υποστηλώσεις τοπικού χαρακτήρα και συσσώρευση και αποκομιδή μπάζων[1].

Β. ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ - Φ. ΡΕΒΥΘΙΑΔΟΥ - Ε. ΣΑΡΑΦΙΑΝΟΥ

Οδός Αγίου Δημητρίου

Γύρω από το ναό του α΄ μισού του 5ου αι. μ.Χ., που είχε αποκαλυφθεί το 1995 κατά τις εργασίες για την εγκατάσταση του αγωγού φυσικού αερίου μέσης πίεσης στην παραπάνω οδό (Πίν. 238 α)[2], διαμορφώθηκε περίπατος και ράμπες πρόσβασης. Η στάθμη του περιπάτου επιλέχθηκε να είναι η ίδια με τη στάθμη του κατωφλιού της νότιας θύρας του ναού. Με τη δημιουργία του περιπάτου όσοι από τους ρωμαϊκούς τάφους δεν είχαν καθαιρεθεί κατά την ανασκαφική έρευνα, καταχώσθηκαν. Ακόμη ολοκληρώθηκε η στερέωση των τοίχων του ναού, η συμπλήρωση με ξερολιθιά των τοίχων που είχαν ήδη καταστραφεί από την αρχαιότητα και η κατασκευή περίφραξης.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Κάστρο Πλαταμώνα

Η έναρξη των εργασιών πραγματοποιήθηκε στα τέλη Μαΐου και η παύση το Δεκέμβριο, παραμονή Χριστουγέννων. Πρωταρχικός στόχος των εργασιών υπήρξε η στερέωση και ενίσχυση ευαίσθητων και επικίνδυνων περιοχών του μνημείου.

Οι επεμβάσεις έγιναν σε συνδυασμό με αποχωματώσεις και ανασκαφικές έρευνες αναγκαστικού χαρακτήρα στα πλαίσια αφενός της ανάδειξης του εσωτερικού του κάστρου και του περιβάλλοντος χώρου του και αφετέρου της ενίσχυσης περιοχών μειωμένης στατικής επάρκειας.

Οι εργασίες αυτές εκτελέστηκαν με άμεση εποπτεία της υπεύθυνης αρχαιολόγου Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, συνεργάτιδας από το 1989 έως και σήμερα (Α΄ και Β΄ ΚΠΣ).

Περιοχές ποικίλης επικινδυνότητας στις οποίες έγινε επέμβαση: α) Επιφάνειες τοιχοποιιών, στις οποίες παρατηρήθηκε δίκτυο μικρού εύρους ρηγματώσεων διαφόρων κατευθύνσεων, με θραύση λίθων και συνέπεια τη μείωση των αντοχών και αποδιοργάνωση της δόμησης της τοιχοποιίας. β) Επιφανειακές θεμελιώσεις τοιχοποιιών, που σε πολλές περιοχές ήταν ορατές ή καλύπτονταν από επιχώσεις 1 μ. περίπου. γ) Ρηγματώσεις μεγάλου εύρους, διαμπερείς και μη, που εκτείνονταν κάτω από τη στάθμη του φυσικού εδάφους. Ο έλεγχος και η επισκευή ρωγμών, που σε αρκετές περιπτώσεις διακλαδίζονταν και συναντιούνταν μεταξύ τους κάτω από τη στάθμη του εδάφους, απαιτούσε τη διάνοιξη σκαμμάτων σε επαφή με τις τοιχοποιίες.

Το μήκος, η διεύθυνση, το βάθος που ορισμένες φορές έφθανε στη θεμελίωση, και κυρίως η ασφάλεια εργασίας των τεχνιτών όριζαν τις τρεις διαστάσεις των σκαμμάτων.

Στα περισσότερα από τα σκάμματα αποκαλύφθηκαν ευρήματα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος[3]. Παλαιότερες τοιχοποιίες και δόμοι, πιθάρια μεγάλων διαστάσεων, αγωγοί απορροής ομβρίων, κινστέρνες που αποκαλύφθηκαν στα σκάμματα σε επαφή ή εντοιχισμένες στις τοιχοποιίες διέκοπταν την ομοιογένεια της δόμησης ή τη συνέχεια της θεμελίωσης και σε συνδυασμό με τις δυναμικές φορτίσεις από τις εκρήξεις διάνοιξης της σήραγγας συνέτειναν στη δημιουργία ρηγματώσεων.

Η δημιουργία νέων ή η διεύρυνση παλαιότερων ρηγματώσεων ήταν στοιχείο υπόνοιας για την ύπαρξη αρχαιολογικού ευρήματος κάτω από τα μπάζα σε επαφή με τις τοιχοποιίες.

Για τις επεμβάσεις μας ακολουθήσαμε την κλασική μέθοδο των αρμολογημάτων, καθώς και των μικρών τοπικών ανακτίσεων και εμποτισμών, όπου ήταν απαραίτητες. Χρησιμοποιήθηκαν παραδοσιακά υλικά με μηχανικές ιδιότητες αντίστοιχες των υπαρχόντων: κονιάματα, λίθοι, πλίνθοι αντίστοιχες, ώστε κατά το δυνατόν να μη διαφέρουν οπτικά. Ενσωματώθηκε μπρούντζινη λάμα που εξέχει ελάχιστα και περικλείει τις περιοχές των επεμβάσεών μας.

Σε συνεργασία με την ΕΡΓΟΣΕ και την κοινοπραξία τοποθετήθηκε σε ευαίσθητα τμήματα δίκτυο οργάνων μέ-

1. Την επίβλεψη των εργασιών στο κτίριο των πρώην Στρατιωτικών Φυλακών είχε η αρχιτέκτων Ε. Γούναρη. Την κατασκευή του τρισδιάστατου μοντέλου έκανε ο Λ. Γακίδης.

2. Βλ. σχετικά *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 524· 51 (1996): Χρονικά, σ. 486-487· 52 (1997): Χρονικά, σ. 688. Δ. Μακροπούλου, Δύο πρόσφατα ανακαλυφθέντες παλαιοχριστιανικοί ναοί στο δυτικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης, *Αρχαία Μακεδονία* VI, 1999, σ. 705-722.

3. Βλ. παρακάτω, σ. 629 κ.ε.

τρησης της ανταπόκρισης του μνημείου από το ωστικό κύμα των εκρήξεων για τη διάνοιξη της σήραγγας. Χρησιμοποιήθηκαν σεισμογράφοι φορητοί και σταθεροί, ρωγμόμετρα 3D και καθετόμετρα απόκλισης από την κατακόρυφο.

Με απόφαση του ΚΑΣ ορίστηκε επιτροπή παρακολούθησης των εργασιών διάνοιξης της σήραγγας και απόκρισης του μνημείου από τις εκρήξεις. Αναπληρωματικά μέλη της επιτροπής είναι από πλευράς ΥΠΠΟ η Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα και ο υπογράφων.

Οι ενδείξεις και οι καταγραφές των οργάνων του δικτύου αυτού βοήθησαν σημαντικά στη στερέωση του μνημείου, φανερώνοντας τις ασθενέστερες περιοχές με εμφάνιση νέων ρωγμών ή με διεύρυνση και επιμήκυνση των υπαρχουσών, ακόμη και σε τμήματα που είχαμε επέμβει και στερεώσει παλαιότερα[4].

Η συνεχής παρακολούθηση των ανωτέρω φαινομένων και καταγραφών μάς επέβαλε την εγκατάσταση στις αντίστοιχες περιοχές συνεργείων αντιστήριξης και στερέωσης των τειχών. Παράλληλα, η επιτροπή παρακολούθησης έδινε προς την κοινοπραξία εντολή μείωσης των ποσοτήτων εκρηκτικών υλών και αύξησης του ενδιάμεσου χρόνου ανάφλεξης των καψουλιών σε περιπτώσεις υπέρβασης ορίων κανονισμού (DIN 4551) περί χρήσεως εκρηκτικών υλών.

Οι επεμβάσεις μας το 1998 συνοπτικά:

1. Βόρεια και βορειοδυτική τοιχοποιία, εσωτερικά και εξωτερικά, καθώς και στη θεμελίωση εξωτερικά. 2. Πύργος Α, μεσοπύργιο, πύργος Β, πύργος Γ (εισόδου), νότια τοιχοποιία εξωτερικά και θεμελίωσή της εξωτερικά. 3. Νότιο προτείχισμα. 4. Στεγάσεις πύργων Β, Ε και ναού Β. 5. Ολοκλήρωση ενδιάμεσου λίθινου μονοπατιού που συνδέει μεταξύ τους τα δύο κύρια που οδηγούν στην είσοδο του κάστρου, στη νότια πλαγιά του λόφου. 6. Συγκέντρωση σε κυλινδρικούς λιθοσωρούς, μετά από επιλογή, λίθων από μπάζα και κατεστραμμένες οικίες. 7. Αποχωματώσεις στο εσωτερικό του οκταγωνικού ακροπυργίου και του περιβόλου του. Ολοκλήρωση στερεωτικών εργασιών στο εσωτερικό του ακροπυργίου. 8. Τέλος, συντάχθηκε μελέτη προσωρινής στέγασης του οκταγωνικού ακροπυργίου. Η μελέτη προέβλεπε την κατασκευή ελαφρού μεταλλικού χωροδικτυώματος εδραζόμενου στον εσωτερικό περίδρομο στη βάση των επάλξεων, με κάλυψη διαφανών φύλλων ενισχυμένου πλεξιγκλάς. Η κατασκευή αυτή παρέχει τη δυνατότητα της άμεσης και εύκολης αντικατάστασης και είναι ορατή μόνον από το εσωτερικό του πύργου.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΑΝΘΟΣ

4. Οι ρωγμές εντοπίστηκαν και καταχωρήθηκαν σε συνεργασία με τον εκπρόσωπο της ΕΡΓΟΣΕ Δ. Ευστρατιάδη.

Οι εργασίες[5] αυτή τη χρονιά άρχισαν στα τέλη Μαΐου και τερματίστηκαν[6] στα τέλη του έτους.

Στόχοι που καθορίστηκαν και επιτεύχθηκαν[7] ήταν η ολοκλήρωση και προβολή των έργων που άρχισαν το 1997 και η στερέωση και ενίσχυση σημείων του τείχους και των πύργων, τα οποία επηρεάζονται από τις εκρήξεις που πραγματοποιούνται κατά τη διάνοιξη της σήραγγας κάτω από το λόφο του κάστρου[8]. Για την επίτευξη των πρώτων στόχων εκτελέστηκαν εργασίες σχετικές με τη διερεύνηση και τον εντοπισμό του ρυμοτομικού σχεδίου του κάστρου και τη συμπλήρωση ή επισκευή του.

Εξωτερικά λιθόστρωτα μονοπάτια. Ολοκληρώθηκε η κατασκευή των δύο κάθετων μονοπατιών που συνδέουν την πύλη του κάστρου με το χωματόδρομο που οδηγεί στην Εθνική οδό, η οποία είχε αρχίσει το 1997. Ολοκληρώθηκε επίσης ο φωτισμός όλων των μονοπατιών[9].

2. Οδικό δίκτυο στο εσωτερικό του κάστρου. Στην προσπάθεια να δημιουργηθεί δίκτυο διακίνησης των επισκεπτών του κάστρου έγιναν ερευνητικές εργασίες με σκοπό τον εντοπισμό του πολεοδομικού ιστού της πόλης, οι οποίες και απέδωσαν. Εντοπίστηκαν έτσι τρεις νέοι λιθόστρωτοι δρομοι[10], ενώ με λιθόστρωτο διαπιστώθηκε ότι καλύπτεται και το έδαφος εμπρός από μεγάλο αυλόγυρο που εντοπίστηκε αριστερά του δρόμου, ο οποίος οδηγεί από την πύλη του κάστρου στην πύλη της ακρόπολης[11].

Παράλληλα εντοπίστηκαν, ανασκάφηκαν και στερεώθηκαν λείψανα οικιών που πλαισιώνουν αυτά τα μονοπάτια[12]. Οι στόχοι στερέωσης του τείχους ενόψει των εκρή-

5. Τα αποτελέσματα δημοσιεύθηκαν στο *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 441-460.

6. Αρχικά είχαν προγραμματιστεί να τερματιστούν στα μέσα Σεπτεμβρίου, αλλά συνεχίστηκαν, επειδή υπήρξε έκτακτη ανάγκη υποστήριξης του τείχους λόγω των συνεχών εκρήξεων που συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, για τη διάνοιξη της σήραγγας του σιδηροδρόμου κάτω από το λόφο του κάστρου.

7. Στις εργασίες αυτές, εκτός του Β. Ξανθού, πολιτικού μηχανικού της Εφορείας και μόνιμου συνεργάτη, κύριου υπευθύνου για τις αναστηλωτικές, στερεωτικές και τεχνικές εργασίες, μετείχαν οι αρχαιολόγοι Α. Αναστασιάδου, Ο. Κριβέντζη, Α. Τοκμακίδου και Π. Φωτιάδης. Τα σχέδια έχει εκτελέσει η σχεδιάστρια Χ. Πηνιώτη.

8. Οι εργασίες αυτές εκτελούνται σύμφωνα και με την απόφαση της επιτροπής ελέγχου των εκρήξεων που ορίστηκε από το ΚΑΣ και της οποίας ο Β. Ξανθός και η υπογράφουσα είναι αναπληρωματικά μέλη.

9. Λειτούργησε στην πρώτη θεατρική παράσταση που δόθηκε στο κάστρο στις 10/7/98.

10. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 441-442.

11. Στον αυλόγυρο αυτό είχε από το 1995 αποκαλυφθεί θυραίο άνοιγμα με παραστάδα από πωρόλιθο.

12. *ΑΕΜΘ*, ό.π., σ. 443-444. Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Έρευνες στο Κάστρο του Πλαταμώνα από το 1995 έως το 1998, *Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου, Η Πιερία στα βυζαντινά και τα νεότερα χρόνια* (υπό έκδοση).

ξεων για τη σήραγγα επέβαλαν εργασίες σε περισσότερα μέτωπα. Οι ρηγματώσεις που παρατηρήθηκαν στη βόρεια αρχικά πλευρά μάς υποχρέωσαν σε διερεύνηση του τείχους μέχρι τα θεμέλια, εσωτερικά και εξωτερικά, παράλληλα με τις στερεώσεις της τοιχοδομίας του. Έτσι έγιναν ανασκαφές, αποχωματώσεις και απομάκρυνση φθαρμένων κονιαμάτων με σκοπό την καλύτερη στερέωση, που είχαν ως αποτέλεσμα να αποκαλυφθούν παλαιότερα κτίσματα αλλά και παλαιότερες φάσεις των τειχών και των πύργων. Αναλυτικά έγιναν οι εξής εργασίες (Σχέδ. 2):

Πύργος Α΄. Η στερέωση του πύργου Α΄, που παρουσίαζε σοβαρές ρηγματώσεις από παλαιότερες εποχές, οι οποίες θα μπορούσαν να επιδεινωθούν με τις εκρήξεις, μάς έδωσε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι ο πύργος είχε υποστεί επεμβάσεις και μετατροπές στο εσωτερικό του, πιθανώς στην περίοδο της Φραγκοκρατίας[13].

Μεσοπύργιο πύργων Α΄και Β΄. Οι στερεωτικές εργασίες επεκτάθηκαν στο μεσοπύργιο των πύργων Α΄ και Β΄ αρχίζοντας από την εξωτερική του επιφάνεια. Στο χώρο αυτό μετά την καθαίρεση σαθρών κονιαμάτων και υποκίτρινων νεότερων επιχρισμάτων που είχαν γίνει με σκοπό την αναγραφή συνθημάτων κατά την περιοδο 1967-1974, στερεώθηκαν με ιδιαίτερη προσοχή τα κεραμοπλαστικά κοσμήματα που είχαν εντοπιστεί στο πάνω μέρος του τείχους, κάτω ακριβώς από τις επάλξεις[14]. Σε χαμηλότερο επίπεδο εντοπίστηκαν στην τοιχοδομία αρχιτεκτονικά μέλη (κίονες) και θέση από την οποία πρέπει να αφαιρέθηκε εικονιστικό γλυπτό από τους γερμανούς κατακτητές κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου[15].

Από την εξέταση της τοιχοποιίας διαπιστώθηκε ότι[16]: 1. Σε βάθος 2 μ. από το έδαφος και στο μέσον περίπου του μεταπυργίου υπήρχε οχετός ορθογώνιας τομής που πρέπει να συνδέεται με τις κατοικίες που είχαν δημουργηθεί εσωτερικά και σε επαφή με το τείχος στο επίπεδο αυτό[17]. 2. Οικοδομικά στοιχεία δηλώνουν τη διαίρεση της εξωτερικής επιφάνειας σε δύο μέρη[18]. 3. Σε ύψος 11,45 μ. υπάρχουν ίχνη από ανοίγματα νεότερων πολεμιστρών, ενώ οι επάλξεις αρχίζουν λίγο ψηλότερα και διακρίνονται και στην εσωτερική πλευρά του τείχους[19].

Στην αντίστοιχη εσωτερική πλευρά του μεταπυργίου, η κατασκευή νεότερου κτίσματος[20] που χρησιμοποιεί το τείχος έχει αλλοιώσει με επισκευές τη μορφή της τοιχοδομίας. Στερεώθηκαν οι κάθετοι προς το μεταπύργιο τοίχοι κτισμάτων, αδιευκρίνιστης ακόμη χρήσης[21], που εντοπίστηκαν κάτω από μικρή επίχωση.

Πύργος Β΄. Επεμβάσεις στερεωτικές έγιναν και στον πύργο Β΄, τόσο με αρμολογήματα όσο και με μικρές ανακτίσεις σε σημεία όπου είχαν δημιουργηθεί μεγαλύτερες φθορές[22].

Πύργος Γ΄. Ολοκληρώθηκε η στερέωση της προς το εσωτερικό του κάστρου πλευράς του πύργου Γ, που βρίσκεται πάνω από την πύλη εισόδου[23] με τις εργασίες στερέωσης της εξωτερικής όψης της βόρειας, της δυτικής και μέρους της νότιας πλευράς[24]. Εντοπίστηκε και πάλι η ύπαρξη παλαιότερης οικοδομικής φάσης με τη μορφή επάλξεων που βρίσκονταν 1,20 μ. χαμηλότερα από τη σωζόμενη γραμμή των επάλξεων[25]. Ίχνη επαφής ξύλινης στέγης φανερώνουν ότι και ο χώρος αυτός ήταν στεγασμένος, τουλάχιστον στη νεότερη περίοδο.

Μεσοπύργιο των πύργων Γ΄και Δ΄. Στη νότια πλευρά του τείχους μεταξύ των πύργων Γ΄και Δ΄οι στερεωτικές εργασίες ήταν σχετικά περιορισμένες. Απομακρύνθηκαν σαθρά κονιάματα που αποκάλυψαν ίχνη παλαιότερης φάσης σε μέσο ύψος από το έδαφος 5-5,65 μ. και έγιναν αρμολογήματα. Χρήση αρχαίων δόμων επισημαίνεται στα πρώτα 2 μ. Παράλληλα, σε όλο το μήκος της εξωτερικής επιφανειακής θεμελίωσης έγινε έλεγχος και συντήρηση.

Στρώμα αργών λίθων, πάχ. 0,83 μ., εκτείνεται εξωτερικά, κατά μήκος του νότιου τείχους, στο σημείο που περι-

13. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 444-445.

14. Πρόκειται για δυο κεραμοπλαστικά κοσμήματα σε ένα επίπεδο, που συνοδεύονται από σταυρόσχημα συμπλήματα σε υψηλότερο επίπεδο.

15. Απ. Βακαλόπουλος, *Το Κάστρο του Πλαταμώνα, το Κάστρο της Ωριάς και ο τεκές του Χασάν Μπαμπά*, Θεσσαλονίκη 1972.

16. Οι παρατηρήσεις αυτές έγιναν από το συμβασιούχο αρχαιολόγο Π. Φωτιάδη, που είχε και την επιβλεψη των εργασιών στο σημείο αυτό.

17. Ο επιφανειακός καθαρισμός στο σημείο αυτό εσωτερικά έδωσε λίγα εφυαλωμένα βυζαντινά όστρακα.

18. Το πρώτο σε ύψος 4,80 μ. και το δεύτερο σε ύψος 9,90 μ. από τη βάση του τείχους, διαίρεση που, κατά το συμβασιούχο αρχαιολόγο Π. Φωτιάδη που είχε την επίβλεψη του τμήματος αυτού του έργου, αντιστοιχούσε πιθανώς σε αντίστοιχη διαμόρφωση επιπέδων στο εσωτερικό του τείχους.

19. Ανάλογη επέμβαση στις επάλξεις παρατηρείται και στο μεταπύργιο των πύργων Γ΄της πύλης και Δ΄ αλλά μόνον εξωτερικά.

20. Σώζονται 13 δοκοθήκες, που πιθανώς συνδέονται με διάπεδο του κτίσματος.

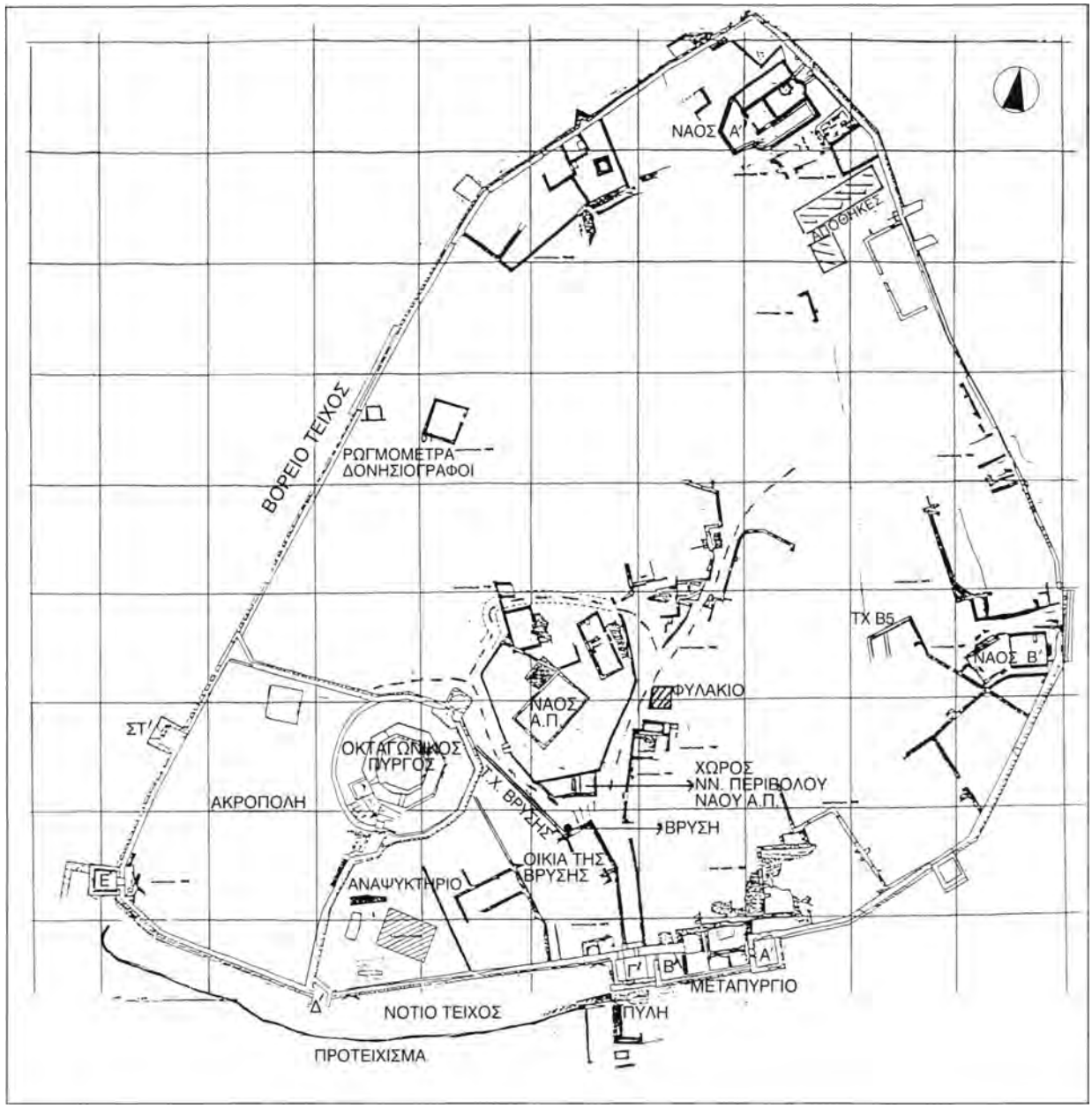
21. Το 1996 άρχισε διερεύνηση στο σημείο αυτό και διαπιστώθηκε ότι σε επαφή με το τείχος υπήρχαν ίχνη οικοδομήματος που στο κάτω μέρος είχε δύο δεξαμενές. Η έρευνα όμως τότε δεν προχώρησε, επειδή ήταν αναγκαίο να στερεωθούν οι δύο πύργοι που πλαισιώνουν το χώρο πριν προβούμε σε αποχωματώσεις.

22. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 445-446.

23. Στον πύργο αυτό είχαν αρχίσει στερεωτικές εργασίες το 1973-1974, που συνεχίστηκαν το 1996.

24. Αφαιρέθηκαν κυρίως σαθρά υποκίτρινα επιχρίσματα και κλείστηκε μεγάλη κάθετη ρωγμή στο μέσον της δυτικής πλευράς.

25. Αντιστοιχεί υψομετρικά με το επίπεδο του περιδρόμου του τείχους του μεταπυργίου. Η παλαιότερη αυτή φάση εντοπίζεται και σε άλλα σημεία του τείχους της νότιας και της νοτιοδυτικής πλευράς του κάστρου, βλ. παρακάτω, σ. 629 κ.ε.

Σχέδ. 2. Νομός Πιερίας. Κάστρο Πλαταμώνα. Γενικό τοπογραφικό.

λαμβάνει τα μεταπύργια μεταξύ των πύργων Γ-Δ και Δ-Ε. Το πλάτος του φθάνει τα 4 μ. και καταλαμβάνει το χώρο μεταξύ προτειχίσματος και τείχους[26]. Η λιθόστρωση αυτή σε μερικά ανηφορικά και βραχώδη σημεία είχε πάρει κλιμακωτή μορφή ενσωματώνοντας και βράχους και δημιουργώντας έτσι τέσσερα ανερχόμενα προς Β. επίπεδα.

Πύργος Δ΄. Η δυτική πλευρά του πύργου Δ΄παρουσίασε

26. Η Ο. Κριβέντζη, συμβασιούχος αρχαιολόγος που επέβλεπε τις εργασίες στο σημείο αυτό, εξέφρασε την άποψη ότι πρόκειται για εφαρμογή της τεχνικής πύκνωσης του εδάφους, με την οποία ενισχύεται η αντιστήριξη των θεμελίων του τείχους, που στο σημείο αυτό είναι, εξωτερικά τουλάχιστον, επιφανειακά.

ρηγματώσεις, ιδίως στο σημείο επαφής του δυτικού τοίχου του με το τείχος της ακρόπολης και έγινε στερέωσή της.

Μεσοπύργιο των πύργων Δ΄και Ε΄. Ο έλεγχος του τείχους στο σημείο αυτό επέβαλε αφαίρεση των νεότερων επιχρισμάτων, αρμολόγημα εξωτερικά και παράλληλα ενέματα απαραίτητα για τη στερέωσή του[27]. Αποκαλύφθηκε έτσι και παλαιότερη οικοδομική φάση, την οποία εντοπίσαμε και σε άλλα προαναφερθέντα σημεία του τείχους. Πρόκειται για σειρά 11 επάλξεων, μέσου ύψ. 1,50 και μέσου πλ. 1 μ., που έχουν μεσοδιάστημα επίσης 1 μ. (ύψ.) και βρίσκονται 4 μ. περίπου από το έδαφος, όπου διακρίνονται καθαρά[28]. Και εδώ στην αρχαιότερη οικοδομική φάση φαίνεται ότι χρησιμοποιείται το ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα, ενώ στις γωνίες έχει γίνει χρήση αρχαίων λαξευμένων πωρόλιθων. Στη νεότερη οικοδομική φάση, στην οποία ανήκει υπερύψωση του τείχους κατά 4-5 μ., η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή με λάσπη, στην οποία παρεμβάλλονται και θραύσματα πλίνθων[29].

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το τείχος στο σημείο που προσκολλάται η βορειοδυτική γωνία του πύργου Δ΄. Το τμήμα αυτό του τείχους ανήκει στους αρχαίους χρόνους και πάνω του στηρίχθηκε η βυζαντινή οχύρωση[30]. Έχει κατασκευαστεί με το γνωστό ισόδομο σύστημα από μεγάλους πώρινους λίθους. Η μεγάλη κλίση των δόμων αυτών προς τα έξω φαίνεται ότι επισκευάστηκε σε νεότερους χρόνους με την προσθήκη τοιχίου από ακανόνιστους αργούς λίθους, που καλύπτει την κλίση.

Στο χώρο αυτό προ του τείχους υπάρχουν ίχνη κτισμάτων (λιθόκτιστοι τοίχοι, δαπεδα από χαλίκι), που πιθανώς ανήκουν στην ίδια εποχή με την ελληνιστική οχύρωση. Είναι επίσης πιθανόν στην ίδια εποχή να ανήκουν και τα τρία σπασμένα οξυπύθμενα αγγεία, των οποίων λείπει το άνω 1/3[31], που ήταν τοποθετημένα στο έδαφος σε μια ευθεία που ξεκινά 18,60 μ. ανατολικά του πύργου Ε΄, κάτω από το τείχος, και βαίνει ανατολικά διαγώνια προς αυτό. Ακόμη, παραλληλόγραμμο κτίσμα, πιθανώς πύργος κατεστραμμένος, που αντιστοιχεί με παραστάδες που έχουν εμφανιστεί στην εσωτερική πλευρά του τείχους, εντοπίστηκε σε απόσταση 23 μ. ανατολικά του πύργου Δ΄. Μελλοντική έρευνα στο εσωτερικό του κάστρου ίσως δώσει περισσότερα στοιχεία. Κοντά στη βόρεια πλευρά της πύλης του κάστρου εντοπίστηκε κτίσμα που βαίνει κάθετα προς το τείχος και πάνω στο οποίο το τείχος πατά. Υποθέτουμε ότι ανήκει επίσης σε πύργο παλαιότερης φάσης της οχύρωσης που καταστράφηκε, πάνω στην οποία σήμερα πατά το τείχος[32].

Πύργος Ε΄. Στον πύργο αυτό, που βρίσκεται στη νοτιοδυτική γωνία του τείχους, όπου από το 1995 είχε εντοπιστεί τμήμα τείχους με ισόδομο σύστημα της ελληνιστικής πιθανότατα εποχής[33], πάνω στο οποίο εδραιώθηκε ο πύργος, αποκαλύφθηκε η δυτική και η νότια πλευρά των θεμελίων του αρχαίου τείχους και των επισκευών που έχει δεχθεί σε νεότερη εποχή, η οποία συμπίπτει με την κατασκευή του προτειχίσματος στο σημείο αυτό[34]. Διενεργήθηκαν επίσης σύντομες ανασκαφικές εργασίες στο χώρο της «φωλεάς», ύψ. 1,20 και πλ. 2,20 μ., που αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφή του 1995 στο επίπεδο της θεμελίωσης του νότιου τοίχου του πύργου. Οι εργασίες στο εσωτερικό της «φωλεάς» προχώρησαν σε μήκος 1,30 μ. κάτω από αυτόν. Στην ανατολική παρειά της «φωλεάς» εντοπίστηκε το δυτικό μέτωπο λασπόκτιστου τοίχου, δομημένου από κατεργασμένους αργούς λίθους. Ο τοίχος, η θεμελίωση του οποίου φάνηκε στο επίπεδο που απαντάται ο ελληνιστικός τοίχος, φαίνεται να μεσολαβεί ανάμεσα στην ελληνιστική και τη βυζαντινή φάση του πύργου.

Η ανασκαφή έφερε στο φως μεγάλο αριθμό άβαφων οστράκων ελληνιστικής περιόδου και ελάχιστα μελαμβαφή.

Στο σημείο σύνδεσης του πύργου Ε΄ με το τείχος χρειάστηκε να γίνουν εμποτισμοί, όπως επίσης και στερεώσεις της νότιας πλευράς του, στη βάση της οποίας υπήρχε βαθιά ρηγμάτωση. Στερεωτικές επεμβάσεις μικρής έκτασης έγιναν και στο εσωτερικό του πύργου[35], ενώ ανοίχθηκε η φραγμένη από το 1968 τοξωτή είσοδός του. Καθαρισμός του σωζόμενου δαπέδου του ισογείου του έδειξε ότι καλύπτεται από ακατέργαστους λίθους μπηγμένους σε χώμα.

---

27. Το τμήμα αυτό του τείχους, ορατό από την Εθνική οδό είχε δεχθεί στην περίοδο της δικτατορίας 1967-1974 νεότερο επίχρισμα, πάνω στο οποίο είχαν γραφτεί συνθήματα της εποχής, που παρά τις προσπάθειες της Εφορείας να σβηστούν επανεμφανίζονταν. Έτσι έγινε και τρίψιμο της επιφάνειας με μεταλλικές βούρτσες.

28. Σώζονται τα ίχνη μιας δωδέκατης έπαλξης κοντά στο γωνιαίο πύργο Ε, ενώ στο υπόλοιπο τμήμα του τείχους επίπεδο που ορίζεται από σειρά πλίνθων δηλώνει το αρχικό ύψος του τείχους (χωρίς τις επάλξεις), το οποίο ακολουθούσε την ανωφέρεια του εδάφους προς τον πύργο Ε΄.

29. Επειδή το συνδετικό κονίαμα δεν ήταν ισχυρό, τα μέρη αυτά του τείχους παρουσίασαν πολλά προβλήματα που απαιτούσαν ανακτίσεις «φωλεών» και εμποτισμούς.

30. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 448-449.

31. Το πρώτο έχει διάμετρο σώματος 0,81 και σωζόμενο ύψος 0,80 μ. Το δεύτερο και το τρίτο ήταν ανάλογα και ανάλογης διατήρησης και βρίσκονταν ανά 8,20 μ. ανατολικά.

32. *ΑΕΜΘ*, ό.π. (υποσημ. 30), σ. 449.

33. Η νότια πλευρά των θεμελίων του πύργου είχε μεγάλη φθορά με μορφή σπηλαιώδους ανοίγματος με όστρακα σχεδόν αποκλειστικά ελληνιστικά.

34. *ΑΕΜΘ*, ό.π. (υποσημ. 30), σ. 448.

35. Συγκεκριμένα στερεώθηκαν οι επάλξεις και η ανώτερη ζώνη των δοκοθηκών.

Βόρεια πλευρά του τείχους. Αναγκαστήκαμε να υποστηρίξουμε εκ νέου αναστηλωτικά τη βόρεια πλευρά του τείχους[36], που εξαιτίας των συνεχιζόμενων εκρήξεων για τη διάνοιξη της σήραγγας από την ΕΡΓΟΣΕ έχει εμφανίσει σημάδια φθοράς. Έγινε έλεγχος και συντήρηση της θεμελίωσης σε όλο το μήκος της πλευράς αυτής εξωτερικά του τείχους, που τις περισσότερες φορές ήταν επιφανειακή. Παράλληλα, γίνεται η στερέωση της εξωτερικής επιφάνειας του τείχους, όπου έχουν εντοπιστεί 18 ρωγμές από τις εργασίες διάνοιξης της σήραγγας[37]. Οι περισσότερες από τις ρωγμές αυτές φθάνουν και στη θεμελίωση, ενώ κάποιες είναι διαμπερείς. Κατά τη διάρκεια των εργασιών εντοπίστηκαν ακριβώς κάτω από τις επάλξεις και στερεώθηκαν μικρό πλίνθινο τόξο και πλίνθινος σταυρός, που διακοσμούσαν την αρχική φάση του τείχους, του οποίου η τοιχοδομία ακολουθεί το ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα[38]. Η εμφάνιση και στην εσωτερική πλευρά ρωγμών επέβαλε τη διερεύνηση της γενικής κατάστασης της θεμελίωσης και από την εσωτερική πλευρά. Η έρευνα αυτή έγινε με τη διενέργεια τομών στα σημεία κυρίως που εμφανίστηκαν ρωγμές. Πρόκειται για μεγάλης έκτασης έργο που θα συνεχιστεί και την επόμενη χρονιά.

Οκταγωνικό ακροπύργιο. Εργασίες στερέωσης και αποχωματώσεων εκτελούνται και στο οκταγωνικό ακροπύργιο. Οι εργασίες αποχωματώσεων, τις οποίες έχουμε ήδη περιγράψει[39], απέδωσαν το κτίριο στην αρχική του κατάσταση. Οι στερεωτικές εργασίες μάς επέτρεψαν να διαπιστώσουμε ότι και στην αρχική κατασκευή του οκταγωνικού πύργου χρησιμοποιήθηκε παλαιότερο οικοδομικό υλικό και γλυπτά[40]. Οι στερεωτικές εργασίες στο εσωτερικό του πύργου άρχισαν από το επίπεδο της υπερυψωμένης εισόδου, αλλά υπήρξαν περιορισμένες, διότι η συνεχής κατοίκηση και οι συνεχείς επισκευές και επιχρίσεις έχουν διατηρήσει σε σχετικά καλή κατάσταση το τμήμα αυτό.

Εν συνεχεία ολοκληρώθηκε η στερέωση των εσωτερικών όψεων των λοιπών ορόφων του πύργου. Η συντήρηση όλων των σωζόμενων σε αυτές ανοιχτών δοκοθηκών, αλλά και αυτών του κεντρικού σταυρικού πυρήνα του πύργου, των εγκοπών (δόντια) πάνω στις οποίες ήταν στερεωμένα τα δάπεδα των ορόφων, καθώς και όλων των ανοιγμάτων[41], έγινε με ιδιαίτερη φροντίδα. Ανακτίσεις έγιναν στο μέτωπο και το άνω μέρος των περισσότερων παραθύρων. Η συντήρηση της ποδιάς και της οροφής του παραθύρου στη βορειοανατολική πλευρά του πύργου αποκάλυψε ότι το παράθυρο αυτό είχε υποστεί μετατροπές, για να γίνει πολεμίστρα και μετά επανέκτησε την αρχική του χρήση.

Στο τελευταίο επίπεδο στην ανατολική πλευρά του πύργου εντοπίστηκε αποχωρητήριο που έχει δημιουργηθεί μέσα στο πάχος του τοίχου.

Στερεώσεις δέχονται και οι κλίμακες του πύργου, που δυστυχώς έχουν πολλές φθορές. Αποκαταστάθηκαν έτσι με βάση τα ίχνη που υπήρχαν στον εξωτερικό τοίχο, όπου ακουμπούσαν οι βαθμίδες της κλίμακας που οδηγεί στον πρώτο όροφο. Πρόκειται συνολικά για 16 βαθμίδες που μετρολογικά ακολουθούν τον «πόδα» και οδηγούν στο πλατύσκαλο εμπρός από το τοξωτό παράθυρο στη νοτιοανατολική πλευρά[42]. Επίσης, έγινε αντικατάσταση, όπου χρειαζόταν, των ξύλινων στοιχείων, κυρίως ξυλοδεσιών, και συμπλήρωση των κενών που άφησαν τα χαμένα σήμερα ξύλα με κονίαμα που εξασφαλίζει τη συνοχή της τοιχοδομίας[43].

Τέλος, ολοκληρώθηκαν οι μικρές ανακτίσεις στις ράχες των 16 επάλξεων του πύργου[44], καθώς και η συντήρηση στις μεταξύ τους ποδιές[45]. Επίσης, καθαρίστηκε και στερεώθηκε ο «περίδρομος», πλ. 1 μ. περίπου, πάνω στον οποίο αποκαλύφθηκαν μάλιστα τρεις πήλινες υδρορρόες συγκέντρωσης και απορροής ομβρίων υδάτων[46]. Εντοπίστηκε, τέλος, στο εσωτερικό άκρο του περιδρόμου «δόντι» που πιθανώς δηλώνει το σημείο έδρασης της στέγης του πύρ-

36. Η στερέωση της βόρειας εσωτερικής πλευράς του τείχους στο σημείο αυτό έχει γίνει τα έτη 1990-1992 από την Εφορεία, μέσω του πρώτου ΠΕΠ, με αρμολόγημα και ανακτίσεις μικρής έκτασης στην επιφάνεια του τείχους.

37. Στερεώθηκε το τείχος μεταξύ του τετραγωνικού και του τριγωνικού προβόλου, που βρίσκονται στο ανατολικό του τμήμα, και έγιναν εμποτισμοί στα σημεία επαφής τείχους και προβόλων.

38. Επισημαίνουμε ότι στο σημείο αυτό το τείχος έχει δεχθεί πολλαπλές νεότερες επισκευές μικρής έκτασης, που αλλοιώνουν τη μορφή του.

39. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 447-448.

40. Έτσι στο τοξωτό παράθυρο που βρίσκεται στο επίπεδο που τελειώνει η εσωτερική σκάλα αριστερά της εισόδου του πύργου, υπάρχει ποδιά που κατασκευάστηκε από μεγάλη μαρμάρινη πλάκα, πιθανότατα θωράκιο, που σε β΄ χρήση είχε γίνει κατώφλι με τόρμο (σώζεται ο τόρμος στην κάτω πλευρά της ποδιάς του παραθύρου).

41. Διαπιστώθηκε μάλιστα ότι σε παράθυρο του πρώτου ορόφου υπήρχαν δύο τουλάχιστον μορφολογικές φάσεις, στην αρχική το άνοιγμα ήταν τοξωτό, ενώ στη δεύτερη ευθύγραμμο.

42. Ίχνη δεξιά του εν λόγω παραθύρου φανερώνουν ότι νέα σειρά βαθμίδων οδηγούσε στο δεύτερο όροφο.

43. Αφού έγιναν δείγματα με κονίαμα διαφορετικών προσμείξεων σπασμένου κεραμιδιού, θηραϊκής γης, τσιμέντου και άμμου, επελέγη το πλέον κοκκινωπό, ώστε να διακρίνεται από το κονίαμα που χρησιμοποιούμε για το αρμολόγημα. Το κονίαμα αυτό μπήκε στη θέση των ξυλοδεσιών, 0,03 μ. βαθύτερα της επιφάνειας, ώστε να διακρίνεται από την άλλη επιφάνεια του τοίχου.

44. Το ανατολικό ήμισυ του πύργου έχει φαρδύτερο περίδρομο, που καλύπτεται από επιμήκεις πλίνθους.

45. Έχουν ήδη αποκατασταθεί εξωτερικά κατά τις εργασίες του 1997.

46. Βρέθηκαν στο ύψος του περιδρόμου αλλά και της γένεσης των επάλξεων.

γου. Στις επάλξεις τοποθετήθηκε και ο μετρητής δονήσεων για τον έλεγχο των εκρήξεων.

Πύλη του περιβόλου του ακροπυργίου. Έγινε αποκατάσταση της πύλης του περιβόλου του ακροπυργίου[47]. Το υπέρθυρο επανατοποθετήθηκε πάνω σε δύο σωζόμενους κατά χώραν κίονες με τη βοήθεια ανοξείδωτων ράβδων, διαμ. 0,01 μ.[48]. Η εγχάρακτη επιγραφή που διασώζει διατηρείται σε πολύ κακή κατάσταση και διακρίνεται μόνον το όνομα: *ΘΕΟΔΩΡΟ(C) ΤΕΡΑΓΩΝΙΤΗC* και σταυρόσχημο συμπίλημα μάλλον επίκλησης[49].

Για την ολοκλήρωση των εργασιών διαμόρφωσης του χώρου γύρω από την πύλη του περιβόλου του ακροπυργίου αποκαταστάθηκε η κλίμακα[50] που οδηγούσε στον περίδρομο προ των επάλξεων του περιβόλου του ακροπυργίου, η κατασκευή της οποίας ανήκει σε νεότερη φάση και όχι στην αρχική φάση του περιβόλου. Κλιμακωτή διαμόρφωση, όπως απέδειξαν οι αποχωματώσεις, έχει και η δεύτερη εξωτερική αντηρίδα, απέναντι από την πύλη, η προσκολλημένη στην αντηρίδα που περιβάλλει το κάτω μέρος του οκταγωνικού πύργου και που οι ντόπιοι ονομάζουν «φουστανέλλα», από όπου ίσως γινόταν με κινητή ξύλινη γέφυρα η άνοδος στην είσοδο του πύργου.

Προτείχισμα. Εργασίες διενεργήθηκαν και στο προτείχισμα που εκτείνεται μόνο στη νότια πλευρά του τείχους. Η τελείως πρόχειρη θεμελίωσή του σε επίχωση, καθώς και η τοιχοδομία του φανερώνουν ότι πρόκειται για έργο των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Αναλυτικά, στο προτείχισμα, το οποίο έχει υποστεί σημαντικές φθορές, αφού εντοπίστηκαν με ανασκαφή σε κάποια σημεία οι δύο παρειές του, άρχισε η αποκατάσταση των φθορών. Έγιναν ανακτίσεις σε κάποια σημεία, ώστε να αποκατασταθεί η συνέχειά του στο επίπεδο του προ των τειχών εδάφους[51]. Τα θεμέλια, όπου το χώμα έχει παρασυρθεί από βροχές, στερεώθηκαν με ξερολιθιά. Συμπληρώσεις έγιναν και στην άνω επιφάνειά του, όπου είχαν δημιουργηθεί σε πολλά σημεία κενά μέσα στην τοιχοδομία από πτώσεις ολόκληρων τμημάτων[52].

Κλίβανος άρτου. Στερεωτικές εργασίες έγιναν και στον κλίβανο, πιθανότατα άρτου, που ανασκάφηκε και αποκαλύφθηκε κατά τα έτη 1996-1997 κοντά στη μικρή δεξαμενή δυτικά του φυλακίου, με την οποία φαίνεται να συνδέεται λειτουργικά. Στερεώθηκαν τόσο το βάθρο, πάνω στο οποίο έχει χτιστεί ο φούρνος, όσο και οι τοίχοι που τον περιβάλλουν. Στερεώθηκαν επίσης οι πλίνθοι που έχουν σωθεί από την κυκλική βάση του ημισφαιρικού θόλου του κλιβάνου.

Ναός Α΄. Γίνονται εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης της τοιχοδομίας στη νοτιοδυτική γωνία και στο νότιο τοίχο του νάρθηκα του ναού Α΄, τις οποίες επέβαλαν τα νέα δεδομένα της ανασκαφής του 1997. Η ανασκαφή αποκάλυψε τα θεμέλια της πλευράς αυτής του νάρθηκα και τις φθορές τους.

Στη συνέχεια γίνεται αρμολόγημα και στερέωση της επιφάνειας των εδράνων που περιβάλλουν το εσωτερικό των τοίχων του νάρθηκα και το βόρειο και νότιο τοίχο του νότιου διαμερίσματος του ναού. Στα έδρανα του τελευταίου αυτού χώρου εντοπίστηκαν μαρμάρινες πλάκες και αρχιτεκτονικά γλυπτά σε β΄ χρήση, που αφαιρέθηκαν για λόγους συντήρησης και αντικαταστάθηκαν από σχιστόπλακες. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αυτών στο μέσον του νότιου τοίχου εντοπίστηκε άνοιγμα, πλ. 1,05 μ. Το άνοιγμα αυτό έχει σκαλοπάτι με ρίχτι 0,36 μ., πάνω στο οποίο διασώζεται μεγάλη σχιστόπλακα. Είναι πιθανόν να ανήκει σε πλάγια θύρα που αργότερα μετατράπηκε σε παράθυρο μετά την κατασκευή των εδράνων. Άλλωστε επέμβαση προδίδει και το πάχος του νότιου τοίχου, που διαφοροποιείται και στην ανατολική πλευρά είναι 0,64, ενώ στη δυτική 0,72 μ. Το άκρο του νότιου παρεκκλησίου, όπου πιθανώς και η κύρια θύρα του ναού, είναι κατεστραμμένο από λαθρανασκαφή. Διέσωσε όμως καμπύλο σκαλοπάτι που ανήκει πιθανότατα στη θύρα αυτή.

Λοιπές εργασίες. Τοποθετήθηκε κτιστή βρύση για την εξυπηρέτηση των επισκεπτών στην πρώτη γωνία που σχηματίζεται από τοίχους περιβόλων πάνω στο μονοπάτι που οδηγεί από την πύλη του κάστρου προς την ακρόπολη. Στο σημείο αυτό το λιθόστρωτο σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση και υπάρχει είσοδος αυλόγυρου οικοδομικού τετραγώνου της νότιας πλευράς του κάστρου.

Τέλος, έγινε στερέωση με αρμολόγημα της άνω επιφάνειας όλων των νεοαποκαλυφθέντων κάτω από σωρούς λίθων νεότερων κτισμάτων του κάστρου, επειδή στο σύνολό τους σχεδόν είναι χτισμένοι με αργούς λίθους και λάσπη. Το μεγαλύτερο μέρος τους βρίσκεται κοντά στους ναούς Α΄ και Β΄, χωρίς όμως να ολοκληρώνουν συγκεκριμένο κτίριο ακόμη.

ΚΑΤΙΑ ΛΟΒΕΡΔΟΥ-ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

47. Η αποκατάσταση αυτή έγινε στις 10-9-98 χωρίς μεγάλη δυσκολία, διότι είχε μετακινηθεί μόνον το υπέρθυρό της, το οποίο βρέθηκε μέσα στα μπάζα του κατεσπραμμένου περιβόλου.

48. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 452.

49. Η επιγραφή αυτή θα δημοσιευθεί προσεχώς από την Α. Αναστασιάδου, η οποία επέβλεπε τις έρευνες στο σημείο αυτό.

50. *ΑΕΜΘ*, ό.π. (υποσημ. 48), σ. 452.

51. Δεν έγινε όμως συμπλήρωση με βάση το μέγιστο σωζόμενο ύψος, διότι αυτό θα έβλαπτε αισθητικά το κάστρο, ενώ οι προυθήκες στο προτείχισμα θα είχαν εξισωθεί.

52. Στις περιπτώσεις αυτές αναζητήσαμε κάτω από τα μπάζα τη σωζόμενη αρχική επιφάνεια και την αποκαταστήσαμε μερικώς, ώστε να στερεωθεί.

Λουλουδιές Κίτρους

Τετραπύργιο επισκοπικό συγκρότημα

Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής του συγκροτήματος και σε συνέχεια της αριθ. ΥΠΠΟ / ΑΡΧ / Β1 / Φ34 / 27699 / 765 22-7-1996 απόφασης, με την οποία εγκρίθηκε η διέλευση της νέας σιδηροδρομικής γραμμής από το βορειοδυτικό τμήμα του, η Εφορεία ασχολήθηκε με την απομάκρυνση των αρχιτεκτονικών μελών της πύλης και τη μεταφορά της στο ανατολικό τμήμα (όρος 4), την εκπόνηση σε συνεργασία με τον ΟΣΕ της αντιπλημμυρικής μελέτης (όρος 5) και τη στερέωση των τοίχων του συγκροτήματος (όρος 2).

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Θεσσαλονίκη

ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΜΑΡΑ

Βασιλική Αγίου Δημητρίου

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης στα ψηφιδωτά του αγίου Δημητρίου με το διάκονο και του αγίου Σεργίου (στο ανατολικό και δυτικό μέτωπο του νότιου πεσσού του Ιερού αντίστοιχα) και του ψηφιδωτού του αγίου Δημητρίου με αγγέλους (στο δυτικό τοίχο του βόρειου κλίτους). Πρόκειται για ήδη συντηρημένα στο παρελθόν ψηφιδωτά (1959, 1977). Η σύγχρονη επέμβαση συνίστατο σε συμπληρωματικούς εμποτισμούς για τη στερέωση του υποστρώματος, κάλυψη των φθορών της ψηφιδωτής επιφάνειας με ασβεστοκονίαμα και καθαρισμό. Στο ψηφιδωτό του αγίου Δημητρίου με τους αγγέλους απομακρύνθηκε το βαμμένο με χονδροκόκκινο χρώμα τσιμεντοκονίαμα, το οποίο τοποθετήθηκε κατά τη συντήρηση του 1959 και σχημάτιζε πλαίσιο γύρω από το αποσπασματικά σωζόμενο ψηφιδωτό δίνοντας αναληθή εικόνα των αρχικών διαστάσεων της παράστασης.

Στερεώθηκαν τα μαρμαροθετήματα στα εσωράχια των τόξων του βόρειου και νότιου πτερυγίου του εγκάρσιου κλίτους. Τα μαρμαροθετήματα που παρουσίαζαν έντονη αποκόλληση στερεώθηκαν με εμποτισμούς με Ledan TB1 και κατά τόπους ενισχύθηκε η στήριξή τους με καρφιά αλουμινίου. Τέλος, έγινε υγρός και μηχανικός καθαρισμός των μαρμάρων.

Ναός Αγίας Σοφίας

Ολοκληρώθηκε η συντήρηση του ψηφιδωτού στην καμάρα του Ιερού, όπου εικονίζεται εικονομαχικός σταυρός εγγεγραμμένος σε μετάλλιο και δύο διάχωρα με εναλλασσόμενους σταυρούς και φύλλα σε χρυσό βάθος. Έγινε στερέωση του υποστρώματος με τη μέθοδο του εμποτισμού (ενέσιμα υλικά Ledan TB1 και Primal AC 33). Στην κορυφή της καμάρας τοποθετήθηκαν καρφιά από πλεξιγκλάς, για να ενισχυθεί η σταθερότητα του ψηφιδωτού. Τέλος, έγινε υγρός καθαρισμός του ψηφιδωτού και μηχανικός καθαρισμός μόνο στις πορώδεις λίθινες ψηφίδες, όπου υπήρχαν επικαθήσεις τσιμέντου, το οποίο χρησιμοποιήθηκε σε προηγούμενη επέμβαση συντήρησης.

Ροτόντα

Ολοκληρώθηκε η συντήρηση του αποκαλυφθέντος τμήματος του ψηφιδωτού της καμάρας της δυτικής κόγχης, το οποίο καλυπτόταν από τοιχοποιία.

Συνεχίστηκαν οι συμπληρωματικές εργασίες στερέωσης του ψηφιδωτού στη βάση του τρούλου, καθώς και ο υγρός και μηχανικός καθαρισμός για την απομάκρυνση ρύπων και καταλοίπων προηγούμενων επεμβάσεων συντήρησης (μπλαστρώματα με ασβεστοκονίαμα, γύψος, κόλλα και χρώματα σε σκόνη).

Ανασκαφές οικοπέδων

Αποσπάστηκαν και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού τα ψηφιδωτά δάπεδα που βρέθηκαν στις ανασκαφές των οικοπέδων επί της οδού Μαλέα και Μωρεάς και επί της οδού Γλαύκου 6-10.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Βασιλική Αγίου Δημητρίου

Έγιναν επεμβάσεις συντήρησης στις παρακάτω τοιχογραφίες: Σταύρωση (στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα), Πασχάλιο (στο νότιο μέτωπο της βόρειας παραστάδας του τριβήλου του νάρθηκα), άγιος Ιωάσαφ και Γρηγόριος Παλαμάς (στο δυτικό πεσσό του νότιου κλίτους), Χριστός Αντιφωνητής, άγιος Δημήτριος και άγιος (στο νότιο πεσσό του Ιερού). Οι επεμβάσεις συντήρησης συνίσταντο σε στερέωση του υποστρώματος των τοιχογραφιών με εμποτισμούς, στήριξη με στεφανώματα, συμπληρώσεις φθορών με ουδέτερο κονίαμα, στερέωση των χρωμάτων και καθαρισμό.

Παράλληλα, έγιναν δοκιμαστικές τομές σε σοβατισμένες επιφάνειες των τοίχων του νότιου κλίτους και του δυτικού του βόρειου κλίτους. Στο τόξο μεταξύ του νοτιοδυτικού πεσσού του νότιου πτερυγίου και του νότιου τοίχου του ναού αποκαλύφθηκαν και συντηρήθηκαν δύο στρώματα τοιχογραφιών (στο πρώτο στρώμα εικονίζεται ιεράρχης και στο δεύτερο στρώμα διακρίνεται τμήμα του

φωτοστέφανου και του προσώπου αγίου). Στο εσωράχιο της τοξωτής εισόδου του παρεκκλησίου του τάφου του αγίου Δημητρίου αποκαλύφθηκε και συντηρήθηκε τοιχογραφία με γεωμετρικό διάκοσμο.

Ναός Νέας Παναγίας

Πραγματοποιήθηκαν συμπληρωματικές εργασίες στερέωσης και καθαρισμού στις τοιχογραφίες του Ιερού, που ειδικά στα χαμηλότερα σημεία των τοίχων παρουσιάζουν έντονη διάβρωση από την ανερχόμενη από το έδαφος υγρασία. Στο νότιο τοίχο του ναού κοντά στο τέμπλο αποκαλύφθηκε τμήμα αφηγηματικής σκηνής, όπου έγιναν σωστικές εργασίες συντήρησης.

Ναός Αγίου Δημητρίου Νέας Ιωνίας

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης και καθαρισμού στις τοιχογραφίες του Ιερού και μηχανικός καθαρισμός στις τοιχογραφίες πάνω από τη δυτική και νότια είσοδο του ναού εξωτερικά.

Ανασκαφές οικοπέδων

Έγινε οπλισμός των τοιχογραφιών που βρέθηκαν στην ανασκαφή οικοπέδου επί της οδού Κουφίτσα 6-8, απόσπαση τμήματος τοιχογραφίας και μεταφορά του στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού.

Στην ανασκαφή του οικοπέδου επί της οδού Πελειάδου 5 βρέθηκε τάφος με τοιχογραφικό διάκοσμο. Έγινε στήριξη περιμετρικά των σωζόμενων ορίων των τοιχογραφιών με στεφάνωμα και μηχανικός καθαρισμός.

Έγινε μηχανικός καθαρισμός και στερέωση των τοιχογραφιών των τάφων, που βρέθηκαν στην ανασκαφή του οικοπέδου επί της οδού Μπόρου 4. Οι τοιχογραφίες των τάφων 1 και 2 αποσπάστηκαν, τοποθετήθηκαν σε τελάρα και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού.

ΠΕΛΑΓΙΑ ΜΑΣΤΟΡΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Οδός Ολυμπιάδος 95

Η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο διήρκεσε από 10-5 έως 3-7-98. Κατά τη διάρκειά της αποκαλύφθηκαν τα ερείπια ενός ναού και μεγάλος αριθμός ταφών (Σχέδ. 3).

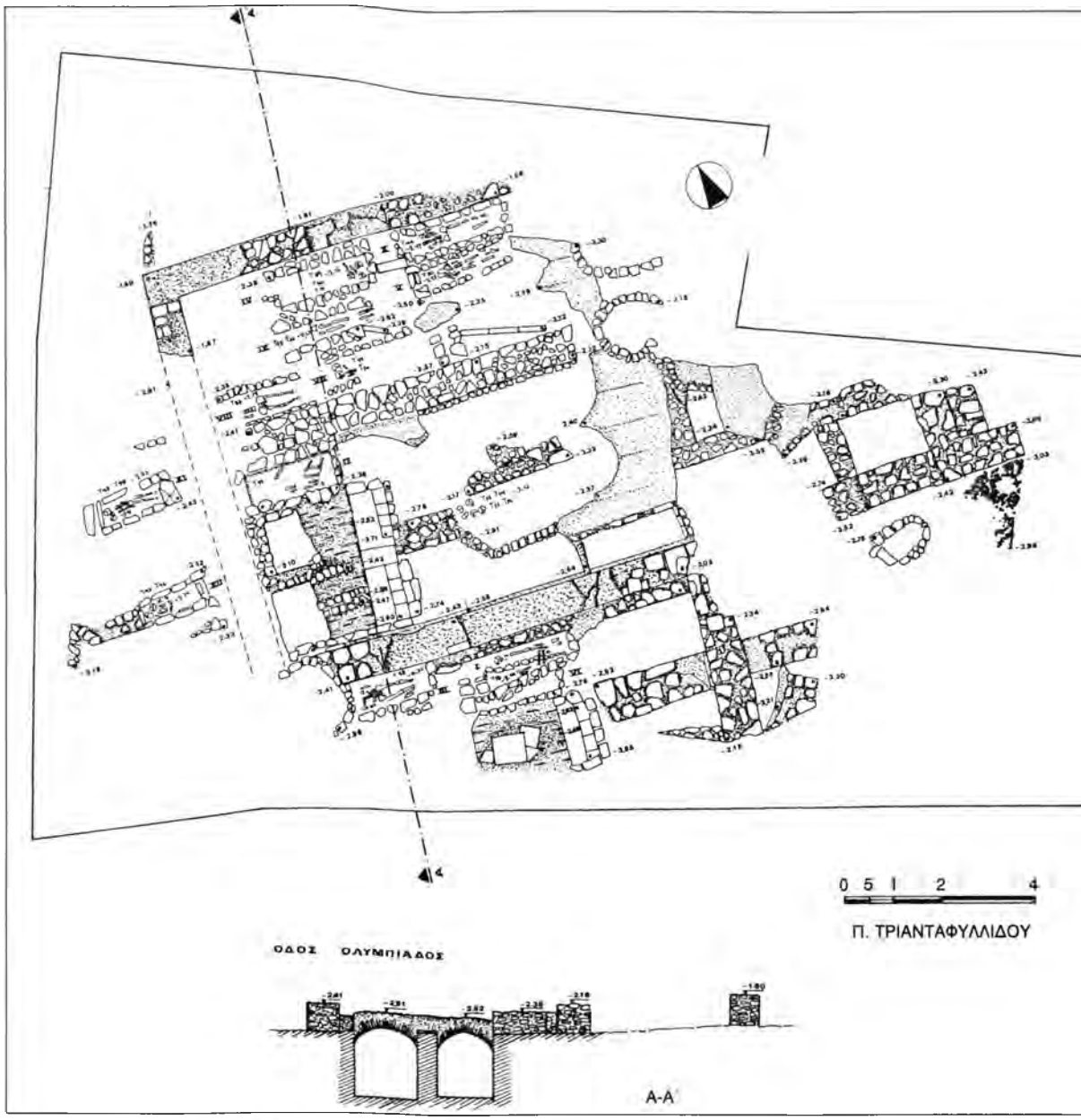
Συγκεκριμένα, η έρευνα έφερε στο φως το μεγαλύτερο τμήμα μιας μονόχωρης βασιλικής. Θεμελιωνόταν επάνω στο φυσικό βράχο. Η επιμελημένη τοιχοποιία της ήταν από αργούς λίθους και υπόλευκο συνδετικό κονίαμα. Στα ανώτερα σημεία της ανωδομής και συγκεκριμένα στις γωνίες του κτίσματος παρατηρήθηκε η χρήση πλίνθων. Το μεγαλύτερο τμήμα της δυτικής του πλευράς ήταν κατεστραμμένο και δεν γνωρίζουμε την ακριβή θέση της κύριας εισόδου. Δυστυχώς το ίδιο συμβαίνει και με την ανατολική, όπου σώζεται μόνο μικρό τμήμα της ημικυκλικής αψίδας και κάποια προσκτίσματα. Από το δάπεδο της μονόχωρης βασιλικής σώθηκαν μόνο μικρά τμήματα του υποστρώματός του. Αυτό ήταν ένα παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος επάνω στο οποίο διακρίνονται τα αποτυπώματα μαρμάρινων πλακών.

Ο ναός σύμφωνα με την κεραμική και τα νομίσματα που βρέθηκαν στις επιχώσεις του πρέπει να ιδρύθηκε στις αρχές του 13ου αι. και να καταστράφηκε στη διάρκεια του 15ου αι. μ.Χ.

Από τα ανασκαφικά στοιχεία στάθηκε αδύνατον να διαπιστώσουμε αν ήταν ενοριακός ναός ή καθολικό μοναστηριού. Στο εσωτερικό του και στον περιβάλλοντα χώρο αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός τάφων (Πίν. 238 β). Στον κυρίως ναό και κάτω από τη στάθμη του δαπέδου αποκαλύφθηκαν τρεις καμαροσκεπείς τάφοι και δύο κιβωτιόσχημοι. Στο κέντρο του ναού υπήρχε ένας μισοκατεστραμμένος καμαροσκεπής τάφος. Στη βορειοδυτική γωνία του αντί βαθμίδας υπήρχε σε β΄ χρήση σπόνδυλος μαρμάρινου κίονα. Στο εσωτερικό του υπήρχαν δύο επάλληλες ταφές, καθώς και εννέα ανακομιδές.

Δυτικά του προαναφερόμενου τάφου βρίσκονταν οι άλλοι δύο καμαροσκεπείς (Πίν. 238 γ) και ένας κιβωτιόσχημος. Οι καμαροσκεπείς είχαν κατά μήκος της ανατολικής τους πλευράς, όπου και οι είσοδοι, πλινθόκτιστη κλίμακα καθόδου. Σε όλη την εσωτερική τους επιφάνεια ήταν επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα. Στο βόρειο καμαροσκεπή θάλαμο υπήρχαν έξι ταφές, από τις οποίες η μία σωζόταν ακέραιη, ενώ στο νότιο μόνο διαταραγμένα οστά. Οι εσωτερικές πλευρές του κιβωτιόσχημου, που βρισκόταν βόρεια του διδύμου των καμαροσκεπών, ήταν διακοσμημένες με τοιχογραφίες. Πολλά σπαράγματα περισυνελέγησαν ανάμεσα από τις δύο ανακομιδές, που ερευνήθηκαν στο εσωτερικό του. Στο δεύτερο κιβωτιόσχημο τάφο, που βρισκόταν στη νοτιοανατολική γωνία του κυρίως ναού, δεν βρέθηκαν ταφές.

Για την ικανοποίηση πιθανώς της επιθυμίας των πιστών να ενταφιάζουν τα προσφιλή τους πρόσωπα στο εσωτερικό ενός ναού απομονώθηκε το βόρειο τμήμα της μονόχωρης βασιλικής και χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά ως ταφικός χώρος. Στο εσωτερικό του χώρου αυτού αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός τάφων. Συγκεκριμένα, ερευνήθηκαν έξι κτι-

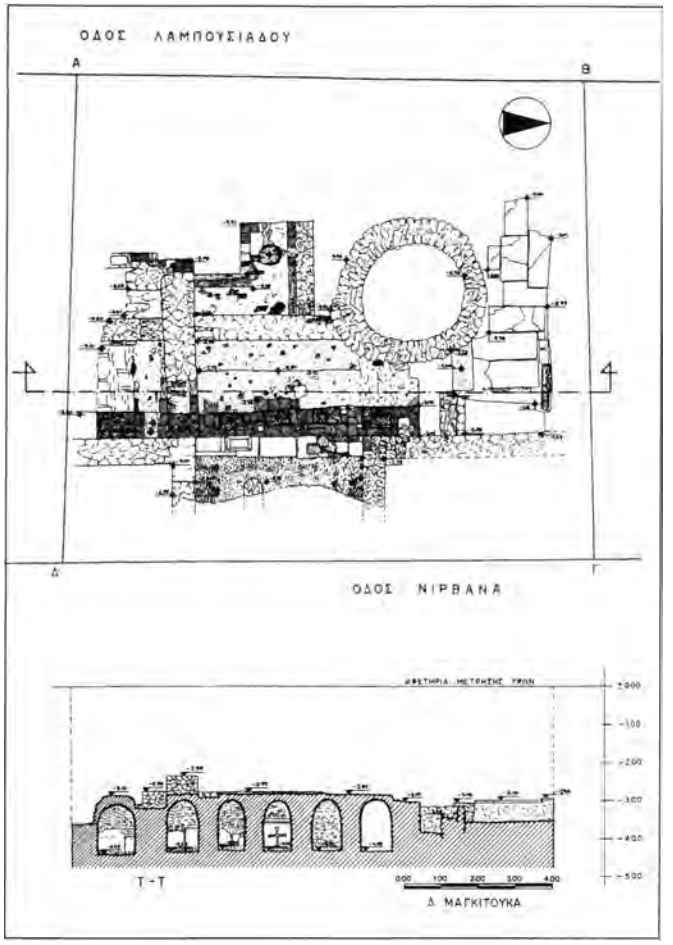
Σχέδ. 3. Θεσσαλονίκη. Οδός Ολυμπιάδος 95. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α΄.

στοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, στο εσωτερικό των οποίων βρέθηκαν περισσότερες της μιας ταφής – συνολικά 21 – τέσσερις κεραμοσκεπείς και 19 ελεύθερες λακκοειδείς ταφές.

Ταφές αποκαλύφθηκαν και στον περιβάλλοντα χώρο του ναού ειδικά στα ανατολικά, γύρω από την αψίδα, δυτικά και νότια. Αυτές ήταν είτε μέσα σε κτιστούς τάφους – καμαροσκεπείς (έναν) και κιβωτιόσχημους (πέντε) – είτε ήταν ελεύθερες λακκοειδείς ταφές (39).

Ανακεφαλαιώνοντας, από τις 118 ταφές που ερευνήθηκαν στο οικόπεδο της οδού Ολυμπιάδος 95, οι 64 βρέθηκαν στο εσωτερικό του ναού, ενώ οι 54 στον περιβάλλοντα χώρο του.

Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα διακρίνουμε ότι οι ελεύθερες λακκοειδείς ταφές υπερέχουν αριθμητικά των προχειροχτισμένων καμαροσκεπών και κιβωτιόσχημων τάφων. Παράλληλα, οι πολλές ανακομιδές, η διαρκής χρήση των κτιστών τάφων και μερικές φορές ο λανθασμένος προσανατολισμός στη θέση του νεκρού υποδηλώνουν ότι το νεκροταφείο καταλάμβανε μικρή έκταση.

Σχέδ. 4. Θεσσαλονίκη. Οδός Λαμπουσιάδου 4. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Τ-Τ.

Οδός Λαμπουσιάδου 4

Η ανασκαφική έρευνα άρχισε στις 27-10-97 και διήρκεσε έως τις 27-4-98. Κατά τη διάρκειά της βρέθηκαν στο χώρο του οικοπέδου οικιστικά λείψανα διαφόρων χρονικών περιόδων (Σχέδ. 4).

Στα πρώιμα παλαιοχριστιανικά χρόνια (4ος αι.) ανάγεται η πρώτη οικιστική φάση, λείψανα επίσης της οποίας εντοπίστηκαν αποσπασματικά στο οικόπεδο. Συγκεκριμένα στο βόρειο τμήμα του βρέθηκε ψηφιδωτό δάπεδο μικρής έκτασης. Σώζεται μόνον τμήμα από το πλαίσιο του δαπέδου. Διακρίνεται το θέμα του πλοχμού. Είναι κατασκευασμένο με μικρές μαρμάρινες και κεραμικές ψηφίδες τεσσάρων χρωμάτων (άσπρες, μαύρες, κόκκινες και ρόδινες). Η μικρή έκταση του εν λόγω ψηφιδωτού δαπέδου οφείλεται σε καταστροφή εξαιτίας της αντικατάστασής του από μεταγενέστερο.

Στους όψιμους παλαιοχριστιανικούς χρόνους (5ος-6ος) χρονολογείται η δεύτερη οικιστική φάση. Σε αυτήν ανήκουν τα λείψανα κτιρίου, μάλλον ιδιωτικής οικίας. Δύο παράλληλοι τοίχοι ακολουθούν τον άξονα Β.-Ν. Το μεταξύ τους διάστημα είναι 2,50 μ. Την έκταση του χώρου (Χ1) δεν μπορούμε να υπολογίσουμε ακριβώς. Ανατολικά του φαίνεται ότι υπήρχαν άλλοι τρεις (Χ2-Χ3-Χ4), των οποίων μόνο μικρό τμήμα ερευνήθηκε, γιατί εκτείνονταν κάτω από το οδόστρωμα της οδού Νιρβάνα. Από αυτούς μόνο στο Χ3 σώζεται το δάπεδο, που είναι από χονδρό ψηφιδωτό, ενώ στους άλλους δύο ελάχιστα λείψανα υποστρωμάτων δαπέδου. Ο επιμήκης χώρος Χ1 επικοινωνεί μόνο με το Χ3.

Ένα άλλο δάπεδο, που λόγω της στάθμης του (βάθ. 2,99 μ.) και των επιχώσεων τοποθετείται χρονολογικά στην ίδια οικιστική φάση, σώζεται κοντά στο βόρειο όριο του οικοπέδου. Πρόκειται για επίστρωση μαρμάρινων πλακών σχήματος ορθογώνιου παραλληλογράμμου πάνω σε παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Το δάπεδο αυτό δεν εντάσσεται σε κανένα σαφώς προσδιορισμένο χώρο και είναι αδύνατον να συσχετιστεί με τα υπόλοιπα ερείπια του προαναφερόμενου παλαιοχριστιανικού κτιρίου εξαιτίας ενός πηγαδιού (Π1) μεγάλης διαμέτρου (2,75 μ.) εποχής Τουρκοκρατίας – τέταρτη οικιστική φάση – που κατέστρεψε σημαντικό τμήμα των αρχαίων οικοδομικών λειψάνων.

Η τρίτη οικιστική φάση ανάγεται στα παλαιολόγεια χρόνια. Στη διάρκεια της περιόδου αυτής ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Μέσα στο επίμηκες του διαδρόμου του παλαιοχριστιανικού κτίσματος, μέγ. αποκαλ. μήκ. 8 και πλ. 1,80 μ., ερευνήθηκε συστάδα έξι καμαροσκεπών τάφων με μεσοτοιχία (Πίν. 239 α). Αυτοί έχουν την ίδια μορφή και προσανατολισμό Α.-Δ. Οι είσοδοί τους ήταν στο ανατολικό τους τμήμα και φράσσονταν με μαρμάρινες πλάκες. Θεμελιώνονταν επάνω στο φυσικό βράχο, ο οποίος αποτελούσε και το εσωτερικό τους δάπεδο. Η κατασκευή και των έξι τάφων δεν ήταν ιδιαίτερα προσεγμένη. Η τοιχοποιία των πλάγιων κάθετων τοίχων ήταν από μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη του παλαιοχριστιανικού κτιρίου και πλίνθους (Πίν. 239 β), ενώ οι καμάρες τους ήταν κατασκευασμένες αποκλειστικά με πλίνθους. Στο εσωτερικό των πέντε από αυτούς υπήρχαν διάσπαρτα ανθρώπινα οστά, εφυαλωμένες κούπες και μικρά άβαφα κανάτια. Η εικόνα της διατάραξης που παρουσίαζαν οφειλόταν στη διείσδυση ασβεστοπολτού από παρακείμενη μεταγενέστερη ασβεστοκάμινο. Μόνο στο εσωτερικό του πρώτου από Ν. τάφου της εν λόγω συστάδας βρέθηκε μία ακέραιη ταφή και μία ανακομιδή, τις οποίες συνόδευαν δύο εφυαλωμένες κούπες. Πάνω από τους τάφους υπήρχε πλίνθινο δάπεδο, ελάχιστα όμως τμήματά του σώζονται.

Σε όλο το νότιο τμήμα του οικοπέδου και πάνω από τη συστάδα των τάφων που προαναφέραμε, ερευνήθηκαν 27

ταφές, σε τρία τουλάχιστον επάλληλα στρώματα, συνολ. πάχ. 1 μ. Οι 20 ήταν ελεύθερες λακκοειδείς, εκ των οποίων οι πέντε παρουσίαζαν υποτυπώδη οριοθέτηση του ταφικού χώρου με πέτρες και κεραμίδια, οι τρεις ήταν μέσα σε πρόχειρες ταφικές κατασκευές από κομμάτια πλίνθων και κεραμιδιών και οι τέσσερις ανακομιδές. Όλες οι ταφές ήταν προσανατολισμένες Α.-Δ., εκτός από μία παιδική που ήταν στραμμένη προς Β. Οι περισσότερες ήταν ταφές ενηλίκων, εκτός από τέσσερις βρεφών και δύο μικρών παιδιών.

Δυστυχώς μέσα στον ανασκαφικό χώρο δεν υπήρχαν σαφή ίχνη του ναού ή καθολικού μοναστηριού, στη δικαιοδοσία του οποίου υπαγόταν το κοιμητήριο, η άφθονη όμως κεραμική (16 ακέραιες εφυαλωμένες κούπες), που περισυνελέγη κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, όριζε ως χρονικό πλαίσιο λειτουργίας του το διάστημα μεταξύ του 13ου και του 15ου αι. μ.Χ.

Πλατεία Διοικητηρίου

Κατά τη διάρκεια του μηνός Δεκεμβρίου 1998 με προσωπικό που διέθεσε η Εφορεία, έγιναν ερευνητικές τομές στον αρχαιολογικό χώρο της πλατείας Διοικητηρίου από τη ΙΣΤ ΕΠΚΑ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΝΟΝΙΔΗΣ

Συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου και Θησέως 6[53]

Στο παραπάνω οικόπεδο, έκτασης 660 τ.μ., διεξήχθη ανασκαφική έρευνα από 21-04-98 έως 26-06-98 κατά την οποία αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες (Πίν. 240 α) που ανήκουν στην παλαιοχριστιανική και βυζαντινή κυρίως περίοδο. Πιο αναλυτικά:

Στην παλαιοχριστιανική περίοδο ανήκει μεγάλο τμήμα κατοικίας που εντοπίστηκε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Αυτή περιλαμβάνει δύο ημιυπόγειους χώρους στο βορειοανατολικό της τμήμα, ενώ διακρίνεται το ανατολικό τμήμα δύο άλλων χώρων, οι οποίοι συνεχίζονται προς Δ. στο διπλανό οικόπεδο επί της οδού Σοφοκλέους 32[54]. Νοτιότερα στο ανατολικό της τμήμα διαμορφώνεται ορθογώνια αίθουσα 56 τ.μ. με δάπεδο από πολύχρωμο ψηφιδωτό (Σχέδ. 5), που αποτελείται από φαρδιά ζώνη λευκού χονδρού ψηφιδωτού, στο κέντρο του οποίου σχηματίζεται μεγάλο διάχωρο. Το κύριο θέμα είναι σύνθεση κατά κορυφήν εφαπτόμενων οκταγώνων, που ορίζουν τετράκτινα αστεροειδή σχήματα, ενώ άλλα τετράκτινα αστέρια εγγράφονται στα οκτάγωνα, αναλύοντάς τα σε τέσσερις ρόμβους. Είναι κατασκευασμένο από λεπτές ψηφίδες λευκού, μαύρου, κίτρινου και κόκκινου χρώματος. Το ψηφιδωτό περιβάλλει λευκή ταινία, στο δυτικό τμήμα της οποίας διαμορφώνει συνεχόμενο αλυσοειδή πλοχμό. Βόρεια του κεντρικού θέματος δημιουργείται στενό διάχωρο με ελισσόμενο βλαστό κισσόφυλλων. Στο εξωτερικό πλαίσιο, βόρεια του κεντρικού διαχώρου, υπάρχει πελτοειδές έμβλημα από μαύρες ψηφίδες. Τέλος, διάδρομος επικοινωνεί με τους πίσω χώρους, ενώ φαρδιά πολυτελής κλίμακα, πλ. 6,50 μ., στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου οδηγεί σε χαμηλότερο επίπεδο, πιθανώς σε μια κεντρική αυλή.

Στην ίδια περίοδο ανήκει τμήμα κτιρίου που διαμορφώνεται σε υψηλότερο επίπεδο στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, και του οποίου διασώθηκαν τρεις χώροι με δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα. Νότιά του η περιοχή παρέμεινε αδόμητη με το βράχο να ακολουθεί τη φυσική έντονη κλίση του.

Κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο και μετά τους καταστροφικούς σεισμούς τον 7ο αι., ο χώρος διαμορφώνεται κατά πάσαν πιθανότητα σε μοναστήρι. Στο βόρειο τμήμα του παλαιοχριστιανικού κτιρίου, το οποίο συνεχίζει να υφίσταται, δημιουργείται μονόχωρος ναός με την προσθήκη ημικυκλικής κόγχης στον ανατολικό του τοίχο. Το δάπεδο του ναού είναι υπερυψωμένο κατά 1,50 μ., ενώ εκείνο της κόγχης είναι λαξευμένο στο φυσικό βράχο και στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες σε β΄ χρήση.

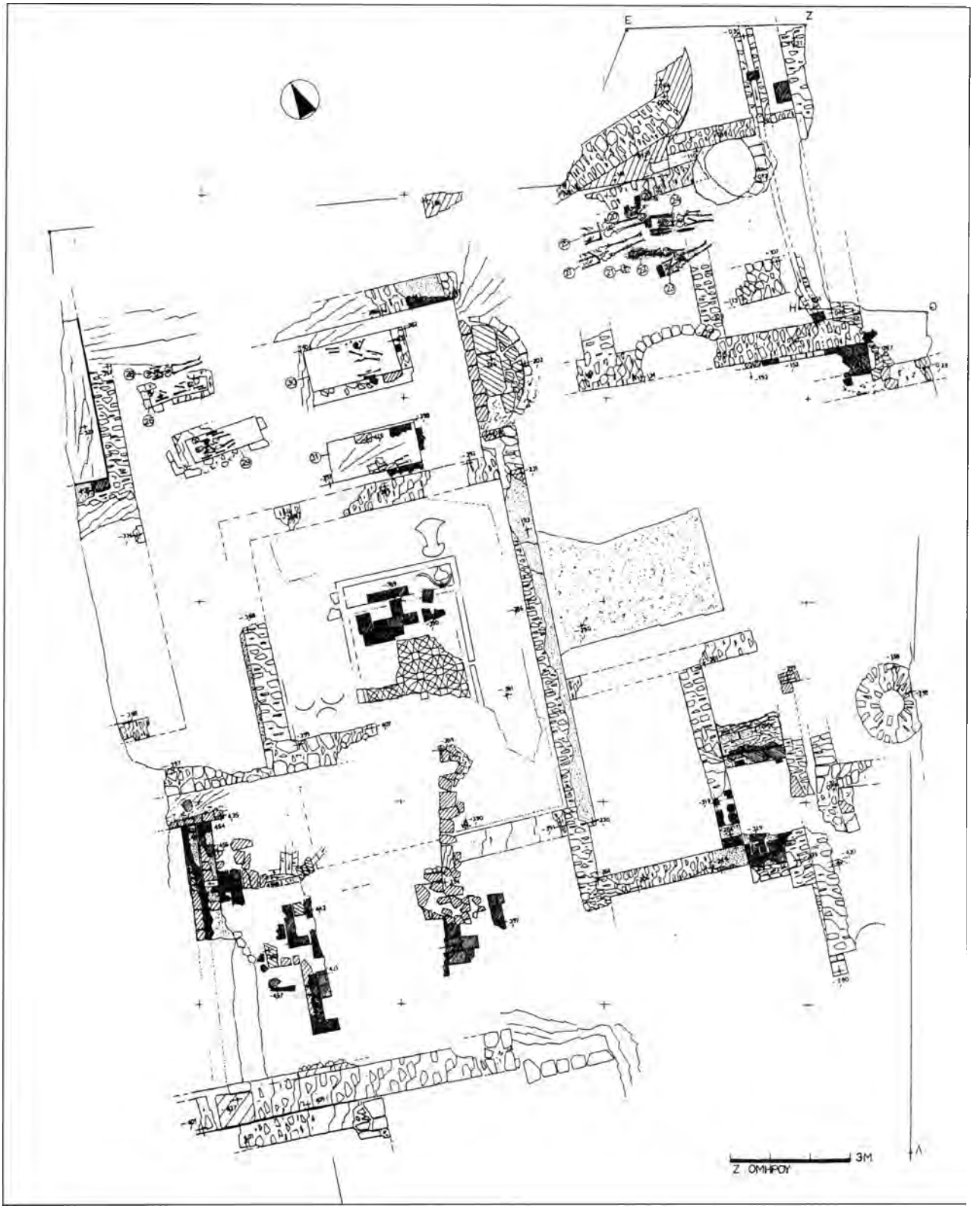
Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, το οποίο έχει επιχωσθεί κατά 1-1,50 μ., δημιουργείται πρόσκτισμα, του οποίου εντοπίστηκαν δύο χώροι με πλίνθινα κατώφλια και δάπεδα από πατημένο πηλόχωμα. Κλίμακα με δύο σωζόμενες βαθμίδες από πλίνθινες πλάκες οδηγούσε σε ανώτερο επίπεδο.

Τέλος, τμήμα θεμελίωσης προσανατολισμένης ημικυκλικής κόγχης εντοπίστηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, ενώ το μεγαλύτερο τμήμα του ναού στον οποίο ανήκει και ο οποίος αποτελεί το καθολικό της μονής έχει καταστραφεί από την κατασκευή της βόρειας όμορης οικοδομής, η οποία βλέπει στην οδό Ολυμπιάδος.

Στην αρχή της ύστερης βυζαντινής περιόδου ο χώρος είναι κατεστραμμένος. Σε σύντομο χρονικό διάστημα ανακατασκευάζεται ο κεντρικός ναός, ενώ η ημικυκλική κόγχη που διασώθηκε αποκτά τρίπλευρη μορφή. Στην περίοδο αυτή ανήκουν οι 20 ταφές που ερευνήθηκαν γύρω από το ναό και οι 11 που βρέθηκαν μέσα στο χώρο του νότιου παρεκκλησίου (Πίν. 240 β). Εκτός από τους δύο λαξευτούς στο φυσικό βράχο τάφους και τους δύο κτιστούς με πλίνθους κιβω-

53. Για πιο αναλυτική παρουσίαση του οικοπέδου, βλ. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 151-164.

54. Για την ανασκαφή του οικοπέδου επί της οδού Σοφοκλέους 32, βλ. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 500-501.

Σχέδ. 5. Θεσσαλονίκη. Συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου και Θησέως 6. Κάτοψη της ανασκαφής.

τιόσχημους που διατηρούνται εντός του ναού, οι υπόλοιποι ήταν απλοί λακκοειδείς, ακτέριστοι στην πλειονότητά τους, εκτός από έξι που περιείχαν εφυαλωμένη κούπα.

Τέλος, στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου κατασκευάζεται νέος χώρος με δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα, ο οποίος στεγάζει κάποιες εργαστηριακές δραστηριότητες, αν κρίνουμε από τα υπολείμματα αγωγών και φρεατίων, καθώς και τμήματα θεμελίωσης κτιστών εδράνων εργασίας.

Από την ανασκαφή περισυνελέγησαν 47 χάλκινα νομίσματα, 15 αγγεία, 45 τμήματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών ή άλλα αντικείμενα, καθώς και 86 μικροαντικείμενα. Από τα παραπάνω ευρήματα πρέπει να αναφέρουμε ακέραιο μαρμάρινο τριπτήρα εξαιρετικής ποιότητας (Πίν. 240 γ), πήλινο λυχνάρι παλαιοχριστιανικής εποχής και μία χάλκινη ασπιδόμορφη πόρπη υστεροβυζαντινών χρόνων.

Οδός Αντιπάτρου 9

Στην παραπάνω οδό, στο οικόπεδο Α. Παναγιωτόπουλου διεξήχθη ανασκαφική έρευνα από 22-09 έως 5-11-1999, κατά την οποία αποκαλύφθηκαν τα εξής (Σχέδ. 6· Πίν. 241 α):

Τμήμα κτιρίου υστερορωμαϊκών χρόνων, του οποίου διασώθηκε μεγάλος τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν. και με άνοιγμα επικοινωνίας ανάμεσα στο ανατολικό και το δυτικό τμήμα. Στο δυτικό του τμήμα ορίζει τέσσερις χώρους, πλ. 3,70, 3,80 και 3,30 μ. αντίστοιχα, από Ν. προς Β. Οι δύο νότιοι χώροι έφεραν δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα, ενώ ο τρίτος, ο οποίος επικοινωνούσε με το ανατολικό τμήμα, έφερε δάπεδο από χονδρό ψηφιδωτό που σχημάτιζε κύκλους.

Κατά τα τέλη του 5ου με αρχές του 6ου αι. το κτίριο επισκευάζεται, το άνοιγμα επικοινωνίας μειώνεται σε πλάτος, αφήνοντας μία είσοδο, πλ. 0,80 μ., ο ανατολικός χώρος στρώνεται με δάπεδο από ψηφιδωτό και μεγαλώνει σε έκταση. Το ψηφιδωτό κοσμείται με διάχωρα, σε ένα από τα οποία σώθηκε ρόμβος εγγεγραμμένος, μέσα στον οποίο εγγράφεται ορθογώνιο και άλλος ρόμβος. Στα γωνιακά τρίγωνα του αρχικού διαχώρου σχηματίζονται αντωπά δελφίνια (Πίν. 241 β).

Κατά τα τέλη της παλαιοχριστιανικής περιόδου και κυρίως στους σκοτεινούς αιώνες η πόρτα επικοινωνίας φράσσεται με λασπότοιχο. Το δυτικό τμήμα του οικοπέδου επιχώνεται κατά 1 μ. και στρώνεται με δάπεδο από ασβεστοκονίαμα. Στο ανατολικό τμήμα, μαρμάρινη φιάλη, διαμ. 1,30 μ., με οπή στο κέντρο, στερεώνεται ανεστραμμένη πάνω στο δάπεδο από χονδρό ψηφιδωτό, ενώ κάτω από αυτήν υπάρχει αποθέτης τετράγωνης διατομής.

Στη μεσοβυζαντινή περίοδο[55] μπορεί να χρονολογηθεί το ανατολικό τμήμα κόγχης με την αντηρίδα στο κέντρο, που αποκαλύφθηκε στη δυτική παρειά του οικοπέδου. Έχει πάχος 0,80 μ. και είναι χτισμένη με αργολιθοδομή και ισχυρό ασβεστοκονίαμα.

Τέλος, στην ύστερη ελληνιστική περίοδο ανήκουν μικρά τμήματα λασπόκτιστων τοίχων στο νότιο τμήμα του οικοπέδου κάτω από τη θεμελίωση των μεταγενέστερων ισχυρών παλαιοχριστιανικών τοίχων με τους οποίους ακολουθούν την ίδια ακριβώς πορεία.

Οδός Σοφοκλέους 20

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των οδών Σοφοκλέους 20[56] και Αλικαρνασσού διεξήχθη ανασκαφική έρευνα από 6-7 έως 10-9-98, κατά την οποία αποκαλύφθηκαν υπολείμματα οικιστικών φάσεων που εντάσσονται στις ακόλουθες χρονικές περιόδους (Σχέδ. 7· Πίν. 242 α):

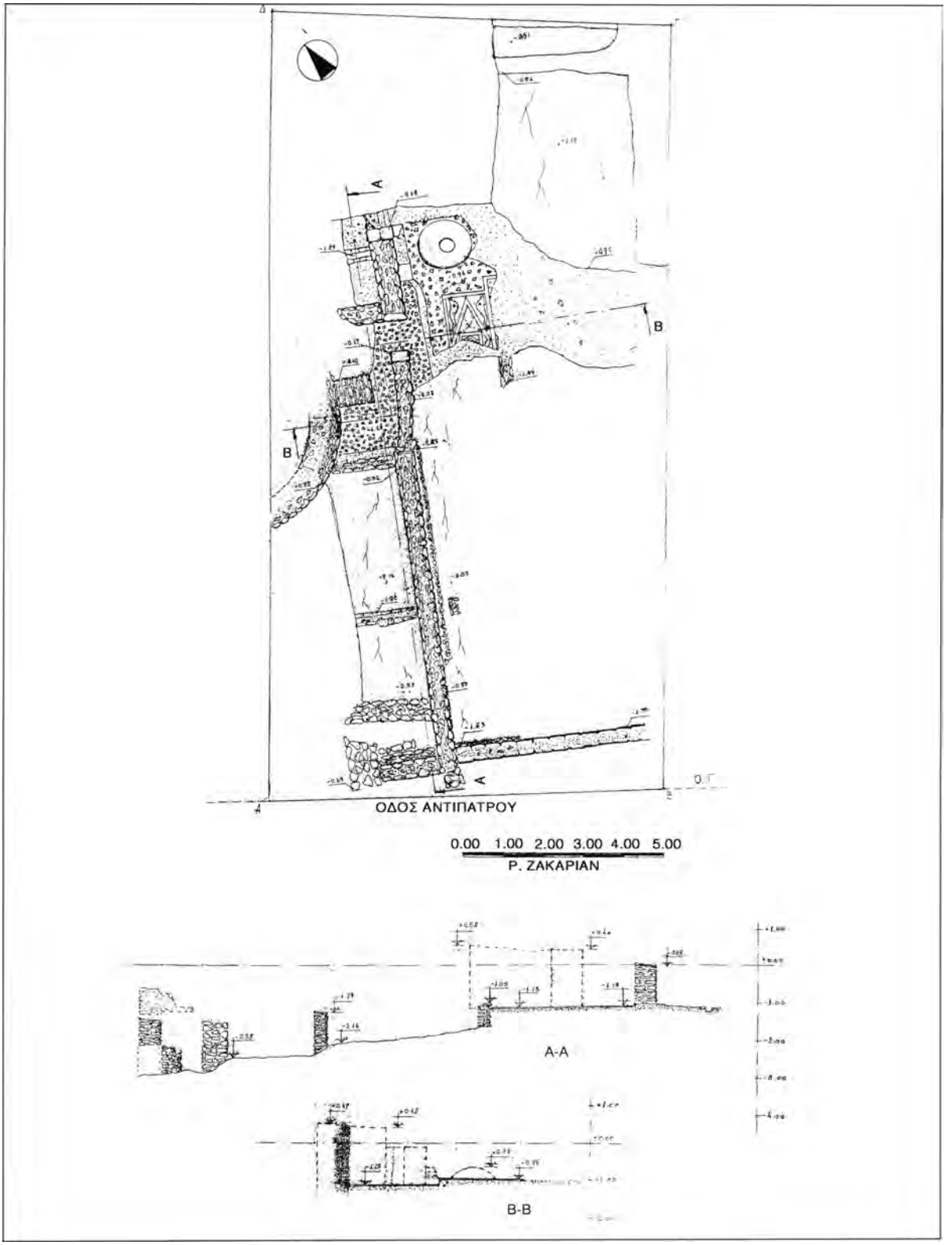
α) Στους ελληνιστικούς και πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους ανήκει δίκτυο λασπόκτιστων τοίχων από αργολιθοδομή, πλ. 0,45-0,50 μ., οι οποίοι εντοπίστηκαν στο δυτικό και νότιο τμήμα του οικοπέδου. Ορίζουν πέντε τουλάχιστον χώρους, οι οποίοι έφεραν δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα με λεπτό στρώμα καύσης. Στο βορειοδυτικό χώρο αποκαλύφθηκε ορθογώνια δεξαμενή-λουτήρας με αποστρογγυλεμένες τις γωνίες της, λαξευμένη στο φυσικό βράχο της περιοχής και επιχρισμένη με υπόλευκο κονίαμα όπως και το δάπεδο με τους τοίχους του ίδιου χώρου. Οι διαστάσεις τους είναι 2×1,40 και 0,80 μ. βάθος. Κατά την πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο η δεξαμενή-λουτήρας μπαζώθηκε, ενώ πάνω της χτίστηκε νέος τοίχος, ο οποίος διαίρεσε τον αρχικό χώρο.

«Θησαυρός» 12 χάλκινων νομισμάτων βρέθηκε πάνω στο δάπεδο του νοτιοδυτικού χώρου. Τα τρία καθαρίστηκαν και είναι Αμφιπόλεως του τύπου Ποσειδών - ίππος 187-168/67 π.Χ.

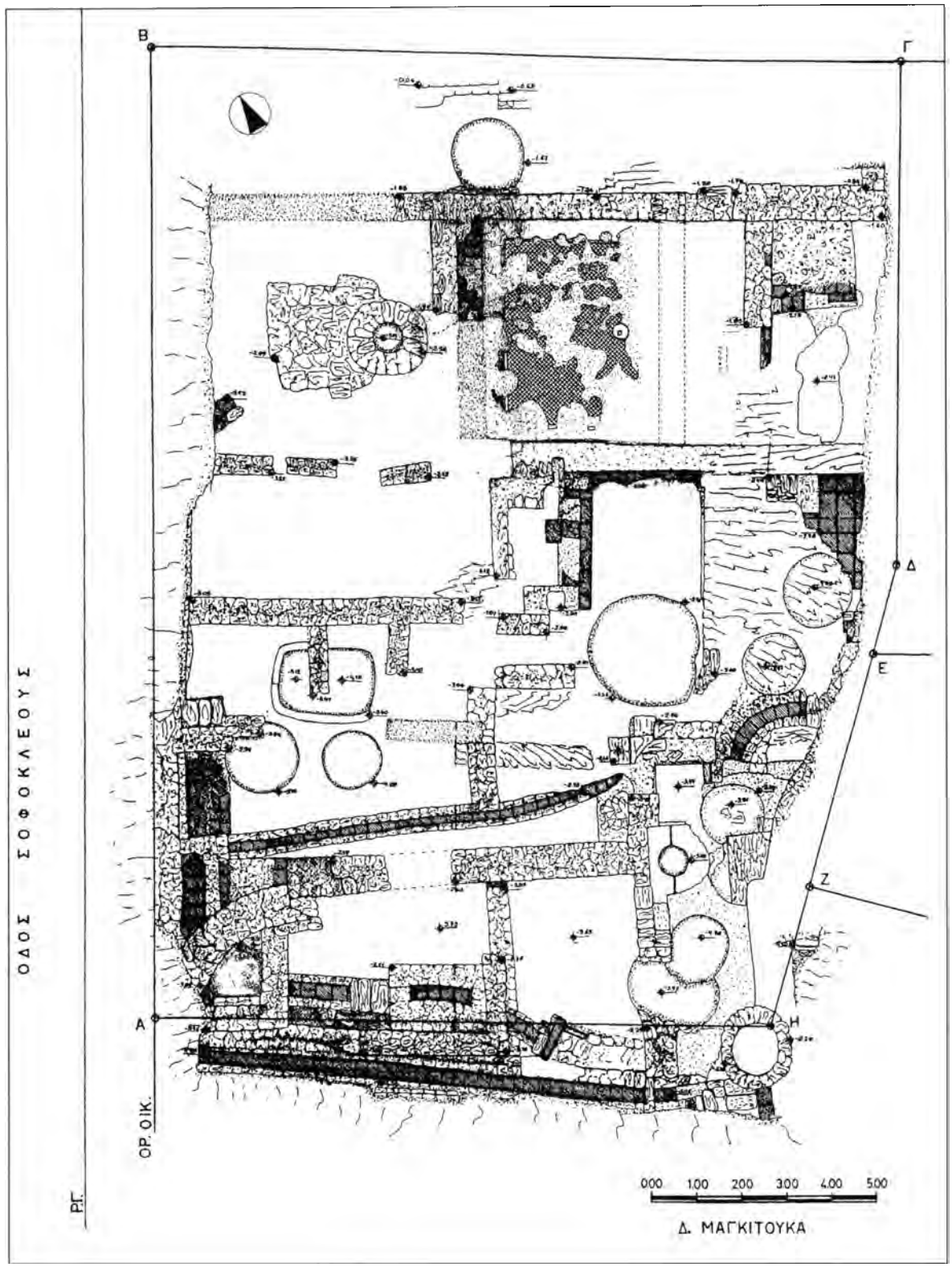
Στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους ανήκουν τα υπολείμματα μεγάλης παλαιοχριστιανικής κατοικίας, η οποία καλύπτει το βόρειο και το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Σχηματίζει στο βόρειο τμήμα της τρεις ορθογώνιους χώρους, εκ των οποίων ο δυτικός έφερε δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα, ενώ οι δύο άλλοι από ψηφιδωτό. Ο κεντρικός χώρος, διαστ. 5×5,70 μ., ήταν στρωμένος με δάπεδο από λεπτό πολύχρωμο ψηφιδωτό, με παράσταση πλέγματος σε αποχρώσεις γαλάζιου, ρόδινου και πορτοκαλο-

55. Για τη μεσοβυζαντινή φάση του οικοπέδου, βλ. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 160-161.

56. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ανασκαφή αλλά και για τη σχέση της με το νότιο όμορο οικόπεδο, βλ. *ΑΕΜΘ* 14 (2000), σ. 259-272.

Σχέδ. 6. Θεσσαλονίκη. Οδός Αντιπάτρου 9. Κάτοψη τμήματος του υστερορωμαϊκού κτιρίου και τομές Α-Α, Β-Β.

Σχέδ. 7. Θεσσαλονίκη. Οδός Σοφοκλέους 20. Κάτοψη της ανασκαφής.

κίτρινου και πλαισιωνόταν από φαρδιά ζώνη λευκού χονδρού ψηφιδωτού. Ο ανατολικός χώρος έφερε δάπεδο από χονδρό ψηφιδωτό που σχημάτιζε μαύρους ρόμβους με λευκό κύκλο στο κέντρο. Στην όψιμη παλαιοχριστιανική εποχή στο χώρο αυτό χτίστηκε κλίμακα, πλ. 1,90 μ., της οποίας διασώθηκαν τρεις βαθμίδες και η οποία οδηγούσε σε δευτερεύουσα πόρτα στο βόρειο τμήμα της οικίας. Η πόρτα αυτή αντικατέστησε άλλη, πλ. 1 μ., η οποία βρέθηκε μπαζωμένη δυτικά της. Νότια του κεντρικού χώρου βρέθηκαν τα υπολείμματα υπόκαυστου λουτρού, διαστ. 2,70×3 μ., με το χώρο της εστίας (prefurnium) δυτικά του και άλλο χώρο πλινθόκτιστο ανατολικά του. Νότια των εγκαταστάσεων αυτών πρέπει να αναζητηθεί η κεντρική αυλή με τη βόρεια και δυτική στοά, ενώ εντός της κεντρικής αυλής πρέπει να βρισκόταν η δεξαμενή, βάθ. 1 μ., στην οποία καταλήγει αγωγός που ακολουθεί προφανώς τη βόρεια στοά.

Στο νοτιότερο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε το βόρειο τμήμα βυζαντινού αψιδωτού κτιρίου με αίθουσα, μήκ. 7 μ., που διαμορφώνει κόγχη στα δυτικά. Διατηρεί ισχυρή θεμελίωση, πλ. 0,90 και βάθ. 1,50-2 μ., η οποία εδράζεται στο φυσικό βράχο. Το κτίριο αυτό χτίστηκε πάνω σε εγκαταλειμμένες εγκαταστάσεις λασπόκτιστων αγωγών και φρεατίων, οι οποίες χρονολογούνται πιθανώς στους σκοτεινούς αιώνες.

Τέλος, στο νοτιοανατολικό σημείο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε η δυτική πλευρά της καμαροσκέπαστης βυζαντινής κινστέρνας, εσωτ. διαστ. 4,50×3,50 μ., η οποία είχε ερευνηθεί κατά το 1995 στο διπλανό οικόπεδο επί της οδού Αγίας Σοφίας 75. Η δεξαμενή βρίσκεται στη συμβολή των τεσσάρων οικοπέδων, ενώ η είσοδός της, που βρίσκεται στο υπόγειο του προαναφερθέντος οικοπέδου, έμεινε προσπελάσιμη.

Στην εποχή της Τουρκοκρατίας ανήκουν οι 16 βόθροι, που βρέθηκαν σε όλη την έκταση του οικοπέδου και κατέστρεψαν σε μεγάλη έκταση τις υποκείμενες φάσεις.

Από την ανασκαφή συνελέγησαν 358 χάλκινα νομίσματα, μεταξύ των οποίων και τέσσερις «θησαυροί». Συνελέγησαν επίσης δύο μεσοβυζαντινά κιονόκρανα αμφικιόνων με εγχάρακτο σταυρό εκατέρωθεν ακάνθου, μαζί με άλλα 35 συνολικά τμήματα από μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, καθώς επίσης δύο μολύβδινα βαρίδια ψαρέματος, δύο οστέινα ζάρια, μία οστέινη υφαντική σαΐτα, χάλκινο κλειδί και άλλα μικροαντικείμενα, όπως και άφθονη κεραμική.

Τα αρχαία διατηρήθηκαν σε κατάχωση.

ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ ΚΑΡΥΔΑΣ

Οδός Γιαννιτσών 46

Κατά την ανασκαφή στο οικόπεδο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος στην οδό Γιαννιτσών 46, έξω από τα δυτικά τείχη της Θεσσαλονίκης, βρέθηκαν: α) Ένας καλυβίτης τάφος στο ανατολικό όριο του οικοπέδου, πιθανώς του 3ου αι. μ.Χ., με προσανατολισμό Α.-Δ., που περιείχε καύση νεκρού μαζί με τρία πήλινα αγγεία, μία χάλκινη φιάλη και μία χρυσή δανάκη. β) Μία φρεατόσχημη δεξαμενή στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου (Πίν. 242 β) αρχικά στεγασμένη με πλινθόκτιστο θόλο, εσωτ. διαμ. 1,20 μ. Η εσωτερική πλευρά της είναι επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα. Σε αυτήν κατέληγε αγωγός τροφοδοσίας, του οποίου τμήμα βρέθηκε στη βόρεια πλευρά, και ένας αγωγός υπερχείλισης στη νότια πλευρά. Γύρω από τη δεξαμενή υπήρχε διαμορφωμένο λιθόστρωτο, από το οποίο αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα. Μετά την κατάρρευση του θόλου της η δεξαμενή εκκενώθηκε από τα κρημνίσματα και κατασκευάστηκε νέο προστομιαίο, σχεδόν τετράγωνο σε κάτοψη, η μορφή του οποίου δεν μπορεί πλέον να αναπαρασταθεί. Τότε σφραγίστηκαν και τα σημεία εισόδου και εξόδου του νερού, στα οποία κατέληγαν οι προαναφερθέντες αγωγοί. Γύρω από τη δεξαμενή κατασκευάστηκε νέο λιθόστρωτο κατά 0,25 μ. ψηλότερα από το αρχικό. Και οι δύο οικοδομικές φάσεις της δεξαμενής χρονολογούνται στα παλαιοχριστιανικά χρόνια. γ) Στο βορειοδυτικό άκρο του οικοπέδου βρέθηκαν τα υπολείμματα ενός κλιβάνου όπτησης πλίνθων υστεροβυζαντινών χρόνων και ένας λάκκος-αποθέτης κεραμικής της μεταβυζαντινής περιόδου[57].

Οδός Ιοκάστης 7

Κατά την ανασκαφή στο οικόπεδο επί της παραπάνω οδού στην Άνω Πόλη ερευνήθηκε ένα μεταβυζαντινό απλό λουτρό με τρεις συνεχόμενους χώρους, το αποδυτήριο, το χλιαρό και το θερμό χώρο (Πίν. 243 α)[58]. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το δυτικό τμήμα του λουτρού, όπου διασώθηκαν όλα τα στοιχεία που επιτρέπουν την αναπαράσταση του τρόπου λειτουργίας του (εστία, θέση του χάλκινου λέβητα, δύο δεξαμενές ψυχρού και θερμού ύδατος).

Οδός Λαγκαδά, οικοδομικό συγκρότημα «Αξιός»

Κατά τη σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, έξω από τα δυτικά τείχη της Θεσσαλονίκης, ερευνήθηκε ο ενδιάμεσος ακάλυπτος χώρος των δύο οικοδομών, οι οποίες είχαν πρόσφατα χτιστεί μετά την ολοκλήρωση των ανα-

57. Στην ανασκαφή έλαβε μέρος η αρχαιολόγος Μ. Φάβα.

58. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 165-182. Στην ανασκαφή έλαβε μέρος η αρχαιολόγος Ό. Ιασονίδου.

σκαφών στις θέσεις που αυτές σήμερα καταλαμβάνουν[59].

Ο συνολικός αριθμός των ευρεθέντων και ερευνηθέντων κατά το 1998 τάφων είναι 194. Ανήκουν σε τρεις χρονικές περιόδους: στην πλειονότητά τους είναι τάφοι του τέλους του 4ου αι. έως λίγο μετά το 400 μ.Χ., μερικοί είναι αυτοκρατορικών χρόνων και μερικοί αρχαιότεροι. Εκτός από αυτούς, των οποίων η έρευνα ήταν δυνατή, γιατί δεν υπήρχαν υπερκείμενοι τάφοι ή υπήρχαν υπερκείμενοι τάφοι που καθαιρέθηκαν όμως αναγκαστικά κατά την έρευνά τους, υπάρχουν και άλλοι τάφοι που ανήκουν στην αρχαιότερη των παλαιοχριστιανικών χρόνων ταφική χρήση του χώρου και δεν ερευνήθηκαν, γιατί βρίσκονται κάτω από τις συστάδες των καμαροσκεπών.

Οι τάφοι κατά τον αρχιτεκτονικό τους τύπο είναι: 94 καμαροσκεπείς, οι οποίοι είναι χτισμένοι σε συστάδες (Πίν. 243 β), 35 κιβωτιόσχημοι κτιστοί και λαξευμένοι στο βράχο, 17 λαξευτοί στο βράχο με κάλυψη πλακών, τέσσερις λαξευτοί κεραμοσκεπείς, επτά λακκοειδείς, 15 καλυβίτες, 12 εγχυτρισμοί, εννέα ελεύθερες ταφές και μία καύση. Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου βρέθηκαν δύο ταφικοί περίβολοι του 4ου αι. μ.Χ. Προέκυψαν στοιχεία για τουλάχιστον 400 νεκρούς. Ο αριθμός των ταφών ανά τάφο είναι από μία έως 17. Οι περισσότεροι τάφοι έχουν προσανατολισμό Α.-Δ., εκτός από 43 τάφους, που προσανατολίζονται κατά τον άξονα Β.-Ν. Έντεκα τάφοι παρεκκλίνουν από τον κανονικό προσανατολισμό Α.-Δ. κατά τον άξονα ΒΔ.-ΝΑ. και ένας τάφος κατά ΒΑ.-ΝΔ. Όλοι οι τάφοι εδράζονται στο βράχο ή έχουν λαξευθεί σε αυτόν. Συνήθως η ταφή γίνεται πάνω σε στρώση συμπιλητού χώματος, αλλά ορισμένοι τάφοι έχουν πάνω στο χώμα στρώση ή απλή επίχριση ασβεστοκονιάματος ή έχουν πλινθόστρωτο δάπεδο. Τα προσκέφαλα, όπου υπήρχαν, είναι διαμορφωμένα από χώμα, κτιστά, επιχρισμένα με ασβεστοκονίαμα, λαξευμένα στο βράχο με επίχριση ασβεστοκονιάματος ή χωρίς ασβεστοκονίαμα και πλινθόστρωτα.

Τα κινητά ευρήματα είναι 34 πήλινα αγγεία, δύο λύχνοι, όστρακα διαφόρων αγγείων, τρία ακέραια γυάλινα μυροδοχεία, 48 χάλκινα νομίσματα, κοσμήματα (δαχτυλίδια, ενώτια, πόρπες, βραχιόλια, περόνες, ψήφοι περιδεραίων) από διάφορα υλικά, κομβία, βελόνες, καρφάκια υποδημάτων, ίνες χρυσού υφάσματος, δύο χάλκινοι καθρέφτες κ.ά.

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ

59. Για τις ανασκαφικές έρευνες στις θέσεις των δύο οικοδομών, βλ. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 335· 47 (1992): Χρονικά, σ. 425· 49 (1994): Χρονικά, σ. 510· 50 (1995): Χρονικά, σ. 530. Στην ανασκαφή του 1998, που χρηματοδοτήθηκε από τον εργολάβο του έργου, έλαβε μέρος η αρχαιολόγος Α. Αργυρούδη.

Οδός Κωνσταντοπούλου και Τζαχείλα

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών στο Επταπύργιο ανασκάφηκαν τμήμα καμαρωτής κινστέρνας παλαιοχριστιανικών χρόνων, ο νάρθηκας και τμήμα του νότιου και κεντρικού κλίτους βασιλικής του 5ου-6ου αι. και τάφοι πρώιμων βυζαντινών χρόνων, 8ος-9ος αι. (Σχέδ. 8).

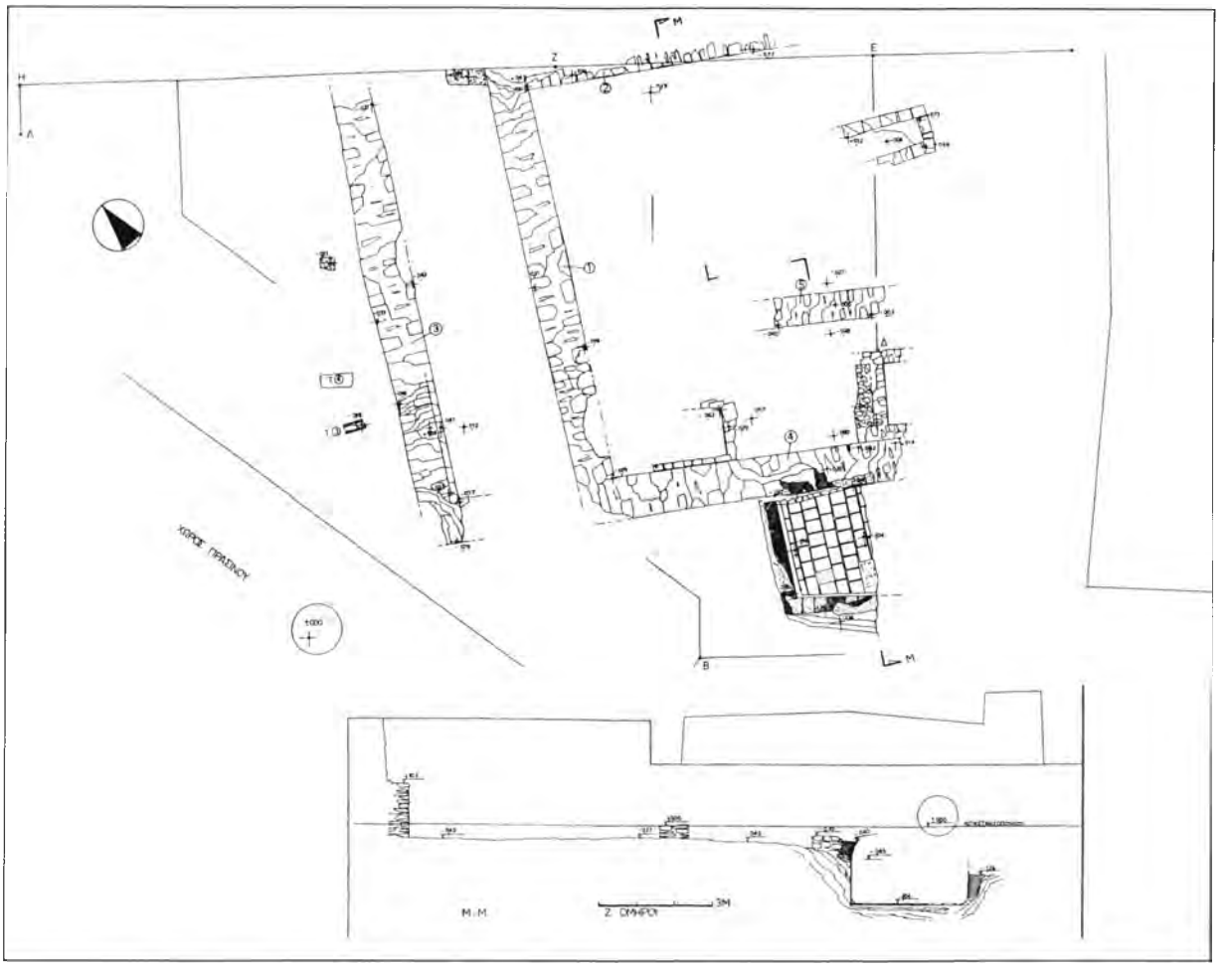
Η κινστέρνα είναι παράγωνη, καμαροσκέπαστη, λαξευμένη στο βράχο και έχει σωζόμενες διαστάσεις 2,30×2,50×1,40 μ. Η καμάρα της είναι κατασκευασμένη από αργολιθοδομή και πλίνθους και το δάπεδό της καλύπτεται με πλίνθους, διαστ. 0,40×0,30×0,055 μ. Η κινστέρνα, από την καμάρα της οποίας σώζεται μόνον η γένεση, έχει τοίχους επιχρισμένους με υδραυλικό κονίαμα, θεμελιώνεται στο βράχο και χρονολογείται στον 4ο αι. μ.Χ.

Από τη βασιλική, η ύπαρξη της οποίας επιβεβαιώθηκε από την ανασκαφή της αψίδας της στο αμέσως προς Α. όμορο οικόπεδο το 1999, ανασκάφηκε τμήμα του κεντρικού κλίτους, διαστ. 10,50×8 μ., με τοίχους κατασκευασμένους από αργολιθοδομή, σποραδικές πλίνθους και κονίαμα. Επίσης, τμήματα του νότιου στυλοβάτη, του νότιου κλίτους και τμήμα του νάρθηκα. Η βασιλική με βάση την κεραμική της ανασκαφής πρέπει να ιδρύθηκε στα τέλη του 5ου ή τον 6ο αι. και να καταστράφηκε από πυρκαγιά τον 7ο αι. Ακολούθησε περίοδος εγκατάλειψης και ο χώρος μεταβλήθηκε σε υπαίθριο. Τότε στο νοτιοανατολικό άκρο του νότιου κλίτους κατασκευάστηκε δεξαμενή, πλευράς 1,65 μ., που συνεχίζεται στο παρακείμενο προς Α. οικόπεδο και ο υπόλοιπος χώρος της βασιλικής χρησιμοποιήθηκε για ταφές. Ανασκάφηκε ένας τραπεζιόσχημος τάφος (Τ.1), διαστ. 1,85×0,73-0,62×0,60 μ., επιχρισμένος εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα, οι καλυπτήριες πλάκες του οποίου παρασύρθηκαν από τον εκσκαφέα. Σε μία από αυτές σώζεται επιπεδόγλυφος σταυρός. Δεύτερος κιβωτιόσχημος τάφος από αργολιθοδομή, επιχρισμένος επίσης εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα, κατασκευάστηκε σε επαφή με το νότιο τοίχο της βασιλικής. Στα ερείπια του νάρθηκα ανασκάφηκε πλινθόκτιστος τάφος νηπίου, διαστ. 0,60×0,19 μ., και βόρειά του ένας λακκοειδής πλινθόκτιστος παιδικός, διαστ. 0,94×0,15 μ.

Οι παραπάνω τάφοι εντάσσονταν πιθανότατα στον περίβολο μιας βυζαντινής μονής, στην οποία ανήκαν και οι τάφοι του οικοπέδου της οδού Ιππάτρου[60]. Στην ίδια μονή περιλαμβανόταν και το ταφικό παρεκκλήσι, που ανασκάφηκε βορειότερα στην οδό Αράχθου.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώσθηκαν.

60. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 507.

Σχέδ. 8. Θεσσαλονίκη. Οδός Κωνσταντοπούλου και Τζαχείλα. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Μ-Μ.

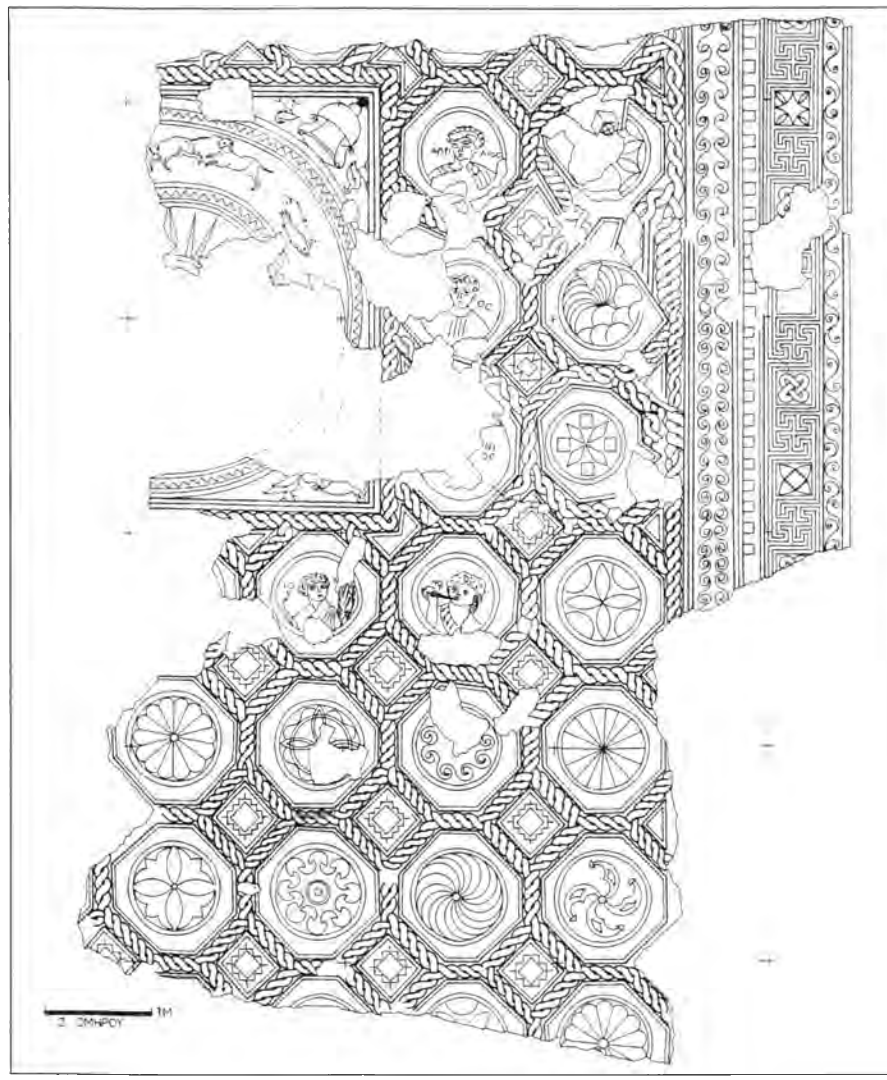
Οδός Αιόλου 21Α

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού, που βρίσκεται σε επαφή και βόρεια εκείνου που ανασκάφηκε το 1990[61], αποκαλύφθηκε σε μήκος 9,60 και πλάτος 6,50 μ. η συνέχεια του ψηφιδωτού δαπέδου μεγάλης αίθουσας τρικλινίου, η οποία ανήκε σε έπαυλη παλαιοχριστιανικών χρόνων (Σχέδ. 9· Πίν. 244 α).

Το ψηφιδωτό[62] έχει ως πλαίσιο στη νότια πλευρά ελισσόμενο βλαστό κισσόφυλλων, που αντικαταστάθηκε λόγω φθοράς στην ανατολική πλευρά από απλό ελισσόμενο βλαστό. Ακολουθεί μαίανδρος αγκυλωπών σταυρών με κεκαμμένα άκρα και παρεμβαλλόμενα τετράγωνα, που κοσμούνται με γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα, ταινία με πυργόσχημο κόσμημα, δίδυμος σπειρομαίανδρος και αλυσοειδής πλοχμός. Το κύριο θέμα του δαπέδου είναι μια πλούσια σύνθεση εφαπτόμενων οκταγώνων που περιέχουν κύκλους, τα οποία ορίζουν κατά κορυφήν τετράγωνα, όπου εγγράφονται γεωμετρικά σχήματα. Τα οκτάγωνα περιέχουν ρόδακες διαφόρων τύπων, όπως τετράφυλλα συνδυασμένα με άνθη λωτού, άλλα συνδυασμένα με κύκλο και τέσσερα καρδιόσχημα φύλλα, τετράφυλλα συνδυασμένα με ημικυκλικά θέματα, άλλα που σχηματίζονται από περιστρεφόμενες πέλτες, ρόδακες με τετράρομβο αστεροειδές σχήμα και τετράγωνα, διάφορα πολύλοβα ανθέμια, μαργαρίτες, ρόδακες συνδυασμένους με αστεροειδή σχήματα και κισσόφυλλα, κύκλους περιβαλλόμενους από σπειρομαίανδρο και πυροστρόβιλους, που παρουσιάζουν μεγάλη χρωματική ποικιλία και σχε-

61. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 340.

62. Για εκτενέστερη παρουσίαση του ψηφιδωτού, βλ. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 141-150.

Σχέδ. 9. Θεσσαλονίκη. Οδός Αιόλου 21Α. Ψηφιδωτό δάπεδο.

διαστική φαντασία. Σε τμήματα του ανατολικού πλαισίου και σε ορισμένα οκτάγωνα παρατηρούνται ίχνη μεταγενέστερης επισκευής.

Το κέντρο του τρικλινίου καταλαμβάνει τετράγωνο πλαισιωμένο από αλυσοειδή πλοχμό, μέσα στο οποίο εγγράφονται δύο ομόκεντροι κύκλοι, διακοσμημένοι με συνεχόμενα τρίγωνα από κόκκινες ψηφίδες. Στο κέντρο του πρώτου κύκλου εικονιζόταν η προσωποποίηση του Ήλιου, από την οποία διατηρήθηκαν ακτίνες και ίχνη πλεκτού στεφανιού. Τον Ήλιο περιέβαλλε δεύτερος κύκλος, μέσα στον οποίο εικονίζονταν χωρίς πλαίσιο, ελεύθερα τα ζώδια. Διασώθηκαν σε φορά αντίθετη των δεικτών του ρολογιού οι δύο Ιχθείς, ο Κριός και ο Ταύρος. Τις γωνίες του κεντρικού τετραγώνου κοσμούσε κάνθαρος με ελικοειδείς λαβές, πλαισιωμένος από δύο πτηνά, όπως δείχνει η παράσταση που διατηρήθηκε στη βορειοανατολική γωνία. Ο κάνθαρος πλαισιώνεται από δύο υδρόβια πτηνά με πράσινες φτερούγες, που βαδίζουν σε αντίθετη κατεύθυνση και στρέφουν τα κεφάλια αντικρίζοντας το ένα το άλλο.

Την πρώτη σειρά των οκταγώνων που περιβάλλουν το κεντρικό θέμα με τον Ήλιο καταλάμβαναν οι προσωποποιήσεις των Μηνών και των Ανέμων. Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς, στο τμήμα που ανασκάφηκε, απεικονίζονται οι προσωποποιήσεις των μηνών Απριλίου και Μαΐου (Πίν. 244 α), από τον Ιούνιο διασώθηκε μόνον το περίγραμμα της μορφής και η επιγραφή και ακολουθεί στο νοτιοανατολικό οκτάγωνο η προσωποποίηση του Νότιου ανέμου που κρατεί στο χέρι κοχύλι. Στη συνέ-

χεια, κατά μήκος της νότιας πλευράς του κεντρικού τετραγώνου, διασώζεται η προσωποποίηση του Ιουλίου, που κρατεί στάχυα στο αριστερό χέρι και δρεπάνι στο δεξιό.

Το ψηφιδωτό χρονολογείται από νόμισμα Ονωρίου του τύπου Gloria Romanorum (393-423), που βρέθηκε στο υπόστρωμά του, στο α΄ μισό του 5ου αι. μ.Χ.

Μετά την έρευνα το δάπεδο αποκολλήθηκε, για να εκτεθεί στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού.

Οδός Μπόρου 4

Σε οικόπεδο που βρίσκεται έξω από τα δυτικά τείχη της Θεσσαλονίκης, στην περιοχή της Παναγίας Φανερωμένης, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής 81 τάφοι και 15 ελεύθερες ταφές, που χρονολογούνται στον 3ο-4ο αι. Επτά από αυτούς ήταν καμαρωτοί, 20 κτιστοί κιβωτιόσχημοι, 40 λαξευτοί, δέκα καλυβίτες, δύο εγχυτρισμοί και δύο καύσεις.

Οι καμαρωτοί ήταν προσανατολισμένοι Α.-Δ., εκτός του αριθ. 1 που έχει προσανατολισμό Β.-Ν. Ακέραιοι ήταν οι τέσσερις (αριθ. 1, 2, 71, 67), ενώ οι υπόλοιποι δεν έσωζαν την καμάρα. Ήταν κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και πλίνθους, είχαν προεξέχουσες πέτρες για διευκόλυνση της καθόδου και η καμάρα τους διαγραφόταν εξωτερικά, πλην του αριθ. 71, η καμάρα του οποίου παρουσίαζε επίπεδη διαμόρφωση, προφανώς για την τέλεση της νεκρικής λατρείας. Δύο από τους καμαρωτούς είχαν προσκέφαλο από μαρμάρινες πλάκες, άλλοι δύο (αριθ. 60, 71) από κονίαμα, ενώ οι υπόλοιποι δεν είχαν προσκέφαλο. Με εξαίρεση έναν, που ήταν στρωμένος με πλίνθους και άλλους δύο που είχαν δάπεδο από σπασμένες μαρμάρινες πλάκες, ως δάπεδο των υπολοίπων χρησιμοποιήθηκε ο φυσικός βράχος.

Στον τάφο αριθ. 2 διατηρήθηκε γραπτός διάκοσμος, που πλαισιώνεται από κόκκινη και μπλε ταινία. Στον ανατολικό τοίχο του εικονίζονται δύο αντικριστά παγόνια, ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλεται γυάλινο αγγείο. Στο δυτικό τοίχο εικονίζονται τρία πτηνά, δύο εκατέρωθεν κανθάρου, και ένα τρίτο πλάι σε κώνο πεύκου. Ο δεύτερος τοιχογραφημένος τάφος, αριθ. 67, διασώζει γραπτό διάκοσμο πολύ καλής διατήρησης. Στο βόρειο τοίχο εικονίζονται κάτω από κόκκινη ταινία πλεκτές γιρλάντες, τα άκρα των οποίων απολήγουν σε κισσόφυλλα, κορδέλες και φούντες. Στο δυτικό τοίχο δύο παγόνια περιβάλλουν στεφάνι από φύλλα ελιάς, ενώ πιο κάτω υπάρχουν μέσα σε ανθισμένο κάμπο δύο πτηνά αντίθετης κατεύθυνσης, το ένα από τα οποία σκύβει για να ραμφίσει αναφυόμενους από τη γη βλαστούς (Πίν. 244 β).

Οι τάφοι περιείχαν περισσότερες από δύο ταφές, πήλινα και γυάλινα μυροδοχεία, κοσμήματα και νομίσματα. Από τους 20 κιβωτιόσχημους, οι 14 ήταν κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και σποραδικές πλίνθους και επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα, τέσσερις ήταν ανεπίχριστοι και δύο έφεραν επένδυση από λεπτές μαρμάρινες πλάκες. Όλοι βρέθηκαν μπαζωμένοι πλην ενός, που έφερε κάλυψη από σχιστόπλακες και ενός άλλου, τον οποίο κάλυπτε μαρμάρινη πλάκα. Τρεις έφεραν προσκέφαλο από κονίαμα, ένας προσκέφαλο λαξευμένο στο βράχο και ένας από λευκό μάρμαρο. Με εξαίρεση έναν που είχε δάπεδο από πλίνθους, οι υπόλοιποι χρησιμοποίησαν ως δάπεδο το λαξευμένο βράχο. Περιείχαν νομίσματα, μυροδοχεία του 3ου και 4ου αι., κοσμήματα και θραύσματα αγγείων.

Από τους 40 λαξευτούς τάφους, επτά ήταν επιχρισμένοι με ασβεστοκονίαμα, 33 ανεπίχριστοι, τέσσερις έσωζαν προσκέφαλο από κονίαμα, ένας προσκέφαλο λαξευμένο στο βράχο και ένας προσκέφαλο κατασκευασμένο με πλίνθους.

Οι καλυβίτες τάφοι χρονολογούνται στον 3ο αι. και περιείχαν κοσμήματα και αγγεία. Στο κέντρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε μέτρια κατάσταση διατήρησης κτιστό τρικλίνιο για τα νεκρόδειπνα.

Μετά την έρευνα αποτοιχίστηκαν οι τοιχογραφίες των τάφων και τα υπόλοιπα ευρήματα καταχώσθηκαν.

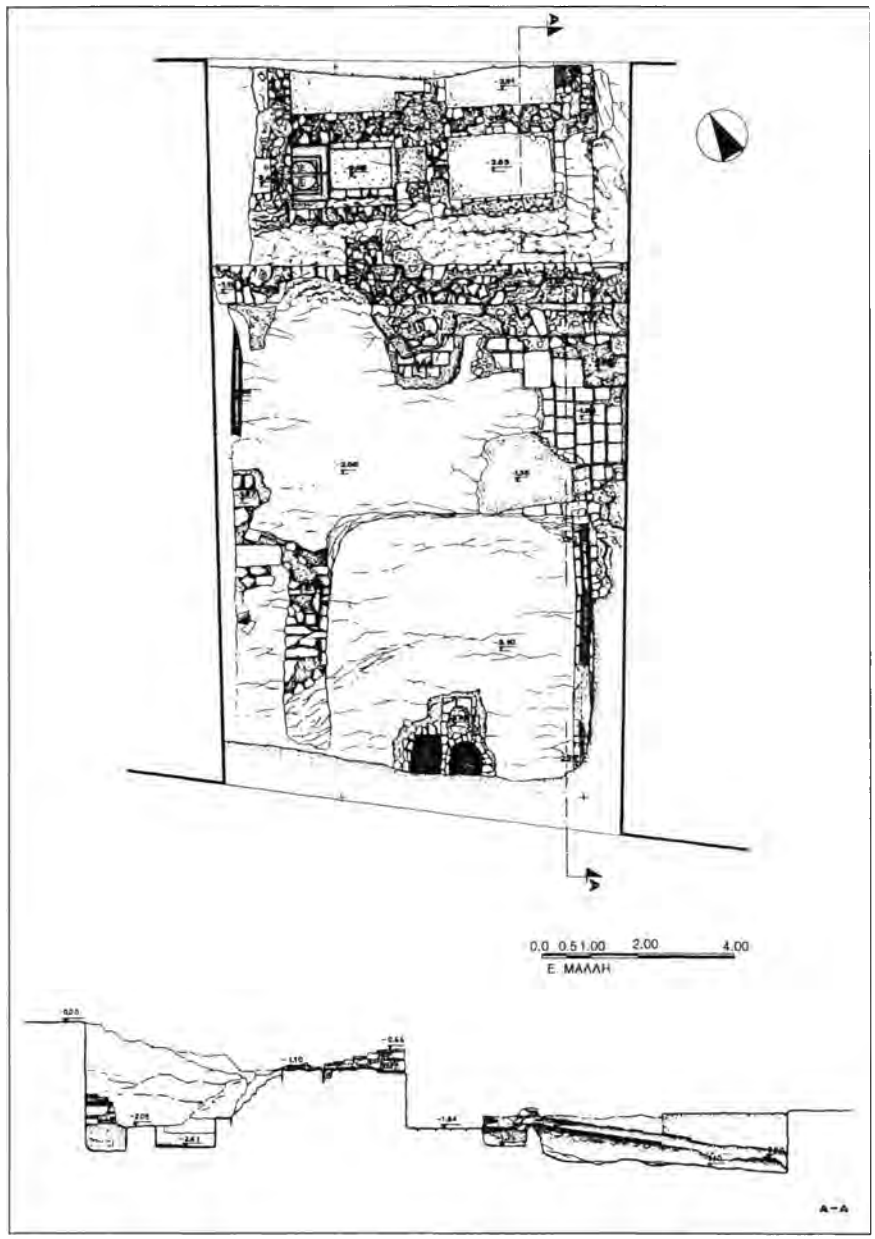
Συμβολή των οδών Αράχθου 25 και Μακρυγιάννη

Σε οικόπεδο της οδού Αράχθου 25, που βρίσκεται μέσα στη βυζαντινή ακρόπολη της Θεσσαλονίκης και σε απόσταση 50 μ. περίπου νότια της κεντρικής πύλης του Επταπυργίου, εντοπίστηκαν αρχαία κτίσματα που ανήκουν σε πέντε φάσεις (Σχέδ. 10· Πίν. 245 γ):

Στην αρχαιότερη φάση, που τοποθετείται στον 4ο αι. μ.Χ., ανήκει στρώμα καταστροφής από πεσμένες κεραμίδες στέγης.

Στη β΄ φάση τοποθετείται τμήμα κινστέρνας παλαιοχριστιανικών χρόνων, της οποίας σώζεται μόνον ο βόρειος τοίχος και το δάπεδο. Η κινστέρνα πρέπει να είχε μήκος 8 και πλάτος 3,50 μ. Με αυτή συνδέεται αγωγός απορροής κατασκευασμένος με αργολιθοδομή στο κάτω τμήμα και πλίνθους στα τοιχώματα, μέγ. σωζ. μήκ. 6 και πλ. 0,15 μ., το δάπεδο του οποίου καλύπτεται με τμήματα πλίνθων. Στην ίδια φάση ανήκουν τρία τμήματα τοίχων με κατεύθυνση Ν.-Β. που είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή και υπόλευκο κονίαμα.

Στη γ΄ φάση που χρονολογείται στα τέλη της παλαιοχριστιανικής περιόδου (6ος-7ος αι.) ανήκει τοίχος κατασκευασμένος από πωρόλιθους σε β΄ χρήση, αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, διαστ. 2×1,50, μέγ. σωζ. ύψ. 1,10 μ. Συνδέεται προς Β. με σύγχρονή του χυτή κατασκευή από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, μέγ. σωζ. μήκ. 5,35 και πλ. 0,60-1,10 μ. Ο τοίχος της φάσης αυτής συνδέεται πι-

Σχέδ. 10. Θεσσαλονίκη. Συμβολή των οδών Αράχθου 25 και Μακρυγιάννη. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α.

θανώς με οχυρό περίβολο κάποιας από τις υπάρχουσες στο εσωτερικό της ακρόπολης μονές, που αμέσως μετά τις σλαβικές επιδρομές μεταφέρθηκαν στο εσωτερικό της πόλης. Πιθανώς η νοτιοανατολικά του Επταπυργίου ανασκαπτόμενη βασιλική να αποτέλεσε αργότερα μοναστήρι, στα όρια του οποίου εντάχθηκαν τα ευρήματα του οικοπέδου, όπως δείχνουν και τα ευρήματα της δ΄ φάσης.

Στη φάση αυτή ανήκει τμήμα ταφικού συγκροτήματος με πέντε κτιστούς προσανατολισμένους καμαρωτούς τάφους, που αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Οι τάφοι αναπτύσσονται σε δύο σειρές με κοινούς ενδιάμεσους τοίχους και εντάσσονται σε ταφικό παρεκκλήσι, συνδεόμενο με την προαναφερθείσα μονή. Τέσσερις από τους τάφους δεν σώζουν την καμάρα, ενώ ένας τραπεζιόσχημος έφερε θυραίο άνοιγμα στον ανατολικό τοίχο, εκατέρωθεν του οποίου υπήρχαν παραστάδες. Περιείχαν ταφές και ανακομιδές με δύο εφυαλωμένες κούπες (Πίν. 245 α-β). Κάτω από τον τραπεζιόσχημο τάφο, που έχει ως

δάπεδο αμφίγλυφο θωράκιο σε β΄ χρήση με σταυρό εγγεγραμμένο σε κύκλο στην α΄ όψη και στη β΄ χριστόγραμμα εγγεγραμμένο επίσης σε κύκλο, καθώς και μαρμάρινη πλάκα, αποκαλύφθηκε προγενέστερος πλινθόκτιστος τάφος που περιείχε ανακομιδές.

Τέλος, σε μία τελευταία φάση, που τοποθετείται στους νεότερους χρόνους, ανήκουν δύο πηγάδια που εντοπίστηκαν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου.

Μετά την ανασκαφή τα ευρήματα καταχώσθηκαν.

Οδός Τριών Μαρτύρων 5 (Παναγία Φανερωμένη)

Κατά την ανασκαφή του οικοπέδου αυτού, που βρίσκεται κοντά στο ναό της Παναγίας Φανερωμένης, έξω από τα δυτικά τείχη της Θεσσαλονίκης, αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,18 μ. ο μεγάλος αγωγός ύδρευσης της δυτικής Θεσσαλονίκης. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 15 μ. και είναι κατασκευασμένος από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα, η σύσταση του οποίου περιέχει χονδρή άμμο και χαλίκι. Ο αγωγός, που χτίστηκε πάνω στο λαξευμένο φυσικό βράχο, τον οποίο χρησιμοποιεί ως δάπεδο, έχει ισχυρούς τοίχους, πλ. 0,75 και 0,50 μ. αντίστοιχα, εσωτερικό πλάτος 0,40 και βάθος 0,80 μ. Επιχρίεται εσωτερικά με λευκό υδραυλικό κονίαμα και καλύπτεται με ακατέργαστες πλάκες μεσαίου και μικρού μεγέθους. Πρόκειται πιθανότατα για τη συνέχεια του αγωγού που ανασκάφηκε πίσω από το Ψυχιατρικό Νοσοκομείο της Σταυρούπολης και έφερνε νερό στη Θεσσαλονίκη από το Ρετζίκι ή το Λεμπέτ.

Αν και η ανασκαφή δεν έδωσε ασφαλή χρονολογικά στοιχεία, ο αγωγός τοποθετείται στους χρόνους της Τουρκοκρατίας (16ος-17ος αι.) και ήταν σε συνεχή χρήση έως τις αρχές του 20ού αι., οπότε εγκαταλείφθηκε.

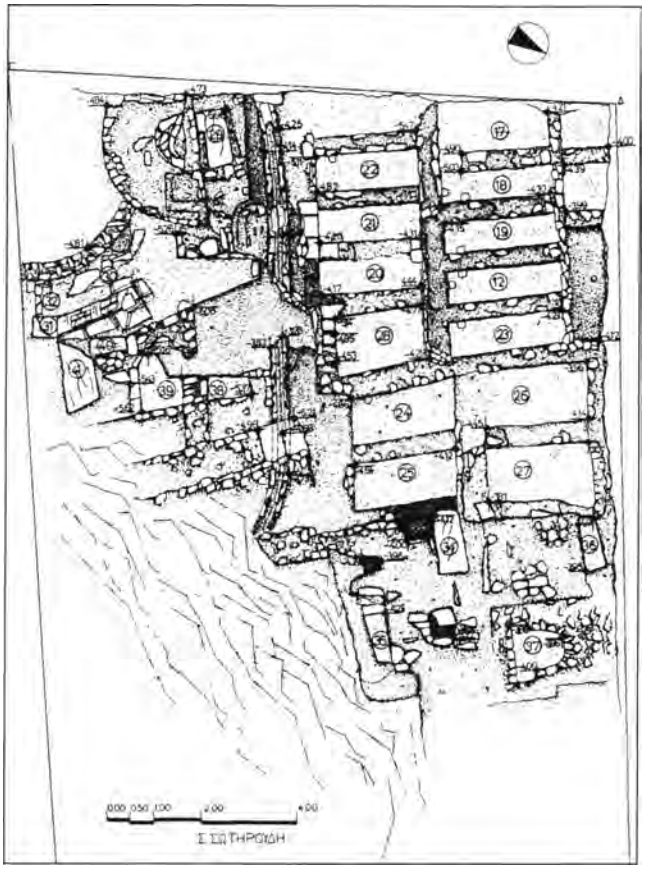
Μετά την ανασκαφική έρευνα ο αγωγός καταχώσθηκε.

Οδός Απολλωνιάδος 19

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού που βρίσκεται έξω από τα δυτικά τείχη της Θεσσαλονίκης και μέσα στα όρια του δυτικού νεκροταφείου, ανασκάφηκαν (Σχέδ. 11) 26 κτιστοί παλαιοχριστιανικοί τάφοι, επτά ελεύθερες ταφές και εννέα νεότεροι τάφοι της περιόδου της Τουρκοκρατίας. Από τους νεότερους οι επτά ήταν κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα και οι διαστάσεις τους κυμαίνονταν σε μήκος 1-1,40, πλάτος 0,30-0,60 και ύψος 0,40-0,50 μ. Οι υπόλοιποι δύο ήταν ελεύθερες ταφές. Στους παραπάνω τάφους ανήκαν τέσσερις μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες, τρεις από τις οποίες φέρουν οθωμανικές επιγραφές.

Στο αμέσως επόμενο στρώμα (βάθ. 1,70-2 μ.) βρέθηκαν επτά ελεύθερες ακτέριστες ταφές, η μία από τις οποίες περιείχε ανακομιδές (αριθ. 10). Στη συνέχεια αποκαλύφθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου συστάδα καμαροσκέπαστων τάφων που δεν σώζουν την καμάρα, οι οποίοι μετασκευάστηκαν στα τέλη της παλαιοχριστιανικής περιόδου σε κιβωτιόσχημους. Το μήκος τους κυμαίνεται στα 2,10-2,40, το πλάτος στα 0,65-1,30 και το ύψος στα 1,35 μ. Είναι κατασκευασμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα που περιέχει χαλίκι και έχουν δύο κτιστά σκαλοπάτια στις στενές πλευρές, τα οποία έγιναν εκ των υστέρων, κατά τη μετασκευή τους σε κιβωτιόσχημους. Οι τοίχοι και το δάπεδό τους επιχρίονται με χονδρό κονίαμα, με εξαίρεση έναν (αριθ. 22) που σώζει τρία σκαλοπάτια επενδεδυμένα με πλίνθους.

Παράλληλα αποκαλύφθηκαν έξι καμαροσκέπαστοι τάφοι σε δύο συστάδες, με κυμαινόμενο μήκος 1,95-2,15, πλάτος 0,80-1,44 και ύψος 1,15-1,60 μ. Το εσωτερικό τους ήταν επιχρισμένο με ασβεστοκονίαμα, πάνω στο οποίο σώζεται σε τρεις από αυτούς (αριθ. 34, 35, 37) γραπτή διακόσμηση κόκκινου χρώματος με κάθετες, οριζόντιες, πλά-

Σχέδ. 11. Θεσσαλονίκη. Οδός Απολλωνιάδος 19. Κάτοψη τμήματος του νεκροταφείου.

γιες και καμπύλες ταινίες, πλ. 0,06-0,10 μ. Είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή, κονίαμα και πλίνθους στην καμάρα και έχουν οριζόντια είσοδο-δίοδο, που έκλεινε με σχιστόπλακα και ασφαλιζόταν στα κενά με σφηνόπετρες και κονίαμα.

Ο αξιολογότερος και σπανιότερος τάφος του οικοπέδου είναι ο αριθ. 29, διαστ. 2,05×0,95×1,15-1,20 μ., που αποκαλύφθηκε στη νοτιοανατολική γωνία του. Είναι επιχρισμένος εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα και χρησιμοποιεί ως δάπεδο το φυσικό βράχο, επιχρισμένο με στρώμα κονιάματος. Η κάλυψή του γίνεται με τρεις μεγάλες λίθινες πλάκες, τοποθετημένες οριζόντια κατά το πλάτος του, ενώ το άνω τμήμα του καλύπτει κτιστή ημικυκλική mensa, διαμ. 3 μ., επιχρισμένη εξωτερικά με κονίαμα. Στην άνω επιφάνειά της διαμορφώνεται με κονίαμα και μικρές πέτρες σχηματοποιημένο τρικλίνιο για το νεκρόδειπνο και στο κέντρο της οροφής ημικυκλική τράπεζα, διαμ. 0,90, ακτίνας 0,50 μ., που καλύπτεται με μαρμαροθέτημα.

Ανατολικά του αποκαλύφθηκαν τρεις καλυβίτες τάφοι που εδράζονται στο βράχο και είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους καλυπτήρες. Ο σκελετός ήταν τοποθετημένος στο χώμα και η κεφαλή ελαφρώς ανασηκωμένη, πάνω σε προσκέφαλο από χώμα. Άλλοι δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι (αριθ. 40 και 41) είχαν διαστάσεις 1,85×0,65×1,05 και 1,85×1,24×1,15 μ.

Σε βάθος 2,10-2,25 μ. αποκαλύφθηκε πλινθόκτιστος αγωγός τετράγωνης διατομής με κατεύθυνση Β.-Ν. Έχει πλάτος 1,14, βάθος 0,20 μ., εδράζεται πάνω σε λιθόκτιστη υποδομή και είναι επιχρισμένος με υδραυλικό κονίαμα. Ο αγωγός συνδέεται πιθανότατα με τη χρήση του νεκροταφείου κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας.

Από τα σημαντικότερα ευρήματα αξίζει να αναφερθούν έξι πρωτοβυζαντινά αγγεία, ένα ληκύθιο και ένα κύπελλο με λευκό πηλό και πρώιμη εφυάλωση.

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώσθηκαν.

Οδός Αργυροπούλου 11

Σε οικόπεδο της παραπάνω οδού στην Άνω Πόλη αποκαλύφθηκαν θεμέλια δύο τοίχων κτίσματος παλαιοχριστιανικών χρόνων. Ο αριθ. 1, κατεύθυνσης Α.-Δ., μέγ. σωζ. μήκ. 5,60, πλ. 0,70, ύψ. 1,75-2 μ., διακόπτει την πορεία άλλου τοίχου, αριθ. 2, κατεύθυνσης Β.-Ν., μέγ. σωζ. μήκ. 7,10, ύψ. 1 και πλ. 0,70 μ. Οι τοίχοι αυτοί εδράζονται στο βράχο, είναι λασπόκτιστοι μέχρι το ύψος των 1,70 μ., ενώ στο υπόλοιπο τμήμα (ανωδομή) χρησιμοποιούν ως συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα. Τρίτος τοίχος, αριθ. 3, μεταγενέστερος των δύο άλλων, εδράζεται πάνω στον τοίχο 2, έχει κατεύθυνση Β.-Ν., πλάτος 0,65 μ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,10 μ. και σώζεται σε ύψος 0,50 μ.

Οι παραπάνω τοίχοι ανήκουν σε θεμέλια απροσδιόριστων κτισμάτων της παλαιοχριστιανικής περιόδου (όριζαν πιθανότατα έναν περίβολο) και χρονολογούνται στον 4ο-6ο αι. Στις επιχώσεις τους βρέθηκαν όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης και επιτύμβια επιγραφή του 5ου-6ου αι.: *Κοιμητήριον Ἀρχε/τίμου Ἐπαρχικοῦ* (Πίν. 246 α).

Μετά την έρευνα τα ευρήματα καταχώσθηκαν.

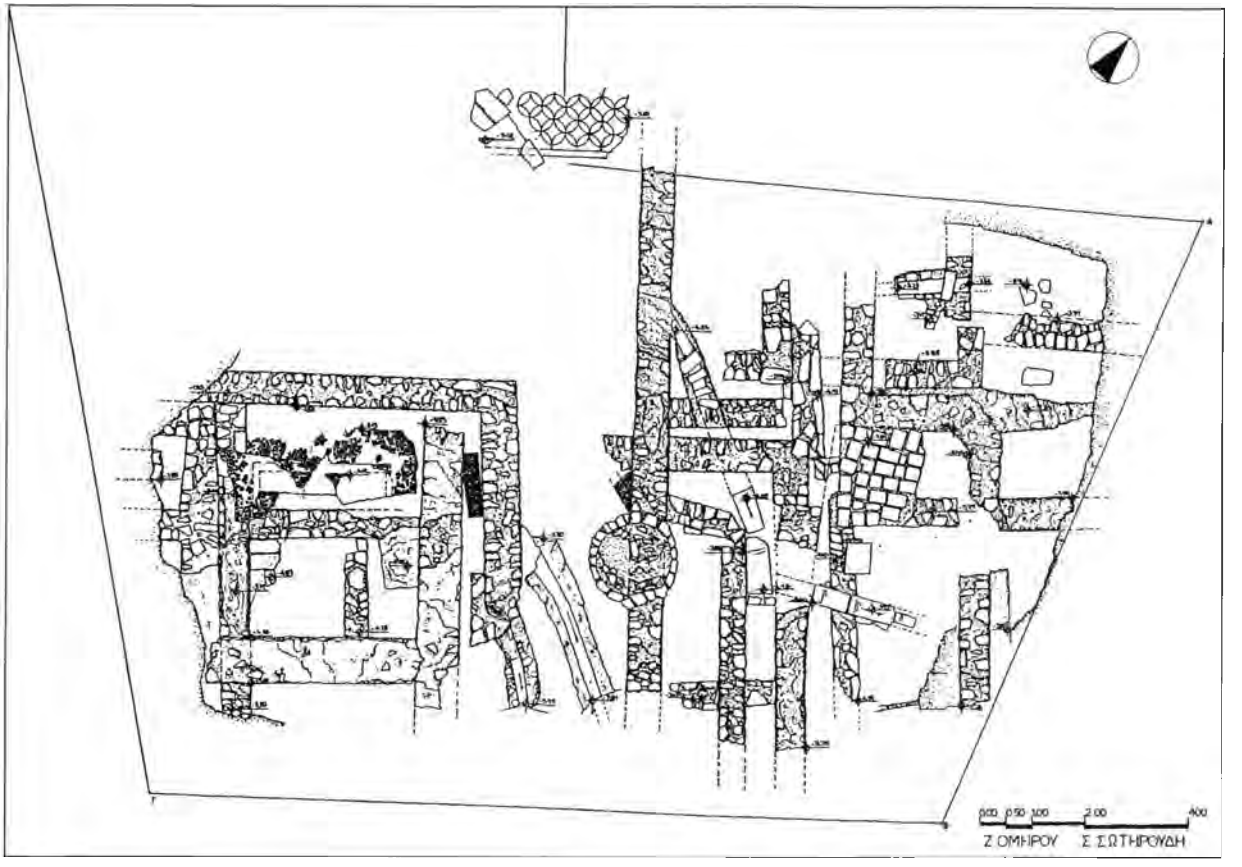
Συμβολή των οδών Κλεισθένους 5 και Ολυμπιάδος

Σε οικόπεδο που βρίσκεται νοτιοανατολικά του μεταβυζαντινού ναού της Παναγίας Λαγουδιανής και ανατολικά των ερειπίων παλαιοχριστιανικής οικίας που αποκαλύφθηκε στην οδό Αθηνάς 17[63] το 1971, αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (Σχέδ. 12· Πίν. 246 β), λείψανα κτισμάτων, που ανάγονται από τους αυτοκρατορικούς έως τους μεταβυζαντινούς χρόνους, καθώς και βόθροι της Τουρκοκρατίας.

Στην αρχαιότερη φάση ανήκουν λασπόκτιστοι τοίχοι, που εδράζονται στο φυσικό έδαφος και χρονολογούνται στους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους. Στη β΄ φάση, μετά από κάποια καταστροφή, οι τοίχοι αυτοί μετατοπίζονται ελαφρώς προς Ν. και κατασκευάζεται πρόχειρος αγωγός από στρωτήρες κεράμους, μήκ. 0,90 μ., που διασχίζει τον λασπόκτιστο.

Στη γ΄ φάση που τοποθετείται στους αυτοκρατορικούς χρόνους, ανήκουν θεμέλια κτίσματος με τοίχους, πλ. 0,60 μ., κατασκευασμένους από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, από το οποίο αναγνωρίζονται δωμάτια με στενούς διαδρόμους, ενώ σε λίγο μεταγενέστερη φάση ανάγεται τμήμα δαπέδου από πλίνθους, έκτασης 1,90×1 μ., που ίσως ανήκει σε δεξαμενή. Σε μία δ΄ φάση, που τοποθετείται στους χρόνους της Τετραρχίας, ανήκει σύστημα αγωγών χτισμένων με πλίνθους, που φέρουν δαχτυλιές, οι οποίοι διασχίζουν τους τοίχους των κτισμάτων με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. Στην ε΄ φάση (παλαιοχριστιανικοί χρόνοι) ανήκει ισχυρός τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., μέγ. σωζ. μήκ. 9,50 και πλ. 0,65 μ., κατασκευασμένος από αργολιθοδομή, σποραδικές πλίνθους και ασβεστοκονίαμα, ο οποίος εδράζεται σε προγενέστερο τοίχο της γ΄ φάσης. Στην ίδια φάση των παλαιοχριστιανικών χρόνων ανήκουν τρεις τοίχοι, πλ. 0,80 μ., με κατεύθυνση ο ένας Ν.-Β. και σωζόμενο μήκος 2,50 μ. και δύο με κατεύθυνση Δ.-Α. και σωζόμενο μήκος 4,40 μ., που βρέθηκαν στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Με τη φάση αυτή, που σχετίζεται με χώρους της παλαιοχριστιανικής οικίας που ανασκάφηκε το 1971 στο προς Δ. οικόπεδο της

63. *ΑΔ* 26 (1971): Χρονικά, σ. 385-387.

Σχέδ. 12. Θεσσαλονίκη. Συμβολή των οδών Κλεισθένους 5 και Ολυμπιάδος. Κάτοψη της ανασκαφής.

οδού Αθηνάς 17, συνδέεται τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου, έκτασης 2,10×1,10 μ., που εικονίζει τετράφυλλα σχηματιζόμενα από τεμνόμενους κύκλους (Πίν. 246 γ). Στο ψηφιδωτό χρησιμοποιούνται ψηφίδες μαύρου, λευκού και κόκκινου χρώματος. Όταν η οικία καταστράφηκε γύρω στα τέλη του 6ου-7ο αι., ο χώρος ερημώθηκε και για μεγάλο χρονικό διάστημα έμεινε αχρησιμοποίητος.

Τέλος, σε μία σ΄ φάση που τοποθετείται στους βυζαντινούς χρόνους, κατασκευάζονται στο νότιο τμήμα του οικοπέδου τρεις λασπόκτιστοι τοίχοι, πλ. 0,80 μ., που ορίζουν χώρο στρωμένο με χονδρό ψηφιδωτό από μεγάλες ακανόνιστες μαρμάρινες ψηφίδες. Το παραπάνω κτίριο καταστράφηκε από φωτιά, όπως μαρτυρεί το στρώμα στάχτης που το σκέπασε, και στη συνέχεια ο χώρος καλύφθηκε με κουρασάνι. Στο δάπεδο αυτό ανοίχθηκαν λάκκοι και βόθροι της Τουρκοκρατίας.

Στους ύστερους βυζαντινούς χρόνους (φάση ζ΄) ανάγονται οι πέντε ελεύθερες ταφές, που βρέθηκαν στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου. Οι ταφές αυτές σχετίζονται με το νεκροταφείο της βυζαντινής μονής, που προϋπήρχε στη θέση του μεταβυζαντινού ναού της Παναγίας Λαοδηγητρίας ή του Λαγουδιάτου.

Μετά την ανασκαφή τα ευρήματα καταχώσθηκαν.

Οδός Μουσών 35 (Άνω Πόλη)

Στο παραπάνω οικόπεδο, στην Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης, κατά τη διάρκεια εκσκαφής για ανέγερση οικοδομής, εντοπίστηκαν αρχαιότητες. Ακολούθησε μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα διάρκειας δύο μηνών (Νοέμβριος 1998 - Ιανουάριος 1999), τα αποτελέσματα της οποίας είναι τα εξής:

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου (τομέας Α) και σε απόσταση 2 μ. περίπου από τη βόρεια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε αποθέτης χρόνων Τουρκοκρατίας, από το εσωτερικό του οποίου περισυνελέγησαν ακέραια αγγεία αυτής της περιόδου. Στο μέσον του οικοπέδου και προς ΝΑ. (τομέας Β) αποκαλύφθηκε σχεδόν τετράγωνη κατασκευή, διαστ. 1,15×0,85 μ., από αργούς λίθους και χώμα, της οποίας σώζεται η βόρεια, η ανατολική και η νότια πλευρά.

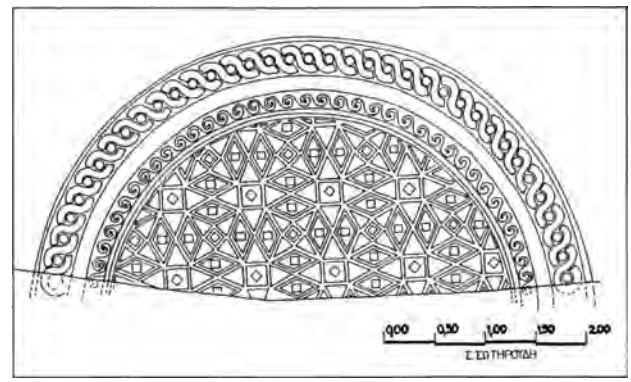
Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου και σε επαφή με την αντίστοιχη πλευρά αποκαλύφθηκε υπόλειμμα λιθόκτιστου τοίχου, διαστ. 6×1,60×0,30 μ., με συνδετικό υλικό υπόλευκο χονδρόκοκκο ασβεστοκονίαμα. Στην παρειά του έχουν εντοιχιστεί δύο μεγάλοι λαξευμένοι ορθογώνιοι λίθοι που προέρχονται από λιθολόγηση άλλου τοίχου. Ο παραπάνω τοίχος ήταν πιθανώς αναλημματικός και χρονολογείται στους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους σύμφωνα με τα ευρήματα της επίχωσής του. Στο βορειοανατολικό του άκρο πατά πάνω σε άλλο λασπόκτιστο τοίχο, διαστ. 1×1×0,30 μ., ο οποίος είναι κατασκευασμένος από αργούς λίθους και εδράζεται στο βράχο σε βάθος 2,60 μ. ακολουθώντας τη φυσική του κλίση από Β. προς Ν.

Από την επίχωση του οικοπέδου και ιδιαίτερα κατά μήκος της δυτικής του πλευράς περισυνελέγη κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, που περιέχει θραύσματα ειδωλίων, τα οποία πρέπει να συνδεθούν με κάποιο ιερό με μεγάλη διάρκεια ζωής. Τα ειδώλια περιλαμβάνουν κυρίως κεφαλές και σώματα γυναικείων μορφών, οι οποίες ταυτίζονται με γνωστούς τύπους από τις ανασκαφές του ιερού στο Θεσμοφόριο της Πέλλας[64].

Παλιόκαστρο Ωραιοκάστρου

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των οδών Καραϊσκάκη - Ευθυμίας - Ζακύνθου - Ουζούνη, αποκαλύφθηκε μετά από σωστική ανασκαφική έρευνα τμήμα τοίχου και κόγχη τρικλινίου[65] έπαυλης με ψηφιδωτό δάπεδο (Σχέδ. 13). Οι τοίχοι της έπαυλης ήταν κατασκευασμένοι με εναλλασσόμενη τοιχοδομία από αργολιθοδομή και τρεις σειρές πλίνθων και έφεραν μυστρίσματα, ενώ η κόγχη έφερε εσωτερικά γραπτή διακόσμηση με στιλπνά χρώματα (λευκό, μαύρο, κόκκινο και ρόδινο).

Το θέμα της ψηφιδωτής διακόσμησης του δαπέδου της κόγχης είναι μια σύνθεση κατά κορυφήν εφαπτόμενων οκταγώνων, που ανά τέσσερα ορίζουν τετράκτινα αστεροειδή σχήματα. Στα οκτάγωνα εγγράφονται τετράκτινα μικρότερα αστέρια, που αναλύονται σε τέσσερις ρόμβους. Το δάπεδο πλαισιώνουν τρεις ταινίες, οφθαλμωτός πλοχμός, λευκή ακόσμητη ταινία και σπειρομαίανδρος. Χρονολογείται συγκριτικά με ανάλογα παραδείγματα[66] στα τέλη του 4ου-αρχές 5ου αι.

Σχέδ. 13. Νομός Θεσσαλονίκης. Παλιόκαστρο Ωραιοκάστρου. Ψηφιδωτό δάπεδο.

Το τμήμα του κτιρίου που ανασκάφηκε ανήκει σε αίθουσα τρικλινίου αγροτικής έπαυλης, τα όρια της οποίας επεκτείνονται στα γειτονικά οικόπεδα, όπου και εντοπίστηκε ο οχυρός περίβολός της. Το κτίριο καταστράφηκε από πυρκαγιά, πιθανότατα κατά την μαρτυρούμενη στα Θαύματα του αγίου Δημητρίου επιδρομή του χαγάνου των Αβάρων κατά της Θεσσαλονίκης το 620.

ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ

Θέρμη

Οδός Μεγάλου Αλεξάνδρου 41

Αποκαλύφθηκε δεξαμενή βυζαντινών χρόνων σε βάθος 0,30 μ. από το οδόστρωμα. Είναι τετράγωνη σχεδόν σε κάτοψη, εξωτ. διαστ. 2,05×1,25 και εσωτ. 1,35×1,25 μ., χτισμένη με αργολιθοδομή και λευκό ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Το δάπεδό της εντοπίστηκε σε βάθος 1,55 μ. Τα πλευρικά τοιχώματά της φέρουν επένδυση από υδραυλικό κονίαμα και το δάπεδο αποτελείται από πλίνθους και δύο πέτρινες πλάκες, μία εκ των οποίων φέρει κυκλική βάθυνση, διαμ. 0,37 και βάθ. 0,13 μ. Στο μέσον της βορειοδυτικής πλευράς σώζεται σκαλοπάτι καθόδου στο εσωτερικό της, διαστ. 0,18×0,08 μ.

Κατά τον καθαρισμό από το εσωτερικό της περισυνελέγησαν όστρακα άβαφης κεραμικής από χυτροειδή αγγεία, εφυαλωμένα υστεροβυζαντινά και ένα απότμημα μαρμάρινου κίονα.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΟΑΘ

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφών του ΟΑΘ και σε συνεργασία με τη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, εντοπίστηκαν από την Εφο-

64. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Το Θεσμοφόριο της Πέλλας*, Αθήνα 1996.

65. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 131-139.

66. Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών της Ελλάδας*, ΙΙΙ, *Μακεδονία-Θράκη*. 1. *Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 134.

ρεία τμήματα υδροδοτικού αγωγού, του οποίου η έρευνα άρχισε το 1994[67].

Ο υδραγωγός[68], που έχει κατεύθυνση από ΒΑ. προς ΝΔ. και αποτελεί το μοναδικό μέχρι στιγμής τμήμα ύδρευσης των περιοχών ανατολικά της Θεσσαλονίκης, διέρχεται από τη Θέρμη και διασχίζει απόσταση 15 χλμ. περίπου. Είναι λιθόκτιστος με ασβεστοκονίαμα, θολωτός, ελλειψοειδούς διατομής και φυσικής ροής. Εσωτερικά επενδύεται με υδραυλικό κονίαμα εκτός της επιφάνειας του θόλου. Χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς-παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Συγκεκριμένα αναφέρουμε τα εξής σημεία στα οποία εντοπίστηκε ο αγωγός εντός του οικισμού:

Συμβολή των οδών Κολοκοτρώνη και Αγίου Γεωργίου

Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,60 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος του δρόμου, 6,50 βόρεια της συμβολής των παραπάνω οδών και 2,60 μ. δυτικά της οδού Κολοκοτρώνη. Έχει κατεύθυνση Δ.-Α. και διέρχεται κάθετα προς την οδό. Είναι κατασκευασμένος με λίθους μεσαίου μεγέθους και κονίαμα, ενώ μερική καταστροφή του θόλου του κάνει ευδιάκριτο το υδραυλικό κονίαμα με το οποίο έχουν επενδυθεί τα εσωτερικά τοιχώματα. Εξωτ. διαστ.: 1,10 (ύψ.)×1,35 (πλ.) μ. Το δάπεδό του αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,70 και το εσωτερικό του πλάτος είναι 0,43 μ.

Οδός Αγίου Γεωργίου

Αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,95 και σε απόσταση 1 μ. βόρεια του κρασπέδου και 25 μ. από τη συμβολή των οδών Αγίου Γεωργίου και Κολοκοτρώνη. Εξωτ. διαστ.: 1,35 (ύψ.)×0,44 (μήκ.)×0,70 (πλ.) μ. Η κατεύθυνσή του είναι Δ.-Α. με μικρή απόκλιση προς ΒΔ.

Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου 10-12

Αποκαλύφθηκε σε απόσταση 1,25 μ. από το βόρειο κράσπεδο του πεζοδρομίου έναντι του αριθμού 10-12 της οδού και σε βάθος 0,85 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος. Διέρχεται κάθετα της οδού με κατεύθυνση Β.-Ν. Εξωτ. διαστ.: 1,57 (ύψ.)×1,23 (μήκ.)×1,30 (πλ.) μ., ενώ εδράζεται σε αργιλώδες έδαφος.

Συμβολή των οδών Καραολή 24 και Κολοκοτρώνη

Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,20 και σε απόσταση 1 μ. από τη συμβολή των παραπάνω οδών. Έχει κατεύθυνση από Β. προς Ν. Καθώς μέρος του θόλου του είχε καταρρεύσει, ήταν δυνατόν να παρατηρήσουμε την επένδυση των τοιχωμάτων του εσωτερικά (πάχ. 0,50-0,55 μ.) με υδραυλικό κονίαμα, πάχ. 0,02-0,025 μ. Εξωτ. διαστ.: 1,10 (ύψ.)×1,40 (μήκ.)×1,50 (πλ.) μ.

Συμβολή των οδών Σεφέρη και Γρηγορίου Λαμπράκη

Αποκαλύφθηκε σε απόσταση 4 μ. από τη συμβολή των παραπάνω οδών σε βάθος 1 μ. από το οδόστρωμα. Έχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και διέρχεται διαγώνια του δρόμου. Είναι λιθόκτιστος με ροδόχρωο κονίαμα ως συνεκτικό υλικό. Εξωτ. διαστ.: 1,40 (ύψ.)×1,50 (μήκ.)×1 (πλ.) μ.

Οδός Κολοκοτρώνη 16-18

Αποκαλύφθηκε τμήμα του υδραγωγού σε απόσταση 16,20 μ. από τη νοτιοανατολική γωνία του πεζοδρομίου στη συμβολή των οδών Καραολή και Κολοκοτρώνη και σε βάθος 1,30-1,40 μ. από το οδόστρωμα. Σε απόσταση 8,70 μ. εφοδιάζεται με φρεάτιο επισκόπησης ή καθαρισμού, τετράγωνο σχεδόν σε κάτοψη, διαστ. 1,35×1,50 μ., με σωζόμενο ύψος ως προς τη νοτιοανατολική του γωνία 0,78 μ. Το εσωτερικό του ύψος είναι 0,75 μ. και το πλάτος του παρουσιάζει μείωση προς τα πάνω από 0,55 έως 0,35 μ. Το φρεάτιο εγκιβωτίζει σχεδόν το βόρειο και το νότιο τμήμα του υδραγωγού. Μερική καταστροφή της θολωτής κάλυψης έκανε ορατή την επένδυση των πλευρικών του τοιχωμάτων, πάχ. 0,55 μ., με διπλή στρώση υδραυλικού κονιάματος και ίχνη επιχρίσματος στεγανοποίησης. Το τμήμα του υδραγωγού εδράζεται σε στρώμα λεπτής κιτρινωπής λεπτόκοκκης άμμου σε βάθος 2,90 μ. Τα υπόλοιπα τμήματά του, τα οποία αποκαλύφθηκαν επί των οδών Μακρυγιάννη 42, Αλεξάνδρου Παπαναστασίου 33, Θ. Λίτσα 10, Δ. Υψηλάντη 32 και Κολοκοτρώνη 20 και στο αγροτεμάχιο 1365 (βιομηχανικό πάρκο), παρουσιάζουν την ίδια μορφή, ενώ αυτό το τμήμα που ήλθε στο φως επί της οδού Κολοκοτρώνη 22 παρουσιάζει μια κατασκευαστική ιδιαιτερότητα. Σε μεταγενέστερη φάση, η οποία τοποθετείται πιθανώς στους υστεροβυζαντινούς χρόνους, η καμάρα του καταστράφηκε με την τοποθέτηση αγωγού τομής ανεστραμμένου Π, ο οποίος έφερε κάλυψη από σχιστόπλακες μεταξύ των οποίων διακρίνονται θραύσματα κεράμων. Οι δύο αγωγοί σε κάτοψη διασταυρώνονται χιαστί.

67. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 217-222.

68. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 700.

ΕΥΠΡΑΞΙΑ ΔΟΥΛΓΚΕΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Κάστρο Πλαταμώνα

Νεκροταφείο του ναού Α΄. Συνεχίστηκε η έρευνα στο νεκροταφείο που πλαισιώνει την ανατολική, τη νότια και τη βόρεια πλευρά του ναού Α΄. (Βλ. παραπάνω, σ. 608, Σχέδ. 2). Στη νοτιοδυτική πλευρά του ναού εντοπίστηκαν 40 επιπλέον ταφές[69]. Ανάμεσά τους βρέθηκαν και επτά ανακομιδές με όστρακα από σπασμένες κούπες, καθώς και ένας νηπιακός εγχυτρισμός. Οι τάφοι σταματούν στο επίπεδο των θεμελίων του ναού.

Το νεκροταφείο επεκτείνεται και στη βορειοανατολική πλευρά του ναού. Τοίχος, μήκ. 8,10 μ., λιθόκτιστος με ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,70 και σωζ. ύψ. 0,58 μ., που εντοπίστηκε στα βορειοδυτικά του ναού. Έχει κατεύθυνση από Ν. προς ΒΑ. και φαίνεται ότι αποτελούσε τον περίβολό του[70]. Μέρος από την έκταση του νεκροταφείου έχει καλύψει και στην πλευρά αυτή ο εσωτερικός πύργος (πύργος ΙΑ΄) του τείχους που καταλαμβάνει τη βορειοανατολική γωνία του κάστρου[71]. Ταφές εντοπίστηκαν μεταξύ του τοίχου του περιβόλου και του εν λόγω πύργου, σε επτά επάλληλα στρώματα που διαταράσσουν το ένα το άλλο λόγω της μικρής μεταξύ τους επίχωσης. Είναι 28 και ανήκουν στον τύπο των ελεύθερων ταφών[72]. Συνοδεύονται από 19 ανακομιδές που είναι διασκορπισμένες άτακτα ανάμεσά τους. Η διάταξη των βαθύτερων στρωμάτων, του έκτου και του έβδομου κυρίως, βαίνει παράλληλα με το βόρειο τοίχο του ναού και παρουσιάζει κανονικότητα. Αντίθετα, η διάταξη των νεότερων στρωμάτων δεν παρουσιάζεται οργανωμένη στο χώρο, πλήν του προσανατολισμού και κάποιας μεγαλύτερης πυκνότητας που παρατηρούνται κοντά στο ναό. Οι ταφές γενικά είναι φτωχικά κτερισμένες ή ακτέριστες. Από το είδος των κτερισμάτων συμπεραίνουμε ότι και στην πλευρά αυτή το νεκροταφείο ανήκει σε δύο χρονικές περιόδους: στη μεταβυζαντινή τα πρώτα τέσσερα στρώματα και στη βυζαντινή τα υπόλοιπα τρία, όπως φανερώνουν και οι εννέα εγχάρακτες με εφυάλωση κούπες του 14ου αι. που συνοδεύουν αυτές τις ταφές.

Κτίσματα γύρω από το ναό Α΄. Η συνέχεια της έρευνας κάτω από το επίπεδο των τάφων του νεκροταφείου του ναού Α΄[73] φανέρωσε λιθόκτιστο κτίσμα (Σχέδ. 14), του οποίου οι διασπάσεις και η έκταση είναι ακόμη ασαφείς[74].

Στα νοτιοδυτικά του ναού, σε απόσταση 4,50 μ. από το νάρθηκα και στο επίπεδο των ταφών εντοπίστηκαν καταχωσμένα από χώματα προερχόμενα από το νεότερο νεκροταφείο δύο κυκλικά ορύγματα ασβεστοκαμίνων (Σχέδ. 14). Πρόκειται για ορύγματα ελλειψοειδή στους βράχους, που είναι πολύ μικρότερα από τα καμίνια που εντοπίστηκαν στη θέση Κρανιά στις βόρειες παρυφές του λόφου του κάστρου[75], όπου γίνεται ανασκαφική έρευνα ενόψει της διάνοιξης της σήραγγας του τρένου. Γύρω του υπάρχουν στρώμα με ωχρόλευκο χώμα και ασβεστόχωμα, καθώς και ασβεστόλιθοι. Το εσωτερικό τους ήταν γεμάτο στάχτες και τα τοιχώματά του στερεοποιημένα, αλλά υπόλευκα[76].

Συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα και κοντά στη βορειοδυτική πλευρά του νάρθηκα, βόρεια της ήδη υπάρχουσας από το 1997 τομής, στην οποία είχε αναφανεί η νοτιοδυτική γωνία κτιρίου που βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο με το ναό Α΄. Διαπιστώθηκε ότι το κτίριο, του οποίου ανασκάφηκαν οι τρεις τοίχοι[77], είναι σύγχρονο με μία από τις παλαιότερες βυζαντινές φάσεις του ναού. Πρόκειται για επίμηκες τετράπλευρο κτίσμα που απέχει μόλις 0,87 μ. από το βόρειο τείχος με άξονα Β.-Ν. και του οποίου δεν έχει εντοπιστεί ακόμη η θέση της δυτικής πλευράς, διότι το κτίριο διακόπτεται δυτικά από νεότερο τοίχο περιβόλου, λασπόκτιστο, πρόχειρης δόμησης (πλ. 0,55-0,70, σωζ. μήκ. 17,50 και ύψ. 0,55-0,90 μ.) που φθάνει μέχρι το βόρειο τείχος και πρέπει να αποτελούσε τον περίβολο του ναού σε νεότερους χρόνους. Το πλάτος των τοίχων του παλαιότερου κτιρίου είναι 0,60 μ., αλλά, αν και λασπόκτιστοι, ο καθένας τους παρουσιάζει μικρές διαφοροποιήσεις στο χτίσιμο. Το στρώμα καταστροφής από κεράμους οροφής και αργούς λίθους που διαπιστώθηκε στο εσωτερικό του φανερώνει ότι η καταστροφή του προήλθε από κατάρρευση της ξύλινης στέγης του. Ωχρόλευκο υπόστρωμα δαπέδου εντοπίστηκε σε όλη την έκταση του χώρου, ενώ λιθόπλακα μεγάλων διαστάσεων που σώζεται στη βορειοανατολική γωνία ίσως δηλώνει το είδος του δαπέδου. Για τη χρήση του χώ-

69. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 449.

70. Εντοιχισμένο θύρωμα διακρίνεται στο μέσον του σωζόμενου τοίχου, μήκ. 1,92 μ.

71. Διαπιστώθηκε ότι με την κατασκευή του άλλοτε έχει διαταράξει ταφές (Τ 14) και άλλοτε τις έχει καταστρέψει πατώντας επάνω τους (Τ 11, 15, 17-19, 21, 26).

72. Οι 19 είναι λακκοειδείς, ενώ οι υπόλοιπες 11 φαίνεται ότι κάλυπταν το κεφάλι του ακουμπισμένου στην αβαθή επίχωση νεκρού με κεραμίδες, που κάποτε έχουν και τη μορφή «σήματος» (Τ9) ή οριοθετούν τον τάφο (Τ 10). Λίθοι επιμήκεις αποτελούσαν επίσης «σήμα» των ταφών Τ2, Τ8, βλ. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 449-450.

73. Τα στρώματα δεν ήταν κλειστά, αλλά περιείχαν ανάμεικτα παλαιοχριστιανικά, υστερορωμαϊκά και ρωμαϊκά (2ος αι. μ.Χ.) όστρακα.

74. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 450.

75. Βλ. παρακάτω, σ. 630.

76. Ένα άλλο ανάλογο καμίνι κατεστραμμένο εντοπίστηκε σε υψηλότερο επίπεδο δυτικά του καμινιού αυτού το 1997.

77. Έχει μήκος 8,30 και σωζόμενο πλάτος 4,10 στο νότο και 3,50 μ. στο βορρά.

ρου αυτού δεν υπάρχουν μέχρι τώρα στοιχεία, αλλά το γεγονός ότι βρίσκεται στον περιβάλλοντα χώρο του ναού Α΄ μάς κάνει να μην αποκλείουμε τη σχέση του με αυτόν και μάλιστα λαμβάνοντας υπόψη ότι κατά την κατασκευή του νεότερου νάρθηκα έχει ληφθεί υπόψη το εν λόγω κτίριο, όπως προδίδει το ακανόνιστο σχήμα του τελευταίου (Σχέδ. 14).

Ανατολικά του κτιρίου αυτού εντοπίστηκε πλακόστρωτο μονοπάτι κατασκευασμένο από μία σειρά λίθινων πλακών, συνολ. μήκ. 7 μ., που μοιάζει να συνδέει την αυλή με την κλίμακα του βορειοανατολικού πύργου (πύργος ΙΑ΄).

Νεκροταφείο ναού Β΄. Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα στο νάρθηκα(;) του ναού Β΄. Οι 117 ταφές που εντοπίσαμε, όπως και στο πρώτο επίπεδο όπου είχε φθάσει η έρευνα του προηγούμενου έτους[78], είναι πυκνά τοποθετημένες και μεταξύ τους υπάρχουν ανακομιδές[79]. Πρόκειται για βυζαντινές ταφές του 14ου αι. και μεταβυζαντινές του 17ου αι. που συμπίπτουν και με τις οικοδομικές φάσεις του ναού.

Άλλα κτίσματα. Μεταξύ των νεότευκτων χώρων υγιεινής και του τείχους της ακρόπολης αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια κτίσματος που είναι θεμελιωμένο πάνω στους βράχους[80]. Πρόκειται για δύο δωμάτια στη σειρά, σε επαφή με το τείχος, το οποίο χρησιμοποιούν ως βόρειο τοίχο τους. Τα κτίσματα αυτά καταλήγουν σε ένα μεγαλύτερο που εκτείνεται σε δύο επίπεδα και διατηρεί επίχρισμα κοκκινωπό στο βόρειο και το δυτικό του τοίχο, ενώ άνοιγμα επικοινωνίας με λίθινο κατώφλι υπάρχει στην ανατολική του πλευρά. Το νότιο κτίσμα που σώζεται στο επίπεδο των θεμελίων έχει δεχθεί νεότερες επεμβάσεις[81], ενώ ο εξαιρετικά ισχυρός νότιος τοίχος του (πλ. 1,10 μ. περίπου) έχει σχηματιστεί με την ενσωμάτωση και παλαιότερου τοίχου.

Η ύπαρξη ισχυρών βράχων στη νοτιοδυτική εξωτερική πλευρά του τείχους της ακρόπολης δεν επέτρεψε να διασωθούν οικοδομικά ίχνη στην πλευρά αυτή.

Η έρευνα συνεχίζεται στη νοτιοανατολική γωνία της ακρόπολης, σε παλαιά τομή[82], όπου εντοπίζεται στο τείχος τοιχοδομία του 13ου αι. ψευδοπλινθοπερίκλειστη με επάλληλες σειρές θραυσμάτων πλίνθων, ενώ σε βάθος 2 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους εντοπίστηκαν σχεδόν κλειστά παλαιοχριστιανικά στρώματα κεραμικής.

78. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 261-262.

79. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 450-451. Επιβλέπουσα της ανασκαφής ήταν η Α. Τοκμακίδου, βλ. Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου, ό.π. (υποσημ. 12).

80. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 451.

81. Κατά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο χτίστηκε στο σημείο αυτό νεότερος βόθρος.

82. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 235· 13 (1999), σ. 451-452.

Κρανιά Νέου Παντελεήμονος

Η Εφορεία και τη χρονιά αυτή συνεχίζει την ανασκαφική έρευνα στο λεγόμενο «λόφο του Νεκροταφείου» στην παραπάνω θέση, που βρίσκεται στους βόρειους πρόποδες του λόφου του κάστρου Πλαταμώνα. Η ανασκαφή στο χώρο αυτό άρχισε στο τέλος Μαΐου του1998[83]. Τα αποτελέσματα των ανασκαφικών ερευνών δημοσιεύθηκαν από την υπογράφουσα και τους συνεργάτες της[84] και γι' αυτό εδώ θα περιοριστούμε σε μια μικρή ανακεφαλαίωσή τους.

Για διάστημα δύο μηνών περίπου ασχοληθήκαμε με τους μάρτυρες και τα άνω στρώματα τομών επάνω στο δρόμο που διέσχιζε τον υπό ανασκαφή αρχαιολογικό χώρο, των οποίων τα κατώτερα στρώματα θα ανασκάψει η ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, ώστε να ολοκληρωθεί ταχύτερα το έργο στο χώρο όπου πρέπει να δημιουργηθεί το προς Β. άνοιγμα της σήραγγας του λόφου του κάστρου Πλαταμώνα. Είναι εντυπωσιακή η διατάραξη των στρωμάτων, ακόμη και των επιφανειακών, που φανερώνει η αναλυτική εξέταση των κινητών ευρημάτων[85].

Ακολούθως συνεχίσαμε τις εργασίες στο «λόφο του νεκροταφείου», όνομα που μεταχειρίζονταν οι κάτοικοι για το λόφο, ήδη πριν αρχίσουν οι έρευνες το 1997. Η δραστηριότητά μας επιβεβαίωσε την παρουσία της παλαιοχριστιανικής και της υστερορωμαϊκής φάσης, ενώ αποκάλυψε και μια τρίτη πρωιμότερη[86].

Στα δύο πρώτα στρώματα, το επιφανειακό μπάζωμα και το φυλλόχωμα που ακολουθεί, δεν υπάρχουν αρχαιολογικες ενδείξεις. Στο τρίτο στρώμα βρέθηκαν οστά νεκρών, των οποίων οι λακκοειδείς τάφοι διανοίγονται χαμηλότερα μέσα στο μαλακό βράχο. Στο στοιχείο αυτό θα μπορούσαμε να δούμε την κατολίσθηση παλαιότερων στρωμάτων από τα όμβρια ύδατα και την αντικατάστασή τους από τα νεότερα.

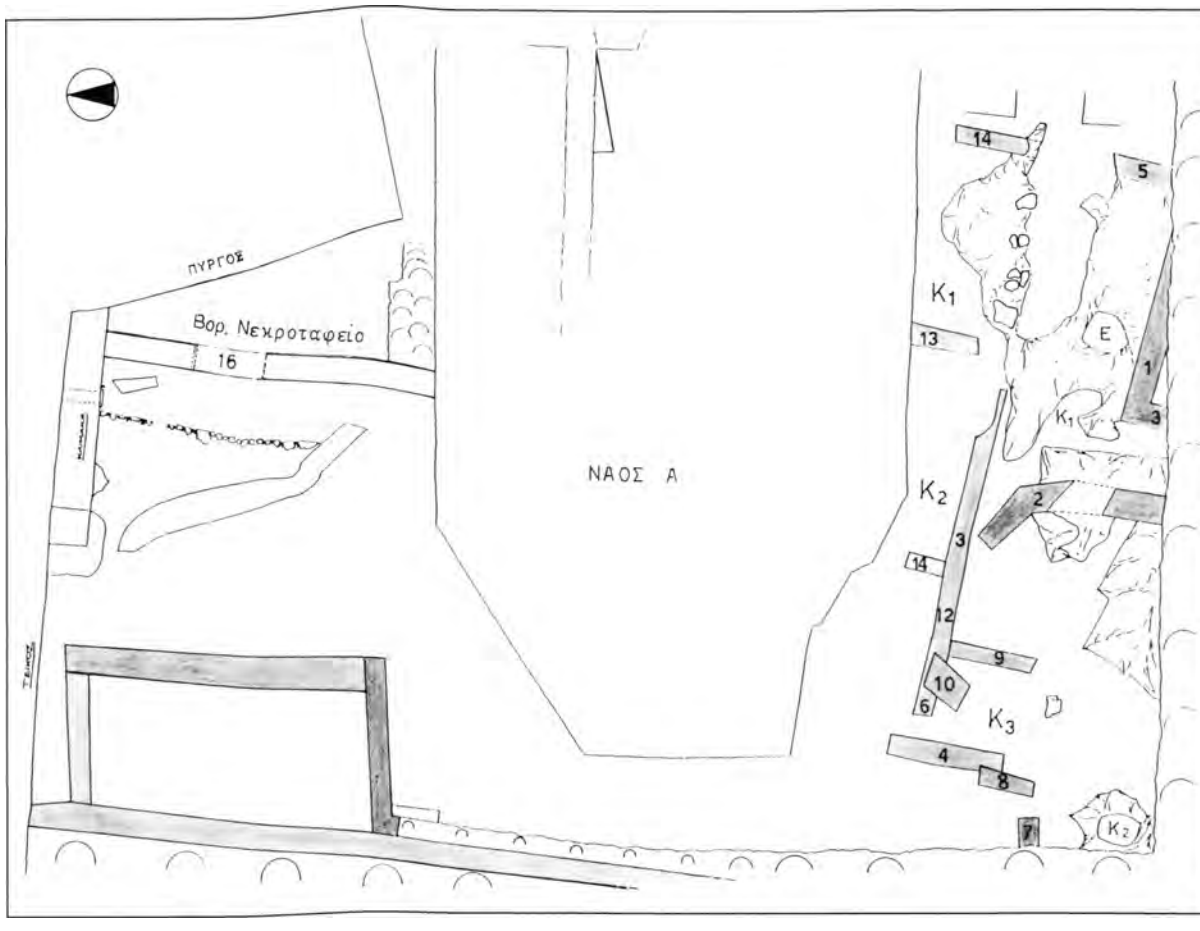
Στην παλαιοχριστιανική φάση ανήκουν επτά ακόμη ταφές, από τις οποίες οι έξι είναι λακκοειδείς και ανήκουν σε άνδρες και μία ελεύθερη γυναικεία. Οι τάφοι είναι ανά-

83. Υπενθυμίζουμε ότι πρόκειται για σωστική ανασκαφή στο χώρο από όπου θα περάσει η γραμμή του σιδηροδρόμου Αθηνών-Θεσσαλονίκης και ότι το έργο χρηματοδοτεί η ΕΡΓΟΣΕ. Την επιτόπου επίβλεψή του έχουν οι αρχαιολόγοι Β. Μεσσής, Ευ. Μάστορα, Β. Καραγιάννη και Μ. Κοντογιαννοπούλου, ενώ την εποπτεία της ανασκαφής η 9η ΕΒΑ με υπεύθυνη την υπογράφουσα.

84. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 435-440.

85. Νομίσματα Κασσάνδρου (316-298) στο 2ο στρώμα, Φιλίππου Β΄ (396-359) και Φιλίππου Ε΄ (220-179) στο 3ο στρώμα βρέθηκαν μαζί με παλαιοχριστιανικά και μεταβυζαντινά όστρακα και τουρκική πήλινη καπνοσύριγγα (4ο στρώμα).

86. Οι παρατηρήσεις αυτές οφείλονται στην Ευ. Μάστορα.

Σχέδ. 14. Νομός Πιερίας. Κάστρο Πλαταμώνα. Κάτοψη των κτισμάτων γύρω από το ναό Α.

λογοι με αυτούς που ήδη είχαμε εντοπίσει το 1997 και κτερίστηκαν με αρυβαλλοειδή ληκύθια και λυχνάρια που τους χρονολογούν στον 5ο αι. Οι νεκροί διαπιστώθηκε ότι είναι νεαρής ηλικίας.

Επίσης, εντοπίστηκαν έξι ασβεστοκάμινοι[87], που μαζί με τις τρεις που ανασκάφηκαν το 1997 δημιουργούν μια μικρή βιοτεχνική μονάδα, που σκοπό θα είχε να τροφοδοτεί την οικοδομική δραστηριότητα μιας περιοχής ή μιας πόλης. Τα καμίνια αυτά έχουν γενικά χαρακτηριστικά:

1. Το σχήμα ανάστροφου κόλουρου κώνου του ορύγματος, διαμ. 3-3,50 μ. περίπου, διανοιγμένο στο μαλακό βράχο του λόφου, που μπορεί να φθάνει το βάθος των 5 μ. 2. Όρυγμα καύσης, που έχει μορφή επιμήκους βάθυνσης, η οποία από το κέντρο του καμινιού οδηγεί στην είσοδο με δύο επάλληλα ανοίγματα. 3. Εσχάρα, που δεν σώζεται σε όλα τα καμίνια[88], κατασκευασμένη από μεγάλες πέτρες αραιά τοποθετημένες. 4. Είσοδο, συνολ. ύψ. 1,30 περίπου και πλ. 1,45 μ., χωρισμένη σε δύο μέρη, που διαιρείται στο στόμιο τροφοδότησης επάνω, που είναι συνήθως τοξωτό, διαστ. 0,70×0,50 μ., και στο στόμιο καθαρισμού κάτω διαστ. 0,55×0,55 μ. Συχνά προστομιαίο διάδρομο, μήκ. 4,50-7,50 και πλ. 2-2,50 μ., που οδηγεί στο τοξωτό διπλό άνοιγμα εισόδου του χώρου όπτησης και καύσης.

Από τα ανασκαφικά δεδομένα μπορούμε να υποθέσουμε ότι:

87. Την ανασκαφή των καμινιών επέβλεπαν οι Ευ. Μάστορα και Β. Μεσσής.

88. Εσχάρα σώθηκε σε καλή κατάσταση στο καμίνι Κ2 που ανασκάφηκε το 1997.

1. Η τροφοδοσία των καμινιών με ξύλα γινόταν από την είσοδό τους, ενώ το υλικό για την καμίνευση το τοποθετούσαν από το πάνω μέρος του καμινιού, πριν το καλύψουν. 2. Το υλικό για την καμίνευση ήταν κομμάτια ασβεστόλιθου και μαρμάρου, αλλά και αρχιτεκτονικά γλυπτά, όπως αυτά που βρέθηκαν μισοκαμένα και ασβεστοποιημένα στο καμίνι Κ5. 3. Αφού σταμάτησε η λειτουργία τους και άρχισε η φυσική τους επίχωση, απέκτησαν και κάποιες άλλες χρήσεις, όπως μια πρόχειρη κατοικία που παρατηρείται στο Κ6, όπου εντοπίστηκε στο μέσον της επίχωσης πρόχειρη εστία που ακουμπά στα τοιχώματα του καμινιού. Χρονολογικά οι χρήσεις αυτές τοποθετούνται στην πρώιμη παλαιοχριστιανική περίοδο, καθώς και τα όστρακα που βρέθηκαν γύρω από την εστία ανήκουν αποκλειστικά σε παλαιοχριστιανικούς αμφορείς, από τους οποίους αποκαταστάθηκε ένας με σωζόμενο ύψος 0,65 και μέγιστη περιφέρεια 0,58 μ. Ακόμη, στον προστομιαίο διάδρομο του καμινιού Κ3, τον οποίο ανασκάψαμε το 1998 και σε βάθος επίχωσης 2,50 μ., βρέθηκε «θησαυρός» 54 χάλκινων νομισμάτων του 4ου αι.

Στο χώρο που βρίσκεται στις υπώρειες του «λόφου του νεκροταφείου» και ανατολικά του χώρου των καμινιών[89] η στρωματογραφία φανερώνει ότι δύο χείμαρροι που διέσχιζαν το χώρο που ανασκάπτεται είχαν διαταράξει τα στρώματα[90] και είχαν εναποθέσει στο σύνολο των τομών υλικά καμινιών που είχαν διεισδύσει σε μεγάλο βάθος, ενώ παράλληλα κάλυψαν και κατέστρεψαν ίχνη φάσεων χρήσης (4ο και 5ο στρώμα). Διαπιστώθηκαν, ωστόσο τρεις φάσεις χρήσης του χώρου. Στην α΄, ανώτερη φάση που βρίσκεται στο 2ο στρώμα, εντοπίστηκαν τάφοι του 5ου αι., στη β΄, που ταυτίζεται με το τρίτο και τέταρτο στρώμα, εντοπίστηκε κυκλική κατασκευή και στην γ΄, που βρέθηκε στο 5ο στρώμα, εντοπίστηκαν σπασμένα κεραμίδια από στρώμα καταστροφής.

Αναλυτικά, βρέθηκαν δύο ταφές: α) Καλυβίτης τάφος με χριστιανικό προσανατολισμό, διαταραγμένος, μήκ. 0,70 μ., που ανήκει σε παιδί 12-13 ετών. β) Λακκοειδής τάφος με χριστιανικό προσανατολισμό και νεκρό άνδρα, ύψ. 1,62 μ., που με το αριστερό χέρι του κρατεί την ωλένη του δεξιού χεριού. Η συμπίεση που έχει δεχθεί ο σκελετός οφείλεται στο ότι ο λάκκος ήταν μικρότερος του νεκρού. Πήλινος λύχνος των μέσων του 5ου αι. μ.Χ. βρέθηκε σε απόσταση 0,10 μ. από το κρανίο του.

Η κυκλική κατασκευή του τρίτου και τέταρτου στρώματος μοιάζει εργαστηριακού χαρακτήρα και πιθανώς σχετίζεται με τη λειτουργία των καμινιών[91]. Η διάμετρός της στο άνω μέρος είναι 2,05 μ., ενώ μειώνεται βαθύτερα και το εσωτερικό της πληρώνεται με τρία τουλάχιστον επάλληλα στρώματα καμένων ξύλων και υλικών καμίνευσης, πάχ. 0,60 μ. το καθένα, ανάμεσα στα οποία μεσολαβούν στρώματα από κοκκινόχωμα και καμένο, αποσαθρωμένο βράχο.

Τέλος, το στρώμα καταστροφής με τα κεραμίδια που εντοπίστηκε στη γ΄ φάση είναι ιδιαίτερα πυκνό από μεγάλα και μικρά θραύσματα στρωτήρων και καλυπτήρων, πάχ. 0,15-0,20 μ., και καταλαμβάνει χώρο 2,50 τ.μ. Υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι επεκτείνεται και σε γειτονικές τομές, όπου εντοπίστηκε επίσης και λιθόστρωτο από μικρού και μεγάλου μεγέθους πέτρες, που συνιστά επίπεδο χρήσης σύγχρονο με το στρώμα καταστροφής. Στο ίδιο επίπεδο εντοπίστηκε και θεμέλιο τοίχου από μεγάλους αργούς λίθους, που έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και πλάτος 1,10 μ. Η περαιτέρω έρευνα στο σημείο αυτό θα συνεχιστεί από τη ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ μετά από αίτημά της, διότι στο στρώμα αυτό κυριαρχούν τα νομίσματα και τα όστρακα της υστεροελληνιστικής περιόδου, αν και εξακολουθούν να υπάρχουν μεταγενέστερων εποχών όστρακα, όπως της υστερορωμαϊκής[92].

ΚΑΤΙΑ ΛΟΒΕΡΔΟΥ-ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ

89. Τις έρευνες στο χώρο αυτό επέβλεπαν οι αρχαιολόγοι Ευ. Μάστορα, Β. Καραγιάννη και Μ. Κοντογιαννοπούλου.

90. Εντοπίστηκαν από πέντε μέχρι εννέα στρώματα.

91. Βρέθηκε στην προέκταση του προστομιαίου διαδρόμου του καμινιού Κ2.

92. Τη διατάραξη αυτή των στρωμάτων που αποδώσαμε στους χειμάρρους εξακολουθούμε να διαπιστώνουμε μέχρι το 9ο στρώμα, αλλά τα νομίσματα εκεί ανήκουν στον 3ο και στο 2ο αι. π.Χ.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Από το Δεκέμβριο του 1997, με το Ν. 2557/97, το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού συγκροτήθηκε ως περιφερειακή μονάδα του Υπουργείου Πολιτισμού, γεγονός που θα διευκολύνει την αρτιότερη λειτουργία του και την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του. Από την ίδρυσή του το μουσείο λειτουργεί με προσωπικό που αποσπάστηκε από την 9η ΕΒΑ.

Μόνιμες εκθέσεις. Με την έκθεση «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία», που εγκαινιάστηκε στις 10-7-1998, ολοκληρώθηκε η πρωτοβυζαντινή πτέρυγα του μουσείου. Στην έκθεση αυτή γίνεται προσέγγιση του ιδιωτικού βίου των ανθρώπων της παλαιοχριστιανικής εποχής, ως ενεργού στοιχείου της οικονομικής ζωής και του κοινωνικού συνόλου, και παράλληλα παρουσιάζονται τυπικά στοιχεία της κατοικίας και της ζωής μέσα σε αυτή.

Η μόνιμη έκθεση του μουσείου περιορίζεται στην πρωτοβυζαντινή πτέρυγα, διότι οι υπόλοιποι εκθεσιακοί χώροι εξακολουθούν να είναι κατειλημμένοι από τις κατασκευές της έκθεσης «Θησαυροί του Αγίου Όρους» που έληξε στις 30-4-1998.

Περιοδικές εκθέσεις. Σε συνεργασία με το Πολιτιστικό Ίδρυμα της Τραπέζης Κύπρου και το Δημοτικό Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού οργάνωσε από 23-3 έως 17-5-1998 στη Λευκωσία την έκθεση «Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος», που είχε πρωτοπαρουσιαστεί το 1997 στη Θεσσαλονίκη.

Το μουσείο συμμετείχε με έξι ταφικές τοιχογραφίες στην έκθεση «Romana Pictura - La pittura romana dalle origini all' età bizantina» που πραγματοποιήθηκε στο Ρίμινι της Ιταλίας από το Μάρτιο έως το Σεπτέμβριο.

Στην πτέρυγα περιοδικών εκθέσεων του μουσείου παρουσιάστηκε από 1-8 έως 31-8-1998 η έκθεση «Από τα πορτραίτα του Φαγιούμ στις απαρχές της τέχνης των βυζαντινών εικόνων» που συνδιοργανώθηκε με τη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου.

Με τη συμπλήρωση 20 χρόνων από τον καταστρεπτικό σεισμό του 1978 το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού και η 9η ΕΒΑ συνδιοργάνωσαν στο Λευκό Πύργο από τις 8-11-1998 φωτογραφική έκθεση με θέμα «Τα μνημεία της Θεσσαλονίκης και οι σεισμοί του 1978 - Τόποι της ιστορίας και της μνήμης».

Στις 17-12-1998 εγκαινιάστηκε στη Βιέννη έκθεση με θέμα τις «Χάρτινες εικόνες», που συνδιοργάνωσαν το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού και το Μουσείο Εφαρμοσμένης Τέχνης (MAK) της Βιέννης. Στην έκθεση παρουσιάστηκαν θρησκευτικά χαρακτικά της Συλλογής Ντ. Παπαστράτου που έχει δωρηθεί στο μουσείο, στα οποία προστέθηκαν έργα από τις Συλλογές του Μητροπολίτου Αυστρίας Μ. Στάικου και της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Αγίας Τριάδος στη Βιέννη.

Πολιτιστικές εκδηλώσεις. Από τον Οκτώβριο πραγματοποιείται στο μουσείο δίωρο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για μαθητές Δημοτικού και Γυμνασίου με θέμα «Η Θεσσαλονίκη στην παλαιοχριστιανική εποχή».

Εκδόθηκαν το 5ο τεύχος του ετήσιου περιοδικού του μουσείου, κατάλογοι για τις εκθέσεις στο Λευκό Πύργο και στη Βιέννη και ενημερωτικό φυλλάδιο για την έκθεση των πορτραίτων του Φαγιούμ.

Στο αμφιθέατρο «Μελίνα Μερκούρη» οργανώθηκαν επιστημονικές συναντήσεις, ομιλίες και λοιπές εκδηλώσεις.

Στο αίθριο του μουσείου οργανώθηκε βραδιά μνήμης του πρόωρα χαμένου μελετητή του μουσείου, αρχιτέκτονα Κ. Κρόκου.

Στις 28-11-1998, στο χώρο υποδοχής του μουσείου οργανώθηκε από το Σωματείο των Φίλων του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού επίσημο δείπνο προς τιμήν του Υπουργού Πολιτισμού Ευ. Βενιζέλου. Στόχος της εκδήλωσης ήταν να συγκεντρωθούν δωρεές για την αγορά εκ μέρους του μουσείου οκτώ μολυβδόβουλλων από οίκο του Λονδίνου.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Μόνιμη έκθεση

Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία

Η μόνιμη έκθεση με θέμα «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία» οργανώθηκε στη δεύτερη αίθουσα του μουσείου. Η ενότητα αυτή παρουσιάζει πλευρές της δημόσιας ζωής, της οικονομικής δραστηριότητας, καθώς και στοιχεία του καθημερινού ιδιωτικού βίου κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο.

Τα εκθέματα οργανώθηκαν σε θεματικές ενότητες και συνθέσεις, με τρόπο ώστε να παρουσιάζουν εικόνες ζωής του πολιτισμού που τα δημιούργησε: μια κατοικία με «θέα» την ακρόπολη και τα τείχη, ένα δρόμο της πόλης με την εμπορική αγορά της, εργασίες στην πόλη και στην ύπαιθρο, τα τείχη της πόλης και το εσωτερικό ενός σπιτιού. Αυτές οι μουσειογραφικές εικόνες συνοδεύονται από εποπτικό υλικό που «τρέχει» σε μια οριζόντια ζώνη ψηλότερα

και περιλαμβάνει απεικονίσεις σκηνών ζωής από χειρόγραφα και μικρά ενημερωτικά κείμενα.

Η πορεία της έκθεσης είναι κυκλική δεξιόστροφα γύρω από ένα κεντρικό έκθεμα, που δηλώνει και το θέμα της έκθεσης: το ωραίο ψηφιδωτό δάπεδο και τις πολύχρωμες τοιχογραφίες του τρικλινίου (αίθουσας υποδοχής), μιας αστικής οικίας της Θεσσαλονίκης του 5ου αι. (Σχέδ. 1.1). Γύρω από αυτόν τον πυρήνα, διατεταγμένα με τρόπο άμεσο και εποπτικό, αναπτύσσονται τα δύο μέρη της έκθεσης, στα δεξιά η «πόλη» (Σχέδ. 1.Α) και αριστερά η «κατοικία» (Σχέδ. 1.Β).

Σε δεύτερο επίπεδο πίσω από το κεντρικό έκθεμα μια μεγάλη φωτογραφία των τειχών της Θεσσαλονίκης λειτουργεί ως μακρινός ορίζοντας που δίνει στη μουσειακή αίθουσα βάθος και μια άλλη διάσταση χώρου και χρόνου (Πίν. 247 α).

Με το λίγο και αποσπασματικό αρχαιολογικό υλικό που διαθέτουμε, προσπαθούμε να αναπτύξουμε όσο το δυνατόν πληρέστερα το θέμα «Πόλη και Αγορά». Δεξιά από την είσοδο της αίθουσας είναι αναρτημένη στον τοίχο μια μεγάλη πινακίδα, που με κείμενα και εικόνες μάς ενημερώνει για την πόλη στην παλαιοχριστιανική περίοδο (4ος-5ος αι.), την ύδρευση και την αγορά (Σχέδ. 1.2).

Στο μέσον της μεγάλης δεξιάς εκθεσιακής επιφάνειας μια σημερινή φωτογραφία του Ωδείου της Αρχαίας Αγοράς της Θεσσαλονίκης, με τις πολυώροφες οικοδομές να αχνοφαίνονται πίσω του, ανοίγεται σαν ένα παράθυρο στην «πόλη», στη διαχρονική πόλη του χθες και του σήμερα. Μπροστά της προβάλλεται ένα σημαντικό έργο που υποδηλώνει την έννοια της «πόλης»: ένα βάθρο κίονα με ανάγλυφες προσωποποιήσεις πόλεων, της Ρώμης και πιθανώς της Θεσσαλονίκης (Σχέδ. 1.3). Δεξιά και αριστερά απλώνονται πάνω σε βάσεις από πωρόλιθο ομάδες αρχαίων αντικειμένων που αναφέρονται στην οικονομική και επαγγελματική δραστηριότητα της εποχής (Σχέδ. 1.4). Απέναντι, μια σειρά από αμφορείς διαφόρων τύπων που χρησιμοποιούνταν για το εμπόριο λαδιού και κρασιού, είναι τακτοποιημένοι με τρόπο που υποδηλώνει την αποθήκευση και τη μεταφορά (Σχέδ. 1.5· Πίν. 247 β). Η θεματολογία της «πόλης» κλείνει με μια σύνθεση που αναφέρεται στην άμυνα και την οχύρωση (Σχέδ. 1.6). Πίσω από το τρικλίνιον μια ξύλινη ράμπα με κλίση ανηφορική συνδέει τα δύο μέρη της έκθεσης (Α και Β) και οδηγεί στο υπερυψωμένο ξύλινο επίπεδο που υποδηλώνει το χώρο της «κατοικίας».

Μια μεγάλη εκθεσιακή επιφάνεια, οργανωμένη σε τρία μέρη, φιλοξενεί με τρόπο εποπτικό όλα σχεδόν τα εκθέματα της καθημερινής ζωής. Δεξιά και αριστερά τακτοποιούνται μαγειρικά σκεύη, πήλινα και γυάλινα αγγεία οικιακής χρήσης, λυχνάρια και κουμπαράδες επάνω σε οριζόντιες εκθεσιακές επιφάνειες που θυμίζουν τραπέζι, ράφια και πάγκους (Σχέδ. 1.7). Στη μεγάλη κεντρική προθήκη εκτίθενται δύο χιτώνες του 6ου αι. και επάνω σε οριζόντιες βάσεις τακτοποιούνται τα είδη ένδυσης, καλλωπισμού και τα κοσμήματα (Σχέδ. 1.8· Πίν. 248 α).

Απέναντι μια λωρίδα ψηφιδωτού δαπέδου από οικία της Θεσσαλονίκης του 4ου αι. οριοθετεί τη μακριά πλευρά της υπερυψωμένης πλατφόρμας της «κατοικίας» (Σχέδ. 1.9). Κάτω από αυτήν, παρατεταγμένα στο δάπεδο, μεγάλα πήλινα αγγεία αποθήκευσης, μυλόπετρες και μαρμάρινα γουδιά δίνουν την εντύπωση ότι βρίσκονται στο υπόγειο του «σπιτιού» (Σχέδ. 1.10). Οδεύοντας προς τη σκάλα της καθόδου μια μικρή εκθεσιακή ομάδα δίνει τον επίλογο. Επάνω σε ένα παγκάκι είναι στημένα λίγα παιχνίδια (ζάρια, πιόνια και μία πήλινη σφυρίχτρα) και στον τοίχο είναι αναρτημένη μια μικρή πινακίδα με την εικόνα δύο παιδιών που παίζουν (Σχέδ. 1.11). Δίπλα, επάνω σε ένα όρθιο ξύλινο φόντο που υποδηλώνει εξώθυρα σπιτιού, κλειδιά και μάνταλα «κλείνουν» την έκθεση, την αφιερωμένη στη ζωή στο σπίτι (Σχέδ. 1.12).

Τα χρώματα και το φως μπαίνουν στο παιχνίδι των επιλεγμένων αρχιτεκτονικών μέσων που τείνουν να δημιουργούν την επιζητούμενη κάθε φορά ατμόσφαιρα χώρου. Συνοδεύουν και τονίζουν τις υπαινικτικές συνθέσεις του εκθεσιακού υλικού, υποδηλώνουν σε κάθε περίπτωση υπομνηματικούς συνειρμούς και γεννούν συναισθήματα. Χρώματα ζεστά στα τοιχώματα, πιο ψυχρά και ουδέτερα στις οροφές, αγκαλιάζουν την καθεμιά εκθεσιακή ενότητα προσδίδοντας μια σφραγίδα ιδιαιτερότητας. Στην πλευρά της «πόλης» πινελιές από αχνογάλαζο χρώμα δίνουν στο ζεστό φόντο μια ανάσα του έξω αέρα και στην πλευρά της «κατοικίας» τα θερμά και θαμπά χρώματα προκαλούν μια αίσθηση πιο ήρεμη.

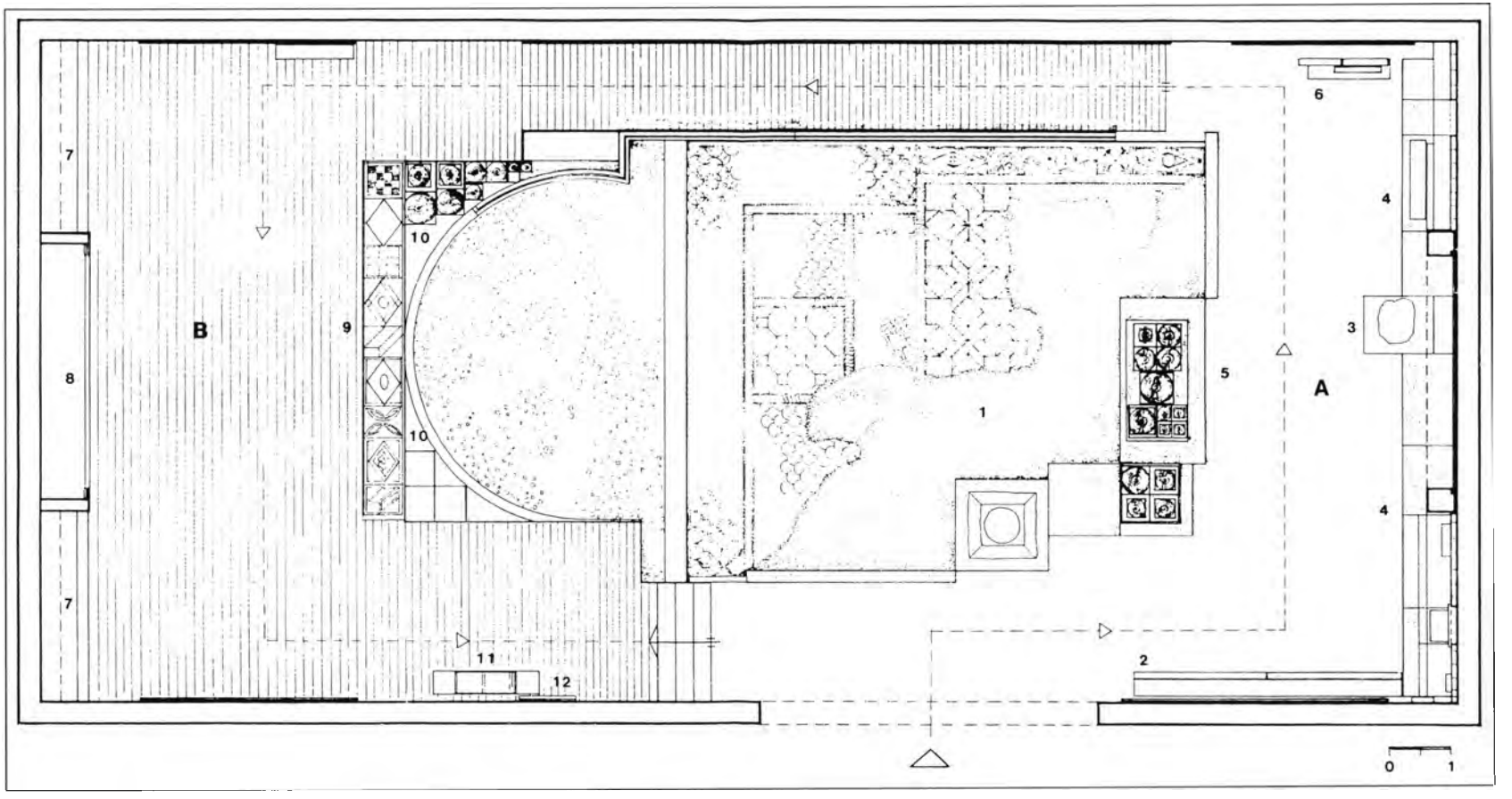
Μουσειογραφικές συνθέσεις, χρώμα και φως επιδιώκουν να δημιουργούν μια ατμόσφαιρα απλότητας, οικειότητας και ζεστασιάς, όπως αρμόζει σε ένα χώρο που μιλάει για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων.

ΓΑΒΡΙΕΛΛΑ ΠΑΠΑΔΕΛΗ-MARCONI -
ΕΛΕΝΗ ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Περιοδικές εκθέσεις

Ikonen auf Papier

Από τις 18 Δεκεμβρίου 1998 έως τις 28 Φεβρουαρίου 1999 στο Μουσείο Εφαρμοσμένης Τέχνης της Βιέννης (MAK) παρουσιάστηκε, σε συνδιοργάνωση με το μουσείο, περιοδική έκθεση ορθόδοξων θρησκευτικών χαρακτικών από τη δωρεά της Συλλογής Ντ. Παπαστράτου και έργων

Σχέδ. 1. Θεσσαλονίκη. Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού. Κάτοψη της μόνιμης έκθεσης «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία».

από τη Συλλογή του Μητροπολίτου Αυστρίας Μ. Στάικου, καθώς και από το ναό της Αγίας Τριάδος στη Βιέννη. Παρουσιάστηκαν συνολικά 73 χαρακτικά και η έκθεση επικεντρώθηκε στις εκτυπώσεις ελληνικών θρησκευτικών χαρακτικών, του 18ου και 19ου αι. σε πόλεις της αυτοκρατορίας των Αψβούργων (Πίν. 248 β). Το μουσείο είχε την ευθύνη της σύνταξης του μεγαλύτερου μέρους των λημμάτων και της έκδοσης του σχετικού καταλόγου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥΡΤΑ

Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος - Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση

Μετά την επιτυχία της έκθεσης«Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος - Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση» στη Θεσσαλονίκη αποφασίστηκε η μεταφορά της στην Κύπρο και στις 24 Μαρτίου 1998 εγκαινιάσθηκε στη Λευκωσία από τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, Γλ. Κληρίδη. Τη διοργάνωση της έκθεσης στην Κύπρο είχαν το Κέντρο Τεχνών Λευκωσίας, σε συνεργασία με την Πινακοθήκη Πιερίδη, το Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου και το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού.

Η έκθεση εγκαταστάθηκε με την ίδια μουσειολογική και μουσειογραφική αντίληψη στη μεγάλη αίθουσα του Κέντρου Τεχνών Λευκωσίας, που διαμορφώθηκε κατάλληλα. Η έκθεση συγκέντρωσε πλήθος επισκεπτών, ενώ ο κυπριακός τύπος την προέβαλε με ολοσέλιδα αφιερώματα και ευμενή σχόλια.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

Συντήρηση

Τοιχογραφίες

Με τον ορισμό του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού ως ανεξάρτητης περιφερειακής μονάδας του ΥΠΠΟ (Ν. 2557/1997) το εργαστήριο τοιχογραφιών μειώθηκε ως προς τον αριθμό του προσωπικού και περιορίστηκε στη συντήρηση αποτοιχισμένων τοιχογραφιών. Συντηρήθηκαν, τοποθετήθηκαν σε τελάρα και αναρτήθηκαν στην αποθήκη του μουσείου 57 τεμάχια τοιχογραφιών, τα οποία είχαν αποσπαστεί κυρίως από παλαιοχριστιανικούς τάφους που αποκαλύφθηκαν σε σωστικές ανασκαφές. Το προσωπικό του εργαστηρίου ασχολήθηκε επίσης με τη συντήρηση και τοποθέτηση στη μόνιμη έκθεση του μουσείου, με θέμα την παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία, των τοιχογραφιών του τρικλινίου της οικίας του β΄ μισού του 5ου αι., η οποία αποκαλύφθηκε σε σωστική ανασκαφή επί της οδού Λαπιθών. Επιπλέον, ο υπεύθυνος του εργαστηρίου, συντηρητής Γ. Κωνσταντινίδης, συμμετείχε στην ομάδα παράδοσης των έργων της έκθεσης «Θησαυροί του Αγίου Όρους» μετά τη λήξη της έκθεσης, καθώς και στη συντήρηση των τοιχογραφιών του μακεδονικού τάφου της Κρίσεως στα Λευκάδια Ημαθίας.

Εικόνες

Στο εργαστήριο συντήρησης εικόνων συντηρήθηκαν εικόνες προερχόμενες από τη Συλλογή του Μουσείου και από το σκευοφυλάκιο της μονής Βλατάδων. Περιορισμένες εργασίες συντήρησης έγιναν και σε αριθμό εικόνων που παρουσιάστηκαν στην έκθεση «Θησαυροί του Αγίου Όρους», η οποία φιλοξενήθηκε στο μουσείο. Επιπλέον, το προσωπικό του εργαστηρίου ήταν υπεύθυνο για τον έλεγχο των κλιματολογικών συνθηκών στους χώρους της παραπάνω έκθεσης, καθώς και της περιοδικής έκθεσης «Από τα πορτραίτα του Φαγιούμ στις απαρχές της τέχνης των βυζαντινών εικόνων», η οποία παρουσιάστηκε στην οικεία πτέρυγα του μουσείου. Στην ομάδα παράδοσης των έργων, μετά τη λήξη της έκθεσης «Θησαυροί του Αγίου Όρους», συμμετείχε και ο επικεφαλής του εργαστηρίου, συντηρητής Β. Γανίτης.

Ψηφιδωτά

Το προσωπικό του εργαστηρίου, με επικεφαλής το συντηρητή Α. Παλούση, ασχολήθηκε με την προετοιμασία και τοποθέτηση στη μόνιμη έκθεση του μουσείου για την παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία δύο ψηφιδωτών δαπέδων από παλαιοχριστιανικές κατοικίες που ανασκάφηκαν στη Θεσσαλονίκη. Το ένα δάπεδο, έκτασης 45 τ.μ., του β΄ μισού του 5ου αι., προέρχεται από το τρικλίνιο της κατοικίας που αποκαλύφθηκε στην οδό Λαπιθών και αποτελείται από ψηφιδωτό και χονδροψηφιδωτό. Λόγω της μεγάλης έκτασής του, για την τοποθέτησή του στην αίθουσα, όπου αναπαριστάνεται το τρικλίνιο, ακολουθήθηκε η μέθοδος του εγκλωβισμού των τεμαχίων του ψηφιδωτού σε πατητό αμμοχάλικο. Η κλασική μέθοδος της τοποθέτησης των τελάρων του ψηφιδωτού σε υπόστρωμα κονιάματος χρησιμοποιήθηκε για την παρουσίαση του ψηφιδωτού δαπέδου του τέλους του 4ου αι. από την ανασκαφή του οικοπέδου της οδού Ιουλιανού, το οποίο είχε προηγουμένως παρουσιαστεί στην έκθεση «Θεσσαλονίκη. Ιστορία και Τέχνη» στο Λευκό Πύργο.

Συντηρήθηκε ακόμη ένα αντίγραφο του ζωγράφου Χ. Λεφάκη από το ψηφιδωτό του ναού του Αγίου Δημητρίου, που απεικονίζει την προσφορά παιδιών στον άγιο Δημήτριο, και έγινε καθαρισμός σε αποσπασμένα τεμάχια ψηφιδωτού δα-

πέδου από το οικόπεδο της οδού Ολυμπιάδος 74. Επίσης, αποσπάστηκε το ψηφιδωτό δάπεδο που απεικονίζει προσωποποιήσεις μηνών από την ανασκαφή του οικοπέδου της οδού Αιόλου 21 και έγινε η οριοθέτηση και η προετοιμασία του αίθριου χώρου του μουσείου για την τοποθέτηση του ψηφιδωτού δαπέδου της παλαιοχριστιανικής κατοικίας που ανασκάφηκε στην οδό Χείρωνος 3-5.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥΡΤΑ

Γλυπτά, κεραμικά, γυάλινα και μετάλλινα αντικείμενα

Τα εργαστήρια συντήρησης ανασκαφικού υλικού εργάστηκαν εντατικά και κατά το 1998 για την προετοιμασία των εκθεμάτων της μόνιμης έκθεσης «Η παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία». Το εργαστήριο γλυπτών με τον καθαρισμό και γενικά τη συντήρηση αριθμού επιγραφών και μαρμάρινων αγγείων καθημερινής χρήσης, όπως λεκανίδων και γουδιών.

Το εργαστήριο συντήρησης κεραμικής επιμελήθηκε της προετοιμασίας μεγάλου αριθμού κεραμικών: εμπορικών αμφορέων, δοχείων αποθήκευσης, όπως επίσης επιτραπέζιων και μαγειρικών σκευών και άλλων ειδών οικιακής χρήσης. Συντηρήθηκαν γυάλινα αγγεία, όπως μυροδοχεία κ.ά. Ακόμη, το εργαστήριο συντήρησης μετάλλινων αντικειμένων ασχολήθηκε με τη συντήρηση κυρίως κοσμημάτων και νομισμάτων.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

Εκπαιδευτικά προγράμματα

Τον Οκτώβριο του 1998 άρχισε η λειτουργία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων του μουσείου με το πρόγραμμα «Η Θεσσαλονίκη στην παλαιοχριστιανική εποχή», που απευθύνεται σε μαθητές της Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης Δημοτικού και Α΄ και Β΄ Γυμνασίου. Το πρόγραμμα βασίζεται στη μόνιμη έκθεση του μουσείου «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία». Το πρώτο μέρος του προγράμματος αφορά την οργάνωση μιας παλαιοχριστιανικής πόλης εστιάζοντας ειδικότερα στην τοπογραφία της παλαιοχριστιανικής Θεσσαλονίκης και εκτελείται στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Στο δεύτερο μέρος, που εκτελείται στην αίθουσα της έκθεσης «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία», οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες και με βάση τα αντικείμενα της έκθεσης ανιχνεύουν την οικονομική και κοινωνική ζωή της παλαιοχριστιανικής πόλης. Το πρόγραμμα σχεδιάστηκε από τους Δ. Ναλπάντη, αρχαιολόγο, Έ. Μυρογιάννη-Αρβανιτίδη, εκπαιδευτικό-μουσειολόγο και Ε. Φουρλίγκα, αρχαιολόγο-μουσειολόγο.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΑΛΠΑΝΤΗΣ

10η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ.τ.Συντ. Η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του *ΑΔ*.

ΙΖ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Φλώρινας

Το 1998 οργανώθηκε με τη συνεργασία του αρχιτέκτονα Κ. Τροχίδη μια νέα έκθεση στο ισόγειο του Αρχαιολογικού Μουσείου Φλώρινας, ενταγμένη σε ένα ευρύ πρόγραμμα αναμόρφωσης και βελτίωσης των εκθεσιακών χώρων και των μουσείων της Εφορείας[1].

Από την εποχή της ανέγερσής του, στη δεκαετία του '70[2], το κτίριο παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα, συνεχή διαρροή υδάτων από τη στέγη, μόνιμες ρωγμές στους τοίχους και ελαττωματική κεντρική θέρμανση.

Πριν από την οργάνωση της έκθεσης προηγήθηκε μια σειρά εργασιών για τη βελτίωση του κτιρίου, όπως τοποθέτηση κεραμοσκεπούς στέγης, νέα εγκατάσταση κεντρικής θέρμανσης, τοποθέτηση νέας θύρας εισόδου, διαμόρφωση κεκλιμένης πρόσβασης για άτομα με ειδικές ανάγκες και νέας εισόδου στις τουαλέτες των επισκεπτών με την κατασκευή υαλόφρακτου διαδρόμου στο εξωτερικό του κτιρίου. Το δάπεδο του ισογείου στρώθηκε με μαρμάρινες πλάκες, τοποθετήθηκαν ψευδοροφή και γυψοσανίδες στους τοίχους, ανανεώθηκε η ηλεκτρολογική εγκατάσταση, βελτιώθηκε η υδραυλική εγκατάσταση, διαμορφώθηκε ο χώρος εισόδου σε εκδοτήριο εισιτηρίων και πωλητήριο και βάφτηκαν όλοι οι βοηθητικοί χώροι του μουσείου.

Η έκθεση του ισογείου περιλαμβάνει τρεις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα, αριστερά της εισόδου, ο επισκέπτης ενημερώνεται για την ιστορία της περιοχής, που καλύπτει ο σημερινός Νομός Φλώρινας, και την έως σήμερα έρευνα. Κύριο ωστόσο θέμα της ενότητας είναι οι δραστηριότητες του ανθρώπου στην προϊστορική εποχή, οι οποίες παρουσιάζονται με τα ευρήματα της ανασκαφής του Αρμενοχωρίου (2100-2050 π.Χ.), αλλά και με μια σειρά από ενημερωτικούς πίνακες με κείμενα, χάρτες, σχέδια και ζωγραφικές αναπαραστάσεις, στοιχεία που προσδίδουν έναν έντονο εκπαιδευτικό χαρακτήρα στην έκθεση. Η δεύτερη ενότητα εκτίθεται στις δύο επόμενες αίθουσες και περιλαμβάνει αντιπροσωπευτικά δείγματα γλυπτικής, κυρίως των ρωμαϊκών χρόνων από διάφορες περιοχές του Νομού Φλώρινας. Ανάγλυφες επιτύμβιες και αναθηματικές στήλες, ολόγλυφα έργα και επιγραφές, μαζί με το πλούσιο εποπτικό υλικό πλουτίζουν τις γνώσεις μας για την εικονογραφία, την τεχνοτροπία, τα τοπικά εργαστήρια γλυπτικής, αλλά και τις θρησκευτικές δοξασίες, τα ταφικά έθιμα και τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής. Στην τέταρτη, τέλος, αίθουσα εκτίθεται ένα ψηφιδωτό δάπεδο των ρωμαϊκών χρόνων (2ος-3ος αι. μ.Χ.), με γεωμετρική διακόσμηση, που αποκολλήθηκε από χώρο ενός ρωμαϊκού κτιρίου, που ανασκάφηκε στις Κάτω Κλεινές, και συντηρήθηκε.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ

Πέλλα

Περιοχή νέας εισόδου του αρχαιολογικού χώρου

Μέσα στα πλαίσια της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της Πέλλας διενεργείται από το 1997 ανασκαφική έρευνα σε τρία οικοδομικά τετράγωνα της αρχαίας πόλης, στην περιοχή που η σχετική μελέτη προβλέπει εγκαταστάσεις φύλαξης, ενημέρωσης και αναψυχής[3].

Ολοκληρώθηκε το 1998 η ανασκαφική έρευνα στο βόρειο οικοδομικό τετράγωνο, όπου το 1997, στο βορειοανατολικό τμήμα του, αποκαλύφθηκε ένα δημόσιο λουτρό. Δυτικά και νότια του κτιρίου του λουτρού αποκαλύφθηκαν υπαίθριοι χώροι, ενώ το νότιο μισό του τετραγώνου καταλαμβάνεται από πυκνό πλέγμα χώρων, από τους οποίους πολλοί είναι εργαστηριακοί με κεραμικούς κλιβάνους και χώρους κατασκευής πήλινων ειδωλίων και αγγείων, καθώς και αποθηκευτικοί με μεγάλα πιθάρια κατά χώραν. Τα οικοδομικά λείψανα ανήκουν σε τρεις οικοδομικές φάσεις, στη νεότερη των οποίων, του β΄ μισού του 2ου αι. π.Χ., το νότιο τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου έχει καθαρά εργαστηριακό χαρακτήρα, ενισχύοντας έτσι την άποψη που έχει διατυπωθεί για τη δημιουργία πολλών εργαστηρίων στην Πέλλα μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση.

---

1. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 299 κ.ε. *ΑΑΑ* XXXII-XXXIV (1999-2001), σ. 127 κ.ε.

2. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 440. *Μακεδονικά* 9 (1969), σ. 203. Για την έκθεση των γλυπτών του ισογείου, που οργανώθηκε με ευθύνη της Κ. Ρωμιοπούλου, βλ. *Μακεδονικά* 14 (1974), σ. 218.

3. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 712-716. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 193 κ.ε.

Ανάλογο χαρακτήρα έχουν και οι χώροι του νότιου οικοδομικού τετραγώνου, όπου από τη μελέτη ανάδειξης προβλέπονται εγκαταστάσεις φύλαξης.

Και στα δύο οικοδομικά τετράγωνα, κυρίως στο νότιο, τα αρχιτεκτονικά λείψανα βρίσκονται σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης.

ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ

Ανάκτορο

Κατά το 1997 προχώρησε η συστηματική ανασκαφική έρευνα[4], κυρίως στην παλαίστρα (κτίριο V) και στην περιοχή ανάμεσα σε αυτήν και το τείχος. Η έρευνα το 1998 επεκτάθηκε στο τείχος, που οχύρωνε το συγκρότημα του ανακτόρου από Β., καθώς και στα κτίρια ΙΙ, ΙΙΙ και VI. Επίσης, ολοκληρώθηκε η τοπογράφηση και η αρχιτεκτονική αποτύπωση των παραπάνω κτιρίων του ανακτόρου και του τείχους, ενώ τοποθετήθηκαν πρόχειρα στέγαστρα στα σημαντικότερα τμήματά τους.

Κατά την ανασκαφική περίοδο του 1998 έγινε η τοπογράφηση και η αρχιτεκτονική αποτύπωση των αποκαλυφθέντων υπόλοιπων τμημάτων των κτιρίων ΙΙΙ, VIα-β του στρατώνα, καθώς και του τείχους στο βορειοδυτικό τμήμα του λόφου του ανακτόρου. Επίσης, τοποθετήθηκαν πρόχειρα στέγαστρα στο ανατολικό τμήμα του δυτικής πτέρυγας της στοάς της πρόσοψης του κτιρίου Ι, στο βόρειο τμήμα του κτιρίου V (παλαίστρα), στο βόρειο τμήμα του κτιρίου VIα, στο ανατολικό τμήμα του κτιρίου VIβ, στα «Μικρά Λουτρά», στο δυτικό τμήμα του κτιρίου ΙΙΙ, στην κλίμακα του ξυστού του cryptoporticus και στη βορειοδυτική γωνία του ημιτελούς στωικού οικοδομήματος.

Κτίριο Ι

Πρόπυλο. Ο κατώτερος δόμος θεμελίωσης του δυτικού τοίχου του προπύλου προεξέχει κατά 0,55-0,60 μ., εκτός του γωνιακού που εξέχει περισσότερο (συνολικά 0,70 μ.). Αποτελείται από τέσσερις λιθοπλίνθους, συνολ. μήκ. 3,85 μ. Η γωνιακή λιθόπλινθος ανήκει τόσο στον τοίχο όσο και στο πόδιο της δυτικής στοάς της πρόσοψης. Στην όψη της η πρώτη λιθόπλινθος φέρει ταινία στους κάθετους αρμούς και γύρω περιτένεια με άπεργο στο κεντρικό τμήμα της. Η δεύτερη έχει περιτένεια, πλ. 0,05 και βάθ. 0,017 μ. Στην τρίτη λιθόπλινθο, ενώ υπάρχουν χαράξεις για τη βόρεια περιτένεια, δεν ολοκληρώθηκε η λάξευσή της. Από τον τρίτο δόμο, που εισέχει κατά 0,095 μ. από το δεύτερο, σώζονται στη θέση τους τρεις λιθόπλινθοι (συνολ. μήκ. 3,40, ύψ. 0,495 και πλ. 0,56 μ.). Στους κάθετους αρμούς και στο κάτω μέρος φέρουν περιτένεια (πλ. 0,05 μ.). Στη δυτική πλευρά της βορειότερης εφαπτόταν η πρώτη ανατολική λιθόπλινθος του τρίτου δόμου του ποδίου.

Ύστερα από την αφαίρεση της επίχωσης, πλ. 4,20 (Α.-Δ.) και μήκ. 18 (Β.-Ν.) μ., στα δυτικά του προπύλου και σε απόσταση 7 μ. περίπου από το πόδιο της θεμελίωσης της δυτικής πτέρυγας της στοάς της πρόσοψης του ανακτόρου βρέθηκε πεσμένος πεσσός (ύψ. 1,28 μ.), που θα ανήκε σε άνοιγμα του ορόφου του προπύλου. Ο πεσσός φέρει μπροστά ανάγλυφο ιωνικό ημικίονα με 13 ραβδώσεις και άλλες δύο μη πλήρεις πίσω: διάμ. ημικίονα 0,26, μήκ. πεσσού 0,55, πλ. αυλάκωσης 0,0042, βάθ. 0,013 μ. Η εργασία του, κυρίως στο πίσω μέρος (δουλεμένος με σφύρα και βελόνι), και η έλλειψη κονιάματος δείχνει ότι ο συγκεκριμένος πεσσός παρέμεινε ημιτελής, γι' αυτό και καταχώσθηκε στο σημείο που βρέθηκε. Η ύπαρξη, όμως, στρώματος κεραμιδιών λακωνικού τύπου, που αποκαλύφθηκε κάτω από αυτόν, προκαλεί προβληματισμό. Εδώ, βρέθηκαν σιδερένια καρφιά, χάλκινο καρφάκι και εξάρτημα, καθώς και χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου: α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) λέων προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ*.

Σε απόσταση 0,30 μ. στα νοτιοδυτικά του παραπάνω πεσσού βρέθηκε πεσμένος σφόνδυλος ιωνικού κίονα (διάμ. 0,67, μήκ. 0,83 μ.) με αυλακώσεις, πλ. 0,07 και βάθ. 0,035 μ. Στα χώματα βρέθηκαν θραύσματα από μαρμάρινα ή ασβεστολιθικά αρχιτεκτονικά μέλη, λίθινο εργαλείο, λακωνική κεραμίδα με σφραγίδα, μεγάλη ποσότητα ελληνιστικής κεραμικής (αμφορείς, πινάκια, φιαλίδια, κάνθαροι, χύτρες, μυροδοχεία), σιδερένια καρφιά και κρίκοι, σιδερένια εργαλεία, μάζα εκκαμίνευσης σιδήρου, χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου: α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) λέων προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΚΑΣΣΑΝΔ/ΡΟΥ*. Επίσης χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Ε': α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) ιππέας προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΒΑ/ΦΙ*, κομμάτι μπλε χρώματος, πήλινο ειδώλιο Πάνα των υστεροκλασικών χρόνων (μέγ. ύψ. 0,10 και μέγ. πλ. 0,055 μ.), όστρακα αμφορέα με εγχάρακτα γράμματα, πήλινη πυραμιδόσχημη αγνύθα, ενσφράγιστες λαβές οξυπύθμενων θασιακών αμφορέων (μία με επώνυμο *Μεγακλή*) αλλά και άλλων, μαρμάρινος οφθαλμός, έλικας ιωνικού κιονοκράνου, ημικυκλικό μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος κτλ.

Από το πόδιο της θεμελίωσης της δυτικής πτέρυγας της πρόσοψης σώζεται μόνον ο κατώτερος δόμος, διάτονα χτισμένος, πλ. 1,45 και ύψ. 0,40-0,50 μ., ο οποίος αποτελείται από έξι λιθοπλίνθους. Η πρώτη γωνιακή λιθόπλινθος λόγω της θέσης της είναι μεγαλύτερη σε πλάτος, ενώ το

4. *ΑΕΜΘ* 10 (1996), σ. 105 κ.ε.

μήκος της ανέρχεται σε 2 μ. Από το δεύτερο δόμο σώζεται μόνον η εσωτερική σειρά των λιθοπλίνθων. Αποκαλύφθηκαν τέσσερις λιθόπλινθοι, ύψ. 0,52, πλ. 0,65 μ. Ο κατώτερος δόμος δεν ήταν ορατός, όπως διαπιστώνεται από τις περιτένειες (πλ. 0,05 μ.) που υπάρχουν στη γωνιακή λιθόπλινθο (πλ. 0,52, ύψ. 0,555 μ.).

Ο βράχος στα νότια του ποδίου και σε απόσταση 4 μ. κόπηκε κάθετα σε βάθος 0,50 μ. και, έτσι, δημιουργήθηκε η τάφρος για τις οικοδομικές εργασίες της θεμελίωσης του ποδίου της στοάς και του προπύλου. Στο χώρο της τάφρου παρατηρούνται όστρακα αγγείων, κομμάτια κεραμιδιών και λατύπη ασβεστόλιθου και μαρμάρου. Πίσω από το πόδιο υπάρχει κοίτη στο βράχο (πλ. 0,45 στο ύψος του δεύτερου δόμου και ύψ. 1,15 μ.). Ακολουθεί το στρώμα του μαύρου επιφανειακού χώματος επάνω από το βράχο και στη συνέχεια παχύ στρώμα μπαζώματος (ύψ. 1,90 μ.) με άφθονα λακωνικά κεραμίδια, λατύπη, όστρακα αγγείων και χώμα.

Χώρος ανατολικά της ράμπας του προπύλου. Κατά την αφαίρεση της επιφανειακής επίχωσης και σε απόσταση 15 μ. περίπου νότια της ανατολικής πτέρυγας του ποδίου της πρόσοψης βρέθηκε ημιτελής σφόνδυλος από ασβεστόλιθο (διαμ. 0,95 μ.), τοποθετημένος σε όρθια θέση. Είναι δουλεμένος μόνο με σφύρα στις ορατές επιφάνειές του. Στα νοτιοδυτικά του ήλθε στο φως δεύτερος ημιτελής σφόνδυλος από ασβεστόλιθο, αλλά σε πιο προχωρημένο στάδιο εργασιών. Το κεντρικό τμήμα της επάνω επιφάνειάς του είναι βαθύτερα δουλεμένο με βελόνι, γύρω υπάρχει ταινία, πλ. 0,14 μ., επεξεργασμένη με ντισιλίδικο, ενώ ο κορμός του είναι επεξεργασμένος με σφύρα. Στα νοτιοδυτικά του σφονδύλου βρέθηκε μεγάλη ασβεστολιθική ημιτελής ιωνική βάση με σπείρα, που στο κάτω μισό φέρει τρεις αυλακώσεις. Στα νότια της βάσης βρέθηκε τμήμα θυρώματος από ασβεστόλιθο με δύο τόρμους και συνδέσμους. Στα νοτιοδυτικά τους αποκαλύφθηκε άλλος ημιτελής σφόνδυλος ασβεστόλιθου, διαμ. 0,95 μ., ενώ στα δυτικά του ακόμη ένας σφόνδυλος δωρικού κίονα (διάμ. 0,70, ύψ. 0,575, πλ. αύλακας 0,145 και βάθ. 0,02 μ.). Τα παραπάνω ημιτελή αρχιτεκτονικά μέλη βρέθηκαν καταχωσμένα σε βάθος 0,50 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους μέσα σε φερτή επίχωση χώματος, που περιείχε λατύπη ασβεστόλιθου και μαρμάρου, κεραμική και κεραμίδια λακωνικού τύπου. Η επίχωση αυτή με τα ημιτελή αρχιτεκτονικά μέλη έγινε μετά το τέλος των οικοδομικών εργασιών μιας φάσης του ανακτόρου και οφειλόταν στη διαμόρφωση και την ανύψωση του επιπέδου του χώρου μπροστά από αυτό. Κατά την έρευνα των παραπάνω ημιτελών αρχιτεκτονικών μελών βρέθηκε ελληνιστική κεραμική, κομμάτια πήλινης σίμης με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση και χάλκινο νόμισμα Αλεξάνδρου Γ΄: α) κεφαλή Απόλλωνος προς τα δεξιά, β) άλογο προς τα δεξιά.

Ανατολική εξέδρα αυλής. Μετά την αποχωμάτωση της αυλής του κτιρίου Ι και σε απόσταση 0,60 μ. δυτικά της θεμελίωσης του στυλοβάτη της ανατολικής στοάς του περιστυλίου αποκαλύφθηκε θεμέλιο (πλ. 1,82 μ.) μεγάλης ημικυκλικής εξέδρας με εσωτερική ακτίνα 4 και εξωτερική 5,65 μ. (Πίν. 249 α), που έχει χορδή εσωτερική 6,15 και εξωτερική 9,61 μ. Το θεμέλιο της εξέδρας, που βρίσκεται στον άξονα Α.-Δ. της αυλής, είναι χτισμένο με μεγάλες λιθοπλίνθους στις δύο πλευρές και ενδιάμεσα με μικρότερους λίθους, λατύπη και χώμα. Το υλικό της εξέδρας στην πλειονότητά του είναι σε β΄ χρήση, ενώ ξεχωρίζει ένα κυλινδρόσχημο μάρμαρο κοντά στο δυτικό άκρο του νότιου σκέλους του πετάλου της. Ανάμεσα στα θεμέλια της εξέδρας και του στυλοβάτη της ανατολικής στοάς υπάρχει εκτεταμένο στρώμα λατύπης ασβεστόλιθου Πέλλας, ασβεστόλιθου Κύρρου και μαρμάρου, κομμάτια κεραμιδιών και όστρακα αγγείων. Κατά την αποκάλυψη της εξέδρας βρέθηκαν μικρή χάλκινη χάντρα περιδεραίου, σιδερένια καρφιά, σιδερένιο κλειδί, σιδερένιο εξάρτημα, κώνος εκκαμίνευσης σιδήρου, όστρακα φιαλιδίων, πινακίων, αμφορέων κτλ. Στα βόρειά της βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Β΄: α) κεφαλή Απόλλωνος προς τα δεξιά, β) ιππέας προς τα δεξιά.

Το θεμέλιο του στυλοβάτη της ανατολικής στοάς πατά στην κοίτη (πλ. 1,50 μ.) του βράχου αλλά και σε ένθετες στο βράχο λιθοπλίνθους. Στα ανατολικά της εξέδρας μέσα στην κοίτη σώζεται στη θέση του ένας δόμος λιθοπλίνθων ακανόνιστων στις πλευρές, όπου θα πατούσε ο στυλοβάτης (Πίν. 249 α). Η μπροστινή σειρά των λιθοπλίνθων που ήταν στενότερη έχει λιθολογηθεί. Πίσω από το κέντρο της εξέδρας βρέθηκαν κομμάτια λιθοπλίνθων λίθου Κύρρου, ενώ στο εσωτερικό της κομμάτια ημικυκλικών λιθοπλίνθων όμοιου λίθου, που μάλλον προέρχονται από τη βάση της εξέδρας. Το θεμέλιο του στυλοβάτη της ανατολικής στοάς σώζεται στον κατώτερο δόμο σε μήκος 10,40 μ., ενώ στη συνέχεια υπάρχει μόνον η κοίτη του σε μήκος 12,40 μ., με μετακινημένες λιθοπλίνθους σε μερικά σημεία. Σε απόσταση 4 μ. από τη βορειοανατολική γωνία του περιστυλίου και νοτιότερα, όπου οι λιθόπλινθοι του θεμελίου του στυλοβάτη σώζονται στη θέση τους ή έχουν μετακινηθεί για διαρπαγή, βρέθηκαν τμήματα λιθοπλίνθων Κύρρου, καθώς και δύο τμήματα λιθοπλίνθων με τόρμους, που μάλλον προέρχονται από βάση αγάλματος, καθώς επίσης και κομμάτια λευκού μαρμάρου (Πίν. 249 β). Σε αποθέτη που ξεχωρίζει από το χρώμα των χωμάτων βρέθηκαν οστά ζώων, τμήματα από χοντροειδή αποθηκευτικά αγγεία, λαβές από οινοχόες, όστρακα από λεκανίδες και λίγα εφυαλωμένα όστρακα, καθώς και σιδερένιο σπιρούνι των υστεροβυζαντινών χρόνων. Κατά την αποχωμάτωση της επίχωσης της αυλής βρέθηκαν ελληνιστική κεραμική και Τουρ-

κοκρατίας, πήλινη πυραμιδόσχημη αγνύθα, σιδερένια καρφιά κτλ.

Στη βορειοανατολική γωνία του διαρπαγμένου στυλοβάτη βρέθηκε γωνία παραστάδας από ασβεστόλιθο, πεσμένη ανάποδα. Πλ. ανατολικής πλευράς 0,275, πλ. νότιας 0,215, ύψ. επίστεψης 0,07, ύψ. παραστάδας 0,145 μ. Σε απόσταση 1,10 μ. νοτιοδυτικά της βορειοανατολικής γωνίας του στυλοβάτη βρέθηκε η κυλινδρική βάση βάθρου αγάλματος από λίθο Κύρρου (Πίν. 249 β), ύψ. 0,30, κάτω διάμ. 0,99, άνω διάμ. 0,88 μ. Κάτω φέρει δύο υποτομές, συνολ. ύψ. 0,045 μ., Ακολουθεί ταινία, ύψ. 0,12, εσοχής 0,001 μ. και σπείρα και ταινία, ύψ. 0,045 μ. Στο ανατολικό της τμήμα φέρει εγκοπή, πλ. 0,25 και ύψ. 0,05 μ. Η κοίτη (πλ. 1,30 μ.) του θεμελίου του στυλοβάτη της βόρειας στοάς του περιστυλίου αποκαλύφθηκε σε μήκος 22,90 μ. Το πλάτος της ανατολικής στοάς ανέρχεται σε 6,50 μ. Αποκαλύφθηκε το θεμέλιο του ανατολικού τοίχου της ανατολικής στοάς, που έχει κοίτη, πλ. 1,50 μ. Είναι χτισμένο με δύο σειρές λιθοπλίνθων ασβεστόλιθου διαφόρων μεγεθών με μικρότερες αυτές που βρίσκονται στο εσωτερικό.

Δωμάτιο Α. Πλ. 8 (Ν.-Β.), μήκ. 8,90 μ. (Α.-Δ.). Ο ανατολικός τοίχος του, που έχει κοίτη, πλ. 1,25-1,40 μ., έχει λιθολογηθεί. Ο δυτικός του τοίχος, που σώζεται στο δεύτερο ή στον πρώτο δόμο του (πλ. 1,20 μ.), αποτελείται από διπλή σειρά λιθοπλίνθων ασβεστόλιθου. Οι πλευρικοί του τοίχοι είναι χτισμένοι με δύο σειρές λιθοπλίνθων, έχοντας ενδιάμεσα τοποθετημένες μεγαλύτερες λιθοπλίνθους, μερικές σε β΄ χρήση. Στο μέσον του νότιου τοίχου μία διάτονη λιθόπλινθος προβάλλει κατά 0,15 μ., σε απόσταση 0,75 μ. από τη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου. Ο τοίχος που σώζεται στον κατώτερό του δόμο (ύψ. 0,28 μ.) έχει πλάτος 0,90-1,10 μ. Ο βόρειος τοίχος του δωματίου Α, που είναι χτισμένος με τον ίδιο τρόπο και με το ίδιο υλικό, βρίσκεται σε επαφή με την ανατολική κόγχη του κτιρίου Ι. Στο δωμάτιο βρέθηκαν τρία χάλκινα νομίσματα, ένα Αντιγόνου Γονατά: α) κεφαλή Αθηνάς προς τα δεξιά, β) Πάνας στολίζει τρόπαιο, κατά την ανασκαφή και δύο οξειδωμένα από περισυλλογή.

Δωμάτιο Β. Μήκ. 13 (Β.-Ν.), πλ. 8,90 μ. (Α.-Δ.). Σώζεται η βάση της θεμελίωσης του βόρειου τοίχου του. Το βόρειο τμήμα της θεμελίωσης του ανατολικού του τοίχου, που έχει κοίτη, πλ. 11,30 μ., σώζεται σε δύο δόμους, ενώ νοτιότερα έχει λιθολογηθεί. Στο νοτιότερο άκρο, κοντά στη διασταύρωση με το νότιο τοίχο του δωματίου, διατηρείται στη θέση της μικρή λιθόπλινθος, ενώ η κοίτη στο τμήμα αυτό γίνεται στενότερη και βαθύτερη (1,35 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους). Σε τομή που έγινε στη συμβολή των δύο τοίχων αποκαλύφθηκε λιθόπλινθος του δυτικού άκρου του νότιου τοίχου του δωματίου. Ανατολικότερα βρέθηκαν δύο μετακινημένες από τη θέση τους λιθόπλινθοι. Ο δυτικός του τοίχος σώζεται στα βόρεια σε δύο δόμους, στη συνέχεια σε ένα δόμο και νοτιότερα έχει διαρπαγεί. Στην επίχωση της κοίτης του ανατολικού τοίχου του δωματίου βρέθηκε τμήμα από μαρμάρινο άγαλμα γυμνού άνδρα φυσικού μεγέθους. Κατά την αποκάλυψη των δωματίων και της ανατολικής στοάς βρέθηκε ελληνιστική άβαφη και μελαμβαφής κεραμική (αμφορείς, οινοχόες, φιαλίδια, πινάκια), άβαφη και εφυαλωμένη κεραμική των βυζαντινών χρόνων και των χρόνων της Τουρκοκρατίας.

Κτίριο V (παλαίστρα)

Το κτίριο αυτό ήταν η ενσωματωμένη στο ανάκτορο παλαίστρα, που προοριζόταν όχι μόνο για την άθληση, τη θεραπεία του σώματος, την εκπαίδευση και την αναψυχή των *βασιλικῶν παίδων* και των *περὶ τὴν αὐλὴν νεανίσκων*, αλλά και του βασιλιά και των αξιωματούχων του. Η παλαίστρα έχει ολυμπιακές προδιαγραφές, καθώς οι διαστάσεις της πλησιάζουν με αυτές της παλαίστρας της Ολυμπίας[5]. Έχει μήκος (Ν.-Β.) 70 και πλάτος (Α.-Δ.) 63 μ., εμβαδόν δηλαδή 4.400 τ.μ. Στην πρώιμη ελληνιστική εποχή διέθετε μεγάλη αυλή (50×38 μ. = 1.900 τ.μ.), που περιβαλλόταν από περιστύλιο. Σε μια μεταγενέστερη φάση η δυτική στοά του περιστυλίου καταργήθηκε και έτσι δημιουργήθηκαν δύο σειρές δωματίων, που περιόρισαν το πλάτος της αυλής κατά 5 μ. περίπου. Πίσω από τη βόρεια στοά η παλαίστρα διέθετε μια δεύτερη εσωτερική στοά, μήκ. 54 μ., και στο βάθος της μία σειρά από μεγάλα δωμάτια, όπως αναφέρει ο ρωμαίος αρχιτέκτονας Βιτρούβιος[6] και όπως έδειξε η ανασκαφή του Κάτω Γυμνασίου της Πριήνης[7].

Συνεχίστηκε η αφαίρεση της επίχωσης του δυτικού φρέατος της νότιας στοάς της παλαίστρας από βάθος 4,50 έως 5,15 μ., όπου βρέθηκαν τρεις σιδερένιες τριποδικές βάσεις λυχνοστατών, στο πάνω μέρος των οποίων τοποθετούνταν ξύλινο στέλεχος. Βαθύτερα έως και το βάθος των 7,65 μ. στο γέμισμα του φρέατος, που είχε άφθονη λατύπη και κομμάτια κεραμίδων λακωνικού τύπου, βρέθηκαν οστά ζώων, ελληνιστική κεραμική (αμφορείς, οινοχόες, λεκανίδες, φιαλίδια κτλ.) και σιδερένια καρφιά. Σε αυτό το βάθος ξεκινά η οροφή της σήραγγας (ύψ. 1,70 μ.), που συνδέει το πηγάδι Β με το πηγάδι Α. Στην επίχωση της σήραγγας, που είναι όμοια με αυτήν του πηγαδιού, βρέθηκαν κομμάτια οινο-

5. Ch. Walker, *Das Gymnasium in Olympia*, Würzburg 1996, σ. 15 κ.ε.

6. Βιτρούβιος, *Περί αρχιτεκτονικής*, V, 10, 1 (μτφρ. Π. Λέφας).

7. K. Brigmann - H. v. Steuben, *Schenkungen hellenistischer Herscher an griechische Städte und Heiligtümer*, 1995, σ. 318 κ.ε.

χόης, όστρακα από άλλες οινοχόες, όστρακα οξυπύθμενων αμφορέων, χυτρών, λεκανίδων, φιαλιδίων, πινακίων κτλ.

Στην «κολυμβήθρα», που είχε αποκαλυφθεί στη βορειοανατολική γωνία της παλαίστρας, βρέθηκε τμήμα κεραμίδας λακωνικού τύπου, που φέρει τη σφραγίδα: *Μονδαιείων*. Στην αυλή της παλαίστρας βρέθηκαν τρία χάλκινα νομίσματα, από τα οποία τα δύο είναι οξειδωμένα και αδιάγνωστα, ενώ το τρίτο Αλεξάνδρου Γ΄: α) κεφαλή Απόλλωνος προς τα δεξιά, β) άλογο προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*. Βόρεια της παλαίστρας βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Πέλλας: α) κεφαλή Αθηνάς προς τα δεξιά, β) βους προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΠΕΛΛΗΣ*. Κοντά στην κλίμακα του criptoporticus βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Αλεξάνδρου Γ΄: α) κεφαλή Απόλλωνος προς τα δεξιά, β) άλογο προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*.

Κτίριο ΙΙΙ

Κατά τον καθαρισμό του κτιρίου ΙΙΙ, προκειμένου να γίνει η αποτύπωσή του, βρέθηκαν μικρό χάλκινο νόμισμα πρώιμης Τουρκοκρατίας, δύο χάλκινα νομίσματα Φιλίππου Ε΄ το ένα με α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) ρόπαλο και την επιγραφή *ΒΑ/ΦΙ*, και το δεύτερο με α) κεφαλή Περσέως, β) άλογο προς τα δεξιά. Επίσης ένα μολύβδινο έλασμα, σιδερένια καρφιά, κομμάτια χαλκού, τμήμα κεραμίδας λακωνικού τύπου με σφραγίδα: *Μονδαιείων*, πέντε ενσφράγιστες λαβές αμφορέων (τρεις Θασίων, μία της «ομάδας Παρμενίσκου», με το όνομα του Ευβουλίδου και μία με το γράμμα σίγμα ή μι, καθώς και άβαφη και μελαμβαφής ελληνιστική κεραμική (αμφορείς, οινοχόες, λεκανίδες, πινάκια, φιαλίδια, κάνθαροι, μυροδοχεία).

Στη συνέχεια έγινε ανασκαφή στο βόρειο τμήμα του δυτικού τμήματος του κτιρίου ΙΙΙ, όπου βόρεια του δωματίου Ρ αποκαλύφθηκε το δωμάτιο Φ με το στρώμα καταστροφής από κεραμίδια λακωνικού τύπου (Πίν. 249 γ). Στην επίχωση βρέθηκαν σιδερένιο έλασμα, πολλά μεγάλα σιδερένια καρφιά, όστρακα από φιαλίδια, πινάκια, λεκανίδες, μάζα εκκαμίνευσης σιδήρου, μικρό σώμα χαλκού, λίθινος ωοειδής τριπτήρας. Βόρεια του δωματίου Φ, όπου το κτίριο τελειώνει, βρέθηκαν μετακινημένες λιθόπλινθοι ασβεστόλιθου, καθώς και ημιτελής λιθόπλινθος από το δεξιό τμήμα μεγάλου κατωφλιού. Βορειότερα διαπιστώθηκε σε όρθια θέση σφόνδυλος δωρικού κίονα από ασβεστόλιθο. Το δωμάτιο Ρ χωρίζεται σε δύο μέρη από έναν τοίχο, σωζ. μήκ. 5,90 μ. (Πίν. 249 γ). Το άνοιγμα επικοινωνίας τους έχει πλάτος 1 μ. Στο δυτικό τμήμα του χώρου Ρ1 και έως το μέσον του (περίπου στα 2,70 μ.) αποκαλύφθηκε το δάπεδό του στρωμένο με υδραυλικό κονίαμα. Βρέθηκαν χάλκινο νόμισμα Μακεδόνων, που χρονολογείται στην περίοδο 189-168 π.Χ.: α) κεφαλή Διός προς τα δεξιά, β) κεραυνός και η επιγραφή: *ΜΑΚΕ/ΔΟΝΩΝ*, όστρακα αγγείων, σιδερένιο καρφί, πήλινη πυραμιδόσχημη αγνύθα και μικρό άβαφο αγγείο. Στο χώρο Ρ2 το κονίαμα είναι κατεστραμμένο σε μερικά σημεία. Βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Περσέως: α) κεφαλή Περσέως προς τα δεξιά, β) αετός με κεραυνό στα πόδια, σιδερένιο καρφί, τμήμα μικρού πήλινου βωμίσκου-θυμιατηρίου. Βρέθηκε χάλκινο νόμισμα: α) μακεδονική ασπίδα, β) μακεδονικό κράνος. Επίσης κατά την αποκάλυψη του στρώματος καταστροφής του δωματίου Ρ2 βρέθηκε σε απόσταση 2 μ. από τη βορειοδυτική γωνία και 0,75 μ. από το βόρειο τοίχο του, αριστερό άκρο πόδι μαρμάρινου αγάλματος εφήβου με την πλίνθο του, που μάλλον προέρχεται από την παλαίστρα. Επίσης βρέθηκαν λυχνάρι, πήλινη πυραμιδόσχημη αγνύθα, κομμάτια πυξίδας με το πώμα της, το οποίο φέρει ανάγλυφο κεφάλι γυναικείας μορφής, ελληνιστική κεραμική (αμφορείς, πινάκια, φιαλίδια, λεκανίδες).

Αποκαλύφθηκε επίσης ο διάδρομος Λ3, στην επίχωση του οποίου βρέθηκαν ελληνιστική κεραμική (αμφορείς, οινοχόες, πινάκια, φιαλίδια, χύτρες κτλ.), χάλκινο αδιάγνωστο νόμισμα, χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Ε΄: α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) καθιστός τράγος προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΒΑ/ΦΙ*, χάλκινο στέλεχος, σιδερένια καρφιά και ελάσματα συνδέσμων. Στο δάπεδο του διαδρόμου, σε απόσταση 4,80 από το βόρειό τοίχο και 0,35 μ. από το δυτικό, ήλθε στο φως μαρμάρινη λεοντοκεφαλή τυφλής υδρορρόης με σπασμένο το πρόσωπο. Στο μέσον του διαδρόμου διαπιστώθηκε η ύπαρξη αποχετευτικού αγωγού, ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,70 μ. Στη συνέχεια διακόπτεται κοντά στο νότιο τοίχο του διαδρόμου και συνεχίζεται χωρίς να σώζεται σε τόσο καλή κατάσταση. Κατά τον καθαρισμό του αγωγού βρέθηκε σε απόσταση 5,50 από το βόρειο τοίχο του και 0,55 μ. από τον ανατολικό κορινθιακός ανθεμωτός ηγεμόνας καλυπτήρας (0,50×0,22 μ.) σε β΄ χρήση, από τον οποίο λείπει η βάση και η επίστεψή του. Κατά την έρευνα του δαπέδου του διαδρόμου Λ4 ερευνήθηκε η συνέχεια του αποχετευτικού αγωγού, αλλά σε μικρό μήκος. Στην επίχωση βρέθηκαν ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, πήλινη πυραμιδόσχημη αγνύθα, ελληνιστική κεραμική (αμφορείς, οινοχόες, φιαλίδια, πινάκια), σιδερένια καρφιά και σιδερένιο εργαλείο.

Κατά την αποχωμάτωση του χώρου Υ, βόρεια της κεντρικής αυλής του κτιρίου ΙΙΙ, βρέθηκε ελληνιστική κεραμική (αμφορείς, πινάκια, κάνθαροι, φιαλίδια, οινοχόες, χύτρες κτλ.), ενσφράγιστη λαβή αμφορέα, κεφαλή μικρού πήλινου φιδιού, σιδερένιο καρφί και μεγάλο χάλκινο νόμισμα Μακεδόνων (189-168 π.Χ.): α) κεφαλή Απόλλωνος προς τα δεξιά, β) κιθάρα και επιγραφή: *ΜΑΚΕ/ΔΟΝΩΝ*.

Στην επίχωση του χώρου Χ, επάνω από το στρώμα καταστροφής, βρέθηκαν χάλκινο νόμισμα Αλεξάνδρου Γ΄:

α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) άλογο προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*, σιδερένια καρφιά και ελληνιστική κεραμική (αμφορείς, φιαλίδια, οινοχόες, πινάκια κτλ.).

Επίσης, καθαρίστηκε η βορειοδυτική γωνία του ημιτελούς στωικού οικοδομήματος, όπου βρέθηκε κομμάτι αγελαίας λακωνικής κεραμίδας με σφραγίδα, καθώς και κομμάτι καλυπτήριας λακωνικής κεραμίδας με σφραγίδα.

Κτίριο VIα

Ο βορειότερος τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., που είχε εντοπιστεί παλαιότερα στα δυτικά του βόρειου τοίχου του λουτρού της παλαίστρας, αποτελεί το βόρειο τοίχο του κτιρίου VIα. Όπως απέδειξε η ανασκαφική έρευνα, ο τοίχος αυτός ορίζει τέσσερα μεγάλα δωμάτια κτιρίου, το Α1, το Α2, το Β και το Γ, των οποίων τα δάπεδα είναι από πατημένο πηλό, οι τοίχοι τους έφεραν κονιάματα εικονικής αρχιτεκτονικής διακόσμησης και η στέγη καλυπτόταν με κεραμίδια λακωνικού τύπου. Ο τοίχος, πάχ. 0,55-0,60 μ., είναι χτισμένος από διπλή ή τριπλή σειρά μεγάλων δρομικών και μπατικών λιθοπλίνθων. Μερικές λιθόπλινθοι έχουν στην επάνω επιφάνειά τους μοχλοβόθρια, ένδειξη ότι υπήρχε ακόμη μία τουλάχιστον σειρά λιθοπλίνθων. Η κρηπίδα του αποτελείται από μεγάλες και μικρές λιθοπλίνθους ασβεστόλιθου, αδροδουλεμένες στην όψη τους για τη στερέωση του υδραυλικού κονιάματος στη βάση του (προεξέχων υποτυπώδης τοιχοβάτης) και λάσπης ψηλότερα, όπου υπήρχε επένδυση από λευκό κονίαμα.

Δωμάτιο Α1. Έχει σχήμα μακρόστενο και βρίσκεται αμέσως δυτικά του λουτρού. Έχει πλάτος 5,10 (Α.-Δ.) και μήκος 6,90 μ. (Ν.-Β.). Η κρηπίδα του ανατολικού του τοίχου (πλ. 0,80 και ύψ. 0,40 μ.) σώζει στο κατώτερο τμήμα της επένδυση από λευκό κονίαμα. Ο νότιος τοίχος του σώζεται σε μήκος 2,35 μ. Στο ανατολικό του τμήμα είναι διαρπαγμένος, εκτός από μία λιθόπλινθο του πρώτου δόμου και μία άλλη στην κοίτη του. Στην επίχωση της κοίτης του βρέθηκαν κομμάτια λευκού κονιάματος από την επένδυση των τοίχων του. Ο βόρειος τοίχος του διατηρεί μία λιθόπλινθο του τέταρτου δόμου του. Ανατολικότερα σώζεται ο δεύτερος δόμος του σε μήκος 1,25 μ. και ο πρώτος δόμος του σε μήκος 0,75 μ. Στη βορειοανατολική γωνία του δωματίου βρέθηκε μεγάλη λιθόπλινθος, που αρχικά θα ήταν τοποθετημένη στη γωνία. Σε μια ζώνη, πλ. 1,50-1,80 μ., δίπλα από το δυτικό τοίχο του ο βράχος σχηματίζει πεζούλι, στενότερο στα νότια και πλατύτερο στα βόρεια. Στο μέσον του πεζουλιού βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Ε': α) κεφαλή Διός προς τα δεξιά, β) Αθηνά όρθια προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΒΑ/ΦΙ*. Σε όλη την έκταση του δωματίου αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής με κεραμίδια λακωνικού τύπου.

Δωμάτιο Α2. Έχει πλάτος 6,70 (Α.-Δ.) και μήκος 6,90 μ. (Ν.-Β.). Ο ανατολικός τοίχος του δωματίου, χτισμένος με δρομικές και μπατικές λιθοπλίνθους είναι θεμελιωμένος σε πλατιά κοίτη (πλ. 1,10 μ.), ανοιγμένη στο βράχο. Σώζεται σε δύο δόμους (πλ. 0,80 και ύψ. 0,30 μ.) σε μήκος 4,50 μ., ενώ νοτιότερα λείπει τμήμα, μήκ. 1,80 μ., που έχει διαρπαγεί. Στο βόρειο τμήμα σώζεται ο κατώτερος δόμος σε μήκος 0,70 μ. Στην ανατολική πλευρά της κοίτης του σωζόμενου τοίχου (πάχ. 0,70 μ.), στο σημείο της ένωσής του με το βόρειο, βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Ε': α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) ιππέα προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΒΑ/ΦΙ*. Κατά την αποκάλυψη της κοίτης του νότιου τοίχου του δωματίου βρέθηκε μικρό χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Β': α) κεφαλή αγένειου Ηρακλή, β) ρόπαλο και επιγραφή: *ΦΙΛΙΠ/ΠΟΥ*.

Ο δυτικός τοίχος του δωματίου (πάχ. 0,85 μ.), που είναι διαρπαγμένος στο νότιο τμήμα του σε ύψος 0,65 μ., φέρει επένδυση από λευκό κονίαμα, παχύτερο στη βάση του, γι' αυτό και προεξέχει κατά 0,15 μ. ως υποτυπώδης τοιχοβάτης. Η βάση του τοίχου, με κοίτη, πλ. 1 μ., ανοιγμένη στο βράχο, είναι λίθινη και στο πάνω τμήμα του πλίνθινη. Το σωζόμενο τμήμα του τοίχου διατηρείται μόνο στον κατώτερο δόμο (ύψ. 0,30 και πάχ. 0,75-0,85 μ.). Σε επαφή σχεδόν με τον τοίχο αυτό και σε απόσταση 2,05 μ. από τη βορειοδυτική γωνία του δωματίου ήλθε στο φως εγκιβωτισμένη στο δάπεδο ορθογώνια λιθόπλινθος (διαστ. 1,12×0,91 μ.) σε β' χρήση, όπως πιστοποιείται από τους τρεις γεμάτους με λευκό κονίαμα τόρμους που υπάρχουν στο πάνω δεξιό τμήμα της. Πρόκειται για έναν ορθογώνιο τόρμο (διαστ. 0,14×0,09 μ.), ένα μακρόστενο στο μέσον (0,25×0,04 μ.) και ένα σε σχήμα Γ στα ανατολικά (0,27×0,14 μ.). Ο νότιος τοίχος του δωματίου έχει στη νότια εξωτερική όψη του, σε όχι σταθερές αποστάσεις, τέσσερις αντηρίδες προβολής 0,85 μ., χτισμένες στη βάση τους με μια ή δύο λιθοπλίνθους. Η ανατολική αντηρίδα έχει πλάτος 0,90 μ., ενώ οι άλλες τρεις 1,10 μ.

Το δάπεδο του δωματίου Α2, στο σημείο όπου έγινε ορθογώνια δοκιμαστική τομή, διαστ. 0,80×1 μ., βρέθηκε σε βάθος 0,78 μ. από την επάνω σωζόμενη επιφάνεια του τοίχου. Το δάπεδο σχηματίζεται στον επίπεδα λαξευμένο βράχο με επίστρωση λευκού πηλού. Πάνω στο δάπεδο βρέθηκε το στρώμα καταστροφής (πάχ. 0,20 μ.), που αποτελείται από τα πεσμένα κονιάματα των τοίχων και τα κεραμίδια λακωνικού τύπου. Πάνω από το στρώμα καταστροφής του δωματίου ήλθε στο φως μεγάλη λιθόπλινθος, που προέρχεται μάλλον από το βόρειο τοίχο (διαστ. 1,15×0,53×0,325 μ.), στην οποία υπάρχει αύλακα τεμαχισμού πάνω και κάτω.

Δωμάτιο Β. Έχει πλάτος 6,95 (Α.-Δ.) και μήκος 6,90 μ. (Ν.-Β.). Ο βόρειος τοίχος του σώζεται σε δύο ή τρεις δό-

μους. Το κατώτερο τμήμα της κρηπίδας των τοίχων διατηρεί επένδυση από λευκά κονιάματα, πάχ. 0,015-0,02 μ. Πιο πάνω είχε καταληπτήρα από βαθύ κυανό κονίαμα, πάχ. 0,02 μ., ενώ θραύσματα ερυθρού λεπτού κονιάματος δείχνουν ότι ψηλότερα υπήρχε ερυθρό κονίαμα, πάχ. 0,08 μ. Επομένως, στο δωμάτιο αυτό υπήρχαν κονιάματα με εικονική αρχιτεκτονική διακόσμηση. Ο νότιος τοίχος του (πάχ. 0,50 μ.), που είναι πλατύτερος στο θεμέλιό του, σώζεται σε ύψος δύο δόμων, δεν έχει αντηρίδες στην εξωτερική νότια όψη του, όπως στο δωμάτιο Α. Σώζει στο κάτω μέρος εσωτερικά και εξωτερικά προς τη στοά επένδυση από λευκό κονίαμα. Ο δυτικός τοίχος του (πάχ. 0,50 μ.) έχει άνοιγμα εισόδου 1,45 μ., που απέχει 2,67 από το βόρειο τοίχο και 2,80 μ. από το νότιο. Ο ανατολικός τοίχος του δωματίου πατά πάνω σε δύο ορθογώνιες λιθοπλίνθους, που βρίσκονται σε επαφή μεταξύ τους και απέχουν 2 μ. από τη βορειοανατολική γωνία του δωματίου. Στην επάνω επιφάνειά τους έχουν ορθογώνιους τόρμους (διαστ. 0,13×0,04 μ.). Η βορειότερη έχει μήκος 1,12 και η νότια 1,10 μ. Στο δάπεδο του δωματίου αποκαλύφθηκε εκτεταμένο στρώμα από κεραμίδια λακωνικού τύπου και κονιάματα. Επίσης, βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου: α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) άλογο προς τα δεξιά.

Δωμάτιο Γ (Πίν. 250 α). Έχει πλάτος 6,95 (Α.-Δ.) και μήκος 6,90 μ. (Ν.-Β.). Ο νότιος τοίχος του είναι διαρπαγμένος στο μεγαλύτερο τμήμα του. Ο δυτικός του τοίχος ως εξωτερικός προς το διάδρομο έχει πάχος 0,60 μ. Σε απόσταση 0,70 μ. από τη βορειοδυτική γωνία του έχει άνοιγμα εισόδου (πλ. 1,45 μ.). Στο δάπεδό του αποκαλύφθηκε παχύ στρώμα καταστροφής από κεραμίδια.

Δωμάτιο Δ. Έχει πλάτος 5,15 (Α.-Δ.) και μήκος 4,15 μ. (Ν.-Β.). Από το δυτικό του τοίχο σώζονται μόνον τρεις λιθόπλινθοι, δύο μεγάλες και μία μικρότερη ανάμεσά τους. Το θεμέλιο του τοίχου ήταν τοποθετημένο σε κοίτη. Από το νότιο τοίχο του έχει διαρπαγεί το δυτικότερο τμήμα, όπως και το νότιο μισό περίπου του ανατολικού του τοίχου. Στο μέσον του ανατολικού του τοίχου θα υπήρχε άνοιγμα εισόδου.

Δωμάτιο Ε. Έχει πλάτος 5,15 (Α.-Δ.) και μήκος 5,10 μ. (Ν.-Β.). Το δωμάτιο βρίσκεται νότια του δωματίου Δ. Ο δυτικός τοίχος του είναι διαρπαγμένος, όπως και το δυτικό τμήμα του νότιου τοίχου του. Στο δάπεδό του αποκαλύφθηκε παχύ στρώμα καταστροφής με κεραμίδια.

Δωμάτιο ΣΤ. Πρόκειται για το δωμάτιο που αποκαλύφθηκε στα νότια του δωματίου Ε.

Δωμάτιο Ζ. Ανατολικά των δωματίων Ε και ΣΤ αποκαλύφθηκε μακρόστενο δωμάτιο, πλ. 4,10 (Α.-Δ.), με στρώμα καταστροφής με κεραμίδια στο δάπεδό του. Το νοτιότερο τμήμα του ανατολικού του τοίχου είναι διαρπαγμένο. Η κοίτη του έχει πλάτος 0,90 μ. Εδώ θα υπήρχε κάποια είσοδος.

Δωμάτιο Η. Στα ανατολικά του δωματίου Ζ αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής με κεραμίδια και κονιάματα, δεδομένα που δείχνουν ότι υπήρχε στεγασμένος χώρος, στη βορειοδυτική γωνία του οποίου διατηρείται κοντά στο δάπεδο και στη βάση των τοίχων επένδυση από λευκό κονίαμα.

Διάδρομος (Πίν. 250 α). Στα δυτικά των δωματίων Δ, Ε και ΣΤ υπάρχει διάδρομος επικοινωνίας (πλ. 3,10 μ.), που συνδέει το νότιο κτίριο με το βόρειο (στρατώνα). Ο διάδρομος που δεν ήταν στεγασμένος οδηγεί προς Β. σε μεγάλο στεγασμένο ενδιάμεσο χώρο, όπως πιστοποιείται από το στρώμα καταστροφής των κεραμιδιών λακωνικού τύπου και τους πεσσούς, που χρησίμευαν για τη στήριξη της στέγης του. Στο βόρειο τοίχο του διαθέτει αντηρίδες (μήκ. 0,80 και πλ. 0,52-0,62 μ.). Τα δάπεδα του διαδρόμου και του υπόστυλου δωματίου, που έχουν διαμορφωθεί στο βράχο, έφεραν επάλειψη από πηλό. Εδώ βρέθηκε μολύβδινο σταθμίο, βάρους 98 γρ. (διαμ. 0,043 και πάχ. 0,01 μ.).

Επομένως, το κτίριο VIα διέθετε αυλή με περιστύλιο και δωμάτια στη βόρεια και τη δυτική πλευρά. Μια δεύτερη σειρά δωματίων είχε είσοδο προς το διάδρομο, που αποκαλύφθηκε στα δυτικά του κτιρίου και χρησίμευε για την επικοινωνία του νοτιοδυτικού τμήματος του ανακτόρου με το βορειοδυτικό. Η μορφή και η θέση του κτιρίου VIα δίπλα στην παλαίστρα και το στρατώνα οδηγούν στην ερμηνεία του ως χώρου διαβίωσης (κοιτώνες, εστιατόρια κτλ.) «τῶν βασιλικῶν παίδων» ή «τῶν περὶ τὴν αὐλὴν νεανίσκων», που υπηρετούσαν το βασιλιά[8].

Κτίριο VIβ

Στα νότια των «Μικρών Λουτρών» αφαιρέθηκε επίχωση, πλ. 3,60 και πάχ. 0,70 μ., και αποκαλύφθηκαν οι εξωτερικές αντηρίδες του νότιου τοίχου τους. Στην επίχωση βρέθηκαν σιδερένια καρφιά και ελληνιστική κεραμική. Στα δυτικά του κτιρίου VIβ αφαιρέθηκε ζώνη επίχωσης, πλ. 2 μ., προκειμένου να γίνει στέγαστρο προστασίας. Εδώ βρέθηκε σιδερένιο καρφί και χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Ε΄: α) κεφαλή Περσέα προς τα δεξιά, β) άλογο προς τα δεξιά.

Δωμάτιο Α1-2. Στα δυτικά του διαδρόμου αποκαλύφθηκε σειρά δωματίων, προσανατολισμού Ν.-Β., στα δάπεδά των οποίων αποκαλύφθηκαν στρώματα καταστροφής με κεραμίδια (Πίν. 250 α). Το βορειότερο δωμάτιο

8. Για τους «βασιλικοὺς παῖδες» ή «περὶ τὴν αὐλὴν νεανίσκους», βλ. P. Vidal-Naquet, Alexandre et les Chasseurs noirs, *Flavius Arrien entre deux mondes, postface à Arrien, Histoire d'Alexandre le Grand*, Paris 1984, σ. 355 κ.ε. M. Hatzopoulos, *Cultes et rites de passage en Macédoine*, *Μελετήματα* 19, *Athens* 1994, σ. 22, 92, 97, 100 κ.ε.

Α (μήκ. 10,75 μ.) χωρίζεται σε δύο μικρότερα με έναν τοίχο (πάχ. 0,55 μ.) και με μία αντηρίδα στον ανατολικό τοίχο (πλ. 1,60 και προβολής 0,50 μ.) σε δύο μικρότερα δωμάτια, το Α1, το βόρειο 5,05 (Ν.-Β.) και 5,10 μ. (Α.-Δ.) και το Α2, το νότιο 5,15 (Ν.-Β.) και 5,10 μ. (Α.-Δ.) Οι γύρω τοίχοι έχουν πάχος 0,55 μ. Το δωμάτιο Α2 με έναν τοίχο και μία αντηρίδα (προβολής 0,55 και πλ. 1,60 μ.) σχηματίζουν άνοιγμα εισόδου, πλ. 1,25 μ. Ο νότιος τοίχος του είναι διαρπαγμένος, εκτός από ορισμένες λιθοπλίνθους. Στην επίχωση του δωματίου βρέθηκαν χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου: α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) λέων καθιστός προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ*, μικρό χάλκινο καρφί, σιδερένια καρφιά και σιδερένιο έλασμα με οπές.

Πήλινος αγωγός ύδρευσης (συνολ. μήκ. 2,20 και διαμ. 0,15 μ.) διαπερνά λοξά από ΒΔ. το δυτικό τοίχο του δωματίου και καταλήγει στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου σε ορθογώνια ασβεστολιθική λεκάνη καθαρισμού (εξωτ. διαστ. στο πάνω τμήμα του χείλους, μήκ. 1 (Ν.-Β.), πλ. 0,55 (Α.-Δ.) και εσωτ. διαστ. 0,37×0,88 μ.), εγκιβωτισμένη στο βράχο (Πίν. 250 β). Τα τεμάχια των πήλινων σωλήνων έχουν μήκος 0,63 μ., ο αρμός τους έχει πλάτος 0,02 και η διάμετρός τους είναι 0,15 μ. Στο μέσον του βόρειου χείλους του υπάρχει ημικυκλικό λάξευμα. Τμήμα πήλινου αγωγού πάνω στο δυτικό τοίχο δείχνει ότι πρέπει να υπήρχε αγωγός στη δυτική πλευρά της λεκάνης, σε ψηλότερο επίπεδο προς Δ.

Δωμάτιο Β. Νότια του δωματίου Α2 αποκαλύφθηκε το δωμάτιο Β. Δυτικά του δυτικού τοίχου του δωματίου Β2 και σε απόσταση 19,90 μ. από τη βορειοδυτική γωνία του κτιρίου VIβ αποκαλύφθηκε κυλινδρική λιθόπλινθος από μαλακό ασβεστόλιθο, η οποία έχει πάχος χείλους 0,13 μ. (εσωτ. διαμ. 0,46, εξωτ. διαμ. 0,73 και ύψ. 0,75 μ.). Είναι τοποθετημένη κάθετα σε επαφή με τον τοίχο και σε κοίτη του βράχου. Στο ανατολικό της τμήμα και σε βάθος 0,16 μ. από το χείλος της υπάρχει οπή, διαμ. 0,15 μ., όπου καταλήγει πήλινος σωλήνας ύδρευσης. Στο αντίστοιχο δυτικό του τμήμα και σε βάθος 0,30 μ. παρατηρούνται δύο οπές, η ανώτερη, διαμ. 0,20 μ., σε βάθος 0,30 μ. από το χείλος. Σε απόσταση 0,50 μ. βορειοδυτικά της λεκάνης βρέθηκε το δισκόμορφο πώμα της, διαμ. 0,56 και πάχ. 0,16 μ., από εύθρυπτο μαλακό ασβεστόλιθο. Γύρω από τη λεκάνη και σε όλο το χώρο δυτικά των δωματίων του κτιρίου VIβ υπάρχει στρώμα καταστροφής από λακωνικά κεραμίδια, απόδειξη ότι υπάρχει κατά μήκος στοά, όπως προαναφέρθηκε.

Δίπλα και ανατολικά από τη λεκάνη βρέθηκε βάση, εντοιχισμένη σε πλάγια θέση κατά μήκος του τοίχου του δωματίου Β2. Έχει ορθογώνιο τόρμο εν μέρει σπασμένο στην επάνω επιφάνειά της. Πρόκειται για παρόμοια βάση με αυτές που βρέθηκαν στη θέση τους στο δυτικό τμήμα του δωματίου Δ. Νοτιότερα στον ίδιο τοίχο υπάρχει το ανώτερο τμήμα παρόμοιας βάσης, μια άλλη ακέραιη βάση και μικρό δωρικό κιονόκρανο, όλα από ασβεστόλιθο.

Δωμάτιο Γ. Νότια του δωματίου Β αποκαλύφθηκε το δωμάτιο Γ, στο δάπεδο του οποίου υπάρχει στρώμα καταστροφής με κεραμίδια λακωνικού τύπου. Αφαιρέθηκε μία αγελαία κεραμίδα με μεγάλη ορθογώνια σφραγίδα. Σώζεται καλά μόνον ο ανατολικός τοίχος του δωματίου, ο οποίος διαθέτει, σε απόσταση 2,20 μ. από το νότιο τοίχο του και σε επαφή με τον ανατολικό, αντηρίδα (προβολής 0,50 και πλ. 1,60 μ.), χτισμένη από δύο λιθοπλίνθους.

Δωμάτιο Δ. Νότια του δωματίου Γ αποκαλύφθηκε το δωμάτιο Δ με στρώμα καταστροφής από κεραμίδια. Στο ανατολικό τμήμα του βόρειου τοίχου του (πάχ. 0,50 μ.) έχει άνοιγμα εισόδου. Ο ανατολικός του τοίχος είχε λιθολογηθεί. Παράλληλα και σε απόσταση 0,40 μ. από το δυτικό του τοίχο, που, επίσης, είχε λιθολογηθεί στο ανώτερο τμήμα του, ήλθαν στο φως τρεις λίθινες ορθογώνιες βάσεις με όμοιες περίπου διαστάσεις (0,25×0,17×0,20 μ.), η επάνω επιφάνεια των οποίων διαθέτει βαθύ ορθογώνιο τόρμο (0,10×0,065×0,12 μ.), όπου τοποθετούνταν ξύλινος πεσσός για τη στήριξη κάποιας ξύλινης κατασκευής, ίσως κλίμακας. Η νοτιότερη, που σώζεται σε καλύτερη κατάσταση, απέχει 1,10 μ. από τη δεύτερη. Η τρίτη απέχει 1,10-1,15 μ. από τη δεύτερη και 1,55 μ. από το βόρειο τοίχο. Κατά την έρευνα του δωματίου βρέθηκε ελληνιστική κεραμική και χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου: α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) λέων καθιστός προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ*.

Από τα στρώματα καταστροφής των κεραμιδιών λακωνικού τύπου, που αποκαλύφθηκαν στα νότια των «Μικρών Λουτρών» και δυτικά του κτιρίου VIβ, καθώς και την απουσία κάθετων τοίχων προς αυτά, συμπεραίνουμε ότι κατά μήκος τους υπάρχουν στοές, που περιβάλλουν αυλή.

Τείχος στα βόρεια του κτιρίου VIβ

Στο βορειοδυτικό τμήμα του λόφου, δίπλα από τις εγκαταστάσεις αυλισμού της φρουράς του ανακτόρου, αποκαλύφθηκε ένα ακόμη τμήμα του τείχους σε μήκος 17,30 μ. με ορθογώνιο πύργο (μήκ. 6,18 και πλ. 8,87 μ.) στα δυτικά του (Πίν. 250 γ). Δυτικότερα το τείχος έχει διαρπαγεί ήδη από την αρχαιότητα σε μήκος 10 μ. έως και τις κοίτες των παρειών του. Σε τομή που έγινε ακόμη δυτικότερα διαπιστώθηκε ότι σώζεται η εξωτερική βόρεια πλευρά του τείχους. Το τείχος ανατολικότερα από το παραπάνω σωζόμενο αποκαλυφθέν τμήμα του είναι επίσης διαρπαγμένο. Η κοίτη του λόγω της ανωφέρειας του εδάφους βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο. Αποκαλύφθηκε μόνον η νότια κοίτη

του σε μήκος 27,80 μ. Το πλάτος των κοιτών είναι 1,10 μ. περίπου, ενώ οι εξωτερικές τους πλευρές απέχουν μεταξύ τους 3,50 μ. Οι ανοιγμένες στο βράχο κοίτες ακολουθούν βαθμιδωτά την κλίση του εδάφους από Α. προς Δ. Το τείχος έχει πλάτος 3,25 μ. και είναι χτισμένο στις δύο του όψεις με μεγάλες λιθοπλίνθους σκληρού λευκού ντόπιου ασβεστόλιθου. Οι λιθόπλινθοι φέρουν στην επάνω επιφάνειά τους μοχλοβόθρια για την τοποθέτηση του ανώτερου δόμου. Το σωζόμενο αυτό τμήμα του τείχους διατηρεί στην εσωτερική πλευρά του 18 λιθοπλίνθους, ενώ στην εξωτερική μόνον τις μισές. Η πλευρά των λιθοπλίνθων προς τον πυρήνα του τείχους είναι ακανόνιστη και οι διαστάσεις ποικίλλουν. Κοντά στον πύργο τέσσερις λιθόπλινθοι της εξωτερικής πλευράς και η εσωτερική γωνιαία του έχουν πελεκινόσχημους τόρμους (διαστ. 0,18×0,07 μ.), όπου υπήρχαν αρχικά σιδερένιοι μολυβδοχοημένοι σύνδεσμοι, οι οποίοι αφαιρέθηκαν κατά τη διαρπαγή του τείχους. Η γωνιαία εσωτερική λιθόπλινθος του πύργου διαθέτει και δεύτερο πελεκινόσχημο τόρμο για καλύτερη στερέωση. Δύο τέτοιοι τόρμοι υπάρχουν και στις τρεις δυτικότερες λιθοπλίνθους της βόρειας πλευράς του πύργου. Η πλευρά αυτή, μήκ. 6,90 μ., είναι χτισμένη από πέντε λιθοπλίνθους, από τις οποίες οι τέσσερις ανατολικότερες έχουν ραγίσει κατά το πλάτος τους. Η ανατολική πλευρά του πύργου, που αποτελείται από δύο μόνο λιθοπλίνθους, προβάλλει κατά 2,44 μ. Η δυτική πλευρά του προβάλλει κατά 2,35 μ. και αποτελείται από δύο δόμους, από τους οποίους ο ανώτερος έχει ύψος 0,50 μ. Η εσωτερική νότια προβολή του είναι 0,48 μ., και το πάχος των λιθοπλίνθων 0,55 μ. Ο κατώτερος δόμος της δυτικής προβολής του πύργου έχει ύψος 0,37 μ. (προεξέχει 0,07 στα δυτικά και 0,18 μ. στα βόρεια) και ο δεύτερος 0,48 μ. Ο πύργος στη δυτική του πλευρά έχει βαθύτερα άλλο δόμο. Στο εσωτερικό του πύργου βρέθηκαν τμήματα από τρεις λιθοπλίνθους. Το τείχος, όπως και οι πύργοι έχουν λιθόκτιστα μέτωπα με γέμισμα από χώμα και λατύπη.

Εξωτερικά του πύργου και πάνω από το επίπεδο του πρώτου δόμου του θεμελίου του υπάρχει μαυρόχωμα (πάχ. 0,30 μ.) της αρχικής επιφάνειας του εδάφους. Ακολουθεί στρώμα λατύπης, πάχ. 0,20-0,30 μ., από την επιτόπια λάξευση των λιθοπλίνθων και πάνω από αυτό παχύ στρώμα με λευκό χώμα, λατύπη, κομμάτια κεραμιδιών και όστρακα αγγείων. Κοντά στη βορειοανατολική γωνία του πύργου (εξωτερικά) κατά τον καθαρισμό του βρέθηκαν όστρακα και δύο λαβές οξυπύθμενου αμφορέα, η μία με σφραγίδα. Εξωτερικά και εσωτερικά του πύργου παρατηρείται στρώμα καταστροφής με κεραμίδια λακωνικού τύπου, που προέρχονται από τη στέγη του.

Κατά την αποκάλυψη του τείχους βρέθηκαν άβαφα και μελαμβαφή όστρακα αγγείων (οινοχόες, λεκανίδες, φιαλίδια, κάνθαροι), κομμάτια οξυπύθμενων αμφορέων, σιδερένια καρφιά και εργαλεία, ενσφράγιστη αγελαία κεραμίδα λακωνικού τύπου.

Ο ορθογώνιος πύργος έχει διαστάσεις: μήκ. 6,90 (Α.-Δ.) και πλ. 6,20 μ. (Ν.-Β.) (21×19 πόδες των 0,328 μ.), ενώ προβάλλει εξωτερικά 2,44 μ. με αποτέλεσμα τη δημιουργία λοξότητας στην πορεία του τείχους, που μάλλον σχετίζεται με την αμυντική τεχνική. Στα βόρεια των «Μεγάλων Λουτρών» του κτιρίου IV είχε έλθει παλαιότερα στο φως ένας όμοιος πύργος με τις ίδιες διαστάσεις[9]. Σε τομές που έγιναν μεταξύ των παραπάνω πύργων διαπιστώθηκε ότι το τείχος είχε λιθολογηθεί. Αν υπολογιστεί το μεταπύργιο διάστημα 33 μ. περίπου, όπως για παράδειγμα στο τείχος του Δίου, τότε μεταξύ των παραπάνω πύργων πιθανότατα θα υπήρχαν άλλοι τρεις πύργοι, αφού η μεταξύ τους απόσταση είναι 120 μ. περίπου.

Στρατώνας. Στο χώρο μεταξύ του τείχους και του λουτρού αποκαλύφθηκαν επτά χώροι (Α-Ζ) των εγκαταστάσεων της φρουράς του ανακτόρου, από τους οποίους οι τέσσερις δυτικότεροι είναι μεγαλύτεροι. Ανατολικά του χώρου Α βρίσκεται ο χώρος Β, που έχει τρεις λίθινες ορθογώνιες βάσεις στο ανατολικό του τμήμα και στο νότιο τμήμα τον διασχίζει ανοιχτός λίθινος αποχετευτικός αγωγός (εσωτ. πλ. 0,20, βάθ. 0,25 μ.), από το χώρο Γ. Στα νότια του χώρου Β υπάρχει μικρό δωμάτιο, μήκ. 2,75 (Α.-Δ.) και πλ. 3,95 μ. (Ν.-Β.) με άνοιγμα εισόδου (πλ. 1 μ.) στο βόρειο τοίχο του. Εδώ βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου και σιδερένια καρφιά. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου υπάρχει αντηρίδα. Ο χώρος Γ, που είναι μικρότερος, έχει λοξό το νότιο τοίχο του σε σχέση με το βόρειο τοίχο του διαδρόμου του λουτρού. Ο χώρος Δ (διαστ. 4,80×4,70 μ.) έχει παχύτερους τοίχους, χτισμένους με μεγάλες λιθοπλίνθους, αλλά και μικρούς θραυσμένους λίθους. Ο νότιος τοίχος του σώζεται σε ύψος 0,60 μ. από τη βάση του. Στο βορειοδυτικό τμήμα του δαπέδου του (η στενή του πλευρά βρίσκεται κοντά στο δυτικό τοίχο και σε απόσταση 0,35 μ.) έχει ορθογώνια εγκιβωτισμένη λιθόπλινθο ασβεστόλιθου (μήκ. 0,90 και πλ. 0,50 μ.). Νότια του δωματίου αυτού, στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου ΣΤ και σε απόσταση 0,80 μ. από το βόρειο τοίχο του, βρέθηκε απλή λακκοειδής ακτέριστη ταφή (1,90×0,90 μ.), προσανατολισμού Α.-Δ., με το κεφάλι του νεκρού στραμμένο προς Δ.

Κατά την αποκάλυψη των χώρων του στρατώνα βρέθηκε ελληνιστική κεραμική (αμφορείς, λεκανίδες, φιαλί-

9. *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 69 κ.ε., σχέδ. 11.

δια, πινάκια κτλ.), χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου: α) κεφαλή Ηρακλή προς τα δεξιά, β) καθιστός λέων προς τα δεξιά και επιγραφή: *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ*.

Καθαρισμός ανατολικά και δυτικά των «Μικρών Λουτρών»

Κατά τον καθαρισμό των χώρων γύρω από τα «Μικρά Λουτρά», προκειμένου να γίνει η αποτύπωσή τους, βρέθηκε στα ανατολικά τους σιδερένιο εργαλείο, πόδι πήλινου ειδωλίου, όστρακα αμφορέων, λεκανίδες, φιαλίδια, πινάκια, κάνθαροι κτλ. Στα δυτικά των λουτρών βρέθηκε τμήμα κεραμίδας λακωνικού τύπου, που φέρει σφραγίδα: *Λυσιμάχου* και στα ανατολικά τους χάλκινο νόμισμα Ακανθίων: α) κεφαλή Αθηνάς, β) τετράγωνο χωρισμένο στα τέσσερα και επιγραφή: *ΑΚΑΝ[ΘΙΩΝ]*.

ΤΥΜΒΟΙ ΠΕΛΛΑΣ

Ύστερα από στενή συνεργασία με το αρχιτεκτονικό γραφείο, που είχε αναλάβει με δαπάνες του ΤΑΠΑ την Αρχιτεκτονική Μελέτη Συνολικής Ανάδειξης των Αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της Πέλλας και της Πελλαίας χώρας, το 1998 ολοκληρώθηκαν οι μελέτες διαμόρφωσης και προστασίας των μακεδονικών τάφων Β΄, Γ΄, Δ΄, ΣΤ΄ και Γιαννιτσών, που βρίσκονται πάνω στον άξονα της «βασιλικής» οδού, σημερινό δρόμο Θεσσαλονίκης - Έδεσσας. Η υλοποίηση της διαμόρφωσης και της προστασίας των παραπάνω τάφων θα γίνει με το Γ΄ ΚΠΣ.

Το 1998 στο πλαίσιο του έργου «Ανάδειξη μακεδονικών τάφων Πέλλας», το οποίο είχε ενταχθεί στο πρόγραμμα Interreg II, έγιναν σε τέσσερις τύμβους της Πελλαίας χώρας αναστηλωτικές εργασίες, εργασίες συντήρησης και ανασκαφικές έρευνες.

Ηρώο Αρχοντικού Γιαννιτσών

Σε απόσταση 4,5 χλμ. βορειοδυτικά της αρχαίας Πέλλας βρίσκεται ένας σημαντικός αρχαίος οικισμός, που όπως έδειξαν οι ανασκαφικές έρευνες κατοικείται από την αρχαιότερη νεολιθική περίοδο έως και τα υστεροβυζαντινά χρόνια. Πρόκειται για την τούμπα του Αρχοντικού, ομώνυμου συνοικισμού των Γιαννιτσών, στην οποία διεξάγεται από το 1992 συστηματική ανασκαφή με τη συνεργασία της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ Έδεσσας και του Προϊστορικού Τομέα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ. Ο οικισμός αυτός κατά τα κλασικά και τα ελληνιστικά χρόνια υπήρξε η σημαντικότερη κώμη της Πέλλας (στην Παλαιά Πέλλα) και στη συνέχεια της ρωμαϊκής-βυζαντινής Πέλλας (στη Νέα Πέλλα)[10].

Το 1985 στην περιοχή του νοτιοδυτικού νεκροταφείου του οικισμού είχε ερευνηθεί τύμβος με λίθινη κυκλική κρηπίδα[11]. Το μνημείο παρέμεινε ημιτελές και από τότε άρχισε η σταδιακή καταστροφή του με τη λιθωρυχία και την αφαίρεση του σιδήρου και του μολύβδου των συνδέσμων και των γόμφων του. Στα χρόνια πριν από την αποκάλυψή του είχε υποστεί φθορές από τη μηχανική καλλιέργεια, ενώ το ανατολικό τμήμα του είχε καταστραφεί σε μεγάλο βαθμό από μηχανικό εκσκαφέα, προκειμένου ο ιδιοκτήτης του αγρού να φυτεύσει αμπέλι. Το μνημείο μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας διαμορφώθηκε, περιφράχθηκε και φυτεύτηκε με κυπαρίσσια. Το διάστημα που μεσολάβησε από την αποκάλυψή του έως το 1998 ήταν αρκετό για να δημιουργηθούν φθορές στις πεσμένες λιθοπλίνθους του δυτικού τμήματος της κρηπίδας του. Η προστασία του μνημείου απαιτούσε τη λήψη αποτελεσματικών μέτρων, εφόσον οι φθορές θα μπορούσαν να σταματήσουν και εν μέρει να αποκατασταθούν. Έτσι, το 1997 ο δρόμος και το όρυγμά του καλύφθηκε με μεταλλικό στέγαστρο προστασίας (διαστ. 12×25 μ.), ενώ κατά το 1998 πραγματοποιήθηκε με την επίβλεψη του ιορδανού αρχιτέκτονα Ζάχι αλ Σαγιάχ και τη δεξιοτεχνία ειδικευμένων τεχνιτών η επανατοποθέτηση των πεσμένων λιθοπλίνθων της κρηπίδας του δυτικού τμήματός του. Η συμπλήρωση των σπασμένων ή φθαρμένων λιθοπλίνθων και η συγκόλληση των θραυσμάτων τους έγινε από τον Β. Καλαϊντζίδη, συντηρητή (Πίν. 251 α-β).

Το μνημείο διαθέτει δρόμο με κτιστά τοιχώματα, που οδηγεί σε έναν ενδιάμεσο χώρο, του οποίου το δάπεδο βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με το ευρύτερο ορθογώνιο όρυγμα (πλ. 4,70 και μέγ. μήκ. 7,80 μ.), που υπάρχει στη συνέχεια. Οι διαστάσεις του ορύγματος δείχνουν ότι προοριζόταν να δεχθεί μεγάλο διθάλαμο μακεδονικό τάφο. Κτιστός χώρος (αυλή) θα παρεμβαλλόταν μεταξύ του δρόμου και του τάφου, όπως παρατηρείται στον τάφο Ι της Πύδνας (αρχές 3ου αι. π.Χ.)[12].

Η ανέγερση του μνημείου στην περιοχή αυτή του νεκροταφείου οφειλόταν στην ύπαρξη ενός εξάρματος του

10. *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 163 κ.ε.· 7 (1993), σ. 159 κ.ε.· 11 (1977), σ. 179 κ.ε. Βλ. επίσης, *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 539 κ.ε.· 50 (1995): Χρονικά, σ. 556-557· 51 (1996): Χρονικά, σ. 514-516· 52 (1997): Χρονικά, σ. 720.

11. *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 154 κ.ε. Π. Χρυσοστόμου, Η τοπογραφία της Βόρειας Βοττιαίας. Η Πέλλα, η αποικία της Πέλλας και οι χώρες τους, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Καβάλα, 9-11 Μαΐου 1986*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 225. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 344 κ.ε.

12. Κ. Σισμανίδης, *Κλίνες και κλινοειδείς κατασκευές των μακεδονικών τάφων*, Αθήνα 1997, σ. 106 κ.ε.

εδάφους. Έχει διάμετρο 50 μ. (=150 δωρικοί πόδες) και περιβάλλεται από κυκλική κρηπίδα, περιμέτρου 314 μ. (942 πόδες) και ύψ. 2,80 μ. (Πίν. 251 α-β). Η κρηπίδα είναι χτισμένη με πέντε δόμους και εδράζεται στο πώρινο θεμέλιο της ευθυντηρίας (ύψ. 0,50-0,60 μ.), η οποία είναι κατασκευασμένη από δύο σειρές λιθοπλίνθων (συνολ. πλ. 1,10 μ.), παράλληλα τοποθετημένων. Ο τοιχοβάτης, που προεξέχει 0,20 μ., έχει ύψος 0,328 μ. (ένας δωρικός πους) και αποτελεί τον εμβάτη του μνημείου. Οι λιθόπλινθοι του τοιχοβάτη φέρουν περιτένεια, δουλεμένη με ντισιλίδικο, που περιβάλλει άπεργο, δουλεμένο με σφύρα και βελόνι. Οι τρεις επόμενοι δόμοι έχουν ύψος 0,51 μ. (1 1/2 πόδες), ενώ ο ανώτερος 0,66 μ. (2 πόδες) επιστεφόταν από τον καταληπτήρα (ύψ. 0,30 μ.). Ο ανώτερος δόμος είναι χτισμένος με λιθοπλίνθους γκρίζου σκληρού ασβεστόλιθου, καλύτερης ποιότητας, κατάλληλου για τη λάξευση μακεδονικών ασπίδων, φυσικού μεγέθους, χωρίς άντυγα. Η μέγιστη ανάγλυφη έξαρσή της είναι 0,06 και η διάμετρός της 0,62 μ. Ως γνωστόν, το μακεδονικό πεζικό είχε δύο ειδών ασπίδες. Την ασπίδα που έφεραν οι οπλίτες (διαμ. 0,87 μ.) και τη μικρότερη κατά 0,25 μ., στρογγυλή μακεδονικού τύπου της φάλαγγας[13]. Η τελευταία ήταν χάλκινη χωρίς άντυγα και με μικρή καμπυλότητα (0,06 μ.), της οποίας η διάμετρος ανερχόταν στις οκτώ παλάμες, δηλαδή 0,62 μ. (δύο μακεδονικοί πόδες των 0,31 μ.), όπως ακριβώς η ασπίδα του μνημείου. Η χρήση της ασπίδας αυτής στη νομισματοκοπία ή στις άλλες τέχνες ήταν προπαγανδιστικό μέσο, που συμβόλιζε εκστρατείες και νίκες. Στην περίπτωση του Αρχοντικού οι ασπίδες χαρακτηρίζουν τον κάτοχό τους, που μάλλον θα ήταν αξιωματικός της μακεδονικής φάλαγγας ή μιας ειδικής μονάδας του πεζικού.

Η χρονολόγηση του μνημείου προκύπτει από τη συνάρτηση των ανασκαφικών δεδομένων και των αρχιτεκτονικών του χαρακτηριστικών (μορφή, σύστημα τοιχοποιίας, σύνδεσμοι και γόμφοι). Ως γνωστόν, τύμβοι με κυκλική κρηπίδα, που κατασκευάστηκαν στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο, είναι γνωστοί για παράδειγμα στο Μαλ-Τεπέ (ανατολικοί πρόποδες της Ροδόπης)[14], στην Αθήνα[15] αλλά και στο Πέργαμο της Μ. Ασίας[16], εκφράζοντας το ηρωικό πνεύμα της εποχής, που δημιουργήθηκε με την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου. Η ακανόνιστη τοιχοποιία των τοίχων του δρόμου συναντάται για παράδειγμα στο τείχος του Δίου (τέλη 4ου αι. π.Χ.)[17], στο δρόμο του μακεδονικού τάφου ΣΤ΄ της Πέλλας, που χρονολογείται στη δεύτερη τρίτη δεκαετία του 3ου αι. π.Χ., αλλά και στο μνημειακό κτίριο, που ανασκάφηκε στην Καλή Βρύση Δράμας, και το οποίο καταστράφηκε από τους Γαλάτες (279-277 π.Χ.)[18]. Η κρηπίδα του τύμβου είναι χτισμένη με παραλλαγή του ψευδοϊσόδομου ορθογώνιου συστήματος. Οι λιθόπλινθοι του τοιχοβάτη της κρηπίδας, που παρουσιάζουν την ίδια οπτική ομοιογένεια στην κατασκευή, βοηθούν στη χρονολόγηση του μνημείου. Η τεχνική αυτή δεν πρέπει να οφειλόταν σε οικονομικούς λόγους αλλά σε αισθητικούς και χαρακτηρίζει μνημεία της ίδιας εποχής. Τέτοιοι τοιχοβάτες είναι γνωστοί κυρίως σε τοίχους κτιρίων, που χρονολογούνται από τα μέσα περίπου του 4ου έως και τα μέσα του 3ου αι. π.Χ.[19].

Το σχέδιο και η μορφή του μνημείου, η κρηπίδα του με βάση, το σύστημα τοιχοποιίας, η τεχνική της λάξευσης και τα κατασκευαστικά στοιχεία, το είδος των συνδέσμων και των γόμφων συνηγορούν σε μια χρονολόγηση στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια. Η εύρεση, επίσης, κεραμικής σε δοκιμαστικές τομές επιβεβαίωσε ότι η κατασκευή του μνημείου τοποθετείται στην ίδια περίοδο. Η επιλογή της θέσης για την ανέγερση του μνημείου, τα διαφορετικά είδη των λίθων που χρησιμοποιήθηκαν για το χτίσιμό του, το σχέδιό του, οι κλίσεις, οι οριζοντιώσεις και οι συναρμογές των λιθοπλίνθων των δόμων της κρηπίδας προς το εσωτερικό και το κέντρο του, καθώς και το είδος και η ποιότητα των συνδέσμων και των γόμφων της κρηπίδας δείχνουν ότι η εκτέλεσή του απαιτούσε πολλούς υπολογισμούς και εκτε-

13. Ασκληπιόδοτος, *Τέχνης τακτικής* 5. Για τη μακεδονική ασπίδα, βλ. K. Liampi, *Der makedonische Schild*, Bonn 1998, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

14. B. Filov, Die Kuppelgraber von Mezek, *Bulletin del'Institut Archéologique Bulgare* XI (1937), εικ. 2-3, 5. Α. Ορλάνδος, *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων*, Αθήναι 1959-1960, σ. 2, 304 κ.ε., εικ. 287.

15. U. Knigge, Der Rundbau am Eridanos, *Raudbauten im Kerameikos*, *Kerameikos* XII, 1980, σ. 57 κ.ε. W. Koenigs, Ein Rundbau des 4. Jahrhunderts v. Chr., *Kerameikos*, ό.π., σ. 94 κ.ε.

16. W. Radt, *Pergamon*, Köln 1988, σ. 297, εικ. 148.

17. Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, *Δίον* Ι. *Τα τείχη*, 1998.

18. *ΑΕΜΘ* 5 (1991), σ. 349 κ.ε., σχέδ. 2· 7 (1993), σ. 513 κ.ε., εικ. 1-7. Κ. Περιστέρη, Ανασκαφική έρευνα στην Καλή Βρύση Δράμας (1991-1993), *Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 1, 161-166, εικ. 1, 3, 4, 8.

19. Πρόκειται για το θέατρο της Πριήνης (β΄ μισό 4ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.), την ανατολική στοά της νότιας αγοράς της Μιλήτου (280-261 π.Χ.), την κεντρική πύλη (αριθ. 8) του ανατολικού σκέλους του τείχους της Άσσου (4ος αι. π.Χ.), το Γυμνάσιο της Σάμου (280-257 π.Χ.), τη βορειοδυτική στοά και το τέμενος της νότιας πλευράς της αγοράς, καθώς και το τέμενος του Ποσειδώνα της Θάσου (τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.) (W. Martini, Das Gymnasium von Samos, *Samos* XVI, 1984, σ. 71 κ.ε.), όπως επίσης και την καμαρωτή δίοδο του προπύλου του Πτολεμαίου στο ιερό των Καβείρων της Σαμοθράκης (285-281 π.Χ.) (βλ. A. Fraser, The Propylon of Ptolemey II, *Samothrace* 10, 1990, σ. 24 κ.ε., 28, εικ. 9).

λεστική δεξιοτεχνία, δεδομένα που μας οδηγούν σε κάποιον σημαντικό αρχιτέκτονα της εποχής.

Συμπερασματικά ως χρονολογία κατασκευής του προτείνουμε τα χρόνια 285-281 π.Χ. κατά τα οποία ο Λυσίμαχος, που καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Πέλλας, έγινε βασιλιάς και στη Μακεδονία. Το μνημείο δεν ολοκληρώθηκε μετά το θάνατο του βασιλιά, εξαιτίας της αναρχίας και των καταστρεπτικών επιδρομών των Γαλατών[20]. Όπως έδειξαν οι ανασκαφές των τελευταίων χρόνων, τότε κατασκευάστηκε η οχυρωματική τάφρος στον αρχαίο οικισμό του Πενταπλάτανου Γιαννιτσών (Τύρισα)[21] και οχυρώθηκε η ανώτερη τράπεζα και η τούμπα του Αρχοντικού με τείχος και διατείχισμα[22]. Το είδος και η ποικιλία των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν στην ανέγερση των οχυρώσεων του Αρχοντικού, που δεν διακρίνονται για το ιδιαίτερο σχέδιο στη χάραξη και στη μορφή τους, καθώς και τα αρχαιολογικά δεδομένα αποτελούν ισχυρές ενδείξεις ότι κατασκευάστηκαν γρήγορα και πρόχειρα από τους κατοίκους του οικισμού με τη βοήθεια της κεντρικής εξουσίας, προκειμένου να αμυνθούν αποτελεσματικά έναντι κάποιου σοβαρού κινδύνου, και αυτός θα πρέπει να ήταν η εισβολή των Γαλατών την άνοιξη του 279 π.Χ. Οι Μακεδόνες της υπαίθρου αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε οργανωμένους οικισμούς και οχυρωμένες πόλεις, προκειμένου να γλιτώσουν από τους μη γνωρίζοντες την πολιορκητική τέχνη βαρβάρους[23]. Στην ίδια άλλωστε περίοδο χρονολογούνται και δύο άλλα ημιτελή μνημεία της περιοχής. Πρόκειται για το μεγάλο στωικό οικοδόμημα, που εντοπίστηκε στο δυτικό τμήμα του λόφου του ανακτόρου[24], καθώς και για τον τύμβο της Παραλίμνης Γιαννιτσών[25], που ερευνήθηκε την περίοδο 1987-1988 σε απόσταση 2 χλμ. νότια της κώμης του Αρχοντικού. Η αναρχία και στη συνέχεια τα γαλατικά φύλα προκάλεσαν καίριο πλήγμα στους κατοίκους του οικισμού του Αρχοντικού αλλά και γενικότερα στους Μακεδόνες. Ύστερα από εκατόμβες μακεδονικών αλλά και ελληνικών απωλειών[26] η σωτηρία της Μακεδονίας ήλθε με τον Αντίγονο Γονατά, αλλά χρειάστηκε και η επιφάνεια του θεού Πάνα στη Λυσιμάχεια το 277 π.Χ.[27]. Η νίκη αυτή απήλλαξε τη Μακεδονία από έναν εφιάλτη διάρκειας 2,5 ετών περίπου και σε αυτήν όφειλε ο Αντίγονος την αποδοχή του ως βασιλιά από τους Μακεδόνες.

Ραχώνα

Μακεδονικός τάφος Ε΄ Πέλλας

Το 1994 κοντά στο νότιο άξονα του τύμβου Β΄ της Ραχώνας, που βρίσκεται 4,5 χλμ. βόρεια της Πέλλας, είχε έλθει στο φως μονοθάλαμος μακεδονικός τάφος (4,50 × 4,50 μ.), που ονομάστηκε τάφος Ε΄ Πέλλας[28]. Ο τάφος που έχει απλή δωρική πρόσοψη και χρονολογείται μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. περιείχε τις ταφές τριών νεκρών, ενός άνδρα, μιας γυναίκας και ενός κοριτσιού. Ακραίες παραστάδες στηρίζουν το θριγκό, που απολήγει σε αέτωμα, το οποίο κοσμούνταν με μαρμάρινα ανάγλυφα ακρωτήρια. Ο διευρυνόμενος προς τον τάφο κατηφορικός δρόμος του απολήγει σε αυλή. Όπως διαπιστώθηκε και σε τρεις άλλους τάφους της Πέλλας[29], αλλά και αλλού, η ύπαρξη αυλής ήταν αναγκαία για το στήσιμο του ικριώματος, προκειμένου να ολοκληρωθούν οι εργασίες της πρόσοψης, δηλαδή η λάξευση, η κονίαση και η επιζωγράφηση.

Ο τάφος αρχικά καλυπτόταν με μικρό τύμβο, ο οποίος αργότερα μεγάλωσε σε ύψος και διάμετρο. Αυτό μας οδήγησε στην υποψία μήπως ο τύμβος κάλυπτε κάποιον άλλο τάφο. Έτσι το 1998 ερευνήθηκε και το βορειοανατολικό τμήμα του τύμβου με δοκιμαστικές τομές, αλλά το αποτέλεσμα υπήρξε αρνητικό. Στη συνέχεια αποκαταστάθηκε η αρχική μορφή του τύμβου και ο τάφος προστατεύθηκε με χαμηλό στέγαστρο.

Τύμβος Α΄

Το 1981 είχαν παραδοθεί στο Μουσείο της Πέλλας το μπροστινό τμήμα μαρμάρινου λιονταριού φυσικού μεγέθους, καθώς και μικρή μαρμάρινη αετωματική επιτύμβια στήλη, που είχαν βρεθεί στο αγροτεμάχιο αριθ. 339

20. Π. Χρυσοστόμου, *Ημιτελείς τύμβοι για διθάλαμους μακεδονικούς τάφους στην αρχαία κώμη του Αρχοντικού Γιαννιτσών* (υπό έκδοση).

21. Βλ. παρακάτω, σ. 653-654.

22. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 179-188.

23. W.W. Tarn, *Antigonos Gonatas*, Oxford 1969, σ. 143 κ.ε. N.G. Hammond - F. Walbank, *A History of Macedonia* III, *336-167 B.C.*, Oxford 1988, σ. 251 κ.ε.

24. *ΑΕΜΘ* 10 (1996), σ. 106 κ.ε.

25. *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 151.

26. Για την εισβολή των Γαλατών στη Μακεδονία και στην Ελλάδα, βλ. G. Nachtergael, *Les Galates en Grèce et les Soteria de Delphes*, Bruxelles 1977, σ. 126 κ.ε.

27. *AM* 100 (1985), σ. 340, σημ. 41. Πρβλ. E.L. Brown, Antigonos Surnamed Gonatas, *Arkturos, Hellenic Studies presented to M.W. Knox*, Berlin-New York 1979, σ. 299-307.

28. *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 60 κ.ε.· 11 (1997), σ. 222-223· 12 (1998), σ. 337 κ.ε.

29. Πρόκειται για τον τάφο των Γιαννιτσών, βλ. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 123 κ.ε.), τον τάφο Γ΄, βλ. *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 53 κ.ε.· 9 (1995), σ. 145 κ.ε., καθώς και τον τάφο Δ΄ της Πέλλας, βλ. *ΑΕΜΘ* 8 (1994), σ. 56 κ.ε.· 9 (1995), σ. 146 κ.ε.

(θέση Δεύτερη Κατηγορία στα δυτικά της Ραχώνας Πέλλας) ιδιοκτησίας Β. Κυζιρίδη. Τρία χρόνια αργότερα ο χώρος εύρεσης των παραπάνω αρχαίων ερευνήθηκε και διαπιστώθηκε η ύπαρξη τύμβου, που κάλυπτε δύο μεγάλους συλημένους κιβωτιόσχημους τάφους, χτισμένους από λιθοπλίνθους ντόπιου ασβεστόλιθου (Πίν. 251 γ)[30]. Τότε έγινε αντιληπτό ότι, στις προσπάθειες του ιδιοκτήτη του αγρού και του χειριστή του εκσκαφέα για εύρεση κάποιου θησαυρού, ισοπεδώθηκε ο τύμβος, τεμαχίστηκαν τα ταφικά μνημεία, που βρίσκονταν κοντά στη νότια βάση του τύμβου, και απομακρύνθηκαν αρκετές λιθόπλινθοι. Η ανασκαφική έρευνα έδειξε ότι επρόκειτο για τρία μνημεία χτισμένα με λιθοπλίνθους ασβεστόλιθου: α) ορθογώνιο βάθρο (διαστ. 4,70×1,75 μ.), όπου ήταν τοποθετημένο μαρμάρινο λιοντάρι στραμμένο προς Ν. και στροφή του κεφαλιού προς Δ., δηλαδή προς τον αρχαίο δρόμο που περνούσε δυτικότερα, β) βάθρο, όπου στηριζόταν μνημειακός ιωνικός ναΐσκος με αετωματική επίστεψη και ανάγλυφα ανθεμωτά ακρωτήρια, μέσα στον οποίο στεγαζόταν μαρμάρινο έξεργο ανάγλυφο, και γ) δωρικό κίονα με ιδιαίτερη βάση, όπου πάνω στο κιονόκρανό του θα στηριζόταν κάποιο αγγείο (π.χ. υδρία) με τα οστά νεκρού. Οι τάφοι και τα μνημεία χρονολογούνται γύρω στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Οι σπασμένες καλυπτήριες πλάκες του τάφου Α είχαν καταπέσει στο εσωτερικό του, ύστερα από την ανασκαφή του. Έτσι το 1998 απομακρύνθηκαν οι πλάκες αυτές και το μνημείο αποκαλύφθηκε ολόκληρο (Πίν. 251 γ). Ο τάφος είναι μεγαλύτερος από το μεταγενέστερο τάφο Β', που αποκαλύφθηκε στα ανατολικά του. Έχει εσωτερικό μήκος 3,10, πλάτος 1,84 και ύψος 1,90 μ., ενώ οι εξωτερικές του διαστάσεις είναι: μήκ. 3,90, πλ. 2,80 και ύψ. 2,50 μ. Τα τοιχώματά του ήταν επιχρισμένα με κόκκινο κονίαμα, ενώ ο καταληπτήρας έφερε λευκό κονίαμα.

Ο χώρος των τάφων και των μνημείων διαμορφώθηκε και κατασκευάστηκε νέα περίφραξη, ενώ οι τάφοι στεγάστηκαν με μεταλλικό στέγαστρο προστασίας, διαστ. 20×10 μ.

Αγροσυκιά

Θέση Πρωτομαγιά

Στη θέση Πρωτομαγιά της Αγροσυκιάς και ανατολικότερα του σημερινού δρόμου Γιαννιτσών - Γουμένισσας είχαν επισημανθεί στην αρχή του Ιανουαρίου 1998 από δύο κατοίκους της κοινότητας, ύστερα από ισοπέδωση σε κοινοτική έκταση με σκοπό τη φύτευση ακακιών, μετακινημένες από την αρχική τους θέση λιθόπλινθοι ασβεστόλιθου από κάποιο μνημείο. Η θέση απέχει 2 χλμ. ανατολικά από τον αρχαίο οικισμό της Αγροσυκιάς στη θέση Πελίτι και 7,5 χλμ. βόρεια από την αρχαία Πέλλα. Σε ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα, που έγινε στη συνέχεια, ήλθε στο φως μεγάλος δίδυμος κιβωτιόσχημος τάφος, προσανατολισμού Α.-Δ. (μήκ. 4,50, πλ. 3,55 και ύψ. 2 μ.), ο οποίος αρχικά καλυπτόταν με χαμηλό τύμβο. Ο τάφος βρέθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του τύμβου, σε βάθος 2 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, εγκιβωτισμένος σε ορθογώνιο όρυγμα του ασβεστολιθικού βράχου. Η κατασκευή του τάφου οφειλόταν στην ιδανική θέση, σε απόληξη αντερείσματος λόφου, κοντά στη νότια όχθη του Πλατανοπόταμου και δίπλα σε αρχαίο δρόμο, που οδηγούσε στους αρχαίους οικισμούς του Δυτικού, της Φιλυριάς και της Ευρωπού.

Οι τάφοι (Α ο δυτικός και Β ο ανατολικός), που έχουν ίδιες εσωτερικές διαστάσεις αλλά διαφορετικό εσωτερικό ύψος, είχαν οριζόντια κάλυψη από τέσσερις ορθογώνιες πλάκες ο καθένας, τοποθετημένες κατά τον άξονα Α.-Δ. (Πίν. 252 α). Οι πλάκες στηρίζονταν στο μεσότοιχο και στον καταληπτήρα των υπόλοιπων πλευρών, που αποτελούνταν από δύο λιθοπλίνθους στις στενές και τρεις στις μακριές πλευρές. Τα δάπεδά τους ήταν λαξευμένα στο βράχο και επιχρισμένα με πηλό. Οι καλυπτήριες πλάκες, ο μεσότοιχος, καθώς και οι λιθόπλινθοι του καταληπτήρα είναι κατασκευασμένες από ντόπιο ασβεστόλιθο. Ο καταληπτήρας του μεσότοιχου και των υπόλοιπων τοιχωμάτων των τάφων είχε στο πάνω εσωτερικό μέρος πατούρα (ύψ. 0,035 και πλ. 0,055 μ.) για τη στήριξη των σανιδωμάτων, πριν από την τοποθέτηση των καλυπτήριων πλακών της στέγασης. Ο μεσότοιχος (μήκ. 3,55 και πάχ. 0,58 μ.), χτισμένος με τρεις δόμους, έφερε επίχρισμα πηλού και στις δύο όψεις του και πάνω σε αυτό κονιάματα, κάτω κόκκινο και πάνω κίτρινο, επιστεφόταν δε με τον καταληπτήρα, που είχε λευκό κονίαμα. Τα υπόλοιπα τοιχώματα των τάφων ήταν χτισμένα με πλίνθους κοκκινωπού αργιλώδους πηλού με ενδιάμεσο συνδετικό κιτρινωπό πηλό και με επίχρισμα λεπτό αργιλώδη πηλό, ενώ επενδύονταν με κονιάματα καλής ποιότητας, από τα οποία μόνο μερικά τμήματα διατηρήθηκαν.

Τάφος Α (Πίν. 252 α). Έχει μήκος 2,60, πλάτος 1,70 και ύψος 1,10 μ. Στο κάτω μέρος των τοιχωμάτων του σε μια ζώνη (ύψ. 0,50 μ.) έφερε κόκκινο κονίαμα. Ψηλότερα σε μια ζώνη (ύψ. 0,40 μ.) έφερε κίτρινο κονίαμα, ενώ ο καταληπτήρας (ύψ. 0,325 μ.) λευκό κονίαμα. Η όψη του μεσότοιχου είχε κάτω μια ζώνη (ύψ. 0,10 μ.) κόκκινου κονιάματος, ψηλότερα μια ζώνη (ύψ. 0,65 μ.) με κίτρινο κονίαμα, ενώ ο καταληπτήρας λευκό κονίαμα. Το δάπεδο

30. Π. Χρυσοστόμου, Ο τύμβος Α΄ της Ραχώνας Πέλλας, *Αμητός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 1007 κ.ε.

του τάφου βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο από αυτό του άλλου τάφου λόγω της κατωφέρειας του εδάφους προς Α. Ο τάφος συλήθηκε από οπή που είχε ανοιχθεί στο νοτιοδυτικό τμήμα της στέγασής του. Κατά την έρευνα του εσωτερικού του βρέθηκαν: τρεις πήλινοι ωοειδείς και ένας σφαιρικός καρπός με ίχνη επιχρύσωσης και οπή στερέωσης σε μίσχο φύλλων στεφανιού μυρτιάς. Τμήματα συρμάτινων μίσχων και τμήμα επίχρυσου στεφανιού μυρτιάς. Τμήμα στελέχους χάλκινου ηλίσκου τετράγωνης διατομής (μήκ. 0,017 μ.). Δύο σιδερένια καρφιά σχήματος Γ με τριγωνικό κεφάλι και στέλεχος τετράγωνης διατομής (μήκ. 0,065-0,069 μ.). Το ανώτερο τμήμα σιδερένιου καρφιού με ημισφαιρικό κεφάλι (μήκ. 0,033 μ.). Οκτώ χάλκινα ασπιδοειδή «κομβία», από τα οποία τα τέσσερα σώζονται αποσπασματικά (διαμ. 0,017 μ.).

Τάφος Β (Πίν. 252 α). Έχει μήκος 2,60, πλάτος 1,70 και ύψος 1,65 μ. Κατά την έρευνα του εσωτερικού του βρέθηκαν λίγα θραύσματα οστών με ίχνη καύσης. Δύο ημικυκλικές χάλκινες λαβές (0,08×0,075 μ.) τριγωνικής διατομής με αγκιστροειδείς απολήξεις στραμμένες προς τα έξω και διακοσμημένες με κλειστό άνθος λωτού[31]. Τα δύο διχαλωτά στελέχη, που είναι προσαρμοσμένα στις απολήξεις τους, χρησίμευαν για τη στερέωσή τους σε ξύλινα κιβωτίδια[32]. Χάλκινα ελάσματα μίσχων φύλλων στεφανιού μυρτιάς με ίχνη επιχρύσωσης (μέγ. μήκ. 0,047 μ.). Τμήματα από χάλκινα επιχρυσωμένα φύλλα στεφανιού μυρτιάς (μήκ. 0,02-0,04 μ.). Επιμήκη σύρματα μίσχων στεφανιού μυρτιάς με ίχνη επιχρύσωσης, στο ένα από τα οποία είναι στερεωμένος πήλινος καρπός μυρτιάς με ερυθρό χρώμα (μέγ. μήκ. 0,07 μ.). Χάλκινος κρίκος από λεπτό περιελισσόμενο σύρμα από στεφάνι μυρτιάς (διαμ. 0,07 μ.). Μεγάλος αριθμός αποσπασματικά σωζόμενων χάλκινων επιχρυσωμένων φύλλων στεφανιού μυρτιάς. Πέντε χάλκινα επιχρυσωμένα φύλλα κισσού, από τα οποία τα δύο ακέραια (0,012 μ.). Πήλινο ομοίωμα σταφυλιού (διαμ. 0,016 μ.), που διακοσμούσε στεφάνι κισσού. Μεγάλος αριθμός σιδερένιων καρφιών με στελέχη τετράγωνης ή κυκλικής διατομής και τριγωνικό ή ημισφαιρικό κεφάλι, τα περισσότερα από τα οποία έφεραν αποτυπώματα ξύλου. Ορισμένα από αυτά θα ήταν καρφωμένα στα τοιχώματα, όπου θα στηρίζονταν κάποια από τα κτερίσματα (χάλκινα στεφάνια, στλεγγίδες κτλ.). 30 πήλινοι σφαιρικοί καρποί με υπολείμματα επιχρύσωσης και οπή στερέωσης στο κάτω μέρος για ένθεση μίσχου φύλλου στεφανιού μυρτιάς (διαμ. 0,08 μ.). 96 πήλινοι ωοειδείς επιχρυσωμένοι καρποί στεφανιού μυρτιάς, στο κάτω μέρος των οποίων φέρουν οπή στερέωσης για ένθεση μίσχου φύλλου στεφανιού μυρτιάς (μήκ. 0,07 μ.). 19 τμήματα από λεπτά οστέινα επιχρυσωμένα στελέχη στεφανιών με πυκνή σειρά οπών για τη στερέωση χάλκινων συρμάτων κλάδων και μίσχων φύλλων στεφανιού μυρτιάς. Σε κάποια από αυτά διατηρούνται υπολείμματα των χάλκινων μίσχων φύλλων στεφανιού μυρτιάς. Σιδερένια στλεγγίδα, οξειδωμένη και ελλιπής ως προς το κατώτερο τμήμα της λαβής και την απόληξη της σπάτουλας (μήκ. 0,15 μ.). Σιδερένιο κωνικό αντικείμενο με κάθετη οπή υποδοχής στο μέσον του (συνολ. ύψ. 0,023 και διαμ. 0,048 μ.)[33]. Τμήματα αλαβάστρων (συνολ. μήκ. 0,14-0,20 μ.). 24 χάλκινα ασπιδοειδή «κομβία», από τα οποία τα πέντε ακέραια, όμοια με αυτά που βρέθηκαν στον τάφο Α΄. Είναι κατασκευασμένα από λεπτό έλασμα, χωρίς άγκιστρο στο εσωτερικό και οπές στην περιφέρεια, στοιχεία που δείχνουν ότι θα ήταν ένθετες σε δερμάτινη ζώνη. Στο μεσαίο τμήμα του δαπέδου του τάφου, που είχε παραμείνει ανέπαφο από τους τυμβωρύχους, βρέθηκαν: σιδερένιο καρφί με ίχνη ξύλου, όγδοο στατήρα και χρυσό στεφάνι καρποφόρου μυρτιάς. Τα ευρήματα αυτά μαζί με σαφή ίχνη τέφρας και σάπιου ξύλου αποτελούν στοιχεία ότι αρχικά το στεφάνι και το νόμισμα ήταν τοποθετημένα μαζί με τα καμένα οστά σε ξύλινη λάρνακα. Πριν από τον εντοπισμό του στεφανιού στα διαταραγμένα χώματα και σε όλη την έκταση του δαπέδου του τάφου είχε βρεθεί μεγάλος αριθμός χρυσών φύλλων στεφανιού μυρτιάς, κομμένων πριονωτά. Το εύρημα αυτό προκάλεσε ιδιαίτερο προβληματισμό με κατάληξη στο εξής συμπέρασμα: ο τάφος Β΄, που καλυπτόταν με χαμηλό τύμβο, ύστερα από κάποιο χρονικό διάστημα έγινε φωλιά αρουραίων (λαγόγυρων), που μπήκαν στο εσωτερικό του τάφου από τα πλίνθινα τοιχώματά του, όπως διαπιστώθηκε από τις δαιδαλώδεις σήραγγες τόσο στα τοιχώματα όσο και στο δάπεδο του τάφου. Τα τρωκτικά παίζοντας και ακονίζοντας τα δόντια τους έκοβαν τα φύλλα από το στεφάνι μεταφέροντάς τα σε όλη την έκταση του τάφου. Σε κάποια εποχή οι καλυπτήριες πλάκες του έσπασαν και υποχώρησαν,

31. Για παρόμοιες χάλκινες λαβές από την Ολυμπία, βλ. W. Gauer, *Die Brozegefässe von Olympia*, Berlin 1991, σ. 283 κ.ε., πίν. 197, αριθ. 198-224. Για παρόμοια αργυρή λαβή, βλ. Π. Θέμελης, Ο τάφος της ηλείας Φιλημήνας, *Γ΄ ΕλλΚερ*, Αθήνα 1994, σ. 156, πίν. 83, 87.

32. Για τις ξύλινες κίστες, βλ. *JdI* 100 (1985), σ. 1 κ.ε., όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

33. Όμοια αντικείμενα, που ερμηνεύθηκαν ως ροδέλες, έχουν βρεθεί σε σύγχρονους κιβωτιόσχημους τάφους του Ανατολικού νεκροταφείου της Πέλλας (Τάφος Ι, Μ.Π. 1976/421. Τάφος 8, Μ.Π. 1976/327-329, αδημοσίευτα. Τάφος 2, *ΑΔ* 44-46 (1989-1991): Μελέτες, σ. 79, Πίν. 25 γ) και στον τάφο Β του τύμβου αριθ. 6 της Πέλλας.

λόγω της αντίστοιχης υποχώρησης των καταληπτήρων, που στηρίζονταν στα πλίνθινα τοιχώματα. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί λάκκος στον τύμβο από το πέσιμο των χωμάτων και των καλυπτήριων πλακών στο εσωτερικό του τάφου, που οδήγησε στη σύλησή του. Το όρυγμα, όμως, που ανοίχθηκε από τους τυμβωρύχους δεν ήταν αποτελεσματικό για την ολοκληρωτική διαρπαγή του, επειδή το εσωτερικό του τάφου είχε ήδη καταπλακωθεί από τις καλυπτήριες πλάκες και τα χώματα. Στη συνέχεια ακολούθησε και η σύληση του τάφου Α΄ με ένα άλλο όρυγμα, που ανοίχθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του.

Το χρυσό στεφάνι, που αποκαταστάθηκε στο εργαστήριο του Μουσείου Πέλλας (Πίν. 252 β) έχει διάμετρο στο μέσον των στελεχών του 0,30 μ. και βάρος 150 γρ., που θα ήταν μεγαλύτερο, αφού ορισμένα φύλλα του έχουν χαθεί. Το κορυφαίο τμήμα του πάνω από το μέτωπο τονίζεται με ένα πρόσθετο άνθος με κυλινδρικό στέλεχος, στηριγμένο σε αντίστοιχη υποδοχή στην ένωση των δύο κυλινδρικών στελεχών του. Τα φύλλα του άνθους γύρω από τον ημισφαιρικό πυρήνα έφεραν στο κοίλο εσωτερικό τους σμάλτο. Η σύγκριση του στεφανιού με το στεφάνι του τάφου Β΄ του Δερβενίου (320 π.Χ.)[34] οδηγεί προς τα τέλη του γ΄ τέταρτου ή στις αρχές του τελευταίου τέταρτου του 4ου αι. π.Χ. Στην ίδια εποχή τοποθετείται και το ένα όγδοο στατήρα (340-328 ή 336-328 π.Χ.), κοπή του νομισματοκοπείου της Πέλλας: α) κεφαλή αγένειου Ηρακλή προς τα δεξιά, β) κάνθαρος με επιγραφή: *ΦΙΛΙΠΠΟΥ*[35]. Από τα σπαράγματα των κτερισμάτων είναι δύσκολο να συμπεράνουμε αν στο δίδυμο τάφο ήταν θαμμένο κάποιο ανδρόγυνο ή δύο γυναίκες, αν και το πρώτο φαίνεται πιθανότερο.

Πενταπλάτανος

Στην ανατολική βάση του λόφου, που συνεχίζεται προς Β. της ακρόπολης του αρχαίου οικισμού του Πενταπλάτανου Γιαννιτσών (πιθανότατα η αρχαία Τύρισσα)[36], και ύστερα από εργασίες διαπλάτυνσης αγροτικού δρόμου, είχε εντοπιστεί στη δυτική πλευρά του όρυγμα κατεύθυνσης Β./ΒΔ.-Ν./ΝΑ., ανοιγμένο στο μαλακό ασβεστόλιθο. Το όρυγμα, το οποίο βρίσκεται στο υπ' αριθ. 205 κοινόχρηστο αγροτεμάχιο κτηματικής περιοχής Πενταπλάτανου, είχε εντοπιστεί σε απόσταση 14 μ. βορειοδυτικά του ερευνηθέντος κατά το 1992 υπόγειου λαξευτού διθάλαμου ελληνιστικού τάφου Β΄ του Πενταπλάτανου[37].

Το Μάιο του 1998 έγινε ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω όρυγμα με σκοπό την ερμηνεία και τη χρονολόγησή του. Σε δοκιμαστική τομή που έγινε αρχικά κατά πλάτος του νότιου τμήματος του ορύγματος, αμέσως δυτικά του δρόμου, διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για μνημειακή κατασκευή με σχεδόν επίπεδο πυθμένα, πλ. 3 μ. περίπου, που ανηφόριζε προς Β., παράλληλα και κατά μήκος του λόφου. Το ανατολικό του τοίχωμα, που άνοιγε λίγο προς τα έξω, σωζόταν σε ύψος 2 μ., ενώ το δυτικό, ύψ. 5 μ., ήταν αρκετά απότομο, σχηματίζοντας στο ανώτερο τμήμα τους άνοιγμα, πλ. 5,50 μ.

Η κατασκευή ήταν γεμάτη από φερτή επίχωση, που σχηματίστηκε σταδιακά, όπως φαίνεται από τη στρωματογραφία. Στο κάτω μέρος ξεχώριζε καστανό χώμα, προερχόμενο από διαλυμένες οπτοπλίνθους ισχυρής πλίνθινης κατασκευής (μάλλον τείχους). Ψηλότερα η επίχωση ήταν καστανόμαυρη και περιείχε λατύπη, λίθους διαφόρων μεγεθών και προέλευσης, κομμάτια από μυλόπετρες, οστά ζώων, μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων κεραμιδιών λακωνικού τύπου, σκωρίες από εκκαμίνευση σιδήρου, χάλκινο νόμισμα, σιδερένια καρφιά, χάλκινα και σιδερένια ελάσματα, πήλινες πυραμιδόσχημες αγνύθες, θραύσματα πήλινων ειδωλίων, μεγάλη ποσότητα κεραμικής (όστρακα αγγείων της εποχής του Χαλκού και του Σιδήρου, της αρχαϊκής εποχής, καθώς και πλήθος οστράκων άβαφων και μελαμβαφών αγγείων των κλασικών και των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων (αποθηκευτικών, πόσης και παρασκευής φαγητού, όπως κρατήρων, οινοχοών, πινακίων, φιαλιδίων, ληκυθίων, κανθάρων, αμφορέων, ασκών, λεκανίδων, κανίστρων, κυλίκων, λυχναριών, χυτρών, αμφορέων κτλ.). Άξια αναφοράς θεωρούνται μερικά ερυθρόμορφα όστρακα κρατήρων και λεκανίδων, καθώς και μελαμβαφή φιαλίδια, πινάκια κτλ., που φέρουν graffiti.

Η κατασκευή ερευνήθηκε σε μήκος 35 μ. Επίσης η πορεία της προς Ν. πιστοποιήθηκε μερικά μόνο μέτρα, ενώ βορειότερα διαπιστώθηκε με δοκιμαστικές τομές ότι συνεχίζεται για άλλα 50 μ., χωρίς να κάμπτεται προς Δ. Ύστερα από επιφανειακή έρευνα η κατασκευή εντοπίστηκε σε όρυγμα λαθρανασκαφής στην αντίστοιχη δυτική πλευρά του λόφου. Τα παραπάνω δεδομένα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η κατασκευή αυτή, που περιβάλλει το λόφο και από Β., είναι αμυντική τάφρος, που κατασκευάστηκε στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια (πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ.), όπως δείχνει η χρονολόγηση των νεότερων ευρημά-

34. Α. Δεσποίνη, *Αρχαία χρυσά κοσμήματα*, Αθήνα 1996, σ. 211, εικ. 7.

35. G. Le Rider, *Le monnayage et l'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris 1977, σ. 245, αριθ. 93-101, σ. 416 και 429 κ.ε.

36. Π. Χρυσοστόμου, Η ιστορική τοπογραφία της βόρειας Βοττιαίας, *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 498 κ.ε.

37. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 449.

των της επίχωσής της, προκειμένου να αυξήσει το ζωτικό χώρο της ακρόπολης του οικισμού, που βρισκόταν νοτιότερα. Η τάφρος κατασκευάστηκε από τους κατοίκους του οικισμού με τη βοήθεια της κεντρικής εξουσίας (όπως και στην περίπτωση του τείχους τράπεζας του οικισμού του Αρχοντικού Γιαννιτσών που προαναφέρθηκε), προκειμένου να αμυνθούν σε κάποιο σοβαρό κίνδυνο, που δεν πρέπει να ήταν άλλος από την εισβολή των Γαλατών την άνοιξη του 279 π.Χ. Δεν γνωρίζουμε, αν, όπως και στην περίπτωση του Αρχοντικού, τα αμυντικά έργα που έγιναν, απέτρεψαν ή μη τη δήωση του οικισμού του Πενταπλάτανου από τους βαρβάρους. Βέβαιο, όμως, είναι ότι μετά την ήττα των Γαλατών στη Λυσιμάχεια το 277 π.Χ. από τον Αντίγονο Γονατά, το πλίνθινο τείχος, που είχε κατασκευαστεί εσωτερικά της τάφρου, διαλύθηκε και κατέπεσε στον πυθμένα της, ενώ το ανώτερο τμήμα της γέμισε σταδιακά από χώματα και σκουπίδια.

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Γιαννιτσά Β΄

Κατά την ανασκαφική περίοδο του 1998 και τους μήνες Ιούνιο-Οκτώβριο, η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ σε συνεργασία με το Δήμο Γιαννιτσών, ο οποίος κάλυψε σημαντικό μέρος των δαπανών της έρευνας, πραγματοποίησε σωστική ανασκαφική τομή στο οικόπεδο του Σ. Παρίση στην πόλη των Γιαννιτσών. Το συγκεκριμένο οικόπεδο, που βρίσκεται στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής (νοτιοανατολικό άκρο της πόλης), εντάσσεται στην ανατολική περιφέρεια της συνολικής ελλειπτικής κάτοψης του προϊστορικού οικισμού.

Η ανασκαφική τομή είχε διαστάσεις 8×9 μ. και ορίστηκε στο δυτικό πέρας του οικοπέδου και στο ψηλότερο σημείο του, όπου εντοπίστηκαν από μικρά διερευνητικά σκάμματα οι περισσότερες προϊστορικές επιχώσεις και οι λιγότερο διαταραγμένες.

Μετά την απομάκρυνση των στρωμάτων των πρώτων δεκαετιών του αιώνα μας αλλά και της Τουρκοκρατίας, αποκαλύφθηκαν, σε βάθος που κυμαινόταν από 0,90 έως 1,20 μ. από το συμβατικό επίπεδο (0), επιχώσεις της νεότερης νεολιθικής περιόδου. Λόγω του περιορισμένου πάχους τους αλλά και της σημαντικής διασάλευσής τους, τα αξιοποιήσιμα στοιχεία από το συγκεκριμένο στρώμα, πέρα από τις συγκεντρώσεις του ποικίλου υλικού, ήταν λιγοστά. Εξαίρεση αποτελεί μία λίθινη σφραγίδα-επιγραφή, η οποία έχει τετράγωνο επίμηκες σχήμα και μικρές διαστάσεις, που βρέθηκε ακριβώς στις παρειές της τομής και στα όρια του νεολιθικού στρώματος και ενός μεταγενέστερου αποθέτη. Η σφραγίδα φέρει στην κοίλη της πλευρά σειρές από οργανωμένα εγχάρακτα γραμμικά συμπλέγματα. Η στρωματογραφική προέλευσή της, καθώς και η μορφολογία, η διάταξη και η σύνθεση των γραμμών και των στιγμών της, την εντάσσουν χρονικά στα τέλη της 6ης ή στις αρχές της 5ης χιλιετίας και την κατατάσσουν ανάμεσα στα ελάχιστα δείγματα πρωτογραφής στο βαλκανικό αλλά και στον ευρύτερο χώρο.

Τις επιχώσεις της νεότερης νεολιθικής περιόδου ακολούθησαν αυτές της αρχαιότερης. Στα σημαντικού πάχους (1,50 μ.) διαδοχικά στρώματα διαπιστώθηκαν τρεις οικιστικές φάσεις. Από την πρώτη φάση (ανώτερη) σώθηκε τμήμα από το ασβεστολιθικό δάπεδο δύο κατοικιών, καθώς και επιμήκεις τάφροι θεμελίωσής τους. Όπως συμπεραίνεται από το μήκος και το πλάτος των τάφρων, η μία τουλάχιστον κατοικία είχε διαστάσεις που υπερέβαιναν τα 4×6 μ. (οι προεκτάσεις τους βρίσκονταν εκτός των ορίων της τομής). Η δεύτερη φάση (μεσαία), που είχε πάχος 0,50 μ. (1,60-2,10 μ.), περιελάμβανε το υπόστρωμα, το δάπεδο και το στρώμα καταστροφής ενός συγκροτήματος τριών χώρων με κεντρικό πυρήνα ένα ευρύχωρο κτίσμα, διαστ. τουλάχιστον 8×8 μ. Το μέγεθος των προσκτισμάτων, που αναπτύσσονταν βόρεια και ανατολικά, δεν ήταν δυνατόν να προσδιοριστεί εξαιτίας της τμηματικής μόνον ένταξής τους στην τομή. Η σχετικά καλή διατήρηση του στρώματος των αρχιτεκτονικών λειψάνων αλλά και των ποικίλων καταλοίπων βοήθησε στη μερική αποκατάσταση τόσο της μορφής και της δομικής τεχνικής όσο και της χωροοργάνωσης της κεντρικής κατοικίας. Από την πρώτη επεξεργασία του συνόλου των δεδομένων προέκυψαν τα εξής στοιχεία: η κατοικία, όπως και τα προσκτίσματα, που χρονολογείται με βάση κυρίως την τυπολογία της κεραμικής ανάμεσα στο 6300 και στο 6200 π.Χ., ήταν πασσαλόπηκτη με ενιαίο εσωτερικό χώρο. Για την ισοπέδωση της επιφάνειας του «οικοπέδου», το οποίο παρουσίαζε κλίση προς Ν., χτίστηκαν τέσσερις τοίχοι από πηλό με μέσο πλάτος 0,80 και μήκος 3,50 μ. Οι τοίχοι αυτοί είχαν κατεύθυνση Β.-Ν. και απείχαν μεταξύ τους από 0,20 έως 0,40 μ. Το δάπεδο της κατοικίας, που ήταν από πατημένο πηλό, είχε υποδομή δρύινων δοκαριών, τα οποία κάλυπταν το σύνολο σχεδόν της έκτασης του δαπέδου και εδράζονταν εν μέρει στους τοίχους της οριζοντίωσης. Στο εσωτερικό της αποκαλύφθηκαν υπέργειες αποθηκευτικές θήκες από αχυροπηλό, κυκλικοί αποθηκευτικοί λάκκοι, θερμικές κατασκευές, αντικείμενα και κατασκευές από πηλό αδιάγνωστης προς το παρόν χρήσης κ.ά. Από τα κινητά ευρήματα εντυπωσιακή ήταν η παρουσία αγγείων διαφόρων μεγεθών, σχημάτων και κατηγοριών χαρακτηριστικών της περιόδου, τα οποία φαίνεται να ξεπερνούσαν σε αριθμό τα 60, αλλά και η συγκέντρωση σε τρία σημεία της κατοικίας 120 πήλινων πεσσών (βλημάτων σφενδόνας). Από το δάπεδο συνελέγησαν, επίσης, αρκετά αποκεκρουσμένα ή

λειασμένα λίθινα εργαλεία, οστέινα εργαλεία και αντικείμενα, πήλινες και λίθινες χάντρες, ένα ακέραιο γυναικείο ειδώλιο, καθώς και σημαντικός αριθμός μικροευρημάτων. Στο βορειοανατολικό υπαίθριο χώρο και στο ίδιο επίπεδο με την κεντρική κατοικία, εντοπίστηκαν σε ρηχό σκάμμα δύο ταφές νεογνών, από τις οποίες η μία ήταν σε στάση συστολής.

Κάτω από το στρώμα καταστροφής της αρχαιότερης νεολιθικής περιόδου και σε βάθος 2,25 μ., αποκαλύφθηκε το δάπεδο κατοικίας μιας πρωιμότερης οικιστικής φάσης (κατώτερης). Ήταν κατασκευασμένο από στρώση ασβεστοχώματος και μικρών ιζηματογενών λίθων. Παρά την αποσπασματική κατάσταση διατήρησής του προσδιόριζε σε γενικές γραμμές την έκταση της κατοικίας, η οποία δεν φαίνεται να διέφερε πολύ από την αμέσως μεταγενέστερη.

Με σκοπό τη διερεύνηση των παλαιότερων στρωμάτων της συγκεκριμένης θέσης, πραγματοποιήθηκε στη βορειοανατολική γωνία της τομής μικρό σκάμμα, διαστ. 2×2 μ. Στην τελευταία αυτή τομή διαπιστώθηκαν ανθρωπογενείς επιχώσεις, πάχ. 0,80 μ., οι οποίες παρεμβάλλονταν ανάμεσα στο πρωιμότερο δάπεδο και στο καστανό αργιλώδες παρθένο στρώμα. Από όλα τα βάθη συνελέγη σημαντικός αριθμός κινητών ευρημάτων. Η δειγματοληψία απανθρακωμένου ξύλου από το χαμηλότερο σημείο των επιχώσεων αναμένεται να δώσει ραδιοχρονολογήσεις που προσεγγίζουν τα μέσα της 7ης χιλιετίας π.Χ.

ΠΑΝΙΚΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΔΕΣΣΑΣ[38]

Έδεσσα

Ακρόπολη - οδός Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Νεδέλκου - Παπαζήση, Ο.Τ. 185)

Κατά τις εργασίες εκσκαφών θεμελίων διαπιστώθηκε η ύπαρξη τάφων, που εντάσσονται στην περιοχή του δυτικού νεκροταφείου της ακρόπολης της αρχαίας Έδεσσας[39].

Με μηχανικό εκσκαφέα το διάστημα 8/1/98-14/1/98 απομακρύνθηκε μέρος της ανώτερης από τους τάφους επίχωσης της περιόδου της Τουρκοκρατίας (από την ίδια περίοδο μεταξύ των τάφων διαπιστώθηκε η ύπαρξη αποθετών). Από τον καθαρισμό εντοπίστηκαν 60 τάφοι περίπου του κοινότερου στην Έδεσσα τύπου, του λαξευτού στο βράχο κιβωτιόσχημου με κάλυψη από σχιστόπλακες. Επειδή με την καθαυτό έρευνα των τάφων διαπιστώθηκε ότι χρονολογούνται στη βυζαντινή εποχή, με σχετικό έγγραφο η υπόθεση διαβιβάσθηκε στην 11η ΕΒΑ, η οποία και ανέλαβε τη συνέχιση της ανασκαφής.

Άγρας

Αγρός Δημοτικού Σχολείου

Η σωστική ανασκαφή στον παραπάνω αγρό πραγματοποιήθηκε μετά από αίτηση του αγροτικού Συνεταιρισμού να ανεγείρει εδώ διαλογητήριο-συσκευαστήριο κερασιών, που αποτελούν την κατεξοχήν καλλιέργεια της περιοχής.

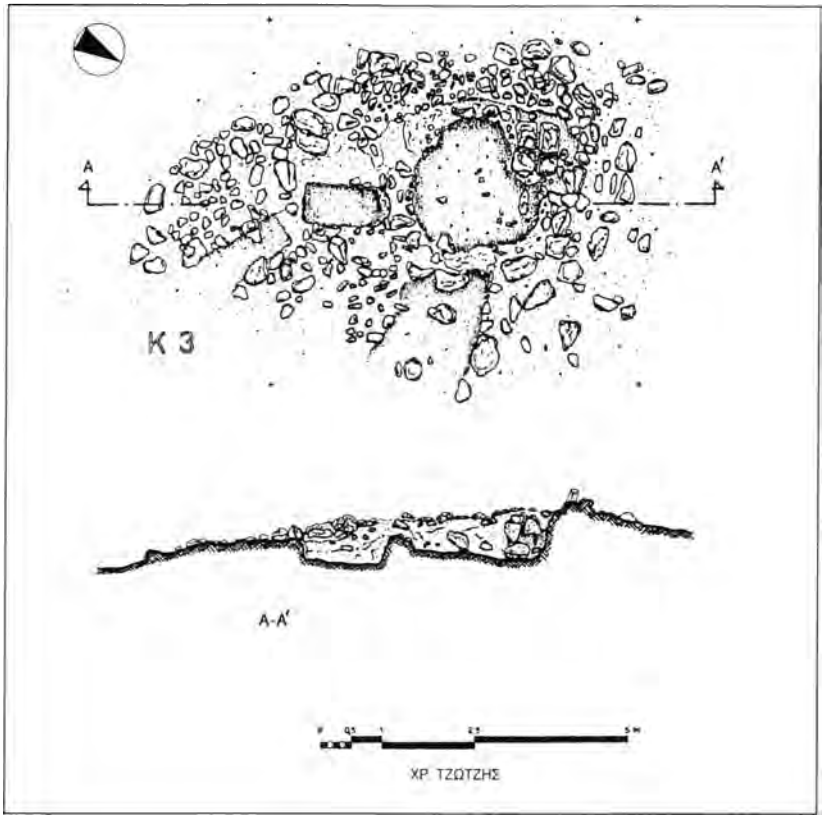
Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε το διάστημα Απριλίου-Ιουνίου 1998 και έφερε στο φως 50 κιβωτιόσχημους τάφους του γνωστού στην περιοχή αυτή και κατά μήκος της εθνικής οδού Έδεσσας - Φλώρινας νεκροταφείου της εποχής Σιδήρου[40].

Οι τάφοι, ποικίλων διαστάσεων, ήταν κατασκευασμένοι με σχιστόπλακες γειτονικού λατομείου (Πίν. 252 γ). Οι σχιστόπλακες των στενών πλευρών εισείχαν από τα άκρα. Οι τάφοι περιελάμβαναν ενταφιασμούς, αλλά και πολλαπλές ανακομιδές. Οι τελευταίοι νεκροί είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και Δ.-Α., χωρίς να έχει ξεκαθαριστεί, εάν ο προσανατολισμός είχε σχέση με το φύλο των νεκρών, όπως συμβαίνει στις μεταγενέστερες περιόδους. Σπανιότερα τμήματα από σχιστόπλακες χρησιμοποιούνταν ως προσκέφαλα των νεκρών. Τους νεκρούς συνόδευαν πήλινα κτερίσματα, όπως αγγεία (οπισθότμητες πρόχοι, αμφορίσκοι, μόνωτα που σπανιότερα φέρουν μαστοειδείς αποφύσεις, δίωτα με κομβιόσχημες απολήξεις) και αμφικωνικά σφονδύλια ή ψήφοι. Επίσης κτερίσματα μεταλλικά, κοσμήματα (πτηνόμορφο περίαπτο, σφηκωτήρες, οκτώσχημες πόρπες, δαχτυλίδια, κομβία, σύριγγες) και όπλα (σιδερένιες αιχμές δοράτων, σιδερένια μαχαίρια, σιδερένιες αιχμές βελών).

38. Στις ανασκαφικές και όχι μόνον εργασίες της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ στις επαρχίες Έδεσσας και Αλμωπίας του Νομού Πέλλας συνέβαλαν ουσιαστικά οι αρχαιολόγοι Μ. Δίτσιου, Χ. Παλουκίδου, Α. Προκοπίδου, οι σχεδιαστές Χ. Τζώτζης και Ρ. Παπάζογλου, και το υπόλοιπο προσωπικό της Εφορείας.

39. Για τα νεκροταφεία της ακρόπολης της Έδεσσας, βλ. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 364 κ.ε. Επίσης, Α. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Έδεσσα: Τα νεκροταφεία*, Έδεσσα 2000 (διδ. διατριβή).

40. Για το νεκροταφείο, βλ. Α. Χρυσοστόμου, Η Έδεσσα και η περιοχή της (στοιχεία ιστορικής τοπογραφίας), *Η Έδεσσα και η περιοχή της - Ιστορία και Πολιτισμός, Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Συμποσίου, 4-6 Δεκεμβρίου 1992*, Έδεσσα 1995, σ. 42. Η ίδια, Οι περιοχές της βόρειας Βοττιαίας και της Αλμωπίας στην εποχή του σιδήρου και τα αρχαϊκά χρόνια. Παραδείγματα ταφικών τύπων, *Μύρτος. Μνήμη Ιουλίας Βοκοτοπούλου*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 230-232.

Σχέδ. 1. Νομός Πέλλας. Δροσιά. Κάτοψη του προϊστορικού τύμβου και τομή Α-Α΄.

Η καθυστέρηση για δύο χρόνια της συντήρησης και καταγραφής των ευρημάτων δεν επιτρέπει προς το παρόν να δοθούν περισσότερα στοιχεία για τη χρονολόγηση του νεκροταφείου.

Δροσιά

Εθνική οδός Έδεσσας - Φλώρινας

Στην αγροτική περιοχή Δροσιάς, αμέσως βόρεια και κατά μήκος της εθνικής οδού Έδεσσας - Φλώρινας και δυτικά του λόφου Γκράτιστα, όπου ο αρχαίος οικισμός της Δροσιάς[41], πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 1998 δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα.

Αφορμή για την έρευνα αποτέλεσε η ισοπέδωση χωρίς άδεια του αγροτεμαχίου αριθ. 329, ιδιοκτησίας Α. Κεχαγιά, από την οποία προκλήθηκε η πλήρης σχεδόν καταστροφή του προϊστορικού στρώματος, που απλωνόταν στον αγρό (Σχέδ. 1).

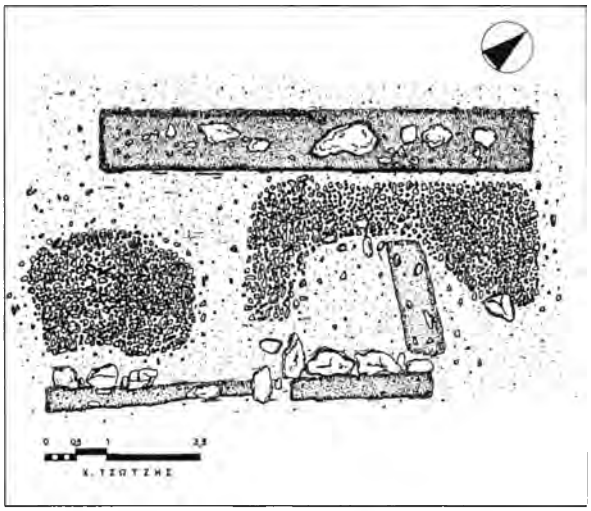
Μετά τη διαπίστωση της καταστροφής, η Εφορεία απέστειλε σήμα διακοπής και στη συνέχεια με δαπάνες του ιδιοκτήτη προχώρησε στην έρευνα της γύρω περιοχής, που είχε τα παρακάτω αποτελέσματα:

Στον αγρό αριθ. 328, αμέσως δυτικά του αγρού αριθ. 329, διαπιστώθηκε η παρουσία προϊστορικού στρώματος, το οποίο πρέπει να σχετιστεί και να θεωρηθεί συνέχεια του εντοπισμένου ήδη από το 1992 οικισμού νεολιθικών χρόνων στη νότια πλευρά της εθνικής οδού και εντός των ορίων της βιομηχανικής ζώνης Έδεσσας[42].

Ανατολικά του αγρού πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές, προκειμένου να ερευνηθούν υπάρχουσες υπέρ-

41. Για τον αρχαίο οικισμό της Δροσιάς, βλ. Χρυσοσπόμου, *Η Έδεσσα και η περιοχή της*, ό.π., σ. 44.

42. Για το νεολιθικό οικισμό της Δροσιάς, βλ. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 451. Επίσης, Στ. Κώτσος, Ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή της Δροσιάς - Έδεσσας, *Η Έδεσσα και η περιοχή της*, ό.π., σ. 69-76.

Σχέδ. 2. Νομός Πέλλας. Δροσιά. Κάτοψη τμήματος του λιθόστρωτου δρόμου.

γειες συγκεντρώσεις λίθων, καθώς και τα λείψανα λιθόστρωτου δρόμου σε σχέση με την πιθανολογούμενη διέλευση από την περιοχή της αρχαίας Εγνατίας οδού[43].

Από τις συγκεντρώσεις λίθων μόνο μία στον αγρό αριθ. 333 αποδείχθηκε ότι θα μπορούσε να θεωρηθεί τύμβος προϊστορικών χρόνων, διαστ. 8×5 μ. (Πίν. 253 α), επειδή κατά την έρευνά της βρέθηκαν ελάχιστα κατάλοιπα χειροποίητου αγγείου και κατάλοιπα οστών[44].

Οι υπόλοιπες μικρότερης διαμέτρου πρέπει να θεωρηθούν φυσικές, αφού κατά την έρευνα τους δεν απέδωσαν ευρήματα.

Το καλύτερα διατηρημένο τμήμα του λιθόστρωτου δρόμου αποκαλύφθηκε, επίσης, στον αγρό αριθ. 333 (Σχέδ. 2) και είχε διαστάσεις 8×4 μ. (μέγ. σωζ. μήκ. 75 μ.). Σε τομή κατά πλάτος διαπιστώθηκε ότι ο δρόμος είχε κατασκευαστεί πάνω στο φυσικό με χαλίκια στρώμα της περιοχής χωρίς καμία άλλη ιδιαίτερη υποδομή που χαρακτηρίζει τις ρωμαϊκές οδούς ή και την Εγνατία με βάση τα δημοσιευμένα τμήματα[45].

Τέλος, στα βορειοδυτικά του αγρού αριθ. 329, στους αγρούς αριθ. 321-322 και σε απόσταση 300 μ. περίπου σε δοκιμαστική τομή, διαστ. 2×4 μ., ήλθε στην επιφάνεια στρώμα καταστροφής αρχαίου κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων με βάση τα ανευρεθέντα νομίσματα.

Το κτίριο δεν αποκλείεται μετά από ανασκαφική έρευνα να αποδειχθεί ότι ταυτίζεται με το αναζητούμενο Mutatio ad Duodecim της Εγνατίας οδού[46]. Το γεγονός άλλωστε ότι στην ευρύτερη περιοχή δεν διαπιστώθηκε η παρουσία άλλων σύγχρονων με το κτίριο ευρημάτων συνηγορεί υπέρ μιας τέτοιας πρότασης, καθώς και η θέση του στις υπώρειες λοφίσκου και μακριά από την περιοχή των νερών, που κατακλύζουν ακόμη και σήμερα το χώρο νότια της εθνικής οδού Έδεσσας - Φλώρινας.

Σκύδρα

Οικόπεδο εργατικών κατοικιών

Στα νοτιοδυτικά της σύγχρονης Σκύδρας, ειδικότερα στο βόρειο άκρο λόφου με την ονομασία Τούμπα, όπου και το οικόπεδο των νέων εργατικών κατοικιών, κατά τη διάρκεια των εκσκαφικών εργασιών ήλθε στην επιφάνεια αρχαίο κτίριο, του οποίου στη συνέχεια ακολούθησε η ανασκαφική έρευνα το διάστημα Ιουνίου-Οκτωβρίου 1998 με δαπάνες του Ε.Κ. Από την ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκε στο επίπεδο της θεμελίωσης αρχαίος ναός, διαστ. 28,50×10,50 μ., ο οποίος είχε κατασκευαστεί πάνω σε παλαιότερα κατάλοιπα της εποχής του Χαλκού (Σχέδ. 3· Πίν. 253 β). Ελάχιστα ευρήματα από την ανασκαφή του περιβάλλοντος χώρου υποδεικνύουν ότι το κτίριο πρέπει να είχε ολοκληρωθεί στα ελληνιστικά χρόνια.

Η κεραμική και τα νομίσματα ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων επιβεβαιώνουν τις επεμβάσεις και την απογύμνωση που δέχθηκε στη συνέχεια, στις οποίες πρέπει να προστεθεί και η τελευταία κατά τη διάρκεια των εκσκαφών του Ε.Κ., που είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή της νοτιοανατολικής του γωνίας. Μετά από απόφαση του ΥΠΠΟ ο ναός πρόκειται να διατηρηθεί και να αναδειχθεί στο κέντρο του οικισμού των εργατικών κατοικιών[47].

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΛΜΩΠΙΑΣ

Κωνσταντία

Θέση Δεξαμενή

Στην αγροτική περιοχή ανατολικά του χωριού στις υπώρειες του όρους Πάικου, μετά από υπόδειξη του κατοίκου

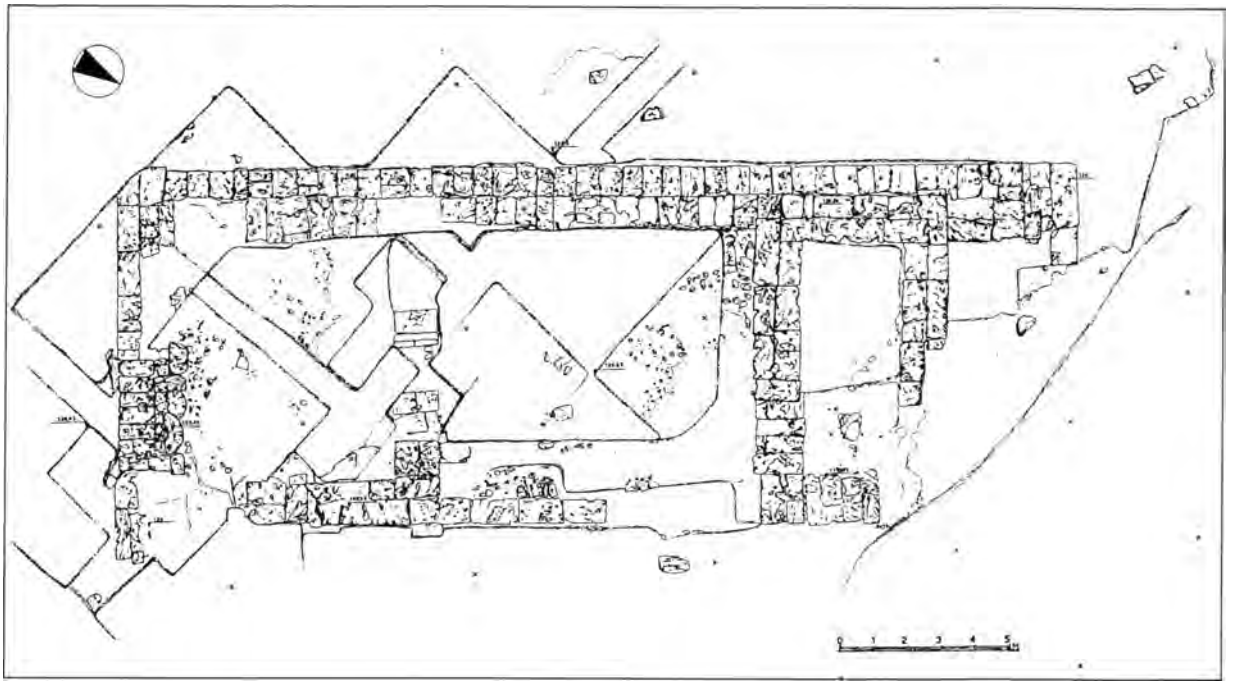
43. Για το δρόμο και τη διέλευση της Εγνατίας, βλ. *AmJAncHist* 7 (1982), σ. 136. Επίσης, Χρυσοστόμου, Η Έδεσσα και η περιοχή της, ό.π. (υποσημ. 40), σ. 35-36.

44. Για έναν ακόμη προϊστορικό τύμβο στα νότια της εθνικής οδού, βλ. Κώτσος, ό.π. (υποσημ. 42), σ. 74.

45. Για την Εγνατία και τα κατασκευαστικά στοιχεία, βλ. F. O' Sullivan, *The Egnatian Way*, Harisburg 1968.

46. Για το Mutatio, βλ. *AmJAncHist* 7, ό.π. (υποσημ. 43).

47. Για την ανασκαφική έρευνα και τα ευρήματα που προέκυψαν, βλ. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 353-370.

Σχέδ. 3. Νομός Πέλλας. Σκύδρα. Οικόπεδο εργατικών κατοικιών. Κάτοψη του αρχαίου ναού.

Φ. Κοσμίδη διαπιστώθηκε η ύπαρξη επιφανειακών αρχαιοτήτων.

Κατόπιν τούτου, όταν ζητήθηκε από την κοινότητα η έγκριση διέλευσης αντιπλημμυρικής αύλακας, κρίθηκε σκόπιμο να πραγματοποιηθεί δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας στη συνέχεια οδήγησαν και στη μετατόπιση της αύλακας, ώστε να αποφευχθεί η καταστροφή των αρχαιοτήτων που αποκαλύφθηκαν.

Ειδικότερα, αποκαλύφθηκαν σε κακή κατάσταση διατήρησης δύο χώροι κτιρίου, Α, Β, διαστ. 10×10 μ., που ορίζονταν από τοίχους, πλ. 0,70 μ. Στο εσωτερικό τους βρέθηκε μέρος του στρώματος καταστροφής της στέγης και των κινητών ευρημάτων. Στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου, όπου το ύψος των επιχώσεων ήταν μεγαλύτερο, αποκαλύφθηκε πίθος κατά χώραν. Στο κτίριο βρέθηκαν επίσης μικρότερα αποθηκευτικά αγγεία, ένα σιδερένιο μαχαιρίδιο και ένα οστέινο περίαπτο. Αμέσως δυτικά των τοίχων του κτιρίου διαπιστώθηκε η ύπαρξη λιθόστρωτης στενωπού, που εξυπηρετούσε την πρόσβαση προς αυτό, ενώ το σύνολο φαίνεται να περιέβαλλε και ένα κτιστό ανάλημμα, απαραίτητο για μια μικρή αγροτική εγκατάσταση. Η χρονολόγηση του κτιρίου στα παλαιοχριστιανικά χρόνια με βάση τα νομίσματα και τα αγγεία οδήγησε τη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ να παραχωρήσει με έγγραφο τη συνέχεια της έρευνας στην αρμόδια 11η ΕΒΑ.

Νεκροταφείο τύμβων

Στη συνέχεια της έρευνας του 1995[48] πραγματοποιήθηκαν κατά το 1998 καθαρισμοί των ήδη ανεσκαμμένων τύμβων και στη συνέχεια ολοκλήρωση της έρευνας των δρόμων των τύμβων 19 και 20. Επίσης ανασκάφηκε ο τύμβος 17 και περισυνελέγησαν τα υπολείμματα της πρόσφατης λαθρανασκαφής του τύμβου 25. Ο τύμβος 17, διαστ. 6×7,50 μ. (Πίν. 253 γ), περιελάμβανε στο εσωτερικό του σχεδόν ορθογώνιο τάφο (2,26×1,56 μ.) κατασκευασμένο από σειρά ορθοστατών. Στα ανατολικά, όπου η είσοδος του τάφου, υπήρχε ο δρόμος, μήκ. 1,60 και πλ. 0,59 μ. Ταφικά κατάλοιπα προήλθαν κυρίως από το δυτικό τμήμα του τάφου, όπου μαζί με κατάλοιπα οστών βρέθηκαν πήλινα αγγεία και κοσμήματα.

Τέλος, ξεκίνησε η έρευνα στην περιοχή του αρχαίου οικισμού στις υπώρειες του Πάικου, αμέσως ανατολικά του νεκροταφείου, που όμως διακόπηκε εξαιτίας της γενικότερης διακοπής της χρηματοδότησης των Εφορειών από το ΥΠΠΟ. Από την έρευνα εντοπίστηκαν λιθόκτιστες υπέργειες κατασκευές και επιχώσεις όλων των εποχών.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

48. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 155-166.

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΕΡΟΙΑΣ

Βέροια

Οδός Βενιζέλου (Ο.Τ. 149)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την εκτέλεση τεχνικών έργων, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν από τη ΔΕΗ στην οδό Βενιζέλου, ήλθε στο φως μικρό τμήμα (μέγ. σωζ. μήκ. 1,44, μέγ. σωζ. πλ. 0,70 μ.) πλακόστρωτου της ρωμαϊκής οδού, η οποία – όπως μας είναι ήδη γνωστό[49] – βρισκόταν στη σημερινή οδό Βενιζέλου και ακολουθούσε όμοια πορεία με αυτήν. Αυτή η οδός αποτελούσε μία από τις δύο κύριες οδικές αρτηρίες της ρωμαϊκής Βέροιας και ξεκινώντας πιθανότατα από τη βόρεια ή «βασιλική» πύλη, με κατεύθυνση Β.-Ν., έφθανε και διασταυρωνόταν με την άλλη μεγάλη οδική αρτηρία, αυτήν της σημερινής οδού Μητροπόλεως, στο ίδιο σχεδόν σημείο που βρίσκεται και η σύγχρονη διασταύρωση των δύο αυτών δρόμων.

Οδός Ακαταμαχήτου (Ο.Τ. 154)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες της ΔΕΥΑΒ στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκε τμήμα της ρωμαϊκής οδού (μέγ. σωζ. μήκ. 4,85, μέγ. σωζ. πλ. 1,05 μ.), η οποία, όπως γνωρίζουμε από παλαιότερες ανασκαφές, βρισκόταν σε αυτή την περιοχή, είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και αποτελούσε είδος περιφερειακού δρόμου[50]. Ο χαρακτηρισμός της ως περιφερειακής δικαιολογείται από τη θέση της σε μία ακραία θέση της αρχαίας πόλης, αμέσως ανατολικά του ποταμού Τριποτάμου, ο οποίος αποτελεί το φυσικό δυτικό όριο της πόλης. Πιθανότατα, λοιπόν, αυτή η οδός διέσχιζε τη δυτική παρυφή της πόλης και, σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουμε, σε κάποια σημεία διακλαδιζόταν προς το διοικητικό και εμπορικό κέντρο της[51].

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

Οδός Αλαμάνας 3 (οικόπεδο Δ. Χασιώτη - Ν. Μπλατσιώτη, Ο.Τ. 465)

Κατά τη διάνοιξη θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τρεις λαξευτοί τάφοι των ελληνιστικών χρόνων. Η πρόσβαση για την έρευνα των τάφων έγινε από τα ανοίγματα που δημιούργησε το σκαπτικό μηχάνημα στις οροφές τους. Βρέθηκαν σε βάθος 3 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Ο τάφος Ι είναι λαξευτός διθάλαμος, ενώ ο τάφος ΙΙ λαξευτός μονοθάλαμος καμαρωτός με ορθογωνισμένες κόγχες στην νότια παρειά (μία) και στη δυτική παρειά (δύο). Τέλος, ο τάφος ΙΙΙ είναι λαξευτός μονοθάλαμος καμαρωτός με τρεις νεκρικές κλίνες και τρεις βαθμίδες. Η είσοδός τους βρίσκεται στα ανατολικά.

Τάφος Ι. Λαξευτός διθάλαμος. Βρέθηκε συλημένος. Κανένα εύρημα στον προθάλαμο και το θάλαμο εκτός από το σώμα μιας μικρής πυξίδας στη βορειοδυτική γωνία του θαλάμου και ίχνη μικρών, σαθρών και αποσαθρωμένων οστών. Καθαρίστηκε η επίχωση των 0,20 μ. από την επιφάνεια του θαλάμου και του προθαλάμου. Το ύψος του τάφου ήταν 1,85 μ. Οι διαστάσεις του κυρίως θαλάμου έχουν ως εξής: δυτική παρειά 2,50, βόρεια 2,92, νότια 2,76 και ανατολική 2,69 μ. Η είσοδος από τον προθάλαμο στον κυρίως θάλαμο είναι καμαρωτή με κάτω άνοιγμα 0,90 και πάνω 0,50 μ. Οι διαστάσεις του προθαλάμου έχουν ως εξής: νότια παρειά 1,54, βόρεια 1,76, δυτική 1,94 και ανατολική 1,80 μ. Το άνοιγμα της εισόδου στα 0,80 μ., απείχε 0,70 από τη νότια παρειά και 0,30 μ. από τη βόρεια. Εντοπίστηκαν λίγα άβαφα όστρακα.

Τάφος ΙΙ. Βορειότερα του τάφου Ι. Λαξευτός μονοθάλαμος, καμαρωτός, με ορθογωνισμένες κόγχες στη νότια παρειά (μία) και δυτική παρειά (δύο). Η είσοδος του τάφου στην ανατολική πλευρά φράσσονταν από τρεις πώρινους γωνιόλιθους. Το άνοιγμα της εισόδου στα 0,78 μ.

Στη δυτική πλευρά του τάφου έχουν λαξευθεί δύο κόγχες σε απόσταση 1,15 μ. μεταξύ τους. Πρόκειται για λαξεύματα, μήκ. 0,45, ύψ. 0,55 και βάθ. 0,45 μ., που ήταν επενδεδυμένα με υπόλευκο κονίαμα, πάχ. 0,005 μ. περίπου. Και στις δύο εντοπίστηκαν αποσαθρωμένα οστά και στη νότια κόγχη της δυτικής πλευράς του τάφου ανάμεσα στα οστά βρέθηκε χάλκινο νόμισμα.

Στη νότια πλευρά του τάφου λαξεύθηκε μία μόνο κόγχη προς τη νοτιοανατολική γωνία. Η κόγχη αυτή φαίνεται πως έκλεινε με κονίαμα.

Η καμαροσκεπής οροφή ήταν καλυμμένη με υπόλευκο κονίαμα, καθώς και ολόκληρη η επιφάνεια του τάφου, αφού συγκεντρώθηκαν πάρα πολλά τεμάχια διακοσμημένων κονιαμάτων (με ιωνικό κυμάτιο). Στις γωνίες της ανατολικής και δυτικής παρειάς του τάφου σώθηκαν αποσπα-

---

49. Βλ. Λ.Δ. Στεφανή, Το οδικό σύστημα της ρωμαϊκής Βέροιας: κατασκευαστικά στοιχεία και ρυμοτομική οργάνωση, *Επικοινωνίες και Μεταφορές στην προβιομηχανική περίοδο, ΙΑ΄Συμπόσιο για την Τέχνη, ΠΤΙ ΕΤΒΑ, Μονεμβασιά, Ιούλιος 1998* (υπό έκδοση), όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

50. *ΑΔ* 20 (1965): Χρονικά, σ. 431-433, Σχέδ. 6, Πίν. 487 α-β· 25 (1970): Χρονικά, σ. 385· 27 (1972): Χρονικά, σ. 510, Σχέδ. 3, Πίν. 445 β· 35 (1980): Χρονικά, σ. 406, Πίν. 237 β.

51. Βλ. Στεφανή, ό.π. (υποσημ. 49), όπου και διάγραμμα με τις αρχαίες οδούς της Βέροιας.

σματικά διαμορφωμένες παραστάδες με φυτικό κόσμημα.

Από την επίχωση συγκεντρώσαμε αρκετά όστρακα άβαφα και μελαμβαφή, πινάκιο, βάση μελαμβαφούς πινακίου και θραύσματα αγγείου. Από τη βόρεια πλευρά, τα κτερίσματα εντοπίστηκαν στη βορειοανατολική γωνία και ήταν: τρία σώματα πυξίδων, τρία πώματα πυξίδων, μία πυξίδα και δύο μυροδοχεία. Από τη δυτική παρειά, τα κτερίσματα ήταν: ένα λυχνάρι, τρεις αρυτήρες, πυξίδα, χάλκινη φιάλη, χάλκινο βραχιόλι, τρία μυροδοχεία, σιδερένιο αντικείμενο. Από τη νότια πλευρά συγκεντρώθηκε λέβης και δύο πινάκια. Από την ανατολική πλευρά, ένα σκυφίδιο. Η μη έγκαιρη συντήρηση των ευρημάτων δεν καθιστά δυνατή μια ασφαλή χρονολόγηση του τάφου αυτήν τη στιγμή.

Τάφος ΙΙΙ. Στα βορειοδυτικά του τάφου ΙΙ. Λαξευτός μονοθάλαμος καμαρωτός με τρεις νεκρικές κλίνες και τρεις βαθμίδες. Η είσοδος του τάφου στα ανατολικά με άνοιγμα 1,10 μ. φράσσονταν από τρεις πώρινους γωνιόλιθους. Εκατέρωθεν της εισόδου βρέθηκαν κατά χώραν πέντε σιδερένια καρφιά, από το ένα μάλιστα κρέμονταν σιδερένια στλεγγίδα. Το ύψος του τάφου ήταν 2,40 μ. Ερευνήθηκαν τέσσερις ταφές. Οι τρεις στις νεκρικές κλίνες και η μία στο διάδρομο. Η νότια και η δυτική κλίνη, όμοιες κατασκευαστικά, είναι ορθογώνια λαξεύματα με προσκέφαλο στη μία πλευρά. Η βόρεια κλίνη, ένα ορθογώνιο λάξευμα με περιχείλωμα στη νότια και ανατολική πλευρά. Ακριβώς ανατολικά της βόρειας κλίνης μία μικρή κλίμακα με τρεις βαθμίδες.

Βόρεια κλίνη. Προσανατολισμός νεκρού από Α. προς Δ. Κτερίσματα α΄ στρώματος: δέκα μυροδοχεία, τέσσερις αρυτήρες με λυχνάρι στο εσωτερικό τους, έξι σκυφίδια, δύο θραύσματα αγγείων, πυξίδα και πώμα πυξίδας. Κτερίσματα β΄ στρώματος: γυναικείο ειδώλιο. οινοχόη, μυροδοχείο, δύο σκυφίδια, σιδερένια στλεγγίδα, σιδερένια εφηλίδα, χάλκινο στέλεχος πόρπης, μολύβδινο αγγείο, χάλκινο αντικείμενο, ακόμη δύο χάλκινα νομίσματα.

Δυτική κλίνη. Προσανατολισμός νεκρού από Β. προς Ν. Κτερίσματα: πέντε αρυτήρες, ο ένας με λυχνάρι στο εσωτερικό, τρία μυροδοχεία, τρία σκυφίδια, μία πυξίδα, χάλκινη πόρπη.

Νότια κλίνη. Προσανατολισμός νεκρού από Α. προς Δ. Κτερίσματα α΄ στρώματος: τρεις αρυτήρες, ο ένας με λυχνάρι, αμφορέας, τρία σκυφίδια, το ένα με χάλκινο νόμισμα, οινοχόη, μυροδοχείο, πυξίδα και δύο θραύσματα αγγείων. Κτερίσματα β΄ στρώματος: μυροδοχείο, σιδερένια στλεγγίδα, χάλκινο έλασμα, χρυσό ενώτιο.

Βαθμίδες. Στις τρεις βαθμίδες, στα ανατολικά της βόρειας κλίνης, εντοπίστηκαν τρία αγγεία. Στην τρίτη και χαμηλότερη βαθμίδα βρέθηκαν μικρή όλπη, μελανοδοχείο και μυροδοχείο.

Διάδρομος. Στον κενό χώρο ανάμεσα στις τρεις κλίνες κατά τον καθαρισμό των χωμάτων βρέθηκαν αποσαθρωμένα οστά. Πιθανός προσανατολισμός ταφής από Δ. προς Α. Κτερίσματα: πυξίδα, σώμα πυξίδας, δύο αμφορείς, πέντε μυροδοχεία. Η μη έγκαιρη συντήρηση των ευρημάτων δεν καθιστά δυνατή αυτή τη στιγμή μια ασφαλή χρονολόγηση του τάφου.

Οδός Σταδίου 39 (οικόπεδο Αθανασίου Βύζα, Ο.Τ. 238)

Μετά από καταγγελία για παράνομη λαθρανασκαφή, καθαρίστηκε και ανασκάφηκε μερικώς ήδη εντοπισμένος τάφος, αφού σε απόσταση 3 μ. ανατολικά του είχε ανασκαφεί παρόμοιος τάφος.

Πρόκειται για λαξευτό μονοθάλαμο τάφο, καμαρωτό, των ελληνιστικών χρόνων, με λαξευμένες στο φυσικό βράχο τρεις κλίνες σε σχήμα Π. Αφαιρέθηκε μεγάλη ποσότητα χώματος με αρκετά ευρήματα. Ανάμεσά τους αρκετά όστρακα, θραύσματα ειδωλίων, μυροδοχείο, αμφορίσκος, τμήματα μεταλλικών αντικειμένων και οστέινο κοχλιάριο. Έχει είσοδο στη βόρεια πλευρά και διαστάσεις 3 μ. από Α. προς Δ. και 2,32 μ. από Β. προς Ν. Η δυτική πλευρά κόβεται στα 2,10 μ. Το βόρειο τμήμα του τάφου δεν έχει πλήρως ανασκαφεί, γιατί περνά ο δρόμος από πάνω. Το ύψος του τάφου, από την οροφή μέχρι τις κλίνες, 1,75 μ. Το μήκος του διαδρόμου είναι 1,17 μ. Το πλάτος των τριών κλινών είναι 0,90 μ. και το ύψος από το επίπεδο του διαδρόμου 0,55 μ.

Διάδρομος. Στο ύψος του διαδρόμου, από όπου αφαιρέθηκε μεγάλη ποσότητα χώματος, βρέθηκαν ανακατεμένα αρκετά όστρακα, τμήματα ειδωλίων, λυχνάρι, μελανοδοχείο, πώμα πυξίδας, τμήμα γυναικείου ειδωλίου, δύο μυροδοχεία και τμήματα σιδερένιας στλεγγίδας.

Ανατολική κλίνη. Πιθανώς ο νεκρός είχε προσανατολισμό από Β. προς Ν. Βρέθηκαν δύο σκυφίδια, χάλκινο αντικείμενο, τμήματα από σιδερένια καρφιά, τρία μυροδοχεία, σιδερένιο στέλεχος.

Δυτική κλίνη. Κατά τον καθαρισμό των χωμάτων εντοπίστηκαν λίγα οστά και ένα χάλκινο νόμισμα. Τα περισσότερα ευρήματα πιθανώς παρασύρθηκαν στο διάδρομο ή ήταν ανακατεμένα στα χώματα του καθαρισμού.

Νότια κλίνη. Βρέθηκαν τμήματα γυναικείων ειδωλίων, αποσπασματικό μυροδοχείο, σιδερένια καρφιά, ακέραιο γυναικείο ειδώλιο, δύο σκυφίδια με δύο χάλκινα νομίσματα στο εσωτερικό τους, γυάλινη χάντρα και αμφορίσκος.

Οδός Ηπείρου και Αβδήρων (οικόπεδο Ι. Δήμου, Ο.Τ. 350)

Κατά την εκσκαφή του οικοπέδου για την ανέγερση οικοδομής, και ενώ είχε σκαφτεί ολόκληρη η εσωτερική επιφάνεια του οικοπέδου, ειδοποιήθηκε η Υπηρεσία, για να ερευνήσει τις κατεστραμμένες ταφές. Πρόκειται για τέσ-

σερις ταφές, δύο κεραμοσκεπών τάφων και δύο κιβωτιόσχημων των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, στη δυτική και νότια παρειά του οικοπέδου και σε βάθος 4 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στη βορειοδυτική παρειά του οικοπέδου ερευνήθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι και ένας κεραμοσκεπής και στη νοτιοανατολική παρειά ένας αποσπασματικός κεραμοσκεπής.

Κιβωτιόσχημος Ι. Μήκ. 1,59, πλ. 1,06, ύψ. 0,90 μ. Κατασκευάστηκε από έξι μαρμάρινες πλάκες σε β΄ χρήση. Η μία ενεπίγραφη (αριθ. κατ. 924). Στο δάπεδο η μαρμάρινη πλάκα σχημάτιζε προσκεφάλι. Συγκεντρώθηκαν όστρακα και ένα χάλκινο νόμισμα. Προσανατολισμός νεκρού από Δ. προς Α.

Κεραμοσκεπής Ι. Περιείχε δύο ταφές και κανένα κτέρισμα. Αποσπασματικός. Προσανατολισμός από Δ. προς Α.

Κιβωτιόσχημος ΙΙ. Μήκ. 1,70, πλ. 0,66, ύψ. 0,82 μ. Κατασκευάστηκε από τρεις μαρμάρινες πλάκες σε β΄ χρήση. Στο δάπεδο ο λαξευμένος πωρόλιθος σχημάτιζε προσκεφάλι. Προσανατολισμός από Δ. προς Α.

Κεραμοσκεπής ΙΙ. Στη βορειοδυτική παρειά του οικοπέδου εντοπίστηκαν σπαράγματα κεραμοσκεπούς τάφου. Μέσα από τα χώματα του οικοπέδου συγκεντρώθηκε το εξής υλικό: 1. Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, αποσπασματική (αριθ. κατ. 920). Ύψ. 0,57, σωζ. πλ. 0,74, σωζ. πάχ. 0,10 μ. Μάλλον ημιτελής. Εικονίζεται μόνον τμήμα κορμού δένδρου με όφι. 2. Ακέραιη μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, ενεπίγραφη (αριθ. κατ. 921). Ύψ. 0,78, πλ. 0,60, πάχ. 0,08 μ. Στο πάνω μέρος, εγχάρακτο αέτωμα. Στο κέντρο θύρα. Αριστερά ανδρική μορφή με κοντό χειριδωτό χιτωνίσκο και δεξιά γυναικεία μορφή. 3. Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, αποσπασματική, ενεπίγραφη (αριθ. κατ. 922). Σωζ. ύψ. 0,50, πλ. 0,40, πάχ. 0,10 μ. Λείπει το πάνω τμήμα. Ίχνη κόκκινου χρώματος στην επιγραφή. Εικονίζεται μέρος νεαρής φτερωτής μορφής και ένας σκύλος. Στο ένα χέρι κρατεί ένα τσαμπί σταφύλι και στο άλλο ένα πουλί. 4. Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, ενεπίγραφη (αριθ. κατ. 923). Ύψ. 0,70, πλ. 0,55, πάχ. 0,10 μ. Εικονίζεται αριστερά γυναικεία μορφή, δεξιά ανδρική μορφή με κοντό χιτωνίσκο και δισάκι και ανάμεσά τους σκύλος. 5. Μαρμάρινη επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη, αποσπασματική (αριθ. κατ. 924). Σωζ. ύψ. 1,07, σωζ. πλ. 0,78 μ. Έκλεινε τη μία πλευρά του κιβωτιόσχημου τάφου Ι.

Τούμπα δημόσιου δρόμου Βέροιας-Θεσσαλονίκης (ιδιοκτησίας Παπαγιαννούλη Α.Τ. 706)

Η τούμπα είναι γνωστή και κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος (Απόφαση κήρυξης, Υ.Α. 2258/4-2-1966, ΦΕΚ 175/Β/26-3-1966). Βρίσκεται στα αριστερά του παλαιού δημόσιου δρόμου από Βέροια προς Θεσσαλονίκη. Έγινε μικρή σωστική έρευνα στη δυτική πλευρά της τούμπας, όταν ειδοποιήθηκε η Υπηρεσία πως εμφανίστηκε ένα όρυγμα ύστερα από πτώση μεγάλου όγκου χώματος. Αφαιρέθηκε μεγάλη ποσότητα χώματος με το εκσκαφικό μηχάνημα, μέχρι που φάνηκε η οπή και ξεκίνησε ο καθαρισμός με τους εργάτες. Αφαιρέθηκε καθαρό χώμα, χωρίς κανένα όστρακο. Προχωρήσαμε προς το εσωτερικό της τούμπας, μέχρι που σταμάτησε η λάξευση του ορύγματος. Πρόκειται για ένα ελλειψοειδούς σχήματος όρυγμα, που συνεχίζεται σε μήκος 3,40 μ. στο εσωτερικό της τούμπας, πλ. 1,50 μ. Το ύψος του είναι στα 1,41 και σε βάθος 4,10 μ. από τα ριζά της τούμπας (επιφάνεια του εδάφους). Αφού ξεκαθάρισε η κατάσταση, σταμάτησε η σωστική έρευνα. Ίσως επρόκειτο για κάποια ατυχή προσπάθεια πρόσβασης στην τούμπα, πιθανώς από τα αρχαία χρόνια.

ΜΑΡΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Βεργίνα

Στο εργαστήριο συντήρησης αρχαιοτήτων της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ στη Βεργίνα προχώρησε η συντήρηση λευκών ληκύθων, μικροαντικειμένων από κεχριμπάρι και ελεφαντόδοντο και μετάλλινων σκευών που προέρχονται από ταφές του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. από την περιοχή των Αιγών.

Σωστικές ανασκαφές[52], στις οποίες συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Π. Χριστοδούλου, Χ. Ρήγα και Ε. Κοντογουλίδου, διενεργήθηκαν από το Μάιο μέχρι τα τέλη του Νοεμβρίου σε δύο οικόπεδα του σύγχρονου οικισμού της Βεργίνας, που βρίσκονται στο νότιο και δυτικό άκρο της αρχαίας νεκρόπολης, στα ανατολικά, στην περιοχή του τύμβου Μπέλλα[53], και στα νότια των βασιλικών τάφων της Μεγάλης Τούμπας, εκεί που ήταν η καρδιά του νεκροταφείου των Αιγών στα κλασικά χρόνια.

Τα ευρήματα – 62 τάφοι – επιβεβαιώνουν την εικόνα, που είχαμε σχηματίσει για την οριζόντια στρωματογραφία. Οι τάφοι – λακκοειδείς και κεραμοσκεπείς, γυναικείοι, ανδρικοί και παιδικοί – που ανασκάφηκαν στη νότια και δυτική εσχατιά της αρχαίας νεκρόπολης χρονολογούνται στα ελληνιστικά και πρώιμα αυτοκρατορικά χρόνια. Το ίδιο ισχύει και για τις ταφές στην περιοχή του τύμβου Μπέλλα. Αντίθετα, στην άλλη άκρη, στα νοτιοανατολικά των βασιλικών τάφων, οι ταφές έγιναν στην κλασική εποχή. Τα τελευταία επτά χρόνια ερευνήθηκαν στη

52. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 405-410.

53. Για τον τύμβο Μπέλλα, βλ. Μ. Ανδρόνικος, *Βεργίνα. Οι βασιλικοί τάφοι και άλλες αρχαιότητες*, Αθήνα 1984.

Βεργίνα περισσότερες από 300 ταφές. Τα γενικά συμπεράσματα για τα ταφικά έθιμα των Αιγών, που ως ένα βαθμό ως υποθέσεις εργασίας διατυπώθηκαν το 1997[54], ενισχύονται και από τα φετινά ευρήματα.

Στα νοτιοανατολικά των βασιλικών τάφων ήλθαν στο φως ακόμη 31 ταφές. Οι περισσότερες χρονολογούνται στο τελευταίο τρίτο του 5ου αι. π.Χ., στα χρόνια του Περδίκκα Β΄ και του Αρχελάου, μερικές στις αρχές του 4ου αι. και μόνο δύο στα χρόνια του Φιλίππου Β΄. Όλοι οι τάφοι που ανασκάφηκαν ήταν λακκοειδείς, οργανωμένοι σε πολύ πυκνές συστάδες. Αρκετοί από τους ταφικούς λάκκους είναι ιδιαίτερα ευρύχωροι και έχουν πατάρι κατά μήκος. Οι λάκκοι είναι προσανατολισμένοι κατά τον άξονα Β.-Ν. και οι νεκροί, ανεξάρτητα από το φύλο τους, είναι τοποθετημένοι με το κεφάλι στα νότια. Ο προσανατολισμός κατά τον άξονα Α.-Δ. εμφανίζεται στα χρόνια του Φιλίππου Β΄ για να γίνει στη συνέχεια ο κανόνας.

Οι μισοί σχεδόν από τους τάφους, οι μεγαλύτεροι και προφανώς οι πλουσιότεροι, ήταν συλημένοι. Παρά τις διαταραχές των τυμβωρυχιών διαπιστώνεται ότι οι περισσότεροι νεκροί ήταν ενταφιασμένοι. Καμένος ήταν ο νεκρός ενός τάφου του 5ου αι. π.Χ. Τα οστά του, τοποθετημένα σε ξύλινη λάρνακα, είχαν αποτεθεί στο μέσον του ταφικού λάκκου. Γύρω βρέθηκαν τα όπλα του, ενώ τα υπολείμματα της νεκρικής πυράς ήταν ριγμένα στο χώμα που σκέπαζε την ταφή. Μια δεύτερη καύση, όπου ο νεκρός μαζί με τα κτερίσματά του κάηκε μέσα στον ίδιο τον ταφικό λάκκο, χρονολογείται γύρω στο 330 π.Χ.

Σποραδικά διασώθηκαν στοιχεία από τη σήμανση των τάφων: ξερολιθιές και περίβολοι που όριζαν του λάκκους ή τις συστάδες, πώρινοι γωνιόλιθοι, που ίσως χρησιμοποιήθηκαν για τη στήριξη επιτύμβιων σημάτων και μία μικρή πώρινη αετωματική στήλη που θα πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη του 5ου αι. π.Χ.

Πήλινα αγγεία βρέθηκαν σε συλημένους και ασύλητους τάφους. Υπάρχουν αττικοί μελαμβαφείς και ερυθρόμορφοι σκύφοι, σκυφίδια, οινοχόες και διάφορα μυροδοχεία: ερυθρόμορφα και στικτά ληκύθια, πήλινα αλάβαστρα, ερυθρόμορφοι ασκοί κ.ά. Λαβές, διακοσμητικά ανθέμια, βάσεις και σπαράγματα από χαλκό μαρτυρούν ότι στη λεία των τυμβωρύχων που λήστεψαν τους μεγάλους λακκοειδείς τάφους του 5ου αι. π.Χ. συμπεριλαμβάνονταν και πολύτιμα μετάλλινα αγγεία: κύλικες, λεκανίδες, φιάλες. Στη θέση της, στον τάφο ενός άνδρα, βρέθηκε μόνο μία χάλκινη φιάλη.

Κοσμήματα: ασημένια και χάλκινα σκουλαρίκια, βραχιόλια, δαχτυλίδια από σίδερο και χαλκό, χάλκινες πόρπες και διφυείς περόνες υπήρχαν στους φτωχότερους τάφους. Πλουσιότερα ήταν τα κοσμήματα στους συλημένους τάφους, όπως μαρτυρούν τα λιγοστά κομμάτια που ξέφυγαν την προσοχή των τυμβωρύχων. Βρέθηκαν ασημένια δαχτυλίδια και περόνες, χρυσές χάντρες και κρίκοι και ένα χρυσό δαχτυλίδι, ενώ ένα ασημένιο ημιοβόλιο του Αρχελάου είναι το παλαιότερο «χαρώνειο νόμισμα» που γνωρίζουμε έως τώρα από τις Αιγές.

Στο ανατολικό άκρο της νεκρόπολης, ανάμεσα στον τύμβο Μπέλλα και στον τάφο του Heuzey αποκαλύφθηκε μία συστάδα κυκλικών περιβόλων από ξερολιθιά, που όριζαν την περιφέρεια χαμηλών χωμάτινων ταφικών τύμβων των υστεροελληνιστικών χρόνων (2ος-1ος αι. π.Χ.). Εκτός από έναν που σημείωνε τη θέση ενός φτωχά κτερισμένου λακκοειδούς τάφου, οι τύμβοι κάλυπταν ταφικές πυρές και θήκες χτισμένες με αργούς λίθους, μέσα στις οποίες υπήρχαν πήλινες χύτρες-τεφροδόχοι. Μακεδονικοί αμφορείς, άβαφοι αρυτήρες, ατρακτοειδή και ασκοειδή μυροδοχεία, σκυφίδια, κανθαροειδή ποτήρια, πινάκια και αλατιέρες ήταν οι προσφορές που ακολούθησαν τους νεκρούς στις ταφικές πυρές συνεχίζοντας ένα παλαιό έθιμο, που εμφανίζεται στις Αιγές στα αρχαϊκά χρόνια.

Στα βορειοδυτικά του τύμβου Μπέλλα αποκαλύφθηκε ένας αργολιθοδομικός τοίχος – ίσως θεμέλιο ενός περιβόλου – που το μήκος του ξεπερνά τα 45 μ. Στα ανατολικά του υπάρχουν μια σειρά λιθοσωρών, ίχνη πυρών και ελάχιστη κεραμική που σε πρώτη ματιά χρονολογεί τις κατασκευές, των οποίων η ανασκαφή λόγω των καιρικών συνθηκών δεν ολοκληρώθηκε, στα αυτοκρατορικά χρόνια.

Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και ο βαθύς κιβωτιόσχημος τάφος που βρέθηκε στα βόρεια του τάφου του Heuzey. Χτισμένος από υλικό σε β΄ χρήση, σκεπασμένος με πώρινους ημικίονες και ένα μονόλιθο αέτωμα από ψαμμίτη, στοιχεία που προέρχονται από παλαιότερα ταφικά μνημεία της περιοχής, ο τάφος αυτός γνώρισε αλλεπάλληλες χρήσεις και περιείχε έξι φτωχά κτερισμένους ενταφιασμούς. Το άνοιγμα από το οποίο, όπως φαίνεται, γίνονταν οι νεότερες ταφές ήταν κλεισμένο με μια ανάγλυφη, μαρμάρινη, ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη του 1ου αι. μ.Χ.

Η σωστική ανασκαφή συνεχίστηκε και στην περιοχή των Πιερίων στη θέση Καλοκή Καρυά της Σφηκιάς, όπου στους αγρούς Χειμώνα και Σερδάρη διενεργείται από το 1994 σωστική ανασκαφή σε νεκρόπολη των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Φέτος ήλθαν στο φως δέκα ταφές του 5ου αι. π.Χ. με ενδιαφέροντα κτερίσματα (όπλα, πήλινα και μετάλλινα αγγεία, κοσμήματα), που δίνουν πολύτιμα στοιχεία για τη ζωή στους ορεινούς οικισμούς της Μακεδονίας.

54. *ΑΕΜΘ* 10 (1996), σ. 79-91.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΝΑΟΥΣΑΣ

Κοπανός

Κατά τις εργασίες διάνοιξης αύλακας για την τοποθέτηση σωλήνων ύδρευσης για την Κοινότητα Χαρίεσσας από τις πηγές Αγίου Νικολάου εντοπίστηκαν αρχαιότητες. Η αύλακα ξεκινά από το ύψος της σιδηροδρομικής γραμμής και περνά μπροστά από το φυλάκιο και ανάμεσα από τους δύο τάφους, τον τάφο της Κρίσεως και τον τάφο των Ανθεμίων. Εντοπίστηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι, από τους οποίους μόνον ο ένας ήταν ακέραιος. Η έρευνα δεν προχώρησε πέρα από την αύλακα. Απλά καθαρίστηκαν και ερευνήθηκαν οι τάφοι, που δυστυχώς παραβιάστηκαν από το μηχανικό εκσκαφέα.

Σε βάθος 1,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκε ο τάφος Ι, ακέραιος και με προσανατολισμό από Α. προς Δ. Μήκ. 1,40 και πλ. 0,50 μ. Τέσσερις σχιστόπλακες σχημάτιζαν τον τάφο. Στο δάπεδο δεν βρέθηκε τίποτε, ούτε καν ίχνος οστού. Σε απόσταση 6,30 μ. βόρεια εντοπίστηκε κατεστραμμένος ο τάφος ΙΙ με προσανατολισμό από Α. προς Δ. Έξι σχιστόπλακες σχημάτιζαν τον τάφο, που είχε μήκος 1,50 και πλάτος 0,90 μ. Καθαρίστηκε ανεπαρκώς κάτω από την επιφάνεια του δρόμου, καθώς ήταν σφηνωμένος κάτω από τον παλαιό σωλήνα ύδρευσης. Επρόκειτο για δίδυμη ταφή και σίγουρα η μία ήταν γυναικεία. Τα κτερίσματα διαταραγμένα ανάμεσα στα χώματα και ανάμεσα στους δύο σκελετούς. Συγκεντρώσαμε χάλκινα ελάσματα, χάλκινη πόρπη, χάλκινο βραχιόλι, χάλκινο στέλεχος περιδεραίου, σκυφίδιο, αρυτήρα και άβαφο αγγείο.

Τέλος, σε απόσταση 6,30 μ. βορειότερα από τον τάφο ΙΙ, βρέθηκε κατεστραμμένος ο κιβωτιόσχημος τάφος ΙΙΙ. Προσανατολισμός από Α. προς Δ. Βρέθηκε μόνον τμήμα της καλυπτήριας σχιστολιθικής πλάκας, πλ. 0,72 μ., και τμήμα της βόρειας πλάκας σε μήκος 0,18 μ. Κατά τον καθαρισμό της επιφάνειας βρέθηκαν λίγα οστά και δύο χάλκινα κομβία.

ΜΑΡΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Λευκάδια

Τάφος της Κρίσεως[55]

Το καλοκαίρι του 1998 πραγματοποιήθηκαν στον τάφο της Κρίσεως στα Λευκάδια εργασίες αναστήλωσης της πρόσοψης του μνημείου σύμφωνα με μελέτη εγκεκριμένη από το ΚΑΣ. Παράλληλα με τις αναστηλωτικές εργασίες διενεργήθηκε ανασκαφή στον προθάλαμο του τάφου, ο οποίος δεν είχε καταστεί δυνατόν να ερευνηθεί από τον ανασκαφέα του Φ. Πέτσα[56]. Το γεγονός ότι σε χρόνο απροσδιόριστο, σίγουρα όμως πριν από την τυχαία αποκάλυψη του τάφου το 1954, η καμάρα είχε καταπέσει στο εσωτερικό του συμπαρασύροντας όγκους χωμάτων από τον υπερκείμενο τύμβο[57], είχε ως αποτέλεσμα ο προθάλαμος να είναι γεμάτος από θολίτες και από χώματα του τύμβου. Η επίχωση αυτή, αν και αποτέλεσε το σημαντικότερο εμπόδιο για την ανασκαφή του προθαλάμου, παράλληλα λειτουργούσε όλα αυτά τα χρόνια ως αντιστήριξη της ρηγματωμένης και σοβαρά παραμορφωμένης πρόσοψης του μνημείου. Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε παράλληλα με τις αναστηλωτικές εργασίες, στα πλαίσια των οποίων έγινε αρχικά η σταδιακή υποστύλωση της πρόσοψης. Έτσι όταν το συνεργείο της ανασκαφής ανέσκαπτε το βόρειο τμήμα του προθαλάμου, το συνεργείο της αναστήλωσης εργαζόταν στο νότιο και αντίστροφα.

Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής φάνηκε ότι το συνολικό πάχος της επίχωσης ήταν 3,75 μ. και συνίστατο σε στρώματα αμμοχάλικου, κροκάλες, ξηρό χώμα με ιζήματα, οστά ζώων και ανθρώπων και λίγα όστρακα. Οι παρατηρήσεις αυτές συμφωνούν απόλυτα με την περιγραφή που δίνει ο Φ. Πέτσας για τη σύσταση του τύμβου, ο οποίος κάλυπτε το μνημείο[58]. Η εξέταση των ανθρώπινων οστών, που έγινε από τις ανθρωπολόγους του πανεπιστημίου του Birmingham Megan Brickley και Helena Berry έδειξε ότι ανήκουν σε τουλάχιστον τέσσερα ενήλικα άτομα και ένα παιδί και πιθανότατα αντιπροσωπεύουν τις ρωμαϊκές ταφές, οι οποίες έγιναν στον τύμβο και συμπαρασύρθηκαν στο εσωτερικό του προθαλάμου κατά την πτώση της καμάρας του μακεδονικού τάφου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κονιάματα, τα οποία εντοπίστηκαν κατά την ανασκαφή και συνελέγησαν από το συνεργείο συντήρησης κονιαμάτων. Η μελέτη τους δεν έχει ολοκληρωθεί, αλλά σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα, τα περισσότερα θραύσματα κονιαμάτων προέρχονται από την κοσμοφόρο του δωρικού γείσου, που βρίσκεται κάτω από την ανάγλυφη ζωφόρο της πρόσοψης, με τα χαρακτηριστικά έντονα χρώματα κόκκινο και μπλε (Πίν. 254 α). Λιγότερα θραύσματα προέρχονται από τη διακόσμηση του ιωνικού γείσου, που βρίσκεται πάνω από τη ζωφόρο

55. Βλ. παρουσίαση της ανασκαφής στο *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 413-420.

56. Φ. Πέτσας, *Ο τάφος των Λευκαδίων*, Αθήνα 1966.

57. Ό.π., σ. 19-22.

58. Ό.π., σ. 20.

και άλλα με μοτίβα από άσπρο και μαύρο χρώμα, πιθανώς από το οριζόντιο γείσο της πρόσοψης.

Ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα της ανασκαφής αποτελεί αποσπασματική μαρμάρινη επιγραφή, που βρέθηκε στην επίχωση του βόρειου τμήματος του προθαλάμου. Η επιγραφή αυτή συμπληρώνει την κατά το ήμισυ σωζόμενη επιγραφή, που είχε βρεθεί από τον Φ. Πέτσα στην ανασκαφή του 1955 στο νότιο τμήμα του προθαλάμου[59]. Πρόκειται για ωνή, αναγράφονται δηλαδή διαδοχικές πράξεις αγοραπωλησίας γαιών. Η σημασία της επιγραφής είναι μεγάλη, διότι πρόκειται για ένα κείμενο με την περιγραφή πράξεων, που είναι μεν ατομικές, αλλά σχετίζονται με την οικονομική και διοικητική οργάνωση των πόλεων, ενώ ταυτόχρονα αναφέρονται ονόματα προσώπων, εθνικά και γεωγραφικά. Το σύνολο των στοιχείων αυτών θα συζητηθεί στη δημοσίευση της επιγραφής, η οποία ετοιμάζεται.

Μετά τη αφαίρεση της επίχωσης και των 15 συνολικά θολιτών της καμάρας, που βρέθηκαν μέσα σε αυτή, φθάνοντας στο επίπεδο του δαπέδου του προθαλάμου, αποκαλύφθηκε μια σειρά σημαντικότατων ευρημάτων. Συγκεκριμένα στη βορειοανατολική γωνία του βρέθηκε μία ομάδα από ακέραια σιδερένια όπλα, τα οποία πιθανότατα ήταν ακουμπισμένα ή κρεμασμένα στον ανατολικό τοίχο του προθαλάμου. Συνολικά βρέθηκαν τρεις αιχμές δοράτων και μία αιχμή λόγχης, ενώ το υπόλοιπο δάπεδο του βόρειου τμήματος του προθαλάμου ήταν διάσπαρτο από ευρήματα, από τα οποία αναφέρουμε ορισμένα: ελεφαντοστέινο αγαλματίδιο Αφροδίτης, που στερεωνόταν σε κλίνη και ελεφαντοστέινο ημισφαιρικό αντικείμενο με διακόσμηση σε σχήμα σπείρας, το οποίο αποτελούσε την ένθετη διακόσμηση καλύμματος ξύλινου κιβωτιδίου. Επίσης χρυσές ίνες και κομβία από χρυσοκέντητο ύφασμα, χρυσός ρόδακας (Πίν. 254 β) και χρυσά σωληνοειδή αντικείμενα από χρυσό στεφάνι. Στο νότιο τμήμα του προθαλάμου βρέθηκε μεγάλη αιχμή σάρισας με αργυρό δακτύλιο μεταξύ αιχμής-αυλού, συνδετήρας και καμπύλα σιδερένια ελάσματα, τα οποία σε ορισμένα σημεία σώζουν ίχνη χρυσού, ενώ στην κάτω επιφάνειά τους διακρίνονται υπολείμματα δέρματος. Πιθανώς αυτά τα ελάσματα προέρχονται από ασπίδα. Τέλος, στη νοτιοδυτική γωνία του προθαλάμου βρέθηκε θασιακός αμφορέας με ενσφράγιστη λαβή[60] (Πίν. 254 γ). Η παράσταση της σφραγίδας είναι το άκρο χεριού και συνοδεύεται από το εθνικό: *ΘΑΣΙΩΝ* και την επιγραφή: *ΔΕΑΛΚΟΣ*, το όνομα του επώνυμου άρχοντα, στοιχείο το οποίο μας οδηγεί στο 300 π.Χ. ως χρονολογικό όριο post quem για την τοποθέτηση του αμφορέα στον τάφο.

Τούμπα Αγγελοχωρίου

Κατά το 1998 συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό του Αγγελοχωρίου. Η ανασκαφή, η οποία διήρκεσε από 22-6 έως 3-7, επικεντρώθηκε σε δύο τομείς: καταρχήν συνεχίστηκε η έρευνα στη στρωματογραφική τομή της δυτικής πλαγιάς, ενώ παράλληλα εντατικοποιήθηκε η έρευνα σε τετράγωνα της κορυφής της τούμπας, όπου – σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα – υπάρχουν και τα περισσότερα οικιστικά κατάλοιπα.

Η ανασκαφή στο τετράγωνο Γ, το οποίο βρίσκεται στο χαμηλότερο επίπεδο της στρωματογραφικής τομής, έφθασε σε βάθος 3 μ. περίπου από τη σημερινή στάθμη του εδάφους, χωρίς ωστόσο και πάλι να φθάσουμε στο φυσικό. Η κεραμική που συνελέγη είναι ελάχιστη αλλά χαρακτηριστική της ύστερης εποχής του Χαλκού, γεγονός που αποδεικνύει ότι η κατασκευή του ανδήρου, το οποίο ανασκάπτεται στην περιοχή, ανάγεται σε αυτήν τη φάση.

Στην κορυφή της τούμπας ερευνήθηκαν τρία νέα τετράγωνα και συνεχίστηκε η ανασκαφή σε τετράγωνα των οποίων η έρευνα είχε ξεκινήσει από την προηγούμενη χρονιά. Εντοπίστηκαν δάπεδα, άλλοτε κατασκευασμένα από στρώμα πηλού επιχρισμένο με υπόλευκο κονίαμα (Munsell 10 YR 8/3) και άλλοτε από συμπαγείς μάζες πηλού, που έχουν ως υπόστρωμα όστρακα αγγείων (Πίν. 255 α). Το στρώμα καταστροφής είναι χαλαρό, γκρίζο, με κομμάτια άνθρακα, ήταν δε πλουσιότατο σε κεραμική και άλλα ευρήματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι από μία πάσα της τομής ΛΑ συνελέγησαν 203 όστρακα με συνολικό βάρος 19,5 χλγρ. Το μεγαλύτερο ποσοστό της κεραμικής ανήκει σε μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία (Πίν. 255 β) συχνά στιλβωμένα, αλλά υπάρχουν και μικρότερα αγγεία με μεσαία και σπανιότερα λεπτά τοιχώματα και χαρακτηριστικότερα σχήματα τις φιάλες και τα κανθαρόσχημα. Τα αμαυρόχρωμα αγγεία αποτελούν την πιο αντιπροσωπευτική κατηγορία διακοσμημένης κεραμικής, αλλά απαντούν και αρκετά όστρακα με εγχάρακτη διακόσμηση, τα οποία κατά κανόνα ανήκουν σε μικρά, κλειστά αγγεία[61]. Εκτός

59. *AE* 1961, σ. 1-57.

60. Βλ. σχετικά, A.M. Bon - A. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, *BCH* Suppl. IV, 1957, σ. 171-174, αριθ. 536 - 554.

61. Βλ. σχετικά, L. Stefani - N. Meroussis, Incised and Matt-painted Pottery from LBA Settlements in Western Macedonia: Technique, Shapes and Decoration, *TEXNH: Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age*, *Aegaeum* 16, Liège 1997, σ. 353-358, πίν. CXLVII - CLII.

από την κεραμική, η ανασκαφή απέδωσε και μεγάλο αριθμό μικρών ευρημάτων, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγονται λίθινα και οστέινα εργαλεία, αγνύθες και σφονδύλια, συνήθως αμφικωνικά και ορισμένες φορές με εγχάρακτη διακόσμηση.

Τέλος, η ραδιοχρονολόγηση από το Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος νέων δειγμάτων άνθρακα επιβεβαιώνει τα μέχρι τώρα δεδομένα για τη χρονολόγηση των οικιστικών φάσεων της θέσης στην ύστερη εποχή του Χαλκού, προσφέροντας ένα χρονολογικό ορίζοντα από το 17ο έως το 15ο αι. π.Χ.[62].

Τούμπα Πολυπλατάνου[63]

Κατά το 1998 η σωστική ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό του Πολυπλατάνου διήρκεσε από 2 έως 17-7. Ερευνήθηκαν τρία νέα τετράγωνα (ΑΕ, ΑΖ, ΑΗ) και συνεχίστηκε η ανασκαφή στο τετράγωνο ΑΒ, με τη διερεύνηση κυρίως του λάκκου, που είχε αποκαλυφθεί το 1997 στο βορειοανατολικό τμήμα του τετραγώνου. Ο λάκκος περιέχει οστά και άφθονη κεραμική καλής ποιότητας, με χαρακτηριστικότερα τα όστρακα διμηνιακής κεραμικής. Το γεγονός ότι ο λάκκος αλλά και τα λείψανα τοίχου από πηλό ακριβώς δίπλα σε αυτόν βρέθηκαν κάτω από καλά σωζόμενο δάπεδο επιχρισμένο με υπόλευκο κονίαμα αποτελεί μια σαφή ένδειξη ότι ο τοίχος και ο λάκκος ανήκουν σε φάση παλαιότερη από αυτήν του δαπέδου. Ωστόσο, η παρουσία διμηνιακής κεραμικής τόσο στο λάκκο όσο και στα υπερκείμενα δάπεδα μας επιτρέπει να τοποθετήσουμε χρονολογικά αυτά τα οικιστικά στρώματα στις τελευταίες φάσεις της νεότερης νεολιθικής περιόδου. Επίσης στην τομή ΑΒ κάτω από τα δάπεδα βρέθηκαν έξι πασσαλότρυπες (Πίν. 255 γ).

Στις τομές ΑΕ, ΑΖ και ΑΗ ανασκάφηκαν τα πρώτα στρώματα, στα οποία και στις τομές ΑΑ, ΑΒ, ΑΓ και ΑΔ είχαν αποκαλυφθεί επάλληλα υπόλευκα δάπεδα με υπόστρωμα από πλιθιά, τα οποία προφανώς αντιπροσωπεύουν επάλληλες οικιστικές φάσεις. Το γεγονός ότι τα δάπεδα που ανασκάφηκαν κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο βρίσκονται σε απόλυτη συνέχεια στο χώρο με τα δάπεδα που είχαν αποκαλυφθεί το 1997 στη στρωματογραφική τομή ΑΑ-ΑΔ υποδηλώνει ότι όλα ανήκουν σε ένα μεγάλο κτίριο με τουλάχιστον τρεις οικοδομικές φάσεις, το οποίο καταλαμβάνει τμήμα της κορυφής της τούμπας. Στην τομή ΑΗ, πάσα 07013, αποκαλύφθηκαν αργοί και ημίεργοι λίθοι, οι οποίοι πιθανώς προέρχονται από τη διάλυση λίθινης κατασκευής. Σημειώνουμε ότι αρκετοί λίθοι είχαν βρεθεί διάσπαρτοι στην επιφάνεια της τούμπας πριν από την έναρξη της ανασκαφής.

Τα στρώματα καταστροφής που συνόδευαν τα προαναφερθέντα δάπεδα ήταν ιδιαίτερα πλούσια σε ευρήματα. Συνολικά συγκεντρώθηκαν 11 οστέινα εργαλεία, 69 λίθινα εργαλεία – κυρίως αξίνες, πελέκεις και λεπίδες – τα περισσότερα εξαιρετικής τεχνολογίας, 59 πήλινα σφονδύλια, καθώς και μια μεγάλη σειρά άλλων μικροαντικειμένων, όπως πήλινα ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια, αγνύθες, πεσσοί, πηνία, λίθινες χάντρες και διάτρητα όστρεα. Πολύ μεγάλη ήταν και η ποσότητα της κεραμικής που συνελέγη, στην οποία συμπεριλαμβάνονται όστρακα άβαφων αγγείων αλλά και αρκετά όστρακα διακοσμημένης κεραμικής, με πιο χαρακτηριστικές ομάδες τα διμηνιακά και τα όστρακα με διακόσμηση του ρυθμού μελανό σε ερυθρό (black on red).

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Κυψέλη

Αγρός ΙΙ. Τριανταφυλλίδη (Α.Τ. 395)

Στο βόρειο πλάτωμα της τούμπας, όπου αποκαλύπτεται μία ελληνιστική πόλη από το 1988, συνεχίστηκε η έρευνα. Ανοίχθηκαν 34 ανασκαφικά τετράγωνα, διαστ. 4×4 μ., και με προσανατολισμό από Β. προς Ν. Εντοπίστηκαν 17 νέοι τοίχοι και νέοι χώροι των δύο οικοδομικών φάσεων του 4ου και 2ου αι. π.Χ. Εντάσσονται στο γενικότερο πολεοδομικό ιστό της πόλης και είναι τμήματα τριών νέων στεγασμένων οικοδομημάτων, με αρκετά ευρήματα. Η έρευνά τους δεν έχει ολοκληρωθεί. Βρέθηκαν αρκετά αγγεία, ειδώλια, πληθώρα ενσφράγιστων λαβών, νομίσματα, καθώς και χάλκινα και σιδερένια αντικείμενα.

Αγρός Ν. Ουσουλτζόγλου (Α.Τ. 378)

Στη βόρεια παρειά της τούμπας ερευνάται ένα από τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης. Στα βόρεια όρια του συγκεκριμένου αγροτεμαχίου, τα τέσσερα ανασκαφικά τετράγωνα που ανοίχθηκαν δεν απέδωσαν τίποτε εξαιτίας της μεγάλης επίχωσης. Η έρευνα θα συνεχιστεί.

ΜΑΡΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

62. Κωδικός εργαστηρίου δειγμάτων: DEM 791 και 795.

63. Για αναλυτικότερη παρουσίαση των δεδομένων της ανασκαφής, βλ. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 383-393.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Κατά το 1998 δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα και μέγιστο ενδιαφέρον σε έργα, όπως είναι η διαμόρφωση και ανάδειξη των δύο κύριων αρχαιολογικών χώρων (αρχαίας πόλης και νεκρόπολης), καθώς και οι καταγραφές και η συντήρηση, εν αναμονή μάλιστα της υλοποίησης του εκθεσιακού προγράμματος στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Αιανής, για το οποίο ολοκληρώθηκε η προμήθεια των προθηκών, πρέπει όμως να προηγηθούν οι εργασίες εγκατάστασης κλιματισμού, θέρμανσης, αερισμού. Παράλληλα, στο πλαίσιο του περιορισμού των συστηματικών ανασκαφών, διενεργήθηκαν μόνο σωστικές ανασκαφές στην Αιανή, ενώ στον υπόλοιπο Νομό Κοζάνης συνεχίστηκαν οι μεγάλες ανασκαφές, που επέβαλε από το 1995 η κατασκευή του εθνικού και επαρχιακού οδικού δικτύου.

Θέση Αγία Παρασκευή

Μετά τη σωστική ανασκαφή του 1995, εξαιτίας της διάνοιξης του δρόμου που οδηγεί στον αρχαιολογικό χώρο, επανήλθαμε φέτος για την ανασκαφή τάφου κλασικών χρόνων, ο οποίος εμφανίστηκε 100 μ. περίπου βόρεια-βορειοδυτικά του ναού[64]. Η ταφή, σωζ. μήκ. 1,58 μ., ήταν λακκοειδής, ημιδιαλυμένη, με προσανατολισμό Α.-Δ. Ως κτερίσματα έφερε δύο πήλινα αγγεία, πρόχου τοπικού εργαστηρίου και κάτω τμήμα σώματος υδρίας με κοκκινωπό χρώμα, ενώ κάτω από το ένα μηριαίο οστό εντοπίστηκε σιδερένια αιχμή δόρατος (αριθ. κατ. 15245, 16300, 16301). Ως τώρα οι ταφές στο χώρο ήταν χριστιανικές και συνεπώς ο εντοπισμός της παραπάνω πρώιμης ταφής οδηγεί στο συμπέρασμα της ύπαρξης νεκροταφείου άλλων εποχών.

Θέση Άγιος Αθανάσιος (Μετόχι)

Στο ύψος του Αγίου Αθανασίου (Μετόχι της μονής της Ζάβορδας) και κατά τη διάνοιξη του δρόμου στην έξοδο της Αιανής προς το Ρύμνιο, δίπλα στον αγρό αριθ. 622 του Ι. Πήχα, αποκαλύφθηκαν διαταραγμένες λακκοειδείς ταφές, ενώ ένας λάκκος ανακομιδής περιείχε οστά τεσσάρων σκελετών, αν κρίνουμε από τα κρανία. Η έλλειψη κτερισμάτων, η καλή διατήρηση των οστών και ο προσανατολισμός μάς οδηγούν στη βυζαντινή εποχή.

Θέση Άγιος Γεώργιος

Εντός της Αιανής και κάτω από το Ιερό του Αγίου Γεωργίου, εντοπίστηκαν κατά τη διάνοιξη φρεατίου τέσσερις χριστιανικές ταφές σε κιβωτιόσχημους τάφους-θήκες από πλάκες[65]. Οι σκελετοί, σε καλή κατάσταση, ήταν προσανατολισμένοι με τα χέρια σταυρωμένα στη μέση. Το γεγονός ότι βρίσκονται κάτω από τσιμεντένιο τοιχίο δεν επέτρεψε την πλήρη αποκάλυψή τους και μόνον το μήκος ενός τάφου διαπιστώθηκε ότι ήταν 1,10 μ.

Θέση Ράχη Κομμένοι

Πρόκειται για τον πασίγνωστο αρχαιολογικό χώρο της Ράχης, που εκτείνεται βόρεια και βορειοδυτικά της αρχαίας Αιανής και αμέσως δυτικά του χώρου της νεκρόπολης στη θέση Λειβάδια, και η οποία οφείλει το όνομά της στους σκελετούς τάφων, κυρίως εποχής Σιδήρου, που εμφανίζονταν με τις αρόσεις και ερμηνεύονταν από τους κατοίκους ως «κομμένοι»-αποκεφαλισμένοι από κάποια πολεμική σύρραξη[66]. Σε διάνοιξη αγροτικού δρόμου που επιχείρησε ο δήμος, χωρίς να μας ειδοποιήσει, «κόπηκαν» κατά το ήμισυ περίπου τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι από πλάκες. Ο προσανατολισμός των τάφων είναι Δ.-Α., ένας έφερε πλάκες και στο δάπεδο (τάφος 2) και ένας πλάκα-προσκεφάλαιο (τάφος 1). Παρά την αναμόχλευση, αρχαία και σύγχρονη, περισυνελέγησαν από τον τάφο 1 μία χειροποίητη πήλινη φιάλη με δύο μικρές διάτρητες λαβές και δύο ψευδολαβές-αποφύσεις συνεχείς του χείλους (αριθ. κατ. 16302), χάλκινος δακτύλιος και δύο «κομβία» στον τάφο 3 (αριθ. κατ. 16306).

Άνω Κώμη

Επαναλήφθηκε το 1998 η ανασκαφή στη θέση Σταυρός της Άνω Κώμης, που άρχισε πέρυσι και είναι η τρίτη σωστική στον άξονα της Εθνικής οδού Ρυμνίου - Κοζάνης, μετά τη νεολιθική ανασκαφή στη θέση Πάλλα Ράχη και την αποκάλυψη αγωγού ύδρευσης στη θέση Προφήτης Ηλίας Καισάρειας[67].

---

64. Για την πρόσφατη έρευνα, βλ. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 568.

65. Στον ίδιο χώρο έχουν εντοπιστεί και παλαιότερα παρόμοιες ταφές και πρόκειται συνεπώς για εκτεταμένο νεκροταφείο, βλ. σχετικά Κ. Σιαμπανόπουλος, *Αιανή. Ιστορία-Τοπογραφία-Αρχαιολογία*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 97.

66. Για ευρήματα της ίδιας θέσης, βλ. *ΑΑΑ* Ι (1968), σ. 244-246. *BSA* 66 (1971), σ. 354 κ.ε. Σιαμπανόπουλος, ό.π., σ. 166-167. *ΑΔ* 45 (1990): Χρονικά, σ. 354. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *Βόιον-Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 136.

67. Για τις ανασκαφές, βλ. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 528-533· 52 (1997): Χρονικά, σ. 738-739, και για την ανασκαφή της Άνω Κώμης, βλ. *ΑΕΜΘ* 12

Η Άνω Κώμη απέχει ελάχιστα από την Αιανή και είναι γνωστή από πολλές αρχαιότητες, ο εντοπισμός των οποίων άρχισε επί Α. Κεραμόπουλλου, με χρονολόγηση από τα προϊστορικά έως τα βυζαντινά χρόνια. Οι τάφοι από 16 ανήλθαν σε 26, διαταραγμένοι, εκτός ενός, και έφεραν ως κτερίσματα από ένα ή περισσότερα πήλινα αγγεία, ενώ σε επτά εντοπίστηκαν χάλκινα κτερίσματα και σε δύο ψήφοι από ήλεκτρο. Παράλληλα ανασκάφηκαν και τρεις μεταχριστιανικές λακκοειδείς ταφές, οι οποίες από τα λεπτά χάλκινα νομίσματα εντάσσονται στο β΄ μισό του 5ου αι. μ.Χ.

Τα αγγεία ήταν συνολικά 33, από τα οποία τα 29 ήταν χειροποίητα, κάνθαροι, κύαθοι, δίωτα με διαφορετικές λαβές και ένα αλάβαστρο[68]. Παρά τα αδιάλυτα άλατα που κάλυπταν την επιφάνειά τους, διαπιστώσαμε ότι τα περισσότερα ήταν στιλβωμένα και έφεραν γραπτή διακόσμηση της κατηγορίας της αμαυρόχρωμης κεραμικής (matt painted) της ύστερης εποχής Χαλκού. Η κεραμική αυτή, της οποίας φορείς θεωρούνται τα μακεδονικά φύλα-πρωτοδωρικά, είναι ιδιαίτερα γνωστή από την Αιανή, η οποία έχει αποδειχθεί ότι υπήρξε αξιόλογο κέντρο παραγωγής με πρωτοπόρο εργαστήριο και προϊόντα αυτού του εργαστηρίου αποτελούν τα αγγεία της Άνω Κώμης. Στα χειροποίητα αγγεία υπερτερούν οι κάνθαροι, οι οποίοι από το σχήμα των λαβών χωρίζονται σε τρεις τύπους (Πίν. 256 α). Στον Α ανήκουν οι κάνθαροι με οξυκόρυφες λαβές και αποτελούν πρωτότυπη δημιουργία του τοπικού εργαστηρίου της Αιανής, στο Β οι κάνθαροι με απόληξη λαβών σε ακμή-απόφυση και στο Γ με λαβές τριγωνικής διατομής στο πάνω μέρος ή, όπως ονομάζονται, λαβές με «αυτιά». Ως πρωτότυπη δημιουργία του εργαστηρίου της Αιανής χαρακτηρίσαμε δίωτο αγγείο «τύπου Αιανής», με μία μικρή κατακόρυφη ταινιωτή λαβή, δεύτερη οριζόντια τριγωνική ψευδολαβή και σώμα όμοιο με της μυκηναϊκής σφαιρικής πεπιεσμένης πρόχου της ΥΕ ΙΙ περιόδου (Πίν. 256 β). Φέρει συνήθως γραπτή διακόσμηση σε δύο χρώματα και έχει εντοπιστεί επιπλέον στο γειτονικό Χρώμιο (αριθ. κατ. Αιανής 67), στον Πολύμυλο (αριθ. κατ. Πολυμύλου 1746) και στο Σπάρτο (αριθ. κατ. Αιανής 9512).

Σε τρεις ταφές εντοπίστηκαν μαζί με χειροποίητα και μυκηναϊκά αγγεία, τέσσερα στο σύνολο, ενώ δύο αγγεία έχουν μυκηναϊκά πρότυπα, στάμνος-πιθαμφορίσκος και αρτόσχημο αλάβαστρο με αμαυρόχρωμη διακόσμηση (Πίν. 256 γ).

Τα μεταλλικά αντικείμενα, όλα χάλκινα, που εντοπίστηκαν σε επτά ταφές, ήταν σφηκωτήρες, σύριγγες, ψήφοι, τέσσερις περόνες, αιχμή βέλους, αιχμή λόγχης και, τέλος, κοίλο επίμηκες κωνικό και σωληνωτό αντικείμενο με σφαιρική απόληξη, του οποίου ο προορισμός ερμηνεύθηκε από τον εντοπισμό όμοιου σε ασύλητο τάφο της Αιανής, στον οποίο χρησίμευε για θήκη ξίφους (Πίν. 256 δ).

Το 1998 στα ανασκαφικά δεδομένα προστέθηκαν και οικοδομικά λείψανα. Γνωρίζουμε πλέον ότι δίπλα από το νεκροταφείο υπήρχε και ένας σχετικά μικρού μεγέθους οικισμός, πρωιμότερος του νεκροταφείου, με κεραμική που τον εντάσσει στις ΥΕ ΙΙΙΑ και Β περιόδους.

Τα πολυπληθή μυκηναϊκά ευρήματα των τελευταίων χρόνων στο Νομό Κοζάνης μαρτυρούν ότι ο μυκηναϊκός κόσμος εκτεινόταν προς Β. περισσότερο και πρωιμότερα από όσο ήταν γνωστό μέχρι πρόσφατα. Διαπιστώνονται στενές σχέσεις της Άνω Μακεδονίας με το μυκηναϊκό κόσμο και μολονότι το ζήτημα χρήζει μελλοντικής συστηματικής διερεύνησης με ολοκλήρωση της εικόνας ή μέρους της εικόνας μέσω των ανασκαφών με ανάλογους στόχους, επαναλαμβάνω ότι για την περιοχή του μέσου ρου του Αλιάκμονα που γειτνιάζει με τη Θεσσαλία κρίνω φυσική την ανάπτυξη ενός δικτύου επαφών, ανταλλαγών και επιδράσεων, γνωστού και από προγενέστερες και από μεταγενέστερες εποχές και, τέλος, δεν αποκλείω την ύπαρξη κάποιας μορφής εγκαταστάσεων Μυκηναίων στην περιοχή.

Πολύμυλος

Το 1998 επαναλήφθηκε η ανασκαφή στον ελληνιστικό οικισμό του Πολυμύλου, που άρχισε το 1995 και χρειάστηκε διακοπή ενός έτους περίπου, για να ξεπεραστούν οι γραφειοκρατικές διαδικασίες και να εξασφαλιστεί η χρηματοδότηση της έρευνας μέσω των πιστώσεων του έργου της διάνοιξης της σύγχρονης Εγνατίας οδού, καθώς και της κατασκευής κόμβου στο σημείο αυτό[69]. Συνολικά η ζητούμενη έκταση φθάνει τα 20.000 τ.μ. και έτσι η έρευνα διήρκεσε πολλούς μήνες (από τον Απρίλιο έως το Δεκέμβριο), προσλαμβάνοντας χαρακτήρα υπερεντατικής και εξαντλητικής ανασκαφής, με προσωπικό που έφθασε τα 150 άτομα ημερησίως[70].

Ο οικισμός, που ανασκάπτεται δυτικά από το χωριό Πολύμυλος σε χαμηλό φυσικό πέρασμα μεταξύ λόφων,

(1998), σ. 439-464, με προγενέστερη βιβλιογραφία για όλες τις αρχαιότητες της Άνω Κώμης.

68. Αναλυτικά για την κεραμική με κατάταξη των αγγείων σε νέους τύπους, βλ. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 439-464.

69. Για την έρευνα που προηγήθηκε και την ιστορική της σημασία, βλ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π. (υποσημ. 66), σ. 59 και σημ. 59, 123, 128 και σημ. 355, 139, 214, 255-256. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 568-569· 51 (1996): Χρονικά, σ. 533. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 81-92· 12 (1998), σ. 481-502.

70. Την ευθύνη της καθαυτό ανασκαφής μοιράστηκα με την αρχαιολόγο Μ. Βατάλη και ομάδα δέκα άλλων αρχαιολόγων, ενώ η απεριόριστη, πέρα από ωράρια και κόπο, όσο και γόνιμη συνεργασία με άτομα που στελεχώνουν μονιμότερα την υπηρεσία στο Νομό Κοζάνης έπαιξε

καταλαμβάνει το σημαντικότερο νότιο πέρασμα του ορεινού όγκου του Βερμίου από την Άνω στην Κάτω Μακεδονία, γεγονός που δικαιολογεί τη διαχρονικότητά του με διάρκεια ζωής από τα προϊστορικά (εποχή Χαλκού) έως και τα μεσοβυζαντινά χρόνια (Πίν. 257 α). Έχω υποστηρίξει ότι ο οικισμός βρισκόταν εντός της επικράτειας της Ελιμιώτιδας και προς τα σύνορα με την Εορδαία, καθώς και την ταύτισή του με τη μακεδονική πόλη Εύια, μετά την ανεύρεση στη Βέροια επιγραφής που αναφέρει: *ἀπό τῆς Εὐιαστικῆς πύλης*[71].

Ο ανασκαπτέος αρχαιολογικός χώρος εκτείνεται στο επικλινές έδαφος νότια του υπερκείμενου λόφου, στον οποίο είχαμε εντοπίσει τειχισμένη ακρόπολη και με την οποία συνδέεται ως τμήμα της κάτω πόλης. Ο χώρος αυτός, βόρεια και αριστερά της υπάρχουσας οδού Κοζάνης-Βέροιας, ορίστηκε ως Βόρειος Τομέας, ενώ αντίστοιχα ορίστηκε ως Νότιος ο χώρος νότια και δεξιά, όπου σε επίπεδη σχεδόν έκταση προς τους απέναντι λοφίσκους συνεχίζονται τα οικιστικά κατάλοιπα.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του Βόρειου Τομέα διαπιστώθηκε ευρύτατα η προϊστορική οικιστική και ταφική χρήση και ανασκάφηκαν τρεις τύμβοι της ύστερης εποχής του Χαλκού. Τα πρωιμότερα, προϊστορικά ευρήματα εντοπίζονται σε μεγάλο βάθος, μετά τα 1,70 μ., και φθάνουν έως τα 2 και 3 μ. από την επιφάνεια, με εξαίρεση την τομή Γ. Τα οικιστικά κατάλοιπα είναι φτωχά και περιορίζονται σε λίγους, αποσπασματικά σωζόμενους, τοίχους από αργούς λίθους, ελάχιστες πασσαλότρυπες και υπολείμματα δαπέδων από πατημένο χώμα. Εντοπίστηκαν διάσπαρτα και υποδεικνύουν χώρους κατοικίας και άλλων δραστηριοτήτων. Διαταράχθηκαν τόσο από τα μεταγενέστερα αρχαιολογικά στρώματα όσο και από τη δράση των χειμάρρων κατά την αρχαιότητα. Η κεραμική παραπέμπει σε φάσεις της μέσης και της ύστερης εποχής του Χαλκού. Το μεγαλύτερο ποσοστό της προέρχεται από αδρά χειροποίητα αγγεία αποθηκευτικής και τροφοπαρασκευαστικής χρήσης. Από τη λεπτή κεραμική αναφέρουμε δύο κανθάρους και δίωτο μικρό αγγείο (Πίν. 257 β). Τα λίθινα εργαλεία, όπως πελέκεις, τριπτήρες, αξίνες, σμίλες, λεπίδες από πυριτόλιθο, παραπέμπουν πιθανότατα σε ακόμη πρωιμότερη χρήση του χώρου.

Οι τύμβοι είναι περίπου κυκλικοί με διάμετρο 7 μ., οι δύο πρώτοι, και 4-6 μ. ο τρίτος (Σχέδ. 4· Πίν. 257 γ-δ). Οριοθετούνται από κρηπίδα, αποτελούμενη από δύο έως επτά στρώσεις μεγάλων αδρών λίθων, ύψ. 0,80 μ. περίπου, και καλύπτονταν από πυκνές στρώσεις παρόμοιων λίθων, μικρότερου μεγέθους. Μετά την αφαίρεση των εκτεταμένων λιθοσωρών και επίχωσης, πάχ. 1 μ., αποκαλύφθηκαν δύο, τρεις και μία ταφές αντίστοιχα, με νεκρούς σε συνεσταλμένη κυρίως στάση, ακτέριστες ή με κτέρισμα ένα χειροποίητο αγγείο.

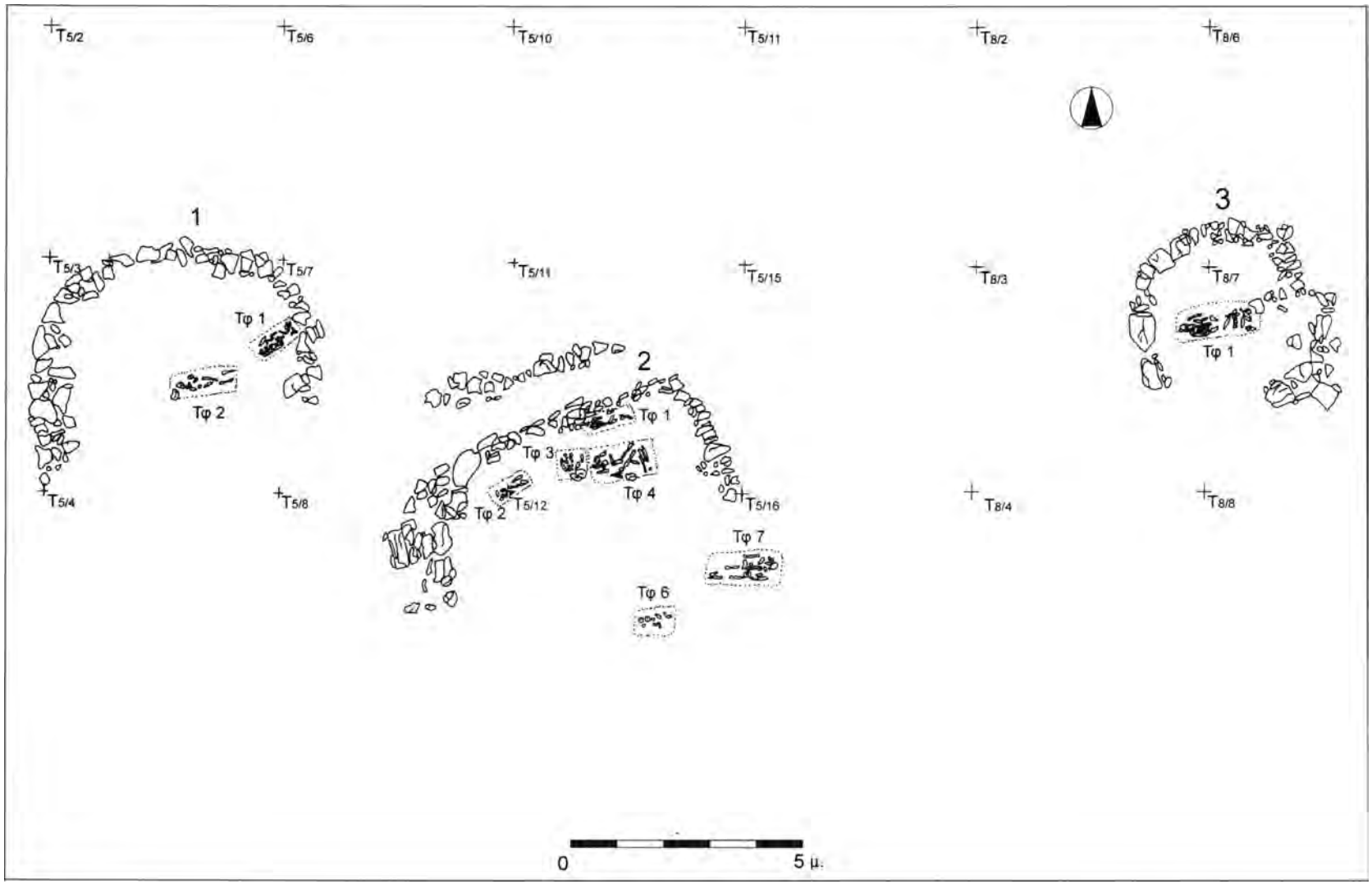
Εκτός των τύμβων και νότια από αυτούς αποκαλύφθηκαν και δύο ταφές ελληνιστικών χρόνων κτερισμένες με τέσσερα και πέντε πήλινα αγγεία αντίστοιχα (Πίν. 258 β). Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη σχετίζεται με την ύπαρξη ελληνιστικού νεκροταφείου, νότια των τύμβων. Η στήλη, συνολ. ύψ. 0,745, μέγ. πλ. και πάχ. στον κορμό 0,313 και 0,074 μ. αντίστοιχα, εντάσσεται στο 2ο αι. π.Χ. και φέρει σε τρεις στίχους την επιγραφή: *Δειφίλω / Ἀντιγόνου / ἥρωι* (Πίν. 258 α).

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικισμού εντοπίστηκε συγκρότημα εργαστηριακών χώρων. Ανασκάφηκαν τρεις ορθογώνιοι πλινθόκτιστοι κεραμικοί κλίβανοι (Σχέδ. 5). Σώζεται μόνον ο θάλαμος καύσης, αλλά στον τρίτο διατηρείται και τμήμα της εσχάρας. Τα τοιχία, τρία στον πρώτο και τέσσερα στους άλλους δύο, κατασκευασμένα από επάλληλες σειρές πλίνθων, ήταν εγκάρσια τοποθετημένα στον κατά μήκος άξονα των κλιβάνων και στήριζαν την εσχάρα (Πίν. 259 α-γ). Στο κέντρο τους δημιουργείται τοξωτός διάδρομος ενιαίος με το θολωτό στόμιο. Όπως αποδεικνύεται από τις κεραμίδες, που βρέθηκαν στο εσωτερικό του τρίτου, οι κλίβανοι προορίζονταν για την όπτηση οικοδομικών προϊόντων και χρονολογούνται στην ύστερη ελληνιστική εποχή και τα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια.

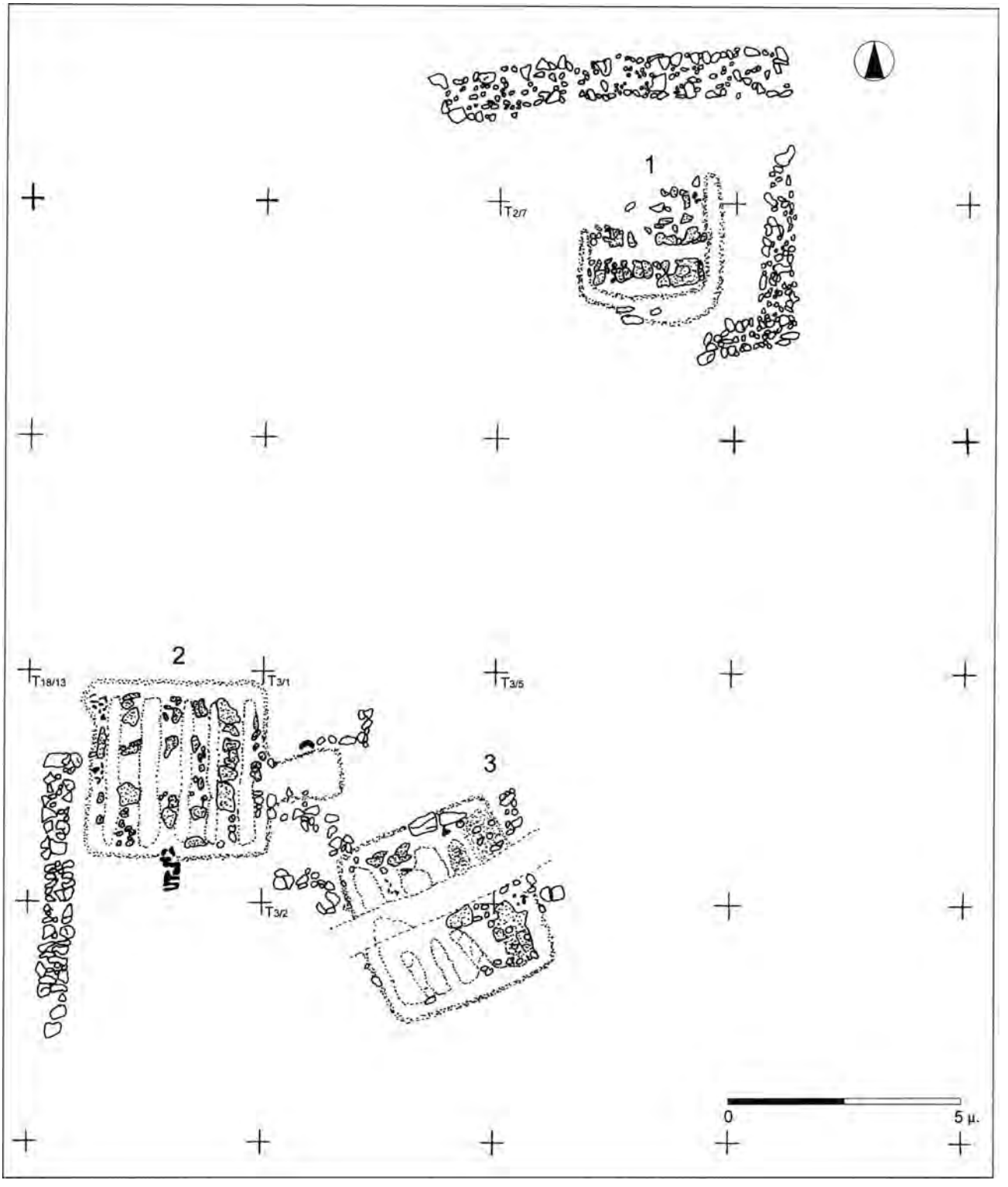
Η θέση χρησιμοποιήθηκε και στα μεσοβυζαντινά χρόνια, αφού στο βορειοανατολικό άκρο του Βόρειου Τομέα αποκαλύφθηκε οργανωμένο νεκροταφείο αυτής της εποχής, σε χώρο ωστόσο στον οποίο δεν επεκτείνονται τα οικιστικά κατάλοιπα. Ανασκάφηκαν συνολικά 111 λακκοειδείς τάφοι, εκ των οποίων οι 42 ανήκαν σε παιδιά, κτερισμένοι με πήλινα αγγεία (Πίν. 258 γ-δ). Οι γυναίκες έφεραν, επίσης, χάλκινα και σιδερένια δαχτυλίδια και ενώτια, καθώς και περιδέραια από γυάλινες ή κεχριμπαρένιες χάντρες, ενώ επιπλέον εντοπίστηκαν χάλκινες πόρπες ζωνών και πλήθος σιδερένιων εργαλείων (αξίνες και πελέκεις) και λίγες σιδερένιες αιχμές.

αποφασιστικό ρόλο στην πραγματοποίηση της διπλής προσπάθειας – συνυπολογίζοντας και την ανάλογη σε μέγεθος ανασκαφή της Ξηρολίμνης – για τη διενέργεια εκτεταμένων και πολυάνθρωπων ανασκαφών. Πρόκειται για τους συντηρητές Δ. και Κ. Πενογλίδη, Μ. Λυκιαρδοπούλου, Π. Πλιάτσιου και Ευ. Παπαϊωάννου, τους λογιστές-διοικητικούς Δ. Μαυροδήμου, Β. Τσιμόπουλο και Δ. Γκουλιάφα, τον αρχαιοφύλακα της Αιανής Θ. Καρπενήση, το σχεδιαστή – συντονιστή κάθε σχεδίασης, τοπογράφησης και αποτύπωσης – Α. Κύρινα και το ζωγράφο Α. Παφίλη.

71. Βλ. σχετικά, Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π. (υποσημ. 66), σ. 59 και σημ. 59, 214, χάρτες 1 και 2. Η ίδια, Από την Ελιμιώτιδα στην Κάτω Μακεδονία. Συγχρονες πορείες και αρχαίες διαβάσεις, *Μνείας Χάριν. Τόμος στη μνήμη Μαίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 109-110. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 465-480.

Σχέδ. 4. Νομός Κοζάνης. Πολύμυλος. Βόρειος τομέας. Κάτοψη των προϊστορικών τύμβων.

Σχέδ. 5. Νομός Κοζάνης. Πολύμυλος. Βόρειος τομέας. Κάτοψη των κλιβάνων.

Στο Νότιο Τομέα της ανασκαφής, δεξιά του υπάρχοντος δρόμου Κοζάνης - Βέροιας, τα οικιστικά λείψανα ανήκουν σε εγκατάσταση των υστερορωμαϊκών χρόνων (Πίν. 260 α). Για την αιτία της μετακίνησης του οικισμού προς ΝΑ., δεδομένου ότι ο ενδιάμεσος χώρος παρέμεινε ακατοίκητος, ευθύνεται το γεγονός ότι εδώ λίμναζαν τα νερά από τις εκατέρωθεν πλαγιές και καθιστούσαν το χώρο ακατάλληλο προς κατοίκηση. Αποκαλύφθηκε κτίριο με αντηρίδες στα βορειοανατολικά, διαστ. 11,50×8,50 μ., που χρονολογείται με ασφάλεια στον 3ο με 4ο αι. μ.Χ. από την κεραμική και πέντε νομίσματα Τραϊανού Δέκιου (249-251 μ.Χ.) και Βολουσιανού (251-253 μ.Χ.). Εντοιχισμένο τμήμα στήλης του 3ου αι. μ.Χ. ήταν επιτύμβιο μνημείο μιας δούλης ή απελεύθερης: *[τῷ θ]ρέψαντι*, με το όνομα Αρίστων (Πίν. 260 β). Άλλο κτίριο αποκαλύφθηκε στα νοτιοδυτικά, διαστ. 12×8,50 μ., καθώς και αγωγός ύδρευσης από πήλινους σωλήνες.

Ξηρολίμνη

Θέση Πόρτα

Η θέση Πόρτα ή Πόρτες του χωριού Ξηρολίμνη στα δυτικά της πόλης της Κοζάνης κατέχει το δυτικό στενό άκρο της διάβασης της ευρείας λεκάνης των Καραγιαννίων, η οποία εκτείνεται προς ΒΑ. μεταξύ του Άσκιου και του Βούρινου όρους. Μετά την Πόρτα ο δρόμος οδηγεί προς το Βόιο, την Καστοριά, τα Γρεβενά και προς άλλες περιοχές στα δυτικά και βόρεια.

Το 1993 είχε εντοπιστεί προϊστορικός οικισμός και παραλάβαμε αρχαιότητες, οι οποίες μαρτυρούσαν την ύπαρξη ιερού του Απόλλωνα, αποτελούμενες από μαρμάρινο αγαλμάτιο και στήλη με παράσταση Απόλλωνα Κιθαρωδού, το πάνω τμήμα μαρμάρινης μικρής αετωματικής στήλης του 1ου-2ου αι. μ.Χ., στον κορμό της οποίας και αμέσως κάτω από την επίστεψη διακρίνεται επιγραφή σε τρεις στίχους: *[Λε]ύκιος Κουσώνιος, / Εὐκτήμων, Ἀπόλλων[ι] / --- Ι --- ΙΩ*, καθώς και δύο χάλκινα ελάσματα, που συνανήκουν, πάνω στα οποία διακρίναμε με στικτή γραφή τα γράμματα: *--- ΑΟΣ--- / --- ΕΝ --- / --- Ω ---*[72]. Δεν υπήρχε αμφιβολία ότι σε μια καίρια θέση, αφού βρίσκεται στην ομαλότερη διάβαση μεταξύ του Άσκιου και Βούρινου, τα ευρήματα δήλωναν την ύπαρξη ιερού του Απόλλωνα, του οποίου η λατρεία μαρτυρείται και σε πολλά άλλα μέρη του Νομού Κοζάνης[73]. Τα παραπάνω ευρήματα προήλθαν από την άροση στο αγροτεμάχιο αριθ. 447, το οποίο εκτείνεται νοτιοανατολικά προς την πλαγιά του Βούρινου και εκτός του καθαυτό άξονα της υπό κατασκευήν Εγνατίας οδού, αλλά σε χώρο που θα χρησιμοποιηθεί ως βοηθητικός δρόμος και εν μέρει για τη μελλοντική σιδηροδρομική γραμμή.

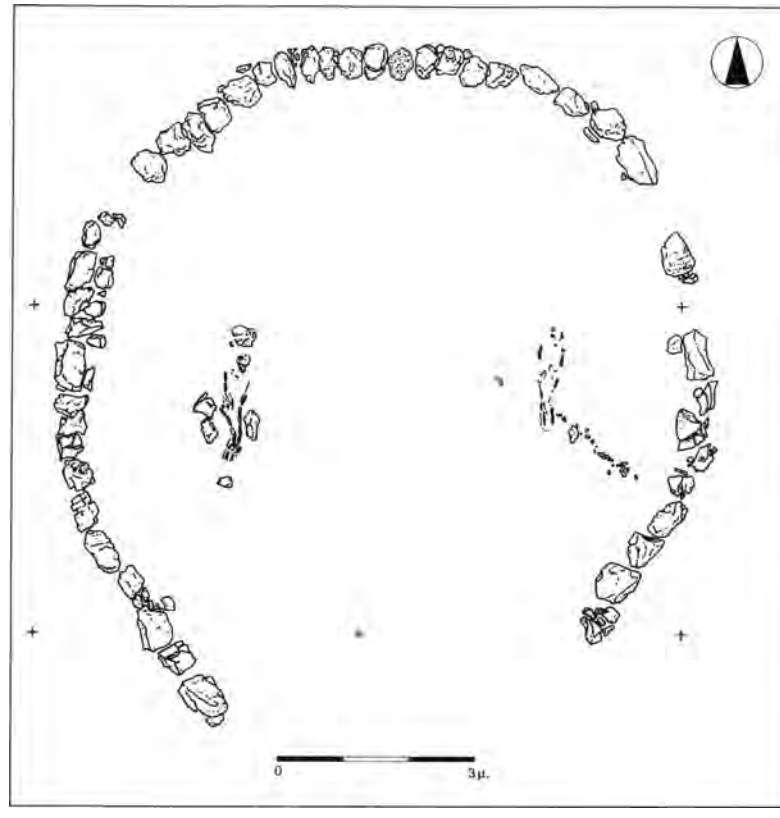
Η διέλευση της λεγόμενης Εγνατίας οδού επέβαλε τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών, από τις οποίες η έκταση του προϊστορικού οικισμού εντός του άξονα υπολογίστηκε σε 5 στρέμματα, και στη συνέχεια τη συστηματική ανασκαφή (Πίν. 261 α)[74]. Ο οικισμός φαίνεται ότι έχει όρια ανατολικά-νοτιοανατολικά τους πρόποδες μιας πλαγιάς του Βούρινου και αναπτύσσεται προς τον επίπεδο σχεδόν χώρο προς ΒΔ., εκτός του άξονα και του ζητούμενου χώρου. Τα βορειοανατολικά όριά του έχουν ανιχνευθεί, όπως και τα νοτιοδυτικά, ενώ για τη βορειοδυτική πλευρά γνωρίζουμε ότι εκτείνεται έως τη σημερινή οδό Κοζάνης - Νεάπολης, από μαρτυρίες περί ευρημάτων κατά τη διάνοιξη θεμελίων παρακείμενου οικήματος.

Το μέγιστο πάχος των επιχώσεων έφθασε τα 2 μ., βάθος στο οποίο εμφανίζεται πλέον το φυσικό χώμα. Πρόκειται για σχεδόν επίπεδο οικισμό με κατοίκηση στη νεολιθική και μάλιστα στην αρχαιότερη περίοδο αλλά και στην πρώιμη εποχή του Χαλκού. Σε μεγάλη έκταση αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής, στο οποίο κυριαρχούν πεσμένο οικοδομικό υλικό από κατεστραμμένες κατασκευές με λίθινες κρηπίδες και συμπαγείς επιφάνειες από συγκεντρωμένες μάζες πηλού, προφανώς υπολείμματα πηλόκτιστων

72. Για τον εντοπισμό, βλ. *ΑΔ* 48 (1993): Χρονικά, σ. 380-381 και αναλυτικά για το χώρο, τα ευρήματα και την ιστορική τους σημασία. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π. (υποσημ. 66), σ. 104, 108, 212-215. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 465-480, όπου παρουσιάζεται η έρευνα στον προϊστορικό τομέα για τα έτη 1998 και 1999.

73. Μετά τη Μαυροπηγή αποτελεί τη δεύτερη επιγραφική μαρτυρία για τη λατρεία του θεού στο Νομό Κοζάνης. Για την επιγραφή από τη Μαυροπηγή (*Ἀπόλλωνι / Ἑκατομβίῳ / Διομήδης / Ἀμμάδου εὐ/χήν*), καθώς και για τις στήλες και τα αγαλμάτια με παράσταση Απόλλωνα, τα οποία δηλώνουν χώρους ιερών στη Δυτική Μακεδονία, βλ. *ΑΕ* 1986, σ. 150-153. Με την Πόρτα της Ξηρολίμνης είναι έξι οι χώροι στο Νομό Κοζάνης, στους οποίους εντοπίζεται η λατρεία του θεού, μετά τη Μαυροπηγή, τον Κόμανο, τον Τετράλοφο, το Βελβεντό και την περιοχή της Εράτυρας.

74. Το εργατοτεχνικό προσωπικό έφθασε, όπως και στον Πολύμυλο, τα 150 άτομα. Από το μεγάλο αριθμό, 15 περίπου, των αρχαιολόγων και των φοιτητών, οι οποίοι επί οκτάμηνο απασχολήθηκαν στην ανασκαφή της Ξηρολίμνης, ανέλαβαν καθήκοντα τομεαρχών και πρόσφεραν γόνιμη συνεργασία, περιορίζομαι στην αναφορά της Μ. Δούριου και του Α. Σεβίλογλου. Ας μου επιτραπεί να σημειώσω ότι η ευθύνη που ανέλαβα να τεθώ επικεφαλής σε πάνω από τρεις εκατοντάδες εργαζόμενους πολλών ειδικοτήτων και η υποχρέωση να ολοκληρώσω μαζί τους τόσο μεγάλες ανασκαφές σε τόσο μικρά διαστήματα ήταν μια ενέργεια της οποίας δεν είχα εκτιμήσει όλες τις παραμέτρους και χαίρομαι μεν που δοκιμάστηκαν επιτυχώς οι αντοχές μου, δεν θα ευχόμουν όμως να ξανασυμβεί.

Σχέδ. 6. Νομός Κοζάνης. Ξηρολίμνη. Θέση Πόρτα. Κάτοψη του ταφικού περιβόλου.

κατασκευών. Οι πηλόκτιστες κατασκευές ανήκουν σε μικρές οικίες-καλύβες, κατασκευασμένες από ωμά πλιθιά ή και στοιβαχτό πηλό, με ή χωρίς λίθινη κρηπίδα, δάπεδα από πατημένο πηλό και στέγες από αχυρόπλεγμα και καλάμια, επαλειμμένα με πηλό, καθώς και δοκάρια που θα τη στήριζαν, όπως αποδεικνύει η ύπαρξη σημαντικού αριθμού πασσαλότρυπων, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν διαφόρων μεγεθών και σε ακανόνιστη διάταξη.

Τα στοιχεία συνηγορούν προς μια πιθανή ερμηνεία της καταστροφής του οικισμού από πυρκαγιά με επακόλουθο τις πτώσεις και την εγκατάλειψη. Σε αρκετά εκτεταμένες επιφάνειες είναι έντονα τα ίχνη φωτιάς, ενώ αγγεία μεμονωμένα ή συγκεντρωμένα και σπασμένα ή ακέραια κατά χώραν δηλώνουν βίαιη εγκατάλειψη. Η παρουσία των κανονικών ταφών, καθώς και των ανθρώπινων οστών σε ακανόνιστη-άτακτη διάταξη εντός του οικισμού και μετά τη δημιουργία του στρώματος καταστροφής δηλώνει τη μεταγενέστερη ταφική χρήση στο χώρο. Η χρήση του χώρου ως ταφική (πλέον των ταφών εντός του νεολιθικού οικιστικού στρώματος) συνεχίστηκε και μεταγενέστερα στη χαλκοκρατία. Ταφικός περίβολος πλευράς, μέγ. πλ. 0,80 μ., από ακανόνιστες πέτρες, και διαμ. 10 μ., περιείχε δύο ταφές στο ύψος της θεμελίωσής του και μία τρίτη σε βάθος 0,50 μ. χαμηλότερα, σε θέση μεταξύ των δύο υπερκείμενων ταφών (Σχέδ. 6· Πίν. 261 β). Μία από τις δύο ανώτερες ταφές, η ταφή 2, συνοδευόταν από αγγείο στα κάτω άκρα.

Κεραμική της πρώιμης εποχής Χαλκού και της τελικής νεολιθικής συναντάται κυρίως στα επιφανειακά στρώματα, τα ανώτερα επίπεδα των οποίων έχουν επηρεαστεί από την άροση. Η κύρια φάση κατοίκησης του οικισμού μπορεί να ενταχθεί σε φάση του τέλους της αρχαιότερης και αρχής της μέσης νεολιθικής εποχής, με την οποία σχετίζεται και το εκτεταμένο στρώμα καταστροφής και γενικότερα μια αρκετά μεγάλη σε πάχος καστανόχρωμη, αμμοαργιλώδης επίχωση με υψηλή περιεκτικότητα σε κεραμική και ευρήματα. Είναι βέβαιο ότι ο οικισμός της Ξηρολίμνης παρήγαγε μια πολύ τοπικού τύπου κεραμική με σημαντικές ιδιαιτερότητες. Ως χαρακτηριστικό της τοπικής παραγωγής επισημαίνεται η συχνή εμφάνιση της απόφυσης, μαστοειδούς ή πιο αιχμηρής, που χρησιμοποιείται και

ως πόδι σε βάσεις τραπεζών και αγγείων (Πίν. 262 α). Εκτός των τραπεζών εντοπίστηκαν αρκετά μεγάλα και ανοιχτά αγγεία με αποφύσεις διάτρητες ή με ψευδολαβές τις αιχμηρές αποφύσεις, ημισφαιρικές φιάλες, καθώς και μικρά φιαλόσχημα αγγεία, χωρίς βάση ή, όπως αναφέραμε, με τρεις αποφύσεις-πόδια. Τέλος, δεν έλειπαν όστρακα κανθάρων και κυάθων. Είναι χαρακτηριστικό, επίσης, ότι ο πηλός του οικισμού της Ξηρολίμνης διαφέρει από άλλων γνωστών γειτονικών οικιστικών εγκαταστάσεων τόσο στη σύστασή του όσο και στη μη επιμελημένη επεξεργασία του πριν από τη χρήση, με αποτέλεσμα την παραγωγή αγγείων που εύκολα θρυμματίζονται και χάνουν το χρώμα τους. Από την κεραμική λείπει η κατηγορία της μαύρης στιλπνής (black burnished) και γενικά η μονόχρωμη στιλβωμένη δεν είναι καλής ποιότητας. Κεραμική μελανοστεφής (black topped) συναντάται σε μικρό ποσοστό και επίσης δεν είναι καλής ποιότητας. Η γραπτή κεραμική περιορίζεται σε απλά γεωμετρικά μοτίβα (γεμισμένα τρίγωνα, ζατρικοειδή διάχωρα, συμπαγή τετράγωνα), γραμμικά (παράλληλες και ενάλληλες ταινίες) και μοτίβα σπειροειδή και λιγότερο καμπυλόσχημα, ως επί το πλείστον κόκκινα σε κοκκινωπό βάθος. Ακολουθεί κόκκινο σε ωχροκίτρινο και σπανιότερα σε υπόλευκο. Βάσει των μοτίβων η γραπτή κεραμική της Ξηρολίμνης προσιδιάζει σε αυτήν των Σερβίων της νεότερης νεολιθικής[75].

Πλούσιος είναι ο κατάλογος των μικροευρημάτων. Περισυνελέγησαν 888 πελεκητά και 852 τριπτά εργαλεία, καθώς και άλλα 358 λίθινα (μυλόλιθοι, τριπτήρες, τριβεία, ιγδία) (Πίν. 262 β), 498 οστέινα εργαλεία (οπείς, βελόνες, γλύφανα, σπάτουλες), 50 πήλινα πηνία, 100 πήλινα σφονδύλια και αγνύθες, ενώ τα κοσμήματα ανήλθαν σε 94 περίπου και τα ειδώλια (όρθιες και καθιστές μορφές, πτηνόμορφα, ζωόμορφα) σε 57 (Πίν. 262 γ).

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ

Μεσιανή

Θέση Φαράγγι

Η παραπάνω θέση βρίσκεται στη βόρεια όχθη της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου και συγκαταλέγεται μεταξύ των οικισμών που πλήττονται άμεσα από τα νερά, λόγω της συνεχούς αυξομείωσης της στάθμης τους. Η διάβρωση του χώρου έχει προχωρήσει αρκετά, με αποτέλεσμα να καταστραφούν σχεδόν ολοκληρωτικά οι ανθρωπογενείς επιχώσεις των οικισμών που αναπτύχθηκαν στη συγκεκριμένη περιοχή. Σύμφωνα με το αρχαιολογικό υλικό που συναντά κανείς στη διαβρωμένη επιφάνεια, η θέση κατοικήθηκε κατά τη νεότερη και τελική νεολιθική περίοδο, την πρώιμη εποχή Χαλκού και τους κλασικούς-ελληνιστικούς χρόνους.

Αφορμή για τη σωστική ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στο χώρο του προϊστορικού οικισμού, που είναι και ο άμεσα πληττόμενος, αποτέλεσε κυρίως ένας τύπος κεραμικής, που περισυνελέγη κατά την επιφανειακή έρευνα του 1997 και ο οποίος τοποθετείται χρονολογικά στις πρώιμες φάσεις της ΠΕΧ, μιας περιόδου που δεν μαρτυρείται από άλλη θέση της κοιλάδας του Αλιάκμονα αλλά και της ευρύτερης περιοχής, γεγονός που την καθιστά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα[76]. Ο οικισμός είναι παραποτάμιος και αναπτύχθηκε σε ένα από τα πλατώματα της περιοχής. Το επιφανειακό υλικό του καλύπτει σήμερα μια έκταση 10 στρεμμάτων περίπου, η αρχική όμως έκτασή του εκτιμάται πως ήταν αρκετά μεγαλύτερη, σύμφωνα με τα δεδομένα των υπόλοιπων οικισμών της κοιλάδας και λαμβάνοντας υπόψη το μέγεθος της διάβρωσης που έχει υποστεί η θέση. Με βάση το σύνολο των επιφανειακών και ανασκαφικών δεδομένων του σωζόμενου τμήματος του οικισμού, η αρχική κατοίκηση έγινε στις αρχές της ΝΝ. Μαρτυρούνται οι φάσεις Τσαγγλί, Αράπη και Λάρισα της Θεσσαλίας και η φάση ΙΙ των Σιταγρών. Ακολουθεί εγκατάλειψη του οικισμού και επανακατοίκησή του στην ΤΝ, την ύπαρξη της οποίας βεβαιώνει ο εντοπισμός των φάσεων Ραχμάνι της Θεσσαλίας και ΙΙΙ των Σιταγρών. Η ζωή του συνεχίζεται μέχρι τις πρώιμες φάσεις της ΠΕΧ. Στη δεύτερη περίοδο κατοίκησης του οικισμού, διαπιστώνεται οριζόντια μετακίνηση και πιθανή αύξηση της έκτασής του, εάν το σωζόμενο δείγμα είναι αξιόπιστο.

Η ανασκαφική έρευνα συμπεριέλαβε τομές σε διάφορα σημεία του οικισμού, ενταγμένες σε πέντε ευρύτερους τομείς, με άμεσους στόχους: α) τη διερεύνηση της στρωματογραφίας και του βαθμού διατήρησης των επιχώσεων και β) την ανασκαφή και διάσωση ενός μεγάλου αριθμού πιθοειδών κατασκευών και λάκκων, που λόγω της διάβρωσης ήταν εμφανή στην επιφάνεια του οικισμού, καθώς και μιας έντονα διαταραγμένης ταφής.

Στρωματογραφικά, διαπιστώθηκε η πλήρης διάλυση των επιχώσεων στο σύνολο σχεδόν του οικισμού. Χαλίκια και αμμώδεις αποθέσεις ανακατεμένες με αρχαιολογικό υλικό καλύπτουν όλη την επιφάνεια, σχηματίζοντας ζώνες, οι οποίες υποδηλώνουν την κατά περιόδους στάθμη της λίμνης. Με την αφαίρεση του στρώματος αυτού στις οκτώ τομές που

75. *BSA* 74 (1979), σ. 214-215.

76. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 31-42, όπου και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

ανασκάφηκαν, αποκαλύφθηκε το κιτρινωπό και πηλώδες φυσικό έδαφος της περιοχής ενώ, σε μία περίπτωση, στην τομή Ε11, ήλθε στο φως μία πιθοειδής κατασκευή.

Πιο αναλυτικά και κατά τομέα, η ανασκαφή έφερε στο φως τα ακόλουθα:

Τομέας Α΄. Αφορά την ανασκαφή μιας ομάδας επτά λάκκων (1-7) και τριών πιθοειδών κατασκευών (1-3), που εντοπίστηκαν συγκεντρωμένοι σε έναν περιορισμένο χώρο, ιδιαίτερα διαβρωμένο, καθώς και την ανασκαφή μιας τομής, πλευράς 5 μ. (Ο13), σε κάποιο σημείο που έδειχνε να διατηρεί την επίχωσή του (Πίν. 263 α).

α) Λάκκοι: Είναι κυκλικοί, με σχεδόν κάθετα τοιχώματα και κοίλο πυθμένα. Είναι ανοιγμένοι στο φυσικό έδαφος και δεν φέρουν κανενός είδους επίχρισμα. Η διάμετρός τους κυμαίνεται μεταξύ 1 και 1,80 μ., ενώ έχουν διασωθεί σε ποικίλα βάθη, από 0,20 έως 1,20 μ. Το χώμα που αφαιρέθηκε από το εσωτερικό τους ήταν σκούρο καστανόχρωμο, συχνά με ίχνη καύσης. Περιείχαν πλήθος ευρημάτων: όστρακα χειροποίητων αγγείων, κόκαλα ζώων και διάφορα μικροευρήματα. Μερικοί από αυτούς ήταν γεμάτοι με οικοδομικό υλικό, από ανωδομές πασσαλόπηκτων κτισμάτων, συχνά με έντονα ίχνη καύσης. Ένας από τους λάκκους (4) φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε και κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, όπως αποδεικνύουν οι κεραμίδες στέγης που βρέθηκαν στο εσωτερικό του.

Η χειροποίητη κεραμική των λάκκων περιλαμβάνει αγγεία με χοντρά ή μεσαία τοιχώματα, με επιφάνειες πολύ καλά στιλβωμένες, λειασμένες ή αδρές. Συχνά φέρουν επίχρισμα, κοκκινωπό ή καστανόχρωμο. Τα χρώματα των επιφανειών είναι καστανά ανοιχτά, γκριζοκάστανα, καστανοκόκκινα και μαύρα. Συχνή είναι η κεραμική με παχύ κόκκινο επίχρισμα. Τα σχήματα είναι κυρίως ημισφαιρικές φιάλες με εισέχοντα χείλη, λιγότερο ή περισσότερο έντονα και κάποιες με γωνιώδες προφίλ και ελαφρώς εξέχον χείλος. Επίσης ανοιχτά αγγεία με κάθετα τοιχώματα, ποικίλης χωρητικότητας, καθώς και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, με καμπύλο ή ευθύγραμμο προφίλ. Οι βάσεις είναι επίπεδες. Λειτουργικές λαβές φέρουν κυρίως τα μεγάλα αγγεία και είναι κάθετες ταινιωτές ή λοβοειδείς. Στα μικρότερα αγγεία συναντώνται οι διάτρητες ή άτρητες αποφύσεις, καθώς και κάποιες διακοσμητικές λαβές. Οι τύποι της διακόσμησης που συναντώνται είναι η εγχάρακτη, με γραμμικά μοτίβα, στις φιάλες κυρίως, και οι πλαστικές ταινίες με εμπιέσεις κάτω από το χείλος ή εγχαράξεις πάνω στο χείλος, στα μεγαλύτερα αγγεία.

Η μορφή και το περιεχόμενο των λάκκων βεβαιώνουν την απορριμματική τους λειτουργία. Χρονολογικά, και με βάση το μεγαλύτερο ποσοστό της κεραμικής τους θα πρέπει να τοποθετηθούν στην ΠΕΧ, ενώ δεν θα πρέπει να αποκλειστεί, σε αυτό το στάδιο της μελέτης και η πιθανότητα κάποιοι να έχουν χρησιμοποιηθεί ήδη από τη ΝΝ, όπως μαρτυρεί ένας μικρός αριθμός οστράκων.

β) Πιθοειδείς κατασκευές: Είναι ανοιγμένες στο φυσικό έδαφος και έχουν σχήμα κυλινδρικό. Τα τοιχώματά τους φέρουν παχύ επίχρισμα, πάχ. 0,10 μ. περίπου, από πορτοκαλόχρωμο πηλό, ο οποίος δείχνει να έχει τοποθετηθεί σε δύο στρώσεις. Οι πυθμένες είναι επίπεδοι και χωρίς επίχρισμα. Η εξωτερική διάμετρός τους είναι 0,60 μ., ενώ το ύψος τους κυμαίνεται μεταξύ 0,30 και 0,50 μ., διαστάσεις που δεν είναι βέβαιο εάν ανταποκρίνονται ή όχι στις αρχικές τους. Το χώμα που περιείχαν ήταν καστανόμαυρο, συχνά με έντονα ίχνη καύσης, ενώ τα ευρήματα από το εσωτερικό τους ήταν ελάχιστα, κυρίως μικρά όστρακα χειροποίητων αγγείων. Με βάση τη μορφή και το περιεχόμενό τους, οι κατασκευές αυτές θα πρέπει να ερμηνευθούν ως αποθηκευτικοί χώροι. Προβληματική παραμένει ωστόσο η χρονολόγησή τους, αφού η κεραμική που περισυνελέγη από το εσωτερικό τους ήταν λίγη και όχι ιδιαίτερα χαρακτηριστική. Μια χρονολόγηση ωστόσο στην ΤΝ εκτιμούμε πως είναι αρκετά πιθανή.

γ) Τομή Ο13: Από την ανασκαφή της τομής προέκυψαν λίγα όστρακα, που ανήκουν στην ΤΝ και ΠΕΧ.

Τομέας Β΄. Περιλαμβάνει:

α) Ανασκαφή μιας τομής, πλευράς 4 μ. (Κ14). Ανοίχθηκε στο χώρο όπου υπήρχε μεγάλη ποσότητα επιφανειακού αρχαιολογικού υλικού, κυρίως της ΠΕΧ. Διαπιστώθηκε η πλήρης διάλυση του αρχαιολογικού στρώματος. β) Έρευνα ενός τμήματος δαπέδου από πατημένο πορτοκαλόχρωμο πηλό, διαμ. 1 μ., το οποίο ήταν ορατό στην επιφάνεια της τομής Ι16. Είναι κατασκευασμένο πάνω στο φυσικό έδαφος. Δεν προέκυψαν ευρήματα, αφού δεν έσωζε σε κανένα σημείο επίχωση. γ) Σχεδίαση μιας πιθοειδούς κατασκευής (4), ημικατεστραμμένης και χωρίς επίχωση στο εσωτερικό της, όμοια με αυτές του τομέα Α΄.

Τομέας Γ΄. Περιλαμβάνει την ανασκαφή δύο τομών, των Ε16 και Ε11, πλευράς 5 και 2 μ. αντίστοιχα. Διαπιστώθηκε και εδώ η πλήρης διάλυση του αρχαιολογικού στρώματος. Στην τομή Ε11 αποκαλύφθηκε πιθοειδής κατασκευή (6), ανοιγμένη στο φυσικό στρώμα, όμοια με αυτές του τομέα Α΄. Η κεραμική της τομής τοποθετείται χρονολογικά στην ΤΝ, στοιχείο σημαντικό, αφού μπορεί να συνδεθεί και με τη χρονολόγηση της συγκεκριμένης πιθοειδούς κατασκευής αλλά και των υπόλοιπων της ανασκαφής.

Τομέας Δ΄. Περιλαμβάνει:

α) Ανασκαφή μιας πιθοειδούς κατασκευής (5), που ήταν ορατή στην επιφάνεια. Είναι όμοια με τις υπόλοιπες της ανασκαφής. β) Ερευνητική τομή (Α23/Α24), πλευράς 2 μ., στη θέση ανεύρεσης ενός δόμου, διαστ. 0,70×0,70×0,40 μ. Διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για θεμέλιο δόμο κτίσματος κλασικών χρόνων, ο οποίος κατά πάσαν πιθανότητα δεν

βρίσκεται στην αρχική του θέση. Ο δόμος βρισκόταν μέσα στα όρια ενός μικρού απορριμματικού λάκκου (13) της ΠΕΧ. γ) Ερευνητική τομή (Α25), διαστ. 2×4 μ., γύρω από λάκκο (10) που περιείχε οικοδομικό υλικό, ορατό στην επιφάνεια λόγω της διάβρωσης. Αποκαλύφθηκε ρηχός απορριμματικός λάκκος ανοιγμένος στο φυσικό έδαφος, χωρίς επιχρίσματα, διαμ. 1,20 και σωζ. βάθ. 0,30 μ. Τα κομμάτια του οικοδομικού υλικού ανήκουν σε κατεστραμμένη ανωδομή πασσαλόπηκτου κτίσματος. Ανάμεσά τους βρέθηκαν όστρακα ενός μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου και τμήμα φιάλης, τα οποία χρονολογούν το σύνολο των ευρημάτων στην ΠΕΧ. δ) Ανασκαφή δύο απορριμματικών λάκκων (11,14), διαμ. 0,40 και 1,20 μ. αντίστοιχα. Σώζονται σε βάθος 0,10-0,20 μ. περίπου. Είναι ανοιγμένοι στο φυσικό και περιείχαν όστρακα χειροποίητων αγγείων και μεγάλη ποσότητα οικοδομικού υλικού από ανωδομές πασσαλόπηκτων κτισμάτων. Με βάση την κεραμική τους χρονολογούνται στην ΠΕΧ και στη ΝΝ αντίστοιχα. ε) Σε έξι τομές, πλευράς 5 μ. (Α26-28, Β26-Β28), διενεργήθηκε συστηματική επιφανειακή έρευνα, που περιελάμβανε περισυλλογή όλου του επιφανειακού υλικού και σχεδίαση των λάκκων και γενικά των χρωματικών διαφοροποιήσεων, που ήταν εμφανείς στην επιφάνεια. Η κεραμική που περισυνελέγη τοποθετείται στο σύνολό της σχεδόν στη ΝΝ περίοδο. Στην επιφάνεια των τομών εντοπίστηκε μια έκταση, 80 τ.μ. περίπου, που καλυπτόταν από σκουρόχρωμη επίχωση, η οποία, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, αποτελεί τμήμα του νεολιθικού στρώματος κατοίκησης του οικισμού. Από το χώρο αυτό ερευνήθηκε ανασκαφικά ένα μικρό τμήμα, διαστ. 3×5 μ. Αποκαλύφθηκε τμήμα εκτεταμένου λάκκου, μέσα στο φυσικό έδαφος, το μέγιστο βάθος του οποίου φθάνει στα 1,20 μ. Δεν φέρει επιχρίσματα. Από το εσωτερικό του, μαζί με σκουρόχρωμη επίχωση, αφαιρέθηκε μεγάλη ποσότητα λίθων, πιθανώς υπολείμματα κατασκευής, καθώς και αρκετό αρχαιολογικό υλικό, αποτελούμενο από όστρακα χειροποίητων αγγείων, οστά ζώων και άλλα μικροευρήματα.

Η κεραμική του αποτελείται από αγγεία με τοιχώματα λεπτά, μεσαία και χοντρά, σε σχήματα ανοιχτά, φιαλόσχημα κυρίως με γωνιώδη προφίλ ή κλειστά με ψηλό λαιμό και καμπύλα προφίλ. Οι επιφάνειές τους είναι έντονα στιλβωμένες ή πολύ καλά λειασμένες. Μεγάλο ποσοστό κατέχει η μελανοστεφής κεραμική, καθώς και τα όστρακα αγγείων με γραπτή ή εγχάρακτη και στικτή διακόσμηση. Στα γραπτά, τα διακοσμητικά μοτίβα είναι το δικτυωτό και οι αντίθετα τοποθετημένες γωνίες. Τα χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι το κόκκινο και το καστανό σκούρο πάνω στο κιτρινωπό έδαφος του αγγείου. Στην εγχάρακτη κεραμική τα μοτίβα είναι κυρίως γραμμικά και δημιουργούν τετράγωνα ή ζώνες που γεμίζουν με στιγμές. Οι παραπάνω τύποι της κεραμικής παραπέμπουν στις φάσεις ΙΙ των Σιταγρών και Αράπη, Λάρισα και Ραχμάνι της Θεσσαλίας, χρονολογώντας το σύνολο των ευρημάτων στη ΝΝ και ΤΝ.

Τομέας Ε΄. Περιλαμβάνει ανασκαφή δύο λάκκων (8,9), μιας διαταραγμένης ταφής και μιας τομής (Ρ4), πλευράς 2 μ.

α) Ο μεγαλύτερος λάκκος (8) είναι επιμήκης, έχει διαστάσεις 2,50×3,50 και σώζεται σε βάθος 0,25 μ. Από την επιφάνεια και το εσωτερικό του αφαιρέθηκε μεγάλη ποσότητα λίθων, πιθανώς υπολείμματα κατασκευής. Συγκεντρώθηκε, επίσης, μεγάλη ποσότητα από όστρακα χειροποίητων αγγείων, οστά ζώων και άλλα μικροευρήματα. Ανάμεσα στα ευρήματα υπήρχε και ένα ακέραιο αποθηκευτικό αγγείο. Με βάση την κεραμική, ο λάκκος μπορεί να χρονολογηθεί στις αρχές της ΠΕΧ. Το περιεχόμενο και οι διαστάσεις του υποδηλώνουν πως δεν πρόκειται για απορριμματικό λάκκο, αλλά πιθανώς για χώρο κατοικίας. β) Ο δεύτερος λάκκος (9) έχει διάμετρο 1,60 μ. και σώζεται σε βάθος 0,35 μ. Στο εσωτερικό του, μαζί με σκουροκάστανες επιχώσεις, χειροποίητη κεραμική, οστά ζώων και άλλα μικροευρήματα βρέθηκε και μία ταφή, έντονα διαβρωμένη από τα νερά, αλλά κυρίως διαταραγμένη από θησαυροθήρες. Πρόκειται για λακκοειδή τάφο, με καλυπτήρια πλάκα, η χρονολόγηση του οποίου με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία είναι μάλλον αδύνατη. Το περιεχόμενο πάντως του λάκκου στο σύνολό του ανήκει χρονολογικά στις αρχές της ΠΕΧ. γ) Η ανασκαφή στην τομή Ρ4 επιβεβαίωσε την πλήρη διάλυση των επιχώσεων και στο χώρο αυτό.

Από το σύνολο των ανασκαφικών δεδομένων διαπιστώνεται ότι πρόκειται για οικισμό που κατοικήθηκε στις προδιμηνιακές φάσεις της ΝΝ, στην ΤΝ και στις αρχές της ΠΕΧ. Στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε, για να ξανακατοικηθεί στους κλασικούς χρόνους. Με βάση την κεραμική του, προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε κατά τους νεολιθικούς χρόνους δείχνει άμεσες σχέσεις με τη θεσσαλική πεδιάδα αλλά και με τους οικισμούς της Ανατολικής Μακεδονίας, ενώ αντίθετα οι πρώιμες φάσεις ΠΕΧ χαρακτηρίζονται κυρίως από στοιχεία πολύ βορειότερα, που συνδέουν την περιοχή με τον πολιτισμό Baden.

Κοιλάδα

Θέση Τούμπα Κρεμαστής - Κοιλάδας (Εγνατία οδός)

Η κατασκευή της Εγνατίας οδού και η επακόλουθη ανάγκη διάσωσης των αρχαιοτήτων που είχαν εντοπιστεί κατά μήκος της επέβαλαν την ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό της θέσης Τούμπα Κρεμαστής - Κοιλάδας. Πρόκειται για μία από τις 14 γνωστές προϊστορικές τούμπες που έχουν εντοπιστεί από την παλαιότερη και νεό-

τερη επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα στην κοιλάδα της Κίτρινης Λίμνης (Σαριγκιόλ). Το επιφανειακό υλικό την τοποθετεί χρονολογικά στη νεότερη και τελική νεολιθική περίοδο[77].

Τα βόρεια όρια της τούμπας έπληττε η αρχική χάραξη της Εγνατίας οδού, γι' αυτό και πραγματοποιήθηκε σύντομη και μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα, το 1996, κατά τη διάρκεια της οποίας ερευνήθηκε μέρος του κατοικημένου στρώματος του οικισμού[78]. Η ξαφνική μετατόπιση του άξονα της οδού βορειότερα είχε ως αποτέλεσμα την άμεση διακοπή των ανασκαφικών εργασιών στο συγκεκριμένο χώρο και τη συνέχισή τους κατά το 1998, στη νέα θέση του δρόμου, περί τα 100 μ. βορειότερα.

Στο νέο χώρο η διασπορά του αρχαιολογικού υλικού στην επιφάνεια ήταν πολύ αραιή και όλα τα δεδομένα έδειχναν πως βρισκόμαστε έξω από τα όρια του οικισμού. Τα λιγοστά ευρήματα, όμως (οστά και λίγα όστρακα τροχήλατα και χειροποίητα), που έφεραν στο φως οι τρεις δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν με εκσκαφικό μηχάνημα, κατά τη διάρκεια γενικότερου προγράμματος που αποσκοπούσε στον εντοπισμό των χώρων σε όλο το μήκος της Εγνατίας οδού, οδήγησαν στη δέσμευση του χώρου και την ανασκαφή του. Ο δεσμευμένος χώρος έχει μήκος 150 μ. και έκταση 8 στρεμμάτων περίπου. Ο κάνναβος που δημιουργήθηκε σε όλη αυτή την έκταση περιλαμβάνει 300 τομές, πλευράς 5 μ., στις οποίες ορίστηκαν μάρτυρες 1 μ. στα βόρεια και ανατολικά τους. Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο ερευνήθηκαν ανασκαφικά 60 τομές, διάσπαρτες σε όλο τον υπό ανασκαφή χώρο, συνολικής έκτασης 960 τ.μ. Από αυτές ολοκληρώθηκαν οι 40, συνολικής έκτασης 640 τ.μ. (Πίν. 263 β).

Η ανασκαφική περίοδος διήρκεσε επτά μήνες περίπου, από τα μέσα Απριλίου έως τα μέσα του Οκτωβρίου και ξεκίνησε αρχικά με προσωπικό 40 ατόμων (αρχαιολόγοι, σχεδιαστές και εργάτες – κάποιοι ειδικευμένοι από προηγούμενες ανασκαφές). Από τις πρώτες κιόλας τομές διαπιστώθηκε η μεγάλη έκταση των ευρημάτων, γεγονός που οδήγησε στο διπλασιασμό του προσωπικού κατά τον 4ο και 5ο μήνα της ανασκαφής, σε μια προσπάθεια διάνοιξης δοκιμαστικών τομών σε όλο το χώρο. Στα τέλη, όμως, του Αυγούστου, οι εργασίες διακόπηκαν λόγω καθυστερήσεων στην έγκριση των σχετικών κονδυλίων, με αποτέλεσμα κατά τους δύο τελευταίους μήνες να εργαστούμε με πολύ λίγο προσωπικό και με άμεσο στόχο το κλείσιμο κάποιων σοβαρών ανασκαφικών εκκρεμοτήτων, τη σχεδίαση της στρωματογραφίας των ανεσκαμμένων τομών, τη φωτογράφησή τους και την κατασκευή προστατευτικών στεγάστρων.

Μεταξύ των στόχων της φετινής ανασκαφής ήταν κυρίως: α) η ακριβής χρονολόγηση της ανασκαπτόμενης θέσης και η διαλεύκανση της σχέσης της με τη γειτονική τούμπα, β) η διερεύνηση της στρωματογραφίας της και γ) ο προσδιορισμός της έκτασης και της φύσης των ευρημάτων.

Τα ευρήματα που ήλθαν στο φως τοποθετούν χρονολογικά τη θέση στις πρώιμες φάσεις της νεότερης νεολιθικής περιόδου, συγχρονίζοντάς την με το γειτονικό νεολιθικό οικισμό, ο οποίος φέρει την επωνυμία Τούμπα Κρεμαστής-Κοιλάδας. Με τον οικισμό αυτό βρίσκεται σχεδόν σε επαφή, γεγονός που δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι πρόκειται για την ίδια θέση. Ο ανασκαπτόμενος χώρος αποτελεί πιθανότατα τα βορειοανατολικά όρια του οικισμού. Ο οικισμός έχει μορφή χαμηλής τούμπας και η επιφανειακή κεραμική του καλύπτει έκταση 35 στρεμμάτων[79]. Τα ανασκαφικά δεδομένα όμως αυξάνουν πλέον σημαντικά την έκτασή του, προσθέτοντας νέα και ιδιαίτερα ενδιαφέροντα στοιχεία στο γενικότερο θέμα της έκτασης των νεολιθικών οικισμών.

Στρωματογραφικές παρατηρήσεις: Η θέση είναι τελείως επίπεδη και καλύπτεται από ένα στρώμα νεότερων επιχώσεων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την προστασία των προϊστορικών επιχώσεων από τις σύγχρονες αρόσεις, καθώς και από την αφαίρεση του φυτικού στρώματος από την Εγνατία οδό. Το νεολιθικό στρώμα, που ακολουθεί αμέσως κάτω από αυτό, έχει πάχος 0,80 μ. περίπου. Το αρχαιολογικό υλικό που περιέχεται σε αυτό συναντάται σε ποικίλες ποσότητες, κατανεμημένο εντελώς ανομοιόμορφα, στοιχείο ασυνήθιστο για τις αποθέσεις ενός κατοικημένου χώρου και ως εκ τούτου ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Κάτω από αυτό το στρώμα εντοπίζεται το πορτοκαλόχρωμο και πηλώδες φυσικό έδαφος, μέσα στο οποίο είναι ανοιγμένος ένας μεγάλος αριθμός λάκκων με μια πληθώρα αρχαιολογικών ευρημάτων.

Κατά τη φετινή ανασκαφή αποκαλύφθηκαν : α) Μια μεγάλη σειρά κυκλικών λάκκων, των οποίων η διάμετρος αλλά και το βάθος κυμαίνονται μεταξύ 0,50 και 2,50 μ. Περιέχουν μεγάλη ποσότητα κεραμικής, οστών ζώων, οικοδομικού υλικού, κυρίως από ανωδομές πασσαλόπηκτων κτισμάτων, τμήματα λίθινων εργαλείων, μυλόπετρες και άλλα μικροευρήματα. Ανάμεσά τους και ένας σχεδόν ακέ-

77. A. Kalogirou, *Production and Consumption of Pottery in Kitrini Limni, West Macedonia, Greece, 4500 B.C.-3500 B.C.*, Πανεπιστήμιο της Indiana, 1994 (διδ. διατριβή).

78. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 539-540.

79. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Προϊστορικοί οικισμοί Κίτρινης Λίμνης (Σαριγκιόλ) Κοζάνης, *Αμητός*, ό.π. (υποσημ. 30), σ. 391-416.

ραιος οστέινος αυλός (Πίν. 263 γ). Η μορφή, οι διαστάσεις και το περιεχόμενο του συνόλου των λάκκων τους προσδίδουν απορριμματική χρήση, πιθανότατα όμως δευτερογενή. β) Τμήμα μιας επιμήκους κατασκευής, πιθανότατα κάποιας τάφρου, η οποία είναι ανοιγμένη στο φυσικό έδαφος. Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και τομή σχήματος V, με μέγιστο πλάτος 2 και ελάχιστο 0,40 μ. Εντοπίστηκε και ανασκάφηκε σε τρεις τομές, συνολ. μήκ. 12 μ. Τα ευρήματα από το εσωτερικό της ήταν κυρίως κεραμική και οστά ζώων αλλά και διάφορα μικροευρήματα, σε πολύ μικρότερες όμως ποσότητες από αυτά των λάκκων. Ανάμεσα στα οστά αναγνωρίστηκαν και κάποια ανθρώπινα, που προέρχονται προφανώς από αποσαθρωμένους ενταφιασμούς. Η σχέση της τάφρου με τους λάκκους δεν έχει αποσαφηνιστεί. γ) Συχνή είναι η εμφάνιση μεμονωμένων ή σε ομάδες ακέραιων μικκύλων κυρίως αγγείων, που συναντώνται σε ομοιόμορφα βάθη και δεν δείχνουν να έχουν κάποια σχέση με τους λάκκους ή την τάφρο. δ) Σε βάθος 0,50 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν σε τέσσερις διαφορετικές και απομακρυσμένες μεταξύ τους θέσεις ισάριθμες ταφές-καύσεις. Μέρος των καμένων οστών είχε τοποθετηθεί μέσα σε ένα ή δύο μικρά αγγεία, κάθετα τοποθετημένα, τα οποία καλύπτονταν με τμήματα από φιάλες.

Μια πρώτη μελέτη των βαθών εμφάνισης των παραπάνω ενοτήτων οδηγεί στον προσδιορισμό δύο χρονολογικών φάσεων χρήσης του χώρου, με διαφορετική κάθε φορά λειτουργία. Στην πρώτη ανήκουν οι λάκκοι, η τάφρος και τα σύνολα των μικκύλων αγγείων, ενώ στη δεύτερη οι ταφές-καύσεις, οι οποίες δείχνουν να αποτελούν τμήμα νεκροταφείου.

Η κεραμική, που έχει συγκεντρωθεί από το σύνολο των παραπάνω ενοτήτων, ανήκει κυρίως σε ανοιχτά αγγεία γκριζωπά και μαύρα, με γωνιώδη προφίλ και συχνά με διπλή καρίνα. Τα περισσότερα είναι πολύ καλά λειασμένα και στιλβωμένα, ενώ συχνή είναι και η εμφάνιση της μελανοστεφούς κεραμικής. Η διακόσμηση είναι σπάνια και περιορίζεται σε λίγες πλαστικές αποφύσεις στο ύψος της καρίνας. Τα παραπάνω στοιχεία χαρακτηρίζουν τις προδιμηνιακές φάσεις της κεραμικής στη Θεσσαλία[80] και τη φάση ΙΙ των Σιταγρών[81].

Σημαντικά και αναπάντητα παραμένουν τα ερωτηματικά που προκύπτουν από το σύνολο των ευρημάτων και τα οποία αφορούν κυρίως τη λειτουργία του συγκεκριμένου χώρου σε σχέση με τον οικισμό. Η ανομοιόμορφη κατανομή των ευρημάτων στο χώρο, με τα μεγάλα κενά που εντοπίζονται ανάμεσά τους, η παρουσία της τάφρου και ο ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός των λάκκων σε συνδυασμό με την έλλειψη ευρημάτων έξω από αυτούς και γενικά η έλλειψη στοιχείων ή κατασκευών που θα μπορούσαν να συνδέσουν τα ευρήματα με κατοικίες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι βρισκόμαστε εκτός του κατοικημένου χώρου, όπου πιθανότατα αναπτύχθηκαν άλλες δραστηριότητες. Είναι πολύ πιθανόν η περιοχή να χρησιμοποιήθηκε για την απόθεση των απορριμμάτων του οικισμού ή ακόμη και για τις γεωργοκτηνοτροφικές και τεχνολογικές ανάγκες του. Αναμφίβολη, όμως, τουλάχιστον για την τελευταία περίοδο χρήσης του χώρου, είναι η σχέση του με την ιδεολογία των κατοίκων, αφού αυτός επιλέχθηκε για την ταφή των νεκρών.

Η συνέχιση της ανασκαφής και ο πολλαπλασιασμός των ευρημάτων και των αρχαιολογικών πληροφοριών θα δώσει ίσως απάντηση στα πολλά και ποικίλα ερωτήματα που προέκυψαν από τη φετινή ανασκαφή.

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ

Κίτρινη Λίμνη-Κοιλάδα

Θέση Ξεροπήγαδο

Τον Απρίλιο του 1998 άρχισε για τρίτη χρονιά η σωστική ανασκαφή του προϊστορικού νεκροταφείου στη θέση Ξεροπήγαδο, σε αγροτική περιοχή της Κοινότητας Κοιλάδας. Ο χώρος βρίσκεται στην περιφέρεια της λεκάνης της Κίτρινης Λίμνης και στον άξονα της νέας Εγνατίας οδού[82].

Η ανασκαφή επεκτάθηκε προς Β. της περιοχής που είχε ερευνηθεί κατά τα προηγούμενα έτη[83], προχώρησε σε βά-

80. H. Hauptmann - V. Milojčić, *Die Funde der Früihen Dimini Zeit aus der Arapi-Magula in Thessalien*, Bonn 1969. H. Hauptmann, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki-Magula in Thessalien*, III. *Das späte Neolithikum und das Chalkolithikum*, Bonn 1981.

81. C. Renfrew - M. Gimbutas - E.S. Elster (επιμ.), *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*, I, Los Angeles. California 1986.

82. Η ανασκαφή άρχισε τον Οκτώβριο του 1995 και η πρώτη φάση της κράτησε λιγότερο από δύο μήνες. Συνεχίστηκε το καλοκαίρι του 1996 και, παρά τον επείγοντα χαρακτήρα του έργου, ακολούθησε διακοπή μεγαλύτερη του ενός έτους, μέχρι την άνοιξη του 1998. Η διακοπή της έρευνας συνέπεσε με την ανάληψη από την εταιρία Εγνατία Οδός Α.Ε. της ευθύνης για την κατασκευή του οδικού άξονα και οφείλεται στις χρονοβόρες διαδικασίες που απαιτούσε η εκ νέου δημοπράτηση του τμήματος του δρόμου, στο οποίο βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος.

83. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 50 κ.ε. Χ. Ζιώτα, Κίτρινη Λίμνη 1995, 1996: Ανασκαφή προϊστορικού νεκροταφείου, *Δυτικομακεδονικά Γράμματα Θ΄* (1998), σ. 31-42. Η ίδια, Προϊστορικό νεκροταφείο στην Κοιλάδα Κοζάνης. Μια πρώτη αναλυτική παρουσίαση της ανασκαφικής έρευνας (1995-1996), *Μνείας Χάριν*, ό.π. (υποσημ. 71), σ. 81-102. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 575-576· 51 (1996): Χρονικά, σ. 539-540.

θος σε όλη την έκταση του νεκροταφείου και πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές προς όλες τις κατευθύνσεις, ώστε να προσδιοριστούν με ασφάλεια τα όριά του.

Αποκαλύφθηκαν 42 τάφοι της εποχής του Χαλκού, σχεδόν όλοι αδιατάρακτοι, οι οποίοι ανήκουν στους ήδη γνωστούς τύπους[84], οι περισσότεροι είναι λιθοπερίκλειστοι, με αργούς ασβεστόλιθους που οριοθετούν τον ταφικό λάκκο. Συχνά οι λίθοι πλαισιώνουν την ταφή σε αραιή διάταξη και άλλοτε περιορίζονται στη μία ή στις δύο πλευρές, κυρίως στον άξονα του μήκους. Ανασκάφηκαν, επίσης, κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, στους οποίους τα τοιχώματα έχουν επενδυθεί με λίθους, ώστε να σχηματίζεται εσωτερικός χώρος ορθογώνιος, τραπεζιόσχημος ή ακανόνιστος. Σε αρκετές περιπτώσεις στις στενές πλευρές υπάρχουν κατακόρυφοι πλακαροί λίθοι. Όπως και στους λιθοπερίκλειστους ο ταφικός λάκκος γεμίζεται με λιθορριπή και σπανιότερα με χώμα.

Ορισμένες ταφές έγιναν πάνω σε λιθοσωρούς αρχαιότερων τάφων, γεγονός που υποδεικνύει ότι η κορυφή τους ήταν ορατή[85], συνήθως αφαιρούνται κάποιες πέτρες του λιθοσωρού και χρησιμοποιούνται, για να πλαισιώσουν ή και να καλύψουν τη νεότερη ταφή.

Λιγότεροι είναι οι κιβωτιόσχημοι με κάθετα τοποθετημένους ασβεστόλιθους, επιλεγμένους ώστε να διαθέτουν επιφάνειες σχετικά ομαλές, τα απλά ορύγματα χωρίς καθόλου πέτρες στο επίπεδο της ταφής και οι λακκοειδείς με ελάχιστες πέτρες σε κάποια σημεία γύρω από το νεκρό. Βρέθηκαν καλυμμένοι με χώμα, που περιείχε λίγες πέτρες ή κομμάτια οικοδομικού πηλού. Ένας εγχυτρισμός παιδιού έγινε στο εσωτερικό δύο όμοιων πιθοειδών αγγείων που τοποθετήθηκαν αντικριστά, ώστε να εφάπτονται στο στόμιο. Μία ταφή, επίσης παιδική, βρέθηκε σε λάκκο, πάνω σε κομμάτι μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου.

Όλοι οι τάφοι της φετινής ανασκαφής περιείχαν ενταφιασμούς στη συνήθη συνεσταλμένη στάση, σαφώς διαφοροποιημένους ως προς το φύλο: όλοι οι άντρες είναι θαμμένοι προς τα δεξιά και οι γυναίκες, κατά κανόνα, προς τα αριστερά. Τα χέρια είναι διπλωμένα και καταλήγουν μπροστά στο πρόσωπο ή σπανιότερα το ένα βρίσκεται κάτω από το κεφάλι. Σε αρκετές περιπτώσεις είναι προφανές ότι τα τοιχώματα του τάφου ή μεμονωμένοι λίθοι που είχαν τοποθετηθεί πολύ κοντά στο νεκρό χρησίμευαν και στη διατήρηση της συνεσταλμένης στάσης του σώματος. Έχουν προσανατολισμό από Ν. προς Β. ή παρουσιάζουν απόκλιση προς ΒΑ., σε ποσοστό που υπερβαίνει το 90%. Είναι ατομικοί, με μοναδική εξαίρεση την ταφή μιας γυναίκας με νεογέννητο βρέφος.

Οι περισσότεροι τάφοι περιείχαν ένα ή δύο μικρά αγγεία, συνήθως κοντά στο κεφάλι, ελάχιστα από τα οποία είναι ακέραια. Πολύ συχνά λείπουν οι λαβές, ενώ σε αρκετούς τάφους έχουν τοποθετηθεί κομμάτια μόνον των αγγείων. Είναι κανθαρόσχημα με ψηλές ταινιωτές λαβές, μόνωτα κύπελλα και μικροσκοπικές πρόχοι. Σπανίζουν τα κύπελλα με αποφύσεις, με μία οριζόντια λαβή ή χωρίς καθόλου λαβές. Διατηρούν ίχνη χρήσης, ενίοτε και επισκευών, είναι αδιακόσμητα και συνήθως σε κακή κατάσταση διατήρησης.

Τα κοσμήματα περιορίζονται σε δύο ενώτια με μορφή ανοιχτού κρίκου από κράμα αργύρου και χρυσού, ένα αργυρό ενώτιο και ένα περίαπτο από διάτρητο όστρεο, το οποίο μάλιστα είχε τοποθετηθεί μέσα στο στόμα της νεκρής. Δύο πήλινα σφονδύλια προέρχονται από ισάριθμες γυναικείες ταφές, ενώ ελάχιστα εργαλεία και απολεπίσματα πυριτόλιθου βρέθηκαν στην επίχωση των τάφων.

Στη διάρκεια των 12 συνολικά μηνών ανασκαφής στο Ξεροπήγαδο ερευνήθηκε όλη η έκταση του προϊστορικού νεκροταφείου, το οποίο αποτελούσαν 210 τάφοι, πυκνά κατανεμημένοι σε 1.550 τ.μ. Χρονολογείται στο β΄ μισό της 3ης χιλιετίας π.Χ. και στις αρχές της 2ης και το χρονικό εύρος της χρήσης του είναι, σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, 500 περίπου χρόνια[86].

Η μελέτη του ανθρωπολογικού υλικού οδήγησε σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με την παθολογία, τις διατροφικές συνήθειες και το δημογραφικό προφίλ του πληθυσμού του Ξεροπήγαδου[87]. Αποδείχθηκε ότι αντιπροσωπεύονται ισόρροπα τα δύο φύλα και δεν απουσιάζει καμία ηλικιακή ομάδα. Η νηπιακή θνησιμότητα ήταν υψηλή και είναι πιθανόν να συνδέεται με τις ισχυρές ενδείξεις αναιμίας που εντοπίστηκαν σε άτομα αυτής της ηλικίας. Η μελέτη της παθολογίας καταδεικνύει τη συμ-

84. Βλ. αναλυτικότερα, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 503-516.

85. Η ραδιοχρονολόγηση δειγμάτων οστών από δύο διαδοχικούς τάφους αυτής της ομάδας έδειξε ότι απέχουν μεταξύ τους 400 και πλέον χρόνια.

86. Οι δύο ακραίες βαθμολογημένες ηλικίες που διαθέτουμε μέχρι στιγμής είναι 2453-2353 π.Χ. (DEM-810) και 1936-1885 π.Χ. (DEM-713). Προέκυψαν από την επεξεργασία δειγμάτων οστών με τη μέθοδο της αφαίρεσης κολλαγόνου, που πραγματοποιήθηκε στο Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος» υπό την εποπτεία του Γ. Μανιάτη.

87. S. Triantaphyllou, Prehistoric Cemetery Populations from Northern Greece: A Breath of Life for the Skeletal Remains, στο: K. Branigan (επιμ.), *Cemetery and Society in the Aegean Bronze Age*, Sheffield 1998, σ. 150-164. Η ίδια, *A Bioarchaeological Approach to Prehistoric Cemetery Populations from Western and Central Greek Macedonia*, University of Sheffield 1999 (διδ. διατριβή) (υπό έκδοση).

μετοχή και των δύο φύλων στις διάφορες δραστηριότητες, ενώ διαφαίνεται και κάποια κατανομή εργασιών ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες. Σε ορισμένες τουλάχιστον από τις παραγωγικές δραστηριότητες φαίνεται ότι συμμετείχαν, επίσης, τα παιδιά και οι έφηβοι. Μολονότι υπάρχουν ενδείξεις για κατανάλωση από τις γυναίκες τροφών πιο πλούσιων σε υδρογονάνθρακες, γενικά η διατροφή βασιζόταν κυρίως σε πρωτεΐνες και η κατανάλωση κρέατος ήταν εκτεταμένη ήδη από τις νεαρές ηλικίες.

Στα βόρεια του προϊστορικού νεκροταφείου ήλθαν στο φως στοιχεία για τη νεότερη εγκατάσταση στον ίδιο χώρο, η οποία τοποθετείται χρονικά το αργότερο στα τέλη του 5ου ή στις αρχές του 6ου αι. μ.Χ.[88]. Με την αφαίρεση ελάχιστης επίχωσης αποκαλύφθηκαν λείψανα κτιρίου, πιθανώς αγροικίας. Τοίχοι από αργολιθοδομή ορίζουν δύο παρακείμενους χώρους, που ανήκουν σε δύο διαδοχικές οικοδομικές φάσεις (Πίν. 263 δ). Ο καλύτερα διατηρημένος χώρος διαθέτει δύο ελαφρώς καμπύλους τοίχους, συνδέεται με τη νεότερη οικοδομική επέμβαση και ήταν προφανώς υπόγειος. Ο δεύτερος χώρος είναι μεγαλύτερος, επιμήκης και έχει υποστεί εκτεταμένη καταστροφή από την άροση. Δεν αποκαταστάθηκε πλήρως η κάτοψη του οικοδομήματος, αφού από τα υπόλοιπα δωμάτια διατηρήθηκαν ελάχιστα λείψανα. Στην ανωδομή χρησιμοποιήθηκαν πλίνθοι, αλλά βρέθηκαν και υπολείμματα ελαφρότερων πηλόχριστων κατασκευαστικών στοιχείων.

Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνεται χρηστική κεραμική (λεκανίδες, οινοχόες, αμφορείς, χυτροειδή, πίθοι), πολύ συχνά με περιμετρικές αυλακώσεις στην εξωτερική επιφάνεια. Ακόμη, σιδερένια εργαλεία, τμήματα γυάλινων αγγείων και λίγα θραύσματα υαλοπινάκων. Μεταξύ των νομισμάτων αναγνωρίζονται μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις Αναστασίου Α΄ και Ιουστίνου Α΄ και φόλλις νομισματοκοπείου Κωνσταντινούπολης των αρχών του 6ου αι. μ.Χ. Σε κάποιον από τους τοίχους είχε εντοιχιστεί τμήμα μαρμάρινου ενεπίγραφου ανάγλυφου του 2ου αι. μ.Χ., αναθήματος σε ιερό της Άρτεμης.

Η τελική διαμόρφωση φαίνεται ότι δεν ήταν η μοναδική, αφού στο στρώμα στο οποίο θεμελιώθηκε το κτίριο υπάρχουν λίθοι από κατεστραμμένες κατασκευές, ενώ ερευνήθηκε και ένας λάκκος εν μέρει κάτω από τη θεμελίωση τοίχου. Στις πρωιμότερες αυτές δραστηριότητες οφείλονται ορισμένα νομίσματα, μεταξύ των οποίων μία χάλκινη κοπή πιθανότατα Θεοδοσίου Β΄, και μια δεύτερη του αυτοκράτορα Αρκαδίου.

Με το κτίριο συνδέεται και μια μικρή ομάδα 16 τάφων, οι δέκα από τους οποίους ανασκάφηκαν φέτος στα βορειοανατολικά του[89]. Οι περισσότεροι βρέθηκαν συληµένοι. Είναι ατομικοί, λακκοειδείς, καλυμμένοι με χώμα ή ασβεστόλιθους. Οι νεκροί έχουν ενταφιαστεί σε ύπτια στάση, με το κεφάλι στα δυτικά ή στα βορειοδυτικά και συνοδεύονται από περιδέραια με ψήφους από ήλεκτρο και γυαλί, χάλκινο ψέλιο και ενώτια, καθώς και μικρές οινοχόες, τοποθετημένες κοντά στα πόδια. Σε δύο ασύλητους τάφους βρέθηκαν «θησαυροί» 60 και 62 χάλκινων νομισμάτων, κατά κύριο λόγο μικρών υποδιαιρέσεων του 5ου και των αρχών του 6ου αι. μ.Χ.[90].

Η έρευνα στο Ξεροπήγαδο ολοκληρώθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου, ο χώρος αποδεσμεύτηκε και παραδόθηκε στους υπευθύνους για την κατασκευή της Εγνατίας οδού. Ακολούθησε η κατάχωσή του, κατά την οποία εφαρμόστηκε ο εγκιβωτισμός των λειψάνων σε άμμο, με την εποπτεία υπαλλήλων της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΙΩΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Κατά τη διάρκεια του 1998 εκτελέστηκαν στο Νομό Καστοριάς πέντε μικρής έκτασης σωστικές ανασκαφές σε ένα νεκροταφείο της ΠΕΣ και δύο ρωμαϊκών χρόνων, έναν οικισμό της ίδιας εποχής στο Νεστόριο[91] και σε ένα ιερό.

Σοπότι Ποριάς

Κατά τη δεκαετία του 1960 είχε αποκαλυφθεί εδώ καμαροσκεπής τάφος, όταν αγροτικό μηχάνημα κατέστρεψε τμήμα της οροφής του[92]. Από τότε το μνημείο έγινε στόχος πολλών περίεργων και αρχαιοκάπηλων που κατέστρεψαν ιδίως το δάπεδό του ψάχνοντας για κρυμμένους θησαυρούς. Η αξιοθρήνητη κατάστασή του και η σπανιότητα σωζόμενων μνημείων αυτού του τύπου στο νομό, μας έκανε

88. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 503-516.

89. Οι υπόλοιποι έξι τάφοι αποκαλύφθηκαν το 1996, μέσα στα όρια του προϊστορικού νεκροταφείου. Βλ. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 536-539.

90. Αναγνωρίζονται νομίσματα Θεοδοσίου Β΄, Λέοντα Α΄, Λιβίου Σεβήρου, Αναστασίου Α΄ και Ιουστίνου Α΄. Βλ. *ΑΔ* 28 (1973): Μελέται, σ. 138-158, Πίν. 82.

91. Λόγω μικρής έκτασης της έρευνας τα σχετικά στοιχεία θα συμπεριληφθούν στα Χρονικά του 1999.

92. Δ. Σαμσάρης, *Ιστορική Γεωγραφία της Ρωμαϊκής Επαρχίας Μακεδονίας. Το τμήμα της σημερινής Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 164.

να εκτελέσουμε επείγουσες εργασίες ανασκαφής, στέγασης και περίφραξης του τάφου.

Το εσωτερικό του καμαροσκεπούς ταφικού θαλάμου (Σχέδ. 7) έχει μήκος 2,80, πλάτος 2,50 και ύψος 2,40 μ. Η τοξωτή είσοδός του (Πίν. 264 α) στα δυτικά είναι προσπελάσιμη με κλίμακα δέκα αναβαθμών, επενδεδυμένων με τμήματα οπτοπλίνθων. Δύο κτιστοί τοίχοι μικρού πάχους πλαισιώνουν την κλίμακα. Ορθογώνια σχιστολιθική πλάκα μεγάλου μεγέθους που βρέθηκε σπασμένη σε κομμάτια σε μικρή απόσταση σφράγιζε αρχικά το άνοιγμα της κλίμακας επιτρέποντας συγχρόνως και την επανάχρηση του τάφου. Τα τοιχώματα του ταφικού θαλάμου είναι χτισμένα με αργούς λίθους μέσα σε παχύ λευκό κονίαμα με την παρεμβολή δύο σειρών πλίνθων. Στενός, κτιστός αναβαθμός με ύψος λίγων εκατοστών περιτρέχει τους τέσσερις τοίχους σε όλο τους το μήκος, εκτός από το σημείο της εισόδου, ενώ η άνω επιφάνειά του – όπου δεν έχει καταστραφεί – καλύπτεται από τμήματα πλίνθων. Το δάπεδο του τάφου δεν βρέθηκε, επειδή οι λαθρανασκαφείς το είχαν κατασκάψει. Εξωτερικά οι πλίνθοι της καμάρας καλύπτονται τελείως από το ίδιο λευκό κονίαμα, που σώζεται σε άριστη κατάσταση παντού, αν εξαιρέσουμε το μικρό τμήμα στο κέντρο της καμάρας, το οποίο έχει καταρρεύσει. Το κονίαμα αυτό ανυψώνεται στις πλαϊνές απολήξεις του τόξου της καμάρας και δημιουργεί μια σίμη στις δύο μακριές πλευρές του τάφου. Το γεγονός αυτό ίσως σημαίνει ότι το ανώτερο τμήμα του μνημείου ήταν ορατό. Η τελευταία υπόθεση ενισχύεται από την εύρεση σε απόσταση 0,40 μ. ανατολικά του τάφου ενός τμήματος καλογραμμένης ενεπίγραφης επιτύμβιας πλάκας από μάρμαρο[93], το μικρό πάχος της οποίας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι πρέπει να ήταν εντοιχισμένη σε σημείο του μνημείου που ήταν ορατό στους επισκέπτες (Πίν. 264 β). Με τη χρονολόγησή της στον 3ο αι. μ.Χ. συμφωνούν και τα κατασκευαστικά στοιχεία του μνημείου, όπως η υπέργεια, κατασκευασμένη με ξυλότυπο καμάρα, η ύπαρξη κλίμακας που οδηγεί σε πλατιά, τοξωτή είσοδο και οι μεγάλες διαστάσεις[94]. Η επέκταση της έρευνας στο χώρο που επρόκειτο να περιφραχθεί έδειξε ότι το μνημείο εντασσόταν σε ένα οργανωμένο νεκροταφείο, αφού βρέθηκαν δύο ακτέριστοι κεραμοσκεπείς τάφοι, καθώς και ένας ακόμη καμαροσκεπής, σωζόμενος μέχρι το ύψος της γένεσης της καμάρας, η επίχωση του οποίου δεν αφαιρέθηκε ακόμη.

Πεντάβρυσο

Θέση Άγιος Σπυρίδωνας

Η παραπάνω θέση είναι κατάσπαρτη με αρχαιότητες ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων. Έως σήμερα έχουν παραδοθεί: μία ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη[95], μία λίθινη γυναικεία κεφαλή[96] από ρωμαϊκό ανάγλυφο και αρχιτεκτονικά μέλη παλαιοχριστιανικού ναού από σημείο πολύ κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Σπυρίδωνα.

Η Α. Ανδρειωμένου[97] ανέφερε πρώτη την ύπαρξη ενός καμαροσκέπαστου τάφου και την ανάγκη ανασκαφής του. Τριανταένα χρόνια μετά, ο τάφος ακόμη έχρηζε ανασκαφής και επιπλέον είχε υποφέρει πολλά από αρχαιοκαπηλικές επεμβάσεις, γι' αυτό περιελήφθη και αυτός στο ανασκαφικό πρόγραμμά μας[98]. Ο παραπάνω τάφος (Τάφος 1, Σχέδ. 8) παρουσιάζει βασικές διαφορές από τον αντίστοιχο που ανασκάφηκε στην Πορειά. Πέρα από το μικρότερο μέγεθος του θαλάμου (μήκ. 2,10 και πλ. 1,15 μ. στο εσωτερικό) και την ύπαρξη στεγασμένου δρόμου (μήκ. 2,30 μ.) έχει και αντίθετο προσανατολισμό, αφού αυτός έχει την είσοδό του στα ανατολικά[99] (Πίν. 264 γ).

Οι τοίχοι του δρόμου του τάφου είναι ασβεστόκτιστοι, με αργούς λίθους και ενδιάμεσα κομμάτια πλίνθων και επενδεδυμένοι με μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες. Τρεις όμοιες ορθογώνιες πλάκες αποτελούσαν τη στέγαση του δρόμου, ενώ τα μεταξύ τους κενά καλύπτονταν εξωτερικά από σειρές τμημάτων πλίνθων. Όταν σκάψαμε την επίχωση του δρόμου, αποκαλύφθηκε αδιατάρακτη και ακτέριστη ταφή ενήλικου ατόμου με το κρανίο προς Δ., και μετακινημένα οστά άλλων δύο νεκρών. Η αδιατάρακτη ταφή είχε γίνει σε επαφή με το δάπεδο του δρόμου, που αποτελείται από καλοαρμοσμένες οπτοπλίνθους. Δύο σκαλοπάτια οδηγούσαν στο θάλαμο, όμως εκεί ακόμη και το δάπεδο είχε καταστραφεί από τους αρχαιοκάπηλους και μέσα στα αναμοχλευμένα χώματα βρέθηκαν θραύσματα οστών και κεραμικής αλλά και χρυσός δακτύλιος από λεπτό σύρμα, που ξέφυγε από τους αρχαιοκάπηλους.

---

93. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 566-568. Το όνομα *Μεδέστ[*- του β' στίχου συναντάται με τις μορφές *Μεδεστὶς* και *Μεδέστ[*- σε ελληνιστική επιγραφή από το Μαυροβούνιο, βλ. *BCH* 115 (1991), σ. 357-359.

94. Ε. Μαρκή, Ανίχνευση παλαιοτέρων επιδράσεων στην παλαιοχριστιανική ταφική αρχιτεκτονική και τη νεκρική λατρεία, *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου, Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, Θεσσαλονίκη, 15-17/9/1988*, Αθήνα 1989, σ. 92-95.

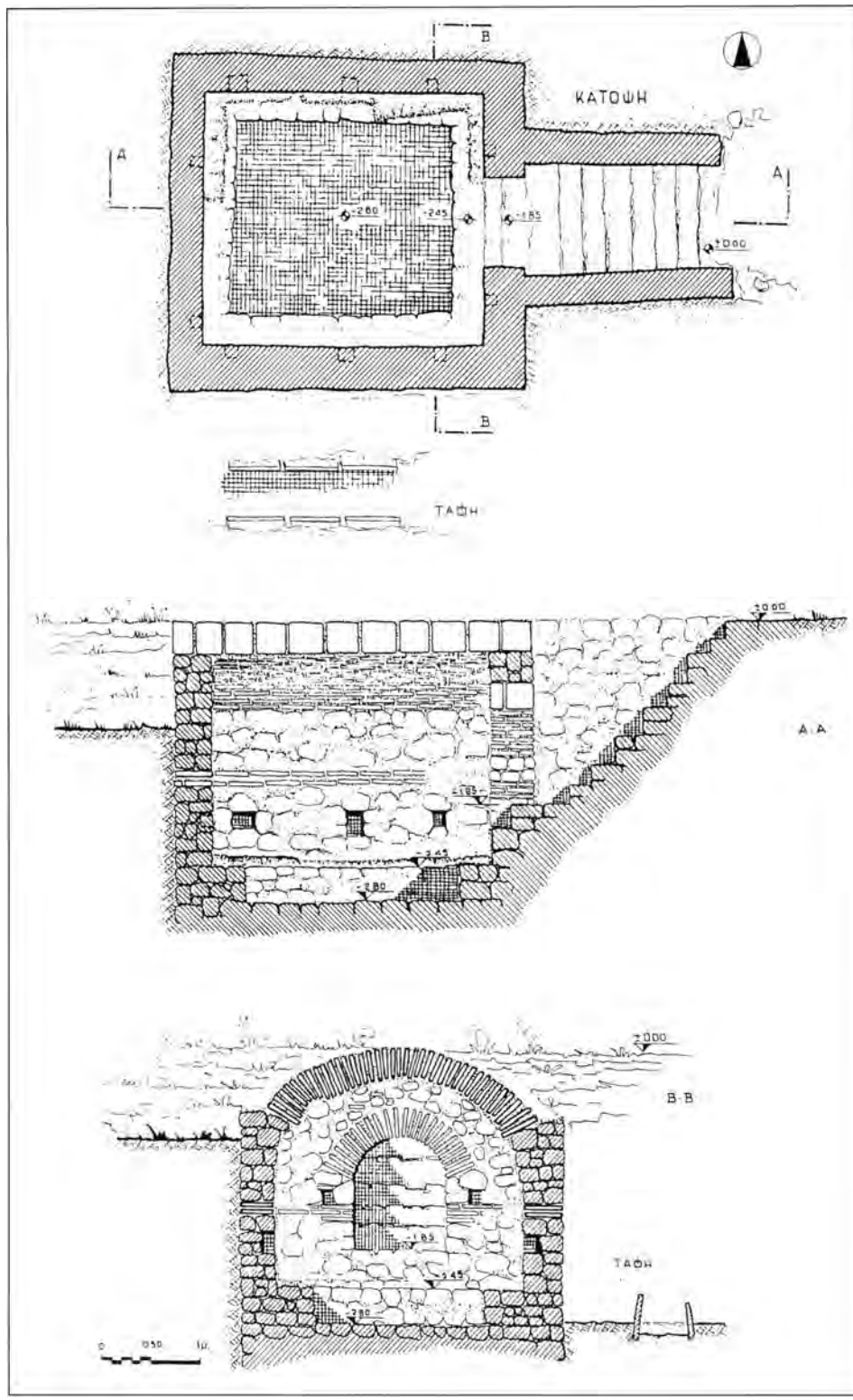
95. Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Αθήνα 1985, σ. 181-182, αριθ. 190.

96. *ΑΔ* 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 721, Πίν. 519 γ.

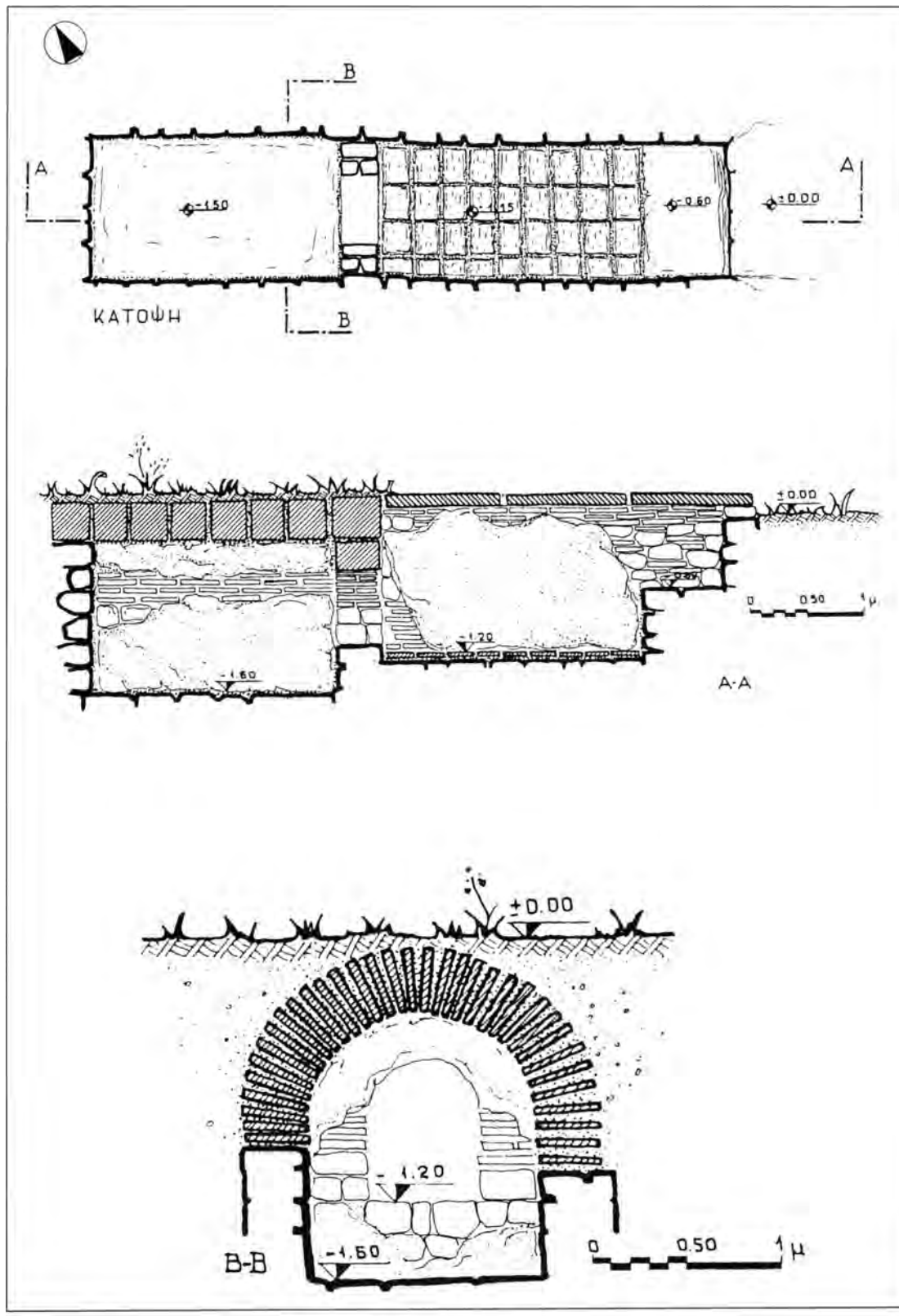
97. *ΑΔ* 22 (1967): Χρονικά, σ. 416.

98. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 568-572.

99. Τα στοιχεία αυτά συνηγορούν σε υψιμότερη χρονολόγηση του τάφου, βλ. Μαρκή, ό.π. (υποσημ. 94), σ. 95.

Σχέδ. 7. Νομός Καστοριάς. Σοπότι Ποριάς. Κάτοψη του καμαροσκεπούς τάφου και τομές Α-Α, Β-Β.

Σχέδ. 8. Νομός Καστοριάς. Πεντάβρυσο. Θέση Άγιος Σπυρίδωνας. Κάτοψη του καμαροσκεπούς τάφου 1 και τομές Α-Α, Β-Β.

Η τοιχοδομία του θαλάμου ήταν ανάλογη με αυτήν του τάφου της Ποριάς, αλλά λιγότερο επιμελημένη εξωτερικά. Μεγάλες ποταμίσιες κροκάλες κάλυπταν τις πλευρές της καμάρας του τάφου, για να εμποδίζουν τη συγκέντρωση υγρασίας[100].

Η επέκταση της ανασκαφής γύρω από τον τάφο για τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου πριν αυτός περιφραχθεί αποκάλυψε ότι και εδώ είχαμε να κάνουμε με ένα οργανωμένο νεκροταφείο, η έκταση του οποίου, κατά τις αναφορές των αγροτών, πρέπει να ξεπερνά τα 10 στρέμματα.

Σε μια έκταση 20×30 μ. γύρω από τον πρώτο τάφο εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν δύο ακόμη καμαροσκεπείς τάφοι (Πίν. 265 α-β) με την είσοδο στα ανατολικά και τέσσερις καλυβίτες, φτωχά κτερισμένοι, με τον ίδιο προσανατολισμό.

Ένας από τους δύο καμαροσκεπείς (Πίν. 265 β) υπερβαίνει σε διαστάσεις τον πρώτο και δεν έχει δρόμο, αλλά κτιστό ορθογώνιο προθάλαμο, ενώ επιπλέον έχει καταρρεύσει ολόκληρη η οροφή του. Οι τοίχοι του σώζονται μέχρι τη γένεση της πλινθόκτιστης καμάρας και τα ανοίγματα της εισόδου του θαλάμου και προθαλάμου ήταν ακόμη σφραγισμένα με μία σχιστόπλακα το καθένα.

Καστοριά

Περιοχή Νταηλάκη

Στο νεκροταφείο της ΠΕΣ στην περιοχή Νταηλάκη[101], η ανασκαφή ήταν πολύ περιορισμένη, ενώ συνεχίστηκε εντατικά το κοσκίνισμα των χωμάτων που είχε αφήσει πίσω του ο εκσκαφέας πέρυσι, με πολυάριθμα ευρήματα από διαλυμένους τάφους.

Κορυφή Ψαλίδα

Στην κορυφή Ψαλίδα ή Μεγαλέξανδρος, αμέσως δυτικά της πόλης της Καστοριάς, συνεχίστηκε η περσινή ανασκαφή ιερού[102], σε υψόμετρο 1.100 μ., που είχε ξεκινήσει μετά από εκσκαφικές εργασίες για εγκατάσταση πάρκου ραδιοτηλεοπτικών κεραιών. Με περιορισμένη χρηματοδότηση στάθηκε τουλάχιστον δυνατόν να συνεχιστεί η εξερεύνηση των μπάζων, που είχε αφήσει πίσω του ο εκσκαφέας τον Ιούνιο του 1997, αφού κρίθηκε ότι αυτές οι επιχώσεις κινδύνευαν περισσότερο από τη διάβρωση και τους αρχαιοκάπηλους.

Πράγματι τα ευρήματα ήταν – τηρουμένων των αναλογιών – αρκετά ενδιαφέροντα και περιελάμβαναν ένα θραύσμα μαρμάρινου αναθηματικού αναγλύφου, που εικονίζει δύο θεότητες, και δύο θραύσματα, που προέρχονται από αγαλματίδια (ένα τμήμα βραχίονα με διάτρηση για τη στήριξη ενός μεταλλικού εξαρτήματος και μία μικρή παλάμη που κρατεί φιάλη και πρέπει να ανήκε σε αγαλματίδιο σπένδοντος θεού ή θεάς), καθώς και το αργυρό δηνάριο Τραϊανού (Πίν. 266 α), κοπής Ρώμης, που μπορεί να χρονολογηθεί το 112-117 μ.Χ. και εικονίζει στον οπισθότυπο τον θεοποιημένο πατέρα του Τραϊανού καθιστό, με patera και σκήπτρο στα χέρια[103].

Τέλος, και πάλι μέσα στα μαύρα χώματα των θυσιών, βρέθηκε και μικρή πήλινη προτομή νεαρού ταύρου, του κατεξοχήν θύσιμου ζώου στη λατρεία του Δία. Η θέση με τα καμένα χώματα δεν είναι τυχαία επιλεγμένη, αφού εκεί υπάρχει διάσελο, που ευνοεί τη δημιουργία ανέμου, άρα οι πυρές θα διευκολύνονταν.

Επιπλέον ενδιαφέρον δημιουργεί και η παρουσία στις μετακινημένες επιχώσεις της θέσης κάποιας χειροποίητης προϊστορικής κεραμικής αλλά και ελληνιστικής μελαμβαφούς, πράγμα που σημαίνει ότι ο χώρος ήταν σε χρήση (είτε ως ιερό είτε όχι) και σε προγενέστερες περιόδους.

Στις παραπάνω ανασκαφές συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Α. Δούμα και Μ. Στεργίου και ο φύλακας του νομού Π. Γάκος, τη συντήρηση ανέλαβαν οι Μ. Μυλωνάς, Γ. Χατζησταύρου και Α.Τέζια και την τοπογράφηση του ιερού το συνεργείο του Ι. Γκάτζιου.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΤΓΑΡΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Πέλλα

Παράλληλα με την εκπόνηση της οριστικής μελέτης συνολικής ανάδειξης της Πέλλας και της περιοχής της[104] άρχισε η υλοποίηση του έργου της στερέωσης-αποκατάστασης των αρχιτεκτονικών λειψάνων της Πέλλας, χρηματοδοτη-

100. Την ίδια λειτουργία θα είχαν αντίστοιχες κροκάλες πάνω από τον Τ.132 της Ευρωπού, βλ. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 396, εικ. 2.

101. *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 19-25.

102. Ό.π., σ. 26-27. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 744.

103. H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, III, London 1966, σ. 101, αριθ. 500, πίν. 17.20.

104. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 744-745.

μένη από την Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας[105]. Η συνεχής και έντονη φθορά των αρχιτεκτονικών λειψάνων της Πέλλας, που οφείλεται στο ιδιαίτερα ευαίσθητο ασβεστολιθικό υλικό, αποτελεί ένα από τα πλέον σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει η υπηρεσία μας μέσα στα πλαίσια της προστασίας και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου.

Οι εργασίες στερέωσης-αποκατάστασης, που για πρώτη φορά έγιναν το 1998, μετά τις πρώτες αναστηλωτικές εργασίες της ανασκαφικής περιόδου 1957-1963, εκτελέστηκαν σε δύο χώρους του δυτικού τμήματος της νότιας πτέρυγας της αγοράς, ανατολικά του κτιρίου του αρχείου, βάσει εγκεκριμένης μελέτης. Περιελάμβαναν την πλήρη τεκμηρίωση της υπάρχουσας κατάστασης των αρχιτεκτονικών λειψάνων με λεπτομερή τοπογραφική, αρχιτεκτονική και φωτογραφική αποτύπωση και στη συνέχεια την αποκατάσταση των τοίχων και δαπέδων των χώρων. Το υγιές υλικό έμεινε στη θέση του και όπου ήταν απαραίτητο για την προστασία του αλλά και την κατανόηση της κάτοψης των λειψάνων προσετίθετο νέο, ίδιας σύστασης και όμοιας λάξευσης με το παλαιό. Με τις εργασίες αυτές, που στοχεύουμε να επεκτείνουμε σταδιακά και σε άλλους ανασκαφικούς τομείς, έχοντας ως αρχή πρωταρχικά την προστασία του αρχαίου και την ελάχιστη δυνατή αποκατάσταση, όπου απαιτείται, πιστεύουμε ότι θα επιτευχθεί η προστασία των ιδιαίτερα ευπαθών αρχιτεκτονικών λειψάνων, αλλά και η αναγνωσιμότητά τους. Με αυτό τον τρόπο και παράλληλα με την υλοποίηση της συνολικής ανάδειξης της Πέλλας και της περιοχής της, σε λίγα χρόνια ο αρχαιολογικός χώρος της Πέλλας θα μπορεί να προσφερθεί στον επισκέπτη κατανοητός, διδακτικός, ευχάριστος και άνετος, όπως πρέπει να είναι ένας σύγχρονος αρχαιολογικός χώρος.

Ακόμη στην Πέλλα συνεχίστηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης-ευτρεπισμού του επισκέψιμου χώρου με χάραξη διαδρομών μεταξύ των οικοδομικών τετραγώνων της αρχαίας πόλης και φυτεύσεις, που απομονώνουν τις σύγχρονες κτιριακές μονάδες (αποθήκες, εργαστήρια). Επίσης συνεχίστηκαν με εντατικό ρυθμό η μεταφορά και η τακτοποίηση των ανασκαφικών ευρημάτων στους νέους αποθηκευτικούς χώρους, των οποίων ο εξοπλισμός ολοκληρώθηκε αυτόν το χρόνο.

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Μίεζα

Μακεδονικός τάφος της Κρίσεως

Το 1998 έγινε η συντήρηση και η αναστήλωση της πρόσοψης του μακεδονικού τάφου της Κρίσεως με χρηματοδότηση της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας[106].

Η πρόσοψη του τάφου, που ανασκάφηκε το 1954 από τον Φ. Πέτσα[107], παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα στατικότητας ήδη από την εποχή της ανασκαφής του, δίνοντας με την πάροδο των χρόνων την εντύπωση μιας βαθμιαίας κατάρρευσης με βαθιά ρήγματα στους λίθους της πρόσοψης, απολεπίσεις κονιαμάτων και έντονη οπισθοχώρηση, που έφθανε περίπου το μισό μέτρο στο ανώφλι της εισόδου. Η επικινδυνότητα της κατάστασης του μνημείου ενισχύονταν και από την άνοδο της στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα, που δημιουργεί απαράδεκτες γι' αυτό συνθήκες υγρασίας.

Μετά από προσπάθειες πολλών ετών για την εξεύρεση της προσφορότερης λύσης στο πρόβλημα του τάφου, εκπονήθηκε μελέτη από τον πολιτικό μηχανικό Κ. Ζάμπα, σύμφωνα με την οποία η πρόσοψη του τάφου έπρεπε να καθαιρεθεί, να συντηρηθούν οι λίθοι και να επανατοποθετηθούν. Πριν από την τελική επέμβαση προηγήθηκε στερέωση των κονιαμάτων της πρόσοψης από συντηρητές της Διεύθυνσης Συντήρησης, ώστε να αποφευχθούν οι αποτοιχίσεις των κονιαμάτων. Καθαιρέθηκε το ξύλινο ικρίωμα, που είχε στηθεί την περίοδο της ανασκαφής και αντικαταστάθηκε από ένα μεταλλικό για τις ανάγκες του έργου της αποκατάστασης. Έτσι δόθηκε η δυνατότητα να φωτογραφηθεί ελεύθερα η πρόσοψη του τάφου 45 χρόνια μετά την ανακάλυψή του. Όλο το μεσαίο τμήμα της πρόσοψης με τις μεγάλες παραμορφώσεις αποσυναρμολογήθηκε (Πίν. 266 β). Με τη βοήθεια μιας γερανογέφυρας αφαιρέθηκαν 93 λιθόπλινθοι συνολικού βάρους 60 τόνων περίπου και ταξινομήθηκαν σε μεταλλικά ράφια τοποθετημένα περιμετρικά του στεγάστρου από σκυρόδεμα, που κάλυπτε τον τάφο από την εποχή της ανασκαφής του. Για την αποσυναρμολόγηση των λιθοπλίνθων του κάτω ορόφου της πρόσοψης απαιτήθηκε να ολοκληρωθεί η ανασκαφή του προθαλάμου, που είχε μείνει ημιτελής, ώστε τα χώματα της επίχωσης να συγκρατούν την πρόσοψη[108]. Για την αποσυναρμολόγηση των λίθων μαζί με τις ζωγραφικές και τις γλυπτές παραστάσεις χρησιμοποιήθηκαν οι ανοιχτοί αρμοί και τα υπάρχοντα ρήγματα. Όπου το επίχρισμα δεν ήταν ρηγματωμένο η αφαίρεση των λιθοπλίνθων έγινε σε ομάδες δύο ή τριών, ενώ τομές επιχρίσματος σε αρμούς έγιναν, όπου δεν υπήρχε άλλη εναλλακτική λύση, σε 6 μ. μόνον (το συνολικό μήκος των αρμών έφθανε τα 150 μ.). Η

105. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 327 κ.ε.

106. Ό.π., σ. 299 κ.ε.

107. Πέτσας, ό.π. (υποσημ. 56).

108. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 413 κ.ε.

ζωγραφική παράσταση με τη μορφή του Ερμή αποτοιχίσθηκε, επειδή δεν υπήρχαν ρήγματα, παρά τη βλάβη των λίθων. Οι λιθόπλινθοι που αφαιρέθηκαν ανασυντέθηκαν από τα θραύσματά τους, που συγκολλήθηκαν με ράβδους τιτανίου και ασβεστοκονίαμα ειδικής σύνθεσης μετά από πρόταση του Κέντρου Λίθου του ΥΠΠΟ. Στη συνέχεια οι λιθόπλινθοι επανατοποθετήθηκαν, η πρόσοψη απέκτησε στατική επάρκεια και εξαλείφθηκαν οι μεγάλες παραμορφώσεις της, εκτός από μικρό τμήμα 0,07 μ. στο μέσον της, που διατήρησε την παραμόρφωσή του λόγω της μη αποσυναρμολόγησης των ακραίων τμημάτων της πρόσοψης.

Το έργο της δομικής αποκατάστασης της πρόσοψης του τάφου εκτελέστηκε από αναστηλωτές της Ακρόπολης με την επίβλεψη του Κ. Ζάμπα[109].

Για την επίτευξη της μείωσης του επιπέδου της στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα στην περιοχή του τάφου εκπονήθηκε μελέτη από το τμήμα Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, που προβλέπει γεωτρήσεις περιμετρικά του τάφου.

ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΝΕΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ

Ο Χ. Χατζίδης, κάτοικος Κουφαλίων παρέδωσε μαρμάρινη αετωματική επιτύμβια στήλη, που ανήκε στον Σάμο Νικάνορος[110]. Η στήλη, που χρονολογείται στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., είχε βρεθεί στο νότιο νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού της Λειβαδίτσας Ραχώνας Πέλλας, ο οποίος απέχει 6,5 χλμ. από τις Ίχνες, 6 χλμ. από την Πέλλα και 9 χλμ. από τον Ευρωπό. Ύψ. 0,97, μέγ. πλ. 0,44 και μέγ. πάχ. 0,115 μ. (ΒΠ 1998/1).

Ο Μ. Στυλιανίδης, κάτοικος του δημοτικού διαμερίσματος Αγροσυκιάς του Δήμου Πέλλας παρέδωσε μαρμάρινη αετωματική επιτύμβια στήλη, που ανήκε στην Ευρυφύλη Νικάδα[111]. Η στήλη, που χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., είχε βρεθεί στην κοίτη του Πλατανοπόταμου, στα βορειοανατολικά του αρχαίου οικισμού Πελίτι της Αγροσυκιάς Πέλλας. Ύψ. 0,79, πλ. 0,235-0,26 και μέγ. πάχ. 0,115 μ. (ΒΠ 1998/2).

Οι Κ. Μπακάλης και Δ. Κουρογεωργάκης, κάτοικοι του δημοτικού διαμερίσματος του Προφήτη Ηλία του Δήμου Μενηίδας, παρέδωσαν μαρμάρινη στήλη, που φέρει στο μέσον του ύψους της την επιγραφή: *ΟΡΟΣ*. Ύψ. 2, πλ. 0,435-0,50, πάχ. 0,17 μ. (ΒΠ 1998/3). Η στήλη, που χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ., είχε βρεθεί στο νότιο νεκροταφείο αρχαίου οικισμού στη θέση Αγριοκαρυδιά, κοντά στη δυτική όχθη του Μογλενίτσα ή Αλμωπαίου (αρχ. Άνω Λουδίας), σε απόσταση 3 χλμ. βόρεια του Προφήτη Ηλία και 1,1 χλμ. νοτιοδυτικά του λόφου Ντεμίρ-Καπού (=Σιδερένιες Πύλες), όπου τοποθετείται η αρχαία Μενηίδα. Όπως διαπιστώνεται από την ανάγλυφη ανθεμωτή επίστεψη και τους δύο ρόδακες στο ανώτερο τμήμα του κορμού της, η στήλη φιλοτεχνήθηκε στα ελληνιστικά χρόνια ως επιτύμβια, ενώ κατά το 2ο αι. μ.Χ. ξαναχρησιμοποιήθηκε ως όρος κάποιου ιερού.

ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΛΕΣΣΑΣ

Κερασιά

Οικισμός ρωμαϊκών χρόνων εντοπίστηκε στη θέση Νοβοσέλι. Ο οικισμός βρίσκεται βόρεια του σύγχρονου χωριού και ανατολικά του δρόμου, που οδηγεί στην επαρχία Αλμωπίας. Έχει τη μορφή οχυρού πλατώματος και περιβάλλεται από εκτάσεις κατάλληλες για γεωργία και κτηνοτροφία.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΛΜΩΠΙΑΣ

Άλωρο

Από τον Β. Παρασκευόπουλο, κάτοικο Ξιφιανής, διά μέσου του λυκειάρχη Τ. Καρατζόγλου, παραδόθηκε ελληνιστικό νόμισμα με προέλευση τον αρχαίο οικισμό του Αλώρου[112].

Δωροθέα

Κεραμίδια από στρώμα καταστροφής στέγης ήλθαν στην επιφάνεια κατά την εγκατάσταση αρδευτικού δικτύου στο δυτικό όριο του αριθ. 1258 αγροτεμαχίου του Β. Δαλόπου-

109. Ό.π., σ. 421 κ.ε.

110. Για τη στήλη, βλ. Π. Χρυσοστόμου, *Παρατηρήσεις σε παλαιές και νέες επιγραφές από την κεντρική Μακεδονία (βόρεια Βοττιαία)* (υπό έκδοση).

111. Για τη στήλη, βλ. Π. Χρυσοστόμου, στο: Π. Χρυσοστόμου - Ι. Ασλάνη - Α. Χρυσοστόμου (επιμ.), *Ένας οικισμός των προϊστορικών και ιστορικών χρόνων, Μέρος* IV, (υπό έκδοση).

112. Για τον αρχαίο οικισμό του Αλώρου, βλ. Α. Χρυσοστόμου, *Αρχαία Αλμωπία*, 1994, σ. 50 κ.ε. Επίσης, *ΑΕΜΘ* 11 (1997), σ. 144 κ.ε.

λου. Στο κέντρο του ίδιου αγρού το 1985 είχαν έλθει στην επιφάνεια μαρμάρινα μέλη, που βρίσκονται στην κατοικία του ιδιώτη. Επίσης από την ίδια θέση είχαν παραδοθεί τμήμα imago clipenta και πήλινο λυχνάρι ρωμαϊκών χρόνων[113].

Κωνσταντία

Στον αρχαίο οικισμό ανατολικά του νεκροταφείου των τύμβων διαπιστώθηκε παράνομη αποχωμάτωση. Πιο μεγάλη όμως καταστροφή, οφειλόμενη στην έλλειψη φυλακτικού προσωπικού υπαίθρου, υπήρξε η καταστροφή των δύο γειτονικών τύμβων μετά από ισοπέδωση στο αγρόκτημα Μηλιάς, που διαχωρίζονταν με χείμαρρο από αυτούς της Κωνσταντίας[114].

Από την περιοχή Κωνσταντίας ο Β. Παρασκευόπουλος, κάτοικος Ξιφιανής διά μέσου του λυκειάρχη Τ. Καρατζόγλου, παρέδωσε νόμισμα παλαιοχριστιανικών χρόνων.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός νέων αρχαιολογικών χώρων σε όλη την επαρχία Βοΐου του Νομού Κοζάνης, καθώς και στην περιοχή δυτικά της πόλης Κοζάνης[115].

Αιανή

Από το χώρο του Αγίου Δημητρίου, δυτικά της Αιανής, και πιο συγκεκριμένα από χέρσα έκταση με ιδιαίτερη ονομασία Φαρδύ Παλιοκόπρι περισυνελέγησαν από τον Θ. Βαβλιάρα και παραδόθηκαν 15 τμήματα λίθινων εργαλείων, κυρίως από τριπτήρες και αξίνες (αριθ. κατ. 16340-16348). Αναφέρουμε ότι με προέλευση το χώρο του Αγίου Δημητρίου έχουν παραδοθεί και άλλα λίθινα εργαλεία και εντοπίστηκε αγρός με κεραμική προϊστορικών χρόνων, ενώ για ορισμένα της πρόσφατης παράδοσης, τα οποία ο ευρέτης δεν μπόρεσε να προσδιορίσει, δήλωσε ότι προέρχονται από το γνωστό, επίσης, χώρο των Ισιωμάτων, νότια από την Αιανή[116].

Ο Ι. Χατζίδης, από το χωριό Άργιλος, παρέδωσε κάτω τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης υστεροελληνιστικών χρόνων, η οποία περισυνελέγη από μπάζα που ρίχθηκαν σε δρόμο του χωριού του και ήταν πιθανόν, σύμφωνα πάντα με τη μαρτυρία του, να προέρχονται από την Αιανή ή την Αγία Παρασκευή. Η στήλη (αριθ. ΒΕΚ 6418) έχει σωζόμενο ύψος 0,295, μέγιστο πλάτος 0,283, μέγιστο πάχος 0,102 μ. και το πέρας στην κάτω πλευρά. Από το ύψος των μηρών και κάτω εικονίζονται δύο μορφές κατ' ενώπιον, το γυμνό αριστερό πόδι ανδρικής μορφής και γυναίκα ενδεδυμένη με χιτώνα και ιμάτιο.

Λειβαδερό

Νότια του ορεινού χωριού, σε απόσταση 4 χλμ. περίπου και σε αγρούς της ευρείας θέσης Παλαίχωρα, εντοπίσαμε κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, κεραμίδες οροφής και λίθους από θεμέλια κατοικιών, ενώ υπάρχουν και μαρτυρίες για τον εντοπισμό κιβωτιόσχημων τάφων με πλάκες χωρίς κτερίσματα.

Σε απόσταση 10 χλμ. προς την ίδια κατεύθυνση η θέση ονομάζεται Παλιοχώρι και καταλαμβάνει μεγάλη χέρσα έκταση με βλάστηση ποώδη και αιωνόβια δέντρα. Εκεί διακρίναμε θεμέλια τοίχων, ελάχιστες κεραμίδες οροφής και πλάκες από διαλυμένους κιβωτιόσχημους τάφους.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ

Περιοχή τεχνητής λίμνης Πολυφύτου

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε φέτος η επιφανειακή έρευνα κατά μήκος της βόρειας όχθης της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου. Η εργασία πραγματοποιήθηκε, όπως πάντα, κατά τους μήνες Νοέμβριο και Δεκέμβριο, περίοδος κατά την οποία η στάθμη της λίμνης είναι χαμηλή και υπάρχει δυνατότητα εντοπισμού των αρχαιολογικών θέσεων, που κατά τους υπόλοιπους μήνες του έτους καλύπτονται από τα νερά. Ερευνήθηκε η περιοχή από τη γέφυρα Σερβίων μέχρι το φράγμα Πολυφύτου, σε πλάτος 1-2 χλμ., ανάλογα με τη γεωγραφική διαμόρφωση του χώρου.

Εντοπίστηκαν δύο νέοι οικισμοί των νεολιθικών χρόνων και μία θέση με λίθινους περιβόλους, άγνωστης χρονολόγησης, δεδομένης της παντελούς έλλειψης επιφανειακού αρχαιολογικού υλικού. Από τους δύο οικισμούς περισυνελέγη ενδεικτικό επιφανειακό υλικό.

Περιοχή Κοινότητας Βαθυλάκκου

Ο Ζ. Κουζιάκης, αρχαιόφιλος, κατά τη διάρκεια ψαρέματος στις όχθες της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου, περισυ-

113. Το λυχνάρι απεικονίζεται στο Α. Χρυσοστόμου, ό.π., σ. 72, εικ. 25.

114. Για το νεκροταφείο και το αντίστοιχο τοπογραφικό, βλ. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 155 κ.ε., σχέδ. 2.

115. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π. (υποσημ. 66).

116. Για τον Άγιο Δημήτριο, βλ. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 554, και για τα Ισιώματα, *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 430· 43 (1988): Χρονικά, σ. 401, 404· 50 (1995): Χρονικά, σ. 567.

νέλεξε και παρέδωσε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης: α) Από γνωστό νεολιθικό οικισμό, διαβρωμένο από τα νερά της λίμνης, στην παραλίμνια περιοχή της παραπάνω κοινότητας, δύο τμήματα αγγείων, όστρακα και λίθινα εργαλεία. β) Από την παραλίμνια περιοχή του Δήμου Αιανής, κοντά στη γέφυρα Ρυμνίου, από γνωστό, διαβρωμένο από τα νερά της λίμνης αρχαιολογικό χώρο των ρωμαϊκών χρόνων, ένα τμήμα τροχήλατου αγγείου.

Περιοχή Λευκάρων

Ο Α. Αθανασιάδης, γεωργοκτηνοτρόφος και κάτοχος λατομείων σε περιοχή της Κοινότητας Λευκάρων, κατά τη διάρκεια των επιφανειακών ερευνών του για περιοχές με μεταλλευτικό ενδιαφέρον, έχει εντοπίσει μια σειρά θέσεων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, τις οποίες εδώ και χρόνια μας υποδεικνύει, παραδίδοντας συγχρόνως στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης ένα μεγάλο αριθμό αρχαιολογικών ευρημάτων. Φέτος παρέδωσε 83 χάλκινα νομίσματα, που χρονολογούνται από τους ελληνιστικούς έως και τους νεότερους χρόνους, καθώς και 414 μεταλλικά κυρίως αντικείμενα, χρονολογούμενα από τους προϊστορικούς έως και τους νεότερους χρόνους. Πρόκειται για χάλκινα και μολύβδινα αντικείμενα – ανάμεσά τους πολλά βαρίδια –, τμήματα από σιδερένια μαχαίρια ή αιχμές βελών και σιδερένια κοσμήματα. Όλα προέρχονται από γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους, στις θέσεις Κάστρο, Παλιοχώρι και Ακμαξίζ της Κοινότητας Λευκάρων, στο σύνολό τους υποδείξεις του ιδίου. Στις θέσεις αυτές εντοπίστηκαν οικισμοί διαφόρων χρονικών περιόδων, των ιστορικών και προϊστορικών χρόνων.

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ

Καλαμιά - Αλωνάκι

Από τον οχυρωμένο οικισμό στο λόφο του Ξανθόπυργου, νότια της Κοινότητας Καλαμιάς, ο Λ. Μανουσαρίδης περισυνέλεξε όστρακα ελληνιστικών, ρωμαϊκών και βυζαντινών αγγείων, τμήμα σφονδυλιού με εμπίεστη διακόσμηση και πυρήνα πυριτόλιθου (Β.Ε. ΚΠ 504, 556-558, 732, 733). Προέρχονται από τα κορυφαία πλατώματα του λόφου αλλά και από αγροτική περιοχή της Κοινότητας Αλωνακίων, στους δυτικούς πρόποδες του Ξανθόπυργου, όπου έχουν εντοπιστεί και λείψανα προϊστορικής κατοίκησης[117]. Από τον ίδιο χώρο ο Ν. Κυριαζίδης παρέδωσε κεραμική της πρώιμης εποχής του Σιδήρου και όστρακο με αμαυρόχρωμη γραμμική διακόσμηση (Β.Ε. ΚΠ 532-545).

Αλωνάκια

Από τον Ν. Κυριαζίδη παραδόθηκαν χάλκινα κοσμήματα και όστρακα βυζαντινών αγγείων (Β.Ε. ΚΠ 524-531). Προέρχονται από τις θέσεις Γκιουλσουί και Γκέρσουι της Κοινότητας Αλωνακίων.

Ανθότοπος

Από τους Π. Ευγενίδη και Λ. Μανουσαρίδη παραδόθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα, αντωνινιανός Πρόβου και μικρή υποδιαίρεση (nummus) Αναστασίου Α΄ (Β.Ε. ΚΠ 667, 668). Περισυνελέγησαν από τον οχυρωμένο οικισμό ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων στη θέση Λευκό Κάστρο, στα βόρεια του χωριού[118].

Η περιοχή της Αγίας Παρασκευής, στα βορειοδυτικά του Κάστρου, είναι γνωστό ότι κατοικήθηκε στους ιστορικούς χρόνους[119]. Ωστόσο με υπόδειξη του Λ. Μανουσαρίδη, εντοπίστηκε και προϊστορική εγκατάσταση σε πλάτωμα ακριβώς στα βόρεια της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής. Στα αντικείμενα που παραδόθηκαν από τον ίδιο περιλαμβάνονται τμήματα ανοιχτών και κλειστών αγγείων με χαμηλές δακτυλιόσχημες βάσεις και διάτρητες αποφύσεις, ορισμένα με σκούρο κόκκινο επίχρισμα. Επίσης όστρακα εμπίεστα, από αδρά άβαφα αγγεία, διακοσμημένα με αιχμηρό εργαλείο ή με «τσίμπημα», πήλινο πηνιόσχημο αντικείμενο, ακέραιη μυλόπετρα και τμήμα δεύτερης (Β.Ε. ΚΠ 559-570). Η πρώτη εγκατάσταση στη θέση έγινε πιθανότατα στην αρχαιότερη νεολιθική, υπάρχουν όμως επιφανειακά ευρήματα που παραπέμπουν σε υστερότερες φάσεις της ίδιας περιόδου.

Τετράλοφος

Με υπόδειξη του Δ. Πενογλίδη εντοπίστηκε η θέση ενός ακόμη προϊστορικού οικισμού, αυτή τη φορά στην περιφέρεια της λεκάνης της Κίτρινης Λίμνης[120]. Βρίσκεται στα

117. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π. (υποσημ. 66), σ. 107, 117, 132, 148, 192-193.

118. Ό.π., σ.145, 162-163, 255.

119. Ό.π., σ. 163.

120. Οι 14 μέχρι πρόσφατα γνωστοί προϊστορικοί οικισμοί της περιοχής αποτελούν ήδη ένα ιδιαίτερα πυκνό οικιστικό σύνολο, τουλάχιστον στη διάρκεια της νεότερης και τελικής νεολιθικής, οπότε κατοικούνται σχεδόν όλοι. Για τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 550, υποσημ. 35· 50 (1995): Χρονικά, σ. 583 κ.ε.· 51 (1996): Χρονικά,

βόρεια-βορειοδυτικά του Τετραλόφου, στη θέση Κουία, ακριβώς έξω από τα όρια του χωριού. Αναπτύσσεται σε δύο κλιμακωτά πλατώματα με προσανατολισμό Ν.-ΝΔ., στους πρόποδες ενός λόφου του Βερμίου και σε υψόμετρο που υπερβαίνει τα 720 μ. Ψηλότερα στην πλαγιά του λόφου υπάρχει πηγή και η θέση διασχίζεται από μικρό χείμαρρο, ο οποίος έχει κόψει και αποκαλύψει σε μεγάλο μήκος και σε αρκετό βάθος τις αρχαιολογικές αποθέσεις. Η κεραμική στην επιφάνεια και στην κοίτη του χειμάρρου ανήκει στη νεότερη και στην τελική νεολιθική περίοδο.

Άγιος Δημήτριος

Από τη Μεγάλη Τούμπα Αγίου Δημητρίου - Κοιλάδας ο Ν. Κωνσταντινίδης παρέδωσε δύο λίθινα προϊστορικά εργαλεία, αξίνα και πέλεκυ (Β.Ε. ΚΠ 665, 666). Στη θέση αυτή τοποθετείται, με βάση τα μέχρι σήμερα δεδομένα, η πρωιμότερη εγκατάσταση στην Κίτρινη Λίμνη[121]. Ο οικισμός αναπτύχθηκε πάνω σε χαμηλό έξαρμα στο κεντρικό τμήμα της λεκάνης και κατοικήθηκε από την αρχαιότερη έως την τελική νεολιθική περίοδο, με αποτέλεσμα να είναι σήμερα η πιο εμφανής τούμπα της περιοχής και να προκαλεί το καταστροφικό ενδιαφέρον των θησαυροθήρων. Οι δράστες παραμένουν ασύλληπτοι, μολονότι ορισμένοι, τουλάχιστον, από αυτούς είναι γνωστοί στους κατοίκους της περιοχής. Η τελευταία λαθρανασκαφή έγινε στη βόρεια πλαγιά της θέσης και ήταν, ευτυχώς, περιορισμένη σε έκταση και βάθος. Από το σκάμμα περισυνελέγη κεραμική της μέσης και της νεότερης νεολιθικής.

Καταστροφή από τη δράση αρχαιοκαπήλων έχει υποστεί και ο αρχαιολογικός χώρος που βρίσκεται σε μικρή απόσταση προς ΒΑ. της Μεγάλης Τούμπας. Πρόκειται για εκτεταμένο ελληνιστικό και ρωμαϊκό οικισμό, με πλήθος οστράκων και κεραμίδων στέγης στην επιφάνεια. Παλαιότερη λαθρανασκαφή σε αγρό, που καλλιεργείται από τον Β. Κοκκινίδη, κάτοικο Αγίου Δημητρίου, έφερε στο φως τμήμα κίονα.

Από περιοχή της Κοινότητας Αγίου Δημητρίου ο Θ. Σαρικυριακίδης παρέδωσε τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης ρωμαϊκών χρόνων, χωρίς να υποδείξει τον ακριβή χώρο προέλευσης (Β.Ε. ΚΠ 739). Λείπει το ανώτερο τμήμα της και είναι απολεπισμένη αριστερά και κάτω (Πίν. 266 γ). Η πίσω πλευρά είναι αδρά επεξεργασμένη. Από την ανάγλυφη παράσταση, που βρίσκεται στο πάνω μέρος της όψης, σώζονται από τα δεξιά προς τα αριστερά: καθιστή γυναικεία μορφή που πατά σε υποπόδιο τείνει το δεξιό χέρι προς όρθια θεραπαινίδα, η οποία κρατεί κιβωτίδιο και προσφέρει στην καθιστή μορφή αντικείμενο που δεν σώθηκε. Κοντά στο αριστερό πέρας του καθίσματος διακρίνεται βωμός (;) (μέγ. σωζ. ύψ. 0,50, μέγ. σωζ. πλ. 0,32, μέγ. πάχ. 0,085 μ.)[122].

Μαυροδένδρι

Από αγροτική περιοχή στα βόρεια του χωριού, πολύ κοντά στα όρια των Κοινοτήτων Μαυροδενδρίου και Ποντοκώμης, ο Χ. Κεσκερίδης παρέδωσε ακέραιο ληκύθιο, προερχόμενο από κατεστραμμένο τάφο του 4ου αι. π.Χ. (Β.Ε. ΚΠ 396).

Κοίλα

Κατά την αυτοψία που πραγματοποιήθηκε σε έκταση 600 στρεμμάτων της κοινοτικής περιοχής Μαυροδενδρίου και Κοίλων, με αφορμή τη χωροθέτηση της βιομηχανικής περιοχής Νομού Κοζάνης, εντοπίστηκε αρχαιολογικός χώρος. Πρόκειται για αρχαίο οικισμό στη θέση Ισιώματα, η οποία ανήκει στην Κοινότητα Κοίλων και βρίσκεται στα βόρεια του χωριού, πολύ κοντά στην εθνική οδό Κοζάνης - Πτολεμαΐδας. Ο οικισμός αναπτύσσεται σε χαμηλό, ελαφρώς επικλινές πλάτωμα στους πρόποδες του λόφου Μαυροβούνι, στις ανατολικές υπώρειες του Άσκιου. Η επιφανειακή κεραμική χρονολογείται στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο και μόνον ορισμένα διαβρωμένα χειροποίητα όστρακα ανήκουν σε πρωιμότερη, προς το παρόν απροσδιόριστη, φάση. Περισυνελέγησαν, επίσης, τμήματα δύο μυλόλιθων (Β.Ε. ΚΠ 419-426). Η έκταση του χώρου, με βάση το επιφανειακό υλικό, καθώς και η περιμετρική ζώνη για την προστασία του, υπολογίστηκαν σε 60 στρέμματα, τα οποία και εξαιρέθηκαν από τη συνολική έκταση που θα καταλάβει η βιομηχανική περιοχή. Εκτός από την καλλιέργεια δημητριακών σε ελάχιστα αγροτεμάχια, το

σ. 536-539. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 47-58. M. Fotiadis - A. Hondroyanni-Metoki - A. Kalogirou - Ch. Ziota, Megalo Nisi Galanis (Kitrini Limni Basin) and the Later Neolithic of Northwestern Greece, στο: S. Hiller - V. Nikolov (επιμ.), *Karanovo* III, *Beitrage zum Neolithikum in Sudosteuropa*, Wien 2000, σ. 217-228. *ΑΕΜΘ* 13 (1999), σ. 399 κ.ε. Σταδιακά προστίθενται νέες θέσεις στο ίδιο σύνολο, όπως οι νεολιθικοί οικισμοί στα δυτικά της Κοινότητας Παλιάς Χαραυγής, βλ. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 575-576, και στα βορειοδυτικά του Τετραλόφου.

121. *ΑΕΜΘ* 7 (1993), σ. 19-24.

122. Για αρχαιότητες που χρονολογούνται από τα κλασικά έως τα βυζαντινά χρόνια και προέρχονται από την περιοχή του Αγίου Δημητρίου και του γειτονικού Ρυακίου, βλ. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 575-576· 51 (1996): Χρονικά, σ. 547, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Επίσης, *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 479.

μεγαλύτερο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου δεν υφίσταται καμία επέμβαση.

Άνω Κώμη

Από τον Ι. Δέδε παραδόθηκαν τα εξής αντικείμενα (Β. Ε. ΚΠ 393-395): α) Λίθινο εργαλείο και όστρακο ελληνιστικού ανάγλυφου αγγείου, από τον αρχαιολογικό χώρο του Προφήτη Ηλία. β) Μικρό τμήμα μαρμάρινου αρχιτεκτονικού (;) μέλους, από τη θέση Μαγούλα. Σώζει μία μόνο δουλεμένη επιφάνεια και κυμάτιο στη μία πλευρά του (μέγ. σωζ. διαστ. 0,20×0,175×0,055 μ.). γ) Τμήμα εφυαλωμένου βυζαντινού αγγείου. Ως χώρος προέλευσης δηλώθηκε η οικία Π. Θεοδωρίδη στην Άνω Κώμη[123].

ΕΠΑΡΧΙΑ ΕΟΡΔΑΙΑΣ

Βλάστη

Στο όρος Άσκιο, νοτιοανατολικά της Βλάστης και συγκεκριμένα στη θέση Σέλωμα, εντοπίστηκε νέος αρχαιολογικός χώρος, με την υπόδειξη του Λ. Μανουσαρίδη, αφοσιωμένου αρχαιόφιλου και πολύτιμου συνεργάτη, ακόμη και όταν δεν απασχολείται στην Εφορεία ως εποχιακός υπάλληλος. Ο χώρος βρίσκεται σε ύψωμα με ομαλή πρόσβαση από Β.-ΒΔ. και υψόμετρο 1.440 μ. Η επίχωση είναι ελάχιστη στο κορυφαίο πλάτωμα και το επιφανειακό υλικό, κεραμική της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, είναι διάσπαρτο στις πλαγιές, κυρίως στη νότια και τη νοτιοδυτική (Β.Ε. ΚΠ 734, 735). Κατά τη διάρκεια της αυτοψίας, παρατηρήθηκαν λιθοσωροί στη δυτική πλαγιά του υψώματος, με κατεύθυνση τη θέση που ονομάζεται Βασιλικιά Βρύση[124].

Καρυοχώρι

Από τους αρχαιολογικούς χώρους, που ο ίδιος υπέδειξε στην ευρύτερη περιοχή του Καρυοχωρίου[125], ο Σ. Κοσμίδης παρέδωσε όστρακα ελληνιστικών αγγείων, θραύσματα γυάλινων αγγείων και μεγάλο αριθμό λίθινων, μολύβδινων, σιδερένιων και χάλκινων αντικειμένων, μεταξύ των οποίων μαχαιρίδια, καρφιά, βελόνη, αιχμές βελών και εργαλεία, σιδηρόμαζες, κοσμήματα και τμήματα χάλκινων αγγείων. Στην ίδια παράδοση περιλαμβάνονται και 15 χάλκινα νομίσματα, τα περισσότερα βυζαντινών χρόνων και δύο, τουλάχιστον, ελληνιστικά: η άσχημη κατάσταση διατήρησης επιτρέπει την αναγνώριση ενός μόνο νομίσματος, του Φιλίππου Ε΄ (Β.Ε. ΚΠ 321-325, 327-331, 333-343, 345, 346).

Ποντοκώμη

Από τον Ν. Μπουλοκώστα παραδόθηκε απότμημα επιγραφής από γκριζοκάστανο πορώδη λίθο. Σώζεται το κάτω δεξιό τμήμα της, ενώ σπασμένη είναι και η πίσω πλευρά (σωζ. διαστ. 0,47×0,20×0,22 μ.). Οι επιφάνειες, που διατηρούνται δεξιά και κάτω, είναι αδρά επεξεργασμένες. Στο ανώτερο, σπασμένο, τμήμα διακρίνεται αυλακιά, που οφείλεται προφανώς σε β΄ χρήση. Από την επιγραφή διασώζονται τα εξής:

---NE
---BIE
---ΑΔΙΟΙ
---ΕΝΑΣ
---PK

Ο ίδιος παρέδωσε, επίσης, λίθινο βαρίδιο και ενσφράγιστο χείλος πίθου με την επιγραφή: *YOIA*, σε ορθογώνια σφραγίδα. Προέρχονται όλα από τον οικισμό ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων που αποκαλύφθηκε στη θέση Βρύση[126]. Από τους αγρούς στα ανατολικά του ανεσκαμμένου τμήματος του οικισμού περισυνελέγησαν ένα λίθινο διάτρητο αντικείμενο, πιθανώς εξάρτημα μύλου, καθώς και τμήμα μυλόλιθου (Β.Ε. ΚΠ 399, 740-743).

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Λιγνιτικό Κέντρο Πτολεμαΐδας - Αμυνταίου

Από τον Χ. Μίντση, κάτοικο Ολυμπιάδας, παραδόθηκαν δύο χάλκινα αγγεία, κάδος και λεκανίδα (ύψ. 0,23 και 0,15 μ. αντίστοιχα), πολύ άσχημα διατηρημένα, προερχόμενα προφανώς από κατεστραμμένο τάφο ή τάφους (Β.Ε. 432, 433). Βρέθηκαν σε χώρο εξόρυξης λιγνίτη του ΑΣΑ,

123. Στο λόφο του Προφήτη Ηλία διενεργήθηκε ανασκαφή από τον Α. Κεραμόπουλλο, βλ. *ΠΑΕ* 1932, σ. 45. *ΑΕ* 1933, σ. 50. Από την ίδια θέση, καθώς και από τη Μαγούλα, προέρχονται πολλά τυχαία ευρήματα προϊστορικών και ιστορικών χρόνων, ενώ σημαντικές αρχαιότητες ήλθαν στο φως κατά τη διάνοιξη θεμελίων και μέσα στα όρια του σύγχρονου οικισμού. Για τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 738-739 και Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π. (υποσημ. 66), σ. 122, 128, σημ. 355, 137. Βλ. επίσης Ριζάκης - Τουράτσογλου, ό.π. (υποσημ. 95), σ. 27, 33, 34, 43, 46, 82 (αριθ. 11, 16, 18, 28, 31, 79).

124. Πρβλ. *ΑΔ* 42 (1987): Χρονικά, σ. 428· 44 (1989): Χρονικά, σ. 366-367· 47 (1992): Χρονικά, σ. 457, τυμβοειδείς ταφικές κατασκευές, με τη μορφή ή όχι λιθοσωρού, σε ορεινές θέσεις της ίδιας χρονικής περιόδου.

125. *ΑΔ* 47 (1992): Χρονικά, σ. 457.

126. Ό.π., σ. 458, υποσημ. 39. *ΑΕΜΘ* 2 (1988), σ. 29. Για τον εντοπισμό ενός ακόμη οικισμού στην περιοχή της Ποντοκώμης, βλ. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 750.

περίπου στο όριο των Νομών Φλώρινας και Κοζάνης, αλλά στο σημείο που υποδείχθηκε οι εκσκαφές είχαν ήδη προχωρήσει και δεν εντοπίστηκε ίχνος τάφου ή αρχαιολογικού στρώματος[127]. Στον Χ. Μίντση οφείλεται, επίσης, η υπόδειξη θέσης με οικισμό της εποχής του Χαλκού στην Κοινότητα Αγίων Αναργύρων, στην όχθη της λίμνης Χειμαδίτιδας[128].

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΙΩΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Άνω Πτεριά

Ο Μ. Παρσαλίδης, κάτοικος Άνω Πτεριάς Δήμου Νεστορίου, παρέδωσε από τη θέση Κανόνια δύο αποσπασματικά σωζόμενα ανάγλυφα από τοπικό ασβεστόλιθο, τα οποία είχε εντοπίσει κατά την άροση αγρού του. Το πρώτο φέρει τη μορφή αετού, του οποίου το κεφάλι δεν σώθηκε, ενώ στο δεύτερο σώζεται μέσα σε πεταλόσχημο πλαίσιο το κάτω μέρος δύο απλοϊκά αποδοσμένων μορφών με ποδήρεις, χειριδωτούς χιτώνες. Η μία μορφή μάλλον κρατεί ένα μικρό ζώο, το οποίο είναι όμως πολύ κατεστραμμένο.

Τσάκονη

Ο Α. Κασαπίδης, κάτοικος Τσάκονης Δήμου Αγίας Τριάδας, περισυνέλεξε από αγροτική περιοχή αμέσως ανατολικά του οικισμού και παρέδωσε χωρίς να δεχθεί αμοιβή ένα ακρωτηριασμένο αγαλματίδιο που διατηρεί σε καλή κατάσταση μόνον την πίσω όψη του. Ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους και σε κοινό εικονογραφικό τύπο της θεάς Αρτέμιδος. Αν ισχύει το τελευταίο, τότε πρόκειται για το δεύτερο έργο από την Τσάκονη που εικονίζει αυτήν τη θεά[129].

Καστοριά

Η στήλη με το ψήφισμα της αρχαίας Βάττυνας[130] από την αίθουσα υποδοχής του Μητροπολιτικού Μεγάρου Καστοριάς, όπου φυλασσόταν μετά την αποτοίχισή της, μεταφέρθηκε στο Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς και εκτέθηκε, αν και απαιτείται ο καθαρισμός της (Πίν. 266 δ).

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

ΚΗΡΥΞΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Με τις αποφάσεις Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/15768/789/31-3-1999 (ΦΕΚ 443/Β/26-4-1999) και Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/61249/3494π.ε./31-3-1999 (ΦΕΚ 425/Β/22-4-1999) κηρύχθηκαν αρχαιολογικοί χώροι στις περιοχές της Δροσιάς και της Αψάλου αντίστοιχα του Νομού Πέλλας.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

127. Στα λιγνιτωρυχεία του ΑΗΣ Αμυνταίου έρχονται κατά καιρούς στο φως απολιθωμένα οστά ζώων, τα οποία, στην καλύτερη περίπτωση, παραδίδονται στο Ανθρωπολογικό και Παλαιοντολογικό Μουσείο Πτολεμαΐδας. Για αρχαιότητες από τους ίδιους χώρους, βλ. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 547 κ.ε.

128. *ΑΔ* 49 (1994): Χρονικά, σ. 555.

129. Π. Τσαμίσης, *Η Καστοριά και τα μνημεία της*, Αθήνα 1949, σ. 167.

130. Ριζάκης - Τουράτσογλου, ό.π. (υποσημ. 95), σ. 168-176.

Παρόραμα

στο *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά.

Στην ενότητα Εργασίες Διαμόρφωσης-Ανάδειξης, σ. 744-745 παραλείφθηκε η υπογραφή της Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη.

11η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το έτος 1998 υπηρέτησαν στην Εφορεία, εκτός από τον υπογράφοντα, οι αρχαιολόγοι Α. Τσιλιπάκου και Μ. Παϊσίδου, ο ιστορικός της τέχνης Ι. Σίσιου, οι αρχιτέκτονες Κ. Θεολογίδου, Δ. Γουμάγιας, και η πολιτικός μηχανικός Κ. Δρόσου.

Στόχος της Εφορείας κατά το έτος 1998 ήταν η ανάδειξη των μνημείων της Μικρής και Μεγάλης Πρέσπας Φλώρινας. Στο νησί του Αγίου Αχιλλείου (λίμνη Μικρή Πρέσπα) διασώζονται η βασιλική του Αγίου Αχιλλείου (ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 986-990), ο ναός του Αγίου Δημητρίου (14ος αι.), ο ναός των Δώδεκα Αποστόλων (11ος-12ος αι.), ο ναός του Αγίου Γεωργίου (τέλη 15ου-αρχές 16ου αι.) και η μονή της Παναγίας Πορφύρας (16ος αι.). Στην ανατολική ακτή της Λίμνης Μεγάλη Πρέσπα σώζονται το ασκηταριό της Μεταμόρφωσης (13ος αι.), το ασκηταριό της Μικρής Ανάληψης (15ος αι.) και το ασκηταριό της Παναγίας Ελεούσας (1409-1410). Με εξαίρεση το ναό των Δώδεκα Αποστόλων οι εργασίες ανάδειξης των μνημείων, που βρίσκονται σε εξέλιξη από το έτος 1995, ολοκληρώθηκαν κατά το έτος 1998.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Συλλογή βυζαντινών και μεταβυζαντινών αρχαιοτήτων

Κατατέθηκε στη ΔΒΜΜ μουσειολογική πρόταση για τη δυνατότητα έκθεσης υλικού της συλλογής που στεγάζεται στο Πνευματικό Κέντρο και το Αρχοντικό Γρ. Βούρκα Κοζάνης σε αίθουσα του Αρχαιολογικού Μουσείου Αιανής. Στα πλαίσια μιας πρώτης επιλογής του υλικού συντηρήθηκαν 22 φορητές εικόνες του 16ου -18ου αι.

Βελβεντό

Συλλογή μεταβυζαντινών εικόνων και ιερών κειμηλίων

Κατατέθηκε στη ΔΒΜΜ μουσειολογική πρόταση για τη δυνατότητα έκθεσης του ανωτέρω υλικού στο κτίριο του ανακαινισμένου παλαιού Γυμνασίου-Λυκείου Βελβεντού, το οποίο παραχωρήθηκε από το δήμο στο ΥΠΠΟ με σκοπό την ίδρυση μουσείου, προκειμένου το θέμα να εισαχθεί στο ΚΑΣ για έγκριση.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

Σιάτιστα

Εκκλησιαστικό Μουσείο

Στο πλαίσιο ίδρυσης Εκκλησιαστικού Μουσείου στη Σιάτιστα, το οποίο θα φιλοξενήσει εικόνες και λοιπά ιερά κειμήλια, που καταγράφουν την εκκλησιαστική και πολιτιστική ιστορία της περιοχής ολοκληρώθηκαν από τον ιστορικό της τέχνης Ι. Σίσιου και τον αρχιτέκτονα Λ. Γεωργακόπουλο οι σχετικές μελέτες (μουσειολογική και μουσειογραφική).

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ - ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Συνεχίστηκε η λειτουργία των μόνιμων εκπαιδευτικών προγραμμάτων με τίτλους: «Στον κόσμο των βυζαντινών εικόνων» στην Καστοριά, «Σέρβια, πολιορκώντας την οχυρή πόλη» και «Στον κόσμο των βυζαντινών χειρογράφων» στα Σέρβια. Με αφορμή την ολοκλήρωση του έργου στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία των Πρεσπών, η Εφορεία, σε συνεργασία με τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φλώρινας και τη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, χρηματοδότησε και πραγματοποίησε φωτογραφική έκθεση για το αρχαιολογικό έργο στις Πρέσπες κατά τα έτη 1995-1998. Η έκθεση εγκαινιάστηκε με επιστημονική ημερίδα στην οποία συμμετείχαν η 11η ΕΒΑ, η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ και καθηγητές του ΑΠΘ. Την οργάνωση και το συντονισμό των εκδηλώσεων είχε η αρχιτέκτων Κ. Θεολογίδου. Δημοσιεύθηκε το υλικό της ανασκαφής του αρχαιολογικού χώρου Σφηκιάς Ημαθίας[1] και της ανασκαφής των νοτίων προσκτισμάτων της βασιλικής Αγίου Αχιλλείου Πρεσπών[2].

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

---

1. *ΑΑΑ* XXIX-XXXI (1996-1998), σ. 45-50.
2. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 527-542.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΥΠΠΟ - ΤΑΠΑ - ΔΗΜΩΝ ΣΕΡΒΙΩΝ, ΑΙΑΝΗΣ, ΒΕΛΒΕΝΤΟΥ

Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια της Προγραμματικής Σύμβασης το έτος 1998 είναι οι εξής:

Καταγραφή αρχαιολογικών ευρημάτων Κάστρου Σερβίων (400 όστρακα κεραμικής και 50 μετάλλινα αντικείμενα). Καθαίρεση δαπέδου και ανασκαφική έρευνα στο ναό των Αγίων Αναργύρων Σερβίων. Εργασίες στερέωσης-αποκατάστασης ναού Αγίων Αναργύρων Σερβίων. Σύνταξη μελέτης στερέωσης-αποκατάστασης δυτικού πύργου ακρόπολης Σερβίων. Συμπλήρωση ταχυμετρικής αποτύπωσης Κάστρου Σερβίων. Σχεδιασμός - οργάνωση - λειτουργία εκπαιδευτικού προγράμματος «Σέρβια. Πολιορκώντας την οχυρή πόλη». Οργάνωση εκπαιδευτικού προγράμματος «Στον κόσμο των Βυζαντινών χειρογράφων». Καταγραφή αρχαιολογικών ευρημάτων Βελβεντού (ΑΜ 1/96 - ΑΜ248/97). Καθαρισμός δαπέδου ναού Αγίου Νικολάου Βελβεντού. Συντήρηση τοιχογραφιών ναού Αγίου Νικολάου Βελβεντού. Προληπτική συντήρηση και αποτύπωση τοιχογραφιών ναού Αγίου Νικολάου Αιανής στα πλαίσια της σύνταξης μελέτης συντήρησης. Τακτοποίηση φωτογραφικού αρχείου.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Ναός Αγίου Βλασίου

Μονόχωρος αρχικά (14ος αι.) ναός διαμορφώθηκε σε τρίκλιτο, πιθανώς, στα μέσα του 16ου αι. Στον αρχικό πυρήνα έχουν διασωθεί τοιχογραφίες, οι οποίες αποδίδονται στο ζωγράφο Γεώργιο Καλλιέργη και χρονολοτοιχογραφίες του β΄ μισού του 17ου αι. Ολοκληρώθηκε η μελέτη συντήρησης του ζωγραφικού διακόσμου του μνημείου σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Συντήρησης.

Ναός των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου

Τρίκλιτη βασιλική η οποία δέχθηκε αλλεπάλληλες επισκευές το 17ο, 18ο και 20ό αι. Φιλοξενεί την επισκοπική έδρα της Βέροιας. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το ξυλόγλυπτο τέμπλο με αναρτημένες εικόνες του 17ου και του 18ου αι. για το οποίο ολοκληρώθηκε η μελέτη συντήρησής του από το συντηρητή Π. Σγούρο.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Ναός Παναγίας Περιβλέπτου

Μέσα στον ιστορικό ιστό της Βέροιας βρίσκεται ένα από τα αξιολογότερα εκκλησιαστικά μνημεία[3].

Πρόκειται για μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με υπερυψωμένο το μεσαίο κλίτος. Στη δυτική πλευρά φέρει γυναικωνίτη και στη νότια προστώο (Πίν. 267 α-γ).

Το σχήμα της κάτοψης είναι παράγωνο. Αναφέρουμε αναλυτικά τις εξωτερικές διαστάσεις: βόρεια πλευρά 16,70, δυτική 14,70, νότια 16,55 και ανατολική 14 μ.

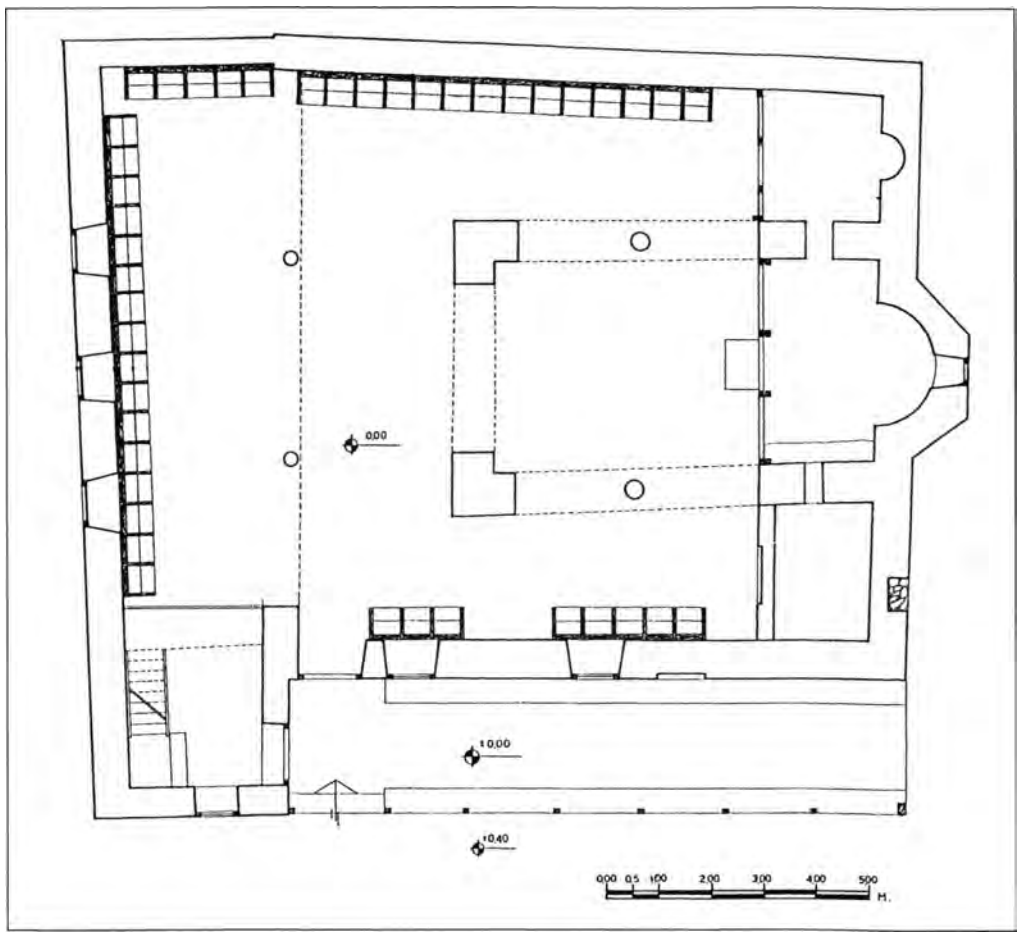
Εδώ τα κλίτη δεν διαχωρίζονται εμφανώς από το νάρθηκα με αποτέλεσμα να δίνεται η εντύπωση ότι αποτελούν ένα περίστωο (Σχέδ. 1). Η είσοδος από το νάρθηκα προς τον κυρίως ναό είναι ελεύθερη και ως διαχωριστικό υπάρχει μεγάλο τόξο, η δε επικοινωνία με τα κλίτη γίνεται από ένα δίλοβο άνοιγμα με έναν ξύλινο κίονα στο μέσον.

Το βόρειο κλίτος προς Α. διακόπτεται από το ξύλινο τέμπλο απλής μορφής και ένα άνοιγμα οδηγεί στην πρόθεση, όπου υπάρχει κόγχη εγγεγραμμένη στον ανατολικό τοίχο. Η επικοινωνία της πρόθεσης με το Ιερό γίνεται διαμέσου ενός τοξωτού ανοίγματος που διατρυπά τον τοίχο.

Στο νότιο κλίτος και στη θέση του τέμπλου έχει χτιστεί τοίχος με δόμους μιας παλαιότερης φάσης του ναού. Η επικοινωνία του σχηματιζόμενου χώρου στη θέση του διακονικού με το Ιερό γίνεται από ένα πολύ μικρό πέρασμα. Σήμερα ο χώρος αυτός δεν είναι επισκέψιμος λόγω του ότι έχει προηγηθεί άγνωστο πότε μια εκσκαφή σε βάθος 2 μ. περίπου. Το γεγονός αυτό όμως αποκάλυψε την ανατολική τοιχοποιία που βρίσκεται σε βάθος μεγαλύτερο από 2 μ., ενώ η νότια 1 μ. περίπου από την επιφάνεια του δαπέδου.

Η είσοδος του ναού βρίσκεται στη νότια πλευρά διαμέσου του προστώου κατεβαίνοντας δύο σκαλιά. Μια δεύτερη υπήρχε στη δυτική πλευρά και στο μέσον αυτής του μεταγενέστερου γυναικωνίτη, η οποία κλείστηκε σε κάποια άγνωστη χρονική περίοδο (Πίν. 267 γ). Επίσης είσοδος φαίνεται να υπήρχε και στη βόρεια πλευρά στο ύψος του Ιερού. Ανοίγματα υπάρχουν σε όλες τις πλευρές του ναού, ορισμένα από αυτά όμως βρίσκονται σήμερα μέσα στον όγκο της στέγης και στις πλευρές του υπερυψωμένου κεντρικού κλίτους.

3. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 804-805.

Σχέδ. 1. Βέροια. Ναός Παναγίας Περιβλέπτου. Κάτοψη.

Η στέγη, η οποία είναι σύγχρονη του γυναικωνίτη, κατασκευάστηκε κατά έναν υπερβατικό τρόπο για τα δεδομένα των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ναών. Στη νότια και δυτική πλευρά ξεκινά με μεγάλη κλίση από την απόληξη της στέγης του κεντρικού κλίτους, ενώ στη βόρεια αφήνει ελεύθερο τμήμα του τοίχου του κεντρικού κλίτους, από Α. προς Δ., για να καταλήξει στο ύψος της προηγούμενης στέγης. Παρόμοιο παράδειγμα έχουμε στην παλαιά μητρόπολη της Έδεσσας.

Η τοιχοποιία που είναι από σιδερόπετρα μικρής διατομής και συνδετική ύλη από πηλό, δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ούτε μπορεί να συγκριθεί με γνωστούς παλαιολόγειους τρόπους δόμησης, γι' αυτό δεν προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες.

Κατά τη διάρκεια της αρχιτεκτονικής μελέτης και της ανασκαφικής έρευνας που επακολούθησε, εντοπίστηκαν διάφορες κατασκευαστικές φάσεις του μνημείου.

Την αρχική φάση του μνημείου αποτελεί η θεμελίωση, η οποία διατηρείται στο μεν δυτικό τοίχο του νάρθηκα σε βάθος 1,80 μ. περίπου από το υφιστάμενο δάπεδο, στους δε πεσσούς και κίονες του κυρίως ναού σε βάθος από 1 έως 1,40 μ. περίπου (κάτοψη ανασκαφής).

Στη δεύτερη φάση ανήκει η τοιχοποιία του τοξωτού ανοίγματος που χωρίζει το νάρθηκα και το κεντρικό κλίτος μέχρι την οροφή, καθώς και τμήματα τοιχοποιίας περιμετρικά και εντός του ναού (τοιχοποιία βόρεια και νότια του Ιερού), το ύψος των οποίων δεν μπορεί να καθοριστεί επακριβώς. Την ίδια περίοδο χτίστηκε πιθανώς ο διαχωριστικός τοίχος μεταξύ διακονικού και νότιου κλίτους.

Στην τρίτη φάση έχουμε εκτεταμένες εργασίες, καθώς παρατηρείται ανάκτιση της τοιχοποιίας της κόγχης του Ιερού και της τοξοστοιχίας των κλιτών και των παραβημάτων.

Στην τελευταία φάση ανήκει η προσθήκη του γυναικωνίτη και του προστώου με την παράλληλη υπερύψωση της στέγης στα πλάγια κλίτη (Πίν. 267 γ).

Γενικά το κτίριο δεν παρουσιάζει στατική ανεπάρκεια. Ρωγμές παρατηρούνται σε μικρή έκταση στα τόξα των κιονοστοιχιών. Φθορές παρατηρούνται στον ξύλινο σκελετό της στέγης και κάποια μικρή αποδιοργάνωση της βορειοανατολικής τοιχοποιίας και μόνο στο πάνω μέρος της.

Ντουρμάνι

Ναός Αγίου Αθανασίου

Σε απόσταση 15 χλμ. από τη Βέροια και αριστερά του δρόμου που οδηγεί στον οικισμό Ξηρολίβαδο, βρίσκεται ο ναός του Αγίου Αθανασίου.

Πρόκειται για μια τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα στη δυτική πλευρά (Σχέδ. 2). Τα κλίτη του ναού χωρίζονται από δύο σειρές ξύλινων κιονοστοιχιών, οι διαστάσεις των οποίων είναι 18×18×3,93 μ. περίπου στον κυρίως ναό, ενώ στο νάρθηκα είναι πιο χαμηλοί λόγω της υπερύψωσης του δαπέδου κατά δύο σκαλοπάτια.

Η στέγη είναι δίριχτη, ξύλινη χωρίς αποτμήσεις στη δυτική και ανατολική πλευρά, όπως παρατηρούνται στις στέγες της εποχής αυτής. Σήμερα καλύπτεται στο μεγαλύτερο μέρος της από σχιστόπλακες. Εξωτερικά ο ναός έχει διαστάσεις 21,30×8,80 μ., ενώ παρατηρείται μια απότμηση της τοιχοποιίας στη νοτιοδυτική γωνία, πλ. 0,40 μ. περίπου.

Η τοιχοδομή δεν παρουσιάζει κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εκτός από ορισμένα σημεία, όπως οι γωνίες του κτιρίου και η είσοδος που φαίνονται πιο προσεγμένες. Οι μαρμαρόπετρες που έχουν χρησιμοποιηθεί είναι από τα κοντινά λατομεία με τη μόνη διαφοροποίηση στην είσοδο του ναού, όπου το άνω μέρος αποτελείται από λαξευμένη πουρόπετρα φερμένη προφανώς από κάποια περιοχή της Βέροιας. Γενικά ως συνδετική ύλη έχει χρησιμοποιηθεί ο πηλός. Περιμετρικά της τοιχοποιίας υπάρχουν ξύλινα ζωνάρια σε αποστάσεις που κυμαίνονται από 1,20 έως 1,40 μ. περίπου. Το πάχος της τοιχοδομής είναι 0,75 μ. εκτός από την ανατολική πλευρά που φθάνει τα 1,15 μ. Αυτό συμβαίνει διότι η κόγχη του Ιερού εγγράφεται μέσα στην τοιχοποιία, χωρίς καμιά εξωτερική προεξοχή. Ανοίγματα δεν παρατηρούνται εκτός από τρεις φεγγίτες στη νότια πλευρά της στέγης. Η είσοδος βρίσκεται στη νότια πλευρά και οδηγεί στον κυρίως ναό, ενώ μια δεύτερη χαμηλή βρίσκεται στο ύψος του νάρθηκα, η οποία φαίνεται ότι κλείστηκε κατά τη δεύτερη περίοδο τοιχογράφησης του ναού.

Εσωτερικά ολόκληρος ο ναός είναι κατάγραφος με αγιογραφίες των ιερέων Αναστασίου και Αλεξίου από τα Ιωάννινα, σύμφωνα με μια επιγραφή που υπάρχει στο υπέρθυρο της εισόδου που οδηγεί στο νάρθηκα (Πίν. 268 α). Το δάπεδο είναι στρωμένο από μαρμαρόπλακες τετραγωνισμένης μορφής, διαφορετικού μεγέθους, οι οποίες στο νάρθηκα σήμερα βρίσκονται ανεσκαμμένες. Το τέμπλο είναι λιτό, ζωγραφισμένο με φυτικό διάκοσμο.

Ο παραπάνω ναός φαίνεται να είναι χτισμένος σε μικρή απόσταση από τον ερειπωμένο σήμερα οικισμό Ντουρμάνι. Μάλλον πρόκειται για κοιμητηριακό ναό, αν λάβουμε υπόψη τις ταφόπλακες που παρατηρήθηκαν γύρω από αυτόν. Χτίστηκε στις αρχές του 18ου αι. και ανιστορήθη το 1736 σύμφωνα με επιγραφή στο υπέρθυρο της εισόδου. Υπάρχει και μια δεύτερη επιγραφή στο υπέρθυρο της χαμηλής εισόδου του νάρθηκα, η οποία όμως δεν σώζεται ολόκληρη, για να μας πληροφορήσει τι ακριβώς είχε γίνει κατά το έτος 1744, όπως αναφέρει. Κατά πάσαν πιθανότητα όμως πρόκειται για μια δεύτερη περίοδο τοιχογράφησης του νάρθηκα, οπότε κλείστηκε και η είσοδος αυτή (Πίν. 268 β).

Ιδιαίτερα προβλήματα στατικότητας του κτιρίου δεν παρατηρούνται, εκτός από τη δυτική πλευρά, όπου υπάρχει κάποια τοπικής μορφής αποδιοργάνωση της τοιχοποιίας, και η οποία προήλθε από τα βρόχινα νερά που εισέρχονταν για αρκετό χρονικό διάστημα μέσα στην τοιχοποιία με αποτέλεσμα να ξεπλύνουν το χώμα, που αποτελεί το συνδετικό υλικό, και έτσι να επέλθει ακόμη και μια μικρής ευτυχώς έκτασης μονόπλευρη εξωτερική κατάρρευση.

Επίσης, κάποια προβλήματα παρατηρούνται στον ξύλινο σκελετό της στέγης, ο οποίος σε αρκετά σημεία έχει διαβρωθεί εξαιτίας των βρόχινων νερών.

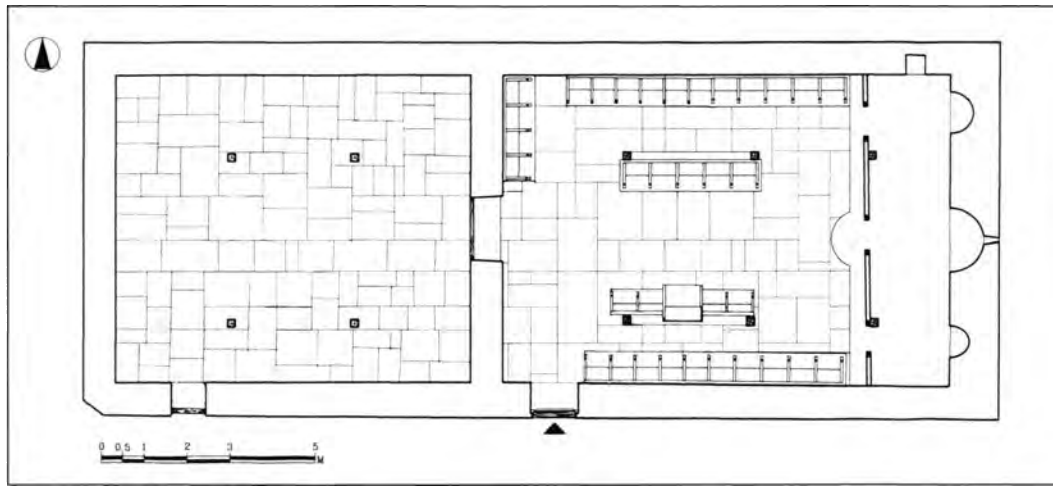
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΓΟΥΜΑΓΙΑΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

Η Πέλλα μνημονεύεται στις γραπτές πηγές κατά τη διάρκεια ολόκληρης της πρώιμης βυζαντινής περιόδου. Τμήμα παλαιοχριστιανικού οχυρωματικού περιβόλου, οικοδομικά κατάλοιπα, νομίσματα και αντιπροσωπευτική κεραμική σηματοδοτούν την αναβίωση της Πέλλας κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο σε επίκαιρη θέση, επί της Εγνατίας οδού, στην περιοχή των λεγόμενων Λουτρών του Μεγάλου Αλεξάνδρου, 1,5 χλμ. δυτικά της ομώνυμης ελληνιστικής πρωτεύουσας. Ολοκληρώθηκε η μελέτη κατασκευής στεγάστρου της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, που ανασκάπτεται.

Σχέδ. 2. Νομός Ημαθίας. Ντουρμάνι. Ναός Αγίου Αθανασίου. Κάτοψη.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Καστοριά

Ναός Αγίου Δημητρίου Ελεούσας

Μονόχωρος ναός με τοιχογραφίες του τέλους του 12ου αι. στον ανατολικό τοίχο. Οι υπόλοιπες τοιχογραφίες του ναού χρονολογούνται το 1609. Ολοκληρώθηκε η μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών του μνημείου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Ναός Αγίου Στεφάνου

Είναι βυζαντινό μνημείο του τέλους του 9ου αι. και φέρει τοιχογραφίες σε δύο επάλληλα στρώματα. Ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης καμαροσκέπαστης βασιλικής με νάρθηκα και υπερώο. Ολοκληρώθηκε η μελέτη συντήρησης-στερέωσης του μνημείου, που έγινε σε συνεργασία με τον καθηγητή Ευθ. Τσιγαρίδα (Σχέδ. 3).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Άγιος Ηλίας

Ναός Αγίου Αθανασίου

Ολοκληρώθηκε η μελέτη αποκατάστασης του μνημείου[4].

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Σιάτιστα

Αρχοντικό Πούλκως

Στη διατηρητέα συνοικία της Γεράνειας στη Σιάτιστα υπάρχει το αρχοντικό της Πούλκως που είναι μνημείο του 18ου αι. Ολοκληρώθηκε η τοπογραφική αποτύπωση και πρόγραμμα επιτόπιων και εργαστηριακών ερευνών με σκοπό την εκτίμηση της αντοχής των υλικών δόμησης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Αρχοντικό Γρ. Βούρκα

Ολοκληρώθηκε η αποτύπωση του μνημείου στα πλαίσια της μελέτης για την αποκατάσταση και ανάδειξή του[5].

Μητροπολιτικό Μέγαρο

Ολοκληρώθηκε η αποτύπωση του μνημείου, προκειμένου να συνταχθεί μελέτη για την αποκατάστασή του από τις βλάβες που υπέστη με το σεισμό του 1995[6].

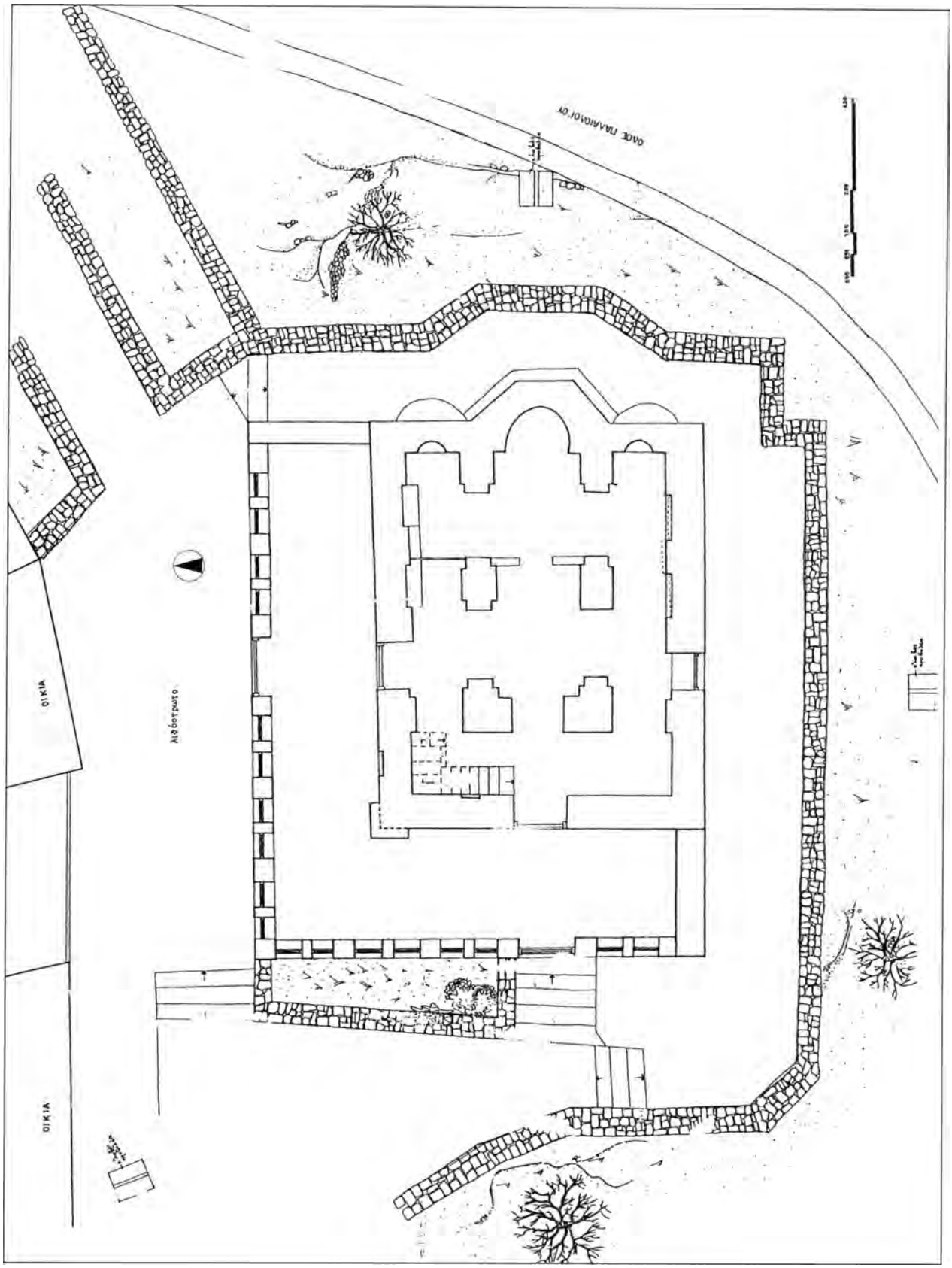
ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ

---

4. Μελέτη Τ. Τσαδήλα, αρχιτέκτων-μηχανικός.

5. Η μελέτη έγινε σε συνεργασία με τη Σ. Σβιρτσέφκσι, αρχιτέκτονα-μηχανικό.

6. Αποτύπωση Σ. Σβιρτσέφσκι.

Σχέδ. 3. Καστοριά. Ναός Αγίου Στεφάνου. Κάτοψη.

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Παλαιοχώρι

Ναός Αγίας Παρασκευής

Στα πλαίσια της τροποποιητικής μελέτης αποκατάστασης του χαγιατιού της νότιας όψης που συντάχθηκε από την Υπηρεσία μας[7] εκπονήθηκε η αντίστοιχη αρχαιολογική μελέτη. Κατά τη διάρκεια των αναστηλωτικών εργασιών αποκαλύφθηκαν οι ελκυστήρες της στέγης του παλαιού χαγιατιού στη νότια πλευρά. Προτάθηκε η αποκατάστασή του και για λόγους προστασίας, εφόσον στην εξωτερική όψη του ναού υπάρχουν τοιχογραφίες περιμετρικά της νότιας εισόδου του. Σύμφωνα με τη μορφολογία των χαγιατιών του 18ου-19ου αι. στους ναούς της Μακεδονίας και της περιοχής των Γρεβενών (Άγιος Δημήτριος, Κοίμηση Θεοτόκου στο Πιστικό) θα φέρει ξύλινη μονόριχτη στέγη που θα στηρίζεται μέσω ξύλινων στύλων τετράγωνης διατομής σε χαμηλό, λιθόκτιστο πεζούλι, το οποίο θα επενδυθεί με σανίδες στην επάνω πλευρά του για τη διευκόλυνση του καθίσματος. Οι στύλοι θα φέρουν ξύλινα κιονόκρανα σε σχήμα ανεστραμμένου τραπεζίου με κοιλόκυρτες πλευρές[8].

Παρασκευή

Ναός Αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου

Στην Κοινότητα Παρασκευής Δεσκάτης[9] Νομού Γρεβενών βρίσκεται ο παραπάνω ναός, κηρυγμένο μνημείο που έχει ανάγκη από ειδική προστασία, σύμφωνα με την Υ.Α. 35455/675/21-8-92 (ΦΕΚ 547/Β/2-9-92).

Αποτελούσε ενοριακό ναό έως το 1988, όταν οικοδομήθηκε η νεόδμητη εκκλησία στα βόρεια, λόγω ερείπωσής του. Η κατάσταση του ναού επιδεινώθηκε μετά και τον τελευταίο σεισμό του 1995.

Ο ναός του Αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου (Σχέδ. 4-5), στην κεντρική πλατεία του χωριού, αποτελεί τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα και γυναικωνίτη στον όροφο, ο οποίος έχει υποστεί διαδοχικές επεμβάσεις και ανακατασκευές μέχρι και τις αρχές του αιώνα μας. Το κωδωνοστάσιο στη νοτιοδυτική πλευρά του ναού αποτελεί σύγχρονο κτίσμα του 1970. Ο ναός σήμερα είναι εξ ολοκλήρου επιχρισμένος, εκτός από τη νότια πλευρά του κυρίως ναού και του Ιερού, όπου αποκαλύφθηκε η τοιχοποιία, ύστερα και από το σεισμό του 1995[10].

Ο ναός εγκαινιάστηκε στις 12 Οκτωβρίου του 1811 από τον επίσκοπο Σταγών Γαβριήλ, σύμφωνα με ενθύμηση του ιεροδιακόνου Καλλινίκου που αναγράφεται σε ευαγγέλιο του 1760[11].

Οι δεσποτικές εικόνες του τέμπλου του ναού, που έχει μεταφερθεί στη νέα εκκλησία, φιλοτεχνήθηκαν κατά το έτος 1797 (το έτος αναγράφεται σε εικόνα του αγίου Νικολάου). Πιθανότατα προϋπήρχε ναός στη θέση του σημερινού, ο οποίος υπέστη εκτεταμένες ζημιές από άγνωστη αιτία, που θα πρέπει ωστόσο να συνδεθεί με τις θεομηνίες που έπληξαν την περιοχή στο β΄ μισό του 18ου αι.

Στην πρώτη φάση ανήκουν ο κυρίως ναός, τα κατώτερα τμήματα του Ιερού και πιθανότατα του νάρθηκα. Ο κυρίως ναός χωρίζεται με δύο ζεύγη λίθινων κιόνων και πεσσών σε τρία κλίτη. Οι κίονες αποτελούνται από επάλληλους σφονδύλους και φέρουν λίθινα κιονόκρανα. Το κεντρικό κλίτος στεγάζεται με λίθινη καμάρα, η οποία ενισχύεται με διαδοχικά τοξύλλια. Τα πλάγια κλίτη στεγάζονται με λίθινους θόλους.

Η στέγαση του κυρίως ναού με καμάρα και θόλους διακόπτεται απότομα λίγο πριν από το Ιερό, στο σημείο των ανατολικών πεσσών και αντικαθίσταται με ξύλινη καμάρα από μπαγδατί, επιχρισμένη. Σώζονται τμήματα των τόξων διπλής καμπυλότητας και οι ξύλινοι κίονες, όπου προσαρμόζεται το τέμπλο. Στα παραβήματα σώζεται η επίπεδη οροφή από τσατμά. Σε κάποια χρονική περίοδο λοιπόν, μετά το 1811, κατέρρευσε η οροφή του Ιερού και ανοικοδομήθηκε με ευτελέστερα υλικά λόγω και της σχετικής ένδειας των ταραγμένων χρόνων ή της έλλειψης μαστόρων[12].

Ορισμένες εικόνες που φυλάσσονται στη νέα εκκλησία αποτελούν αφιερώματα των πιστών κατά το έτος 1921 (Κοίμηση, Βρεφοκρατούσα, Χριστός Μέγας Αρχιερέας). Πιθανότατα κάποιες από τις εκτεταμένες επισκευές του ναού και ίσως και αυτή του Ιερού συνδέονται και με τη δωρεά των εικόνων.

---

7. Τη σύνταξη της μελέτης και την επίβλεψη του έργου ανέλαβε η πολιτικός μηχανικός της Εφορείας Κ. Δρόσου.

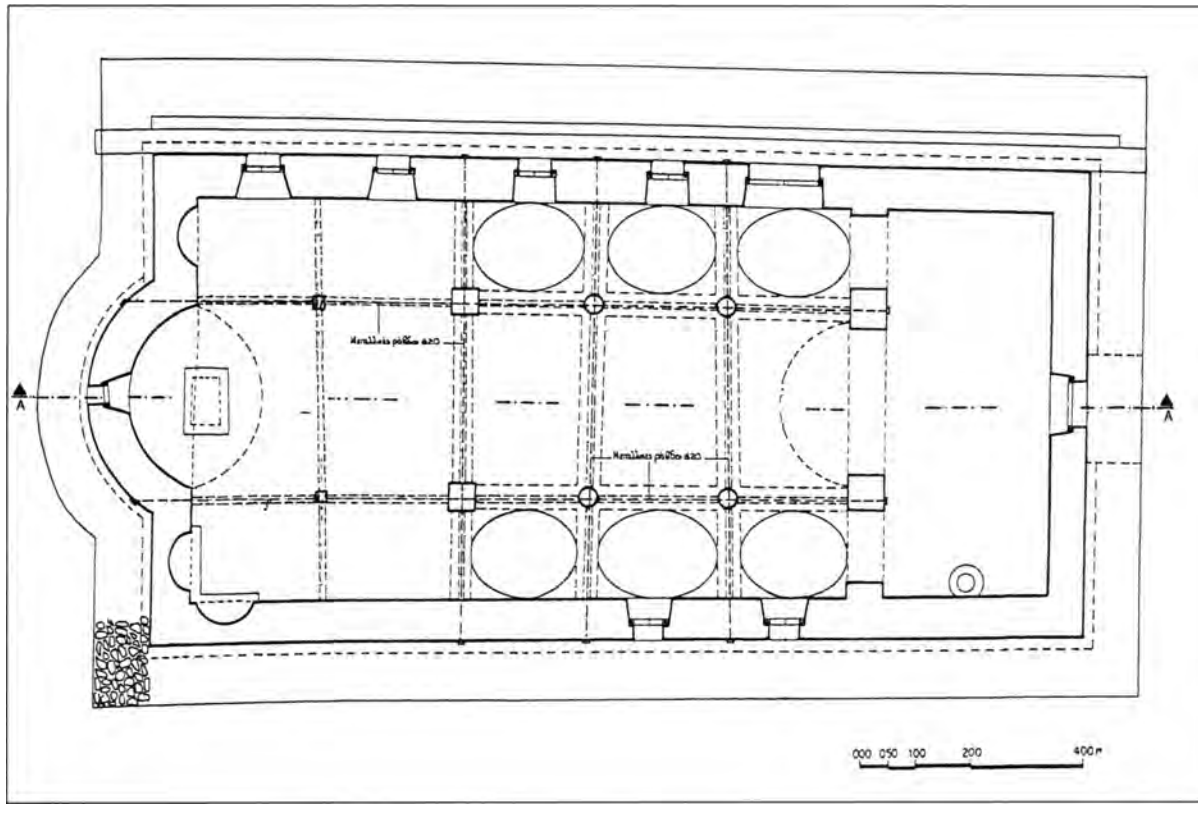
8. Ν. Μουτσόπουλος, *Οι Εκκλησίες του Νομού Πέλλης*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 79, 80, 118, 128, 132, 142, 164, 190, 240, 340, 342-343, 344.

9. Κ.Β. Σπανός, Ιστορικά Δεσκάτης και της περιοχής της, *Πρακτικά ιστορικής και λαογραφικής ημερίδας Δεσκάτης*, Δεσκάτη 1995, σ. 34-44. Ο ίδιος, Ενθυμήσεις κι επιγραφές της περιοχής Δεσκάτης (1148-1900), *Περραιβία*, Ελασσόνα 1977, σ. 16.

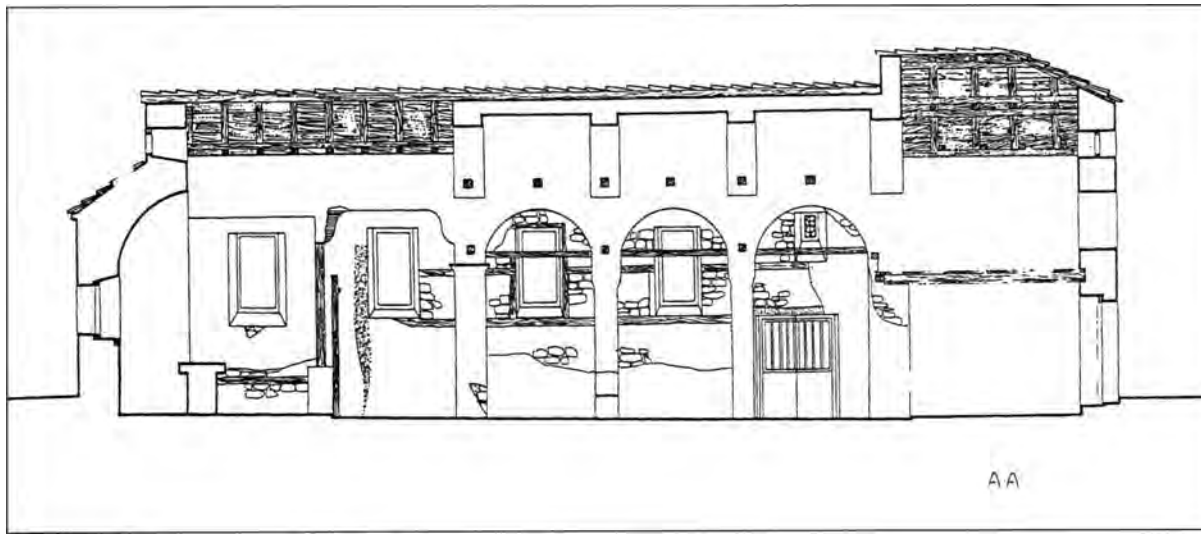
10. Τη σύνταξη μελέτης στερέωσης και αποκατάστασης του ναού ανέλαβαν και ολοκλήρωσαν οι Κ. Δρόσου πολιτικός μηχανικός της Εφορείας και Μ. Λατσίνογλου, επίσης πολιτικός μηχανικός με ετήσια σύμβαση.

11. Κ.Β. Σπανός, Ενθυμήσεις κι επιγραφές της περιοχής Δεσκάτης (1148-1900), *Περραιβία*, Ελασσόνα 1977, σ. 16.

12. Πιθανότατα τα εγκαίνια του ναού το 1811 αφορούσαν εκτεταμένες επισκευές και όχι την εκ βάθρων θεμελίωσή του, εφόσον το τέμπλο και οι δεσποτικές εικόνες, καθώς και το ευαγγέλιο με την επιγραφή χρονολογούνται πρωιμότερα (1797 και 1760).

Σχέδ. 4. Νομός Γρεβενών. Παρασκευή. Ναός Αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου. Κάτοψη.

Σχέδ. 5. Νομός Γρεβενών. Παρασκευή. Ναός Αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου. Τομή Α-Α.

Διαφοροποιήσεις ως προς τη στέγαση συναντούμε και στο βόρειο κλίτος, όπου οι θόλοι διευρύνονται προς Β., ενώ ανατολικότερα η οροφή από τσατμά παρουσιάζει μια ταπείνωση από Δ. προς Α. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του νότιου κλίτους, στο άνοιγμα επικοινωνίας με το γυναικωνίτη, το τόξο όπου στηρίζεται ο νοτιοδυτικός θόλος δεν είναι κανονικό αλλά οξυκόρυφο, άτεχνης κατασκευής. Η επισκευή αυτή φαίνεται να συνδέεται με την υπερύψωση του γυναικωνίτη εξυπηρετώντας τη θέαση προς τον κυρίως ναό ή και να οφείλεται σε αδεξιότητα του μάστορα. Ανάλογη όμως διαμόρφωση υπάρχει και στο αντίστοιχο τμήμα του βόρειου κλίτους, που σημαίνει ότι η κατασκευή ήταν προσχεδιασμένη.

Ο νάρθηκας με τον υπερυψωμένο για πρακτικούς λόγους γυναικωνίτη, επέμβαση πολύ μεταγενέστερη χρονικά της αρχικής φάσης του ναού, πιθανότατα των αρχών του αιώνα μας, είναι κατασκευασμένος από αργολιθοδομή επενδεδυμένη εξωτερικά με νεωτερικό επίχρισμα-μανδύα, πάχ. 0,05 μ. Καλύπτεται με δίριχτη στέγη από σχιστόπλακες, η οποία φέρει τη χαρακτηριστική απότμηση στη δυτική πλευρά, επισκευασμένη σε νεότερη περίοδο με κεραμίδι.

Στη βορειοδυτική πλευρά του νάρθηκα δημιουργείται νεωτερικό διαμέρισμα με το φράξιμο της τοξοστοιχίας του κυρίως ναού στα δυτικά, και άνοιγμα επικοινωνίας με τον υπόλοιπο χώρο του νάρθηκα στα νοτιοδυτικά. Στο βόρειο τοίχο υπήρχε η ξύλινη κλίμακα ανόδου στο γυναικωνίτη, η οποία δεν σώζεται σήμερα.

Στην εξωτερική, νότια πλευρά του κυρίως ναού είναι εμφανής σήμερα η τοιχοδομία, σχετικά επιμελημένη, με αργούς και ημιλαξευμένους λίθους και μεγαλύτερα αγκωνάρια στις γωνίες (συνδετικό υλικό μικρότεροι λίθοι, λάσπη και ελάχιστο κονίαμα), η οποία διακόπτεται από τρία ορθογώνια παράθυρα και ένα στο χώρο του Ιερού (νοτιοανατολικό τμήμα), με τοξωτό ανώφλι από πλίνθους, στο κέντρο του οποίου εξέχει λίθινος, σε σχήμα ανεστραμμένου τριγώνου, θολίτης. Στους λαμπάδες των παραθύρων παρεμβάλλονται ενίοτε και πλίνθοι. Στο νοτιοανατολικό, ωστόσο, άνοιγμα παρατηρείται διαφορετική μορφολογία, η οποία οφείλεται πιθανότατα σε επισκευή του.

Ο κυρίως ναός και το Ιερό στεγάζονται σήμερα με κεραμίδι. Στην αψίδα του Ιερού διασώζεται πάνω από την κάλυψη με κεραμίδι το γείσο με σχιστόπλακες της αρχικής στέγης. Στη βορειοανατολική πλευρά παρατηρείται χαμήλωμα της στέγης, που συνδυάζεται και με τη διεύρυνση των θόλων προς Β. Στην πλευρά αυτή προσκολλάται νεωτερικό πρόσκτισμα εξυπηρέτησης αναγκών του παρακείμενου νεόδμητου ναού.

Στο εσωτερικό του παλαιού ναού υπήρχε ξυλόγλυπτο τέμπλο του τέλους του 18ου αι., το οποίο μεταφέρθηκε στη νεόδμητη εκκλησία μετά την αποπεράτωσή της. Φέρει διάκοσμο φυτικό και ζωικό, συμβολικού περιεχομένου (γρύπες, πουλιά που ραμφίζουν άνθη και καρπούς, δικέφαλους αετούς, σύμβολα ευαγγελιστών κ.ά.). Στο τέμπλο ενσωματώνονται επτά δεσποτικές εικόνες, διαστ. 0,82×0,57 μ., του ίδιου ανώνυμου αγιογράφου που φιλοτεχνήθηκαν το 1797 (βλ. επιγραφή στην εικόνα του αγίου Νικολάου: *ΔΙΑ ΕΞΩΔΟΥ [ΤΟΥ] ΔΟΥ/ΛΟΥ / Κ[Υ]Ρ[Ι]ΟΥ ΝΙΚΟ/ΕΤΗ 1797*).

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Παναγία (Τορνίκι)

Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου

Ξεκίνησε ερευνητικό πρόγραμμα για τη διερεύνηση της δυνατότητας και των μεθόδων μεταφοράς του καθολικού της μονής, δεδομένου ότι η μονή προβλέπεται να κατακλυστεί από τον ταμιευτήρα του υδροηλεκτρικού έργου του Ιλαρίωνα[13].

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ

Περιβόλι

Μονή Αγίου Νικολάου

Από τη μονή διασώθηκε μόνον το καθολικό, που είναι κτίσμα του 1803. Είναι ναός εγγεγραμμένος σταυροειδής με πλάγιους χορούς και τρούλο. Δυτικά υπάρχει λιτή με τρούλο μικρότερων διαστάσεων. Τον Ιανουάριο του 1997 η στέγαση του ναού κατέρρευσε συμπαρασύροντας μεγάλο τμήμα της τοιχοποιίας του. Το 1998 άρχισε και ολοκληρώθηκε η μελέτη αποκατάστασης του ναού και του περιβόλου της μονής.

Ναός Αγίου Γεωργίου

Ο παραπάνω ναός είναι τρίκλιτη βασιλική του 18ου αι. με νάρθηκα και γυναικωνίτη, συνολ. διαστ. 30×13 μ. (Πίν. 269 α). Φέρει τοιχογραφίες και έχει αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο. Το 1998 άρχισε και ολοκληρώθηκε η μελέτη αποτύπωσης του ναού. Το ίδιο έτος έγινε τοπική υποστύλωση της στέγης και του δαπέδου του γυναικωνίτη.

13. Το ερευνητικό πρόγραμμα ανατέθηκε από τη ΔΕΗ στο Εργαστήριο Σιδηροπαγούς Σκυροδέματος του ΑΠΘ, με επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή Γ. Πενέλη.

Σαμαρίνα

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου (Μεγάλης Παναγιάς)

Ο ναός ανήκει στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με νάρθηκα και χτίστηκε το 1800. Φέρει ανοιχτή στοά σε όλο το μήκος της νότιας όψης. Στο εσωτερικό του υπάρχουν τοιχογραφίες και αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο. Μετά από αίτημα του εκκλησιαστικού συμβουλίου του ναού συντάχθηκαν και στάλθηκαν προδιαγραφές για τη μελέτη συντήρησης του μνημείου.

Ζάβορδα

Μονή Μεταμόρφωσης του Σωτήρα

Η μονή της Ζάβορδας είναι κηρυγμένο διατηρητέο μνημείο του 16ου αι. Συντάχθηκε μελέτη στερέωσης του καθολικού της μονής που φέρει σημαντικές τοιχογραφίες και υπέστη φθορές από το σεισμό του 1995.

Σπήλαιο

Γέφυρα Πορτίτσας

Δυτικά της Κοινότητας Σπηλαίου δίπλα στο φαράγγι υπάρχει η λιθόκτιστη γέφυρα του 18ου αι. που αποτελείται από δύο άνισα τόξα, συνολ. μήκ. 30 μ. (Πίν. 269 β). Η περιοχή έχει χαρακτηριστεί ως ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Εκπονήθηκε μελέτη αποκατάστασης.

Κάστρο

Το 1998 εκπονήθηκε από την Εφορεία μελέτη αποκατάστασης της μονότοξης λιθόκτιστης γέφυρας του 19ου αι., που βρίσκεται κοντά στην Κοινότητα Κάστρου (Πίν. 269 γ).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Πύλη

Ναός Αγίου Νικολάου

Ολοκληρώθηκε η μελέτη για την αποκατάσταση του μνημείου. Έγιναν λεπτομερή σχέδια, σε κλίμακα 1:20, για την παθολογία, την οικοδομική ιστορία, την αναπαράσταση της μορφής και σχέδια με την πρόταση επεμβάσεων. Το μνημείο παρουσιάζει εκτεταμένες φθορές στα κονιάματα δόμησης και στις πλίνθους των όψεων κυρίως, λόγω της χρόνιας έκθεσής τους στις καιρικές συνθήκες. Παρόλα αυτά στα ακέραια τμήματα των όψεων διατηρείται ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος, αν και σε κακή κατάσταση. Σε αρκετά καλή κατάσταση διατηρούνται τα υλικά δόμησης στην εσωτερική παρειά των τοιχοποιιών, δεδομένου ότι προστατεύονται από τα σωζόμενα τεταρτοσφαίρια των κογχών. Εκτεταμένες καταστροφές παρατηρούνται σε όλες τις τοιχοποιίες και ιδιαίτερα στη βορειοανατολική γωνία και στο ανατολικό τόξο, το οποίο είναι σε κατάσταση ετοιμορροπίας και υποστυλώθηκε για να αποφευχθεί η κατάρρευσή του. Σε καλύτερη κατάσταση και σε μεγαλύτερο ποσοστό διατηρείται η νότια όψη, στην οποία σώζονται ίχνη από το δίλοβο παράθυρο χαμηλά και το απλό παράθυρο ψηλότερα. Από την όψη αυτή σώζεται φωτογραφία, στην οποία διακρίνεται και ο τρούλος. Προτείνονται προσεκτικά αρμολογήματα των όψεων, όπου παρατηρείται εκτεταμένη αποσάθρωση των υλικών δόμησης, με περιορισμένη αντικατάσταση των εξαιρετικά φθαρμένων πλίνθων και επιπλέον προσθήκη πλίνθων στις περιοχές που διακρίνεται ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος στον πυρήνα της τοιχοποιίας, για τη διάσωση της μορφής του. Για τη στερέωση του ανατολικού τόξου προτείνεται βαθύ αρμολόγημα και από τις δύο πλευρές, ώστε τμηματικά να αντικατασταθεί το σαθρό κονίαμα και να αποκατασταθεί η στατική επάρκειά του. Στο εσωτερικό προβλέπονται ελάχιστα αρμολογήματα. Στη νότια όψη προτείνεται η ανάκτιση των παραθύρων για την καλύτερη ευστάθειά της και τη διάσωση της μορφής. Περιορισμένης κλίμακας ανακτίσεις προτείνονται και στη βορειοανατολική γωνία, οι εντελώς απαραίτητες για να αποφευχθούν περαιτέρω καταρρεύσεις[14].

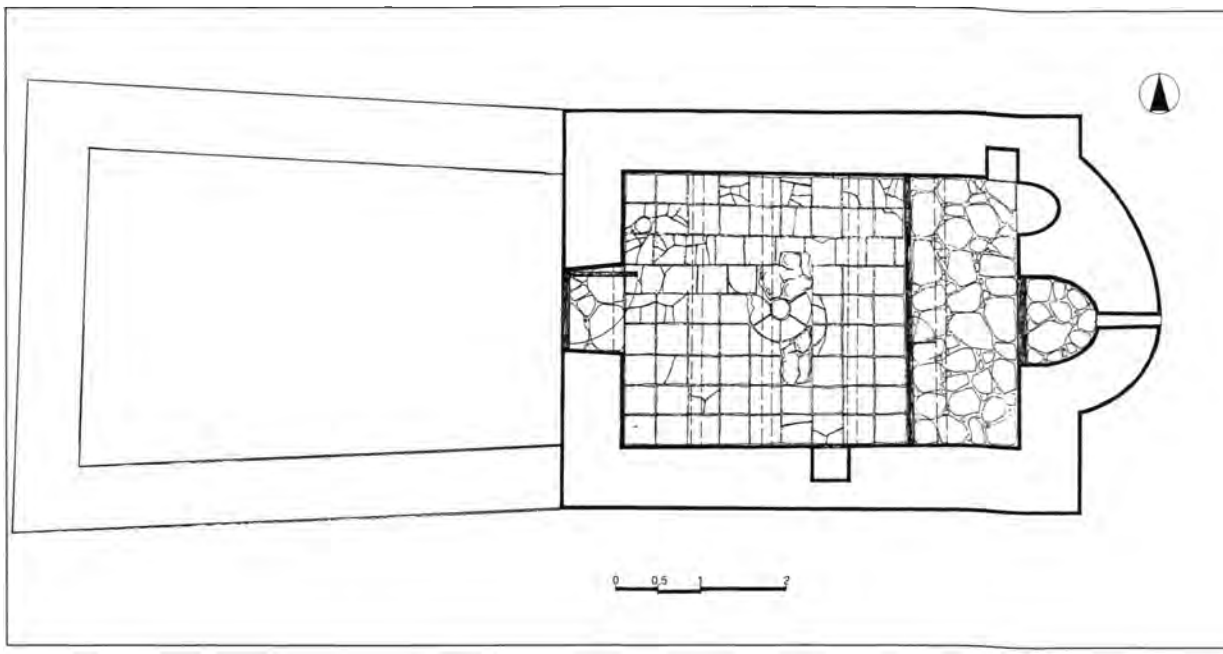
Πλατύ

Ναός Αγίου Νικολάου

Ολοκληρώθηκε η μελέτη αποκατάστασης του μνημείου[15] (Σχέδ. 6). Ο κορμός του μνημείου δέχθηκε πολύ λίγες επεμβάσεις, με αποτέλεσμα να αποτελεί ένα από τα ελάχιστα αναλλοίωτα μνημεία των Πρεσπών, που επιπλέον διασώζει ενδιαφέρουσες κατασκευαστικές λεπτομέρειες στην αρχική στέγη του. Εξωτερικά λιτός, ενώ εσωτερικά διασώζει πλούσιο τοιχογραφικό διάκοσμο στις τοιχοποιίες του. Τοιχογραφημένη ήταν και η δυτική όψη του. Σήμερα διατηρούνται σε αυτήν ελάχιστα ίχνη τοιχογραφιών. Η παρουσία τοιχογραφιών στη δυτική όψη και στοιχείων θεμελίωσης δυτικότερα μαρτυρούν την πιθανή ύπαρξη στοάς

14. Η μελέτη έγινε σε συνεργασία με τον Α. Στόιο.

15. Μελέτη Μ. Κούλη.

Σχέδ. 6. Νομός Φλώρινας. Πλατύ. Ναός Αγίου Νικολάου. Κάτοψη.

στην πλευρά αυτή. Οι λιθόκτιστες τοιχοποιίες του ενισχύονται με ξύλινα ζωνάρια. Το δάπεδο του κυρίως ναού είναι πλίνθινο και στο κέντρο του σχηματίζεται ομφαλός, ενώ στο Ιερό είναι κατασκευασμένο από ακανόνιστες πέτρες.

Ο ναός δεν παρουσιάζει σήμερα σοβαρά προβλήματα. Οι τοιχοποιίες παρουσιάζουν τοπικά προβλήματα από το χρόνο και πιο έντονα στη βορειοανατολική γωνία. Ο σκελετός της στέγης διατηρείται σε καλή κατάσταση, με εξαίρεση το πέτσωμά του, το οποίο έχει αποσαθρωθεί, με αποτέλεσμα τα κεραμίδια να μετατοπίζονται εύκολα και να εισρέουν όμβρια. Το πλίνθινο δάπεδο έχει ασβεστωθεί, ενώ πολλές πλίνθοι εμφανίζουν ρηγματώσεις. Προβλήματα υγρασίας παρουσιάζει σε μία ζώνη, ύψ. 0,30 μ. από τη στάθμη του δαπέδου.

Στην πρόταση αποκατάστασης προτείνεται: α) Αρμολόγηση των τοιχοποιιών του ναού στις όψεις για τη συντήρησή τους. Όπου το παλαιό αρμολόγημα διατηρείται σε καλή κατάσταση θα διατηρηθεί, ως μαρτυρία της κατασκευής. Εάν προκύψουν κενά στην τοιχοποιία, θα γίνουν περιορισμένης κλίμακας ενέματα. β) Τοπική ανάκτιση στη βορειοανατολική γωνία. γ) Αντικατάσταση του πετσώματος της στέγης με νέο, όμοιων διαστάσεων και ανακεράμωση με τα ίδια κεραμίδια, τα οποία θα συμπληρωθούν με παλαιά. Ο σκελετός θα παραμείνει ως έχει. δ) Απασβέστωση και συντήρηση του πλίνθινου δαπέδου. ε) Κατασκευή αποστραγγιστικού δικτύου εξωτερικά, περιμετρικά του ναού.

Άγιος Γερμανός

Ναός Αγίου Γερμανού

Με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν από τις δοκιμαστικές τομές στις όψεις του ναού και τις ανασκαφικές έρευνες στο δάπεδό του, συντάχθηκε συμπληρωματική μελέτη για τη στερέωση και ανάδειξή του (Σχέδ. 7). Στη μελέτη προβλέπονται η ολική καθαίρεση των νεωτερικών επιχρισμάτων στις όψεις, καθαρισμός λίθων και πλίνθων, αρμολογήματα όπου διαπιστωθούν προβλήματα, συγκόλληση διαμπερούς ρωγμής στη νότια όψη με ένεμα, στερέωση του πέτρινου δαπέδου που αποκαλύφθηκε με αρμολόγηση και φωτισμός του ναού με επιδαπέδια φωτιστικά[16].

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

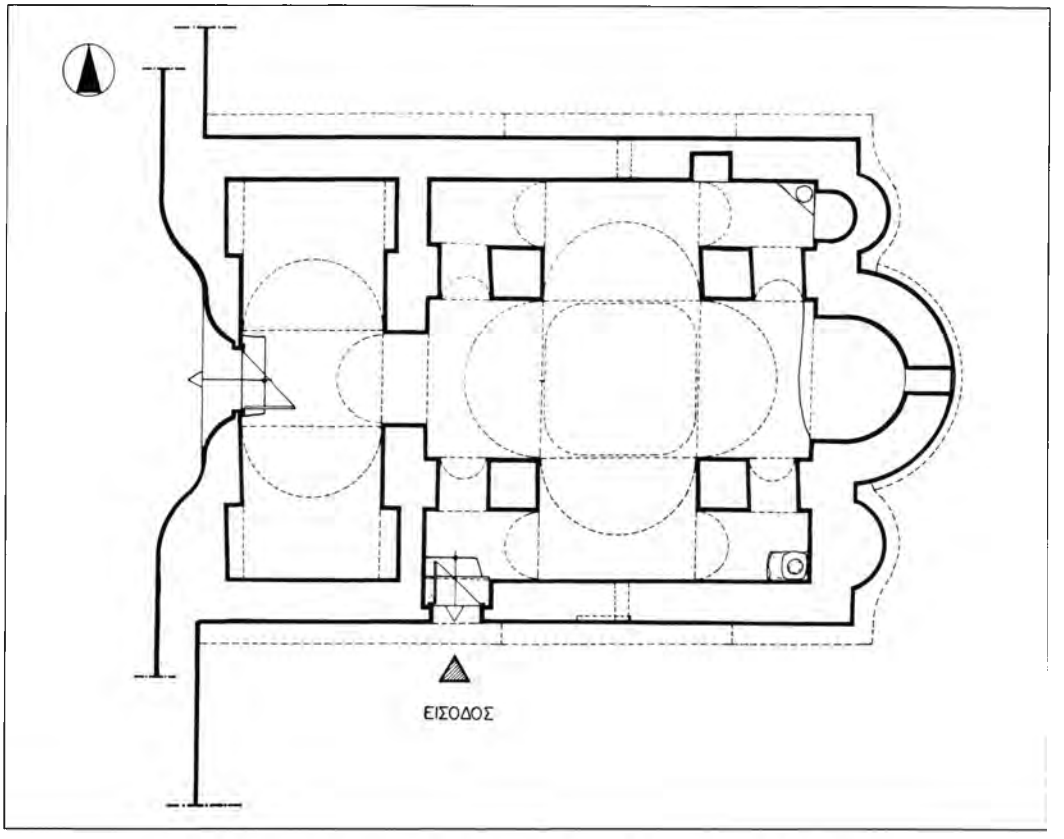
ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Έδεσσα

Παλαιά Μητρόπολη

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες για την αποκατάσταση του νάρθηκα και της νότιας στοάς του ναού.

16. Αρχική μελέτη Κ. Θερμός, αρχιτέκτων μηχανικός.

Σχέδ. 7. Νομός Φλώρινας. Άγιος Γερμανός. Ναός Αγίου Γερμανού. Κάτοψη.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Καστοριά

Αρχοντικό Τσιατσαπά

Συνεχίστηκαν οι εργασίες για την αποκατάσταση του μνημείου, με ολοκλήρωση των εργασιών επισκευής της στέγης, ανακατασκευή σαχνισί και ηλιακών της βόρειας όψης και επισκευή των τσατμάδων της νότιας όψης.

Αρχοντικό Νατζή

Ξεκίνησαν και ολοκληρώθηκαν σε συνεργασία με τη ΔΑΒΜΜ οι εργασίες για την ενίσχυση της θεμελίωσης του αρχοντικού. Κατασκευάστηκαν μικροπάσσαλοι και από τις δύο παρειές της θεμελίωσης, οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με κεφαλόδεσμους. Εγκάρσια δοκάρια ανά διαστήματα συνδέουν τους κεφαλόδεσμους των δύο παρειών και παραλαμβάνουν τα φορτία της θεμελίωσης. Ακολούθησαν ενέματα στη θεμελίωση, προκειμένου να αποκατασταθεί η συνέχεια και συνοχή της[17].

Ζευγοστάσι

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Ολοκληρώθηκαν σε συνεργασία με τη ΔΑΜΒΜΜ οι εργασίες για την ενίσχυση της θεμελίωσης του ναού. Ακολούθησε κατασκευή αποστραγγιστικού δικτύου στον αύλειο χώρο[18].

Ομορφοκκλησιά

Ναός Αγίου Γεωργίου

Ξεκίνησαν οι εργασίες για την αποκατάσταση του ναού. Έγιναν αρμολογήματα στα χαμηλά τμήματα των όψεων, όπου διαπιστώθηκε διάβρωση των κονιαμάτων ή υπήρχαν αρμολογήματα με τσιμεντοκονίες (Πίν. 270 α). Εσωτερικά έγιναν περιορισμένα αρμολογήματα, όπου διαπιστώθη-

17. Η επίβλεψη των εργασιών έγινε από κοινού με τον Κ. Φλώρο.
18. Η επίβλεψη των εργασιών έγινε από κοινού με τον Κ. Φλώρο.

καν προβλήματα, μετά την καθαίρεση μεταγενέστερων επιχρισμάτων από τους συντηρητές της Εφορείας, κατά τη διάρκεια των εργασιών καθαρισμού-αποκάλυψης των τοιχογραφιών. Πιο συγκεκριμένα αρμολογήθηκε το τόξο ανάμεσα στον κυρίως ναό και το νάρθηκα και ανάμεσα στο νάρθηκα και τον εξωνάρθηκα, ο θόλος του εξωνάρθηκα, το τόξο στη νότια είσοδο του ναού και μικρής έκτασης ρωγμές στις τοιχοποιίες και τα υπόλοιπα τόξα. Αποκαταστάθηκαν επίσης οι ξύλινοι ελκυστήρες στα τόξα που σχηματίζουν τις τέσσερις κεραίες του σταυρού. Κόπηκαν τα σαθρά τμήματα στην έδρασή τους στην τοιχοποιία και συμπληρώθηκαν με υγιή ξύλα. Η συγκόλληση έγινε με κόλλα και μάτισμα και ενισχύθηκε με μεταλλικές λάμες. Περί τα τέλη του έτους ξεκίνησαν και οι εργασίες για τη διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου.

Κλεισούρα

Κωδωνοστάσιο ναού Αγίου Δημητρίου

Ξεκίνησαν οι εργασίες για τη στερέωση του καμπαναριού, με αρμολογήματα όλων των τοιχοποιιών, εξωτερικά και εσωτερικά. Στην πορεία των εργασιών διαπιστώθηκε εκτεταμένη αποσάθρωση των δομικών κονιαμάτων και μεγάλα κενά στο εσωτερικό των τοιχοποιιών, ακόμα και στους πεσσούς των τελευταίων δύο ορόφων. Παράλληλα στερεώθηκαν από τους συντηρητές της Εφορείας τα σωζόμενα επιχρίσματα των όψεων.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Αιανή

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Μνημείο του 11ου αι. με τοιχογραφίες του 17ου και 19ου αι. που υπέστη εκτεταμένες καταστροφές από το σεισμό. Υπό την επίβλεψη του έκτακτου πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου άρχισαν οι εργασίες στερέωσης του μνημείου.

Δίλοφο

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Τρίκλιτη βασιλική του 19ου αι. Υπό την επίβλεψη του έκτακτου πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης της θεμελίωσης του μνημείου και στερεωτικές εργασίες.

Δρυόβουνο

Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρα

Σταυροειδής εγγεγραμμένος δικιόνιος ναός με τοιχογραφίες του 1652. Εκτελέστηκαν εργασίες στερέωσης των τοιχοποιιών και εργασίες αποκατάστασης της στέγης του καθολικού, υπό την επίβλεψη του έκτακτου πολιτικού μηχανικού Α. Καλφόπουλου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Σέρβια

Βασιλική των Κατηχουμένων

Συνεχίστηκαν οι στερεωτικές εργασίες στο ναό, οι οποίες περιελάμβαναν καθαρισμούς αρμών από σαθρά κονιάματα, αρμολογήματα και συμπλήρωση των τόξων του φωταγωγού.

Γούλες

Ναός Αγίου Νικολάου

Ξεκίνησε και ολοκληρώθηκε η δεύτερη φάση εργασιών για την αποκατάσταση του μνημείου από τους σεισμούς του 1995. Έγιναν εκτεταμένοι εμποτισμοί σε όλες τις τοιχοποιίες. Σημειώνουμε ότι υπήρχαν μεγάλα κενά στο εσωτερικό των τοιχοποιιών και το ένεμα «ταξίδευε» σε μεγάλες αποστάσεις μέσα στην τοιχοποιία. Ακολούθησε επισκευή και ενίσχυση όλων των στεγών.

Λευκοπηγή

Ναός Τιμίου Προδρόμου

Συνεχίστηκαν οι εργασίες για την αποκατάσταση του μνημείου από τους σεισμούς του 1995. Συμπληρώθηκαν με ανακτίσεις όλα τα τμήματα των περιμετρικών τοιχοποιιών που είχαν καταρρεύσει και επισκευάστηκε η στέγη.

Φρούριο

Ναός Αγίου Δημητρίου

Ξεκίνησαν οι εργασίες για την αποκατάσταση του μνημείου από τους σεισμούς του 1995. Αρμολογήθηκαν όλες οι τοιχοποιίες εξωτερικά, δεδομένου ότι παρουσίαζαν εκτεταμένες βλάβες πριν από το σεισμό, οι οποίες επιδεινώθηκαν με κίνδυνο να καταρρεύσουν τμήματά τους. Εσωτερικά τα αρμολογήματα έγιναν περιορισμένα σε

συνεργασία με τους συντηρητές της Εφορείας, στις περιοχές που δεν υπήρχαν τοιχογραφίες. Ακολούθησαν εμποτισμοί των τοιχοποιιών, καθαίρεση της κακότεχνης στέγης, με την οποία είχε αντικαταστήσει σχετικά πρόσφατα την παλαιά το εκκλησιαστικό συμβούλιο και ανακατασκευή νέας, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ

Βελβεντό

Ναός Αγίου Μηνά

Πρόκειται για μονόχωρο ξυλόστεγο ναό του τέλους του 12ου ή των αρχών του 13ου αι. με παλαιά προσθήκη νάρθηκα. Στο πλαίσιο λειτουργίας της προγραμματικής σύμβασης Σερβίων, Αιανής, Βελβεντού εκτελέστηκαν με αυτεπιστασία εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών του ναού. Έγιναν αρμολογήματα της κάτω ζώνης της τοιχοποιίας σε ζώνη, πλ. 1 μ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ[19]

ΑΓΙΟΣ ΑΧΙΛΛΕΙΟΣ

Βασιλική Αγίου Αχιλλείου

Έγινε ηλεκτροφωτισμός του μνημείου και τοποθετήθηκε δίγλωσση ενημερωτική πινακίδα.

Ναός Αγίου Δημητρίου

Τοποθετήθηκε η προβλεπόμενη από τη μελέτη ξύλινη κλίμακα για την προσπέλαση στο εσωτερικό του μνημείου και τοποθετήθηκε δίγλωσση ενημερωτική πινακίδα (Πίν. 270 β).

Μονή Παναγίας Πορφύρας

Έγιναν περιορισμένης κλίμακας εργασίες εντός του περιβόλου της μονής, δηλαδή κοπή και απομάκρυνση της άναρχης βλάστησης, περισυλλογή και διευθέτηση οικοδομικού υλικού και αντιστηρίξεις των ετοιμόρροπων τμημάτων των τοιχοποιιών των κελιών. Τοποθετήθηκε δίγλωσση ενημερωτική πινακίδα[20].

Ψαράδες - Μεγάλη Πρέσπα

Ασκηταριό Μεταμόρφωσης

Τοποθετήθηκε δίγλωσση ενημερωτική πινακίδα και έγιναν καθαρισμοί στον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου.

Ασκηταριό Παναγίας Ελεούσας

Τοποθετήθηκε δίγλωσση ενημερωτική πινακίδα και έγιναν καθαρισμοί στον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου.

Άγιος Γερμανός

Ναός Αγίου Γερμανού

Ξεκίνησαν οι εργασίες για την αποκατάσταση του ναού. Έγινε ολική καθαίρεση των νεωτερικών επιχρισμάτων στις όψεις, πολύ προσεκτικά για να μην προκληθούν καταστροφές στην τοιχοποιία και αποκαλύφθηκε η βυζαντινή τοιχοδομία του μνημείου (Πίν. 271 α). Από την αρχική κατασκευή σώζεται ο βόρειος και νότιος τοίχος στα τμήματα που αντιστοιχούν στον κυρίως ναό, το τύμπανο του τρούλου και τμήμα της κόγχης του Ιερού. Διαπιστώθηκε ότι εκτεταμένες μεταγενέστερες επεμβάσεις δέχθηκαν τα τμήματα του νότιου και βόρειου τοίχου που αντιστοιχούν στο νάρθηκα και τα παραβήματα, οι κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού, ενώ αυξήθηκε στο σύνολό του το ύψος του μνημείου, συμπεριλαμβανομένου και του τρούλου. Με την υπερύψωση αυτή των τοίχων καταστράφηκαν οι διακοσμητικές ζώνες στα γείσα των στεγών. Στη νέα απόληξη των τοιχοποιιών έγινε απόπειρα να κατασκευαστούν διακοσμητικές ζώνες με συμπαγή τούβλα, αλλά χαμηλής αισθητικής. Ακολούθησε λεπτομερής καθαρισμός των οικοδομικών υλικών της όψης και στάλθηκαν δοκίμια κονιαμάτων στο εργαστήριο του Σιδηροπαγούς Σκυροδέματος του ΑΠΘ, προκειμένου να αναλυθούν και να διερευνηθούν τα υφιστάμενα κονιάματα και να προταθεί νέα σύνθεση για τα αρμολογήματα[21].

Πλατύ

Ναός Αγίου Νικολάου

Ξεκίνησαν οι εργασίες για τη στερέωση του μνημείου. Απομακρύνθηκαν μεταγενέστερα ασβεστώματα από τη

19. Η επίβλεψη των εργασιών στα μνημεία των Πρεσπών έγινε σε συνεργασία με τους Μ. Κούλη, Α. Στόιο.

20. Μελέτη Α. Κατσίκης, αρχιτέκτων μηχανικός.

21. Την έρευνα των κονιαμάτων ανέλαβε η καθηγήτρια του ΑΠΘ Ι. Παπαγιάννη.

νότια όψη, περιορισμένα αρμολογήματα και εμποτισμοί στις τοιχοποιίες, μερική αντικατάσταση κατεστραμμένων ξύλινων ζωναριών και συντήρηση της στέγης με αντικατάσταση του μεγαλύτερου μέρους του πετσώματος με νέο ίδιας ποιότητας και πλάτους και ανακεράμωση με τα ίδια κεραμίδια (Πίν. 271 β).

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Παναγία (Τορνίκι)

Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου

Ξεκίνησαν οι εργασίες για τη στερέωση του μνημείου με καθαρισμούς στον περιβάλλοντα χώρο. Η όλη κατάσταση είναι απελπιστική και εξαιρετικά επικίνδυνη για το εργαζόμενο προσωπικό, καθώς και ο ναός και τα σωζόμενα κελιά είναι ετοιμόρροπα, οικοδομικό υλικό έχει πέσει στα ξύλινα πατώματα, τα οποία κινδυνεύουν με θραύση, ενώ πολλοί λίθοι στις απολήξεις των τοιχοποιιών είναι έτοιμοι να καταρρεύσουν. Έγινε καθαρισμός του χώρου από την άναρχη βλάστηση, ώστε ο χώρος να είναι βατός, απομακρύνθηκε προσεκτικά όλο το οικοδομικό υλικό από τα δάπεδα και από τις βάσεις των τοιχοποιιών, προκειμένου να γίνουν προσπελάσιμες, για να επισκευαστούν και απομακρύνθηκαν ορισμένοι από τους επικίνδυνους λίθους στις απολήξεις των τοιχοποιιών για την ασφάλεια του προσωπικού.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΟΛΟΓΙΔΟΥ

Παλαιοχώρι

Ναός Αγίας Παρασκευής

Είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 19ου αι. με νεότερο γυναικωνίτη από οπλισμένο σκυρόδεμα και περίστωο στη δυτική και νότια όψη. Βορειοανατολικά του ναού υπάρχει ανεξάρτητο πυργοειδές κωδωνοστάσιο του 1897. Ο ναός, που είναι ο ενοριακός του οικισμού, εσωτερικά είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες του 1874 και φέρει ξυλόγλυπτο τέμπλο της ίδιας εποχής. Από το σεισμό που έπληξε την περιοχή της δυτικής Μακεδονίας το 1995 ο ναός υπέστη σοβαρές φθορές, όπως κατάρρευση λιθοδομών, καθολικές ρηγματώσεις, τοπική κατάρρευση της στέγης. Τον Απρίλιο του 1997 άρχισαν οι εργασίες αποκατάστασης με αντεπιστασία. Συνεχίστηκε το 1998 η στερέωση των τοιχοποιιών με αρμολογήματα, ξαναχτίστηκαν τα τμήματα που είχαν καταρρεύσει, καθαιρέθηκαν με προσοχή τα νεότερα στοιχεία οπλισμένου σκυροδέματος, που αποτελούσαν το γείσο της στέγης. Μετά την έγκριση της τροποποιητικής μελέτης, ολοκληρώθηκε η καθαίρεση των νεότερων προσκτισμάτων και κατασκευάστηκε ανοιχτή στοά στη νότια όψη του ναού (Πίν. 272 α). Ολοκληρώθηκε η συντήρηση της στέγης και της τοιχοποιίας του κωδωνοστασίου. Ολοκληρώθηκε η τοποθέτηση ξύλινων κουφωμάτων και εγκαταστάσεων λειτουργίας (ηλεκτρολογικά, θέρμανση) του ναού.

Νουμπενίτσα

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Είναι μονόχωρος κοιμητηριακός ναός και φέρει τοιχογραφίες του 1790. Ο ναός φέρει σοβαρές φθορές από το σεισμό που έπληξε το 1995 την περιοχή της δυτικής Μακεδονίας. Παρατηρήθηκαν διάσπαρτες ρωγμές και αποδιοργάνωση της τοιχοποιίας του, αποκόλληση και απόκλιση από την κατακόρυφο του βόρειου τοίχου. Η ξύλινη στέγη φέρει μεγάλες φθορές από εγκατάλειψη. Συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκατάστασης με αντεπιστασία. Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες ενίσχυσης του σκελετού της στέγης με λάμες και αναρτήθηκε η ζωγραφισμένη οροφή από αυτή. Ανακατασκευάστηκε η ανοιχτή στοά στη δυτική όψη, σύμφωνα με τα σωζόμενα ίχνη. Επιστρώθηκε το δάπεδο του ναού και της στοάς με σχιστόπλακες, αφού από την έρευνα δεν βρέθηκε το παλαιό δάπεδο. Αποκαταστάθηκαν οι λιθοδομές του περιβόλου, ολοκληρώθηκε η κατασκευή λιθοστρώτου περιμετρικά.

Μονή Ευαγγελισμού Θεοτόκου Μπουνάσιας

Διασώζεται το καθολικό της μονής, ναός σε ρυθμό τρίκογχης βασιλικής του 19ου αι., με αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο και η βόρεια πτέρυγα των χώρων διαβίωσης των μοναχών. Το έργο της αποκατάστασης της βόρειας πτέρυγας άρχισε το 1997 με εργασίες στερέωσης της βόρειας πτέρυγας της μονής, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη. Το 1998 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες με τη διενέργεια ενεμάτων στις τοιχοποιίες.

Αλατόπετρα

Σε μικρή απόσταση από τον οικισμό της Αλατόπετρας βρίσκεται λιθόκτιστη μονότοξη γέφυρα του 19ου αι., που είναι κηρυγμένο διατηρητέο μνημείο (Πίν. 272 β). Για τη συντήρηση της γέφυρας έγιναν αρμολογήματα και ανακατασκευάστηκε μικρό τμήμα της νότιας όψης που είχε καταρρεύσει.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ[22]

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Μουσείο Βέροιας

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες επεμβατικής συντήρησης του εκθέσιμου υλικού τού υπό ίδρυση Βυζαντινού Μουσείου Βέροιας. Ειδικότερα συνεχίστηκε η συντήρηση αποτοιχισμένων τοιχογραφιών και άρχισε η συντήρηση ψηφιδωτών (Πίν. 273 α), αρχιτεκτονικών γλυπτών και επιτύμβιων επιγραφών.

Ναός των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου (18ος αι.)

Άρχισαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης των αναρτημένων στο τέμπλο του ναού εικόνων.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Άρχισαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες προληπτικής και επεμβατικής συντήρησης του ξυλόγλυπτου επιχρυσωμένου τέμπλου (1860) του ναού του Αγίου Γεωργίου Εράτυρας. Παρόμοιες εργασίες εκτελέστηκαν στους ναούς Αγίου Νικολάου Βελβεντού (16ος αι.) και Αγίων Αναργύρων Σερβίων (1510) και στο ξυλόγλυπτο επιχρυσωμένο τέμπλο του ναού Αγίας Παρασκευής Σιάτιστας (18ος αι.). Συνεχίστηκαν επίσης οι εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών στο μεσοβυζαντινό ναό Σισανίου (11ος αι.), στους ναούς Αγίου Μηνά Βελβεντού (τέλη 12ου-αρχές 13ου αι.), Κοίμησης της Θεοτόκου Δαφνερού (19ος αι.) και στο αρχοντικό Βούρκα Κοζάνης (18ος αι.).

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Βυζαντινό Μουσείο

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες επεμβατικής συντήρησης σε εικόνες της Συλλογής Αιανής Κοζάνης και της Συλλογής της Μητρόπολης Καστοριάς.

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επεμβατικής συντήρησης στους ναούς Αγίου Γεωργίου Ομορφοκκλησιάς (11ος αι.) (Πίν. 273 β), Αγίου Αθανασίου του Μουζάκη (14ος αι.) και στο αρχοντικό Τσιατσαπά Καστοριάς (18ος αι.). Συνεχίστηκαν, επίσης, οι εργασίες προληπτικής συντήρησης στο ναό Εισοδίων της Θεοτόκου Καστοριάς (17ος αι.).

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Σπήλαιο

Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου

Η μονή ιδρύθηκε το έτος 1633. Της περίφημης δυτικομακεδονικής μονής αφιερωμένης στην Κοίμηση της Θεοτόκου, διασώζονται μόνον το καθολικό και ερείπια των προσκτισμάτων. Το καθολικό της μονής, που τυπολογικά ανήκει στους σταυροειδείς εγγεγραμμένους ναούς με χορούς, δηλαδή τους αθωνικούς, είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες λαϊκής τέχνης, που χρονολογούνται στα μέσα του 17ου αι. Άρχισαν οι εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών του μνημείου.

Παναγία (Τορνίκι)

Καθολικό μονής Κοίμησης της Θεοτόκου

Πρόκειται για διώροφο ναό κατάγραφο με τοιχογραφίες του έτους 1481 (άνω) (Πίν. 273 γ) και του 1730 (κάτω). Άρχισαν οι εργασίες προληπτικής συντήρησης και συγκράτησης των τοιχογραφιών του μνημείου.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΗΡΥΞΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Ασπρούλα

Ναός Αγίου Δημητρίου

Πρόκειται για ενδιαφέροντα τύπο ναού του 18ου αι. με δύο κλίτη και υπερυψωμένο γυναικωνίτη, ο αρχικός πυρήνας του οποίου ανάγεται στο 16ο αι., ίσως και παλαιότερα, σύμφωνα με το πρώτο στρώμα τοιχογράφησης που διασώζεται στο χώρο του Ιερού. Ο ναός είναι κατάγραφος στο εσωτερικό του (Πίν. 274 α) και διατηρεί το παλαιό ξυλόγλυπτο τέμπλο του 18ου αι., με προσθήκες του 19ου αι., και το καφασωτό του γυναικωνίτη.

Ο παραπάνω ναός δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα. Αντίθετα έχει υποστεί εκτεταμένες επεμβάσεις που αφορούν την αντικατάσταση της στέγης του και του γυναικωνίτη με σχιστόπλακες, την προσθήκη νεωτερικού χαγιατιού στη νότια πλευρά, την επικάλυψη των εξωτερικών τοιχοποιιών με μανδύα από μπετόν.

22. Οι σχετικές εργασίες συντήρησης εκτελέστηκαν υπό την επίβλεψη των συντηρητών Π. Σγούρου, Κ. Καπετάνου και Κ. Τζίμπουλα.

Σέρβια

Ναός Αγίας Άννας

Έχει κηρυχθεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. Β1/Φ36/3185/112/ 18-12-98 (ΦΕΚ 88/Β'/10-2-99) υπουργική απόφαση. Πρόκειται στη σημερινή του μορφή για ναΰδριο μεταβυζαντινών χρόνων με νεωτερικό προστώο στη δυτική πλευρά, στη βάση της δυτικής τοιχοποιίας του οποίου διακρίνεται παλαιότερη θεμελίωση. Ο κυρίως ναός χωρίζεται με δύο ξύλινους στύλους σε τρία υποτυπώδη κλίτη.

Ο αρχικός ναός έχει υποστεί μεταγενέστερες επεμβάσεις (διεύρυνση κατά πλάτος, νεωτερική οροφή, διάνοιξη φωτιστικών ανοιγμάτων). Το δάπεδο αρχικά καλυπτόταν με λίθινες πλάκες, σήμερα όμως είναι τσιμεντοστρωμένο. Το νότιο κλίτος καταλήγει ανατολικά σε κόγχη μέσω τοξωτού ανοίγματος, η οποία σήμερα είναι επιχρισμένη, όπως και ολόκληρος ο ναός. Το βόρειο κλίτος καταλήγει ανατολικά σε μικρό τετράγωνο χώρο μέσω της γένεσης τοξωτού ανοίγματος, ύστερα από νεωτερική επέμβαση που διακόπτει την ανωδομή της κόγχης που θα υπήρχε στη θέση αυτή. Στην ημικυκλική εξωτερικά κόγχη ανοίγεται μεταγενέστερο τετράγωνο παράθυρο, όμοιο με αυτά στη νότια (ένα) και βόρεια (δύο) πλευρά του κυρίως ναού. Η επικοινωνία του Ιερού επιτυγχάνεται μόνο μέσω του τοξωτού ανοίγματος της πρόθεσης.

Στο ανατολικό τμήμα του ναού διασώζονται τμήματα παλαιότερης τοιχοποιίας με τοιχογραφίες επιχρισμένες σήμερα. Τα στοιχεία αυτά μαζί με την τοποθέτηση στο δάπεδο σε β' χρήση μαρμάρινων πλακών με ανάγλυφο ζωικό διάκοσμο, βυζαντινών χρόνων, μας οδηγούν στην αναζήτηση του αρχικού ναού και του αρχιτεκτονικού του τύπου.

Σιάτιστα

Αρχοντικό Μ. Καρακουλάκη - Ι. Μπόντα

Έχει κηρυχθεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. Β1/Φ36/ΚΗΡ/57633/2153π. ε. /18-12-98 (ΦΕΚ 285/Β'/31-3-99) υπουργική απόφαση. Βρίσκεται στη συνοικία της Χώρας. Χρονολογείται λίγο μετά το 1750. Διατηρεί τα χαρακτηριστικά των πρωιμότερων οικιών της Σιάτιστας με μικρότερη την εσωτερική «μεσιά», το «μετζοπάτωμα» σε δύο ή τρία διαφορετικά επίπεδα, χωρίς σαφή διάκριση του «ντηλιακού» κ.ά. Στο κελάρι υπάρχει λιθόκτιστη δεξαμενή για το κρασί. Στον όροφο ευρύχωρη κουζίνα με κτιστή εστία και βοηθητικά μαγαζιά. Οι τοίχοι του επιχρισμένοι σήμερα στο μεγαλύτερο μέρος τους, διακοσμούνται με απλά, καλλιγραφημένα γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα με απαλούς χρωματισμούς χωρίς ποικιλία στη θεματολογία.

Αρχοντικό Κεραμάρη

Έχει κηρυχθεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ. Β1/Φ36/ΚΗΡ/3524/144/18-12-98 (ΦΕΚ 88/Β'/10-2-99) υπουργική απόφαση. Το διώροφο αρχοντικό βρίσκεται στη συνοικία της Γεράνειας και χρονολογείται, σύμφωνα με λιθανάγλυφη επιγραφή το 1798. Έχει υποστεί αρκετές νεότερες μετασκευές έως σήμερα. Αναλλοίωτα διατηρούνται αρκετά στοιχεία του εσωτερικού διακόσμου, όπως η μεσάντρα, οι επιμήκεις, αβαθείς κόγχες με τα ανάγλυφα, νεοκλασικά επίκρανα των παραστάδων τους.

Βλάστη

Αρχοντικό Χρ. Γαλάνου

Το αρχοντικό (1811) ανήκει στο Σύλλογο Βλαστιωτών Θεσσαλονίκης μετά από δωρεά του Χρ. Γαλάνου. Είναι διώροφο, εντός περιβόλου, με ιδιαίτερα προσεγμένη κεντρική είσοδο (υπέρθυρο, παραστάδες από πελεκητή πέτρα, επίκρανα με κοιλόκυρτα κυμάτια), αντιπροσωπευτικό δείγμα της παραδοσιακής μακεδονικής αρχιτεκτονικής και ένα από τα ελάχιστα που έχουν διατηρηθεί στην περιοχή.

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

Κυπαρίσσι

Ναός Αγίου Γεωργίου

Πρόκειται για εντυπωσιακή, τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική του 1867 με υπερυψωμένο νάρθηκα-γυναικωνίτη στον όροφο και χαγιάτι στη νότια πλευρά (Πίν. 274 β). Είναι χτισμένη από πελεκητούς λίθους σε ψευδοϊσόδομο σύστημα. Από ενιαίους πελεκητούς λίθους αποτελούνται τα ανώφλια και οι παραστάδες θυρωμάτων και φωτιστικών ανοιγμάτων. Η επτάπλευρη εξωτερικά αψίδα διαρθρώνεται με τυφλά αψιδώματα που φέρουν στις απολήξεις τους ισλαμίζοντα τόξα διπλής καμπυλότητας και λιθανάγλυφα προσωπεία αποτροπαϊκού χαρακτήρα.

Στο εσωτερικό του ο ναός διατηρεί στο κεντρικό κλίτος τη σαμαρωτή-νταμπλαδωτή οροφή, το ξυλόγλυπτο τέμπλο με δεσποτικές εικόνες του 1868 φιλοτεχνημένες από το Σαμαριναίο αγιογράφο Αδάμ Χρήστου Κράια, το δεσποτικό, τον άμβωνα με φυτικό διάκοσμο και τις μορφές των αποστόλων. Φέρει τοιχογραφικό διάκοσμο στην κόγχη του Ιερού (Πλατυτέρα των Ουρανών, Κοινωνία των Αποστόλων, Ιεράρχες) και της πρόθεσης (Επιτάφιος Θρήνος). Στη νότια είσοδο ο ναός φέρει εξαιρετικής τέχνης ξυλόγλυπτο θύρωμα (Πίν. 275 α). Στη νοτιοδυτική πλευρά του χαγιατιού ορθώνεται διώροφο κωδωνοστάσιο των αρχών του 20ού αι.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΦΟΡΗΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ-ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Ομορφοκκλησιά

Ναός Αγίου Γεωργίου

Σε αποθηκευτικό χώρο της εκκλησίας, ο οποίος δημιουργήθηκε από το κλείσιμο τμήματος της νότιας στοάς φυλάσσονται επτά φορητές εικόνες, τρία δεξιά βημόθυρα, δύο αριστερά και δέκα παλαίτυποι κώδικες. Από τις φορητές εικόνες που ανήκουν στο 19ο αι. ξεχωρίζει μία του αγίου Ιωάννη Προδρόμου που φέρει επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Λέωντο(ς) Ὄτζη καὶ τῆ(ς) Μόμτζη : 1838*, μία με την Πλατυτέρα σε ξύλινη επιφάνεια οκταγωνικού σχήματος και μία γλυπτή, σε χαμηλό ανάγλυφο, επάνω σε κεραμικό πλακίδιο που μιμείται ξύλινη επιφάνεια. Τα δύο ζεύγη βημοθύρων και το ένα με απολεσμένο το πάρισό του φανερώνουν τις φάσεις ανακαίνισης του τέμπλου του ναού.

Ενδιαφέρον για την ιστορία της λειτουργίας του ναού παρουσιάζουν οι παλαίτυποι χαρτώοι κώδικες μηναίων, τριωδίου, παρακλητικής, ευαγγελίου που χρονολογούνται στα 1721, 1728, 1783, 1795, 1798 και προέρχονται από ονομαστά τυπογραφεία της εποχής, όπως του Σάρου οι αρχαιότεροι, του Νικολάου Γλυκέος και του Θεοδοσίου οι νεότεροι.

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Γυψοχώρι

Ναός Αγίου Αθανασίου[23]

Στην πεδιάδα των Γιαννιτσών βρίσκεται ο οικισμός του Γυψοχωρίου (πρώην Γύψοβο), που μαρτυρείται από το 17ο αι. ως χριστιανικός οικισμός. Στο κοιμητήριό του βρίσκεται ο ναός του Αγίου Αθανασίου, τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα και γυναικωνίτη. Σύμφωνα με εγχάρακτη επιγραφή στη νοτιοδυτική γωνία, χτίστηκε το 1857. Διατηρεί στο σύνολό του την αρχική μορφή του, εκτός από το δυτικό τμήμα με τη νεωτερική στοά του 1986-1987. Είναι δομημένος με λίθους και ισχυρό κονίαμα και οι γωνίες του διαρθρώνονται με πελεκημένους λίθους. Στη νοτιοανατολική γωνία σώζεται ένα λιθανάγλυφο πρόσωπο, ενώ στη δυτική και νότια όψη, κοντά στις δύο εισόδους, διαμορφώνονται δύο μεγάλοι λατινικοί σταυροί από πλίνθινο πλαίσιο και λευκό επίχρισμα. Εσωτερικά ο ναός διατηρεί τη νταμπλαδωτή οροφή με ξυλόγλυπτο και γραπτό διάκοσμο και ψευδοτρούλο (κουμπέ) στο κεντρικό κλίτος. Τα δύο επιστύλια των κιονοστοιχιών κοσμούνται με τοιχογραφίες με θέματα από την Καινή Διαθήκη, ολόσωμους αποστόλους, προφήτες και πίνακες ροκοκό (Πίν. 275 β). Η τεχνοτροπία παραπέμπει στις τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου Δροσερού και εν γένει στα μνημεία της πεδιάδας Γιαννιτσών. Το πολυγωνικής κάτοψης τέμπλο κοσμείται από πλούσιο γραπτό διάκοσμο που πιθανότατα αποδίδεται στο ίδιο συνεργείο που κατασκεύασε το τέμπλο του Δροσερού. Σε ορισμένες από τις δέκα δεσποτικές εικόνες αναγνωρίζεται το ίδιο χέρι που φιλοτέχνησε τις φορητές εικόνες (Πίν. 276 α) του Αγίου Νικολάου Κρώμνης. Σε πέντε από αυτές υπάρχει κτητορική επιγραφή, αλλά μόνο στην εικόνα του αγίου Νικολάου διασώζεται η ημερομηνία, η οποία ταυτίζεται με εκείνη της ανέγερσης του ναού: *ἐπὶ ἔτη1857 μηνὶ αὐγούστου 15*. Συνολικά διακρίνονται τουλάχιστον τρία ή τέσσερα διαφορετικά χέρια, τα οποία μας είναι γνωστά και από άλλα έργα τους σε μνημεία της περιοχής[24]. Στο ναό καταγράφηκαν άλλες 20 φορητές εικόνες που κοσμούν το επιστύλιο του τέμπλου.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Κοζάνη

Συλλογή εικόνων και ιερών κειμηλίων Μητροπολιτικού Μεγάρου

Πραγματοποιήθηκε συστηματική καταγραφή της συλλογής εικόνων και ιερών κειμηλίων που φυλάσσεται στο Μητροπολιτικό Μέγαρο Κοζάνης με σκοπό τη συντήρηση και μελλοντική έκθεσή τους στα πλαίσια της ίδρυσης Εκκλησιαστικού Μουσείου στο οίκημα μετά την αποκατάστασή του. Έχουν καταγραφεί και φωτογραφηθεί συνολικά 73 φορητές εικόνες, πέντε ξυλόγλυπτα μέρη τέμπλου, δύο βημόθυρα, τρία αντιμήνσια, έξι σπαράγματα τοιχογραφιών και δύο μουσαμάδες.

Πρόκειται για ένα αξιολογότατο σύνολο που εκτείνεται χρονολογικά από το 16ο έως το 19ο αι., προέρχεται από ναούς της πόλης και του νομού, τις περισσότερες φορές κατεστραμμένους, και αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των τάσεων της εκκλησιαστικής μεταβυζαντινής τέχνης στην ευρύτερη περιοχή της Κοζάνης.

23. Μουτσόπουλος, ό.π. (υποσημ. 8), σ. 52.

24. Αναλυτικότερη διαπραγμάτευση του θέματος θα ακολουθήσει σε ειδική μελέτη.

Η συντήρηση και μελέτη του ανωτέρω υλικού, μέσω και των αφιερωτικών-κτητορικών επιγραφών του θα μας δώσει πολύτιμα στοιχεία για τη δραστηριότητα επώνυμων και ανώνυμων καλλιτεχνών, καθώς και για την κοινωνική διαστρωμάτωση και εκκλησιαστική ιστορία της περιοχής.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Φλώρινα

Αρχαιολογικό Μουσείο - Βυζαντινή Συλλογή

Στο μουσείο μεταφέρθηκαν για φύλαξη και καταγραφή αντικείμενα που προέρχονται από τις ανασκαφές της βασιλικής του Αγίου Αχιλλείου και της Παναγίας Πορφύρας της Πρέσπας. Αυτά συνίστανται σε 15 νομίσματα, 26 κοσμήματα, 13 μεταλλικά αντικείμενα, αγγεία και όστρακα. Επίσης μεταφέρθηκε για φύλαξη μία φορητή εικόνα του αγίου Ιωάννη Προδρόμου κεφαλοφόρου, από το ναΐσκο του αγίου Γεωργίου Ψαράδων, η οποία χρονολογείται στο 19ο αι. (Πίν. 276 β).

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Βέροια

Οδός Σταδίου και Θεσσαλονίκης

Εντός του νεκροταφείου ρωμαϊκών-υστερορωμαϊκών χρόνων στο βορειοδυτικό τμήμα της πόλης, εκτός των τειχών, ανασκάφηκε ορθογώνιος κιβωτιόσχημος τάφος (Σχέδ. 8-9), διαστ. 1,97×0,92×1,47 μ., με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ., που αποτελούνταν από τέσσερις δόμους από πωρόλιθο, επιμήκεις στις δύο μακριές πλευρές (διαστ. 2,18×0,75 και 2×0,75 μ.) και ορθογώνιους στις δύο στενές αντίστοιχα (διαστ. 1,50×0,90 και 0,93×0,75 μ.). Ο τάφος έφερε αετωματική επικάλυψη από όμοιους δόμους, μιμούμενος σαρκοφάγο. Τα τοιχώματά του ήταν επιχρισμένα με υπόλευκο κονίαμα, πάνω στο οποίο γράφονταν ανθικά μοτίβα. Το προσκεφάλι και η ανατολική πλάκα της αετωματικής επικάλυψης στο σημείο αυτό διακοσμούνταν με μορφές πουλιών. Στο εσωτερικό του τάφου με τα διαταραγμένα οστά βρέθηκαν δύο λυχνάρια (Κ 1194, Κ 1199), μία οινοχόη (Κ 1193), ένα σκυφίδιο (Κ 1192), ένα μυροδοχείο (Κ 1198), αποτμήματα και όστρακα γυάλινων αγγείων, καθώς και ένα χάλκινο νόμισμα του 320-321 μ.Χ., νομισματοκοπείου Κυζίκου. Τα παραπάνω αρχαιολογικά ευρήματα και ο τοιχογραφικός διάκοσμος του τάφου μπορούν να μας οδηγήσουν σε μια χρονολόγησή του μετά τα μέσα του 3ου και έως το α΄ τέταρτο του 4ου αι. μ.Χ.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΛΙΠΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Νέα Πέλλα

Παλαιοχριστιανική βασιλική

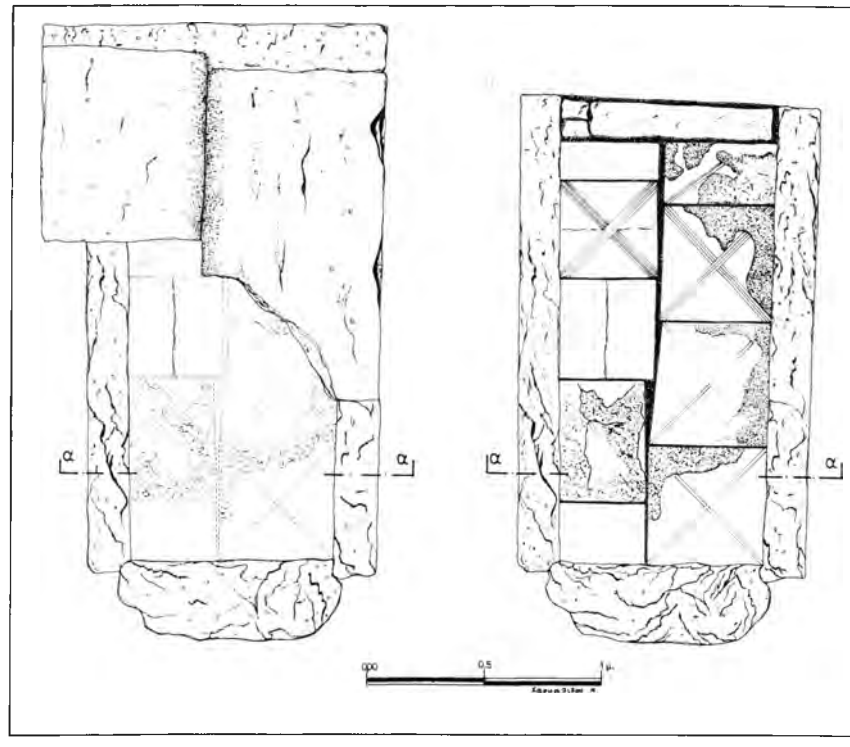
Τον Ιούλιο του 1997, ανατολικά της Κοινότητας Νέας Πέλλας Γιαννιτσών, στη θέση Ρωμαϊκή Αποικία Πέλλας, βόρεια των λεγόμενων Λουτρών του Μεγάλου Αλεξάνδρου, εντοπίστηκε από τη ΙΖ΄ ΕΠΚΑ τμήμα παλαιοχριστιανικής βασιλικής, η οποία από τον Αύγουστο του 1997 ανασκάπτεται υπό την επίβλεψη της 11ης ΕΒΑ. Το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς πραγματοποιήθηκε περίφραξη του χώρου και κατασκευάστηκαν πρόχειρα στέγαστρα για την προστασία των ήδη αποκαλυφθέντων χώρων, ενώ από το Μάιο του 1998 άρχισε η συστηματική διερεύνηση του μνημείου (Πίν. 277 α).

Πρόκειται για μια τρίκλιτη, ξυλόστεγη, «ελληνιστικού» τύπου βασιλική, με νάρθηκα, εξωνάρθηκα και προσκτίσματα στα νότια, συνολ. διαστ. 36×20 μ. (χωρίς να συμπεριλαμβάνεται η κόγχη). Στα ανατολικά απολήγει σε ημικυκλική – εσωτερικά και εξωτερικά – κόγχη, η οποία φέρει κτιστό σύνθρονο. Μια μνημειακή κλίμακα στα νότια εξασφάλιζε την πρόσβαση στο νάρθηκα και από εκεί στον κυρίως ναό.

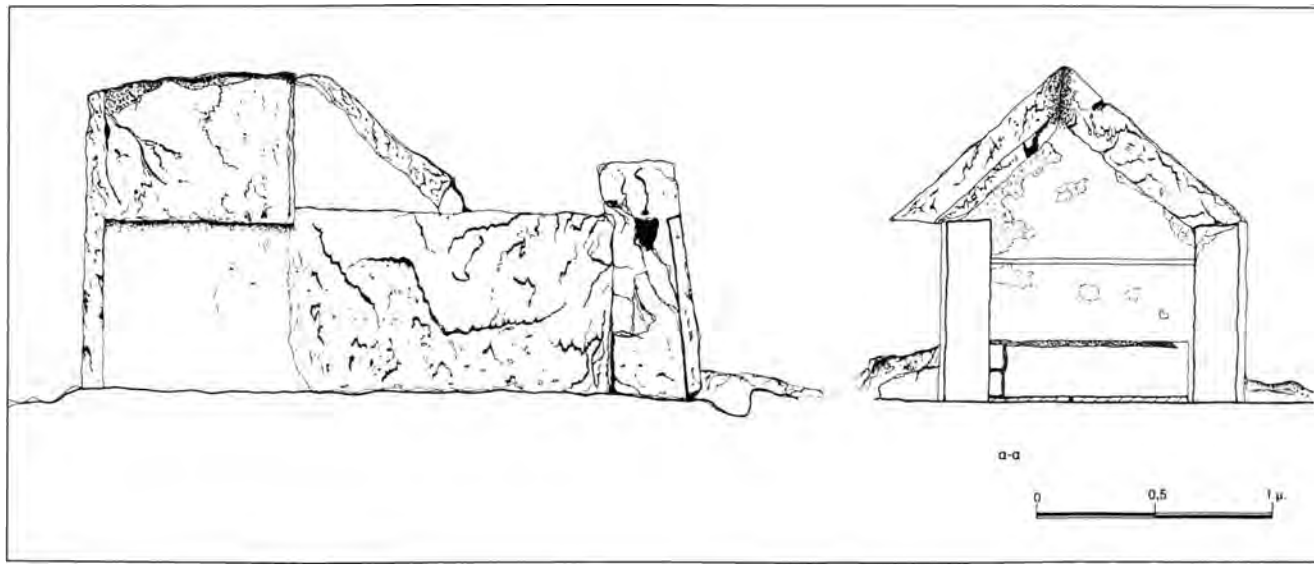
Η φετινή ανασκαφική έρευνα, σε μικρό βάθος από την επιφάνεια της άροσης έφερε στο φως τοίχους κατασκευασμένους με αργολιθοδομή και spolia από τη βασιλική, οι οποίοι εντάσσονται σε μεταγενέστερη χρονολογικά φάση. Τα κινητά ευρήματα και κυρίως η κεραμική μαρτυρούν ότι η βασιλική κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο έχασε τη λατρευτική της χρήση και έγινε χώρος οικιστικής εγκατάστασης. Με τη φάση αυτή συνδέεται μια σειρά δωματίων που κατέλαβαν το κεντρικό και το νότιο κλίτος της, στα οποία εντοπίστηκε άφθονη χρηστική οικιακή άβαφη κεραμική, που χρονολογεί την περίοδο χρήσης του χώρου τουλάχιστον έως το 12ο αι.

Οι εργασίες θα συνεχιστούν την επόμενη ανασκαφική περίοδο.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ

Σχέδ. 8. Βέροια. Οδός Σταδίου και Θεσσαλονίκης. Κάτοψη του κιβωτιόσχημου τάφου πριν και μετά την αφαίρεση της επικάλυψής του.

Σχέδ. 9. Βέροια. Οδός Σταδίου και Θεσσαλονίκης. Ανατολική όψη και τομή α-α του κιβωτιόσχημου τάφου.

Έδεσσα

Οδός Κολοκοτρώνη 13-15 (οικόπεδο Γ. Παπαζήση, Ο.Τ. 185)

Στο βορειοδυτικό άκρο της σύγχρονης πόλης, σε μεγάλη απόσταση βόρεια και εκτός των βυζαντινών τειχών, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή[25] σε οικόπεδο έκτασης 700 τ.μ. Ο χώρος εντάσσεται σε μια ευρύτερη περιοχή, από την οποία δεν είχαμε ευρήματα στο παρελθόν. Κάτω από μικρή επίχωση, πάχ. 0,50 μ., ερευνήθηκαν 117 τάφοι που διατάσσονται σε κανονικές παράλληλες σειρές με ομοιόμορφες μεταξύ τους αποστάσεις. Οι τάφοι συνιστούν απλά αλλά επιμελημένα ορύγματα, στο μαλακό αργιλώδη βράχο της περιοχής (Πίν. 277 β). Η κάλυψή τους γίνεται με τρεις έως πέντε σχιστόπλακες. Διακρίνονται κυρίως δύο τύποι λάκκων: α) το όρυγμα ακολουθεί το βασικό σχήμα του σκελετού με έντονη μείωση στο κεφάλι και τα πόδια και β) το όρυγμα έχει απόλυτα παράλληλες τις μακριές πλευρές του και ημικυκλικές τις στενές. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι ερευνήθηκαν και δύο περιπτώσεις λάκκων στους οποίους διαγράφεται το σχήμα της κεφαλής και η καμπύλη των ώμων, παραπέμποντας στη σπάνια κατηγορία των λεγόμενων ανθρωπόμορφων τάφων. Σημειώνουμε επίσης την παντελή απουσία χρήσης φερέτρων. Οι λάκκοι προορίζονταν κυρίως για ένα άτομο και σπάνια συνυπάρχουν με ανακομιδές ή άλλους μεταγενέστερους ενταφιασμούς. Από τις 117 ταφές οι 32 ανήκουν σε παιδιά, ποσοστό που ανέρχεται στο 1/4 του συνόλου περίπου. Οι νεκροί συνοδεύονται σε μεγάλο ποσοστό από κοσμήματα αργυρά και χάλκινα που χρονολούνται στα τέλη του 10ου - αρχές 11ου αι. Εξήντα κοσμήματα κατανέμονται σε 45 ταφές, ποσοστό που αντιστοιχεί περίπου στο 1/3 του συνόλου. Ας σημειωθεί ότι σε ταφή μιας γυναίκας βρέθηκαν πέντε δαχτυλίδια, δύο ενώτια και ένα ψέλιο. Τρεις χάλκινοι σταυροί στο στέρνο τριών κεκοιμημένων παιδιών (Πίν. 277 γ) συνιστούν τύπους που απαντούν από το 10ο έως το 12ο αι.[26]. Ανάμεσα στα ενώτια ξεχωρίζουν οι κρίκοι, με αναρτώμενες λίθινες και μεταλλικές ψήφους, τύπος που διαδίδεται στα τέλη του 10ου και στον 11ο αι.[27]. Αξιόλογο δείγμα αποτελούν δύο αργυρά ενώτια στο σχήμα του σταφυλιού με κοκκιδωτό διάκοσμο (Πίν. 277 δ). Ο τύπος έχει εντοπιστεί σε αρκετά κοιμητήρια της νότιας βαλκανικής του 10ου και 11ου αι., όπως στο Mariovo[28], στην Αχρίδα, στο Νις[29], στον Πρόσακο[30] και στην Κόρινθο[31]. Τα δαχτυλίδια αποτελούνται στην πλειονότητά τους από φαρδύ δακτύλιο και ογκώδη σφενδόνη που κοσμείται με ένθετο χρωματιστό λίθο ή με κοκκίδωση και συρματερή διάτρητη τεχνική (φιλιγκράν) (Πίν. 277 ε), γνωρίσματα του τέλους του 10ου και του 11ου αι., αντίστοιχα των οποίων απαντούν σε μεσαιωνικές νεκροπόλεις της Μακεδονίας[32] και στην Κόρινθο (10ος-12ος αι.)[33]. Σύμφωνα με τα παραπάνω πιστεύουμε ότι το κοιμητήριο εντάσσεται στα τέλη του 10ου-αρχές 11ου αι. και ίσως μετά την παλινόρθωση της βυζαντινής κυριαρχίας στην περιοχή (1015), δεδομένου ότι απουσιάζουν τα στοιχεία εκείνα που θα υποδείκνυαν ότι οι νεκροί είναι θύματα των πολεμικών συγκρούσεων της εποχής μεταξύ Βυζαντινών και Βουλγάρων, ενώ η γενικότερη εντύπωση παραπέμπει σε μια εποχή πολιτικής ομαλότητας.

Στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφείσας έκτασης ερευνήθηκε μικρή ομάδα τάφων με ελαφρώς πιο λοξό προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Είναι φανερό ότι ανήκουν σε διαφορετική φάση, η οποία όμως δεν πρέπει να απέχει πολύ χρονικά από τους υπόλοιπους, δεδομένου ότι η γενικότερη αρχιτεκτονική μορφολογία τους αλλά και η τυπολογία των ευρημάτων τους προσιδιάζει των υπόλοιπων τάφων του κοιμητηρίου.

Με το τέλος της μεσοβυζαντινής περιόδου φαίνεται πως εγκαταλείπεται το χριστιανικό κοιμητήριο. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ο χώρος χρησιμοποιήθηκε από τους Οθωμανούς, οι οποίοι διάνοιξαν κυκλικούς αποθέτες, το περιεχόμενο των οποίων συνίσταται σε άφθονα όστρακα άβαφων και εφυαλωμένων αγγείων μαγειρικής και αποθηκευτικής χρήσης, τουρκικές καπνοσύριγγες, οστά ζώων, έντονα ίχνη καύσης και οικοδομικό υλικό. Ο χώρος δεν πρέπει να χρησιμοποιήθηκε ποτέ πλέον από χριστιανούς. Οι πληροφορίες αναφέρουν ότι η περιοχή είχε τουρκικές κατοικίες έως τις αρχές του 20ού αι.

Με το πέρας της ανασκαφής, της αποτύπωσης του χώρου και της περισυλλογής των ευρημάτων και του σκελετικού υλικού, ο χώρος αποδόθηκε στον ιδιοκτήτη για να ανοικοδομηθεί, σύμφωνα με απόφαση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας.

Στην ανασκαφή έλαβε μέρος ο αρχαιολόγος Γ. Σταλίδης, ο οποίος είχε την ευθύνη σύνταξης του ημερολογίου.

25. Για στοιχεία της ανασκαφής, βλ. Μ. Παϊσίδου, Βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί χρόνοι, *Πέλλα. Μία διαδρομή στην ιστορία, τον πολιτισμό και το φυσικό περιβάλλον του νομού*, Έδεσσα 2000, σ. 69.

26. G. Davidson, *The Minor Objects*, *Corinth* XII, Princeton, New Jersey 1952, σ. 258, πίν. 110. 2073-2074.

27. *MacActaA* 14 (1993-1995), εικ. 13.

28. *MacActaA* 13 (1992), σ. 245-252, εικ. 5.

29. *Starinar* XXVII (1976), σ. 99-100, πίν. XV. 3.

30. B. Aleksova, *Prosek-Demir Kapija. Slovenska nekropola I slovenske nekropole u Makedoniji*, I, 1966, σ. 53-54, πίν. XIII. 85-87, 93, XXIII. 22, 29, 30.

31. Davidson, ό.π. (υποσημ. 26), σ. 253, πίν. 108. 2031, 2033.

32. Στον Πρόσακο (Aleksova, ό.π., σ. 58-59, πίν. XVIII, 175-190), στο «Krstevi» (*MacActaA* 14 (1993-1995), σ. 185-200, εικ. 5-6), στην περιοχή του Mariovo (*MacActaA*, ό.π., σ. 224, εικ. 10).

33. Davidson, ό.π. (υποσημ. 26), σ. 228, πίν. 102. 1830-1833.

Τα σχέδια του χώρου εκπονήθηκαν από τη σχεδιάστρια Θ. Παπάζογλου. Στη διάρκεια των εργασιών πολύτιμη στάθηκε η καθημερινή παρουσία του φύλακα βυζαντινών αρχαιοτήτων Νομού Πέλλας Γ. Ρόκου.

Οδός Αρχιερέως Μελετίου (Ο.Τ. 136)

Στη βυζαντινή ακρόπολη, πολύ κοντά στην παλαιά μητρόπολη και σε επαφή με την κατεστραμμένη εκκλησία της Παναγίας Ελεούσας, ανασκάφηκε μικρό οικόπεδο 150 τ.μ., στο οποίο αναγνωρίστηκαν αλλεπάλληλες φάσεις από τα ελληνιστικά χρόνια έως την όψιμη Τουρκοκρατία. Αποκαλύφθηκε τμήμα μεγάλου παλαιοχριστιανικού κτιρίου θεμελιωμένου πάνω σε μικρότερο ελληνιστικό (Σχέδ. 10· Πίν. 278 α). Ο δυτικός και ο νότιος τοίχος του σώζονται σε ύψος έως και 1 μ. Από το κτίσμα ερευνήθηκαν δύο χώροι, ενώ το υπόλοιπο δείχνει να συνεχίζεται κάτω από το δρόμο και την παρακείμενη οικία προς Β. Έχει καλής ποιότητας συμπαγή τοιχοποιία από ημικατεργασμένους πωρόλιθους, περιστασιακή ένθεση βησάλων και άφθονο ασβεστοκονίαμα (Πίν. 278 β). Το πάχος των τοίχων που φθάνει το 1 μ. συνηγορεί στην ύπαρξη και δεύτερου ορόφου και γενικά μιας βαριάς κατασκευής που καλυπτόταν με ξύλινη στέγη. Είναι πιθανόν ο δυτικός τοίχος του να διατρυπάται από παράθυρο. Στο στρώμα καταστροφής του κτιρίου βρέθηκαν άφθονες πλίνθοι με δακτυλιές πρόσφυσης και ένα θραύσμα κεράμου, πιθανώς ρωμαϊκής εποχής, με ενσφράγιστο ανάγλυφο συμπίλημα, στο οποίο διαβάζονται τα γράμματα: *ΑΙΠ*[34]. Άφθονη κεραμική παλαιοχριστιανικών χρόνων βρέθηκε στα βαθύτερα στρώματα και σε τμήματα της επίχωσης: κυριαρχούν τα τροχήλατα με λεπτά τοιχώματα αγγεία ή τα παχύτερα οικιακής χρήσης, αυτά με διακόσμηση χτενιού και ορισμένα ψευδαρρετινά. Η αφθονία χρηστικών σκευών, όπως οι χύτρες, τα αποθηκευτικά αγγεία, αλλά και τα πήλινα υφαντικά βάρη σχετίζονται με τις καθημερινές δραστηριότητες στο χώρο. Από τα ευρήματα, το στρώμα καταστροφής και τα έντονα ίχνη καύσης εικάζουμε ότι το κτίριο είχε ζωή από τον 5ο αι. περίπου έως τα τέλη της πρωτοβυζαντινής περιόδου. Η κοινή φορά πτώσης του από ΝΑ. προς ΒΔ. ίσως να αποτελεί στοιχείο καταστροφής του από σεισμό. Από το κτίριο απουσιάζουν τόσο τα στοιχεία πολυτέλειας στην κατασκευή των δαπέδων και της τοιχοποιίας όσο και η αρχιτεκτονική γλυπτική, δεδομένα που νομίζουμε ότι δεν αφήνουν περιθώρια ταύτισής του με λατρευτικό χώρο. Η γειτνίασή του με τη θέση του κατεστραμμένου βυζαντινού ναού της Αγίας Ελεούσας δεν σημαίνει αναγκαστικά την εκκλησιαστική χρήση του χώρου και στην πρωτοβυζαντινή περίοδο. Με την αποκάλυψη του συγκεκριμένου συνόλου έχουμε το πρώτο δείγμα κοσμικού κτιρίου από την ακρόπολη της παλαιοχριστιανικής Έδεσσας.

Στο χώρο του πρωτοβυζαντινού κτίσματος που καταστράφηκε και με μια μετατόπιση προς Α. χτίζεται μια νέα οικία, περιορισμένων διαστάσεων, με μικρότερους χώρους. Η τοιχοποιία της είναι λεπτότερη (0,70 μ.) και ευτελέστερη, αποτελούμενη από ημίεργους πωρόλιθους και χαλαρό συνδετικό κονίαμα. Στο στρώμα καταστροφής της αφθονεί η μεσοβυζαντινή κεραμική και κυρίως εκείνη του 12ου αι. Η σημαντικότερη κατηγορία κεραμικών συνίσταται σε κλειστά αποθηκευτικά αγγεία με πώμα – κοσμημένα και ακόσμητα –, απλά μαγειρικά σκεύη με έντονα ίχνη καύσης, εφυαλωμένες κούπες και μικρά κλειστά αγγεία. Τα πιθάρια φέρουν εγχάρακτο και ακιδωτό διάκοσμο ή πλαστική ταινία στο σώμα με εμπίεστες δακτυλιές[35], ενώ άλλα κοσμούνται με απλό λευκό επίχρισμα που σχηματίζει σπειροειδή θέματα, ομόκεντρους κύκλους και συνεχόμενες στιγμές σε κυκλική διάταξη, όλα του 12ου αι.[36]. Από τρία μικρά κλειστά αγγεία, ίσως για πολύτιμα υγρά, τα δύο είναι καλυμμένα εξωτερικά με λευκό επίχρισμα και έχουν ίχνη άχρωμης εφυάλωσης, γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν επίσης το 12ο αι.[37]. Από τις εφυαλωμένες κούπες ξεχωρίζει ένα όστρακο που σώζει παράσταση γυναικείας μορφής που χορεύει σείοντας μαντήλι. Η παράσταση προβάλλει στο λευκό επίχρισμα με την άχρωμη εφυάλωση και σχηματίζεται από λεπτές και παχύτερες εγχαράξεις χωρίς προσθήκη χρώματος: ανήκει στην κατηγορία των «απλών αδρεγχαράκτων» που χαρακτηρίζει το 12ο αι.[38] και συνιστά το πρώτο γνωστό παράδειγμα ανθρωπόμορφης παράστασης σε βυζαντινό αγγείο από την Έδεσσα. Τα υπόλοιπα όστρακα εφυαλωμένων ανοιχτών αγγείων διασώζουν τμήματα με γεωμετρικό ή σχηματοποιημένο φυτικό διάκοσμο της ίδιας περιόδου και συνδυάζουν τις γνωστές μας τεχνικές με λεπτή ή φαρδιά χάραξη και με αφαίρεση μέρους του επιχρίσματος (sgraffito, incised, champleve). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι περιπτώσεις οστράκων με μαρμαρώδη διάκοσμο που απαντούν στο 12ο και 13ο αι.[39]. Τα πολλά παραδείγματα εφυαλωμένης κεραμικής από το χώρο είναι πιθανόν να συνδέονται με

34. Το δείγμα παραβάλλεται με τις πλίνθους από τον Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης. Για το ζήτημα των ενσφράγιστων πλίνθων, βλ. Γ. και Μ. Σωτηρίου, *Η βασιλική του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, Εν Αθήναις 1952, σ. 235-236.

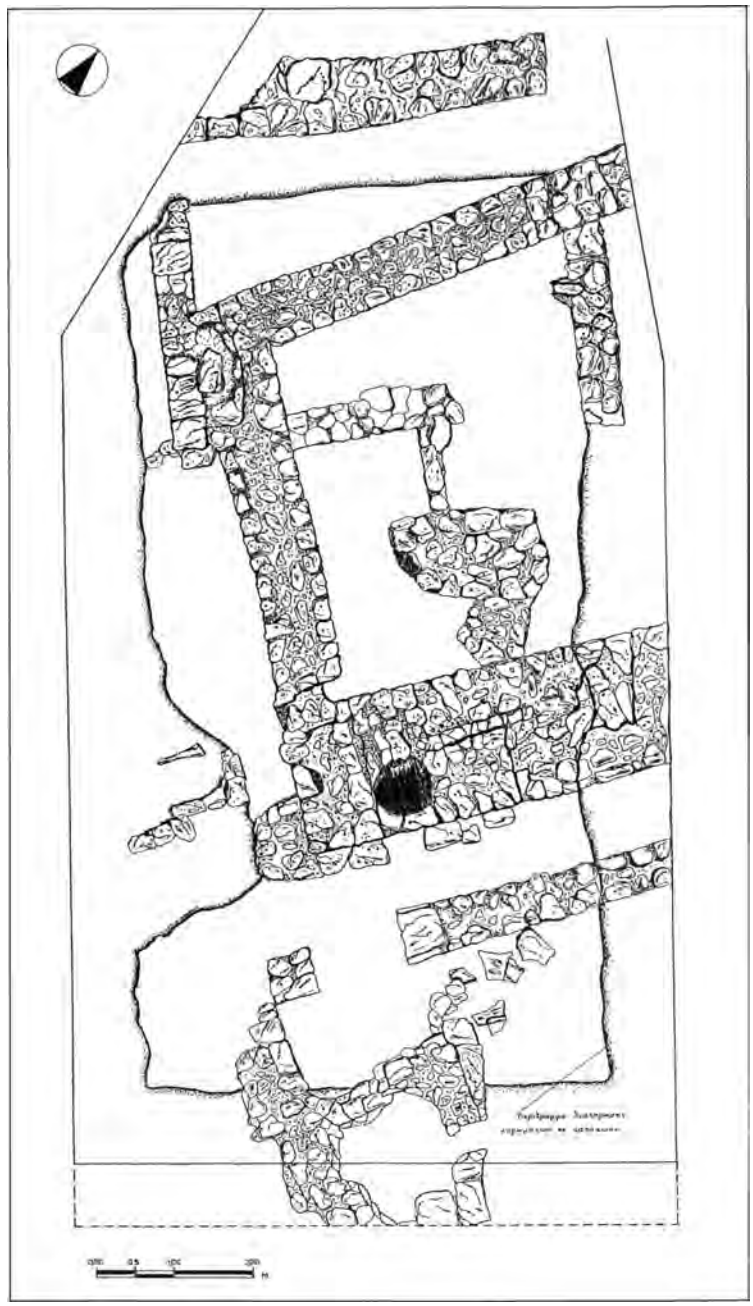
35. Βλ. αντίστοιχους τύπους στην Αγορά της Αθήνας, *Hesperia* 7 (1938), σ. 432-434, εικ. 3, 10, 28.

36. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, *Μεσαιωνική εφυαλωμένη κεραμεική της Κύπρου. Τα εργαστήρια Πάφου και Λαπήθου*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 58-59, πίν. V. 17-23.

37. *Hesperia* 7 (1938), σ. 430, 432-433.

38. Ό.π. (υποσημ. 36), σ. 70.

39. Δ. Ευγενίδου, Η κεραμική της ανασκαφής του Αγίου Νικολάου Τρανού της Θεσσαλονίκης, *Ανθρωπολογικά* 3 (1982), σ. 28-29, εικ. 4β.

Σχέδ. 10. Έδεσσα. Οδός Αρχιερέως Μελετίου. Κάτοψη της ανασκαφής.

παραγωγή από τοπικά εργαστήρια που λειτουργούσαν στη σφαίρα επιρροής των εργαστηρίων της Θεσσαλονίκης.

Ο χώρος φαίνεται πως υπέστη συρρίκνωση στην υστεροβυζαντινή εποχή και ένα τμήμα του μεταβλήθηκε σε υπαίθριο που χρησιμοποιήθηκε για ενταφιασμούς. Οι τρεις τάφοι που εντοπίστηκαν έχουν τη μορφή ελεύθερης ταφής και εδράζονται σε επιφάνεια πάνω από τους τοίχους της προηγούμενης φάσης. Στους νεκρούς βρέθηκαν χάλκινα σφαιρικά κομβία από τα ενδύματά τους. Στην ίδια φάση φαίνεται πως ανήκουν κάποια τμήματα αποσαθρωμένης τοιχοποιίας χωρίς συνδετικό υλικό. Στη συνέχεια ακολουθεί φάση εγκατάλειψης του χώρου, ο οποίος θα κατοικηθεί ξανά στην προχωρημένη Τουρκοκρατία. Σε αυτή την τελευταία φάση ανάγεται το δίκτυο των αγωγών που απο-

τελούνται από λίθινες κτιστές παρειές και λεπτές σχιστόπλακες κάλυψης. Οι αγωγοί έχουν κατεύθυνση προς Α., δηλαδή προς το φρύδι του βράχου της Έδεσσας και θα εξυπηρετούσαν την αποχέτευση των παρακείμενων οικιών. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με έναν αποθέτη γεμάτο όστρακα με πράσινη και καστανή εφυάλωση, τουρκικές καπνοσύριγγες και μεταλλικά αντικείμενα, καθώς και μια τετράπλευρη εστία υποδηλώνουν την επανάχρηση του χώρου ως κατοικία. Με το πέρας των ανασκαφικών εργασιών, ο χώρος αποδόθηκε στους ιδιοκτήτες για ανοικοδόμηση. Με απόφαση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας όλα τα λείψανα διατηρήθηκαν σε υπόγειο με στοιχειώδη φωτισμό και αερισμό.

Στην ανασκαφή έλαβε μέρος ο αρχαιολόγος Γ. Σταλίδης. Η αποτύπωση εκπονήθηκε από το φύλακα αρχαιοτήτων της 11ης ΕΒΑ Γ. Ρόκο και το σχέδιο από τη σχεδιάστρια της 11ης ΕΒΑ Μ. Σασκαλίδου.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Γαλάνι

Θέση Σουρτάρα, Εγνατία οδός, τμήμα Πολύμυλος-Κοζάνη

Στην παραπάνω θέση που βρίσκεται 6 χλμ. νοτιοδυτικά του Αγίου Δημητρίου και 4 χλμ. βορειοδυτικά της Κοιλάδας από 9-6-98 έως 31-10-98 πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα σε νεκροταφείο πρωτοβυζαντινών χρόνων, έκτασης 8 στρεμμάτων περίπου. Ερευνήθηκε το δυτικό όριό του (101 τομές 4×4 μ.), όπου αποκαλύφθηκαν 90 λακκοειδείς ακτέριστες ταφές σε βάθος 1,13-2,09 μ. από το σταθερό της ανασκαφής (0,70 μ. περίπου). Βρέθηκαν σιδερένια εξαρτήματα και αντικείμενα ένδυσης των νεκρών (Μ1-Μ9), μεταξύ των οποίων ασημένιος κρίκος (Μ2), σιδερένια καρφιά και υπολείμματα ξύλου από ξύλινα φέρετρα και αρκετή ποσότητα κεραμικής που αποτελείται από ένα ακέραιο τσουκάλι (Κ36), το μεγαλύτερο τμήμα ενός αμφορέα (Κ37) και πλήθος θραυσμάτων άβαφων χειροποίητων και τροχήλατων χρηστικών αγγείων (Κ1-Κ37) που μπορούν να χρονολογηθούν στους 6ο-7ο αι.

ΑΓΑΘΟΝΙΚΗ ΤΣΙΑΠΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Πρέσπες

Βασιλική Αγίου Αχιλλείου[40]

Με την ανεύρεση άλλων 15 τάφων, ολοκληρώθηκε η ανασκαφή αυτού του τμήματος του βυζαντινού κοιμητηρίου της βασιλικής του Αγίου Αχιλλείου. Συμπερασματικά ερευνήθηκε κοιμητήριο 500 τ.μ. με 160 ταφές σε τρία στρώματα χρήσης, από τα μέσα του 12ου έως τις αρχές του 15ου αι., που παρουσιάζει τα τυπικά γνωρίσματα των μεσοβυζαντινών και υστεροβυζαντινών κοιμητηρίων της νότιας βαλκανικής. Εντοπίστηκε το εκτεταμένο και βαθύ στρώμα καταστροφής του νότιου τοίχου της βασιλικής, που κατέπεσε ενδεχομένως στο γ' τέταρτο του 14ου αι. από σεισμό. Από το υλικό του κατασκευάστηκε το τριμερές πρόσκτισμα της βασιλικής που χρησιμοποιήθηκε για ταφικούς σκοπούς και για το νεκρικό τελετουργικό τυπικό. Το πρόσκτισμα καταστρέφεται περί τα τέλη του 14ου αι. και στις τοιχοποιίες του διανοίγονται ταφικά ορύγματα, τα τελευταία από τα οποία ανάγονται στις αρχές του 15ου αι., οπότε εγκαταλείπεται οριστικά ο χώρος της βυζαντινής βασιλικής και κάθε χρήση της.

ΜΕΛΙΝΑ ΠΑΪΣΙΔΟΥ

40. Για τα τελικά συμπεράσματα, βλ. αναλυτικά *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 527-542.

ΙΗ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Δράμας

Κατά το 1998 συνεχίστηκαν οι εργασίες του εκθεσιακού προγράμματος του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Δράμας. Έγιναν οι τελευταίες μεταφορές αρχαίων της περιοχής από το Αρχαιολογικό Μουσείο Φιλίππων. Παράλληλα, συνεχίστηκε η τακτοποίηση του αρχαιολογικού υλικού στις αποθήκες και η καταγραφή του με ηλεκτρονικό υπολογιστή.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Μουσείο Θάσου

Απασχολήθηκε και φέτος στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θάσου μεγάλος αριθμός προπτυχιακών φοιτητών από ελληνικά και ξένα πανεπιστήμια στα Προγράμματα Καταγραφής Αρχαιολογικού Υλικού. Έλαβε μέρος στην καταγραφή κεραμικής από προϊστορικούς οικισμούς του νησιού, με τη βοήθεια ειδικών σελίδων καταγραφής και ηλεκτρονικού υπολογιστή. Για τους φοιτητές αυτούς υπήρξαν επίσης τρεις φορές εβδομαδιαίως σεμινάρια με θέμα την «Αρχαιολογική Έρευνα στην Ανατολική Μακεδονία», ορισμένοι μάλιστα από αυτούς εκπόνησαν και παρουσίασαν στα πλαίσια αυτής της δραστηριότητας γραπτές ή προφορικές εργασίες.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Καβάλα

Οικόπεδο Λ. Αθανασιάδη

Μικρής κλίμακας σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο[1] στην Καλαμίτσα, δυτικό προάστιο της Καβάλας σε βραχώδη χερσόνησο όπου τοποθετείται η αρχαία Αντισάρα, επίνειο των Φιλίππων, έφερε στο φως λείψανα κτίσματος του 5ου-4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για το βόρειο τμήμα ιδιωτικής οικίας στον περιτειχισμένο αστικό ιστό της αρχαίας πόλης[2].

Λόγω διατάραξης του χώρου από την ανέγερση της παρακείμενης οικοδομής δεν κατέστη δυνατόν να ερευνηθεί παρά τμήμα τριών χώρων του κτίσματος, οι χώροι Α, Β και Γ (Σχέδ. 1). Από Β. ορίζονται από τον Τ1, μήκ. 11,95 και πλ. 0,55 μ., που δεν σώζει παρά μόνον την πρώτη στρώση λίθων επάνω στο φυσικό έδαφος, το οποίο συνίσταται από μαλακό ψαμμιτικό πέτρωμα. Ο Τ1 στο ανατολικό πέρας του γωνιάζει με τον Τ2, που έχει κατεύθυνση προς Ν., έχει τις ίδιες διαστάσεις με τον Τ1 και είναι προφανές ότι αποτελεί μαζί με αυτόν τους εξωτερικούς τοίχους του κτίσματος. Οι Τ3 και Τ5, κάθετοι στον Τ1, διαιρούν τον εσωτερικό του χώρο σε τρία άνισα τμήματα. Το ένα από αυτά βρέθηκε άδειο, τα άλλα δύο παρουσιάζουν ενδιαφέρον.

Ο χώρος Α είναι ένας μεγάλος ενιαίος χώρος, πλ. 6,90 μ. και απροσδιόριστου προς το παρόν μήκους. Σε επαφή με την εσωτερική παρειά των τοίχων βρέθηκαν τμήματα πέντε πιθαριών, Π1-Π5. Τα πιθάρια είναι σπασμένα, έχουν διάμετρο που ποικίλλει από 1 έως 1,20 μ. και σώζονται σε ύψος 0,50 μ. περίπου. Η οξυπύθμενη βάση τους είναι πακτωμένη σε λάκκο που ανοίχθηκε στο μαλακό φυσικό βράχο. Ο αποθηκευτικός χαρακτήρας του χώρου είναι προφανής, ίσως μάλιστα ο χώρος να ήταν και υπόγειος[3]. Τα πιθάρια έχουν σπάσει στο επάνω μέρος τους από την καταστροφή του κτιρίου, δεν έχουν αρχαία ραγίσματα και επιδιορθώσεις, πράγμα που σημαίνει ότι μέχρι το τέλος της χρήσης τους προορίζονταν για υγρό περιεχόμενο.

Στο χώρο Γ, νότια του Τ1 και δυτικά του Τ3, βρέθηκαν δύο ολόκληροι πήλινοι λουτήρες[4] (Πίν. 279), καθώς και τμήματα ενός τρίτου. Οι λουτήρες έχουν διαστάσεις 0,80×0,65 μ., είναι του τύπου με βάθυνση στο χαμηλότερο τμήμα τους και είναι τοποθετημένοι σε λάκκους σκαμμένους στο βράχο, κατά τρόπο που να παρακολουθούν το σχήμα τους.

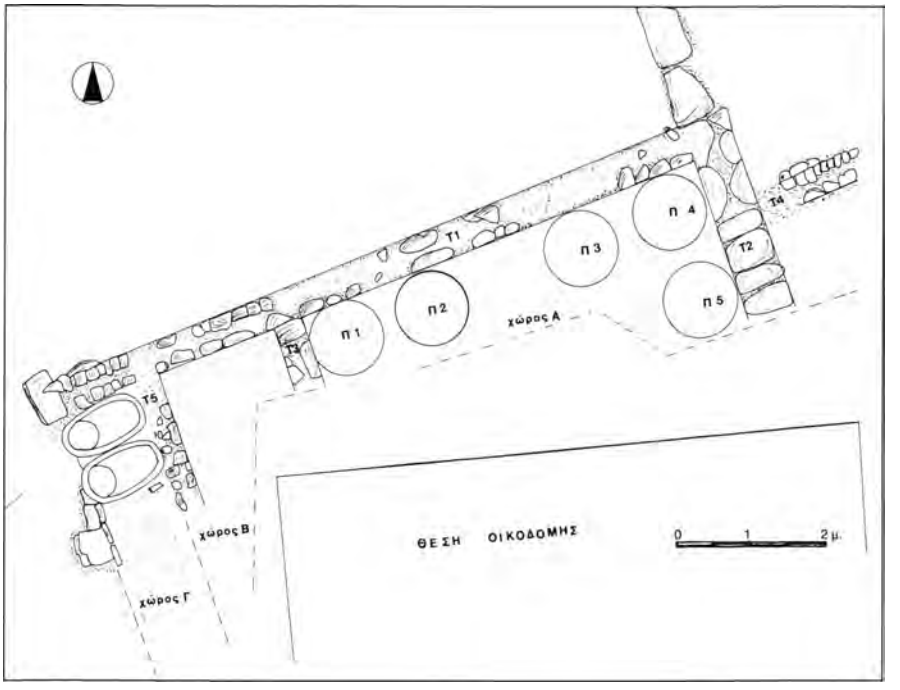
---

1. Στην ανασκαφή, που διενεργήθηκε με έξοδα του ιδιοκτήτη του οικοπέδου, πήρε μέρος η αρχαιολόγος Μ. Χριστοπούλου.

2. Για παλαιότερες ανασκαφές στην Αντισάρα, βλ. *ΑΔ* 25 (1970): Χρονικά, σ. 397-398· 26 (1971): Χρονικά, σ. 413· 28 (1973): Χρονικά, σ. 450. Στο όμορο προς Α. οικόπεδο Κ. Παυλίδη ανασκάφηκε τμήμα οικίας που χρονολογείται από τα αρχαϊκά μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια, βλ. *ΑΔ* 35 (1980): Χρονικά, σ. 415.

3. Βλ. το παρακείμενο οικόπεδο Κ. Παυλίδη, ό.π. (υποσημ. 2).

4. Οι λουτήρες μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Καβάλας.

Σχέδ. 1. Καβάλα. Οικόπεδο Λ. Αθανασιάδη. Κάτοψη τμήματος της οικίας.

Ο χώρος των λουτήρων είναι στρωμένος με λεπτές πλάκες και με τον τρόπο αυτόν ομαλοποιείται το δάπεδο, ώστε να είναι δυνατόν να καθαριστεί ευκολότερα.

Τα κινητά ευρήματα ήταν λίγα όστρακα από σκύφους, πινάκια, λεκανίδες και λυχνάρια, αρκετά όμως ήταν τα όστρακα από οξυπύθμενους αμφορείς, ενδεικτικό ίσως των δραστηριοτήτων του κατόχου του κτίσματος. Από τη θέση του κτίσματος κοντά στο λιμάνι, από το είδος των εγκαταστάσεων, όπου κυριαρχεί ο χώρος με τα πιθάρια και όπου πιθανώς και οι λουτήρες δεν έχουν παρά παρόμοια αποθηκευτική αποστολή, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι ο ιδιοκτήτης του σχετίζεται με εμπορικές δραστηριότητες, και ότι η ανασκαφή έφερε στο φως το τμήμα αποθηκών της οικίας.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ

Παναγία - Οδός Θ. Πουλίδου (οικόπεδο Νούλα - Τζελέπη)

Στην Παναγία Καβάλας, απέναντι από το Ιμαρέτ, πραγματοποιήθηκε στις 17-3-1998 μικρή σωστική ανασκαφική έρευνα με αφορμή την έκδοση οικοδομικής άδειας στο παραπάνω οικόπεδο. Προηγουμένως είχε ολοκληρωθεί η κατεδάφιση της παλαιάς οικίας, όπου βρέθηκαν εντοιχισμένα, αλλά και στα μπάζα τμήματα αρχιτεκτονικών μελών και μαρμάρινοι γωνιόλιθοι. Τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη μεταφέρθηκαν στο οικόπεδο του παλαιού νοσοκομείου στην Παναγία[5].

Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου εντοπίστηκαν τα θεμέλια του βόρειου περιβόλου του Ιερού της Παρθένου προς Α. σε μήκος 3,20 μ. Κατά την ανασκαφική έρευνα του 1961 από τον Δ. Λαζαρίδη στο διπλανό οικόπεδο Α. Κατσόμαλλου[6] και σε τμήμα του δρόμου είχε εντοπιστεί η συνέχεια του βόρειου περιβόλου σε μήκος 9,80 μ. Έτσι τώρα εξακριβώθηκε η συνέχεια του βόρειου περιβόλου μέχρι το μήκος των 14,80 μ. με κατεύθυνση Α.-Δ.

Αμυγδαλεώνας

Θέση Βασιλάκι

Το Σεπτέμβριο του 1997 κατά τη διάρκεια των εργασιών εκσκαφής της τάφρου για την τοποθέτηση του αγωγού φυσικού αερίου βορειοδυτικά του λόφου Βασιλάκι εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα κτισμάτων (Πίν. 280 α). Η ανασκαφική έρευνα μέσα στη ζώνη εργασίας ολοκληρώ-

5. Βλ. επίσης ημερολόγιο τυχαίων Νομού Καβάλας 1998, σ. 145.

6. *ΑΔ* 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 237, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία.

θηκε τον Απρίλιο του 1998 από την αρχαιολόγο της ΔΕΠΑ Μ. Φαρμάκη με την επίβλεψη της υπογράφουσας. Με απόφαση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης αποφασίστηκε η τοποθέτηση του αγωγού φυσικού αερίου μέσα στον ανεσκαμμένο χώρο.

Συνολικά ερευνήθηκε μια έκταση, μήκ. 35 χλμ. και πλ. 15 μ. Έγιναν 14 δοκιμαστικές τομές, διαστ. 4×4, και επτά δοκιμαστικές τομές, διαστ. 2×4 μ. Η συνολική έκταση που ερευνήθηκε ανέρχεται στα 525 τ.μ. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα των κτιρίων συνεχίζονται βόρεια, δυτικά και νότια, ενώ εξαντλήθηκε η έρευνα στα ανατολικά.

Η ανασκαφική έρευνα στη συγκεκριμένη ζώνη αποκάλυψε εργαστηριακούς και αποθηκευτικούς χώρους που ανήκουν σε τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις (Σχέδ. 2).

Από τα αρχιτεκτονικά λείψανα της πρώιμης οικοδομικής φάσης (δεν σώζονται αρκετά στοιχεία έτσι ώστε να προχωρήσουμε σε περιγραφή χώρων), αποκαλύφθηκαν μεμονωμένοι τοίχοι διαφόρων κατευθύνσεων. Σε αυτή τη φάση ανήκει και ο στυλοβάτης στη νότια πλευρά του ανεσκαμμένου χώρου που δημιουργεί πιθανότατα ένα είδος στοάς. Τα νομίσματα που βρέθηκαν σε αυτούς τους χώρους μάς δίνουν μια χρονολόγηση για την πρώτη χρήση του χώρου στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. Πρόκειται για νομίσματα διαφόρων Μακεδονικών πόλεων, όπως Πέλλας, Αμφίπολης και Θεσσαλονίκης.

Η δεύτερη οικοδομική φάση είναι η καλύτερα σωζόμενη και χρονολογείται στο α΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ. Στη φάση αυτή ανήκει ο μεγάλος εργαστηριακός χώρος που διακρίνεται στο βορειοανατολικό σημείο του ανεσκαμμένου τμήματος που αποτελείται από δύο χώρους, Α και Β. Η περιοχή των εργαστηρίων που σώζεται ελάχιστα στο βορειοδυτικό τμήμα της ανασκαφής και αποτελείται επίσης από δύο χώρους, Γ και Δ, οι οποίοι επεκτείνονται βόρεια και δυτικά και δεν αποκαλύφθηκαν εξ ολοκλήρου. Βρέθηκαν δύο ασημένια νομίσματα αυτοκράτορα Ελαγάβαλου (218-222 μ.Χ.), όπως και χάλκινο νόμισμα αυτοκράτορα Μαξιμιανού Ι (235-238 μ.Χ.).

Στην τρίτη οικοδομική φάση γίνονται πολύ μικρές αλλαγές στο κτιριακό συγκρότημα, δηλαδή ο χώρος Β χωρίστηκε με έναν πολύ πρόχειρο τοίχο και ο ανατολικότερος χρησίμευε πλέον ως πιθεώνας. Βόρεια της πλίνθινης κυκλικής κατασκευής κατασκευάστηκε πολύ πρόχειρος τοίχος με αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση, ενώ ο χώρος μεταξύ των δύο εργαστηρίων χωρίστηκε με έναν πρόχειρο τοίχο σε δύο τμήματα. Βρέθηκαν νομίσματα που χρονολογούνται στον 4ο αι. μ.Χ. Στον αιώνα αυτόν τοποθετείται και η τελευταία κατοίκηση του χώρου. Τα εργαστήρια πρέπει να σταμάτησαν να λειτουργούν στο τέλος του 4ου αι. μ.Χ.

Περιγραφή εργαστηριακών χώρων. Στο βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής διακρίνεται ένα εργαστηριακό συγκρότημα, εσωτ. διαστ. 13,30×4,40 μ., που αποτελείται από δύο χώρους (Πίν. 280 β). Ο δυτικότερος χώρος Α επικοινωνεί με είσοδο, πλ. 1,30 μ., που ορίζεται από πλίνθους με τον ανατολικότερο χώρο Β. Και οι δύο χώροι επικοινωνούν βόρεια με εισόδους με άλλους πιθανότατα εργαστηριακούς χώρους. Η τοιχοποιία αποτελείται από αργούς λίθους και κονίαμα. Όλα τα δάπεδα αποτελούνται από πηλόχωμα.

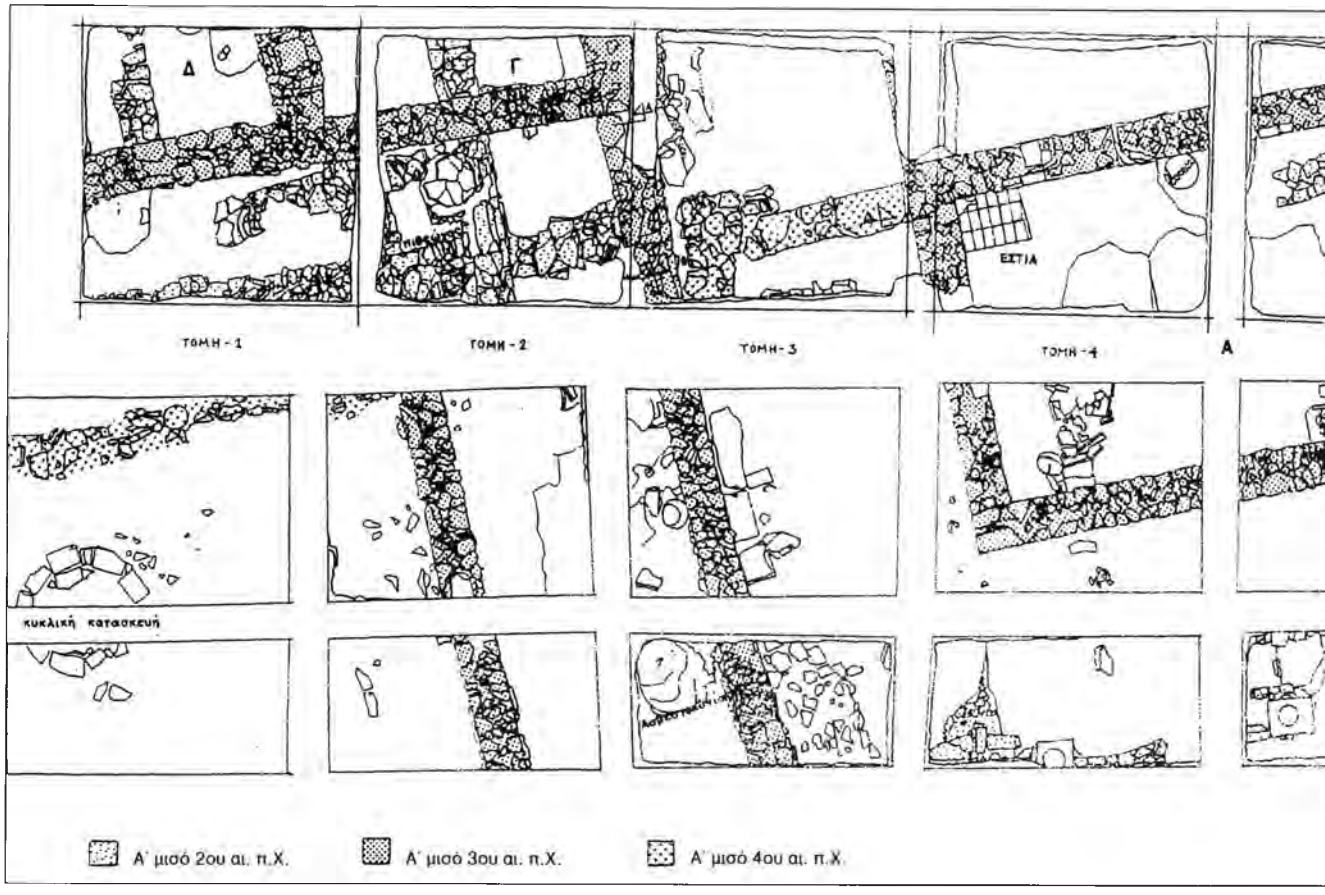
Στο βορειοδυτικό τμήμα του χώρου Α αποκαλύφθηκε κάτω από το στρώμα καταστροφής σχεδόν ακέραια εστία από πλίνθους με διαστάσεις κατασκευής 1×0,80 μ. Στην επιφάνεια και γύρω από την εστία βρέθηκαν διάφορα σιδερένια αντικείμενα, όπως πυράγρες, κρατευτές, μάζες σιδήρου, σιδερένια καρφιά, κάρβουνα, στάχτες, ίχνη καύσης, μολύβδινα βαρίδια. Λίγο ανατολικότερα της εστίας βρέθηκε πήλινος δίσκος, διαμ. 0,50 μ. Ίσως πρόκειται για καπάκι πιθαριού. Στο ίδιο σημείο βρέθηκαν δύο πήλινα λυχνάρια με ανάγλυφη διακόσμηση που χρονολογούνται στον 3ο αι. μ.Χ. (Πίν. 281 α).

Στο βορειοανατολικό τμήμα του χώρου Α βρέθηκαν τρεις κυκλικές μυλόπετρες από τραχείτη λίθο. Οι ίδιες μυλόπετρες θα ήταν κατάλληλες και για την κονιοποίηση του μετάλλου εκτός βέβαια από το άλεσμα των σιτηρών.

Νοτιοδυτικά του χώρου Α αποκαλύφθηκε μία μεγάλη γρανιτόπετρα και δύο μαρμάρινες που πιθανότατα χρησίμευαν για τη θραύση του μεταλλεύματος. Νοτιότερα και στο ίδιο περίπου βάθος βρέθηκαν πολλές σιδηροσκουριές μαζί με πηλό. Ίσως σε αυτό το σημείο πετούσαν τα άχρηστα και στείρα υλικά μετά το πλύσιμο του μεταλλεύματος. Στο ίδιο σημείο και εξωτερικά του τοίχου αποκαλύφθηκε μια μάζα συμπαγούς ασβεστοκονιάματος. Πάνω σε αυτή βρέθηκε ακέραια μυλόπετρα, σιδερένια καρφιά, κάρβουνα, σκουριές και μολύβδινες μάζες.

Ο χώρος Β παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά και την ίδια χρήση με το χώρο Α. Το κέντρο του χώρου καταλαμβάνει τετράγωνη πλίνθινη εστία, διαστ. 0,90×0,90 μ., που αποκαλύφθηκε στο ίδιο βάθος με την εστία του χώρου Α. Βορειοδυτικά του χώρου Β και γύρω από την εστία συγκεντρώθηκαν μολύβδινα και σιδερένια αντικείμενα, μολύβδινα βαρίδια (Πίν. 281 β), μολύβδινος κόπανος (Πίν. 281 γ), χάλκινες και σιδερένιες βέργες. Δύο μεγάλα πιθάρια βρέθηκαν στο ανατολικό τμήμα του χώρου Β, στο χώρο που δημιουργήθηκε με την κατασκευή του πρόχειρου τοίχου. Τα πιθάρια φέρουν μεγάλο αριθμό μολύβδινων συνδέσμων.

Στο βορειοδυτικό τμήμα της ανασκαφής ξεχωρίζει ακόμη ένα εργαστηριακό συγκρότημα (ανατολικότερος χώρος Γ και δυτικότερος Δ), το οποίο συνεχίζεται βόρεια και δυτικά (Πίν. 281 δ). Εξωτερικά και νότια των χώρων Γ και Δ δημιουργείται ένα είδος πιθεώνα αντίστοιχου με αυτόν που υπάρχει ανατολικά του χώρου Β. Οι πίθοι θα χρησίμευαν για αποθήκευση νερού, κρασιού, λαδιού, σιτηρών

Σχέδ. 2. Νομός Καβάλας. Αμυγδαλεώνας. Θέση Βασιλάκι. Κάτοψη της ανασκαφής.

και στηρίζονται σε κατασκευές της πρώτης φάσης. Από αυτούς τους εργαστηριακούς χώρους συνελέγησαν πολλές σιδηρόπετρες, απανθρακωμένα οστά, σιδερένια καρφιά και μολύβδινες μάζες. Εξωτερικά του χώρου Δ βρέθηκε τμήμα από πήλινο αγωγό παροχέτευσης νερού.

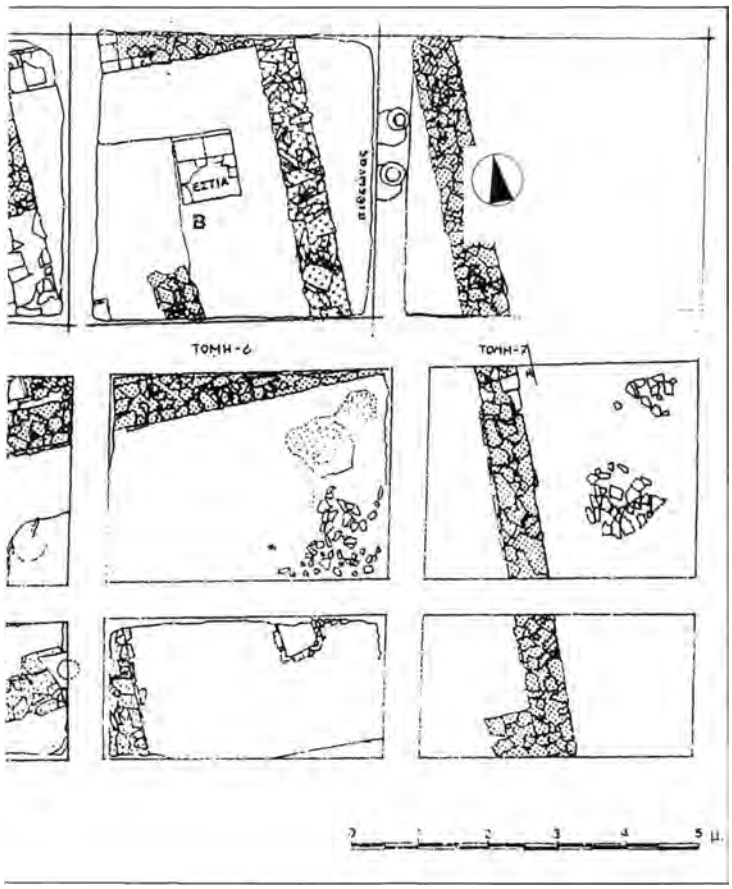
Στο νοτιοδυτικό τμήμα του δεύτερου εργαστηριακού χώρου αποκαλύφθηκε κυκλική πλίνθινη κατασκευή. Έχει εξωτερική διάμετρο 20 και εσωτερική 12 μ. Ίσως πρόκειται για δεξαμενή νερού. Πιθανότατα υπήρχαν τρία εργαστηριακά συγκροτήματα, δηλαδή το βορειοανατολικό, το βορειοδυτικό και το νοτιοδυτικό.

Συμπερασματικά, σχετικά με τη χρήση των κτιρίων ο περιορισμένος αριθμός των πήλινων υφαντικών βαρών και λυχναριών που βρέθηκαν είναι φυσικό να ανήκαν στο προσωπικό που εργαζόταν στα εργαστήρια και πιθανότατα διέμεναν εκεί. Η κεραμική που αποκαλύφθηκε είναι καθημερινής χρήσης και αποτελείται σε μεγαλύτερο ποσοστό από πιθάρια και χυτροειδή, κεραμική δηλαδή που συναντά κανείς στους εργαστηριακούς χώρους.

Η επιφανειακή έρευνα που διενεργήθηκε νοτιοανατολικά των ανεσκαμμένων τμημάτων στο ύψωμα Βασιλάκι από την αρχαιολόγο Σ. Σαμαρτζίδου[7] έδειξε ότι το πόλισμα περιβάλλεται από τείχος. Η περίμετρός του είναι 1,5 χλμ. περίπου, έχει πλάτος 2 μ. και χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Στο εσωτερικό του τείχους στη βορειοανατολική γωνία του βρέθηκαν θραύσματα τριπτήρων και καμίνι, διαμ. 2,50 μ. Η ύπαρξη σκουριών και θραυσμάτων τριβείων μέσα στον περίβολο του τείχους μαζί με τις μεταλλευτικές στοές που εντοπίστηκαν στο ύψωμα Μάνδρα Καρή και Γκαρίζος λόφος μόλις 1 χλμ. βορειοανατολικά του πολίσματος μάς κάνει να υποθέσουμε ότι το πόλισμα έχει άμεση σχέση με την εκμετάλλευση των μεταλλείων της περιοχής[8].

7. Σ. Σαμαρτζίδου, Εγνατία Οδός από τους Φιλίππους στη Νεάπολη, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 575.

8. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Τα μέταλλα της Θασιακής Περαίας, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, ό.π., σ. 499 κ.ε.

Στους κλασικούς και πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους η εκμετάλλευση των μεταλλείων γινόταν πιθανότατα μέσα στο πόλισμα, ενώ κατά τους υστεροελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους οι διάφορες μεταλλουργικές εργασίες μεταφέρθηκαν πιθανότατα στα εργαστήρια που αποκαλύφθηκαν με τη φετινή ανασκαφική έρευνα, βορειοδυτικά του πολίσματος.

Η συνέχιση των ανασκαφικών ερευνών και η συμμετοχή και άλλων ειδικοτήτων στο πρόγραμμα πιστεύουμε ότι θα δώσει απάντηση σε πολλά ερωτηματικά και θα οδηγήσει σε αξιόλογα συμπεράσματα για τη χρήση του χώρου.

Οφρύνιο

Θέση Ντεβέγελο - Αγρός Δ. Παπαθανασίου (αριθ. 700)

Στα πλαίσια αρδευτικού έργου κατά μήκος της παλαιάς Εθνικής οδού Καβάλας - Θεσσαλονίκης εντοπίστηκαν στον παραπάνω αγρό κατά τη διάνοιξη του χαντακιού τάφοι ρωμαϊκών χρόνων. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν ένας κιβωτιόσχημος τάφος, ένας λακκοειδής και τέσσερις κεραμοσκεπείς.

Η ανασκαφή άρχισε στις 2-12-1998 και ολοκληρώθηκε στις 3-12-1998. Δεν περιείχαν κτερίσματα όλοι οι τάφοι. Σε μερικούς τάφους βρέθηκαν αγγεία και λυχνάρια ρωμαϊκών χρόνων[9].

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΑΜΑ

ΘΑΣΟΣ

Λιμένας

Οικόπεδο Ρ. Λαδίκα

Στο οικόπεδο που βρίσκεται εκτός των τειχών της αρχαίας πόλης και σε μικρή απόσταση από τις εργατικές κατοικίες όπου είχαν βρεθεί κατά το παρελθόν τάφοι[10], αποκαλύφθηκε συστάδα με μεγάλη πυκνότητα ταφών (Πίν. 282 ε). Ερευνήθηκαν συνολικά 28 τάφοι, 12 από τους οποίους ήταν συλημένοι. Χρονολογικά καλύπτουν την περίοδο από το β΄ μισό του 4ου έως το 2ο αι. π.Χ. Οι περισσότεροι ήταν κιβωτιόσχημοι επενδεδυμένοι με κάθετες μαρμαρόπλακες και ορθογώνια καλυπτήρια πλάκα. Δύο γειτονικοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, μικρών διαστάσεων, έφεραν επένδυση και κάλυψη με σχιστόπλακες και φιλοξενούσαν παιδικές ταφές, η μία από τις οποίες ήταν κτερισμένη με άβαφη λάγυνο (Πίν. 282 γ), ειδώλια πλαγγόνων (Πίν. 282 α-β) και ήρωα-ιππέα (Πίν. 282 δ). Μαρμάρινη, κυλινδρική θήκη περιείχε χάλκινη τεφροδόχο κάλπιδα με περίτμητο ανάγλυφο στην πρόσφυση της κάθετης λαβής, το οποίο φέρει παράσταση Διονύσου και πάνθηρα. Το αγγείο, έργο αττικής τεχνοτροπίας, χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 283 α).

Σε υστερότερη φάση χρήσης του χώρου ανήκουν τμήματα λίθινων τοιχίων και λιθόκτιστο ορθογώνιο βάθρο που πάτησε πάνω σε κιβωτιόσχημο τάφο, ο οποίος βρέθηκε κενός. Το βάθρο πιθανώς αποτελούσε βάση ρωμαϊκής σαρκοφάγου, η οποία πρέπει να καταστράφηκε[11]. Στη λιθοδομή του βρέθηκε εντοιχισμένο μαρμάρινο άγαλμα φυ-

9. Για περισσότερες πληροφορίες, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 153.

10. *ΑΔ* 44 (1982): Χρονικά, σ. 372· 45 (1990): Χρονικά, σ. 374-375. Το 1996 κατά τις εργασίες διάνοιξης του αποχετευτικού δικτύου κατά μήκος του δρόμου που περνά νότια του οικοπέδου βρέθηκε σύνολο τάφων που ανήκουν στην ίδια συστάδα: *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 553.

11. Για τις καταστροφές υπέργειων ορατών ταφικών μνημείων της θασιακής νεκρόπολης κατά τους νεότερους χρόνους, βλ. A. Conze, *Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres*, Hannover 1860, σ. 17-23.

σικού μεγέθους γυναικείας μορφής καθισμένης σε δίφρο (Πίν. 283 β). Προέρχεται πιθανώς από επιτύμβιο μνημείο της πρώτης περιόδου του νεκροταφείου.

Αρχαίο τείχος

Α. Κατά τις εργασίες εξωραϊσμού στην περιοχή του παλαιού λιμανιού, και συγκεκριμένα κατά τις εκσκαφές που απαιτήθηκαν για την κατασκευή των στηθαίων των πεζοδρομίων του δρόμου βόρεια του κτιρίου του παλαιού γυμνασίου, αποκαλύφθηκε κάτω από το παλαιό λιθόστρωτο, σε μήκος 7 μ. περίπου, τμήμα του αρχαίου τείχους της πόλης. Το τείχος έχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και αποτελεί τη νοητή συνέχεια του τμήματος που είναι ορατό δυτικότερα, στον αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας αγοράς[12]. Διασχίζεται κατά το πλάτος του από αγωγό, ύψ. 0,75 και πλ. 0,32 στο βόρειο και 0,47 μ. στο νότιο πέρας του. Η οροφή του αγωγού καλύπτεται από μεγάλες μαρμαροπλίνθους. Η καλυπτήρια μαρμαρόπλινθος στη νότια είσοδο του αγωγού στηρίζεται σε ορθογώνιο πεσσό (Πίν. 283 γ).

Β. Κατά τις εργασίες διάνοιξης αποχετευτικού δικτύου στην οδό Δημητριάδη αποκαλύφθηκε τμήμα του αρχαίου τείχους στο σημείο που το βόρειο σκέλος του κάμπτεται προς Ν. Ανασκαφή που είχε πραγματοποιηθεί εδώ το 1925 από τον H. Siering[13] είχε αποκαλύψει πύλη στην οποία έδωσε το όνομα «πύλη Ψαριών» εξαιτίας ενός χαράγματος φαλλού με μορφή ψαριού. Στην πύλη των Ψαριών κατέληγε οδός η οποία ξεκινούσε από το Ηράκλειο[14] και έχει ταυτιστεί με τη μεγάλη πομπική οδό που περιγράφεται στη στήλη που βρέθηκε στις επιχώσεις του αρχαίου λιμανιού στ. 24-25 *ἀπὸ δὲ τὸ Ἡρακλέος ιρὸ μέχρις θαλάσσης*, για την οποία ισχύουν οι απαγορεύσεις που περιέχονται στην επιγραφή. Πιθανολογείται μάλιστα ότι αυτή την οδό ακολουθούσαν και οι πομπές της εκφοράς των *ἀγαθῶν ἀνδρῶν* που ξεκινούσε από το ιερό του Ηρακλή και κατέληγε στη νεκρόπολη[15].

Η μικρής κλίμακας σωστική επέμβαση αποκάλυψε την εξωτερική γωνία του τείχους, που σε αυτό το σημείο ήταν κατασκευασμένο με εναλλασσόμενες σειρές ορθογώνιων γωνιόλιθων και ορθοστατών.

Η οδός Δημητριάδη ακολουθεί την πορεία του δυτικού τείχους της πόλης. Η εξωτερική του παρειά είναι και σήμερα ορατή στα υπόγεια σπιτιών που είναι χτισμένα κατά μήκος της δυτικής πλευράς του δρόμου.

Ιερό Σώτειρας

Κατά την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου στην οδό 18ης Οκτωβρίου αποκαλύφθηκε τμήμα μαρμάρινου βαθμιδωτού κρηπιδώματος (Πίν. 284 α). Αποτελείται από ορθογώνιους μαρμάρινους δόμους, οι οποίοι συνδέονται με μολύβδινους πελεκίνους συνδέσμους. Τμήμα του ίδιου κρηπιδώματος είχε ερευνηθεί το 1944 από τον R. Martin και είχε ταυτιστεί με το ιερό της Σώτειρας[16]. Η ανασκαφή του 1944 είχε περιοριστεί στην αποκάλυψη των δόμων του κρηπιδώματος. Από την επίχωση στο εσωτερικό του κρηπιδώματος, η οποία αφαιρέθηκε με την ευκαιρία της διάνοιξης του αποχετευτικού φρεατίου, προέρχονται χάλκινα νομίσματα αυτοκρατορικών χρόνων, κεραμική με κτενωτή διακόσμηση και μία σιδερένια τρίαινα (πιθανώς γεωργικό εργαλείο).

Στο εσωτερικό του κρηπιδώματος αποκαλύφθηκε η νότια γωνία λιθόκτιστου θεμελίου ορθογώνιου κτίσματος (Πίν. 284 β). Εξωτερικά του θεμελίου, σε μικρή απόσταση από αυτό και παράλληλα προς τους τοίχους του, βρέθηκαν διασταυρούμενοι αγωγοί, υπόγειοι, θολωτοί, ελλειψοειδούς διατομής, λιθόκτιστοι εξ ολοκλήρου με μικρές αργές πέτρες και ασβεστοκονίαμα. Ο τρόπος και τα τεχνικά χαρακτηριστικά της κατασκευής μαρτυρούν πως πρόκειται για υπόγειους υδραγωγούς, η κατασκευή των οποίων πρέπει να αναχθεί στους υστερορωμαϊκούς χρόνους[17].

Αποχετευτικό

Κατά τις εργασίες διάνοιξης αποχετευτικού δικτύου στην πόλη του Λιμένα εντοπίστηκαν τα εξής:

Α. Σε μικρό δρόμο στην περιοχή Σωτηρέλη (μεταξύ των Ο.Τ. 60 και 80Α) βρέθηκαν σπασμένα και μετακινημένα από την αρχική τους θέση μαρμάρινα καλύμματα σαρκοφάγων.

Β. Στην οδό που περνά μπροστά από τις βακουφικές ιδιοκτησίες στο αρχαίο λιμάνι βρέθηκε τμήμα μικρού υδραγωγού με κτιστές πλευρές και κάλυψη με μαρμαρόπλακες με κατεύθυνση Β.-Ν., ο οποίος παροχέτευε νερά από την αγορά προς τη θάλασσα.

Γ. Στην οδό Π. Μελά, νότια της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, εντοπίστηκε σε μικρό βάθος από την επιφάνεια

12. Τμήμα του ανασκάφηκε το 1999 από τη ΙΗ' ΕΠΚΑ σε συνεργασία με τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή.

13. Η πληροφορία αντλήθηκε από το αρχείο της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής.

14. *EtTh* XII (1988), σ. 484, σημ. 4, σ. 323, σημ. 2

15. *EtTh* XIV (1992), σ. 100-101.

16. *BCH* 68-69 (1944-45), σ. 147.

17. Για παρόμοιους υδρευτικούς αγωγούς στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, βλ. *ΑΕΜΘ* 12 (1998), σ. 217-222.

του δρόμου λιθόκτιστος, ορθογώνιας διατομής, αγωγός με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ.

ΜΑΡΙΝΑ ΣΓΟΥΡΟΥ

Αστρίς Θεολόγου

Οικόπεδο Ζ. και Σ. Μόραλη

Ξεκίνησε φέτος η σωστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται στην περιοχή Αστρίδος Θεολόγου, βόρεια και σε άμεση γειτνίαση με τη βασική οδική αρτηρία του νησιού. Στο οικόπεδο, είχε εντοπιστεί, κατά τις προκαταρκτικές εκσκαφικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν, δομικό υλικό από μνημειακό κτίσμα κλασικών πιθανότατα χρόνων, μάλλον από πύργο[18]. Επειδή ο όγκος του υλικού αυτού είχε προέλθει από το νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, επιλέχθηκε αυτό το σημείο για την τοποθέτηση του ανασκαφικού καννάβου και την έναρξη της ανασκαφικής έρευνας.

Από τις πρώτες ημέρες της ανασκαφής έγινε αντιληπτό ότι ο αρχαίος πύργος δεν βρίσκεται μέσα στα όρια του συγκεκριμένου οικοπέδου, αλλά μάλλον ανατολικότερα, στο όμορο οικόπεδο Μ. Ιμβριώτη[19]. Άρχισαν ωστόσο να εμφανίζονται σε όλες τις ανασκαφικές τομές ενδιαφέροντα οικιστικά λείψανα, δίνοντας την εικόνα μιας εγκατάστασης, πιθανώς μιας αγροικίας υστερορωμαϊκών χρόνων, από την οποία δεν ήταν φέτος δυνατόν να ερευνηθεί παρά ένα μικρό τμήμα της.

Η ανασκαφική έρευνα επεκτάθηκε οριζόντια, με στόχο να γίνει καλύτερα αντιληπτή η οργάνωση του χώρου στο ανεσκαμμένο τμήμα. Από την άλλη, η προκαταρκτική μελέτη της στρωματογραφίας δεν αποκάλυψε πρωιμότερες οικιστικές φάσεις στο συγκεκριμένο τουλάχιστον σημείο του οικοπέδου. Η περιορισμένη πάντως διάρκεια της ανασκαφής, αλλά και η απουσία «ειδικών» ευρημάτων, μας εμπόδισε να αποσαφηνίσουμε την ακριβή χρήση των εντοπισμένων χώρων, με εξαίρεση ένα σημείο προετοιμασίας της τροφής εκτός των ανεσκαμμένων δωματίων, όπου εντοπίστηκε κατά χώραν ένα λίθινο γουδί μεγάλων διαστάσεων (Πίν. 287 α).

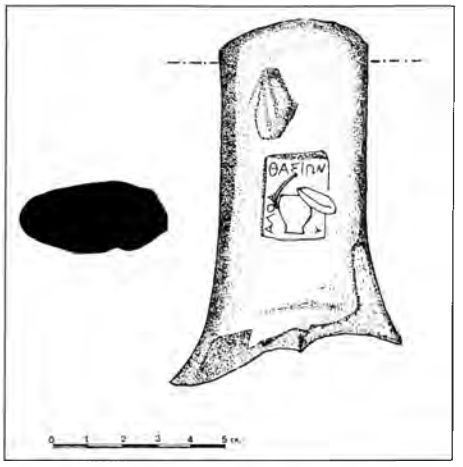
Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο νοτιότερος από τους ανεσκαμμένους χώρους, δυστυχώς πολύ κατεστραμμένος λόγω της διενέργειας εδώ εργασιών καθαρισμού με μηχανικό εκσκαφέα από τον ιδιώτη του οικοπέδου. Φαίνεται ότι πρόκειται για επιμήκη χώρο μεγάλων διαστάσεων, ίσως μια ανοιχτή αυλή. Εδώ ένας τοίχος με κατεύθυνση περίπου Δ.-Α., λεπτότερος από τους υπόλοιπους, καθώς και μια ορθογώνια κατασκευή από αργούς λίθους και διαστάσεις μόλις 1×1,50 μ., ίσως ανήκουν σε μια λίγο οψιμότερη οικιστική ανακατασκευή. Δίπλα στον τοίχο αυτόν εντοπίστηκε τοποθετημένος όρθια ένας ακέραιος αμφορέας, αλλά δεν υπήρξαν άλλες ενδείξεις αποθηκευτικού προορισμού του χώρου αυτού.

Το σημαντικότερο εύρημα υπήρξε στο βορειότερο χώρο ένα μεγάλο διμερές δωμάτιο, με το δυτικό του τμήμα στρωμένο με πλάκες γνευσίου (Πίν. 285 β). Κάτω από το δάπεδο αυτής της οικιστικής φάσης εντοπίστηκε ένας μεγάλος οικογενειακός τάφος χρονολογούμενος στο 2ο αι. μ.Χ. από ένα χάλκινο νόμισμα που βρέθηκε στο εσωτερικό του. Είναι εν μέρει χτισμένος με αργούς λίθους και εν μέρει λαξευμένος στο φυσικό βράχο. Καλύπτεται κατά πλάτος με τρεις μεγάλες πλάκες από γνεύσιο. Περιείχε πέντε τουλάχιστον ακτέριστους σκελετούς ενηλίκων, των οποίων η ανθρωπολογική μελέτη δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Η στρωματογραφική ακολουθία σε αυτό το σημείο δείχνει ότι πριν από την ίδρυση της υστερορωμαϊκής εγκατάστασης ή ίσως την επέκταση εδώ μιας πρωιμότερης, περισσότερο συρρικνωμένης αγροικίας[20], η ίδια αυτή περιοχή πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί ως νεκροταφείο, ή τουλάχιστον ως σημείο ενταφιασμού της οικογένειας, στην κατοχή της οποίας ανήκε ο συγκεκριμένος τάφος. Η ιδέα ενός μεμονωμένου μάλλον τάφου παρά μιας οργανωμένης νεκρόπολης της εγκατάστασης ενισχύεται από το γεγονός ότι στη Θάσο, και κυρίως στη νότια Θάσο, είναι συνήθης ο εντοπισμός τέτοιων μεμο-

18. Για την παρουσία τέτοιων κτιρίων στη Θάσο, μεμονωμένων ή ενταγμένων στο οικιστικό σχήμα της αγροικίας, βλ. *BSA* 81 (1986), σ. 169-173· 80 (1985), σ. 119-128. J.F. Cherry - J.L. Davis - E. Mantzourani, The Towers of Northwest Keos, στο: J.F. Cherry - J.L. Davis - E. Mantzourani (επιμ.), *Landscape Archaeology as Long-term History. Northern Keos in the Cycladic Islands from Earliest Settlement until Modern Times*, Los Angeles 1991, σ. 289.

19. Το οικόπεδο αυτό έχει επίσης ενταχθεί, σε συνεννόηση με την ιδιοκτήτρια, στη σειρά σωστικών ανασκαφών της Θάσου, λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει ο εντοπισμός του πρώιμου αυτού πύργου, αλλά και για να αντιμετωπιστεί από κοινού και για τα δύο οικόπεδα το ζήτημα της πιθανής διατήρησης και αξιοποίησης εδώ ενός αρχαιολογικού χώρου περιορισμένης έκτασης, με τη δέσμευση μικρού μόνον τμήματος των όμορων οικοπέδων. Πρέπει να επισημανθεί η συμβολή του αρχαιοφύλακα της νότιας Θάσου Δ. Δαλγιαννάκη σε όλες αυτές τις εργασίες.

20. Για τις αγροικίες της Θάσου, βλ. Ζ. Μπόνιας, Οι αγροικίες της Θάσου και τα λατομεία μαρμάρου, στο: Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη - Α. Müller - Σ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Θάσος: Πρώτες ύλες και τεχνολογία από τους προϊστορικούς χρόνους ως σήμερα*, Παρίσι 1999, σ. 101-115. R. Osborne, Is it a Farm? The Definition of Agricultural Sites and Settlements in Ancient Greece, στο: B. Wells (επιμ.), *Agriculture in Ancient Greece*, στο: *Proceedings of the 7th International Symposium at the Swedish Institute at Athens*, Stockholm 1992, σ. 21-25.

Σχέδ. 3. Θάσος. Αστρίς Θεολόγου. Ενσφράγιστη λαβή οξυπύθμενου αμφορέα.

νωμένων οικογενειακών τάφων, που οι περισσότεροι μπορούν να χρονολογηθούν στη μέση και την ύστερη ρωμαϊκή εποχή[21].

Τα ευρήματα της ανασκαφικής έρευνας στους χώρους της εγκατάστασης των υστερορωμαϊκών χρόνων είναι λιγοστά: κεραμική, κυρίως αμφορέων με κτενωτή διακόσμηση, πινάκια αρρετινού τύπου, θασιακά άβαφα αγγεία, πήλινα «ακόνια», σιδερένια καρφιά, καθώς και αρκετά χάλκινα νομίσματα του 3ου και 4ου αι. μ.Χ. Ενδιαφέρουσα είναι η παρουσία μικρού αριθμού πρωιμότερων μελαμβαφών οστράκων, καθώς και ενσφράγιστων λαβών οξυπύθμενων αμφορέων (Σχέδ. 3), ευρήματα που δεν χαρακτηρίζουν βεβαίως την οικιστική φάση που ερευνήθηκε, αλλά πρέπει να σχετίζονται με τον πύργο των κλασικών-πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, τον οποίο δεν είχαμε την τύχη να εντοπίσουμε φέτος. Αρκετά από τα σφραγίσματα αυτά μάς είναι γνωστά στη νότια Θάσο, από τα αγγειοπλαστεία στις θέσεις Κούκος και Βαμβούρη Αμμουδιά, οι οποίες απέχουν ελάχιστα από την εγκατάσταση[22].

Άγιος Ιωάννης Λουκάς

Ο φυσικός όρμος του Αγίου Ιωάννη Λουκά βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα της Θάσου, σε απόσταση 3 χλμ. περίπου βορειοανατολικά της Αλυκής. Τα ερείπια δύο πύργων στα υψώματα που τον οριοθετούν, ενός κυκλικού και ενός ορθογώνιου, εντοπίζονται ήδη το 1909 από τον J. Baker-Penoyre[23]. Δύο δεκαετίες αργότερα, το 1930, ο A. Bon υπογραμμίζει ότι είναι δύσκολο να γίνει κατανοητή η ύπαρξη αυτών των αμυντικών κτισμάτων σε ένα χώρο που φαίνεται να ήταν μάλλον ακατοίκητος λόγω της έντονης απομόνωσής του[24].

Για την περιοχή αυτή, τίποτε περισσότερο δεν γίνεται γνωστό έως το 1983, όταν διενεργείται από τη ΙΗ΄ ΕΠΚΑ ανασκαφική έρευνα μικρής κλίμακας στο ανατολικό άκρο του όρμου[25]. Τότε εντοπίζονται οικιστικά λείψανα υστερορωμαϊκών χρόνων, με δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις (Σχέδ. 4:7). Η παρουσία κιβωτιόσχημων τάφων στο πρανές του λόφου που οριοθετεί τον όρμο από Α. (Σχέδ. 4:10), καθώς και τοιχίων τόσο στην πλαγιά όσο και λίγα μέτρα δυτικά των κτισμάτων, υποδεικνύουν την έκταση μιας μικρής εγκατάστασης αυτής της περιόδου.

Το 1998 δρομολογήθηκε μια δεύτερη περίοδος ανασκαφικών εργασιών[26], λόγω του τυχαίου εντοπισμού δόμων στο δυτικό αυτή τη φορά άκρο του κόλπου. Αποκαλύφθηκε μεγάλο κτίσμα, του οποίου ανασκάφηκαν μόνον τρεις χώροι και μία αποθηκευτική κατασκευή μικρών διαστάσεων (Σχέδ. 5). Οι ομοιότητες του κτιρίου αυτού με εκείνα της υστερορωμαϊκής εγκατάστασης είναι πρόδηλες όσον αφορά τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες της τοιχοδομίας, την παρουσία δύο οικοδομικών φάσεων, την πρακτική της στέγασης με μεγάλες πλάκες γνευσίου αλλά και τα κινητά ευρήματα.

Χάλκινα νομίσματα, όπως φόλλεις Ιουστίνου Β΄ κοπής Νικομηδείας (Πίν. 286 α), γνωστοί στη Θάσο και από το «θησαυρό του θεάτρου»[27], άλλα μικροευρήματα, όπως ένας χάλκινος σταυρός[28], αλλά και η άφθονη κτενωτή κεραμική τοποθετούν το στρώμα καταστροφής της πρώτης – πρωιμότερης – φάσης λίγο πριν από τα τέλη του 6ου αι. μ.Χ.[29]. Για

21. *ΑΔ* 51 (1996): Χρονικά, σ. 556.

22. *Thasiaca, BCH* Suppl. V, 1979, σ. 261. *Recherches sur les amphores grecques, BCH* Suppl. XIII, 1986, σ. 251.

23. *JHS* XXIX (1909), σ. 235.

24. *BCH* LIV (1930), σ. 162.

25. *ΑΔ* 38 (1983): Χρονικά, σ. 316.

26. Ευχαριστώ τις αρχαιολόγους Ε. Τοπούζη, Α. Μορφάκη, Β. Παπαλαζάρου, Ε. Κοτσαμπασοπούλου, τον αρχιτέκτονα Τ. Kozelj, τη σχεδιάστρια Κ. Παπαδοπούλου, τους συντηρητές Γ. Ξυλαπετσίδη, Δ. Σιαμπανόπουλο, Τ. Παστραφίδου, τους φωτογράφους Σ. Στουρνάρα, Θ. Παπαδόπουλο και τον τεχνίτη Κ. Δρακόντη. Στην ανασκαφή αλλά και στην καταγραφή του υλικού συμμετείχαν φοιτητές από τα Πανεπιστήμια Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Κομοτηνής, Κολωνίας και Freiburg.

27. *Thasiaca*, *BCH* Suppl. V, 1979, σ. 442.

28. Η μορφή του παραπέμπει στους ανάγλυφους σταυρούς κιόνων και κιονοκράνων αλλά και στους εγχάρακτους των επιγραφών από την Αλυκή, βλ. *EtTh* X (1984), σ. 88, 90, 152, καθώς και από την ευρύτερη περιοχή, βλ. *ByzForsch* XVI (1989), σ. 347.

29. Ανάλογη χρονολόγηση, της τελευταίας τουλάχιστον οικιστικής φάσης, είχε σωστά προταθεί και κατά την ανασκαφική έρευνα του 1983, αν

Σχέδ. 4. Θάσος. Άγιος Ιωάννης Λουκάς. Χάρτης της περιοχής όπου σημειώνονται οι εντοπισμένες αρχαιολογικές θέσεις.

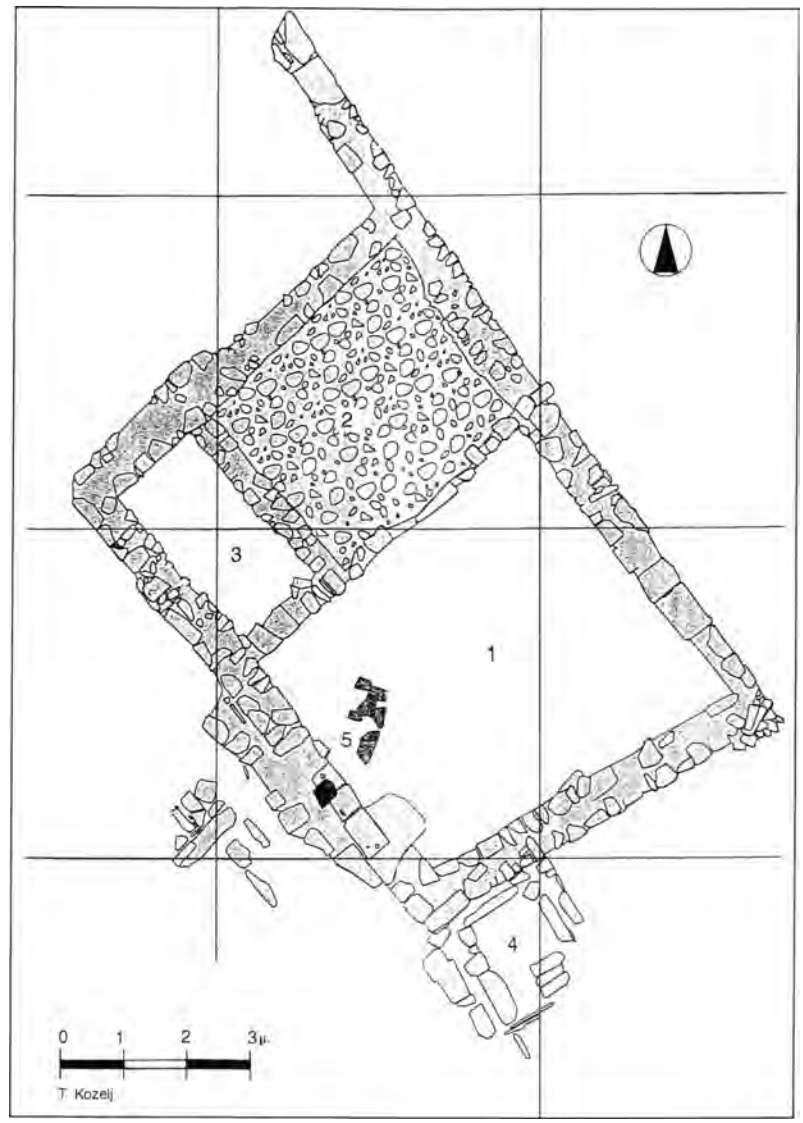
τα χρονικά όρια της δεύτερης φάσης λειτουργίας του κτίσματος, η οποία φαίνεται ότι σώζεται πολύ αποσπασματικά, δεν είμαστε βέβαιοι, το κτίσμα όμως ίσως εγκαταλείπεται ήδη τον 7ο αι., είτε λόγω σημαντικής ανόδου της θαλάσσιας στάθμης, πιστοποιημένης στη γειτονική Αλυκή[30], είτε εξαιτίας άλλων φυσικών φαινομένων που έχουν συζητηθεί με αφορμή την εγκατάλειψη και άλλων παράκτιων θέσεων του νησιού κατά την ίδια περίοδο[31].

Οι ανεσκαμμένοι χώροι του κτιρίου είναι τρεις, αλλά είναι βέβαιο ότι το κτίσμα επεκτείνεται προς ΒΔ. και Δ. Ο μεγαλύτερος, ο Χώρος 1 (Πίν. 286 β), είχε θυραίο άνοιγμα τόσο στα ανατολικά, όπου διασώζεται το κατώφλι, πιθανώς προς την αυλή του οικοδομήματος όσο και στα δυτικά, όπου με μεγάλη δίφυλλη θύρα επικοινωνούσε με άλλο μη ανεσκαμμένο δωμάτιο. Στεγαζόταν με μεγάλες πλάκες από γνεύσιο και είχε δάπεδο από το ίδιο υλικό (Πίν. 286 γ). Στα βορειοδυτικά του υπήρχαν δύο δωμάτια, το δυτικότερο, ο Χώρος 3, που ήταν μικρότερο και επίσης πλακοστρωμένο, και το ανατολικότερο, ο Χώρος 2, μεγαλύτερο, τετράγωνης κάτοψης και με επιφάνεια ένα πολύ συμπαγές λιθόστρωτο. Επειδή το λιθόστρωτο αυτό εντοπίζεται αρκετά ψηλότερα από το δάπεδο των δύο άλλων χώρων, είναι ενδεχόμενο να ανήκει ή έστω να χρησιμοποιήθηκε και

και η ανεύρεση τότε ενός μόνο νομίσματος του Ιουστινιανού δεν είχε θεωρηθεί επαρκής: *ΑΔ* 38 (1983): Χρονικά, σ. 316.

30. *EtTh* IX (1980), σ. 126.

31. Χ. Μπακιρτζής, Τι συνέβη στη Θάσο στις αρχές του 7ου μ.Χ. αι.; *Φίλια Έπη εις Γ.Ε. Μυλωνάν*, Γ΄, Αθήνα 1989, σ. 341.

Σχέδ. 5. Θάσος. Άγιος Ιωάννης Λουκάς. Κάτοψη της υστερορωμαϊκής εγκατάστασης.

κατά τη δεύτερη φάση του κτιρίου, από την οποία η μόνη βέβαιη ένδειξη είναι το κρηπίδωμα μιας κυκλικής κατασκευής (Σχέδ. 5: 5), που διατηρείται μόνον επάνω στο νοτιοδυτικό τοίχο του Χώρου 1.

Τέλος, στο νοτιότερο τμήμα του καννάβου ανασκάφηκε τετράπλευρη «θήκη» (Σχέδ. 5: 4· Πίν. 287 α), οριοθετημένη με πέτρες μεγάλων διαστάσεων και με πλάκες γνευσίου, αλλά και με χτισμένη αργολιθοδομή στο βορειοδυτικό της τμήμα. Η μία από τις πέτρες αυτές είναι πεσσόκρανο ρωμαϊκών χρόνων σε β΄ χρήση. Στο νότιο άκρο της η «θήκη» σχηματίζει κόγχη. Ολόκληρη η κατασκευή πρέπει να είχε εσωτερική ξύλινη επένδυση, εφόσον προοριζόταν μάλλον για την αποθήκευση λιπαρού υλικού, όπως φάνηκε από τα χαρακτηριστικά του χώματος κατά την ανασκαφή της[32].

Η ταυτότητά αυτού του υστερορωμαϊκού κτίσματος αποκαλύφθηκε από τα επιφανειακά κιόλας ευρήματα: δύο τμήματα από πιεστήριο μεγάλων διαστάσεων[33] και ένας μύλος

32. Η ανάλυση των δειγμάτων αυτού του υλικού, η οποία δεν πραγματοποιείται στην Ελλάδα, δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.

33. Η M. Brunet αναφέρει αυτή τη βάση συμπίεσης από τον Άγιο Ιωάννη στο *La production du vin et de l'huile en Méditerranée, BCH* Suppl. XXVI, 1993, σ. 207.

από trapetum δηλώνουν την παρουσία εργαστηρίου επεξεργασίας της ελιάς. Το λιθόστρωτο και ο μικρός αποθηκευτικός χώρος βοηθούν αυτή την ταύτιση, ενώ και το λίθινο κυκλικό κρηπίδωμα της δεύτερης οικιστικής φάσης μπορεί να σχετίζεται με την αρχική θέση του πιεστηρίου. Ενδεικτική εξάλλου είναι και η έντονη παρουσία αγγείων σχετικών με την αποθήκευση του λαδιού στον κινητό «εξοπλισμό» των ανεσκαμμένων χώρων[34]. Δεν είναι εξακριβωμένη η έναρξη ζωής του εργαστηρίου, ο εντοπισμός όμως αρχιτεκτονικών μελών σε β΄ χρήση, υποδεικνύει ότι η λειτουργία του δεν πρέπει να τοποθετείται πριν από τον 4ο αι. μ.Χ.[35].

Η εντατική επιφανειακή έρευνα της ευρύτερης περιοχής ανάμεσα στους δύο ορεινούς όγκους αποκάλυψε επίσης: τα ερείπια ενός ακόμη κτίσματος, πιθανώς ενός τρίτου πύργου στο δυτικό ύψωμα (Σχέδ. 4: 2), το στόμιο ενός πηγαδιού στο κέντρο περίπου του όρμου (Σχέδ. 4: 6), υστερορωμαϊκά λείψανα στο βορειοανατολικό τμήμα του (Σχέδ. 4: 11), μία παραδοσιακή καλύβα με φούρνο χρησιμοποιούμενη την εποχή συγκομιδής της ελιάς (Σχέδ. 4: 13), δύο τουλάχιστον θέσεις κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων (Σχέδ. 4: 12-15), και, σε άμεση γειτνίαση με το εργαστήριο, ίχνη εγκατάστασης του τέλους του 6ου αι. π.Χ. αλλά και μιας πρωιμότερης, των προϊστορικών χρόνων (Σχέδ. 4: 5).

Στις τέσσερις τομές που ερευνήθηκαν στον τελευταίο αυτόν τομέα, ήλθε στο φως ένα τμήμα της προϊστορικής εγκατάστασης, που πρέπει να χρονολογείται στην περίοδο μετάβασης από την τελική νεολιθική στην πρώιμη εποχή του Χαλκού στην ανατολική Μακεδονία. Εντοπίστηκαν:

α) Εστίες με δάπεδα από βότσαλα, πηλό ή πλακαρές πέτρες και με υπόστρωμα από κεραμική, πηλό και χαλίκι (Πίν. 287 β). β) Έδρανα λιθόκτιστα ή από άψητο πηλό. γ) Λάκκοι απορριμμάτων. δ) Ένα τουλάχιστον εκτεταμένο δάπεδο από κόκκινο πηλό.

Ο εργαλειακός εξοπλισμός δεν περιλαμβάνει παρά μικρό αριθμό απολεπισμάτων χαλαζία και μόλις δύο ή τρία θραύσματα εργαλείων από πυριτόλιθο. Στις ίδιες ανασκαφικές ενότητες και μαζί με προϊστορική κεραμική βρέθηκαν χάλκινα ελάσματα και βελόνες, ένα μικρό χάλκινο περίαπτο σε σχήμα πέλεκυ, καθώς και μία χάλκινη αιχμή βέλους, του τύπου με μίσχο για την προσήλωση του στελέχους, που χρονολογείται στα τέλη της αρχαϊκής περιόδου[36]. Αυτά τα ευρήματα είναι ενδεικτικά της εντονότατης διαταραχής των επιχώσεων στην περιοχή αυτή, οφειλόμενης μάλλον στις ραγδαίες πλημμύρες του χώρου κατά τη διάρκεια του χειμώνα.

Έτσι πρέπει να εξηγηθεί και η παρουσία στα ίδια αυτά στρώματα κεραμιδιών λακωνικού τύπου με μαύρο ή σκούρο καστανό επίχρισμα, μελαμβαφούς ή μελανόμορφης θασιακής κεραμικής, αλλά και των χαρακτηριστικών για τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. «κυλίκων με στιγμές», που αποδίδονται σε παριανά ή σε βορειοαιγαιακά εργαστήρια[37]. Δεν είναι εύκολο χωρίς τη συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας να κατανοηθεί η στρωματογραφία αυτού του τομέα, όπου η προϊστορική και η αρχαϊκή εγκατάσταση φαίνεται να έχουν «συγχωνευθεί».

Φαίνεται πάντως ότι έχουμε εδώ τη διαχρονική παρουσία μιας ολιγάριθμης κοινότητας, όπως τουλάχιστον υποδηλώνει η περιορισμένη εξάπλωση των επιφανειακών ευρημάτων, και με μικρή διάρκεια ζωής, ίσως μάλιστα περιοδικής κατοίκησης. Η επιλογή της θέσης στον όρμο του Αγίου Ιωάννη Λουκά πρέπει να έλαβε υπόψη της τρία κυρίως κριτήρια: τον πλούσιο βοσκότοπο, τη δυνατότητα ελαιοκαλλιέργειας και τη συνύπαρξη των δύο προηγούμενων με επικουρικές οικονομικές πρακτικές, όπως το κυνήγι και η αλιεία. Η ενασχόληση με την υφαντική και ίσως, με τη βαφή των υφασμάτων δηλώνεται πειστικά από τον εντυπωσιακό αριθμό των σφονδυλιών και τον εντοπισμό χρωστικών υλικών.

Τραπέζια Πρίνου

Η θέση βρίσκεται σε υψόμετρο 800 μ. περίπου, στα νοτιοανατολικά της κορυφής Τούμπα, όπου βρίσκεται το πυροφυλάκιο του νησιού. Εντοπίστηκε εδώ – μετά από καταγγελία στην Υπηρεσία μας για λαθρανασκαφές – αρχαία εγκατάσταση με περίβολο (Σχέδ. 6), ίσως διπλό κατά τόπους, και μέγιστη διάμετρο 25 μ. περίπου. Πιστεύουμε ότι πρόκειται για θέση με κτηνοτροφικό προορισμό, όπως αυτή που έχει ερευνηθεί στους Τρεις Γκρεμούς Παναγίας[38]. Στην επιφάνεια του εδάφους διακρίνονται ευθύγραμμα και καμπυλόγραμμα τοιχία, τα οποία πρέπει να διαιρούν το εσωτερικό της εγκατάστασης σε «ειδικές θέσεις δραστηριότητας». Κατά τη φετινή περίοδο πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες:

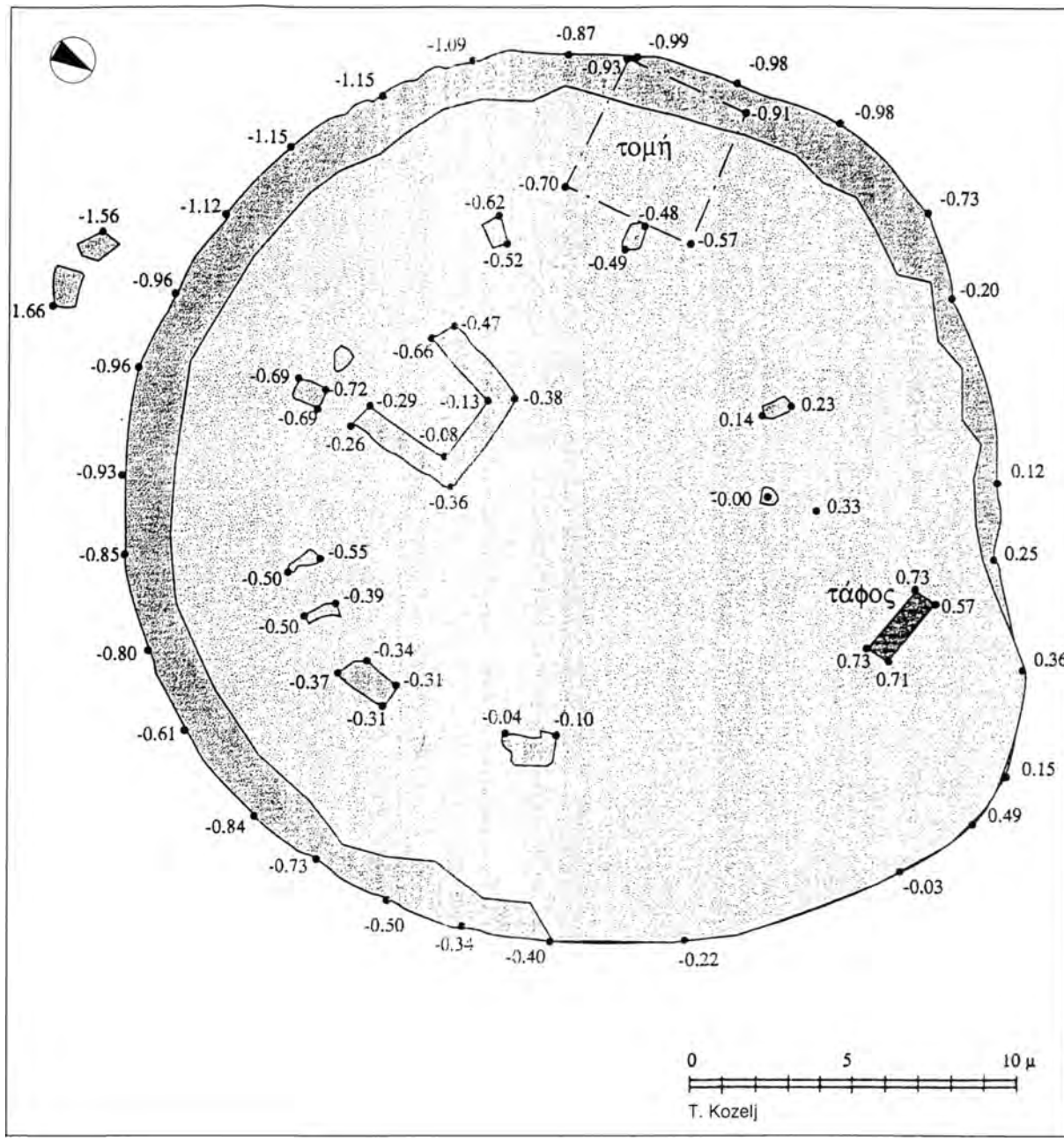
34. Για εξοπλισμό ελαιοτριβείων, βλ. γενικά, ό.π.

35. Σημαντική επίσης θεωρούμε και την πληροφορία του ζωοαρχαιολογικού υλικού, που στο σύνολό του σχεδόν φαίνεται ότι ανήκει σε ένα και μόνο ζώο, ένα γάιδαρο που πρέπει να βρισκόταν στο Χώρο 1, όταν καταστράφηκε το κτίριο, πιθανώς από σεισμό.

36. A. Snodgrass, *Early Greek Armour and Weapons from the End of the Bronze Age to 600 B.C.*, Edinburgh 1964, σ. 147. Π. Φάκλαρης, *Αρχαία Κυνουρία. Ανθρώπινη δραστηριότητα και περιβάλλον*, Αθήνα 1990, σ. 73.

37. *ΑΕΜΘ* 3 (1989), σ. 619.

38. *ΑΔ* 50 (1995): Χρονικά, σ. 622-626. *ΑΕΜΘ* 9 (1995), σ. 423-433.

Σχέδ. 6. Θάσος. Τραπέζια Πρίνου. Κάτοψη της αρχαίας εγκατάστασης.

1. Ερευνήθηκε ένα κτίσμα σχήματος Π – με ανοιχτή δηλαδή τη μία πλευρά του –, του οποίου τα θεμέλια είναι ορατά στο ανατολικό τμήμα της εγκατάστασης (Πίν. 287 γ). Είναι χτισμένο με αργολιθοδομή, χωρίς συνδετικό υλικό, και με πέτρες γνευσίου μεγάλων διαστάσεων, έως 1×0,70×0,12 μ. Στο εσωτερικό του δεν υπήρξαν ευρήματα, αν και φαίνεται ότι το κτίσμα εδράζεται εν μέρει πάνω σε αρχαίους τοίχους. Η τωρινή του μορφή πάντως δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι ανήκει στους αρχαίους χρόνους. Είναι πιθανότερο ότι χρησιμοποιήθηκε ως κτηνοτροφική καλύβα τον προηγούμενο αιώνα.

2. Ανασκάφηκε ένας τάφος στο βορειοδυτικό άκρο της εγκατάστασης, όπου και εντοπίζονταν οι ενδείξεις των επανειλημμένων λαθρανασκαφών. Έχει εσωτερικές δια-

στάσεις 1,90-2×0,55 μ., το πλάτος του όμως αυξάνεται σημαντικά (έως τα 1,60 μ.), αν προσμετρηθούν τα τοιχώματα, κατασκευασμένα με μεγάλους πλακαρούς λίθους, πλ. 0,45-0,50 μ. Είναι χτισμένος με αργολιθοδομή, ύψ. 0,80 μ. περίπου, η οποία μόνο στο βορειοδυτικό τμήμα του αντικαθίσταται με ενιαία πλάκα, ύψ. 1 μ. Ο τάφος βρέθηκε ανοιχτός, για την κάλυψή του ωστόσο πρέπει να είχαν χρησιμοποιηθεί επίσης πλάκες γνευσίου. Η έρευνά του δεν προσέφερε ούτε οστά ούτε κτερίσματα, αν εξαιρεθεί μικρή ποσότητα λεπτής κεραμικής χωρίς χρονολογικές ενδείξεις και με αβέβαιη ακόμη και αυτή τη σύνδεσή της με τον τάφο.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Άργιλος

Το κοινό ελληνοκαναδικό πρόγραμμα της συστηματικής ανασκαφής της αρχαίας Αργίλου συνεχίστηκε για έβδομη χρονιά. Η έρευνα περιορίστηκε στο νότιο τομέα της ανασκαφής. Η επιβράδυνση του ανασκαφικού προγράμματος της φετινής και της επόμενης περιόδου είναι συνειδητή, για να προχωρήσει η μελέτη της ανασκαφής και των ευρημάτων της. Επιδιωκόμενος σκοπός είναι να ολοκληρωθεί η αποκάλυψη των οικημάτων στο νότιο τομέα της πόλης, για να κατανοηθεί η ερμηνεία τους και να προχωρήσει η ανασκαφή των αρχαιότερων αρχαιολογικών στρωμάτων της Αργίλου στον τομέα του λιμανιού.

Νότιος τομέας

Η ανασκαφή στο νότιο τομέα είχε ως κύριο αντικείμενο την αφαίρεση των διαδρόμων που υπήρχαν στο εσωτερικό των οικημάτων Α, Β και C (Σχέδ. 7).

Η ανασκαφή του διαδρόμου 3657-58 μας επέτρεψε να αποκαλύψουμε στο σύνολό του το νοτιοδυτικό τμήμα της οικίας Α. Η έρευνα στο διάδρομο αυτόν, που κάλυπτε μέρος του δυτικού τοίχου της οικίας, αποδείχθηκε σημαντική γιατί έτσι μπόρεσε να γίνει κατανοητή η οργάνωση στο εσωτερικό των δύο χώρων. Τελικά, η ανασκαφή κατέδειξε την ύπαρξη ενός ορόφου, χάρη στη διαπίστωση σειράς οπών στο μέσον του βόρειου τοίχου (Πίν. 288 α), που χρησίμευαν στην ένθεση των δοκαριών του πατώματος. Μέχρι τώρα δεν υπήρχαν παρόμοιες ενδείξεις από τον ανατολικό τοίχο της οικίας, εφόσον αυτός δεν είχε διατηρηθεί στο απαιτούμενο ύψος, ενώ ο δυτικός τοίχος καλυπτόταν από το διάδρομο 3558-59. Ο δυτικός λοιπόν τοίχος και η βορειοδυτική γωνία της οικίας παρουσιάζουν σε ορισμένα σημεία και σε διαφορετικό ύψος τετράπλευρες οπές, πλευράς 0,12 μ. περίπου. Το γεγονός ότι οι οπές δεν βρίσκονται στο ίδιο ύψος δεν επιτρέπει τη βεβαιότητα ότι το πάτωμα, τουλάχιστον σε αυτό το τμήμα της οικίας, κάλυπτε ολόκληρο το χώρο. Μάλλον πρέπει να υποθέσουμε την ύπαρξη μιας σκάλας κατά μήκος του δυτικού τοίχου που οδηγούσε στον όροφο, το πάτωμα του οποίου κάλυπτε κάτι περισσότερο από το μισό του δυτικού χώρου και ολόκληρο τον ανατολικό.

Η εύρεση αμφορέων και αγγείων καθημερινής χρήσης, τα οποία αναμφίβολα έπεσαν από τον όροφο, παρέχει ενδείξεις για τη χρήση του χώρου πάνω από τα δύο δωμάτια της οικίας.

Προχωρήσαμε στην αφαίρεση και άλλων τριών διαδρόμων, οι οποίοι κάλυπταν διάφορα τμήματα των οικημάτων Β και C. Με τον τρόπο αυτό αποκαλύφθηκε το σύνολο του χώρου Β1 της οικίας Β, καθώς και το σχέδιο κάτοψης ολόκληρης της οικίας. Η οικία Β φαίνεται ότι χτίστηκε σε τρεις διαφορετικές οικοδομικές φάσεις. Στην πρώτη φάση διέθετε δύο χώρους (Β1 και Β2) και η είσοδος βρισκόταν στην ανατολική πλευρά. Κατά τη διάρκεια της πρώτης αυτής φάσης το πλακόστρωτο της οδού R2 έφθανε μέχρι την είσοδο της οικίας. Τη φάση αυτή χρονολογούμε στο γύρισμα από τον 6ο στον 5ο αι. Στο β΄ μισό του 5ου αι. κλείστηκε η ανατολική είσοδος και δημιουργήθηκε ένα άνοιγμα στο νότιο τοίχο, παράλληλα ένα άλλο οίκημα χτίστηκε στα ανατολικά, η οικία C. Η ακριβής κάτοψη αυτής της οικίας παραμένει άγνωστη, γιατί οι κατολισθήσεις της πλαγιάς του λόφου κατέστρεψαν μεγάλο τμήμα της. Τέλος, η τρίτη φάση, που με επιφύλαξη χρονολογούμε στο α΄ τέταρτο του 4ου αι., σημαδεύτηκε από ριζικές αλλαγές. Η οικία Β δεν αποτελείται πλέον παρά από ένα μόνο χώρο (Β2), στον οποίο οδηγούσε άνοιγμα από το δυτικό τοίχο, σήμερα κατεστραμμένο, ενώ παράλληλα ανυψώνεται το πάτωμα. Ο χώρος Β1 ανασχηματίζεται ολοκληρωτικά.

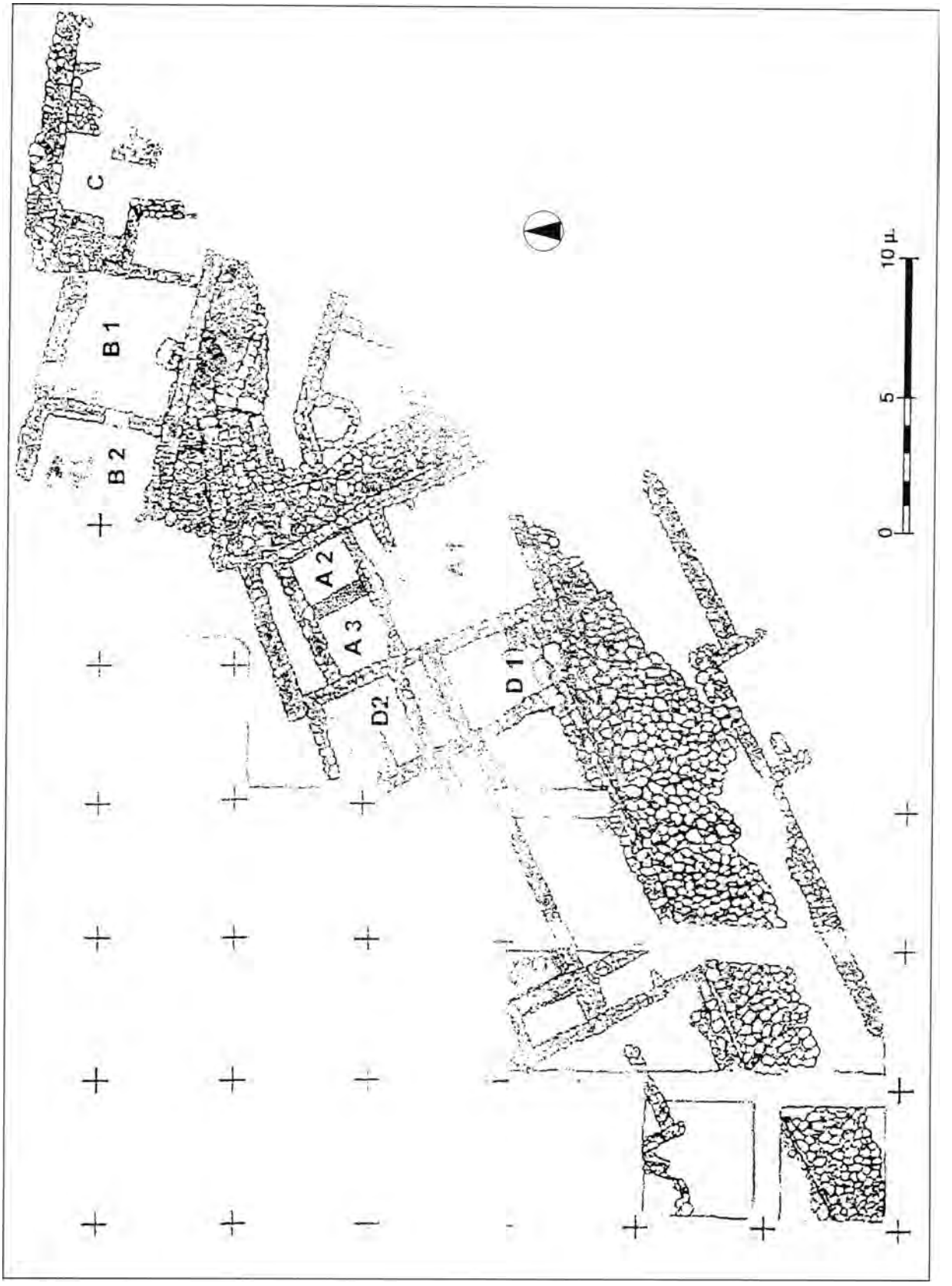
Όσον αφορά την οικία C, ο βόρειος τοίχος της ξαναχτίζεται, το πάτωμα ανυψώνεται στο ίδιο επίπεδο με αυτό του χώρου Β2 και τουλάχιστον ένα μικρό τοιχάριο χτίζεται παράλληλα με το βόρειο τοίχο. Αυτή η φάση είχε μικρή χρονική διάρκεια, εφόσον το σύνολο των κτισμάτων του νότιου τομέα καταστρέφεται στα μέσα του 4ου αι.

Μένει ακόμη να ανασκάψουμε κάτω από το νεότερο πάτωμα του χώρου Β2 και να αφαιρέσουμε το διάδρομο 3558-59, για να ολοκληρώσουμε την έρευνα σε αυτό το τμήμα του νότιου τομέα.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ

Προμαχώνας - Topolniča

Η ανασκαφή στο νεολιθικό οικισμό του Προμαχώνα, που βρίσκεται στη συνοριακή γραμμή Ελλάδας - Βουλγα-

Σχέδ. 7. Νομός Σερρών. Άγγιλος. Νότιος τομέας. Κάτοψη της ανασκαφής.

ρίας και τέμνεται από αυτή, συνεχίστηκε κατά το 1998 στην ελληνική πλευρά για έκτη συνεχή χρονιά[39].

Οι εργασίες επικεντρώθηκαν στον κύριο ανασκαφικό τομέα, στο ανατολικό άνδηρο του οικισμού. Ταυτόχρονα όμως ανοίχθηκε μία καινούργια διερευνητική τομή (τομή ΙΕ) στο νότιο όριο του ανατολικού ανδήρου, με σκοπό να ερευνηθούν τα αποτελέσματα των ηλεκτρομαγνητικών διασκοπήσεων του 1995.

Σύμφωνα με αυτά, δύο περιοχές στην περιφέρεια του οικισμού παρουσίασαν διαφοροποιημένες τιμές ηλεκτρικής αντίστασης, οι οποίες – με βάση την ερμηνεία των γεωφυσικών που διεξήγαγαν την έρευνα – αποδόθηκαν στην ύπαρξη χώματος διαφορετικής σύστασης. Η έρευνα στην τομή ΙΕ επιβεβαίωσε ανασκαφικά ότι βρισκόμαστε στα όρια του οικισμού και εντόπισε χαλαρό πηλόχωμα μαζί με στάχτη και κάρβουνο, στο οποίο οφείλονται οι χαμηλές τιμές ηλεκτρικής αντίστασης. Κάτω από το στρώμα του χαλαρού πηλοχώματος αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο μεγάλων ορυγμάτων. Πιθανή ερμηνεία τους σε αυτή τη φάση της έρευνας είναι μάλλον πρόωρη.

Στον κύριο ανασκαφικό τομέα, μετά την ολοκλήρωση της έρευνας στη φάση Ι του οικισμού (σύγχρονη με τη φάση Σιταγροί ΙΙΙ) συνεχίστηκε η έρευνα των αρχαιότερων δύο φάσεων (Σιταγροί ΙΙ), από τις οποίες έχουν ήδη αποκαλυφθεί τμήματα αρχιτεκτονικών κατασκευών.

Η φάση ΙΙ ερευνήθηκε στις τομές Α, Β, Ε και ΣΤ, όπου κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους είχαν αποκαλυφθεί εστίες, η γωνία πασσαλόπηκτου κτιρίου, τμήμα τοίχου που ενισχύεται στη βάση του με μεγάλες πέτρες και τμήμα ενός δαπέδου υπαίθριου – κατά πάσαν πιθανότητα – χώρου (Πίν. 288 β).

Φέτος στις τομές Α και Ε εντοπίστηκαν πασσαλότρυπες που συνδυάζονται με διαλυμένους πηλούς και φαίνεται να οριοθετούν έναν τοίχο με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (Πίν. 289 α), ο οποίος γωνιάζει προς Δ. και είναι πιθανόν να συνεχίζεται και ανατολικά του μεγάλου ιπνού.

Ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα, που ανήκει στη φάση ΙΙ, αποτελούν οι κατασκευές που αποκαλύφθηκαν στις τομές Β και Γ.

Στην τομή Β πρόκειται για ένα σύνολο τριών βαθύνσεων. Βρίσκονται σε ευθεία γραμμή, οι δύο με απόσταση μεταξύ τους μόλις 0,05 μ. και η τρίτη σε απόσταση 1 μ. περίπου από τη δεύτερη.

Η ανατολικότερη σώζεται σε βάθος 0,25 μ. περίπου. Είναι σχεδόν κυλινδρική και έχει διάμετρο 0,20 μ. Το τοίχωμά της αποτελείται από τμήματα αγγείων. Οι άλλες δύο είναι ρηχές, έχουν σχήμα κυκλικό, αλλά η περιφέρειά τους δεν σώζεται σε ιδιαίτερα καλή κατάσταση. Τα τοιχώματά τους φέρουν επένδυση αλλεπάλληλων στρώσεων πηλού, οστράκων και στάχτης, – στη μία καταμετρήθηκαν επτά στρώσεις. Οι βαθύνσεις έχουν ανοιχθεί σε σφιχτό πηλόχωμα και για την καλύτερη στήριξη και στερέωσή τους χρησιμοποιήθηκαν πέτρες. Γύρω τους είναι συχνή η παρουσία στάχτης και καμένων χωμάτων.

Ταυτόχρονα, νότια από το σύνολο των κατασκευών αυτών, στην παρειά της τομής Γ, ερευνήθηκε ένα όρυγμα, διαμ. 0,50 μ., που ανήκει επίσης στη φάση ΙΙ. Τα τοιχώματά του συνεχίζονταν κατακόρυφα σε βάθος 1,20 μ. και έφεραν επάλειψη πηλού στερεοποιημένου από υψηλή θερμοκρασία (Πίν. 289 β).

Στο εσωτερικό του ορύγματος βρέθηκε ένα χονδροειδές πήλινο σκεύος με ανεπαίσθητα διαμορφωμένη προχοή, ένα χωνευτήρι.

Η εργαστηριακή μελέτη που πραγματοποιήθηκε στο εργαστήριο αρχαιομετρίας του ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος» από τον Γ. Μπασιάκο[40] εντόπισε χαλκό στα εσωτερικά τοιχώματα του χωνευτηριού, καθώς και στα δείγματα χώματος που συγκεντρώθηκαν από την περιοχή του ορύγματος, συνδέοντάς το με την επεξεργασία χαλκού. Η παρουσία μεταλλουργικής δραστηριότητας ενισχύεται και από την ανεύρεση διάσπαρτων ψηγμάτων χαλκού στην περιοχή των κατασκευών. Οι βαθύνσεις και το όρυγμα με το χωνευτήρι ανήκουν στα αρχαιότερα δείγματα μεταλλουργίας χαλκού που έχουμε μέχρι στιγμής από το χώρο της Μακεδονίας, που μαζί με τις δύο βαθύνσεις που είχαν βρεθεί σε στρώμα της φάσης Ι του Ντικιλί Τας και είχαν συνδεθεί από τον Μ. Σεφεριάδη με τη μεταλλουργία[41], αποτελούν δείγματα μεταλλουργίας της πρώτης φάσης της νεότερης νεολιθικής, από την οποία γνωρίζαμε έως τώρα μόνο χάλκινα αντικείμενα.

Η ανασκαφή προχώρησε στην έρευνα και της αρχαιότερης φάσης κατοίκησης του οικισμού, της φάσης ΙΙΙ.

---

39. *ΑΕΜΘ* 6 (1992), σ. 561-576· 7 (1993), σ. 505-512· 8 (1994), σ. 343-348· 9 (1995), σ. 435-440· 10 (1996), σ. 745-767· 11 (1997), σ. 549-555. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη - Η. Todorova - Ι. Ασλάνης - J. Bojadziev, Προμαχών - Topolnica, Πρόγραμμα ελληνοβουλγαρικής συνεργασίας, *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία, Πρακτικά συνεδρίου, Σέρρες, 29 Σεπτεμβρίου - 3 Οκτωβρίου 1993*, Α', Θεσσαλονίκη 1998, σ. 7-24.

40. Σύμφωνα με τη σχετική έκθεση: «διαπιστώθηκε εντονότερη θερμική επεξεργασία επιφανειακών στοιβάδων του χωνευτηριού στα κορυφαία σημεία του χείλους του και σε ορισμένα σημεία στο βάθος του κοίλου πυθμένα του. Υποδηλώνεται έτσι «προσφορά» της θερμοκρασίας εκ των άνω».

41. *BCH* 107 (1983), σ. 646-647, εικ. 9.

Αρχίζοντας από Β., ένας υπόγειος χώρος μεγάλων διαστάσεων εντοπίζεται στις τομές Ι, ΙΑ. Είναι χαρακτηριστική η εικόνα της στάχτης που «οριοθετεί» τον υπόσκαφο χώρο. Εδώ το στρώμα καταστροφής, το οποίο περιέχει μεγάλες ποσότητες στάχτης, καλύπτει το φυσικό και εμφανίζει ισχυρές αποκλίσεις προς το κέντρο του ορύγματος (Πίν. 290 α).

Αμέσως νοτιότερα, στις τομές ΙΑ και ΙΒ, άρχισε να διαφαίνεται ένας άλλος χώρος, υπερυψωμένος – σε σχέση τουλάχιστον με την τομή Γ όπου το φυσικό βαθαίνει απότομα. Το ίδιο φαίνεται να συμβαίνει και στα νότια του υπερυψωμένου αυτού χώρου, όπου επίσης στάχτη καλύπτει το φυσικό.

Ανατολικά, από την τομή Γ ξεκινά όρυγμα που συνεχίζεται στην τομή Δ. Ο υπόσκαφος αυτός χώρος συνεχίζεται βορειότερα, ενώ το νότιο όριό του αποτελεί το άσκαφο τμήμα του φυσικού.

Συνοψίζοντας (Πίν. 290 β), μπορούμε να πούμε ότι εμφανίζεται διαφοροποιημένος ένας χώρος με επίπεδο δάπεδο, υπερυψωμένος, με υπόσκαφους χώρους – ορύγματα – στις τρεις τουλάχιστον πλευρές του. Εάν αυτός ο χώρος ήταν σε χρήση ταυτόχρονα με τα ορύγματα, καλύπτοντας διαφορετικές λειτουργίες, δεν είναι ακόμη σαφές. Δεν μπορεί επίσης να αποκλειστεί η πιθανότητα να χρησιμοποιήθηκε σε κάποια άλλη χρονική φάση, όταν τα ορύγματα είχαν πια καλυφθεί.

Πρέπει ίσως να αναφερθεί εδώ ότι οι δυσκολίες που παρουσιάζονται όσον αφορά την ερμηνεία των χώρων και την αποκάλυψη της σχέσης τους, λειτουργικής και χρονολογικής, επιτείνονται από το γεγονός ότι οι δύο φάσεις, οι ΙΙ και ΙΙΙ, εμφανίζουν αδιατάρακτη πολιτιστική συνέχεια. Έτσι, καθώς η μελέτη της κεραμικής και των ευρημάτων της ανασκαφής βρίσκεται σε εξέλιξη, δεν μας επιτρέπεται ακόμη να διακρίνουμε με ασφάλεια τις δύο φάσεις.

Εντυπωσιακό, αλλά συγχρόνως και αρκετά προβληματικό εύρημα, είναι το λίθινο φαλλόσχημο γλυπτό που βρέθηκε στην τομή ΙΑ, σε δάπεδο της φάσης ΙΙ, δίπλα σε κατεστραμμένη εστία (Πίν. 290 γ). Έχει ύψος 0,375 μ. και είναι κατασκευασμένο από μεγάλη ποταμίσια πέτρα που έχει δεχθεί επεξεργασία με τριβή.

Από τη διακοσμημένη κεραμική των φάσεων ΙΙ και ΙΙΙ από την ανασκαφή της φετινής περιόδου ξεχωρίζουν κάποια παραδείγματα αγγείων με γραπτή διακόσμηση τύπου Ακροποτάμου ή αυτών με το χαρακτηριστικό σχήμα, γνωστά ως «λυχνίες», που φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση. Χαρακτηριστικό είναι τμήμα αγγείου που συνδυάζει στην επιφάνειά του τεχνικές διακόσμησης που συναντούμε συνήθως σε διαφορετικά αγγεία. Είναι μελανοστεφές και διακρίνονται στη μαύρη επιφάνειά του ίχνη από επίχρισμα γραφίτη και διακόσμηση bitum. Η οργανική αυτή ύλη κοσμεί συνήθως ερυθρή και σπανιότερα καστανή και γενικά σκοτεινή επιφάνεια.

Από τα υπόλοιπα ευρήματα εκείνα που υπερτερούν σε ποσότητα είναι τα εργαλεία από πυριτόλιθο. Η χρήση του χαλαζία για την κατασκευή εργαλείων είναι επίσης διαδεδομένη, ενώ η εύρεση ορείας κρυστάλλου είναι σπανιότερη. Συχνή επίσης είναι η εύρεση λίθινων και οστέινων εργαλείων, ενώ ο αριθμός των πήλινων ειδωλίων φαίνεται να μειώνεται στη φάση ΙΙΙ.

Άγιος Χριστόφορος

Κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης του δρόμου στην είσοδο του Αγίου Χριστοφόρου, στους πρόποδες του λόφου του δημοτικού σχολείου, όπου έχει εντοπιστεί προϊστορικός οικισμός[42], αποκαλύφθηκαν τάφοι αρχαϊκών χρόνων.

Πρόκειται για πέντε ταφές, μία σε πιθάρι, μία σε λακκοειδή τάφο και τρεις σε κιβωτιόσχημους. Από τον τύπο των κτερισμάτων οι δύο ταφές μπορούν να θεωρηθούν ανδρικές και οι δύο γυναικείες. Η μία ταφή ήταν ακτέριστη. Τα κτερίσματα που κυριαρχούν είναι τα χάλκινα κοσμήματα: χάντρες, σφηκωτήρες, περίαπτα, πόρπες, και τα σιδερένια όπλα: εγχειρίδια και αιχμή δόρατος. Τα δύο αγγεία είναι ιδιαίτερα κακής ποιότητας.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

Αμφίπολη

Θέση Αλεπότρυπα Μεσολακκιάς

Μετά από κρούσμα λαθρανασκαφής σε κιβωτιόσχημο τάφο (Τ1), στη νοτιοανατολική παρυφή του τύμβου μακεδονικού τάφου[43], πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα. Σύμφωνα με τα εναπομείναντα στοιχεία, οι αρχαιοκάπηλοι αφαίρεσαν από τον τάφο αυτό χρυσό στεφάνι με φύλλα ελιάς και δύο τουλάχιστον ασημένια αγγεία πόσης (έναν κάνθαρο και μία κύλικα). Ο τάφος είχε κατασκευαστεί στο φυσικό ημίβραχο και μπορεί να χρονολογηθεί στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Στην ίδια πλευρά του τύμβου ερευνήθηκαν, σε ελαφρώς υψηλότερο επίπεδο, μία ταφή σε πιθάρι (Τ2) με μοναδικό κτέρισμα μία χάλκινη ψήφο, καθώς και μία καύση (Τ3), ίσως εναγισμός, που περιείχε αγγεία του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. Οι ταφές αυτές προφανώς προϋπήρχαν της κατασκευής του τύμβου που καλύπτει το μακεδονικό τάφο του 3ου αι. π.Χ.

42. *ΑΔ* 52 (1997): Χρονικά, σ. 845-846.

43. *BCH* 22 (1898), σ. 335.

Η τομή που έγινε στην ανατολική πλευρά του τύμβου αποκάλυψε προϋπάρχοντα κιβωτιόσχημο τάφο αρχαϊκών χρόνων (Τ4) (του τέλους του 6ου αι. π.Χ.). Τα κτερίσματα του τάφου, χρυσά ελάσματα ως νεκρικό προσωπείο, κορινθιακό εξάλειπτρο και σιδερένια ζώνη στη μέση, παραπέμπουν στο γνωστό νεκροταφείο αρχαϊκών χρόνων του Καστά[44]. Η ταφή αυτή καλυπτόταν από χαμηλό τύμβο, που οριζόταν περιμετρικά από λίθινο περίβολο, ενώ στο σημείο πάνω από τον τάφο, στο κέντρο του κύκλου είχαν τοποθετηθεί μεγάλοι ακατέργαστοι λίθοι. Επιπλέον, στη νότια πλευρά του λίθινου περιβόλου υπήρχε ενσωματωμένη εστία με δύο τουλάχιστον κατασκευαστικές φάσεις. Στις στάχτες της εστίας εντοπίστηκαν μεγάλες ποσότητες οστών ζώων και απανθρακωμένων σιτηρών, υπολείμματα προσφορών που θα γίνονταν σε επιτύμβιες τελετές προς τιμήν του νεκρού.

Ενδεχομένως ο τάφος αυτός, όπως και οι τάφοι του Καστά, να σχετίζεται με αρχαϊκό οικισμό στον παρακείμενο λόφο 133, η ύπαρξη του οποίου πιθανολογείται, σύμφωνα με τα δεδομένα των ανασκαφών του Δ. Λαζαρίδη[45], ή να συνδέεται με το πόλισμα των Εννέα Οδών, το οποίο τοποθετείται στην περιοχή του βόρειου τείχους της Αμφίπολης.

Ανατολικό νεκροταφείο

Στην περιοχή του λεγόμενου ελληνιστικού νεκροταφείου της Αμφίπολης[46], μια ακόμη απόπειρα αρχαιοκαπηλίας οδήγησε στη διερεύνηση συνόλου 17 τάφων. Το σύνολο των τάφων που ερευνήθηκαν εντός του αγροτεμαχίου 214 χρονολογείται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Γίνεται έτσι φανερό ότι η οριοθέτηση του κλασικού και του ελληνιστικού νεκροταφείου σε διαφορετικές περιοχές ανατολικά της πόλης (του πρώτου πιο νότια και του δεύτερου πιο βόρεια) δεν ισχύει. Προφανώς ολόκληρη η περιοχή των χαμηλών λόφων ανατολικά της πόλης δέχθηκε ταφές ήδη από τους κλασικούς χρόνους και συνέχισε να χρησιμοποιείται για τον ίδιο σκοπό και κατά την ελληνιστική εποχή.

Οι τάφοι που ερευνήθηκαν ήταν διατεταγμένοι κατά μήκος αρχαίου δρόμου με κατεύθυνση Α.-Δ., τμήμα του οποίου εντοπίστηκε. Η πλειονότητα των ταφών ήταν ενταφιασμοί σε κιβωτιόσχημους τάφους, κτιστούς ή λαξευμένους στο φυσικό, συχνά με κονίαμα στο εσωτερικό τους. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι σε ύπτια στάση με το κεφάλι προς Δ. Ερευνήθηκε επίσης μία καύση σε αβαθές λάξευμα, καλυμμένη με κεραμίδες, και μία κτιστή κυλινδρική θήκη με δύο τεφροδόχα αγγεία.

Η πλουσιότερη σε κτερίσματα ήταν ανδρική ταφή (Τ1) του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. σε κιβωτιόσχημο τάφο με αμφικλινή μονολιθική καλυπτήρια που περιείχε ως κτερίσματα σύνολο ερυθρόμορφων και μελαμβαφών αγγείων, σιδερένιες και χάλκινες στλεγγίδες αρκετά καλά διατηρημένες, ασημένια και σιδερένια δαχτυλίδια με ατρακτόσχημη σφενδόνη, ασημένια και χάλκινα νομίσματα πρώτης κοπής Αμφίπολης.

Αντιπροσωπευτική γυναικεία ταφή περιείχε πήλινη προτομή, ενδιαφέρον ειδώλιο ηλικιωμένης γυναικείας μορφής που κρατεί χύτρα και σάρωθρο, σύνολο αστραγάλων, περιδέραιο από πήλινες επίχρυσες ψήφους, χάλκινες ψήφους από βραχιόλι στο αριστερό χέρι, ασημένιο οβολό Αμφίπολης, τρία αρυβαλλοειδή ληκύθια.

Η κτιστή κυλινδρική θήκη (Τ3) περιείχε δύο αττικά τεφροδόχα αγγεία του γ΄ τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για μία υδρία με ερυθρόμορφη παράσταση πιθανώς βακχικού χορού (συμφυρμός γαμήλιας και διονυσιακής εικονογραφίας) και μία πελίκη ρυθμού Κερτς με παράσταση αμαζονομαχίας. Ως κτέρισμα στη θήκη υπήρχε χάλκινο κάτοπτρο και χάλκινο επίχρυσο στεφάνι στο λαιμό της υδρίας, ενώ εντός της πελίκης βρέθηκε χρυσό δαχτυλίδι με ομοίωμα αστραγάλου ως δακτυλιόλιθο, πάνω στο οποίο είναι χαραγμένο το γράμμα Π.

Ελληνιστικό νεκροταφείο Καστρόλακκα

Με αφορμή τη φύτευση δένδρων στο αγροτεμάχιο Κ. Νεστορούδη, στη θέση Καστρόλακκας Νέων Κερδυλλίων, σε μικρή απόσταση ανατολικά των μακεδονικών και των κιβωτιόσχημων τάφων που είχαν ανασκαφεί το 1987[47], ερευνήθηκε συστάδα τεσσάρων τάφων του τέλους του 4ου αι. π.Χ. (ένας κεραμοσκεπής, μία καύση, ένας κιβωτιόσχημος και μία μονολιθική πώρινη σαρκοφάγος).

Ο κιβωτιόσχημος τάφος (Τ2), με έγχρωμο κονίαμα στο εσωτερικό του, βρέθηκε συληµένος. Από τα εναπομείναντα αντικείμενα (ελάσματα επίχρυσου στεφανιού, γυάλινοι δακτυλιόλιθοι, οστέινη περόνη, θραύσματα πήλινων ειδωλίων) φαίνεται ότι θα ήταν πλούσια κτερισμένος.

Σημαντικά ήταν τα ευρήματα της πώρινης σαρκοφάγου (Τ4) που ήταν ασύληη: ένα χρυσό στεφάνι από φύλλα ελιάς, δύο χάλκινα επίχρυσα στεφάνια, χρυσό ενώτιο, χρυσό επίρραμμα ρούχου με ανάγλυφη διακόσμηση πλοχμών, τέσσερις σιδερένιες στλεγγίδες, αγγεία και ειδώλια.

44. *ΠΑΕ* 1964, σ. 39· 1965, σ. 49-50· 1971-1982.

45. Δ. Λαζαρίδης, *Αμφίπολις*, Αθήνα 1997, σ. 60. *ΠΑΕ* 1964, σ. 37-39· 1965, σ. 50-52.

46. Λαζαρίδης, ό.π., σ. 65-68. *ΠΑΕ* 1956-1964.

47. *ΑΕΜΘ* 1 (1987), σ. 327-341, όπου και σχετική με το νεκροταφείο Καστρόλακκα βιβλιογραφία.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το γεγονός ότι στην περιοχή της συστάδας των τάφων αυτών εντοπίστηκε σημείο λατόμευσης πωρόλιθου, όμοιου με αυτόν που έχει χρησιμοποιηθεί στα περισσότερα ταφικά μνημεία της ελληνιστικής νεκρόπολης της Αμφίπολης.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Ξύλινη γέφυρα Στρυμόνα

Άρχισε η συντήρηση των πασσάλων της αρχαίας ξύλινης γέφυρας στον Στρυμόνα[48] και των γύψινων εκμαγείων τους. Η επέμβαση πραγματοποιείται σύμφωνα με την εγκεκριμένη από το ΚΑΣ μελέτη συντήρησης της Θ. Κουκουβέτσιου, συντηρήτριας της ΙΗ΄ ΕΠΚΑ, η οποία είναι υπεύθυνη για την εφαρμογή της. Εφέτος πραγματοποιήθηκαν εργασίες στο βόρειο τμήμα του μνημείου. Έγινε στερέωση του εδάφους γύρω από τους πασσάλους, ώστε να σταθεροποιηθούν οι βάσεις τους, συγκόλληση, συμπλήρωση και αισθητική αποκατάσταση των γύψινων εκμαγείων, καθώς και στερέωση των επιτόπου σωζόμενων ξύλινων τμημάτων πασσάλων.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Λιμένας

Ποσειδώνιο, «βόρεια συνοικία», Αλυκή

Στο χώρο του Ποσειδωνίου ολοκληρώθηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης στο πλαίσιο των έργων ΠΕΠ Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης[49]. Καθαρίστηκε ο επικλινής χώρος προς την πλαγιά της ακρόπολης, χωρίς ωστόσο να προχωρήσει η έρευνα των εν μέρει αποκαλυφθέντων σε παλαιότερες ανασκαφές αρχιτεκτονικών λειψάνων του Ποσειδωνίου. Τα πρανή προς την πλευρά της οδού Π. Αξιώτη στερεώθηκαν με δικτυωτό σύρμα, το οποίο ήδη επικάλυψε η βλάστηση. Στη «βόρεια συνοικία» οι εργασίες αφορούσαν στερέωση των τοίχων και γενικό καθαρισμό. Στην Αλυκή ολοκληρώθηκε η κατασκευή του οικίσκου στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Ο οικίσκος θα χρησιμεύει ως φυλάκιο, αλλά και ως χώρος τοποθέτησης των μετρητών της ΔΕΗ, καθώς προτείνεται από τη σχετική μελέτη ηλεκτροδότησης της περιοχής του αρχαιολογικού χώρου και του παραδοσιακού οικισμού.

Αρχαίο θέατρο

Δεδομένου ότι επίκειται η έναρξη αναστήλωσης του αρχαίου θεάτρου της Θάσου η Εφορεία θεώρησε αναγκαίο να προχωρήσει σε έργα προετοιμασίας του εγχειρήματος. Έτσι επιτέλους μετά από 70 χρόνια κόπηκαν τα δέντρα που κατά ακατανόητο τρόπο είχαν αφεθεί να αναπτυχθούν μέσα στο κοίλο του θεάτρου όχι μόνον καταστρέφοντας το μνημείο, αλλά και παραβλάπτοντας την αισθητική του με τη δημιουργία ψευτορομαντικών συνειρμών και διαθέσεων.

ΖΗΣΗΣ ΜΠΟΝΙΑΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΘΑΣΟΣ

Ο Κ. Πλατής, κάτοικος Λιμεναρίων, παρέδωσε στο αρχαιολογικό μουσείο ένα θασιακό αμφορέα κλασικών χρόνων, που πρέπει να προέρχεται από τη θαλάσσια περιοχή των Λιμεναρίων. Είναι μικρού ύψους και με φουσκωτή κοιλιά, ανήκει δηλαδή στον αποκαλούμενο «πρωτοθασιακό» τύπο[50], και διατηρείται σχεδόν ακέραιος.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

1. Παραδόθηκε από αγροφύλακα τμήμα επιτύμβιας στήλης ρωμαϊκών χρόνων. Η στήλη βρέθηκε τυχαία κατά τις εργασίες για την τοποθέτηση αγωγού σε περιοχή που βρίσκεται σε απόσταση 1 χλμ. περίπου βορειοδυτικά του Λιθότοπου Σερρών (αριθ. ευρ. Μ. Σερρών Λ275). Στο επάνω τμήμα διαμορφώνεται από εγχάρακτο πλαίσιο τριγωνική επίστεψη που φέρει στο εσωτερικό της ανδρική προτομή. Η μορφή αποδίδεται κατ' ενώπιον, εγχάρακτα και

48. Λαζαρίδης, ό.π. (υποσημ. 45), σ. 33-37. *ΠΑΕ* 1977-1978.

49. Στο πρόγραμμα συμμετέχει η αρχαιολόγος Ε. Κοτζαμπασοπούλου και ο αρχιτέκτονας Σ. Ασημίδης.

50. *EtTh* XVIII (1999), σ. 59.

με εντελώς σχηματικό τρόπο. Κάτω από την τριγωνική επίστεψη επιτύμβια επιγραφή σε δύο στίχους:

[Π]ούλις τῇ ἰδίᾳ μη
τρὶ μνήμης

2. Παραδόθηκε ενεπίγραφη στήλη (Πίν. 291 α) του 76 μ.Χ. από κάτοικο της Μαυροθάλασσας Σερρών (αριθ. ευρ. Μ. Σερρών Λ276). Η επιγραφή είναι αναθηματική και αναφέρει την ανέγερση ναού προς τιμήν των «μεγάλων θεών». Η επιγραφή βρισκόταν για δεκαετίες σε αυλή σπιτιού και είναι άγνωστη η θέση από την οποία έχει μεταφερθεί.

3. Μετά από παράδοση τμημάτων δύο φιαλόσχημων αγγείων από κάτοικο της Φαιάς Πέτρας Σιδηροκάστρου και μικρή τομή σωστικού - δοκιμαστικού χαρακτήρα, εντοπίστηκε νεκροταφείο της ύστερης εποχής Χαλκού στη θέση Κόκκινα Βράχια που βρίσκεται σε απόσταση 1.000 μ. σε ευθεία, νοτιοδυτικά της Φαιάς Πέτρας. Η θέση εντοπίζεται σε πλάτωμα στα όρια απότομου γκρεμού που σταδιακά, με την κατάρρευση των χωμάτων, φέρνει στο φως τμήμα του νεκροταφείου που αποτελείται από πυκνές καύσεις και ενταφιασμούς κάτω από λιθοσωρούς. Τα τέσσερα αγγεία που βρέθηκαν είναι εγχάρακτα. Πρόκειται για δύο φιαλόσχημα με κωνική βάση και τέσσερις κατακόρυφες λαβές, έναν αμφορέα με τέσσερις κατακόρυφες λαβές και κωνικές αποφύσεις και μία μικρή οινοχόη[51]. Βρέθηκαν επίσης δύο χάλκινες αιχμές βελών με οστέινο στέλεχος, ένα μικρό χρυσό έλασμα και σύνολο μολύβδινων αντικειμένων.

ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Δοξάτο

Κατά την καλλιέργεια αγρού στην περιοχή Δοξάτου βρέθηκε ενεπίγραφη επιτύμβια μαρμάρινη στήλη, του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ., σε καλή κατάσταση (αριθ. ευρ. Μ. Δράμας Λ 221). Έχει αετωματική επίστεψη και στηρίζεται σε διβαθμιδωτό βάθρο όπου αναγράφεται το όνομα της νεκρής: *ΓΝΩΜΗ ΒΙΘΥΟΣ ΓΥΝΗ*.

Καλαμπάκι

Κατά τη διάρκεια αγροτικής καλλιέργειας στην περιοχή Καλαμπακίου βρέθηκε μαρμάρινη αετωματική επίστεψη θυρώματος ταφικού μνημείου ελληνιστικών χρόνων (αριθ. ευρ. Μ. Δράμας Λ 220) (Πίν. 291 β).

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Μουσθένη

Νότια του χωριού Μουσθένη και σε απόσταση 2 χλμ. περίπου, στη θέση Γεφύρια επάνω σε λόφο βρέθηκε μεγάλος αριθμός συλημένων κιβωτιόσχημων τάφων. Οι τάφοι είναι κατασκευασμένοι από σχιστολιθικές πλάκες, ενώ στο εσωτερικό τους δεν βρέθηκαν οστά ούτε κεραμική. Περισυνελέγη χονδροειδής άβαφη κεραμική. Εκτός από τους τάφους βρέθηκαν σε διάφορα σημεία του λόφου συστάδες από αργούς λίθους και αναλημματικά τοιχία.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΛΑΜΑ

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΘΑΣΟΣ

Το τείχος

Κατά το Σεπτέμβριο 1998 συνεχίστηκε η μελέτη του τείχους της Θάσου. Οι έρευνες εστιάστηκαν σε δύο σημεία του:

1. Στην πύλη του Διός εξετάστηκαν οι πολυάριθμες λιθόπλινθοι που προέρχονται είτε από τη διακόσμηση της επένδυσης της εσωτερικής πρόσοψης της πύλης, είτε από την κατασκευή της εξωτερικής πρόσοψης που μέχρι τώρα ερμηνευόταν ως προαύλιο, αλλά που εφεξής πρέπει να θεωρηθεί ως πύργος. Η μελέτη αυτή, που έγινε σε συνεργασία με τον T. Kozelj, αρχιτέκτονα της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, θα συνεχιστεί και κατά το 1999 και πρέπει να οδηγήσει σύντομα στη δημοσίευση της αρχικής αρχιτεκτονικής μορφής της πύλης.

2. Στο τμήμα μεταξύ της πύλης του Παρμένωνα και της ακρόπολης, οι καθαρισμοί έφεραν στο φως σε δύο σημεία, σε επαφή με την εσωτερική όψη, από ένα επίμηκες κτίσμα, μήκ. 30 μ. περίπου, που σχετίζεται κάθε φορά με έναν εξωτερικό πύργο. Το τείχος, οι δύο πύργοι και τα δύο κτίσματα οικοδομήθηκαν ταυτόχρονα, στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Αργότερα έγιναν μετατροπές στα κτίσματα και στους πύργους, αρκετά νωρίς κοντά στην πύλη

51. Για τους τύπους των αγγείων: φιαλόσχημα, ανάλογο σχήμα αλλά αδιακόσμητο, βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Πρωτοϊστορική Θάσος*, Β΄, Αθήνα 1992, σ. 389, Π4, αριθ. 45. Αμφορέας: *ΑΕ* 1979, εικ. Χ2, ΧΙΙ3, ενώ για τις αποφύσεις: εικ. Χ7.

του Παρμένωνα, κατά τον 4ο-3ο αι. π.Χ. στο κτίσμα και τον πύργο που βρίσκονται ανάμεσα στην πύλη αυτή και την ακρόπολη.

Τα δύο κτίσματα υποβάσταζαν κλίμακες που επέτρεπαν, στο επίπεδο του περιδρόμου, το πέρασμα από ένα χαμηλό σημείο σε ένα υψηλότερο και αντίστροφα, σε έναν τομέα όπου η κλίση ήταν πολύ έντονη. Οι πύργοι που σχετίζονταν με αυτά τα κτίσματα δεν είχαν μόνον αμυντικό ρόλο· αντιστάθμιζαν επιπλέον την εξωτερική πρόσοψη, που προεξείχε έντονα, και συνέβαλλαν στην ευστάθεια του τείχους στα δύο αυτά σημεία.

YVES GRANDJEAN - FRANÇOIS SALVIAT

Αγορά

Η φετινή περίοδος εργασιών διήρκεσε από τις 13 Ιουλίου έως τις 23 Αυγούστου και είχε ως στόχους αφενός τη διάνοιξη ορισμένων δοκιμαστικών τομών, για να εξακριβωθεί η χρονολόγηση και η τοπογραφία της στοάς σε σχήμα Γ και της νοτιοδυτικής στοάς, που ορίζουν τη νοτιοδυτική πλευρά της αυλής, και αφετέρου την έναρξη της μελέτης του υλικού που βρέθηκε το 1997 στο οικοδόμημα με την τετράγωνη αυλή.

Νοτιοδυτική στοά. Καθαρίστηκε πλήρως το δωμάτιο Α της νοτιοδυτικής στοάς, καθώς και το προσβάσιμο τμήμα του δωματίου Β. Στο πρώτο, τρεις δοκιμαστικές τομές έφεραν στο φως, κάτω από ένα λεπτό στρώμα φυτικής γης και ένα στρώμα εγκατάλειψης-καταστροφής, ένα ψηφιδωτό με μαρμάρινα βότσαλα (Πίν. 292 α). Το ψηφιδωτό είναι μονόχρωμο και κατά τόπους κοσμείται με μικρούς δακτύλιους από μαύρες ή κυανές πέτρες (Πίν. 292 β). Καθώς δεν διαθέταμε τα μέσα για τη μετακίνηση και συντήρησή του, κρίναμε προτιμότερο να μην το αποκαλύψουμε πλήρως.

Στο δωμάτιο Β διαπιστώθηκαν πολλές διαδοχικές φάσεις: 1. Κατά την υστερότερη φάση οι τοίχοι είναι χτισμένοι με opus incertum (Πίν. 293 α). Στο εσωτερικό του δωματίου το δάπεδο από κονίαμα ήταν επενδυμένο με μαρμάρινες πλάκες. Μια διαμόρφωση από μία πλίνθο και ίσως ένα βάθρο αγάλματος αντιστοιχεί ενδεχομένως σε νέα διευθέτηση του χώρου. Η χρονολογία αυτών των τελευταίων οικοδομικών φάσεων δεν μπορεί να προσδιοριστεί με βεβαιότητα. Φαίνεται πιθανή η χρονολόγηση στο β΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ., τότε που ανοικοδομείται ολόκληρη η νοτιοανατολική γωνία της δημόσιας πλατείας. 2. Κατά την ελληνιστική φάση (τέλη του 2ου αι. π.Χ.) χρονολογείται μία μεγάλη εστία, διαμ. 1,30 μ. (Πίν. 293 β), και ένα δάπεδο, πάνω στο οποίο βρέθηκαν 30 περίπου πεσμένα αγγεία καθημερινής χρήσης (Πίν. 294 α). Πίσω από αυτό το «μαγειρείο» υπήρχε ένας στεγασμένος χώρος, του οποίου εντοπίστηκαν μόνο δύο τοίχοι. Η πολύ μεγάλη χρονολογική συνάφεια του υλικού και τα σίγουρα κλειστά στρώματα θα συμβάλουν στην πρόοδο της μελέτης της κεραμικής όσον αφορά την περίοδο μετάβασης από τα μελαμβαφή αγγεία στα ενσφράγιστα (sigillata). 3. Η αρχαιότερη εγκατάσταση που εντοπίστηκε συνίσταται σε έναν τοίχο, του οποίου σώζεται μόνον ο τοιχοβάτης, και ένα δάπεδο από απολεπίσματα μαρμάρου καλυμμένα με κονίαμα (Πίν. 294 β). Αυτή η εγκατάσταση έχει τον ίδιο προσανατολισμό με τις μεταγενέστερες κατασκευές. Δεν είναι προς το παρόν δυνατόν να χρονολογήσουμε τούτη τη φάση οικοδόμησης, είναι όμως σίγουρα πρωιμότερη των μέσων του 4ου αι. π.Χ.

Στοά σε σχήμα Γ. Ανοίχθηκε μια επιμήκης δοκιμαστική τομή ανάμεσα στο στυλοβάτη της ιωνικής διόδου και στα θεμέλια του στυλοβάτη της κιονοστοιχίας της πρόσοψης και έφερε στο φως έναν αγωγό νερού με ενδείξεις σχετικής χρονολόγησης: είναι μεταγενέστερος της κιονοστοιχίας της πρόσοψης της στοάς, αλλά πρωιμότερος της ιωνικής διόδου. Η ανασκαφή στην επίχωση της θεμελίωσης της κιονοστοιχίας επιβεβαιώνει τη χρονολόγηση της στοάς στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Αντίθετα, η σχέση ανάμεσα στη νοτιοδυτική στοά και τη στοά σε σχήμα Γ πρέπει να αναθεωρηθεί.

Ολόκληρη η επίχωση αυτού του τομέα ήταν γεμάτη με οστά (αγριόχοιρου, βοδιού, προβάτου), που προέρχονται με βεβαιότητα από τα απορρίμματα των θυσιών του μεγάλου νοτιοανατολικού βωμού της αγοράς.

Το οικοδόμημα με την τετράγωνη αυλή. Η μελέτη του υλικού των υστερότερων, κλειστών συνόλων επιβεβαιώνει τη χρονολόγηση που είχε δώσει το νομισματικό υλικό: φαίνεται πως τα δωμάτια της νοτιοανατολικής πλευράς είχαν εγκαταλειφθεί λίγο μετά τις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

JEAN-YVES MARC

ΠΙΝΑΚΕΣ

Λαμία: α-β) Οδός Πανουργιά 23. Χάλκινη σάλπιγγα και μελαμβαφής λύχνος με πώμα από τον τάφο VII, γ) Οδός Αθανασίου Διάκου 30-32. Ο κιβωτιόσχημος τάφος Ι από Α.

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ - Μ.-Φ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Νομός Φθιώτιδας: α) Αγία Παρασκευή. Τριφυλλόστομη οινοχόη, β-γ) Θέση Σανίδι. Τριφυλλόστομη οινοχόη και άωτα βαρελόσχημα αγγεία (τσουκαλάκια).

α) Αταλάντη. Οδός Εθνικής Αντιστάσεως. Άποψη της ανασκαφής, β) Φιλιαδόνα Δομοκού. Θέση Τσιφλίκια. Η τετράγωνη δεξαμενή.

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ - Μ.-Φ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

α-β) Νομός Φθιώτιδας. Πελασγία. Το ύψωμα του Αγίου Κωνσταντίνου και ο κεντρικός ανασκαφικός χώρος από ΝΑ.

Νομός Φθιώτιδας: α-γ) Καλαπόδι. Ευρήματα από τους τάφους, δ) Επαρχιακή οδός Υπάτης - Λαδικούς. Ο κιβωτιόσχημος τάφος από Α.

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ - Σ. ΔΗΜΑΚΗ - Μ.-Φ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Νομός Φθιώτιδας. Λιμογάρδι (αρχαίο Ναρθάκιον): α) Θραύσματα ασβεστολιθικής πλίνθου με ανάγλυφη ασπίδα, β) Ο περίβολος ΙΙ και τμήμα κτιρίου, γ) Διπλός τυμβόχωστος κιβωτιόσχημος τάφος.

α-β) Άμφισσα. Οδός Κοντογιώργη 13. Κτερίσματα από τους τάφους Ι και ΙΙ, γ) Γαλαξίδι. Οικόπεδο Π. Αποστολίδου, Α. και Π. Πάνου. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β.

Ρ. ΚΟΛΩΝΙΑ - Δ. ΣΚΟΡΔΑ

α) Παραλία Τολοφώνας. Αγρός Ι. Παπαϊωάννου. Τμήμα του κτιριακού συγκροτήματος,
β) Αντίκυρα. Οδός Αμαλίας και Ομήρου. Άποψη της ανασκαφής από ΒΔ.

Αρχαιολογικό Μουσείο Αλμυρού: α) Άποψη της εισόδου μετά τις εργασίες αναστήλωσης, β) Άποψη της αίθουσας 1.

α) Βόλος. Άναυρος. Εργαστήριο πειραματικής αρχαιολογίας με μορφή νεολιθικού οικίσκου,
β) Ανάκτορο Δημητριάδας. Κτίριο θεμελιωμένο στο φυσικό βράχο.

Δημητριάδα. Οδός Λεμεσού: α-γ) Ευρήματα από την ανασκαφή, δ) Λεπτομέρεια τοιχοδομίας των δύο οικιστικών φάσεων της ελληνιστικής οικίας, ε) Ο αποχετευτικός αγωγός.

Π. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Δημητριάδα: α) Οικόπεδο Α. Μακρή. Τμήμα οικοδομήματος ρωμαϊκής εποχής, β) Έργο ΔΕΥΑΜΒ. Οδός Τερψιχόρης 28. Ο τάφος 20.

Νομός Μαγνησίας: α-β) Δήμος Νέας Ιωνίας. Συνοικία Οινόπνευμα. Οδός Κολοκοτρώνη. Αγγεία από το θολωτό τάφο, γ) Ανάβρα ή Γούρα. Θέση Χαραμόλογγος ή Κουμαρόραχη. Άποψη του θολωτού τάφου.

Έργα εθνικής οδού ΠΑΘΕ. Τμήμα Αλμυρός - Αερινό: α) Χ.Θ. 296.800. Κιβωτιόσχημος τάφος, β) Χ.Θ. 296.550. Γενική άποψη του προϊστορικού οικισμού.

Έργα εθνικής οδού ΠΑΘΕ. Τμήμα Αερινό - Μεγάλο Μοναστήρι. Άγιος Γεώργιος Φερών - Κόμβος Βελεστίνου: α) Τμήμα κτιρίου από Ν., β) Η ελληνιστική αγροικία από Α.

Α. ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Βελεστίνο: α) Πλατεία Υπέρειας Κρήνης. Οικοδομικά λείψανα από Δ., β-γ) Οδός Φερών. Οικοδομικά λείψανα από Δ. και Α.

α) Νομός Μαγνησίας. Πόλη της Σκοπέλου. Οικόπεδο Κ. Κωνσταντάρα. Άποψη της ανασκαφής από Β.,
β) Νομός Καρδίτσας. Γεωργικό - Ξινονέρι. Θέση Κούφια Ράχη. Γενική άποψη
του ιερού των προγόνων με τους λιθοσωρούς.

Νομός Καρδίτσας. Καλλίθηρο: α) Οικόπεδο Δημοτικού Σχολείου. Γενική άποψη του αρχαίου δρόμου, β-γ) Λόφος Αγίου Αθανασίου. Η δυτική πύλη του κάστρου και ο αναλημματικός τοίχος στην ανατολική κλιτύ.

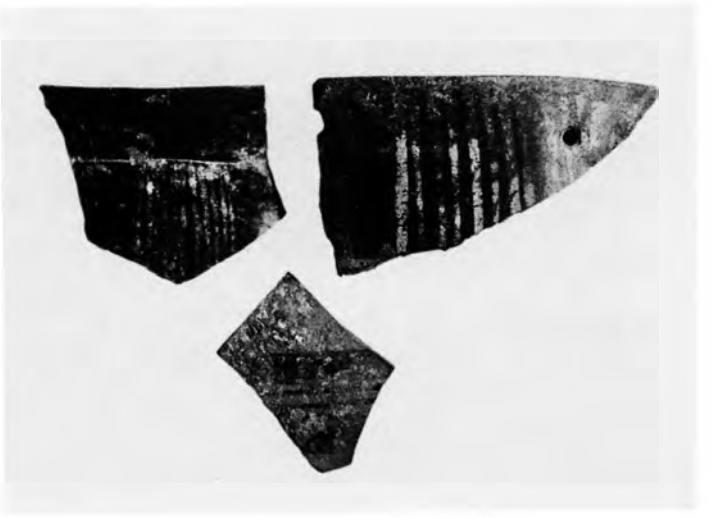
Νομός Καρδίτσας. Συκεών: α) Άποψη της ανασκαφής από ΒΑ., β) Σκάμμα Γ. Πηλώδης κατασκευή, γ) Κυκλική κατασκευή.

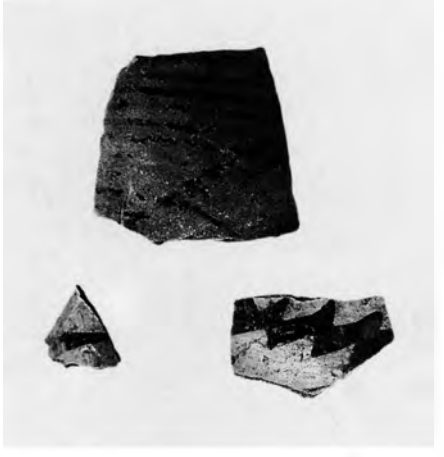

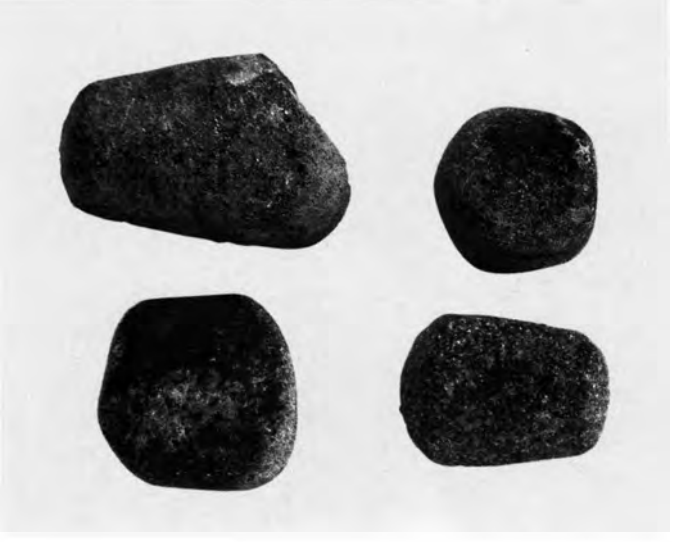

Νομός Καρδίτσας. Συκεών: α-β) Γραπτή κεραμική από την ανασκαφή.
γ) Τα σκάμματα Δ και Ε από ΝΔ.

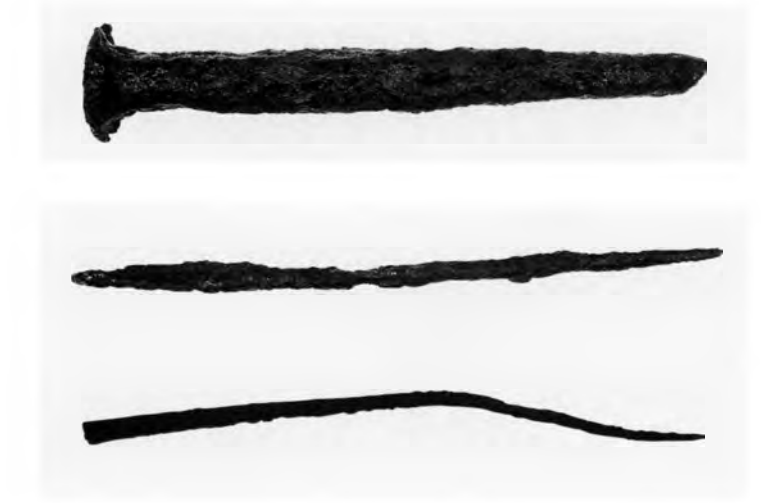

α-δ) Νομός Καρδίτσας. Συκεών. Γραπτή κεραμική και λίθινα εργαλεία από την ανασκαφή.

Λ. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

Νομός Καρδίτσας. Ακρόπολη Κιερίου. Θέση Ογλάς: α-β) Καρφί και βελόνες από την ανασκαφή, γ) Άποψη του τείχους από ΝΑ., δ) Τμήμα του τείχους σε επάλληλες σειρές.

Νομός Καρδίτσας: α-β) Ακρόπολη Κιερίου. Θέση Ογλάς. Σφονδύλια, αγνύθες και λίθινα εργαλεία, γ-ε) Αγναντερό. Θέση Χατζή-Μύλο ή Λειβάδι. Αγγεία από τους τάφους.

Λ. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

Νομός Καρδίτσας. Αγναντερό. Θέση Χατζή-Μύλο ή Λειβάδι: α) Σκυφίδιο ελληνιστικής εποχής, β-δ) Εγχάρακτη κεραμική και αγγεία από τον προϊστορικό οικισμό.

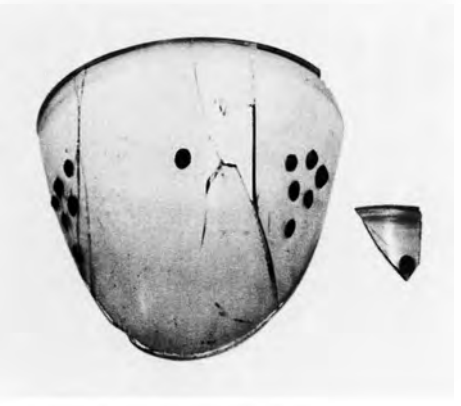
Νομός Καρδίτσας. Αγναντερό. Θέση Χατζή-Μύλο ή Λειβάδι: α) Εργαλεία από πυριτόλιθο και οψιανό, β) Πήλινα σφονδύλια, γ-δ) Οστέινοι οπείς και βελόνες.

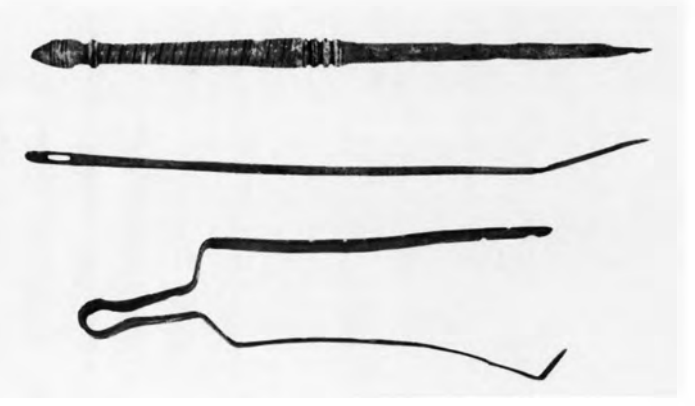

Νομός Καρδίτσας. Μουζάκι-Αρχαίοι Γόμφοι. Αγρός Δ. Καραλή: α-στ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

Λ. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

Νομός Καρδίτσας. Μουζάκι-Αρχαίοι Γόμφοι: α) Αγρός Δ. Καραλή. Ο κιβωτιόσχημος τάφος, β) Αγρός Π. Κίσσα. Λίθινη κάλπη με πήλινα ειδώλια.

Νομός Καρδίτσας. Μουζάκι-Αρχαίοι Γόμφοι. Κοίτη Πάμισου ποταμού: α-γ) Άποψη της περιοχής με κατάλοιπα τάφων και κτερίσματα από αυτούς, δ) Θέση Χαλιάδες Παλαιομονάστηρου. Κιβωτιόσχημος τάφος.

α-β) Νομός Καρδίτσας. Αργιθέα. Έργο ΔΕΗ. Πυλώνας 135. Οικιστικά λείψανα.

Νομός Καρδίτσας. Δήμος Φύλλου: α-δ) Συκεών-Ηλιάς. Αντικείμενα από παράδοση,
ε) Καλογριανά. Λίθινα εργαλεία από παράδοση.

Λάρισα. Το αρχαίο θέατρο μετά τις κατεδαφίσεις των όμορων οικοδομών.

Α. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

Λάρισα. Οδός Σεφέρη και Βυζαντίου: α) Ατρακτόσχημα μυροδοχεία, β) Φλασκί, γ) Κεραμοσκεπείς τάφοι.

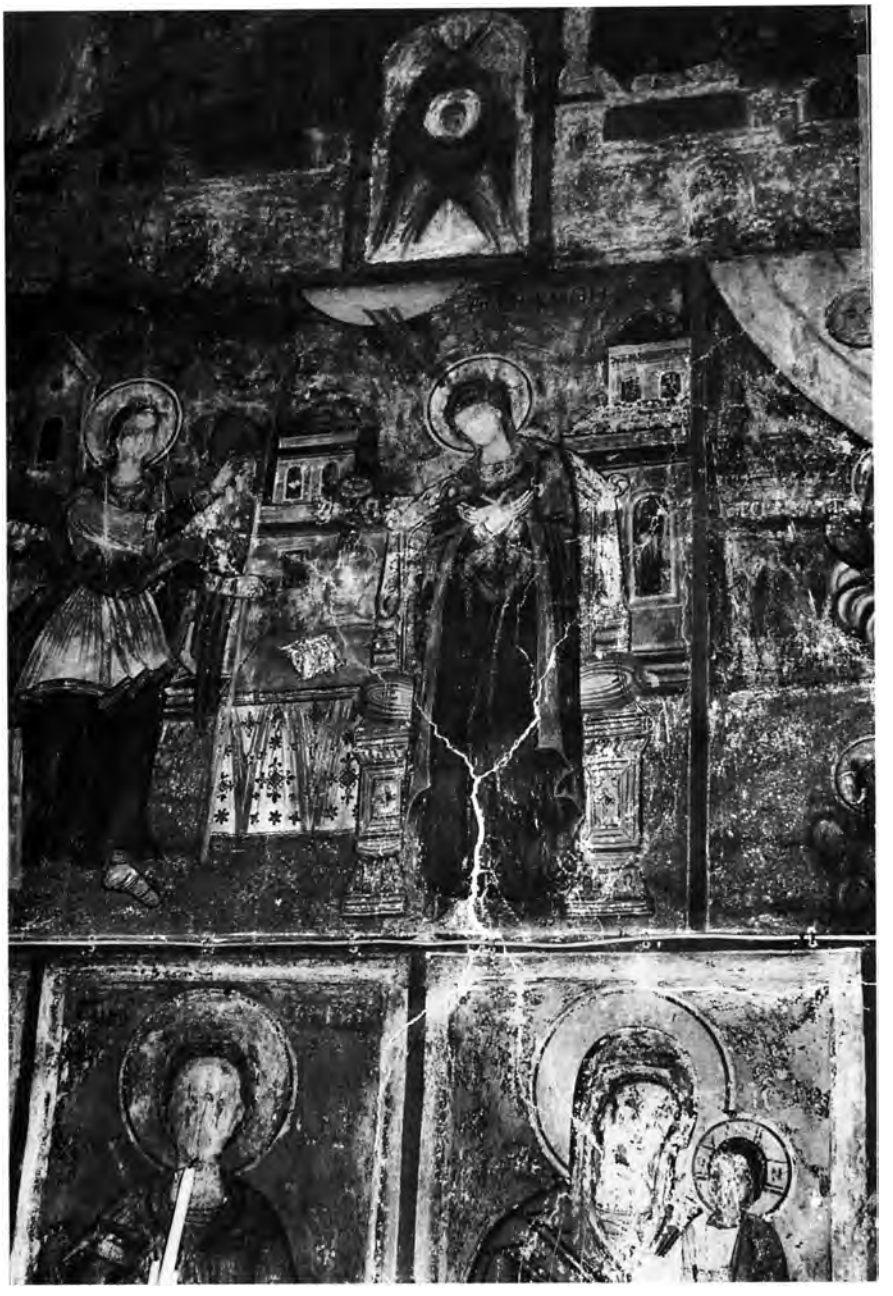

α) Νομός Τρικάλων. Ελάφι. Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών. Η βόρεια πλευρά του ναού μετά τις στερεωτικές εργασίες,
β-γ) Νομός Καρδίτσας. Φανάρι. Φρούριο. Η δυτική πλευρά του φρουρίου και η βόρεια πλευρά του πύργου 1
μετά τις εργασίες.

α) Νομός Ευρυτανίας. Προυσός. Η Σχολή Γραμμάτων κατά τις στερεωτικές εργασίες,
β) Νομός Τρικάλων. Κλεινοβός. Ναός Αγίου Γεωργίου. Η νοτιοανατολική πλευρά.

Νομός Λάρισας. Σταυρός. Ναός Παναγίας Δεμερλιώτισσας. Τοιχογραφίες του ναού.

Π. ΦΟΥΝΤΑ

α) Νομός Τρικάλων. Πύρρα. Ναός Αγίου Νικολάου. Η νότια πλευρά, β-γ) Νομός Μαγνησίας. Βένετο. Ναός Υπαπαντής του Χριστού. Η νότια και η ανατολική πλευρά.

Νομός Μαγνησίας. Κατηχώρι. Ναός Αγίου Αθανασίου. Εικόνα με τους Αγίους Πάντες.

Κ. ΦΛΩΡΟΥ

Νομός Μαγνησίας: α) Βραχονησίδα Παππούς. Ο ναός Ευαγγελιστρίας, β) Νήσος Αλατάς. Μονή Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Η νοτιοανατολική πλευρά.

Νομός Ευρυτανίας. Κρίκελο. Ναός Αγίου Νικολάου. Εικόνα με τον άγιο Νικόλαο.

Κ. ΦΛΩΡΟΥ

Νομός Ευρυτανίας. Κρίκελο. Ναός Αγίου Νικολάου. Εικόνα με τη Γέννηση του Χριστού.

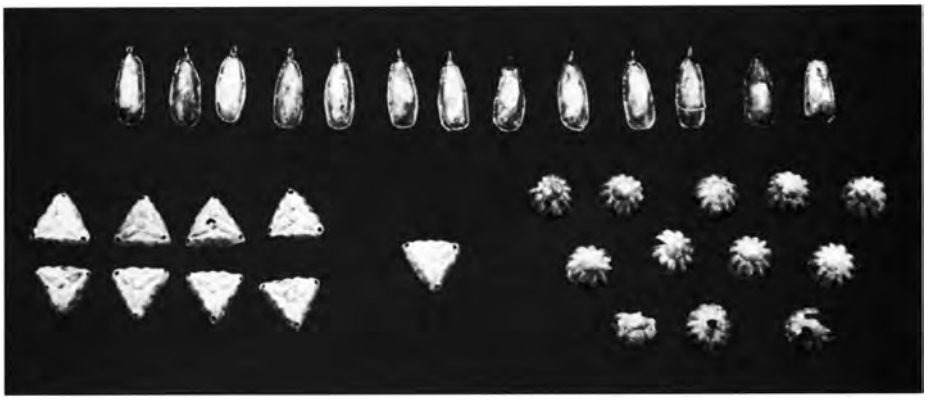

Νομός Ευρυτανίας. Κρίκελο. Ναός Αγίου Δημητρίου: α) Η νότια πλευρά.
β) Εικόνα με την Κοίμηση της Θεοτόκου.

Νομός Ευρυτανίας. Άγραφα. Ναός Αγίου Δημητρίου. Εικόνα με τον Χριστό Δίκαιο Κριτή από το τέμπλο του παλαιού ναού της Παναγίας.

α-β) Νομός Μαγνησίας. Αερινό. Κοσμήματα από τους τάφους μετά τη συντήρηση, γ) Νομός Λάρισας. Λάρισα. Οδός Φειδίου 2. Τμήμα υδραγωγείου, δ) Νομός Λάρισας. Παλιουριά Μελιβοίας. Αγρός Γ. Πλάδα. Το κτίριο Α από Β.

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ - Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ

α) Νομός Λάρισας. Άζωρος. Θέση Παλιοκκλήσι. Αναθηματική στήλη. Λεπτομέρεια με επιγραφή, β) Νομός Λάρισας. Μηλέα. Θέση Αγία Τριάδα. Γενική άποψη της ανασκαφής από Δ., γ) Νομός Μαγνησίας. Βόλος. Θέση Παληά. Οικόπεδο Π. Βενετά. Τμήμα κυκλικού πύργου του κάστρου του Βόλου.

α-γ) Νομός Μαγνησίας. Αλμυρός. Θέση Χολόρεμα. Οι τομείς Τ, Ν και Μ.

Νομός Μαγνησίας: α-β) Σούρπη. Οι θέσεις 1 και 2, γ) Άγιος Γεώργιος Φερών. Αγρός Α. Κόκκαλη. Άποψη της ανασκαφής.

Νομός Ιωαννίνων. Πλαίσια. Θέση Κακολάγκαδο: α) Απότμημα επιτύμβιας στήλης,
β) Ο ταφικός περίβολος από ΝΔ.

Άρτα: α) Οικόπεδο Θεοδώρου. Μαρμάρινη κεφαλή νέου, β) Οικόπεδο Δήμου. Μελαμβαφής τεφροδόχος πελίκη, γ) Οδός Πέντε Πηγαδιών. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Άρτα. Οδός Μελανέως: α) Γενική άποψη της οικίας Γ, β) Ο χώρος Γ4,
όπου διακρίνονται οι τρεις οικοδομικές φάσεις.

Άρτα: α) Οδός Ηρακλείτου. Άποψη της ανασκαφής από Δ., β-γ) Οδός Τζαβέλλα. Άποψη της ανασκαφής από Α. και η ανατολική απόληξη του αγωγού μεταξύ των κτιρίων Β και Γ.

Άρτα: α) Οδός Σουλίου. Άποψη της ανασκαφής από Δ., β) Οδός Φιλελλήνων. Άποψη της ανασκαφής από ΝΔ., γ) Οδός Ζάρρα και Πούλιου Δράκου. Άποψη του τείχους από Α.

α-β) Άρτα. Αποχετευτικό έργο. Οδός Αγίου Βασιλείου.
Άποψη της ανασκαφής από Δ. και Α.

Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Μνημείο Οκταβιανού Αυγούστου: α-β) Πήλινοι ανθεμωτοί ηγεμόνες (ΑΚΜΑ 781 και 447), γ-δ) Αναλημματικός τοίχος με όψη opus quasi reticulatum και αναβαθμός θεμελίωσής του.

Κ. ΖΑΧΟΣ - Χ. ΚΑΠΠΑ

Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Μνημείου Οκταβιανού Αυγούστου: α-β) Αποτμήματα πήλινης σίμης, γ-δ) Πεσσοί στήριξης των χάλκινων εμβόλων.

Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Έπαυλη Μάνιου Αντωνίνου: α-β) Χώρος Β2. Ψηφιδωτό δάπεδο και στρώμα καταστροφής πάνω από αυτό, γ) Αύλειος χώρος με τετράστυλο (cavaedium tetrastylon).

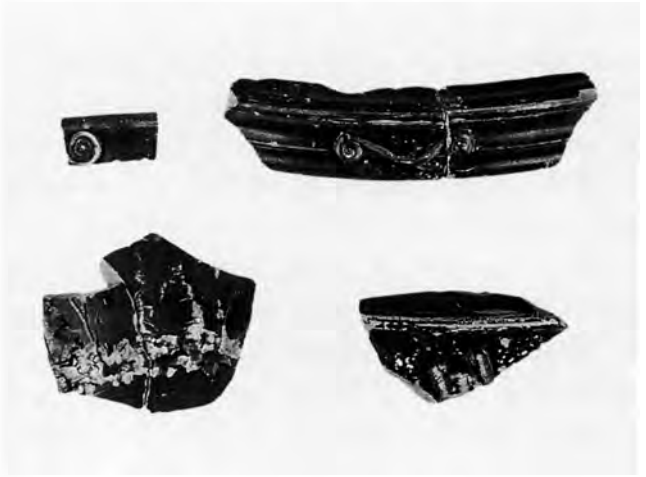
Νομός Πρέβεζας. Νικόπολη. Έπαυλη Μάνιου Αντωνίνου: α) Τμήμα του αγωγού, β) Οι μικροί βοηθητικοί χώροι στο δυτικό τμήμα της έπαυλης.

Λευκάδα. Μεγάλη Βρύση. Οικόπεδο Α. Λάζαρη. Ρωμαϊκή αγροικία:
α) Χώρος με δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα, β) Οι πτέρυγες
με τους βοηθητικούς χώρους.

Λευκάδα: α-β) Μεγάλη Βρύση. Οικόπεδο Α. Λάζαρη. Ευρήματα από την ανασκαφή, γ) Καλλιγόνι. Οικόπεδο Σ. και Ε. Λιβιτσάνου. Το βόρειο σκέλος του τείχους.

Κέρκυρα: α-β) Δήμος Εσπερίων. Μανδριά - Παρασπορές. Ευρήματα από την ανασκαφή,
γ) Δήμος Κερκυραίων. Οδός Ναυσικάς. Άποψη της ανασκαφής.

Κ. ΚΑΝΤΑ-ΚΙΤΣΟΥ - Υ. ΦΑΚΛΑΡΗ

Κέρκυρα. Δήμος Λευκιμμαίων. Άι Ντρια. Αγρός Γ. Ασπιώτη: α-δ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

Κ. ΚΑΝΤΑ-ΚΙΤΣΟΥ

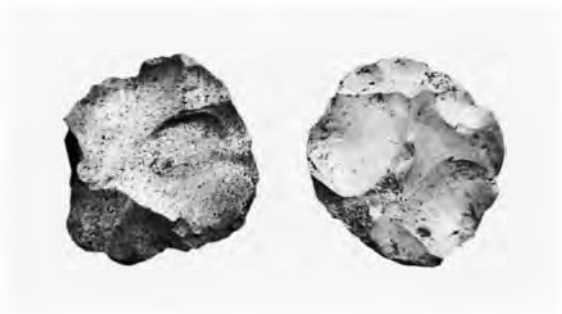
α) Κέρκυρα. Δήμος Λευκιμμαίων. Άι Ντρια. Οικόπεδο Α. Κουρή. Κλίβανος, β) Νομός Θεσπρωτίας. Λαδοχώρι. Οικόπεδο Φ. Προκόπη. Τμήμα της οικίας, γ) Νομός Θεσπρωτίας. Λαδοχώρι. Οικόπεδο Μ. Παππά. Τμήμα του λουτρού.

Νομός Θεσπρωτίας: α-γ) Πολυνέρι - Κούτσι. Αγροί Πίγγιου-Μήτση. Ευρήματα από τους τάφους, δ) Σαγιάδα. Θέση Καστρί. Ασημένιο νόμισμα από το στρώμα καταστροφής.

Νομός Θεσπρωτίας: α-β) Αρδευτικό έργο κάμπου Παραμυθιάς. Θέση Αγία Παρασκευή. Πήλινα ειδώλια από την ανασκαφή, γ) Γραικοχώρι. Θέση Αμυγδαλεώνας. Πήλινο λυχνάρι από τάφο, δ) Μεσοβούνι - Γκρίκα. Πυρήνες.

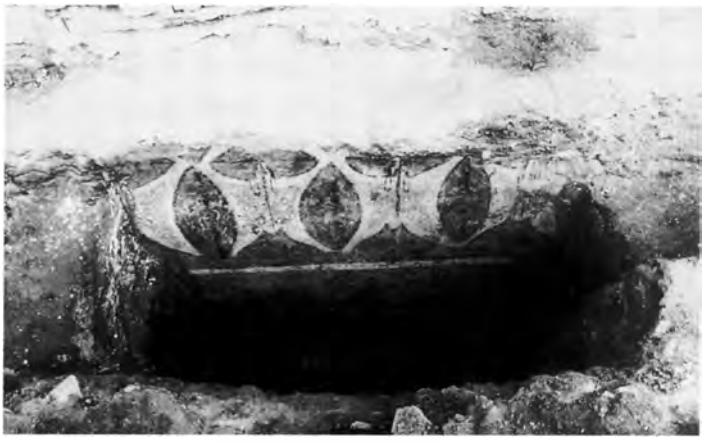
Νομός Θεσπρωτίας: α-β) Κρυσταλλοπηγή - Ψηλοράχη. Θέση 5. Εργαλεία από πυριτόλιθο, γ) Λυγιά. Κάστρο Α. Αεροφωτογραφία του αρχαιολογικού χώρου.

Θεσσαλονίκη. Αρχαία Αγορά: α) Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Ο νοτιοανατολικός τομέας Μ κατά μήκος της οδού Φιλίππου και ο τομέας Λ βόρεια του αρχαίου δρόμου.

Π. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

Θεσσαλονίκη: α) Πλατεία Ναυαρίνου. Ανάκτορα Γαλερίου. Νωπογραφία με αναρτημένες δορές, β-γ) Οδός Μελενίκου 22. Εγχυτρισμός σε ζεύγος αμφορέων και βωμόσχημη κατασκευή με ενεπίγραφη στήλη.

Θεσσαλονίκη. Χώρος Διεθνούς Έκθεσης - Βόρεια πύλη: α) Άποψη του βόρειου τμήματος του νεκροταφείου, β) Τμήμα δρόμου του νεκροταφείου, γ) Οικογενειακός τάφος.

Θεσσαλονίκη: α) Ξηροκρήνη. Συμβολή των οδών Συνταγματάρχου Φρυζή 2 και Μαργαροπούλου. Άποψη του νεκροταφείου από ΝΔ., β) Κάτω Τούμπα. Οδός Πόντου 7. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Νομός Θεσσαλονίκης: α-β) Θεσσαλονίκη. Κάτω Τούμπα. Συμβολή των οδών Κίμωνος και Βαλτετσίου. Ρωμαϊκή αγροικία. Άποψη από Δ. και ΒΔ., γ) Θέρμη. Οδός Θ. Λίτσα. Εγχυτρισμός σε πιθάρι.

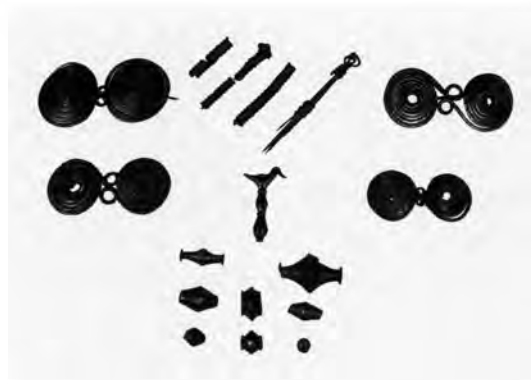

Νομός Θεσσαλονίκης. Θέρμη. Οδός Μακεδονίας και Ειρήνης: α) Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Τεφροδόχος λάκκος, γ) Κτιστός τάφος με οπή για προσφορές.

Ε. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

Νομός Θεσσαλονίκης. Θέρμη: α-β) Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου. Φιαλόσχημα αγγεία και χάλκινα κοσμήματα, γ) Οδός Παπαναστασίου. Ο κιβωτιόσχημος τάφος Τ3.

Β. ΑΛΛΑΜΑΝΗ - Ε. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

Νομός Θεσσαλονίκης. Θέρμη. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου: α) Ο τάφος 45, β) Ο λακκοειδής τάφος 51, γ) Η σαρκοφάγος του τάφου 46.

Νομός Θεσσαλονίκης. Θέρμη. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου: α) Το ταφικό σύνολο του Τ39 με τον κιονωτό κρατήρα, β) Το ταφικό σύνολο του Τ38, γ) Σύνολο του τάφου 53 με τον ερυθρόμορφο αττικό κρατήρα.

Νομός Θεσσαλονίκης: α) Πλαγιάρι. Φενέρ Τούμπα. Οικόπεδο Φιλοθέου. Ο λακκοειδής τάφος 2, β) Πολίχνη. Οδός Ναυαρίνου 8, 9 και 11. Άποψη του νεκροταφείου.

Νομός Θεσσαλονίκης. Σταυρούπολη. Οδός Βελισσαρίου 2: α) Άποψη της ανασκαφής, β) Ο τάφος 1, γ) Ο τάφος 4.

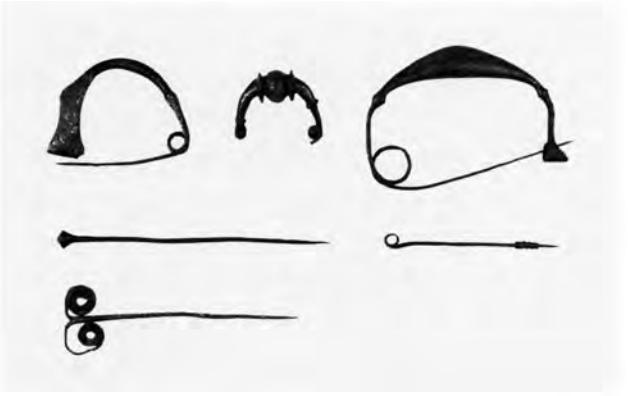

Νομός Θεσσαλονίκης. Νέα Ευκαρπία. Συμβολή των οδών Γ. Θέμελη και 28ης Οκτωβρίου:
α-β) Μερική άποψη του νεκροταφείου και λακκοειδής τάφος με σχιστολιθική κάλυψη.

Νομός Θεσσαλονίκης. Νέα Φιλαδέλφεια: α) Οικισμός εποχής Σιδήρου. Άποψη της ανασκαφής με το φούρνο και τον τοίχο Τχ21 σε βαθύτερο επίπεδο, β) Άποψη του νεκροταφείου από Ν.

Νομός Θεσσαλονίκης. Νέα Φιλαδέλφεια. Νεκροταφείο: α) Κοσμήματα από τους τάφους, β) Τεφροδόχο αγγείο, γ) Ο τάφος 1110.

α-β) Νομός Θεσσαλονίκης. Λητή. Θέση Δερβένι. Κυκλικό ταφικό μνημείο και πώρινη ανθεμωτή επίστεψη από αυτό, γ-δ) Νομός Χαλκιδικής. Κριαρίτσι Συκιάς. Ο ταφικός περίβολος XXI και τεφροδόχο αγγείο.

Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ - Σ. ΑΣΟΥΧΙΔΟΥ

Νομός Χαλκιδικής. Αρχαία Στάγειρα: α-β) Ανασκαφικές τομές μπροστά στη στοά κατά τη διάρκεια των εργασιών διαμόρφωσης του χώρου και μετά τις εργασίες αποκατάστασης, γ) Τμήματα δύο πήλινων φαλλών.

Νομός Χαλκιδικής. Αρχαία Στάγειρα: α) Το δυτικό κλασικό τείχος κατά τη διάρκεια των εργασιών αντιστήριξης, β) Η νότια κλασική οχύρωση κατά τις εργασίες αποκατάστασης.

Νομός Χαλκιδικής: α-β) Ιερισσός. Αρχαία Άκανθος. Ενταφιασμός σε πίθο και εγχυτρισμοί και το στρώμα καταστροφής με τις κεραμίδες στέγης, γ) Γομάτι. Θέση Καλογερικά. Οι περίβολοι του νεκροταφείου.

Νομός Κιλκίς. Ευρωπός: α) Οι δύο κεραμοσκεπείς τάφοι, β) Ο χώρος με τα πιθάρια, γ) Ο καμαροσκέπαστος τάφος με την επιτύμβια στήλη στην είσοδο.

Θ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ

Νομός Πιερίας. Μακρύγιαλος: α) Λίθινος τοίχος στο εσωτερικό της τάφρου Α, β) Κατάλοιπα από φύλλα δένδρων στο λάκκο της τάφρου Γ.

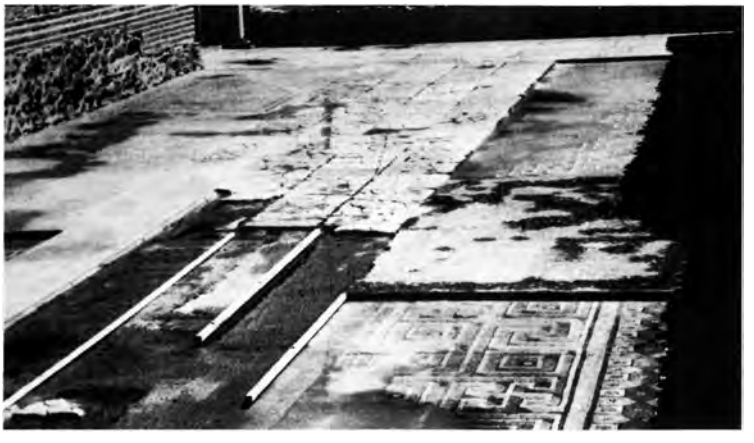

Θεσσαλονίκη: α) Αρχαία Αγορά. Η δυτική πλευρά του ωδείου μετά τις αναστηλωτικές εργασίες,
β) Πλατεία Ναυαρίνου. Ανάκτορα Γαλερίου. Εγχάρακτη σκακιέρα στον αναβαθμό
της μαρμάρινης κλίμακας.

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου. Ανάκτορα Γαλερίου: α) Η τοιχοποιία της ανατολικής στοάς μετά την αποκατάσταση, β) Η βόρεια όψη του διώροφου κτιρίου, γ) Δυτική στοά. Τα ψηφιδωτά δάπεδα κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης.

Νομός Θεσσαλονίκης. Άγιος Αθανάσιος: α) Ο κιβωτιόσχημος τάφος του τρίτου ταφικού τύμβου κατά τις εργασίες καθαρισμού, β) Επέκταση του στεγάστρου του μακεδονικού τάφου ΙΙ.

Νομός Χαλκιδικής. Αρχαία Όλυνθος: α-β) Οι οικίες της «σειράς» Α πριν και μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

Νομός Κιλκίς. Παλατιανό: α) Το ηρώο μετά τις εργασίες στερέωσης, β-γ) Ο αρχαιολογικός χώρος μετά τις εργασίες αποκατάστασης και διαμόρφωσης (του χώρου).

Θεσσαλονίκη. Αρχαία Αγορά: α) Οι λουτήρες του πυριατηρίου μετά τη συντήρηση,
β) Η εμπορική οδός κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης.

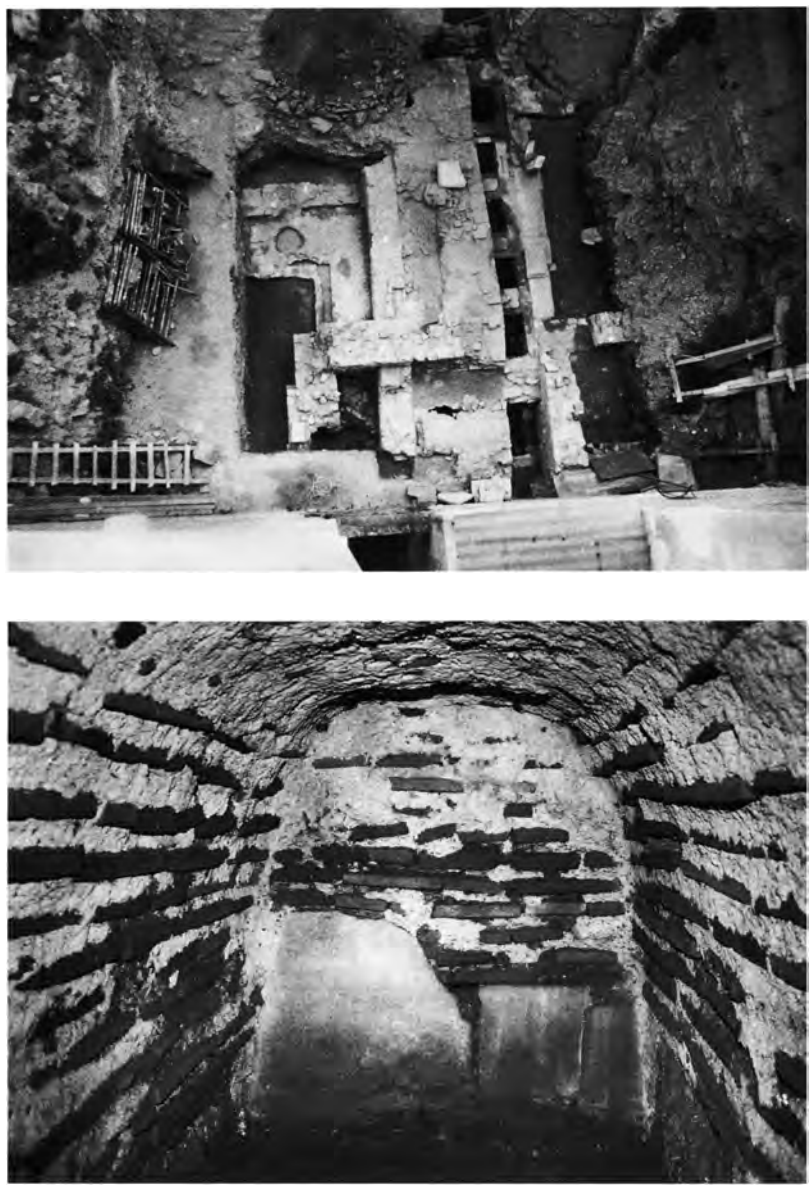
Θεσσαλονίκη. Φρούριο Επταπυργίου: α) Εξωτερική όψη του πύργου Π2 και των μεσοπυργίων διαστημάτων μετά τις εργασίες αποκατάστασης, β) Ο νότιος περίδρομος μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

Θεσσαλονίκη: α) Οδός Αγίου Δημητρίου. Ο παλαιοχριστιανικός ναός, β-γ) Οδός Ολυμπιάδος 95. Γενική άποψη της βασιλικής και οι καμαροσκεπείς τάφοι κάτω από τη στάθμη του δαπέδου του κυρίως ναού.

Θεσσαλονίκη. Οδός Λαμπουσιάδου 4: α-β) Συστάδα των έξι καμαροσκεπών τάφων και το εσωτερικό του καμαροσκεπούς τάφου Τ3.

Θεσσαλονίκη. Συμβολή των οδών Κωνσταντοπούλου και Θησέως 6: α) Γενική άποψη της ανασκαφής από Ν., β) Το νότιο παρεκκλήσιο από Δ., γ) Μαρμάρινος τριπτήρας από την ανασκαφή.

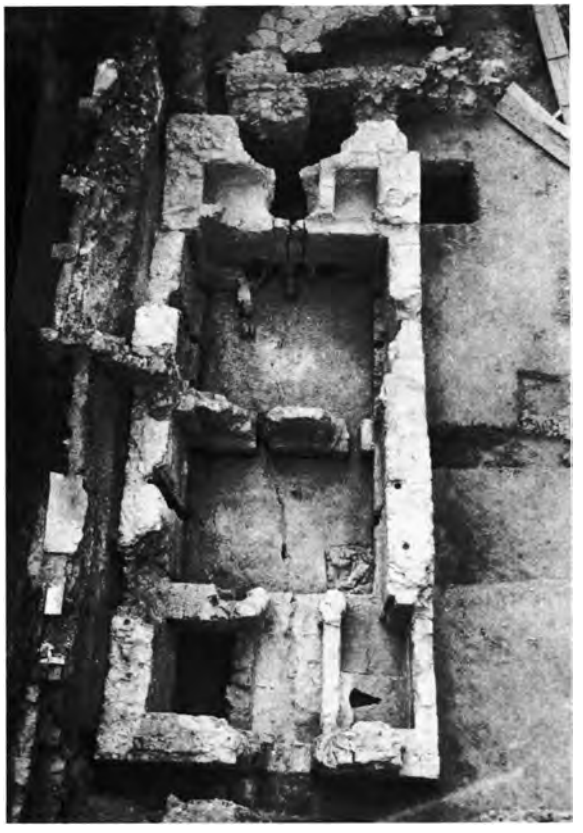

Θεσσαλονίκη: α) Οδός Αντιπάτρου 9. Γενική άποψη της ανασκαφής από Α., β) Το ψηφιδωτό δάπεδο.

Θεσσαλονίκη: α) Οδός Σοφοκλέους 20. Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Οδός Γιαννιτσών 46. Παλαιοχριστιανική δεξαμενή.

Θεσσαλονίκη: α) Οδός Ιοκάστης 7. Το λουτρό από Α., β) Οδός Λαγκαδά. Οικοδομικό συγκρότημα «Αξιός». Η συστάδα των καμαροσκεπών τάφων.

Θεσσαλονίκη: α) Οδός Αιόλου 21Α. Το ψηφιδωτό δάπεδο με τους Μήνες και τους Ανέμους.
β) Οδός Μπόρου 4. Η δυτική πλευρά του τάφου αριθ. 67.

Θεσσαλονίκη. Συμβολή των οδών Αράχθου 25 και Μακρυγιάννη: α-β) Εφυαλωμένες κούπες από το εσωτερικό των τάφων, γ) Άποψη της ανασκαφής από Β.

Θεσσαλονίκη: α) Οδός Αργυροπούλου 11. Επιτύμβια επιγραφή, β-γ) Συμβολή των οδών Κλεισθένους 5 και Ολυμπιάδος. Γενική άποψη της ανασκαφής και το ψηφιδωτό δάπεδο με τους συμπλεκόμενους κύκλους.

Θεσσαλονίκη. Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού. Μόνιμη έκθεση «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία»: α-β) Απόψεις της έκθεσης.

Γ. ΠΑΠΑΔΕΛΗ-MARCONI - Ε. ΚΑΤΣΑΝΙΚΑ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ

α) Θεσσαλονίκη. Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού. Άποψη της μόνιμης έκθεσης «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία», β) Περιοδική έκθεση στο Μουσείο Εφαρμοσμένης Τέχνης της Βιέννης με τίτλο «Ikonen auf Papier».

Πέλλα. Ανάκτορο: α-β) Κτίριο Ι. Ο στυλοβάτης της ανατολικής στοάς με την ημικυκλική εξέδρα και η κοίτη του δωρικού περιστυλίου, γ) Κτίριο ΙΙΙ. Το δυτικό τμήμα.

Πέλλα. Ανάκτορο: α) Ο διάδρομος ανάμεσα στα κτίρια VIα και VIβ, β) Κτίριο VIβ. Σωλήνες ύδρευσης με λεκάνη καθαρισμού, γ) Ο πύργος και το τείχος στο βορειοδυτικό τμήμα του λόφου.

α-β) Αρχοντικό Γιαννιτσών. Ο τύμβος με το ηρώο από Δ. μετά τις εργασίες αναστήλωσης, γ) Ραχώνα. Τύμβος Α΄. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι Α και Β.

Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

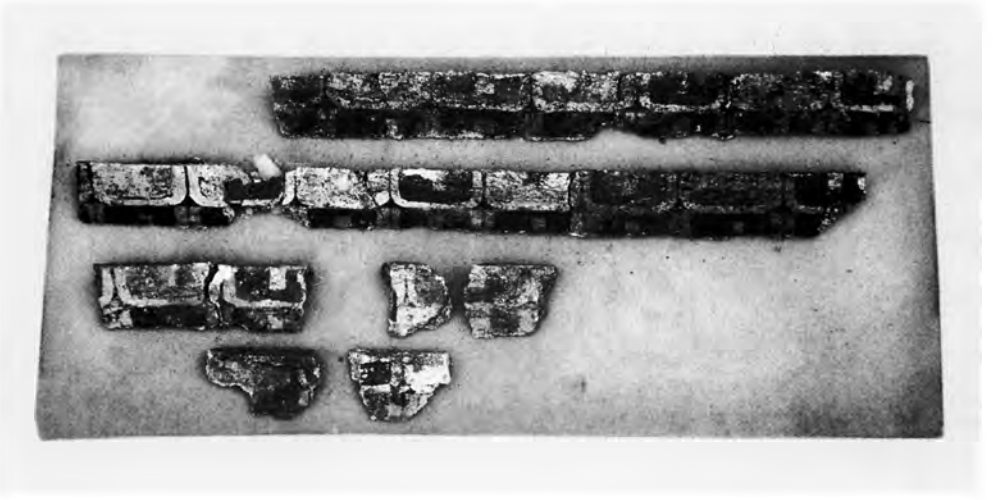
Νομός Πέλλας: α-β) Αγροσυκιά. Θέση Πρωτομαγιά. Ο δίδυμος τάφος (Α και Β) από Ν. και το χρυσό στεφάνι μυρτιάς, γ) Άγρας. Τάφοι εποχής Σιδήρου.

Νομός Πέλλας: α) Δροσιά. Εθνική οδός Έδεσσας-Φλώρινας. Ο προϊστορικός τύμβος, β) Σκύδρα. Οικόπεδο εργατικών κατοικιών. Ο αρχαίος ναός από ΒΔ. γ) Κωνσταντία. Ο τύμβος 17 από Α.

Νομός Ημαθίας. Λευκάδια. Τάφος της Κρίσεως: α) Θραύσματα κονιαμάτων από το γείσο, β) Χρυσός ρόδακας από στεφάνι, γ) Ενσφράγιστη λαβή θασιακού αμφορέα (λεπτομέρεια).

Νομός Ημαθίας: α-β) Τούμπα Αγγελοχωρίου. Δάπεδο με υπόστρωμα από όστρακα αγγείων και αποθηκευτικό αγγείο, γ) Τούμπα Πολυπλατάνου. Πασσαλότρυπες κάτω από επάλληλα δάπεδα.

Νομός Κοζάνης. Άνω Κώμη: α-δ) Κτερίσματα από τους τάφους.

Νομός Κοζάνης. Πολύμυλος: α) Η περιοχή του οικισμού στο πέρασμα προς την Κοζάνη, β) Χειροποίητα προϊστορικά αγγεία, γ) Ο τύμβος 1 στο βάθος και ο τύμβος 2 μπροστά, δ) Ο τύμβος 1.

Νομός Κοζάνης. Πολύμυλος. Βόρειος τομέας: α) Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη, β) Κτερίσματα από τον τρίτο τύμβο, γ-δ) Πήλινα αγγεία από τους τάφους.

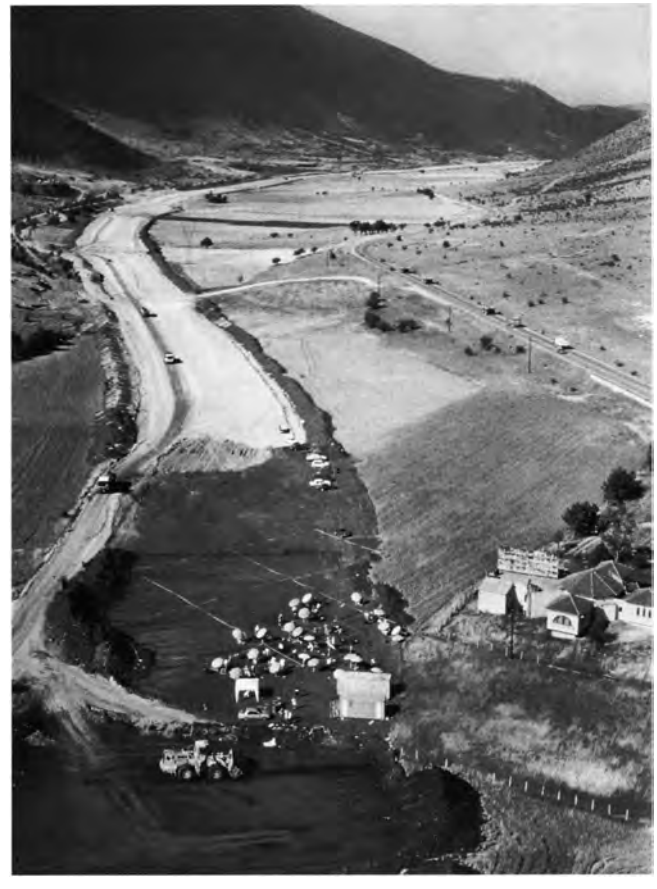

Νομός Κοζάνης. Πολύμυλος. Βόρειος τομέας: α-γ) Οι κλίβανοι 1, 2 και 3.

Νομός Κοζάνης. Πολύμυλος. Νότιος τομέας: α) Τα οικιστικά λείψανα, β) Εντοιχισμένο τμήμα στήλης.

Νομός Κοζάνης. Ξηρολίμνη. Θέση Πόρτα: α) Η περιοχή του προϊστορικού οικισμού. Άποψη προς τη Σιάτιστα, β) Ο ταφικός περίβολος.

Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ

Νομός Κοζάνης. Ξηρολίμνη. Θέση Πόρτα: α) Πήλινα αγγεία, β) Λίθινα εργαλεία, γ) Πήλινα ανθρωπόμορφα ειδώλια και λίθινο ομοίωμα βατράχου.

Νομός Κοζάνης: α) Μεσιανή. Θέση Φαράγγι. Τομέας Α. Λάκκοι και πιθοειδής κατασκευή, β-γ) Κοιλάδα. Θέση Τούμπα Κρεμαστής - Κοιλάδας. Άποψη της ανασκαφής και οστέινος αυλός από λάκκο, δ) Κίτρινη Λίμνη - Κοιλάδα. Θέση Ξεροπήγαδο. Άποψη κτιρίου από Δ.

Νομός Καστοριάς: α-β) Σοπότι Ποριάς. Ο καμαροσκεπής τάφος από Δ. και η ενεπιγραφη επιτύμβια πλάκα, γ) Πεντάβρυσο. Θέση Άγιος Σπυρίδωνας. Ο δρόμος και η είσοδος του καμαροσκεπούς τάφου 1.

Νομός Καστοριάς. Πεντάβρυσο. Θέση Άγιος Σπυρίδωνας: α-β) Οι καμαροσκεπείς τάφοι.

Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ

α) Νομός Καστοριάς. Κορυφή Ψαλίδα. Αργυρό δηνάριο από την ανασκαφή του ιερού, β) Νομός Ημαθίας. Μίεζα. Ο μακεδονικός τάφος της Κρίσεως μετά τις εργασίες αναστήλωσης, γ) Νομός Κοζάνης. Άγιος Δημήτριος. Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη από παράδοση, δ) Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς. Η στήλη με το ψήφισμα της αρχαίας Βάττυνας.

Χ. ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ - Μ. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ - Χ. ΖΙΩΤΑ

Βέροια. Ναός Παναγίας Περιβλέπτου: α-γ) Η ανατολική, η νότια και η δυτική πλευρά.

Δ. ΓΟΥΜΑΓΙΑΣ

Νομός Ημαθίας. Ντουρμάνι. Ναός Αγίου Αθανασίου: α) Άποψη του εσωτερικού του ναού, β) Κτητορική επιγραφή.

Νομός Γρεβενών: α) Περιβόλι. Ναός Αγίου Γεωργίου. Η ανατολική πλευρά, β) Σπήλαιο. Άποψη της γέφυρας Πορτίτσας, γ) Κάστρο. Η μονότοξη γέφυρα.

Κ. ΔΡΟΣΟΥ

α) Νομός Καστοριάς. Ομορφοκκλησιά. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου μετά τις εργασίες αρμολόγησης των όψεων, β) Νομός Φλώρινας. Νησί Αγίου Αχιλλείου. Ο ναός του Αγίου Δημητρίου μετά τις εργασίες αποκατάστασης.

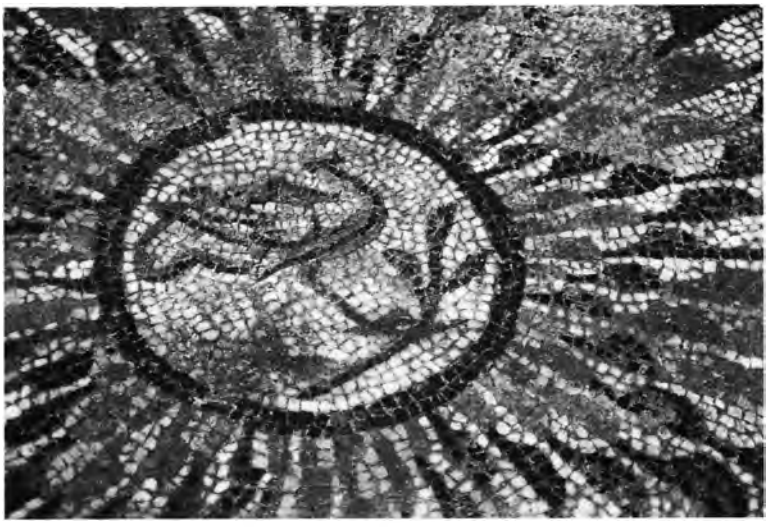

Νομός Φλώρινας: α) Άγιος Γερμανός. Ο ναός του Αγίου Γερμανού πριν από την καθαίρεση των επιχρισμάτων, β) Πλατύ. Ο ναός του Αγίου Νικολάου μετά τις εργασίες στερέωσης.

Νομός Γρεβενών: α) Παλαιοχώρι. Ο ναός της Αγίας Παρασκευής μετά τις εργασίες αποκατάστασης, β) Αλατόπετρα. Η γέφυρα κατά τις εργασίες αποκατάστασης.

α) Μουσείο Βέροιας. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου από το συνοικισμό Πανοράματος, β) Νομός Καστοριάς. Ομορφοκκλησιά. Ναός Αγίου Γεωργίου. Τοιχογραφία με παράσταση της Αγίας Τριάδας, γ) Νομός Γρεβενών. Τορνίκι. Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας με τον άγιο Δημήτριο.

α) Νομός Κοζάνης. Ασπρούλα. Ναός Αγίου Δημητρίου. Τοιχογραφία με τους αγίους Πέτρο, Παύλο και Ανδρέα,
β) Νομός Γρεβενών. Κυπαρίσσι. Ναός Αγίου Γεωργίου. Το χαγιάτι στη νότια πλευρά.

α) Νομός Γρεβενών. Κυπαρίσσι. Ναός Αγίου Γεωργίου. Η νότια εξώθυρα του ναού, β) Νομός Πέλλας. Γυψοχώρι. Ναός Αγίου Αθανασίου. Τοιχογραφίες στο επιστύλιο εσωτερικής κιονοστοιχίας.

α) Νομός Πέλλας. Γυψοχώρι. Ναός Άγίου Αθανασίου. Φορητή εικόνα (λεπτομέρεια), β) Νομός Φλώρινας. Αρχαιολογικό Μουσείο. Φορητή εικόνα από το ναΐσκο του Αγίου Γεωργίου Ψαράδων.

Νομός Πέλλας: α) Νέα Πέλλα. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Άποψη της ανασκαφής, β-ε) Έδεσσα. Οδός Κολοκοτρώνη 13-15. Άποψη του νεκροταφείου και κοσμήματα από τους τάφους.

Α. ΠΕΤΚΟΣ - Μ. ΠΑΪΣΙΔΟΥ

Έδεσσα. Οδός Αρχιερέως Μελετίου: α-β) Απόψεις της ανασκαφής.

Καβάλα. Οικόπεδο Λ. Αθανασιάδη. Πήλινοι λουτήρες στο χώρο Γ.

Ζ. ΜΠΟΝΙΑΣ

Νομός Καβάλας. Αμυγδαλεώνας: α) Η περιοχή νοτιοδυτικά του υψώματος Βασιλάκι (το βέλος σημειώνει τη θέση της ανασκαφής), β) Άποψη του βορειοανατολικού εργαστηρίου από Δ.

Νομός Καβάλας. Αμυγδαλεώνας: α) Λυχνάρια από το βορειοδυτικό τμήμα του χώρου Α, β-γ) Ευρήματα από το χώρο Β, δ) Άποψη του βορειοδυτικού εργαστηρίου από Δ.

Π. ΜΑΛΑΜΑ

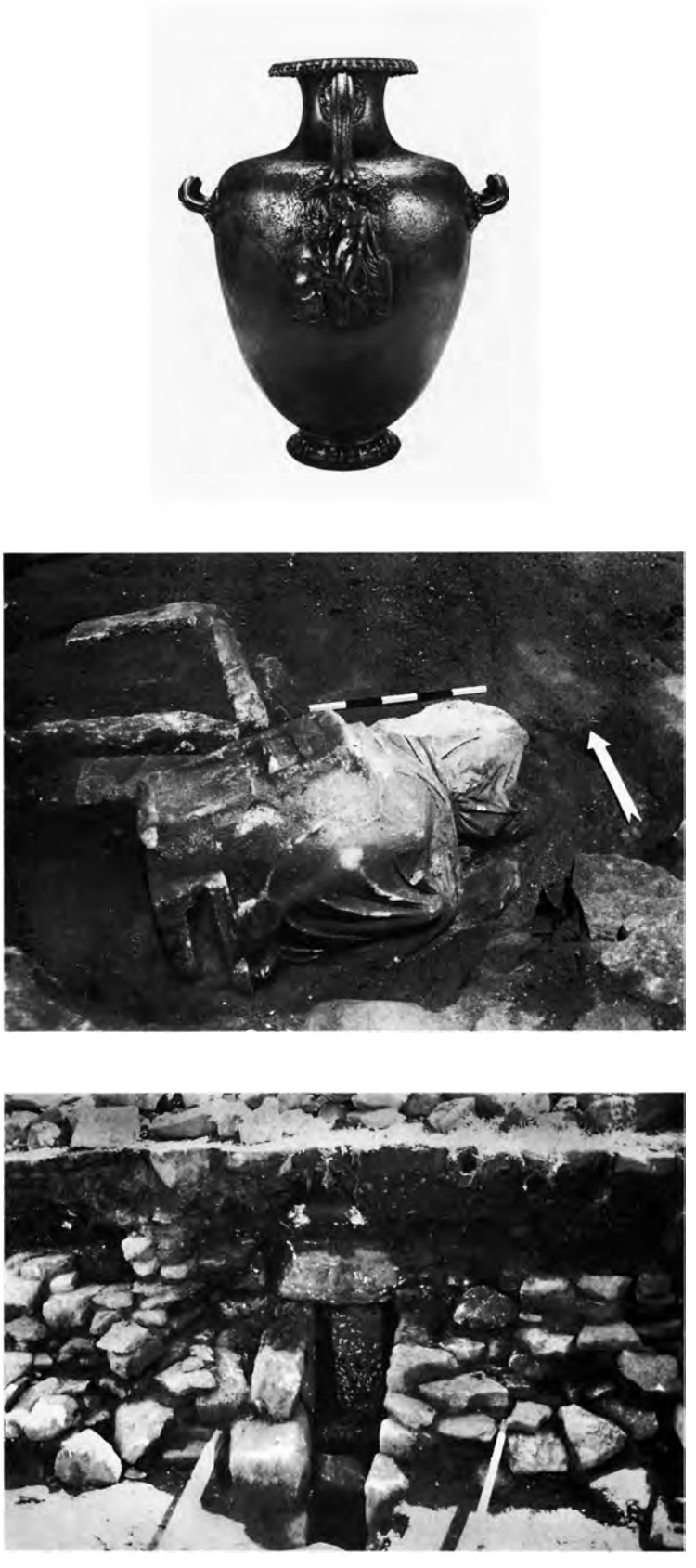

Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Ρ. Λαδίκα: α-δ) Κτερίσματα από παιδικό τάφο, ε) Γενική άποψη της ανασκαφής.

Θάσος. Λιμένας: α-β) Οικόπεδο Ρ. Λαδίκα. Χάλκινη τεφροδόχος κάλπις από τον τάφο 5 και μαρμάρινο γυναικείο άγαλμα από επιτύμβιο μνημείο, γ) Αρχαίο τείχος στην περιοχή του παλαιού λιμανιού. Η νότια είσοδος του αγωγού.

Θάσος. Λιμένας. Ιερό Σώτειρας: α) Τμήμα μαρμάρινου βαθμιδωτού κρηπιδώματος,
β) Λιθόκτιστο θεμέλιο στο εσωτερικό του κρηπιδώματος.

Θάσος. Αστρίς Θεολόγου. Οικόπεδο Ζ. και Σ. Μόραλη: α) Ο χώρος της ανασκαφής από ΒΑ., β) Ο βορειότερος πλακόστρωτος χώρος.

Θάσος. Άγιος Ιωάννης Λουκάς: α) Χάλκινα νομίσματα 6ου αι. μ.Χ., β-γ) Χώρος 1. Το στρώμα καταστροφής και το πλακόστρωτο δάπεδο.

Θάσος: α-β) Άγιος Ιωάννης Λουκάς. Η τετράπλευρη «θήκη» της υστερορωμαϊκής εγκατάστασης και οι εστίες της προϊστορικής εγκατάστασης, γ) Τραπέζια Πρίνου. Το κτίσμα στο εσωτερικό του περιβόλου.

Νομός Σερρών: α) Άργιλος. Νότιος τομέας. Οικία Α. Οπές δοκαριών στο βόρειο τοίχο,
β) Προμαχώνας - Topolniča. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Νομός Σερρών. Προμαχώνας - Topolnička: α-β) Οι τομές Α και Γ.

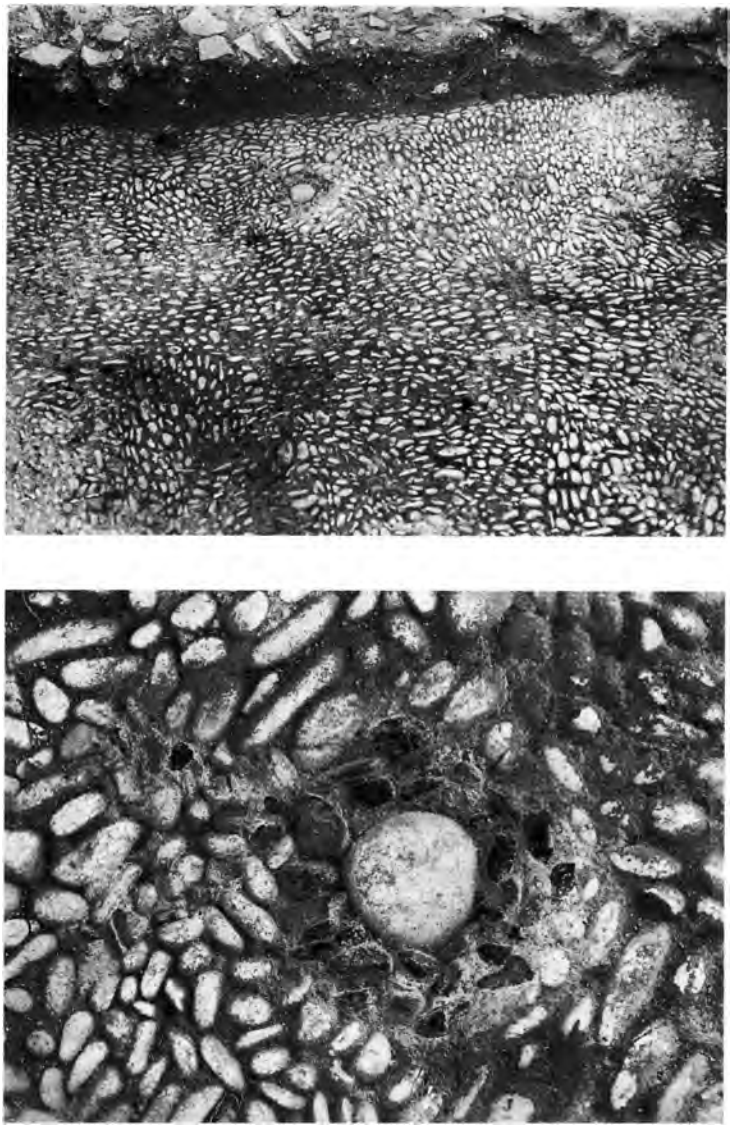

Νομός Σερρών. Προμαχώνας - Topolnica: α-β) Γενική άποψη της ανασκαφής,
γ) Η τομή ΙΑ.

α) Μουσείο Σερρών. Ενεπίγραφη στήλη από παράδοση, β) Μουσείο Δράμας. Επίστεψη θυρώματος ταφικού μνημείου από το Καλαμπάκι Νομού Δράμας.

Θάσος. Αγορά. Νοτιοδυτική Στοά. Δωμάτιο Α: α-β) Το ψηφιδωτό δάπεδο και λεπτομέρειά του.

Θάσος. Αγορά. Νοτιοδυτική Στοά. Δωμάτιο Β: α) Τοίχοι χτισμένοι με opus incertum, β) Η εστία.

Θάσος. Αγορά. Νοτιοδυτική Στοά: α) Δάπεδο με οικιακή κεραμική,
β) Δάπεδο από απολεπίσματα μαρμάρου και κονίαμα.

ISSN 0570-622X